

ans Algemene Nederlandse Spraakkunst

*Wolters-Noordhoff
Groningen
Wolters Leuven*

De Algemene Nederlandse Spraakkunst is een zo volledig mogelijke grammaticale beschrijving van het hedendaagse Nederlands. Het boek is opgezet als studie- en naslagwerk voor praktisch gebruik, systematisch en overzichtelijk van opbouw, up-to-date en wetenschappelijk betrouwbaar, en bestemd voor ieder die het Nederlands op een verantwoorde manier wil (leren) hanteren.

Het onderwerp van de ANS is de standaardtaal: de taal die in het hele Nederlandse taalgebied algemeen bruikbaar is en die niet gebonden is aan een bepaalde stijl, een bepaalde regio, of een bepaalde groep. De ANS biedt de gebruiker een grondslag om zich een oordeel te vormen over de grammaticale aanvaardbaarheid van het hedendaagse Nederlands, en geeft daarbij uitsluitel over talloze taalproblemen waarop het woordenboek het antwoord schuldig moet blijven.

Het praktische karakter van de ANS komt tot uiting in de algemeen begrijpelijke taal waarin ook de meest recente onderzoeksresultaten zijn gesteld, in de gehanteerde terminologie – die van de traditionele spraakkunst of schoolgrammatica – en in de indeling.

Het boek bevat, na een *Inleiding* die de ontstaansgeschiedenis van het werk behandelt, de doelstelling beschrijft en het onderwerp definieert, 27 hoofdstukken verdeeld over 4 delen (*Het Woord, De Woordgroep, De Zin, Nevenschikking en Samentrekking*), een *Appendix* met een lijst van aardrijkskundige namen en afleidingen daarvan, en een uitvoerige *Bibliografie*. Het zeer gedetailleerde *Register* bevat naast alle beschrijvende termen ook alle behandelde taalvormen en woorddelen. Door een zorgvuldig systeem van verwijzingen naar zowel paragraafnummers als paginacijfers wordt de toegankelijkheid van het boek verder vervolmaakt.

De Algemene Nederlandse Spraakkunst is een unieke standaardgrammatica, bestemd voor zowel specialisten als geïnteresseerde leken, onontbeerlijk voor ieder die het Nederlands bestudeert en voor allen die belang stellen in zorgvuldig taalgebruik.

Wolters-Noordhoff Groningen
Wolters Leuven

ISBN 90 01 33496 2

ISBN 90 309 0245 0

ALGEMENE NEDERLANDSE SPRAAKKUNST

Algemene Nederlandse Spraakkunst

ONDER REDACTIE VAN

G. Geerts

W. Haeseryn

J. de Rooij

M. C. van den Toorn

NEDERLAND

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek,
Den Haag

Algemene

Algemene Nederlandse Spraakkunst/onder red. van G. Geerts ... (et al.) – Groningen: Wolters-Noordhoff; Leuven: Wolters
Met lit. opg., reg.

ISBN 90 01-33496 2 (Wolters-Noordhoff)
geb.

ISBN 90-309-0245-0 (Wolters) geb.

SISO * 837.1 UDC 803.93-5

Trefw.: Nederlandse taalkunde; spraakkunst.

BELGIË

CIP Koninklijke Bibliotheek Albert I,
Brussel

Algemene

Algemene Nederlandse Spraakkunst/onder red. van G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij, M.C. van den Toorn. – Groningen: Wolters-Noordhoff; Leuven: Wolters, 1984.

Met lit. opg., reg.

ISBN 90-309-0245-0 (Wolters) geb.

ISBN 90 01-33496 2 (Wolters-Noordhoff)
geb.

SISO * 837.1 UDC 803.93-5

Trefw.: Nederlandse taalkunde; spraakkunst.

WD/1984/0180/116

Copyright © 1984 Wolters-Noordhoff bv Groningen, The Netherlands; copyright © 1984 Wolters Leuven, Belgium

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Woord vooraf

Het onderhavige boek is tot stand gekomen in Belgisch-Nederlands samenwerkingsverband. Het project Algemene Nederlandse Spraakkunst (afgekort: ANS) werd in de redactionele fase gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (zwo) en van Belgische zijde door het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek (FKFO). In het laatste stadium heeft de Nederlandse Taalunie i.o. de uitvoering van het redactionele werk tot het einde toe financieel mogelijk gemaakt.

De voorgeschiedenis van de ANS wordt beschreven in de inleiding (0.1). Na enkele praktische voorbereidende werkzaamheden vanaf november 1976 heeft het redactionele werk een aanvang genomen per 1 februari 1977, in werkruimte die door de universiteit van Nijmegen belangeloos ter beschikking werd gesteld.

De hoofdredactie bestond uit:

G. Geerts (Katholieke Universiteit Leuven)

J. de Rooij (P.J. Meertens-Instituut, Amsterdam)

M. C. van den Toorn (Katholieke Universiteit Nijmegen).

De hoofdredactie had tot taak het begeleiden van de redactie, bestaande uit:

W. Haeseryn (uit Gent), vanaf 1 december 1976

M. Peeters (uit Leuven), van 1 november 1976 tot en met 28 februari 1978

J. de Schryver (uit Gent), van 1 november 1979 tot en met 31 december 1981

allen voor het FKFO als wetenschappelijk medewerker in dienst van de

Katholieke Universiteit Leuven, de laatste als opvolger van M. Peeters, en:

C. L. Hakel (uit Utrecht), van 1 februari 1977 tot en met 31 januari 1981

G. A. J. Hoppenbrouwers (uit Nijmegen), van 1 februari 1977 tot en met 31 oktober 1979

beiden als wetenschappelijk medewerker in dienst van zwo.

De eindredactie is in 1983 uitgevoerd door W. Haeseryn en J. de Rooij.

In de loop van die jaren is de redactie ook bijgestaan door een vaste leescommissie, ad hoc aangevuld met andere belangstellenden. Deze taalkundigen hebben één of meer voorlopige versies van onderdelen van de ANS van hun op- en aanmerkingen voorzien. We noemen in alfabetische volgorde: D. M. Bakker, B. van den Berg†, P. A. Coppen, J. Goossens, C. B. van Haeringen†, C. van den Hof, R. S. Kirsner, O. Leys, E. Lloyd-Reichling, F. de Meersman, J. Moors, E. Nieuwborg, P. C. Paardekooper, J. Renkema, A. Sassen, W. Smedts, S. Theissen, V. F. Vanacker, W. Vandeweghe, M. van de Velde, F. Verstraete, S. de Vriendt, J. W. de Vries, J. Wilmots en C. A. Zaalberg.

Verder stelde het Instituut voor Germaanse filologie, afdeling Nederlands, van de Universiteit van Kopenhagen, de inhoud van de *Woordenlijst van de Nederlandse taal* op ponskaarten en magneetband ter beschikking. Door de zorgen van J. van Bakel van de Katholieke Universiteit Nijmegen werd dit materiaal bruikbaar gemaakt voor de ANS-redactie.

Ten slotte hebben een aantal vakgenoten, die we niet allen met name kunnen noemen, ons met raad en daad bijgestaan.

Al deze personen en instellingen zeggen we op deze plaats hartelijk dank voor hun medewerking. Uiteraard draagt niemand van hen verantwoordelijkheid voor het eindprodukt.

Het spreekt vanzelf dat met dit boek niet 'de' spraakkunst van het Nederlands geschreven is. De redactie zou het dan ook ten zeerste op prijs stellen als ze via de uitgever commentaar en aanvullingen van gebruikers mocht ontvangen, en ze spreekt hierbij de wens uit dat deze bijdragen een vruchtbare aanzet mogen zijn tot een bewerking en een nieuwe druk van de ANS.

Nijmegen, december 1983

Inhoud

o Inleiding – 9

Deel een Het woord

- 1 Het woord: algemeen – 19
- 2 Het substantief (zelfstandig naamwoord) – 29
- 3 Het lidwoord (artikel) – 111
- 4 Het voornaamwoord (pronomen) – 153
- 5 Het telwoord (numeraal) – 287
- 6 Het adjectief (bijvoeglijk naamwoord) – 305
- 7 Het bijwoord (adverbium) – 373
- 8 Het werkwoord (verbum) – 403
- 9 Het voorzetsel en het achterzetsel (de prepositie en de postpositie) – 617
- 10 Het voegwoord (de conjunctie) – 641
- 11 De interjectie (het tussenwerpsel) – 669

Deel twee De woordgroep

- 12 De woordgroep: algemeen – 681
- 13 De substantiefgroep (zelfstandignaamwoordgroep) – 691
- 14 De voornaamwoordgroep – 729
- 15 De telwoordgroep – 739
- 16 De adjectiefgroep (bijvoeglijknaamwoordgroep) – 745
- 17 De bijwoordgroep – 759
- 18 De voorzetselgroep – 767
- 19 De voegwoordgroep – 771

Deel drie De zin

- 20 De zin: algemeen – 777
- 21 De zinsdelen – 801
- 22 Woordvolgorde in de zin – 909
- 23 Soorten zinnen – 1049

Deel vier Nevenschikking en samentrekking

- 24 De nevenschikking: algemeen – 1071
- 25 De eigenlijke nevenschikking – 1095
- 26 De oneigenlijke nevenschikking – 1145
- 27 De samentrekking – 1169

Appendix: Lijst van aardrijkskundige namen en afleidingen
daarvan - 1209

Geraadpleegde literatuur - 1247

Register - 1271

N.B. De cijfers in de rechtermarge geven telkens de *eerste bladzijde* aan van het tekstgedeelte waarnaar links van die cijfers verwezen wordt.

0

Inleiding

0 · 1

Korte ontstaansgeschiedenis van de ANS

Al sinds 1960 werd bij herhaling door docenten in het Nederlands als vreemde taal gewezen op de wenselijkheid van een uitvoerige praktische spraakkunst van het hedendaagse Nederlands. Op de colloquia van docenten in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten, colloquia die sinds 1961 om de drie jaar gehouden worden, werd herhaaldelijk geconstateerd dat de bestaande grammatica's en leerboeken in te geringe mate voorzien in de behoeften van het onderwijs – vooral het voortgezette onderwijs – in het Nederlands aan anderstaligen. De concrete vraag naar een dergelijke uitvoerige grammatica werd expliciet verwoord in resoluties van de colloquia van 1970 en 1973.

Tegelijkertijd bleek er een grote belangstelling voor praktische grammaticale informatie te bestaan in het Nederlandstalige deel van België. In de ontwikkeling van de algemeen bruikbare omgangstaal aldaar komen namelijk vooral grammaticale vragen steeds meer in het centrum van de aandacht te staan.

In Nederland zelf is er een behoefte aan een algemene Nederlandse spraakkunst vast te stellen bij zeer verschillende groepen in de samenleving: veel journalisten, correspondenten, ambtenaren en anderen die bij hun werk dikwijls komen te staan voor vragen die het taalgebruik betreffen en die niet te beantwoorden zijn door het raadplegen van een woordenboek, zouden graag beschikken over een duidelijke handleiding op grammaticaal gebied.

Gezien deze wensen, van verschillende zijden officieel of officieus geuit, werden over de mogelijkheid om tot een algemene Nederlandse spraakkunst te komen nadere besprekingen gevoerd op enkele vergaderingen van het Belgisch-Nederlands Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, een lichaam waarin destijds alle hoogleraren in de Nederlandse taalkunde in België en Nederland verenigd waren. Deze besprekingen mondten uit in een aan dr. J. de Rooij verleende opdracht tot het verrichten van voorbereidende werkzaamheden. Gesubsidieerd door zwo en het FKFO werd hij in staat gesteld personen en instellingen in het buitenland te bezoeken die zich met soortgelijk grammaticaal werk hadden bezig gehouden. Ook voerde hij een aantal gesprekken met een twintigtal instellingen en personen in België en Nederland over de opzet van de grammatica, die de naam ANS zou krijgen: de afkorting van Algemene Nederlandse Spraakkunst. Dit voorbereidend werk resulteerde in een rapport aangaande o.m. de doelstellingen, het theoretisch kader, de indeling en de terminologie van de ANS. Deze

voorbereiding werd begeleid door een commissie bestaande uit de hoogleraren D. M. Bakker (Amsterdam VU), G. Geerts (Leuven), M. C. van den Toorn (Nijmegen) en S. de Vriendt (Brussel VUB en ULB). Door deze begeleidingscommissie werd het rapport aangeboden aan het Belgisch-Nederlands Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, dat in zijn vergadering van 30 mei 1975 het stuk behandelde en de voorstellen tot samenstelling van de ANS volledig overnam. Daarna werden subsidie-aanvragen ingediend en werd er een hoofdredactie aangewezen, die vier wetenschappelijk medewerkers, twee Nederlanders en twee Nederlandstalige Belgen, aantrok om in volledige dagtaak het redactionele werk uit te voeren. Behalve door de hoofdredactie werden zij in hun werk gesteund door een leescommissie van taalkundigen-neerlandici, voor een groot deel leden van het bovengenoemde Centrum. Allen – ze worden met name genoemd in het woord vooraf – hebben grotere of kleinere delen van de ANS-in-voorbereiding gelezen en van hun op- en aanmerkingen voorzien. Bij het gereed maken van de eindversie is met deze commentaren rekening gehouden.

Het tot stand komen van de eindversie heeft aanzienlijk langer geduurd dan geschat was. Het werk ondervond herhaaldelijk vertragingen, deels van personele aard (het vertrek van redacteurs), deels van inhoudelijke aard (het ontbreken van de nodige voorstudies). De aanvankelijk voorziene periode van vier jaar werd daardoor ruim overschreden. De subsidiëring kon gelukkig verlengd worden totdat voor het laatste jaar, 1983, de Taalunie i.o. in staat en bereid bleek de uitvoering van het project tot het einde toe financieel mogelijk te maken: gedurende dat jaar hebben W. Haeseryn en J. de Rooij (de laatste hiervoor vrijgesteld door zijn werkgever) grote gedeelten herschreven en de laatste versie van de ANS persklaar gemaakt.

0 · 2

De doelstelling van de ANS

Het doel van de ANS is de gebruiker een praktisch hulpmiddel te verschaffen om zich een oordeel te vormen over de grammaticaliteit en de aanvaardbaarheid van hedendaags Nederlands taalgebruik. Die gebruiker kan een anderstalige zijn die al enig Nederlands kent, iemand die als moedertaal een Nederlands dialect spreekt of een spreker van de standaardtaal die zijn eigen taalgebruik of dat van anderen wil toetsen aan een grammaticale beschrijving van het Nederlands.

Uit deze doelstelling vloeit voort dat de ANS allereerst grammaticale informatie wil geven die betrekking heeft op het taalgebruik en niet tot taak heeft grammaticale begrippen aan te brengen of een bepaalde taalbeschouwing uit te dragen. De ANS is dus zeer bepaald geen inleiding in de taalkunde of in de grammatica waaruit men bijvoorbeeld zinsontleding zou kunnen leren, noch een praktisch leerboek Nederlands. Het is een studie- en naslagwerk voor ieder die de grammaticale aspecten van het hedendaagse taalgebruik wil leren kennen.

De ANS moet gebruikt kunnen worden door een grote groep belanghebbenden die behoefte hebben aan de geboden informatie. De ANS is niet opgezet als leerboek van het Nederlands voor beginners, maar hoogstens

voor de gevorderde student en zeker de docent in het Nederlands als vreemde taal; en dat is buiten Nederland en België lang niet altijd een gespecialiseerd neerlandicus en ook niet altijd een taalkundige. Wat de Nederlandstaligen betreft valt niet alleen te denken aan docenten op academisch of middelbaar niveau, maar ook aan docenten in het basisonderwijs, journalisten, redacteurs, en ieder die het Nederlands op verantwoorde wijze wil hanteren.

Deze twee uitgangspunten: de ANS moet in de eerste plaats aandacht besteden aan wat van belang is voor het taalgebruik en moet bruikbaar zijn voor niet-specialisten, hebben gevolgen voor het theoretisch kader, de indeling en de gebruikte terminologie. Wat dit laatste betreft sluit de redactie zich in principe aan bij de werkwijze die gevolgd is door de schrijvers van vergelijkbare grammatica's van andere talen, zoals Duden, *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*; Grevisse, *Le bon usage*; en Quirk et al., *A Grammar of Contemporary English*. In het voorwoord van het laatstgenoemde werk wordt er expliciet op gewezen dat de redacteurs zwaar geleund hebben op een lang gevestigde traditie en daarnaast gebruik gemaakt hebben van de inzichten van verschillende taalkundige scholen. Voor de ANS geldt hetzelfde: aangezien de ANS een grammatica is waarin de taalbeschouwing zo consequent mogelijk ondergeschikt is gemaakt aan het praktische doel dat nagestreefd wordt, ontbreken de meeste moderne theoretische termen, beschouwingen van zuiver theoretische aard, evenals beschouwingen over de historische ontwikkeling van de taal. Dat wil niet zeggen dat de redactie niet haar voordeel heeft gedaan met moderne studies van technisch-taalkundige aard; er is echter consequent naar gestreefd de neerslag daarvan zoveel mogelijk algemeen begrijpelijk te houden.

De redactie is steeds geconfronteerd geweest met de moeilijkheid van het ontbreken van de nodige voorstudies. Veel theoretisch taalkundig onderzoek van de laatste decennia is, hoe belangrijk op zichzelf ook, maar in zeer beperkte mate bruikbaar voor een taalbeschrijving als de ANS wil bieden. Daardoor was veel onderzoek noodzakelijk, dat helaas door gebrek aan tijd niet zo degelijk verricht kon worden als de auteurs wel gewild hadden. De redactie is zich dan ook bewust van tekortkomingen in de geboden taalbeschrijving.

De indeling van de ANS sluit aan bij de bovengenoemde gezichtspunten: omdat de ANS vooral als basis- en naslagwerk bedoeld is, heeft de redactie een indeling nagestreefd die zo overzichtelijk mogelijk is. Een blik op de inhoudsopgave kan dat verduidelijken. Een uitgebreid systeem van verwijzingen en uitvoerige registers moeten de gebruiker de weg wijzen door het boek. Ook de gebruikte termen zijn via die registers gemakkelijk te vinden. Die terminologie sluit aan bij de in brede kringen bekende, d.w.z. die van de traditionele spraakkunst of schoolgrammatica. In de meeste gevallen is gekozen voor Nederlandse termen, bijv. *voornaamwoord*, *bijstelling*, *lijdend voorwerp*. De overeenkomstige aan de Latijnse grammatica ontleende termen (voor de gegeven voorbeelden respectievelijk *pronomens*, *appositie*, *direct object*) zijn tussen haakjes toegevoegd op de plaatsen waar de betrokken termen geïntroduceerd worden. In een aantal gevallen heeft de redactie echter de voorkeur gegeven aan Latijnse termen. Zo is in de ANS *substantief* gebruikt i.p.v. *zelfstandig naamwoord*, *presens* i.p.v. *onvoltooid tegenwoordige tijd*,

actief i.p.v. *bedrijvende vorm*. Zoals uit deze voorbeelden moge blijken, gaat het hier meestal om termen waarvan de Nederlandse equivalenten nogal omslachtig zijn. Soms zijn die ook in de Nederlandse grammatica minder gebruikelijk, zoals het laatste voorbeeld en gevallen als *aanvoegende wijs* voor *conjunctief* en *onbepaalde wijs* voor *infinitief*. In ieder geval zijn de Latijnse termen meestal beter bekend bij anderstaligen.

Omdat de redactie ervan uit is gegaan dat kennis van de schoolgrammatica in veel gevallen verbleekt zal zijn, worden van de gebruikte termen zoveel mogelijk praktische definities gegeven. Er is steeds getracht daarbij geen al te hoge eisen te stellen aan het begripsvermogen van niet-specialisten. Daarbij mag niet uit het oog worden verloren dat het raadplegen van een grammatica een zekere voorkennis veronderstelt. Het hanteren van een alfabetisch geordend woordenboek of een atlas met een register stelt minder hoge eisen aan de gebruiker dan het opzoeken van een taalkundige kwestie in een grammatica. Voor dat laatste dient men te beschikken over een elementaire kennis van woordsoorten en zinsdelen; anders gezegd: men dient onder woorden te kunnen brengen wat men wil weten.

Voor het opzoeken van bepaalde kwesties staan de gebruiker uitvoerige registers ten dienste. Naast alle gebruikte descriptieve termen zijn hierin ook de meeste taalvormen opgenomen waarvan aangenomen kan worden dat ze in de desbetreffende vorm daadwerkelijk gezocht zullen worden (zoals *als*, resp. *dan* na een vergrotende trap), maar ook delen van woorden (bijv. *-zuchtig* of *-voudig*) kan men er aantreffen. Voor belangstellenden en vakgenoten is bovendien een lijst van de voornaamste geraadpleegde literatuur (tot begin 1982) opgenomen.

De ANS bevat geen klankleer en geen overzicht van de spelling. De redactie is van mening dat over deze onderwerpen voldoende werken bestaan. Voor een overzicht van de spelling wordt ten overvloede verwezen naar de officiële *Woordenlijst van de Nederlandse taal* (bekend als 'het groene boekje').

0 · 3 Modern Nederlands taalgebruik

De ANS geeft in principe een beschrijving van het moderne Nederlandse taalgebruik, zoals dat tot uiting komt in de standaardtaal. We verstaan daaronder de taal die in alle regio's van het Nederlandse taalgebied bruikbaar is in zgn. secundaire relaties, d.w.z. in het contact met 'vreemden'. De standaardtaal is bovengewestelijk en algemeen bruikbaar: het gaat hier om taalvormen die niet gebonden zijn aan een bepaalde stijl (dus bijv. woorden, vormen of constructies die alleen maar in de schrijftaal of alleen maar in de spreektaal verschijnen), aan een bepaalde regio (dus bijv. taalvormen die alleen maar in het zuiden of alleen maar in het oosten van ons taalgebied voorkomen) of aan een bepaalde groep (dus bijv. taalvormen die alleen maar door de beoefenaars van een bepaald beroep gebruikt worden). Standaard-Nederlands is dus de taal waarmee men in secundaire relaties altijd en overal in het Nederlandse taalgebied terecht kan.

In de ANS wordt echter in veel gevallen ook melding gemaakt van varianten die niet tot de standaardtaal behoren. Het betreft dan steeds

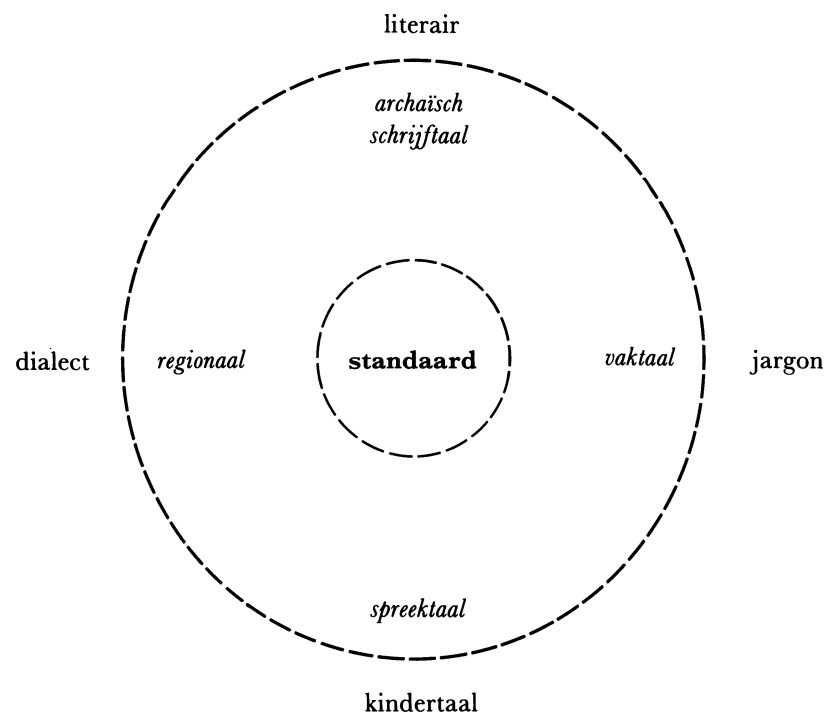
varianten die vrij algemeen in gesproken of geschreven taal voor kunnen komen en daarom vermelding verdienen; in de ANS zijn ze apart gekenmerkt, bijv. als 'schrijftaal' of als 'regionaal'. De gehanteerde onderscheiding van de verschillende streekgebonden, groepsgebonden en stijlgebonden varianten ziet er aldus uit:

STREEKGEBONDEN	
dialect	(niet in de ANS vermeld)
regionaal	(bijv. <i>met de handen in de zak</i> i.p.v. <i>met z'n handen in z'n zak</i>)

GROEPSGEBONDEN	
vaktaal	(bijv. <i>het microscoop</i> i.p.v. <i>de microscoop</i>)
jargon	(niet in de ANS vermeld)

STIJLGEBONDEN	
informeel: spreektaal	(bijv. <i>hij komt iedere dag komt-ie voorbij</i>)
kindertaal	(niet in de ANS vermeld)
formeel: schrijftaal	(bijv. <i>te Amsterdam</i> i.p.v. <i>in Amsterdam</i>)
archaïsch	(bijv. <i>'s lands financiën</i>)
literair	(niet in de ANS vermeld)

In schema:

Tot de standaardtaal zijn ook veel vaste uitdrukkingen gerekend waarin taalelementen voorkomen die op zichzelf beschouwd tot een van de bovengenoemde variëteiten behoren. Zo wordt het gebruik van het ‘possessieve lidwoord’ in *Met de hoed in de hand komt men door het ganse land* niet regionaal genoemd, evenmin als het gebruik van de genitief *des huizes in de heer des huizes* als archaisch gekenschetst wordt.

Bepaalde taalverschijnselen horen naar de mening van de redactie niet tot de standaardtaal of tot één van de vermelde variëteiten, maar ze komen zo frequent voor, dat aan te nemen is dat iemand die ze aantreft er in de ANS naar zal zoeken. Dat betreft bijvoorbeeld pronomina-gebruik als in *hun hebbe* of *’m heeft*. Zulke gevallen zijn in opmerkingen signaleerd en wel als ‘in strijd met de gegeven regels’.

Daarnaast zijn andere taalverschijnselen opgenomen, ten aanzien waarvan de redactie geen uitspraak wenst te doen over de vraag of ze al dan niet behoren tot de standaardtaal of één van de vermelde variëteiten. Een voorbeeld is het niet-doelaanduidende *om* in *Hij ging naar de tropen om er een ellendig einde te vinden*. Van dergelijke taalvormen wordt gezegd dat niet alle taalgebruikers ze aanvaardbaar achten.

Om praktische redenen heeft de redactie ervan afgezien de term ‘regionaal’ nader te specificeren; zelden is immers aan te geven hoe de precieze geografische spreiding van een bepaald taalverschijnsel is. Weliswaar wordt met ‘regionaal’ dikwijls bedoeld dat een bepaalde taalvorm behoort tot het Nederlands dat in België gangbaar is en in Nederland niet, maar het zou onjuist zijn ‘regionaal’ zonder meer gelijk te stellen met ‘Zuidnederlands’ of iets dergelijks; ook Oostnederlandse varianten vallen bijvoorbeeld onder ‘regionaal’. In voorkomende gevallen is ook vermeld dat een taalverschijnsel soms niet specifiek regionaal is, maar dat de voorkeur ervoor in verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde is (bijv. *hij komt aanlopen* tegenover *hij komt aangelopen*).

T.a.v. de kenmerken ‘spreektaal’ en ‘schrijftaal’ moet opgemerkt worden dat deze termen niet gelijk te stellen zijn met gesproken taal, resp. geschreven taal. Wat in de ANS als ‘spreektaal’ of ‘schrijftaal’ gekarakteriseerd wordt, is geen standaardtaal; dat geldt echter niet voor gesproken en geschreven taal. Spreektaal is die taalvariant die men niet schrijft, resp. die taal die als vreemd, afwijkend of stilistisch ongewoon ervaren wordt in geschreven vorm. Zo is omgekeerd schrijftaal een variant die in gesproken vorm als ongebruikelijk opvalt. Taal die gesproken, resp. geschreven wordt, is per definitie gesproken, resp. geschreven taal, maar de grenzen van spreektaal en schrijftaal zijn niet per definitie vast te stellen. De beoordeling daarvan is een zaak van de redactie geweest evenals de beoordeling van de andere varianten. De redactie werd hierin veelal bijgestaan door de leescommissie. Kwantitatief of statistisch onderzoek van de frequentie van varianten is in Nederland niet zodanig verricht dat er voor de ANS in aanzienlijke mate gebruik van kon worden gemaakt.

Met de benamingen van de verschillende varianten is uitsluitend een karakteristiek nagestreefd, geen veroordeling. Dat betekent dat de gebruiker van de ANS zelf een verantwoordelijkheid blijft dragen voor zijn keuze. Het antwoord op de vraag ‘wat is goed Nederlands?’ valt dus niet rechtstreeks uit de ANS af te leiden. Het zou immers een misvatting zijn te menen

dat alleen Standaard-Nederlands goed Nederlands zou zijn. Pas wie voor zichzelf heeft uitgemaakt wat hij als goed Nederlands wil beschouwen, kan aan de hand van de ANS uitmaken wat daartoe behoort: voor de één horen ook sommige regionale varianten daartoe, voor de ander bepaalde archaische vormen. De ANS is dus geen expliciet-normatieve grammatica, wel een impliciet-normatieve. De ANS bevat geen voorschriften, maar wie een norm zoekt kan alle niet nader als variant gekenmerkte vormen als goed Nederlands beschouwen. Wat geen goed Nederlands is, is niet in de ANS opgenomen.

Dit laatste is natuurlijk niet van toepassing op de voorbeelden waarachter is vermeld: <uitgesloten>. Dergelijke voorbeelden van 'hoe het niet moet' worden gebruikt om de beschrijving van een grammaticaal verschijnsel te verduidelijken. Staat er achter een voorbeeld: <twijfelachtig>, dan wil dat zeggen dat niet met volledige zekerheid is uit te maken of de betrokken taalvorm in strijd is met de regels van de Nederlandse grammatica, maar dat hij in ieder geval niet tot het normale taalgebruik behoort en bijvoorbeeld alleen in een zeer bijzondere context kan voorkomen.

Ten slotte nog dit: alle karakterisering en zijn uitsluitend van toepassing op structuren en elementen waarvan de beschrijving tot de taak van de grammatica behoort. In de praktijk betekent dit, dat morfologische en syntactische verschijnselen in principe altijd als variant gekenmerkt zijn als daar aanleiding toe was. Woorden zijn alleen als zodanig gekenmerkt als ze tot de zgn. gesloten woordklassen behoren; in concreto betreft dit de voornaamwoorden, voorzetsels en voegwoorden. Verschillen in woordgebruik bij andere woordsoorten, als bijvoorbeeld tussen de werkwoorden *proberen*, *trachten* en *pogen*, zijn dus niet vermeld. Daarover is nadere informatie in woordenboeken te vinden.

De bedoelde structuren en elementen zijn in het algemeen alleen als variant gekenmerkt op de plaatsen waar de categorie waartoe ze behoren behandeld wordt (in de beschrijving en in de gegeven voorbeelden). Zo is bijvoorbeeld in het hoofdstuk over het voegwoord vermeld dat *als* met inversie (*Ze gedraagt zich als was ze hier de baas*) tot de schrijftaal behoort, in het hoofdstuk over het voornaamwoord dat *niks* een spreektaalvorm is. Eventuele voorbeelden waarin (toevallig) *als* met inversie of *niks* voorkomt, in bijvoorbeeld de hoofdstukken over het lidwoord of de nevenschikking, zijn echter niet van de toevoeging <schrijftaal> resp. <spreektaal> voorzien.

Deel een *Het woord*

I

Het woord: algemeen

- 1 · 1 Inleiding – 20
- 1 · 2 Overzicht van de woordsoorten – 22
- 1 · 3 Morfologie van het woord – 24
 - 1 · 3 · 1 Morfologie: algemeen – 24
 - 1 · 3 · 2 Vormveranderingen – 25
 - 1 · 3 · 3 Woordvorming – 25
- 1 · 4 Produktiviteit – 27

Inleiding

Een woord kan worden gedefinieerd als een minimale taalkundige eenheid van vorm en betekenis die zelfstandig in een groter geheel, bijvoorbeeld een zin, voor kan komen. De zelfstandigheid van woorden is te demonstreren door ze in een zin te verplaatsen en van elkaar te scheiden. Zo kunnen de volgende woorden behalve in de gegeven volgorde *Blacky drinkt melk* ook optreden in de volgorde *drinkt Blacky melk*. Zo kunnen in *de poes drinkt melk* de woorden *de* en *poes* van elkaar gescheiden worden door *zwarte*, bijv. *de zwarte poes drinkt melk*. Op die manier kunnen woorden t.o.v. elkaar geïsoleerd worden. De scheidbaarheid en verplaatsbaarheid van woorden zijn evenwel aan beperkingen onderhevig. In de reeks *de poes drinkt melk* is het element *de* niet zonder meer verplaatsbaar. Het kan alleen samen met het woord *poes* van plaats veranderen en het staat verplicht vóór *poes*. Toch noemen we *de* een woord. De onderlinge volgorde van woorden en de omstandigheden waaronder woorden een andere plaats in de zin kunnen innemen worden behandeld in Deel twee (De woordgroep) en in hoofdstuk 22 (Woordvolgorde in de zin). 681, 909

Met een bepaalde hoorbare of zichtbare – geschreven – vorm, bijv. *poes*, correspondeert een bepaalde betekenis, in dit geval ‘zeker viervoetig zoogdier’. Een dergelijke betekenis kan men vinden in een woordenboek. Men spreekt hier van de lexicale betekenis van een woord. Soms komen verschillende vormen in betekenis (ongeveer) met elkaar overeen. Zulke woorden noemt men synoniemen. Een voorbeeld daarvan zijn de woorden *kat* en *poes*. Omgekeerd kan één waarneembare vorm twee of meer uiteenlopende betekenissen hebben, bijv. *laken* ‘een rechthoekig stuk katoen of linnen dat op een tafel of over een bed gespreid wordt’ en *laken* ‘zijn afkeuring uitspreken’. Ondanks de overeenkomst in vorm onderscheidt men hier op grond van het verschil in betekenis en de verschillende valentie (zie hieronder) twee of meer woorden, die men homoniemen noemt.

Behalve de woordenboekbetekenis kan men bij een woord nog de grammaticale waarde onderscheiden. Hiermee worden de mogelijkheden van een woord aangeduid om een functie te vervullen in een groter verband. Dat grotere verband kan een woordgroep of een zin zijn. De beschrijving van de interne opbouw en de onderlinge samenhang van dergelijke structuren vormt het onderwerp van dát deel van de grammatica dat men de syntaxis noemt. Nauw verbonden met deze syntactische valentie vertonen sommige woorden de mogelijkheid om bepaalde vormveranderingen te ondergaan. Zo krijgt een woord als *zwart* in een combinatie als *de zwarte kat* een *-e* toegevoegd. Dit vermogen noemt men de morfologische valentie van een woord. De morfologie van het woord wordt besproken in 1.3. 24

In de volgende hoofdstukken in dit deel zal aan de drie genoemde

aspecten van het woord, de betekenis, het syntactische en het morfologische aspect, aandacht besteed worden. In de inleidende paragrafen zal worden geprobeerd de verschillende soorten woorden of subcategorieën daarvan t.o.v. elkaar af te grenzen. Vervolgens zullen de bijzonderheden behandeld worden die aan een bepaalde soort eigen zijn.

Overzicht van de woordsoorten

Naargelang van de waarde die men aan elk van de in 1·1 genoemde aspecten toekent, kan men de woorden van een taal op grond van gemeenschappelijke kenmerken op verschillende manieren indelen. Gewoonlijk laat men de syntactische valentie daarbij het zwaarste wegen. In aansluiting bij de traditie onderscheiden wij in dit boek de volgende tien woordsoorten of woordklassen:

1	substantieven (zie hfst. 2), bijv. <i>poes, tafel, olie, Erik, Nijmegen</i>	29
2	lidwoorden (zie hfst. 3): <i>de, het, een</i>	111
3	voornaamwoorden (zie hfst. 4), bijv. <i>ik, ons, die, zulke, iemand, wie</i>	153
4	telwoorden (zie hfst. 5), bijv. <i>vijf, driehonderd, zevende, weinig, beide</i>	287
5	adjectieven (zie hfst. 6), bijv. <i>rood, dronken, plantaardig, klaar, gelijkbenig</i>	305
6	bijwoorden (zie hfst. 7), bijv. <i>buiten, hier, vaak, dus, daarin, waarom</i>	373
7	werkwoorden (zie hfst. 8), bijv. <i>slapen, ontbijten, schrijven, stofzuigen, weglopen</i>	403
8	voorzetsels en achterzetsels (zie hfst. 9), bijv. <i>aan, bij, met, af, toe</i>	617
9	voegwoorden (zie hfst. 10), bijv. <i>als, alvorens, hoewel, nadat, of</i>	641
10	interjecties (zie hfst. 11), bijv. <i>bah, hè, foei, ach, o.</i>	669

Met uitzondering van de lidwoorden, de voor- en achterzetsels en de voegwoorden, worden deze woordsoorten nog verder ingedeeld in betekenis-categorieën of in morfologisch-syntactische subklassen. Deze indeling wordt gemaakt in de respectieve hoofdstukken.

Soms kan een bepaalde woordvorm tot meer dan één woordsoort gerekend worden, naargelang van de valenties van dat woord. Het woord *laken* uit de vorige paragraaf is in de eerste betekenis een substantief, op grond van o.m. de mogelijkheid om een meervouds-*s* te krijgen bijv. in *twee lakens* (deze mogelijkheid wordt behandeld in 2·5). In de tweede betekenis is het een werkwoord, blijkens de mogelijkheid om vervoegd te worden, bijv. *ik laak, jij laakt, zij laakten*. Zie hiervoor 8·3. Een ander geval doet zich voor wanneer woorden in verschillende gebruikswijzen aan elkaar gerelateerd kunnen worden. Een voorbeeld hiervan is *kaart* in de zinnetjes *ik heb nog één kaart in mijn hand* en *hij kaart graag*. In het eerste zinnetje hebben we te maken met het werkwoord 'kaartspelen'. Het woord *kaart* vertoont dan respectievelijk kenmerken van een substantief – het kan een meervoudsvorm (*kaarten*) en een verkleinwoordvorm (*kaartje*) krijgen – en van een werkwoord – het kan nu vervoegd worden: *wij kaarten, hij kaartte*, enzovoort. In zo'n geval spreekt men niet van homonymie, maar van klasseverhuizing, van de overgang van de ene klasse van woorden naar de andere. Daarbij is het zelfs taalhistorisch niet altijd uit te maken welk gebruiksgeval als basis voor het andere heeft gediend. Andere voorbeelden van het verschijnsel klasseverhuizing zijn te constateren bij vergelijking van *een vierkant doosje* (*vierkant* is adjectief) met *het*

vierkant (*vierkant* is substantief) en bij vergelijking van de zinnen *het is er sedert niet beter op geworden* (*sedert* (= 'sedertdien') is hier een bijwoord), *het schiet aardig op sedert hij hier is* (*sedert* is voegwoord) en *hij is er sedert begin februari* (*sedert* is voorzetsel). Zie voor het standpunt dat wij t.a.v. het verschijnsel klasseverhuizing innemen 1·3·3.

25

Tot slot moet hier nog melding gemaakt worden van een heel bijzonder gebruiksgeval, waarbij elk willekeurig woord als substantief gebruikt kan worden, bijv.

Verwijs je naar een kind met *hij* of *het*?

Dat 'van' altijd weer, begint me te vervelen.

Zeven is een telwoord.

De geursiveerde gedeelten in deze zinnen zijn te omschrijven met 'het woord *x*'. Men zegt dat deze woorden in zelfnoemfunctie gebruikt zijn. Het speciale karakter van deze gebruikswijze komt tot uitdrukking in het feit dat ook woorddelen op deze manier voor kunnen komen (bijv. *Zei jij daarnet boompje of boomke? Pje.*) en verder in het feit dat bepaalde grammaticale regels soms niet van toepassing zijn. In de eerste voorbeeldzin hierboven neemt het persoonlijk voornaamwoord *hij* in tegenstelling tot de regel na het voorzetsel *met* geen niet-onderwerpsvorm aan (zie 4·2·6).

171

Gevallen van substantivering van diverse woorden zonder dat er sprake is van zelfnoemfunctie treft men aan in *het voor en het tegen* (*van deze oplossing*), *ons schrijven* (*van 1 april jl.*) en *het waarom* (*van deze bijeenkomst*).

I·3 Morfologie van het woord

1·3·1

Morfologie: algemeen

Het is de taak van de morfologie of vormleer de interne grammaticale structuur van woorden te beschrijven.

Wat hun interne structuur betreft kunnen woorden verdeeld worden in ongelede en in gelede woorden. Een ongeleed woord is een eenheid van vorm en betekenis die niet verder als zodanig te analyseren is, zoals het woord *boek*. Een geleed woord daarentegen kan wel verder geanalyseerd worden. De woorden *boekje* en *boeken* bijvoorbeeld zijn geleed. Ze kunnen verdeeld worden in *boek* en *-je*, respectievelijk in *boek* en *-en*. Vormelementen als *-je* en *-en* verschaffen ons semantische en/of grammaticale informatie: *-je* geeft aan dat we met een verkleinwoord te maken hebben, *-en* wijst op een meervoudig substantief. Deze elementen als zodanig kunnen zelf niet meer geanalyseerd worden. Dergelijke kleinste betekenisdragende vormelementen noemt men gebonden morfemen. In tegenstelling tot woorden kunnen ze niet zelfstandig optreden (vgl. 1·1), tenzij onder heel bijzondere omstandigheden (zie hiervoor 1·2, bij de zelfnoemfunctie). (Betekenisdragende elementen die wel zelfstandig – als woord – kunnen voorkomen, noemt men wel vrije morfemen.) Alleen het eerste deel van een zgn. scheidbaar samengesteld werkwoord kan onder bepaalde voorwaarden gescheiden optreden (zie 8·5·2·1). Met dit eenheidskarakter is een nieuw element aan de definitie van het woord toegevoegd. De woorddelen zijn ook niet omstelbaar. Naast *boekje* is niet mogelijk *jeboek* of iets dergelijks.

Bij ongelede woorden vallen de begrippen woord en morfeem samen.

Opmerking — Bij het onderscheid tussen gelede en ongelede woorden plaatsen we ons op het standpunt van het hedendaagse Nederlands. Woorden als *kruimel*, *meisje*, *slordig*, *misschien* en *herhalen*, die zonder kennis van de taalgiedenis niet verder analyseerbaar zijn, behandelen wij als ongelede woorden. —

Door toevoeging van één of meer morfemen aan een bepaald woord kan al dan niet een nieuw woord ontstaan. In het ene geval spreekt men van woordvorming, in het andere van vormveranderingen van een woord. Het onderscheid tussen beide is echter niet altijd even duidelijk.

1·3·2

Vormveranderingen

Sommige soorten woorden bezitten het vermogen om, afhankelijk van het syntactische gebruik dat men van die woorden maakt, vormveranderingen te ondergaan. Zo kan een adjectief verschillende vormen aannemen, blijkens de groepen *een zwart beest* en *het zwarte beest*. Zulke vormveranderingen van één en hetzelfde woord vat men samen onder het begrip verbuiging of declinatie. Andere verbuigingsverschijnselen zijn de meervoudsvorming bij substantieven (bijv. *beest/beesten*) en de genitief-*s* bij adjectieven (bijv. *wit/iets wits*) en substantieven (bijv. *tijd/de tand des tijds*). Soortgelijke verschijnselen bij werkwoorden (bijv. *ik kom, jij komt, ze komen*) noemt men vervoeging of conjugatie.

Morfemen als *-e, -en, -s, -t* heten uitgangen. Ze zijn noodzakelijk het laatste morfeem van een woord (vgl. hieronder).

1·3·3

Woordvorming

Het woordbestand van een taal kan door middel van bepaalde procédés worden uitgebreid. Zo kan op basis van het adjectief *geel* door toevoeging van *-achtig* een nieuw adjectief *geelachtig* worden gevormd. Met hetzelfde morfeem kan men van een substantief, bijv. *lelie*, een adjectief maken: *lelieachtig*. Dit eerste type woordvormingsprocédé noemt men afleiding. Uitgaand van een bepaald woord, dat men dan het grondwoord kan noemen, vormt men nieuwe woorden door er gebonden morfemen aan toe te voegen. Deze morfemen noemt men toevoegsels of affixen. Wordt zo'n morfeem vooraan toegevoegd, dan heet het een voorvoegsel of een prefix. Een gebonden morfeem dat achter een grondwoord komt is een achtervoegsel of een suffix. Achtervoegsels onderscheiden zich van uitgangen (zie 1·3·2) doordat ze eraan voorafgaan. Dat wil zeggen dat een afgeleid woord als *geelachtig* nog een uitgang, bijv. een buigings-*e* kan krijgen, bijv. *geelachtige*, maar niet omgekeerd. Een bijzonder geval doet zich voor ten aanzien van de zgn. klasseverhuizing (vgl. 1·2). Dit verschijnsel zullen wij in het vervolg behandelen als afleiding zonder toevoegsel. Op die manier kunnen we stellen dat van het substantief *vierkant* het adjectief *vierkant* afgeleid kan worden, of omgekeerd. Beide woorden vertonen de eigen grammaticale kenmerken van de woordsoort waar ze respectievelijk toe behoren. Het substantief kan bijv. een meervoudsuitgang (*een vierkant/twee vierkanten*) en een verkleinwoordvorm (*een vierkantje*) krijgen, het adjectief kan verbogen worden (*een vierkante doos*).²²

Het tweede type dat bij de woordvorming onderscheiden wordt is de samenstelling. Men spreekt van samenstelling wanneer een nieuw woord gevormd wordt door samenvoeging van twee of meer (grond)woorden. Een voorbeeld hiervan is *melkfles*, dat gevormd is op basis van de ook los voorkomende woorden *melk* en *fles*.

Een derde type ten slotte, waarvan het niet duidelijk is of het een zelfstandige categorie is of een bijzonder geval van één van de voorgaande, is de samenstellende afleiding of de afleiding door samenstelling. Hiermee

worden vormingen aangeduid als *viervoeter*, *veertigurig* en *wijdbeens*. Ze kunnen worden beschouwd als afleidingen d.m.v. een achtervoegsel van een mogelijke, maar niet bestaande of alleen met een andere betekenis dan in de samenstellende afleiding bestaande, samenstelling. De gegeven voorbeelden zijn dan opgebouwd op een manier die als volgt weergegeven kan worden: (*vier* + *voet*) + *er*, (*veertig* + *uur*) + *ig*, (*wijd* + *been*) + *s*. Voor meer voorbeelden zie men o.a. 2·6·3 en 6·5·3.

110, 369

Bij het beschrijven van de woordvormingsprocédés in de volgende hoofdstukken wordt steeds uitgegaan van het resultaat, d.w.z. dat beschreven wordt hoe het woordbestand van substantieven, adjectieven, enz. op basis van andere woorden aangevuld kan worden. Een andere denkbare werkwijze zou zijn om bijvoorbeeld bij het substantief te vermelden hoe men uit een substantief met een bepaald hulpmiddel een adjectief, een werkwoord, enz. kan vormen.

Toepassing van verschillende procédés kan tot één en hetzelfde resultaat leiden. Omgekeerd geredeneerd: het is lang niet altijd duidelijk volgens welk procédé een woord opgebouwd is, wat het grondwoord ervan is. Daarom zijn af en toe bepaalde voorbeelden meer dan eens opgenomen.

Verder impliceert het noemen van een bepaald procédé niet dat alle woorden die er als vormingen volgens dit procédé uitzien in werkelijkheid synchroon gezien ook op die manier gevormd zijn. Zo is *stordig* geen adjectivische afleiding van *stord*, is *meisje* geen verkleinwoord van *meis* en betekent het werkwoord *herhalen* niet 'opnieuw halen'.

De paragrafen over de woordvorming zijn in eerste instantie opgebouwd volgens formele criteria (afleiding; afleiding d.m.v. een voorvoegsel enzovoorts). I.p.v. een alfabetische opsomming zijn binnen die indeling, waar het wenselijk leek en mogelijk was, bij de afleidingen de toevoegsels naar de betekenis gegroepeerd (bijv. bij de substantieven: achtervoegsels waarmee men vrouwelijke persoonsnamen kan afleiden).

I·4 Productiviteit

Niet alle woordsoorten kennen de mogelijkheid om hun woordbestand uit te breiden. Woordsoorten die uit een vast aantal leden bestaan, vormen gesloten woordklassen. Tot de gesloten woordklassen behoren de lidwoorden, de voornaamwoorden, de voorzetsels en de achterzetsels en de voegwoorden. Deze woordklassen kunnen helemaal opgenomen worden in een woordenboek. Daartegenover staan woordsoorten waarvan het aantal leden in principe niet telbaar is. Dergelijke woordsoorten vormen open woordklassen. Het aantal leden ervan kan nooit volledig opgesomd worden.

Heel wat woorden die tot de open woordklassen behoren vertonen een systematische samenhang tussen vorm en betekenis. Ze zijn volgens een bepaald morfologisch procédé opgebouwd. Als een taalgebruiker op grond van een hem bekend morfologisch procédé (bijv. substantief + *achtig* = adjectief met de betekenis *x*) een in principe niet telbaar aantal woorden met een overeenkomstige samenhang aan een bestaande reeks kan toevoegen, noemen we dat procédé productief. In alle andere gevallen wordt een proces niet productief genoemd. Productiviteit kan betrekking hebben op een hele klasse (bijv. alle werkwoorden) of op een deelklasse (bijv. de overgankelijke werkwoorden). Gewoonlijk verbindt men aan het begrip productiviteit de eis tot onopzettelijkheid. Los van enige context of situatie is het echter niet mogelijk een scherpe grens te trekken tussen spontane nieuwvorming en opzettelijke toepassing van een bepaald procédé (bijv. in een cursiefje in een krant of weekblad, of in een cabaret- of reclametekst).

In de paragrafen over de woordvorming wordt in de eerste plaats aandacht besteed aan productieve processen. Omdat het vermogen tot uitbreiding van reeksen woorden d.m.v. een procédé niet altijd even groot is, zal daarbij geprobeerd worden om zo mogelijk en bij voldoende duidelijkheid beperkingen op de productiviteit aan te geven. Op de zgn. blokkering van een bepaald procédé doordat er al concurrerende, volgens een ander procédé gevormde, woorden bestaan, wordt in principe niet ingegaan. Daarnaast worden ook reeksen woorden beschreven die weliswaar niet zijn opgebouwd overeenkomstig een productief procédé, maar waarvan de bouw niettemin doorzichtig is. In beide gevallen worden alleen de voornaamste types vermeld.

Alleen bij voldoende duidelijke gevallen wordt een procédé productief c.q. onproductief genoemd, in andere gevallen wordt niet over productiviteit gesproken.

2

Het substantief (zelfstandig naamwoord)

- 2 · 1 Inleiding – 32
- 2 · 2 Indeling van de substantieven – 33
- 2 · 2 · 1 Semantische indelingen – 33
- 2 · 2 · 2 Morfologische en syntactische indelingen – 36
- 2 · 3 Genus (woordgeslacht) – 39
- 2 · 3 · 1 Inleiding – 39
- 2 · 3 · 2 *de*-woorden en *het*-woorden – 41
- 2 · 3 · 2 · 1 *de*-woorden – 42
 - A Vormcategorieën – 42
 - B Betekeniscategorieën – 43
- 2 · 3 · 2 · 2 *het*-woorden – 44
 - A Vormcategorieën – 44
 - B Betekeniscategorieën – 45
- 2 · 3 · 2 · 3 Woorden die *de*- en *het*-woord kunnen zijn – 45
 - A Met betekenisverschil – 45
 - B Zonder betekenisverschil – 48
- 2 · 3 · 3 Mannelijke en vrouwelijke *de*-woorden – 49
- 2 · 4 Genitief en datief – 53
- 2 · 4 · 1 Genitief – 53
- 2 · 4 · 1 · 1 Voorgeplaatste genitief – 53
- 2 · 4 · 1 · 2 Nageplaatste genitief – 54
- 2 · 4 · 2 Datief – 54
- 2 · 5 Meervoudsvorming – 55
- 2 · 5 · 1 Inleiding – 55
- 2 · 5 · 2 Kleinere categorieën – 56
- 2 · 5 · 2 · 1 Meervoud op *-eren* – 56
- 2 · 5 · 2 · 2 Woorden op *-man* – 57
- 2 · 5 · 2 · 3 Leenwoorden – 58
- 2 · 5 · 2 · 4 Bijzondere gevallen – 60
- 2 · 5 · 3 Meervoud op *-s* – 60
- 2 · 5 · 4 Meervoud op *-en* – 62
- 2 · 5 · 5 Meer dan één meervoudsuitgang – 66
- 2 · 5 · 5 · 1 Zonder betekenisverschil – 66
- 2 · 5 · 5 · 2 Met betekenisverschil – 69
- 2 · 6 Wordvorming – 70
- 2 · 6 · 1 Afleiding – 70
- 2 · 6 · 1 · 1 Afleiding zonder toevoegsel (substantivering) – 70
 - 1 Met een adjectief als grondwoord – 70
 - 2 Met een werkwoord als grondwoord – 71

- 2 · 6 · 1 · 2 Afleiding door middel van een voorvoegsel – 73
 - 1 De voorvoegsels *on-* en *non-*; *niel-* – 73
 - 2 Het voorvoegsel *wan-*; *mis-* – 73
 - 3 De voorvoegsels *aarts-*, *hyper-*, *super-* en *ultra-* – 74
 - 4 De voorvoegsels *anti-*, *contra-* en *pro-* – 74
 - 5 De voorvoegsels *aarts-*, *loco-*, *opper-*, *sub-*, *super-* en *vice-* – 75
 - 6 Het voorvoegsel *ex-*; *oud-* – 76
 - 7 Andere voorvoegsels – 76
 - a *ge-* – 76
 - b *her-* – 76
 - c *oer-* – 77
 - d Voorvoegsels van vreemde oorsprong – 77
- 2 · 6 · 1 · 3 Afleiding door middel van een achtervoegsel – 77
 - I Substantiverings-*e* ter vorming van persoonsnamen, biologische termen, abstracta en streekaanduidingen – 78
 - 1 Persoonsnamen – 78
 - 2 Biologische termen – 78
 - 3 Abstracta – 79
 - 4 Streekaanduidingen – 79
 - II Achtervoegsels ter vorming van verkleinwoorden – 79
 - 1 Het achtervoegsel *-je* (en varianten) – 79
 - 2 De achtervoegsels *-ke* (en varianten) en *-ie* – 85
 - III Achtervoegsels ter vorming van (vooral) mannelijke persoonsnamen – 85
 - 1 *-aar* (*-enaar*)|*-er* – 85
 - 2 *-aard*|*-erd* – 86
 - 3 *-erik* – 87
 - 4 *-iaan* (*-aan*) – 87
 - 5 *-icus* – 87
 - 6 *-ier* (*-(e)nier*) – 88
 - 7 *-iet* (*-niet*) – 88
 - 8 *-ijn* – 88
 - 9 *-ist* – 88
 - 10 *-ling* (*-eling*) – 89
 - 11 Andere achtervoegsels – 89
 - IV Achtervoegsels ter vorming van (vooral) vrouwelijke persoonsnamen – 90
 - 1 *-e* – 90
 - 2 *-es* (*-esse*)|*-is* (*-isse*) – 90
 - 3 *-in* – 90
 - 4 *-se* – 91
 - 5 *-ster* – 91
 - 6 Andere achtervoegsels – 91
 - V Achtervoegsels ter vorming van (vooral) zaaknamen – 92
 - 1 *-ator*|*-er* – 92
 - 2 *-dom* – 92
 - 3 *-elaar* (*-aar*) – 92
 - 4 *-ette* – 93
 - 5 *-ij* (*-dij*, *-erij*, *-derij*) – 93

- 6 -schap – 93
- 7 -sel – 93
- 8 -theek|-tiek – 93
- VI Achtervoegsels ter vorming van verzamelnamen – 94
 - 1 -age – 94
 - 2 -dom – 94
 - 3 -heid – 94
 - 4 -ij – 94
 - 5 -schap – 94
 - 6 -tuur (-atuur) – 94
- VII Achtervoegsels ter vorming van (vooral) abstracta – 94
 - 1 -age – 95
 - 2 -atie – 95
 - 3 -er – 95
 - 4 -heid (-igheid) – 95
 - 5 -ij (-nij, -enij, -erij, -arij) – 96
 - 6 -ing – 96
 - 7 -isme – 97
 - 8 -iteit – 97
 - 9 -nis (-enis, -tenis) – 98
 - 10 -schap; -dom – 98
 - 11 -st – 98
 - 12 -te|-de – 98
- 2 · 6 · 1 · 4 Afleiding door middel van een combinatie van een voorvoegsel en een achtervoegsel – 99
- 2 · 6 · 2 Samenstelling – 99
 - 2 · 6 · 2 · 1 Inleiding – 99
 - 2 · 6 · 2 · 2 Substantief + substantief – 101
 - A Tussenklanken – 101
 - B Betekenisgroepen – 103
 - C Enkele formele bijzonderheden – 105
 - 2 · 6 · 2 · 3 Telwoord + substantief – 105
 - 2 · 6 · 2 · 4 Adjectief + substantief – 106
 - 2 · 6 · 2 · 5 Bijwoord + substantief – 108
 - 2 · 6 · 2 · 6 Werkwoordsstam + substantief – 109
 - 2 · 6 · 2 · 7 Substantief + werkwoordsstam – 110
 - 2 · 6 · 3 Samenstellende afleiding – 110

2·1

Inleiding

Het substantief is het gemakkelijkst syntactisch te karakteriseren. Een substantief kan met een voorafgaand *die* of *dat* gecombineerd worden (*die man, dat huis*). Het kan met zeer verschillende voor- en/of nabepalingen een substantiefgroep vormen (*de man die daar loopt, het nog steeds niet verkochte huis van mijn ouders*). Een substantief (of een substantiefgroep) kan zinsdeel zijn, bijv.:

Liefde is blind. (onderwerp)

Dit lijkt wel *beton*. (naamwoordelijk deel van het gezegde)

Ik zie *vogels*. (lijdend voorwerp)

We geven *Jan* eigenlijk nooit wat. (meewerkend voorwerp)

Jaren heb ik daar gewoond. (bijwoordelijke bepaling)

Morfologisch kenmerken substantieven zich doordat ze, afgezien van enkele systematische uitzonderingen, een meervoudsuitgang kunnen aannemen, bijv. *mannen, huizen, (hij heeft al verschillende) liefdes (achter de rug), vogels, (er zijn hier twee) Jannen, jaren*. In bepaalde gevallen kunnen van substantieven zgn. genitieven op *-s* gevormd worden *Jans (fiets), (de heer des) huizes*. Verder komen van en met substantieven in ruime mate afleidingen en samenstellingen voor: *mannetje, hoofdman, manmoedig; huisje, ziekenhuis, huisdeur*.

Semantisch is het substantief moeilijk te definiëren. Zoals de Nederlandse benaming suggereert, zijn substantieven woorden die 'een zelfstandigheid' aanduiden. Dit begrip is echter zeer ruim op te vatten. Zoals uit de tot nu toe gegeven voorbeelden blijkt, gaat het om mensen (*man, Jan*), dieren (*vogel*), dingen (*huis*), stoffen (*beton*), tijdsruimten (*jaar*), gevoelens (*liefde*), waaraan nog wel een aantal categorieën toegevoegd kan worden, bijv. eigenschappen (*kracht*), gebeurtenissen (*ontmoeting*), denkbeeldige personen of zaken (*kabouter, gat*), enz.

2·2

Indeling van de substantieven

2·2·1

Semantische indelingen

De substantieven kunnen semantisch op verschillende manieren ingedeeld worden. De grenzen tussen de verschillende categorieën zijn niet altijd scherp te trekken.

Een eerste indeling is die in concrete en abstracte substantieven (concreta en abstracta). Tot de concreta rekenen we benamingen van mensen, dieren, dingen en stoffen, alsmede van denkbeeldige personen of zaken. Van de in 2·1 gegeven voorbeelden behoren hiertoe dus: *man, Jan, vogel, huis, beton, kabouter* en *gat*. Tot de abstracte substantieven worden de benamingen gerekend van alles wat over het algemeen niet als tastbaar kan worden voorgesteld. Van de in 2·1 genoemde voorbeelden behoren hiertoe dus: *jaar, liefde, kracht* en *ontmoeting*. Andere abstracte substantieven zijn bijv. *val, duw, stand, vreugde, goedheid, haat, ligging, meter* (als maataanduiding), *lengte, prijs, duurte, temperatuur, koude*. 32

De concrete substantieven worden onderverdeeld in voorwerpsnamen, stofnamen en verzamelnamen.

Voorwerpsnamen zijn weer te verdelen in persoonsnamen (namen van (al dan niet denkbeeldige) mensen, bijv. *man, Jan, kabouter*), diernamen (bijv. *vogel*) en zaaknamen (namen die geen mensen of dieren aanduiden, bijv. *boom, huis, gat, pantoffel, Rijn, Amsterdam*).

Stofnamen duiden iets aan wat naar vorm en hoeveelheid niet afgebakend is, bijv. *water, bier, goud, beton, zeep, gas*.

Verzamelnamen zijn benamingen van een aantal gelijksoortige wezens of dingen die tezamen een eenheid vormen, bijv. *groep, volk, kroost, vee, gebergte, archipel, postzegelverzameling, Alpen, Antillen*.

Het is niet gebruikelijk de abstracte substantieven verder onder te verdelen, hoewel ook hier soortgelijke onderscheidingen gemaakt zouden kunnen worden als bij de concrete (zie verderop in deze subparagraaf).

Een indeling die door de tot nu toe genoemde heen loopt, is die in soortnamen en eigennamen. Soortnamen onderscheiden de ene soort wezens of dingen van de andere. Eigennamen onderscheiden individuen van elkaar. Ze worden gewoonlijk met een hoofdletter geschreven; ze kunnen ook zonder bepaald lidwoord iemand of iets in de werkelijkheid 'identificeren'. (Voor het begrip 'identificeren', zie 3·1·2·1; voor het gebruik van het lidwoord bij eigennamen, zie 3·1·2·2) Niet alles uit de werkelijkheid wat met een soortnaam kan worden aangeduid, kan ook met een eigennaam worden benoemd. Eigennamen komen vooral voor bij mensen, dieren, aardrijkskundige eenheden, schepen, vliegtuigen, gebouwen, hemellichamen, tijdsruimten, organisaties en instellingen. 113
120

In de voorafgaande alinea's zijn de woorden met een hoofdletter voorbeelden van eigennamen; de woorden zonder hoofdletter zijn soortnamen. Ook bij abstracte substantieven komen eigennamen voor, bijv. namen van cultuurstromingen (*renaissance, romantiek*), organisaties (*Rabobank, Vitesse*) of tijdsruimten (*Pliocene, april, donderdag*).

Opmerking 1— Volgens de geldende spellingsvoorschriften worden de namen van maanden en dagen met een kleine letter geschreven, evenals woorden als *renaissance* en *romantiek*; in het laatste geval wisselt het gebruik evenwel. —

De hierboven gegeven indelingen kunnen als volgt in een schema worden ondergebracht:

		Soortnamen	Eigennamen	
CONCRETA	Voorwerpsnamen	Persoonsnamen	<i>man, meisje, soldaat</i>	<i>Jan, Sylvia, Vermeulen</i>
		Diernamen	<i>hond, kat, papegaai</i>	<i>Bello, Minou, Lorre</i>
		Zaaknamen	<i>huis, stad, rivier</i>	<i>Veldzicht, Rotterdam, Rijn</i>
	Stofnamen	<i>water, bier, beton, goud, zeep, gas</i>		
	Verzamelnamen	<i>kroost, vee, postzegelverzameling, gebergte, archipel</i>	<i>Alpen, Pyreneeën, Antillen</i>	
ABSTRACTA		<i>val, goedheid, lengte, voetbalclub, stroming, maand</i>	<i>Vitesse, romantiek, april</i>	

Veel woorden kunnen tot meer dan één van de hierboven onderscheiden categorieën behoren. Allereerst kunnen we hier te maken hebben met homoniemen: woorden met dezelfde klank, maar (tenminste voor de hedendaagse taalgebruiker) verschillende betekenis. Zo is het woord *centimeter* in *Je moet een marge van drie centimeter open laten* abstract (maataanduiding), maar in *Mag ik jouw centimeter even gebruiken?* concreet (zaaknaam). Evenzo is het woord *huis* in *Wij wonen nog niet zo lang in dit huis* een zaaknaam, maar in *De graven van het Hollandse huis* een verzamelnaam.

In andere gevallen gaat het niet zozeer om een betekenis- als wel om een gebruiksverschil (de grens met homonymie is uiteraard niet altijd duidelijk). Meestal zegt men dan, dat een woord dat tot een bepaalde categorie behoort, gebruikt wordt als lid van een andere categorie (bijv. 'eigenaam

gebruikt als soortnaam'). Bij eigennamen is het meestal wel duidelijk dat het gebruik als eigennaam primair, het andere gebruik secundair is; in andere gevallen is een beslissing daarover vaak nogal willekeurig.

De voornaamste typen van dit verschillende gebruik zijn de volgende.

1 Eigennaam gebruikt als soortnaam

- a Een persoonsnaam duidt niet één persoon aan, maar ieder die die naam draagt, bijv.:

Er zijn in onze familie wel vijf *Japen*.
Alle *Vermeulens* waren op de bruiloft.

- b Een eigennaam van een bekend (historisch) persoon of van een familie wordt gebruikt om iemand te karakteriseren die een voor deze persoon of familie typerende eigenschap bezit, bijv.:

Sinds hij geërfd heeft, beschouwen ze hem als een *Croesus*.
Het wordt al een echte *Vermeulen*, zei vader trots.

- c Een eigennaam van een kunstenaar (meestal een schilder of beeldhouwer) wordt gebruikt voor een door hem gemaakt werk, bijv.:

Dit museum heeft maar twee *Van Goghs*.

- d Een eigennaam wordt gebruikt voor een daarmee geassocieerd produkt, meestal op grond van vervaardiging of herkomst, bijv.:

een Citroën, een Ford, een Fokker, een Lockheed, een colbert, Bokma, Bols, bordeaux, cognac.

2 Stofnaam gebruikt als voorwerpsnaam

Het aangeduide voorwerp bestaat uit de door de stofnaam aangeduide stof.
Vergelijk:

Dit tafelblad is van onbreekbaar *glas*. (stofnaam)
Drink je *glas* eens leeg! (voorwerpsnaam)

3 Voorwerpsnaam gebruikt als stofnaam

Iets wat naar vorm en hoeveelheid niet afgebakend is, wordt aangeduid met de naam van een voorwerp dat uit de bedoelde stof vervaardigd is, met de soortnaam van een dier of (bij uitbreiding; zie de volgende alinea) met de eigennaam van een persoon. Voorbeelden:

We eten vanavond *brood*.
Wil je *beschuit* door de yoghurt?
Zullen we *kip* of *vis* nemen?
Wie leest er nu nog *Vondel*?
Houdt u van *Brahms*?

Zoals hierboven al opgemerkt is, is het niet gebruikelijk om de abstracte

substantieven verder onder te verdelen – in het schema is dat dan ook niet gebeurd –, hoewel ook hier soortgelijke onderscheidingen gemaakt zouden kunnen worden als bij de concrete. Vergelijk de volgende zinnen:

Ik moet volgende week *letterkunde* doen.
Ik ben maar een eenvoudig taalkundige: van *letterkunde* heb ik geen kaas gegeten.
Dit vind ik het mooiste gedicht uit de Nederlandse *letterkunde*.

Het woord *letterkunde* betekent in de eerste zin: ‘tentamen in de letterkunde’; het is vergelijkbaar met de voorwerpsnamen van de concreta. In de tweede zin is bedoeld ‘de discipline of cultuuruiting die letterkunde heet’; er wordt geen afgebakende hoeveelheid bedoeld, zodat van een ‘stofnaam’ gesproken zou kunnen worden (vgl. de laatste twee zinnen van 3 hierboven). In de derde zin betekent *de (Nederlandse) letterkunde*: ‘alle literaire werken’; het woord is op te vatten als een verzamelnaam.

Opmerking 2—In het schema zijn geen voorbeelden gegeven van eigennamen die tot de stofnamen behoren. Op het eerste gezicht lijken hiervoor merknamen als *Spa, Stella, Bokma, Omo, Vim* in aanmerking te komen: ze worden met een hoofdletter geschreven en hebben als functie o.a. de ene stof van de andere te onderscheiden. Bij stoffen is echter geen sprake van individualisering, wat tot het wezen van eigennamen behoort. Ook ter aanduiding van voorwerpen horen merknamen als *Ford, Lockheed, Volvo, Volkswagen* (vgl. *1d* hierboven), trouwens tot de soortnamen: een *Lockheed* behoort tot de ondersoort ‘Lockheeds’ van de soort ‘vliegtuigen’; elk vliegtuig krijgt dan bovendien nog een (individuele) eigennaam, bijv. *Marco Polo*. In overeenstemming hiermee kunnen ook merknamen van stoffen het best als soortnaam beschouwd worden. (Deze opmerking is uiteraard alleen in taalkundige, niet in merkenrechtelijke zin bedoeld.)—

2 · 2 · 2

Morfologische en syntactische indelingen

Een morfologische indeling van het substantief is die naar de meervoudsuitgangen (*-en, -s, -eren, enz.*). Deze worden behandeld in 2·5. 55

Een syntactische indeling is die naar het genus (meervoud: genera) of woordgeslacht. De substantieven kunnen, naar hun combinatiemogelijkheid met een van de bepaalde lidwoorden, onderscheiden worden in *de-* en *het-*woorden; in de eerste categorie is ten dele een onderverdeling in mannelijke en vrouwelijke substantieven te maken. Het genus wordt behandeld in 2·3. 39

Een morfologisch-syntactische indeling is die in telbare en niet-telbare substantieven. Niet-telbare substantieven onderscheiden zich van telbare doordat ze alleen in het enkelvoud of alleen in het meervoud voorkomen. In het eerste geval worden ze ‘singularia (enkelvoud: singulare) tantum’ genoemd; in het tweede geval ‘pluralia (enkelvoud: plurale) tantum’.

Pluralia tantum zijn meestal te beschouwen als verzamelnamen die een veelheid noemen waarbij men geen afzonderlijke eenheden onderscheidt.

Voorbeelden: *aanstalten* (alleen in: *aanstalten maken*), *bescheiden*, *chemicaliën*, *doeleinden*, *financiën*, *gebroeders*, *gezusters*, *hersenen*, *hurken* (alleen in: *op zijn hurken zitten*), *ingewanden*, *inkomsten*, *kosten*, *lurven* (vrijwel alleen in: *bij zijn lurven pakken*), *manen*, *mazelen*, *notulen*, *omstreken*, *onkosten*, *onlusten*, *paperassen*, *troebelen*, *waterpokken*, *watten*, *woelingen*, *zemelen*. Het niet onderscheiden van afzonderlijke eenheden staat het aangeven van grotere of kleinere hoeveelheden (kwantificering) meestal niet in de weg, bijv.:

Er liggen hier nog *heel wat bescheiden* van mijn voorganger.
Deze maatregel betekent: *meer paperassen*, maar *minder (on)kosten*.
Er liggen altijd vooral *veel ingewanden* in de afvallemmer.

Maar bijv. niet:

Wat heeft dat kind *veel mazelen!* <uitgesloten>

Of een woord tot de pluralia tantum behoort, is overigens niet altijd met volledige zekerheid uit te maken. Enkelvoudsvormen als *een doeleinde* en *een waterpok* lijken niet onmogelijk.

Opmerking—Naast *de ingewanden* bestaat *het ingewand*, dat echter evenzeer een verzamelnaam is en niet als enkelvoud van *ingewanden* beschouwd kan worden.—

Een bijzondere groep binnen de pluralia tantum vormen de (vooral aardrijkskundige) eigennamen in meervoudsvorm, die eveneens als verzamelnamen te beschouwen zijn, bijv. *de Alpen*, *de Karpaten*, *de Hebriden*, *de Verenigde Staten*, *de Middeleeuwen*, *De Staten-Generaal*.

Singularia tantum kunnen niet alleen geen meervoudsvorm aannemen, maar ze kunnen ook niet gecombineerd worden met een bepaald hoofdteelwoord of met het onbepaalde lidwoord *een*. Kwantificering is wel mogelijk. Vergelijk:

Er lag zand in de kamer.
Er lag veel zand in de kamer.
Er lagen zanden in de kamer. <uitgesloten>
Er lag één zand in de kamer. <uitgesloten>
Er lag een zand in de kamer. <uitgesloten>

(Voor *een* in uitroepende zinnen als *Er lag me toch een zand in de kamer!* zie 3·3·2·2.)

Tot de singularia tantum behoren: eigennamen (voorzover geen pluralia tantum), behalve waneer ze als soortnamen gebruikt worden (zie 2·2·1/1), 35 stofnamen (als zodanig gebruikt), abstracta die als stofnamen gebruikt worden (zie 2·2·1, laatste alinea), en sommige verzamelnamen (bijv. *vee*, 36 *kroost*, *buit*, *politie*, *rommel*).

De stofnamen, abstracta en verzamelnamen die tot deze categorie behoren, kunnen wel met het lidwoord *een* gecombineerd worden als ze van een

nadere bepaling voorzien zijn. Voorbeelden:

Dit is *een wijn* uit de Rhonestreek.
Ze hebben daar *een bier* waar ik nog nooit van gehoord had.
Dat was *een vrijgevigheid* die aanstekelijk werkte.
Een fanatisme zoals hij aan de dag legt, kom je niet vaak tegen.
Je kunt het rommel noemen, maar het is *een heel kostbare rommel*.

Soms kunnen dergelijke woorden ook in het meervoud voorkomen. De betekenis is dan 'soorten van het genoemde'. De meervoudsvormen behoren soms tot bepaalde vaktalen: *bieren* en *wijnen* zullen voor de meeste taalgebruikers normale vormen zijn, *alcoholen* is alleen in gebruik bij chemici. Ook zijn er vaak idiomatische verschillen, bijvoorbeeld bij abstracta. Het meervoud van *sport* is normaal (*Voetbal en hockey zijn totaal verschillende sporten*), dat van *kunst* komt o.m. voor in de verbinding *de Schone Kunsten* en in de vroegere benaming van het *Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*, maar is minder gewoon in de betekenis 'soort kunst, kunstvorm' (*Beeldhouwen en pottenbakken zijn totaal verschillende kunsten*), dat van *muziek* bestaat niet: *Het werk van Bach en dat van Handel zijn totaal verschillende muzieken* <uitgesloten>.

2·3 Genus (woordgeslacht)

2·3·1 Inleiding

Het genus of woordgeslacht is een eigenschap van substantieven die bepalend is voor de (vorm van de) lidwoorden, adjectieven en de meeste voornaamwoorden waarmee een enkelvoudig substantief in combinatie optreedt of waardoor het vervangen kan worden. Het gemakkelijkst is dit te demonstreren aan de bepaalde lidwoorden. Het overgrote deel van de substantieven is ófwel alleen met *de* ófwel alleen met *het* te combineren. Zo is alleen *de ezel* en niet *het ezel*, maar alleen *het paard* en niet *de paard* mogelijk. Het belangrijkste genusonderscheid tussen substantieven noemen we dan ook dat tussen ‘*de*-woorden’ (zoals *ezel*) en ‘*het*-woorden’ (zoals *paard*). Naar *de*-woorden wordt bijv. verwezen met de zelfstandige voornaamwoorden *hij*, *zij*, *deze* en *die*; ze worden gecombineerd met de bijvoeglijke voornaamwoorden *onze* en *welke* en meestal met adjectieven op *-e* (*de koppige ezel*, *een koppige ezel*). Naar *het*-woorden wordt bijv. verwezen met de zelfstandige voornaamwoorden *het*, *dit* en *dat*; ze worden gecombineerd met de bijvoeglijke voornaamwoorden *ons* en *welk* en volgens bepaalde regels met adjectieven op *-e* of zonder deze uitgang (*het mooie paard*, *een mooi paard*). Deze zaken worden behandeld in de hoofdstukken 4 en 6. De verdeling in *de*- en *het*-woorden wordt besproken in 2·3·2.

Binnen de categorie van de *de*-woorden is een onderscheid te maken tussen mannelijke en vrouwelijke substantieven, resp. masculina en feminina. (De *het*-woorden worden onzijdig (neutrum) genoemd.) Het onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk is alleen van belang voor de verwijzing door middel van persoonlijke en bezittelijke (en in beperkte mate vragende en betrekkelijke) voornaamwoorden, de zgn. voornaamwoordelijke aanduiding. Naar mannelijke substantieven wordt verwezen met de voornaamwoorden *hij*, *ie*, *zijn*, *z'n*, *wiens*, naar vrouwelijke met *zij*, *ze*, *haar*, (*d*)’*r*, *wier*. De verwijzende voornaamwoorden worden behandeld in hoofdstuk 4; het onderscheid tussen mannelijke en vrouwelijke substantieven komt aan de orde in 2·3·3.

Het is van belang hier te wijzen op het principiële verschil tussen *woordgeslacht* (dat woorden in mannelijke en vrouwelijke substantieven verdeelt) en *natuurlijk geslacht* (dat mensen, dieren en eventueel planten in mannelijke en vrouwelijke wezens onderscheidt). Dit blijkt allereerst uit het feit dat levende wezens ook aangeduid kunnen worden door *het*-woorden, die niet in mannelijk en vrouwelijk te onderscheiden zijn. Zo duidt *het meisje* altijd een vrouwelijke persoon aan; *het kind*, *het staatshoofd* en *het varken* kunnen mannelijke en vrouwelijke wezens aanduiden.

Interessant is in dit verband de verdeling bij namen voor het vee. Meestal is de algemene benaming een *het*-woord, evenals de naam voor het (!) jong; er bestaan afzonderlijke *de*-woorden voor de volwassen mannelijke en vrouwelijke dieren:

het rund – het kalf	de stier – de koe
het paard – het veulen	de hengst – de merrie
het schaap – het lam	de ram – de ooi
het hoen – het kuiken	de haan – de hen/de kip
het varken/het zwijn – <i>de</i> big	de beer – de zeug

Binnen de categorie van de *de*-woorden zijn substantieven die mannelijke wezens aanduiden (*vader, broer, hengst*), wel altijd mannelijk en substantieven die vrouwelijke wezens aanduiden (*moeder, zuster, merrie*) vrouwelijk, maar hier doet zich het feit voor dat ook substantieven die niet-levende wezens noemen in mannelijke en vrouwelijke worden onderscheiden. Zo geldt bijv. voor de geschreven taal en ook voor de gesproken taal van een groot aantal taalgebruikers, dat *fabriek* vrouwelijk, maar *fabrieksarbeid* mannelijk is. Dat het hier niet om een verschil tussen concreet en abstract gaat, moge blijken uit de voorbeelden *muziek* (vrouwelijk) en *muzieklessenaar* (mannelijk), waar de verhoudingen omgekeerd zijn.

Het natuurlijk geslacht oefent wel invloed uit op het gebruik van voornaamwoorden voor *het*-woorden die personen noemen. Zo wordt naar *het meisje*, dat altijd een vrouwelijk persoon aanduidt, vrijwel altijd verwezen met *zij, haar*, enz. Ook naar onzijdige substantieven die zowel mannen als vrouwen kunnen aanduiden, wordt meestal met mannelijke of vrouwelijke voornaamwoorden verwezen, als het geslacht van de aangeduide persoon duidelijk is uit context en/of situatie. Vergelijk:

- A Waar is dat *meisje* ineens gebleven?
 B Ik weet het niet, ik heb *haar* niet gezien.
- A Waar is dat *kind* dat hier op straat speelde, ineens gebleven?
 B Ik weet het niet, ik heb *het* helemaal niet gezien.
- A Wat heeft Marjolein gedaan vanmiddag?
 B Dat lieve *kind* heeft de hele tijd braaf met *haar* poppen gespeeld.

Stel dat hier een buitenlands *staatshoofd* op bezoek komt, dan moeten we *hem* toch waardig kunnen ontvangen.

Stel dat het Nederlandse staatshoofd hier op bezoek komt, dan moeten we *haar* toch waardig kunnen ontvangen.

Opmerking—In ouder Nederlands kwam het verschil tussen mannelijk, vrouwelijk en onzijdig genus ook tot uiting in de vorm van de woorden in genitief en datief. In archaische taal en vaste uitdrukkingen zijn hier nog resten van overgebleven. Zo zijn de in 2.4 vermelde genitieven op *-s* en 53 datieven op *-e* vormen van mannelijke en onzijdige substantieven (bijv. *'s konings, des huizes, ten tijde, van harte*); vrouwelijke substantieven ondergin-

gen in genitief en datief in het algemeen geen vormverandering (bijv. *de dag der wraak* (naast *wraak* kwam *wrake* voor, maar ook buiten genitief en datief), *in dier voege*). —

2 · 3 · 2

de-woorden en *het*-woorden

Zoals in 2·3·1 vermeld, is het overgrote deel van de substantieven ófwel 39 alleen met *de* ófwel alleen met *het* te combineren. Er is echter toch ook een niet onaanzienlijk aantal substantieven die zowel *de*- als *het*-woord kunnen zijn. Daarbij bestaat meestal een voorkeur voor het ene of het andere genus. Woorden die bij voorkeur als *de*-woord gebruikt worden, maar ook als *het*-woord kunnen voorkomen, zijn hieronder voorzien van de aanduiding '*de|het*'; woorden waarvoor het omgekeerde geldt, zijn met '*het|de*' aangeduid; voor woorden die zonder voorkeur met *de* zowel als met *het* gecombineerd kunnen worden, is de aanduiding '*de of het*' gebruikt. Voor deze drie aanduidingen is in het algemeen de officiële *Woordenlijst van de Nederlandse taal* (1954) gevolgd; er bestaan echter wat genusgebruik betreft veel regionale en persoonlijke verschillen.

In de hieronder volgende subparagrafen worden enkele regels gegeven voor de verdeling in *de*- en *het*-woorden en lijsten van substantieven die zowel *de*- als *het*-woord kunnen zijn. De regels dekken echter maar een klein gedeelte van de substantivische woordvoorraad. Wat de lijsten betreft is er wel naar gestreefd de voornaamste woorden te vermelden; volledig zijn ze echter niet te noemen. De spraakkunst kan (ook) hier niet de plaats van het woordenboek innemen.

Vermelding verdient nog dat het genus van samenstellingen in het algemeen bepaald wordt door het tweede lid, bijv. *het huis*, *de sleutel* – *de huissleutel*; *de tuin*, *het hek* – *het tuinhek*.

Min of meer systematische uitzonderingen op deze regel zijn de volgende:

- possessieve samenstellingen met onzijdige namen van lichaamsdelen als tweede lid die levende wezens aanduiden, zijn meestal *de*-woorden. Zo staan naast *het been*, *het oog* en *het oor* bijv. *de langbeen*, *de krombeen*, *de blauwoog*, *de scheeloog*, *de langoor*, *de domoor*. Bij samenstellingen met *-hoofd* komen echter ook woorden voor die alleen of bij voorkeur onzijdig zijn: *het|de heethoofd*, *het|de stijfhoofd*, *het|de leeghoofd*, *het|de warhoofd*, *het dwaashoofd* en *het dwarshoofd*. De enige samenstelling met *-gezicht* is onzijdig: *het bleekgezicht*;
- naast *het meer* staan *de*-woorden op *-meer* als namen van polders, bijv. *de Wieringermeer*, *de Bijlmermeer* (te beschouwen als verkortingen van *de Wieringermeerpolder* enz.);
- naast *de|het soort* hebben de samenstellingen met *-soort* altijd het *de*-genus, bijv. *de diersoort*, *grondsoort*, *toonsoort*.

Niet-systematische uitzonderingen zijn bijv.:

de blik	het ogenblik
de doek (voorwerpsnaam)	het de spandoek
de hof (tuin)	het kerkhof

de kant	het vierkant
het licht	het/de weerlicht
de mens (algemeen)	het jongmens
het moes	het/de appelmoes
het sap	het/de bessesap
de stip	het tijdstip
de val	het toeval

De regel dat het genus van samenstellingen bepaald wordt door het tweede lid, heeft in het algemeen voorrang op de in de volgende subparagrafen vermelde regels voor *de-* en *het-*woorden. Zo zijn persoonsnamen in het algemeen *de-*woorden, maar samenstellingen als *feestvarken*, *kamerlid*, *slachtoffer* en *staatshoofd* zijn *het-*woorden wegens het onzijdige tweede lid.

Een andere regel die voorrang heeft, is dat alle verkleinwoorden onzijdig zijn (zie 2·3·2·2/A1).

44

2·3·2·1 *de-*woorden

Er zijn een aantal vorm- en betekenis categorieën te noemen waarvan de leden meestal *de-*woorden zijn.

A *Vormcategorieën*

- 1 Afleidingen van een werkwoordsstam zonder toevoegsel, al dan niet met klinker- en soms medeklinkerverandering (zie 2·6·1·1/2). Voorbeelden: 71

de aankoop, afvoer, duik, duw, groei, haat, inzet, koop, opbloei, overval, roep, stoot, uitbouw, val; band (binden), inbraak, inbreuk (inbreken), gift (geven), greep (grijpen), opstand (opstaan), sprong (springen), worp (werpen).

Niet alle substantieven die vormelijke overeenkomst vertonen met een werkwoordsstam, zijn echter *de-*woorden. Zo staat *het deel* naast *delen*, *het misbruik* naast *misbruiken*, *het werk* naast *werken* (maar *de arbeid* naast *arbeiden*). Voor werkwoordsstammen met de voorvoegsels *be-*, *ge-*, *ont-* en *ver-*: zie 2·3·2·2/A3.

44

- 2 Woorden die eindigen op een van de volgende (oorspronkelijk Nederlandse of vreemde) achtervoegsels:

-*ade*, -*ide*, -*ode*, -*ude*: *de* brigade, rollade; genocide, piramide (maar: *het/de* insekticide); episode, periode; etude, prelude;
-*age*: *de* bagage, lekkage, garage (maar: *het* percentage, *het/de* personage, promillage, *de/het* voltage);
-*de* of -*te*: *de* liefde, waarde; begeerte, lengte (voor substantieven die zowel het achtervoegsel -*te* als het voorvoegsel *ge-* hebben: zie 2·3·2·2/A5); 44
-*heid*: *de* goedheid, schoonheid, waarheid;
-*ica*: *de* cybernetica, ethica, fysica;
-*ie*: *de* biologie, chirurgie, traditie;
-*iek* (bij abstracta): *de* muziek, neerlandistiek, politiek;

42 *Het substantief (zelfstandig naamwoord)*

- ij: *de* bakkerij, maatschappij, plagerij;
- ine: *de* cabine, discipline, vaseline;
- ing: *de* bevrijding, regering, vergroting;
- iteit: *de* elektriciteit, kwantiteit, rariteit;
- nis: *de* begrafenis, duisternis, kennis (maar: *het* vonnis; *het/de* getuigenis, vernis; *de/het* vuilnis);
- se (bij vreemde woorden): *de* accuratesse, analyse, metamorfose;
- sis, -tis, -xis: *de* basis, crisis; bronchitis, clematis; profylaxis, syntaxis;
- st (na werkwoordsstammen): *de* gunst, komst, winst;
- suur, -tuur: *de* censuur, dressuur; cultuur, natuur (maar: *het* avontuur, garnituur).
- theek: *de* apotheek, bibliotheek, discotheek;

B Betekeniscategorieën

1 Persoonsnamen (soortnamen)

Voorbeelden:

de vader, moeder, broer, tante, leerling, molenaar, violist, naaister, onderwijzeres.

Als uitzonderingen zijn te vermelden: *het* kind, dat beide geslachten kan aanduiden; *het heer* en *het jongmens*, die mannelijke personen noemen; *het mens* en *het wijf*, die vrouwen aanduiden.

2 Diernamen (soortnamen)

Voorbeelden:

de leeuw, hond, slang, papegaai, snoek, mier.

Als uitzonderingen zijn te noemen de benamingen voor het vee, vermeld in 2·3·1 (*het* rund, *het* kalf, enz.) en verder: *het/de* kameleon, *de/het* ree, *de/het* 39 welp.

3 Andere betekeniscategorieën:

- namen van bloemen: *de* roos, lelie, narcis;
- namen van bomen: *de* beuk, berk, eik;
- namen van vruchten: *de* appel, kers, pruim;
- namen van jaargetijden: *de* lente, zomer, herfst, winter;
- namen van cijfers, getallen, klanken, letters en muzieknoden: *de* twee; *de* 37 (bijv. ter aanduiding van een bus), *de* a, *de* x, *de* fis, *de* do;
- namen van muziekinstrumenten: *de* fluit, piano, viool (maar: *het* harmonium, klavier, spinet; *het/de* klavecimbel);
- namen van ziekten: *de* difterie, griep, kanker, (maar: *het* eczeem, spit; *het/de* koliek, struma; *de/het* pleuris, scheurbuik, schurft).

Opmerking—Het genus van eigennamen is af te leiden uit wat in 3·1·2·2 120 vermeld wordt over het gebruik van het lidwoord bij eigennamen. —

2 · 3 · 2 · 2

het-woorden

Er zijn een aantal vorm- en betekenis categorieën te noemen waarvan de leden meestal *het*-woorden zijn.

A Vormcategorieën

1 Verkleinwoorden

Voorbeelden: *het* mannetje, poesje, kopje.

2 Woorden die eindigen op een van de volgende achtervoegsels:

-*asme*: *het* enthousiasme, pleonasme, sarcasme;

-*isme*: *het* idealisme, realisme, socialisme;

-*ment*: *het* instrument, pierement, testament;

-*sel*: *het* achtervoegsel, stelsel, verzinsel (maar: *de* of *het* deksel, *de/het* stijfsel). In een aantal *de*-woorden is -*sel* geen achtervoegsel, bijv. *de* bussel, diesel, dissel, gesel, kansel, mossel, oksel, wissel;

-*um*: *het* centrum, gymnasium, referendum (maar: *de* datum, geranium, petroleum; *de/het* opium).

3 Afleidingen van een werkwoordsstam zonder toevoegsel (al dan niet met klinker- en/of medeklinkerverandering), beginnend met de voorvoegsels *be-*, *ge-*, *ont-* en *ver-* (vgl. 2·3·2·1/A1). Voorbeelden:

het begin, berouw, bestuur, geloof, genot, geval, onthaal, ontslag, ontwerp, verband, verhoor, verzet.

Uitzonderingen zijn o.a.: *de* verbouw, verhuur, verkoop.

4 Afleidingen van een werkwoordsstam met het voorvoegsel *ge-* (zie 2·6·1·2/7a). Voorbeelden:

het geblaf, gedoe, gejuich, geloop, geschrijf, gezeur.

5 Verzamelnamen die afgeleid zijn van substantieven met het voorvoegsel *ge-* en het achtervoegsel -*te* (zie 2·6·1·4). Voorbeelden:

het gebeente, gebergte, gebladerte, geboefte, geboomte, geraamte, gevogelte, ongedierte.

Substantieven met het voorvoegsel *ge-* en het achtervoegsel -*te* die geen afleidingen van substantieven en/of geen verzamelnamen zijn, sluiten zich soms hierbij aan (*het* gedeelte, gehalte, gehemelte (ook: *verhemelte*), gevaarte); *de*-woorden zijn echter o.a. *de* geboorte, gedaante, gedachte, gelofte, gemeente, gestalte, gewoonte.

6 Als substantief gebruikte woorden die tot andere woordsoorten behoren en als geheel gesubstantiveerde groepen. Voorbeelden:

het schrijven, het eten, het besprokene, het wit (van een ei), het leuke (daarvan), het (eigen) ik, het mijn en dijn, het waarom, het voor en tegen, het (aarzelende) 'als', het (onverbidelijke) 'nee', het Wien Neerlands Bloed, het Sesam-open-u.

Namen van personen (zie 2·3·2·1/B1) en van cijfers en getallen (zie 43 2·3·2·1/B3) zijn echter altijd *de*-woorden (*de katholiek, de blinde, de twee, de 37*).

B *Betekenis categorieën*

Hier toe behoren o.a.:

- namen van windrichtingen: *het* oosten, noorden, zuidwesten;
- namen van metalen: *het* goud, zilver, ijzer;
- namen van talen: *het* Nederlands, Deens, Chinees;
- namen van spelen: *het* bridge, hockey, voetbal.

Opmerking—Het genus van eigennamen is af te leiden uit wat in 3·1·2·2 120 vermeld wordt over het gebruik van het lidwoord bij eigennamen. —

2 · 3 · 2 · 3

Woorden die *de*- en *het*-woord kunnen zijn

A *Met betekenisverschil*

1 Woorden op *-dom* en *-schap*

Woorden op *-dom* zijn meestal *het*-woorden. Het zijn dan namen van plaatsen of gebieden (bijv. *het bisdom, heiligdom, hertogdom*) ofwel verzamelnamen (bijv. *het jodendom, priesterdom, regentendom, veelgodendom*). Abstracta op *-dom* zijn *de*-woorden (bijv. *de rijkdom, ouderdom*). (Voor *eigendom*: zie onder 3.)

De veel talrijker woorden op *-schap* zijn gelijkmatiger over het *de*- en *het*-genus verdeeld. Bij de *de*-woorden zijn twee categorieën te onderscheiden:

- substantieven die een toestand aanduiden, bijv.:

de blijdschap, dronkenschap, gevangenschap, kameraadschap, lijfeigenschap, verwantschap, vriendschap, zwangerschap;

- verzamelnamen, bijv.

de gemeenschap, nakomelingschap, nalatenschap, vennootschap.

Woorden met *de*-genus die niet tot een van deze categorieën gerekend kunnen worden, zijn bijv.:

de boodschap, eigenschap, rekenschap, weddenschap, wetenschap.

Bij de *het*-woorden zijn eveneens twee categorieën te onderscheiden:

- substantieven die een functie of relatie aanduiden, bijv.

het kinschap, kampioenschap, koningschap, vaderschap, voogdij-schap;

- substantieven die een instituut aanduiden, bijv.

het agentschap, genootschap, gezantschap, hoogheemraadschap, industrieschap, landbouwschap.

Woorden met *het*-genus die niet tot een van deze categorieën gerekend kunnen worden, zijn bijv.: *het gereedschap, graafschap, heerschap, landschap*.

De woorden *het driemanschap* (evenals de mogelijke, maar minder gebruikelijke woorden *tweemanschap, viermanschap, enz.*) en *het gezelschap* hebben, hoewel ze als verzamelnaam te beschouwen zijn, toch het onzijdig genus.

Soms kan een woord op *-schap* tot twee van de hierboven onderscheiden categorieën behoren en in overeenstemming daarmee met verschillend genus gebruikt worden, bijv. *de priesterschap* 'de gezamenlijke priesters' en *het priesterschap* 'de priesterlijke waardigheid'. Het woord *zeggenschap* komt zonder betekenisverschil met beide genera voor (*de/het*).

2 Stofnamen

Wanneer substantieven als stofnaam en als voorwerpsnaam gebruikt kunnen worden, is de stofnaam dikwijls *het*-woord en de voorwerpsnaam *de*-woord. Zo bijv. bij namen van edelstenen (*diamant, robijn, topaas*); vergelijk:

Het diamant dat wij verhandelen, wordt vooral voor industriële doeleinden gebruikt. (stofnaam)

De diamant in die ring vind ik niet mooi. (voorwerpsnaam)

Andere voorbeelden:

Die mantel is van *echt* nerts.

De nerts is een kleine visotter.

Het kurk hieromheen is helemaal vergaan.

Waar is *de* kurk van die fles?

Voor het laatste paar voorbeelden geldt overigens, dat *kurk* ook als stofnaam *de*-woord kan zijn. Ook een groot aantal andere stofnamen komt als *de*- en *het*-woord voor. In de meeste gevallen heeft het onzijdig genus de voorkeur; de voornaamste woorden zijn:

het/de aceton, bacon, balatum, bamboe, benzol, bessesap, bitter, carbol, cement, cheviot, compost, doek, draad, fiber, gummi, hars, insecticide, interlock, katoen, kiezel, knoflook, kurk, lak, latex, leem, leukoplast, linoleum, lysol, macadam, majolica, mout, nylon, ozon, parfum, pek, pluche, poeder, poelet, politoer, popeline, pus, rayon, rotan, satinet, shantoeng, slijm, smeer, snot, soldeer, solfer, steen, suède, tricot, triplex, velours, vernis, veronal, vitriool.

In andere gevallen heeft het gebruik als *de*-woord de voorkeur; de voornaamste woorden zijn:

de/het antraciet, beits, chloor, drop, fosfor, hachee, kaneel, kit, kwijl, loog, marsepein, molm, opium, pasta, pils(ener), plamuur, raffia, roest, rouge, rubber, salpeter, speculaas, stout, taaitaai, taf, teer, terracotta, textiel, vitrage, zavel.

Ten slotte zijn er nog enkele stofnamen waarbij geen voorkeur bestaat voor *de*- of *het*-genus, bijv. *de* of *het* gom, *de* of *het* ivoor.

3 Andere substantieven

Afgezien van de stofnamen zijn de voornaamste substantieven die met betekenisverschil als *de-* en als *het-*woord kunnen optreden, de volgende:

de/het aas (kaart)	het aas (voedsel)
de afval (het afvallen)	het/de afval (het afgevallene; vuilnis)
de baai (zeearm; tabak)	de/het baai (weefsel)
de bal (voorwerp)	het bal (feest)
de blik (oogopslag)	het blik (metaal; voorwerp)
de bloed (<i>onnozele</i> -)	het bloed (lichaamsvocht)
de blok (speelgoed)	het blok (andere betekenissen)
de bocht (kromming)	het/de bocht (slechte waar)
de boord (rand, kant)	het/de boord (kraag; van schip)
de bos (bundel)	het bos (woud)
de bot (vis)	het bot (been)
de buis (pijp)	het buis (kledingstuk)
de doek (lap)	het doek (schilderij; gordijn); het/de doek (stofnaam)
de <i>of</i> het duin (zandheuvel)	het duin (verzamelnaam)
de eigendom (recht)	het eigendom (wat iemand toebehoort)
het/de fort (iemand's sterke zijde)	het fort (vestingwerk)
de fortuin ((nood)lot)	het fortuin (geld; geluk)
de gemaal (echtgenoot)	het gemaal (andere betekenissen)
de genie (legeronderdeel)	het genie (andere betekenissen)
de gift (geschenk)	het gif(t) (vergif)
de grauw (snauw)	het grauw (gepeupel)
de heer (persoonsnaam)	het heer (leger; heerschappij)
de hof (tuin)	het hof (andere betekenissen)
de idee (filosofische term)	het idee (denkbeeld)
de jacht (het jagen)	het jacht (boot)
de kamp (strijd)	het kamp (tijdelijke woonplaats)
de kapitaal (hoofdletter)	het kapitaal (geld)
de klad (smet)	het klad (voorlopige versie)
de koppel (band)	het koppel (stel)
de koraal (kraal)	het koraal (stofnaam; gezang)
de kwart (muziekterm)	het kwart (vierde)
de licentiaat (persoon)	het licentiaat (graad)
de lof (eerbetuiging)	het lof (andere betekenissen)
de maal (keer); ook: <i>dit</i> maal	het maal (maaltijd)
de mens (algemeen)	het mens (vrouw) <spreektaal>
de metaal (bedrijfssector)	het metaal (stofnaam)
de moer (schroef; vrouwelijk wezen)	het moer (veenmoeras)
de omslag (drukke; verandering; verdeling)	de/het omslag (andere betekenissen)
de opzet (het op touw zetten)	het opzet (opzettelijkheid)
de pad (dier)	het pad (weg)

de patroon (persoonsnaam; huls met lading)	het patroon (model; tekening)
de port (wijn)	het port(o) (vrachtloon)
de portier (persoonsnaam)	het portier (deur)
de punt (spits); de/het punt (leesteken)	het punt (andere betekenissen)
de ree (rede)	de/het ree (dier)
de rek (het rekken)	het rek (andere betekenissen)
de rijm (rijp)	het rijm (klankgelijkheid; gedicht)
de rot (rat)	het rot (andere betekenissen)
het/de schap (plank)	het schap (bedrijfschap)
de Schrift (Bijbel)	het schrift (andere betekenissen)
de slag (andere betekenissen dan 'soort')	het slag (soort)
de sloop (het slopen)	de/het sloop (kussenovertrek)
de spoor (spore; uitsteeksel)	het spoor (andere betekenissen)
de stempel (andere betekenissen dan 'afdruk')	de stempel (stempelafdruk; ook figuurlijk)
de stift (staafje)	het stift (klooster)
de stof (andere betekenissen dan 'stuijsel')	het stof (stuijsel)
de substituut (persoonsnaam)	het substituut (zaaknaam)
de/het toeval (aanval van ziekte)	het toeval (onberekenbaar gebeurten)
de veer (van vogel; springveer)	het veer (pont)
de vizier (persoonsnaam)	het vizier (andere betekenissen)
de vlak (smet)	het vlak (andere betekenissen)
de vlek (smet)	het vlek (dorp)
het/de vocht (vochtigheid)	het vocht (vloeistof)
de want (handschoen)	het want (touwwerk)
de was (andere betekenissen dan de stofnaam)	de/het was (stofnaam)
de weer (<i>in – zijn</i> ; ook in samenstellingen als <i>brandweer</i> en <i>noodweer</i>)	het weer (atmosferische toestand)
de welp (jonge padvinder)	de/het welp (jong van dieren)
de wurm (worm)	het wurm (kind)
de/het zeem (lap)	het zeem (zeemleer)
de zegel (plakzegel)	het zegel (andere betekenissen)
de zicht (kleine zeis)	het zicht (andere betekenissen)

B Zonder betekenisverschil

Bij de substantieven die zonder betekenisverschil als *de-* en als *het-*woord kunnen voorkomen, behoort soms het ene genus tot de standaardtaal en het andere niet. Zo is in het algemene spraakgebruik *microscop* een *de-*woord; *het microscop* is beperkt tot technisch taalgebruik (vaktaal). Iets dergelijks geldt voor *het algoritme* tegenover *de algoritme* (vaktaal) en voor *de haas* en *de patrijs* naast *het haas* en *het patrijs* (jagerstaal).

Hieronder volgen drie lijsten van woorden die in de standaardtaal zonder betekenisverschil als *de-* en als *het-*woord gebruikt kunnen worden.

Woorden die in een bepaalde betekenis dubbel genus kunnen hebben en in een andere betekenis niet (bijv. *het/de bocht* 'slechte waar' tegenover *de bocht* 'kromming') zijn vermeld onder A3 en worden hier niet herhaald.

Voorkeur voor het *de*-genus bestaat bij:

de/het aanrecht, animo, bagatel, bidet, boezeroen, brio, carrousel, chalet, circumflex, corsage, corso, debacle, diadeem, drab, figuur, filet, filter, flair, floret, foetus, gallon, gamma, hiaat, hippodroom, hocus-pocus, hondsvot, introitus, jolijt, karwei, katern, kilo, klavecimbel, klimop, komma, kraam, kruim, lidmaat, liniaal, lis (plant), lorgnet, manoeuvre, matras, mechaniek, melange, mom, mortier, order, orgelpunt, oriënt, pancreas, periodiek, pipet, pleur(it)is, poederdons, portuur, potpourri, prae, proviand, ratjetoe, reliek, remedie, retabel, roodvonk, rooster, salon, scheurbuik, schort, schurft, sex-appeal, silhouet, solo, soort, status, stijfjel, subsidie, tablet, takel, teint, transfer, uitwas, uitzet, vendu, viaduct, voldoende, voltage, voorschoot, vuilnis, zadel, zeggenschap, zuivel.

Voorkeur voor het *het*-genus bestaat bij:

het/de accordeon, affiche, aperitief, apropos, baldakijn, boeket, bruikleen, carillon, carré, circus, colbert, colofon, concours, congé, depot, deksel, dressoir, embonpoint, ex-voto, facie, factotum, festoen, feuilleton, fiche, fond, galon, getuigenis, gobelin, gordijn, handel (handvat), imperiaal, impromptu, jacquet, kaft, kameleon, karkas, koliek, koord, lef, loeder, lor, membraan, mengelmoes, menu, menuet, micron, montuur, mud, octaaf, omnium, overtrek, pandoer, parterre, pedaal, pendant, personage, piëdestal, pincet, plastron, plus, poeha, promillage, prospectus, raster, riool, risico, scapulier, scharminkel, schepel, schilderij, schrijven, slem, spandoek, stencil, steno, stort (stortplaats), struma, tabernakel, taboe, tenue, tribuut, uniform, vereiste, vergiet, vod, wee, zijspan.

Geen voorkeur bestaat bij:

de of *het* brok, commentaar, complet, fries (bouwkunst).

2 · 3 · 3

Mannelijke en vrouwelijke *de*-woorden

Wat de verdeling van de *de*-woorden in mannelijke en vrouwelijke substantieven betreft, is er een aanzienlijk verschil tussen de twee delen van het Nederlandse taalgebied die we ruwweg kunnen aanduiden als de noordelijke en de zuidelijke helft; bovendien bestaat er een niet onbelangrijk verschil tussen gesproken en geschreven taal. Een uitvoerige beschrijving van een en ander, met een verantwoording van de gegeven voorschriften voor de geschreven taal, is te vinden in de officiële *Woordenlijst van de Nederlandse taal* (1954), blz. ix-xxix. Hieronder worden de hoofdzaken daarvan in het kort weergegeven.

Alleen ten aanzien van de *persoonsnamen* bestaat er geen verschil tussen noord en zuid, noch tussen gesproken en geschreven taal: namen van mannelijke personen (bijv. *vader, koning, leraar*) zijn mannelijke, namen van vrouwelijke personen (bijv. *moeder, koningin, lerares*) zijn vrouwelijke substantieven.

Substantieven die zowel mannelijk als vrouwelijke personen kunnen aanduiden (bijv. *dokter, minister, getuige, zieke*), worden als mannelijk of vrouwelijk behandeld naar gelang van het geslacht van de aangeduide persoon. Zo kunnen naast elkaar gebruikt worden:

De *getuige* mag binnenkomen; *hij* kan nu *zijn* verklaring afleggen.

De *getuige* mag binnenkomen; *zij* kan nu *haar* verklaring afleggen.

Blijkt het natuurlijk geslacht niet uit context en/of situatie, of worden personen in het algemeen aangeduid, dan wordt het betrokken substantief meestal als mannelijk behandeld, bijv.:

De gemiddelde *huisarts* is blij als *hij* aan elke patiënt tien minuten kan besteden.

De *ongehuwde* heeft *zijn* eigen problemen.

Wil men nadrukkelijk laten uitkomen dat zowel mannelijke als vrouwelijke personen bedoeld zijn, dan kan men beide voornaamwoorden gebruiken, bijv.:

De *gemachtigde* dient het formulier te voorzien van *zijn/haar* handtekening.

Het genus van *diernamen* stemt in het zuiden altijd overeen met het natuurlijk geslacht van de aangeduide dieren (voorzover bekend). In de gesproken taal van het noorden zijn namen van mannelijke dieren altijd mannelijk, maar namen van vrouwelijke dieren dikwijls ook. In het algemeen worden deze substantieven daar alleen als vrouwelijk behandeld, als de spreker zich het geslacht van het dier duidelijk bewust is of dit om een of andere reden expliciet wil aangeven. Zo kunnen naast elkaar voorkomen:

De *poes* is de hele dag in de weer met *haar* jongen.

Zie je die *koe*? *Hij* staat net met *zijn* kop naar deze kant.

Bij de *substantieven die geen personen of dieren aanduiden*, moet voor de *geschreven taal* onderscheid worden gemaakt tussen mannelijke woorden, altijd of bij voorkeur vrouwelijke woorden en woorden die als mannelijk én als vrouwelijk behandeld kunnen worden.

Altijd vrouwelijk zijn een aantal formeel gekenmerkte categorieën van woorden. Het zijn hoofdzakelijk de substantieven vermeld in 2·3·2·1/A2, ⁴² voorzover het althans geen voorwerps- of stofnamen, dan wel *het*-woorden zijn. Ook de *de*-woorden op *-schap* (zie 2·3·2·3/A1) zijn vrouwelijk. ⁴⁵

Bij voorkeur vrouwelijk is een groep niet formeel gekenmerkte woorden, waarvan de voornaamste zijn:

deugd, drift, eer, faam, haast, hoop ('verwachting'), hulp, jeugd, Kerk, keus, kracht, leer, macht, min, moraal, pers ('dagbladwezen'), pijn, praal, praktijk, rede ('denkvermogen'), rust, school (fig.), Schrift, schuld ('tekortkoming'), smart, spraak, straf, taal, teelt, trouw, tweespalt, vlijt, vrees, wet, wijs, wraak, ziel, zorg, zucht ('ziekte, neiging'); fauna, flora, Stoa, Vulgata; algebra.

Als mannelijk én als vrouwelijk kunnen behandeld worden:

- de voorwerps- en stofnamen behorend tot de categorieën vermeld in 2·3·2·1/A2;
- een groot aantal andere woorden, die in de Woordenlijst van het teken 'v.(m.)' voorzien zijn. Dit zijn woorden die in oudere Nederlandse woordenlijsten als vrouwelijk werden aangeduid en die ook nog in de meeste zuidelijke dialecten het vrouwelijk genus hebben.

Altijd mannelijk zijn de overige *de*-woorden, die in de Woordenlijst van het teken 'm.' voorzien zijn. Dit zijn woorden die in oudere Nederlandse woordenlijsten als mannelijk werden aangeduid en die ook nog in de meeste zuidelijke dialecten het mannelijk genus hebben.

In de praktijk volgt de *zuidelijke* taalgebruiker in *geschreven en gesproken taal* in het algemeen de voorschriften van de Woordenlijst, met dien verstande dat hij de 'v.(m.)'-woorden als vrouwelijk behandelt. Afwijkingen komen echter wel voor; ze berusten op het feit dat het genus niet in alle zuidelijke dialecten hetzelfde is en ook niet altijd overeenstemt met dat wat in de Woordenlijst wordt opgegeven, alsook op het feit dat bij de vervanging van het dialect door de standaardtaal het genusgevoel, dat de basis vormt van het drie-generasysteem, verandert.

De *noordelijke* taalgebruiker volgt in *geschreven taal* de voorschriften van de Woordenlijst in de mate waarin hij streeft naar verzorgd taalgebruik. Hij behandelt daarbij de 'v.(m.)'-woorden meestal als mannelijk. Bij twijfel omtrent het al dan niet vrouwelijk genus van een woord, gebruikt hij vaak vermijdingsstrategieën (bijv. door *die* te schrijven in plaats van *hij* of *ze*; zie echter 4·6·2·3/a). In de *gesproken taal* – die meer invloed heeft op de geschreven taal naarmate de voorschriften van de Woordenlijst minder systematisch zijn en meer als kunstmatig ervaren worden – behandelt de noordelijke taalgebruiker in het algemeen alle *de*-woorden die geen personen of dieren aanduiden, als mannelijke substantieven.

Het verschil in de behandeling van *de*-woorden als mannelijke of vrouwelijke substantieven dat tussen het noordelijk en zuidelijk gedeelte van het Nederlandse taalgebied bestaat, kan worden beschouwd als variatie binnen de standaardtaal. Van de volgende zinsparen – waarvan telkens het eerste tot het noordelijke, het tweede tot het zuidelijke taalgebruik behoort – kan dus niet één van beide als regionaal bestempeld worden:

Als de *tafel* in de weg staat, schuif 'm dan maar opzij.
 Als de *tafel* in de weg staat, schuif *ze* dan maar opzij.

Waar heb ik die *pan* gelaten? O ja, *hij* staat op de vensterbank.
 Waar heb ik die *pan* gelaten? O ja, *ze* staat op de vensterbank.

Hoe vind je die *peer*? Ik vind 'm erg lekker.
Hoe vind je die *peer*? Ik vind *ze* erg lekker.

Wel regionaal is de tendentie, die in het noorden in afnemende mate voorkomt, om stofnamen in het algemeen als vrouwelijke substantieven te behandelen, ook als *ze* in de Woordenlijst en in de meeste zuidelijke dialecten mannelijk zijn. Voorbeelden:

De *turf* wil niet branden: *ze* is te nat. <regionaal>
Die *wijn* is te koud: *ze* moet eerst nog wat op temperatuur komen.
<regionaal>
Wat doe je met die *vis*: stoof je *ze* of bak je *ze*? <regionaal>

2.4 Genitief en datief

2.4.1 Genitief

Het substantief kent in beperkte mate een vorm op *-s* of *-en*, die genitief genoemd wordt en – afgezien van het gebruik in tijdsbepalingen – te omschrijven is door een woordgroep met *van* (*vaders hoed* = *de hoed van vader*). Een dergelijke genitief is altijd bepaling in een substantiefgroep en kan vóór of na het kernwoord daarvan staan; we spreken van een voor- of nageplaatste genitief.

De genitivische tijdsbepalingen (*'s morgens*, *'s zondags*, *'s winters*) worden behandeld in 3.1.2.6/1

128

2.4.1.1 Voorgeplaatste genitief

Afgezien van vaste uitdrukkingen komt een voorgeplaatste genitief op *-s* in de standaardtaal alleen voor bij eigennamen en bij sommige soortnamen die als aanspreking gebruikt kunnen worden. De soortnamen kunnen eventueel door een bezittelijk voornaamwoord, maar niet door andere woorden, voorafgegaan worden. Voorbeelden:

Henks fiets, *Vondels* drama's, *Amsterdams* havens en grachten, (mijn) *vaders* vergaderwoede, jouw *tantes* overheerlijke gebakjes, *dominees* doordringende stem.

Deze voorgeplaatste genitief komt meer in geschreven dan in gesproken taal voor. Tot de spreektaal behoort de constructie met een bezittelijk voornaamwoord (*Henk z'n fiets*; zie 4.5.7.2/B). Verder kan altijd een *van*-bepaling gebruikt worden (*De fiets van Henk*). 208

In archaïsche taal kan een genitief ook bij andere substantieven dan de bovengenoemde optreden; er komen vormen op *-s* en op *-en* voor. De genitief van het substantief kan voorafgegaan worden door een lidwoord in de genitief (zie 3.1.1); de vorm *des* wordt meestal door *'s* vervangen. 112
Voorbeelden:

's mans principes, *'s prinsen* vrienden, *'s mensen* lust is *'s mensen* leven.
(archaïsch)

Sommige vaste uitdrukkingen kunnen tot de standaardtaal gerekend worden, bijv. *'s werelds loop*; *'s lands wijs*, *'s lands eer*.

2 · 4 · 1 · 2

Nageplaatste genitief

Afgezien van sommige vaste uitdrukkingen, horen nageplaatste genitieven tot de archaische taalsfeer. Tot de vaste uitdrukkingen kunnen bijv. gerekend worden:

de heer des *huizes*, de plaats des *onheils*, de tand des *tijds*.

Als archaisch zijn bijv. te beschouwen:

de geest des *twijfels*, het pad des *levens*, de zegen des *Allerhoogsten*.
⟨archaisch⟩

2 · 4 · 2

Datief

Het substantief kent in zeer beperkte mate een vorm op *-e*, die datief genoemd wordt en alleen voorkomt in vaste uitdrukkingen. Als zodanig zijn bijv. te beschouwen:

van *harte*, van goeden *huize*, ten *onrechte*, met voorbedachten *rade*, te *rade* gaan bij, in koelen bloede, uit *hoofde* van, ten *huize* van, ten *tijde* van, te allen *tijde*, ten enen *male*, bij *monde* van, met dien *verstande*, in den *beginne*, om den *brode*, heden ten *dage*.

2·5 Meervoudsvorming

2·5·1

Inleiding

De meervoudsvorming bij substantieven geschiedt in het algemeen door middel van uitgangen. De meest voorkomende zijn *-en* en *-s*. Verder bestaat de Nederlandse meervoudsuitgang *-eren*, kan het tweede lid van samenstellingen op *-man* veranderd worden in *-lieden*, *-lui* en *-mensen*, en worden er bij niet oorspronkelijk Nederlandse woorden wel meervoudsuitgangen gebruikt die aan andere talen ontleend zijn (bijv. *-a* bij woorden op *-um*, *-i* bij woorden op *-us*, enz.). Een niet onaanzienlijk aantal substantieven kan meer dan één meervoudsuitgang hebben, al dan niet met betekenis- of stijlverschil.

In de hieronder volgende subparagrafen worden eerst de kleinere categorieën van de meervoudsvorming behandeld (2·5·2), daarna het meervoud op *-s* (2·5·3), vervolgens het meervoud op *-en* (2·5·4) en ten slotte de substantieven met meer dan één meervoudsuitgang (2·5·5), waarvan er overigens om praktische redenen ook enkele vermeld worden in de voorafgaande subparagrafen. Bestaat er bij deze laatste substantieven een voorkeur voor één van de meervoudsvormen, dan wordt deze voorop geplaatst (bijv. ‘*artikelen|artikels*’ tegenover ‘*zondaars|zondaren*’); bestaat er geen voorkeur, dan worden de vormen verbonden door *of* (bijv. ‘*appelen of appels*’). Evenals bij het genus is voor deze aanduidingen in het algemeen de Woordenlijst gevolgd; ook hier geldt echter dat er veel regionale en persoonlijke verschillen bestaan. Bovendien zijn twee meervoudsvormen van hetzelfde woord soms stilistisch niet gelijkwaardig (zie 2·5·5·1).

Er worden hieronder enkele regels voor de meervoudsvorming vermeld en enkele lijsten van substantieven met bepaalde meervoudsuitgangen gegeven. Sterker nog dan bij het genus (zie 2·3·2) geldt hier echter dat de regels maar een klein gedeelte van de substantivische woordvoorraad dekken en dat de lijsten onvolledig zijn.

Vermelding verdient nog, dat bij samenstellingen in het algemeen het tweede lid de meervoudsuitgang krijgt, maar dat er bij copulatieve samenstellingen uitzonderingen kunnen optreden.

Zijn de leden van de samenstelling naar de betekenis zuiver gelijkwaardig, dan krijgen ze beide een meervoudsuitgang. Voorbeelden: *collega's-neerlandici*, *ministers-presidenten*, *secretarissen-penningmeesters*, *luitenants-kwartiermeesters*. In deze gevallen gaat het immers om personen die resp. ‘collega en neerlandicus’, ‘minister en president (van de ministerraad)’, ‘secretaris en penningmeester’, ‘luitenant en kwartiermeester’ zijn.

Is het eerste lid van de samenstelling als bepaling, het tweede als

kernwoord op te vatten, dan krijgt alleen het kernwoord de meervoudsuitgang. Zo is een 'luitenant-generaal' een bepaald soort generaal; het meervoud wordt dan *luitenant-generaals*. Andere voorbeelden: *kandidaat-notarissen*, *leerling-verpleegkundigen*.

Naar de uiterlijke vorm vertonen hiermee veel overeenkomst de combinaties van kernwoord met achtergeplaatst adjectief, waar ook het kernwoord in het meervoud komt te staan (zoals bij *Staten-Generaal*). Voorbeelden: *gouverneurs-generaal*, *auditeurs-militair*, *executeurs-testementair*.

In de praktijk is het echter niet altijd gemakkelijk uit te maken, zeker niet voor de op de betrokken gebieden niet deskundige taalgebruiker, wat kernwoord en wat bepaling is. Volgens de Woordenlijst is het meervoud van *minister-president*, zoals hierboven vermeld, *ministers-presidenten*, maar de opvatting van *minister-president* als een bepaald soort minister (vergelijk de term *eerste minister*) lijkt niet ongerijmd. Dit zou aanleiding kunnen geven tot het meervoud *ministers-president*. Anderzijds zijn de meervoudsvormen van *sergeant-majoor* en *generaal-majoor* volgens de Woordenlijst: *sergeant-majours* en *generaal-majours*. Het gaat hier echter om een bepaald soort sergeant resp. generaal; in het leger worden dan ook de meervouden *sergeanten-majoor* en *generaals-majoor* gebruikt. Het feit dat de meervoudsuitgang bij enkelvoudige woorden alleen achteraan kan staan, speelt uiteraard ook bij samenstellingen een rol. Zo treffen we ook niet-erkende meervoudsvormen als *gouverneur-generaals* aan.

Ten slotte moet nog vermeld worden dat bij nevenschikte substantieven die naar de betekenis een hechte eenheid vormen, vaak alleen het laatste substantief een meervoudsuitgang krijgt (groepsmeervoud). De substantieven en het voegwoord worden dan meestal door een koppelteken verbonden. Dit doet zich bijv. voor bij *kop-en-schotels*, *paard-en-wagens*, *voor-en-tegens*. Voorbeelden:

De *voor-en-tegens* werden uitvoerig besproken.
Je ziet tegenwoordig niet veel *paard-en-wagens* meer.

Opmerking—Het gebruik van enkel- en meervoudsvormen van maat- en tijdaanduiders in combinatie met telwoorden en *een paar* (bijv. *drie jaar*, *vijf kilo*, *een paar meter*) wordt behandeld in 5·2·4.—

296

2 · 5 · 2

Kleinere categorieën

2 · 5 · 2 · 1

Meervoud op *-eren*

De volgende woorden hebben een meervoud op *-eren*, in sommige gevallen naast een andere uitgang:

been (bot)	beenderen/benen
<i>maar</i> : been (andere betekenissen)	benen
blad (boomblad)	bladeren/bladen/blaren
<i>maar</i> : blad (andere betekenissen)	bladen

ei	eieren
gelid	gelederen
gemoed	gemoederen
goed	goederen
hoen	hoenderen
kalf	kalveren
kind	kinderen
kleed (kledingstuk)	kleren/klederen <archaisch>
<i>maar</i> : kleed (vloerkleed)	kleden
lam	lammeren
lied	liederen
rad	raderen
rund	runderen
volk	volken/volkeren.

Afgezien van de uitgang zijn nog de volgende onregelmatigheden te signaleren:

- het meervoud van *been* en *hoen* bevat een *d*;
- het meervoud van *blad*, *rad* en *gelid* vertoont klinkerverandering (vgl. 2·5·4/B);
- bij *kalf* wordt de stemloze slotmedeklinker in het meervoud stemhebbend (vgl. 2·5·4/A).

65
63

Regionaal komen meervoudsvormen op *-ers* voor, met name in *eiers*, *hoenders*, *kinders*, *runders*. In de spreektaal treffen we *kinders* ook wel buiten het regionale taalgebruik aan.

2 · 5 · 2 · 2

Woorden op *-man*

Bij persoonsnamen op *-man* kan in het meervoud *-man* vervangen worden door *-lieden*, *-lui*, *-mannen* en *-mensen* (een enkele keer door *-mans*).

De volgende woorden eindigen in het meervoud altijd op *-lieden*:

bewindsman, edelman, krijgsman, landman, landsman, leidsman, raadsman, staatsman.

Veel andere woorden (die meestal, maar niet altijd, beroepen aanduiden) kunnen op *-lieden* en op *-lui* eindigen. De Woordenlijst vermeldt:

akkerman, ambachtsman, baggerman, bootsman, buitenman, burgerman, buurman, handelsman, handwerksman, kooiman, koopman, opperman, (scheeps)timmerman, schieman, sjouwerman, speelman, (stads)werkman, stuurman, tuinman, vakman, varensman, veerman, voerman, zakenman, zeeman, zegsman.

Van deze uitgangen wordt *-lieden* stilistisch hoger gewaardeerd dan *-lui*. De Woordenlijst geeft meestal de voorkeur aan *-lieden*, welke vorm echter vaak een uitgesproken schrijftalig of zelfs archaisch karakter heeft. De vorm op *-lui* heeft echter in de moderne standaardtaal soms (niet altijd) een wat

geringschattende gevoelswaarde (vergelijk: *vooraanstaande zakenlieden* en *louches zakenlui*; *de grote kooplieden uit de zeventiende eeuw* en *marktkooplui*). In een vaste uitdrukking als *De beste stuurlied staan aan wal* komt alleen de vorm *-lui* voor; als beroepsaanduiding verdient *stuurlieden* de voorkeur. In het algemeen kan gezegd worden dat zowel *-lieden* als *-lui* in het hedendaagse Nederlands minder worden gebruikt dan vroeger.

Een groot aantal andere woorden, die meestal geen beroepsaanduiding zijn of modernere beroepen aanduiden, hebben een meervoud op *-mannen*, soms naast andere vormen. De voornaamste zijn:

barman, Bosjesman (ook: *-mans*), boeman, brandweerman (ook: *-lieden*), bruggeman (ook: *-lieden*), cameraman, dronkeman, hoofdman (ook: *-lieden*), ijscoman, jongeman, kantoorman (ook: *-lieden/-lui*), kiesman, kikvorsman, krantenman, leenman, medicijnman, melkman, muzelman, Noorman, olieman, ombudsman (ook: *-lieden*), opperman (ook: *-lui/-lieden*), orgelman, partijman, politiemann, sandwichman, schillenman, spoorwegman, sport(s)man (ook: *-lieden*), stroman, vakman (ook: *-lui/-lieden*), vertrouwensman (ook: *-lieden*), verzetsman (ook: *-lieden*), voorman, vuilnismann, wetenschapsman, wildeman ('woestaard').

Een vorm die in de moderne taal opgang maakt, is die op *-mensen*, vooral bij substantieven die geen beroep aanduiden of dit meer in algemene zin doen. Deze meervoudsvorm kan zowel op mannelijke als op vrouwelijke personen betrekking hebben. Mogelijk zijn bijv.:

buitenmensen, burgermensen, handelsmensen, kantoormensen, krantenmensen, onderwijsmensen, partijmensen, politiemensen, spoorwegmensen, sport(s)mensen, vakbondsmensen, vakmensen, verzetsmensen, werkmensen, wetenschapsmensen, zakenmensen.

Ten slotte kunnen nog vermeld worden de meervouden van *Engelsman*: *Engelsen*, *Fransman*: *Fransen*, *Geldersman*: *Gelderslui/Geldersen*; *hopman*: *hopmans/hoplieden*; en de niet-persoonsnamen: *kaaiman*: *kaaimans/kaaimannen*, *pieterman*: *pietermannen*, *sneeuwman*: *sneeuwmannen*, *wildeman* (in de wapenkunde): *wildemans*.

2 · 5 · 2 · 3

Leenwoorden

Bij leenwoorden worden soms meervoudsuitgangen gebruikt uit de taal waaraan de woorden ontleend zijn, dikwijls naast Nederlandse uitgangen. In het merendeel van de gevallen gaat het om Latijnse woorden, of Griekse woorden die via het Latijn tot ons zijn gekomen. De voornaamste categorieën van (Grieks-)Latijnse leenwoorden zijn die op:

- a Het gaat hier om persoonsnamen die de uitgang *-ae* kunnen krijgen (naast *-a's*), bijv. *alumna* – *alumnae*, *collega* – *collega's/collegae*. (Bij Italiaanse woorden als *aria*, *opera*, *veranda* zijn alleen de meervouden *aria's* enz. mogelijk.)

- e In enkele gevallen komt een meervoud op *-ia* voor, bijv. *personalia* (plurale tantum), *plurale – pluralia*, *singulare – singularia*, *universale – universalia*.
- ex/-ix Hier komt een meervoud op *-ices* voor, naast het Nederlandse *-en*, bijv. *codex – codices*, *index – indexen|indices*, *matrix – matrices|matrixen*.
- is De uitgang *-is* wordt veranderd in *-es* of er wordt een Nederlandse vorm op *-issen* gebruikt, bijv. *basis – basissen|bases*, *crisis – crisis-sen|crises*, *dosis – dosissen|doses*.
- men De Nederlandse uitgang *-s* is hier gebruikelijker dan de vervanging van *-men* door *-mina*, bijv. *examen – examens|examina*, *tentamen – tentamens|tentamina*.
- um De uitgang *-um* wordt veranderd in *-a*, ofwel van een *-s* voorzien, bijv. *centrum – centra|centrums*, *gymnasium – gymnasia|gymnasiums*, *museum – musea|museums*. In strijd met de regel worden dubbele meervoudsvormen als *musea's* aangetroffen. Namen van planten en bloemen op *-um* hebben uitsluitend *-s*, bijv. *anthurium – anthuriums*, *geranium – geraniums*.
- us: Hier moeten drie subcategorieën onderscheiden worden:
 - 1 Woorden die hun uitgang in het meervoud veranderen in *-era* of *-ora*. Het zijn een zeer beperkt aantal *het*-woorden, bijv. *genus – genera*, *tempus – tempora*.
 - 2 Woorden die hun uitgang in het meervoud veranderen in *-i*; soms komt *-ussen* voor. Het zijn *de*-woorden: een vrij groot aantal mannelijke persoonsnamen en een enkele zaaknaam. Voorbeelden: *criticus – critici*, *doctorandus – doctorandi|doctorandussen*, *historicus – historici*, *promovendus – promovendi*; *catalogus – catalogussen* of *catalogi*.
 - 3 Woorden die in het meervoud alleen op *-ussen* kunnen uitgaan. Het zijn *de*- en *het*-woorden, meestal zaaknamen. Voorbeelden: *circus – circussen*, *krokus – krokussen*, *cursus – cursussen*, *prospectus – prospectussen*, *rebus – rebussen*.

In vaktalen worden de Grieks-Latijnse meervoudsuitgangen meer gebruikt dan in de standaardtaal; ook komen daar nog andere uitgangen voor dan de hierboven vermelde (bijv. *emblema – emblemata*, *lemma – lemmata*).

Bij woorden van Italiaanse herkomst op *-o* wordt deze klinker in het meervoud soms veranderd in *-i*; daarnaast komt *-o's* voor, wat meestal de voorkeur heeft en soms de enige mogelijkheid is. Voorbeelden: *porto – porto's|porti*, *saldo – saldo's|saldi*, *solo – solo's|soli*, *tempo – tempo's|tempi*; *salvo – salvo's*, *torso – torso's*. Het woord *collo* heeft het meervoud *colli*; daarnaast erkent de Woordenlijst ook een enkelvoudsvorm *colli*, met als meervoud *colli's*.

Verder worden incidenteel in bepaalde contexten wel meervoudsvormen uit andere talen gebruikt. Zo zal men in een boek over de Sovjet-Unie bijv. de vorm *bolsjeviki* kunnen aantreffen, in een boek over Israël het meervoud *kibboetsim*, enz.

2 · 5 · 2 · 4

Bijzondere gevallen

In een beperkt aantal gevallen is de meervoudsvorming geheel onregelmatig. De voornaamste zijn:

- uitgang *-en* met *-i-* als overgangsklank:

koe – koeien
vlo – vlooiën (in de spreektaal komt de enkelvoudsvorm *vlooi* voor)

- uitgang *-nen* (naast andere mogelijkheden):

leerrede – leerredenen/leerredes
lende – lenden/lendenen

- uitgang *-iën* met accentwisseling (naast *-en* zonder accentwisseling):

kléinood – kléinoden/kleinódiën <archaïsch>
síeraad – síeraden/sierádiën <archaïsch>

- uitgang *-en* (eventueel met verkorting):

epos – epen/epossen
génius – géniën

Opmerking — In plaats van de meervoudsvormen *mevrouwen* en *(me)juffrouwen* gebruikt men in aansprekingen en ook meestal daarbuiten de vorm *dames*. Hetzelfde geldt voor *heren* t.o.v. *meneren*. —

2 · 5 · 3

Meervoud op *-s*

Bij de woorden met een meervoud op *-s* kunnen we de volgende categorieën onderscheiden:

- 1 De leenwoorden, vermeld in 2·5·2·3, die naast de *-s* een vreemde meervoudsuitgang kunnen krijgen (*collega's*, *examens*, *museums*, enz.).
- 2 Substantieven (eveneens meestal leenwoorden), die in het enkelvoud op een klinker eindigen, behalve: *-ee* (in oorspronkelijk Nederlandse woorden (bijv. *zee* – *zeeën*)), *-ie* (alleen indien ook *-ie* gespeld, bijv. *genie*, *kolonie*; zie 2·5·5·1/1) en sjwa (bijv. *gemeente*; zie 2·5·5·1/3). Voorbeelden: 66, 67

firma – firma's, café – cafés, dominee – dominees, ski – ski's, etui – etuis, jockey – jockeys, auto – auto's, bureau – bureaus, taptoe – taptoes, paraplu – paraplu's, milieu – milieus.

Er zijn slechts enkele uitzonderingen, bijv.:

individu – individuen/individu's, keu ('biljartstok') – keus/keuen,
residu – residu's/residuen, reu – reuen, revenu – revenuen/revenu's.

3 Verkleinwoorden, bijv.:

huisje – huisjes, boompje – boompjes, beestje – beestjes.

4 Veel leenwoorden (meestal uit het Engels of het Frans) die in het enkelvoud op een medeklinker eindigen (soms alleen in de uitspraak) en in de taal van herkomst een *-s*-meervoud hebben. Voorbeelden:

accountant – accountants, chef – chefs, cheque – cheques, club – clubs, film – films, generaal – generaals, kolonel – kolonels, luitenant – luitenants, parfum – parfums, perron – perrons, reservoir – reservoirs, restaurant – restaurants, roman – romans, tank – tanks, telefoon – telefoons, trottoir – trottoirs, truc – trucs.

Tamelijk veel woorden die tot deze categorie behoren, hebben echter ook of uitsluitend een meervoudsvorm op *-en*, bijv.:

adjutant – adjudanten, admiraal – admiraals/admiralen, duel – duels/duellen, grammofoon – grammofoons/grammofonen, karamel – karamels/karamellen, sergeant – sergeanten/sergeants, soldaat – soldaten, tram – trams/trammen.

Als bijzondere subcategorie zijn hier te vermelden de persoonsnamen met de uitgangen *-eur*, *-ier*, (de oorspronkelijk Nederlandse woorden op *-ier*, bijv. *vliegenier*, sluiten zich hierbij aan) en *-oor*. Hier is het meervoud op *-s* regel. Voorbeelden:

gouverneur – gouverneurs, monteur – monteurs, pikeur – pikeurs, brigadier – brigadiers, juwelier – juweliers, vliegenier – vliegeniers, cargadoor – cargadoors, majoor – majoors, stukadoor – stukadoors.

Er zijn slechts weinig uitzonderingen, met name:

Arabier – Arabieren, sinjoor – sinjoren, superieur – superieuren, assuradeur – assuradeuren/assuradeurs, directeur – directeurs/directeuren, redacteur – redacteurs/redacteuren, officier – officieren/officiers; administrateur – administrateurs/administrateuren.

Vermelding verdient nog dat zaaknamen op *-ier*, in tegenstelling tot de persoonsnamen en dus in afwijking van de algemene tendentie, hun meervoud met *-en* vormen (bijv. *banieren*, *klavieren*, *formulieren*, *papieren*, *populieren*, *scharnieren*, *rivieren*).

5 Woorden die in het enkelvoud eindigen op onbeklemtoond *-el*, *-em*, *-en*, *-er*, *-aar*, *-erd* en *-aard*. Voorbeelden:

lepel – lepels, zegel – zegels; bloesem – bloesems, bodem – bodems; keuken – keukens, molen – molens; bakker – bakkers, wijzer – wijzers; metselaar – metselaars, schakelaar – schakelaars; buizerd – buizerds, dikkerd – dikkerds; grijsaard – grijsaards, luiaard – luiaards.

Veel van deze woorden kunnen echter ook een meervoud op *-en* hebben, al dan niet met betekenisverschil. Dit wordt behandeld in 2·5·5·2 resp. 69
2·5·5·1/4. 68

- 6 Een beperkt aantal oorspronkelijk Nederlandse persoonsnamen, die soms ook een *-en*-meervoud kunnen hebben:

broer – broers, bruidegom – bruidegoms, knecht – knechten/
knechts, kok – koks, maat – maats, oom – ooms, zoon – zonen *of*
zoons.

De vorm (*en*) *zonen* is de enig voorkomende in firmanamen.

- 7 Namen van letters en letter- of lettergreepwoorden, behalve als ze op een *-s*-klank eindigen. Voorbeelden:

a's, f's, l's; BV's, CAO's; ahob's (= automatische halve overwegbo-
men), aki's (= automatische knipperlichtinstallaties).

2 · 5 · 4

Meervoud op *-en*

De substantieven die niet tot een van de in 2·5·2 en 2·5·3 behandelde 56, 60
categorieën behoren, krijgen in het meervoud de uitgang *-en*, soms naast een
andere uitgang (zie 2·5·5). De overgrote meerderheid van de Nederlandse 66
substantieven heeft een meervoud op *-en*. Deze uitgang wordt in de stan-
daardtaal uitgesproken als een sjwa; vóór een klinker dikwijls als sjwa + *n*.
Regionaal komt deze laatste uitspraak in alle posities voor. (De sjwa is de
minst gearticuleerde van de Nederlandse klinkers, die het meest lijkt op de *u*
van *put* en bijv. voorkomt in de woorden (weergegeven door de niet-
gecursiveerde letters): *leveren, mogelijk, overbodig*.)

Bij woorden die eindigen op een ongespannen klinker gevolgd door één
medeklinker moet bij regelmatige meervoudsvorming rekening gehouden
worden met de spellingsregel die verdubbeling voorschrijft van de letter
waardoor de volgende medeklinker wordt weergegeven. De ongespannen
klinkers zijn de vocalen die voorkomen in de woorden *kam, mes, pil, hor* en *put*.
De meervoudsvormen hiervan zijn *kammen, messen, pillen, horren* en *putten*.

Bij woorden die eindigen op één medeklinker, voorafgegaan door een
van de klinkers die voorkomen in de woorden *paar, keel, boom* en *fuut*, moet bij
regelmatige meervoudsvorming rekening gehouden worden met de spel-
lingsregel die voorschrijft, dat de klinkers die in een gesloten lettergreep
(eindigend op een medeklinker) met tweemaal dezelfde letter geschreven
worden, in een open lettergreep (eindigend op een klinker) met éénmaal
deze letter worden gespeld. De genoemde woorden hebben dus in het
meervoud de vorm *paren, kelen, bomen* en *futen*. (De vocalen die voorkomen in
de woorden *paar, keel, boom* en *deun* worden gespannen klinkers genoemd; die
in de woorden *piek, fuut* en *boer* nemen een tussenpositie in tussen de
gespannen en de ongespannen vocalen en hebben geen aparte naam.)

Tot de woorden die een meervoud op *-en* krijgen, behoren:

- de woorden die eindigen op een tweeklank of een *-ee* (in oorspronkelijk
Nederlandse woorden) bijv.:

galei – galeien, bij – bijen, mouw – mouwen, klauw – klauwen, ui – uien, haai – haaien, kooi – kooien, boei – boeien, leeuw – leeuwen, kieuw – kieuwen, zwaluw – zwaluwen; zee – zeeën, twee – tweeën.

- zeer veel woorden die eindigen op een medeklinker (voorbeelden zijn hierboven al en worden hieronder nog gegeven).

Bij deze laatste categorie kunnen zich twee onregelmatigheden voordoen: verandering van de slotmedeklinker (A) en verandering van de klinker of tweeklank (in de slotlettergreep) (B).

A Verandering van de slotmedeklinker

Bij een vrij groot aantal woorden verandert de stemloze slotmedeklinker in de overeenkomstige stemhebbende, die in het Nederlands niet aan het eind van een woord of lettergreep kan voorkomen (afgezien van assimilatieverschijnselen).

De betrokken medeklinkers zijn de klanken die in de onderstaande woorden door de gecursiveerde letters worden weergegeven:

STEMLOOS	STEMHEBBEND
<i>f</i> ier	<i>v</i> ier
<i>s</i> ier	<i>z</i> ier
<i>p</i> al	<i>b</i> al
<i>t</i> al	<i>d</i> al
<i>l</i> achen	<i>v</i> laggen

(Bij de *k*, die geen stemhebbende pendant heeft, kan het hier bedoelde verschijnsel zich niet voordoen.)

Bij de *ch* blijft de stemloze klank in het meervoud behouden als de enkelvoudsvorm met *ch* gespeld wordt. Dit is alleen het geval bij enkele leenwoorden (*patriarch* – *patriarchen*, *Tsjech* – *Tsjechen*); de weinige oorspronkelijke Nederlandse woorden op *-ch* (bijv. *lach*, *gejuich*, *kuch*) komen niet of nauwelijks in het meervoud voor. In alle overige gevallen wordt de slotmedeklinker stemhebbend; zowel de stemloze medeklinker van het enkelvoud als de stemhebbende van het meervoud worden met een *g* gespeld, bijv. *rug* – *ruggen*, *vraag* – *vragen*, *wieg* – *wiegen*.

Bij de *p* en de *t* komen zowel meervoudsvormen met stemloze als met stemhebbende medeklinkers frequent voor. Evenals bij *ch/g* is de meervoudsvorming af te leiden uit de spelling van het enkelvoud: eindigt het woord op *-p* of *-t*, dan blijft de stemloze medeklinker behouden, eindigt het op *-b* of *-d*, dan wordt de medeklinker stemhebbend. Vergelijk:

klep – kleppen	<i>maar</i> : web – webben
knop – knoppen	<i>maar</i> : rob – robben
lap – lappen	<i>maar</i> : kwab – kwabben
kat – katten	<i>maar</i> : pad – padden ('dier')
krant – kranten	<i>maar</i> : mand – manden
staart – staarten	<i>maar</i> : paard – paarden

Bij woorden op *-f* en *-s* is het niet mogelijk de meervoudsvorm af te leiden uit

de spelling van het enkelvoudige woord, omdat op het einde van een woord of lettergreep geen *v* of *z* gespeld worden.

Voor de woorden op *-f* kan als regel gegeven worden, dat de slotmedeklinker stemhebbend wordt na een gespannen klinker, *ie*, *oe* en *uu*, een tweeklank en de medeklinkers *l* en *r*, terwijl de stemloze slotmedeklinker behouden blijft na een ongespannen klinker, en de medeklinker *m*. Voorbeelden:

schaaf – schaven, neef – neven, brief – brieven, kloof – kloven, gleuf – gleuven, proef – proeven, bedrijf – bedrijven, kluij – kluijen, golf – golven, korf – korven;
straf – straffen, bef – beffen, rif – raffen ('klip'), stof – stoffen, juf – juffen, nimf – nimfen, triomf – triomfen.

De stemloze medeklinker blijft echter behouden in:

- leenwoorden op *-graaf*, bijv.:

fotograaf – fotografen, paragraaf – paragrafen, telegraaf – telegrafen (*maar*: burggraaf – burggraven, loopgraaf – loopgraven)

- leenwoorden op *-soof*, bijv.:

filosoof – filosofen, theosoof – theosofen

- enkele andere woorden, bijv.:

elf ('geest') – elfen, paraaf – parafen.

Voor de woorden op *-s* kan als regel gegeven worden dat de slotmedeklinker stemhebbend wordt na een gespannen klinker, *ie*, *oe*, *uu*, een tweeklank en de medeklinkers *l*, *m*, *n* en *r*, terwijl de stemloze slotmedeklinker behouden blijft na een ongespannen klinker of een andere stemloze medeklinker. Voorbeelden:

baas – bazen, mees – mezen, kies – kiezen, doos – dozen, neus – neuzen, kroes – kroezen, prijs – prijzen, sluis – sluizen, hals – halzen, gems – gemzen, lens – lenzen, laars – laarzen;
bas – bassen, mes – messen, vis – vissen, vos – vossen, lus – lussen, plaats – plaatsen, reeks – reeksen.

Er zijn echter vrij veel woorden die volgens deze regel een meervoud met *-z-* zouden moeten krijgen, maar toch (ook) een meervoud met *-s-* hebben. De voornaamste zijn:

balans – balansen, concours – concoursen, dans – dansen, diocees – diocesen, eis – eisen, forens – forensen *of* forenzen, impuls – impulsen, kaars – kaarsen, kans – kansen, kers – kersen, kikvors – kikvorsen, koers – koersen, kous – kousen, krans – kransen, lans – lansen, mars – marsen, mens – mensen, ons – onsen/onzen, paus – pausen,

plons – plonsen/plonzen, pols – polsen, prins – prinsen, Pruis – Pruisen, saus – sausen/sauzen, schans – schansen, spons – sponsen/sponzen, stimulans – stimulansen, tendens – tendensen, trans – transen, wals – walsen, wens – wensen, zeis – zeisen.

(Voor de woorden *kruis* en *Pers/pers*: zie 2·5·5·2.)

69

B *Verandering van de klinker of tweeklank (in de slotlettergreep)*

Bij een aantal substantieven vindt verandering van de klinker of tweeklank (bij meerlettergrepige woorden: in de slotlettergreep) plaats. De klanken die aan verandering onderhevig zijn, zijn de ongespannen klinkers *a*, *e*, *i* en *o* en de tweeklank *ei*; ze resulteren in de gespannen klinkers *aa*, *ee* en *oo*.

De volgende gevallen doen zich voor (met de enkele en dubbele lettertekens worden resp. de ongespannen en gespannen klinkers bedoeld, niet de feitelijke spelling in de betrokken woorden):

a wordt *aa* in:

bad – baden, blad – blad(er)en, blaren (zie 2·5·2·1), dag – dagen, 56
dak – daken, dal – dalen, gat – gaten, glas – glazen, graf – graven,
pad – paden ('weg'), slag – slagen, staf – staven, vat – vaten (*maar*:
handvat – handvatten), verdrag – verdragen.

a wordt *ee* in:

stad – steden.

e wordt *ee* in:

bevel – bevelen, gebed – gebeden, gebrek – gebreken, gen – genen,
spel – spelen, tred – treden (meervoud weinig gebruikelijk), weg –
wegen.

ei wordt *ee*. De uitgang *-heid* verandert in het meervoud altijd in *-heden*, bijv.:

bijzonderheid – bijzonderheden, kleinigheid – kleinigheden, moei-
lijkheid – moeilijkheden.

i wordt *ee* in:

lid – leden, rif – reven ('strook zeil'), schip – schepen, smid – smeden,
spit – speten/spitten ('puntige staaf').

o wordt *oo* in:

gebod – geboden, god – goden, hertog – hertogen, hof – hoven, hol –
hollen, kot – kotten/koten, lot – loten, oorlog – oorlogen, schot –
schoten ('schieten'), slot – sloten, verlof – verloven.

Hierbij kunnen verder vermeld worden de meervoudsvormen van een woord als *alcohol* – *alcoholen* <vaktaal> en van de natuurkundige termen voor deeltjes op *-on*, waar behalve klinkerverandering ook accentwisseling optreedt, bijv.

eléktron – elektrónen, néutron – neutrónen, próton – protónen.

(Voor de woorden *blad*, *pad*, *spel*, *rif*, *Schot*/*schot* en de woorden op *-or*: zie ook 2·5·5.)

De hierboven beschreven klinkerverandering doet zich ook voor bij een aantal verkleinwoorden, bijv. *blaadje*, *gaatje*: zie 2·6·1·3/111.

79

2 · 5 · 5

Meer dan één meervoudsuitgang

2 · 5 · 5 · 1

Zonder betekenisverschil

In een drietal vormcategorieën komen systematisch substantieven met meervoudsvormen op *-en* en op *-s* voor; in een vierde vormcategorie heeft de meerderheid van de substantieven een meervoud op *-s*, maar is er een aanzienlijke minderheid met dubbel meervoud.

Heeft hetzelfde substantief zowel een meervoudsvorm op *-en* als een op *-s*, dan wordt de eerste dikwijls (maar niet altijd) stilistisch hoger gewaardeerd. Ook betekenisverschillen tussen deze beide vormen (zie 2·5·5·2) hangen soms met dit stilistische verschil samen: de vorm op *-en* hoort dan tot een ‘hogere’ sfeer dan die op *-s* (bijv. *letters* ‘tekens voor klanken’, *letteren* ‘letterkunde’). De voorkeur voor een van beide meervoudsvormen is soms ook in de verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde.

1 Woorden op *-ie*

Bij woorden op *-ie* (alleen indien ook *ie* gespeld) hangt de meervoudsvorming samen met de beklemtoning.

a Bij beklemtoond *-ie* eindigt het meervoud op *-ieën*. Voorbeelden:

categorie – categorieën, genie – genieën, industrie – industrieën,
knie – knieën, melodie – melodieën.

Uitzonderingen zijn *bougie* – *bougies* en het vergeleken met zijn grondwoord *únie* onregelmatig beklemtoonde *reünie* – *reünies*.

Dubbel meervoud hebben bijv.:

compagnie – compagnies/compagnieën, coterie – coterieën/coteries,
harmonie – harmonieën/harmonies.

b Bij onbeklemtoond *-ie* eindigt het meervoud in de regel op *-ies*, maar ook *-iën* komt voor. Voorbeelden:

familie – families, organisatie – organisaties, premie – premies, ruzie
– ruzies, vakantie – vakanties.

Uitzonderingen zijn *bacterie* – *bacteriën*, *porie* – *poriën* en de pluralia tantum *chemicaliën* en *financiën* (regionaal ook *financies*).

Dubbel meervoud hebben bijv.:

evangelie – evangeliën/evangelies, ceremonie – ceremoniën/ceremonies, olie – oliën/olies;
assurantie – assuranties/assurantiën, historie – histories/historiën, kolonie – kolonies/koloniën, lelie – lelies/leliën, provincie – provincies/provinciën, studie – studies/studiën, tralie – tralies/traliën.

Van de *-en*-vormen zijn *historiën*, *leliën*, *provinciën*, *studiën* en *traliën* als archaisch te beschouwen; de andere als schrijftalig.

Het woord *orgie* komt met verschillende klemtoon en verschillend meervoud voor, nl. *orgie* – *orgieën* en *örgie* – *orgiën*.

2 Leenwoorden op *-or*

Bij de leenwoorden op *-or* komen meervoudsvormen op *-s* en op *-en* voor. Bij sommige woorden, die nog duidelijk als Latijn worden aangevoeld, vindt men soms de Latijnse uitgang *-es* (bijv. *doctor* – *doctores*, *senior* – *seniores*).

Bij de meervoudsvormen op *-en* (en op *-es*) wordt de ongespannen *o* van het enkelvoud, die geen klemtoon heeft, veranderd in een gespannen *oo* en beklemtoond. Bij de meervoudsvormen op *-s* vinden deze veranderingen niet plaats. Voorbeelden:

condensátor – condensatóren/condensátors, kernreactor – kernreactors/kernreactoren, lector – lectoren/lectors, professor – professoren/professors, projector – projectors/projectoren, radiator – radiators/radiatoren, rector – rectoren/rectors, reformator – reformatoren/reformators, transformator – transformatoren/transformators, ventilator – ventilators/ventilatoren.

Vooraf bij benamingen van hoge maatschappelijke functies als *professor*, *lector*, *rector* wordt het meervoud op *-s* als stilistisch niet adequaat beschouwd.

Er zijn ook substantieven waarbij maar één van beide meervoudsvormen mogelijk is, bijv. *literator* – *literatoren*; *navigator* – *navigators*.

Een enkele keer hangt verschillende meervoudsvorming samen met betekenisverschil. Een voorbeeld is *curator* (zie 2·5·5·2); voor sommige taalgebruikers ook *motor*: *motoren* hoort dan bij de betekenis ‘machine’ en ‘vervoermiddel’, *motors* alleen bij ‘vervoermiddel’.

3 Woorden die eindigen op een sjwa

Van de woorden die eindigen op een sjwa, hebben de gesubstantiveerde adjectieven altijd een meervoud op *-n* (dus niet op *-en*; als in dit boek echter in het algemeen over de categorie ‘meervoud op *-en*’ wordt gesproken, wordt daaronder ook dit *-n*-meervoud begrepen), bijv.:

blinde – blinden, overledene – overledenen, Groene – Groenen.

Van de overige woorden op een sjwa hebben er sommige altijd een *-n*-meervoud, bijv.:

gave – gaven, premisse – premissen, seconde – seconden

andere altijd een *-s*-meervoud, bijv.:

dame – dames, file – files, visite – visites.

(Voor vrouwelijke persoonsnamen op *-e*: zie 2·6·1·3/IV1.)

90

De meeste woorden kunnen echter beide meervoudsvormen hebben, bijv.:

bode – boden/bodes, collecte – collectes/collecten, gemeente – gemeenten/gemeentes, geraamte – geraamten/geraamtes, groente – groenten/groentes, type – types/typen, vitamine – vitaminen/vitamines, ziekte – ziekten/ziektes.

Waar dit dubbele meervoud voorkomt, wordt in de gesproken taal meestal de *-s*-vorm gebruikt, in de geschreven taal meer de *-n*-vorm.

4 Woorden op onbeklemtoond *-el*, *-em*, *-en*, *-er*, *-aar*, *-erd* en *-aard*

Zoals in 2·5·3/5 vermeld, hebben deze woorden in de regel een meervoud op *-s*. Daarnaast komen echter ook veel meervoudsvormen op *-en* voor, met name bij de woorden die eindigen op *-el*, *-en*, *-er* en *-aar*.

61

Altijd *-en* hebben bijv.:

christen – christenen, engel – engelen, heiden – heidenen, lauwer – lauweren, wonder – wonderen, zemelen (plurale tantum).

Dubbel meervoud komt o.a. voor bij:

amandel – amandelen/amandels, ambtenaar – ambtenaren/ambtenaars, artikel – artikelen/artikels, dienaar – dienaren/dienaars, euvel – euvelen/euvels, maatregel – maatregelen/maatregels; ader – aders/aderen, beoefenaar – beoefenaars/beoefenaren, beoordelaar – beoordelaars/beoordelaren, eigenaar – eigenaars/eigenaren, handelaar – handelaars/handelaren, hazelaar – hazelaars/hazelaren, kandelaar – kandelaars/kandelaren, mossel – mossels/mosselen, ooievaar – ooievaars/ooievaren, zondaar – zondaars/zondaren; aardappel – aardappelen *of* aardappels, appel – appelen *of* appels.

Soms komt een meervoudsvorm op *-en* alleen voor in archaische taal of in vaste uitdrukkingen. Dit geldt bijv. voor:

heuvel – heuvelen, raadsel – raadselen, regel – regelen, teken – tekenen, vinger – vingeren, vogel – vogelen, water – wateren.

Een duidelijk regionaal verschil treffen we aan in de vormen *leraren* en *leraars*, die respectievelijk in Nederland en in België in gebruik zijn.

2 · 5 · 5 · 2

Met betekenisverschil

Hieronder volgt een alfabetische lijst van de voornaamste gevallen waarin verschillende meervoudsvormen samenhangen met verschillende betekenissen. De vormverschillen betreffen niet alleen de uitgangen, maar ook de klinker- en medeklinkerveranderingen, beschreven in 2·5·4/A en B. Sommige substantieven zijn al in ander verband aan de orde gekomen in de voorafgaande subparagrafen. 63, 65

bal: ballen (rond voorwerp) – bals (feest)
been: beenderen/benen (bot) – benen (andere betekenissen)
blad: bladeren/bladen/blaren (boomblad) – bladen (andere betekenissen)
cent: centen (munt) – centen/cents (rekeneenheid) (zie ook 5·2·4) 296
curator: curatóren (van universiteit) – curátors (bij faillissement)
hemel: hemelen (uitspannel; hiernamaals) – hemels (van bed of troon)
kleed: kleden (vloerkleed) – kleren/klederen (archaisch) (kledingstuk)
kruis: kruisen/kruizen (figuur; deel van het lichaam; in de muziek) – kruisen (andere betekenissen)
letter: letters (teken voor klanken) – letteren (letterkunde)
maat: maats (makker) – maten (andere betekenissen)
middel: middels (taille) – middelen (andere betekenissen)
pad: padden (dier) – paden (weg)
patroon: patroons (persoonsnaam) – patronen (zaaknaam)
Pers/pers: Perzen (persoonsnaam) – persen (zaaknaam)
plan: plans/plannen (schets; tekening) – plannen (andere betekenissen)
portier: portiers (persoonsnaam) – portieren (zaaknaam)
rede: reden (ankerplaats) – redes (redevoering)
reden: redenen (beweeggrond) – redens (verhouding)
rif: reven (strook zeil) – riffen (klip)
Schot/schot: Schotten (persoonsnaam); schotten (schutting) – schoten (van een vuurwapen)
spel: spellen (partij; zaaknaam) – spelen (andere betekenissen)
strip: strips (beeldverhaal) – strips/stripfen (andere betekenissen)
stuk: stuks (exemplaar) – stukken (andere betekenissen)
tafel: tafelen (wetstafel) – tafels (andere betekenissen)
test: testen (voorwerp) – tests (proef)
tip: tippen (uiteinde) – tips (andere betekenissen)
vader: vaders (familielid) – vaderen (voorouder; magistraat)
vizier: viziers (persoonsnaam) – vizieren (zaaknaam)
wapen: wapens/wapenen (strijdtuig) – wapens (andere betekenissen)
wortel: wortels/wortelen (groente) – wortels (andere betekenissen).

2.6 Woordvorming

Er kunnen bij het substantief drie soorten woordvormingsprocédés onderscheiden worden: afleiding, samenstelling en samenstellende afleiding.

2 · 6 · 1

Afleiding

Nieuwe substantieven kunnen in het algemeen van reeds bestaande woorden afgeleid worden met een voorvoegsel of een achtervoegsel of met een combinatie van beide. In enkele gevallen wordt geen toevoegsel gebruikt. Als grondwoord kunnen andere substantieven dienen, werkwoorden, adjectieven en, in mindere mate, woorden van een andere soort.

2 · 6 · 1 · 1

Afleiding zonder toevoegsel (substantivering)

Zonder toevoegsel kunnen substantieven worden afgeleid van adjectieven en van werkwoorden. Men spreekt in deze gevallen van het substantiveren van adjectieven of werkwoorden. Deze kunnen dienst doen als een substantief en vertonen dan overeenkomstige morfologische en syntactische kenmerken zoals meervoudsuitgangen of de mogelijkheid van combinatie met een lidwoord. Zie over de afleiding zonder toevoegsel ook het inleidende hoofdstuk (1·2 en 1·3·3).

22, 25

1 Met een adjectief als grondwoord

Door substantivering van onverbogen adjectieven kunnen in bepaalde gevallen concrete en abstracte substantieven worden gevormd. We merken hierbij op dat het echter vaak niet uit te maken is of een adjectief als basis voor een substantivische afleiding heeft gediend, dan wel of een substantief het uitgangspunt is voor een adjectief. Substantieven van het bedoelde type zijn:

(het) complex, (een) geheim, (de) gek, (het) jong, (het) kwaad,
(een) lek, (een) naakt, vet, zout.

Tot dit type kunnen ook een aantal persoonsnamen gerekend worden, afgeleid van vreemde woorden, zoals:

(een) crimineel, (een) katholiek, (een) komiek, (een) liberaal, (een)
primitief, (een) religieus, (een) virtuoos, (een) anti-revolutionair.

Het procédé is alleen produktief voor de vorming van:

- namen van talen, zoals (*het*) *Baskisch, Frans, Gents, Gronings, Zweeds*;
- namen van kleuren, zoals (*het*) *blauw, geel, rood*, enz., bijv. in: *het rood in dit schilderij doet nogal paars aan, in het wit gekleed zijn*. In vaktaal kunnen hierbij meervoudsvormen gebruikt worden, bijv. *we hebben diverse blauwen in voorraad* (= ‘diverse soorten blauw’). Dergelijke meervouden zijn te onderscheiden van gevallen als (*de*) *blauwen, (de) groenen, (de) roden, (de) zwarten*, ter aanduiding van aanhangers van een bepaalde politieke partij of een ideologie of mensen van een bepaald ras (zie 2·6·1·3/1). 78

Voor gevallen als (*een*) *dove, overledene, zieke*, e.d. zie men 2·6·1·3/1.

2 Met een werkwoord als grondwoord

Van werkwoorden kunnen zonder toevoegsel vooral abstracta maar ook concrete substantieven afgeleid worden. Er zijn twee procédés te onderscheiden: één waarbij een infinitief als grondwoord fungeert en één waarbij een werkwoordsstam het grondwoord is. Beide procédés zijn productief, maar het laatste is beperkter in zijn mogelijkheden. Naast elke afleiding van een stam is een afleiding van een infinitief mogelijk, het omgekeerde is echter niet altijd het geval. Behalve ongelede werkwoorden kunnen ook afgeleide en samengestelde werkwoorden als grondwoord voor de twee procédés optreden. Voor andere procédés waardoor abstracta afgeleid kunnen worden van werkwoorden zie men 2·6·1·2/7b en 2·6·1·3/VII. 76, 94

Voorbeelden van gesubstantiveerde infinitieven zijn:

(het) *begroeten, eten, fabriceren, kapen, maaien, ontwaken, opnemen, schrijven, typen, weglopen, zijn, zingen.*

De genoemde substantieven geven een werking of een handeling weer. Men noemt ze nomina actionis (enkelvoud: nomen actionis) of handelingssubstantieven. Een aantal daarvan kunnen daarnaast ook als concreet substantief voorkomen, bijv. (*het*) *eten, (het) drinken, (ons) schrijven* in respectievelijk de zinnen:

Het eten staat op tafel.

Heb je *het drinken* al uit de koelkast gehaald?

In *ons schrijven* van 7 december jl. deelden wij u mee (...).

Opmerking—Het werkwoordelijke karakter van handelingssubstantieven van dit type komt tot uiting in de mogelijkheid om in substantiefgroepen met zo’n nomen actionis als kern elementen te incorporeren. Dit moge blijken uit de volgende zinnen, waarin de bedoelde substantiefgroep gecursiveerd is:

- (i) Deze boterhamzakjes zijn geschikt voor *het gemakkelijk bewaren van brood, fruit, enz.*
- (ii) De spreker stond uitvoerig stil bij *het christen, burger en schrijver zijn van de jubilaris.*
- (iii) *Het snel optreden van de politie* voorkwam verdere ongeregelde heden.

Dit soort incorporatie wordt besproken in 13·5·2. 726

Het substantivische karakter blijkt dan weer uit de mogelijke verbuiging

van *snel* in (iii), met als resultaat:

(iii) Het *snelle* optreden van de politie...

In dit geval is het gebruik van een verbogen adjectief zelfs gewoner, maar zie 13·5·2.—

726

Voorbeelden van afleidingen van een werkwoordsstam zijn:

(de) aankoop, afvoer, duik, duw, groei, haat, inzet, koop, opbloei, overval, roep, stoot, uitbouw, val

Hiertoe zijn ook te rekenen afleidingen van scheidbaar en onscheidbaar samengestelde werkwoorden met *mis-*, zoals *misbruik*, *miskoop*, *misstap*. Het accent ligt bij dergelijke gevallen altijd op *mis-*, vergelijk bijv. *misbrúiken* met *misbruik*. Zie voor de met *mis-* samengestelde werkwoorden 8·5·2·2/113). 499

Voor zover het nomina actionis betreft, geven afleidingen van een stam in tegenstelling tot gesubstantiveerde infinitieven doorgaans veeleer een afzonderlijke (en herhaalbare) handeling of werking weer dan een handeling of werking in het algemeen. Gesubstantiveerde infinitieven kunnen beide functies hebben. Vergelijk bijv. met elkaar:

De renner gaf zijn medevluchter *een duw*. Voor *die duw* kreeg hij 1 minuut straf tijd.

en:

Voor *het duwen* van zijn medevluchter kreeg hij 1 minuut straf tijd.

Vergelijk met het laatste voorbeeld verder een zin als de volgende, waarin alleen een gesubstantiveerde infinitief mogelijk is en geen stam:

Op *het duwen* van medevluchters staat gewoonlijk straf tijd.

Het hier vermelde onderscheid is echter niet in alle gevallen aanwezig. Zo zijn door elkaar bruikbaar: *de aanmaak/het aanmaken van bloed geschiedt in het ruggemerg*. Zie verder bij de afleidingen op *-ing* (2·6·1·3/VII). 94

Heel wat van de volgens dit procédé gevormde substantieven kunnen behalve als nomen actionis ook als concreet substantief voorkomen, bijv. *aanplant*, *afwas*, *inleg*, *omloop*, *overloop*, *overstap* (gewoonlijk als diminutivum tantum: *een overstapje*), *uitlaat*. Andere komen uitsluitend voor als concretum of als abstractum dat een resultaat van een handeling of werking noemt, bijv. *afstap(je)*, *indruk*, *nasleep*, *omroep*, *onderbouw*, *opstoot(je)*, *overdruk*, *uitdraai* (van een computer).

Bij een aantal onregelmatige werkwoorden worden substantieven niet afgeleid van de stam, maar vertonen ze op een andere wijze samenhang met het werkwoord. Er treedt klinkerverandering en soms ook medeklinkerverandering op. Voorbeelden zijn: (-)breuk (bij: *breken*; maar: *doorbraak* en *inbraak* naast – maar met verschil in betekenis – *inbreuk*), (-)gang (bij: *gaan* en

samenstellingen daarmee), (-)gift (bij: *geven*; zie voor *-gave* onder 2·6·1·3/VII6), (-)greep (bij: *grijpen* en samenstellingen daarmee), (-)name (bij: 96 *nemen* en samenstellingen daarmee; zie 2·6·1·3/VII6), (-)rit (bij: *rijden* en samenstellingen daarmee), (-)slag (bij: *slaan* en samenstellingen daarmee), *sprong* (bij: *springen*), (-)stand (bij: *staan* en samenstellingen daarmee), *wraak* (bij: *wreken*), (-)zicht (bij: *zien* en samenstellingen daarmee).

Voor samenstellingen met een afleiding van een werkwoord als tweede lid, zoals *buikloop*, *computeruitdraai*, *haaruitval*, *zonsopgang*, zie men 2·6·2·2. 101

2 · 6 · 1 · 2

Afleiding door middel van een voorvoegsel

Substantivische afleidingen met een voorvoegsel worden met uitzondering van het type *gehuil*, waarin het grondwoord een werkwoord is, allemaal gevormd van andere substantieven. De voorvoegsels kunnen naar de betekenis in een aantal categorieën ingedeeld worden.

1 De voorvoegsels *on-* en *non-*; *niet-*

Deze voorvoegsels hebben ontkennende betekenis.

On- wordt vooral gecombineerd met abstracte substantieven. Voorbeelden zijn:

ondank, ondeugd, oneer, onkunde, onmin, ontrouw, onzin.

Soms heeft *on-* geen ontkennende maar een pejoratieve betekenis (vergelijk punt 2 hierna). Voorbeelden van afleidingen met de betekenis 'slecht' of 'verkeerd' zijn:

ondienst, ondier, onding, onkruid, onmens, onweer.

Alleen in deze betekenis kan sporadisch met opzet een nieuw woord gevormd worden, bijv. *onwoord*.

In het plurale tantum *onkosten* kan *on-* een graad aanduiden ('(te) hoge, buitengewone kosten'), maar de afleiding wordt vaak in dezelfde betekenis als *kosten* gebezigd.

Het voorvoegsel *non-* is niet productief. Het treedt vooral op bij vreemde woorden. Het wel productieve type met het als voorvoegsel fungerende bijwoord *niet-* komt voor bij Nederlandse woorden. Vergelijk bijv. met elkaar *non-agressie(pact)* en *niet-aanval(sverdrag)*. Andere voorbeelden zijn respectievelijk:

non-betaling, non-combattant, non-coöperatie, non-interventie,
non-proliferatie, non-valeur;
niet-aangeslotene, niet-geleider, niet-ingezetene, niet-roker, niet-student, niet-vakman.

Bij afleidingen met *on-* ligt het accent altijd op het voorvoegsel. Ook *niet-* krijgt meestal het accent, maar bij *non-* is dat niet altijd het geval.

2 Het voorvoegsel *wan-*; *mis-*

Het beklemtoonde voorvoegsel *wan-* heeft de betekenis 'slecht; verkeerd'.

Het is beperkt productief. Men kan er vooral substantieven mee afleiden van abstracta van overgankelijke werkwoorden. Voorbeelden met *wan-* zijn:

wanbegrip, wanbeleid, wandaad, wangebruik, wanklank, wanorde, wanprodukt, wansmaak, wanverhouding.

Woorden als *misbaksel, misdaad, misgreep, misinterpretatie, misvatting* e.d., waarin *mis-* een met *wan-* vergelijkbare betekenis heeft, kunnen beschouwd worden als afleidingen van samengestelde werkwoorden. Ze worden behandeld bij de betreffende procédés (zie 2·6·1·1/2 en 2·6·1·3/v en VII). Een apart staand geval vormt *miskraam* dat als een substantivische samenstelling geïnterpreteerd kan worden. 71, 92, 94

3 De voorvoegsels *aarts-*, *hyper-*, *super-* en *ultra-*

Deze voorvoegsels hebben een versterkende betekenis. Een bepaalde inherente eigenschap van de zelfstandigheid, of een daaraan toegeschreven eigenschap, is in (heel) hoge mate aanwezig.

Van deze beklemtoonde voorvoegsels zijn alleen *aarts-* en *super-* beperkt productief. *Aarts-* wordt gecombineerd met persoonsnamen die de bezitter van een negatief gewaardeerde eigenschap aanduiden. De betekenis van de op die manier gevormde afleidingen kan omschreven worden met 'een verstokte, onverbeterlijke (+ substantief)', bijv.

aartsbedrieger, aartsdomkop, aartshuichelaar, aartsketter, aartsleugenaar, aartsschavuit, aartsschurk.

Met een gunstige betekenis komt voor: *aartsliefhebber*.

Voorbeelden met *super-* zijn:

superbenzine (in deze betekenis komt *super* ook als zelfstandig woord voor), superfort, supermacht, supermarkt, supermens, supertanker.

Super- wordt voornamelijk met niet-persoonsnamen verbonden. In *superwinst* bevat *super-* het betekenselement overdrijving ('te grote winst'). Dit betekenselement is ook aanwezig bij de afleidingen met *hyper-* (zie voor overeenkomstige adjectieven 6·5·1·1/2), bijv. *hyperconcentratie, hypercorrectie, hypercultuur, hyperkritiek, hypernervositeit* (maar niet in: *hypermarkt*). Hiermee vergelijkbare samenstellingen met *over-* als eerste lid (bijv. *overcapaciteit, overdosis*) worden behandeld in 2·6·2·5. Niet tot het genoemde type behoort o.a. *superdividend*, waarin *super-* betekent 'boven (het bepaalde gaand); extra'. 346

Ultra- is beperkt tot enkele wetenschappelijke en technische termen, zoals *ultracentrifuge, ultrafilter, ultrastraling*. 108

Voor *aarts-* en *super-* zie men ook sub 5.

4 De voorvoegsels *anti-*, *contra-* en *pro-*

De voorvoegsels *anti-* en *contra-* geven een houding of gerichtheid tegen iets of iemand aan. Ze kunnen zowel met vreemde als met Nederlandse woorden worden verbonden.

Bij de afleidingen met *anti-* kunnen twee groepen onderscheiden worden: de eerste groep heeft het woordaccent op het grondwoord, bijv. *antisemiet*; de tweede groep op het voorvoegsel *anti-*, bijv. *ántistof*. Er is ook een betekenisverschil tussen beide groepen: terwijl *antistof* de betekenis heeft van 'stof die anti is', betekent *antisemiet* niet 'semiet die anti is', maar 'iemand die tegen semieten is'. Voorbeelden zijn respectievelijk:

antikraak(wet), antipapisme, antipapist, anti-regerings(actie), antisemiet, antisemitisme,

met het woordaccent op het grondwoord, en

anti-christ, antikunst, antimaterie, antistof, anti-utopie

met het woordaccent op het voorvoegsel.

Opmerking 1—Als positieve pendant van *anti-* is soms *pro-* mogelijk om personen met een bepaalde politiek-ideologische overtuiging aan te duiden, bijv. (een) *pro-communist*, *pro-falangist*. —

Opmerking 2—Woorden als *anti(-)school* en *anti(-)vrouw*, beide met het accent op het substantief, bijv. in: *ze zijn anti(-)school*; *hij is erg anti(-)vrouw*, kunnen als adjectieven beschouwd worden. Zie 6·5·1·1/3, *Opmerking 1*. —

348

Bij afleidingen met *contra-* is dit voorvoegsel altijd beklemtoond. Voorbeelden:

contra-expertise, contra-gewicht, contra-indicatie, contraprestatie, contrareformatie, contraremonstrant, contrarevolutie, contraspionage.

Voor vergelijkbare samenstellingen met *tegen-* als eerste lid zie men 2·6·2·5. 108

5 De voorvoegsels *aarts-*, *loco-*, *opper-*, *sub-*, *super-* en *vice-*

Deze voorvoegsels geven een rangorde aan, met name bij functieaanduidingen.

Aarts-, *opper-* en *super-* betekenen 'eerste, hoogste, oudste (in rang)'. Het laatste komt niet zo vaak voor. Voorbeelden zijn respectievelijk:

aartsbisschop, aartsengel, aartshertogin, aartsmoeder, aartsvader; opperadmiraal, opperbestuur, oppergezag, opperofficier, opperrabijn, opperrechter; superarbiter, superintendent.

De drie types zijn niet productief. Voor afleidingen waarin *aarts-* en *super-* een andere betekenis hebben, zie men onder 3.

Eveneens onproductief zijn *sub-*, *vice-* en *loco-*, ter aanduiding van een lagere rang. Voorbeelden zijn:

subdiaken, subhoofd, subparagraaf, subregent; vice-admiraal, vice-consul, vice-kanselier, vice-koning, vice-premier, vice-rector, vice-voorzitter.

Loco-, met de betekenis ‘waarnemend, plaatsvervangend’, is beperkt tot de woorden *loco-burgemeester* en *loco-secretaris*.

Alle genoemde voorvoegsels dragen het woordaccent, maar *aartsbisschop* en *aartshertog* kunnen ook wel het accent op het grondwoord krijgen.

Hiermee qua betekenis te vergelijken samenstellingen als *onderdirecteur* e.d. worden behandeld in 2·6·2·5.

108

6 Het voorvoegsel *ex-*; *oud-*

Het voorvoegsel *ex-* betekent ‘gewezen, voormalig’. Het wordt gecombineerd met persoonsnamen die geen eigenaam zijn. Met precies dezelfde betekenis kunnen daarnaast samenstellingen met *oud-* als eerste lid gevormd worden. Beide procédés zijn productief. Voorbeelden zijn respectievelijk:

ex-burgemeester, ex-collega, ex-koning, ex-man, ex-minister-president, ex-priester, ex-voorzitter;
oud-directeur, oud-docent, oud-leraar, oud-leerling, oud-ondervoorzitter, oud-staatssecretaris, oud-strijder.

Het accent ligt bij deze woorden op het grondwoord. *Ex-* en *oud-* zijn in het algemeen verwisselbaar, maar bij een aantal afleidingen c.q. samenstellingen ligt de voorkeur voor één van beide elementen min of meer vast. Naast elkaar zijn bijv. wel mogelijk *ex-/oud-burgemeester* of *ex-/oud-collega*, maar alleen gebruikelijk zijn o.m. *ex-man*, *ex-vrouw*; *oud-leerling*, *oud-strijder*.

Ter aanduiding van een ex-levenspartner kan *ex* ook als los woord gebruikt worden, bijv. *m’n ex*, en verder in het gezegde *geen feller anti dan een ex*.

Voor samenstellingen waarin *oud-* een andere dan de hier vermelde betekenis heeft, zie men 2·6·2·4.

106

7 Andere voorvoegsels

a *ge-*

Door middel van dit voorvoegsel kunnen abstracta afgeleid worden van werkwoordsstammen. In dit geval is het procédé productief. De aldus gevormde abstracta hebben soms een wat pejoratieve bijklank. Voorbeelden van het procédé *ge* + werkwoordsstam zijn:

geblaf, gedoe, gejang, gejuich, geloop, geschrijf, geweeklaag, gezanik, gezeur.

Dergelijke afleidingen zijn niet gebruikelijk bij samengestelde werkwoorden. Naast *gelopen* is bijv. ongewoon *ge-wegloopt* en naast *gejuicht* is ongewoon *ge-toejuicht*.

Behalve nomina actionis (vergelijk ook 2·6·1·1/2 en 2·6·1·3/VII) kunnen met *ge-* enkele stofnamen afgeleid worden, bijv. *gebak*, *gebraad*, en een paar voorwerpsnamen, zoals *gebouw*, *geschrijf*, *gewelf*.

71, 94

b *her-*

Afgezien van sporadische gevallen als *herexamen* (in deze betekenis ook kortweg *her*, bijv. *ze heeft een her*) en *hereditie*, beide met de klemtoon vooraan, zijn substantieven met *her-*, zoals *herbewapening*, *herdruk* en *heruitgave*, te beschouwen als afleidingen van afgeleide werkwoorden, volgens de in 2·6·1·1/2 en 2·6·1·3/VII beschreven procédés. *Her-* betekent ‘weer, opnieuw’.

71, 94

76 *Het substantief (zelfstandig naamwoord)*

c *oer-*

Dit voorvoegsel betekent 'eerste, oorspronkelijke'. Het wordt gebruikt met betrekking tot de ontstaansgeschiedenis van iets. Het accent ligt op het voorvoegsel. Voorbeelden zijn:

oerbevolking, oerbos, oercontinent, oerdrift, oermens, oerpaard, oertaal, oertekst, oervorm.

d Voorvoegsels van vreemde oorsprong

Vooraf bij vreemde woorden zijn voorts nog een groot aantal (andere) voorvoegsels van vreemde oorsprong in gebruik. Deze woorden zijn gewoonlijk in hun geheel ontleend. Een aantal voorvoegsels kunnen echter ook bij Nederlandse woorden gebruikt worden. We noemen slechts de volgende voorvoegsels:

auto-, bijv. in *autobiografie*, *auto-intoxicatie*, *autokritiek*, *autosuggestie*: 'zelf';

co- (*con-*). Het voorvoegsel *co-*, met als vormvariant *con-*, treedt op in vreemde woorden. Het kan een rangorde aanduiden (en is in zoverre te vergelijken met *vice-*), bijv. *co-assistent* (in dit geval ook kortweg *co*), *conrector*. Verder kan het ook betekenen 'gezamenlijk, gemeenschappelijk', bijv. *co-auteur*, *coëducatie*, *cofilatie*, *coproducent*, *coproductie*, *copromotor*. In de laatste betekenis is het type vergelijkbaar met samenstellingen als *mede-auteur* (zie 2·6·2·5);

inter-, bijv. in *intercorrelatie*, *interfaculteit*, *interrelatie*, *intersubjectiviteit*: 'onderling';

neo-, bijv. in *neofascisme*, *neoliberalisme*, *neomarxisme*: 'nieuw';

pre-, bijv. in *preadvies*, *prekandidaatsfase*, *premedicatie*: 'voor';

pseudo-, bijv. in *pseudo-hallucinaties*, *pseudo-religie*, *pseudo-tuberculose*, *pseudo-wetenschapper*: 'onecht'.

De elementen *extra* ('boven het gewone; buitengewoon') en *quasi* ('in schijn') zijn te beschouwen als bijwoord c.q. adjectief, bijv. *extra geld voor verkeer* (krantekop), *hij wilde graag een extra centje verdienen*. Blijkens de spelling worden combinaties van *extra* of *quasi* met een substantief soms als een samengesteld woord gevoeld. Voorbeelden zijn respectievelijk:

extracorrectie, extradienst, extra(-)editie, extra(-)korting, extra(-)trein;
quasi-contract, quasi-dialect, quasi-dokter, quasi-misdaad.

De elementen *bruto* en *netto* fungeren in gevallen als de volgende als eerste lid van een samenstelling: *brutogewicht*, *bruto-opbrengst*, *bruto-salaris* (maar: *bruto nationaal produkt*); *netto-bedrag*, *nettowinst*.

2 · 6 · 1 · 3

Afleiding door middel van een achtervoegsel

Met behulp van achtervoegsels kunnen nieuwe substantieven afgeleid worden van andere substantieven, van adjectieven, werkwoorden, telwoorden, bijwoorden en (in een enkel geval) van voornaamwoorden.

1 *Substantiverings-e ter vorming van persoonsnamen, biologische termen, abstracta en streekaanduidingen*

Door toevoeging van een substantiverings-*e* (sjwa) kunnen van zgn. 'echte' adjectieven of van deelwoorden (zie voor dit onderscheid 6·2·3) substantie-³¹¹ven worden afgeleid. Het procédé is productief. We kunnen de volgende groepen onderscheiden.

1 Persoonsnamen

Voorbeelden van persoonsnamen zijn:

(de/een) afvallige, blinde, dode, geleerde, helderziende, melaatse, overledene, toegesprokene, volwassene, zieke.

Heel wat van zulke substantieven zijn vooral in de meervoudsvorm gebruikelijk, die dan steeds op *-n* uitgaat, bijv. *de oudsten* (*van het volk*), *de armen en de rijken*, *de wijzen* (*uit het oosten*), *de verworpenen* (*der aarde*), *de zwakken* (*in de maatschappij*), *de gelovigen*, *de gevallenen*, *de linksen*, *de roomsen*.

Tot de op deze manier gevormde categorie behoren ook afleidingen op basis van een kleuradjectief, waarmee mensen van een bepaald ras of aanhangers van een bepaalde politieke partij of een ideologie aangeduid worden, zoals *de blanken*, *de blauwen*, *de groenen*, *de roden*, *de witten*, *de zwarten*.

Alle tot nog toe genoemde afleidingen zijn gemeenslachtig, d.w.z. dat ze zowel betrekking kunnen hebben op vrouwelijke als op mannelijke personen. Ze kunnen dan ook gebruikt worden als men geen onderscheid tussen mannen en vrouwen wil of kan aangeven, bijv. *een maatschappelijk werkende*, (*er zijn nog*) *acht wachtenden* (*voor u*). Bovendien kunnen gesubstantiveerde adjectieven soms een ruimer begrip aanduiden dan eventueel daarnaast voorkomende substantieven. Met *onderwijsgevenden* kunnen bijv. mannelijke en vrouwelijke leerkrachten op verschillend niveau aangeduid worden.

Volgens het hierboven beschreven procédé worden ook de meeste vrouwelijke inwoners- en bewonersnamen bij geografische namen gevormd, bijv. (*een*) *Chinese*, *Engelse*, *Finse*, *Italiaanse*, *Massemse*, *Schotse*, *Utrechtse*. Naast het minder gebruikelijke (*een*) *Franse* staat het gebruikelijke (*een*) *Française*. In deze gevallen zijn de mogelijke meervoudsvormen, in tegenstelling tot die van de meeste gesubstantiveerde adjectieven, echter ongewoon (zie paragraaf 1·1 van de inleiding op de appendix) of zijn ze gemeenslachtig,¹²¹⁰ zoals (*de*) *Engelsen*, *Fransen*, *Geldersen*.

Buiten deze categorie komen nog een aantal andere substantieven voor die alleen vrouwelijke personen aanduiden, bijv. (*een*) *buitenlandse*, *joodse* (naast: *jodin*), *ketterse*, *lutherse*, *oosterse*, *paapse*, *stadse*, naast welke woorden alweer op een andere manier tot stand gekomen mannelijke pendanten bestaan, resp. (*een*) *buitenlander*, *jood*, *ketter*, *lutheraan*, *oosterling*, *paap*, *stedeling*.

2 Biologische termen

In de planten- en dierensystematiek wordt veelvuldig gebruik gemaakt van gesubstantiveerde adjectieven om klassen, orden, families e.d. of leden daarvan aan te duiden – in het laatste geval kunnen ze ook in het enkelvoud voorkomen –, bijv.

(de) éénhoevigen, geleedpotigen, heide-achtigen, hoenderachtigen, katachtigen, lelie-achtigen, lipbloemigen, samengesteldbloemigen, tweezaadlobbigen, vliesvleugeligen.

Ter aanduiding van een familie is ook een samenstelling met *-familie* als tweede lid mogelijk, bijv. *de rapunzel is een klokjesachtige|behoort tot de klokjesfamilie* (of: *tot de familie van de klokjes*).

3 Abstracta

Van adjectieven afgeleide abstracta komen o.a. voor in zinnen als:

Dat is nu net *het dwaze* van die hele zaak.

Het eigenaardige is dat daar verderop helemaal geen melding van gemaakt wordt.

Het vervelende van de spelregels van dat gezelschapsspel is dat er geen rekening gehouden wordt met produktieve woordvormingsprocédés.

Daaruit blijkt *het opene* van zijn karakter overduidelijk.

Andere voorbeelden treft men aan in: *het nuttige aan het aangename paren; verlos ons van het kwade; doe altijd het goede; de Nijmeegse vierdaagse*.

4 Streekaanduidingen

Voorts dienen gesubstantiveerde adjectieven ter aanduiding van een bepaalde streek. Het betreft hier substantiveringen van adjectieven die van namen van steden afgeleid zijn en waarmee de omgeving van die stad aangegeven wordt, bijv. (*hij woont*) *in het Leuvense, in het Gentse (worden veel begonia's gekweekt), iemand uit het Utrechtse|het Nijmeegse, een jongmens uit het Buitenzorgse*. In een paar gevallen is er sprake van een afleiding van streek- of provincienamen, bijv. *iemand uit het Limburgse, de produktie werd overgebracht naar het Zuidhollandse*. De betekenis is in deze gevallen 'ergens in (Limburg, enz.)'. De constructie voorzetsel + gesubstantiveerde geografische naam is niet in alle delen van het taalgebied even gebruikelijk.

Opmerking— Op overeenkomstige wijze worden substantieven gevormd van bezittelijke voornaamwoorden. Hiermee kunnen familie, vrienden, lotgenoten, medestanders e.d. aangeduid worden, bijv. *de hunnen, de mijnen, de onzen, de uwen*, maar ook o.m. een bezit, bijv. (*ieder*) *het zijne (geven)*. Zie verder 4·5·8.—

209

Substantiveringen met *-s* zoals (*iets*) *moois, (oud) nieuws, lekkers*, worden behandeld in 6·4·2·1.

331

II Achtervoegsels ter vorming van verkleinwoorden

1 Het achtervoegsel *-je* (en varianten)

Om verkleinwoorden of diminutieven af te leiden is in de standaardtaal het achtervoegsel *-je* (met de vormvarianten *-kje, -pje, -tje* en *-etje*) in gebruik, bijv. *boek – boekje, kat – katje*. Het procédé is produktief.

a Het achtervoegsel heeft de vorm *-kje* na onbeklemtoond *-ing* (*g* valt weg in de spelling), tenzij ook de hieraan voorafgaande lettergreep onbeklemtoond is. In dat geval is de vorm *-etje*. Vergelijk met elkaar o.m.

soldering – solderinkje (soldéring)

zoldering – zolderingetje (zóldering).

Andere voorbeelden zijn respectievelijk:

buiginkje, kettinkje, ontstekinkje, puddinkje, sluitinkje, vertellinkje, winterkoninkje, woninkje
maar: krakelingetje, tekeningetje, vergaderingetje, verzamelingetje, wandelingetje.

Een uitzondering vormen persoonsnamen op *-ling*, die altijd *-etje* krijgen, bijv.

jongelingetje, leerlingetje, naarlingetje, tweelingetje.

b De vorm van het achtervoegsel is *-pje* na *m*, voorafgegaan door een sjwa, een gespannen klinker, *ie*, *oe*, *uu*, een tweeklank, *r* of *l*. Voorbeelden:

bezempje, bloesempje; centrumpje, museumpje; boompje, kraampje, probleempje; riempje, bloempje; kostuumpje; geheimpje, pluimpje; palmpje, wormpje.

Naast *bloempje* komt ook *bloemetje* voor, o.m. altijd in de samenstelling *bloemetjesbehang* en in de uitdrukkingen *iemand in de bloemetjes zetten* en *de bloemetjes buiten zetten*. Ook in de betekenis ‘boeket, bos bloemen’ is alleen *bloemetje* mogelijk: *breng vaker een bloemetje mee*.

c Het achtervoegsel heeft de vorm *-tje*:

- na *n*, *l*, *r* of *w*, voorafgegaan door een sjwa, *ie*, *oe*, *uu*, een gespannen klinker of tweeklank, bijv.:

lepelkje, motorkje, ruitertje, tractorkje, wagentje, winkeltje; kiertje, wielkje; boertje, stoeltje; avontuurtje, duwtje, zuurtje; boontje, maantje, schaaftje, schooltje, zaaltje; kuiltje, mijntje, vijltje;

- na een sjwa, een gespannen klinker, *ie*, *oe*, *uu*, of een tweeklank, bijv.:

anekdotetje, vetetje; laatje, reetje, strootje; knietje; koetje; accuutje; bijtje, leeuwetje, touwtje, truitje.

d Het achtervoegsel heeft de vorm *-etje* na *m*, *n*, *ng*, *l* of *r*, voorafgegaan door een ongespannen klinker, bijv.:

kammetje, stinkbommetje; japonnetje, pennetje; dingetje, ringetje, wangetje; balletje, katrolletje, tolletje; horretje, karretje, sterretje.

Een uitzondering is *Jantje* (vgl. hiermee: *kannetje*, *mannetje*, *pannetje*). Het verkleinwoord van *jongen* is *jongetje*.

e In alle overige gevallen heeft het verkleinwoord het achtervoegsel *-je*, d.w.z. na *p*, *b*, *t*, *d*, *f*, *s*, *k*, *g* of *ch*, ofschoon na *b* meestal ook *-etje* kan komen. Voorbeelden zijn:

aapje, koopje; schubje (*ook wel*: schubbetje); katje, rietje, liedje,

mandje; kuifje, zeefje; baasje, vogelhuisje; pakje, rokje; boogje, laagje; lachje.

Uitzonderingen vormen:

biggetje, kippetje, krabbetje, ribbetje, slabbetje.

Van de volgende substantieven zijn beide verkleinwoordvormen mogelijk:

<i>brug</i>	– <i>bruggetje</i> , ook wel: <i>brugje</i>
<i>krib</i> (<i>be</i>)	– <i>kribbetje</i> , ook wel: <i>kribje</i>
<i>pop</i>	– <i>popje</i> , <i>poppetje</i> (in de betekenis ‘figuurtje’ alleen <i>poppetje</i> , bijv. <i>poppetjes tekenen</i>)
<i>rug</i>	– <i>rugje</i> , <i>ruggetje</i>
<i>vlag</i>	– <i>vlaggetje</i> , minder gebruikelijk: <i>vlagje</i>
<i>weg</i>	– <i>wegje</i> , <i>weggetje</i>

Bij een aantal woorden vertoont de vorm van het verkleinwoord klinkerverandering (soms alleen als nevenvorm), zoals dat bij het meervoud van een groep substantieven voorkomt (zie 2·5·4/B):

65

<i>blad</i> (mv. <i>bladeren</i>)	– <i>blaadje</i>
<i>gat</i> (mv. <i>gaten</i>)	– <i>gaatje</i>
<i>glas</i> (mv. <i>glazen</i>)	– <i>glaasje</i>
<i>lid</i> (mv. <i>leden</i>)	– (mv.) <i>lidjes</i> of <i>leedjes</i>
<i>lot</i> (mv. <i>loten</i>)	– <i>lootje</i> , ook: <i>lotje</i>
<i>pad</i> (mv. <i>paden</i>)	– <i>paadje</i>
<i>rad</i> (mv. <i>raderen</i>)	– <i>raadje</i> , ook: <i>radje</i> en <i>radertje</i>
<i>schip</i> (mv. <i>schepen</i>)	– <i>scheepje</i>
<i>vat</i> (mv. <i>vaten</i>)	– <i>vaatje</i>
maar:	
<i>dag</i> (mv. <i>dagen</i>)	– <i>dagje</i> (bijv. <i>een dagje uit</i>), maar in het mv. <i>daagjes</i> (bijv. <i>we zijn een paar daagjes weggeweest</i>)
<i>dak</i> (mv. <i>daken</i>)	– <i>dakje</i> , ook wel: <i>daakje</i>
<i>spel</i> (mv. <i>spelen</i> ; <i>spellen</i>)	– <i>spelletje</i>
<i>staf</i> (mv. <i>staven</i>)	– <i>staffe</i> , ook: <i>staafje</i>

Bijzondere vormen zijn de meervouden *eiertjes* (naast: *eitjes*), *kindertjes* (naast: *kindjes*), *kleertjes* (‘kleine kleren’, bijv. *poppekleertjes*, naast *kleedjes* ‘kleine kleden’). Met betekenisverschil komen verder naast elkaar voor *zusje* (familielid) en *zustertje* (van *zuster* in de betekenis ‘non’ of ‘ziekenzuster’).

Opmerking 1—Bij verkleinwoorden van substantieven op *-sj* valt in de spelling één *j* weg, bijv. *derwisje*, *fetisje*.—

Opmerking 2—Verkleinwoorden die eindigen op *-stje*, zoals *vestje*, *vuistje*, *kastje* worden zonder *t* uitgesproken.—

Verkleinwoorden kunnen in de regel altijd afgeleid worden van substantieven die persoonsnaam of voorwerpsnaam (zaaknaam) zijn. Bij verzamelnamen, abstracta en stofnamen daarentegen zijn er een aantal beperkingen.

Van verzamelnamen is de afleiding van verkleinwoorden soms moeilijk of onmogelijk. Mogelijk zijn bijv. wel *partijtje* of *legertje*, maar nauwelijks mogelijk of uitgesloten zijn bijv. *gebergtetje*, *veetje*, *politietje*.

Van abstracta die zonder toevoegsel van een werkwoordsstam afgeleid zijn (zie 2·6·1·1/2), kunnen in heel wat gevallen verkleinwoorden gevormd worden, bijv. *duw* – *duwtje*, *prik* – *prikje*, *zet* – *zetje*, enz. Van de andere abstracta kunnen in het algemeen geen verkleinwoorden afgeleid worden: vrijwel de enige mogelijkheden zijn *geintje*, *lolletje*, *pretje* en *pleziertje*.

Van stofnamen, zoals *goud*, *melk*, *zand*, *zilver*, zijn geen verkleinwoorden af te leiden. Deze mogelijkheid bestaat soms wel als een bepaalde kleine hoeveelheid aangeduid wordt, bijv. *een biertje* ('een glas bier'), of als een stofnaam als voorwerpsnaam gebruikt wordt, bijv. *een glaasje*, *een houtje*, *een krijtje* (zie ook verderop).

Van eigennamen kunnen gewoonlijk ook verkleinwoorden gevormd worden, zowel van voornamen als van familienamen. Voorbeelden zijn respectievelijk:

Constantijntje, Jantje, Treesje, Waltertje; de Brouwertjes, de Graswinkeltjes, de Hallemannetjes.

Als naam voor bepaalde zelfstandigheden komt soms (vrijwel) alleen maar een verkleinwoord voor, d.w.z. dat daarnaast geen niet-diminutieve pendant met als betekenselement 'niet klein' bestaat. Zulke 'noodzakelijke' verkleinwoorden noemt men diminutiva tantum (enkelvoud: diminutivum tantum). Het betreft meestal personen, dieren, planten en dingen die relatief klein zijn. Voorbeelden:

aardmannetje, diakenhuismannetje, kleinduimpje, Sneeuwwitje; akkermannetje, goudhaantje, koolwitje, roodborstje, winterkoningje, witgatje; herderstasje, klokje, madeliefje, zonneroosje; baanwachtershuisje, betaalbriefje, nachtkastje, theelichtje, zeepbakje,...

Voorbeelden uit de wetenschappelijke taal zijn o.m.:

afgietseldiertje, achterhandsbeentje, bloedlichaampje, haarbuisje, lancetvisje,...

Sommige verkleinwoorden hebben (eventueel naast de gewone betekenis 'klein -') een bepaalde geïsoleerde betekenis gekregen. Alleen in die betekenis zijn het diminutiva tantum. De niet-diminutieve pendant heeft in deze gevallen altijd een ruimere betekenis. Voorbeelden van deze categorie zijn (*een*) *bruidje* in de betekenis 'een in het wit gekleed meisje bij een processie' en de vroegere benaming voor een huurrijtuig in Amsterdam (*een*) *aapje*. Andere voorbeelden, voor de betekenis waarvan we naar een woordenboek verwijzen, zijn:

afdragertje, aflegertje, afzakkertje, bankje (bankbriefje), broekje, broodje (amandelbroodje, saucijzenbroodje, worstebroodje), doordenkertje, doorzakkertje, etentje, kaartje, kattedelletje, koekje (bitterkoekje enz.), klontje (suikerklontje), koopje, kopje, kousje, krans-

je (theekransje), kroosje, kunstje, lachertje, lijfje, mongooltje, nakomertje, oortje, overstapje, praatje, rietje, scheermesje, schoteltje, slaapmutsje, slippertje, spionnetje, stalletje, standje, verzetje, viooltje, weetje.

Hierbij kunnen ook de woorden *mannetje*, *vrouwetje*, *wijfje* ter aanduiding van dieren vermeld worden, evenals benamingen van kinderspelen, bijv.

blindemannetje, krijgertje, rovertje, schooltje, soldaatje, verstopertje (spelen), touwtje springen, haasje over,...

Een enigszins ander geval doet zich voor wanneer naast een stofnaam een verkleinwoord voorkomt om een bepaalde (kleine) kwantiteit van de stof (vooral i.v.m. eten en drinken, bijv. *een biertje* 'een glas bier') of een voorwerp dat uit die stof bestaat, aan te duiden, zoals o.m.

(een) advokaatje, aspirientje, biertje (echter ook: *één bier*), chocolaatje, gebakje, houtje, ijsje, ijzertje, katoentje, krijtje, likeurtje, loodje, muziekje, nikkeltje, schuimpje, snoepje, speculaasje, vuiltje.

In vaste uitdrukkingen e.d. hebben we soms alleen het verkleinwoord, ook wanneer de niet-diminutieve pendant wel bestaat. Enkele voorbeelden:

Aagje (verkleinwoord van Aagt): een nieuwsgierig Aagje
blaadje: bij iemand in een goed blaadje staan
boontje: een heilig boontje; zijn eigen boontjes doppen
duimpje: iets op zijn duimpje kennen
graantje: een graantje meepikken
hartje: in het hartje van de winter/van Canada
kopje: kopjes geven, kopje onder gaan
lieverdje: het Amsterdamse lieverdje
loopje: een loopje met iemand nemen
neusje: het neusje van de zalm
oogje: een oogje in het zeil houden
pootje: pootje baden
schuitje: schuitje varen.

In de hierna volgende gevallen is er sprake van diminutiva tantum waar hoe dan ook geen substantivische niet-verkleinwoordvorm naast staat. Het betreft afleidingen van:

- adjectieven, bijv.

kleintje, blondje, brutaaltje, cursiefje, dubbeltje (tien cent), halfje (halve cent), oudje, witje, lekkertje, boordevolletje, zuinigje, geeltje (vroeger biljet van f 25,-), zoetje, zuurtje, stilletje, koeltje, grauwtje, ... (en in de uitdrukking: *zijn natje en zijn droogje*).

Aparte vermelding verdienen: (*een*) *latertje*, *vloggertje*, *vroegertje*.

Opmerking— De diminutiva tantum *grootje* en *besje* (*bestje*) zijn verkortingen van resp. *grootmoedertje* en *bestemoedertje*. —

- werkwoordsstammen, bijv.

dutje, moetje, zegje, zitje.

Opmerking— *Bedankje* en *strijkje* kunnen beschouwd worden als verkortingen van resp. *bedankbriefje* en *strijkkerstje*. —

- telwoorden, bijv. *een weinigje* (in: *het scheelde maar een weinigje*).

Hierbij horen ook de namen van sommige muntstukken en bankbiljetten (vgl. boven): (*een*) *vijffe*, *tientje*, *twintigje*, *vijftigje*, *honderdje*, *duizendje*. Naar de betekenis verwant is: (*een*) *kwartje*.

Voor gevallen als *in z'n eentje* e.d. zie men 5·2·3·2.

296

- (voorzetsel)bijwoorden, bijv.

(een) *allegaartje*, *apartje*, *ommetje*, *rondje*, *toetje*, *uitje*.

- voornaamwoorden: *ietsje*, *dijjes* en *datjes*.
- woordcombinaties, bijv.

(een) *bijdehandje*, *elfuurtje*, *evenveeltje*, *halfelfje*, *onderonsje*, *tusendoortje*, *twaafluurtje*, *vieruurtje*.

Bij een aantal diminutiva tantum ten slotte is er in de hedendaagse taal geen grondwoord aan te wijzen:

(een) *akkefietje* (*akkevietje*), *beetje*, *boterbiesje*, *doetje*, *flensje*, *geb-betje*, *hachje*, *halfsleetje*, *hopje*, *kaakje*, *kadetje*, *kapotje*, *colombijntje*, *meisje*, (op het) *nippertje*, *opstootje*, *pietsje*, *poffertje*, *rotje*, *rozenhoedje*, *snufje* (*modesnufje*), *sprookje*, *strijkje*, *zoopje*, *zootje*.

Behalve in de gewone betekenis 'klein ten opzichte van wat het grondwoord aanduidt', bijv. *pennetje* = 'kleine pen', kunnen verkleinwoorden ook andere functies vervullen. Ze kunnen geringschatting aanduiden, bijv.

Wat weet zo'n *onderwijzertje* daar nu van!

Een negatieve betekenis hebben bijv. ook de woorden: *burgermannetje*, *boertje*, *taaltje* (in: *wat een raar taaltje spreekt ie*).

Soms worden ze liefkozend gebruikt, bijv.

liefje, *schatje*, *ventje*, *vrouwtje*, *zusje*.

Verkleinwoorden kunnen ook een verzwakkende betekenis hebben, soms ironisch, soms eufemistisch, soms als waardering bedoeld, bijv. in:

Hij heeft een nieuw *wagentje*. (= 'een dure auto')
Hoe is het met je *stulpje*? (= 'grote villa')
Een mooi *autootje* heb je daar.

en in uitdrukkingen als *een jaartje gezeten hebben*, *een drupje op hebben*, *een mooi duitje gekost hebben*.

2 De achtervoegsels *-ke* (en varianten) en *-ie*

De achtervoegsels *-ke* (*-eke*, *-ske*) en *-ie* komen voor in regionaal taalgebruik, zij het dat ze niet in dezelfde delen van het taalgebied gebruikt worden. Voorbeelden zijn resp. *vrouwke*, *manneke*, *bakske*; *broekie*, *jochie*.

In de standaardtaal is het gebruik van *-ke* beperkt tot meisjesnamen zoals

Anneke, Mieke, Tineke;

en tot affectief en literair taalgebruik, bijv.

een aardig meiske, een dapper manneke, een kindeke klein.

Uit de literatuur is als benaming voor een bepaald soort draaikevertje de vorm *schrijverke* bekend. Dit woord komt soms voor in geschriften over de natuur.

III *Achtervoegsels ter vorming van (vooral) mannelijke persoonsnamen*

Hieronder worden in alfabetische volgorde achtervoegsels vermeld waarmee mannelijke persoonsnamen, soms mannelijke diernamen, afgeleid kunnen worden van andere substantieven, van werkwoorden, adjectieven of telwoorden. Zaaknamen of abstracta die d.m.v. één van deze achtervoegsels gevormd worden, zijn te vinden onder resp. v en VII. Afleidingen d.m.v. de genoemde suffixen bij geografische namen worden hier niet behandeld. Voor deze mannelijke inwonersnamen raadplege men de appendix. Zie voor *-man*, *-boer* bij de samenstelling.

1 *-aar (-enaar)-er*

Het achtervoegsel heeft de vorm *-aar* na *l*, *n*, *r*, voorafgegaan door een sjwa-lettergreep, in alle overige gevallen is de vorm *-er*, bijv.

smokkelaar; eigenaar, rekenaar; luisteraar;
aannemer, ploeger, stroper, tiener.

Een uitzondering vormen *jodeler*, *dienaar* (maar: *diender*), *leraar*, *minnaar*, (*over*)*winnaar* (maar: *kostwinner*), *zondaar*. Als het grondwoord op *-r* eindigt, voorafgegaan door een andere klinker dan sjwa, wordt vóór het achtervoegsel een *d* tussengevoegd, bijv.

bestuurder, huurder, regeerder, woordvoerder.

Voor de vorm *-enaar* zie men hieronder.

De genoemde achtervoegsels dragen niet het woordaccent.

De achtervoegsels *-aar* en *-er* zijn alleen produktief na een werkwoordstam. De betekenis van de afleiding is dan 'mannelijke persoon die de door

het werkwoord genoemd handeling verricht'. Dergelijke substantieven noemt men nomina agentis (enkelvoud: nomen agentis). Voorbeelden zijn:

bedelaar, brabbelaar, dobbelaar, handelaar, tekenaar, treuzelaar;
bakker, dwarsligger, houthakker, kapper, kraker, looper, rangeerder, renner, strijder.

In enkele gevallen is de betekenis passief: *martelaar, gijzelaar* ('iemand die gemarteld/gegijzeld wordt'), hoewel het laatste woord ook wel als nomen agentis gebruikt wordt.

Bij éénlettergrepige werkwoorden (en afleidingen/samenstellingen) komt het achtervoegsel *-er* achter de infinitief: *doener, ziener*. Bij *staan* komt *staander*, in samenstellingen ook *-stander*: *bijstander, omstanders*. Bij *gaan* hebben we (alleen in samenstellingen) *-ganger*: *dubbeltganger, roerganger, voetganger*. Bijzondere vormen zijn nog *reiziger* naast *reizen*, *schilder* naast *schilderen* en *doe-het-zelver* naast de combinatie *doe-het-zelf*.

In andere gevallen is de betekenis van de afleidingen moeilijk te systematiseren. De volgende mogelijkheden doen zich voor:

- afleiding van een (ander) substantief; i.p.v. *-aar* treedt nu *-enaar* op, tenzij het grondwoord al op *-en* eindigt, bijv.

bultenaar, kluizenaar, kunstenaar, leugenaar, molenaar, tollenaar.

Dit type is niet produktief. Woorden op *-er* zijn *eilanders, rolstoelers* ('iemand die zich in een rolstoel voortbeweegt'), *wetenschappers, zangers*, waarnaast niet veel andere mogelijkheden zijn. Wel meer mogelijkheden bestaan er met een letterwoord (waar letters afzonderlijk worden uitgesproken) of een lettergreepwoord (waar letters tot een lettergreep worden gecombineerd) als grondwoord, bijv. respectievelijk

AOW-er, BTK-er, CVP-er, MO-er, NS-er, NSB-er, PTT-er, PvdA-er;
Abop-er, havo-er, KNIL-er.

- afleiding van een telwoord, bijv. *tiener, veertiger, zestiger*, met als betekenis 'iemand die tussen tien en negentien, veertig en negenenveertig, enz. jaar oud is', maar met *de Tachtigers, de Vijftigers* worden generaties van dichters aangeduid uit de jaren tachtig, vijftig enz. van een bepaalde eeuw. Als leeftijds aanduiding zijn verder gebruikelijk *(een) 60-plusser, (een) 65-plusser*.
- afleiding van een adjectief, bijv. *eigenaar, vrijwilliger*.

2 -aard/-erd

Hiermee zijn mannelijke persoonsnamen gevormd van:

- adjectieven, bijv.

bangerd, dikkerd, lelijkerd, leukerd, lomperd, stommerd, vluggerd;
gierigaard, lafaard, snoodaard, valsaard, wreedaard.

De betekenis van deze afleidingen is 'iemand die de door het adjectief genoemde eigenschap bezit'. In de standaardtaal is *-erd* produktief (maar na een grondwoord op *-ig* treedt altijd *-aard* op), in regionaal taalgebruik *-aard*

(*lelikaard, nieuwsgierigaard*, enz.). Vergelijk verder met afleidingen op *-erik* (3) en *-ling* (10).

- werkwoordsstammen, bijv. de nomina agentis

geeuwerd, gluiperd, knoierd, sufferd.

Dit type is niet produktief.

De afleidingen op *-aard* of *-erd* hebben gewoonlijk een ongunstige betekenis.

Het accent ligt bij dit type op het grondwoord.

3 *-erik*

Door middel van *-erik* worden van adjectieven mannelijke persoonsnamen gevormd die qua betekenis overeenkomen met die op *-aard/-erd*. Voorbeelden van dit type zijn:

bloterik, dommerik, dwazerik, luierik, slechterik, stommerik, viezerik.

Ook deze afleidingen hebben meestal een pejoratieve betekenis. Vergelijk verder ook met *-ling* (10). Het accent ligt op het grondwoord.

4 *-iaan* (*-aan*)

Dit achtervoegsel wordt gevoegd achter een eigenaam om de (mannelijke) aanhangers of volgelingen van een bepaalde persoon aan te duiden, bijv.

Brechtiaan, Freudiaan, Hegeliaan, Kantiaan, lutheraan, Salesiaan.

Het achtervoegsel draagt de klemtoon. De vorm *-iaan* komt in grondwoorden die op een *ie*-klank, *-ia* of *-ius* eindigen daarvoor in de plaats, bijv. *Chomskyaan* (met behoud van de *y* in de spelling), *Zwingliaan*; *Victoriaan*; *Arminiaan*. Naast het grondwoord *Aristoteles* staat de afleiding *Aristoteliaan*. De vorm *-aan* treedt in de plaats van *-us*, bijv. *dominicaan*, *franciscaan*. Hij komt verder voor in de woorden *Elizabethaan*, *lutheraan*, *mohammedaan*, *Nietzscheaan*.

In de woorden *Elizabethaan*, *Victoriaan* heeft het achtervoegsel de betekenis 'tijdgenoot van -'.

Geïsoleerde vormen zijn de niet van een persoonsnaam afgeleide woorden *brahmaan*, *presbyteriaan*, *ultramontaan*.

Voor de met de genoemde substantieven corresponderende adjectieven zie men 6·5·1·2/3a en 6·5·1·2/5c.

357, 361

5 *-icus*

Afleidingen hiermee komen vooral voor in wetenschappelijk taalgebruik. Meestal komen ze van abstracta op *-iek*. Opvallend is hier de klemtoonverschuiving, vergelijk bijv.

ethiek – éthicus; muziek – músico; politiek – político; statistiek – estadístico.

Een afleiding van een adjectief is *fanáticus* (van: *fanatiek*). Niet altijd bestaat er een grondwoord op *-iek*, bijv. niet bij *medicus* en *neerlandicus*.

Opmerking—In regionaal taalgebruik worden van grondwoorden op *-iek* soms persoonsnamen afgeleid door toevoeging van *-er* (zoals in *1*), bijv. *politieker, fanatieker*.—

6 *-ier* (*-(e)nier*)

Met dit achtervoegsel kan men van substantieven mannelijke persoonsnamen afleiden die meestal een beroep of functie aanduiden. Het achtervoegsel is beklemtoond. Voorbeelden van dit niet-productieve procédé zijn:

avonturier, glazenier, herbergier, kassier, koetsier, kruidenier, piekenier, rentenier, tuinier.

Heel wat van dergelijke woorden zijn in hun geheel ontleend, bijv. *barbier, grossier, fuselier, poelier*. Een vorming op basis van een werkwoord is *vliegenier*.

7 *-iet* (*-niet*)

Het beklemtoonde achtervoegsel wordt gebruikt om van (vooral) eigennamen substantieven af te leiden ter aanduiding van volgelingen van een bepaald persoon of aanhangers van een bepaalde overtuiging, bijv.

Hussiet, islamiet, Israëliet, Kanaäniet, karmeliet, mennoniet, Wahabiet,...

8 *-ijn*

Van vooral eigennamen leidt men hiermee persoonsnamen af die een aanhanger of volgeling van een bepaalde leer of persoon noemen. In het grondwoord treden gewoonlijk vormveranderingen op. Zo wordt *-(in)us* door *-ijn* vervangen. Voorbeelden van dit type zijn:

augustijn, benedictijn, bernardijn, jakobijn, kapucijn, norbertijn, stoicijn.

9 *-ist*

Men leidt met dit beklemtoonde achtervoegsel mannelijke persoonsnamen af die een beroep of functie aanduiden of een aanhanger van een bepaalde beweging of overtuiging. Met name in het laatste geval corresponderen hiermee abstracta op *-isme* (zie onder *v11*). Het grondwoord is meestal een substantief, waarin vormveranderingen kunnen optreden. In een aantal gevallen is het onduidelijk wat het grondwoord is. Veel van deze woorden zijn of worden uit andere talen overgenomen. Voorbeelden van beide betekenisgroepen zijn respectievelijk:

anglist, bloemist, congressist, fluitist, germanist, lokettist, machinist, organist, pianist, romanist, telefonist, violist;
arbeiderist, carlist, communist, gaullist, marxist, militarist, nihilist, socialist.

Een afwijkende spelling en uitspraak heeft het woord *artiest* (met *ie*). Een vorming op basis van een werkwoord is *componist*.

10 -ling (-eling)

De vorm *-eling* treedt op na geschreven *p, k, d, g, ng, m* en gewoonlijk ook na *f* (wordt *v*) en *t*.

Met het onbeklemtoonde achtervoegsel *-(e)ling* kunnen persoonsnamen worden gevormd van:

- substantieven; de afleidingen duiden een bewoner van een bepaald gebied aan: *dorpeling, stedeling* (van: *stad*); *noorderling* (ook: *noordeling*), *oosterling, westerling, zuiderling* (van resp.: (*het*) *noorden, oosten, westen, zuiden*). Niet tot deze betekenisgroep behoren woorden als *ellendeling, gunsteling, kleurling, oproerling, tuchteling, wellusteling*. Het type met een substantief als grondwoord is niet produktief.
- adjectief; dit procédé heeft ruimere mogelijkheden; qua betekenis zijn dergelijke afleidingen te vergelijken met die op *-aard/-erd* en die op *-erik*, bijv.

enthousiasteling, excentriekeling, fanatiekeling, naïeveling, slappeling, stommeling.

De op deze manier gevormde substantieven hoeven echter niet altijd negatief waarderend te zijn. Vergelijk met de eerste voorbeelden o.a. *jongeling, lieveling, nieuweling, onderling, vreemdeling*.

- werkwoordsstammen; hier doen zich de meeste mogelijkheden voor. De betekenis van de afleiding kan actief zijn, bijv. *leerling* ('iemand die leert'), maar ook passief, bijv. *huurling* ('iemand die gehuurd wordt'). Voorbeelden van dit procédé zijn:

afstammeling, beginneling, bekeerling, biechteling, kwekeling, verschoppeling, verstekeling, volgeling, zuigeling.

- telwoorden; bijv. *éénling, tweeling*.

11 Andere achtervoegsels

Met behulp van de achtervoegsels *-ant, -ator|-ateur, -ent, -eur* en *-itor* kan men mannelijke nomina agentis vormen die gedacht kunnen worden als afleidingen van werkwoorden op *-eren* (Frans *-er*). Sommige zijn te beschouwen als leenwoorden, bijv. *opposant, directeur*. Het is niet duidelijk wanneer welk achtervoegsel gebruikt wordt.

Men laat in het grondwoord de uitgang *-eren* weg en daarvoor in de plaats komt het klemtoon dragende achtervoegsel. Bij *-ator* ligt het accent op de *a*, bij *-ateur* op de *eu*. Voorbeelden zijn respectievelijk:

collectant, exposant, fabrikant, intrigant, sollicitant;
illustrator, imitator, instigator, manipulator, visitator;
dirigent, docent, opponent, producent, regent;
acteur, administrateur, enquêteur, inspecteur, souffleur, monteur;
repetitor.

Naast *collaborator* komt, met verschil in betekenis *collaborateur* voor. Woorden als *classificeerder* en *sorteerder* worden behandeld als afleidingen volgens het onder 1 beschreven procédé.

IV *Achterevoegels ter vorming van (vooral) vrouwelijke persoonsnamen*

In alfabetische orde worden hier een aantal achterevoegels behandeld waarmee men van substantieven of werkwoorden vrouwelijke persoonsnamen (soms ook vrouwelijke diernamen) afkan leiden. Voor andere procédés zie men ook bij de samenstelling.

Opmerking—Het suffix *-egge* komt alleen voor in *dievegge* (mannelijk: *dief*).—

1 *-e*

Met dit produktieve achterevoegsel kan men vrouwelijke persoonsnamen afleiden van mannelijke persoonsnamen. De omgekeerde weg is ook denkbaar, bijv. *feministe* – *feminist*. Het achterevoegsel is altijd onbeklemtoond. Voorbeelden van dit procédé zijn:

assistente, biologe, dramaturge, echtgenote, erfgename, interniste, leerlinge, logopediste, spionne, studente.

Deze beroeps- of functie-aanduidingen krijgen in het meervoud altijd een *-s*, voor zover geen omschrijving gebruikt wordt (bijv. *vrouwelijke biologen*).

Dit type moet onderscheiden worden van de sub I beschreven aanduidingen van vrouwelijke inwoners en bewoners bij geografische namen.

2 *-es (-esse)/-is (-isse)*

Ook met dit beklemtoonde achterevoegsel worden vrouwelijke persoonsnamen van mannelijke afgeleid. Voorbeelden van volgens dit improduktieve procédé gevormde woorden zijn:

barones, dichteres, dienaressen, eigenares, karmelietes, moordenaressen, prinses, regentes, tovenaressen, zangeres.

Soms komen als nevenvormen persoonsnamen op *-esse* voor, bijv. *eigenaresse*, *baronesse*, *franciscanesse*. Deze klinken in het algemeen plechtiger dan die op *-es*.

In andere gevallen bestaan er vrouwelijke persoonsnamen op *-esse* (niet op *-es*) als pendant van mannelijke persoonsnamen op *-is*, bijv. *archivaresse*, *bibliothecaresse*, *jubilaresse*. Naast *secretaris* (en: *staatssecretaris*) bestaat, met verschil in functie en status, *secretaresse*.

De vorm *-is (-isse)* komt voor in *abdis* (naast: *abt*) en, zonder mannelijke pendant, in *claris*, *clarisse*.

3 *-in*

Het beklemtoonde, niet-produktieve *-in* wordt toegevoegd aan mannelijke persoonsnamen, bijv.

boerin, gravin, heldin, herderin, jodin, molenarin, negerin, vorstin, vriendin, zigeunerin.

Hierbij horen ook enkele vrouwelijke persoonsnamen die een aardrijkskundige herkomst aanduiden, zoals *Bohemerin*, *Friezin*, *Russin*, gewoonlijk als nevenvorm van het type op *-e* (zie 1).

78

Met *-in* kunnen ook enkele vrouwelijke diernamen afgeleid worden, bijv.

apin, berin, leeuwin, tijgerin, wolvin.

4 *-se*

Dit achtervoegsel komt nog slechts voor in enkele archaische of regionaal gebruikte woorden als *domineese*, *kasteleinse*, *kosterse*, *pastoorse*, *schipperse*, met als betekenis 'vrouw van de door het grondwoord genoemde persoon'. *Kasteleinse* kan echter tevens 'vrouwelijke kastelein' betekenen. In de betekenis 'vrouwelijk + grondwoord' is mogelijk *Eskimose*.

5 *-ster*

Het onbeklemtoonde *-ster* wordt toegevoegd aan

- werkwoordsstammen, bijv.:

arbeidster, bestuurster, kapster, medewerkster, naaister, strijdster, voedster, voorzitter, werkgeefster.

Dit procédé is productief. Voor de op overeenkomstige wijze gevormde mannelijke persoonsnamen zie men III/1. Naar analogie van de mannelijke 85
pendanten wordt tussen het grondwoord en het achtervoegsel soms een *d*
ingelast, bijv. *aanvoerdster* (naast: *aanvoerster*), *toehoordster* (naast: *toehoorder*),
maar niet bij grondwoorden op *-uur* of *-eer*, bijv. *borduurstster*, *huurster*; *codeer-*
ster.

Ten aanzien van de werkwoorden *doen*, *gaan*, *staan*, *zien* doen zich dezelfde 85
bijzonderheden voor als vermeld in III/1.

- mannelijke persoonsnamen op *-aar* en *ier*, bijv.

bedelaarster, dobbelaarster, gijzelaarster, huichelaarster, wandelaarster;
avonturierster, bankierster, herbergierster, kruidenierster, tuinierster.

Dit procédé is alleen productief voor zover de procédés van de grondwoorden dat zijn. Voorts kunnen de mogelijkheden vooral beperkt worden door het bestaan van persoonsnamen op *-es* (zie punt 2), bijv. *eigenares*, *lerares*, hoewel het naast elkaar voorkomen van een vorm op *-es* en één op *-ster* geenszins altijd uitgesloten is. Vergelijk bijv. *bedelares*|*bedelaarster*, *martelares*|*martelaarster*, *toenares*|*toenaarster*.

Ook in andere gevallen waarin een mannelijk woord op *-er* of *-aar* bestaat of gevormd kan worden, zijn in principe vrouwelijke pendanten op *-ster* mogelijk. Vergelijk bijv. met elkaar *vrijwilliger*|*vrijwilligster*, *wetenschapper*|*wetenschapster*, *NS-er*|*NS-ster*, *veertiger*|*veertigster*.

6 Andere achtervoegsels

In vreemde woorden komen nog de beklemtoonde achtervoegsels *-euse* en *-trice* voor. Dergelijke woorden vormen de vrouwelijke pendanten van mannelijke nomina agentis op *-eur*, resp. *-(a)teur* of *-(a)tor* (zie III/11). 89
Voorbeelden zijn:

adviseuse, chauffeuse, controleuse, masseuse, ouvreuse;

actrice, collaboratrice, conductrice, directrice, inspectrice;
illustratrice, imitatrice, manipulatrice, visitatrice.

Uitzonderingen vormen o.m. *aborteuse, chanteuse, visiteuse*, waarvan de mannelijke tegenhangers nochtans op *-teur* eindigen. Naast *ambassadeur* staat *ambassadrice*. Naast *mentor* en *rector* zijn ook mogelijk *mentrix* resp. *rectrix* (maar in het meervoud alleen: *mentrices, retrices*).

v *Achtervoegsels ter vorming van (vooral) zaaknamen*

Door middel van de hieronder besproken achtervoegsels kunnen van werkwoorden of van substantieven zaaknamen worden gevormd. Een aantal van die achtervoegsels kunnen ook dienst doen om verzamelnamen of abstracta te vormen (zie resp. vi en vii).

94

1 *-ator/-er*

Met deze achtervoegsels kan men van werkwoorden substantieven afleiden die in het algemeen een gebruiksvoorwerp noemen. De betekenis kan zowel actief als passief zijn ('voorwerp dat de werking verricht, resp. ondergaat'). De zaaknamen met het accent dragende *-ator* worden afgeleid van werkwoorden van vreemde oorsprong op *-eren* door *-eren* weg te laten en *-ator* daarvoor in de plaats te zetten. Van Nederlandse grondwoorden worden zaaknamen afgeleid door het onbeklemtoonde *-er* toe te voegen aan een werkwoordsstam. Dit procédé is produktief. Voorbeelden met *-er* en *-ator* zijn respectievelijk:

bijsluiter, gieter, meter, opener, stamper, vlieger, wekker, wijzer;
condensator, isolator, polarisator, stabilisator, transformator, vibrator.

Zie voor zaaknamen op *-er* ook bij de samenstellende afleiding (2·6·3). De vorming van mannelijke persoonsnamen met *-ator* en *-er* wordt besproken in III.

110
85

2 *-dom*

Men leidt hiermee voornamelijk namen van een grondgebied af. Het grondwoord is meestal een substantief, soms een adjectief. Het procédé is niet produktief. Het draagt niet het woordaccent. Voorbeelden:

hertogdom, schependom, sjeikdom, vorstendom; eigendom, heiligdom.

Vergelijk ook met *-schap*.

3 *-elaar (-aar)*

Met name in regionaal taalgebruik komt *-elaar* voor om (fruit)bomen en struiken aan te duiden. De standaardtaal gebruikt hier samenstellingen met *boom* of *struik* als tweede lid. Het accent ligt bij de afleidingen op het substantivische grondwoord, bij de samenstellingen op het eerste lid. Voorbeelden zijn:

eikelaar, druivelaar, kerselaar, notelaar, perelaar, pruimelaar. <regionaal>

Dergelijke woorden worden wel verklaard als analogievormingen met *appel-
laar*. In de standaardtaal komt wel voor: *hazelaar*.

4 *-ette*

Dit verkleinwoordsuffix ter aanduiding van een kleine (bedrijfs)ruimte komt voor in vreemde woorden, maar kan ook wel aan Nederlandse woorden toegevoegd worden, bijv. *chambrette, kitchenette, maisonette, superette, wasserette*. De klemtoon ligt op het achtervoegsel.

Opmerking — *-ette* komt ook voor in vrouwelijke persoonsnamen, bijv. *brunette, modinette, purserette*. —

5 *-ij (-dij, -erij, -derij)*

Dit beklemtoonde achtervoegsel wordt vooral gebruikt om namen van bedrijven of instellingen af te leiden van werkwoordsstammen of van substantieven (meest persoonsnamen). In het eerste geval is het procédé productief. Het achtervoegsel heeft dan de vorm *-erij*. Heel wat van die woorden kunnen echter ook beschouwd worden als afleidingen met een persoonsnaam als grondwoord (bijv. *bakker + ij*). Voorbeelden van beide procédés zijn:

bakkerij, kaasmakerij, slijterij, sloperij, varkenshouderij, wasserij,
zetterij;
abdij, boerderij, makelaardij, proosdij.

6 *-schap*

Dit achtervoegsel wordt toegevoegd aan substantieven, welke het woordaccent dragen. De betekenis van de afleiding is vergelijkbaar met die op *-dom*. Voorbeelden:

baljuwschap, buurtschap, graafschap, waterschap.

7 *-sel*

Het onbeklemtoonde *-sel* is productief achter werkwoordsstammen. De afleidingen duiden een gebruiksvoorwerp aan, het resultaat van een handeling of dat wat dient voor een handeling, resp. bijv.

deksel, leidse;
aftreksel, borduursel, brouwsel, garneersel, mengsel, misbaksel,
uitwerpsel(en);
kleursel, voedsel, vulsel, zuursel.

In het laatste geval kunnen een aantal afleidingen ook als stofnaam gebruikt worden (bijv. *stijfsel, verguldsel*).

Naast *afsnijden* staat *afsnijse* (met wegval van *d* uit de stam).

8 *-theek/-tiek*

Deze beklemtoonde achtervoegsels worden gebruikt in namen voor ruimten en instellingen. Voorbeelden:

automatiek, boetiek, shoetiek;

artotheek, discotheek, fonotheek, mediatheek, videotheek.

De woorden op *-theek* kunnen ook een verzameling aanduiden.

VI Achtervoegsels ter vorming van verzamelnamen

Zie voor een aantal van de hier besproken elementen ook **V** en **VII**.

92

1 -age

Verzamelnamen op *-age* zijn afgeleid van substantieven. Het achtervoegsel draagt het woordaccent. Voorbeelden zijn:

bosschage, pluimage, stellage, stoffage, tuigage.

2 -dom

De afleidingen op *-dom* die verzamelnaam zijn (er zijn ook zaaknamen en abstracta op *-dom*), doen meestal wat schrijftalig aan. Ze zijn dikwijls wat pejoratief. Het zijn afleidingen van substantieven. Het accent ligt op het grondwoord. Voorbeelden:

filisterdom, mensdom, rabbijnendom, regentendom, studentendom.

3 -heid

Afleidingen op *-heid* kunnen als grondwoord een adjectief, een substantief of een bijwoord hebben. Het achtervoegsel draagt niet het accent. Voorbeelden zijn:

geestelijkheid, mensheid, overheid.

4 -ij

In deze betekenis heeft *-ij* maar zeer weinig mogelijkheden: *boekery, burgerij, ruitery*. De klemtoon ligt op *-ij*.

5 -schap

Met *-schap* kan men verzamelnamen afleiden van substantieven. Het accent ligt op het grondwoord. Voorbeelden van dit procédé zijn:

bedrijfschap, broederschap, gezelschap, landbouwschap, nakomelingschap, vennootschap, visserij.

6 -tuur (-atuur)

Vooral in technische en wetenschappelijke taal komt het klemtoon dragende *-(a)tuur* voor. Voorbeelden zijn:

apparatuur, garnituur, magistratuur, nervatuur, programmatuur.

VII Achtervoegsels ter vorming van (vooral) abstracta

Abstracta kunnen gevormd worden met behulp van de hierna volgende achtervoegsels. Zie voor de vorming van abstracta met als grondwoord een werkwoord ook 2·6·1·1/2 en 2·6·1·2/7a. Afleidingen van een werkwoord zijn gewoonlijk nomina actionis of substantieven die het resultaat van een werking noemen. 71, 76

94 Het substantief (zelfstandig naamwoord)

Een aantal van de hier genoemde achtervoegsels kunnen ook dienen om niet-abstracta te vormen (zie IV, V en VI). Zie voor woorden op *-wezen* 90
2·6·2·1. 100

1 *-age*

De meeste abstracta op beklemtoond *-age* komen voor naast werkwoorden op *-eren* (uitgesproken als *éren*). Ze kunnen gezien worden als afleidingen daarvan, waarbij men *-eren* weglaat en *-age* daarvoor in de plaats zet, bijv. *fabriceren* – *fabricage*. Voorbeelden zijn:

arbitrage, chantage, colportage, massage, rapportage, spionage, tatoeage.

In mindere mate kan *-age* ook toegevoegd worden aan de stam van een ander werkwoord, bijv. *lekkage*, *slijtage*, *vrijage*. Het achtervoegsel komt ten slotte nog voor in woorden met een substantief (waaronder soms een eigennaam) als grondwoord, bijv. *percentage*, *tonnage*, *voltage*, *wattage*.

2 *-atie*

Dit achtervoegsel (uitgesproken als *-áásie* of *-áátsie*) treedt evenals het vorige op in woorden die als afleidingen van werkwoorden op *-eren* te beschouwen zijn. Het is produktief. Voorbeelden zijn:

confrontatie, evacuatie, felicitatie, fermentatie, installatie, misinterpretatie, presentatie.

Vergelijk met *-ing* (6).

3 *-er*

Met behulp van *-er* kunnen abstracta afgeleid worden van werkwoordstammen. Het accent blijft op het grondwoord liggen. Voorbeelden van dit procédé zijn:

missier, schuiver, sissier, uitschieter.

4 *-heid* (*-igheid*)

Afleidingen op *-heid* worden gevormd op basis van adjectieven of telwoorden. De betekenis van de afleiding is 'het + grondwoord + zijn'. Het grondwoord draagt het accent. De procédés zijn: adjectief + *heid*, bijv.

adequatheid, blijheid, goedheid, heiligheid, spaarzaamheid, vanzelfsprekendheid, witheid, zwakheid.

Soms is de vorm van het achtervoegsel *-igheid*, bijv. *flauwigheid*, *narigheid*, *slimmigheid*, *stommigheid*, *ziekigheid*. Dergelijke woorden hebben een enigszins affectieve, (negatief) waarderende betekenis en komen vooral voor in de spreektaal (vgl. bijv. *kwaaiigheid* en *kwaadheid*).

Het procédé met een adjectief als grondwoord is produktief. Een aantal van de op deze manier gevormde substantieven, vooral die welke op *-igheid* eindigen, kunnen ook als concreta gebruikt worden, als zaaknaam, bijv. (*een*) *aardigheid*, *geestigheid*, *grofheid*, *kleinigheid* (in dit geval kunnen er soms

verkleinwoorden van gevormd worden); als stofnaam, bijv. *vuiligheid, zoetheid* en ten slotte als aanduiding van personen in de aanspreekvormen *Heiligheid, Hoogheid*.

- telwoord + *heid*; dit procédé is beperkt tot de telwoorden *een, twee, drie, veel* en *hoeveel*, waarbij zich het onbepaalde voornaamwoord *al* aansluit: *eenheid, tweeheid, drieheid, veelheid, hoeveelheid, alheid*. Verder zijn mogelijk *minderheid* en *meerderheid* (van *meer*).

5 *-ij* (*-nij, -enij, -erij, -arij*)

Met het beklemtoonde achtervoegsel *-ij* (of varianten daarvan) kunnen abstracta afgeleid worden van een

- werkwoordsstam

Het suffix heeft de vorm *-erij*, maar als het grondwoord op een sjwa-lettergreep eindigt, is de vorm *-arij*, bijv.

draverij, knoeierij, (woorden)kramerij, kuiperij, pocherij, poetsrij,
(krom)praterij, vleierij;
bedelarij, metselarij, twijfelarij.

- substantief, bijv.

ambtenarij, koppelbazerij, praalhanzerij, waaghalzerij.

- adjectief, bijv. *lekkernij, woestenij*

De eerste twee procédés zijn produktief. De genoemde afleidingen hebben soms een pejoratieve betekenis. Vergelijk wat dat betreft met de afleidingen van een werkwoord d.m.v. het voorvoegsel *ge-*.

76

6 *-ing*

Het achtervoegsel *-ing* wordt gevoegd achter werkwoordsstammen. De klemtoon ligt op het grondwoord. Het procédé is produktief ter vorming van nomina actionis. De betekenis van de afleidingen op *-ing* is vergelijkbaar met die van gesubstantiveerde infinitieven (zie 2·6·1·1/2). Voorbeelden van het procédé zijn:

71

benoeming, kaping, misvatting, ontmoeting, opruiming, verkoping, vernauwing, vorming, wandeling, werking.

Een aantal afleidingen met *-ing* kunnen ook als concreet substantief gebruikt worden, bijv. *leiding* (voor gas, enz.), *sluiting* (van een jas), *vereniging*. Andere volgens dit procédé gevormde afleidingen zijn uitsluitend concreet, bijv. *leuning, rekening, voering, woning*. Met deze betekenis is het procédé niet produktief.

Een formele beperking op het vormen van nomina actionis met *-ing* is dat het procédé ruimere toepassingsmogelijkheden kent als het grondwoord geleed is (een afleiding, een samenstelling) en in samenstellende afleidingen, dan wanneer het ongeleed is. Vergelijk in dit verband bijv. de werkwoorden *afschrijven, begroeten, deelnemen, herkennen, navolgen, verdrijven* en *voortduren*, waarvan een nomen actionis op *-ing* afgeleid kan worden (resp. *afschrijving, begroeting, deelneming, herkenning, navolging, verdrijving, voortduring*) met de ongelede pendanten *schrijven, groeten, nemen, kennen, volgen, drijven* en *duren*,

waarnaast een *ing*-afleiding uitgesloten is. Als voorbeelden van samenstellende afleiding kunnen dienen: *gebruikmaking*, *handreiking*, *beslaglegging*. Bij de werkwoorden *gaan*, *slaan* en *staan* komen in het geheel geen afleidingen op *-ing* voor, met uitzondering van het woord *opstanding*. Bij de ongelede werkwoorden kunnen wel altijd nomina actionis gevormd worden door substantivering.

Van samenstellingen met en afleidingen van het werkwoord *nemen* kunnen behalve substantivische afleidingen op *-ing* ook substantieven afgeleid worden met de vorm *-name*. Deze laatste worden echter niet door iedereen in alle gevallen even acceptabel geacht, hoewel sommige woorden heel gebruikelijk zijn. Soms treedt zelfs betekenisdifferentiëring op. Voorbeelden van de bedoelde formaties zijn *deelname/deelneming* – in de betekenis van ‘rouwbeklag’ uitsluitend *deelneming* –; *opname/opneming* (bijv. in een ziekenhuis) – in de betekenis ‘(het produkt van) het opnemen van beelden of geluid’ echter alleen *opname* –; (*machts*)*overname*; (*bevolkings*)*toename* (‘vermeerdering’) versus *afname* (‘vermindering’; ook in de betekenis ‘het afnemen, kopen van goederen’); *stellingname*.

Naast het werkwoord (-)*geven* komt in substantivische afleidingen *-gave* voor, bijv. (*prijs*)*opgave*, *overgave*, *teruggave*, (*tekst*)*uitgave*, *weergave*, maar wel *toegeving*, *vergeving*, in samenstellende afleidingen echter vrijwel steeds *-geving*, bijv. *kennisgeving*, *vormgeving*, *wetgeving*, *zinggeving*.

Van de meeste werkwoorden op (beklemtoond) *-eren* kunnen abstracta gevormd worden volgens het hier beschreven procédé, maar daarnaast behoren ook afleidingen op *-atie* tot de mogelijkheden (zie voor het procédé punt 2), tenzij er al een ander (ontleend) substantief voorkomt zoals *assistentie*, *bombardement*, *conclusie*, *discussie*, *reactie*. Bestaat er in het Frans een afgeleid substantief op *-ation* dan is er in het Nederlands een duidelijke voorkeur voor (het overnemen van) vormen op *-atie*. Vergelijk bijv. *adaptatie*, *collaboratie*, *complicatie*, *organisatie* met een woord als (*c-*)*commandering* (taalkundige technische term).

In een aantal gevallen komt zowel een afleiding op *-ering* als een op *-atie* voor, bijv. *constatering/constatatie*, *differentiëring/differentiatie*, *industrialisering/industrialisatie*. Daarbij kan een regionaal verschil in voorkeur optreden, maar soms ook een verschil in betekenis, bijv. *delegering/delegatie*, *notering/notatie*, *situering/situatie*, of, zoals het geval is bij het paar *redenering/redenatie*, een verschil in gevoelswaarde.

7 *-isme*

Dit beklemtoonde achtervoegsel komt voor in ‘geleerde’, internationaal gangbare woorden, bijv. *communisme*, *humanisme*, *irrationalisme*, *seksisme*, enz., naar analogie waarvan ook *arbeiderisme* mogelijk is. Er worden ideologieën, culturele stromingen e.d. mee aangeduid.

8 *-iteit*

Van adjectieven leidt men hiermee abstracta af (sommige hiervan zijn ook als concreta te gebruiken). Het achtervoegsel is produktief bij vreemde woorden. Het draagt het accent op *-iteit*. Enkele voorbeelden zijn:

naïviteit, rariteit, subtiliteit, uniformiteit.

Bij uitbreiding komt het ook bij enkele Nederlandse grondwoorden voor,

bijv. *flauwiteit, stommiteit*. De betekenis van de afleidingen is 'het (adjectief) zijn'.

9 *-nis (-enis, -tenis)*

Afleidingen op *-nis* enz. zijn mogelijk van adjectieven en werkwoordsstammen. Het suffix is niet productief. Het wordt niet beklemtoond. Voorbeelden zijn respectievelijk:

duisternis, droefenis;
betekenis, bemoeienis, gebeurtenis, kennis, schennis.

Naast *verwilder* staat het substantief *wildernis*. Het woord *vuilnis* heeft een collectieve betekenis gekregen.

Afleidingen op *-nis*, enz. kunnen gemakkelijk als concreta gebruikt worden, bijv. *erfenis* en *hindernis*.

10 *-schap; -dom*

Met het achtervoegsel *-schap* kunnen afleidingen gevormd worden van substantieven, werkwoorden en adjectieven. Het accent ligt op het grondwoord. Afleidingen van een substantief zijn:

ballingschap, kampioenschap, koningschap, leraarschap, paus-
schap, vijandschap.

Dergelijke afleidingen geven een toestand (dikwijls een waardigheid) aan.

Afleidingen van een werkwoord (infinitief of stam) zijn:

nalatenschap, rekenschap, weddenschap, wetenschap.

Naast *weddenschap* komt ook voor *weddingschap*.

Afleidingen met een adjectief als grondwoord zijn:

beterschap, blijdschap, gevangenschap, zwangerschap.

Deze woorden duiden een bepaalde toestand aan.

Opmerking— In dezelfde betekenis van het noemen van een toestand komen enkele afleidingen op *-dom* voor, bijv. *ouderdom, rijkdom*. —

11 *-st*

Men kan hiermee abstracta afleiden van werkwoordsstammen. Het achtervoegsel is onproductief. Voorbeelden:

dienst, gunst, komst (aankomst, terugkomst, enz.), kunst, ont-
vangst, winst.

12 *-te|-de*

Door middel van *-te* (soms *-de*) worden abstracta afgeleid die qua betekenis vergelijkbaar zijn met die op *-heid*. Het grondwoord is een adjectief. Het accent ligt op dit grondwoord. Voorbeelden zijn:

drukte, duurte, leegte, sterkte, stilte, volte, zwakte.

98 *Het substantief (zelfstandig naamwoord)*

-de treedt op in *liefde*. Naast *waard* staat *waarde*.

Tot de afleidingen op *-te* behoort een groep waarvan de leden de verschillende dimensies aanduiden, bijv.

breedte, diepte, dikte, hoogte.

Bij *lang* treedt in de afleiding klinkerverandering op: *lengte*.

2 · 6 · 1 · 4

Afleiding door middel van een combinatie van een voorvoegsel en een achtervoegsel

Met behulp van het voorvoegsel *ge-* en het achtervoegsel *-te* zijn van bestaande substantieven nieuwe substantieven afgeleid. De afleidingen hebben een collectieve betekenis. Het procédé is niet productief. Voorbeelden:

gebeente, gebergte, gebladerte, geboefte, geboomte, geraamte, gevogelte, ongedierte.

In poëzie kan men voorts woorden aantreffen als *gebloemte*, *geduinte*, en dergelijke.

2 · 6 · 2

Samenstelling

2 · 6 · 2 · 1

Inleiding

Van twee bestaande woorden, waarvan er ten minste één een substantief is, kunnen door samenstelling nieuwe substantieven gevormd worden, bijv. van *slaap* en *kamer* kan *slaapkamer* gemaakt worden.

De woorden waarmee een samenstelling gevormd is, noemen we resp. het eerste lid en het tweede lid. Als grondwoorden (= leden) van een samenstelling kunnen zowel ongelede woorden (zoals in het geval van *slaapkamer*) als gelede woorden – afleiding, samenstelling of samenstellende afleiding – dienst doen. De vorming van dergelijke gelede woorden wordt behandeld in de respectieve paragrafen over woordvorming, naargelang van de woordsoort waartoe het grondwoord behoort. Binnen de eigen categorie kan een substantivische samenstelling op haar beurt weer als grondwoord dienen voor een nieuwe samenstelling. Zo kan door het samenvoegen van *slaapkamer* en *deur* de samenstelling *slaapkamerdeur* gevormd worden. Alle hierna te bespreken samenstellingen worden beschouwd als opgebouwd uit twee leden met uitzondering van types als *man-vrouw-relatie* e.d. (zie 2·6·2·2/c).

105

Samenstellingen bieden de taalgebruiker de mogelijkheid om zich kort en kernachtig uit te drukken. Op die manier kan soms een uitvoerige omschrijving vermeden worden, bijv. *een krentenbrood* is ‘een brood waarin krenten zitten’, *een rookworst* is ‘een worst die gerookt is’ en *een zwartrok* is ‘iemand die een zwarte rok aan heeft’.

Bij de samenstellingsmogelijkheden die als resultaat een substantief opleveren, kunnen een vijftal produktieve procédés onderscheiden worden. Het tweede lid van de gevormde samenstellingen is in alle vijf de gevallen een substantief, het eerste lid kan een substantief, een telwoord, een adjectief, een bijwoord of een werkwoordsstam zijn. Verder is er een zesde procédé, waarmee men samenstellingen maakt van een substantief + een werkwoordsstam, maar dit laatste procédé heeft zeer beperkte mogelijkheden.

Bij een samengesteld substantief staat het bepalende lid voorop, het bepaalde komt op de tweede plaats. Het bepalende lid van de samenstelling krijgt gewoonlijk het woordaccent. Met voorbeelden:

mélkchocolade ('chocolade die met melk is bereid') (vgl. dit bijv. met: chocoládemelk 'melk met chocolade');
viérvlak ('figuur die uit vier vlakken is opgebouwd');
frísdrank ('drank die verfrissend is');
léészaal ('zaal waar men leest') enz.

Een speciale groep vormen echter de zgn. copulatieve samenstellingen, waarbij de beide leden aan elkaar nevensgeschikt zijn (zie 2·6·2·2/B). 103

Op de grens van afleiding en samenstelling bevinden zich bepaalde formaties waarin de oorspronkelijke betekenis van het tweede lid enigszins tot sterk verbleekt is. Het tweede lid krijgt dan het karakter van een achtervoegsel. We noemen als aanduiding van mannelijke personen *-boer*, (vgl. met *-man*, 2·6·2·2/B), bijv. 104

groenteboer, lesboer, olieboer, platenboer, schillenboer, seksboer, vormingsboer.

Naast dit produktieve procédé zijn ook formaties op algemeen gebruikelijke voornamen (Jan, Piet, Kees e.d.) te vermelden, bijv. *suikerjan*; *keukenpiet*, *zeurpiet*; *hakkelkees*, *smeerkees*. Ter aanduiding van abstracta is produktief: *-wezen*, bijv.

bankwezen, bibliotheekwezen, dijkwezen, ijkwezen, loodswezen, muntwezen, vliegwezen.

Samenstellingen worden altijd als één woord gespeld, in voorkomend geval met een koppelteken (zie de *Woordenlijst van de Nederlandse taal*).

Opmerking— In strijd met deze regels worden tegenwoordig vaak combinaties van woorden die als samenstelling bedoeld zijn los van elkaar geschreven, bijv. *opname capaciteit*, *gepensioneerden bijeenkomst*, *volgorde verschijnselen*, enz. —

2 · 6 · 2 · 2

Substantief + substantief

A *Tussenklanken*

Bij samenstellingen die opgebouwd zijn uit twee substantieven komt (of komen) er tussen het eerste en tweede lid in sommige gevallen een tussenklank (of tussenklanken), in andere gevallen echter niet. De tussenklanken kunnen zijn: *-e(n)-*, *-er(en)-* of *-s-*. Enkele voorbeelden met tussenklank(en):

dievenbende, herenkleding, hondehok, kattedvlo;
bladerdak, eierdopje, volkerenmoord, goederentrein;
schuttersgilde, stationswinkel, dorpskern, lamsvlees.

In het eerste geval komt in de gesproken taal vrijwel altijd uitsluitend een *s*wa voor, die echter naargelang van het geval *-e-* of *-en-* gespeld wordt.

De tussenklank *-s-* is soms optioneel, waarbij individuele maar ook regionale verschillen kunnen optreden. Naast elkaar bestaan bijv.

bijwoordsgroep, bijwoordgroep;
drugverslaving, drugverslaving;
geluidshinder, geluidhinder;
ministersconferentie, ministerconferentie;
rundsvlees, rundvlees;
tijdsverschil, tijdverschil.

Enkele voorbeelden zonder tussenklank zijn:

blokfluitmuziek, koffiemelk, tafelblad, trapeuning, zaadhandel.

De tussenklanken waren oorspronkelijk meervoudsuitgangen, genitiefuitgangen, woorduitgangen of alleen overgangsklanken voor een gemakkelijker uitspraak. De toestand die we nu hebben bij de tussenklanken in samenstellingen is het resultaat van een eeuwenlang proces van taalontwikkeling waarin de genitief grotendeels verloren ging, de woorden hun uitgang verloren en er allerlei verschuivingen optraden, met name door de werking van de analogie. De huidige toestand is daarom erg ondoorzichtig en in veel gevallen willekeurig: een en hetzelfde woord kan in verschillende samenstellingen verschillende tussenklanken te zien (te horen) geven. Enkele voorbeelden hiervan:

mannenkleding, manshoogte, mangat;
schapenmarkt, schapevlees, schaapskudde, schaapherder;
zonneshijn, zonsverduistering, zonwering.

Hoewel er met betrekking tot de tussenklank veel nog onduidelijk is, zijn er voor de standaardtaal toch wel enkele tendensen aan te geven. Deze tendensen gelden niet voor copulatieve samenstellingen (zie verderop), welke nooit een tussenklank krijgen.

a Een aparte groep vormen die samenstellingen waarvan het eerste lid een

substantief is dat een meervoud op *-eren* heeft (zie 2·5·2·1). Dit is de enige 56
groep waarbij als tussenklank *-er-* optreedt, zij het dat dit niet altijd per se
het geval is. Vergelijk bijv. met elkaar:

eierbeschuit, eierdooier (*ook: eidooier*), eierstruif, eierveiling, *maar:*
eigeel, eileider;
hoenderei, hoenderras (beide met tussengevoegde *d*);
kalvermarkt, *maar: kalfsgehakt, kalfsleer, kalfsoog*;
kinderbewaarpplaats, kinderfiets, kindermenu, kinderserie, *maar:*
kindsdeel;
lammermarkt, *maar: lamsbout, lamswol*;
liederavond, *maar: liedboek (ook: lieder(en)boek), liedbundel (ook:*
lieder(en)bundel), lieder(en)cyclus;
rundergehakt, runderlap, *maar: rundvee, rundvlees.*

Naast *goed* komt altijd *goederen-* voor, bijv. *goederenbeurs, goederentrein, goederen-*
vervoer. Naast *volk* is mogelijk *volken-* of *volkeren-*, bijv. *volk(er)enbond, volkeren-*
moord, volkerenrecht, soms *volks-*, bijv. *volksverhuizing*.

Een tweede groep die vooraf afgezonderd moet worden, is die waarbij
het eerste lid in het meervoud klinkerverandering vertoont (bijv. *stad –*
steden, zie 2·5·4/B). Vergelijk bijv. met elkaar de samenstellingen: 65

schipbreuk, scheepvaart, *maar: scheepsbouw, scheepsradio*;
stadhuis (met klemtoon op het tweede lid), *maar: stadsreiniging,*
stadsverwarming, stedsbouw (met klemtoon op het eerste lid);
wegverkeer, *maar: wegebouw.*

Voor de overige gevallen kunnen de volgende regels, c.q. sterke tendenties,
geformuleerd worden.

- b* Er treedt geen verbindingsklank op wanneer het eerste lid
- op een klinker eindigt, bijv.

pyamabroek, entree-geld, isolatiebedrijf, hobospel, menukaart, mi-
lieugroep, kangoeroesprong.

- op *-el, -em, -en, -er* (sjwa-lettergrepen) eindigt, bijv.

heuvelrug, vogelkooi; bezemsteel, wasemkap; havenloods, oven-
deur; aderbreuk, spijkerbroek.

- een stofnaam is, bijv.

goudprijs, ijzervijlsel, papierproductie, sneeuwlaag, zoutvat.

Een uitzondering zijn de samenstellingen met *tabak*, bijv. *tabaksgeur, tabaks-*
pijp.

- c* De tussenklank *-s-* komt voor
- na verkleinwoorden, bijv.

bloemetjesbehang, koekjestrommel, meisjesboek.

- na mannelijke persoonsnamen op *-er, -eur, -ier, -aar*; betreft het zaaknamen op de genoemde achtervoegsels, dan treedt er geen tussenklank op, vergelijk bijv.

alpenjagerslied	straaljagerpiloot
ingenieursdiploma	mitrailleurschot
portiersloge	portierkruk
molenaarsknecht	schakelaarknop

- d* De tussenklank *-e(n)-* treedt op wanneer het eerste lid van de samenstelling een onmiskkenbaar meervoud is, bijv.

aandelenpakket, boekenkast (*maar*: boekwinkel), dradennet, krentenbrood, stratenplan, tentenkamp, vriendenkring, ziekenhuis.

Een voorwaarde hierbij is uiteraard dat de genoemde eerste leden hun meervoud met *-en* vormen. De tendens is vooral duidelijk als het tweede lid een verzamelnaam is of een ander substantief dat de gedachte aan een verzameling van iets oproept.

B *Betekenisgroepen*

Naar de betekenis zijn samenstellingen die volgens het procédé substantief + substantief opgebouwd worden, in een paar groepen van categorieën in te delen.

- 1 Een eerste groep categorieën omvat samenstellingen die een afhankelijkheidsrelatie aangeven tussen het bepalende (het eerste lid) en het bepaalde (het tweede lid). Deze relatie kan omschreven worden door middel van een voorzetselconstituent, bijv. *mannenpraatgroep* ('praatgroep voor mannen'), *soepbord* ('bord voor soep'), enz. Naargelang van het type relatie van het eerste lid tot het tweede kunnen als voornaamste categorieën onderscheiden worden:
 - samenstellingen die een onderwerpsverhouding uitdrukken, bijv. *aardbeving*, *heldendaad*, *kinderpraat*, *maneschijn*, *ouderliefde* (kan ook tot de volgende categorie behoren), *zonsopgang*, *haaruitval*;
 - samenstellingen die een voorwerpsverhouding uitdrukken, bijv. *bejaardenzorg*, *boekbinder*, *gasmeter*, *huisjesmelker*, *personenvervoer*, *roldoorbreking*, *terreurbestrijding*, *waarheidsliefde*;
 - samenstellingen die een plaatsverhouding uitdrukken, bijv. *luchtballon*, *oceanastoring*, *stationskiosk*, *streekbus*, *tuinfeest*;
 - samenstellingen die een tijdsverhouding uitdrukken, bijv. *jaarvergadering*, *lenteweertje*, *nachtvoorstelling*, *ochtendjas*, *weekblad*;
 - samenstellingen die een doelverhouding uitdrukken, bijv. *broodtrommel*, *koffiemelk*, *meisjesboek*, *operatiemes*, *theekopje*;
 - samenstellingen die een oorzaaksverhouding uitdrukken, bijv. *geluidshinder*, *inktvlak*, *suikerziekte*, *wateroverlast*;
 - samenstellingen die een 'bezitsverhouding' uitdrukken, bijv. *dirigentenstokje*, *firmaanaam*, *hondevlo*, *koningsdochter*, *schapewol*.

Hiernaast zijn nog andere, moeilijker te systematiseren gevallen mogelijk, zoals *bloemenzaak*, *brandslang*, *manjaar*, *computeruitdraai*, *oliebron*, *schubdier*, *waterpomp*, enz. enz.

Bij bepaalde samenstellingen, met name die met *-man* (naast het meervoud *-mannen* is er soms het meervoud *-luij-lieden*, ook wel *-mensen*; zie 2·5·2·2) of *-vrouw* is dit tweede lid produktief. Er worden personen met een bepaald beroep of een bepaalde functie mee aangeduid. Voorbeelden:

bloemenman, brillenman, groentenman, kranteman, melkman, vuilnisman (vgl. met *-boer*, 2·6·2·1); groentevrouw, visvrouw, wasvrouw, werkvrouw.

Verder kan *-man*, in samenstellingen als (*ik ben niet zo'n*) *plantenman* e.d., de betekenis krijgen van 'liefhebber van -'.

Een speciaal type bij deze substantivische samenstellingen zijn die met als eerste lid een eigennaam. Voorbeelden zijn: *een montessorischool* ('een school waar het onderwijs volgens de beginselen van Montessori wordt gegeven'), straatnamen, zoals *het Arteveldeplein*, *de Julianalaan* ('plein resp. laan genoemd naar Artevelde/Juliana') en verder *het Tindemans-effect* ('het effect dat door Tindemans wordt veroorzaakt'). De eigennaam die als eerste lid van een samenstelling dienst doet hoeft niet per se een persoonsnaam te zijn, zie bijv. *het Volkskrant-gebouw*, *een SP-motie*, *de FNV-voorzitter*. Verder komen ook aardrijkskundige namen als eerste lid van een samenstelling voor, bijv. *Romereis* ('reis naar Rome'), *Afrikakenner* ('kenner van Afrika'), *de Cubacrisis* ('de crisis omtrent Cuba') e.d., en de samenstellende afleiding *Mekkganger*. Niet alle samenstellingen met een eigennaam als eerste lid worden echter door iedereen even acceptabel geacht. Vergelijk bijv. nog frequent in kranten aan te treffen gevallen als *Bouterse-bewind*, *Rhodesië-conferentie*, *Malta-beraad*, *Belgrado-overleg*, *Chili-junta*. Voor combinaties als *de regering-Martens* e.d. zie men 13·3·4.

- 2 Een bijzondere groep vormen de copulatieve samenstellingen, waarbij er een identiteitsverhouding bestaat tussen de beide leden. Deze kan omschreven worden met 'iets of iemand is zowel *x* als *y*'. Toch kan in de meeste gevallen één van beide leden als een soort nadere bepaling van het andere lid beschouwd worden. Zo is een *getuige-deskundige* in de eerste plaats een getuige, maar meer bepaald (tevens) een deskundige. Dit type is vooral produktief ter aanduiding van beroepen en/of functies. Voorbeelden van copulatieve samenstellingen zijn:

bombrief, collega-neerlandicus, gastarbeider, godmens, hoelaken, minister-president, moedermaagd, prins-gemaal, puntkomma, rechter-commissaris, secretaris-penningmeester.

Ook aardrijkskundige namen kunnen van dit type zijn: *Oostenrijk-Hongarije*, *Sleeswijk-Holstein*. In gevallen als *Nijmegen-Dukenburg*, met een deel-geheelverhouding, is de tweede naam echter te beschouwen als een nadere bepaling bij de eerste.

Samenstellingen waarin er sprake is van een schijnbare identiteit sluiten zich nauw bij de vorige groep aan. Ze zijn te omschrijven d.m.v. een vergelijking: '(wat het tweede lid noemt) lijkt op of is als (wat het eerste lid noemt)'. Voorbeelden zijn:

aapmens, broekrok, kikvorsman, kindvrouwtje, manwif, mensaap, trapgevel.

Beide categorieën zijn niet altijd duidelijk van elkaar te scheiden.

c *Enkele formele bijzonderheden*

Tot slot moeten nog enkele formele bijzonderheden vermeld worden. Een enigszins afwijkende bouw vertonen samenstellingen als *oudemannahuis* en *eerstejaarsstudent*. Het eerste lid is hier zelf geen samenstelling maar bestaat uit een woordgroep (in de gegeven voorbeelden resp. *oude mannen* en *eerste jaar*), die echter heel wel als een eenheid opgevat kan worden. Andere voorbeelden zijn:

bejaardemensenziekte, jongeliedenvereniging, oudewijvengeklets, tweedegraadsverbranding.

Vergelijk ook met 2·6·2·3.

Als drieledige samenstellingen kunnen combinaties als *man-vrouw-overleg*, *vader-dochter-verhouding*, *Holland-Amerika-lijn* beschouwd worden, evenals *man-dag-productie*.

Soms is er verkorting mogelijk in een samenstelling. Eén mogelijkheid is dat een stuk van het eerste lid wegvalt, bijv. *hulpacte* (uit: *hulponderwijzersacte*), *naaimandje* (uit: *naaigereimandje*) en *scharrelei* (uit: *scharrelkip*). Het laatste voorbeeld heeft hierdoor de vorm van een onder 2·6·2·6 te bespreken 109 samenstelling. Een verkorting van een andere soort is het weglaten van het tweede lid, bijv. *kandidaats* voor *kandidaatsexamen*, of (*een*) *ouderejaars* voor (*een*) *ouderejaarsstudent*.

2 · 6 · 2 · 3

Telwoord + substantief

Samenstellingen die gevormd worden door samenvoeging van een hoofdtelewoord en een substantief zijn dikwijls possessieve samenstellingen. Een *driehoek* bijv. is 'een figuur die drie hoeken heeft'. Het substantivische tweede lid heeft altijd de enkelvoudsvorm, ook al kan de betekenis meervoudig zijn. Andere samenstellingen met possessieve betekenis zijn:

driekleur, drieluik, drietand, vierkant, negenoog, eenarm.

Op deze wijze kunnen ook dier- en plantennamen gevormd worden, bijv. *eenbes*, *duizendpoot*, *vijfblad*. Niet-possessieve betekenis hebben o.a. *drieslag*, *honderdman*, *tweespraak*, *viervorst*.

Het procédé is vooral productief ter vorming van complexere samenstellingen, waarin de hier besproken formaties als eerste lid fungeren. De structuur van de samenstelling kan als volgt voorgesteld worden: (telwoord + substantief) + substantief. Voorbeelden zijn:

drietrapraket, driezitsbank, eengezinswoning, eenrichtingsverkeer, meerjarenplan, meermanskaart, twaalfmijlszone, tweepersonslaken, vierbaansweg, viercilindermotor, vijfdeursauto.

Zoals uit de voorbeelden blijkt, treedt tussen de twee substantivische elementen vaak een tussenklank op (zie 2·6·2·2/A). In sommige gevallen kan het eerste lid van de complexe samenstelling als woordgroep opgevat worden. Het accent ligt hier gewoonlijk op het substantivische deel, dus *drieploegendienst*, *vierkleurendruk*. In de overige samenstellingen verschilt het accent van woord tot woord, vergelijk bijv. *drieteenmeeuw*, *vierbakseenheid* (in de duwvaart), *drievlaksvulling* met *eenmánsbedrijf*, *vijfvíngerkruid*.

2 · 6 · 2 · 4

Adjectief + substantief

Bij samenstellingen die opgebouwd worden uit een adjectief en een substantief, kan het eerste lid (*a*) de verbogen vorm of (*b*) de onverbogen vorm hebben. In het eerste geval is het procédé niet productief. Voor samenstellingen met *oud-* (bijv. *oud-voorzitter* e.d.) zie men 2·6·1·2/6).

Samenstellingen van het hier genoemde type moeten onderscheiden worden van woordgroepen, bestaande uit dezelfde elementen. We illustreren het verschil aan de hand van samenstellingen met een verbogen adjectivisch eerste lid. Afgezien van betekenisverschil en een eventueel accentverschil (zie verderop), doen zich syntactische en morfologische verschillen voor. Zo worden *hogeschool* en *jongeheer* als samenstelling opgevat, o.a. vanwege combinatiemogelijkheden als:

- (1) een hoge *hogeschool*,
- (2) een erg jonge *jongeheer*.

In (1) en (2) doen de gecursiveerde woorden dienst als kern van een substantiefgroep. In de volgende zinnen vormen *hoge school* resp. *jonge heer* echter zelf een groep:

- (3) Je moet niet die lage maar die *hóge school* fotograferen.
- (4) De oude heer ging wandelen maar de *jónge heer* bleef thuis.

Tussen een groep, zoals in (3) en (4), en een samenstelling zijn er duidelijke syntactische verschillen. In het eerste geval kan er een graadaanduidend bijwoord vóór, in het tweede geval niet, vergelijk bijv.

- (3a) ... die erg hoge school,
- (1a) een erg hogeschool. <uitgesloten>

Een verschil doet zich ook voor t.a.v. de vorming van verkleinwoorden, vergelijk bijv.

- (een) jongeheertje (samenstelling)
- (een) jong heertje (woordgroep)

- a Het woordaccent ligt bij samenstellingen van het type verbogen adjectief + substantief meestal op het tweede lid (dit is een uitzondering op de algemene regel zoals die in 2·6·2·1 geformuleerd is). Voorbeelden:

99

hogeschóól, jonghéér, oudejáár, plattelánd, rodekóól, vastelánd.

Soms ligt dit accent op het adjectief:

blíndeman, wíttebrood.

Een enkele maal is het wisselend:

hógepriester, hogepríester.

- b Samenstellingen van het type onverbogen adjectief + substantief hebben het woordaccent gewoonlijk op het adjectivische eerste lid, bijv. *mátglas*. Bij uitzondering komt dit accent op het substantief, bijv. *hoogléraar*, *kleíngéld*. Soms is het accent wisselend: *stílléven*, *stílleven*; *nieuwjáár*, *nieuwjaar*.

Bij dit type samenstelling kunnen twee subtypes onderscheiden worden.

- Samenstellingen waarvan het eerste lid de betekenis heeft van een gezegde bij het tweede lid. Meestal is dit gezegde naamwoordelijk. Bijv. *frisdrank* is 'drank die verfrissend is'. Andere voorbeelden zijn:

blijspel, dundoek, edelman, grootvorst, hoogoven, ruwbouw, schoonschrift, smalspoor, sneltrein, (bedden)speciaalzaak, totaalindruk, volmacht, witlof, zuurdeeg, zuurkool.

Ook comparatieven van adjectieven kunnen soms als eerste lid van dit subtype samenstellingen optreden:

lagerhuis, hogerhuis.

Bovendien ook de woorden *meer* en *minder*:

meerwaarde, meeropbrengst, minderbroeder.

Soms heeft het eerste lid de betekenis van een werkwoordelijk gezegde. Bijv. *vrijbrief* 'brief die de vrije hand geeft.'

Heel wat van de op deze manier gevormde samenstellingen zijn algemeen gebruikelijk. Vaak treedt er betekenisdifferentiatie op ten opzichte van ermee corresponderende substantiefgroepen. Zo hoeven *kleinkinderen* helemaal geen *kleine kinderen* te zijn, is *een grootvader* niet hetzelfde als *een grote vader* en is niet elke *grote stad* ook een *grootstad*. Andere voorbeelden zijn *oudoom*, *oudtante* (vergelijk echter met *oud-* in 2·6·1·2/6). Soms betreft het specifiek technische termen of begrippen, zoals *hoogspanning*, *laagbouw*, *nieuwbouw* (ook in samenstellingen: *nieuwbouwwoning*, *nieuwbouwprijs*), *smalfilm*, *zwakstroom*. Bepaalde woorden, veelal nieuwvormingen, worden echter niet door alle taalgebruikers even acceptabel geacht. Het gebruik ervan kan ook regionaal variëren, waarbij zich verschillen kunnen voordoen per woord of combinatie. Vergelijk bijv. *dubbel-lp*, *grootwinkelbedrijf* (overigens met klemtoon op het eerste deel van het tweede lid), *kleinkunst*, *langspeelfilm*, *speciaalreiniger*.

Een aparte, produktieve, groep vormen de samenstellingen met de

onverbuigbare adjectieven *linker-* en *rechter-* (vgl. echter ook 6·4·1·1/14). 323
Dergelijke samenstellingen worden vooral veel gebruikt ter aanduiding van lichaamsdelen en van (delen van) kledingstukken. Voorbeelden van met *linker-* en *rechter-* samengestelde substantieven zijn:

linkerarm, linkerbovenhoek, linkerdeur, linkerflank, linkerkop-
lamp, linkermouw, linkeroog, linkerpedaal, linkerschoen;
rechterbeen, rechterbladzij, rechterhelft, rechternier, rechteroever,
rechterpijp (van een broek), rechtervleugel, rechtervoorpoot.

- Een bijzonder type is de possessieve samenstelling. Zulke samenstellingen hebben de betekenis ‘iemand (of iets) die (dat) datgene bezit wat in de samenstelling genoemd wordt’. Vooral benamingen naar lichaamsdelen komen veel voor, bijv. *een dikbuik* is ‘iemand die een dikke buik heeft’. Andere voorbeelden zijn:

bleekgezicht, bleekneus, grijskop, heethoofd, kaalkop, kromhals,
roodhuid, Roodkapje, wijsneus, witkiel, zwartrok.

Ook diernamen kunnen op die manier gevormd worden, bijv. *kwikstaart*, *langoor*, zij het dat heel wat van deze formaties ter aanduiding van dieren uitsluitend als eerste lid van een grotere samenstelling voorkomen, bijv. *bontbekplevier*, *kortsnavelboomkruiper*, *langpootmug*, *roodbuikpadje*, *ruigpootbuiszerd*, *spitssnuitadder*.

2 · 6 · 2 · 5

Bijwoord + substantief

Het bijwoord dat als eerste lid van de samenstelling fungeert, kan een zgn. echt bijwoord zijn, bijv. in *samenhang* of *terugweg*, maar in de meeste gevallen betreft het een voorzetselbijwoord (bijv. in *omstreken*, *overhemd*) of een achterzetselbijwoord (bijv. in *toevlucht*, *afval*, *heenweg*). Voor de diverse betekenis-mogelijkheden van het eerste lid wordt men verwezen naar hoofdstuk 7 of 373 naar een woordenboek. Bij wijze van illustratie van het procédé volgen hier een aantal voorbeelden met een lokale betekenis:

achterbuur, achterlicht, bovenraam, buitenhoes, ondergrond,
overhemd, tussenschot, voordeur.

Opmerkelijk zijn de tijdsaanduidende samenstellingen zoals *voorjaar*, *najaar*, *voormiddag*, *namiddag*, waarin het voorzetselbijwoord het begin (of: eerste deel), resp. het einde (of: laatste deel) van een periode noemt. Maar *vooravond* kan zowel het begin van een periode aanduiden (*ik kom in de vooravond*) als een moment vóór iets anders (bijv. *de vooravond van zijn promotie*). In regionaal taalgebruik en in schrijftaal kunnen ook *voormiddag* en *namiddag* de laatste betekenis hebben (‘deel van de dag vóór resp. na de middag’). Het woordaccent kan dan, in afwijking van de algemene regel, op het substantivische deel liggen.

Hieronder worden in alfabetische volgorde nog een aantal bijzondere (betekenis)categorieën opgesomd.

bij-, bijv. *bijbaantje, bijgebouw, bijprodukt, bijvak, bijverschijnsel*.

Met dezelfde betekenis (aanduiding van iets ondergeschikts) wordt ook wel het bijwoord *neven-* als eerste lid gebruikt, bijv. *nevenactiviteiten, nevengebied, nevenoorzaak, nevenwerking*. *Bij-* en *neven-* zijn niet in alle gevallen verwisselbaar.

boven- in *bovenmeester* (vgl. met *opper-* in 2·6·1·2/5); 75

mede-, bijv. *medebewoner, medegevangene, medepassagier*; de vorm *met-* komt alleen voor in *metgezel(lin)*. De vorm *mee-* treedt op in woorden als *meeëter, meeloper*, die te beschouwen zijn als afleidingen van samengestelde werkwoorden (zie 8·5·2·2/112). Een uitzondering is *medewerker* (van *me(d)ewerken*). Vergelijk verder met *co-* (zie 2·6·1·2/7d). 498

onder-, bijv. *onderdirecteur, onderkoning, onderofficier, ondervoorzitter* (vgl. met *vice-*, 2·6·1·2/5); 75

over-, bijv. *overgewicht, overdruk, overreactie, overmacht* (vgl. met *hyper-*, 2·6·1·2/3); zie ook 8·5·2·2/119B, *Opmerking*; 74, 504

tegen-, bijv. *tegenaanval, tegenbericht, tegendemonstratie, tegenvoorbeeld, tegenvoorstel* (vgl. met *anti-* en *contra-*, 2·6·1·2/4). 74

Samenstellingen met *niet-* als eerste lid worden behandeld in 2·6·1·2/1. 73
(Voor *extra(-), quasi(-), bruto-* en *netto-* zie men 2·6·1·2/7d). 77

2 · 6 · 2 · 6

Werkwoordsstam + substantief

In samenstellingen die volgens dit procédé gevormd worden, kan een enkele keer een overgangsklank *-s-* tussen de twee leden komen, bijv. *scheidsmuur, scheidrecht, zegsman*.

Bij de werkwoorden *glijden, rijden, snijden* en samenstellingen daarmee (zie 8·3·5/IIA1a (noot)), benevens *wijden*, valt de slot-*d* van de stam weg in substantivische samenstellingen, bijv. *glijbaan; rijbewijs, doorrijhoogte, voorrijtarief; voorsnijmes; wijbisschop, wijwater*. Van het werkwoord *staan* doet de infinitief dienst als eerste lid van een samenstelling, bijv. *staanplaatsen* (in een bus of tram). 435

Er kunnen zich verschillende betekenisverhoudingen voordoen bij dit soort samenstellingen (actief, passief, enz.). De betekenis is steeds te omschrijven d.m.v. een substantief (het tweede lid) en een betrekkelijke bijzin: *een gloeilamp* is bijv. te omschrijven als 'een lamp die gloeit', en een *slaapkamer* als 'een kamer waarin men slaapt'. Naar de aard van de betekenisverhouding kunnen een aantal subcategorieën onderscheiden worden:

- type met een actieve betekenis ('het substantief doet wat het werkwoord uitdrukt'), bijv.

antwoordapparaat, dekhengst, druppelkraan, gloeilamp, kleefkruid, koopman, sleepboot, snuffelpaal, waakhond, wasautomaat.

- type met een passieve betekenis, ter uitdrukking van een bestemming of doel ('het substantief wordt door iemand gebruikt om te...'), bijv.

leeszaal, ligweide, offset-machine, parkeerterrein, schrijftafel, slaapkamer, sleepnet, smeerworst, zoeklicht.

Hierbij sluiten zich wellicht ook *huurwet* en (*anti-*)*kraakwet* aan ('wet gericht op het huren, resp. tegen het kraken'). Een bijzonderheid bij dit type is dat samen met de werkwoordsstam soms een voorwerp in het eerste lid mee opgenomen is bijv. *aardappelschilmesje*, *koffiezetapparaat*.

- type met een passieve betekenis, waarmee het resultaat van een werking uitgedrukt wordt, bijv.

breiwerk, droogbloemen, hakhout, rookworst, scheerwol, stampot, strijkgoed, vulkoek.

Sommige van de hier gegeven voorbeelden kunnen wel op meer dan een manier geïnterpreteerd worden. Verder zijn er nog allerlei andere verhoudingen mogelijk die niet zo duidelijk onder de genoemde subtypes onder te brengen zijn, bijv. *niesbui* ('bui waarbij men niest'), *spreektalent* ('talent om te spreken': middel).

Opmerking— Een aantal samenstellingen die in deze deelparagraaf vermeld zijn, kunnen ook opgevat worden als vormingen volgens het procédé substantief + substantief. —

2 · 6 · 2 · 7

Substantief + werkwoordsstam

De weinige voorbeelden van dit onproductieve procédé zijn een gecomprimeerde uitdrukking van een tamelijk uitvoerige omschrijving, o.m.

voetveeg ('iets of iemand waar men zijn voeten aan veegt'),
koukleum ('iemand die snel van kou kleumt').

En met een *-e-* als tussenklank:

zoetekauw ('iemand die graag zoet, zoetigheid kauwt').

2 · 6 · 3

Samenstellende afleiding

Ter vorming van (vooral) zaaknamen kan het volgende procédé gebruikt worden, met als achtervoegsel *-er*: (telwoord + substantief) + *er*, bijv.

driemaster, tientonner, tweedekker, tweewieler.

De betekenis is 'voorwerp dat het door de combinatie van telwoord en substantief genoemd heeft'. Naar de betekenis sluit *dubbeldekker* zich hierbij aan. Als aanduiding van een levend wezen is *viervoeter* mogelijk.

Apart staande gevallen zijn *onderzeeër* en *tegenvoeter*.

Voor een aantal samenstellende afleidingen op *-ing* zie men 2·6·1·3/v116. 96

3

Het lidwoord (artikel)

- 3 · 1 Inleiding – 112
- 3 · 1 · 1 Morfologie en syntaxis – 112
- 3 · 1 · 2 Het gebruik in het algemeen – 113
- 3 · 1 · 2 · 1 Bepaald, onbepaald, categoriaal – 113
- 3 · 1 · 2 · 2 Bij eigennamen – 120
 - I Zonder bepaling – 120
 - II Met bepaling – 123
- 3 · 1 · 2 · 3 Bij aansprekingen – 125
- 3 · 1 · 2 · 4 Bij namen van talen – 126
- 3 · 1 · 2 · 5 Bij namen van verkeersmiddelen en communicatiemedia – 127
- 3 · 1 · 2 · 6 In tijdsbepalingen – 128
 - I Bepaalde tijdsaanduiding – 128
 - II Onbepaalde tijdsaanduiding – 131
- 3 · 2 De lidwoorden van bepaaldheid (bijzondere gebruikswijzen) – 132
- 3 · 2 · 1 Inleiding – 132
- 3 · 2 · 2 Bijzondere gebruikswijzen – 132
- 3 · 2 · 2 · 1 Beklemtoond lidwoord – 132
- 3 · 2 · 2 · 2 Distributief gebruik – 133
- 3 · 2 · 2 · 3 In voorzetselconstituenten met een bepaald hoofdtelwoord – 134
- 3 · 3 Het lidwoord van onbepaaldheid (bijzondere gebruikswijzen) – 135
- 3 · 3 · 1 Inleiding – 135
- 3 · 3 · 2 Bijzondere gebruikswijzen – 135
- 3 · 3 · 2 · 1 Het type ‘*een schat van een kind*’ – 135
- 3 · 3 · 2 · 2 In uitroepen – 136
- 3 · 3 · 2 · 3 Voor bepaalde hoofdtelwoorden – 136
- 3 · 4 Afwezigheid van een lidwoord (bijzondere gebruikswijzen) – 137
- 3 · 4 · 1 Inleiding – 137
- 3 · 4 · 2 Bijzondere gebruikswijzen – 137
- 3 · 4 · 2 · 1 In kernachtige formuleringen – 137
- 3 · 4 · 2 · 2 In nevenschikkingen – 138
- 3 · 4 · 2 · 3 Na voorzetsels – 139
- 3 · 4 · 2 · 4 Bij substantieven met ‘*unieke referentie*’ – 142
- 3 · 4 · 2 · 5 Bij substantieven als naamwoordelijk deel van het gezegde – 144
- 3 · 4 · 2 · 6 Bij substantieven als bepaling van gesteldheid – 148
- 3 · 4 · 2 · 7 Bij substantieven die kinderspelen of muziekinstrumenten aanduiden – 150
- 3 · 4 · 2 · 8 Bij substantieven in vaste combinaties met werkwoorden – 150

3·1 Inleiding

3·1·1

Morfologie en syntaxis

Er bestaan drie lidwoorden: *de* en *het*, die lidwoorden van bepaaldheid of bepaalde lidwoorden genoemd worden, en *een*, dat lidwoord van onbepaaldheid of onbepaald lidwoord heet.

De klinker in de lidwoorden wordt uitgesproken als een sjwa; de *h* van *het* wordt in onbeklemtoonde positie niet uitgesproken. De bepaalde lidwoorden kunnen beklemtoond worden, wat overigens slechts zelden voorkomt; *het* wordt dan uitgesproken met een *h* en met de *e* van *met*. In plaats van *een* en *het* wordt soms de spelling *'n* of *'t* gebruikt. Het onbepaald lidwoord onderscheidt zich aldus in uitspraak en spelling van het telwoord *een* (ook *één* gespeld).

Van de bepaalde lidwoorden bestaan de oude naamvals vormen *des*, *der* en *den*, die echter in de standaardtaal niet voorkomen (afgezien van vaste uitdrukkingen). De meest gebruikte is de genitiefvorm *der* die in de schrijftaal bij meervoudige substantieven en bij enkelvoudige vrouwelijke substantieven wel gebruikt wordt, vooral om een opeenvolging van *van* de-groepen te vermijden. Voorbeelden:

De minister had zich verzekerd van de steun van de meerderheid *der* parlementsleden. <schrijftaal>
Beginselen van de schrijfwijze *der* Nederlandse taal. <schrijftaal>

Enkele voorbeelden van vaste uitdrukkingen waarin een naamvalsvorm van een lidwoord voorkomt:

- met *des* (genitief mannelijk en onzijdig enkelvoud): *de tand des tijds*, *de dag des Heren*; *de heer des huizes*, *de plaats des onheils*; verder tijdsbepalingen, waarin altijd *'s* gespeld wordt, als: *'s morgens*, *'s maandags*, *'s winters*, (*tweemaal*) *'s jaars*;
- met *der* (genitief en datief vrouwelijk enkelvoud; genitief meervoud): *in naam der wet*, *in naam der koningin*; *een zaak in der minne schikken*; *het Boek der Boeken*;
- met *den* (datief mannelijk en onzijdig enkelvoud): *op den duur*; *in den beginne*, *om den brode*.

Verder treffen we deze naamvals vormen aan als delen van andere woorden, bijv. versmolten met het voorzetsel *te* tot *ter* (*ter plaatse*) en *ten* (*ten dele*) en in woorden als *destijds*, *indertijd*, *metterdaad* (= met der daad).

De vormen *des* en *der* worden vrijwel altijd, de vorm *den* wordt soms uitgesproken met de *e* van *met*.

Van het onbepaald lidwoord bestaan de oude naamvals vormen *eens* (genitief mannelijk en onzijdig) en *ener* (genitief vrouwelijk). Ze zijn als archaisch te beschouwen en komen zelden voor.

Syntactisch is een lidwoord altijd voorbepaling bij een substantief of een taalelement dat dezelfde syntactische functie kan vervullen, bijv. een infinitief van een werkwoord of een zelfstandig gebruikt voornaamwoord of adjectief, bijv.

*Het heen en weer lopen van mijn buurman begon me de keel uit te hangen.
Dat is een vreselijk geleerd iemand.
De sterkste wint het altijd van de zwakste.*

Voor de verbindbaarheid van de lidwoorden met substantieven geldt *in het algemeen* het volgende:

- *de* wordt gebruikt bij meervoudige substantieven en bij *de*-woorden in het enkelvoud;
- *het* wordt gebruikt bij enkelvoudige *het*-woorden;
- *een* wordt gebruikt bij telbare substantieven in het enkelvoud.

Bijzonderheden in verband met de verbindbaarheid van de lidwoorden en de gevallen waarin geen lidwoord wordt gebruikt, worden in de volgende (sub)paragrafen besproken.

3 · 1 · 2

Het gebruik in het algemeen

3 · 1 · 2 · 1

Bepaald, onbepaald, categoriaal

De traditionele benamingen voor de lidwoorden, die ook in dit boek gebruikt worden, suggereren dat het gebruik van deze woorden samenhangt met de begrippen bepaaldheid en onbepaaldheid. Dat is ook wel het geval, maar daarbij doet zich een dubbele moeilijkheid voor. Ten eerste worden de termen 'bepaald' en 'onbepaald' in de grammatica niet altijd in dezelfde betekenis gebruikt; ten tweede is het voor de beschrijving van het lidwoordgebruik (en van verschillende andere taalverschijnselen) noodzakelijk om naast de categorieën 'bepaald' en 'onbepaald' nog een derde categorie te onderscheiden (zie verderop).

Behalve bij het lidwoord worden de termen 'bepaald' en onbepaald' bijv. ook gebruikt bij de telwoorden. De woorden *één, tien, tweede* enz. noemen we bepaalde telwoorden; *veel, weinig* en *zoveelste* zijn onbepaalde telwoorden. De reden hiervoor is duidelijk: de woorden van de eerste categorie geven een bepaald aantal aan of een bepaalde plaats in een rangorde, de andere een onbepaald aantal of een onbepaalde plaats in een rangorde. Dat de termen 'bepaald' en 'onbepaald' hier echter een andere betekenis hebben dan bij het lidwoord, blijkt uit het feit dat bijv. een bepaald lidwoord met een onbepaald telwoord (1) en een onbepaald lidwoord met een bepaald telwoord (2) gecombineerd kan worden, zoals in:

- (1) *De vele artikelen* die ik hierover gelezen heb, hebben me niets wijzer gemaakt.
- (2) *Een tweede overweging* is dat deze procedure teveel tijd kost.

Bij de lidwoorden hebben de termen ‘bepaald’ en ‘onbepaald’ te maken met de bepaaldheid of onbepaaldheid van (nominale) constituenten (voor het begrip ‘nominale constituent’: zie 20·1). Een bepaalde constituent is een 778 taalelement dat een of meer identificeerbare zelfstandigheden aanduidt, d.w.z. personen of zaken waarvan de spreker aanneemt dat de hoorder begrijpt wie of wat hij bedoelt, over wie of wat hij het heeft (wat nog niet wil zeggen dat de hoorder een zeer uitgebreide kennis moet hebben van de personen of zaken in kwestie). Een onbepaalde constituent is een taalelement waarvoor dit niet geldt.

De identificatie kan tot stand komen op grond van context en/of situatie. Onder ‘context’ verstaan we het taalaanbod dat voorafgaat aan (in geschreven taal eventueel ook: dat volgt op) datgene wat geïdentificeerd moet worden. Met ‘situatie’ zijn alle niet-talige factoren bedoeld die tot de identificatie kunnen bijdragen: de persoon van de spreker en de hoorder, de omgeving, de kennis van de wereld, enz. Enkele voorbeelden:

- (3) Arnold zette *een vaasje* op *de piano*, maar hij deed het nogal onhandig. Het gevolg was dan ook dat *het vaasje* omviel.
- (4) Ik heb pas *het nieuwste boek van Maarten 't Hart* gelezen.
- (5a) Er is *een brief van het Ministerie van Onderwijs*.
- (5b) *De brief van het Ministerie van Onderwijs* is er.
- (6a) *De maan* schijnt.
- (6b) Er schijnt *een maan*. <uitgesloten>
- (7) We hebben *gehakt* en *bruine bonen* gegeten. *Het gehakt* was lekker, maar *de bruine bonen* waren niet helemaal gaar.

In (3) is *een vaasje* onbepaald: er zijn meestal meer vaasjes in huis en zonder nadere aanduiding is niet duidelijk over welk vaasje de spreker het heeft. Met *de piano* is dat anders: er is meestal maar één piano, vandaar de bepaalde constituent. In de volgende zin is *het vaasje* bepaald, omdat uit de context blijkt welk vaasje bedoeld is, nl. dat wat op de piano gezet werd. Voor de *identificatie* wordt dit voldoende geacht, ook al is de hoorder niets meegedeeld over de grootte, vorm, kleur enz. van het vaasje.

In (4) hebben we ook te maken met een constituent die bepaald is op grond van de context. De bepalingen *nieuwste* en *van Maarten 't Hart* maken hier tezamen duidelijk welk boek bedoeld is. Ieder voor zich zouden ze dat in deze zin niet doen: *het nieuwste boek* en *het boek van Maarten 't Hart* zouden dus alleen identificeerbaar zijn met méér context of in een bepaalde situatie. Ook hier geldt overigens weer dat ‘identificeren’ niet gelijk staat met ‘alles weten van’. Het is heel wel mogelijk dat de hoorder niet weet hoe het bedoelde boek heet, misschien zelfs niet dat Maarten 't Hart een Nederlandse schrijver is.

In (5a) staat een onbepaalde, in (5b) een bepaalde constituent. Hier moeten we ons verschillende situaties bij voorstellen. In (5a) noemt de spreker een nieuw feit. Hoewel de hoorder door de bepaling *van het Ministerie*

van *Onderwijs* de herkomst van de brief kent, weet hij toch niet over welke brief het gaat. In (5*b*) noemt de spreker een brief die op een of andere manier bekend is bij de hoorder: er is bijv. al eerder over gesproken, er werd op gewacht enz.

In (6*a*) is de groep *de maan* bepaald, terwijl een onbepaalde groep (6*b*) hier niet mogelijk is, op grond van onze 'kennis van de wereld'. Afgezien van iets vergezochts als een gesprek tussen twee ruimtevaarders op Mars, kan het woord *maan* alleen maar slaan op het hemellichaam dat rond de aarde cirkelt. De bepaaldheid van de constituent *de maan* komt dus op dezelfde manier tot stand als die van *de piano* in (3).

In (7) is de verhouding tussen de onbepaalde constituenten *gehakt* en *bruine bonen* en de bepaalde constituenten *het gehakt* en *de bruine bonen* dezelfde als die tussen *een vaasje* en *het vaasje* in (3). We zien hier dat onbepaalde constituenten ook zonder onbepaald lidwoord kunnen voorkomen. Dit is bijv. het geval bij stofnamen (*gehakt*) en meervoudige substantieven (*bonen*).

Onbepaalde constituenten kunnen nog onderscheiden worden in specifiek onbepaalde en niet-specifiek onbepaalde. Een constituent is specifiek onbepaald als hij een persoon of zaak aanduidt die voor de spreker wel, maar voor de hoorder niet identificeerbaar is. Voorbeelden:

- (8) Ik heb *een tweedehands auto* gekocht.
- (9) Bernard heeft *een brief* niet verzonden.

In deze gevallen weet de spreker over welke auto en welke brief het gaat. Hij geeft er echter geen verdere identificatiemogelijkheden over aan de hoorder.

Een constituent is niet-specifiek onbepaald als hij een persoon of zaak aanduidt die noch voor de spreker noch voor de hoorder identificeerbaar is. Voorbeelden:

- (10) Ik zoek *een tweedehands auto*.
- (11) Bernard heeft me nog nooit *een brief* geschreven.

In (10) gaat het om een auto die de spreker nog niet kent, in (11) om een niet-bestaande brief. Deze zaken zijn dus voor de spreker en uiteraard ook voor de hoorder niet te identificeren.

Zoals uit de voorbeelden (8) t/m (11) blijkt, kan zowel voor een specifiek onbepaalde als voor een niet-specifiek onbepaalde constituent een onbepaald lidwoord gebruikt worden. Voor het gebruik van het lidwoord is dit onderscheid dan ook niet van belang; er wordt in dit hoofdstuk verder niet op ingegaan.

Bij sommige onbepaalde voornaamwoorden, bijv. *men*, *allen*, *iedereen*, heeft de term 'onbepaald' nog een andere inhoud. Voornaamwoorden als deze verwijzen namelijk soms of altijd naar een 'onbepaalde referent'. Hiermee wordt bedoeld dat een zelfstandigheid in de werkelijkheid (de 'referent') niet wordt aangeduid als een concrete, geïndividualiseerde persoon of zaak, maar als (vertegenwoordiger van een) categorie. Het taalelement dat een zelfstandigheid op deze manier aanduidt, noemen we een 'categoriale'

constituent. Vergelijk:

- (12) *De Engelsman* werd luid toegejuicht.
- (13) *De Engelsman* heeft een eigenaardig gevoel voor humor.
- (14) *Een zebra* die gisteren uit Artis ontsnapt was, werd vandaag aangetroffen op het Waterlooplein.
- (15) *Een zebra* is gestreept.

De bepaalde constituent *de Engelsman* in (12) en de onbepaalde constituent *een zebra* in (14) duiden een concrete, individuele Engelsman, resp. zebra aan. De constituenten *de Engelsman* in (13) en *een zebra* in (15) doen dit niet. In (13) staat *de Engelsman* voor de hele categorie ‘Engelsen’; we noemen dit gebruik met een bepaald lidwoord ‘absoluut-categoriaal’ of ‘generiek’. In (14) wordt *een zebra* als vertegenwoordiger van de categorie ‘zebra’s’ genomen; we noemen dit gebruik met een onbepaald lidwoord ‘representatief-categoriaal’.

Het verschil tussen een bepaalde en een absoluut-categoriale en tussen een onbepaalde en een representatief-categoriale constituent komt in de taal op verschillende wijzen tot uiting. Zo kan in een bepaalde constituent *de* met nauwelijks enig betekenisverschil door *die* worden vervangen; bij een absoluut-categoriale constituent kan dat niet. Vergelijk:

- (12a) *Die Engelsman* werd luid toegejuicht.
- (13a) *Die Engelsman* heeft een eigenaardig gevoel voor humor. <met dezelfde betekenis als (13): uitgesloten>

Een onbepaalde constituent kan onderwerp zijn in een zin die begint met het plaatsonderwerp *er*; een representatief-categoriale constituent kan dat niet. Vergelijk:

- (14a) *Er* werd vandaag op het Waterlooplein *een zebra* aangetroffen, die gisteren uit Artis ontsnapt was.
- (15a) *Er* is *een zebra* gestreept. <uitgesloten>

Een representatief-categoriale constituent kan evenals een onbepaalde ook zonder lidwoord voorkomen, bijv.:

- (16) Op de vloer ligt *zand*.
- (17) *Zand* schuurt de maag.

In (16) is *zand* onbepaald, in (17) representatief-categoriaal (een onbepaalde hoeveelheid *zand* staat hier voor de hele categorie). Vergelijk:

- (16a) *Er* ligt *zand* op de vloer.
- (17a) *Er* schuurt *zand* de maag. <uitgesloten>

De aard van een constituent met *de/het* ofwel met *een* of zonder lidwoord wordt dus bepaald door de aard van de referent, de zelfstandigheid in de werkelijkheid die door de constituent wordt aangeduid. In schema (het

teken 'ϕ' (= nul) geeft de afwezigheid van een lidwoord aan):

	<i>bepaalde referent</i>	<i>onbepaalde referent</i>
<i>de/het</i>	bepaald	absoluut-categoriaal
<i>een/ϕ</i>	onbepaald	representatief-categoriaal

(Voor constituenten met voornaamwoorden: zie 4·1·2)

159

Een absoluut-categoriale constituent kan soms wel, soms niet met behoud van betekenis door een representatief-categoriale worden vervangen en omgekeerd. Anders gezegd: een bepaalde betekenisinhoud kan soms wel, soms niet zowel door een absoluut-categoriale als door een representatief-categoriale constituent worden uitgedrukt. Bij de hierboven gegeven voorbeelden is dit bij (13) en (15) wel het geval. Vergelijk:

(13*b*) *Een Engelsman* heeft een eigenaardig gevoel voor humor.

(15*b*) *De zebra* is gestreept.

In (13*b*) is *een Engelsman* representant van de hele categorie Engelsen; in (15*b*) wordt de soort dieren die we zebra's noemen, aangeduid. Andere voorbeelden:

(18) *De mens* is sterfelijk.

(18*a*) *Een mens* is sterfelijk.

(19) *De walvis* is een zoogdier.

(19*a*) *Een walvis* is een zoogdier.

(20) *De kiwi* is een uitheemse vrucht.

(20*a*) *Een kiwi* is een uitheemse vrucht.

Deze onderlinge verwisselbaarheid is er echter niet altijd. In het algemeen geldt dat een absoluut-categoriale constituent alleen door een representatief-categoriale vervangen kan worden, als wat op de soort als geheel van toepassing is, ook opgaat voor elk individu dat tot die soort behoort. Dat is bijv. niet het geval in:

(21) *De mens* is al bijna 100 000 jaar oud.

(21*a*) *Een mens* is al bijna 100 000 jaar oud. <uitgesloten>

(22) *De walvis* dreigt uit te sterven.

(22*a*) *Een walvis* dreigt uit te sterven. <uitgesloten>

(23) *De kiwi* is in de jaren zestig voor het eerst ingevoerd.

(23*a*) *Een kiwi* is in de jaren zestig voor het eerst ingevoerd. <uitgesloten>

Het uitgesloten-zijn van de (a)-zinnen is gemakkelijk te verklaren: een individuele mens kan geen 100 000 jaar oud zijn, een individuele walvis kan niet uitsterven (wel sterven). Een individuele kiwi kan natuurlijk wel ingevoerd worden, maar dan hebben we te maken met een bepaalde

referent en dus met een onbepaalde, geen categoriale constituent (er wordt één concrete, maar niet identificeerbare vrucht aangeduid). De zin die dit uitdrukt zou luiden:

(23b) *Er is in de jaren zestig voor het eerst een kiwi ingevoerd.*

Op grond van de betekenis zou te verwachten zijn dat een representatief-categoriale constituent altijd door een absoluut-categoriale vervangen kan worden. Wat voor elk individu afzonderlijk geldt, zou immers ook voor de hele soort moeten gelden. Toch is die vervanging soms moeilijk of onmogelijk. Vergelijk (de zinnen zijn uiteraard allemaal categoriaal op te vatten):

- (24) *Een gastarbeider heeft het in onze samenleving niet gemakkelijk.*
- (24a) *De gastarbeider heeft het in onze samenleving niet gemakkelijk.*
- (25) *Een gastarbeider wordt in dat café niet toegelaten.*
- (25a) *De gastarbeider wordt in dat café niet toegelaten. <twijfelachtig>*
- (26) *Een appel moet je schillen voor je hem opeet.*
- (26a) *De appel moet je schillen voor je hem opeet. <uitgesloten>*
- (27) *Clara lost een vraagstuk in een oogwenk op.*
- (27a) *Clara lost het vraagstuk in een oogwenk op. <uitgesloten>*

Er bestaat blijkbaar een tendentie om absoluut-categoriale constituenten niet te gebruiken in zinnen die wel als algemene uitspraak bedoeld zijn, maar waarin de door het gezegde uitgedrukte werking niet goed voorstelbaar is met betrekking tot de hele soort of klasse, maar alleen in verband met een individueel lid daarvan. De klasse van de gastarbeiders heeft het niet gemakkelijk, maar in een café wordt alleen een individuele gastarbeider wel of niet toegelaten, je kunt alleen een concrete appel schillen en een concreet vraagstuk oplossen.

Tot nog toe zijn voor het categoriale gebruik alleen voorbeelden gegeven met substantieven in het enkelvoud. Constituenten met meervoudige substantieven kunnen echter ook categoriaal zijn. Analoog met de bepaalde en onbepaalde constituenten kunnen groepen met een meervoudig substantief met *de* als absoluut-categoriaal, groepen met een meervoudig substantief zonder lidwoord als representatief-categoriaal beschouwd worden. De beperking op de vervanging van absoluut-categoriale door representatief-categoriale constituenten komt dan om begrijpelijke redenen te vervallen: een individuele mens kan geen 100 000 jaar oud zijn, 'mensen' kunnen dit wel; één walvis kan niet uitsterven, 'walvissen' kunnen dit wel, enz. Voor de vervanging van representatief-categoriale constituenten door absoluut-categoriale geldt in het algemeen hetzelfde als wat hierboven gezegd is. Er zijn echter wel stilistische factoren in het spel die de zaak compliceren. Vergelijk de volgende voorbeelden met de zinnen (13), (15) en (18) t/m (27) (die uiteraard allemaal categoriaal opgevat moeten worden):

- (13c) *De Engelsen hebben een eigenaardig gevoel voor humor.*
- (13d) *Engelsen hebben een eigenaardig gevoel voor humor.*
- (15c) *De zebra's zijn gestreept.*
- (15d) *Zebra's zijn gestreept.*

- (18c) *De mensen* zijn sterfelijk.
- (18d) *Mensen* zijn sterfelijk.
- (19c) *De walvissen* zijn zoogdieren.
- (19d) *Walvissen* zijn zoogdieren.
- (20c) *De kiwi's* zijn uitheemse vruchten.
- (20d) *Kiwi's* zijn uitheemse vruchten.
- (21c) *De mensen* zijn al bijna 100 000 jaar oud.
- (21d) *Mensen* zijn al bijna 100 000 jaar oud.
- (22c) *De walvissen* dreigen uit te sterven.
- (22d) *Walvissen* dreigen uit te sterven.
- (23c) *De kiwi's* zijn in de jaren zestig voor het eerst ingevoerd.
- (23d) *Kiwi's* zijn in de jaren zestig voor het eerst ingevoerd.
- (24c) *De gastarbeiders* hebben het in onze samenleving niet gemakkelijk.
- (24d) *Gastarbeiders* hebben het in onze samenleving niet gemakkelijk.
- (25c) *De gastarbeiders* worden in dat café niet toegelaten. <twijfelachtig>
- (25d) *Gastarbeiders* worden in dat café niet toegelaten.
- (26c) *De appels* moet je schillen voor je ze opeet. <uitgesloten>
- (26d) *Appels* moet je schillen voor je ze opeet.
- (27c) Clara lost *de vraagstukken* in een oogwenk op. <uitgesloten>
- (27d) Clara lost *vraagstukken* in een oogwenk op.

Zonder context lijken sommige van de bovenstaande zinnen (die niet van de toevoeging 'uitgesloten' of 'twijfelachtig' zijn voorzien) minder aanvaardbaar, bijv. (15c), waar *de zebra's* al gauw de gedachte aan een bepaalde, niet-categoriale groep opwekt. Toevoeging van enige context heft dat bezwaar op, bijv.:

- (15e) Er zijn verschillende soorten wilde paarden, maar alleen de zebra's zijn gestreept.

Verder komen absoluut-categoriale constituenten met een enkelvoudig substantief vooral in geschreven taal en op een stilistisch hoger niveau voor en worden ze meer gebruikt naarmate een algemene uitspraak een abstracter karakter heeft, terwijl overeenkomstige constituenten met een meervoudig substantief eerder gebruikt worden voor uitspraken waarvan men zich de inhoud concreet kan voorstellen. Zo heeft (28a) de voorkeur boven (28b), maar (29b) boven (29a):

- (28a) *De mens* is de koning van de schepping.
- (28b) *De mensen* zijn de koningen van de schepping.
- (29a) In die tijd waste *de mens* zich bijna nooit.
- (29b) In die tijd wasten *de mensen* zich bijna nooit.

Het gaat hier echter om nogal subtiele verschillen.

De onderlinge verwisselbaarheid van absoluut- en representatief-categoriale constituenten, de beperkingen daarop en de stilistische factoren die hier een rol spelen, maken het onmogelijk uit de tegenstelling 'absoluut-categoriaal' tegenover 'representatief-categoriaal' duidelijke regels af te

leiden voor het gebruik van het lidwoord als zodanig. Hetzelfde geldt trouwens voor de tegenstelling ‘bepaald (= identificeerbaar)’ tegenover ‘onbepaald (= niet identificeerbaar)’. Wat dit laatste betreft zijn de eigennamen een duidelijk voorbeeld. Eigennamen duiden immers altijd één bepaalde, concrete persoon of zaak aan (tenzij ze als soortnaam worden gebruikt), die dus altijd identificeerbaar is. Men zou daarom verwachten dat eigennamen ófwel altijd een bepaald lidwoord krijgen (als kenmerk van de bepaaldheid = identificeerbaarheid) ófwel altijd zonder lidwoord gebruikt worden (omdat de bepaaldheid toch al evident is). Geen van beide is echter het geval.

In dit hoofdstuk wordt daarom het gebruik van de lidwoorden zoveel mogelijk beschreven aan de hand van categorieën van substantieven die t.a.v. de verbindbaarheid met een lidwoord bepaalde kenmerken vertonen. Hierbij wordt uiteraard in de mate waarin dat mogelijk en praktisch is, gebruik gemaakt van de begrippen bepaald, onbepaald en categoriaal. In de volgende subparagrafen van de inleiding (3·1·2·2 t/m 3·1·2·6) komen enkele duidelijk te begrenzen categorieën aan de orde waarin het gebruik van een bepaald en/of een onbepaald lidwoord en/of de afwezigheid van een lidwoord met elkaar vergeleken kunnen worden. In de paragrafen 3·2, 3·3¹³² en 3·4 worden dan de gevallen behandeld waarin alleen of vooral een bepaald lidwoord resp. het onbepaald lidwoord resp. geen lidwoord optreedt. Vooral in 3·4 komen echter heel wat gevallen aan de orde waar ook¹³⁷ een lidwoord aanwezig kan zijn. Het gaat daar om minder duidelijke categorieën dan in 3·1·2·2 t/m 3·1·2·6.

3 · 1 · 2 · 2

Bij eigennamen

1 Zonder bepaling

A Namen van mensen en dieren

- 1 Namen van mensen en dieren hebben doorgaans geen lidwoord. Voorbeelden:

Er is weer een boek uit van *Hugo Claus*.
Boudewijn 1 is de huidige koning der Belgen.
Bello blaft altijd als de bel gaat.

- 2 Het onbepaalde lidwoord kan voorkomen bij namen van beroemde personen, om te laten blijken dat men deze als exemplarisch beschouwt op het gebied waarop zij werkzaam (geweest) zijn. Voorbeelden:

Men zou een grote fout begaan de poëzie van *een Dryden* of *een Pope* te verwaarlozen.
De droomwereld die *een Jeroen Bosch* en *een Grünewald* verbeelden, ligt hem niet.

- 3 Het onbepaald lidwoord kan ook gebruikt worden met de betekenis ‘een zekere’ en het kan dan, soms met een pejoratieve bijklank, de vorm *ene* krijgen.

Er is *een (meneer) Andriessen* aan de telefoon.
Ik heb vandaag *ene Ludo Verstappen* ontmoet.

Opmerking 1 — Een eigennaam wordt als soortnaam gebruikt in gevallen als:

Zij is een Wyers ‘een lid van de familie Wyers’. —

- 4 Namen van (bekende) personen worden soms gevolgd door de combinatie ‘*de* + substantief/adjectief’, waarmee een nadere specificering van de bedoelde persoon wordt uitgedrukt, die het karakter van een bijnaam kan krijgen. De gehele groep is als eigennaam te beschouwen. Voorbeelden:

Filips de Goede, Karel de Stoute, Willem de Vijfde, Willem de Veroveraar, Iwan de Verschrikkelijke, Willem de Zwijger, Gerrit de Stotteraar.

B *Aardrijkskundige namen die bestuurlijke eenheden en continenten aanduiden*

- 1 Enkelvoudige namen van continenten en (eventueel historische of fictieve) bestuurlijke eenheden (naties, deelstaten, provincies, steden, dorpen, enz.) worden altijd zonder lidwoord gebruikt, ook als slechts een deel van de eenheid genoemd wordt (bijv. het noordelijke, het centrale, enz.). De naam mag echter geen aanduiding van de staatsvorm bevatten (zie 3). Voorbeelden:

Werelddelen: Azië, Antarctica, Oost-Afrika, Midden-Amerika, Centraal-Europa;
Naties: Nederland, Iran, China, Utopia;
Provincies of deelstaten: Henegouwen, Gelderland, Vlaanderen, Beieren, Michigan, Schotland, Zuid-Holland;
Steden: Arnhem, Brussel, Rotterdam, Boekarest, Teheran.

In namen als *Den Haag*, *Den Helder*, *De Panne*, *Den Bosch*, *Den Haan* vormt het lidwoord een deel van de eigennaam.

- 2 Het lidwoord wordt altijd gebruikt als de eigennaam meervoudig is:

de Bahama's, de Hebriden, de Verenigde Staten, de Canarische Eilanden, de Nederlanden.

- 3 Het lidwoord wordt ook altijd gebruikt als de staatsvorm in de naam voorkomt (bijv. *republiek*, enz.):

de DDR, de Sovjet-Unie, het Verenigd Koninkrijk.

C *Aardrijkskundige namen die geen bestuurlijke eenheden of continenten aanduiden*

- 1 Namen van natuurlijke streken komen op niet-systematische wijze met en zonder lidwoord voor:

de Veluwe, de Borinage, de Provence, de Sinai, de Betuwe, de Kempen, de Wadden, de Voer, Haspengouw, Lapland, Twente, Westerwolde, Umbrië, Andalusië.

- 2 Namen van bergen, gebergten en bossen worden met een lidwoord gebruikt:

Bergen: de Mont Blanc, de Everest, de Vesuvius, de Snowdon, de Olijfberg;
Gebergten: de Kaukasus, de Oeral, de Himalaya, de Alpen, de Ardennen, de Vogezen, de Pyreneeën;
Bossen: het Kolenwoud, het Zoniënwoud, het Muziekbos, het Zwarte Woud.

- 3 Waternamen hebben ook een lidwoord:

de Noordzee, de Atlantische Oceaan, het Zilvermeer, het IJsselmeer, de Maas, de Rijn, de Mississippi, de Wolga, de Moldau, de Amstel, het Albertkanaal, het Panamakanaal, de Gaverbeek, de Voer.

- 4 Namen van eilanden hebben geen lidwoord:

Terschelling, Schiermonnikoog, Jersey, Gotland, Java, Sardinië.

- D *Namen van hemellichamen* krijgen het lidwoord als de oorspronkelijke soortnaam (die het lidwoord vereist) nog duidelijk herkenbaar is:

de Poolster, de Melkweg, de Grote Beer, de Tweeling.

In andere gevallen hebben ze geen lidwoord:

Andromeda, Jupiter, Venus.

E *Temporele eigennamen*

- 1 De namen van maanden en dagen hebben in het algemeen geen lidwoord:

januari, juli;
zaterdag.

Voor de namen van de dagen in tijdsbepalingen: zie 3·1·2·6.

128

- 2 Namen van bijzondere dagen, bijv. feestdagen, hebben meestal geen lidwoord:

Prinsjesdag, Driekoningen, Vlaggetjesdag, Pakjesavond, Nieuwjaar, Kerstmis (ook: (de) Kerst), Allerheiligen, Allerzielen, Aswoensdag, Witte Donderdag, Goede Vrijdag, Pasen, Hemelvaart.

- 3 Namen van periodes worden met een lidwoord gecombineerd:

de Vasten, de Advent, de Ramadan, het Carnaval (ook zonder lidwoord), de Gentse Feesten;
het pleistoceen, de Renaissance.

Als naamwoordelijk deel van het gezegde verliezen deze eigennamen hun lidwoord: *Over een paar dagen is het Vasten.*

Opmerking 2— Regionaal is het gebruik zonder lidwoord van de combinaties ‘eigenaam (plaatsnaam) + kermis’ zoals: *Leuven Kermis, Tervuren Kermis.*—

F *Namen van gebouwen, monumenten, pleinen, straten, parken enz.* worden door het lidwoord voorafgegaan:

de Eiffeltoren, het Atomium, de Boerentoren, het Louvre, de Sint-Janskerk, de Efteling, het Vondelpark, de Dam, het Damrak, de Kalverstraat, de Groesbeekseweg, de Parklaan, de Donkersteeg.

Als de naam van een gebouw, een winkel, een horecabedrijf e.d. voorafgegaan wordt door een soortnaam, wordt de combinatie ‘soortnaam + eigenaam’ als één geheel beschouwd. Vóór een dergelijke woordgroep ontbreekt vaak het lidwoord:

We hebben *slot Loevestein* bezichtigd.
Bij *paleis Soestdijk* moet je rechts af.
De reünie werd gehouden in *café Rust wat*.
Wij kopen onze dranken altijd bij *slijterij Van Dam*.

G *Namen van organisaties of verenigingen* krijgen meestal een lidwoord:

de UNO, de NAVO, de Benelux;
de VVD, het CDA, de Zwarte Hand.

H *Namen van kranten, weekbladen, tijdschriften enz.* worden met een lidwoord gecombineerd als de eigenaam is afgeleid van een soortnaam (die het lidwoord vereist) en als die soortnaam nog duidelijk herkenbaar is:

de Volkskrant, de Gelderlander, De nieuwe taalgids, Het Volk, De Morgen, 't Kapoentje.

Anders ontbreekt het lidwoord in de naam:

Libelle, Viva, Robbedoes, Panorama, Lingua, Life, Televizier.

Na een voorzetsel kan vooral in gesproken taal wel een lidwoord gebruikt worden, bijv.:

Ik weet niet meer of ik dat in *de Libelle* of in *de Panorama* gelezen heb.

II *Met bepaling*

Eigennamen kunnen met een voor- of nabepaling gecombineerd worden:

- zonder lidwoord (A);
- met een onbepaald lidwoord (B);
- met een bepaald lidwoord (C).

A *Zonder lidwoord*

Afgezien van de gevallen waarin de afwezigheid van een lidwoord regel is (zie 3.4) komt een voorbepaling zonder lidwoord alleen voor bij namen van mensen en bij aardrijkskundige namen die ook zonder lidwoord gebruikt worden; het zijn min of meer vaste verbindingen. Voorbeelden:

Slimme Joop heeft weer eens een list verzonnen.

Geheimzinnig Tibet is een ideale vakantiebestemming voor de toerist die alles al gezien heeft.

Donker Amsterdam met zijn criminaliteit wordt steeds gevaarlijker.

B *Met een onbepaald lidwoord*

Een bepaling met een onbepaald lidwoord kan bij alle eigennamen voorkomen. Voorbeelden:

Een vermoeide Den Uyl stond de verslaggevers met tegenzin te woord.

Om vijf uur 's morgens kwamen we *in een nog slapend Rotterdam* aan.

Een dichtgevroren Noordzee, hebben jullie dat wel eens gezien?

We hebben dit jaar *een vroege Pasen*.

Een Kalverstraat zonder winkels, dat is zoiets als *een carnaval zonder bier*.

C *Met een bepaald lidwoord*

Ook een bepaling met een bepaald lidwoord kan bij alle eigennamen voorkomen. Eigennamen die ook zonder bepaling met een lidwoord gecombineerd worden, behouden dat lidwoord. Voor de keuze tussen *de* en *het* bij de andere eigennamen geldt:

- namen van mensen en dieren zijn *de*-woorden;
- aardrijkskundige namen zijn *het*-woorden;
- andere eigennamen zijn *de*-woorden, behalve als het samengestelde woorden betreft waarvan het laatste deel een *het*-woord is (*de vroege Pasen*, *het komende Nieuwjaar*). Voorbeelden:

De in 1983 overleden Tennessee Williams was een bekend Amerikaans toneelschrijver.

Na die operatie is onze hond nooit meer *de oude Bello* geworden.

Het Brugge uit de Middeleeuwen kun je nog overal herkennen.

Van *het overbevolkte Java* zijn velen naar andere eilanden geëmigreed.

Dat was *de laatste Kerstmis die we samen gevierd hebben*.

Opmerking— Het gebruik van een onbepaald dan wel een bepaald lidwoord vóór een eigenaam die door een bijvoeglijke bepaling nader bepaald wordt, vertoont subtiele verschillen in betekenis. Bij het gebruik van *een* hebben we te maken met iets incidenteels, iets onverwachts; bij *de*, resp. *het* daarentegen is er sprake van iets permanents of iets dat te verwachten is. Vergelijk:

(ia) Thuis troffen we een huilende Willy aan.

(ib) Thuis troffen we de huilende Willy aan.

Zin (ib) kan alleen gebruikt worden als uit het voorafgaande duidelijk is dat Willy huilt; in (ia) is het huilen van Willy verrassend.

Ook in de volgende zinnen is een soortgelijk verschil aanwezig:

- (iia) En zo reden we op 14 mei een brandend Rotterdam binnen.
- (iib) En zo reden we op 14 mei het brandende Rotterdam binnen.

In (iia) wordt uitgedrukt dat Rotterdam op het moment van het binnenrijden in brand staat; in (iib) is reeds eerder sprake geweest van het feit dat Rotterdam op de bewuste datum in brand stond.

In overeenstemming hiermee is het gebruik van het bepaald lidwoord bij vaste, permanente, of als normaal ervaren eigenschappen. Zo zal men aantreffen:

- (iii) De gebaarde Karl Marx.
- (iv) De met zijn onafscheidelijke pijp afgebeelde Popeye.

Maar wanneer het onverwachte, incidentele of als abnormaal ervaren eigenschappen betreft, wordt bij voorkeur het onbepaalde lidwoord gebruikt:

- (v) Een opvallend stil Parijs.
- (vi) Een sombere Danny Kaye.

De woordgroepen (v) en (vi) zijn alleen in deze vorm mogelijk doordat ze iets afwijkends uitdrukken: Parijs is zelden stil, Danny Kaye is normaliter niet somber. —

3 · 1 · 2 · 3

Bij aansprekingen

Bij aansprekingen worden in het algemeen substantieven zonder lidwoord gebruikt. Voor gebruik in aansprekingen komen vooral in aanmerking: eigennamen (als deze normaal met een lidwoord gecombineerd worden, verliezen ze dit lidwoord), woorden als *meneer* en *mevrouw*, verwantschapsnamen (vooral *(groot)vader*, *(groot)moeder* en synoniemen; *oom*, *tante*; in mindere mate *neef*, *nicht*) en sommige namen van beroepen en functies (bijv. *meester*, *dominee*, *bakker*, *voorzitter*). In bijzondere gevallen (bijv. bij personificatie) kunnen echter ook andere soortnamen als aanspreekvorm gebruikt worden. Enkele voorbeelden van minder voor de hand liggende gevallen:

O *Hebriden*, uw ruige schoonheid zal ik nooit vergeten!
Rijn, wat ben je vuil!
Stomme *tafel*, je staat me in de weg.
Paraplu, waar ga je met dat kind naar toe?

Alleen in de formule ‘*meneer/mevrouw de* + substantief’ komt het lidwoord voor. Als substantief worden hier namen van beroepen en functies gebruikt die als ‘hoog’ aangevoeld worden, bijv. *advocaat*, *ambassadeur*, *burgemeester*,

consul, deken, directeur, minister, president, schepen, senator, volksvertegenwoordiger, voorzitter, wethouder.

Verbonden met namen van andere (lagere) beroepen of met soortnamen die een subjectieve kwalificering inhouden, krijgt de formule een ironisch karakter. Voorbeelden:

Meneer de bediende zet wel een grote mond op, zeg.
Mevrouw de verraadster heeft weer een nieuwe jurk aan.
Heeft *meneer de vitter* nog een opmerking?

3 · 1 · 2 · 4

Bij namen van talen

Namen van talen zijn niet-telbare substantieven. Ze kunnen in bepaalde constituenten voorkomen, namelijk als ze een bepaalde hoeveelheid taalproductie (bijv. van één individu) aanduiden of een bepaald soort taal. Ze worden dan gecombineerd met het bepaalde lidwoord *het*. Voorbeelden:

Het Deens dat hij spreekt, is uitstekend.
Zijn artikelen vallen altijd op door *het slechte Engels*.
Het Nederlands dat door dat genootschap gepropageerd wordt, lijkt wel een kunsttaal.

In onbepaalde constituenten kunnen namen van talen een onbepaalde hoeveelheid taalproductie aanduiden; ze hebben dan geen lidwoord. Voorbeelden:

We hebben de hele avond *Frans* gesproken.
Wat daar staat is *Zweeds*, geen *Noors*.

In onbepaalde constituenten met een onbepaald lidwoord en een bepaling wordt weer een bepaald soort taal aangeduid, bijv.:

Hij spreekt *een Duits dat niemand verstaat*.
In Canada wordt *een heel ander Frans* gesproken *dan in Frankrijk*.

Namen van talen duiden ook vaak een taal als zodanig, het taalsysteem aan. Ze maken dan deel uit van categoriale constituenten. Het al dan niet gebruiken van het lidwoord is niet af te leiden uit de begrippen ‘absoluut-categoriaal’ en ‘representatief-categoriaal’; het is idiomatisch.

Dikwijls kan een naam van een taal met en zonder *het* gebruikt worden, bijv.:

(Het) Pools is een Slavische taal.
(Het) Nederlands lijkt op *(het) Duits*.
Ik vind *(het) Spaans* makkelijker te verstaan dan *(het) Portugees*.

In sommige gevallen is *het* verplicht, bijv. als lijdend voorwerp bij veel werkwoorden, in combinatie met *vertalen in/uit*, en in voorzetselconstituen-

ten met *van* ‘behorend tot...’ en *in* ‘met... als medium’. Voorbeelden:

Sommige Vlamingen haten *het Frans*.
Wij hebben *het Nederlands* onder de knie.
Deze historicus bestudeert momenteel *het oud-Bulgaars*.
De grammatica *van het Fins* is zeer gecompliceerd.
Deze roman is *uit het Hongaars in het Nederlands* vertaald.
Hoe zeg je dat *in het Italiaans*?
Zij zingt zelfs *in het Russisch*.

Vergelijk hiermee de volgende zinnen, waarin *van* en *in* in andere betekenissen gebruikt worden:

Ik heb altijd meer *van Grieks* dan *van Latijn* gehouden.
Op school was hij beter *in Engels* dan *in Duits*.

In de laatste twee zinnen is *het* zo niet onmogelijk, dan toch zeer ongebruikelijk. Datzelfde geldt bijv. als de naam van een taal lijdend voorwerp is van *spreken, verstaan, begrijpen, lezen*. Voorbeelden:

Verstaat u *Duits*?
Ik kan *Russisch* lezen, maar niet spreken.

Uitgesloten is het lidwoord bij *studeren*:

Ik studeer *Nederlands*.

3 · 1 · 2 · 5

Bij namen van verkeersmiddelen en communicatiemedi

Wanneer woorden als *trein, bus* resp. *radio, telefoon* gebruikt worden om het verkeersmiddel resp. het communicatiemedium als zodanig (als soort) aan te duiden, wordt – afgezien van het voorzetsel *per*, dat nooit door een lidwoord gevolgd wordt; zie 3·4·2·3/a – altijd een bepaald lidwoord gebruikt. Voorbeelden: 140

Ik reis meestal met *de trein|de bus|de tram|de auto*.
Het werd bekend gemaakt via *de radio* en *de televisie*.
Zoiets vertel je toch niet door *de telefoon*!

We hebben hier te maken met absoluut-categoriaal gebruik.

Representatief-categoriale constituenten met deze substantieven zijn alleen mogelijk als men een uitspraak doet die van toepassing is op elk concreet middel van vervoer of elk concreet toestel voor communicatie, bijv.:

Ik zit niet graag in *een tram*.
Een telefoon is toch wel praktisch.

Op deze concrete manier gebruikt kunnen de bedoelde substantieven natuurlijk ook in bepaalde en onbepaalde constituenten voorkomen:

De tram is net weg.
Er reed *een tram* voorbij.
De telefoon gaat.
Ik heb *een telefoon* in de huiskamer en in de slaapkamer.

3 · 1 · 2 · 6

In tijdsbepalingen

1 Bepaalde tijdsaanduiding

In tijdsbepalingen waarin een tijdstip of periode wordt aangegeven die voor de hoorder identificeerbaar is, kunnen substantieven die een bepaalde tijdsruimte aanduiden, waaronder ook de namen van dagen, maanden en seizoenen, gebruikt worden: zonder lidwoord (1), met een bepaald lidwoord (3), of op beide manieren (2). De tijdsbepalende genitieven ('s *morgens*, 's *zondags*) worden afzonderlijk behandeld (4).

1 Altijd zonder lidwoord worden gebruikt:

- de namen van de maanden;
- de namen van de dagen (behalve in de onder 2 en 3 genoemde gevallen), eventueel verlengd met *-morgen*, *-ochtend* (ook: *-voormiddag* <regionaal en schrijftaal>), *-middag* (ook: *-namiddag* <regionaal en schrijftaal>), *-avond* en *-nacht*. Als de maandag, dinsdag enz. wordt aangeduid die het dichtst vóór resp. na het spreekmoment ligt, kunnen *jongstleden* (*jl.*)|*laatstleden* (*ll.*) resp. *aanstaande* (*a.s.*)|*komende*|*volgende* <regionaal> worden toegevoegd;
- tijdsaanduidingen met *verleden*;
- de tijdsaanduidingen *middernacht*, *zonsopgang*, *zonsondergang*. Voorbeelden:

In *juli* gaan we met vakantie.
(Aanstaande) *donderdagmorgen* vertrekt José naar Suriname.
(Jongstleden) *maandag* heeft Freddy een fiets gekocht.
Volgende week *vrijdag* hebben we weer een vergadering.
Zondag een week geleden hadden we vier mensen te eten.
(Op) *zaterdag* 12 december 1981 is ze gestorven.
Verleden *zaterdag*|*week*|*jaar* heeft hij een aanrijding gehad.
Om *middernacht* zijn we gaan slapen, en bij *zonsopgang* waren we er al weer uit.

2 Zonder lidwoord of met een bepaald lidwoord worden gebruikt:

- substantieven als *wèek*, *maand*, *jaar* (maar niet *dag*) en de namen van de seizoenen, voorafgegaan door *vorig(e)*, resp. *volgend(e)*, *komend(e)*, als de periode wordt aangeduid die het dichtst vóór resp. na de periode ligt waarin het spreekmoment zich bevindt;
- de namen van de dagen, gevolgd door *daarvoor*, *daarna*|*daarop*. Voorbeelden:

Het is nu lang niet zo koud meer als (*de*) *vorige week*.
(*De*) *vorige winter* heeft het nauwelijks gevoren, maar dat is nu wel even anders!

(*Het*) *komend(e) weekend* zijn we thuis.
 (*De*) *komende zomer* ga ik niet naar de cursus in Hasselt.
 Als we er nu niet mee klaarkomen, moeten we het maar tot (*het*)
volgend jaar uitstellen.
 Zaterdag kwam hij uit het ziekenhuis en (*de*) *maandag daarop* ging hij
 weer naar zijn werk.

- 3 Altijd met een lidwoord worden gebruikt:
- de namen van de dagen die van een bepaling voorzien zijn, behalve de onder 1 en 2 vermelde (bijv. *aanstaande, daarvoor*);
 - substantieven als *dag, week, maand, jaar* en de namen van de seizoenen, met uitzondering van de onder 2 genoemde gevallen;
 - de namen voor de delen van de dag (*morgen, avond, enz.*), als ze als zelfstandig woord gebruikt worden. Voorbeelden:

Maandag was hij alweer op zijn werk en *de vorige zaterdag* was hij pas uit het ziekenhuis gekomen.

Van de zomer gaan we naar Zweden, *volgend jaar* naar Amerika en *het jaar daarop* zullen we wel geen geld meer hebben om op reis te gaan.

De volgende winter leed Napoleon zijn historische nederlaag in Rusland.

De derde dinsdag in september ga ik naar Den Haag.

In de herfst gaan we weer bollen planten.

Om 10 uur *in de morgen* zat het huis al vol.

De volgende avond werd het weer even laat als *de dag daarvoor*.

4 Tijdsbepalende genitieven

Tijdsbepalende genitieven komen voor bij woorden die delen van de dag aangeven en bij de woorden *zomer* en *winter* (*a*), bij de namen van de dagen (*b*) en in enkele andere gevallen (*c*).

- a* Bij woorden die delen van de dag aangeven en bij *zomer* en *winter* wordt altijd het bepaald lidwoord in genitiefvorm gebruikt, steeds gespeld als 's: 's *morgens*, 's *ochtends*, 's *voormiddags* <regionaal en schrijftaal>, 's *middags*, 's *namiddags* <regionaal en schrijftaal>, 's *avonds*, 's *nachts*, 's *zomers*, 's *winters*. Deze verbindingen hebben dezelfde betekenis als voorzetselconstituenten met *in* ('s *morgens* = *in de morgen*, 's *zomers* = *in de zomer*, enz.), al bestaat er soms een voorkeur voor de ene of de andere vorm. Het substantief kan echter niet met een bijvoeglijke bepaling gecombineerd worden, wat in de voorzetselconstituenten wel mogelijk is. Er kan soms wel een bijwoordelijke bepaling als nabepaling aan de tijdsbepalende genitief toegevoegd worden. Vergelijk:

Om 10 uur 's *morgens* zat het huis al vol.

Om 10 uur *in de morgen* zat het huis al vol.

In de vroege morgen kwamen er al bezoekers.

's *Morgens vroeg* kwamen er al bezoekers.

Hij werkt het liefst 's *nachts*.

Hij werkt het liefst *in de nacht*.

Hij is gestorven *in de nacht van zondag op maandag*.
 Hij is gestorven *'s nachts van zondag op maandag*. <uitgesloten>
's Winters zie je hier weinig mensen.
In de winter zie je hier weinig mensen.
In de winter van dat jaar zijn we getrouwd.
's Winters dat jaar zijn we getrouwd. <twijfelachtig>
 We zijn *'s winters* getrouwd, dus we konden de receptie niet in de tuin houden.

- b* Bij de namen van de dagen komen vormen met en zonder lidwoord voor. De vormen zonder lidwoord zijn altijd mogelijk. Daarnaast bestaan (en zijn gebruikelijker): *'s zondags*, *'s maandags*, *'s woensdags*, *'s zaterdags*. Naast *vrijdags* komt regionaal *'s vrijdags* voor; *dinsdags* en *donderdags* zijn de enige mogelijkheden. De namen voor de delen van de dag kunnen aan de namen van de dagen worden toegevoegd, altijd met tussen-*s* en slot-*s* en steeds aaneengeschreven: *'s maandagsmorgens*, *dinsdagsmiddags* enz.

Deze tijdsbepalende genitieven kunnen alleen gebruikt worden om dagen aan te duiden die *niet* de maandag, dinsdag, enz. zijn die het dichtst bij het spreekmoment liggen. Zo kan men niet op de woensdag van een bepaalde week zeggen:

Ik ben *maandags*, dus eergisteren, naar Den Haag geweest. <uitgesloten>
 We hebben *vrijdags*, dus overmorgen, vergadering. <uitgesloten>

De tijdsbepalende genitieven kunnen dus wel gebruikt worden om verder van het spreekmoment verwijderde dagen aan te duiden, alsook dagen waarop de door het gezegde uitgedrukte werking (handeling, gebeurtenis, enz.) gewoonlijk plaatsvindt. Voorbeelden:

De eerste week van de volgende maand gaan we verhuizen. Dat wordt een hele drukte: *'s maandags* en *dinsdags* inpakken, *'s woensdags* de eigenlijke verhuizing, enz.
 We hebben onze week in Parijs goed besteed: *'s maandags* naar de Notre Dame, *dinsdags* naar de Eiffeltoren, enz.
's Maandags moet ik altijd naar Den Haag.
 De wekelijkse stafvergadering is *vrijdags*.

- c* Andere tijdsbepalende genitieven zijn: *'s anderendaags* 'de volgende dag' <regionaal en schrijftaal>, (*tweemaal*, *driemaal*) *daags* 'per dag', *daags* (*daarvoor*, *daarna|daarop*) 'op de dag', *'s jaars* 'per jaar' <schrijftaal>. Voorbeelden:

Hij was die avond laat thuisgekomen, maar *'s anderendaags* was hij weer vroeg op. <regionaal>
 (In een gebruiksaanwijzing bij een geneesmiddel:) Driemaal *daags* een lepel.
 Op mijn verjaardag was ik thuis. *Daags* daarna vertrok ik weer.
 Het tijdschrift verschijnt tweemaal *'s jaars*. <schrijftaal>

II *Onbepaalde tijdsaanduiding*

In tijdsbepalingen waarin een tijdstip of een periode wordt aangegeven die voor de hoorder niet identificeerbaar is, worden substantieven met een onbepaald lidwoord of zonder lidwoord gebruikt. Namen van maanden hebben nooit een lidwoord. Namen van dagen hebben het onbepaald lidwoord bij zich als ze van een bepaling voorzien zijn; anders komen ze met en zonder lidwoord voor. Voorbeelden:

Het was in *mei*, maar ik weet niet meer in welk jaar.

Ik ben dit jaar op (*een*) *dinsdag* jarig.

We waren er op (*een*) *zondag* en dan is alles gesloten.

(Op) *een regenachtige zondag* ben ik eens naar het museum Amstelkring gegaan.

Eens op *een dag* werd Klein Duimpje door zijn ouders naar het bos gestuurd.

3·2 De lidwoorden van bepaaldheid (bijzondere gebruikswijzen)

3·2·1

Inleiding

Zoals in 3·1·1 vermeld is, wordt het lidwoord *de* gebruikt bij meervoudige substantieven en *de*-woorden in het enkelvoud; *het* bij enkelvoudige *het*-woorden. Ze komen voor in bepaalde en absoluut-categoriale constituenten.

Enkele voorbeelden met verschillende soorten substantieven, die in de (a)-zinnen in bepaalde, in de (b)-zinnen in absoluut-categoriale constituenten voorkomen (vgl. 3·3·1 en 3·4·1): 135, 137

- (1a) *De auto* staat voor, meneer.
- (1b) *De auto* is voor sommigen de heilige koe, voor anderen de zondebok.
- (2a) *De vis* schoot heen en weer door het water.
- (2b) *De vis* wordt duur betaald.
- (3a) Heb je *het bier* wel in de koelkast gelegd?
- (3b) Is *het bier* alweer duurder geworden?
- (4a) Onze koningin is erg geliefd bij *het volk*.
- (4b) De stem van *het volk* is de stem van God.
- (5a) *De taal* die hij uitslaat, is niet om aan te horen.
- (5b) *De taal* is een zeer gecompliceerd systeem.
- (6a) *De muziek* staat veel te hard.
- (6b) In zijn leven neemt *de muziek* de belangrijkste plaats in.

In de subparagrafen 3·2·2·1 t/m 3·2·2·3 worden bijzondere gebruikswijzen van het bepaald lidwoord behandeld. Niet in dit hoofdstuk opgenomen zijn het zgn. possessieve lidwoord (zie 4·5·10) en het gebruik bij adjectieven in de overtreffende trap (zie 6·4·3·4). 213
338

3·2·2

Bijzondere gebruikswijzen

3·2·2·1

Beklemtoond lidwoord

De combinatie 'beklemtoond lidwoord + substantief' betekent 'de persoon of zaak bij uitstek'. Voorbeelden:

- Hij is *dé man* voor dat werk.
- Dat is *hét adres* voor Franse kaas.

Voor het gebruik van het bezittelijk voornaamwoord *je* met dezelfde functie: zie 4·5·6/b.

204

3 · 2 · 2 · 2

Distributief gebruik

Bij sommige substantieven kan een bepaald lidwoord gebruikt worden met distributieve betekenis ('ieder, elk'). Bij maataanduiders (*liter, kilometer, enz.*) is het voorzetsel *per* (altijd zonder lidwoord; zie 3·4·2·3/a) gebruikelijk- 140
ker. Voorbeelden:

De benzine kost straks weer dertig frank *de liter*.
Voor die meloenen betaal je twee gulden *het stuk*.
Hij krijgt een vergoeding van vijftig cent *de kilometer*.

Bij substantieven die een tijdsduur noemen (*uur, dag, week, enz.*) wordt het lidwoord voorafgegaan door *om*. Als na het lidwoord een telwoord groter dan één wordt gebruikt, is de betekenis 'na verloop van twee, drie, enz. van de genoemde tijdseenheden'. Als synoniem van *om de twee* wordt *om de/het andere* met een enkelvoudig substantief gebruikt, zodat *om de andere week* (= *om de twee weken*) de betekenis heeft van 'na verloop van twee weken', 'éénmaal in de twee weken'.

De betekenis van *om de/het* zonder telwoord is niet altijd duidelijk. Bij kleinere tijdseenheden is de betekenis vrijwel altijd 'na verloop van één eenheid', zodat *Om de minuut flitst er een lampje aan* betekent dat er elke minuut een lampje aangaat. Bij grotere tijdseenheden wordt meestal bedoeld 'na verloop van twee eenheden' (= *om de/het andere* = *om de twee*), zodat *De congressen worden om het jaar gehouden* betekent, dat er het ene jaar geen en het andere jaar wel een congres plaatsvindt.

Vooraf bij 'middelgrote' eenheden als *dag, week* en *maand* heerst onduidelijkheid, wat bijv. als consequentie heeft dat *om de week* synoniem kan zijn met *om de veertien dagen*.

Enkele ondubbelzinnige voorbeelden:

Om de andere dag gaat hij even bij zijn moeder langs. ('de ene dag wel, de andere dag niet')
Om de drie maanden komt er een nieuwe groep rekruten op. ('elke derde maand')
Om de zeven jaar krijgt hij een half jaar verlof. ('elk zevende jaar')

Ten slotte kan nog vermeld worden dat ook bij andere substantieven het bepaald lidwoord wel eens distributief gebruikt wordt, bijv.:

We moesten *de man* een tientje betalen. ('ieder van ons moest...')

3 · 2 · 2 · 3

In voorzetselconstituenten met een bepaald hoofdtelwoord

In voorzetselconstituenten met een bepaald hoofdtelwoord die een hoeveelheid uitdrukken die groter, kleiner of ongeveer zo groot is als de door het telwoord aangeduide hoeveelheid, kan of moet een bepaald lidwoord gebruikt worden. Het gaat om de voorzetsels: *boven*, *over* en *in* ('groter/meer dan'); *beneden*, *onder*, *binnen* en *tegen* ('kleiner/minder dan'); *rond* en de combinatie *om en nabij* ('ongeveer zo groot/veel als'). Bij leeftijdsaanduidingen en na *om en nabij* wordt het lidwoord vrijwel altijd gebruikt; in andere gevallen is het meestal facultatief. Voorbeelden:

Vroeger waren er films voor *boven de veertien* en voor *boven de achttien*.
Kinderen *beneden de drie jaar* kunnen kosteloos worden vervoerd, maar moeten bij plaatsgebrek op schoot worden genomen.
Grootvader is al *in de tachtig*.
Ik loop ook *tegen de vijftig*.
Ze zal *rond de dertig* zijn.
Als je *onder de eenentwintig* of *over de vijfenzestig* bent, krijg je reductie.
Dit moet *binnen (de) veertien dagen* klaar zijn.
De temperaturen zullen niet *boven (de) twintig graden* komen.
Bij aankopen *boven (de) honderd gulden* worden uw reiskosten vergoed.
Ik weet hun huisnummer niet precies; het is *in de twintig*, dacht ik.
(‘tussen twintig en dertig’)
Er zullen *om en nabij de honderd mensen* geweest zijn.

3·3 Het lidwoord van onbepaaldheid (bijzondere gebruikswijzen)

3·3·1 Inleiding

Zoals in 3·1·1 vermeld is, wordt het lidwoord *een* gebruikt bij telbare substantieven in het enkelvoud, en wel in onbepaalde en representatief-categoriale constituenten. 112

Enkele voorbeelden met verschillende soorten substantieven die in de (a)-zinnen in onbepaalde, in de (b)-zinnen in representatief-categoriale constituenten voorkomen (vgl. 3·2·1 en 3·4·1): 132, 137

- (1a) Er staat *een auto* op ons tuinpad.
- (1b) *Een auto* is duur in het gebruik.
- (2a) *Er zwom een goudvis* in het aquarium.
- (2b) *Een goudvis* vind ik een ideaal huisdier.
- (3a) Dit is *een bier* dat ik nog nooit eerder gedronken heb.
(N.B. Een representatief-categoriale constituent zou hier geen lidwoord hebben; zie 3·4·1.) 137
- (4a) Op dat eiland woont *een volk* dat geen leiders heeft.
- (4b) *Een volk* moet zijn eigen leiders kunnen kiezen.
- (5a) Hij slaat *een taal* uit die niet om aan te horen is.
- (5b) *Een taal* is een zeer gecompliceerd systeem.
- (6a) Hij dacht dat hij *een muziek* uit hoger sferen hoorde.
(N.B. Een representatief-categoriale constituent zou hier geen lidwoord hebben; zie 3·4·1.) 137

In de subparagrafen 3·3·2·1 t/m 3·3·2·3 worden bijzondere gebruikswijzen van het onbepaald lidwoord behandeld.

3·3·2 Bijzondere gebruikswijzen

3·3·2·1 Het type 'een schat van een kind'

Combinaties met de structuur 'een A van een B', waarin A en B substantieven zijn, kunnen de betekenis hebben 'een B als een A', 'een B die een A is' (zie voor dit type verder: 13·4·5/B). Voorbeelden: 714

een schat van een kind, een wolk van een baby, een loeder van een vent, een kwal van een vent, een boom van een kerel, een pracht van een kat, een kalf van een hond, een kanjer van een tafel, een kasteel

van een huis, een zaal van een slaapkamer, een droom van een sportwagen, een prul van een ding, een dijk van een salaris, een juweel van een ingeving.

Het gaat om min of meer vaste verbindingen, waarin na *van* alleen het onbepaald lidwoord voorkomt.

Uiteraard kunnen combinaties met deze structuur ook een andere betekenis hebben. Zo kan bijv. worden uitgedrukt dat A de waarde van B heeft: *een fluitje van een cent, een zuurtje van een frank*. Verder kan worden uitgedrukt: A 'bezit' B, bijv. in *Zo'n spaarpotje, dat is wat je noemt 'een schat van een kind'*. In deze gevallen zijn de lidwoorden beide variabel (*de schat van het kind*).

3 · 3 · 2 · 2

In uitroepen

In uitroepen kan *een* (ook gespeld 'n) ook gebruikt worden voor meervoudige substantieven en niet-telbare substantieven in het enkelvoud. Hiermee wordt uitgedrukt, dat de hoeveelheid van de aangeduide personen of zaken als groot ervaren wordt. Voorbeelden:

Wat *een* mensen zijn er geweest!
'n Mensen dat er geweest zijn!
Er zijn 'n mensen geweest, ontzettend gewoon!
'n Boeken dat hij heeft!
'n Bier dat hij dronk!
'n Rommel dat er lag!
Er lag toch *een* rommel!
We hadden een advertentie gezet. En 'n mensen aan de telefoon!

Soms kan 'n zonder betekenisverschil worden weggelaten:

Mensen dat er geweest zijn!
Bier dat hij dronk!

3 · 3 · 2 · 3

Voor bepaalde hoofdtelwoorden

Voor bepaalde hoofdtelwoorden (meest veelvouden van vijf, vanaf vijftien) betekent *een* 'ongeveer'. Met dezelfde functie kan *zo'n* gebruikt worden; hier bestaan minder beperkingen op de hoofdtelwoorden. Voorbeelden:

Er zullen *een* twintig mensen geweest zijn.
Hij heeft *zo'n* honderd artikelen geschreven.
Er komen elke dag *zo'n* drie of vier studenten op het spreekuur.

Aan *een* kan *goede* (ook: *dikke*) of *kleine* worden toegevoegd; *een goede/dikke* betekent 'iets meer dan', *een kleine* 'iets minder dan'. Voorbeelden:

Er waren wel *een goede* honderd mensen op de receptie.
Dan hebben we nu toch wel bij elkaar *een kleine* vijfduizend aanmeldingen.

3·4 Afwezigheid van een lidwoord (bijzondere gebruikswijzen)

3·4·1 Inleiding

Het onbepaald lidwoord *een* komt in het algemeen niet voor bij telbare substantieven in het meervoud en bij enkelvoudige niet-telbare substantieven. Onbepaalde en representatief-categoriale constituenten die uit dergelijke substantieven bestaan of waarin dergelijke substantieven kernwoord zijn, hebben daarom geen lidwoord.

Enkele voorbeelden met verschillende soorten substantieven, die in de (a)-zinnen in onbepaalde, in de (b)-zinnen in representatief-categoriale constituenten voorkomen (vgl. 3·2·1 en 3·3·1):

132, 135

- (1a) Er staan *auto's* op het schoolplein.
- (1b) *Auto's* zijn duur in het gebruik.
- (2a) Er zwommen *goudvissen* in het aquarium.
- (2b) *Goudvissen* behoren tot de karperachtigen.
- (3a) Ze hebben hier *bieren* waar ik zelfs nog nooit van gehoord heb.
- (3b) *Bier* is nog altijd de beste dorstlesser.
- (4a) Op dat eiland wonen *volkeren* die nog in het stenen tijdperk leven.
- (4b) *Volkeren* moeten hun eigen leiders kunnen kiezen.
- (5a) Er worden hier *talen* gesproken die nog weinig bestudeerd zijn.
- (5b) *Talen* zijn zeer gecompliceerde systemen.
- (6b) In zijn leven neemt *muziek* de belangrijkste plaats in.
(N.B. Het woord *muziek* komt nooit in het meervoud voor; in een betekenis zoals *bieren* in (3a) heeft, zou (*verschillende*) *soorten muziek* gebruikt moeten worden.)

3·4·2 Bijzondere gebruikswijzen

3·4·2·1 In kernachtige formuleringen

In bepaalde kernachtige formuleringen wordt meestal geen lidwoord gebruikt. Het gaat hier met name om:

bevelen: *Hoed af!* – *Handen omhoog!*

telegrammen: *Komen later.* *Ongeluk gehad.* *Auto stuk.*

krantekoppen: *Man vermoordt vriendin. – Toestand president blijft kritiek.*

opschriften: *Toilet – Uitgang – Rijkswacht – Maas – Beekse Bergen*

onderschriften bij kunstwerken: *Lezend meisje – Kind met hond*

titels van boeken, tijdschriften, enz.: *Nederlandse grammatica – Pedagogisch handboek – Kunst en maatschappij*

3 · 4 · 2 · 2

In nevenschikkingen

Nevenschikkende constructies van twee of meer substantieven die semantisch verwant zijn en/of een vaste uitdrukking vormen, kunnen zonder lidwoord voorkomen. Bij veel vaste uitdrukkingen is de afwezigheid van het lidwoord verplicht, bijv.:

De gil drong door *merg en been*.
Hij werd op *water en brood* gezet.
Ze zaten in *zak en as*.
Die opmerking raakt *kant noch wal*.
Ze heeft *kind noch kraai*.

In andere gevallen kan het lidwoord wel of niet aanwezig zijn, bijv.:

(*De*) *moeder en (het) kind* zijn verdronken.
(*De*) *mond en (de) keel* zijn ontstoken.
(*Het*) *kabinet en (het) parlement* hebben hun fiat gegeven.
(*De*) *jas en (de) das* horen aan de kapstok.
Hij kocht (*een*) *jas*, (*een*) *vest en (een) broek* van dezelfde stof.

Weglating van het lidwoord is ook mogelijk bij eigennamen die normaal wel een lidwoord krijgen, bijv.:

(*De*) *Schelde en (de) Leie* verenigen zich te Gent.
(*De*) *Telegraaf en (Het) Parool* hebben er melding van gemaakt.

Als het lidwoord afwezig is, kan het substantief geen voorbepaling hebben (afgezien van de in 3·4·2·1 bedoelde gevallen):

Nieuw kabinet en parlement hebben hun fiat gegeven. <uitgesloten>

Ook bij nevenschikkingen achterzetselconstructies kan het lidwoord afwezig zijn. We hebben hier meestal te maken met vaste uitdrukkingen (altijd zonder lidwoord). Voorbeelden:

Het is de hele dag: *trap op, trap af*.
De betogers liepen *straat in, straat uit*.
Het ging *berg op, berg af*.

3 · 4 · 2 · 3

Na voorzetsels

In een groot aantal gevallen kan na een voorzetsel een enkelvoudig substantief zonder lidwoord voorkomen. Een dergelijk substantief kan in het algemeen geen voor- of nabepaling krijgen, afgezien van gevallen waarin voorzetsel, bepaling en substantief een vaste verbinding vormen (bijv. *per kerende post, met buitengewoon verlof*).

Vergelijk de volgende voorbeelden:

- (1a) Ik ga altijd *per trein*.
- (1b) Ik ga altijd *met de trein*.
- (1c) Ik ga altijd *per trein van 8.25 uur*. <uitgesloten>
- (1d) Ik ga altijd *met de trein van 8.25 uur*.
- (2a) *Zonder auto* zou ik me niet kunnen redden.
- (2b) *Zonder de auto van mijn vrouw* zou ik me niet kunnen redden.
- (2c) *Zonder auto van mijn vrouw* zou ik me niet kunnen redden. <uitgesloten>
- (3a) Marieke gaat nog niet *naar school*, ze is pas vijf jaar.
- (3b) Marieke gaat nog niet *naar school*, het is pas acht uur.
- (3c) Marieke gaat nog niet *naar de grote school*.
- (3d) Marieke gaat nog niet *naar grote school*. <uitgesloten>
- (4a) De operatie is *volgens plan* verlopen.
- (4b) De operatie is *volgens slim bedacht plan* verlopen. <uitgesloten>

Uit de vergelijking van (1a) met (1c), (2a) met (2b)/(2c) en (4a) met (4b) zouden we de conclusie kunnen trekken dat de substantieven zonder lidwoord een onbepaalde referent aanduiden (bijv. niet een concrete trein, maar het verkeersmiddel als zodanig), waarmee overigens een uitzondering gesignaleerd zou zijn op het gebruik van het lidwoord in categoriale constituenten, beschreven in 3·1·2·1 (vergelijk ook (1b)). Uit het naast elkaar 113 bestaan van (3a) en (3b) blijkt echter, dat de substantieven zonder lidwoord ook een bepaalde referent kunnen aanduiden: in (3a) betekent *school* de institutie, in (3b) een schoolgebouw. Vergelijk hiermee dan weer (5a) en (5b), waar in beide betekenissen wél een lidwoord gebruikt wordt:

- (5a) We beschouwen ons wel als christen, maar we gaan niet meer *naar de kerk*.
- (5b) We gaan om tien uur *naar de kerk*.

Bovendien is het verschil tussen een onbepaalde en een bepaalde referent, ook al is het aanwezig te veronderstellen, voor de praktijk van het taalgebruik soms van weinig belang. Vergelijk:

- (6a) Bij ongeval gelieve te waarschuwen: ... <schrijftaal>
- (6b) Bij een ongeval gelieve te waarschuwen: ... <twijfelachtig>

Bij (6a) kunnen we denken aan het verschijnsel 'ongeval' in het algemeen, bij (6b) aan een concreet ongeval. Hoewel er uiteraard altijd gewaarschuwd

wordt bij een concreet ongeval, komt in het taalgebruik vrijwel uitsluitend (6a) voor: het is een vaste verbinding in de schrijftaal. In de standaardtaal zijn de verhoudingen omgekeerd:

- (6c) Bij een ongeval moet je meteen de politie waarschuwen.
- (6d) Bij ongeval moet je meteen de politie waarschuwen. <twijfelachtig>

In deze subparagraaf wordt daarom verder niet getracht de afwezigheid van het lidwoord te verklaren; we beschouwen de gevallen waarin het al dan niet voorkomt als idiomatisch.

We onderscheiden: de voorzetsels *per*, *qua* en *te* (a), het voorzetsel *zonder* (b), combinaties met *van* en *tot* (c), parallelconstructies (d), plaatsaanduidende verbindingen (e) en andere verbindingen (f).

a De voorzetsels *per*, *qua* en *te*

Deze voorzetsels worden nooit gevolgd door een lidwoord. Voor de verschillende gebruikswijzen van *te* wordt verwezen naar 9·3·1. Voorbeelden:

624

- (7) De brieven worden *per luchtpost* verzonden.
- (8) Die appels kosten een gulden *per kilo*.
- (9) Het is een groot geleerde, maar *qua docent* is hij niet veel waard.
- (10) Geboren op 26 februari 1925 *te Amsterdam*.

b Het voorzetsel *zonder*

In constituenten die op grond van hun betekenis het lidwoord *een* vereisen, wordt dit na *zonder* meestal weggelaten. Voorbeelden (vergelijk ook (2a) en (2b) hierboven):

- (11a) Hij gaat nooit weg *zonder wandelstok*.
- (11b) Hij gaat nooit weg *zonder een wandelstok*. <twijfelachtig>
- (12a) *Zonder bril* ziet hij bijna niets.
- (12b) *Zonder een bril* ziet hij bijna niets. <twijfelachtig>
- (13) Niets is erger dan een café *zonder (een) kastelein*.

c Combinaties met *van* en *tot*

Als een voorzetselconstituent met *van* en een met *tot* gecombineerd worden om de volledige 'ruimte' tussen twee uiteinden te benadrukken, wordt het lidwoord na de voorzetsels soms weggelaten. Voorbeelden:

- (14) *Van (de) Pyreneeën tot (de) Vogezen* is geen druppel regen gevallen.
- (15) Ik heb die marathonzitting *van (het) begin tot (het) eind* bijgewoond.
- (16) Het voltallige personeel, *van (de) directeur tot (de) portier*, werd aan de tand gevoeld.

d Parallelconstructies

In parallelconstructies worden twee identieke substantieven zonder lidwoord door middel van een voorzetsel met elkaar verbonden. Het gaat hier meestal om vaste uitdrukkingen. Voorbeelden:

- (17) In oude tijden gold de wet: *oog om oog, tand om tand*.

- (18) *Keer op keer* heb ik ze *hand in hand* zien lopen.
 (19) *Aflevering op aflevering* verschijnen er bijdragen over dit onderwerp.

e Plaatsaanduidende verbindingen

De meest voorkomende verbindingen zijn:

aan boord, *aan* bakboord, *aan* huis, *aan* land, *aan* stuurboord, *aan* tafel, *aan* wal, *aan* zee;
in bad, *in* bed, *in* veilige haven, *in* huis, *in* (volle) zee;
naar bed, *naar* college, *naar* huis, *naar* kantoor, *naar* school, *naar* zee;
onder dak, *onder* zeil;
op bed, *op* kantoor, *op* (kost)school, *op* stal, *op* straat, *op* tafel, *op* tv, *op* weg, *op* zak, *op* zee;
van huis (weg);
voor anker.

Regionaal komen nog andere verbindingen voor, bijv.: *op café*, *op restaurant*, *naar kerk*.

Veel van deze verbindingen zijn te beschouwen als vaste uitdrukkingen en laten geen variatie toe. Soms komt echter naast een verbinding zonder lidwoord ook een constructie met een lidwoord voor. Zonder onderscheid kunnen bijv. gebruikt worden: *in bad/in het bad*, *op tafel/op de tafel*, *op tv/op de tv*.

In andere gevallen hangt het gebruik van een verbinding met of zonder lidwoord af van datgene wat er uitgedrukt moet worden. Zo zal men van iemand die kantoorbediende van beroep is en naar haar werk is gegaan, zeggen: *Ze is naar kantoor*, maar van iemand die bijv. in een magazijn werkt, maar zich tijdelijk naar een bepaald kantoor begeven heeft: *Ze is naar het kantoor*.

Soms is er duidelijk betekenisverschil; vergelijk:

- (20) Ze hebben lang naar woonruimte gezocht, maar nu zijn ze tenminste *onder dak*, al slapen ze nog *onder het dak*.

Hier betekent *onder dak zijn*: 'woonruimte hebben'; *onder het dak*: 'vlak onder het dak', 'op zolder'.

f Andere verbindingen

Van de niet-lokaliserende verbindingen kunnen er alleen ter illustratie enkele genoemd worden:

behoudens koninklijke goedkeuring <schrijftaal>;
bij gelegenheid, *bij* ongeval <schrijftaal>, *bij* toeval, *bij* uitzondering;
buiten bereik;
in positie (zijn);
in geval van (brand, diefstal, storing, enz.);
met open mond;
naar wens, *naar* keuze;
onder vrijgeleide, *onder* invloed;

op staande voet, op gelijke voet, op bevel, op voorwaarde, op slot, op slag, op verzoek, op aanvraag, op stap;
van beroep, van huis uit;
volgens afspraak, volgens plan.

Gevalen als de bovenstaande, waarin de afwezigheid van het lidwoord veroorzaakt wordt door het voorzetsel, moeten wel onderscheiden worden van die waarin een al dan niet telbaar gebruikt substantief voorkomt waarbij ook zonder voorzetsel het lidwoord kan ontbreken. Vergelijk:

- (21a) *Een moord* is een ernstig misdrijf.
- (21b) *Moord* is een ernstig misdrijf.
- (21c) Hij is beschuldigd *van een moord*.
- (21d) Hij is beschuldigd *van moord*.
- (22a) Dit is *een jeugdig enthousiasme* dat aanstekelijk werkt.
- (22b) Dat is *jeugdig enthousiasme*.
- (22c) Vol *van een jeugdig enthousiasme* dat aanstekelijk werkte, begon hij aan zijn taak.
- (22d) Vol *van jeugdig enthousiasme* begon hij aan zijn taak.

3 · 4 · 2 · 4

Bij substantieven met ‘unieke referentie’

Het lidwoord is dikwijls afwezig bij substantieven met zgn. unieke referentie. Hieronder wordt verstaan dat een substantief, al dan niet in combinatie met een of meer andere woorden, één welbepaald exemplaar (persoon of zaak) van een categorie aanduidt, dat dus ondubbelzinnig geïdentificeerd kan worden. Het gebruik van het bepaalde lidwoord kan hier als overbodig worden beschouwd.

Er zijn vijf gevallen te onderscheiden: substantieven met een eigennaam (*a*), substantieven met een letter en/of een nummer (*b*), verwantschapsnamen (*c*), substantieven voorafgegaan door bepaalde adjectieven (*d*) en enkele andere substantieven (*e*).

a Substantieven met een eigennaam

Eigennamen die een persoon aanduiden, kunnen worden voorafgegaan door een kwalificerend substantief, zonder lidwoord. Daarmee mag echter geen nationaliteit of levensbeschouwing worden genoemd en ook mag de kwalificering niet subjectief zijn. Combinaties als *de marxist Krol*, *de moslim Bazarghan*, *de Belg Martens*, *de stommeling De Wit*, *het generaaltje Swerts* hebben dus verplicht een lidwoord. Wel komen zonder lidwoord voor:

- benamingen van rangen binnen een hiërarchie:

MILITAIR

luitenant Van Dam, generaal Macarthur (in militaire kringen (als vaktaal) is de toevoeging van een bepaald lidwoord gebruikelijk: de luitenant Van Dam, de generaal Spoor);

RELIGIEUS

kapelaan Oedekerke, paus Gregorius III, broeder Karel, kardinaal Suenens, moeder Teresa, ayatollah Khomeiny;

- titels:
doctorandus Sterk, Sjeik Ali, prinses Juliana, freule de Gongourt, baron Casier;
- aanspreekwoorden (waaronder ook beroepsaanduidingen):
meneer/mevrouw/jongeheer/mejuffrouw Verdonk, kameraad Andropov, professor Michels, notaris Declerck;
- aanduidingen van beroepen of functies die niet als aanspreekwoord worden gebruikt (vooral in journalistieke stijl):
accountant Derksen, boer Devos, doelman Pfaff, apotheker Douma, wetenschappelijk medewerker Houtsma, minister Winsemius, trainer Michels, makelaar in huizen Wubbels;
- sommige verwantschapsnamen:
tante Jeanne, oom Paul.

Wat de verwantschapsnamen betreft, moeten we opmerken dat vooral *oom* en *tante* met een eigenaam verbonden worden. De woorden *dochter*, *zoon*, *zus(ter)*, *broer (broeder)*, *zwager*, *schoonzus(ter)*, *schoonbroer*, *schoonvader*, *schoonmoeder* treft men bijna nooit aan in combinatie met een eigenaam. Verbindingen met *neef* en *nicht* zijn minder gebruikelijk (*neef Piet*, *nicht Loesje*). Woorden als (*groot*)*vader* en (*groot*)*moeder* zonder lidwoord kunnen gevolgd worden door een familienaam als die woorden in een bepaalde situatie op zichzelf geen unieke referentie hebben, bijv. wanneer er meer dan één grootvader bestaat:

- A Ik ben bij grootvader geweest.
- B Bij grootvader Jacobs?
- A Neen, bij grootvader Huys.

Gebruikelijk zijn wel enkele vaste verbindingen zoals *Moeder Maria*, (*aarts*)*vader Abraham*, *Moedertje Rusland*, *vadertje Stalin*.

Voor eigennamen die een gebouw of een instelling aanduiden: zie 3·1·2·2/IF.

123

b Substantieven met een letter en/of nummer

In gevallen als: *gevangene 1078B*, *agent 007*, *dossier X53*, *kamer 17*, *rijksweg A43*, *tram|bus|lijn 6*, *bladzijde 23*, wordt het lidwoord minder gebruikt naarmate de verbinding meer in het taalgebruik van alledag voorkomt. Voorbeelden:

- In (*het*) *dossier X53* is hierover niets te vinden.
- (*De*) *rijksweg A43* zal niet worden doorgetrokken.
- De halte van *lijn 6* is opgeheven.
- Dat staat op *bladzij 23*.

c Verwantschapsnamen

De verwantschapsnamen (*groot*)vader en (*groot*)moeder (en variaties ervan zoals *papa*, *opa*, *moeke*, enz.), in mindere mate *oom* en *tante*, en in nog mindere mate *neef* en *nicht*, komen wanneer ze voor familieleden van de spreker gebruikt worden zonder lidwoord voor. Voorbeelden:

Vader heeft ons gevraagd stil te zijn.
Ik heb een cadeautje voor *tante*.
Wat is *oma* toch lief!

Buiten dit familieverband worden normaal lidwoorden gebruikt, bijv.:

De vader van Piet heeft een nieuwe auto gekocht.
Treesje heeft *een nieuwe mama* gekregen.

Voor verwantschapsnamen in aansprekingen geldt het in de eerste alinea vermelde eveneens (vgl. 3·1·2·3); voor verwantschapsnamen met een eigen- 125 naam: zie hierboven onder a.

d Substantieven voorafgegaan door bepaalde adjectieven

In de schrijftaal wordt het lidwoord soms weggelaten voor substantieven die voorafgegaan worden door adjectieven als *bedoeld(e)*, (*boven*)*genoemd(e)*, (*laatst*)*vermeld(e)*, enz. Voorbeelden:

Bovengenoemd artikel bevat veel onjuistheden. <schrijftaal>
De verzekering onder *vermeld polisnummer* is ingegaan op 1 januari 1983. <schrijftaal>
Genoemde heren hebben de benoeming aanvaard. <schrijftaal>

e Andere substantieven

Door woorden als *beschuldigde*, *beklaagde*, *verdachte*, *verdediger*; *ondergetekende*, *schrijver (dezes)*, kan in een concrete situatie (de situatie in de rechtbank, de schrijfsituatie) één welbepaalde persoon worden aangeduid. Het lidwoord van bepaaldheid kan dan in de schrijftaal afwezig zijn. Voorbeelden:

Beschuldigde ontkent het verhaal van de heer Peters met grote stelligheid. <schrijftaal>
Ondergetekende verklaart hierbij akkoord te gaan met het voorstel. <schrijftaal>
Verdediger voert aan dat *verdachte* op de avond van de moord niet de controle had over zijn geestelijke vermogens. <schrijftaal>

3·4·2·5

Bij substantieven als naamwoordelijk deel van het gezegde

Als naamwoordelijk deel van het gezegde worden substantieven zonder lidwoord gebruikt om een kenmerkende hoedanigheid, met name een functie of beroep, een nationaliteit of een levensbeschouwing aan te duiden. Voorbeelden:

- (1a) Willem is *soldaat*.
- (2a) Hij is *Belg*.
- (3a) Hij is overtuigd *christen*.

Bij uitzondering worden ook verwantschapsnamen op deze manier gebruikt, bijv.:

- (4) Mijn broer Cornelis is vanmorgen *vader* geworden en nu ben ik dus *oom*.

Ook *man en vrouw* kunnen op een dergelijke manier gebruikt worden:

- (5) Zij zijn nu *man en vrouw*.

De functies kunnen ook een spelkarakter hebben:

- (6) Jantje was *mus* en Piet *merel*.

Als niet aan een functie, een nationaliteit of een levensbeschouwing gedacht kan worden, is een substantief zonder lidwoord onmogelijk:

- (7) Die vogel is *mus*. <uitgesloten>
- (8) De walvis is *zoogdier*. <uitgesloten>

Zinnen als (1a), (2a) en (3a) kunnen ook met een lidwoord voorkomen (voor het gebruik van *het* als onderwerp: zie 4·2·5/2b):

168

- (1b) Willem is *een soldaat*.
- (2b) Hij/het is *een Belg*.
- (3b) Hij/het is *een overtuigd christen*.

Tussen de (a)- en de (b)-zinnen is een aantal verschillen aan te geven.

- a In de (a)-zinnen kan de aard van de kwalificering geëxpliciteerd worden, wat in de (b)-zinnen onmogelijk is omdat hier een *individu* met een bepaald beroep enz. wordt genoemd:

- (9a) Hij is *advocaat van beroep*.
- (9b) Hij/het is *een advocaat van beroep*. <uitgesloten>
- (10a) Hij is *Belg van nationaliteit*.
- (10b) Hij/het is *een Belg van nationaliteit*. <uitgesloten>
- (11a) Hij is *christen van religie*.
- (11b) Hij/het is *een christen van religie*. <uitgesloten>

- b Dat in de (a)-zinnen niet geïndividualiseerd wordt, blijkt ook uit de mogelijkheid de substantieven zonder lidwoord die een beroep of functie aanduiden, onderwerp te doen zijn van een gezegde als: ... is *een (mooi enz.) beroep*, ... is *een (hoge enz.) functie*.

Voor de substantieven met lidwoord is dit onmogelijk, omdat *een advocaat* enz. geen beroep of functie noemt, maar een individu. Voorbeelden:

- (12a) *Opticien* is een mooi beroep.
(13) *Partijsecretaris* is een belangrijke functie.

Maar:

- (12b) *Een opticien* is een mooi beroep. <uitgesloten>

c De beide types reageren ook verschillend op de introductie van voor- en nabepalingen.

Substantieven zonder lidwoord kunnen alleen dan voor- of nabepalingen krijgen als de resulterende combinatie nog als geheel een beroep, een functie enz. kan uitdrukken. Wordt bijv. een adjectief als voorbepaling gebruikt, dan moet er semantisch een hechte eenheid bestaan tussen adjectief en substantief. Voorbeelden:

- (14) *Zijn vader was gediplomeerd opticien.*
(15) *Hij is nog praktizerend arts.*
(16) *Peter wordt wetenschappelijk medewerker.*

Nabepalingen worden frequent gebruikt bij substantieven die een beroep noemen of een functie, om dat beroep of die functie te specificeren. Voorbeelden:

- (17) *Hij is doctor in de theologie/hoogleraar (in de) wiskunde/leraar Nederlands/directeur van een ziekenhuis (of: ziekenhuisdirecteur)/leider van een jeugdbeweging (of: jeugdleider).*

Onmogelijk daarentegen is een betrekkelijke bijzin als bijvoeglijke nabepaling:

- (18) *Hij is tandarts die het niet zo nauw neemt.* <uitgesloten>
(19) *Peter is communist die nooit op straat komt.* <uitgesloten>

In de bijzin wordt namelijk geen specialiserende informatie over een functie enz. verstrekt, maar wel informatie over een *persoon*.

Een uitzondering is het gebruik van substantieven zonder lidwoord in uitroepende zinnen als:

- (20) *Communist die/dat je bent!*

Hier hebben we echter te maken met een heel bijzonder type zinnen, waarin de betrekkelijke bijzin vrijwel inhoudsloos geworden is (zie 23.3/5).

1068

d Verder valt nog een onderscheid te signaleren dat betrekking heeft op de objectiviteit of subjectiviteit van de uitingen. De zinnen zonder lidwoord kunnen nl. nooit worden gebruikt om een oordeel of waardering uit te spreken. De kwalificering is derhalve steeds *objectief*. Is het lidwoord aanwezig, dan kunnen de zinnen wel een *subjectief* karakter hebben. Vergelijk:

- (21a) Hij is *artiest*.
(21b) Hij is *een artiest*.

Terwijl in (21a) aan een persoon een feitelijke hoedanigheid wordt toegekend, waardoor de zin als mededeling van een feit kan worden getypeerd, kan (21b) een subjectief oordeel inhouden: de persoon in het onderwerp genoemd hoeft geen artiest te zijn, maar hij wordt ingedeeld in de klasse van artiesten, bijv. omdat hij zich gedraagt zoals een artiest dat doet.

Dat met zinnen van het (a)-type nooit een oordeel of waardering te kennen wordt gegeven, impliceert dat substantieven die altijd een subjectieve betekenis hebben niet in dit type kunnen fungeren:

- (22) Hij is stommeling/kwajongen/bedrieger/klaploper/dweper/dief/gangster, enz. <uitgesloten>

Met de onmogelijkheid van subjectiviteit hangt ook de onmogelijkheid samen om het substantief een diminutiefsuffix te geven, behalve als het gevallen betreft waarin de niet-verkleinwoordvorm nooit of slechts zelden gebruikt wordt en waarin het verkleinwoord geen affectieve betekenis heeft. Voorbeelden:

- (23) Hij is doktertje/kruideniertje/communistje/Belgje, enz. <uitgesloten>

De volgende zin is mogelijk omdat het substantief alleen naar de vorm een verkleinwoord is:

- (24) Zij is *dienstmeisje*.

Een substantief zonder lidwoord komt ook nooit voor in zinnen waarin de spreker zich minachtend uitlaat over een andere persoon, bijv.:

- (25a) Hij is me ook *advocaat*. <uitgesloten>
(25b) Hij is me ook *een advocaat*.

Een uitzondering is weer het gebruik van een substantief zonder lidwoord in uitroepende zinnen van het in (20) bedoelde type, die altijd een emotionele waardering inhouden:

- (26) *Communist(je)* dat je bent!
(27) *Advocaat(je)* dat je bent!

In dit type kunnen ook substantieven gebruikt worden waaruit altijd een negatieve waardering blijkt:

- (28) *Stommeling* dat je bent!
(29) *Kwajongen* die je bent!

e Zinnen met een meervoudig onderwerp behoren tot het (a)-type als ze een

enkelvoudig naamwoordelijk deel bevatten, tot het (b)-type als het naamwoordelijk deel meervoudig is. Vergelijk:

- (30a) Ze zijn allebei *praktizerend arts*.
- (30b) Ze zijn allebei *praktizerende artsen*.
- (31a) Ze zijn allebei *arts van beroep*.
- (31b) Ze zijn allebei *artsen van beroep*. <uitgesloten>
- (32a) Ze zijn allebei *arts die een drukke praktijk heeft*. <uitgesloten>
- (32b) Ze zijn allebei *artsen die een drukke praktijk hebben*.

Ten slotte dient nog vermeld te worden dat ook *zaaknamen* als naamwoordelijk deel van het gezegde zonder lidwoord kunnen voorkomen, bijv.:

- (33) Deze kamer is *opslagplaats*.
- (34) Dat zinsdeel is *bijwoordelijke bepaling*.

Evenals bij persoonsnamen worden hier functies, geen concrete zaken aangeduid, wat duidelijk wordt door omschrijving met *gebruikt worden als*, *fungeren als*:

- (35) Deze kamer wordt gebruikt als *opslagplaats*.
- (36) Dat zinsdeel fungeert als *bijwoordelijke bepaling*.

Wat de syntactische mogelijkheden betreft, geldt hetzelfde als wat hierboven voor zinnen met persoonsnamen gezegd is. Vergelijk:

- (37a) Deze kamer is *uitstekende opslagplaats*. <uitgesloten>
- (37b) Deze kamer is *een uitstekende opslagplaats*.

3 · 4 · 2 · 6

Bij substantieven als bepaling van gesteldheid

Een substantief zonder lidwoord komt ook voor in een bepaling van gesteldheid, vooral als die door *als* of *tot* wordt ingeleid. Voorbeelden:

- (1) Roger komt vandaag niet *als vriend*, maar *als advocaat*.
- (2) *Als voorzitter* werd hij zeer gerespecteerd.
- (3) *Als taalkundige* is hij geen cent waard.
- (4) *Als president* zou hij dat toch mogen weten.
- (5) *Als Amerikaan* heb je hier weinig rechten.
- (6) René wil die schuur *als moskee* gaan gebruiken.

De bepaling van gesteldheid in deze zinnen kan worden geparafraseerd als 'in de hoedanigheid van (advocaat, voorzitter, enz.)', waaruit blijkt dat ook hier van de concrete persoon of zaak wordt geabstraheerd: de nadruk ligt op de functie, het beroep, de levensbeschouwing, enz.

Zoals in het type dat in 3·4·2·5 behandeld is, vertoont het substantief ¹⁴⁴ zonder lidwoord ook hier geen getalscongruentie met het onderwerp:

- (7) Ze komen hier *als advocaat*.
- (8) Ze zijn mislukt *als pianist*.

Heeft het substantief een lidwoord, dan krijgt de *als*-groep de waarde van een bijwoordelijke bepaling van vergelijking en is getalscongruentie verplicht:

- (9a) Jan spreekt *als een advocaat*. ('zoals een advocaat dat doet')
- (9b) Jan en Marcel spreken *als advocaten*.

Aan de persoon of personen door het onderwerp genoemd, wordt in (9a) en (9b) slechts impliciet een hoedanigheid toegekend. In (9a) wordt *Jan*, wat zijn spreken betreft, *vergeleken* met een advocaat, d.i. een willekeurig exemplaar van de categorie van advocaten.

Een ander kenmerk dat de bepaling van gesteldheid zonder lidwoord gemeen heeft met het overeenkomstige naamwoordelijke deel van het gezegde, is dat in beide gevallen geen oordeel of waardering wordt uitgesproken. Is er wel sprake van beoordeling, dan moet het lidwoord gebruikt worden. Voorbeelden:

- (10a) Hij spreekt *als echte advocaat*. <uitgesloten>
- (10b) Hij spreekt *als een echte advocaat*.
- (11a) Hij wordt erkend *als vorst*.
- (11b) Hij wordt erkend *als een vorst*. <uitgesloten>

Soms zijn beide types mogelijk, maar dan wel met een duidelijk betekenisverschil:

- (12a) De overleden popzanger wordt *als een heilige vereerd*.
- (12b) Petrus wordt *als heilige vereerd*.

In (12b) wordt Petrus niet beoordeeld als een heilige, maar wel wordt de feitelijkheid van Petrus' heilig-zijn erkend. In die feitelijke hoedanigheid wordt hij vereerd. In (12a) wordt de verering van de overleden popzanger *vergeleken* met de verering van een heilige; die vergelijking berust op het persoonlijke oordeel van de spreker.

Het verschil tussen objectieve en subjectieve kwalificering komt ook duidelijk tot uiting bij andere types van bepaling van gesteldheid. In de volgende zinnen *moet* het lidwoord worden gebruikt na werkwoorden die een subjectieve beoordeling impliceren; is dat niet het geval, dan *mag* het *niet* gebruikt worden:

BEOORDELEND

- Ze zagen me aan voor *een dief*.
- Ik vind hem *een sufferd*.
- Ik acht hem *een goede vriend*.
- Ik houd hem voor *een bedrieger*.

NIET-BEOORDELEND

Hij werd benoemd tot/aangesteld tot *assistent*.

Zij werd verkozen tot *voorzitter*.

Wouter werd uitgeroepen tot *overwinnaar*.

Hij is gepromoveerd tot *doctor in de scheikunde*.

Hij is *ridder* geslagen.

Dat dient als *aansteker*.

Karel is nog steeds niet tot *Nederlander* genaturaliseerd.

Hij is wel bekeerd tot *christen*.

Een enkele keer treffen we een uitzondering aan, bijv. bij de werkwoorden *uitmaken* en *uitschelden* (*voor*):

Ze maakte me uit voor *klaploper*.

3 · 4 · 2 · 7

Bij substantieven die kinderspelen of muziekinstrumenten aanduiden

Bij kinderspelen worden veelal substantieven als verkleinwoord en zonder lidwoord gebruikt, zowel als lijdend voorwerp van *spelen* als in andere verbindingen. Voorbeelden:

dokertje|*verstoppertje*|*tikkertje*|*ziekenhuisje* spelen;
pootje baden, *touwtje* springen, *paardje* rijden.

Bij namen van muziekinstrumenten is er een duidelijk onderscheid tussen substantieven met onbepaalde referentie ((*a*)-zinnen) en substantieven die een concreet muziekinstrument aanduiden ((*b*)-zinnen). Alleen in het eerste geval komen substantieven zonder lidwoord voor. Voorbeelden:

- (1*a*) Hij speelt *piano* en *orgel*.
- (1*b*) Hij speelt in de kerk *op het orgel*.
- (2*a*) Sonate voor *cello* en *piano*.
- (2*b*) In die sonate werd *de cello* steeds overstemd door *de piano*.

3 · 4 · 2 · 8

Bij substantieven in vaste combinaties met werkwoorden

In min of meer vaste combinaties met werkwoorden komen dikwijls substantieven zonder lidwoord voor. Er kunnen hier slechts een aantal voorbeelden ter illustratie gegeven worden:

aandeel hebben aan (in), *aanspraak* maken op, *afstand* doen van, *belang* stellen in, *belang* hechten aan, *belang* hebben bij, *bericht* geven/krijgen van, *beslag* leggen op, *betrekking* hebben op, *bevel* geven tot, *college* lopen, *dank* weten voor, *deel* uitmaken van, *gehoor* geven aan, *gehoor* vinden bij, *gevolg* geven aan, *kans* lopen/zien/hebben, *kennis* nemen/geven van, *moeite* doen (voor), *plaats* maken/ruimen (voor),

prijs stellen op, *reden* geven tot, *rekening* houden met, *schande* spreken van, *terrein* verliezen, *toegang* hebben/verlenen, *uitspraak* doen, *voorzitting* doen van, *wortel* schieten, *zeggenschap* hebben.

Een scherpe grens met samengestelde werkwoorden is hier niet te trekken (zie 8·5·2·4).

514

In sommige gevallen kan een substantief zowel met als zonder lidwoord voorkomen, bijv.:

- (1a) Ten slotte gaf hij *bevel* tot landen.
- (1b) Ten slotte gaf hij *het bevel* tot landen.
- (2a) Wij krijgen niet vaak *bericht* van hem.
- (2b) Wij krijgen niet vaak *een bericht* van hem.

In de (b)-zinnen wordt iets meer de gedachte aan een concreet individueel bevel respectievelijk bericht uitgedrukt, maar in de praktijk is het geringe betekenisverschil van weinig belang.

4

Het voornaamwoord (pronomen)

- 4 · 1 Inleiding – 156
- 4 · 1 · 1 Algemeen – 156
- 4 · 1 · 2 Bepaalde, onbepaalde en categoriale constituenten met een voornaamwoord – 159
- 4 · 2 Het persoonlijk voornaamwoord (pronomen personale) – 162
- 4 · 2 · 1 Inleiding – 162
- 4 · 2 · 2 Persoon en getal – 162
- 4 · 2 · 3 De vormen van de eerste persoon – 163
- 4 · 2 · 4 De vormen van de tweede persoon – 164
- 4 · 2 · 5 De vormen van de derde persoon – 167
- 4 · 2 · 6 Onderwerpsvormen en niet-onderwerpsvormen – 171
- 4 · 2 · 7 Volle en gereduceerde vormen – 173
- 4 · 2 · 8 Oude genitiefvormen – 176
- 4 · 3 Het wederkerend voornaamwoord (reflexief pronomen) – 178
- 4 · 3 · 1 Inleiding – 178
- 4 · 3 · 2 De vormen – 179
- 4 · 3 · 3 Het gebruik – 180
- 4 · 3 · 3 · 1 Algemeen – 180
 - I Persoon en getal – 180
 - II Verwijzingsmogelijkheden – 181
- 4 · 3 · 3 · 2 De neutrale vormen en de *zelf*-vormen – 185
 - I Inleiding – 185
 - II Het gebruik van de neutrale vormen – 188
 - III Het gebruik van de *zelf*-vormen – 189
- 4 · 4 Het wederkerig voornaamwoord (reciprook pronomen) – 191
- 4 · 4 · 1 Inleiding – 191
- 4 · 4 · 2 De vormen – 192
- 4 · 4 · 3 Het gebruik – 192
- 4 · 4 · 3 · 1 De zelfstandige en de bijvoeglijke vormen – 192
- 4 · 4 · 3 · 2 Na voorzetsels – 193
- 4 · 4 · 3 · 3 Het antecedent – 194
- 4 · 4 · 3 · 4 De verwijzingsmogelijkheden – 195
- 4 · 4 · 4 Bijwoorden op *-een* als equivalenten van ‘voorzetsel + *elkaar*’ – 196
- 4 · 5 Het bezittelijk voornaamwoord (possessief pronomen) – 197
- 4 · 5 · 1 Inleiding – 197
- 4 · 5 · 2 De bezitsrelatie – 198
- 4 · 5 · 3 Volle en gereduceerde vormen – 200
- 4 · 5 · 4 Vormovereenkomst – 200
- 4 · 5 · 5 De bijvoeglijke vormen van de eerste persoon – 201
- 4 · 5 · 6 De bijvoeglijke vormen van de tweede persoon – 203

- 4 · 5 · 7 De bijvoeglijke vormen van de derde persoon – 205
- 4 · 5 · 7 · 1 Het gebruik in het algemeen – 205
 - A De gereduceerde vormen – 205
 - B De verwijzing – 205
- 4 · 5 · 7 · 2 Bijzondere gebruikswijzen – 207
 - A Het type ‘voorzetsel + bezittelijk voornaamwoord + x’ – 207
 - B Het type ‘*Jan z’n fiets*’ – 208
- 4 · 5 · 8 De zelfstandige vormen – 209
- 4 · 5 · 9 Archaische vormen en vaste uitdrukkingen – 212
- 4 · 5 · 10 Bezittelijk voornaamwoord en possessief lidwoord – 213
- 4 · 6 Het aanwijzend voornaamwoord (demonstratief pronomen) – 215
 - 4 · 6 · 1 Inleiding – 215
 - 4 · 6 · 2 *deze/dit – die/dat* – 215
 - 4 · 6 · 2 · 1 Algemeen – 216
 - 4 · 6 · 2 · 2 Bijvoeglijk *deze/die – dit/dat* – 217
 - 4 · 6 · 2 · 3 Zelfstandig *deze/die – dit/dat* – 219
 - 4 · 6 · 2 · 4 Buigingsvormen – 222
 - 4 · 6 · 3 *gene* en *ginds(e)* – 222
 - 4 · 6 · 4 *degene, diegene, datgene* – 223
 - 4 · 6 · 5 *zulk(e)/zo’n* – 223
 - 4 · 6 · 6 *zelf* – 225
 - 4 · 6 · 7 Enkele andere aanwijzende woorden – 225
 - 4 · 6 · 7 · 1 *dergelijke(e), soortgelijk(e), dusdanig(e), zodanig(e)* – 225
 - 4 · 6 · 7 · 2 *(-)zelfde* – 226
 - 4 · 6 · 7 · 3 Bijwoorden – 227
 - 4 · 6 · 8 *van* + aanwijzend voornaamwoord – 228
- 4 · 7 Het vragend voornaamwoord (interrogatief pronomen) – 230
 - 4 · 7 · 1 Inleiding – 230
 - 4 · 7 · 2 De bijvoeglijke vormen – 231
 - 4 · 7 · 2 · 1 *welk(e)* – 231
 - 4 · 7 · 2 · 2 *wat voor (een)* – 232
 - 4 · 7 · 2 · 3 *wiens* – 233
 - 4 · 7 · 3 De zelfstandige vormen – 234
 - 4 · 7 · 3 · 1 *wie* – 234
 - 4 · 7 · 3 · 2 *wat* – 234
 - 4 · 7 · 3 · 3 *welk(e)* en *wat voor (een)* – 236
- 4 · 8 Het betrekkelijk voornaamwoord (relatief pronomen) – 238
 - 4 · 8 · 1 Inleiding – 238
 - 4 · 8 · 1 · 1 Algemeen – 238
 - 4 · 8 · 1 · 2 Het antecedent – 239
 - 4 · 8 · 1 · 3 Vormovereenkomst met het antecedent – 240
 - 4 · 8 · 1 · 4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm in de betrekkelijke bijzin – 240
 - 4 · 8 · 1 · 5 Verplaatst betrekkelijk voornaamwoord – 241
 - 4 · 8 · 2 De bijvoeglijke vormen – 242
 - 4 · 8 · 2 · 1 *welk(e)* – 242
 - 4 · 8 · 2 · 2 *wiens* en andere genitiefvormen – 243
 - 4 · 8 · 3 De zelfstandige vormen – 245
 - 4 · 8 · 3 · 1 *die* – 245

- A Met expliciet antecedent – 245
- B Met ingesloten antecedent – 247
- 4 · 8 · 3 · 2 *wie* – 247
 - A Met expliciet antecedent – 247
 - B Met ingesloten antecedent – 247
- 4 · 8 · 3 · 3 *welke* – 248
- 4 · 8 · 3 · 4 *dat* – 249
- 4 · 8 · 3 · 5 *wat* – 250
 - A Met expliciet antecedent – 250
 - B Met ingesloten antecedent – 252
- 4 · 8 · 3 · 6 *hetwelk* – 253
- 4 · 8 · 3 · 7 *hetgeen* – 253
 - A Met expliciet antecedent – 253
 - B Met ingesloten antecedent – 254
- 4 · 9 Het onbepaald voornaamwoord (indefinit pronomen) – 255
- 4 · 9 · 1 Inleiding – 255
- 4 · 9 · 2 De collectivierende onbepaalde voornaamwoorden (*ieder(e), elk(e); al, alle; ieder(een), elk; allen, allemaal, alles*) – 256
- 4 · 9 · 2 · 1 Morfologie, syntaxis, verwijzing – 256
- 4 · 9 · 2 · 2 Betekenis – 261
- 4 · 9 · 3 De niet-collectiverende onbepaalde voornaamwoorden en enkele groepen met verwante betekenis – 263
 - 4 · 9 · 3 · 1 *men, ze, je, ge, we* – 263
 - 4 · 9 · 3 · 2 *iemand, niemand, andermans, de een of ander, deze of gene* – 265
 - 4 · 9 · 3 · 3 (*een*) *zeker(e), (de/het) een of ander(e), deze of gene* – 268
 - 4 · 9 · 3 · 4 *wie|wat|welk(e) ... ook (maar), onverschillig|om het even|gelijk wie|wat|welk(e)* – 269
 - 4 · 9 · 3 · 5 *de/het eerste (...)* *de/het beste* – 270
 - 4 · 9 · 3 · 6 *iets, niets, wat, het een of ander, (het) een en ander* – 271
 - 4 · 9 · 3 · 7 *enig(e)(n), enkel(e)(n), wat, een paar, sommig(e)(n), deze(n) en gene(n)* – 274
 - 4 · 9 · 3 · 8 *verscheidene, verschillende, ettelijke, menig(e), menigeen* – 278
 - 4 · 9 · 3 · 9 *genoeg, voldoende, zat* – 280
 - 4 · 9 · 3 · 10 *-lei, -hande* – 281
 - 4 · 9 · 3 · 11 *die en/of die, dat en/of dat, dit en/of dit, dit en/of dat* – 282
 - 4 · 9 · 3 · 12 *het* – 283
- 4 · 10 Het uitroepend voornaamwoord (exclamatief pronomen) – 284
 - 4 · 10 · 1 Inleiding – 284
 - 4 · 10 · 2 *wat* – 284
 - 4 · 10 · 2 · 1 *wat + een + substantief(groep)* – 284
 - 4 · 10 · 2 · 2 *wat + adjectief(groep)* – 285
 - 4 · 10 · 2 · 3 *wat + gezegde* – 285
 - 4 · 10 · 3 *welk* – 286

4·1 Inleiding

4·1·1 Algemeen

Traditioneel worden de voornaamwoorden onderscheiden in de volgende subcategorieën:

• persoonlijk voornaamwoord (pronomen personale) (4·2)	162
• wederkerend voornaamwoord (reflexief pronomen) (4·3)	178
• wederkerig voornaamwoord (reciprook pronomen) (4·4)	191
• bezittelijk voornaamwoord (possessief pronomen) (4·5)	197
• aanwijzend voornaamwoord (demonstratief pronomen) (4·6)	215
• vragend voornaamwoord (interrogatief pronomen) (4·7)	230
• betrekkelijk voornaamwoord (relatief pronomen) (4·8)	238
• onbepaald voornaamwoord (indefinit pronomen) (4·9)	255
• uitroepend voornaamwoord (exclamatief pronomen) (4·10)	284

Te zamen vormen deze groepen van woorden een heterogene categorie, die syntactisch en morfologisch niet in het algemeen te karakteriseren is. Semantisch hebben de voornaamwoorden, op een enkele uitzondering na, een verwijzend karakter gemeen.

Syntactisch zijn de voornaamwoorden te onderscheiden in zelfstandige en bijvoeglijke. In de volgende voorbeelden zijn de gecursiveerde woorden zelfstandige voornaamwoorden: ze vervullen de functie van (kern van een) zinsdeel:

Ik heb niets gehoord.
Aan *wie* van hun burens hebben *ze* die oude stoel gegeven?

Ook in voorzetselconstituenten worden zelfstandige voornaamwoorden gebruikt, ongeacht of deze constituenten zinsdeel of zinsdeelstuk zijn:

Ze hadden niet meer op *ons* gerekend.
Aan wie van *jullie* hebben ze die oude stoel gegeven?

Bijvoeglijk zijn de gecursiveerde woorden in de volgende voorbeelden; ze zijn bepaling in een woordgroep (zinsdeelstuk):

Mijn vrouw heeft niets gehoord.
Aan *welk* familielid hebben ze *die* oude stoel gegeven?

Tot de bovengenoemde subcategorieën horen ofwel alleen zelfstandige, ofwel zelfstandige en bijvoeglijke voornaamwoorden.

Naar de vorm vertonen de voornaamwoorden niet veel variatie. In een aantal gevallen bestaan er genitief- en/of datiefvormen, die vaak niet tot de standaardtaal behoren. Enkele voorbeelden:

Vrouwen *wier* echtgenoot overleden is ... <schrijftaal>
schrijver *dezes* <schrijftaal>
van *dien* aard (= vaste uitdrukking)

Bij sommige voornaamwoorden komen volle en gereduceerde vormen voor. De eerste worden gebruikt als het voornaamwoord beklemtoond is, de tweede in andere gevallen. Zo bestaan naast elkaar bijv.: *mij* en *me*, *hij* en *ie*, *zijn* en *z'n*, *haar* en *'r|d'r*. Bij de persoonlijke voornaamwoorden bestaat verschil tussen onderwerps- en voorwerpsvormen; vergelijk:

Ik heb *hem* gezien, maar *hij* heeft *mij* niet gezien.

Als onderwerp komen *ik* en *hij*, als lijdend voorwerp *hem* en *mij* voor.

Sommige bijvoeglijke voornaamwoorden vertonen morfologische overeenkomst met de adjectieven, doordat ze in dezelfde gevallen met de uitgang *-e* of zonder uitgang gebruikt worden, bijv.:

iedere vader – *ieder* kind
welke vork – *welk* mes

Wat de betekenis betreft, geldt voor de meeste voornaamwoorden dat ze iemand of iets uit de werkelijkheid niet 'noemen' – zoals bijv. substantieven doen – maar ernaar 'verwijzen'. Een niet volwassen mannelijk persoon 'noemen' we een *jongen*, een zitmeubel met bepaalde kenmerken 'noemen' we een *stoel*. We kunnen deze beide zelfstandigheden ook aanduiden zonder ze te noemen, bijv. met de voornaamwoorden *hij* of *die*; in dat geval spreken we van 'verwijzen'.

Verwijzing kan rechtstreeks of buitentekstelijk dan wel onrechtstreeks of binnentekstelijk geschieden. In een situatie waarin duidelijk is wie bedoeld wordt, bijv. een jongen die bij de gesprekspartners bekend is, kan men zeggen:

Hij komt hier elke dag langs, maar ik weet niet hoe *hij* heet.

Het voornaamwoord *hij* verwijst dan rechtstreeks, niet via de tekst, naar de jongen die men bedoelt (buitentekstelijke verwijzing). De zelfstandigheid in de werkelijkheid waarnaar verwezen wordt, in dit geval de jongen, wordt *referent* (datgene waarnaar verwezen (= waaraan gerefereerd) wordt) genoemd.

In een andere situatie kan men bijv. zeggen:

Er komt hier elke dag een jongen langs, maar ik weet niet hoe *hij* heet.

Hier verwijst het voornaamwoord *hij* niet naar de jongen in de werkelijk-

heid, maar naar de substantiefgroep *een jongen* in het eerste deel van de zin. Deze woordgroep waarnaar verwezen wordt, wordt *antecedent* ('datgene wat voorafgaat') genoemd. Dit antecedent noemt op zijn beurt de referent. Uiteindelijk duidt *hij* natuurlijk ook hier de jongen in de werkelijkheid aan, maar de verwijzing geschiedt onrechtstreeks, nl. via de tekst (binnentekstelijke verwijzing).

Met dit verschil tussen binnen- en buitentekstelijke verwijzing hangt samen, dat meervoudige voornaamwoorden bij enkelvoudige antecedenten kunnen voorkomen. Dit komt voor bij verzamelnamen, die als woord enkelvoudige substantieven zijn, maar meerdere personen of zaken aanduiden. Bij binnentekstelijke verwijzing (naar het enkelvoudige substantief) wordt een enkelvoudig voornaamwoord gebruikt; geschiedt de verwijzing buitentekstelijk (rechtstreeks naar de referent), dan komen meervoudige voornaamwoorden in aanmerking. Voorbeelden (antecedent en voornaamwoord zijn gecursiveerd; dat het om meervoudige voornaamwoorden gaat, blijkt uit de bijbehorende persoonsvorm):

Het antwoord van *de jeugd* lag voor de hand: *zij* gingen broeken dragen met onwijs wijde beenstukken.

Ik vind het voor *de fractie* helemaal niet nodig om het altijd met me eens te zijn en dat zijn *ze* ook niet.

Als je nou *een Spaans gezin* als burens hebt, en *die* wonen al een paar jaar in Nederland ...

De veiligheidsinspectie is nu wel geweest, maar houden *die* wel regelmatig controle?

In deze voorbeelden komen persoonlijke en zelfstandige aanwijzende voornaamwoorden voor; bij de behandeling van die voornaamwoorden wordt aan dit verschijnsel niet meer afzonderlijk aandacht besteed. Dat is wel het geval bij het wederkerig voornaamwoord (zie 4·4·3·3), het bezittelijk voornaamwoord (zie 4·5·4) en het betrekkelijk voornaamwoord (zie 4·8·1·4). 194 200, 240

De term 'antecedent' wordt hier in een ruimere betekenis gebruikt dan in veel grammatica's, waarin daarmee alleen datgene wordt bedoeld waarnaar een *betrekkelijk* voornaamwoord verwijst, bijv. *de jongen* in:

De jongen die hier elke dag langskomt, ken ik niet van naam.

In dit geval is *de jongen* natuurlijk óók het antecedent van *die* in de betekenis die in dit boek aan de term gehecht wordt.

Soms gaat het antecedent (ondanks de betekenis van het woord) niet vooraf aan het verwijzende woord, maar staat het verderop in de zin, bijv.:

Zijn vader heeft Karel nooit gekend.

Het bezittelijk voornaamwoord *zijn* verwijst hier naar *Karel*.

Door hun verwijzend karakter geven voornaamwoorden minder informatie dan noemende woorden als substantieven. Als we een bepaalde persoon met *hij* aanduiden, weten we minder van hem dan wanneer we hem

jongen, vader, buurman of *burgemeester* noemen. Die woorden hebben namelijk een zelfstandige betekenis. Toch kan niet gezegd worden dat de voornaamwoorden als categorie elke zelfstandige betekenis missen. Als we (in een situatie waarin over een persoon gesproken wordt) alleen het woord *hij* horen, weten we niet of er een jongen, vader, buurman, burgemeester of een andere persoon mee wordt aangeduid, maar wel dat er een persoon van het mannelijk geslacht bedoeld is. Horen we spreken over *dit huis en dat huis* dan weten we – als het om ruimtelijke verhoudingen gaat – dat het eerste huis dichterbij ligt dan het tweede.

Voornaamwoorden kunnen ook verwijzen naar zelfstandigheden in de werkelijkheid die niet als concreet, geïndividualiseerd aanwezig worden voorgesteld; substantieven kunnen dergelijke zelfstandigheden ook noemen. In de zinnen

Men zegt dat de oorlog nu gauw afgelopen zal zijn.

De mensen zeggen dat de oorlog nu gauw afgelopen zal zijn.

duiden zowel *men* als *de mensen* geen concrete groep mensen aan, maar ‘de mensen in het algemeen’ (onbepaalde referent).

In een enkel geval heeft een voornaamwoord in het geheel geen betekenis, dus ook geen verwijzende functie. In een zin als

Het regent.

is de vraag ‘wat regent?’ niet te beantwoorden. Het voornaamwoord *het* heeft geen referent, het vervult alleen een syntactische functie (onderwerp).

4 · 1 · 2

Bepaalde, onbepaalde en categoriale constituenten met een voornaamwoord

In het hoofdstuk over het lidwoord is het verschil tussen bepaalde, onbepaalde en categoriale constituenten uiteengezet (zie 3·1·2·1). Het ging daar uiteraard om nominale constituenten waarbij een lidwoord kan optreden, dus substantieven (of gesubstantiveerde woorden die oorspronkelijk tot een andere woordsoort behoren) en substantiefgroepen. Maar ook nominale constituenten met een voornaamwoord kunnen verdeeld worden in bepaalde, onbepaalde en categoriale.

Onder ‘constituenten met een voornaamwoord’ verstaan we hier: constituenten die bestaan uit een zelfstandig voornaamwoord of waarin een zelfstandig voornaamwoord kernwoord is, dan wel nominale constituenten met een bijvoeglijk voornaamwoord als bepaling of een van de bepalingen. Voor deze constituenten geldt het volgende.

Constituenten met een *vragend voornaamwoord* zijn altijd *onbepaald*: de persoon of zaak waarnaar men vraagt, kan men uiteraard niet identificeren. Voorbeelden (hier en verder horen de tussen haakjes geplaatste delen van de voorbeelden niet tot de bedoelde constituenten):

Wie van jullie (heeft dat gedaan?)
Wat (hebben ze gezegd?)
Welke lampen (zijn er kapot?)

Constituenten met een *collectiverend onbepaald voornaamwoord* zijn *bepaald* of *categoriaal*. Voorbeelden van bepaalde constituenten:

Iedereen in deze klas (is geslaagd.)
(Ik heb) alles (weer teruggekregen.)
Al onze kinderen (hebben mazelen gehad.)

Voorbeelden van categoriale constituenten:

Ieder mens (is sterfelijk.)
(Melk is goed voor) elk.
Alles (is ijdelheid.)

Voor meer informatie: zie 4·9·2·2.

261

Constituenten met een *niet-collectiverend onbepaald voornaamwoord* zijn, op een enkele uitzondering na, *onbepaald*, soms ook *categoriaal*. In 4·9·3 wordt hierover verdere informatie gegeven. Voorbeelden van onbepaalde constituenten:

263

(Er heeft) iemand (opgebeld.)
(Is hier) iets van jou (bij?)
(Er zijn maar) enkele bezoekers (geweest.)

Voorbeelden van categoriale constituenten:

Iemand (is getrouwd of ongetrouwd.)
Iets (is waar of niet waar.)

Uitzonderingen zijn *een en ander* in een voorbeeld als:

(Over pronominale problemen is al heel wat geschreven.) Een en ander (zal behandeld worden in de colleges over semantiek.)

en *die en die* (en overeenkomstige groepen) in een zin als:

(Een echte wijnkenner weet meteen dat een bepaalde wijn uit) die en die streek (komt.)

Constituenten met deze (equivalenten van) onbepaalde voornaamwoorden zijn *bepaald*.

Constituenten met *andere voornaamwoorden* zijn *bepaald* of *categoriaal*. Dergelijke constituenten zijn altijd te vervangen door substantiefgroepen met een bepaald lidwoord die dezelfde betekenis hebben, bijv. *zij* (enkelvoud) = *de vrouw*; *zij* (meervoud) = *de mensen*; *mijn boek* = *het boek van mij*; *dit boek* = *het*

boek dat hier ligt, enz. Voorbeelden van bepaalde constituenten:

(Met) jullie daar (heb ik nog een appeltje te schillen.)

(Hij verwondde) zijn tegenstander (en) zichzelf.

(Ze aten) elkaars boterhammen (op).

Dat grote huis hier tegenover (is afgebrand.)

(Het boek) dat (ik hier gisteren gekocht heb, mist twee bladzijden.)

Voorbeelden van categoriale constituenten:

(De mens stamt af van de aap.) Hij (wil echter meestal niet graag aan) zijn afkomst (herinnerd worden.)

4·2 Het persoonlijk voornaamwoord (pronomen personale)

4·2·1 Inleiding

Persoonlijke voornaamwoorden verwijzen buitentekstelijk of binnentekstelijk naar een bepaalde referent. Ze komen alleen zelfstandig voor. Voornaamwoorden die dezelfde vorm hebben als een persoonlijk voornaamwoord en naar een onbepaalde referent verwijzen (bijv. *je, we, ze* met ‘algemene’ betekenis) of geen verwijzende functie hebben (bijv. *het* in *Het regent*), worden in dit boek als onbepaalde voornaamwoorden beschouwd en dus behandeld in 4·9.

255

De categorie van de persoonlijke voornaamwoorden is op verschillende manieren te onderscheiden:

- naar persoon en getal (eerste, tweede en derde persoon; enkelvoud en meervoud);
- naar de syntactische functie (onderwerps- en niet-onderwerpsvormen);
- naar de mogelijkheid om beklemtoond te worden (volle en gereduceerde vormen);
- naar het genus (mannelijk, vrouwelijk, onzijdig);
- naar het gebruik in een gespreksituatie (JE- en U-vormen).

De eerste drie onderscheidingen gelden voor de hele categorie. De laatste twee onderscheidingen zijn alleen van toepassing voor de voornaamwoorden van de derde, respectievelijk de tweede persoon en komen aan de orde in de subparagrafen waarin deze voornaamwoorden als afzonderlijke categorieën besproken worden. In een slotparagraaf worden de oude genitiefvormen van de persoonlijke voornaamwoorden behandeld.

Opmerking—Het woord *er* wordt in dit boek in al zijn functies als bijwoord beschouwd. Dit geldt dus ook in gevallen als *Ik heb er twee*, waar de opvatting als persoonlijk voornaamwoord te verdedigen is. Zie 7·6·1—

392

4·2·2 Persoon en getal

De categorie ‘persoon’ wordt gebruikt ter aanduiding van de verschillende ‘partijen’ die bij het spreken betrokken kunnen zijn. Met het woord ‘spreken’ wordt hier en elders in algemene zin bedoeld: ‘een taaluiting produceren’ (gesproken, geschreven, gezongen, gedacht enz.); de met ‘spreken’ samenhangende woorden worden op overeenkomstige wijze gebruikt. De categorie ‘getal’ omvat enkelvoud en meervoud.

Er bestaan persoonlijke voornaamwoorden van de eerste, tweede en derde persoon enkel- en meervoud. We onderscheiden:

- de eerste persoon enkelvoud (bijv. *ik*): de spreker;
- de eerste persoon meervoud (bijv. *wij*): de sprekers of de spreker en degenen met wie hij op een of andere manier verbonden is;
- de tweede persoon enkelvoud (bijv. *jij*): de toegesprokene;
- de tweede persoon meervoud (bijv. *jullie*): de toegesprokenen of de toegesprokene en degenen met wie hij op een of andere manier verbonden is;
- de derde persoon enkelvoud (bijv. *hij*): de persoon of zaak waarover gesproken wordt;
- de derde persoon meervoud (bijv. *zij*): de personen of zaken waarover gesproken wordt.

De persoonlijke voornaamwoorden van de eerste, tweede en derde persoon (telkens zowel enkel- als meervoud) worden respectievelijk behandeld in de subparagrafen 4·2·3, 4·2·4 en 4·2·5.

4 · 2 · 3

De vormen van de eerste persoon

De volgende vormen komen voor:

	<i>onderwerpsvorm</i>		<i>niet-onderwerpsvorm</i>	
	<i>vol</i>	<i>gereduceerd</i>	<i>vol</i>	<i>gereduceerd</i>
<i>enkelvoud</i>	ik, ikke	'k	mij	me
<i>meervoud</i>	wij	we	ons	

De vorm *ikke* behoort tot de spreektaal. Hij komt vooral in de taal van kinderen voor, maar ook wel daarbuiten, met name om emotionele nadruk aan te geven. Voorbeelden:

(Moeder:) Wie wil er een gebakje?

(Kind:) *Ikke!* <spreektaal>

A Dat moet jij maar eens even doen.

B *Ikke?!* <spreektaal>

De hier als 'k gespelde gereduceerde enkelvoudige onderwerpsvorm kan als sjwa + *k* en als *k* worden uitgesproken: het eerste vooral na medeklinkers (*heb 'k*, *toen 'k*), het tweede vooral vóór medeklinkers en na klinkers (*'k zou*, *zou 'k*).

In afwijking van het in 4·2·2 vermelde kunnen de meervoudige vormen ook naar één enkele spreker verwijzen. Dit gebeurt in de volgende gevallen:

- a In bijzonder taalgebruik van hoogwaardigheidsbekleders (bijv. koningen, pausen). Men noemt deze stijlfiguur majesteitsmeervoud (pluralis majesta-

tis). Voorbeeld:

Wij, Juliana, koningin der Nederlanden ... <schrijftaal>

- b In schrijftaal ter vermijding van de *ik*-vorm. Men noemt dit gebruik, dat vroeger meer voorkwam dan tegenwoordig, wel bescheidenheidsmeervoud (pluralis modestiae). Voorbeeld:

Zoals we hierboven reeds aantonden, is dit criterium onbruikbaar.
<schrijftaal>

Doordat de schrijver of spreker zich identificeert met de lezer of toegesprokene – om een als minder discreet aangevoelde directe aanspreking te vermijden – kan het voornaamwoord van de eerste persoon in feite de functie van een pronomen van de tweede persoon gaan vervullen, bijv.:

Zoals *wij* in hoofdstuk 3 zagen... <schrijftaal>
We hebben zojuist gehoord dat... <schrijftaal>

- c Ook in spreektaal kan *we* (geen *wij*) voor *ik* gebruikt worden:

Kom, *we* zullen maar weer eens opstappen. (*we* = 'ik') <spreektaal>

Voor het 'algemene' *we*: zie 4·9·3·1.

263

4 · 2 · 4

De vormen van de tweede persoon

De volgende vormen komen voor:

		<i>onderwerpsvorm</i>		<i>niet-onderwerpsvorm</i>	
		<i>vol</i>	<i>gereduceerd</i>	<i>vol</i>	<i>gereduceerd</i>
<i>enkelvoud</i>	<i>JE-vormen</i>	jij	je	jou	je
	<i>U-vormen</i>	u		u	
	<i>GE-vormen</i>	gij	ge	u	
<i>meervoud</i>	<i>JE-vormen</i>	jullie		jullie	
	<i>U-vormen</i>	u		u	
	<i>GE-vormen</i>	gij	ge	u	

- 1 Naar aanleiding van het vormenbestand verdient vermelding:
- a De u-vormen kunnen (ook als ze niet aan het begin van een zin staan) met een hoofdletter gespeld worden. Spelling met een kleine letter is tegenwoordig echter ook zeer gebruikelijk.
 - b In plaats van *jullie* komt soms *je* voor, welke vorm in bovenstaand schema niet goed te plaatsen is. Het meervoudige *je* wordt namelijk (als onderwerps- en niet-onderwerpsvorm) gebruikt in posities die specifiek zijn voor de gereduceerde vormen, maar daarin kan ook *jullie* gebruikt worden. Het meervoudige *je* wordt alleen gebruikt bij duidelijke verwijzing naar meer dan één persoon, bijv.:

Ik weet wel dat jullie graag vroeg vertrekken, maar zou *je* niet eerst even helpen opruimen?

- c Als archaische vormen, die nauwelijks nog gebruikt worden, komen voor: *jelui* in plaats van *jullie*, *gijlieden* in plaats van het meervoudige *gij*.
- 2 Wat het gebruik betreft moet onderscheid gemaakt worden tussen de JE- en u-vormen enerzijds en de GE-vormen anderzijds. De laatste categorie komt alleen buiten de standaardtaal voor.

a De JE- en u-vormen

Het gebruik van JE- dan wel u-vormen hangt af van de verhouding die er bestaat tussen spreker en toegesprokene. De JE- en u-vormen zijn complementair: voor sommige categorieën van toegesprokene gebruikt men, mede afhankelijk van de omstandigheden, de eerste, voor andere de tweede.

Het is niet mogelijk het gebruik van de JE- en u-vormen volledig te beschrijven, daarvoor bestaan er in het Nederlandse taalgebied teveel regionale, maar vooral maatschappelijke en persoonlijke verschillen. Bovendien is dit gebruik aan een voortdurende evolutie onderhevig.

Als algemene regels kunnen gelden:

- men gebruikt JE-vormen tegenover jongeren tot ongeveer achttien jaar, familieleden van dezelfde of een jongere generatie, vrienden, (goede) kennissen, en leden van bepaalde maatschappelijke groepen waar men zelf toe behoort (bijv. soldaten, studenten);
- men gebruikt u-vormen tegenover onbekenden (afgezien van jongeren tot ongeveer achttien jaar), bijv. personen die men toevallig ontmoet (op straat, in de trein), of personen met wie men contact heeft in een onpersoonlijke relatie (bijv. in een winkel, op een inlichtingenbureau).

Overigens zijn er alleen tendenties te noemen, die zeker niet het karakter van vaste regels hebben. Zo is er de tendentie om tegenover ouderen u-vormen te gebruiken. Dit geldt bijv. voor familieleden van een oudere generatie dan de spreker, met name grootouders, ooms en tantes. Ouders worden door hun kinderen tegenwoordig dikwijls met JE-vormen aangesproken (getutoeyerd); enkele decennia geleden waren de u-vormen nog het meest gebruikelijk.

Verder is er de tendentie om u-vormen te gebruiken tegenover personen die men als hogergeplaatst ervaart, bijv. in de werksituatie, maar ook daarbuiten (dokters, geestelijken enz.).

Gebruikt men u-vormen op grond van leeftijdsverschil, dan zal de

toegesprokene meestal met JE-vormen antwoorden; gaat het om een verschil 'hoog-laag', dan zullen wederzijds U-vormen gebruikt worden.

De keuze tussen JE- en U-vormen bij het aanspreken van onbekenden is afhankelijk van hoe men het begrip 'onbekendheid' interpreteert. Tot voor kort was het algemeen gebruikelijk om personen die men bij gemeenschappelijke kennissen voor het eerst ontmoette, met U-vormen aan te (blijven) spreken. Tegenwoordig komt het steeds meer voor dat men door het kennis maken de onbekendheid opgeheven acht, en elkaar tutoyeert.

In het algemeen kan gezegd worden dat het gebruik van JE-vormen toeneemt. Daarbij moet wel worden aangetekend dat niet alle JE-vormen precies dezelfde gevoelswaarde hebben. Zo is het niet ongebruikelijk om tegenover iemand die men niet tutoyeert, toch het voornaamwoord *jullie* te bezigen als men 'de toegesprokene en degenen met wie hij op een of andere manier verbonden is' bedoelt. Er moet dan echter wel een zekere mate van 'vertrouwelijkheid' tussen de gesprekspartners bestaan. Gaat die vertrouwelijkheid verder, maar niet zover dat men zonder enige reserve JE-vormen gebruikt, dan zal men eerder *je* dan *jij* en *jou* bezigen. De toenemende mate van 'vertrouwelijkheid' in de JE-vormen kan dus weergegeven worden in het schema

jullie → je → jij/jou

In situaties die duidelijk afwijken van de normale gespreksituatie, kunnen andere vormen gebezigd worden dan tussen bepaalde individuen gebruikelijk zijn. Zo kan men een goede vriend in een vergadering wel met *u* (en met formules als *meneer de voorzitter*) aanspreken. Afgezien hiervan kunnen JE- en U-vormen niet door elkaar worden gebruikt.

Wat de combinatie van JE- en U-vormen met andere aansprekingen betreft, kan gesteld worden dat

- JE-vormen samengaan met het gebruik van de voornaam of van de achternaam zonder *meneer*, *mevrouw* of aanspreektitel (bijv. leraar tegen leerling). Voorbeelden:

Bert, heb *je* nog aan die plaat gedacht?
Meeuwisse, ben *jij* het hiermee eens?

- U-vormen samengaan met *meneer*, *mevrouw* of een aanspreektitel (*professor*, *dokter*, *dominee* enz.), al dan niet gevolgd door een familienaam. Voorbeelden:

Meneer Bogaerts, hebben ze *u* al gezegd dat de vergadering uitgesteld is?
Dokter, wilt *u* eens kijken of mijn oren uitgespoten moeten worden?

Voor het algemene *je* (dat ook gebruikt kan worden tegenover personen die men met *u* aanspreekt): zie 4·9·3·1.

263

b De GE-vormen

De GE-vormen komen regionaal voor als aanspreekvormen voor personen in het algemeen, ongeacht of men in de standaardtaal JE- of U-vormen zou gebruiken.

In religieus taalgebruik zijn de *ge*-vormen algemeen als aanspreekvorm voor het Opperwezen.

Als archaische vorm komen ze een enkele keer voor, bijv. in officiële toespraken.

Voorbeelden:

Gaat *ge* mee zwemmen? <regionaal>

Gij die Uw majesteit toont aan de hemel, *gij* opent de mond van weerloze kinderen.

Mijnheer de promovendus, *gij* hebt in uw studie blijk gegeven van een helder inzicht in de problemen. <archaisch>

Voor het 'algemene' *ge*: zie 4·9·3·1.

263

4 · 2 · 5

De vormen van de derde persoon

De volgende vormen komen voor:

		onderwerpsvorm		niet-onderwerpsvorm	
		<i>vol</i>	<i>gereduceerd</i>	<i>vol</i>	<i>gereduceerd</i>
<i>enkelvoud</i>	<i>mannelijk</i>	hij	ie, die	hem	'm
	<i>vrouwelijk</i>	zij	ze	haar	'r, d'r; ze
	<i>onzijdig</i>		het, 't		het, 't
<i>meervoud</i>	<i>mannelijk/ onzijdig</i>	zij	ze	hen, hun	ze
	<i>vrouwelijk</i>	zij	ze	hen, hun; haar	ze; 'r, d'r

1 Naar aanleiding van het vormenbestand verdient vermelding:

a Als gereduceerde onderwerpsvormen van het mannelijk enkelvoud komen *ie* en *die* voor, maar alleen onmiddellijk na een persoonsvorm of onmiddellijk na het inleidende woord van een bijzin (bijv. *loopt ie, dat ie*). De vorm *die* kan door assimilatie in de uitspraak *tie* worden. In sommige gevallen is niet te bepalen met welke vorm we te maken hebben. Zo is *dattie* als uitspraak van *dat hij* te analyseren als *dat ie* of *dat tie* = *dat die*. Voorzover het verschil tussen *ie* en *die* wel te bepalen is (bijv. in *zal hij*, uitgesproken als *zal ie* of *zal die*), is de voorkeur voor één van beide in de verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde.

Opmerking— De overgangsklank *n*, die dikwijls na een sjwa gehoord wordt,

komt niet alleen vóór *ie* = *hij* voor, maar in het algemeen vóór woorden die met een sjwa of onbeklemtoonde *i* beginnen. Zo kan (*toen*) *werkte hij* uitgesproken worden als *werkte-n-ie*, maar (*hij*) *zette het (op tafel)* evenzeer als *zette-n-et*. —

- b* De gereduceerde niet-onderwerpsvormen van het mannelijk enkelvoud en van het vrouwelijk enkel- en meervoud worden traditioneel (voorzover er van een traditie sprake is) gespeld op de in bovenstaand schema aangegeven manier. De vorm *'m* wordt uitgesproken als sjwa + *m*. De vormen *'r* en *d'r* als respectievelijk sjwa + *r* en *d* + sjwa + *r*; in het laatste geval kan de *d* door assimilatie in de uitspraak een *t* worden (*Ik heb t'r gezien*).
- c* Het persoonlijk (en het onbepaald) voornaamwoord *het* wordt uitgesproken als sjwa + *t* of als *t* en in dit boek in de regel als *het* gespeld. (n.b. Het lidwoord *het* kan in geval van nadruk wel worden uitgesproken zoals de spelling suggereert: zie 3·1·1.)

112

2 Voor het gebruik geldt het volgende:

- a* Verwijzing naar personen en niet-personen met *hij*, *'r/d'r*, *ze*

Voor de algemene regels die gelden voor de verwijzing naar substantieven (binnentekstelijk) en de daardoor aangeduide zelfstandigheden (buitentekstelijk): zie 2·3, met name 2·3·3.

39, 49

De hieronder volgende informatie heeft speciaal betrekking op de verwijzende persoonlijke voornaamwoorden.

- De vorm *hij* kan als enige volle vorm naar niet-personen verwijzen (zie 4·2·7). Vergelijk:

173

Waar heb ik m'n auto ook weer geparkeerd? O ja, *hij* staat helemaal achteraan.

Waar heb ik die pan ook weer gelaten? O ja, *zij* staat op de vensterbank. <uitgesloten>

- De gereduceerde niet-onderwerpsvormen van het vrouwelijk enkelvoud *'r* en *d'r* kunnen alleen naar personen verwijzen, de vorm *ze* naar personen en zaken. Vergelijk:

Waar is Lia? Heb je *ze* ergens gezien?

Waar is Lia? Heb je *d'r* ergens gezien?

Waar is die pan? Heb je *ze* ergens gezien?

Waar is die pan? Heb je *d'r* ergens gezien? <uitgesloten>

Bij verwijzing naar vrouwelijke personen is de voorkeur voor *'r/d'r* of *ze* in de verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde.

In de hier bedoelde gevallen kunnen in plaats van persoonlijke ook aanwijzende voornaamwoorden gebruikt worden; zie 4·6·2·3.

219

- b* Gebruik van *het*

Het persoonlijk voornaamwoord *het* kan, behalve als het onderwerp is, niet op de eerste zinsplaats staan, waar zoals in 4·2·7 vermeld wordt, alleen volle vormen voorkomen:

173

- A Weet je waar mijn boek is?
- B Nee, *het* heb ik niet gezien, wel je agenda. <uitgesloten>

In deze zin zou het aanwijzend voornaamwoord *dat* gebruikt worden (zie 4·6·2·3).

219

De verwijzingsmogelijkheden van *het* (en de aanwijzende voornaamwoorden *dit* en *dat*) zijn ruimer dan die van de andere voornaamwoorden. Allereerst kan *het* naar een *het*-woord verwijzen, bijv. in:

- A Weet je waar mijn boek is?
- B Nee, ik heb *het* niet gezien.

Maar in een geval als:

- A Weet je waar mijn boek is?
- B Nee, ik weet *het* niet en *het* kan me ook niet schelen.

verwijst *het* niet naar *mijn boek*, maar naar *waar mijn boek is*, dus naar (de inhoud van) een hele (bij)zin.

Hetzelfde doet zich voor als *het* voorlopig onderwerp of voorwerp is (hier is *dat* niet altijd mogelijk), bijv. in:

Het schijnt dat er vanavond een vergadering is.
Ze vond *het* erg aardig van hem dat hij eerst een briefje gestuurd had.

Verder kan *het* ook naar *de*-woorden verwijzen. Dit is altijd mogelijk als *het* onderwerp is van een naamwoordelijk gezegde waarvan het naamwoordelijk deel bestaat uit een substantief(groep) met lidwoord. Voorbeelden:

- A Wie is die meneer?
- B *Het* is de burgemeester.
- A Wat vind je van Dick?
- B *Het* is een aardige jongen.

Heeft het naamwoordelijk deel geen lidwoord, of bestaat het uit een adjectief(groep), dan is *het* als onderwerp niet mogelijk (wel *hij*):

- A Wie is die meneer?
- B *Het* is burgemeester. <uitgesloten>
- A Wat vind je van Dick?
- B *Het* is aardig. <uitgesloten>

Als *het* zelf als naamwoordelijk deel van een naamwoordelijk gezegde fungeert, kan het naar voorafgaande naamwoordelijke delen verwijzen, die in dat geval substantivisch (met en zonder lidwoord) en adjectivisch kunnen zijn. Voorbeelden:

- A Is die meneer de burgemeester?

- B Hij is *het* wel, maar je ziet het niet aan hem.
- A Is hij al lang burgemeester?
- B Hij is *het* pas twee maanden.
- A Is hij aardig?
- B Hij is *het* ongetwijfeld, maar hij laat het niet merken.

(Het tweede *het* in het laatste voorbeeld slaat weer op de inhoud van een hele zin: *Hij is het* (= *aardig*.)

Ten slotte kan *het* nog 'verwijzen' op een andere manier. Zinnen als de volgende zijn zeker aanvaardbaar:

Ze trakteerde op eigengemaakte jam. *Het* was erg lekker.
 We zijn naar die vergadering geweest. *Het* duurde erg lang en *het* was ontzettend saai.

Op het eerste gezicht lijkt *het* hier respectievelijk naar de *de*-woorden *jam* en *vergadering* te verwijzen. In gevallen waarin aan verwijzing naar die woorden niet getwijfeld hoeft te worden, blijkt *het* of *dat* echter niet mogelijk. Vergelijk:

- A Hoe kwam ze aan die jam?
- B Ze had *het* zelf gemaakt/*Dat* had ze zelf gemaakt. <uitgesloten>
- A Wat was het voor een vergadering?
- B *Het/dat* was uitgeschreven door het bestuur. <uitgesloten>

Toch kan ook niet gesteld worden dat *het* in de eerste twee zinsparen verwijst naar de voorafgaande zinnen in hun geheel: niet het 'trakteren op jam', maar de jam was lekker, niet het 'naar de vergadering zijn' duurde lang en was saai, maar de vergadering zelf. Blijkbaar is hier sprake van een soort verwijzing die vooralsnog niet duidelijk te omschrijven is.

Voor het onbepaalde *het*: zie 4·9·3·12.

283

c Gebruik van *hen* en *hun*

De niet-onderwerpsvormen *hen* en *hun* kunnen als volle vormen alleen op personen slaan (zie 4·2·7); bij verwijzing naar niet-personen kan als beklemtoond pronomen alleen het aanwijzende *die* gebruikt worden (zie 4·6·2·3). (Ditzelfde geldt voor de vrouwelijke en meervoudige volle onderwerpsvorm *zij*.)

Bij *hen* en *hun* wordt in geschreven taal soms een syntactisch onderscheid gemaakt, dat overigens zelden consequent wordt toegepast: *hen* dient gebruikt te worden als lijdend, ondervindend en oorzakelijk voorwerp en na voorzetsels, *hun* als meewerkend voorwerp (zonder voorzetsel). Voorbeelden:

Ik heb *hen* gisteren nog gezien.
 Dat optreden verbaasde *hen*.
 Wij zijn *hen* beu.
 Heb je het aan *hen* gegeven?
 Heb je het *hun* gegeven?

Meestal worden *hen* en *hun* zonder onderscheid gebruikt, met dien verstande dat *hen* stilistisch hoger gewaardeerd wordt. Als opschrift op een monument voor oorlogsslachtoffers is bijv. alleen denkbaar: *Aan hen die vielen*. In gesproken taal komt *hun* echter vaker voor dan *hen*.

In alle syntactische functies (en eventueel ook verwijzend naar niet-personen) kan in plaats van *hen* en *hun* ook de gereduceerde vorm *ze* gebruikt worden (uiteraard niet in beklemtoonde positie).

Voor het 'algemene' *ze*: zie 4·9·3·1.

263

d Gebruik van meervoudig *haar*, 'r/d'r

De voornaamwoorden die specifiek zijn voor het vrouwelijk meervoud, hebben zeer beperkte gebruiksmogelijkheden. De volle vorm *haar* komt alleen voor in enigszins archaische taal. Het meervoudige 'r/d'r wordt alleen in regionale taal aangetroffen. Voorbeelden:

De dames vonden dat men *haar* ten onrechte gepasseerd had.
<archaisch>

Je zou je vriendinnetjes uitnodigen; heb je het 'r nou gevraagd?
<regionaal>

4 · 2 · 6

Onderwerpsvormen en niet-onderwerpsvormen

1 De onderwerpsvormen worden gebruikt:

a Als onderwerp, bijv.:

Zij zullen het wel niet gedaan hebben.
Morgen moet *hij* naar de tandarts.

Hiertoe behoort ook het gebruik na *als* en *dan* in vergelijkingen als na het voegwoord een bijzin aangevuld kan worden waarin het voornaamwoord onderwerp wordt:

Kristel is precies even oud als *ik*. (= 'als ik ben')
Theo loopt niet harder dan *jij*. (= 'dan jij loopt')

b In aansprekingen, bijv.:

Jij daar, waar ga je met die fiets naar toe?

c Als naamwoordelijk deel van het gezegde, bijv.:

(Bij het bekijken van een foto:) Dat is Kristel, dat is Theo, en dat ben *jij*.

A Ben *ik* dat? Dat kan niet!

B Heus waar, dat ben *je*.

Die flinke jongens, waarover jullie net hoorden spreken, dat zijn *wij*.

A Wie is daar?

B *Ik* ben het.

Er is er één jarig, hoera, hoera – dat kun je wel zien, dat is *zij*.

In sommige gevallen komen niet-onderwerpsvormen als naamwoordelijk deel van het gezegde voor, zie 2c.

2 De niet-onderwerpsvormen worden gebruikt:

a Als voorwerp, bijv.:

Daar hoef je *me* niets over te vertellen.
Ze hebben *haar* ontslagen.

Hiertoe behoort ook het gebruik na *als* en *dan* in vergelijkingen, als na het voegwoord een bijzin aangevuld kan worden waarin het voornaamwoord voorwerp wordt:

Ik geef het jou liever dan *haar*. (= 'dan ik het haar geef')
Ze zien hem daar even vaak als *jou*. (= 'als ze jou zien')

Opmerking—Het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden als meewerkend voorwerp is aan dezelfde beperkingen onderhevig als die welke gelden voor het meewerkend voorwerp zonder voorzetsel in het algemeen (zie 21·4). Dat betekent dat ze in die functie vrijwel uitsluitend voorkomen als ze naar personen verwijzen. Als het antecedent een *de*-woord is dat een publiekrechtelijk lichaam noemt, is het gebruik van een persoonlijk voornaamwoord evenwel toch mogelijk, terwijl dat niet of nauwelijks het geval is bij dergelijke *het*-woorden. 844

We leggen het kind te slapen en geven *het* een warme kruik.
De raad houdt alleen rekening met de suggesties die *hem* tijdig zijn voorgelegd.
De regering heeft niet gelet op de *haar* opgelegde beperkingen.
Het bestuur heeft niet geantwoord op de vragen die men *het* had voorgelegd. <twijfelachtig>
Het bestuur heeft niet geantwoord op de vragen die *het* waren voorgelegd. <uitgesloten>
Het peloton marcheerde naar de plaats die *het* was gereserveerd. <uitgesloten>

In zinnen als de laatste moet men het meewerkend voorwerp omschrijven met *aan* of *voor* (zie evenwel de *Opmerking* onder *b*), of men kan er de voorkeur aan geven een andere formulering te gebruiken, zoals bijv. in

Het bestuur heeft niet geantwoord op de vragen die het voorgelegd had gekregen. —

b Na een voorzetsel, bijv.:

We waren het niet met *hem* eens.

Opmerking—Het gebruik van voornaamwoordelijke bijwoorden in plaats van voornaamwoorden voorafgegaan door een voorzetsel (bijv. *erop* voor *op hem* of *op het*) wordt behandeld in 7·5. — 382

- c Als naamwoordelijk deel van het gezegde
- in de uitdrukking *Als ik ... was*. Hier zijn de volle vormen gebruikelijker, maar de gereduceerde niet onmogelijk: *Als ik jôu was ...*, *Als ik je was ...*, *Als ik háár was ...*, *Als ik 'r was ...*;
 - in de uitdrukking *Hij/zij is 'm* in kinderspelen ('Hij/zij is degene die de anderen moet tikken, vangen e.d.');
 - als er personen geïdentificeerd worden en de klemtoon niet op het voornaamwoord ligt. Het onderwerp van de zin is een buitentekstelijk verwijzend voornaamwoord. Hier komen alleen gereduceerde vormen van de derde persoon enkelvoud voor. Voor mannelijke personen wordt de niet-onderwerpsvorm ('*m*) gebruikt, voor vrouwelijke personen in regionale spreektaal wel *d'r* (niet-onderwerpsvorm), overigens *ze* (onderwerps- en niet-onderwerpsvorm). Voorbeelden:

Is dat de bakker? Ja, het is '*m*.
 Staat mevrouw de minister ook op die foto? Ja zeker, dit is *ze*.
 Komt Jannie daar aan? Ja waarachtig, het is *d'r!* <regionaal, spreektaal>

Voor het gebruik van onderwerps- en niet-onderwerpsvormen na *kijk* en *hoor* met infinitief: zie 8·6·3·9.

563

Opmerking— In strijd met de hier gegeven regels worden in gesproken taal dikwijls niet-onderwerpsvormen in plaats van onderwerpsvormen gebruikt. Dit geldt met name voor:

- *hun* (derde persoon meervoud), bijv. in:

Hun zullen het wel niet gedaan hebben.

- '*m* (derde persoon mannelijk enkelvoud), bijv. in:

Morgen moet '*m* naar de tandarts.

- *mij, jou, hem, haar, hun* na *als* en *dan* in vergelijkingen, bijv. in:

Kristel is precies even oud als *mij*.
 Theo loopt niet harder dan *jou*. —

4 · 2 · 7

Volle en gereduceerde vormen

De gereduceerde vormen zijn altijd onbeklemtoond. De volle vormen zijn vaak maar niet altijd beklemtoond, en de klemtoon is niet altijd even sterk. Bij sommige persoonlijke voornaamwoorden bestaan geen afzonderlijke volle en gereduceerde vormen: hier kan dezelfde vorm gebruikt worden in posities waarin bij de andere voornaamwoorden alleen de volle of alleen de gereduceerde vorm voorkomt.

Het persoonlijk voornaamwoord *het* komt alleen voor in posities die specifiek zijn voor de gereduceerde vormen. De volle vormen verwijzen

steeds naar personen of naar zelfstandigheden die als persoon worden voorgesteld, met uitzondering van *hij*, dat ook naar niet-personen kan verwijzen. De gereduceerde vormen kunnen in het algemeen naar personen en niet-personen verwijzen. Voor volledige informatie met betrekking tot de persoonlijke voornaamwoorden van de derde persoon wordt verwezen naar 4·2·5.

167

1 De volle vormen zijn verplicht in de volgende gevallen:

a In tegenstellingen, bijv.:

Hij bedoelt *jou* niet, maar Mark.
Ik vind jouw verhaal veel geloofwaardiger dan dat van *hem*.

b In een nevenschikking, bijv.:

Brigitte en *jij*.
Jij of Joris moet dat maar even opknappen.

c In vergelijkingen na de voegwoorden *als* en *dan*, bijv.:

Ik geloof dat hij wat ouder is dan *wij*.
Gert is niet zo handig in dat soort dingen als *jullie*.

d In aansprekingen, bijv.:

Jullie daar, kom eens even hier!

e Wanneer een persoonlijk voornaamwoord als reactie op een voorafgaande taaluiting fungeert, bijv.:

Wie helpt er even met de afwas? *Ik!*
Wie heeft dat nu weer gedaan? *Zij!*

f Meestal wanneer een niet-onderwerpsvorm als (deel van een) zinsdeel op de eerste zinsplaats fungeert, bijv.:

(Aan) *haar* kun je zoiets wel toevertrouwen.
Mij lijkt dat ze het best zonder 'm kunnen stellen.
Op *jou* zullen we maar niet meer rekenen.
Met *hem* kun je wel meegaan.

Na plaatsaanduidende voorzetsels kunnen echter meestal wel gereduceerde vormen gebruikt worden, bijv.:

Náást 'm liep een kind met een ballon.
Vóór *me* zag ik een gapende afgrond.

Een andere uitzondering is de verbinding *me dunkt*, waarin steeds de gereduceerde vorm *me* voorkomt.

- g Wanneer de onderwerpsvorm van de derde persoon mannelijk enkelvoud op de eerste zinsplaats staat, bijv.:

Hij gelooft er niets van.
Ie gelooft er niets van. <uitgesloten>

Vergelijk hiermee:

Zij gelooft er niets van.
Ze gelooft er niets van.

- h Wanneer het persoonlijk voornaamwoord vergezeld gaat van een bepaling als *ook*, *zelfs*, ..., die expliciet op dat voornaamwoord slaat, bijv.:

Ook *jij* zult wel eens van die dagen hebben waarop alles tegenvalt.
Zij hebben *háár* zelfs uitgenodigd.

Vergelijk hiermee (met andere zinsklemtoneel):

Ze hebben 'r zelfs uitgenodigd.

- i Na voorzetseluitdrukkingen en sommige voorzetsels, ongeacht hun positie in de zin, bijv.:

Allen verlieten de kamer, met uitzondering van *hem*.
Met uitzondering van *hem* verlieten allen de kamer.
In tegenstelling tot *haar* heb ik wel een voldoende gehaald.
Dat is volgens *mij* nog niet bewezen.
Er was niemand buiten *jou*.

- 2 De gereduceerde vormen zijn verplicht in de volgende gevallen:

- a In het algemeen wanneer naar niet-personen verwezen wordt (voor nadere bijzonderheden: zie 4·2·5). Vergelijk:

167

Over mensen:
Ze staan hier al een hele tijd.
Zij staan hier al een hele tijd.
Over boeken:
Ze staan hier al een hele tijd.
Zij staan hier al een hele tijd. <uitgesloten>

- b In zinnen van het type vermeld in 4·2·6/2c, waarin een persoon geïdentificeerd wordt, bijv.:

Is dat de bakker? Ja, dat is 'm.

- c In de zgn. ethische datief, waardoor een zekere emotionele betrokkenheid van de spreker bij het door de zin uitgedrukte tot uiting komt (alleen *me* en *je* komen voor). Voorbeelden:

Het is *me* wat moois.
 Wat zeg je *me* daarvan?
 En toen werd ie *me* toch kwaad!
 Dat is *je* wat!

Verder worden de gereduceerde vormen in gesproken taal meestal gebruikt als een persoonlijk voornaamwoord in onbeklemtoonde positie voorkomt. Volle vormen zijn in die positie echter niet uitgesloten; de volgende zinnen met ongeaccentueerd voornaamwoord (zie de klemtoontekens) klinken niet ongewoon:

Ze hebben *mij* erover ópgebeld.
 En heb *jij* daar toen iets van gezégd?

De gereduceerde vormen (*me, je*) zijn echter minstens even gebruikelijk. In het algemeen klinkt een veelvuldig gebruik van volle vormen in onbeklemtoonde positie, dat nogal eens voorkomt bij mensen die het Nederlands niet als moedertaal spreken, nogal onnatuurlijk.

Dit gebruik zal mede bevorderd worden door de spelling. Vaak wordt namelijk een volle vorm gespeld (en ook wel ten onrechte gelezen) waar in gesproken taal een gereduceerde vorm voorkomt (die ook gelezen zou moeten worden). Dit geldt in ieder geval voor de gereduceerde vormen *ie, 'm, 'r, d'r*, die zeer zelden geschreven worden, in mindere mate voor *'k* en *'t* (bij *het* is eigenlijk geen sprake van een gereduceerde vorm; zie 4.2.5), in nog mindere mate voor *je, me, we* en *ze*, maar ook deze laatste worden in geschreven taal wel door volle vormen vervangen. In dit boek worden in de paragrafen over voornaamwoorden die gereduceerde vormen kennen, in de voorbeeldzinnen waar daartoe aanleiding is ook gereduceerde vormen gespeld; elders wordt de gebruikelijke spelling gevolgd. Dit alles geldt niet voor het voornaamwoord *het*, dat in gesproken taal geen 'volle vorm' kent en daarom zonder bezwaar steeds als *het* gespeld kan worden, en voor *je, me, we* en *ze*, die zonder voorbehoud in het hele boek worden gebruikt.

4 · 2 · 8 Oude genitiefvormen

De volgende vormen komen voor:

		-er	-s
<i>enkelvoud</i>	<i>1ste persoon</i>	mijner	mijns
	<i>2de persoon</i>	uwer	uws
	<i>3de persoon mannelijk</i>	zijner	zijns
	<i>3de persoon vrouwelijk</i>	harer	haars

<i>meervoud</i>	<i>1ste persoon</i>	onzer	ons
	<i>2de persoon</i>	uwer	uws
	<i>3de persoon mannelijk</i>	hunner	huns
	<i>3de persoon vrouwelijk</i>	hunner, harer	huns, haars

Deze vormen, die alleen naar personen kunnen verwijzen, komen voor in archaïsch taalgebruik, veelal in constructies met het karakter van een vaste uitdrukking.

De vormen op *-er* worden aangetroffen:

- als nabepaling bij *wie* (vragend of betrekkelijk voornaamwoord) of bij een telwoord of onbepaald voornaamwoord, in de functie van ‘*van + voornaamwoord*’, bijv.:

Wie *uwer* zonder zonde is ... <archaïsch>

Velen *onzer* zijn die weg gegaan. <archaïsch>

Eén *hunner* keerde terug. <archaïsch>

- in het type *gedenk mijner* (*uwer, ...*), waar het voornaamwoord als voorwerp gebruikt wordt;
- in het type *ontferm u mijner* (*onzer, ...*), in de functie van ‘*over + voornaamwoord*’.

De vormen op *-s* komen voor:

- in het type *mijns* (*uws, ...*) *gelijke* (= ‘de gelijke van mij’, ‘mijn gelijke’);
- in het type *om zijns* (*haars, ...*) (*zelfs*) *wil* (= ‘omwille van hem(zelf)’).

4.3 Het wederkerend voornaamwoord (reflexief pronomen)

4.3.1 Inleiding

Wederkerende voornaamwoorden verwijzen vrijwel altijd binnentekstelijk en hebben dan dus een antecedent. Dat antecedent is heel dikwijls het onderwerp van de zin waarin het wederkerend voornaamwoord voorkomt, bijv. in:

(1) Jan wast *zich*.

In deze zin verwijst het wederkerend voornaamwoord *zich* naar het antecedent *Jan*; de betekenis is dat Jan de handeling ‘wassen’ verricht en ook ondergaat. *Jan* is dus het onderwerp en *zich* het lijdend voorwerp. In zinnen waarin onderwerp en lijdend voorwerp dezelfde referent hebben (in (1) een persoon die ‘Jan’ heet), is een wederkerend voornaamwoord verplicht. Een zin als

(1a) Jan wast *hem*.

waarin het persoonlijk voornaamwoord *hem* gebruikt wordt, kan in de standaardtaal alleen maar betekenen dat ‘Jan’ iemand anders wast.

Bij het werkwoord *wassen* kan het lijdend voorwerp dus wel of niet dezelfde referent hebben als het onderwerp; het is een toevallig wederkerend werkwoord. Voor het werkwoord *vergissen* geldt dit niet; het wordt altijd met een wederkerend voornaamwoord gecombineerd en heet daarom verplicht of noodzakelijk wederkerend. Vergelijk:

(2) Jan vergist *zich*.

(2a) Jan vergist. <uitgesloten>

(2b) Jan vergist *hem*. <uitgesloten>

Ook in (2), waar we *zich* geen lijdend voorwerp noemen, maar een deel van het werkwoordelijk gezegde, verwijst het wederkerend voornaamwoord naar het onderwerp.

De term ‘wederkerend’ wordt gebruikt omdat in zinnen als de bovenstaande een werking uitgedrukt wordt die naar dezelfde zelfstandigheid ‘wederkeert’ als waarvan ze is uitgegaan. (Voor de term ‘wederkerig’: zie 4.4.)

191

4 · 3 · 2

De vormen

De wederkerende voornaamwoorden zijn alleen zelfstandig. Naar de vorm zijn er twee categorieën: korte vormen, die we ‘neutrale vormen’ noemen, en lange vormen, die bestaan uit combinaties van neutrale vormen met *-zelf* (‘*zelf*-vormen’). Verder worden de wederkerende voornaamwoorden evenals de persoonlijke onderscheiden naar persoon en in de eerste persoon ook naar getal. Het vormenbestand is als volgt:

	<i>enkelvoud</i>		<i>meervoud</i>	
	<i>neutrale vorm</i>	<i>zelf-vorm</i>	<i>neutrale vorm</i>	<i>zelf-vorm</i>
<i>1ste persoon</i>	me (mij)	mezelf (mijzelf)	ons	onzelf
<i>2de persoon</i>	je u, zich	jezelf uzelf, zichzelf	je u, zich	jezelf uzelf, zichzelf
<i>3de persoon</i>	zich	zichzelf	zich	zichzelf

In de eerste persoon enkelvoud is *me* de gewone vorm; *mij* komt vooral in geschreven taal, maar soms ook wel in gesproken taal voor.

De *zelf*-vormen worden meestal als één woord geschreven.

Opmerking—Zoals uit bovenstaand schema blijkt, zijn de vormen van de eerste en tweede persoon (met uitzondering van *zich* naast *u*) gelijk aan die van de (gereduceerde) persoonlijke voornaamwoorden. In strijd met de in deze paragraaf gegeven regels worden in gesproken taal ook in de derde persoon wel vormen gebruikt die gelijk zijn aan die van de persoonlijke voornaamwoorden, bijv.:

Jan is *'m* aan het scheren. (‘Jan scheert zich’)

Marie is *d'r* aan het aankleden. (‘Marie kleedt zich aan’)

Nog gebruikelijker zijn in gesproken taal – eveneens in strijd met de regels – de vormen *m'n eigen* (eerste persoon enkelvoud), *ons eigen* (eerste persoon meervoud), *je eigen* en *uw eigen* (tweede persoon), *z'n eigen* (derde persoon mannelijk enkelvoud) en *d'r eigen* (derde persoon meervoud en vrouwelijk enkelvoud), bijv.:

Ik heb *m'n eigen* daar nooit mee bemoeid.

We hadden *ons eigen* verstoep.

Nou vergis je *je eigen*!

Doet u *uw eigen* niet te kort?

Jan is *z'n eigen* aan het scheren.

Marie is *de* kinderen zijn *d'r eigen* aan het aankleden. —

4·3·3
Het gebruik

4·3·3·1
Algemeen

1 *Persoon en getal*

In het algemeen geldt dat de wederkerende voornaamwoorden van de eerste en tweede persoon gebruikt worden om te verwijzen naar de in persoon en getal overeenkomende persoonlijke voornaamwoorden; wordt er niet naar persoonlijke voornaamwoorden van de eerste of tweede persoon verwezen, dan worden de wederkerende voornaamwoorden van de derde persoon gebruikt. Voorbeelden (de wederkerende voornaamwoorden en hun antecedenten zijn gecursiveerd):

Ik was *me*.
We hebben *ons* vergist.
Je ziet *jezelf* in de spiegel.
Jullie moeten *je* meer inspannen.
Hij/*moeder* kleedt *zich* aan.
Zij/*de burens* gedragen *zich* merkwaardig.

Wat de tweede persoon betreft verwijzen *je* en *jezelf* naar de JE-vormen; *u* en *uzelf* naar de U-vormen en de GE-vormen; *zich* en *zichzelf* naar de U-vormen. Voorbeelden:

Je moet *je* meer inspannen.
Jullie moeten *je* meer inspannen.
Ge moet *u* meer inspannen. <regionaal>
U moet *u*/*zich* meer inspannen.

Voor de keuze tussen *u*(*zelf*) en *zich*(*zelf*) geldt het volgende.

- Het gebruik van *u* is de enige mogelijkheid bij een imperatief zonder onderwerp:

Vergis *u* niet!
Vergis *zich* niet! <uitgesloten>

Opmerking—Hier verwijst het wederkerend voornaamwoord niet binnentekstelijk, aangezien er geen antecedent aanwezig is (zie 4·3·1).— 178

Wel mogelijk is (met onderwerp):

Vergist *u* *zich* niet!

- Het gebruik van *u* heeft de voorkeur als het onderwerp *u* verbonden wordt met een werkwoordsvorm die gelijk is aan die van de derde persoon:

U is *zich* wel bewust van de gevaren, neem ik aan.

U is *u* wel bewust van de gevaren, neem ik aan. <twijfelachtig>
U heeft *zich* vergist.
U heeft *u* vergist. <twijfelachtig>

- Het gebruik van *u* heeft eveneens de voorkeur als het persoonlijk en het wederkerend voornaamwoord onmiddellijk op elkaar volgen:

Ik denk dat *u* *zich* vergist.
Ik denk dat *u* *u* vergist. <twijfelachtig>
Ziet *u* *zichzelf* als toekomstig premier?
Ziet *u* *uzelf* als toekomstig premier? <twijfelachtig>

II Verwijzingsmogelijkheden

Een wederkerend voornaamwoord kan meestal geacht worden op een of andere manier naar een onderwerp te verwijzen. Met 'een onderwerp' wordt hier een getalsonderwerp of een geïmpliceerd onderwerp bedoeld. 'Op een of andere manier' duidt aan, dat het kan gaan om het onderwerp van de zin waarin het wederkerend voornaamwoord voorkomt, dan wel van een zin die als omschrijving kan dienen voor een zinsdeel (of een gedeelte daarvan) met een wederkerend voornaamwoord.

Hieronder worden in A de gevallen behandeld waarin verwijzing naar een onderwerp kan worden aangenomen. Andere gevallen komen onder B aan de orde, waar het bijzondere karakter van voorzetselconstituenten met een wederkerend voornaamwoord besproken wordt.

In de onderstaande voorbeelden zijn steeds het wederkerend voornaamwoord en het antecedent waarnaar het verwijst gecursiveerd.

A Verwijzing naar een onderwerp

- 1 Het wederkerend voornaamwoord verwijst naar een getalsonderwerp. In enkelvoudige zinnen is de verwijzing zonder meer duidelijk, bijv.:

(1) *Pieter* verdedigde *zich* goed. (*zich* = *Pieter*)

In samengestelde zinnen verwijst het wederkerend voornaamwoord naar het onderwerp van de (romp- of bij)zin waarin het voornaamwoord voorkomt, bijv.:

- (2) *Johan* vond dat *Pieter* *zich* goed verdedigde. (*zich* = *Pieter*)
- (3) *Johan* beklagde *zich* erover dat *Pieter* hem niet goed verdedigde. (*zich* = *Johan*)

In (3) kan het persoonlijk voornaamwoord *hem* niet naar *Pieter* verwijzen, omdat in dat geval een wederkerend voornaamwoord verplicht zou zijn; *hem* kan wel naar *Johan* verwijzen (onderwerp van de rompzin) of eventueel naar iemand anders, als context en/of situatie daar aanleiding toe geven. In de hieronder gegeven voorbeelden wordt er steeds van uitgegaan dat een persoonlijk voornaamwoord een verwijzende functie heeft binnen de (samengestelde) zin. Een ander voorbeeld:

- (4a) Leentje zei dat *Lotje zich* pijn gedaan had. (zich = Lotje)
 (4b) Leentje zei dat Lotje haar pijn gedaan had. (haar = Leentje)

2 Het wederkerend voornaamwoord verwijst naar een geïmpliceerd onderwerp.

Een geïmpliceerd onderwerp wordt aanwezig verondersteld in een beknopte bijzin of in een constructie met een infinitief die afhankelijk is van een hulpwerkwoord. Als het geïmpliceerd onderwerp identiek is met het getalsonderwerp van de zin, is de verwijzing weer zonder meer duidelijk. Dit kan zowel voorkomen in een zin met een beknopte bijzin (5) als in een zin met een hulpwerkwoord met infinitief (6):

- (5) *Pieter* verstond de kunst (om) *zich* tot het uiterste te verdedigen.
 (zich = Pieter)
 (6) *Pieter* wou *zich* verdedigen. (zich = Pieter)

In beide zinnen is *Pieter* getalsonderwerp (in (5) van *verstond*, in (6) van *wou*) én geïmpliceerd onderwerp (van *verdedigen*).

Een voorbeeld met een ander type beknopte bijzin is:

- (7) *Zichzelf* bedienend, praatte *de oude man* honderd uit. (zichzelf = de oude man)

In (7) is *de oude man* getalsonderwerp van *praatte* en geïmpliceerd onderwerp van *bedienend*.

Zijn getalsonderwerp en geïmpliceerd onderwerp niet identiek, dan geldt als hoofdregel dat het wederkerend voornaamwoord naar het geïmpliceerd onderwerp verwijst. Voorbeeld:

- (8) Johan verzocht *Pieter zich* te verdedigen. (zich = Pieter)

In (8) is *Johan* getalsonderwerp (van *verzocht*) en *Pieter* geïmpliceerd onderwerp (van *verdedigen*); *zich* kan hier alleen naar *Pieter* verwijzen. Om naar *Johan* te verwijzen zou een persoonlijk voornaamwoord gebruikt worden:

- (8a) Johan verzocht Pieter hem te verdedigen. (hem = Johan)

Andere voorbeelden:

- (9) Hij verbood *zijn dienaar zich* zo aan te kleden. (zich = zijn dienaar)
 (10) Hij zag *zijn vriend zichzelf* pijnigen. (zichzelf = zijn vriend)

3 Het wederkerend voornaamwoord verwijst naar het onderwerp van een omschrijving.

De manier van verwijzen in de onder 1 en 2 vermelde zinnen kan verklaard worden met behulp van de begrippen 'getalsonderwerp' en 'geïmpliceerd onderwerp'. Het is echter ook mogelijk een omschrijving met gelijke betekenis te geven van het zinsgedeelte waarin het wederkerend voornaamwoord functioneert, zodat er een bijzin ontstaat met een onderwerp waarnaar het

wederkerend voornaamwoord verwijst. Zo zijn (7) en (10) te parafraseren als:

- (7a) Terwijl *hij zichzelf* bediende, praatte de oude man honderd uit.
(zichzelf = hij = de oude man)
(10a) Hij zag dat *zijn vriend zichzelf* pijnigde. (zichzelf = zijn vriend)

Andere voorbeelden, met beknopte bijzinnen als voorbepaling in een substantiefgroep:

- (11) Zich serieus inspannende studenten zijn er gelukkig nog genoeg. (= 'Studenten *die zich* serieus inspannen ...')
(12) Dit is een op zichzelf staand geval. (= 'een geval *dat* op *zichzelf* staat')

Dergelijke omschrijvingen zijn vooral een praktisch hulpmiddel in de gevallen waarin een wederkerend voornaamwoord voorkomt in:

- een onafhankelijke infinitiefconstructie, bijv.:

- (13) Zich afvragen wat de zin van het leven is, is typisch menselijk. (= 'Dat *men zich* afvraagt ...')
(14) Je niet willen inspannen voor zo'n edele zaak is zeer afkeurenswaardig. (= 'Dat *je je* niet wilt inspannen ...')

In het zinstype waartoe (13) en (14) behoren, is geen sprake van binnentekstelijke verwijzing (zie 4.3.1), aangezien in de oorspronkelijke zinnen geen antecedent voorkomt.

- een bepaling van belang bij werkwoorden als *vinden*, *achten*, *verklaren* met een bepaling van gesteldheid volgens de handeling, bijv.:

- (15) Ik vind die jongen een gevaar voor zichzelf. (= '... dat *die jongen* een gevaar voor *zichzelf* is')

- een voorzetselconstituent als bepaling in een substantiefgroep, bijv.:

- (16) Dat praten met zichzelf was voor Bart een noodzaak geworden. (= 'Dat praten dat *Bart* met *zichzelf* deed ...')
(17) Je moet bij die jongen het vertrouwen in zichzelf niet ondermijnen. (= '... het vertrouwen dat *die jongen* in *zichzelf* heeft ...')
(18) Ik ontdekte Arno z'n medelijden met zichzelf. (= '... het medelijden dat *Arno* met *zichzelf* had')
(19) Zij stond verbaasd over zijn afkeer van zichzelf. (= '... de afkeer die *hij* van *zichzelf* had')

Het type waartoe zin (19) behoort wijkt in zoverre van de andere voorbeelden (afgezien van (13) en (14)) af, dat het antecedent waarnaar *zichzelf* verwijst (in de omschrijving: *hij*), in de oorspronkelijke zin niet uitgedrukt is, maar opgesloten ligt in het bezittelijk voornaamwoord *zijn*.

Opmerking— Een enkele keer treffen we zinnen met de hier bedoelde verwijzing aan die niet behoren tot de met de voorbeelden (13) t/m (19) geïllustreerde gevallen. Het gaat dan om zinnen die niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar zijn. Als voorbeeld kan dienen:

(Karel vroeg Jan of die een geschikte voorzitter wist voor de nieuwe vereniging.) Jan raadde Karel zichzelf aan.

Als *zichzelf* naar het onderwerp *Jan* verwijst, is dit een normale zin. Voor sommigen is hier ook de interpretatie mogelijk waarin *zichzelf* naar *Karel* verwijst. Mogelijke omschrijvingen zijn dan:

Jan raadde *Karel* aan *zichzelf* te nemen.
Jan raadde Karel aan, dat *Karel* *zichzelf* zou nemen. —

B *Het wederkerend voornaamwoord in voorzetselconstituenten*

In voorzetselconstituenten zijn de verwijzingsmogelijkheden van wederkerende voornaamwoorden ruimer dan in andere gevallen. In zinnen met een geïmpliceerd onderwerp dat niet identiek is met het getalsonderwerp, hoeft het wederkerend voornaamwoord niet naar het geïmpliceerd onderwerp te verwijzen, maar kan ook het getalsonderwerp antecedent zijn. Een voorbeeld is:

(20) *Johan* zag de agent op *zich* afkomen. (zich = Johan)

waar *zich* niet naar het geïmpliceerd onderwerp *de agent* verwijst, maar naar het getalsonderwerp *Johan*.

Verwijzing met een persoonlijk voornaamwoord is overigens ook mogelijk, vergelijk:

(20a) Johan zag de agent op hem afkomen.

Deze verwijzingsmogelijkheid van het wederkerend voornaamwoord bestaat alleen als er sprake is van één geïmpliceerd onderwerp en een getalsonderwerp, niet bij twee getalsonderwerpen. Vergelijk:

(20b) Johan zag dat de agent op hem afkwam.

(20c) *Johan* zag dat de agent op *zich* afkwam. <uitgesloten>

Bij voorzetsels met lokale betekenis en als dubbelzinnigheid is uitgesloten, bestaat er voor de verwijzing naar een getalsonderwerp zelfs een voorkeur voor een wederkerend voornaamwoord. Vergelijk:

(21) *Ze* liet de storm rustig over *zich* heengaan.

(21a) *Ze* liet de storm rustig over haar heengaan. <twijfelachtig>

(22) *Hij* voelde de bekoring van *zich* wijken.

(22a) *Hij* voelde de bekoring van hem wijken. <twijfelachtig>

Andere voorbeelden, waar zowel een wederkerend als een persoonlijk voornaamwoord gebruikt kan worden:

- (23) *Hij* vond dat huis veel te groot voor *zichzelf* alleen.
 (23a) *Hij* vond dat huis veel te groot voor hem alleen.
 (24) *Zij* achtte het middel voor *zichzelf* ongeschikt.
 (24a) *Zij* achtte het middel voor haarzelf ongeschikt.

Opmerking— In gevallen als deze worden de persoonlijke voornaamwoorden van de derde persoon vaak verlengd met *-zelf*. Deze *zelf*-vormen worden, evenals die van de wederkerende voornaamwoorden, meestal als één woord geschreven.—

Verder kan het wederkerend voornaamwoord na een voorzetsel naar een ander zinsdeel dan het onderwerp verwijzen, bijv. in:

- (25) We moeten *die jongen* tegen *zichzelf* beschermen.

De vorm van het wederkerend voornaamwoord maakt al duidelijk dat het niet naar het onderwerp (*we*) kan verwijzen. Een omschrijving zoals onder A3 vermeld, waardoor *die jongen* onderwerp wordt, is ook niet goed mogelijk. We stellen dus vast dat het wederkerend voornaamwoord hier naar het lijdend voorwerp (*die jongen*) verwijst.

Hier is ook weer mogelijk:

- (25a) We moeten die jongen tegen hemzelf beschermen.

maar (25) heeft de voorkeur.

Verwijzing naar het meewerkend voorwerp vinden we in de meest voor de hand liggende interpretatie van

- (26) De boekhandelaar verkocht *Harry Mulisch* een boek van *zichzelf*.
 (zichzelf = Harry Mulisch: interpretatie 1)

Maar noch de grammatica noch de kennis van de wereld verzetten zich tegen de interpretatie waarin de boekhandelaar zelf een boek geschreven heeft, nl.:

- (26') *De boekhandelaar* verkocht Harry Mulisch een boek van *zichzelf*.
 (zichzelf = de boekhandelaar: interpretatie 2)

Bovendien is voor de meeste taalgebruikers in beide interpretaties ook mogelijk:

- (26a) De boekhandelaar verkocht Harry Mulisch een boek van hemzelf.

4 · 3 · 3 · 2

De neutrale vormen en de *zelf*-vormen

1 *Inleiding*

Voor de beschrijving van het gebruik van de neutrale vormen en de *zelf*-

vormen moet onderscheid gemaakt worden tussen verplicht of noodzakelijk wederkerende en toevallig wederkerende verbindingen.

Tot de *verplicht of noodzakelijk wederkerende verbindingen* behoren allereerst de aldus genaamde werkwoorden, waarvoor verwezen wordt naar 8·2·3 en 417 voor wat de werkwoorden met een vast voorzetsel betreft, naar 21·5·1. 849

Verder behoren hiertoe een aantal combinaties van werkwoorden met voorwerpen en/of bepalingen, die altijd een wederkerend voornaamwoord bij zich hebben, dat (evenals bij de verplicht wederkerende werkwoorden) niet kan worden vervangen door een andere constituent met dezelfde functie (tenzij met betekenisverandering). Vergelijk:

- (1) Hij maakte *zich* uit de voeten.
- (1a) Hij maakte *zijn buurman* uit de voeten. <uitgesloten>
- (2) We maken *ons* zorgen over de crisis.
- (2a) We maken *onze collega's* zorgen over de crisis. <uitgesloten>

Dergelijke combinaties kunnen bestaan uit:

- werkwoorden met een vaste voorzetselconstituent, bijv.:

zich in nesten werken, zich uit de voeten maken, zich in allerlei bochten wringen, zich op de borst kloppen, zich in de vingers snijden, zich achter het oor krabben, zich (iets) op de hals halen, zich (iets) voor ogen houden, zich (iets) in het hoofd halen (voor het gebruik van een wederkerend voornaamwoord en/of een bezittelijk voornaamwoord en/of lidwoord in verbindingen waarin een lichaamsdeel wordt genoemd: zie 4·5·10); 213

- werkwoorden met een vast lijdend voorwerp en een vast voorzetsel, bijv.:

zich zorgen maken over, zich het hoofd breken over, zich moeite geven voor, zich rekenschap geven van;

- werkwoorden met een bepaling van gesteldheid tengevolge van de handeling, bijv.:

zich dronken/een roes/een stuk in z'n kraag drinken, zich rijk boeren, zich moe peinzen, zich een kriek lachen, zich een indigestie eten, zich ongerust maken, zich groen (en geel) ergeren, zich een hoedje/kapot schrikken, zich schor zingen;

- werkwoorden met een bepaling van gesteldheid volgens de handeling, bijv.:

zich dom/koest houden, zich gelukkig voelen, zich benijd weten;

- het hulpwerkwoord *laten* met een verbaal complement (en eventuele bepalingen), bijv.:

zich laten gaan, zich laten gelden, zich laten beetnemen, zich van de wijs laten brengen.

Opmerking 1 — Bij dit laatste type kan opgemerkt worden dat de infinitief bij *laten* soms passieve betekenis heeft. Bevat de zin een *door*-bepaling dan is de betekenis ‘toelaten’ nog duidelijk aanwezig:

Ik laat me door jou niet van de wijs brengen. (= ‘Ik laat niet toe dat ik door jou van de wijs gebracht word’)

Zonder *door*-bepaling kan de betekenis van *laten* + infinitief naderen tot: ‘... kunnen worden’:

Ik laat me niet van de wijs brengen. (= ‘Ik laat niet toe dat ik van de wijs gebracht word’/‘Ik kan niet van de wijs gebracht worden’)

Als de zelfstandigheid die door het onderwerp wordt aangeduid, de door de infinitief uitgedrukte werking niet kan verrichten, maar alleen kan ondergaan, gaat de betekenis van *laten* ‘toelaten’ geheel verloren:

Gezouten vlees laat zich langer bewaren. (= ‘Gezouten vlees kan langer bewaard worden’) <schrijftaal>

Zo ook bijv.:

Die gang van zaken laat zich gemakkelijk verklaren. <schrijftaal>
Dat laat zich raden. <schrijftaal>
Deze constructie laat zich niet zonder meer door de bovengenoemde vervangen. <schrijftaal>

Zinnen met *laten* + infinitief in deze betekenis zijn in beperkt gebruik en behoren tot de schrijftaal. —

Opmerking 2 — Nog meer beperkt is het gebruik van zinnen als

- (i) De stad breidt zich uit.
- (ii) De geschiedenis herhaalt zich.
- (iii) De gelegenheid biedt zich aan.

Hier heeft een niet-verplicht wederkerend werkwoord gecombineerd met *zich* passieve betekenis:

- (ia) De stad wordt uitgebreid.
- (iia) De geschiedenis wordt herhaald.
- (iiia) De gelegenheid wordt (aan)geboden.

Meestal is omzetting van een passieve zin in een actieve met *zich* niet mogelijk; vergelijk:

De deur wordt geopend.
De deur opent zich. <uitgesloten>

In zinnen als (i) en (ii) is het trouwens ook mogelijk het onderwerp als gepersonifieerd op te vatten, zodat de betekenis als actief te interpreteren is. —

Tot de *toevallig wederkerende verbindingen* behoren alle werkwoorden (en combinaties daarvan met voorwerpen en/of bepalingen) die een wederkerend voornaamwoord bij zich hebben dat kan worden weggelaten en/of vervangen door een andere constituent met dezelfde functie (zonder betekenisverandering van het werkwoord). Vergelijk:

- (3) De kapper scheert zich.
- (3a) De kapper scheert zijn klanten.
- (3b) De kapper scheert niet meer.
- (4) Je kunt je tas wel naast je neerzetten.
- (4a) Je kunt je tas wel naast die stoel neerzetten.

11 *Het gebruik van de neutrale vormen*

De neutrale vormen worden gebruikt:

- 1 In verplicht wederkerende verbindingen. In de standaardtaal worden hier altijd neutrale vormen gebruikt. Vergelijk:

- (5) Je vergist *je*.
- (5a) Je vergist *jezelf*. <uitgesloten>
- (6) Daar hebben we *ons* juist veel moeite voor gegeven.
- (6a) Daar hebben we *onszelf* juist veel moeite voor gegeven. <uitgesloten>

In de spreektaal zijn in veel gevallen *zelf*-vormen mogelijk. Vergelijk:

- (7) Ik heb *me* voorgenomen na 1 januari niet meer te roken.
- (7a) Ik heb *mezelf* voorgenomen na 1 januari niet meer te roken. <spreektaal>
- (8) Hij heeft *zich* in allerlei bochten gewrongen om niet mee te hoeven doen.
- (8a) Hij heeft *zichzelf* in allerlei bochten gewrongen om niet mee te hoeven doen. <spreektaal>

- 2 In toevallig wederkerende verbindingen. De neutrale vormen kunnen hier alleen gebruikt worden als ze onbeklemtoond zijn. Voorbeelden (let op de klemtoontekens):

- (9) Heb je *je* al áángekleed?
- (10) Hij schonk *zich* een bórrrel in.

In voorzetselconstituenten komen alleen neutrale vormen voor als het voorzetsel lokale betekenis heeft (vgl. 111), bijv.:

- (11) Ik zette de tas náást *me* op de grond.
- (12) Vóór *zich* zagen ze een robot en áchter *zich* een marsmannetje.

111 *Het gebruik van de zelf-vormen*

De zelf-vormen worden gebruikt:

- 1 In verplicht wederkerende verbindingen. Er zijn slechts enkele verplicht wederkerende verbindingen (steeds met een voorzetsel) waarin alleen *zelf*-vormen gebruikt kunnen worden, bijv. *tot zichzelf komen* 'tot bewustzijn komen', *op zichzelf wonen* 'alleen, niet bij anderen wonen', *buiten zichzelf zijn/raken* 'door emotie meegeeslept zijn/worden', *van zichzelf vallen* 'flauwvallen'. Vergelijk:

- (13) Heel langzaam kwam hij weer tot *zichzelf*.
(13a) Heel langzaam kwam hij weer tot *zich*. <uitgesloten>
(14) Ze was buiten *zichzelf* van woede.
(14a) Ze was buiten *zich* van woede. <uitgesloten>

Voor het gebruik van *zelf*-vormen in de spreektaal: zie 111.

- 2 In toevallig wederkerende verbindingen. Bij werkwoorden die geregeld wederkerend voorkomen, worden de *zelf*-vormen alleen gebruikt als het wederkerend voornaamwoord beklemtoond is. Het gaat hier om werkwoorden als *wassen*, *scheren*, *aankleden*, *bezeren*, *verwonden* (met een wederkerend voornaamwoord als lijdend voorwerp); *verschaffen* (met meewerkend voorwerp); *inschenken* (met bepaling van belang). Voorbeelden (vgl. (9) en (10) in 112):

- (15) Heb je *jezelf* aangekleed? Wat ben jij een grote jongen!
(16) Omdat niemand het voor hem deed, schonk hij *zichzelf* maar een borrel in.

Als het wederkerend voornaamwoord op de eerste zinsplaats staat of lid van een nevenschikking is, worden daarom altijd *zelf*-vormen gebruikt:

- (17) *Zichzelf* verschaft hij de grootste vreugde.
(18) Ze waste *zichzelf* en haar broertje.

Bij andere werkwoorden en verbindingen met een werkwoord bestaat een sterke voorkeur voor de *zelf*-vormen, ongeacht de klemtoon. Voorbeelden:

- (19) Hij heeft *zichzelf* ontslag gegeven.
(20) Zoiets mag je *jezelf* toch wel toestaan.
(21) Ik heb *mezelf* op de televisie gezien.
(22) Hij schold *zichzelf* uit, omdat hij zo stom geweest was.
(23) Zij vindt *zichzelf* heel knap.
(24) We zijn *onszelf* niet meer.
(25) Wees *jezelf*!

In de zinnen (19) t/m (25) zijn de neutrale vormen uitgesloten of vrijwel uitgesloten. Toch zijn er wel soortgelijke zinnen te bedenken waarin onbeklemtoonde neutrale vormen mogelijk zijn, bijv.:

- (26) Ik zie *me* al op de televisie!

(27) Hij achtte *zich* daartoe volkomen in staat.

Zoals in 112 vermeld is, komen in voorzetselconstituenten alleen neutrale 188 vormen voor als het voorzetsel lokale betekenis heeft en het wederkerend voornaamwoord onbeklemtoond is. In beklemtoonde positie verschijnen *zelf*-vormen:

- (28) A Wat zien jullie voor je staan?
B Voor *mezélf* zie ik een robot, maar voor mijn buurman een marsmannetje.

Na andere voorzetsels worden, op een enkele uitzondering na, uitsluitend *zelf*-vormen gebruikt, die ook altijd min of meer beklemtoond zijn. Voorbeelden:

- (29) Ik hoefde hem niets te vragen, hij deed het uit *zichzelf*.
(30) Ik vertrouw alleen op *mezelf*.
(31) Altijd dacht ze aan *zichzelf*.
(32) Waarom moeten we altijd voor *onszelf* opkomen?
(33) Gaan jullie nu eerst eens bij *jezelf* te rade.
(34) Dat probleem moet ieder voor *zichzelf* oplossen.
(35) Dat is een geval op *zichzelf*.

In (34) is ook *ieder voor zich* mogelijk. De uitdrukking *op zichzelf* in de betekenis 'los van iets anders' (zoals in (35)) komt ook voor in de vorm *op zich*.

4·4 Het wederkerig voornaamwoord (reciprook pronomen)

4·4·1 Inleiding

Het wederkerig voornaamwoord vertoont op verschillende punten overeenkomst met het wederkerend voornaamwoord. Het verwijst ook vrijwel altijd binnentekstelijk en heeft dan dus een antecedent. Dit antecedent is heel dikwijls het onderwerp van de zin waarin het wederkerig voornaamwoord voorkomt, bijv. in

- (1) Johan en Pieter verdedigen *elkaar*.

In deze zin verwijst het wederkerig voornaamwoord *elkaar* naar het meervoudig antecedent *Johan en Pieter*; de betekenis is dat Johan de handeling ‘verdedigen’ verricht en Pieter die ondergaat, terwijl eveneens Pieter dezelfde handeling verricht, die door Johan ondergaan wordt. Er is dus sprake van een ‘wederkerige’ relatie en werking; in dat geval is een wederkerig voornaamwoord verplicht.

Is er in de manier van verwijzen overeenkomst met het wederkerend voornaamwoord, er is ook een duidelijk verschil. Zin (1) is ietwat omslachtig te omschrijven als:

- (1a) Johan verdedigt Pieter en Pieter verdedigt Johan.

Bij een zin met een wederkerend voornaamwoord is de omschrijving anders; zo is (2) gelijk aan (2a):

- (2) Johan en Pieter verdedigen zich.
(2a) Johan verdedigt Johan en Pieter verdedigt Pieter.

Hier is dus geen sprake van wederkerigheid, al kan die wel toevallig en impliciet aanwezig zijn: als Johan en Pieter in (2) als een ‘collectief’ optreden, impliceert dat dat Johan door zichzelf te verdedigen ook Pieter verdedigt en omgekeerd. Een dergelijk samengaan van een ‘wederkerende’ en een ‘wederkerige’ relatie is natuurlijk alleen mogelijk bij een meervoudig antecedent en zal zich ook dan lang niet altijd voordoen. In een zin als

- (3) Johan en Pieter bezeren zich.

wordt uitgedrukt dat zowel Johan als Pieter zich pijn doen, maar het ligt hier niet voor de hand aan te nemen dat ook de een de ander en de ander de een pijn doet.

Het wederkerig voornaamwoord is in een zin altijd te vervangen door een andere constituent met dezelfde syntactische functie, zonder dat de betekenis van de rest van de zin verandert. Zo kunnen we *elkaar* in (1) vervangen door een ander lijdend voorwerp:

(4) Johan en Pieter verdedigen hun vrienden.

Er bestaan geen werkwoorden of verbindingen waarbij altijd een wederkerig voornaamwoord voorkomt. De wederkerige voornaamwoorden nogmaals vergelijkend met de wederkerende, zouden we dus kunnen zeggen dat werkwoorden en verbindingen met een wederkerig voornaamwoord altijd 'toevallig wederkerig' zijn. Juist omdat dit zo is, heeft deze term derhalve in de praktijk weinig zin en is hij dan ook niet gebruikelijk.

4 · 4 · 2

De vormen

De wederkerige voornaamwoorden komen zelfstandig en bijvoeglijk voor. De bijvoeglijke vormen worden gevormd door toevoeging van een (genitief)-*s* aan de zelfstandige. Het vormenbestand is zeer beperkt:

<i>zelfstandig</i>	<i>bijvoeglijk</i>
elkaar	elkaars
mekaar	mekaars <spreektaal; regionaal ook in geschreven taal>
elkander	elkanders <schrijftaal>

Omdat er dus eigenlijk maar één wederkerig voornaamwoord (met twee varianten) bestaat, zal in het vervolg van deze paragraaf in plaats van 'het wederkerig voornaamwoord' meestal korthedshalve '*elkaar(s)*' gebruikt worden.

4 · 4 · 3

Het gebruik

4 · 4 · 3 · 1

De zelfstandige en de bijvoeglijke vormen

De zelfstandige vormen fungeren, zoals in 4·1·1 van de voornaamwoorden ¹⁵⁶ in het algemeen vermeld, als (kern van een) zinsdeel en in voorzetselconstituenten.

In (1) is *elkaar* lijdend voorwerp:

(1) Johan en Pieter verdedigen *elkaar*.

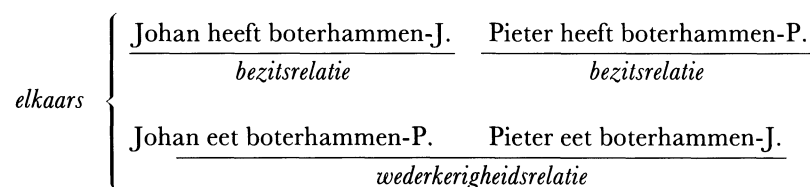
Verder komt *elkaar* bijv. voor als meewerkend voorwerp (2), als bepaling van belang (3) en in een bijwoordelijke bepaling (4).

- (2) Ze schreven *elkaar* een brief.
- (3) Schenken jullie *elkaar* maar een borrel in.
- (4) De auto's reden *achter elkaar*.

De bijvoeglijke vormen komen voor als voorbepaling in een substantiefgroep. Ze zijn te beschouwen als 'bezittelijke wederkerige voornaamwoorden'. Ze drukken een wederkerigheidsrelatie uit en tegelijk geven ze aan dat er een bezitsrelatie (zie 4·5·2) bestaat tussen de zelfstandigheden aangeduid door het antecedent en de zelfstandigheden genoemd door de kern van de substantiefgroep. Voorbeeld: 198

- (1a) Johan en Pieter aten *elkaars* boterhammen op.

Schematisch voorgesteld zien de relaties er aldus uit:

Andere voorbeelden:

- (2a) Ze schreven *elkaars* ouders een brief.
- (3a) Schenken jullie *elkaars* vriend maar een borrel in.
- (4a) De auto's reden achter *elkaars* achterlichten aan.

4 · 4 · 3 · 2

Na voorzetsels

Als *elkaar(s)* na een voorzetsel gebruikt wordt, is er soms geen sprake van een zuivere wederkerigheidsrelatie; een enkele keer is de wederkerigheidsbetekenis geheel verdwenen. In (1) is sprake van zuivere wederkerigheid:

- (1) De auto's botsten tegen *elkaar*.

Als de ene auto tegen de andere botst, botst de andere ook tegen de ene. Anders is dit echter in:

- (2) De auto's reden achter *elkaar*.

Als het om twee auto's gaat, rijdt de tweede *achter* de eerste, maar de eerste *vóór* de tweede. Gaat het om een groter aantal auto's, dan rijdt de laatste *achter* de voorlaatste, die ook weer *achter* een auto rijdt, enz. Er is dus in zoverre sprake van wederkerigheid, dat alle auto's op één na (de voorste) achter *een* andere auto rijden. Vergelijk ook:

- (3) In dat museum hangen wel drie of vier schilderijen boven *elkaar*.
- (4) Alle getallen stonden keurig onder *elkaar*.

Weer anders zijn de verhoudingen in gevallen als *uit elkaar spatten* en *in elkaar zakken*. Een wederkerigheidsrelatie is hier nog maar op de achtergrond aanwezig. Men kan zich voorstellen dat de zelfstandigheden die hier antecedent van *elkaar* kunnen zijn (zie 4·4·3·3), uit onderdelen bestaan die zich vanuit een centrum bewegen respectievelijk in een centrum samenkomen. De relatie tussen die onderdelen tijdens hun beweging heeft echter weinig meer met wederkerigheid te maken.

De wederkerige betekenis is geheel verdwenen in vaste uitdrukkingen als *voor elkaar* 'in orde' en *achter mekaar* 'meteen, zonder dralen' (regionaal). Voorbeelden:

- (5) Ik ga achter mekaar door. (regionaal)
- (6) Heb je het eindelijk voor elkaar gekregen?

Voor voorbeelden op *-een* als equivalenten van 'voorzetsel + *elkaar*': zie 4·4·4.

196

4 · 4 · 3 · 3

Het antecedent

Voor het uitdrukken van een wederkerige relatie is het noodzakelijk dat het antecedent van *elkaar* meer dan één zelfstandigheid aanduidt. Zo kunnen bijv. als antecedent voorkomen (in de voorbeelden zijn de antecedenten gecursiveerd):

- een nevenschikking met *en*:

Jij en ik zullen elkaar nooit verlaten.

- een (substantiefgroep met een) meervoudig substantief:

Mijn dochtertjes vertellen elkaar wilde verhalen.

- een (voornaamwoordgroep met een) meervoudig voornaamwoord:

Die daar hebben het altijd aan de stok met elkaar.

- een onbepaald voornaamwoord dat geacht kan worden altijd naar meer dan één persoon te verwijzen:

Als *je* elkaar respecteert, doe je zoiets niet.

De verwijzing kan ook impliciet zijn (dus niet binnentekstelijk), nl. in imperatiefzinnen gericht tot meer dan één toesprokene. Zo bijv. in de vaste uitdrukking:

Draagt elkanders lasten.

In plaats van een meervoudig substantief kan ook een verzamelnaam

gebruikt worden; vergelijk:

Over een uur komen *de leerlingen* weer in dit lokaal bij elkaar.
Over een uur komt *de klas* weer in dit lokaal bij elkaar.

Zo ook:

De menigte ging uit elkaar.
Het jeugdige publiek begon elkaar met allerlei projectielen te bekogelen.

Ook een onbepaald voornaamwoord behoort hier tot de mogelijkheden:

Iedereen hielp elkaar.

Is de wederkerige betekenis van *elkaar* na een voorzetsel gedeeltelijk of geheel verdwenen (zie 4·4·3·2), dan kan ook een enkelvoudige persoons- of 193
zaaknaam antecedent zijn. Voorbeelden:

Het verhaal hangt als los zand aan elkaar.
De zaak zit goed in elkaar.
Henk heeft *de radio* uit elkaar gehaald.
De ballon zal uit elkaar spatten.
De man zakte in elkaar.

4 · 4 · 3 · 4

De verwijzingsmogelijkheden

De verwijzingsmogelijkheden van *elkaar(s)* komen voor een groot deel overeen met die van het wederkerend voornaamwoord, waarvoor verwezen wordt naar 4·3·3·1/II. Hieronder wordt eerst een aantal voorbeeldzinnen gegeven die vergelijkbaar zijn met de zinnen in 4·3·3·1/IIA. (De antecedenten van *elkaar(s)* zijn gecursiveerd.) 181

Johan en Pieter verdedigden elkaar goed.
Kees en Wim zeiden dat *Johan en Pieter* elkaar goed verdedigden.
Kees en Wim zeiden tegen elkaar dat Johan en Pieter zich goed verdedigden.
Johan en Pieter verstonden de kunst (om) elkaar tot het uiterste te verdedigen.
Johan en Pieter wilden elkaars vrienden verdedigen.
Elkaar bedienend, praatten *de oude heren* honderd uit.
Ze verboden *hun dienaren* elkaars kleren aan te trekken.
Dit zijn elkaar tegenwerkende *factoren*.
Elkaar vliegen afvangen is niet sympathiek. (= 'Het is niet sympathiek dat *men* elkaar ...')

Ik vind *die jongens* een gevaar voor elkaar.
Dat praten met elkaar was voor *Bart en Marijn* een noodzaak geworden.

Zij stond verbaasd over hun afkeer van elkaar. (= '... de afkeer die zij van elkaar hadden')

In principe kan *elkaar(s)* na een voorzetsel (evenals het wederkerend voor-naamwoord) bij niet-identiteit van geïmpliceerd onderwerp en getalsonderwerp naar beide verwijzen (zie 4·3·3·1/11B). Het is echter heel moeilijk ¹⁸⁴ een voorbeeldzin te bedenken waaraan dat gedemonstreerd kan worden. Beide verwijzingsmogelijkheden lijken aanwezig in:

Agatha en Bernard vonden Charlotte en Dirk geen geschikte partners voor elkaar.

De eerste lezing zou zijn: 'A en B vonden dat C en D geen geschikte partners voor elkaar waren' (C en D antecedent). De tweede lezing zou zijn: 'A vond dat C geen geschikte partner voor B was, en B vond dat D geen geschikte partner voor A was' (A en B antecedent). Omdat dergelijke zinnen in de praktijk zeer zelden voorkomen, heeft het weinig zin op de hiermee verbonden problemen nader in te gaan.

4 · 4 · 4

Bijwoorden op *-een* als equivalenten van 'voorzetsel + *elkaar*'

Naast de combinaties van de voorzetsels *aan*, *achter*, *bij*, *door*, *in*, *op* en *uit* met *elkaar*, komen ook de bijwoorden *aaneen*, *achtereen*, *bijeen*, *dooreen*, *ineen*, *opeen* en *uiteen* voor. Deze woorden zijn vaak het eerste deel van een samengesteld werkwoord (zie 8·5·2·2/113e). Ze behoren dikwijls tot de schrijftaal of tot het ⁵¹² regionale taalgebruik. Voorbeelden:

Deze woorden schrijven we meestal *aaneen*. <schrijftaal>
Maanden *achtereen* heeft hij me elke avond opgebeld.
Het gezelschap kwam om acht uur *bijeen*. <schrijftaal>
Toen zij er te Bethlehem kwamen, daar schoten drie stralen *dooreen*.
<schrijftaal>
De man zeeg *ineen*. <schrijftaal>
Ze stapelde de schotels *opeen*. <regionaal>
De menigte ging *uiteen*.

Opmerking—In regionale taal komen nog meer bijwoorden voor van het type 'voorzetsel + *-een*' die dezelfde functies vervullen als de combinaties van die voorzetsels met *elkaar*, bijv.: *meteen*, *ondereen*, *overeen*, *tegenen*, *tusseneen*.—

4·5 Het bezittelijk voornaamwoord (possessief pronomen)

4·5·1 Inleiding

De bezittelijke voornaamwoorden komen op een aantal punten met de persoonlijke overeen. Ze kunnen buitentekstelijk en binnentekstelijk verwijzen. Ze worden onderscheiden naar persoon en getal, naar de mogelijkheid om beklemtoond te worden (volle en gereduceerde vormen), in de derde persoon naar het genus en in de tweede persoon naar het gebruik in een gespreksituatie (JE- en U-vormen).

Op andere punten verschillen de bezittelijke voornaamwoorden van de persoonlijke. Ze kunnen een onbepaald voornaamwoord als antecedent hebben en dus onrechtstreeks naar een onbepaalde referent verwijzen, bijv. in:

Men moet zijn ouders eren.

Het bezittelijk voornaamwoord *zijn* verwijst hier naar het onbepaalde voornaamwoord *men*.

Verder bestaan er bijvoeglijke en zelfstandige vormen van het bezittelijk voornaamwoord. In het volgende voorbeeld is *mijn* bijvoeglijk, *jouwe* zelfstandig:

Dit is niet *mijn* boek, maar het *jouwe*.

Ten slotte hebben de bezittelijke voornaamwoorden niet alleen een verwijzende functie, maar drukken ze ook uit dat er een bepaalde relatie bestaat, die we ‘bezitsrelatie’ noemen, tussen de zelfstandigheid aangeduid door het antecedent, en de zelfstandigheid aangeduid door de kern van de substantiefgroep waarin een bijvoeglijk bezittelijk voornaamwoord voorbepaling is (*mijn* boek), of die door een zelfstandig bezittelijk voornaamwoord met een lidwoord wordt vervangen (*het jouwe*). In de substantiefgroep *zijn huis* verwijst *zijn* naar één mannelijke persoon, maar geeft het ook aan dat die persoon bijv. eigenaar of bewoner van het huis is.

Voor het onderscheid dat bij de bezittelijke voornaamwoorden gemaakt wordt naar persoon en getal, naar genus en naar het gebruik in een gespreksituatie (JE- en U-vormen), wordt verwezen naar de overeenkomstige subparagrafen van het persoonlijk voornaamwoord: 4·2·2, 4·2·5/2 (en 2·3) en 4·2·4/2a. 162, 168
39, 165

In deze paragraaf worden in afzonderlijke subparagrafen eerst enkele algemene aspecten van het gebruik van het bezittelijk voornaamwoord

behandeld. Daarna volgen subparagrafen over de vormen en het gebruik van de bijvoeglijke bezittelijke voornaamwoorden van de eerste, tweede en derde persoon. Vervolgens worden de zelfstandige vormen en enkele archaische vormen en vaste uitdrukkingen besproken. Ten slotte wordt een subparagraaf gewijd aan het gebruik van het bezittelijk voornaamwoord en het 'possessieve lidwoord' in bepaalde verbindingen.

Als slot van deze inleiding dient nog vermeld te worden dat niet alleen de bezittelijke voornaamwoorden, maar ook de genitiefvormen van de wederkerige, aanwijzende, vragende, betrekkelijke en onbepaalde voornaamwoorden zowel een verwijzende functie hebben als een bezitsrelatie uitdrukken. Het gaat hier om vormen als *elkaars*, *diens*, *wiens*, *ieders*, enz. Deze vormen zijn vermeld in de paragrafen waar de desbetreffende voornaamwoorden behandeld worden.

4 · 5 · 2

De bezitsrelatie

De betekenisrelatie die het bezittelijk voornaamwoord uitdrukt, wordt in overeenstemming met de traditionele benaming van deze categorie voornaamwoorden 'bezitsrelatie' genoemd. Van 'bezitten' in de betekenis die dit woord in de gewone omgangstaal heeft, is echter lang niet altijd sprake. Dat is bijv. wel het geval in de volgende voorbeelden:

Césarine reed *haar auto* in de garage.
Onze kat zal binnenkort gesteriliseerd worden.
Heb je werkelijk *je trouwboekje* weggegooid?

In combinatie met abstracta wordt veelal een betrekking van oorsprong aangegeven:

Ze loopt met *haar verliefdheid* te koop.
Uw opvattingen worden hier niet op prijs gesteld.

Een duidelijk voorbeeld is ook:

Zijn juk is zacht.

indien *juk* figuurlijk wordt opgevat. Met *zijn juk* wordt dan bedoeld: het juk (de last) door hem opgelegd, van hem afkomstig.

In substantiefgroepen waarvan het kernwoord is afgeleid van een werkwoord, wordt een actieve of passieve betrekking uitgedrukt, die vergeleken kan worden met de betrekking tussen het onderwerp en het gezegde van een passieve of actieve zin. Bij substantieven afgeleid van onovergankelijke werkwoorden is er altijd een actieve relatie tussen de referent van het voornaamwoord en de werking uitgedrukt door het werkwoord. Met de substantiefgroep correspondeert dan een actieve zin met een persoonlijk voornaamwoord als onderwerp. Vergelijk:

Mijn vertrek

Ik vertrek

Jouw vlucht
Hun rust

Jij vlucht
Zij rusten

Bij substantieven afgeleid van overgankelijke werkwoorden is de relatie actief of passief. Is er een actieve verhouding, dan kan ook een parallelle actieve zin gevormd worden:

Mijn vrees
Zijn haat

Ik vrees
Hij haat

Aan groepen met een passieve betekenisrelatie beantwoorden passieve zinnen:

Zijn bevordering
Onze redding

Hij wordt bevorderd
Wij worden gered

Sommige groepen, zoals *jouw aanbeveling*, zijn voor twee interpretaties vatbaar. Welke interpretatie de juiste is, moet blijken uit context en/of situatie. Vergelijk:

Jouw aanbeveling baatte mij niet veel. (actief: 'Jij hebt (mij) aanbevolen')
Wat heeft hij tot *jouw aanbeveling* gezegd? (passief: 'Jij werd (door hem) aanbevolen')

Zie ook 23·1 voor meer informatie over actieve en passieve zinnen.

1050

Voor persoonsnamen wordt het bezittelijk voornaamwoord gebruikt als de persoon genoemd door de persoonsnaam en die waaraan door het voornaamwoord wordt gerefereerd, op de een of andere manier bij elkaar horen. Wat voor relatie er precies wordt bedoeld, blijkt dan uit de aard of de functie van de genoemde persoon. Voorbeelden:

Mijn oom is tuinman, geen tuinarchitect.
Onze leraar Engels is met een Zairese getrouwd.
Jullie slager heeft lekker gehakt.
Zou het waar zijn dat *hun opperhoofd* aan epilepsie lijdt?
Vaarwel, *m'n liefste*!

Voor eigennamen kan het bezittelijk voornaamwoord gebruikt worden om aan te geven dat de genoemde persoon tot een bepaald gezin of tot een bepaalde familie behoort:

Onze Dirk is niet geslaagd.
Jullie François haalt weer kattenkwaad uit.

Zie 4·5·5 voor speciale gebruiksgevallen van *mijn*, *m'n* en *ons/onze* in aansprekingen.

201

Zowel voor persoonsnamen als voor zaaknamen kan het bezittelijk voornaamwoord worden gebruikt om uit te drukken dat de door het

substantief genoemde zelfstandigheid door de persoon waarnaar door het voornaamwoord wordt verwezen, zeer gewaardeerd wordt, dat die er veel over spreekt, er een bijzondere belangstelling voor heeft, enz.:

Begint ze nou weer over *haar vierwaardige logica*?
Hoe komt het dan dat *jouw Belle van Zuylen* zo onbekend is?

4 · 5 · 3

Volle en gereduceerde vormen

De meeste bijvoeglijke bezittelijke voornaamwoorden hebben een volle en een gereduceerde vorm.

De volle vormen onderscheiden zich van de gereduceerde doordat ze beklemtoond kunnen worden. Ze zijn dan ook verplicht in zinnen als de volgende, waarin een bepaald contrast wordt uitgedrukt:

Ze hebben niet *jouw* fiets gestolen, maar die van Piet.
Zowel *mijn* als *haar* oplossing werd geaccepteerd.
Mijn tuin is mooier dan die van jou.

Wordt het voornaamwoord niet beklemtoond, dan kan men in het algemeen een gereduceerde of een volle vorm gebruiken. In gesproken taal wordt meestal de voorkeur gegeven aan de gereduceerde vormen. (Vergelijk wat hierover met betrekking tot de persoonlijke voornaamwoorden gezegd is in 4·2·7/2.) In hoeverre die vormen ook geschreven worden, is vermeld in 4·5·5, 4·5·6 en 4·5·7, waar ook enkele aanvullingen op de hier gegeven algemene regels te vinden zijn. 175
201

4 · 5 · 4

Vormovereenkomst

Afgezien van *ons/onze* (zie 4·5·5) bestaat er geen vormovereenkomst tussen het bezittelijk voornaamwoord en het substantief waarbij het een voorbepaling is. 201

Het getal van de voornaamwoorden van de eerste en de tweede persoon wordt bepaald door het aantal personen waarnaar ze verwijzen. Vergelijk:

jouw schrift (= het schrift van de toegesprokene)
jouw schriften (= de schriften van de toegesprokene)
jullie schrift (= het schrift van de toegesprokene)
jullie schriften (= de schriften van de toegesprokene)

Het getal en het genus van de voornaamwoorden van de derde persoon worden bepaald door het antecedent of de referent. Het bezittelijk voornaamwoord *zijn* wordt bijv. gebruikt als het antecedent een enkelvoudig mannelijk of onzijdig substantief of de referent een mannelijke persoon of mannelijk dier is, het voornaamwoord *haar* wanneer het antecedent een enkelvoudig vrouwelijk substantief of de referent een vrouwelijke persoon of vrouwelijk dier is. Zie verder 4·5·7. Voorbeelden: 205

Janus houdt van *zijn* dochter.
Het bestuur heeft *zijn* besluit genomen.
Dat meisje speelt haast nooit met *haar* poppen.

Als het antecedent een verzamelnaam is, worden dikwijls meervoudige bezittelijke voornaamwoorden gebruikt. Er wordt dan buitentekstelijk verwezen naar de ‘meervoudige’ referent (een bestuur, delegatie, bevolking, enz. bestaat uit meerdere personen), niet binnentekstelijk naar het enkelvoudige antecedent (het substantief *bestuur*, *delegatie*, *bevolking*, enz.). In de tweede zin hierboven is dat niet het geval, omdat daar ‘het bestuur’ als een eenheid wordt gevoeld, die een ‘bestuursbesluit’ neemt. In zinnen als de volgende heeft *hun* echter duidelijk de voorkeur:

Het was niet zo leuk voor *het bestuur*, maar uw correspondent zat te ver weg om *hun* gezichten te zien.
 In Bonn is *een delegatie* van het Poolse parlement gearriveerd, voor besprekingen met *hun* Westduitse collega’s.
De bevolking kwam in opstand toen *hun* loon werd gehalveerd.
Het prinselijk paar en *hun* kinderen brachten een bezoek aan de dierentuin.

Opmerking—In strijd met de regels wordt in geschreven taal vaak het bezittelijk voornaamwoord *haar* gebruikt om te verwijzen naar verzamelingen die *het*-woorden of mannelijke *de*-woorden zijn. Voorbeelden:

Het bestuur heeft *haar* besluit genomen.
De raad zal *haar* advies binnenkort publiceren. —

4 · 5 · 5

De bijvoeglijke vormen van de eerste persoon

De volgende vormen komen voor:

	<i>volle vorm</i>	<i>gereduceerde vorm</i>
<i>enkelvoud</i>	mijn	m’n, me
<i>meervoud</i>	ons/onze	

De gereduceerde vorm *m’n* (uitspraak: *m* + *sjwa* + *n*) wordt in geschreven taal dikwijls door de volle vorm vervangen. De gereduceerde vorm *me* hoort tot de spreektaal en wordt nooit geschreven.

De vorm *ons/onze* vervult de functie van volle en gereduceerde vorm. De keus tussen *ons* en *onze* wordt bepaald door het genus van het substantief waarbij het voornaamwoord voorbepaling is: *ons* wordt gebruikt voor enkelvoudige *het*-woorden, *onze* in andere gevallen. Vergelijk:

<i>ons</i> paard	<i>onze</i> hond
<i>ons</i> Marietje	<i>onze</i> Marie
<i>ons</i> Karelkje	<i>onze</i> Karel
<i>ons</i> kind	<i>onze</i> kinderen

De vormen *mijn* en *m'n* worden soms gebruikt in aansprekingen als er een zekere intimiteit bestaat tussen de spreker en de aangesprokene. De aanspreeknaam wordt dan veelal voorafgegaan door een adjectief. Voorbeelden:

M'n lieve schat.
M'n liefste.
M'n beste Dino.
M'n jongen toch, wat heb ik je aangedaan.
 Ach, *m'n* kind, waarom doe je nu zo iets!
Mijn God!

De laatste groep kan als aanspreking fungeren, maar heeft ook de waarde van een tussenwerpsel.

In de meeste andere gevallen van aanspreking is het gebruik van *mijn/m'n* uitgesloten, ook bijv. voor aanspreektitels die militaire rangen aanduiden:

Tot uw orders, generaal.
 Commandant, u wordt aan de telefoon gevraagd.

De vormen *ons* en *onze* worden vooral in geschreven taal soms gebruikt voor persoonsnamen om een personage als vertrouwd voor te stellen, bijv.:

Onze held keek fier de einder tegemoet.

Ook worden deze vormen wel gebruikt om een zekere goedmoedige spot te kennen te geven:

Onze jonge scheikundige heeft z'n eerste explosie achter de rug.
 Daar danste *onze* logge Don.

Als een persoonlijk voornaamwoord van de eerste persoon meervoud naar meer dan één persoon verwijst (zie 4·2·3), wordt als corresponderend 163 bezittelijk voornaamwoord *ons/onze* gebruikt, bijv.:

Zoals we in *onze* uiteenzetting duidelijk hebben laten uitkomen, is dit criterium onbruikbaar.

Voor idiomatische uitdrukkingen van het type 'voorzetsel + bezittelijk voornaamwoord + *x*' (bijv. *op m'n/z'n zondags*): zie 4·5·7·2/A. 207

4 · 5 · 6

De bijvoeglijke vormen van de tweede persoon

De volgende vormen komen voor:

		<i>volle vorm</i>	<i>gereduceerde vorm</i>
<i>enkelvoud</i>	JE-vormen	jouw	je
	U- en GE-vormen	uw	
<i>meervoud</i>	JE-vormen	jullie	
	U- en GE-vormen	uw	

Op de meeste punten komt het gebruik van deze vormen overeen met dat van de persoonlijke voornaamwoorden van de tweede persoon, waarvoor wordt verwezen naar 4·2·4. Dit geldt met name voor het al dan niet met een hoofdletter schrijven van de U-vormen en voor het gebruik van de JE-, U- en GE-vormen. 164

Wat dit laatste betreft is de ‘vertrouwelijkheidsgraad’ van *jullie* dezelfde als die van het gelijkkluidende persoonlijke voornaamwoord, *jouw* komt wat dat betreft overeen met *jij* en *jou* (tegenover *je*).

Het bezittelijk voornaamwoord *uw* wordt ook uitgesproken als *u*. De gereduceerde vorm *je* komt zowel in geschreven als in gesproken taal voor.

Evenals bij de persoonlijke voornaamwoorden bestaat er bij de bezittelijke naast *jullie* een meervoudig *je*, dat niet goed in het bovenstaande schema te plaatsen is, omdat het alleen gebruikt wordt in posities die specifiek zijn voor de ongereduceerde vormen, waarin ook *jullie* kan voorkomen. Het meervoudige *je* wordt alleen gebruikt bij duidelijke verwijzing naar meer dan één persoon. Bij het bezittelijke voornaamwoord is die verwijzing vaak duidelijk doordat er in dezelfde zin een persoonlijk voornaamwoord *jullie* staat. Volgen het persoonlijk en het bezittelijk voornaamwoord direct op elkaar, dan heeft het bezittelijke *je* om redenen van welluidendheid de voorkeur. Vergelijk:

Jongens, neem morgen vooral *je* woordenboeken mee.
 Jongens, neem morgen vooral *jullie* woordenboeken mee.
 Morgen moeten *jullie je* woordenboeken meenemen.
 Morgen moeten *jullie jullie* woordenboeken meenemen. <twijfelachtig>

De enkelvoudige gereduceerde vorm *je* is verplicht in de volgende gebruikgevallen, waarin *je* geen betrekking heeft op de toegesprokene en waarin andere bezittelijke voornaamwoorden uitgesloten zijn:

- a Het voornaamwoord *je* verwijst naar het onbepaalde voornaamwoord *je* (‘men’):

In zo'n situatie mag je *je* geduld niet verliezen.
Je kunt *je* leven toch niet op het spel zetten voor een nietsnut.

- b* Het geeft aan dat de zelfstandigheid genoemd door het substantief de beste in z'n soort is, de meest geschikte voor een bepaald doel enz. *Je*, waarvan de betekenis hier omschreven kan worden als 'bij uitstek' of 'de ware', kan men vervangen door het lidwoord van bepaaldheid dat op een vergelijkbare manier gebruikt kan worden (zie 3·2·2·1). Net zoals het lidwoord wordt het voornaamwoord in dit type, en alleen in dit type, sterk beklemtoond. Voorbeelden:

Dat is *je* adres voor Franse kaas.
Dat is *hét* adres voor Franse kaas.
Dat is *je* auto.
Dat is *dé* auto.

Een combinatie van het lidwoord en het voornaamwoord vindt men in de uitdrukking *je van het* ('het allerbeste').

Erwtensoep met warme punch, dat is *je* van *hét*.

- c* Het komt voor in de vaste uitdrukkingen *je reinste*, *je ware*, *van je welste* en (*niet*) *je dát*:
- *je reinste* is altijd voorbepaling bij een substantief:

Dat is *je* reinste onzin.

- *je ware* wordt zelfstandig en bijvoeglijk gebruikt:

Een register met verwijzing naar bladzijnummers, dat is *je* ware (register).

- *van je welste* is doorgaans bijvoeglijke nabepaling bij een substantief, maar komt ook wel eens voor als bijwoordelijke bepaling:

Nero gaf Clo-Clo een uitbrander van *je* welste.
Hij kreeg ervan langs, van *je* welste.

- *je dát* (meestal met ontkenning) komt alleen zelfstandig voor:

Een donkerblauw pak en vuurrode sokken, dat is niet *je dát*.

- d* Het komt voor na *van* in enkele vaste uitdrukkingen die gebruikt worden in liederen of als uitroep:

Van *je één*, en van *je twee* en van *je hopsakee*.
Van *je één*, twee, drie.
Van *je hela*, hola, houd er de moed maar in.
Van *je ras*, ras, ras, rijdt de koning door de plas.

Voor idiomatische uitdrukkingen van het type ‘voorzetsel + bezittelijk voornaamwoord + *x*’ (bijv. *op je/z’n eentje*): zie 4·5·7·2/A.

207

4·5·7

De bijvoeglijke vormen van de derde persoon

De volgende vormen komen voor:

		<i>volle vorm</i>	<i>gereduceerde vorm</i>
<i>enkelvoud</i>	<i>mannelijk/ onzijdig</i>	zijn	z’n, ze
	<i>vrouwelijk</i>	haar	’r, d’r
<i>meervoud</i>		hun	’r, d’r

4·5·7·1

Het gebruik in het algemeen

A *De gereduceerde vormen*

De gereduceerde vormen worden uitgesproken met een sjwa. In plaats van *d’r* kan in de uitspraak door assimilatie *l’r* ontstaan (*Ik geef l’r kinderen geen snoep meer*).

Het enkelvoudige mannelijke *ze* en het meervoudige *’r/d’r* behoren tot de spreektaal en worden nooit geschreven. De andere gereduceerde vormen worden in geschreven taal dikwijls door de volle vormen vervangen. Dit gebeurt echter meestal niet in de in 4·5·7·2 behandelde bijzondere gebruikswijzen, waar de gereduceerde vormen in gesproken taal de enige mogelijke zijn. Dit laatste geldt niet voor het meervoudige *’r/d’r*, dat in standaardtaal altijd door *hun* wordt vervangen.

207

B *De verwijzing*

Voor de verwijzing naar substantieven (binnentekstelijk) en de daardoor aangeduide zelfstandigheden (buitentekstelijk) in het algemeen: zie 2·3. De bijzonderheden die gelden voor de verwijzing door bezittelijke voornaamwoorden van de derde persoon, volgen hier.

39

Bij verwijzing naar voornaamwoorden kunnen de vormen van het mannelijk enkelvoud naar de overeenkomstige persoonlijke voornaamwoorden verwijzen, maar ook naar een vragend of onbepaald voornaamwoord. Voorbeelden (het bezittelijk voornaamwoord en het antecedent zijn gecursiveerd):

Hij heeft *z’n* reputatie verknoeid.
Wie heeft gisteren *z’n* huiswerk niet gemaakt?
Men moet *zijn* naasten liefhebben.
Iedereen gaf *z’n* mening.

Vormen van het vrouwelijk enkelvoud verwijzen naar de overeenkomstige persoonlijke voornaamwoorden; naar vragende en onbepaalde voornaamwoorden als uit context en/of situatie duidelijk is dat er naar een vrouwelijke persoon respectievelijk naar meer vrouwelijke personen verwezen wordt. Voorbeelden:

*Z*e heeft 'r baan opgezegd.

Meisjes, vertel eens eerlijk: *wie* heeft gisteren *d'r* huiswerk niet gemaakt?

De dames waren erg opgewonden: *iedereen* wilde *haar* mening geven.

Vormen van het meervoud verwijzen naar meervoudige persoonlijke voornaamwoorden en naar een vragend voornaamwoord als uit context en/of situatie duidelijk is dat er naar meer dan één zelfstandigheid verwezen wordt; ze verwijzen nooit naar een enkelvoudig onbepaald voornaamwoord. Vergelijk:

*Z*e hebben *hun* kinderen een leuke vakantie bezorgd.

Wie hebben er gisteren allemaal *hun* huiswerk niet gemaakt?

Iedereen wilde *hun* mening geven. <uitgesloten>

Bij verwijzing naar substantieven die geen personen of dieren aanduiden geldt het volgende.

Staat het antecedent in dezelfde zin en niet in een voorafgaand lid van een nevenschikking, dan kan een bezittelijk voornaamwoord zonder bezwaar gebruikt worden. Voorbeelden:

De bloemen sloten *hun* kelken.

Dit boek dankt *z'n* grote verspreiding ongetwijfeld aan *z'n* leesbaarheid.

Die opmerking miste *z'n/haar* uitwerking niet.

Het dragen van een bril heeft *z'n* eigen charme.

Staat het antecedent niet in dezelfde zin of staat het in een voorafgaand lid van een nevenschikking, dan is verwijzing met een bezittelijk voornaamwoord soms wel, soms niet (goed) mogelijk. Wel kan dan altijd een voornaamwoordelijk bijwoord met *van* (*ervan*, *hiervan*, *daarvan*) gebruikt worden. Vergelijk:

(1a) Het zijn vreemde *bloemen*. *Hun* kelken sluiten zich namelijk nooit.

(1b) Het zijn vreemde *bloemen*. De kelken *ervan* sluiten zich namelijk nooit.

(2a) Ik ken *dat boek* en *z'n* grote verspreiding.

(2b) Ik ken *dat boek* en de grote verspreiding *ervan*.

(3a) Herinner je je *die opmerking*? *Z'n/haar* uitwerking was onmiskenbaar. <twijfelachtig>

(3b) Herinner je je *die opmerking*? De uitwerking *ervan* was onmiskenbaar.

(4a) We hadden het over *het dragen van een bril* en *z'n* charme. <uitgesloten>

(4b) We hadden het over *het dragen van een bril* en de charme *daarvan*.

Verder kan in sommige gevallen zowel het bezittelijk voornaamwoord als het voornaamwoordelijk bijwoord zonder bezwaar weggelaten worden. Zo is in (1) mogelijk: *De kelken sluiten zich namelijk nooit*, en in (3) *De uitwerking was onmiskenbaar*. Vergelijk ook nog:

- (5a) *Het probleem* is erg ingewikkeld. *Z'n* oplossing zal afhangen van vele factoren. <uitgesloten>
- (5b) *Het probleem* is erg ingewikkeld. De oplossing (*ervan*) zal afhangen van vele factoren.
- (6) *Het gebruik van een offerblok* heeft (*z'n*) voordelen, maar ook (*z'n*) nadelen.

Voor de keuze tussen een bezittelijk voornaamwoord, een voornaamwoordelijk bijwoord of geen van beide in zinnen als de bovenstaande, zijn vooralsnog geen duidelijke regels te geven.

4 · 5 · 7 · 2

Bijzondere gebruikswijzen

A *Het type 'voorzetsel + bezittelijk voornaamwoord + x'*.

Er zijn drie gevallen te onderscheiden:

a Het bezittelijk voornaamwoord is altijd *z'n*. Dit komt voor in twee subtypes:

- '*op z'n -s*'

De betekenis van dergelijke constituenten, die als bijwoordelijke bepaling fungeren, is 'op de manier zoals aangeduid door het element *x*'. Als zodanig zijn adjectieven van aardrijkskundige namen in onbeperkt gebruik. Ook komen familienamen of voornamen voor, een enkele keer soortnamen; deze worden dan van een *-s* voorzien. Voorbeelden:

Ze zei het *op z'n Amsterdams*.
Koken jullie altijd *op z'n Vlaams*?
Zullen we het *op z'n Vandenbroekes* of *op z'n Karels* doen?
We doen het maar *op z'n jan-boerenfluitjes*. (= vaste uitdrukking)
Het ging daar echt *op z'n boers* toe.

- '*op + z'n + superlatief*'

Ook deze constituenten fungeren als bijwoordelijke bepaling. De meest voorkomende zijn:

op *z'n* hoogst, op *z'n* laagst, op *z'n* laatst, op *z'n* minst, op *z'n* slechtst, op *z'n* voordeligst, op *z'n* vroegst, op *z'n* zachtst.

Voorbeelden:

Ik heb het *op z'n voordeligst* berekend.
We zijn *op z'n laatst* om drie uur thuis.
Dat is *op z'n zachtst* gezegd minder prettig.

n.b: Constituenten van deze structuur komen ook voor onder *c* (zie aldaar).

Als vaste uitdrukking kan nog vermeld worden: *op z'n beloop (laten)*, bijv.:

Ik heb de zaken maar *op z'n beloop* gelaten.

b Het bezittelijk voornaamwoord is veranderlijk. Met 'veranderlijk' wordt bedoeld dat de keus van het voornaamwoord bepaald kan worden door het antecedent, maar ook onafhankelijk daarvan altijd *z'n* kan zijn. Dit komt voor in twee subtypes:

- 'met + bezittelijk voornaamwoord + telwoord'

Het telwoord heeft de speciale vorm *op -en* of de verkleinwoordvorm (zie 5·2·3). Voorbeelden:

294

*Z*e waren met *z'n* vieren.

*Z*e waren met *hun* vieren.

Wat hebben *we* het gezellig, he, zo met *z'n* tweetjes.

Wat hebben *we* het gezellig, he, zo met *ons* tweetjes.

- 'op + bezittelijk voornaamwoord + *x*'

Het element *x* kan een superlatief zijn, maar ook een ander woord, bijv. *op-zondags* (vgl. *a*). Het voornaamwoord is hier alleen veranderlijk als het antecedent geen persoon aanduidt. In de vaste uitdrukking *op-elfendertigst* is het voornaamwoord altijd veranderlijk. Voorbeelden:

De bollenvelden zijn nu op *z'n* mooist.

De bollenvelden zijn nu op *hun* mooist.

In deze passage spelen *de trompetten* op *z'n* hardst.

In deze passage spelen *de trompetten* op *hun* hardst.

Dat doe *je* ook op *z'n* elfendertigst!

Dat doe *je* ook op *je* elfendertigst!

c De keus van het bezittelijk voornaamwoord wordt bepaald door het antecedent. Dit is het geval als het antecedent van het tweede onder *b* genoemde type ('op + bezittelijk voornaamwoord + *x*') een persoon aanduidt. Voorbeelden:

Ik werk op *m'n* hardst!

*Z*e was wat je noemt op *haar* zondags.

's Avonds is *hij* op *z'n* best.

Met die rode jurk ben *je* op *je* mooist.

Verder is tot deze categorie te rekenen het geïsoleerde *in/op m'n (...)* *eentje*:

*Z*e deed het op *d'r* eentje.

B *Het type 'Jan z'n fiets'*

In de spreektaal wordt heel vaak de combinatie 'antecedent + bezittelijk voornaamwoord' gebruikt als alternatief voor een genitiefbepaling of een nabepaling met *van*. Vergelijk:

Ik heb *Jans fiets* verkocht.
Ik heb *de fiets van Jan* verkocht.
Ik heb *Jan z'n fiets* verkocht. <spreektaal>

Constructies van het type *Jan z'n fiets* zijn alleen normaal als het antecedent mensen of dieren noemt waarmee men een zekere vertrouwdheid bezit. Voorbeelden:

Mieke *d'r* tas ligt op de stoel. <spreektaal>
Waar zijn de kinderen *hun* boeken? <spreektaal>
Die kinderen *d'r* speelgoed ligt altijd overal te slingeren. <spreektaal>
Die mug *z'n* gezoem irriteert me ontzettend. <spreektaal>
De hond *z'n* bak is weg. <spreektaal>

Het type is dus niet gebruikelijk in plaats van woordgroepen als de volgende:

Gods voorzienigheid.
De paladijnen van Karel de Grote.
De volheid van het leven.
De bijkeuken van deze woning.

Het antecedent kan ook een aanwijzend, vragend of onbepaald voornaamwoord zijn. In het laatste geval wordt altijd *z'n* gebruikt:

Die d'r hoofd staat wat los. <spreektaal>
Wie z'n wekker is dit? <spreektaal>
Wie d'r rok is dit? <spreektaal>
Daar ligt *iemand z'n* jas. <spreektaal>

Het antecedent kan zelf ook weer een bezittelijk voornaamwoord bevatten:

Ze heeft een knoop aan *haar vader z'n* jas gezet. <spreektaal>
M'n oudste broer z'n fiets is alweer gestolen. <spreektaal>

4 · 5 · 8

De zelfstandige vormen

De volgende vormen komen voor:

<i>enkelvoud</i>	<i>1ste persoon</i>		(de/het) mijne
	<i>2de persoon</i>	<i>JE-vorm</i>	(de/het) jouwe
		<i>U-vorm</i>	(de/het) uwe
	<i>3de persoon</i>	<i>mannelijk/onzijdig</i>	(de/het) zijne
		<i>vrouwelijk</i>	(de/het) hare
<i>meervoud</i>	<i>1ste persoon</i>		(de/het) onze
	<i>2de persoon</i>	<i>U-vorm</i>	(de/het) uwe
	<i>3de persoon</i>		(de/het) hunne

De zelfstandige bezittelijke voornaamwoorden worden meestal gebruikt om herhaling te vermijden van het substantief waarbij een eerder in de zin voorkomend bijvoeglijk bezittelijk voornaamwoord een voorbepaling is. Ze worden altijd voorafgegaan door een lidwoord. Vergelijk:

Mijn boek en zijn boek.
Mijn boek en *het zijne*.

Haar ouders en jouw ouders.
Haar ouders en *de jouwe*.

De zelfstandige bezittelijke voornaamwoorden hebben aldus een dubbele verwijzende functie. Zo wordt in het laatste voorbeeld met *de jouwe* (buiten-tekstelijk) verwezen naar de toegesprokene en tegelijkertijd wordt (binnen-tekstelijk) verwezen naar het substantief *ouders*. De dubbele verwijzende functie wordt ook duidelijk bij parafrase door middel van een terugwijzend aanwijzend voornaamwoord met als nabepaling een voorzetselconstituent met *van* en een persoonlijk voornaamwoord. Een dergelijke omschrijving komt vooral in gesproken taal veel voor:

Haar ouders en *die van jou*.

De verwijzing naar de toegesprokene wordt hier tot stand gebracht door het persoonlijk voornaamwoord, de verwijzing naar *ouders* door het aanwijzend voornaamwoord. Vergelijk nog:

Dat is jouw fiets niet, dat is *de zijne*.
Dat is jouw fiets niet, dat is *die van hem*.

Onze melk is beter dan *de hunne*.
Onze melk is beter dan *die van hen*.

Zijn lippen kusten *de hare*.
Zijn lippen kusten *die van haar*.

Het gebruik van de groep met *die/dat* is verplicht bij *jullie*, waarvan – zoals uit het bovenstaande schema blijkt – geen zelfstandige vorm bestaat:

Hun kerstbrood is goedkoper dan *dat van jullie*.
Onze zoon heeft *die van jullie* zijn driewieler afgepakt.

Uit bovenstaande voorbeelden zal duidelijk geworden zijn dat de keuze tussen *de* en *het* bepaald wordt door het getal en het genus van het substantief dat de kern is van de groep met een bijvoeglijke vorm. Vergelijk:

zowel mijn ruitwisser als zijn ruitwisser
zowel mijn ruitwisser als *de zijne*
zowel mijn ruitwissertje als zijn ruitwissertje
zowel mijn ruitwissertje als *het zijne*

De zelfstandige vormen kunnen ook gebruikt worden zonder dat ze een voorafgaand substantief vervangen, namelijk als ze een groep mensen aanduiden die in een relatie van saamhorigheid staat tot een bepaalde persoon. De op deze manier gebruikte vormen hebben dus altijd meervoudige betekenis; ze eindigen op *-n* en worden voorafgegaan door *de*. Ze kunnen niet vervangen worden door een groep met *die van ...* Het gebruik van deze vormen behoort tot de schrijftaal. Enkele voorbeelden:

Hij gaat met *de zijnen* een paar dagen op reis. (bijv. zijn gezin) <schrijftaal>
Groet *de uwen* van mij. (bijv. uw gezin, huisgenoten) <schrijftaal>
Ik ken *de Mijnen* en *de Mijnen* kennen Mij. ('mijn uitverkorenen') <schrijftaal>
Luther en *de zijnen*. (bijv. zijn volgelingen) <schrijftaal>

De combinaties met *het* komen op deze manier gebruikt voor in vaste uitdrukkingen. Enkele voorbeelden:

ergens *het zijne* (*mijne* enz.) van denken/zeggen
ergens *het zijne* (*mijne* enz.) van willen weten/hebben
ieder *het zijne* geven

Opmerking 1— Wanneer het onbepaald voornaamwoord *al* voorafgaat aan de groep *de/het mijne* enz., dan versmelt *al* nooit met het lidwoord tot *alle*. (Zie 4·9·2·1/A2.)—

257

Opmerking 2— In archaisch taalgebruik komen de bijvoeglijke bezittelijke voornaamwoorden ook predikatief voor, met name als naamwoordelijk deel van het gezegde. Het lidwoord ontbreekt dan. Voorbeelden:

De stad is *ons!* <archaisch>
Het land is *mijn!* <archaisch>

In de standaardtaal wordt hier een groep met *van* gebruikt:

De stad is *van ons*.
Het land is *van mij*. —

4 · 5 · 9

Archaïsche vormen en vaste uitdrukkingen

De in deze subparagraaf behandelde vormen hebben op zichzelf een archaisch karakter, maar komen soms voor in vaste uitdrukkingen die tot het schrijftaal- of standaardtaalgebruik horen.

- 1 De vorm *dijn* komt alleen voor in de vaste uitdrukking (*het*) *mijn en* (*het*) *dijn*.
- 2 Vormen op *-e* (*mijne, uwe, zijne, hare, hunne*) worden in de schrijftaal gebruikt als bijvoeglijke bepalingen in min of meer plechtige aansprekingen, bijv. in *mijne heren* en *mijne dierbaren*, alsook in titels met als kernwoord vooral *excellentie, eminentie, heiligheid, hoogheid* en *majesteit*. Voorbeelden:

Hare Koninklijke Hoogheid <schrijftaal>
Hunne Excellenties <schrijftaal>
Uwe Heiligheid <schrijftaal>
Zijne Eminentie <schrijftaal>

- 3 De vormen op *-s* (*mijns, uws, zijns, haars, onzes, huns*) komen in archaïsche taal voor als voorbepaling in een substantiefgroep met de functie van genitiefbepaling. De kern van de groep is dan een enkelvoudig mannelijk of onzijdig substantief:

De nagedachtenis *zijns* vaders houdt hij altijd in ere. <archaisch>

Archaïsche uitdrukkingen zijn bijv.: *mijns bedenkens* en *zijns oordeels*. De groep *mijns* (*uws, ...*) *inziens* behoort tot de standaardtaal.

- 4 Vormen op *-er* (*mijner, uwer, zijner, harer, onzer, hunner*) worden zoals de vormen op *-s* in een genitiefbepaling gebruikt. Het kernsubstantief is hier een enkelvoudig vrouwelijk of een meervoudig substantief:

Eén *mijner* burens is onlangs overleden. <archaisch>
De belangstelling *hunner* vrienden was overweldigend. <archaisch>

De vormen op *-er* komen ook voor in een paar vaste uitdrukkingen, bijv. *te zijner tijd* (ook als één woord geschreven, of afgekort tot *t.z.t.*) en *te mijner* (*uwer, ...*) *ere*.

Tot één woord versmolten met *-zijds* vinden we deze vormen terug in de samenstellingen *mijnerzijds, uwerzijds, onzerzijds*, enz., die tot de schrijftaal behoren. Voorbeeld:

Mijnerzijds is er geen bezwaar tegen. <schrijftaal>

- 5 Vormen op *-en* (*mijnen, uwen, zijnen, haren, onzen, hunnen*) komen voor in enkele voorzetselconstituenten met *te(n)* zoals *te mijnen* (...) *behoefte*, *te mijnen* (...)

gerieve, te(n) mijnen huize, die tot de schrijftaal behoren. (Vgl. ook groepen als *de zijnen* in 4·5·8.)

209

- 6 Vormen op *-ent* (*mijnent, uwent, zijnent, harent, onzent, hunnent*) worden ook met *te(n)* gecombineerd. Met de combinatie wordt dan bedoeld 'bij mij thuis' en soms 'in mijn land, streek'. Deze vormen komen voor in archaisch taalgebruik. Voorbeelden:

Men wordt *te(n) hunnent* gastvrij ontvangen. <archaisch>
Kunt u om klokke zeven *te(n) mijnent* aanwezig zijn? <archaisch>

Men herkent de vormen ook in de archaische samenstellingen op *-halve*, *-wege* en *-wil(le)*:

Mijnenthalve kunnen ze gerust hun gang gaan. <archaisch>
Ik heb u *harentwege* een boodschap te doen. <archaisch>
Heb je er geen lust toe, doe het dan *onzentwille*. <archaisch>

4 · 5 · 10

Bezittelijk voornaamwoord en possessief lidwoord

Bij namen van lichaamsdelen en kledingstukken (soms ook bij namen van andere zelfstandigheden die (in een bepaalde situatie) geacht kunnen worden nauw met de bezitter verbonden te zijn, zoals *fiets, pen, tas*) wordt in de standaardtaal gewoonlijk naar de 'bezitter' verwezen door middel van een bezittelijk voornaamwoord. In regionaal taalgebruik komt in plaats van het bezittelijk voornaamwoord vaak een bepaald lidwoord voor, dat in deze functie 'possessief lidwoord' genoemd wordt. Vergelijk:

Die jongen loopt altijd met *zijn* handen in zijn *zak*.
Die jongen loopt altijd met *de* handen in *de* zak. <regionaal>
Ze heeft 'r haar gevefd.
Ze heeft *het* haar gevefd. <regionaal>
De hond kwispelde met *zijn* staart.
De hond kwispelde met *de* staart. <regionaal>
Het was zo glad, ik ben maar naast *mijn* fiets gaan lopen.
Het was zo glad, ik ben maar naast *de* fiets gaan lopen. <regionaal>

Om naar de bezitter te verwijzen kan regionaal in combinatie met het lidwoord een wederkerend of persoonlijk voornaamwoord gebruikt worden in de functie van bepaling van belang. Vergelijk:

Ze heeft 'r haar gevefd.
Ze heeft *zich het* haar gevefd. <regionaal>
Hij heeft met het broodmes in *zijn* vingers gesneden.
Hij heeft *zich* met het broodmes in *de* vingers gesneden. <regionaal>
De kapper heeft 'r haar gevefd.
De kapper heeft 'r *het* haar gevefd. <regionaal>

In de standaardtaal is het possessieve lidwoord (al dan niet gecombineerd

met een wederkerend of persoonlijk voornaamwoord) wel normaal als de zin figuurlijke betekenis heeft of als het gaat om min of meer vaste verbindingen. Het eerste is het geval in de volgende voorbeelden:

Met die affaire heeft hij *zich* lelijk in *de* vingers gesneden.
Met die affaire heeft hij lelijk in *z'n* vingers gesneden. <twijfelachtig>
De economische crisis heeft dat bedrijf *de* das omgedaan.
De economische crisis heeft dat bedrijf *z'n* das omgedaan. <uitgesloten>

Als min of meer vaste uitdrukkingen zijn bijv. te beschouwen *iemand de hand kussen* ('een handkus geven'), *iemand de hand drukken* ('een hand geven'), *de ogen sluiten* ('sterven'). Het gebruik van het bezittelijk voornaamwoord is hier niet uitgesloten, maar het is minder gewoon en geeft soms een andere nuance aan de zin. Voorbeeld:

Het is nog een heer van de oude stempel: ik zag dat hij *haar de* hand kuste.

In deze zin geeft *de hand kussen* aan dat het om een wat verouderde vorm van etiquette gaat; ... *dat hij haar hand kuste* zou dit niet uitdrukken.

Ook in spreekwoorden komt vaak een possessief lidwoord voor, bijv.:

Met *de* hoed in *de* hand komt men door het ganse land.

In aansluiting bij de vorige twee alinea's kan nog vermeld worden dat het gebruik van het possessieve lidwoord in de standaardtaal soms tot een hoger stilistisch niveau behoort dan dat van het bezittelijk voornaamwoord, wat in bepaalde situaties tot een duidelijke voorkeur voor het lidwoord kan leiden. Zo zal men van iemand die pas overleden is, bijv. liever zeggen:

Hij ligt al in *de* kist.

dan: Hij ligt al in *zijn* kist.

4.6

Het aanwijzend voornaamwoord (demonstratief pronomen)

4 · 6 · 1

Inleiding

Aanwijzende voornaamwoorden hebben een verwijzende functie die, in het algemeen gesproken, nadrukkelijker is dan die van de andere voornaamwoorden. Deze nadrukkelijkheid kan het karakter hebben van ‘aanwijzen’ in letterlijke zin, zoals in:

- A Welk gebakje wil jij hebben?
- B *Dit*. (met wijzend gebaar)

Het is echter ook mogelijk dat er alleen ‘verwezen’ wordt, maar dan toch met (wat) meer nadruk dan bijv. door middel van een persoonlijk voornaamwoord. Vergelijk:

- A Is Jan nog hier geweest?
- B *Die* heb ik niet gezien, wel Karel.
- A Is Jan nog hier geweest?
- B Ik heb *'m* niet gezien, maar misschien komt *ie* nog.

In de eerste zin ligt de nadruk op de persoon (niet Jan, wel Karel) en wordt voor de verwijzing gebruik gemaakt van een aanwijzend voornaamwoord; in de tweede zin ligt de nadruk niet op de persoon en kan voor de verwijzing volstaan worden met een persoonlijk voornaamwoord.

Tot de categorie van de aanwijzende voornaamwoorden behoren zelfstandige en bijvoeglijke voornaamwoorden, die binnentekstelijk en/of buitentekstelijk kunnen verwijzen.

De woorden die tot deze categorie gerekend worden, zijn semantisch en syntactisch nogal verschillend van aard. Er zijn daarom weinig algemene aspecten van aan te geven; ze worden behandeld in afzonderlijke subparagrafen (4.6.2 t/m 4.6.6).

Om praktische redenen worden in 4.6.7 enkele woorden besproken die 225 bepaalde overeenkomsten vertonen met de aanwijzende voornaamwoorden, maar niet tot de voornaamwoorden gerekend worden.

Tot slot van deze paragraaf worden in 4.6.8 voorzetselconstituenten 228 behandeld die bestaan uit *van* met een aanwijzend voornaamwoord.

4 · 6 · 2

deze|dit – die|dat

4 · 6 · 2 · 1

Algemeen

De aanwijzende voornaamwoorden *deze|dit* en *die|dat* kunnen binnentekstelijk en buitentekstelijk verwijzen. Ze komen bijvoeglijk en zelfstandig voor. Als algemene regel geldt dat bijvoeglijk *deze* en *die* voorbepaling zijn bij substantieven die met het lidwoord *de* gecombineerd kunnen worden (enkelvoudig *de*-woord of meervoudig substantief), bijvoeglijk *dit* en *dat* bij een enkelvoudig *het*-woord: *deze|die vader*, *dit|dat kind*, *deze|die vaders|kinderen*. De zelfstandige voornaamwoorden hebben binnentekstelijk overeenkomstige verwijsmogelijkheden; buitentekstelijk verwijzen *deze* en *die* naar personen en naar zelfstandigheden die met een *de*-woord aangeduid worden, *dit* en *dat* naar zelfstandigheden die met een *het*-woord worden aangeduid. Voorbeelden van buitentekstelijke verwijzing:

(sprekend over een afwezige:) *Die* is het daar vast niet mee eens.
(wijzend naar een meisje:) *Die* is heel aardig.
(de hand leggend op een boek:) *Dit* is volkomen onleesbaar.

Uitzonderingen op deze algemene regel worden vermeld in 4·6·2·2 en 217
4·6·2·3. 219

Wat de betekenis betreft staan *deze* en *dit* tegenover *die* en *dat*. Komt er een voornaamwoord van elk van beide categorieën in één zin voor, dan worden twee zelfstandigheden tegenover elkaar gesteld, bijv.:

Heb je *deze* grammatica bestudeerd of *die*?

Is er een verschil in afstand tussen de genoemde zelfstandigheden, dan wordt *deze|dit* gebruikt voor wat dichterbij, *die|dat* voor wat verder af is, bijv.:

Deze boom is nog groen, en *die* is al bijna kaal.

Hier zal de eerstgenoemde boom bijv. in de voortuin staan en de andere aan de overkant van de straat. Om het afstandsverschil te benadrukken kan gebruik gemaakt worden van versterkende bijwoorden, bijv. *deze boom hier*, *die boom daar(ginds)*.

Komen *deze|dit* en *die|dat* niet samen in één zin voor, dan is *deze|dit* in het algemeen meer nadrukkelijk verwijzend dan *die|dat*. De spreker geeft met *deze|dit* duidelijk aan dat het om de door hem bedoelde zelfstandigheid gaat en niet om een andere. In geschreven taal, waar geen gebruik gemaakt kan worden van middelen die de duidelijkheid bevorderen als intonatie, mimiek, gebaren en een beroep op de situatie, komt *deze|dit* dan ook veel vaker voor dan in gesproken taal. Zo kan een recensent, die een boek onder de aandacht van het lezend publiek wil brengen, zijn bespreking beginnen met:

Dit boek is niets minder dan een meesterwerk.

Onmogelijk is in dit geval:

Dat boek is niets minder dan een meesterwerk. <uitgesloten>

De categorie *die/dat* verwijst minder nadrukkelijk. Dit kan zelfs zover gaan dat er nog maar weinig verschil bestaat tussen *die/dat* en een bepaald lidwoord, en eigenlijk alleen wordt aangegeven dat uit context en/of situatie duidelijk is welke zelfstandigheid bedoeld wordt, zonder dat die wordt 'aangewezen'. Als iemand pas een boek gelezen heeft en daar met iemand anders, van wie hij hetzelfde veronderstelt, over wil praten, dan kan de volgende gesprekssequentie voorkomen (waarbij wordt aangenomen dat B meteen begrijpt wat A bedoelt):

- A Iedereen zegt dat ie het slot zo goed vindt. Wat vond jij daarvan?
- B Ik heb *dat* boek niet gelezen.

Het antwoord zou ook kunnen zijn:

Ik heb *het* boek niet gelezen.

Een aanwijzend voornaamwoord van de andere categorie is in deze gesprekssituatie niet mogelijk:

Ik heb *dit* boek niet gelezen. <uitgesloten>

Als B zijn zin vervolgt met iets als '... wel andere boeken van die schrijver', is (beklemtoond) *dit* natuurlijk wel mogelijk.

De betekenis- en gebruiksverschillen tussen *deze/dit* en *die/dat* zijn overigens vaak zeer subtiel en vooralsnog niet in regels te vangen. Enkele bijzonderheden worden vermeld in 4·6·2·2 en 4·6·2·3.

217, 219

4 · 6 · 2 · 2

Bijvoeglijk *deze/die – dit/dat*

Over het bijvoeglijk gebruik van *deze/die – dit/dat* zijn de volgende bijzonderheden te vermelden.

a Aanwijzend voornaamwoord en lidwoord

In 4·6·2·1 is opgemerkt dat er in bepaalde gevallen weinig verschil bestaat ²¹⁶ tussen *die/dat* en het bepaald lidwoord. Dit is met name het geval vóór een substantief dat gevolgd wordt door een beperkende betrekkelijke bijzin. In een zin als

De mensen die aan de betoging hebben deelgenomen, moeten toch wel erg milieubewust zijn.

Is het lidwoord *de* vóór *mensen* in geschreven taal de enige mogelijkheid. In gesproken taal kan ook (onbeklemtoond) *die* gebruikt worden. Een beklemtoond aanwijzend voornaamwoord (dat dan *die* of *deze* kan zijn) is wel altijd mogelijk, maar verandert de zin van karakter: de bijzin wordt uitbreidend

(‘de mensen over wie we het hebben – ze hebben bovendien aan de betoging deelgenomen – ...’).

Een voorbeeld dat hiermee veel overeenkomst vertoont, maar waar het substantief gevolgd wordt door een bijvoeglijke bijzin met het voegwoord *dat*, is:

Het akkoord kwam tot stand onder de voorwaarde dat eventuele schade vergoed zou worden.

Hier kan het lidwoord *vóór voorwaarde* alleen door een beklemtoond aanwijzend voornaamwoord vervangen worden, waardoor de nadruk op de inhoud van de voorwaarde komt te liggen, die dan eveneens in de directe rede geformuleerd kan worden:

Het akkoord kwam tot stand onder *deze* voorwaarde: eventuele schade zal worden vergoed.

In de bovenstaande zin heeft *deze* duidelijk de voorkeur boven *die*. In een meer spreektaalige zin als de volgende bestaat die voorkeur niet:

Jullie hebben hetzelfde bereikt, maar met *dit/dat* verschil, dat hij altijd eerlijk geweest is, en jij niet.

Ook hier is in plaats van een aanwijzend voornaamwoord het lidwoord *het* mogelijk.

- b* Het aanwijzend voornaamwoord bij eigennamen in verkleinwoordvorm
Eigennamen in verkleinwoordvorm zijn *het*-woorden en worden dus normaal voorafgegaan door *dit* of *dat*. Zo kan een onderwijzer van een klas waarin twee jongens zitten die Jantje heten, vragen:

Hebben we het nu over *dit* Jantje of *dat* Jantje?

In uitroepen of begroetingen wordt echter *die* (nooit *deze*) gebruikt. Voorbeelden:

Die Jantje toch! Hij heeft het toch maar weer voor elkaar gekregen.
Ha, *die* Jantje!

Ook afgezien van deze contexten wordt wel *die* (eventueel *deze*) gebruikt (vergelijk voor het volgende voorbeeld het onder *c* vermelde):

Die Jantje van jullie vind ik een vervelend kereltje.

Dit komt vooral voor bij vrouwelijke eigennamen op *-ke*, die in een groot deel van het taalgebied niet als verkleinwoord gevoeld worden:

Hebben we het nou over *deze* Tineke of *die* Tineke?

Regionaal kan in alle bovenstaande voorbeelden, behalve het type *Ha, die Jantje*, ook *dat* gebruikt worden.

c Expressief *die/dat*

Vooral bij persoonsnamen kan *die/dat* een bepaalde gevoelswaarde hebben, die meestal min of meer negatief is. Dit is met name het geval als *die/dat* gecombineerd met een nabepaling bestaande uit *van* en een persoonlijk voornaamwoord, gebruikt wordt in plaats van een bezittelijk voornaamwoord (*je vriend – die vriend van je; ons zoontje – dat zoontje van ons*). Voorbeelden:

Die vriend *van je* heeft tot nog toe niet veel gepresteerd.
Dat zoontje *van ons* heeft weer een rommel gemaakt!

4 · 6 · 2 · 3

Zelfstandig *deze/die – dit/dat*

Over het zelfstandig gebruik van *deze/die – dit/dat* zijn de volgende bijzonderheden te vermelden.

a Aanwijzend en persoonlijk voornaamwoord

Zelfstandig *die* en *dat* kunnen verwijzen naar een eerder genoemde persoon of zaak, evenals de persoonlijke voornaamwoorden (zie 4·2·5/2). In het algemeen kan gesteld worden, dat bij voorkeur het aanwijzend voornaamwoord gebruikt wordt als wordt teruggewezen naar een persoon of zaak die pas in de conversatie geïntroduceerd is. Heel vaak openen *die* en *dat* dan ook een nieuwe zin. In de daarop volgende zin kan dan weer een persoonlijk voornaamwoord gebruikt worden. Vergelijk:

Ik ben gisteren Arie tegengekomen. *Die* had ik al in jaren niet meer gezien. *Hij* was in het buitenland geweest, vertelde hij.
Ik denk dat ik die ouwe stoel maar eens ga opruimen. *Die* staat daar al zo lang. *Hij* moet nu maar eens weg.

Het persoonlijk voornaamwoord heeft daarentegen sterk de voorkeur wanneer naar een persoon of zaak teruggewezen wordt die al langer 'gespreks-onderwerp' is en dus geen nieuwe informatie verschaft. Vandaar dat in de volgende stukjes conversatie, waarin *de man* en *de stoel* al 'bekend' moeten zijn (anders stond er respectievelijk *Er leunde een man tegen de muur* en *Er stond een stoel in de hoek* of *In de hoek stond een stoel*) alleen een persoonlijk voornaamwoord gebruikt kan worden:

De man leunde tegen de muur. Ik vertrouwde 'm niet erg.
De man leunde tegen de muur. *Die* vertrouwde ik niet erg. <uitgesloten>
De stoel stond in de hoek. Ik vond 'm niet mooi.
De stoel stond in de hoek. *Die* vond ik niet mooi. <uitgesloten>

In de schrijftaal komt in plaats van *die* ook *deze* voor, met name wanneer naar een persoon verwezen wordt, bijv.

Toen sprak de minister van Justitie. *Deze* hield staande dat de gevangenisoverheid geen schuld had aan de ontsnapping van de misdadigers. <schrijftaal>

Bij verwijzing naar meer dan één persoon krijgt *deze* een meervouds-*n*:

Na afloop van het congres bestormden de journalisten de deelnemers. *Dezen* weigerden echter commentaar te leveren. <schrijftaal>

In gesproken taal kunnen het aanwijzend voornaamwoord *die* en de gereduceerde vorm van het persoonlijk voornaamwoord derde persoon enkelvoud (*ie, die*) samenvallen. Om dubbelzinnigheid te vermijden zal men daarom in een zin als de volgende *die* (enigszins) beklemtonen:

Jan ging zijn vriend opzoeken voor *die* op reis ging. (die = zijn vriend)

De dubbelzinnigheid wordt in ieder geval vermeden door gebruik van het schrijftalige *deze*.

b Voorzetsel + aanwijzend voornaamwoord

Zoals in 7.5 besproken wordt, worden in plaats van combinaties van een voorzetsel met een aanwijzend voornaamwoord meestal voornaamwoordelijke bijwoorden gebruikt (bijv. *hierop* in plaats van *op deze/dit*, *daarin* in plaats van *in die/dat*). 382

Na een voorzetsel is het gebruik van een sterk beklemtoond aanwijzend voornaamwoord echter wel mogelijk. Voorbeelden:

De meeste stoelen zijn nogal wankel, maar op *déze* kun je gerust gaan zitten.

Dit schilderij vind ik zo wel mooi, maar om *dát* moet een andere lijst.

Wordt op deze manier naar personen verwezen (alleen met *die*), dan hoort het gebruik tot de spreektaal.

Joost? Op *die* hoef je niet meer te rekenen. <spreektaal>

In de standaardtaal zou hier *op hem* worden gebruikt.

c Vooruitwijzend *deze* en *dit*

In het type *de zaak is deze* wordt *deze* vooruitwijzend genoemd, omdat na *deze* volgt wat *de zaak* 'inhoudt'. Er is eigenlijk sprake van een dubbele verwijzing: *deze* verwijst ook naar het *de*-woord *zaak*; bij een *het*-woord wordt *dit* gebruikt. Voorbeelden:

De zaak is *deze*: mijn assistent is plotseling ziek geworden.

Het probleem is *dit*: we hebben geen geld meer.

d De steunpronomen *die* en *dat*

Vooral in de spreektaal worden *die* en *dat* dikwijls gebruikt om te verwijzen naar een constituent die in dezelfde zin in de aanloop staat. Op deze manier gebruikt worden ze 'steunpronomen' genoemd. Voorbeelden:

Gerda, *die* beweert dat we morgen vrij hebben.

Wat je daarmee doet, *dat* is jouw zaak.

Zo'n boek, *dat* kan iedereen wel schrijven.

In deze voorbeelden kunnen de steunpronomina zonder bezwaar weggelaten worden, wat in de standaardtaal dan ook meestal gebeurt. Zie hiervoor verder 21·2·2/1.

830

e Vervangend *die* en *dat*

In combinatie met een voorzetselconstituent als nabepaling worden *die* en *dat* (nooit *deze* en *dit*) gebruikt ter vervanging van een substantief dat (kernwoord van het) antecedent is. De voornaamwoorden zijn onbeklemd en hebben geen aanwijzende functie: als het substantief wordt herhaald, wordt het voorafgegaan door een lidwoord. Vergelijk:

Jouw voorstel lijkt me beter dan *dat* van Paul.
Jouw voorstel lijkt me beter dan *het voorstel* van Paul.

Een ander voorbeeld, met tweemaal hetzelfde verschijnsel:

Mevrouw, mijn man z'n baard is langer dan *die* van *die* van u.

f Verwijzingsmogelijkheden van *dat* (en *dit*)

De verwijzingsmogelijkheden van *dat* zijn dezelfde als die van het persoonlijk voornaamwoord *het* (zie 4·2·5/2b), met uitzondering van het gebruik als voorlopig onderwerp. Vergelijk: 168

Het schijnt dat er vanavond een vergadering is.
Dat schijnt dat er vanavond een vergadering is. <uitgesloten>

Het aanwijzend voornaamwoord *dit* heeft in principe dezelfde verwijzingsmogelijkheden als *dat*, maar wordt alleen gebruikt bij nadrukkelijke verwijzing, bijv.:

A Wie zijn die heren?
B *Dit* is de voorzitter en *dat* de secretaris.

g *ditte*, *datte*

In plaats van *dit* en *dat* komen in de spreektaal *ditte* en *datte* voor (vooral bij kinderen). Deze voornaamwoorden kunnen alleen buitentekstelijk verwijzen. Voorbeeld:

A (B een schaal met gebakjes voorhoudend:) Welk wil je hebben?
B *Ditte*. <spreektaal>

h Expressief *dat*

Vooral in gesproken taal kan *dat* naar één of meer personen verwijzen met negatieve gevoelswaarde. Voorbeelden:

Dat zit hier maar de hele dag met z'n duimen te draaien alsof ie niks beters te doen heeft!
Nederlandse toneelspelers zijn waardeloos. *Dat* kan niet praten, *dat* kan zich niet bewegen ...

4 · 6 · 2 · 4

Buigingsvormen

In de standaardtaal komt als genitief van het zelfstandige *die* de vorm *diens* voor, die gebruikt wordt voor het mannelijk enkelvoud. Deze vorm wordt vooral ter vermijding van misverstand i.p.v. *zijn* gebruikt. In de spreektaal wordt *die z'n* gebruikt, waarnaast voor het vrouwelijk enkelvoud en het meervoud *die d'r* bestaat. Voorbeelden:

Lukas vroeg Bernard of *diens* vriend ook was uitgenodigd. (diens vriend = de vriend van Bernard)

Ken je Ellen? *Die d'r* broer studeert in Groningen. <spreektaal>

Ik heb de burens gevraagd of *die d'r* kinderen ook meegingen met het schoolreisje. <spreektaal>

In archaïsch taalgebruik komen als genitieven van het bijvoeglijke *deze* en *die* de vormen *dezer* en *dier* voor, die gebruikt worden voor het meervoud en het vrouwelijk enkelvoud. Voorbeelden:

Eén *dezer* heren heeft zich bereid verklaard het voorzitterschap op zich te nemen. <archaïsch>

De notulen *dier* vergadering zijn nog niet gearresteerd. <archaïsch>

In vaste uitdrukkingen komen van *deze* de vormen *dezer*, *dezes* en *dezen* voor; van *die* de vormen *dier*, *dies* en *dien*.

Zo komen bijv. voor: *bij deze(n)* 'hierbij, door deze brief', *dezer dagen* 'onlangs, binnenkort', *van dien aard* 'zodanig', *met alle gevolgen van dien* '... daarvan', *wat dies meer zij* 'wat hier nog meer bij hoort', *de zoste dezer* '... van deze maand', *brenger dezses* '... van deze brief', *met dien verstande* 'op die voorwaarde', *te dien einde* 'met dat doel', *uit dien hoofde* 'om die reden', *te dien tijde* 'toen', *in dier voege* 'zo'.

4 · 6 · 3

gene en *ginds(e)*

De aanwijzende voornaamwoorden *gene* en *ginds(e)* behoren niet tot de standaardtaal: *gene* komt alleen in archaïsch taalgebruik voor, *ginds(e)* in de schrijftaal.

Het voornaamwoord *gene* kan bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt worden. Bijvoeglijk wordt het alleen gecombineerd met enkelvoudige de-woorden en substantieven in het meervoud: *aan gene zijde van de rivier*, *gene bossen* <archaïsch>.

Zelfstandig verwijst *gene* altijd naar personen; als het op meer dan één persoon slaat, krijgt het de vorm *genen*. Het komt vrijwel altijd gecombineerd voor met *deze(n)*.

Het voornaamwoord *gene* geeft aan dat een persoon of zaak min of meer ver van de spreker verwijderd is of het drukt een contrast uit met *deze*. In het laatste geval kunnen *deze* en *gene* verwijzen naar reeds genoemde personen: *deze* verwijst dan naar de laatstgenoemde, *gene* naar de eerstgenoemde.

Voorbeelden:

- (1) De onderscheiden sprekers waren het onderling niet eens: *dezen* sloten zich bij het voorstel aan, *genen* verwierpen het. <archaisch>
- (2) Caesar en Scipio behaalden beiden belangrijke overwinningen: *deze* in Africa, *gene* in Gallië. (deze = Scipio; gene = Caesar) <archaisch>

Voor *deze(n)* en *gene(n)* en *deze of gene* met onbepaalde betekenis: zie 4·9·3·7, 274
4·9·3·2 en 4·9·3·3. 265, 268

Het voornaamwoord *ginds(e)* wordt bijvoeglijk gebruikt of zelfstandig met binnentekstelijke verwijzing, bijv. *gindse huizenrij*, *deze huizen of gindse*. De vorm zonder *-e* wordt gebruikt voor enkelvoudige *het*-woorden, die met *-e* in andere gevallen: *gindse heuvel(s)*, *ginds bos*.

De betekenis van *ginds(e)* is alleen ruimtelijk; het geeft evenals *gene* aan dat een persoon of zaak min of meer ver van de spreker verwijderd is. Het kan niet gebruikt worden zoals in de voorbeelden (1) en (2) hierboven. Een voorbeeld met *ginds(e)* is:

En achter *gindse* heuvel de koekoek antwoordt zacht. <schrijftaal>

4 · 6 · 4

degene, diegene, datgene

De aanwijzende voornaamwoorden *degene*, *diegene* en *datgene* zijn altijd zelfstandig. Ze worden gevolgd door een beperkende betrekkelijke bijzin. Voorbeelden:

Degene die dit voor het eerst gezien heeft, moet wel erg verbaasd geweest zijn.

Je moet durven uitkomen voor *datgene* wat je gelooft.

Degene en *diegene* verwijzen naar personen, waarbij *diegene* nadrukkelijker is; *datgene* verwijst naar zaken. Als *degene* en *diegene* naar meer dan één persoon verwijzen krijgen ze een meervouds-*n*, bijv. *Degenen die willen, mogen wel meteen weggaan*.

Deze aanwijzende voornaamwoorden worden vooral in geschreven taal gebruikt. In plaats van *degene/diegene die* komt ook *wie* en (*hij*) *die* voor; in plaats van *datgene wat* ook (*dat*) *wat* en *hetgeen*. Zie hiervoor 4·8·3. 245

4 · 6 · 5

zulk(e)|zo'n

Het aanwijzend voornaamwoord *zulk(e)* wordt bijvoeglijk gebruikt of zelfstandig met meestal binnentekstelijke verwijzing, bijv.:

Zulke huizen zie je hier veel.

Wil je een bos van deze bloemen of heb je liever *zulke*?

De vorm *zulk* komt voor bij enkelvoudige *het*-woorden, *zulke* in andere gevallen: *zulk hout, zulke balken*.

De betekenis van *zulk(e)* is 'van die soort of in die mate als uit context en/of situatie blijkt'. In de bovenstaande voorbeelden is de situatie bepalend; de context duidt de bedoelde soort of mate aan in bijv.:

Zulke maatregelen als de regering voorstelt, zijn in ieder geval niet doeltreffend. (= 'maatregelen van die soort')

Zulke lieve kinderen als die van jullie zijn er niet veel. (= 'kinderen die in die mate lief zijn')

Het waren *zulke* smalle straatjes dat je er niet met de auto doorheen kon. (= 'straatjes die in die mate smal waren')

In de laatste twee voorbeelden geeft *zulk(e)* aan in welke mate de door het adjectief uitgedrukte eigenschap van toepassing is, en heeft het dus de waarde van een graadaanduidende bepaling (vgl. 16·2·1). Dit kan alleen bij een attributief adjectief; bij predikatief gebruik verschijnt *zo* (*kinderen die zo lief zijn*).⁷⁴⁸

Een enkele keer ontbreekt de verwijzing naar context of situatie en duidt *zulk(e)* een hoge graad aan, bijv.: *Jullie hebben zulke lieve kinderen!*

In de standaardtaal vullen *zulk(e)* en *zo'n* (zelden gespeld *zo een*) elkaar aan. Voor substantieven in het enkelvoud die met het onbepaald lidwoord *een* gecombineerd kunnen worden wordt *zo'n* gebruikt, in andere gevallen *zulk(e)*. Voorbeelden:

zo'n man	zulke man <uitgesloten>
zo'n mannen <uitgesloten>	zulke mannen
zo'n huis	zulk huis <uitgesloten>
zo'n huizen <uitgesloten>	zulke huizen
zo'n gedachte	zulke gedachte <uitgesloten>
zo'n gedachten <uitgesloten>	zulke gedachten
zo'n hout <uitgesloten>	zulk hout
zo'n vee <uitgesloten>	zulk vee

Soms zijn er twee mogelijkheden, afhankelijk van de manier waarop een woord gebruikt wordt. Voorbeelden:

Zulk glas is niet geschikt voor ramen van huizen. (stofnaam)

Zo'n glas is niet geschikt om bier uit te drinken. (voorwerpsnaam)

Zulke pijn komt veel voor bij insektenbeten. (= 'dit soort pijn')

Hij had *zo'n* pijn dat hij er niet van kon slapen. (= 'een zo hevige pijn')

In archaische taal kan in plaats van het standaardtalige *zo'n* ook *zulk een* gebruikt worden. Voorbeelden:

Zulk een kandidaat dient te worden afgewezen. <archaisch>

Zulk een gedachte heeft aantrekkelijke aspecten. <archaisch>

Regionaal kan *zo'n* voorkomen waar de standaardtaal *zulk(e)* heeft, vooral voor een adjectief. Voorbeelden:

Zo'n vee zie je bij ons niet. <regionaal>
Vind je *zo'n* donker hout mooi? <regionaal>

In archaische taal bestaat verder nog de vorm *zulks* (in de standaardtaal *dat*). Het is zelfstandig en wordt alleen terugwijzend gebruikt. Voorbeeld:

De burgemeester opende de raadsvergadering met gebed, gelijk *zulks* in onze gemeente te doen gebruikelijk is. <archaisch>

4 · 6 · 6 *zelf*

Het aanwijzend voornaamwoord *zelf* is, voorzover het als op zichzelf staand woord voorkomt, predikatief of bijvoeglijk (als nabepaling). Het wordt gebruikt om er de nadruk op te leggen dat de persoon of zaak waarnaar het verwijst, bedoeld wordt en geen andere. Het komt voor als nabepaling bij substantieven en bij persoonlijke en wederkerende voornaamwoorden; in de laatste twee gevallen worden het voornaamwoord en *zelf* meestal als één woord geschreven (*ikzelf*, *zichzelf*). Het kan echter ook op een andere plaats in de zin staan; vergelijk:

Ikzelf schrijf geen boeken.
Ik schrijf *zelf* geen boeken.
Zelf schrijf ik geen boeken.

Andere voorbeelden:

Mevrouw kwam *zelf* opendoen.
We hadden op school wel bijbelse geschiedenis, maar de bijbel *zelf* hebben we nooit gelezen.

Een archaische vorm van *zelf* is *zelve*, die ook voorkomt in de vaste uitdrukking *Als niet komt tot iet, kent iet zichzelf niet*.

4 · 6 · 7 Enkele andere aanwijzende woorden

4 · 6 · 7 · 1 *dergelijk(e)*, *soortgelijk(e)*, *dusdanig(e)*, *zodanig(e)*

De woorden *dergelijk(e)*, *soortgelijk(e)*, *dusdanig(e)* en *zodanig(e)* vertonen in betekenis veel overeenkomst met *zulk(e)*. Ze onderscheiden zich echter syntactisch van aanwijzende voornaamwoorden doordat ze voorafgegaan kunnen worden door het onbepaalde lidwoord *een*. Voorbeelden:

- (1) Er was een *zodanige/dusdanige* opstopping ontstaan dat er geen auto meer door kon. <schrijftaal>

- (2) Een *dergelijke/soortgelijke* chaos had zich trouwens al eerder voorgedaan.

Evenals de adjectieven hebben deze vier woorden buigingsvormen op *-e* en op *-s* (zie 6·4·1 en 6·4·2·1): *een zodanige beslissing, een dusdanig besluit, iets dergelijks, niets soortgelijks*. 322, 331

In *dergelijk* wordt de *ij* meestal als *sjwa* uitgesproken, in de archaische nevenvorm *diergelijk(e)* altijd als *ij*, evenals in *soortgelijk(e)*.

De vier hier besproken woorden worden alleen bijvoeglijk gebruikt, afgezien van de vaste uitdrukking *en dergelijke* (geschreven vrijwel altijd afgekort als *e.d.*).

De woorden *dergelijk(e)* en *soortgelijk(e)* zijn synoniem en op dezelfde wijze te gebruiken als ze terugwijzen of buitentekstelijk verwijzen (zie voorbeeld (2), dat op beide manieren opgevat kan worden, nl. uitgesproken na (1), of op zichzelf staand). Bij vooruitwijzend gebruik kunnen zowel *dergelijk(e)* als *soortgelijk(e)* gevolgd worden door een bijwoordelijke bepaling of bijzin van vergelijking; alleen *dergelijk(e)* ook door een bijzin van graad-aanduidend gevolg. Vergelijk:

- (3a) *Dergelijke* beslissingen als die over de btw-tarieven in de horecasector, zijn tot nog toe uitgebleven.
(3b) *Soortgelijke* beslissingen als die over de btw-tarieven in de horecasector, zijn tot nog toe uitgebleven.
(4a) Zijn verzen zijn van een *dergelijk* (laag) gehalte dat het een wonder mag heten dat hij er een uitgever voor vond.
(4b) Zijn verzen zijn van een *soortgelijk* (laag) gehalte dat het een wonder mag heten dat hij er een uitgever voor vond. <uitgesloten>

De woorden *zodanig(e)* en *dusdanig(e)* komen wat de hier besproken gebruiksmogelijkheden betreft overeen met *dergelijk(e)*, maar ze behoren tot de schrijftaal. Voorbeeld:

- (5) Bij de aanrijding liep ze *zodanig(e)/dusdanige* verwondingen op, dat ze nog voor haar overbrenging naar het ziekenhuis overleed.
<schrijftaal>

Bij vooruitwijzend gebruik kunnen *zodanig* en *dusdanig* bovendien de functie van bijwoordelijke bepaling bij een werkwoord of een predikatief adjectief vervullen, in plaats van *zo* in de standaardtaal. Voorbeelden:

De man schrok *dusdanig* dat hij lijkkleek werd. <schrijftaal>
Dit is *zodanig* belangrijk dat er mensenlevens mee gemoeid kunnen zijn. <schrijftaal>

4 · 6 · 7 · 2 (-)zelfde

Het woord of woorddeel *zelfde* kan gecombineerd worden met de lidwoorden *de, het* en *een* en met de aanwijzende voornaamwoorden *deze, dit, die* en

dat. Van deze combinaties worden *dezelfde* en *hetzelfde* altijd, *ditzelfde*, *diezelfde* en *datzelfde* meestal, *eenzelfde* vaak en *deze zelfde* nooit aaneengeschreven. In alle gevallen moeten deze (combinaties van) woorden beschouwd worden als eenheden waarvan de syntactische mogelijkheden geheel en de betekenis mede bepaald worden door de lidwoorden en voornaamwoorden die er deel van uitmaken.

Het element *zelfde* drukt gelijkheid uit, te verstaan als 'identiteit' of als 'gelijksoortigheid'. Zo kan *hetzelfde boek* betekenen 'hetzelfde exemplaar van boek A' en 'boek A, en niet boek B, C, D enz.' In het eerste geval heeft *zelfde* een identificerende, in het tweede een classificerende functie. Vergelijk ook:

Ze had *dezelfde* jurk aan als gisteren. (identificerend)

Ze had *dezelfde* jurk aan als haar vriendin. (classificerend)

Van de bovenstaande combinaties is het tot de schrijftaal behorende *eenzelfde* (door het onbepaalde karakter van *een*) altijd classificerend; de andere zijn altijd identificerend als ze naar personen verwijzen, identificerend of classificerend bij verwijzing naar niet-personen.

Verwijst een van de hier bedoelde woorden of woordcombinaties naar meer dan één persoon, wat alleen mogelijk is bij *dezelfde*, *deze zelfde* en *diezelfde* en niet veel voorkomt, dan krijgt (-)*zelfde* een meervouds-*n*, bijv. *Diezelfde hebben we gisteren ook al gesproken*. Overigens is *zelfde* onveranderlijk. Enkele voorbeelden:

Eenzelfde maatregel als die van de Franse regering is in ons land niet te verwachten. <schrijftaal>

Vorig jaar is precies *hetzelfde* gebeurd.

Hij had nog precies *datzelfde* lange haar dat in de jaren zestig mode was.

Deze zelfde tafel kost nu duizend gulden.

Hebben zij wel *ditzelfde* apparaat gebruikt?

Rijk is op *dezelfde* school geweest als ik.

Wij hadden *diezelfde* gids als jullie.

In het laatste voorbeeld is alleen de identificerende interpretatie mogelijk als met *gids* een persoon bedoeld is; wordt er een boekje mee bedoeld, dan ligt de classificerende interpretatie meer voor de hand.

Als versterkende identificerende constructies komen voor: *één en dezelfde* en *één en hetzelfde*. Voorbeelden:

Eén en dezelfde stuurt hier altijd alles in de war.

Alle partijen hebben *één en hetzelfde* probleem.

4 · 6 · 7 · 3

Bijwoorden

De bijwoorden met lokale betekenis *hier*, *daar*, *ginds* en *daarginds* komen in hun aanwijzende functie met aanwijzende voornaamwoorden overeen; ze kunnen er ook mee gecombineerd worden (zie 4·6·2·1).

216

Ook *zo* 'op die manier' heeft een aanwijzende functie. Gecombineerd met het onbepaald lidwoord *een* (meestal in de vorm *zo'n*) komt het in betekenis overeen en wisselt het syntactisch af met *zulk(e)* (zie 4·6·5).²²³ Hierdoor ontstaat ook de combinatie *zo'n zelfde*, die tot de spreektaal behoort, bijv.:

- A Wat voor cassette-recorder wil je hebben?
B *Zo'n zelfde* als jij hebt. <spreektaal>

Verder kan *zo* gecombineerd worden met de onbepaalde voornaamwoorden *iemand* en *iets*. Zie hiervoor 4·9·3·2 en 4·9·3·6.

265, 271

4 · 6 · 8

van + aanwijzend voornaamwoord

De aanwijzende voornaamwoorden *deze*, *dit*, *die*, *dat* en *zulk(e)* kunnen voorafgegaan worden door het voorzetsel *van*. De betekenis en de syntactische mogelijkheden van deze *van*-constructies zijn gelijk aan die van *zulk(e)*. Deze verbindingen met *van* behoren tot de spreektaal. In de standaardtaal kunnen *van deze*, *van dit*, *van die*, *van dat* en *van zulk(e)* alleen functioneren als (deel van een) voorzetselconstituent zonder betekenisverandering. Vergelijk:

- Ik houd niet van *die* zoete appels. (bijv. 'de appels die daar liggen')
Van *die* zoete appels houd ik niet. (idem)
Van die zoete appels vind ik niet lekker. (= 'zulke appels') <spreektaal>
Ik vind *van die* zoete appels niet lekker. (idem) <spreektaal>
Zulke zoete appels vind ik niet lekker.
Van zulke zoete appels vind ik niet lekker. <spreektaal>

Na werkwoorden met een vast voorzetsel *van* (bijv. *houden van*) is in de spreektaal theoretisch een opeenvolging van tweemaal *van* mogelijk, maar die zal in de praktijk vermeden worden, bijv.:

- Ik houd niet van *van die* zoete appels. (= 'zulke appels') <spreektaal>

Enkele andere voorbeelden:

- (In een winkel, terwijl men de voorwerpen laat zien:) Heeft u nog *van deze* pennetjes? <spreektaal>
(Zonder een dergelijke concrete verwijzing:) Heeft u nog *van die* chocola met hele nootjes? <spreektaal>
Van dit glas vind ik het mooiste. <spreektaal>
Er ligt allemaal *van dat* fijne zand op de grond, met figuren erin. <spreektaal>
Ze hebben *van zulke* lieve, gehoorzame, maar een beetje saaie kinderen. <spreektaal>

Zijn er nog *van zulke* ronde rode kazen? <spreektaal>
Waar vind je nog *van die* mensen die je overal mee willen helpen?
<spreektaal>
Van dat donkere behang als jullie op de muur hebben, daar heb ik als
kind altijd al tegenaan moeten kijken. <spreektaal>

4·7 Het vragend voornaamwoord (interrogatief pronomen)

4·7·1 Inleiding

Vragende voornaamwoorden zijn voornaamwoorden waarmee men iets vraagt. Omdat de persoon of zaak waarnaar men vraagt nog niet bekend is, heeft het begrip 'verwijzen' hier een enigszins andere inhoud dan bij de andere voornaamwoorden. Het gaat hier niet om een identificatie, maar om een verzoek tot identificering, men zou ook kunnen zeggen: een vraag naar verwijzing. Wordt het begrip 'verwijzen' in deze ruimere betekenis genomen, dan kan ook weer van buitentekstelijke (1) en binnentekstelijke (2) verwijzing gesproken worden:

- (1) *Wie* heeft dat gedaan?
- (2) Het gebouw heeft wel tien verdiepingen. Op *welke* woon jij?

Er bestaan zelfstandige en bijvoeglijke vragende voornaamwoorden. Voorbeelden van de eerstgenoemde komen voor in de zinnen (1) en (2), van de andere in (3):

- (3) In *welk* huis woon jij en op *welke* verdieping?

Behalve vragende voornaamwoorden zijn er ook andere vragende woorden, nl. vragende bijwoorden, bijv. *waar* (zie 7·3), vragende voornaamwoordelijke bijwoorden, bijv. *waarmee* (zie 7·5) en vragende telwoorden, bijv. *hoeveel* (zie 5·2·1·2).

Zinnen waarin een vraag geformuleerd wordt met behulp van een vragend woord, heten *vraagwoordvragen*. Andere vragende zinnen zijn *ja/nee-vragen*, zoals bijv. in (4) en (5):

- (4) Heeft zij het gedaan?
- (5) Woon jij op de tiende verdieping?

Zie hiervoor 2·3·2·3.

De vragende voornaamwoorden zijn (deel van het) eerste zinsdeel in vragende zinnen. Dat kunnen zelfstandige vraagzinnen zijn, zoals de voorbeelden (1), (2) en (3), maar het kunnen ook vragende bijzinnen zijn. De bijzinnen kunnen gebruikt worden als bijvoeglijke nabepaling, bijv.:

- (6) De vraag *wie* het wou doen, werd gesteld, maar niet beantwoord.
- (7) Het probleem *welk* potlood ik zou kopen, was nog niet eens zo gauw opgelost.

of ze fungeren in de zin als onderwerp of voorwerp:

- (8) Mij werd gevraagd *wat voor een* potlood ik prefereerde.
- (9) Ze wisten niet *wat* ze zouden doen.
- (10) Ik vraag me af door *welke* leugen hij zich nu weer zal zien te redden.

De vragende voornaamwoorden in bijzinnen kunnen in regionale spreektaal gecombineerd worden met *of* of *dat*. Deze beide voegwoorden worden niet in dezelfde delen van het taalgebied gebruikt. Vergelijk met de bovenstaande voorbeelden:

- (6a) De vraag *wie of* het wou doen ... <spreektaal, regionaal>
- (6b) De vraag *wie dat* het wou doen ... <spreektaal, regionaal>
- (7a) Het probleem welk potlood *of* ik zou kopen ... <spreektaal, regionaal>
- (7b) Het probleem welk potlood *dat* ik zou kopen ... <spreektaal, regionaal>
- (8a) Mij werd gevraagd wat voor een potlood *of* ik prefereerde. <spreektaal, regionaal>
- (8b) Mij werd gevraagd wat voor een potlood *dat* ik prefereerde. <spreektaal, regionaal>
- (9a) Ze wisten niet wat *of* ze zouden doen. <spreektaal, regionaal>
- (9b) Ze wisten niet wat *dat* ze zouden doen. <spreektaal, regionaal>
- (10a) Ik vraag me af door welke leugen *of* hij zich nu weer zal zien te redden. <spreektaal, regionaal>
- (10b) Ik vraag me af door welke leugen *dat* hij zich nu weer zal zien te redden. <spreektaal, regionaal>

Zoals uit deze zinnen blijkt, volgt *of* respectievelijk *dat* onmiddellijk op het zinsdeel dat een vragend voornaamwoord is of waarin een vragend voornaamwoord gebruikt wordt.

4 · 7 · 2 De bijvoeglijke vormen

4 · 7 · 2 · 1 *welk(e)*

Wat het gebruik van de vormen met en zonder *-e* betreft, geldt dat *welk* gebruikt wordt voor enkelvoudige *het*-woorden, *welke* in andere gevallen. Vergelijk:

Welke taart wil je?
Welke taarten wil je?
Welk taartje wil je?

Het vragend voornaamwoord *welk(e)* wordt op twee manieren gebruikt:

- a Het wordt meestal aangewend wanneer de toegesprokene gevraagd wordt een keuze te doen tussen een aantal zelfstandigheden van de soort genoemd

door het substantief (het kernwoord) waar *welk(e)* voorbepaling bij is. De spreker vraagt dus een identificering. Voorbeelden:

Welk boek is dit? (Het mijne)
(Hier zijn twee pennen.) *Welke* pen wil je? (De grootste)
Welke koning regeerde toen in Engeland? (Hendrik III)

- b Bij meervoudige substantieven en bij niet-telbare soortnamen komt *welk(e)* ook wel eens voor wanneer om classificering gevraagd wordt. De spreker vraagt dan van welke soort de genoemde zelfstandigheid is. Voorbeelden:

Welk licht gebruikten ze toen? (Gaslicht)
Welke romans leest ze? (Liefdesromans)

Hier is het gebruik van *wat voor (een)* (zie 4·7·2·2) echter gewoner.

4·7·2·2

wat voor (een)

De combinaties *wat voor* en *wat voor een* worden gebruikt om een classificering te vragen van de zelfstandigheid genoemd door het kernwoord. Met de vraag

Wat voor (een) boek is het?

verzoekt de spreker de toegesprokene aan te duiden tot welke soort het boek waar men het over heeft, behoort. Mogelijke antwoorden op de vraag zijn:

Het is een boek over logica.
Het is een van die boeken die verboden zijn.

De keuze tussen *wat voor* en *wat voor een* is afhankelijk van de aard van het kernwoord. De vorm *wat voor een* wordt gebruikt voor enkelvoudige substantieven, behalve als het stofnamen zijn. De vorm *wat voor* kan altijd gebruikt worden, ook bij enkelvoudige substantieven. In regionale spreektaal komt *wat voor een* ook voor meervoudige substantieven en stofnamen voor. Voorbeelden:

Vader vroeg zich af *wat voor (een) jongen* Henkie is.
Wat voor (een) weer zou het morgen zijn?
Wat voor lood gebruik je?
Wat voor een lood gebruik je? <regionale spreektaal>
Wat voor kroegen bezoekt hij zo allemaal?
In *wat voor een* kroegen komt ie zoal? <regionale spreektaal>

Wat voor wordt ook gebruikt als voorbepaling bij de onbepaalde voornaamwoorden *iemand* en *iets*:

Wat voor iemand heb jij op het oog?

en bij zelfstandige adjectieven op -s:

Wat voor gek is dat?

Hij stelde me de vraag *wat voor leuks* ik nu weer bedacht had.

Groepen met *wat voor (een)* als voorbepaling worden vaak gesplitst. *Wat* blijft dan op de eerste zinsplaats staan, terwijl de rest van de groep in het middenstuk wordt geplaatst. Vergelijk:

Wat voor een krant is dat?

Wat is dat voor een krant?

Wat voor leuks is daar nou aan?

Wat is daar nou voor leuks aan?

(Zie ook 22·3·6.)

959

4 · 7 · 2 · 3

wiens

De vorm *wiens*, die tot de schrijftaal behoort, is de genitiefvorm van het zelfstandige vragende voornaamwoord *wie*.

Met *wiens* wordt een bezitsrelatie aangeduid tussen de persoon naar wie wordt gevraagd en de zelfstandigheid genoemd door het kernwoord. De vorm *wiens* is aldus de vragende tegenhanger van het bezittelijk voornaamwoord van de derde persoon enkelvoud. In het antwoord op een vraag met *wiens* + substantief, zoals

Wiens boek is dit? <schrijftaal>

wordt de 'bezitter' geïdentificeerd, bijv. door middel van een genitiefvorm van een substantief of een bezittelijk voornaamwoord:

Het is Jans boek.

Het is mijn boek.

Om aan te duiden dat de bezitter een vrouw is of dat er meerdere bezitters zijn, wordt in archaïsche taal ook de vorm *wier* gebruikt (*Wier mantel is dit? Wier hoeden zijn dit?*).

In gesproken taal wordt het gebruik van *wiens* meestal vermeden. In plaats daarvan wordt in de standaardtaal *van wie* gebruikt, dat als zelfstandig zinsdeel op de eerste zinsplaats staat, met het kernwoord uit het type *wiens boek* in het middenstuk. Voorbeelden:

Van wie is dit boek?

Van wie zijn deze bijbels?

Van wie is hij de zoon?

In de spreektaal komen combinaties van *wie* met een bezittelijk voornaam-

woord voor van het type *Jan z'n fiets*, beschreven in 4·5·7·2/B. Voorbeelden: 208

Wie z'n boek is dit <spreektaal>
Wie z'n bijbels zijn dit? <spreektaal>
Wie z'n zoon is hij? <spreektaal>

Met combinaties van het laatste type kan men ook expliciet aangeven dat de bezitter een vrouw is of dat er meerdere bezitters zijn en wel door middel van *wie d'r*:

Wie d'r lippenstift heb je gepikt? <spreektaal>
Wie d'r fietsen staan hier? <spreektaal>

4 · 7 · 3 De zelfstandige vormen

4 · 7 · 3 · 1 *wie*

Het vragend voornaamwoord *wie* vraagt een identificering van een persoon of van personen:

Wie is de auteur van 'Villa des Roses'? (Willem Elsschot)
Wie zou dat gedaan kunnen hebben? (De burens, denk ik)

Als het zelfstandig voornaamwoord *wie* de functie van onderwerp vervult, wordt het doorgaans verbonden met een enkelvoudige persoonsvorm, maar wanneer het duidelijk is dat er meer personen in het geding zijn, is ook een meervoudige persoonsvorm mogelijk:

Weet jij *wie* daar *aankomen*?
Wie hebben er geroepen?

In zinnen als de volgende, waarin *wie* naamwoordelijk deel van het gezegde is, is een meervoudige persoonsvorm verplicht omdat het onderwerp in het meervoud staat:

Wie zijn deze mensen?
Wie zijn Arthur Leroy en Francis Pay?

4 · 7 · 3 · 2 *wat*

Met het vragend voornaamwoord *wat* verzoekt men de toegesprokene niet-personen te identificeren. Dat kunnen materiële zelfstandigheden zijn, zoals in:

Ik wil weten *wat* je gekocht hebt.
Wat heb je daar nu hangen?

maar men kan ook vragen naar een werking (een handeling, een toestand of een gebeuren):

Wat is daar aan de hand?
Wat doe je het liefst?

naar een gedachte, een opvatting:

Wat vind je ervan?
Wat houdt je toch zo bezig?

naar een hoedanigheid:

Wat wil je worden?

Soms wordt met *wat* geïnformeerd naar een reden of naar een hoeveelheid. *Wat* is dan synoniem met respectievelijk het vragend bijwoord *waarom* en het vragend telwoord *hoeveel*:

Wat zit je daar te grinniken? (= *waarom*)
Wat kost die armband? (= *hoeveel*)
Wat weegt zo'n olifantje? (= *hoeveel*)

Tot de spreektaal behoort het gebruik van *wat* om de toegesprokene te verzoeken zijn uitspraak te herhalen of te verduidelijken. Het voornaamwoord heeft dan de waarde van een zelfstandige uiting en kan als een interjectie beschouwd worden. Voorbeeld:

A Ik denk dat ik maar eens eclipseer.
B *Wat?* <spreektaal>

Vervult het vragend voornaamwoord *wat* in een zin de functie van onderwerp, dan wordt het meestal verbonden met een enkelvoudige persoonsvorm. Het gebruik van een meervoudige persoonsvorm om aan te geven dat meerdere zaken bedoeld worden, is meestal niet goed mogelijk. Vergelijk:

Wat ligt daar?
Wat liggen daar? <twijfelachtig>

Het verdient de voorkeur in het laatste geval een enkelvoudige persoonsvorm te gebruiken en aan te geven dat meer dan één zaak wordt bedoeld door toevoeging van *zoal* of *allemaal* als predikatieve bepaling bij *wat* (zie 4·9·2·1/C2)

260

Wat ligt daar allemaal?
Wat ligt daar zoal?

Een meervoudige persoonsvorm wordt wel aangewend als *wat* naamwoordelijk deel van het gezegde is in een zin met een meervoudig onderwerp:

Wat zijn uw bezigheden?
Wat zijn de kenmerken van de verbrandingsmotor?

Het gebruik van *wat* na voorzetsels wordt gewoonlijk vermeden. In plaats van een voorzetselconstituent met *wat* gebruikt men bij voorkeur een voornaamwoordelijk bijwoord met *waar-* (vgl. 7·5), bijv.:

382

Waar zit hij mee te spelen? (i.p.v. *met wat*)
Waar heb je nu je neus weer in gestoken? (i.p.v. *in wat*)

Wat komt wel voor na een voorzetsel als het voornaamwoord sterk beklemtoond is, met name wanneer de spreker om herhaling of verduidelijking verzoekt van iets wat de toegesprokene net gezegd heeft, bijv.:

Aan wát zie je dat, zei je?
Op wát speelde hij?

Ook hier is echter het gebruik van een voornaamwoordelijk bijwoord heel goed mogelijk:

Wáár zie je dat aan, zei je?
Wáár speelde hij op?

4 · 7 · 3 · 3 *welk(e) en wat voor (een)*

Als er keuze is tussen een aantal in de context genoemde zelfstandigheden (personen of niet-personen), dan kan het voornaamwoord *welk(e)* zelfstandig gebruikt worden om de herhaling van het substantief dat de betrokken zelfstandigheid noemt, te vermijden. Het voornaamwoord verwijst dan binnentekstelijk naar dat substantief. Vergelijk:

Hier zijn twee bloemen. *Welke* wil je?
Er zijn zoveel monteurs. *Welke* heeft deze auto gerepareerd?

Terwijl hier zowel het zelfstandige voornaamwoord als een groep met *welk(e)* als voorbepaling mogelijk zijn (*welke bloem, welke monteur*), is het gebruik van de substantiefgroep uitgesloten als er verwezen wordt naar een substantief dat in een nabepaling met *van* staat, zoals in de volgende voorbeelden:

Welk van deze monteurs zou het gedaan hebben?
In welk van deze drie huisjes zou hij wonen?

In dit laatste geval kan ook altijd *welk* gebruikt worden (zie het eerste voorbeeld, waar ook *welke* mogelijk is). Anders bezigt men die vorm die het bijvoeglijke *welk(e)* heeft als het kernwoord geëxpliciteerd wordt (zie 4·7·2·1):

231

Welke huisjes zijn verdwenen?
Welke zijn verdwenen?

Welk huis is verdwenen?
Welk is verdwenen?

Bij keuze tussen *personen* kan het zelfstandige *welk(e)* vervangen worden door *wie*:

(Zie je die twee vrouwen daar?)
Welke vind jij de mooiste?
Wie vind jij de mooiste?

Welk(e) van deze mensen?
Wie van deze mensen?

De combinatie *wat voor (een)* kan op overeenkomstige wijze zelfstandig gebruikt worden (vgl. 4·7·2·2). Voorbeelden: 232

(Er zijn informanten van 15 tot 20, van 40 tot 45 en van boven de 65). Met *wat voor* wil je beginnen?
A Hier heb je een appel.
B *Wat* is het er *voor een*?

In tegenstelling tot het bijvoeglijk gebruik is bij verwijzing naar een enkelvoudig substantief alleen *wat voor een* mogelijk.

4·8 Het betrekkelijk voornaamwoord (relatief pronomen)

4·8·1 Inleiding

4·8·1·1 Algemeen

Betrekkelijke voornaamwoorden hebben behalve een verwijzende ook een zinsverbindende functie. Ze kunnen zelfstandig en bijvoeglijk zijn.

In de hieronder volgende voorbeelden kunnen we zin (1) en zin (2) – waarin het persoonlijk voornaamwoord *hij* verwijst naar *Jan* in zin (1) – samenvoegen tot zin (3), waarin het zelfstandig betrekkelijk voornaamwoord *die* gebruikt is:

- (1) Jan wou graag een boterham.
- (2) Hij had nog niet ontbeten.
- (3) Jan, *die* nog niet ontbeten had, wou graag een boterham.

Hetzelfde zien we in (4) en (5), die door middel van het bijvoeglijk betrekkelijk voornaamwoord *welke* samengesmolten worden tot (6):

- (4) De rede van de burgemeester zal gepubliceerd worden.
- (5) De/die rede werd zeer toegejuicht.
- (6) De rede van de burgemeester, *welke* rede zeer werd toegejuicht, zal gepubliceerd worden.

In (3) en (6) hebben de betrekkelijke voornaamwoorden een antecedent en zijn ze dus binnentekstelijk verwijzend. Van buitentekstelijke verwijzing is sprake bij een zgn. ingesloten antecedent (zie 4·8·1·2).

239

Behalve de betrekkelijke of relatieve voornaamwoorden zijn er nog andere betrekkelijke woorden waardoor een betrekking of relatie tussen twee zinnen tot stand gebracht wordt, nl. betrekkelijke bijwoorden, zoals *waar* (zie 7·3) en betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden, zoals *waardoor* (zie 7·5).

376

382

De zinnen waarin de betrekkelijke woorden zinsdeel(stuk) zijn, heten betrekkelijke bijzinnen. Er zijn beperkende en uitbreidende betrekkelijke bijzinnen. Dit onderscheid, waarvan in de volgende subparagrafen gebruik wordt gemaakt, wordt behandeld in 13·4·8·3.

719

4 · 8 · 1 · 2

Het antecedent

Bij het antecedent van het betrekkelijk voornaamwoord is het voor de beschrijving van belang onderscheid te maken tussen DE- en HET-antecedenten. Deze termen hebben een ruimere inhoud dan 'de-woord' en 'het-woord' bij het substantief.

Een HET-antecedent is een nominale constituent die bestaat uit:

- een met het lidwoord *het* combineerbaar substantief (of gesubstantiveerd(e) woord/groep), zelfstandig gebruikt adjectief of telwoord, of zelfstandig voornaamwoord, dan wel een woordgroep waarvan een dergelijk woord de kern is (bijv. *zand, het voor en tegen, het mooie huis aan de overkant, dat rode daar, het eerste, het onze*);
 - *iets, wat, niets, niks, alles, al* ('alles'), *dit, dat, datgene* of een woordgroep waarvan een van deze woorden de kern is (bijv. *iets als soep, alles over dit onderwerp*);
- of een zin.

Een DE-antecedent is een nominale constituent die uit een of meer andere taalelementen bestaat (bijv. *wijn, onze nieuwe woning, de grootste van allemaal, die drie daar in de hoek, jij, degene, de een of ander*).

Is het antecedent geen zin, dan is de betrekkelijke bijzin een bijvoeglijke bepaling bij dat antecedent.

Voorbeelden (de antecedenten zijn gecursiveerd):

Wat moet ik met *obers* die nog nooit van Bordeaux gehoord hebben!
De antieke klok van mijn tante, die duizend gulden waard was, bleek gestolen te zijn.
De mooiste die ik heb, is van porselein.
Ik weiger *iets* te kopen wat ik niet eerst mag zien.
Zij die zichzelf niets te verwijten hebben, werpen de eerste steen.

Is een hele zin antecedent, dan is de betrekkelijke bijzin altijd uitbreidend. De bijzin heeft dezelfde waarde als een aaneenschakelende nevenschikte zin waarin naar de inhoud van de vorige zin wordt verwezen door middel van een aanwijzend voornaamwoord. Vergelijk:

Hij is ziek, *wat* me niet goed uitkomt.
Hij is ziek, *en dat* komt me niet goed uit.

In de tot dusver gegeven voorbeelden is het antecedent uitgedrukt ofwel expliciet. Het kan echter ook impliciet of ingesloten zijn. We spreken daarvan als het antecedent niet is uitgedrukt, maar besloten ligt in het betrekkelijk voornaamwoord zelf. Het ingesloten antecedent kan veelal wel geëxpliciteerd worden; persoonlijke, aanwijzende of onbepaalde voornaamwoorden komen daarvoor het meest in aanmerking. Een voorbeeld van een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent is *wat* in de zin:

Wat u bedoelt, is er niet meer bij tegenwoordig.

Wat heeft in deze zin dezelfde waarde als de combinatie *dat(gene) wat* met het expliciete antecedent *dat(gene)*.

Betrekkelijke voornaamwoorden met ingesloten antecedent komen aan de orde in de subparagrafen 4·8·3·1, 4·8·3·2, 4·8·3·5 en 4·8·3·7. 245, 247,
250, 253

4·8·1·3

Vormovereenkomst met het antecedent

Als algemene regel geldt, dat een betrekkelijk voornaamwoord naar getal en genus overeenkomt met het antecedent.

Een uitzondering vormen verkleinwoorden van eigennamen die een persoon noemen. Deze zijn onzijdig, maar als ze antecedent zijn, vereisen ze een betrekkelijk voornaamwoord dat naar *de*-woorden verwijst. Voorbeelden:

Kareltje, *die* gejoekt had, kreeg een standje.
Greetje, aan *wie* je dat gisteren verteld hebt, was het vandaag alweer vergeten.

4·8·1·4

Congruentie onderwerp-persoonsvorm in de betrekkelijke bijzin

Als een betrekkelijk voornaamwoord in de betrekkelijke bijzin als onderwerp fungeert, congrueert de persoonsvorm daarvan in persoon en getal met het antecedent. Voorbeelden:

De jongen die daar loopt, is mijn vriend.
De jongens die daar lopen, zijn mijn vrienden.
Ik, die hier veertig jaar gewerkt heb, word waarschijnlijk ook nog ontslagen.
Hoe komt het dat *jij, die* altijd haantje de voorste bent, vandaag zo stil in een hoekje zit?

Vergelijk met de laatste twee voorbeelden zgn. gekloofde zinnen als:

Ik ben het *die* hier veertig jaar gewerkt heeft.
Jij bent het toch *die* hier altijd haantje de voorste is?

In deze gevallen is *die* op te vatten als een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent (zie 4·8·3·1/B); andere formuleringen van deze zinnen 247 zijn:

(*Degene die* hier veertig jaar gewerkt heeft, ben ik.
(*Degene die* hier altijd de haantje de voorste is, ben jij toch?)

Als het antecedent een verzamelnaam is, is er in de spreektaal niet altijd getalscongruentie, bijv.:

Die Rode Jeugd, *die* mensen aanvallen, moesten ze toch wat beter in de gaten houden. <spreektaal>

Er worden wel eens te hoge eisen gesteld aan de politie, *die* toch ook maar mensen *zijn*. <spreektaal>

4 · 8 · 1 · 5

Verplaatst betrekkelijk voornaamwoord

Een betrekkelijke bijzin kan zelf een samengestelde zin zijn. Dit is bijv. het geval als we (1) en (2) – waarin *die* verwijst naar *de brief* in (1) – door middel van een betrekkelijk voornaamwoord samenvoegen:

- (1) De brief is nog niet aangekomen.
- (2) Ik dacht dat je die meteen zou schrijven.

In (2) staat *die* in de lijdend-voorwerpszin *dat je die meteen zou schrijven*, die afhankelijk is van de rompzin *Ik dacht*. Bij samenvoeging van (1) en (2) ontstaat de volgende zin:

- (3) De brief *die* ik dacht dat je meteen zou schrijven, is nog niet aangekomen.

Hier is *die*, dat als betrekkelijk voornaamwoord aan het begin van de betrekkelijke bijzin moet staan, vergeleken met (2) naar links verplaatst. Wat de functie betreft is *die* in (3) echter, evenals het aanwijzende *die* in (2), lijdend voorwerp van de van *ik dacht* afhankelijke bijzin.

Een dergelijke verplaatsing komt voor als een betrekkelijke bijzin een voorwerpszin bevat bij werkwoorden die een mening, een verwachting, een wens e.d. te kennen geven (bijv. *zeggen, denken, beloven, weten, vinden, hopen, verwachten, wensen, willen*). Een betrekkelijk voornaamwoord kan dan zinsdeel(stuk) in die voorwerpszin zijn, maar het wordt door de rompzin (in (3): *ik dacht*) van de voorwerpszin (in (3): *dat je .. schrijven*) gescheiden.

Hieronder volgen nog enkele voorbeelden met verplaatste betrekkelijke voornaamwoorden. De (a)-nummers bestaan uit twee zelfstandige zinnen (zoals (1) en (2) hierboven), de (b)-nummers bevatten de gecombineerde zin (zoals (3) hierboven). Voor de duidelijkheid zijn de voorwerpszinnen binnen de betrekkelijke bijzinnen tussen schuine strepen geplaatst; het antecedent en de voornaamwoorden die ernaar verwijzen, zijn gecursiveerd.

- (4a) *De pastoor* – ik weet /dat jij het *hem* beloofd hebt/ – is overgeplaatst.
- (4b) *De pastoor die (wie)* ik weet /dat jij het beloofd hebt/, is overgeplaatst.
- (5a) Hier vul je *het woord* in – je denkt /dat *het* weggelaten is/ – .
- (5b) Hier vul je *het woord* in *dat* je denkt /dat weggelaten is/.
- (6a) *Die vrouw* – jij denkt /dat ik op *haar* verliefd ben/ – is mijn chef.
- (6b) *Die vrouw, op wie* jij denkt /dat ik verliefd ben/, is mijn chef.

Verplaatsing is ook mogelijk wanneer het betrekkelijk voornaamwoord behoort tot een beknopte bijzin:

- (7a) *De pachters* – de regering zei /*hen* te willen helpen/ – leiden een armoedig bestaan.

(7b) *De pachters die de regering zei /te willen helpen/, leiden een armoedig bestaan.*

Constructies als de bovenstaande doen vaak nogal stroef aan; ze komen vooral voor in geschreven taal. Dikwijls verkiest men betrekkelijke bijzinnen met *van wie* (als het antecedent een persoon aanduidt) of *waarvan* (als het antecedent geen persoon aanduidt; bij persoonsaanduiding niet voor iedereen aanvaardbaar), waarbij het verwijzend element in de voorwerpszin behouden blijft.

De bovenstaande zinnen luiden dan als volgt:

(4c) *De pastoor van wie ik weet/dat jij het hem beloofd hebt/, is overgeplaatst.*

(5c) Hier vul je *het woord in waarvan je denkt/dat het weggelaten is/.*

(6c) *Die vrouw, waarvan jij denkt/dat ik op haar verliefd ben/, is mijn chef.*

(7c) *De pachters van wie de regering zei/hen te willen helpen/, leiden een armoedig bestaan.*

4 · 8 · 2

De bijvoeglijke vormen

4 · 8 · 2 · 1

welk(e)

De keuze tussen *welk* en *welke* wordt bepaald door het getal en het genus van het kernwoord van de substantiefgroep waarin *welk(e)* voorbepaling is. Voor een enkelvoudig onzijdig substantief gebruikt men *welk*, in andere gevallen *welke*. Het gebruik van het bijvoeglijke *welk(e)* is beperkt tot de schrijftaal.

Substantiefgroepen met het betrekkelijk voornaamwoord *welk(e)* als voorbepaling komen uitsluitend in uitbreidende bijzinnen voor. Het kernwoord kan dan hetzelfde zijn als dat van het antecedent, zoals in de volgende zin:

De merkwaardige *opvattingen* van deze heer, *welke opvattingen* m.i. onverdedigbaar zijn, dwingen ons hem uit zijn ambt te ontsetten.
⟨schrijftaal⟩

Dikwijls wordt echter in de groep met *welk(e)* een nieuwe omschrijving van het antecedent gegeven:

Daar waren *schippers, matrozen en cargadoors*, *welke lieden* allen in grote onrust verkeerden. ⟨schrijftaal⟩
'*Een circusjongen*', *welk boek* ik op mijn twintigste leerde kennen, vind ik nog steeds prachtig. ⟨schrijftaal⟩
De Miss-Hollandverkiezing, *welk gebeuren* ik steeds van heel nabij volg, is dit jaar wat tegengevallen. ⟨schrijftaal⟩

Soms slaat de groep met het betrekkelijk voornaamwoord op een eigen-

schap of werking uitgedrukt in het gezegde van de rompzin; soms is de hele zin het antecedent:

Hij is wat driftig, *welk* gebrek hij moet zien te overwinnen. <schrijftaal>

Waldo heeft mij een lafaard genoemd, *welke* belediging ik hem niet vlug zal vergeven. <schrijftaal>

De afzet van dit boek is beperkt, *welke* omstandigheid invloed heeft op de prijs. <schrijftaal>

Het antecedent is nooit een voornaamwoord.

Zoals uit bovenstaande voorbeelden blijkt, kan een substantiefgroep met *welk(e)* als onderwerp of voorwerp fungeren. Zo'n groep komt ook wel voor in een voorzetselconstituent:

Hier ziet u de ridderzaal, *in welk vertrek* ik als kind gaarne placht te vertoeven. <schrijftaal>

De rechter besloot het voogdijschap aan mijn oom toe te kennen, *krachtens welk besluit* ik uit de armen van mijn lieve moeder gerukt werd. <schrijftaal>

In plaats van het schrijftalige *welk(e)* gebruikt men in de standaardtaal bij voorkeur zelfstandige voornaamwoorden of voornaamwoordelijke bijwoorden. Vergelijk met enkele van de bovenstaande voorbeelden:

Daar waren schippers, matrozen en cargadoors, *die* allen in grote onrust verkeerden.

De afzet van dit boek is beperkt, *wat* invloed heeft op de prijs.

Hier ziet u de ridderzaal, *waarin* ik als kind graag speelde.

Groepen met *welk(e)* worden in de standaardtaal wel eens gebruikt als anders niet duidelijk is wat als antecedent beschouwd moet worden. Door de (eventueel omschrijvende) herhaling van het antecedent wordt dan dubbelzinnigheid vermeden. In het eerste van de volgende voorbeelden kan zowel *de openingsrede van de burgemeester* als *de burgemeester* antecedent zijn, in het tweede niet:

De openingsrede van de burgemeester, *die* zeer toegejuicht werd, zal gepubliceerd worden.

De openingsrede van de burgemeester, *welke rede* zeer toegejuicht werd, zal gepubliceerd worden.

4 · 8 · 2 · 2

wiens en andere genitiefvormen

Het betrekkelijk voornaamwoord *wiens* is een genitiefvorm en kan beschouwd worden als een bezittelijk betrekkelijk voornaamwoord: net zoals een bezittelijk voornaamwoord geeft het een bezitsrelatie aan tussen de zelfstandigheid genoemd door het kernwoord en die aangeduid door het antecedent.

Wiens wordt vooral in geschreven taal gebruikt en dan alleen wanneer het antecedent een mannelijk persoon noemt of ernaar verwijst. Voorbeelden:

Jaak, wiens strafblad een woelig leven verraadt, blonk in de rechtszaal niet uit door ingetogenheid.

Die daar, wiens vrouw jij het hof maakt, schijnt een heel belangrijk man te zijn.

Ken jij *een edelman wiens* broer in een commune leeft?

Zoals uit deze voorbeelden blijkt, kan het antecedent een substantief(groep) of een voornaamwoord(groep) zijn en wordt *wiens* zowel in uitbreidende als beperkende bijzinnen gebruikt.

De groepen met *wiens* zijn in de bovenstaande voorbeelden onderwerp of voorwerp, maar ze kunnen ook in voorzetselconstituenten gebezigd worden:

Fred, *in wiens flatje* wij nog gewoond hebben, is naar het buitenland uitgeweken.

Andere genitiefvormen zijn *wier*, dat tot de schrijftaal en *welks* en *welker*, die tot het archaisch taalgebruik behoren. Ze worden als volgt gebruikt:

wier: bij een meervoudig of vrouwelijk enkelvoudig antecedent dat personen aanduidt;

welks: bij een enkelvoudig mannelijk of enkelvoudig onzijdig antecedent dat geen personen aanduidt;

welker: bij een meervoudig of vrouwelijk enkelvoudig antecedent dat geen personen aanduidt.

Overigens worden ze op dezelfde manier gebruikt als *wiens*. Voorbeelden:

De studente, wier naam ik genoteerd heb ... <schrijftaal>

De studenten, tegen wier houding ik bezwaar heb ... <schrijftaal>

Het warenhuis welks adjunct-directeur mij een baan aangeboden heeft ... <archaisch>

De kathedraal, welker gewelven door u zo geroemd worden ... <archaisch>

De warenhuizen welker bezoekers wij van zins zijn te interviewen ... <archaisch>

Alternatieven voor de genitiefvormen zijn de voorzetselconstituent *van wie* en het voornaamwoordelijk bijwoord *waarvan*. Men gebruikt *van wie* als het antecedent personen aanduidt; *waarvan* wordt gebruikt voor zaken, soms ook voor personen (niet voor iedereen aanvaardbaar). Zowel *van wie* als *waarvan* zijn 'vooropgeplaatste nabepalingen': ze zijn eerste zinsdeel(stuk) van de bijzin, terwijl het kernwoord in het middenstuk staat, behalve wanneer de substantiefgroep waarbij ze horen in een voorzetselconstituent is opgenomen. Vergelijk:

De man *wiens stoel* ik geschilderd heb ...

De man *van wie* ik *de stoel* geschilderd heb ...
De stoel *waarvan* ik *de poten* geschilderd heb ...
De man *in wiens stoel* ik zit ...
De man *in de stoel van wie* ik zit...
De stoel *op de poten waarvan* ik verf gesmeerd heb ...

Constructies als die in de laatste twee voorbeelden maken een gewrongen indruk en zullen bij voorkeur vermeden worden.

In de spreektaal bestaan ook nog de voorbepalingen *wie z'n* (als het antecedent een mannelijke persoon aanduidt) en *wie d'r* (als het antecedent een vrouwelijke persoon of meer personen aanduidt). Ze zijn niet in frequent gebruik. Voorbeelden:

De student *wie z'n* naam ik genoteerd heb ... <spreektaal>
De studente(s) *wie d'r* naam ik genoteerd heb ... <spreektaal>

4 · 8 · 3 De zelfstandige vormen

4 · 8 · 3 · 1 *die*

Het betrekkelijk voornaamwoord *die* wordt meestal gebruikt met een expliciet antecedent, maar het komt ook wel met ingesloten antecedent voor.

A *Met expliciet antecedent*

Het antecedent van *die* is een DE-antecedent waarmee personen zowel als zaken aangeduid kunnen worden. In de volgende voorbeelden fungeren substantieven of substantiefgroepen als antecedent:

Ik lees *alle boeken van Wojnowitsj* die in het Nederlands vertaald zijn.
De koning van Frankrijk, die kaal was, nam uitsluitend kaalhoofdige lakeien in dienst.
Niets is zieliger dan *een soldaat* die niet schieten kan.
Gameten zijn *voortplantingscellen* die zich met andere cellen verenigen om een nieuw organisme te vormen.

Zinnen met een zelfstandig gebruikt adjectief of telwoord als antecedent zijn:

Die groene die daar in dat bakje liggen, zijn veel te duur. (bijv. de groene appels)
Die drie in de hoek, die eerst zo'n grote mond opzetten, druipten beschaamd af. (die drie personen)

Het antecedent kan ook een zelfstandig voornaamwoord of een voornaamwoordgroep zijn; wederkerige en wederkerende voornaamwoorden zijn uitgesloten. De persoonlijke voornaamwoorden hebben altijd de volle vorm. Voorbeelden:

Ik, die twintig jaar bij dat bedrijf gewerkt heb, ben zo maar op straat gezet.

Degene die mij durft te bedriegen, moet nog geboren worden.

Die vraag moet *iedereen* die de tekst gelezen heeft, kunnen beantwoorden.

Wie die Francis gekend heeft, had zoiets verwacht?

Niet-onderwerpsvormen van persoonlijke voornaamwoorden worden als antecedent op de eerste zinsplaats meestal vermeden; men gebruikt dan bijv. een andere volgorde of een aanwijzend voornaamwoord als *degene(n)*.

Vergelijk:

Mij, die twintig jaar bij dat bedrijf gewerkt heb, hebben ze ontslagen. <twijfelachtig>

Ze hebben *mij*, die twintig jaar bij dat bedrijf gewerkt heb, ontslagen.

Hem die op die stoel daar zit, ken ik. <uitgesloten>

Ik ken *hem* die op die stoel daar zit.

Degene die op die stoel daar zit, ken ik

De combinaties *hij die*, *zij die* (meervoud) en *degene(n) die* kunnen ook betrekking hebben op personen in het algemeen. Ze hebben dezelfde functie als het betrekkelijk voornaamwoord *wie* met ingesloten antecedent en ze benaderen sterk combinaties als *ieder(een) die* of *allen die* waarin *ieder(een)* en *allen* de veralgemenende betekenis versterken. Vergelijk:

Hij (degene, ieder) die werkloos is, kan bij het gewestelijk arbeidsbureau informeren naar een baan.

Zij (degenen, allen) die werkloos zijn, kunnen ...

Wie werkloos is, kan ...

Het betrekkelijk voornaamwoord *die* heeft in de betrekkelijke bijzin de functie van onderwerp, voorwerp of naamwoordelijk deel van het gezegde. Alleen in de functie van meewerkend voorwerp kan ook *wie* gebruikt worden (zie 4·8·3·2). *Die* is uitgesloten na voorzetsels; in dit geval treedt *wie* ²⁴⁷ op, of een voornaamwoordelijk bijwoord. Voorbeelden:

Walschap, *die* de onvergetelijke figuur van Houtekiet heeft geschapen, is een Vlaams auteur. (*die* = onderwerp)

Dat is de tafel *die* ik zelf gemaakt heb. (*die* = lijdend voorwerp)

De man *die* we dat gevraagd hebben, is psycholoog. (*die* = meewerkend voorwerp)

Het beeld van de held *die* hij dacht te zijn, was gebroken. (*die* = naamwoordelijk deel van het gezegde)

Zoals uit de voorbeelden blijkt, komt *die* voor in uitbreidende en beperkende betrekkelijke bijzinnen.

B *Met ingesloten antecedent*

Een enkele keer wordt *die* ook met ingesloten antecedent gebruikt. De bijzin heeft dan meestal betrekking op personen in het algemeen en *die* heeft de waarde van de combinaties *hij die*, *ieder die* enz. In de spreektaal kan met dit *die* ook wel naar een bepaalde, specifieke persoon worden verwezen. Voorbeelden:

Die eens steelt is altijd een dief.
Die komen wil, moet nu betalen.
Die op die stoel zit, ken ik niet. <spreektaal>

Voor het gebruik van *die* met ingesloten antecedent in gekloofde zinnen: zie 4·8·1·4; het is niet gebruikelijk in pseudo-gekloofde zinnen. Vergelijk verder 240 met *wie* in 4·8·3·2/B.

4·8·3·2
wie

Het antecedent van het betreffende voornaamwoord *wie* kan expliciet of ingesloten zijn.

A *Met expliciet antecedent*

Het antecedent van *wie* is van hetzelfde type als dat van *die* (zie 4·8·3·1/A), 245 maar het duidt altijd één of meer personen aan. In de bijzin fungeert *wie* als meewerkend voorwerp, in voorzetselconstituenten en in de combinaties *wie z'n* en *wie d'r* (zie 4·8·2·2). Voorbeelden: 243

De man *wie* we dat gevraagd hadden, is psycholoog.
Pamela D., *met wie* hij samenleefde, werd veroordeeld wegens medeplichtigheid.
De man in de stoel *van wie* ik nu zit, heet Johnny.
De baron *wie z'n* kasteel ik opgeknapt heb, is overleden. <spreektaal>

Niet voor iedereen aanvaardbaar is de vervanging van de combinatie 'voorzetsel + *wie*' door een voornaamwoordelijk bijwoord, bijv.:

Die man *waarmee* ik stond te praten, was mijn broer.
Iemand *waarop* je kan rekenen is Joost niet bepaald.

De betreffende bijzin met *wie* kan zowel uitbreidend als beperkend zijn.

B *Met ingesloten antecedent*

Met betrekking tot personen is *wie* het meest gebruikelijke betreffende voornaamwoord met ingesloten antecedent. De betreffende bijzin met *wie* verwijst in dit geval nooit naar een bepaalde, specifieke persoon, maar naar personen in het algemeen. Het antecedent kan geëxpliciteerd worden d.m.v. de voornaamwoorden *hij* of *zij* in algemene zin gebruikt, of, met versterking van de veralgemenende betekenis, d.m.v. woorden als *ieder*, *allen*

enz. Voorbeeld:

Wie steelt is een dief.

Andere mogelijkheden:

Hij|Ieder die steelt is een dief.
Zij|Allen die stelen zijn dieven.

Andere voorbeelden:

Wie geen stoel krijgt, moet maar staan.
Wie niet horen wil, moet voelen.
Wie zoet is, krijgt lekkers.

De veralgemenende betekenis kan ook versterkt worden door toevoeging van *al* als voorbepaling:

Al wie steelt is een dief.
Wees vriendelijk voor *al wie* je ontmoet.

Een apart type vormen de betrekkelijke bijzinnen in pseudo-gekloofde zinnen:

Wie wel juichte, was Teng.
Wie natuurlijk veel te laat was, was mijn broer.

Met die bijzinnen worden dezelfde personen bedoeld als die aangeduid door het onderwerp van de rompzin. *Wie* kan in deze zinnen *niet* vervangen worden door combinaties met geëxpliciteerd antecedent, zoals *hij die, ieder die* enz.

4 · 8 · 3 · 3 *welke*

Het betrekkelijk voornaamwoord *welke* behoort tot de schrijftaal; het heeft altijd een expliciet DE-antecedent. Voorbeelden:

De procedures *welke* bij zo'n gelegenheid gevolgd worden, zijn verouderd. <schrijftaal>
Degenen *welke* ik een betrekking in het vooruitzicht gesteld heb, studeren psychologie. <schrijftaal>
De klok *welke* ik u wil aanbieden, is honderd jaar oud. <schrijftaal>

In deze zinnen fungeert *welke* respectievelijk als onderwerp, meewerkend en lijdend voorwerp. *Welke* treedt ook op in voorzetselconstituenten als het antecedent personen noemt:

Personen *tegen welke* een proces is aangespannen, zijn uitgesloten van deelneming. <schrijftaal>

De arbeiders *namens welke* ik het woord voer, worden met ontslag bedreigd. <schrijftaal>

Na voorzetsels die niet in aanmerking komen voor de vorming van voornaamwoordelijke bijwoorden, zoals *krachtens, volgens, vanaf*, enz. (zie 7·5·1), ³⁸² kan *welke* ook voor zaken gebruikt worden. Voorbeelden:

De bepaling *volgens welke* een werkloze recht op uitkering heeft, is gewijzigd. <schrijftaal>

De april-wetten, *krachtens welke* de btw-tarieven verhoogd zullen worden, zijn nog niet goedgekeurd. <schrijftaal>

In de standaardtaal gebruikt men *wie, die* of een voornaamwoordelijk bijwoord. Alleen in het laatst besproken geval, na voorzetsels als *krachtens, volgens, vanaf*, enz. is het gebruik van *welke* niet te vermijden, tenzij een ander voorzetsel gebruikt wordt, bijv. in plaats van *krachtens welke: op grond waarvan*.

Ten slotte moet opgemerkt worden dat *welke*, in tegenstelling tot *hetwelk* (zie 4·8·3·6), niet alleen in uitbreidende maar ook in beperkende bijzinnen ²⁵³ voorkomt.

4 · 8 · 3 · 4 *dat*

Het antecedent van *dat* is een HET-antecedent dat geen zin is, meestal bestaande uit een substantief(groep) of een (groep met een) zelfstandig gebruikt adjectief of telwoord. Voorbeelden:

Het boek dat ik aan het lezen ben, gaat over het Politburo.

Vertel me eens *een verhaaltje dat* je zelf mooi vindt.

Het eerste argument was onzinnig, maar *het tweede dat* Ineke gaf, zette ons toch aan het denken.

Ik wil niet *dat* groene appeltje, maar *dat rode dat* je in je tas gestopt hebt.

Het antecedent kan ook een onbepaald voornaamwoord of telwoord zijn, maar in dat geval bestaat er een sterke voorkeur voor *wat* (zie 4·8·3·5). Die ²⁵⁰ voorkeur geldt in het algemeen wanneer het antecedent zaken 'in het algemeen' aanduidt, geen specifieke zelfstandigheden. Vergelijk de laatste twee voorbeelden hieronder:

Alles dat je zegt, kan tegen je gebruikt worden. (voorkeur: *wat*)

Er is *iets dat* je me verzwegen hebt. (voorkeur: *wat*)

Er is nog zo *veel dat* wij niet weten. (voorkeur: *wat*)

Dat was *het mooiste dat* ik ooit heb meegemaakt. (voorkeur: *wat*)

Dat avontuur was *het mooiste dat* ik ooit heb meegemaakt. (in standaardtaal geen *wat*)

Het betrekkelijk voornaamwoord *dat* vervult in de bijzin de functie van onderwerp, voorwerp of naamwoordelijk deel van het gezegde. Het wordt

nooit met voorzetsels verbonden. Voorbeelden:

Het podium, *dat* hersteld had moeten worden, werd aldus zijn graf.
(*dat* = onderwerp)
Koop nooit een boek *dat* je nooit zult lezen. (*dat* = lijdend voorwerp)
Daar is het kereltje *dat* ik vorige week een dubbeltje heb gegeven.
(*dat* = meewerkend voorwerp)
Het kind *dat* hij wou zijn, was gestorven. (*dat* = naamwoordelijk deel van het gezegde)

Na voorzetsels kan *hetwelk* optreden (zie 4·8·3·6), maar een voornaamwoordelijk bijwoord is gewoner: 253

Het artikel *krachtens hetwelk* dat bedrag gevorderd kon worden, kan ik niet vinden. <archaisch>
Het stoeltje *waarop* hij zat, was nogal wankel.

Het betrekkelijk voornaamwoord *dat* wordt zowel in uitbreidende als in beperkende bijzinnen gebruikt.

4·8·3·5 *wat*

Het antecedent van het betrekkelijk voornaamwoord *wat* kan expliciet of ingesloten zijn.

A *Met expliciet antecedent*

Het antecedent is een HET-antecedent dat geen zin is (*a*), of een element dat een hoedanigheid noemt (*b*), of een zin (*c*).

- a In de standaardtaal kan *wat* alleen gebruikt worden als het antecedent een onbepaald voornaamwoord of telwoord is of als een andersoortig antecedent zaken 'in het algemeen' aanduidt, geen specifieke zelfstandigheden. Zie de tweede reeks voorbeelden in 4·8·3·4 en verder: 249

Al het mooie wat je in die jaren opgebouwd hebt, gaat verloren.
Wat is *het eerste wat* je in zo'n geval moet doen?
Er is *weinig wat* we nog niet hebben.
Ik heb bezwaar tegen *alles wat* lang duurt.
Gooi *iets wat* je nog gebruiken kunt, nooit weg!

In regionale spreektaal kan *wat* naar elk HET-antecedent verwijzen. In feite komt *dat* als betrekkelijk voornaamwoord in de gesproken taal van een groot deel van het taalgebied slechts zelden voor. In geschreven taal verschijnt het relatieve *wat* echter (afgezien van het hierboven genoemde standaardtaalgebruik) bijna nooit. Enkele voorbeelden:

Het was *een land wat* wachtte op de revolutie. <regionale spreektaal>
Ze gaf de hond *het eten wat* de kinderen toekwam. <regionale spreektaal>

Geef me eens *het kleinste wat* daar hangt. (bijv. een portret) <regionale spreektaal>

Ze liet me twee kastjes zien. *Het eerste, wat* er nogal gehavend uitzag, kostte duizend gulden. <regionale spreektaal>

- b In tegenstelling tot de andere zelfstandige betrekkelijke voornaamwoorden, kan *wat* ook betrekking hebben op een element waarmee een hoedanigheid wordt uitgedrukt, bijv. een predikatief adjectief of een substantief van het type *advocaat* in *Hij is advocaat*. De betrekkelijke bijzin kan dan, zoals bijzinnen met ingesloten antecedent, geparafraseerd worden door middel van een nevenschikte zin waarin de verwijzende functie door een aanwijzend voornaamwoord vervuld wordt (zie 4·8·1·2):

239

Hij is advocaat, *wat* ik beslist nooit zou willen worden.

Hij is advocaat *en dat* zou ik beslist nooit willen worden.

Jan vond het nogal bitter, *wat* Piet niet vond.

Jan vond het nogal bitter *en/maar dat* vond Piet niet.

Opvallend is dat de relatiefzin in dit geval aan het antecedent vooraf kan gaan, als een soort tussenzin:

Da Costa was, *wat het Hollandse karakter niet is*, bij uitnemendheid *hartstochtelijk*.

- c Het antecedent kan ook een zin zijn. Een onafhankelijke zin komt voor in de volgende voorbeelden:

De deugniet vroeg excuus, wat ik niet had durven verwachten.

Hij vertelt iedereen dat ik ziek ben, wat ik ten zeerste betreur.

Een afhankelijke zin vinden we bijv. in:

Hij beweert *dat ik ziek ben, wat* onjuist is.

Mijn vader ergert zich eraan *dat ik in een commune leef, wat* toch niet zo ongewoon is.

Is het antecedent een onafhankelijke zin, dan kan het volgen op de relatiefzin:

En *wat ik niet had durven verwachten, de deugniet vroeg excuus*.

De kenmerken van het betrekkelijk voornaamwoord *wat* zijn verder dezelfde als die van *dat* (zie 4·8·3·4): het vervult de functie van onderwerp, voorwerp of naamwoordelijk deel van het gezegde, het staat dus nooit in een voorzetselconstituent, en het komt zowel in uitbreidende als in beperkende bijzinnen voor.

249

De combinatie 'voorzetsel + *wat*' wordt vervangen door een voornaamwoordelijk bijwoord, ofwel men gebruikt *hetwelk* (zie 4·8·3·6).

253

B *Met ingesloten antecedent*

Het betrekkelijk voornaamwoord *wat* met ingesloten antecedent heeft de waarde van de combinaties *dat wat* of *datgene wat*, waarin het antecedent geëxpliciteerd is door middel van een aanwijzend voornaamwoord (*dat*, *datgene*). Vergelijk:

Wat overblijft na het raffinageproces, heet pulp.
Dat(gene) wat overblijft na het raffinageproces, heet pulp.
Wat jij zegt, is voor mij niet belangrijk.
Dat(gene) wat jij zegt is voor mij niet belangrijk.

Heeft de betrekkelijke bijzin een algemene betekenis, dan kan die versterkt worden door toevoeging van *al*:

Al wat jij zegt, is voor mij niet belangrijk.

Terwijl *wie* met ingesloten antecedent naar personen in het algemeen verwijst, kan het overeenkomstige voornaamwoord *wat* ook naar een bepaalde, specifieke zelfstandigheid verwijzen. Vergelijk:

Wat op die stoel daar ligt, is niet van mij.
Wie op die stoel daar zit, ken ik niet. <uitgesloten>
Wat u bedoelt is er niet meer bij tegenwoordig.
Wie u bedoelt, is al eens werkzaam geweest op dat gebied. <uitgesloten>

De hier besproken zinnen met *wat* komen ook voor in pseudo-gekloofde zinnen waarvan het achteropgeplaatste element niet-personen noemt:

Wat in de soep viel, was een *vlieg*.
Wat ik in werkelijkheid zag, waren *duikboten*.

Ten slotte verdient nog vermelding dat een relatiefzin met ingesloten antecedent alleen met een voorzetsel kan beginnen als het voorzetsel bij het antecedent hoort: bij explicitering van het antecedent als *datgene* is dit laatste element in een voorzetselconstituent opgenomen:

Je moet nooit piekeren *over wat* nog komen moet.
Je moet nooit piekeren *over datgene* wat nog komen moet.

Anders gebruikt men een voornaamwoordelijk bijwoord:

Datgene over wat jij piekert, interesseert me niet. <uitgesloten>
(*Datgene*) *waarover* jij piekert, interesseert me niet.
Waar jij *over* piekert, interesseert me niet.

4 · 8 · 3 · 6
hetwelk

Het betrekkelijk voornaamwoord *hetwelk* behoort tot de archaische taal. Het antecedent is altijd expliciet; het kan een enkelvoudig onzijdig substantief zijn (of een groep met een dergelijk substantief als kern) ofwel een onafhankelijke zin. Voorbeelden:

Het Genootschap Onze Paal, hetwelk aan deze toestanden paal en perk wilde stellen, is niet meer. <archaisch>
De eendracht in het land is hersteld, *hetwelk* de gehele bevolking met vreugde vervult. <archaisch>
Zijn mening werd door niemand gedeeld, *hetwelk* hem zeer ontstemde. <archaisch>

De betrekkelijke bijzin met *hetwelk* is meestal uitbreidend.

Hoewel het besproken voornaamwoord tot de archaische taal behoort, kan het gebruik ervan in bepaalde gevallen niet vermeden worden, als men tenminste een betrekkelijke bijzin wenst te gebruiken. *Hetwelk* kan namelijk na voorzetsels niet vervangen worden door *dat* of *wat*; na die voorzetsels die niet in aanmerking komen voor vorming van een voornaamwoordelijk bijwoord (zie 7·5·1) is het gebruik van *hetwelk* dan de enige mogelijkheid (vgl. *welke* in 4·8·3·3). Voorbeelden:

382
248

Het tijdperk *vanaf hetwelk* het verval begon. <archaisch>
Het feest *tijdens hetwelk* hij ziek werd. <archaisch>

Overigens geniet het gebruik van *dat* of *wat*, of van een voornaamwoordelijk bijwoord de voorkeur.

4 · 8 · 3 · 7
hetgeen

Het betrekkelijk voornaamwoord *hetgeen* behoort tot de schrijftaal en wordt in gesproken taal meestal door *wat* vervangen. Het wordt op twee manieren gebruikt:

A *Met expliciet antecedent*

Het antecedent is in dit geval altijd een zin en het voornaamwoord vervult de functie van onderwerp of lijdend voorwerp. Voorbeelden:

Uw neef is een bedrieger, *hetgeen* ik bereid ben met feiten te staven.
<schrijftaal>
Ze wonen in een commune, *hetgeen* op zich eigenlijk weinig zegt.
<schrijftaal>
Dat werk duurt de hele dag, *hetgeen* nogal bezwaarlijk is. <schrijftaal>

B *Met ingesloten antecedent*

In dit geval heeft *hetgeen* de waarde van de combinatie *datgene wat*, met het aanwijzend voornaamwoord *datgene* als expliciet antecedent:

Hetgeen ik wilde zeggen, is dit. <schrijftaal>

Hetgeen je doet, is gevaarlijk. <schrijftaal>

Zoals bij *wat* wordt de verbinding van een voorzetsel met het betrekkelijk voornaamwoord vervangen door een voornaamwoordelijk bijwoord, als het voorzetsel niet bij het antecedent maar bij het voornaamwoord hoort. Vergelijk:

Datgene aan wat jij denkt, gaat me niet aan. <uitgesloten>

(Datgene) waaraan jij denkt, gaat me niet aan.

Waar jij *aan* denkt, gaat me niet aan.

Bij datgene wat daar gebeurde, kon hij niet onbewogen blijven.

Bij hetgeen daar gebeurde, kon hij niet onbewogen blijven. <schrijftaal>

Alleen in zinnen als de laatste kan dus *hetgeen* gebruikt worden.

4·9 Het onbepaald voornaamwoord (indefinit pronomen)

4·9·1 Inleiding

In de benaming ‘onbepaald voornaamwoord’ heeft de term ‘onbepaald’ niet altijd dezelfde betekenis.

Soms verwijst een onbepaald voornaamwoord naar een onbepaalde referent, bijv. niet naar een bepaalde concrete persoon, maar naar ‘mensen in het algemeen’, bijv.:

- (1) *Men* spreekt tegenwoordig veel over het milieu.

Soms wordt wel naar een bepaalde referent verwezen, maar op onbepaalde wijze, dat wil zeggen zonder de bedoelde persoon of zaak te identificeren, bijv.:

- (2) Er heeft vanmorgen *iemand* opgebeld.
(3) Ik heb *iets* vergeten.

Soms wordt naar een bepaalde referent verwezen, maar wordt het aantal personen of zaken dat aangeduid wordt, onbepaald gelaten, bijv:

- (4) Ik heb vanmorgen *enkele* bezoekers ontvangen.
(5) *Alle* bezoekers waren zeer tevreden.

Soms is ook dit laatste niet het geval, zoals bij *alle* in (6):

- (6) *Alle* vijf de bezoekers waren zeer tevreden.

Vergelijk bijv. ook zin (7), waarin *iedereen* ‘de mensen in het algemeen’ betekent en zin (8), waarin *iedereen* naar een bepaald aantal concrete personen verwijst:

- (7) *Iedereen* spreekt tegenwoordig over het milieu.
(8) Er zitten twintig leerlingen in onze klas en *iedereen* is geslaagd.

Uit deze weinige voorbeelden moge gebleken zijn, dat binnen de toch al heterogene categorie van de voornaamwoorden, de onbepaalde voornaamwoorden wel de meest heterogene groep vormen. In verschillende grammatica’s worden dan ook niet altijd dezelfde woorden als onbepaald voornaamwoord beschouwd. In dit boek is de grens nogal ruim getrokken

en zijn verschillende woorden in deze paragraaf behandeld die elders tot een andere categorie voornaamwoorden of tot de onbepaalde telwoorden gerekend worden. Bovendien worden hier niet alleen woorden, maar ook in betekenis verwante (woord)groepen besproken.

Uit de gegeven voorbeelden zal ook duidelijk geworden zijn, dat er zelfstandige en bijvoeglijke onbepaalde voornaamwoorden bestaan en dat ze binnentekstelijk en buitentekstelijk kunnen verwijzen. Het niet-verwijzende *het* wordt ook als onbepaald voornaamwoord beschouwd (zie 4·9·3·12).

283

Binnen de onbepaalde voornaamwoorden tekent zich duidelijk een subcategorie af, waartoe bijv. *ieder*, *elk*, *alle* en *allemaal* behoren, en die hier als 'collectiverende onbepaalde voornaamwoorden' in één subparagraaf (4·9·2) is ondergebracht. Semantisch komen de tot deze subcategorie behorende voornaamwoorden hierin overeen, dat ze de zelfstandigheden waarnaar ze verwijzen, als 'collectief', in hun totaliteit aanduiden. Syntactisch vertonen ze de eigenaardigheid dat ze predikatief gebruikt kunnen worden. In deze twee opzichten onderscheiden ze zich van de andere onbepaalde voornaamwoorden die hier 'niet-collectiverend' genoemd worden. Vergelijk:

- (9a) De leerlingen kregen *ieder* een prijs.
- (9b) De leerlingen kregen *allemaal* een prijs.
- (9c) De leerlingen kregen *iemand* een prijs. <uitgesloten>
- (9d) De leerlingen kregen *enkele* een prijs. <uitgesloten>

De niet-collectiverende onbepaalde voornaamwoorden zijn ondergebracht in de subparagrafen 4·9·3·1 t/m 4·9·3·12. Ze zijn gegroepeerd op grond van bepaalde semantische en/of syntactische overeenkomsten, die echter niet tot een strakke indeling leiden.

263

4 · 9 · 2

De collectiverende onbepaalde voornaamwoorden (*ieder(e)*, *elk(e)*; *al*, *alle*; *ieder(een)*, *elk*; *allen*, *allemaal*, *alles*)

4 · 9 · 2 · 1

Morfologie, syntaxis, verwijzing

De collectiverende onbepaalde voornaamwoorden, waarvan de voornaamste vormen in de titel van 4·9·2 genoemd zijn (minder belangrijke neenvormen worden hieronder vermeld), kunnen bijvoeglijk, zelfstandig en predikatief gebruikt worden, maar niet alle vormen komen in alle drie de functies voor.

A Bijvoeglijk gebruikt worden *ieder(e)*, *elk(e)*, *al* en *alle*.

1 De voornaamwoorden *ieder(e)* en *elk(e)* zijn voorbepalingen bij enkelvoudige telbare substantieven. Ze hebben de vorm zonder *-e* voor *het*-woorden (*ieder meisje*, *elk huis*) en in het algemeen de vorm met *-e* voor *de*-woorden (*iedere jongen*, *elke woning*). Voor substantieven die mannelijke personen noemen, wordt echter bij voorkeur de vorm zonder *-e* gebruikt als het

substantief voorafgegaan wordt door een onverbogen adjectief (zie 6·4·1); ³²² voor het woord *mens* geldt dit ook zonder voorafgaand adjectief (*ieder gevolmachtigd minister, ieder mens*).

De keuze tussen *ieder(e)* en *elk(e)* is in principe vrij, maar er is wel, althans naar het gevoelen van sommige taalgebruikers, een lichte voorkeur voor het gebruik van *ieder(e)* voor personen en *elk(e)* voor niet-personen, alsook voor het gebruik van *elk(e)* als het om kleine groepen gaat. In beide gevallen is er geen sprake van een regel, maar slechts van een tendentie, die in het tweede geval wat sterker is dan in het eerste. Vergelijk:

Ieder kind kreeg een ijsje.
Elk huis in de omgeving had waterschade.
Ieder van de twee bruidsmeisjes droeg een roos.
Elk van de twee bruidsmeisjes droeg een roos.
Aan *elk* oor had ze een ooring.
Aan *ieder* oor had ze een ooring.

- 2 De voornaamwoorden *al* en *alle* zijn voorbepalingen bij meervoudige telbare en enkelvoudige niet-telbare substantieven. De vorm *al* wordt dan gecombineerd met woorden die een substantiefgroep tot een bepaalde constituent maken: lidwoorden van bepaaldheid (*al de voorzetsels, al het zilver*), aanwijzende voornaamwoorden (*al die melk, al deze mensen*), bezittelijke voornaamwoorden (*al haar boeken, al onze moeite*). Verder kan *al* voorbepaling zijn bij zelfstandige aanwijzende voornaamwoorden (*al degenen die in aanmerking komen*) en bij betrekkelijke voornaamwoorden met ingesloten antecedent (*al wie gelogen heeft, al wat je gezegd hebt*).

De vorm *alle* is te beschouwen als een versmelting van *al* met een lidwoord van bepaaldheid: *alle kinderen* = *al de kinderen*, *alle vlees* = *al het vlees*. In het algemeen kan *alle* dan ook gebruikt worden in plaats van *al de* of *al het* (voor de keuze tussen *alle* en *al de/het* op grond van de betekenis: zie 4·9·2·2). ²⁶¹

In verbindingen met een bepaald hoofdtelwoord wordt echter bij voorkeur *alle* gebruikt. De combinatie 'alle + telwoord' is dan voorbepaling bij een bepaalde constituent, dus een substantiefgroep voorafgegaan door een bepaald lidwoord of een aanwijzend of bezittelijk voornaamwoord. Voorbeelden:

Alle tien de leerlingen zijn geslaagd.
Alle negentig die gijzelaars zijn gered.
Alle drie onze kinderen hebben een ingenieursdiploma.

De structuur van deze substantiefgroepen is dus niet in overeenstemming met wat hierboven gezegd is over het gebruik van *al* met een bepaalde constituent en van *alle* in plaats van *al de*. Over de aanvaardbaarheid van groepen die wel volgens deze regels opgebouwd zijn (*al de/alle tien leerlingen, al die negentig gijzelaars, al onze drie kinderen*) bestaat onder de taalgebruikers geen eenstemmigheid.

In enkele vaste verbindingen komen buigingsvormen van *alle* voor; splitsing in 'al + lidwoord' is hier onmogelijk. De vorm *allen* vinden we bijv. in *te allen tijde, in allen gevalle, in allen dele*; de vorm *aller* in het altijd aaneengeschreven *allerwegen*.

B *Zelfstandig* gebruikt worden *iedereen, ieder, eenieder, elk, elkeen, alleman, allen* en *alles*.

1 De voornaamwoorden *iedereen, ieder, eenieder, elk, elkeen* en *alleman* worden als onderwerp verbonden met een enkelvoudige persoonsvorm.

Van de genoemde vormen behoren *eenieder* en *elkeen* tot het archaisch taalgebruik; *alleman* komt alleen voor in de uitdrukking *Jan en alleman* ('iedereen'). Het zelfstandige *elk* is in de standaardtaal normaal in verbinding met een *van*-bepaling met een meervoudig substantief of voornaamwoord. Ook *ieder* kan zo gebruikt worden, met uitsluiting van *iedereen*. Bij een *van*-bepaling met een enkelvoudig substantief of voornaamwoord wordt *iedereen* en niet *ieder* gebruikt. Vergelijk:

Op *elk* van de verdiepingen is een nooduitgang.

In *elk* van de gerenoveerde huizen is een douchecel aangebracht.

Ieder van de deelnemers werd persoonlijk toegesproken.

Iedereen van de deelnemers werd persoonlijk toegesproken. <uitgesloten>

Ieder van ons was het ermee eens.

Iedereen van ons was het ermee eens. <uitgesloten>

Ze hadden *iedereen* van de familie uitgenodigd.

Ze hadden *ieder* van de familie uitgenodigd. <uitgesloten>

Afgezien van de verbinding met *van*-bepalingen is het gebruik van het zelfstandige *elk* beperkt tot archaisch taalgebruik of vaste uitdrukkingen. Het verwijst dan naar personen. Voorbeelden:

De wereld is een schouwtoneel,

Elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel.

Melk is goed voor *elk*.

Wat de vormen *iedereen* en *ieder* betreft, heeft *ieder* een genitiefvorm *ieders* (in gesproken taal ook *ieder z'n*), terwijl *iedereen* geen genitiefvorm heeft. (Ook naast het archaische *eenieder* bestaat de genitief *eenieders*.) Overigens kunnen *iedereen* en *ieder* (afgezien van het gebruik met *van*-bepalingen) in principe door elkaar gebruikt worden, maar de eerste vorm is (zeker in gesproken taal) frequenter. Eveneens afgezien van het gebruik met *van*-bepalingen (*Op ieder van de verdiepingen is een nooduitgang*) verwijzen *iedereen* en *ieder* naar personen. Enkele voorbeelden:

Iedereen had wat op te merken.

Dat doe ik niet voor *iedereen*.

Dat moet *ieder* (*een*) maar voor zichzelf uitmaken.

In *ieders* hart leeft het verlangen naar vrijheid.

In enkele vaste uitdrukkingen is *ieder* verplicht, bijv. *ieder op z'n beurt, ieder voor zich*.

Verder geldt de onder A1 vermelde tendentie om *ieder* voor personen en *elk* voor zaken en kleine groepen te gebruiken, ook als deze voornaamwoorden zelfstandig zijn. Vergelijk:

Aan *elk* van beide oren had ze een oorring.
Aan *ieder* van beide oren had ze een oorring. <uitgesloten>

In dit voorbeeld wordt er door het gebruik van *beide* nog meer dan in het laatste voorbeeld van A1 (*Aan ieder oor had ze een oorring*) de nadruk op gelegd dat het om een 'kleine groep' gaat.

- 2 Het zelfstandig voornaamwoord *allen* verwijst naar personen. Het wordt als onderwerp met een meervoudige persoonsvorm verbonden. De vorm *allen*, waarvan een genitiefvorm *aller* bestaat, behoort tot de schrijftaal. In de standaardtaal kan in plaats van *allen* bijv. *iedereen* gebruikt worden, of het predikatieve *allemaal* met een persoonlijk voornaamwoord als onderwerp (zie onder C2). Vergelijk:

Allen waren tevreden. <schrijftaal>
Iedereen was tevreden.
Ze waren *allemaal* tevreden.

Andere voorbeelden:

Zoiets is niet aan *allen* gegeven. <schrijftaal>
De voorzitter verzocht *allen* een minuut stilte in acht te nemen.
<schrijftaal>
Aller ogen waren op hem gericht. <schrijftaal>

- 3 Het zelfstandig voornaamwoord *alles* verwijst naar zaken en wordt als onderwerp met een enkelvoudige persoonsvorm verbonden. Voorbeelden:

Jullie moeten *alles* onmiddellijk opruimen.
Is *alles* op?
Houding, gezicht, stem, *alles* herinner ik mij.

De combinatie van *alles* met een voorzetsel kan vervangen worden door een voornaamwoordelijk bijwoord, bestaande uit *overal* met een voorzetselbijwoord (altijd in twee woorden geschreven) (zie 7.5), bijv.:

382

Hij heeft *met alles* moeite.
Hij heeft *overal* moeite *mee*.

- c *Predikatief* en/of als *nabepaling bij een zelfstandig voornaamwoord* worden gebruikt *alle(n)*, *allemaal*, *alles*, *ieder* en *elk*.

- 1 Als nabepaling bij een zelfstandig voornaamwoord
De vormen *allen* en *allemaal* kunnen gebruikt worden als nabepaling bij een meervoudig persoonlijk voornaamwoord (in de volle vorm) dat naar personen verwijst. Het gebruik van *allen* behoort tot de schrijftaal, evenals dat van de genitiefvorm *aller*. Voorbeelden:

Jullie allemaal weten wat er gebeurd is.
Wij allen hebben gezondigd. <schrijftaal>
Hij deed het met *ons aller* instemming. <schrijftaal>

Opmerking— De voornaamwoorden waarbij *aller* als nabepaling kan fungeren, zijn *ons*, *u* en *hun*, bijv.:

Ons aller geweten komt daartegen in opstand. <schrijftaal>
Mag ik op *u aller* medewerking rekenen? <schrijftaal>
Ze vierden het feest van de heilige Hubertus, *hun aller* schutspatroon.
<schrijftaal>

Door *ons* en *hun* als bezittelijke voornaamwoorden op te vatten, komt men er wel toe dit ook voor *u* te doen en dus *uw* (*aller medewerking*) te spellen. —

De vorm *alles* wordt gebruikt als nabepaling bij de zelfstandige aanwijzende voornaamwoorden *dit* en *dat*. Voorbeelden:

Dit alles om jullie duidelijk te maken hoe ernstig de situatie is.
Dat alles zou niet nodig geweest zijn als er naar mij geluisterd was.

2 Predikatief

De vormen *alle(n)*, *allemaal*, *ieder* en *elk* kunnen predikatief gebruikt worden. Ze verwijzen dan naar een antecedent in dezelfde (enkelvoudige) zin, dat personen en zaken kan aanduiden.

Het antecedent kan een meervoudig zelfstandig voornaamwoord of een substantief(groep) zijn. Een vragend voornaamwoord kan alleen antecedent zijn van *allemaal*; de wederkerende, wederkerige en onbepaalde voornaamwoorden komen niet als antecedent in aanmerking.

Is het antecedent een substantief(groep), dan is het substantief waarnaar *alle(n)*, *ieder* en *elk* verwijzen, altijd een telbaar substantief in het meervoud; *allemaal* kan bovendien verwijzen naar stof- en verzamelnamen (voor een uitzondering zie 4·9·2·2).

261

Het gebruik van het predikatieve *alle(n)* behoort tot de schrijftaal. Als het antecedent personen aanduidt, wordt de vorm *allen* gebruikt, anders *alle*. Voor de keuze tussen *ieder* en *elk* geldt hetzelfde als wat daarover onder A1 en B1 opgemerkt is. Voorbeelden zijn (antecedent en onbepaald voornaamwoord zijn gecursiveerd):

*Z*e kregen *ieder/elk* een gulden.
Zijn *ze allen* aanwezig? <schrijftaal>
Zijn *ze er allemaal*?
Die van hiernaast hebben *allemaal* een grote neus.
Deze schilderijen zijn niet zo bijzonder, maar *die in de andere zaal* moet je eens *elk* afzonderlijk goed bekijken.
Die boeken zijn dus van het instituut, maar waar staan *de jouwe* dan *allemaal*?
De opvarenden, *die allen* gered werden, zijn inmiddels in Hongkong aangekomen. <schrijftaal>
Wie komen er *allemaal*?
Wat is er *allemaal* gebeurd?
De onderwijzer gaf de leerlingen *ieder/elk* een schrift.
Deze honden zijn *allemaal* ontwormd.

Het zand moet allemaal weg.
Die rommel is gelukkig allemaal opgeruimd.
De vliegtuigen zijn alle op hun basis teruggekeerd. <schrijftaal>

Het predikatieve *alle* kan gecombineerd worden met een bepaald hoofdtelwoord (de andere predikatieve voornaamwoorden niet). Het behoort dan tot de standaardtaal en krijgt nooit een *-n*. Voorbeelden (vgl. de voorbeelden met het bijvoeglijke *alle* onder Λ_2):

De leerlingen zijn alle tien geslaagd.
Die gijzelaars zijn alle negentig gered.
Onze kinderen hebben alle drie een ingenieursdiploma.

Met *ieder*, *elk* en *allemaal* zijn alleen constructies mogelijk als:

De tien leerlingen zijn allemaal geslaagd.
De vier verdachten werden ieder langdurig ondervraagd.

Opmerking 1— Vermelding verdient nog het gebruik van *allemaal* in zinnen als de volgende, die tot de spreektaal behoren:

Er hingen allemaal schilderijen aan de muren. <spreektaal>
Er zwommen allemaal eenden in de vijver. <spreektaal>
Er liepen allemaal mensen heen en weer. <spreektaal>
Mijn horloge kon ik wel weggooien: er was allemaal zand in gekomen. <spreektaal>

Het voornaamwoord *allemaal* heeft hier geen collectiverende betekenis; het duidt een relatief grote hoeveelheid van iets aan, meestal over een relatief grote oppervlakte verspreid. —

Opmerking 2— Voor de constructie *met z'n allen*, waarin *allen* verwantschap vertoont met de bepaalde hoofdtelwoorden: zie 5·2·3·1. — 294

Opmerking 3— Het bepaalde hoofdtelwoord *beide(n)*, met als nevenvorm *allebei*, vertoont in verschillende opzichten verwantschap met *alle(n)* en *allemaal*. Het wordt echter behandeld in 5·2. — 289

4 · 9 · 2 · 2 **Betekenis**

De collectiverende onbepaalde voornaamwoorden duiden een groep zelfstandigen als collectiviteit aan. Daarbij kan meer de nadruk liggen op de individuele leden van de groep of op de groep als geheel. In het eerste geval – de betekenis is dan distributief-collectiverend – worden vooral de voornaamwoorden *ieder(e)* en *elk(e)* gebruikt; in het tweede geval is de betekenis zuiver collectiverend en komen *al*, *alle(n)*, *allemaal* en *alles* meer in aanmerking. Vergelijk:

Er was niemand gezakt: aan *alle* leerlingen werd het diploma uitgereikt.

Er was niemand gezakt: aan *iedere* leerling werd het diploma uitgereikt. <twijfelachtig>

Bij de uitreiking van de diploma's had de rector voor *iedereen* een persoonlijk woord.

Bij de uitreiking van de diploma's had de rector voor *allemaal* een persoonlijk woord. <twijfelachtig>

Toch kunnen dikwijls beide groepen voornaamwoorden gebruikt worden, omdat het verschil tussen een zuiver collectiverende en een distributief-collectiverende aanduiding niet van belang is, of omdat de inhoud van een zin vanuit verschillende gezichtshoeken bekeken kan worden. Zo is de tweede zin hierboven niet uitgesloten; bij het gebruik van *iedere* verschuift het perspectief echter van de examenuitslag naar de concrete diploma-uitreiking, waar de leerlingen individueel hun diploma ontvangen.

De aangeduide groep zelfstandigheden kan een bepaalde in de werkelijkheid voorkomende groep zijn, of de bedoelde zelfstandigheid als categorie, als soort. In het tweede geval hebben we te maken met categoriale, in het eerste met niet-categoriale betekenis (vergelijk 3·1·2·1).

113

Wat de categoriale betekenis betreft, dient allereerst vermeld te worden dat collectiverende onbepaalde voornaamwoorden niet absoluut-categoriaal kunnen worden gebruikt. Vergelijk:

De mens is bijna honderdduizend jaar oud.

Alle mensen zijn bijna honderdduizend jaar oud. <uitgesloten>

Ieder mens is bijna honderdduizend jaar oud. <uitgesloten>

Representatief-categoriaal gebruik is wel mogelijk, vergelijk:

Een mens is sterfelijk.

Alle mensen zijn sterfelijk.

Mensen zijn *allemaal* sterfelijk.

Ieder mens is sterfelijk.

Een zebra is gestreept.

Alle zebra's zijn gestreept.

Zebra's zijn *allemaal* gestreept.

Elke zebra is gestreept.

De zuiver collectiverende voornaamwoorden *alle(n)*, *allemaal* en *alles* komen meer in aanmerking voor (representatief-)categoriaal gebruik dan het distributieve *ieder(e)* en *elk(e)*, omdat bij de eerstgenoemde in het algemeen de nadruk ligt op de groep als geheel. Toch is een zin als *Ieder mens is sterfelijk* heel goed mogelijk: men zal zo'n algemene uitspraak bijv. doen naar aanleiding van een sterfgeval, dat uiteraard altijd een individu betreft. Een algemene uitspraak als *Elke zebra is gestreept* ligt misschien minder voor de hand, maar is als sterke bevestiging van een algemene waarheid over deze diersoort, toch niet ondenkbaar.

In categoriaal gebruik komt *al* + lidwoord in plaats van het bijvoeglijke

alle niet voor. Als algemene uitspraken zijn dus onmogelijk:

Al de mensen zijn sterfelijk. <uitgesloten>

Al de zebra's zijn gestreept. <uitgesloten>

Vergelijk:

Het leek wel of *al de* mensen die hem ooit gekend hadden, waren komen opdagen.

Al de zebra's liepen ineens weg.

In de laatste twee voorbeelden hebben we te maken met niet-categoriaal gebruik.

Voor een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent treedt *al* wel met categoriale betekenis op, bijv.:

Al wat stinkt, is vies.

Al wie steelt, is een dief.

Ten slotte verdient vermelding dat bij niet-telbare substantieven *allemaal* alleen bij niet-categoriale betekenis gebruikt kan worden. Vergelijk:

Al de/alle alcohol was verdampt.

De alcohol was *allemaal* verdampt.

Alle alcohol kan teveel zijn.

Alcohol kan *allemaal* teveel zijn. <uitgesloten>

4 · 9 · 3

De niet-collectiverende onbepaalde voornaamwoorden en enkele groepen met verwante betekenis

4 · 9 · 3 · 1

men, ze, je, ge, we

Het onbepaald voornaamwoord *men* wordt alleen gebruikt als onderwerp van een zin (gecombineerd met een enkelvoudige persoonsvorm) en behoort tot de schrijftaal. Het stelt de door het gezegde uitgedrukte werking centraal en duidt alleen vaag aan dat die werking verricht of ondergaan wordt door personen.

Zinnen met *men* als onderwerp zijn te vergelijken met passieve zinnen zonder *door*-bepaling. Dergelijke zinnen worden ook gebruikt om een handeling enz. centraal te stellen, waarbij de 'handelende' persoon in het vage wordt gelaten. Vergelijk:

Men heeft mij vanmorgen verteld dat de regering gevallen is.
<schrijftaal>

Er werd mij vanmorgen verteld dat de regering gevallen is.

Niet elke passieve zin heeft echter een actieve pendant met *men*; ook het

omgekeerde geldt. Voor beperkingen op de vorming van passieve zinnen wordt verwezen naar 23·1. Omgekeerd is er in enkele gevallen wel een ¹⁰⁵⁰ passieve zin mogelijk, maar geen zin met *men*. Dat is het geval als het onderwerp van de corresponderende actieve zin geen personen kan aanduiden, en in enkele vaste verbindingen. Voorbeelden:

Er is deze winter niet veel hooi gevreten.
Men heeft deze winter niet veel hooi gevreten. <uitgesloten>
Er wordt geklopt.
Men klopt. <uitgesloten>
Er wordt gebeld.
Men belt. <uitgesloten>

Andere beperkingen op het gebruik van *men* zijn de volgende:

- Het kan niet gebruikt worden in zinnen met het plaatsonderwerp *er*. Vergelijk:

Men heeft beweerd dat je ziek bent. <schrijftaal>
Er heeft men beweerd dat je ziek bent. <uitgesloten>

- Het kan niet gecombineerd worden met een nabepaling:

Mensen die zoiets hebben meegemaakt, zijn er niet veel.
Men die zoiets heeft meegemaakt, zijn er niet veel. <uitgesloten>

- Het kan niet beklemtoond worden, behalve wanneer het de spreker om een ironisch effect te doen is, bijv.

Mén zegt dat roken ongezond is, maar hoe weet *mén* dat? <schrijftaal>
Ja, *mén* zegt zoveel. <schrijftaal>

- Binnentekstelijke verwijzing naar *men* is alleen mogelijk als het verwijzende voornaamwoord in dezelfde enkelvoudige zin staat. De verwijzing gebeurt dan door middel van een bezittelijk, wederkerend of wederkerig voornaamwoord. Voorbeelden:

Men doet *zijn* best. <schrijftaal>
Men heeft *zich* weer eens vergist. <schrijftaal>
Men moet *elkaar* liefhebben. <schrijftaal>

Als het om een of andere reden noodzakelijk is ter verwijzing naar een vaag omschreven onderwerp een voornaamwoord te gebruiken in een andere zin, dan is het gebruik van *men* uitgesloten en doet men een beroep op andere middelen. Voorbeelden:

Hoe houdt *een mens* het uit alsmaar geld te tellen dat *hem* niet toebehoort!
Als *iemand* voor anderen zijn best heeft gedaan, en ondank is dan *zijn* loon, dan gaat de aardigheid eraf.

De functie van *men* kan gedeeltelijk worden overgenomen door enkele voornaamwoorden die in vorm overeenkomen met persoonlijke, nl. *ze*, *je* en zijn regionale nevenvorm *ge*, en *we*. Door *ze* worden onbepaalde personen aangeduid met uitsluiting van spreker en hoorder. Bij gebruik van *je/ge* kunnen spreker en hoorder juist niet uitgesloten zijn: *je/ge* betekent ‘een mens’ of ‘mensen’ en wordt dus gebruikt in algemene uitspraken. Voor *we* geldt hetzelfde, maar dit voornaamwoord is beperkt in gebruik. Als *men* gebruikt wordt, kunnen spreker en hoorder zowel uit- als ingesloten zijn. Vergelijk (bij de volgende voorbeelden is natuurlijk verondersteld dat de zinnen met hetzelfde nummer dezelfde betekenis hebben):

- (1a) *Ze* praten er al over in de stad.
- (1b) *Men* praat er al over in de stad. <schrijftaal>
- (1c) *Je/ge* praat er al over in de stad. <uitgesloten>
- (1d) *We* praten er al over in de stad. <uitgesloten>
- (2a) Hebben *ze* dat gebouw nu toch gerestaureerd? <schrijftaal>
- (2b) Heeft *men* dat gebouw nu toch gerestaureerd? <schrijftaal>
- (2c) Heb *je/hebt ge* dat gebouw nu toch gerestaureerd? <uitgesloten>
- (2d) Hebben *we* dat gebouw nu toch gerestaureerd? <uitgesloten>
- (3a) *Je* weet nooit wat er kan gebeuren.
- (3b) *Ge* weet nooit wat er kan gebeuren. <regionaal>
- (3c) *We* weten nooit wat er kan gebeuren.
- (3d) *Men* weet nooit wat er kan gebeuren. <schrijftaal>
- (3e) *Ze* weten nooit wat er kan gebeuren. <uitgesloten>
- (4a) In Amerika zie *je* de vreemdste dingen.
- (4b) In Amerika ziet *ge* de vreemdste dingen. <regionaal>
- (4c) In Amerika zien *we* de vreemdste dingen. <twijfelachtig>
- (4d) In Amerika ziet *men* de vreemdste dingen. <schrijftaal>
- (4e) In Amerika zien *ze* de vreemdste dingen. <uitgesloten>

4 · 9 · 3 · 2

iemand, niemand, andermans, de een of ander, deze of gene

De in de titel genoemde onbepaalde voornaamwoorden of equivalenten daarvan worden (met uitzondering van *andermans*) zelfstandig gebruikt en verwijzen naar personen.

Het voornaamwoord *iemand* is niet-specifiek onbepaald in bijv.:

Hopelijk ontmoet je nog *iemand* met meer begrip.
Zou er nog *iemand* komen?

Het is specifiek onbepaald in bijv.:

Ik moet om drie uur op dat kantoor zijn: ik heb een afspraak met *iemand* gemaakt.
Het is *iemand* die jij heel goed kent.

Beide interpretaties zijn mogelijk in bijv.:

Ik wil met *iemand* trouwen die aan de universiteit werkt.

Een enkele keer kan *iemand* ook categoriaal zijn, bijv. in:

Iemand kan getrouwd zijn of ongetrouwd.
Wat kunnen ze het *iemand* toch lastig maken.

In de laatste zinnen heeft *iemand* ongeveer de betekenis van 'een mens'. De substantiefgroep *een mens* kan echter lang niet altijd door *iemand* worden vervangen:

Een mens is nu eenmaal een sterfelijk wezen.
Iemand is nu eenmaal een sterfelijk wezen. <uitgesloten>

De ontkennde vorm van het niet-specifiek onbepaalde *iemand* is *niemand*, welke vorm op te vatten is als de versmelting van *niet* en *iemand*. Het negatieve *niemand* kan gemakkelijker categoriaal gebruikt worden dan het positieve *iemand*. Vergelijk:

Geen mens is nu eenmaal onsterfelijk.
Niemand is nu eenmaal onsterfelijk.
Geen mens is zo dom of hij weet waar Rome ligt.
Niemand is zo dom of hij weet waar Rome ligt.

Als *iemand* gebruikt wordt ter verwijzing naar een concrete persoon (specifiek onbepaald), dan kan die vorm niet tot *niemand* genegativeerd worden. Er is een belangrijk betekenisverschil tussen de volgende zinnen:

Iemand heeft mij *niet* de waarheid verteld.
Niemand heeft mij de waarheid verteld.

De eerste zin is namelijk gelijk aan:

Een niet nader aangeduide persoon heeft mij niet de waarheid verteld.
Iemand heeft gelogen.

De tweede zin daarentegen aan:

Geen enkel persoon heeft mij de waarheid verteld.
Iedereen heeft gelogen.

Uit de laatste zin blijkt dat *niemand* naar de betekenis ook op te vatten is als de negatieve tegenhanger van *iedereen*. Voor het gebruik van *niemand* en/of *niet iemand*: zie 21·27·4.

897

De voornaamwoorden *iemand* en *niemand* kunnen gecombineerd worden met een genitief als nabepaling. De genitiefbepaling kan zijn:

- *anders*: de betekenis is '(g)een ander', bijv.:

Je zult *iemand anders* bedoelen.
Niemand anders kan dat gezegd hebben.

- een archaische genitiefvorm op *-er* van een persoonlijk voornaamwoord (zie 4·2·8): *iemand onzer, niemand uwer*. In de standaardtaal gebruikt men in plaats van deze genitiefvormen nabepalingen met *van*: *iemand van ons, niemand van u*.
Iemand en *niemand* hebben zelf ook een genitiefvorm: *iemands* en *niemands*. Ze worden bijvoeglijk gebruikt en er wordt een bezitsrelatie mee uitgedrukt. Alternatieven zijn het gebruik van de voorzetselconstituent *van (n)iemand* en het gebruik van de groep *(n)iemand z'n*:

iemands broek = de broek van iemand = iemand z'n broek
 niemands zorgen = de zorgen van niemand = niemand z'n zorgen

Uit de groepen met *van* en *z'n* blijkt dat de substantiefgroepen als zodanig bepaald zijn. De bijvoeglijke genitiefvormen geven alleen aan dat de referent een niet nader aangeduide persoon is, evenals de zelfstandige vormen.

De combinatie *zo iemand* betekent 'een dergelijk persoon', bijv.:

Met *zo iemand* moet je niet omgaan.
 Je begrijpt niet hoe *zo iemand* met vakantie naar Bali kan gaan.

Opmerking 1 — Soms wordt *iemand* als substantief gebruikt, altijd met *een*, bijv.: *een keurig iemand, een zeker iemand*. —

Opmerking 2 — Het als synoniem van *iemand* gebruikte *een* (*Daar komt er een met een hoge hoed op*) wordt beschouwd als telwoord en behandeld in 5·2. — 289

Het voornaamwoord *andermans* 'van een ander' komt alleen in deze genitiefvorm voor. Het is vrijwel altijd niet-specifiek onbepaald of categoriaal. Voorbeelden:

Bemoei je niet met *andermans* zaken.
 Uit *andermans* leer is 't goed riemen snijden.

De groepen *de een of ander* en *deze of gene* kunnen op dezelfde manier gebruikt worden als het onbepaalde voornaamwoord *iemand*, maar ze zijn altijd niet-specifiek onbepaald. Voorbeelden:

De een of ander zal aan mijn verstuiwer geknoeid hebben.
 Ik hoop er *deze of gene* te ontmoeten.
 Er staat *de een of ander* aan de deur te kloppen.
 Er zal wel *deze of gene* roet in het eten komen gooien.

Zoals uit de laatste twee voorbeelden blijkt, kunnen *de een of ander* en *deze of gene* optreden als onderwerp in zinnen met *er* als plaatsonderwerp. Toch geeft men er meestal de voorkeur aan deze groepen de eerste zinsplaats te geven:

De een of ander zal wel roet in het eten komen gooien.
Deze of gene staat aan de deur te kloppen.

Voor het bijvoeglijke *deze of gene*: zie 4·9·3·3.

268

Het onbepaald voornaamwoord (indefiniet pronomen) 267

4 · 9 · 3 · 3

(een) *zeker(e)*, (de|het) *een of ander(e)*, *deze of gene*

Het onbepaalde voornaamwoord *zeker(e)* en de gelijkwaardige groep *een zeker(e)* worden gebruikt als voorbepaling in een substantiefgroep (of bij *iemand*) en duiden de onbepaaldheid van die groep aan. Ze zijn altijd specifiek onbepaald en verwijzen dus naar concrete, maar niet nader aangeduide personen of zaken (vgl. *sommig(e)(n)* in 4·9·3·7). Voorbeelden: 274

Een zekere heer vertelde me dat je veel drinkt.
Op *zekere* dag ging Roodkapje naar haar grootmoeder.
Zekere ambtenaren zouden fraude gepleegd hebben. <schrijftaal>

Van de beide varianten wordt *zeker(e)* gebruikt voor telbare substantieven, *een zeker(e)* uitsluitend voor enkelvoudige telbare substantieven (afgezien van het aanstonds te vermelden gebruik bij eigennamen). De vorm *zekere* wordt gebruikt voor meervoudige substantieven (in dat geval behoort *zekere* tot de schrijftaal) en enkelvoudige *de*-woorden (*zekere heren, een zekere heer*); de vorm *zeker* voor enkelvoudige *het*-woorden, persoonsnamen voorafgegaan door een onverbogen adjectief (zie 6·4·1), het voornaamwoord *iemand*, het substantief *mens* en soms voor andere persoonsnamen (*een zeker gebouw, zeker gevlmachtigd minister, zeker iemand, een zeker mens, een zeker(e) persoon*). 322

Ook bij eigennamen van personen kan (een) *zeker(e)* gebruikt worden; het is dan synoniem met *ene* (zie 3·1·2·2/1A3). De eigennaam kan voorafgegaan worden door een substantief dat vaak met een eigenaam gecombineerd wordt. Voorbeelden: 120

een zekere Richard
een zekere Jansen
een zekere mejuffrouw Lietaert
zekere Sjeik Ali

De groep *een of ander(e)*, eventueel voorafgegaan door *de* of *het*, wordt gebruikt als voorbepaling in niet-specifiek onbepaalde substantiefgroepen waarvan de kern een enkelvoudige telbare soortnaam is. Voorbeelden:

De een of andere gek heeft me een dreigbrief gestuurd.
Ik zal *de een of andere* minister moeten aanklampen.

Bij substantieven die niet in niet-specifieke zin geïnterpreteerd kunnen worden, is het gebruik van deze groep uitgesloten:

Dit is *een of andere* jas die ik gisteren gekocht heb. <uitgesloten>

In *de|het een of ander(e)* zijn *de* en *het* niet als lidwoorden op te vatten, aangezien ze niet de bepaaldheid van de groep aanduiden. Een groep met *de|het een of ander(e)* komt dan ook wel eens voor als onderwerp in een zin met het plaatsonderwerp *er*, hoewel het gebruik van de pendant zonder *de* of *het* dan de voorkeur heeft:

Er zal (*de*) *een of andere* ambtenaar een verhoor afnemen.
Op het eerste net is er (*het*) *een of ander* spelprogramma.

De keuze tussen *de* of *het een of ander(e)* wordt echter wel bepaald door het genus van het kernwoord (*de-* of *het-*woord).

Wat de buiging betreft valt op te merken dat alleen het element *ander* verbogen kan worden. Voor de vormen met *de* of *het* in het bijzonder dient nog vermeld te worden dat

- bij *de*-woorden altijd de verbogen vorm wordt gebezigd: *een of andere gevolmachtigd minister, de een of andere mens uit de Middeleeuwen*;
- bij *het*-woorden verbogen en onverbogen vormen mogelijk zijn: *het een of ander(e) spelprogramma, het een of ander openbaar gebouw|het een of andere openbare gebouw*.

Het voornaamwoord *iemand* kan alleen voorafgegaan worden door *een of ander*.

De groep *deze of gene* komt in betekenis overeen met *de|het een of ander(e)* (niet-specifiek onbepaald). De groep kent echter geen vormvarianten en kan als voorbepaling alleen gecombineerd worden met een enkelvoudig telbaar *de*-woord. Voorbeelden:

Hij zal wel weer in *deze of gene* herberg zitten.
Ik hoop dat *deze of gene* vriendelijke medepassagier me een beetje helpt met mijn bagage.

Voor het zelfstandige *deze of gene*: zie 4·9·3·2.

265

4 · 9 · 3 · 4

wie|wat|welk(e) ... *ook (maar), onverschillig|om het even|gelijk wie|wat|welk(e)*

Van de in de titel genoemde woordgroepen worden die met *wie* en *wat* zelfstandig gebruikt, die met *welk(e)* bijvoeglijk of zelfstandig met binnentekstelijke verwijzing.

Wie er *ook* komt, ik ben niet te spreken.
Onverschillig *wat* je wilt kopen, je zult het te duur vinden.
Om het even *welke* argumenten je aanvoert, ze luisteren er niet naar.
Ze luisteren niet naar je argumenten, *om het even* *welke* je aanvoert.

De voornaamwoorden *wie* en *wat* verwijzen respectievelijk naar personen en zaken; *welke* kan gecombineerd worden met meervoudige substantieven en enkelvoudige *de*-woorden, *welk* met enkelvoudige *het*-woorden. Deze groepen kunnen allereerst een bijzin inleiden; *wie|wat|welk(e)* met wat er eventueel aan voorafgaat zijn dan eerste zinsdeel, *ook (maar)* staat in het middenstuk.

In betekenis komen alle groepen overeen: de bijzin die ze inleiden, krijgt het karakter van een bijzin met het voegwoord *al* (zie 10·3·8·2). De inhoud 661 van de geïmpliceerde toegeving blijkt uit context en/of situatie; de betekenis

van de bijzinnen uit de hierboven gegeven voorbeelden is te omschrijven met:

Al komt er een heel belangrijk persoon...
Al wil je iets heel simpels kopen...
Al voer je uitstekende argumenten aan...

De groepen met *gelijk* behoren tot het regionale taalgebruik, die met *om het even* worden in de verschillende delen van het taalgebied niet in dezelfde mate gebruikt. In regionale spreektaal kan aan *wie*, *wat*, het zelfstandige *welk(e)*, of de substantiefgroep waarin *welk(e)* voorbepaling is, het voegwoord *of* worden toegevoegd (vgl. 4·7·1). Voorbeelden: 230

Wie of je ook maar meebrengt om je te helpen, het zal je niet lukken.
〈regionale spreektaal〉
Om het even wie hij tegenkomt, hij groet niet.
Onverschillig wat je zegt, het maakt geen indruk.
Gelijk wie er komt, doe maar niet open. 〈regionaal〉
Welke soort of je ook neemt, je bent altijd goedkoper uit. 〈regionale spreektaal〉

Verder kunnen *onverschillig/om het even/gelijk wie/wat/welk(e)* en de groepen *wie/wat/welk(e) dan ook* in enkelvoudige zinnen en op andere zinsplaatsen voorkomen. De betekenis is te omschrijven als ‘het doet er niet toe *wie/wat/welk(e)*’. Voorbeelden:

Zoiets kan *wie dan ook* gedaan hebben.
Vraag maar *gelijk wat*. 〈regionaal〉
Je kunt *om het even welk* formaat nemen.
Kinderen van *onverschillig welke* leeftijd, kunnen hier hun hart ophalen.

4·9·3·5 *de/het eerste (...)* *de/het beste*

De in de titel vermelde groep is in betekenis verwant met de in 4·9·3·4 269 behandelde groepen. In een zin als

Je moet het maar aan *de eerste de beste* voorbijganger vragen.

is de betekenis zowel ‘de eerste die je tegenkomt’, als ‘onverschillig welke’. Elk van beide betekenismomenten kan meer op de voorgrond treden, zoals moge blijken uit de twee volgende voorbeelden, waar respectievelijk ‘de eerste’ en ‘onverschillig welke’ het relevante betekenismoment zijn:

Als dat gebeurt, neem ik *de eerste de beste* trein naar Arnhem.
We hadden niet *de eerste de beste* jurist geraadpleegd, maar werkelijk een autoriteit op dit gebied.

Deze groep kan bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt worden. In het eerste geval wordt de groep gecombineerd met enkelvoudige substantieven, met *de* en *het* naar gelang van het genus. De groep staat in zijn geheel vóór het substantief, ofwel *de/het eerste* staat ervoor en *de/het beste* erachter:

We maakten gebruik van *de eerste de beste* gelegenheid.
We maakten gebruik van *de eerste* gelegenheid *de beste*.

Zelfstandig verwijst *de eerste de beste* naar personen, *het eerste het beste* naar zaken. Voorbeelden:

De Markies de Canteleer is niet *de eerste de beste*.
Er stonden zoveel hapjes en drankjes, ik heb *het eerste het beste* maar gepakt.

Als onderwerp kan *de/het eerste (...)* *de/het beste* niet gecombineerd worden met het plaatsonderwerp *er*:

Je moet je tas hier niet laten staan: *de eerste de beste* kan er iets uithalen.
Je moet je tas hier niet laten staan: er kan *de eerste de beste* iets uithalen. <uitgesloten>

4 · 9 · 3 · 6

iets, niets, wat, het een of ander, (het) een en ander

De in de titel genoemde onbepaalde voornaamwoorden (met enkele hieronder te vermelden nevensvormen) of equivalenten daarvan worden zelfstandig gebruikt en verwijzen naar zaken.

De betekenis van *iets* (specifiek of niet-specifiek onbepaald, categoriaal) en de verhouding tussen *iets* en *niets* lopen parallel met die van *iemand* respectievelijk die tussen *iemand* en *niemand* (zie 4·9·3·2). Voorbeelden van de verschillende betekenissen: 265

Zou hij *iets* voor ons meebrengen? (niet-specifiek)
Er moet eindelijk eens *iets* gebeuren. (niet-specifiek)
Ik heb *iets* gevonden. (specifiek)
Iets is waar of niet waar. (categoriaal)
Ik heb *iets* vergeten mee te brengen. (specifiek)
Ik heb vergeten *iets* mee te brengen. (niet-specifiek)

(Zie voor de laatste twee voorbeelden 8·6·3·16).

580

Het voornaamwoord *niets* is de negatieve vorm van het niet-specifieke *iets*. Het specifieke *iets* versmelt nooit met de negatie *niet*. Vergelijk:

Je hebt me *iets niet* verteld.
Je hebt me *niets* verteld.

De eerste zin is gelijk aan:

Je hebt me *één ding* niet verteld.
Je hebt me *één ding* verzwegen.

De tweede aan:

Je hebt me *geen enkel ding* verteld.
Je hebt me *alles* verzwegen.

Uit de laatste zin blijkt dat *niets* naar de betekenis ook op te vatten is als de negatieve tegenhanger van *alles*.

Voor het gebruik van *niets* en/of *niet iets*: zie 21·27·4. 897

De voornaamwoorden *iets* en *niets* kunnen een genitiefvorm van een adjectief als nabepaling hebben ((*n*)*iets beters*); zie 6·4·2·1. 331

De combinaties van voorzetsels met de besproken voornaamwoorden kunnen vervangen worden door de corresponderende voornaamwoordelijke bijwoorden. Daarin krijgen de voornaamwoorden de vormen *ergens* (voor *iets*) of *nergens* (voor *niets*). Zie hiervoor 7·5. 382

De combinatie *zo iets* (*zoiets*) betekent 'een dergelijke zaak', bijv.:

Hoe heb je *zoiets* kunnen doen?
Ik heb nooit met *zo iets* te maken gehad.

Het woord *iets* kan, evenals *wat*, *ietwat* en enkele andere synoniemen ook de functie van een bijwoord vervullen; zie hiervoor 16·2·1. 748

Als nevenvorm van *niets* komen voor:

- *niks*, dat in de spreektaal alle functies van *niets* kan vervullen;
- *niemendal*, dat altijd enige nadruk heeft, geen genitivische nabepaling kan krijgen en in het algemeen beperkt in gebruik is;
- *niet*, dat alleen voorkomt in het spreekwoord:

Als *niet* komt tot iet, kent iet zichzelf niet.

Als nevenvormen van *iets* komen voor: *iet* (alleen in het zojuist geciteerde spreekwoord) en *wat*. Alleen in bijwoordelijke functie heeft *iets* nog andere synoniemen (zie boven).

Het zelfstandige onbepaalde voornaamwoord *wat* kan de meeste, maar niet alle functies van *iets* vervullen. Enkele voorbeelden:

Heb je nu al *wat* van Dostojewski gelezen?
Ik moest toch *wat* zeggen.
Ze heeft me *wat* laten zien.
Zing eens *wat anders*.
Ik heb *wat luchtigs* aangetrokken.
't Is me *wat moois*!

(In de laatste zin – een vaste uitdrukking – kan *wat* niet door *iets* worden vervangen.)

Het gebruik van *wat* verschilt op een aantal punten van dat van *iets*.

Verschillen zijn met name:

- dat *wat* niet op de eerste zinsplaats kan staan:

Er zal mij wel *wat* ontgaan.
Wat zal mij wel ontgaan. <uitgesloten>
Iets zal mij wel ontgaan.

- dat *wat* niet makkelijk met *niet* gecombineerd kan worden:

Ik zal er toch wel *wat* van begrijpen.
Ik zal er wel weer *wat niet* van begrijpen. <twijfelachtig>
Ik zal er wel weer *iets niet* van begrijpen.

- dat *wat* moeilijk als antecedent van een betrekkelijk voornaamwoord fungeren kan:

Geef es *wat dat/wat* je moeilijk kunt missen. <twijfelachtig>
Geef eens *iets wat/dat* je moeilijk kunt missen.

- dat *wat* niet of moeilijk te gebruiken is na een voorzetsel:

Ik zit met *wat*. <twijfelachtig>
Ik zit met *iets*.
Zit je op *wat* te wachten? <uitgesloten>
Zit je op *iets* te wachten?

(Voor *wat* met de betekenis 'enkele': zie 4·9·3·7.)

274

Opmerking— Soms wordt *iets* gebruikt als substantief, altijd met *een*, bijv.: *een onstoffelijk iets*, *een fantastisch iets*.—

De groep *het een of ander* kan op dezelfde manier gebruikt worden als het niet-specifiek onbepaalde *iets*. Voorbeelden:

Het een of ander zal me wel weer ontgaan.
Hij stak *het een of ander* in zijn zak, ik kon niet zien wat.

Met specifiek onbepaalde betekenis komt *het een of ander* niet voor:

Ik heb hem net *het een of ander* geschreven wat hem zeker zal interesseren. <uitgesloten>

De groep (*het*) *een en ander* kan allereerst op dezelfde manier gebruikt worden als het specifiek onbepaalde *iets*. Voorbeelden:

Er is me helaas (*het*) *een en ander* ontgaan.
Hij had wel (*het*) *een en ander* in zijn zakken, dat zag ik toen hij ze leeg maakte.
Ik heb hem net *het een en ander* geschreven wat hem zeker zal interesseren.

Uit het eerste voorbeeld blijkt dat *het* niet de functie heeft de bepaaldheid van de constituent aan te duiden: *het een en ander* kan gebruikt worden als onderwerp in een zin met het plaatsonderwerp *er*. Ander voorbeeld:

Er is (*het*) *een en ander* gebeurd sinds jouw vertrek.

Wat de betekenis betreft kan opgemerkt worden, dat (*het*) *een en ander* bij voorkeur gebruikt wordt als het om een min of meer groot aantal zaken, gebeurtenissen enz. gaat. In het laatst gegeven voorbeeld zou *iets* de indruk wekken dat er maar één noemenswaardige gebeurtenis heeft plaatsgevonden; (*het*) *een en ander* doet denken aan een reeks. (Vergelijk ook het tweede voorbeeld hierboven.)

Verder kan (*het*) *een en ander* (bij voorkeur zonder *het*, vooral in geschreven taal) een bepaalde constituent zijn en op een enigszins vage manier verwijzen; het is dan niet door *iets* te vervangen. Voorbeelden:

In Spanje spelen zich verontrustende taferelen af. *Een en ander* heeft te maken met de frustraties in de legertop.

Over pronominale problemen is reeds heel wat geschreven. *Een en ander* zal behandeld worden in de colleges over semantiek.

4 · 9 · 3 · 7

enig(e)(n), *enkele(n)*, *wat*, *een paar*, *sommig(e)(n)*, *deze(n)* en *gene(n)*

De in de titel genoemde onbepaalde voornaamwoorden of equivalenten worden bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt en kunnen naar personen en zaken verwijzen. Als ze zelfstandig gebruikt (zonder partitief *er*) personen aanduiden met buitentekstelijke verwijzing, krijgen de woorden die op een *-n* kunnen eindigen, de *-n*-vorm. Vergelijk:

(Zie je die vissen daar?) *Sommige* zijn al dood.

(Zie je die visclub daar?) *Enkelen* hebben nog niets gevangen.

Enige hengelaars hadden al een visje verschalkt, maar *sommige* wachtten nog geduldig op de eerste beweging van hun dobber.

• *enig(e)(n)*

Het onbepaald voornaamwoord *enig(e)(n)* behoort in de meeste gevallen tot de schrijftaal. Het kan met enkel- en meervoudige substantieven gecombineerd worden; in het meervoud komt het ook zelfstandig voor (met of zonder partitief *er*).

Met een enkelvoudig substantief (in de vorm *enig* bij een *het*-woord, *enige* bij een *de*-woord) verbonden (altijd zonder lidwoord of ander bepalend woord) heeft *enig(e)* twee verschillende betekenissen.

Alleen bij een niet-telbaar substantief kan *enig(e)* 'een kleine hoeveelheid van', 'een zekere mate van' betekenen. Voorbeelden:

Enige tijd geleden heb ik hem ontmoet. <schrijftaal>

Hij bezit *enig* geld. <schrijftaal>

Met *enige* tevredenheid zag hij dat zijn tegenstander tekenen van vermoeidheid vertoonde. <schrijftaal>

Bij enkelvoudige substantieven in het algemeen kan het altijd min of meer beklemtoonde *enig(e)* de betekenis hebben van ‘een of ander(e)’, welk(e) dan ook’. Voorbeelden:

Het is nu kouder dan in *enige* vorige winter. <schrijftaal>
Wie ooit in *enig* ziekenhuis gelegen heeft, weet dat het verplegend personeel overbelast is. <schrijftaal>
Heeft hij *enig* succes gehad met al zijn pogingen?

Het laatste voorbeeld zal met beklemtoond *enig* meestal opgevat worden als een vraag waarop een ontkennend antwoord wordt verwacht; de betekenis is dan ‘Heeft hij welk succes dan ook (succes in een of andere vorm) gehad?’. De zin kan echter, met onbeklemtoond *enig*, ook gerekend worden tot de vorige betekenis categorie en een neutrale vraag zijn: ‘Heeft hij een zekere mate van succes gehad?’ Hetzelfde geldt voor een zin als:

Bezit hij *enig* geld?

Dergelijke vragen kunnen tot de standaardtaal gerekend worden. In de praktijk van het taalgebruik maakt het vaak niet veel uit welke van de twee betekenissen men aan *enig(e)* hecht.

Een buigingsvorm van *enig(e)* in de tweede betekenis vinden we in de archaïsche uitdrukking *te eniger tijd* ‘op een of ander tijdstip in de toekomst’ en in de samenstellingen *enigerlei* (archaïsch) en *enigermate* (schrijftaal).

In het meervoud duidt *enige(n)* bijvoeglijk en zelfstandig een onbepaalde maar niet te grote hoeveelheid aan van de zelfstandigheden waarnaar het verwijst. Het behoort tot de schrijftaal, maar komt regionaal ook daarbuiten voor. Voorbeelden:

Er zijn *enige* gasten gekomen. <schrijftaal, regionaal>
Hij heeft er *enige* regels onder geschreven. <schrijftaal, regionaal>
Enigen gaven de strijd al spoedig op, maar de meesten hielden vol. <schrijftaal, regionaal>

Opmerking 1 — Behalve het onbepaald voornaamwoord bestaat er ook een adjectief *enig*, dat ‘waarvan er maar één is’ betekent en/of een positieve waardering uitdrukt, bijv.:

Hij is *enig* kind.
Dat is de *enige* oplossing.
Bep vond ‘Een zomerzothed’ een *enig* boek. —

• *enkel(e)(n)*

Het onbepaald voornaamwoord *enkel(e)(n)* kan bijvoeglijk bij een enkelvoudig substantief voorkomen. Na een lidwoord of aanwijzend voornaamwoord betekent het ‘weinige’ en heeft de substantiefgroep meervoudige betekenis. Zo betekent *een enkele keer* ‘weinigere keren’. Na het telwoord *één* en na *geen* heeft *enkel(e)* alleen een versterkende functie: *één enkele keer* betekent ‘maar één keer’, *geen enkele minuut* betekent ‘niet één minuut’. Andere

voorbeelden:

Voor die *enkele* bezoeker hoeven we niet open te blijven.
Met een *enkel* woord wist hij veel te zeggen.

In het meervoud wordt *enkele(n)* op dezelfde manier gebruikt als *enige(n)* en heeft het ook dezelfde betekenis. Het komt dan vooral in geschreven taal voor. Voorbeelden:

Er zijn *enkele* bezoekers gekomen.
Hij heeft er *enkele* uren aan besteed.
Enkelen bleven volhouden, maar de meesten hadden er gauw genoeg van.

In tegenstelling tot *enige(n)* kan *enkele(n)* ook voorafgegaan worden door het lidwoord *de* of een ander bepalend woord. De betekenis is in dit geval 'weinige'. Voorbeelden:

Voor de *enkele* bezoekers die we kunnen verwachten, hoeven we niet de hele dag open te blijven.
Zijn die *enkele* minuten je teveel?
De *enkelen* die nog volgehouden hadden, waren blij toen de bel ging.

Opmerking 2—Behalve het onbepaald voornaamwoord bestaat er ook een adjectief *enkel*, dat 'niet meervoudig' betekent, bijv.

Een *enkele* reis Utrecht.
Wil je een *enkele* of een dubbele boterham?—

• *wat*

Het onbepaald voornaamwoord *wat* kan voorbepaling zijn bij meervoudige telbare en enkelvoudige niet-telbare substantieven. Verbonden met het partitieve *er* kan het ook zelfstandig voorkomen. Het duidt een onbepaalde maar niet te grote hoeveelheid aan. Het wordt meer in gesproken dan in geschreven taal gebruikt. Voorbeelden:

Ik heb alleen *wat* vrienden uitgenodigd.
Neem nog *wat* kaas.

Het voornaamwoord *wat* kan voorafgegaan worden door de bijwoorden *nogal*, *vrij*, *tamelijk*, *heel* en *aardig*. De betekenis van bijwoord + *wat* is dan 'vrij veel'. Voorbeelden:

Boeken? Ik heb er *nogal wat*.
Er is *vrij wat* uranium gevonden in Zichem.
De heren hadden *tamelijk wat* alcoholische drank genoten.
Er waren *heel wat* mensen.
Er staan toch al *aardig wat* bomen in die nieuwe wijk.

• *een paar*

De woordgroep *een paar* kan dezelfde syntactische functie vervullen en dezelfde betekenis hebben als *enige(n)*, *enkele(n)* en *wat*. De woordgroep is dan voorbepaling bij meervoudige telbare substantieven, of zelfstandig verbonden met partitief *er*. Voorbeelden:

Er zijn *een paar* bezoekers gekomen.
Daar heeft hij *een paar* artikelen over geschreven.
Ik heb heel wat vrienden, maar ik heb er maar *een paar* uitgenodigd.

In een substantiefgroep ingeleid door het lidwoord *de* of een ander bepalend woord kan in de voorbepaling *paar* voorkomen; het betekent dan ‘weinige’ (vgl. *enkele(n)*). Voorbeelden:

Voor die *paar* bezoekers die we verwachten, hoeven we niet de hele dag open te blijven.
Zijn die *paar* minuten je teveel?

Bij maat- en tijdaanduiders gedraagt het onbepaalde (*een*) *paar* zich anders dan *enige*, *enkele* en *wat* (zie 5·2·4). Vergelijk:

296

Daar heb ik *een paar uur* op moeten wachten.
Daar heb ik *enige/heel wat uur* op moeten wachten. <uitgesloten>
Vind je *die paar centimeter* verschil nu zo belangrijk?
Vind je *die enkele centimeter* verschil nu zo belangrijk? <uitgesloten>

Opmerking 3—Naast het hier besproken (*een*) *paar* bestaat het substantief (*het*) *paar* ‘stel van twee’. Dat deze twee niet alleen semantisch, maar ook syntactisch verschillen blijkt uit de volgende voorbeelden, waar het eerste in de (*a*)-zinnen, het tweede in de (*b*)-zinnen voorkomt:

- (ia) Hier *liggen* een paar sokken.
- (ib) Hier *ligt* een paar sokken.
- (iia) Wil je sokken? Hier heb je *er* een paar.
- (iib) Wil je sokken? Hier heb je een paar.
- (iiia) *Die* paar sokken hoef ik niet te hebben.
- (iiib) *Dat* paar sokken hoef ik niet te hebben. —

• *sommig(e)(n)*

In tegenstelling tot de tot nog toe in deze subparagraaf behandelde onbepaalde voornaamwoorden, kan *sommig(e)(n)* niet zelfstandig gebruikt met partitief *er* voorkomen. Vergelijk:

Ik weet niet precies hoeveel exemplaren ik heb, maar ik heb er wel *enige/enkele/wat/een paar*.
Ik weet niet precies hoeveel exemplaren ik heb, maar ik heb er wel *sommige*. <uitgesloten>

Dit hangt samen met de niet-kwantitatieve betekenis van *sommig(e)(n)*, die

te omschrijven is als ‘bepaalde’, ‘zekere’, ‘van zekere soort’. Overigens is de betekenis ‘een onbepaald maar niet te groot aantal’ wel impliciet aanwezig, zodat vervanging van *sommig(e)(n)* door bijv. *enig(e)(n)* vaak wel mogelijk is. Verder is *sommig(e)(n)* vaak synoniem met *zeker(e)* (zie 4·9·3·3), bijv. in: 268

Sommige bezoekers vroegen of de schilderijen te koop waren.
Zekere bezoekers vroegen of de schilderijen te koop waren. <schrijftaal>

In tegenstelling tot *zeker(e)* kan *sommig(e)(n)* zowel specifiek onbepaald zijn (zoals in de vorige voorbeelden) als niet-specifiek onbepaald:

Over duizend jaar zullen *sommige* mensen zich misschien afvragen waar wij ons druk over gemaakt hebben.
Over duizend jaar zullen *zekere* mensen zich misschien afvragen waar wij ons druk over gemaakt hebben. <uitgesloten>

Het onbepaald voornaamwoord *sommig(e)(n)* wordt meestal bijvoeglijk of zelfstandig in het meervoud gebruikt. Het komt echter ook wel eens voor bij niet-telbare enkelvoudige substantieven, om een bepaalde soort van de genoemde zelfstandigheid aan te duiden. Voorbeelden:

Sommige bezoekers kunnen zo lastig zijn.
Sommigen hebben het in dit ondermaanse nu eenmaal beter dan anderen.
Van *sommige* potloden breekt steeds de punt af.
Het is gek, maar *sommige* pijn is beter te verdragen dan andere.
Sommig bier heeft een bittere nasmaak.

• *deze(n)* en *gene(n)*

De combinatie *deze(n)* en *gene(n)* verwijst naar een onbepaald maar niet te groot aantal personen, en wordt alleen zelfstandig gebruikt. De betekenis is altijd specifiek onbepaald. De vorm zonder *-n* wordt als onderwerp gecombineerd met een enkelvoudige persoonsvorm, die met *-n* met een meervoudige. Voorbeelden:

Dezen en genen van mijn vrienden hebben me aangeraden dit huis te kopen.
Het tuinfeest is zeker al begonnen: ik zie tenminste al *deze en gene* op het grasveld.

4·9·3·8

verscheidene, verschillende, ettelijke, menig(e), menigeen

De in de titel genoemde onbepaalde voornaamwoorden duiden een onbepaalde maar niet te kleine hoeveelheid aan. Afgezien van *menigeen* kunnen ze zowel naar personen als naar zaken verwijzen. Als *verscheidene, verschillende* en *ettelijke* zelfstandig gebruikt (zonder partitief *er*) personen aanduiden met buitentekstelijke verwijzing, wordt een *-n* toegevoegd (vgl. *enig(e)(n)* enz.:

4·9·3·7). Dit zelfstandige gebruik komt echter niet veel voor en behoort in 274 ieder geval tot de schrijftaal. Het wordt hieronder bij de bespreking van de afzonderlijke voornaamwoorden niet meer genoemd.

Het onbepaald voornaamwoord *verscheidene* wordt bijvoeglijk gebruikt met meervoudige substantieven of zelfstandig met het partitieve *er*. Het wordt meer in geschreven dan in gesproken taal gebruikt. Voorbeelden:

Verscheidene verdachten werden tot hoge boetes veroordeeld.
Er zijn alweer grutto's; de vogelwachters hebben er *verscheidene* gesignaleerd.

Het onbepaald voornaamwoord *verschillende* wordt op dezelfde manier gebruikt als *verscheidene*, maar het is ook in gesproken taal gewoon. Voorbeelden:

Er zijn *verschillende* mensen veroordeeld tot hoge boetes.
Er zijn alweer grutto's: ik heb er *verschillende* gezien gisteren.

Opmerking— Behalve het onbepaald voornaamwoord *verschillende* bestaat er ook een adjectief *verschillend*, dat 'niet van dezelfde soort' betekent, bijv.:

Deze artikelen zijn van geheel *verschillende* kwaliteit.
De *verschillende* achtergrond die ze hebben, geeft wel wat problemen.

Soms wordt ook *verscheiden* op deze manier gebruikt. —

Het onbepaald voornaamwoord *ettelijke* wordt op dezelfde manier gebruikt als *verscheidene* en *verschillende*. Het betekent oorspronkelijk 'enkele' en het wordt ook nog in deze betekenis gebruikt. Voor veel taalgebruikers echter heeft het de betekenis '(tamelijk) veel' gekregen. Voorbeelden:

Dat heb ik nu al *ettelijke* keren gezegd, maar je luistert ook niet.
Artikelen zijn er genoeg over dat onderwerp. Ik heb er *ettelijke* gelezen, maar ik ben er niets wijzer van geworden.

Het onbepaald voornaamwoord *menig(e)* komt meer in geschreven dan in gesproken taal voor. Het wordt gebruikt als voorbepaling bij enkelvoudige telbare substantieven, maar het verwijst naar meerdere personen of zaken. De vorm *menig* wordt gebruikt voor *het*-woorden, voor persoonsnamen voorafgegaan door een onverbogen adjectief (zie 6·4·1), voor het substantief 322 *mens* en soms voor andere persoonsnamen; de vorm *menige* wordt in andere gevallen gebruikt. Voorbeelden:

En *menig* moe man, die zijn avondmaal nam, luisterde, als naar een oud verhaal.
Menig politicus zal zich in zijn hemd gezet voelen.
Ik heb daar *menige* dag doorgebracht en *menige* vis gevangen.

In tegenstelling tot de hierboven besproken onbepaalde voornaamwoorden kan *menig(e)* niet zelfstandig met het partitieve *er* voorkomen. Vergelijk:

Ik heb *verscheidene|verschillende|ettelijke* exemplaren.
Ik heb er *verscheidene|verschillende|ettelijke*.
Ik heb *menig* exemplaar.
Ik heb er *menig*. <uitgesloten>

Het onbepaald voornaamwoord *menig(een)* komt alleen zelfstandig (zonder partitief *er*) voor. Als onderwerp krijgt het een enkelvoudige persoonsvorm. Het behoort tot de schrijftaal.

Menig(een) wordt beloond die gestraft diende te worden. <schrijftaal>
Het zal *menig(een)* het leven kosten. <schrijftaal>

4 · 9 · 3 · 9

genoeg, voldoende, zat

De in de titel genoemde onbepaalde voornaamwoorden kunnen bijvoeglijk gebruikt worden bij meervoudige telbare en enkelvoudige niet-telbare substantieven, alsook zelfstandig met en zonder partitief *er*. De voornaamwoorden *genoeg, voldoende* en *zat* kunnen naar personen en zaken verwijzen (bij zelfstandig gebruik zonder partitief *er* alleen naar zaken). De voornaamwoorden *genoeg* en *voldoende* duiden een voor een bepaald doel toereikend aantal of toereikende hoeveelheid aan; *zat*, dat tot de spreektaal behoort, geeft aan dat dat aantal of die hoeveelheid overschreden zijn.

Bij bijvoeglijk gebruik kunnen deze voornaamwoorden als voor- en nabepaling voorkomen, *zat* wordt bij voorkeur achter het kernwoord geplaatst. Voorbeelden:

Er zijn *genoeg* mensen die beweren, dat we zo niet door kunnen gaan.
Er zijn mensen *genoeg* die beweren, dat we zo niet door kunnen gaan.
Zijn er nog *voldoende* schone handdoeken?
Zijn er nog schone handdoeken *voldoende*?
We hebben drank *zat*.

Bij ontkenning van een groep met *genoeg* en *voldoende* is de vorm van de negatie afhankelijk van de plaatsing van deze voornaamwoorden: *niet* bij voorplaatsing, *geen* bij achterplaatsing. Ontkenning van een groep met *zat* is alleen mogelijk als de eerder uitgesproken corresponderende bevestiging wordt ontkend. Vergelijk:

Zijn er *niet genoeg* mensen die beweren, dat we zo niet door kunnen gaan?
Zijn er *geen* mensen *genoeg* die beweren, dat we zo niet door kunnen gaan?
Er zijn *niet voldoende* schone handdoeken.
Er zijn *geen* schone handdoeken *voldoende*.
We hebben *niet genoeg* drank.

We hebben *geen* drank *genoeg*.
 We hebben *geen* drank *zat*. <uitgesloten>
 A We hebben drank *zat*.
 B We hebben helemaal *geen* drank *zat*, we komen te kort.

Bij zelfstandig gebruik wordt bij verwijzing naar telbare substantieven het partitieve *er* gebruikt; naar niet-telbare substantieven wordt zonder partitief *er* verwezen. Zonder *er* kunnen *genoeg* en *voldoende* ook naar zaken in het algemeen verwijzen (onbepaalde referent). Voorbeelden:

We hoeven niet meer deelnemers te hebben, we hebben *er* nu *voldoende*.
 We hebben honderd manschappen ingezet, dat moeten *er* toch *genoeg* zijn.
 Wil je een paar wijnglazen van me lenen? Ik heb *er* *genoeg*.
 Wil je nog wijn? We hebben nog *zat*.
 Dank u voor de inlichtingen; ik weet nu *voldoende*.
 Dank u voor de inlichtingen; ik weet nu *zat*. <uitgesloten>

Opmerking — Behalve als onbepaald voornaamwoord kunnen *genoeg*, *voldoende* en *zat* ook als adjectief en/of als bijwoord verschijnen, bijv.:

Ik heb nu lang *genoeg* gewacht.
 Drie kratten bier bleek nog niet *voldoende*.
 Met een *zatte* kop moet je niet achter het stuur gaan zitten. —

4 · 9 · 3 · 10
 -lei, -hande

Er bestaat een vrij groot aantal afleidingen op *-lei* en *-hande*, die als eerste element een telwoord, het woord *geen* of een onbepaald voornaamwoord hebben. De gehele afleiding is ook als onbepaald voornaamwoord te beschouwen. Hoeveel van dergelijke afleidingen er zijn, is niet precies te zeggen, omdat niet geheel vaststaat of er behalve de in ieder geval bestaande vormen *enerlei*, *enerhande*, *beiderlei*, *beiderhande*, *tweeërlei*/*tweeërhande* en *drieërlei*/*drieërhande* nog meer afleidingen zijn van een bepaald hoofdtelwoord. Behalve de genoemde vormen komen nog voor: *allerlei*/*allerhande*, *velerlei*/*velerhande*, *menigerlei*/*menigerhande*, *enigerlei*/*enigerhande* en *generlei*/*generhande*. In plaats van *allerlei* en *allerhande* komen ook *van allerlei* en *van allerhande* voor (met dezelfde syntactische mogelijkheden als de vormen zonder *van*; vgl. 4·6·8).

228

Van deze vormen behoren alleen *allerlei* en *allerhande* tot de standaardtaal; *velerlei*, *tweeërlei*, *drieërlei* en *beiderlei* zijn tot de schrijftaal te rekenen; alle andere vormen kunnen als archaisch worden beschouwd.

De betekenis is 'van één, twee, vele (...) soort(en)'; *generlei*/*generhande* heeft de waarde van een nadrukkelijk *geen*.

Deze onbepaalde voornaamwoorden worden bijvoeglijk gebruikt als voorbepaling bij meervoudige (behalve *enerlei*) telbare en enkelvoudige niet-telbare substantieven; *enerlei*/*enerhande*, *menigerlei*/*menigerhande*, *eniger-*

lei|enigerhande en *generlei|generhande* komen ook bij telbare substantieven in het enkelvoud voor. Op *enerlei|enerhande*, *beiderlei|beiderhande* en *enigerlei|enigerhande* na, kunnen deze afleidingen ook zelfstandig met partitief *er* en in combinatie met een genitiefbepaling gebruikt worden; *allerlei* en *allerhande* komen zelfstandig ook zonder deze beperkingen voor. Voorbeelden:

We hebben *allerhande* geruchten gehoord.
Generhande dobbelspel was toegestaan. <archaisch>
Voor zijn stelling had hij *drieërlei* argumenten. <schrijftaal>
Er waren personen van *beiderlei* kunne. <schrijftaal>
Op *enigerlei* wijze had hij kans gezien te ontsnappen. <archaisch>
De visser vangt niet *allerlei* vis met *enerlei* aas. <archaisch>
Hij had met *velerlei* moeilijkheden te kampen. <schrijftaal>
U vraagt mij om argumenten? Ik kan er *drieërlei* aanvoeren.
<schrijftaal>
Er zijn daar een heleboel vogels. Ik heb er *allerlei* gezien.
Er was *allerhande* lekkers.
Hij had *allerlei* te vertellen.

4 · 9 · 3 · 11

die en/of die, dat en/of dat, dit en/of dit, dit en/of dat

Met de in de titel vermelde nevenschikkingen van aanwijzende voornaamwoorden met *en of* zijn combinaties met eenheidsaccent bedoeld, dus geen groepen waarin de beide voornaamwoorden een duidelijke klemtoon krijgen en die geparafraseerd kunnen worden met ‘zowel die als die’ respectievelijk ‘hetzij die hetzij die’ (enz.). Ze kunnen zelfstandig en bijvoeglijk gebruikt worden. Zelfstandig verwijzen de combinaties met *die* naar personen, die met *dat* en *dit* naar zaken. Bijvoeglijk worden de groepen met *die* met *de*-woorden, de andere met *het*-woorden gecombineerd.

Met deze groepen verwijst de spreker naar zelfstandigheden die voor hemzelf onbepaald, maar voor de toegesprokene of besprokene bepaald zijn. Voorbeelden:

Een meester-speurder kan natuurlijk na een half uur zeggen: *die en/of die* heeft dat andere miljoen gestolen.
Een echte wijnkenner weet meteen dat een bepaalde wijn uit *die en/of die* streek komt.
Je moet een kasboekje bijhouden en dan precies opschrijven: *dit en dit* heb ik uitgegeven aan *dat en dat*.
Hij zal je wel kunnen zeggen, dat je *dit of dit/dat of dat* boek moet lezen over dat onderwerp.
Als je zegt: ik heb *dit en/of dat* nodig, dan wil ik dat best voor je meebrengen.

4 · 9 · 3 · 12

het

Het onbepaald voornaamwoord *het* heeft geen verwijzende, maar alleen een syntactische functie. Het komt voor als onderwerp van onpersoonlijke werkwoorden (bijv. *Het regent*) of als lijdend voorwerp van bepaalde werkwoorden en werkwoordelijke uitdrukkingen (bijv. *Ik heb het koud*).

Het voornaamwoord *het* is niet verwijzend als de vraag bestaande uit 'wat + het met *het* gecombineerde gezegde (+ het onderwerp van de zin)' niet beantwoord kan worden. In aansluiting op de in de vorige alinea gegeven voorbeelden kunnen de vragen *Wat regent?* en *Wat heb ik koud?* niet worden beantwoord; *het* is daar een onbepaald voornaamwoord. In de zinnen waarin het voorkomt is het niet door andere taalelementen te vervangen. Andere voorbeelden:

Het waait hard.

Het tocht hier.

Het botert niet tussen die twee.

Mijn oude fiets heeft *het* begeven.

Hij bestierf *het* van angst.

4·10

Het uitroepend voornaamwoord

(exclamatief pronomen)

4·10·1

Inleiding

De woorden *wat* en (in mindere mate) *welk* kunnen gebruikt worden aan het begin van uitroepende zinnen; ze hebben een intensiverende functie. Hoewel *wat* en *welk* op deze manier gebruikt weinig overeenkomst vertonen met de andere voornaamwoorden, worden ze uitroepende voornaamwoorden genoemd.

4·10·2

wat

Het uitroepend voornaamwoord *wat* kan verbonden worden met een substantief(groep), een adjectief(groep) en het gezegde van een zin.

4·10·2·1

wat + *een* + **substantief(groep)**

Verbonden met een substantief(groep) wordt *wat* altijd gevolgd door *een* (uitgesproken als *sjwa + n*), ook als het (kern)substantief meervoudig of niet-telbaar is. Voorbeelden:

Wat een verzameling boeken heb je daar zeg!
Wat een stof ligt hier!
Tjonge, wat een bof!
Wat een doordrammers zijn dat!

In dergelijke zinnen kan de spreker zijn positieve of negatieve waardering te kennen geven omtrent de hoeveelheid of de kwaliteit van de genoemde zelfstandigheid of zelfstandigheden. Heeft de waardering betrekking op de hoeveelheid, dan kan het betekenseffect vergeleken worden met dat van bijvoeglijke voorbepalingen als *groot*, *veel*, *een heleboel* enz., eventueel aangevuld door een bijwoord van graad als *ontzettend*, *vreselijk*, *heel* enz. Vergelijk:

Wat een boeken heb jij daar zeg!
Jij hebt ontzettend veel boeken zeg!

Gaat het om de kwaliteit, dan zijn zeer uiteenlopende omschrijvingen mogelijk, afhankelijk van de aard van het genoemde en van de context en/of de situatie. Een uitroep als:

Wat een leven heeft die kerel!

kan bijv. evenzeer betekenen, dat de bedoelde persoon volgens de spreker een heerlijk leven heeft als dat zijn leven erg moeilijk is.

Als de uitroep een volledige zin is, kan de verbinding gesplitst worden: *wat* blijft dan vooraan staan en de substantiefgroep met *een* staat in het middenstuk. Vergelijk:

Wat een last kun je toch hebben met die kleuters!
Wat kun je toch *een last* hebben met die kleuters!
Wat een kabaal maken ze daar!
Wat maken ze daar *een kabaal*!

Archaïsch is het gebruik van *wat* (zonder *een*) in combinatie met *al*, zoals in:

Wat al banaliteit! <archaïsch>
Wat al fouten in dat opstel! <archaïsch>

4 · 10 · 2 · 2

wat + **adjectief(groep)**

Verbonden met een adjectief(groep) intensiveert *wat* de hoedanigheid uitgedrukt door het adjectief. Een dergelijk intensiverend effect kan ook bereikt worden door het gebruik van een bijwoord van graad als *heel*, *erg*. Zo is *Wat mooi!* gelijk aan *Heel mooi!* en *Wat leuk om te horen!* gelijk aan *Erg leuk om te horen!*

In de schrijftaal kan in plaats van *wat* ook het bijwoord *hoe* gebruikt worden: *Hoe mooi!* *Hoe leuk om te horen!*

In volledige zinnen wordt de verbinding van *wat* met een adjectief(groep) meestal gesplitst op de in 4·10·2·1 aangegeven manier. Het gebruik van *hoe* is bij splitsing niet mogelijk. Vergelijk: 284

Wat vond ik dat *mooi!*
Hoe vond ik dat *mooi!* <uitgesloten>
Wat was dat *leuk om te horen!*
Hoe was dat *leuk om te horen!* <uitgesloten>

Het adjectief waarmee *wat* of *hoe* verbonden is, kan zelf weer voorbepaling in een adjectiefgroep zijn, bijv.:

Wat zien de huizen er hier *typisch Hollands* uit!
Hoe oneindig klein en nietig lijkt heel het menselijk bedrijf! <schrijftaal>

4 · 10 · 2 · 3

wat + **gezegde**

De intensiverende functie van het uitroepend voornaamwoord kan ook betrekking hebben op de werking uitgedrukt in het gezegde. Een dergelijk betekenseffect kan dan ook tot stand gebracht worden door middel van een

bijwoordelijke bepaling. Vergelijk:

Wat kun jij liegen zeg!
Jij kunt *nogal* liegen zeg!
Wat heb ik geslapen!
Ik heb *zeer lang|diep* geslapen!

4 · 10 · 3
welk

Het uitroepend voornaamwoord *welk*, dat tot het archaïsch taalgebruik behoort, wordt gebruikt zoals *wat* in 4·10·2·1, maar het kan uitsluitend ²⁸⁴ verbonden worden met telbare substantieven in het enkelvoud. Vergelijk:

Welk een dwaasheid! <archaïsch>
Welk een schitterend boek! <archaïsch>
Welk een boeken! <uitgesloten>

In een volledige zin is geen splitsing mogelijk. Vergelijk:

Wat is dat *een* schitterend boek!
Welk is dat *een* schitterend boek! <uitgesloten>

5

Het telwoord (numerale)

- 5 · 1 Inleiding – 288
- 5 · 2 Hoofdtelwoorden – 289
- 5 · 2 · 1 Gewone vormen – 289
- 5 · 2 · 1 · 1 Bepaalde hoofdtelwoorden – 289
- 5 · 2 · 1 · 2 Onbepaalde hoofdtelwoorden – 291
- 5 · 2 · 2 Gebruik van de gewone vormen – 291
 - A Attributief – 291
 - B Zelfstandig – 293
 - C Predikatief – 294
- 5 · 2 · 3 Bijzondere vormen – 294
- 5 · 2 · 3 · 1 Telwoord + (e)n – 294
- 5 · 2 · 3 · 2 Verkleinwoordvormen – 296
- 5 · 2 · 4 Bijzonderheden over het getal van maat- en tijdaanduidende substantieven na hoofdtelwoorden – 296
- 5 · 3 Rangtelwoorden – 299
- 5 · 3 · 1 Vorming van de rangtelwoorden – 299
- 5 · 3 · 2 Gebruik van de rangtelwoorden – 299
- 5 · 4 Breukgetallen – 301
- 5 · 4 · 1 Vorming van de breukgetallen – 301
- 5 · 4 · 2 Gebruik van de breukgetallen – 301
- 5 · 5 Enkele spellingproblemen – 303
- 5 · 5 · 1 Schrijfwijze van samengestelde hoofdtelwoorden – 303
- 5 · 5 · 2 Schrijfwijze van breukgetallen – 303

5·1 Inleiding

Naar de betekenis zijn telwoorden of numeralia (in het enkelvoud: numerale) woorden die het aantal of het (rang)nummer van een zelfstandigheid aangeven. Telwoorden die het aantal of het nummer noemen zijn hoofdtelwoorden (of: cardinalia), telwoorden die de rangorde van iets in een reeks aangeven heten rangtelwoorden (of: ordinalia). Voorbeelden hiervan zijn respectievelijk *drie* en *zevende* in *de drie koningen*, *bladzijde drie* en *het zevende zegel*. Wordt het precieze aantal of (rang)nummer genoemd, zoals in de voorbeelden hiervoor, dan spreekt men van bepaalde telwoorden. Wordt een niet nader gespecificeerd aantal of (rang)nummer genoemd, dan spreekt men van onbepaalde telwoorden. Voorbeelden van onbepaalde telwoorden zijn *veel* en *zoveelste* in respectievelijk de groepen *veel meisjes* en *het zoveelste ongeluk*.

Formeel bestaan de telwoorden uit een beperkte groep van woorden, op basis waarvan alle andere door middel van afleiding of samenstelling gevormd kunnen worden.

Een gemeenschappelijk syntactisch aspect van de telwoorden is dat ze als voorbepaling deel kunnen uitmaken van een groep met een substantief of een equivalent daarvan als kern. Zie hiervoor bij de substantiefgroep, 13·2·4. Voorts kunnen ze zelf optreden als kern van een telwoordgroep. Ze 698 kunnen dan onder meer voorafgegaan worden door een bijwoord, bijv. *precies honderd*, *zowat vijftig*. De mogelijkheden tot groepsvorming worden besproken in hoofdstuk 15. 739

5·2 Hoofdtelwoorden

5 · 2 · 1

Gewone vormen

5 · 2 · 1 · 1

Bepaalde hoofdtelwoorden

Het basisbestand van de *bepaalde* hoofdtelwoorden is: *nul; één, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven, acht, negen, tien, elf, twaalf, dertien, veertien; twintig, dertig, veertig, vijftig* (deze beide laatste uitgesproken met *f*), *zestig, zeventig* (beide uitgesproken met *s*), *tachtig, negentig; honderd, duizend, (een) miljoen, (een) miljard, (een) biljoen*.

Opmerking 1—De woorden *miljoen, miljard* en *biljoen* zijn te beschouwen als substantieven, maar om praktische redenen worden ze hier bij de telwoorden behandeld. In de natuurwetenschappen en de economie zijn nog enkele andere woorden gebruikelijk, ter aanduiding van nog grotere getallen: *(een) biljard, (een) triljoen, (een) quadriljoen, (een) quadriljard, enz.*—

Opmerking 2—Met name in telefoongesprekken gebruikt men vaak de uitspraakvarianten *zeuwen, zeuwentien* en *zeuwentig*, in plaats van *zeven, zeventien* en *zeventig*, om verwarring met *negen, negentien* en *negentig* te vermijden.—

Opmerking 3—Vóór *miljoen, miljard, enz.* wordt altijd (tenzij het om veelvoud gaat; zie hieronder) *een* of *één* geplaatst. Vóór *honderd* en *duizend* is dat niet het geval, maar bij financiële verrichtingen (zoals het invullen van cheques) wordt soms wel geschreven: *éénhonderd..., éénduizend...* (niet *een-*).—

Tot de hoofdtelwoorden rekt men verder nog *beide*, dat de betekenis heeft van ‘de twee’, als ‘bij elkaar horend’ beschouwd. Hiernaast gebruikt men, vooral in gesproken taal, *allebei* of *alle twee* (zie verderop).

Alle overige hoofdtelwoorden zijn samenstellingen van de bovengenoemde basismorfemen, al dan niet verbonden door *-en-*. De samengestelde hoofdtelwoorden worden op de volgende wijze gevormd:

- 1 Bij telwoorden tot en met 99 komt het getal dat de eenheden noemt vóór het getal dat het tiental noemt. Bij telwoorden vanaf 21 wordt verplicht *-en-* ingevoegd, dat als een verbindingsmorfeem beschouwd kan worden en met een sjwa uitgesproken wordt. Voorbeelden zijn:

zestien, zeventien, achttien;
vierentwintig, tweeëndertig, eenentachtig, negenennegentig

In samenstellingen worden *veertig* en *vijftig* uitgesproken met *v*, bijv. *drieënveertig*, *zevenenvijftig*, maar *zestig* en *zeventig* worden ook hier met *s* uitgesproken, bijv. *zesenzestig*, *vijfenzeventig*.

- ² Bij telwoorden boven 100 gaat het grootste getal aan het kleinste (eenheden, tientallen of een combinatie daarvan) vooraf. De invoeging van *-en-* (uitgesproken als het voegwoord *en*) is niet verplicht, bijv.

honderd (en) drie, honderd (en) zeventien, duizend (en) negenen-dertig

Tot en met 112 resp. 1012 zijn de vormen *mét en* in een deel van het taalgebied algemeen, daarboven zijn ze in het hele taalgebied ongewoon, dus:

honderd één óf: honderd en één
duizend vijf óf: duizend en vijf
enz.

maar:

honderd dertien (*gewoner dan*: honderd en dertien)
duizend vijfenveertig (*gewoner dan*: duizend en vijfenveertig)

In bepaalde uitdrukkingen en vaste combinaties is de invoeging van *-en-* evenwel niet facultatief, bijv.

Hij maakt altijd *honderd-en-één* moeilijkheden.
de sprookjes van *duizend-en-één-nacht*

- ³ Bij veelvouden van *honderd*, *duizend*, *een miljoen*, enz. wordt eerst het vermenigvuldigingsgetal genoemd, bijv.

achthonderd, dertienduizend, zevenenveertig miljoen

Getallen tussen 1100 en 9999 kunnen op twee verschillende manieren worden uitgesproken, als veelvoud van 100 óf als een optelling van duizendtal plus honderdtal, enz., bijv.

1100: elfhonderd	óf: duizend honderd
6500: vijfzestighonderd	óf: zesduizend vijfhonderd
2330: drieëntwintighonderd dertig	óf: tweeduizend driehonderd dertig

Jaartallen worden echter alleen maar als een veelvoud van 100 gelezen, bijv.:

1500: Karel v werd in *vijftienhonderd* in Gent geboren.
1949, 1955: De NAVO werd opgericht in *negentienhonderd negenenveertig*, het Warschaupact is pas in *negentienhonderd vijfenveertig* gesloten.

(Ook verkort tot: negentien negenveertig, negentien vijftig, enz.)

Bij combinaties van duizendtallen en honderdtallen wordt tussen deze componenten geen *en* ingevoegd, bij jaartallen ook niet tussen het honderdtal en het tiental (als het een veelvoud van 10 aanduidt, dus niet *negentienhonderd en twintig*, maar wél *negentienhonderd (en) tien*). Zie de voorbeelden hierboven. In andere gevallen kan tussen honderdtallen en tientallen of eenheden wel *en* voorkomen (zie punt 2), bijv.

zesenvijftigduizend zevenhonderd (en) zeven
tweeduizend driehonderd (en) dertig
negentienhonderd (en) vier

Voor de spelling – al dan niet aan elkaar schrijven – van de samengestelde bepaalde hoofdtelwoorden zie men 5·5·1.

303

5 · 2 · 1 · 2

Onbepaalde hoofdtelwoorden

Als onbepaald hoofdtelwoord komen voor: *veel* en *weinig*. Deze woorden kunnen in bepaalde gevallen een buigings-*e* aannemen (zie 5·2·2). Van deze onbepaalde hoofdtelwoorden kunnen trappen van vergelijking gevormd worden:

veel – meer – meest
weinig – minder – minst

Naast *weinig* komt als nevenvorm *min* voor in de verbinding *zo min mogelijk*, als nevenvorm van *minder* komt *min* voor in *min of meer*. *Veel* heeft als pendanten het aanwijzende *zoveel* en het vragende *hoeveel*.

De volgende woorden, die in een aantal grammatica's ook tot de onbepaalde telwoorden gerekend worden, worden in dit boek behandeld als onbepaalde voornaamwoorden: *enige*, *enkele*, *ettelijke*, *menig(e)*, *sommige*, *verscheidene*, *verschillende*, *genoeg*, *voldoende*, *zat*, *wat*, alsmede het ook wel absoluut telwoord genoemde woord *alle*. Zie hiervoor respectievelijk 4·9·3 en 4·9·2. 263, 256

5 · 2 · 2

Gebruik van de gewone vormen

Telwoorden kunnen attributief en zelfstandig gebruikt worden. Vooral *beide* kan bovendien predikatief gebruikt worden, in welke functie ook *allebei* of *alle twee* mogelijk is.

A *Attributief*

- 1 De hoofdtelwoorden worden in hoofdzaak gebruikt als voorbepaling bij een substantief of een equivalent daarvan. In het rijtje van de voorbepalingen nemen ze de plaats in vóór alle eventueel aanwezige adjectieven, maar nog na de lidwoorden, voornaamwoorden en voorgeplaatste genitieven, als die

aanwezig zijn (zie 13·2), bijv.

694

tien kleine negertjes
de *drie* koningen
mijn *beide* lieve kleine dochters
veel wit-gele vlaggen

Allebei respectievelijk *alle twee* (i.p.v. *beide*) komen echter vóór de lidwoorden, enz. Zie hiervoor 13·2·4. Voorbeeld:

698

allebei mijn lieve kleine dochters

2 *Bepaalde* hoofdtelwoorden (behalve *één*) worden gewoonlijk gecombineerd met substantieven in het meervoud, bijv.

nul punten, honderd stoelen, zeven tafels, dertien ongelukken;
één punt

maar soms ook met enkelvoudige substantieven. Met name de meeste maaten frequentie-aanduiders en enkele tijdaanduiders blijven gewoonlijk in het enkelvoud. Zie hiervoor 5·2·4.

296

Opmerkelijk in dit verband is nog de combinatie met de naam van een maand in data, bijv. *éénentwintig september*.

Opmerking— In plaats van een hoofdtelwoord kan in data ook een rangtelwoord gebruikt worden, bijv. *de éénentwintigste september* (zie 5·3·2). Het rangtelwoord wordt dan voorafgegaan door een bepaald lidwoord. —

299

Als enig bepaald hoofdtelwoord kan *één* verbogen worden zoals een adjectief, bijv.

Zelfs dat *ene* boek vond hij al te veel.

In enkele gevallen wordt het bepaald hoofdtelwoord achter een (enkelvoudig) substantief geplaatst, bijv. *Willem Twee, bladzij vijf, Erasmusplein één* (zie hiervoor 13·2·4 en 13·3·2).

698, 706

3 *Onbepaalde* hoofdtelwoorden kunnen zowel gecombineerd worden met substantieven in het enkelvoud (niet-telbare soortnamen) als met substantieven in het meervoud (telbare soortnamen).

Veel (*zoveel, hoeveel*) en *weinig* komen in beide gevallen voor, bijv.

weinig water, *veel* materiaal, *veel* politie, *veel* zwarte poezen, *zoveel* geld, *hoeveel* aanwezigen.

Als er geen bepaald lidwoord of een equivalent daarvan aan voorafgaat blijven *ze* gewoonlijk onverbogen, maar vooral in geschreven taal kan men vóór meervoudige substantieven ook de verbogen vorm aantreffen:

Hij had *vele* gebreken. (naast: *veel* gebreken)
Ze leefden nog *vele* jaren. (naast: *veel* jaren)

292 *Het telwoord (numeraal)*

In de vaste uitdrukking *nog vele jaren* (gebruikt als gelukwens) komt alleen de verbogen vorm voor.

In combinatie met een bepaald lidwoord, een aanwijzend voornaamwoord, een bezittelijk voornaamwoord of een voorgeplaatste genitief (of een equivalent) worden ze verbogen, bijv.

Het *weinige* geldt dat hem nog restte (...).
De *vele* aanwezigen spraken hun afkeuring over de motie uit.
Daar heb je het meisje met d'r *vele* vlechtjes.

Voor tijd-, frequentie- en maataanduiders in combinatie met de onbepaalde telwoorden *hoeveel* of *zoveel* zie: 5·2·4.

296

B *Zelfstandig*

Hoofdtelwoorden kunnen ook zelfstandig gebruikt worden. In het volgende voorbeeld is *beide* onderwerp:

(Leonie had twee antieke prenten gekocht). *Beide* waren licht beschadigd.

In dit geval kan *beide* niet door *allebei* vervangen worden. In de bovenstaande zin kan *beide* uit de context aangevuld worden met het substantief *prenten*. Is zo'n aanvulling vanuit context of situatie mogelijk, dan kan men van binnentekstelijk zelfstandig gebruikte telwoorden spreken. Een ander voorbeeld is:

(Zal ik die dozen maar opbergen?) Ja, als je deze *drie* maar laat staan.

Tot het binnentekstelijk zelfstandig gebruik zijn ook gevallen te rekenen als:

Eén van de aanwezigen had een bom bij zich. *Veel* van de aanwezigen spraken hier hun afkeuring over uit.

Ligt een aanvulling niet voor de hand of is die uitgesloten, dan kan men van buitentekstelijk zelfstandige telwoorden spreken, zoals in de voorbeelden hieronder. Voor het onderscheid tussen binnen- en buitentekstelijk zelfstandig vergelijk men 6·3·1·2. Als buitentekstelijk zelfstandig gebruikte onbepaalde telwoorden of het telwoord *beide* uitsluitend personen aanduiden, dan krijgen ze de uitgang *-n*, die echter niet altijd uitgesproken wordt. In andere gevallen treedt geen *-n* op (zie het laatste voorbeeld):

315

(Er waren veel aanwezigen in de zaal.) De *meesten/velen* van hen droegen avondkleding.
Velen zijn geroepen, *weinigen* uitverkoren.
(Paard en ruiters kwamen ten val.) *Beide* bleven roerloos liggen.

Het gebruik van hoofdtelwoorden in partitieve constructies met *er* wordt behandeld in 7·6·1·2. Enkele voorbeelden zijn:

393

Hoewel er tien bestuursleden waren heeft hij er toch maar *zeven* een brief gestuurd.
Ik heb er nog *veel* van.

c *Predikatief*

Schijnbaar predikatief is het idiomatische gebruik van bepaalde hoofdtelwoorden (behalve *beide*) ter aanduiding van iemands leeftijd (zie 21·13): 874

Morgen wordt mijn opa *tachtig*. (= 'tachtig jaar oud')

In archaische taal komt het gebruik van *vele* als naamwoordelijk deel van het gezegde voor, bijv.

Zijn gebreken waren *vele*. <archaisch>

Het telwoord *beide* kan verder op de volgende wijze gebruikt worden:

(Leonie had twee antieke prenten gekocht.) Ze waren *beide* licht beschadigd.

Ze gaven de kinderen *beiden* een gulden.

De vliegtuigen zijn *beide* veilig geland.

Als aanduiding van personen krijgt *beide* ook hier weer een *-n* in geschreven taal. *Beide* wordt in het bedoelde gebruik als een bepaling van gesteldheid beschouwd (zie 21·29·1/c). Het kan vervangen worden door *allebei*: 904

Ze waren *allebei* licht beschadigd.

Ze gaven de kinderen *allebei* een gulden.

De vliegtuigen zijn *allebei* veilig geland.

In plaats van *allebei* kan ook *alle twee* gebruikt worden, wat in gesproken taal gewoner is. Voor *alle twee* en combinaties van *alle* met andere hoofdtelwoorden zie men 4·9·2·1/c2. 260

5 · 2 · 3

Bijzondere vormen

5 · 2 · 3 · 1

Telwoord + (e)n

- a In sommige combinaties krijgen de bepaalde hoofdtelwoorden de toevoeging *-en*. *Beide*, dat hier niet door *allebei* of *alle twee* vervangen kan worden, krijgt *-n* toegevoegd. De vorm op *-(e)n* komt met name voor:
- als het telwoord zelfstandig gebruikt is, na een voorzetsel, bijv.

Het schip brak *in tweeën*.

De regel *van drieën* heeft ze nooit geleerd.

en de uitdrukking *van zessen klaar zijn*. In sommige andere combinaties,

onder meer in rekenkundige bewerkingen, blijft het telwoord na een voorzetsel echter onveranderd, bijv. *vijftien gedeeld door drie, vier met vijf vermenigvuldigen, twee aan twee en tien tegen zes*.

Een geval apart vormen tijdsaanduidingen. Om een tijd bij benadering aan te geven, gebruikt men telwoorden op *-en*, bijv.

Het is al *bij zessen/na tienen*.
Ze is pas *na vijven* te bereiken.

Bij precieze tijdsaanduidingen wordt echter in de regel de vorm zonder *-en* gebezigd, bijv.

Het is nu precies tien (minuten) *voor vijf*.
Het is bijna kwart *over zeven*.

Toch is ook wel mogelijk *kwart voor drieën, kwart over vijven*.

Voor telwoorden na het voorzetsel *met* zie men hierna.

- in combinatie met een persoonlijk voornaamwoord van de 1ste, 2de of 3de persoon meervoud; het telwoord kan als een soort nabepaling opgevat worden, bijv.

Dat doen *wij tweeën/wij beiden* wel.
Wie waren er nog meer aanwezig? *Jullie vijven?*
Je zult zonder *ons drieën* moeten gaan.

- in de constructie ‘*met* + bezittelijk voornaamwoord + telwoord’, bijv.

De rovers waren *met z’n/hun dertigen*.
Laten we *met z’n/ons allen* een lied aanheffen.
Ze hadden het *met z’n/hun drieën* uitgewerkt.
Met z’n hoevelen waren jullie?

In alle gevallen kan *z’n* gebruikt worden, ongeacht de persoon en het natuurlijke geslacht. Behalve een hoofdtelwoord kan in deze constructie ook het onbepaald voornaamwoord *allen* voorkomen: *met z’n allen*. De onbepaalde hoofdtelwoorden *veel* en *weinig* kennen deze mogelijkheid niet. Ze kunnen wel met het voorzetsel *met* alleen verbonden worden. Als men het antwoord op de in het laatste voorbeeld gestelde vraag schuldig moet blijven, kan men bijv. wel antwoorden: *Dat weet ik niet, met velen in ieder geval*.

Opmerking—Voorals in regionaal taalgebruik kunnen ook wel bepaalde hoofdtelwoorden met *met* verbonden worden, bijv. *we waren met vijven*. Vaak wordt dan van het telwoord de gewone vorm (zonder *-en*) gebruikt: *we waren met vijf*. Dit laatste geldt ook in andere gevallen: *het schip brak in twee, de regel van drie, wij twee*.—

In de laatste constructie kunnen, in tegenstelling tot de twee voorgaande, telwoorden voorkomen die hogere getallen aanduiden. De grens van wat mogelijk is, verschilt individueel. In de praktijk gaat het gebruik van de

vorm op *-en* tot 100, maar in principe is *we waren met z'n honderd twintigen* (= 'precies 120') niet uitgesloten.

Regionaal komen in de laatste twee vermelde constructietypes ook wel vormen van het telwoord met *ge-* voor, bijv. *wij getweeën, (met) ons gedrieën*. In de standaardtaal zijn dergelijke vormen beperkt tot predikatief gebruik, bijv.

Ze liepen *getweeën* door het park.

Gedrieën bijeen zitten de fractievoorzitters van de KVP, de ARP en de CHU vanuit de studio een innige verbondenheid uit te stralen.

- b *Honderd, duizend, miljoen* en *miljard* krijgen door toevoeging van de uitgang *-en* een meervoudig, én een onbepaald karakter. De betekenis is 'een onbepaald aantal keer 100, 1000, enz.'. Voorbeelden zijn:

Er lagen *honderden* spijkertjes op de grond.

Op het Rogierplein verzamelden zich *duizenden* demonstranten.

De Tweede Wereldoorlog heeft *miljoenen* slachtoffers gemaakt.

5 · 2 · 3 · 2

Verkleinwoordvormen

Een aantal hoofdtelwoorden kunnen een 'verkleinwoordvorm' krijgen met een affectieve waarde. In de praktijk is deze mogelijkheid beperkt tot *één, twee, drie, vier*, (hooguit *vijf*) en *beide*, in constructies met een persoonlijk voornaamwoord en met *met* + een bezittelijk voornaamwoord (zie 5·2·3·1),²⁹⁴ bijv.

Zullen we gezellig *met z'n tweetjes/met z'n beidjes* uit eten gaan?
Wij tweetjes weten het wel.

in de partitieve constructie *er ... eentje*, bijv.

(Ik heb al een kaartje.) Ik heb *er* al *eentje*.

en in de uitdrukking *in z'n eentje*, bijv.

Ze had het helemaal *in d'r eentje* gedaan.

In het laatste geval moet het bezittelijk voornaamwoord wel met het natuurlijke geslacht corresponderen.

5 · 2 · 4

Bijzonderheden over het getal van maat- en tijdaanduidende substantieven na hoofdtelwoorden

- 1 Substantieven die een of andere maat (dimensie, inhoud, aantal, bedrag, gewicht enz.) aanduiden, evenals de frequentie-aanduidende woorden *keer* en *maal* blijven gewoonlijk enkelvoudig na een bepaald hoofdtelwoord

(behalve na *beide*), na de onbepaalde hoofdtelwoorden *hoeveel* en *zoveel*, evenals na de woordgroep *een paar* (deze laatste wordt in dit boek als een equivalent van een onbepaald voornaamwoord beschouwd, zie 4·9·3·7). 274

Voorbeelden, verdeeld naar de aard van het substantief, zijn:

a dimensie (lengte, breedte, hoogte, diepte, oppervlakte):

drie/hoeveel/zoveel/een paar centimeter, vierkante meter, kilometer, duim, voet, el, are, hectare

b inhoud:

drie/hoeveel/zoveel/een paar centiliter, liter, mud, kubieke meter

c aantal:

drie/hoeveel/zoveel/een paar dozijn, gros, paar.

Tot deze groep zijn ook de substantieven *miljoen*, *miljard*, *biljoen*, enz. te rekenen, evenals de woorden *procent/percent* en *man* (in de sekseneutrale betekenis 'personen'), bijv.

zeventien miljoen, tachtig miljard, hoeveel biljoen, twintig procent, zoveel man

d gewicht:

drie/hoeveel/zoveel/een paar ons, gram, pond, kilo, ton

e bedrag:

drie/hoeveel/zoveel/een paar cent, centiem, gulden, frank, ton (= f 100 000), mark, roebel, pond
maar: tien kronen

f maal, keer:

drie/hoeveel/zoveel/een paar maal, keer (*ook wel*: keren).

Opmerking 1 — Het substantief *graad* krijgt wel de meervoudsvorm, bijv. *tien graden onder nul*. —

² Tijdaanduidende substantieven staan in de onder *1* genoemde gevallen in het meervoud, behalve de substantieven *jaar*, *uur* en *kwartier*. Voorbeelden:

vijf/hoeveel/zoveel/een paar seconden, minuten, dagen, weken, maanden, decennia, eeuwen
maar: zes/hoeveel/zoveel/een paar jaar, uur, kwartier.

In regionaal taalgebruik wordt ook wel *maand* gebruikt in plaats van

maanden:

Mijn neefje is nu precies vier *maand* oud. <regionaal>

- 3 In bepaalde gevallen worden de onder 1 en 2 bedoelde substantieven toch in het meervoud gebruikt.
- Maataanduiders die als voorwerpsnaam gebruikt worden, bijv.

drie guldens, franken ('geldstukken'), drie meters ('maatstukken'), drie kilo's ('gewichtseenheden').

Ook (concrete) substantieven die een bepaalde inhoud, omvang, e.d. aangeven zonder dat ze (nog) als officiële rekeneenheden gangbaar zijn, komen in het meervoud, bijv.

Hij dronk altijd twee *kannen* / tien *kopjes* koffie.
Neem twee *eetlepels* olie.
Ze aten twee *borden* pap.
Ze kunnen makkelijk tien *glazen* / twee *flessen* / twee *vaatjes* bier op.
De kamer is zeven *stappen* breed.

en ook:

drie stuivers, dubbeltjes, kwartjes, tientjes, belga's.

- Als de nadruk gelegd wordt op afzonderlijke entiteiten of om de nadruk te leggen op een bepaalde (meestal als vervelend ervaren) tijdsduur, bijv.

Pak je even die drie kilo's suiker? (= 'drie pakken van een kilo')
Ik moest daar wel drie *uren* wachten.
Er waren sindsdien drie *jaren* verlopen.

- Altijd als er een adjectief voor het substantief staat, bijv.

We zaten drie angstige *uren* in de schuilkelder.
De wandelaars hadden nog vijf zware kilometers voor de boeg.
Ze zijn vijf lange *jaren* weggeweest.

Opmerking 2—Gevalen als *drie koffie*, *twee bier*, e.d. vormen geen uitzondering op de gewone regels voor het gebruik van het meervoud, omdat deze constructies beschouwd kunnen worden als verkortingen van *drie kopjes koffie*, *twee glazen bier*, enz. Zie 13·3·3. —

707

5·3 Rangtelwoorden

5·3·1

Vorming van de rangtelwoorden

De *bepaalde* rangtelwoorden worden gevormd door toevoeging van het achtervoegsel *-de* of *-ste* aan een bepaald hoofdtelwoord (met uitzondering van *één*, *beide* en *drie*). De telwoorden *twee*, *vier* t.e.m. *zeven*, *negen* t.e.m. *negentien* krijgen *-de* toegevoegd, bijv.

tweede, zevende, elfde, vijftiende.

Met *drie* correspondeert het rangtelwoord *derde*.

Acht en de telwoorden vanaf *twintig* krijgen het achtervoegsel *-ste*, bijv.

achtste, twintigste, drieënveertigste, vijfentachtigste.

Met *één* correspondeert het rangtelwoord *eerste*.

Rangtelwoorden die afgeleid zijn van samengestelde hoofdtelwoorden worden op dezelfde manier gevormd, bijv.

tweehonderd en zevende, driehonderd achtendertigste, zeventuizendste.

Naast *honderd* (*en*) *één*, *duizend* (*en*) *één* zijn zowel *honderd en eerste*, *duizend en eerste* als *honderd en eende*, *duizend en eende* mogelijk.

Als *onbepaalde* rangtelwoorden kan men beschouwen de woorden *middelste*, *laatste*, die een relatieve plaats in een reeks aanduiden, het vragende *hoeveelste* en het verwijzende *zoveelste*, bijv. in

Je krijgt je salaris op de *laatste* werkdag van de maand.

De *hoeveelste* is het vandaag?

5·3·2

Gebruik van de rangtelwoorden

De rangtelwoorden kunnen gebruikt worden als bijvoeglijke voorbepaling bij een substantief of een equivalent daarvan. Ze nemen in het schema van de voorbepalingen dezelfde plaats in als de hoofdtelwoorden, waarmee ze in enkele gevallen samen op kunnen treden. Ze blijven altijd onveranderd, ongeacht het genus van het substantief en het woord (lidwoord, voornaamwoord, enz.) dat aan het rangtelwoord voorafgaat. (Vergelijk met het

gebruik van het adjectief 6·4·1·2.) Voorbeelden zijn:

325

de *zevende* dag, het *tweede* jaar, een *derde* kind.

Een bijzonder geval is het gebruik van het rangtelwoord in data, bijv. *de elfde november*. Het rangtelwoord duidt immers gewoonlijk niet het rangnummer van de maand in een reeks aan – wat in principe mogelijk is, bijv. *de elfde november (maand) in z'n leven* – maar het rangnummer van de dag in de betreffende maand.

Als een rangtelwoord en een hoofdtelwoord tegelijk in een groep voorkomen, dan zijn er onderling twee volgordes mogelijk, meestal met een verschil in betekenis (zie 13·2·4), bijv.

698

de *laatste drie* bladzijden
de *drie laatste* bladzijden

Bij namen van pausen, koningen, keizers e.d. komt het rangtelwoord, vergezeld van het bepaalde lidwoord, achter het substantief waar het bij hoort, bijv. *Johannes de drieëntwintigste*, *Karel de vijfde*.

Verder kunnen rangtelwoorden voorkomen in zelfstandig gebruik, bijv.

Je moet het vijfde hoofdstuk doornemen en het *zevende*.
De *hoeveelste* is het vandaag? De *tweeëntwintigste*.

Een substantief kan hier gemakkelijk aangevuld worden, in het laatste geval bijv. *de hoeveelste september* | *de tweeëntwintigste september*.

De enige vormverandering doet zich voor bij buitentekstelijk zelfstandig gebruik van (vooral onbepaalde) rangtelwoorden (gesubstantiveerde telwoorden). Als deze betrekking hebben op personen, krijgen zij in het meervoud de uitgang *-n*. Voorbeelden zijn:

Dit document is niet bestemd voor *derden*.
De *eersten* zullen de *laatsten* zijn.

5·4 Breukgetallen

5·4·1

Vorming van de breukgetallen

Breukgetallen worden gevormd door de verbinding van een rangtelwoord met een hoofdtelwoord, dat daaraan voorafgaat, bijv.

één zevende, twee derde, tien vijftwintigste, zeventien honderdste.

Een kan in het algemeen uitgesproken worden met een sjwa of met *ee* (maar: *één één derde* ($1\frac{1}{3}$)). Combinaties als *vijf honderd en derde* ($\frac{5}{103}$), *negen duizend zeventiende* ($\frac{9}{1017}$) komen in de praktijk alleen in de rekenkunde voor.

$\frac{1}{2}$ wordt in het Nederlands gelezen als *een half* (*een* uitgesproken met een sjwa).

$\frac{1}{4}$ wordt gelezen als *een kwart* of als *een vierde*, $\frac{3}{4}$ als *drie kwart* of *drie vierde*.

$1\frac{1}{2}$ wordt alleen maar gelezen als *anderhalf*.

Bij combinaties van een heel getal vanaf *twee* met de breukgetallen *een half* en *een kwart* (een zgn. ‘gemengd getal’) wordt steeds *en* tussengevoegd, bijv. *twee en een half, negentien en een half, dertig en een kwart*, enzovoorts. Bij combinaties van hele getallen met andere breukgetallen is *en* facultatief, bijv. *drieëntwintig (en) drie tiende, zeven (en) drie kwart*.

Voor de spelling (al dan niet aan elkaar schrijven) van breuken zie men 5·5·2.

303

5·4·2

Gebruik van de breukgetallen

Breukgetallen kunnen attributief gebruikt worden, als voorbepaling bij een substantief of een equivalent ervan, bijv.

een kwart liter melk, drie vierde procent, zeven tiende millimeter.

Het substantief na breukgetallen staat in het enkelvoud: *vier en een halve alinea, anderhalve bladzijde*.

Een combinatie van een heel getal met een breukgetal wordt in zijn geheel vóór het substantief waar het bij hoort geplaatst, bijv.

Hij liep de afstand in *drieëntwintig (en) drie tiende* seconde.

De plank is *negen en een halve* meter lang.

Die laatste *drie en een half* jaar van z'n leven waren de beste geweest.

301

-half wordt verbogen zoals de adjectieven (zie aldaar).

Een voorbeeld van zelfstandig gebruik vindt men in:

Een vijfde van de aanwezigen stemde tegen het voorstel.

Bij zelfstandig gebruik van breukgetallen waarvan de teller *twee* is of een groter aantal, kan er een vormverandering optreden. Beschouwt men de breuk als één geheel, dan blijft de noemer van de breuk onveranderd, bijv.

Ik heb nog maar *twee derde* van de tekst doorgelezen.

Als de breuk onderwerp van de zin is, dan komt de persoonsvorm in dergelijke gevallen in het enkelvoud te staan, bijv.

Negen tiende van de ondervraagden *bleek* geen mening te hebben.

Vier vijfde van die vloeistof *bestaat* uit water.

Als men de nadruk wil leggen op de afzonderlijke (gelijke) delen van de breuk, wat in de praktijk niet zo vaak voorkomt, dan krijgt de noemer een meervouds-*n*. Is die breuk onderwerp, dan komt de persoonsvorm in dergelijke gevallen ook in het meervoud te staan. Voorbeelden zijn:

Neem een derde olie en voeg er *twee derden* azijn aan toe.

Ze zouden de buit in zeven gelijke delen verdelen, maar uiteindelijk eiste de aanvoerder *drie zevenden* voor zich alleen op.

Vier vijfden van het kapitaal *waren* verloren gegaan.

5·5 Enkele spellingproblemen

5 · 5 · 1

Schrijfwijze van samengestelde hoofdtelwoorden

De volgende hoofdtelwoorden schrijft men in één woord:

- 1 Alle hoofdtelwoorden tot 100, bijv.

éénentwintig, zevenenveertig, achtennegentig.

- 2 Alle veelvouden van *honderd* en *duizend* die gevormd worden met een hoofdtelwoord uit 1 of met een veelvoud van 100, bijv.

driehonderd, zestienhonderd, vijfenzestighonderd;
zevenduizend, vierennegentigduizend, vijfhonderdduizend.

De volgende hoofdtelwoorden schrijft men niet aan elkaar:

- 1 Alle hoofdtelwoorden boven 100 (maar niet de veelvouden van 100), bijv.

honderd (en) één, tweehonderd vijfendertig, negentienhonderd tachtig, vijftienduizend negenhonderd (en) twaalf.

- 2 Alle veelvouden van *duizend* die gevormd worden met één van de hoofdtelwoorden uit 1, bijv.

honderd (en) één duizend, achthonderd (en) zevenentwintig duizend.

- 3 Alle veelvouden van *een miljoen*, *een miljard*, enz., bijv.

éénentwintig miljoen, dertig miljard.

De hiervan afgeleide rangtelwoorden worden op analoge wijze gespeld.

5 · 5 · 2

Schrijfwijze van breukgetallen

Over het algemeen worden teller en noemer afzonderlijk geschreven, bijv.

drie vijfde, elf twintigste, vijftien zesde, zeven zevenenveertigste.

Bestaan teller en/of noemer uit een samengesteld telwoord, dan worden die geschreven volgens de regels in 5·5·1. 303

Bepaalde, min of meer vaste combinaties schrijft men in één woord:

een *tweederde* meerderheid, een *zesachtste* maat.

6

Het adjectief (bijvoeglijk naamwoord)

- 6 · 1 Inleiding – 307
- 6 · 2 Indeling van de adjectieven – 308
- 6 · 2 · 1 Betekeniscategorieën van adjectieven – 308
- 6 · 2 · 2 Andere semantische indelingen – 310
- 6 · 2 · 2 · 1 Absolute en relatieve adjectieven – 310
- 6 · 2 · 2 · 2 Objectieve en subjectieve adjectieven – 311
- 6 · 2 · 3 Deelwoorden en adjectieven – 311
- 6 · 2 · 4 Enige bijzondere gebruiksgevallen – 313
- 6 · 3 Syntactische subklassen van adjectieven – 315
- 6 · 3 · 1 Inleiding: attributief en niet-attributief gebruik van adjectieven – 315
- 6 · 3 · 1 · 1 Attributief – 315
- 6 · 3 · 1 · 2 Zelfstandig – 315
- 6 · 3 · 1 · 3 Predikatief – 317
- 6 · 3 · 1 · 4 Bijwoordelijk – 317
- 6 · 3 · 2 Alleen attributief bruikbare adjectieven – 318
- 6 · 3 · 3 Alleen niet-attributief bruikbare adjectieven – 320
- 6 · 4 Vormkenmerken – 322
- 6 · 4 · 1 Verbuiging: buigings-*e* – 322
- 6 · 4 · 1 · 1 Buigings-*e*: algemeen – 322
- 6 · 4 · 1 · 2 Gebruik van de verbogen en de onverbogen vorm: hoofdregels – 325
- 6 · 4 · 1 · 3 Gebruik van de verbogen en de onverbogen vorm: speciale regels en twijfelgevallen – 328
- 6 · 4 · 2 Verbuiging: buigings-*s* en andere buigingsvormen – 331
- 6 · 4 · 2 · 1 Buigings-*s* – 331
- 6 · 4 · 2 · 2 Andere buigingsvormen in uitdrukkingen en in archaïsche taal – 332
- 6 · 4 · 3 Trappen van vergelijking – 332
- 6 · 4 · 3 · 1 Vorming van de trappen van vergelijking – 332
- 6 · 4 · 3 · 2 Gebruik van de stellende trap – 336
- 6 · 4 · 3 · 3 Gebruik van de vergrotende trap – 337
- 6 · 4 · 3 · 4 Gebruik van de overtreffende trap – 338
- 6 · 5 Woordvorming – 343
- 6 · 5 · 1 Afleiding – 343
- 6 · 5 · 1 · 1 Afleiding door middel van een voorvoegsel – 343
 - 1 De voorvoegsels *on-*, *non-*, *in-* en *a-*; *niet-* – 344
 - 2 De voorvoegsels *aarts-*, *hyper-*, *oer-*, *super-* en *ultra-*; *door-*, *in-*, *over-* – 346
 - 3 De voorvoegsels *anti-* en *pro-* – 348
 - 4 Het voorvoegsel *inter-* – 348

- 6 · 5 · 1 · 2 Afleiding door middel van een achtervoegsel – 349
 - 1 De achtervoegsels *-achtig*, *-ig* en *-erig* – 349
 - a Met een adjectief als grondwoord – 349
 - b Met een substantief als grondwoord – 350
 - c Met een werkwoordsstam als grondwoord – 352
 - 2 De achtervoegsels *-baar*, *-(e)lijk* en *-zaam* – 352
 - a Met een werkwoordsstam als grondwoord – 352
 - b Met een substantief als grondwoord – 355
 - c Met een ander woord als grondwoord – 356
 - 3 De achtervoegsels *-s*, *-isch* en *-er* – 357
 - a Met een substantief (persoonsnaam) als grondwoord – 357
 - b Met een substantief (naam van een dag, maand, seizoen, windstreek) als grondwoord – 357
 - c Met een substantief (geografische naam) als grondwoord – 358
 - d Met een van oorsprong vreemd substantief als grondwoord – 359
 - e Met een ander substantief als grondwoord – 360
 - 4 Het achtervoegsel *-en* bij stofnamen – 360
 - 5 Andere achtervoegsels – 361
 - a *-esk* – 361
 - b *-haftig* – 361
 - c *-iaans* – 361
 - d *-loos* – 362
 - e *-matig* – 362
- 6 · 5 · 1 · 3 Afleiding door middel van een combinatie van een voorvoegsel en een achtervoegsel – 363
- 6 · 5 · 2 Samenstelling – 364
 - 6 · 5 · 2 · 1 Substantief + adjectief – 364
 - 6 · 5 · 2 · 2 Substantief + deelwoord – 366
 - 6 · 5 · 2 · 3 Werkwoordsstam + adjectief – 367
 - 6 · 5 · 2 · 4 Adjectief + adjectief – 368
 - 6 · 5 · 2 · 5 Bijwoord (adjectief) + deelwoord of adjectief – 369
 - 6 · 5 · 2 · 6 Andere combinaties – 369
- 6 · 5 · 3 Samenstellende afleiding – 369

6.1 Inleiding

Naar de betekenis is een adjectief of bijvoeglijk naamwoord een woord dat een nadere bijzonderheid van zelfstandigheden aangeeft. Deze zelfstandigheden zelf worden aangeduid door substantieven (zie hoofdstuk 2) of equivalenten daarvan (bijv. een voornaamwoord; zie 4.1). Die nadere bijzonderheid die aan een zelfstandigheid toegeschreven wordt, kan een eigenschap (een kenmerk, een kwaliteit e.d.) zijn, of een toestand. Er doen zich ook nog andere betekenisverhoudingen tussen adjectieven en bepaalde zelfstandigheden voor. Hiervoor zie men de indeling van de adjectieven in 6.2. Voorbeelden van eigenschapsaanduidende woorden zijn *tenger*, *vierkant*, *lastig* in respectievelijk *een tengere jongen*, *het vierkante doosje*, *een lastige kwestie*; van toestandsaanduidende woorden: *dronken*, *ziek*, *nat* in respectievelijk *een dronken kerel*, *het zieke kind*, *het natte wegdek*. Zo'n eigenschap enz. kan zelf ook als een zelfstandigheid voorgesteld worden, bijv. *tengerheid*, *dronkenschap*, *leegte*. Zie hiervoor bij het substantief.

Morfologisch zijn adjectieven vooral gekenmerkt door het vermogen om trappen van vergelijking te vormen, bijv. *rood* – *roder* – *roodst*; *dik* – *dikker* – *dikst*. Niet alle subcategorieën delen deze mogelijkheid echter. Zie verderop, 6.4.3.1/III.

Syntactisch hebben adjectieven het kenmerk dat ze als zinsdeel of als zinsdeelstuk in een zin kunnen optreden. In het eerste geval kunnen ze onder meer naamwoordelijk deel van het gezegde zijn, zoals in *de jongen is blond*. In het tweede geval kunnen ze, al dan niet gecombineerd met een lidwoord, deel uitmaken van een substantiefgroep (zie hoofdstuk 13). Met dit laatste hangt een ander morfologisch kenmerk van adjectieven samen, namelijk de mogelijkheid om een buigings-*e* te krijgen, bijv. *blonde* (van *blond*) in *een blonde jongen*. Dit syntactisch-morfologische aspect wordt in 6.4.1 verder besproken. Worden adjectieven als bepaling bij een substantief gebruikt, dan spreekt men van attributief gebruikte adjectieven, in alle andere gevallen van niet-attributief gebruikte adjectieven. Dit syntactische onderscheid wordt in 6.3.1 nader uitgewerkt.

Voorts kunnen adjectieven zelf als kern van een adjectiefgroep optreden. Ze kunnen dan onder meer gecombineerd worden met een bijwoord of met een voegwoordbepaling, bijv. *blond* – *erg blond* – *blond als een viking*. Zie voor dergelijke verbindingsmogelijkheden hoofdstuk 16.

6.2

Indeling van de adjectieven

Adjectieven kunnen op verschillende manieren ingedeeld worden. Hieronder volgen enkele mogelijke onderscheidingen op grond van de betekenis. Tot slot van deze paragraaf zal aandacht besteed worden aan enkele speciale gebruiksgevallen alsmede aan de relatie tussen deelwoorden en adjectieven. Andere indelingen die in dit hoofdstuk nodig zijn, worden behandeld in 6.3.

315

6.2.1

Betekenis categorieën van adjectieven

Adjectieven kan men semantisch als volgt indelen:

- 1 Eigenschapswoorden: deze noemen een bijzonderheid die niet aan bepaalde omstandigheden gebonden is. Hierbij kan men verder een onderscheid maken in:
 - a adjectieven die een zintuiglijk of fysisch waarneembare eigenschap aangeven, waaronder vorm en kleur, bijv.

een *vierkant* doosje, een *driehoekig* verkeersbord, die *gelijkbenige* driehoek, *cilindrische* inhoudsmaten, het *tweedelige* standaardwerk; een *groene* appel, een *knalrood* jurkje; een *dikke* boom, een *hoge* hoed, een *koele* drank, een vrij *lang* verhaal, *buigzaam* materiaal

- b adjectieven die een gedachte eigenschap of een door redenering (bijv. vergelijking, enz.) afgeleide eigenschap noemen, bijv. respectievelijk

die *aardige* jongen, een *prachtige* beukenlaan, een tamelijk *moelijk* hoofdstuk, *interessante* mededelingen, dat *oersaaie* boek; een *doelmatige* aanpak, *tegenstrijdige* berichten, de *originele* tekst, een erg *actueel* onderwerp, een zeer *leesbaar* boek, een *onverklaarbare* oorzaak, een *beestachtige* moord, *houtkleurig* papier

- c adjectieven die een 'typische' eigenschap aangeven, te omschrijven met 'eigen aan, behorend tot, afkomstig van + substantief'; ze komen overeen met een bij het substantief achtergeplaatste voorzetselbepaling, bijv.

plantaardige olie (= 'olie van planten'), *dierlijke* vetten (= 'vetten van dieren'), de *menselijke* geest (= 'de geest van de mens'), *wiskundige* formules (= 'formules uit de wiskunde'), een *taalkundig* geschrift (= 'een geschrift over of uit de taalkunde'), *democratische* beginselen (= 'beginselen van de democratie').

Bepaalde adjectieven kunnen zowel tot subcategorie *1b* als tot subcategorie *1c* behoren, naargelang van de afgeleide of de eigenlijke betekenis ervan. Zo behoren *dierlijk* (= 'van, afkomstig van een dier') evenals *menselijk* (= 'van, eigen aan de mens') tot groep *1c*, maar *dierlijk* (= 'als van dieren') en *menselijk* (= 'als van mensen') tot groep *1b*.

2 Adjectieven die de oorsprong van of enig verband met een zelfstandigheid noemen. Ze sluiten nauw bij de onder *1c* genoemde subcategorie aan. Ze hangen samen met de klasse van de eigennamen. Het zijn met name allemaal afleidingen van

a geografische namen, bijv.

Friese nagelkaas, de *Belgische* consul, een *Japanse* nachtegaal, de *Europese* Gemeenschap, een *Weense* operette, *Zeeuwse* mosselen, het *Vietnamese* volk

b persoonsnamen, bijv.

de *Kantiaanse* categorieën, *Vondeliaanse* klanken, de *marxistische* leer, de *euclidische* meetkunde, de *Gregoriaanse* kalender.

3 Stofadjectieven: deze noemen de stof waaruit de zelfstandigheid bestaat, bijv.

een *zilveren* zakhorloge, een *plastic* dopje, die *betonnen* muur, dat *gietijzeren* hekje, een *tinnen* potje, de *glazen* stolp, haar *kanten* mutsje.

4 Toestandswaarden: dit zijn adjectieven die een min of meer toevallige en voorbijgaande bijzonderheid aanduiden, die uit de omstandigheden voortvloeit; hiertoe kan men rekenen:

a adjectieven zoals in

het *zieke* kind, een *dronken* vrouw, *blijde* mensen, een *bange* poes, *natte* sokken, de *boze* leraar, een *volle* tank

b adjectieven die een nauwe eenheid vormen met een werkwoord, zoals *afhandig* (maken), *braak* (liggen), *wijs* (maken), *kwijt* (raken), en adjectieven die met een koppelwerkwoord verbonden worden en een oorzakelijk voorwerp of een voorzetselvoorwerp vereisen (zie hiervoor 21·5 en 21·7), zoals *bezig* (zijn met), *betrokken* (zijn bij), *bijster* (zijn), *indachtig* (zijn), *opgewassen* (zijn tegen), enz.; deze adjectieven hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat ze niet zonder meer bijvoeglijk gebruikt kunnen worden (maar zie 6·3·3/2). 848, 858

5 Adjectieven die een algemene tijdsaanduiding (verleden – heden – toekomst), een tijdsduur, een afstand, een richting of een niet geografisch bepaalde plaats (vergelijk 2a) aangeven, zoals 320

het *voorbije* weekend, de *huidige* moeilijkheden, *aanstaande* zaterdag, *verleden* maand, de *toenmalige* voorzitter, het *toekomstige* jaar; een *jaarlijkse* vergadering, een *vierjarige* overeenkomst, de *vierdaagse*

werkweek; de zeer *nabije* toekomst, het *recente* verleden; een *ver* land; een *linkse* deur, een *zijwaartse* beweging, een *voorwaartse* pas.

Reeksaanduidingen zoals *middelste*, *onderste*, *voorst*e, *laatste*, e.d., bijv. in *de middelste groep*, *de onderste plank*, *de voorste rij*, *de laatste dag*, met als gemeenschappelijk kenmerk dat ze op *-ste* uitgaan, kunnen ook beschouwd worden als rangtelwoorden (vgl. *eerste*; zie hoofdstuk 5).

287

6 Modale adjectieven of oordeelwoorden: deze kunnen een gevoelsmodaliteit uitdrukken, bijv.

dat *verdomde* boek, dat *stomme* beest, die *bliksemse* (*drommelse*/*donderse*/*duivelse*/*dekselse*) jongen

of een andere modaliteit, bijv.

de *vermoedelijke* dader, een *schijnbare* tegenstelling, de *stellige* verzekering, een *mogelijke* indeling, een *toevallige* samenloop van omstandigheden, *noodzakelijke* uitgaven.

6 · 2 · 2

Andere semantische indelingen

Behalve de hierboven gemaakte indeling zijn nog andere semantische indelingen van adjectieven mogelijk, die ten dele door de opgesomde subcategorieën heen lopen. We noemen met name het betekenisonderscheid tussen absolute en relatieve adjectieven en dat tussen objectieve en subjectieve adjectieven. Deze onderscheidingen hoeven elkaar niet uit te sluiten.

6 · 2 · 2 · 1

Absolute en relatieve adjectieven

Absolute adjectieven noemen we die adjectieven waarvan de interpretatie niet afhankelijk is van enig criterium buiten de bepaalde zelfstandigheid. Een zekere eigenschap, enz. komt aan een bepaalde zelfstandigheid toe of niet. De interpretatie van relatieve adjectieven daarentegen is afhankelijk van al dan niet persoonlijke criteria die de taalgebruiker kan aanleggen. Het genoemde onderscheid is van belang omdat er een syntactisch (c.q. morfologisch) verschijnsel meer correspondeert. Relatieve adjectieven zijn namelijk afgezien van de in 16·2·1 vermelde beperkingen in principe op een of andere manier gradeerbaar door middel van afleiding, samenstelling; comparatie; toevoeging van een graadaanduidend bijwoord; voorbeelden hiervan zijn: *hypermodern*, *reuzeleuk*, *steengoed*; *natter*, *grootst*; *vrij groot*, *erg blij*). Absolute adjectieven kennen deze mogelijkheden niet. Gevallen als *erg Frans*, *nogal metalen*, *vierkanter* zijn dan ook uitgesloten, of alleen in bijzondere toepassingen gebruikelijk.

748

Tot de absolute adjectieven rekent men wel de adjectieven die een essentiële eigenschap aangeven zoals de vorm, de stof waaruit iets bestaat (maar niet de kleuraanduidingen), adjectieven die een 'typische' eigen-

schap aangeven, van eigennamen afgeleide adjectieven, de uitsluitend niet-bijvoeglijk bruikbare adjectieven, de meeste adjectieven die een algemene tijdsaanduiding enz. aangeven (subcategorie 5), alsmede de modale adjectieven. Hierbij moet nog worden opgemerkt dat de betekenis van een aantal adjectieven zowel absoluut als relatief kan zijn, naargelang ze in letterlijke of afgeleide zin gebruikt worden. Vergelijk bijvoorbeeld gevallen als *mense-lijk* en *dierlijk* onder groep 1 in de voorgaande paragraaf. Een ander voorbeeld is het adjectief *vierkant*, dat in strikt wiskundige zin absoluut te noemen is, maar in de betekenis 'lijkend op een vierkant' relatief. In het laatste geval kan men bijv. zeggen *dit doosje is vierkanter dan dat daar*. Ook ten aanzien van adjectieven die van eigennamen afgeleid zijn, doet zich dit verschijnsel voor. In de betekenis 'als van/in-' (vergelijkend) zijn van geografische namen afgeleide adjectieven wel gradeerbaar, bijv. *Franser kan het niet; het doet wel erg Amerikaans aan*.

6 · 2 · 2 · 2

Objectieve en subjectieve adjectieven

Adjectieven kunnen objectief genoemd worden als de taalgebruiker voor de toepasbaarheid ervan op een bepaalde zelfstandigheid objectieve criteria kan hanteren. Over die toepasbaarheid kan worden gediscussieerd aan de hand van algemene kennis, ervaring en algemeen aanvaarde criteria zoals meetbaarheid. Behalve individuele verschillen (qua waarneming en kennis), kunnen ook nog verschillen in maatstaf optreden naargelang van de te bepalen zelfstandigheid. Zo zal men voor de grootte van een knikker een andere norm hanteren dan voor die van een planeet. Zijn de criteria die de taalgebruiker aanlegt daarentegen louter persoonlijk en intuïtief, dan spreekt men van subjectieve adjectieven. De grens tussen objectief en subjectief is evenwel niet in alle gevallen heel scherp te trekken.

Tot de objectieve adjectieven kan men o.a. rekenen eigenschapswoorden als *dik*, *hoog*, *warm*, *lang*, *vloeibaar*, enz., kleuraanduidende adjectieven, abstracte eigenschapsaanduidingen als *doelmatig*, *verschillend*, *soortgelijk*, enz., maar ook stofadjectieven (men kan bijvoorbeeld expliciteren welke kenmerken aanwezig dienen te zijn om van *linnen* te kunnen spreken). Een subjectief betekenselement hebben eigenschapswoorden als *mooi*, *nuttig*, *aardig*, *deftig*, *interessant*, *vervelend*, en uiteraard alle zgn. oordeelswoorden.

6 · 2 · 3

Deelwoorden en adjectieven

Het bestand van de adjectieven kan nog aanzienlijk worden uitgebreid met tegenwoordige en voltooid of passieve deelwoorden, die op dezelfde wijze als adjectieven gebruikt kunnen worden (vergelijk echter 13·2·6 en 13·4·10). Voorbeelden van als adjectief gebruikte deelwoorden zijn:

het *spelende* kind, een *vertrekkende* trein, de *getypte* tekst, een *voorgelezen* verklaring, de *aangekondigde* maatregelen, de *verwerkte* informatie, de *binnengekomen* stukken, en vele andere.

Dergelijke als adjectief gebruikte deelwoorden hebben een duidelijk werkwoordelijke waarde. Wordt met het deelwoord echter een bepaalde typerende eigenschap of toestand van de ermee verbonden zelfstandigheid aangeduid (soms als resultaat van de genoemde werking), dan ontstaat een overgang naar zgn. deverbatieve, d.w.z. van deelwoorden afgeleide, adjectieven. Vergelijk bijv. de eerste twee voorbeelden hierboven met *een staande klok*, *het reizend toneelgezelschap*, *hangende tuinen*, *stromend water*. Elk kind dat speelt is *een spelend kind*, maar niet elke klok die toevallig ergens staat is ook *een staande klok*, enzovoorts. Voorbeelden van adjectieven die van voltooid of passieve deelwoorden zijn afgeleid, zijn: *gebonden* (= 'met een band erom' of 'dik'), *overleden* (= 'dood') en *uitgehongerd* (= 'door/van honger uitgeput of omgekomen') in respectievelijk de groepen *een gebonden boek/gebonden soep*, *onze overleden medeparochianen*, (*voor*) *de uitgehongerde bevolking* (*kwam de bevrijding te laat*).

Vergelijk in dit verband het gebruik van het deelwoord *gesloten* in (1a) en dat van het deverbatieve adjectief *gesloten* (= 'dicht') in (1b):

- (1a) (De burgemeester liet de club wegens geluidsoverlast sluiten.) De door de burgemeester *gesloten* club was al lang een doorn in het oog van heel wat buurtbewoners.
- (1b) Op zaterdag stonden de vaste bezoekers dan ook voor *gesloten* deuren.

Meer voorbeelden hiervan kan men aantreffen in 8·4·5/2, waar bovendien – 452 evenals in 8·6·2·3/1 *Opmerking* – een syntactisch verschil tussen voltooid of 527 passieve deelwoorden enerzijds en (deverbatieve) adjectieven in een naamwoordelijk gezegde anderzijds gedemonstreerd wordt.

Bij de zojuist genoemde groep kunnen zich overgangsgevallen voordoen in de richting van 'echte' adjectieven, die enkel in vorm met een deelwoord overeenkomen maar een afwijkende, overdrachtelijke betekenis hebben. Vergelijk bijv. gevallen als *overdreven* (= 'al te/onredelijk groot') en *gekleurd* (= 'tendentieus') zoals in *zijn overdreven afkeer van Hegels filosofie*, *een wel zeer gekleurde berichtgeving* met adjectieven als:

een erg *gesloten* karakter (= 'zich weinig of niet uitend'), een *geslepen* kerel (= 'listig'), een *ingewikkeld* verhaal (= 'moeilijk'), een *opgeruimd* iemand (= 'vrolijk'), een *onderworpen* iemand (= 'gedwee, onderdanig'), de *uitgehongerde* wandelaars (= 'zeer hongerig').

Voorbeelden van met tegenwoordige deelwoorden te vergelijken adjectieven zijn onder meer *bindend* (= 'vast'), *overtuigend* (= 'geschikt om te overtuigen') en *sprekend* (= 'duidelijk, klaar'), respectievelijk in de groepen *een bindende afspraak*, *een overtuigend bewijs* en *een sprekend bewijs*. Een aantal van dergelijke adjectieven vertoont bovendien een verschil in accentuering met de ermee corresponderende scheidbaar samengestelde werkwoorden. Terwijl deze werkwoorden het accent vooraan hebben, dragen de adjectieven het accent op de tweede lettergreep. Vergelijk bijv. de werkwoorden *áánhouden*, *nádenken*, *ópvolgen*, *ópwinden*, *úitmunten*, *úitsteken* en *vóórtvaren* met de adjectieven *aanhóudend*, *nadénkend*, *opvolgend*, *opwindend*, *uitmúntend*, *uitstékend*

en *voortvárend*. Met tegenwoordige deelwoorden overeenkomende adjectieven verschillen verder van hun werkwoordelijke pendanten doordat ze gebruikt kunnen worden als deel van een naamwoordelijk gezegde (zie 6·3·1) bijv. *de afspraak is bindend, hij is opvolgend*. Tegenwoordige deelwoorden kennen deze mogelijkheid niet. Uitgesloten is dan ook bijv. *het kind is spelend*, e.d. tenzij in bijzondere gevallen als *het onderzoek is gaande, het verzet blijft groeiende*, waarin het deelwoord meestal de vorm op *-de* heeft en waarin er sprake is van een duratieve of inchoatieve betekenis (zie 21·1·2·2/2). Adjectieven als *bindend, opvolgend* enz. kennen deze laatste mogelijkheid juist weer niet. 315

Een algemeen verschil tussen deelwoorden en daarvan afgeleide of erop lijkende adjectieven is dat de eerste niet voor gradering in aanmerking komen – uitgesloten is dus *een erg spelend kind* e.d. – terwijl de adjectieven, voor zover ze geen absolute betekenis hebben zoals onder meer *gesloten* ('dicht'), deze mogelijkheid wel kennen. 810

6 · 2 · 4

Enige bijzondere gebruiksgevallen

- 1 Op grond van de bijzondere betekenisverhouding tussen adjectief en substantief spreekt men in een aantal gevallen van zgn. indirect of metonymisch gebruikte adjectieven. Het adjectief noemt dan een bijzonderheid die niet rechtstreeks in betrekking staat tot de bepaalde zelfstandigheid, maar meestal iets mededeelt van een levend wezen dat ermee in verband gebracht kan worden. Het betreft hier eigenschapswoorden of toestandswoorden. Heel wat deelwoorden kunnen aldus gebruikt worden. Voorbeelden van metonymisch gebruikte adjectieven zijn:

benauwd weer ('weer waarvan men het benauwd krijgt'), *gezonde* kost ('kost die gezond is voor iemand'), een *pijnlijke* vergissing ('vergissing waarvan men pijn heeft'), de *vallende* ziekte ('ziekte waarbij de patiënt steeds neervalt'), een *lachend* antwoord ('antwoord waarbij men lacht'), een *luie* stoel ('stoel waarin men kan luieren'), een *bang* voorgevoel ('een voorgevoel dat iemand bang maakt'), een *geleerde* verhandeling ('een verhandeling met een geleerde inhoud').

Toestandswoorden worden soms verbonden met een substantief dat een uiting noemt van de door het adjectief beschreven toestand, bijv.

op *prikkelbare* toon, een *nijdig* geblaf, een *vermoeide* zucht, een *hol* geluid ('geluid dat ontstaat door een hol iets'), een *blij* uitroep, een *woedende* brief, een *boos* telefoontje, een *nieuwsgierige* vraag, *dronken* gebral.

Een voorbeeld van een niet met een levend wezen in verband staand adjectief is *hangend* in de combinatie *hangend confectievervoer*.

- 2 Uit de epische stijl (vooral in klassieke teksten) is het stereotiepe gebruik bekend van een aantal adjectieven zoals in *het eeuwige Rome, de listige Odysseus, de blankarmige Helena, de snelvoetige Achilleus, de roosvingerige dageraad*.

Men noemt ze dan epitheta ornantia (meervoud van epitheton ornans) of versierende adjectieven.

- 3 Men spreekt van een pleonasme als een adjectief bij een substantief overtollig is, d.w.z. dat de bijzonderheid uitgedrukt door het adjectief al inherent is aan de genoemde zelfstandigheid. Voorbeelden zijn:

een *jonge* spruit, *gele* boterbloemen, het *rode* bloed, de *witte* sneeuw,
vaderlandslievende patriotten.

6.3

Syntactische subklassen van adjectieven

Adjectieven kunnen op syntactische gronden in subklassen ingedeeld worden. Daartoe worden hieronder eerst de syntactische gebruiksmogelijkheden van adjectieven, die in 6·1 globaal aangegeven zijn, nader gespecificeerd. 307

6·3·1

Inleiding: attributief en niet-attributief gebruik van adjectieven

Adjectieven kunnen op twee manieren gebruikt worden: attributief en niet-attributief. Bij het niet-attributieve gebruik kan men verder een onderscheid maken tussen zelfstandig, predikatief en bijwoordelijk gebruik.

6·3·1·1

Attributief

Men spreekt van attributief of bijvoeglijk gebruik als het adjectief een onderdeel vormt van een woordgroep met een substantief of een equivalent daarvan als kern, d.w.z. als het bijvoeglijke bepaling is in een substantiefgroep. Zie voor deze mogelijkheid 13·2·5. Voorbeelden van attributief gebruikte adjectieven zijn de gecursiveerde woorden in: 699

een *rebelse* meid
de *dure* hoed
een kindeke *klein*

6·3·1·2

Zelfstandig

Zelfstandig gebruikte adjectieven kan men aantreffen in woordgroepen als *duidelijke afspraken en onduidelijke, witte druiven en blauwe, gezonde kinderen en zieke*, waarin men *onduidelijke, blauwe* en *zieke* makkelijk vanuit de context kan aanvullen met respectievelijk de substantieven *afspraken, druiven* en *kinderen*. In dergelijke groepen noemen we de gebruikte adjectieven binnentekstelijk zelfstandig. Vergelijkbare gevallen doen zich voor in de volgende zinnen:

- (1) Reik je me eerst even *die grote dozen* aan, en dan *die kleine*?
- (1a) Reik je me die dozen even aan? Eerst *die grote* als je wil, daarna *die kleine*.
- (2) *Een lang werkstuk* is op zich nog niet beter dan *een kort*.

- (3) De derde oplossing is *de goede*.
- (4) In gevallen als *de zjuist opgesomde* is aanvulling niet onmogelijk.
- (5) Mijn broer heeft drie dochters. Anita is *de grootste*.

Ook in deze voorbeelden kunnen de laatste gecursiveerde groepen telkens vanuit de context (dezelfde zin of een voorafgaande zin, bijv. (1a) en (5)) aangevuld worden. Is een aanvulling alleen uit de situatie mogelijk, dan kan men van buitentekstelijk zelfstandig gebruik van een adjectief spreken, bijv. in (6):

- (6) (wijzend naar bloemen waarvan men de naam niet kent:) Doet u maar een bos van *die gele*.

Soms ligt een concrete aanvulling vanuit de context of de situatie niet voor de hand. Bij gevallen als *Napoleon wou de grootste zijn* (hier kan naar believen aangevuld worden: mens, veldheer, staatsman, enz. enz.) of *ze gelden als de verstandigste(n) van hun jaar* (leerlingen, kinderen, enz. enz.) doet zich een overgang voor naar gesubstantiveerde adjectieven, die los van enige context of situatie begrepen kunnen worden. Hebben deze bijv. betrekking op personen, dan worden er mensen in het algemeen met de door het adjectief genoemde eigenschap mee aangeduid. Voorbeelden zijn:

- (7) *De groten* zijn groot dank zij *de kleinen*. ('wie groot resp. klein is')
- (8) *De zwakke* moet het met list winnen van *de sterke*. ('iemand die zwak resp. sterk is, de mens die zwak resp. sterk is')

Vergelijk in dit verband nog (9) met (9a):

- (9) *De zieken* mochten de eerste dagen nog geen bezoek ontvangen. ('de patiënten'; gesubstantiveerd adjectief)
- (9a) De gezonde soldaten mochten met verlof gaan, *de zieke* moesten in het hospitaal blijven. (binnentekstelijk zelfstandig gebruikt adjectief)

Gesubstantiveerde adjectieven worden in dit boek beschouwd als substantieven (zie 2·6·1·1/1 en 2·6·1·3/1).

70, 78

Voor het onderscheid binnentekstelijk en buitentekstelijk zelfstandig vergelijk men de parallele situatie bij de voornaamwoorden (zie 4·1·1).

156

Opmerking— In de geschreven taal krijgen buitentekstelijk zelfstandige adjectieven gewoonlijk en gesubstantiveerde adjectieven altijd een *-n* als uitgang als ze betrekking hebben op meerdere personen. Voorbeelden hiervan zijn respectievelijk: *ze behoren tot de best betaalden in deze maatschappij* en *de zieken, de gevallenen, de zwarten*. —

6 · 3 · 1 · 3 Predikatief

Van niet-attributief gebruik spreekt men verder als het adjectief, al dan niet vergezeld van een nadere bepaling (zie hoofdstuk 16), in de volgende zinsdeelfuncties voorkomt: 745

- 1 Naamwoordelijk deel van het gezegde, bijv.

Die hoed is *duur*.
Hij lijkt *dronken* te zijn.
Het wordt gauw *donker*.

- 2 Bepaling van gesteldheid, bijv.

Hij kwam *berooïd* van z'n wereldreis terug.
Die vis lust ik niet *rauw*.
Dit wasmiddel wast *witter*.
Ik vind hem *belachelijk*.
Deze toevoeging maakt de tekst al *heel wat beter*.

In deze beide gevallen spreekt men van predikatief gebruikte adjectieven, evenals bij vaste verbindingen als *handgemeen worden*, *kond doen*, *kwijt raken*, enzovoorts.

6 · 3 · 1 · 4 Bijwoordelijk

Een adjectief heet bijwoordelijk of adverbiaal gebruikt in de functie van bijwoordelijke bepaling (onder meer van hoedanigheid), bijv.

Werk maar *wat harder* door.
Ze ziet *heel slecht*.
Hij keek *verliefd* naar het meisje.
Dat boek is volgens mij *té duur* uitgegeven.

De traditionele grammatica spreekt hier van bijwoorden (zie 7·2).

375

In tegenstelling tot sommige andere talen heeft het Nederlands, op enkele kleinere groepen na (zie 7·4·2), geen typische vorm die systematisch samenhangt met het gebruik als bijwoordelijke bepaling. Ook vormen op *-(e)lijk* zijn niet per se bijwoorden, met uitzondering van de naast elkaar voorkomende woorden *abusievelijk* (bijwoord) – *abusief* (adjectief), *respectievelijk* (bijwoord) – *respectief* (adjectief, bijv. *de respectieve voorbeelden*), *bepaaldelijk* (bijwoord) – *bepaald* (adjectief), *voornamelijk* (bijwoord) – *voornaam* (adjectief), *vagelijk* (bijwoord, bijv. *iets vagelijk vermoeden*) – *vaag* (adjectief), *valselijk* (bijwoord, bijv. *iemand valselijk beschuldigen*) – *vals* (adjectief), *vrijelijk* (bijwoord, bijv. *zich vrijelijk overal naartoe kunnen begeven*) – *vrij* (adjectief), *wijselijk* (bijwoord, bijv. *wijselijk z'n mond houden*) – *wijs* (adjectief), en verder nog een aantal archaische, op basis van een adjectief gevormde bijwoorden zoals *bijzonderlijk*, *eendrachtiglijk*, *geduriglijk*, *gracieuslijk*, *lafhartiglijk*, *overvloe-* 380

diglijk, waarachtiglijk, enz. Vormingen op *-(e)lijk* op basis van substantieven en werkwoorden zijn echter meestal adjectieven, bijv.

een *verwerpelijke* houding
ongeneeslijke ziekten
Die fout is haast *onvergeeflijk*.
Dat artikel vind ik niet *deugdelijk*.

Opmerking 1 — *Respectievelijk* ziet men vaak als adjectief gebruikt, bijv. *alvo-rens de volgende bladzijden in te voegen in de respectievelijke hoofdstukken, (...)*. Hetzelfde geldt voor *successievelijk* ten opzichte van *successief*. —

Opmerking 2 — Op basis van een substantief gevormde woorden als *eendrachtelijk, hoofdzakelijk* zijn echter weer wel bijwoorden. —

Ook de voor het Nederlands zo typische ‘verkleinwoordvormen’ op *-jes* (respectievelijk *-pjes, -(e)tjes*; vergelijk voor deze varianten de vorming van diminutiva bij substantieven, 2·6·1·3/11), *-kens* of *-ies* zijn niet tot het bijwoor- 79
delijke gebruik beperkt als ze van een (ander) adjectief afgeleid zijn (zie bij
het bijwoord, 7·4·1). Deze vormen, die aan een adjectief een affectieve of 379
ironische betekenis geven, worden namelijk ook als naamwoordelijk deel
van het gezegde en als bepaling van gesteldheid gebruikt. Vergelijk bijv.

’t Is hier *frisjes*.
De patiënt is nog wat *flauwtjes/zwakjes*.
Ik vind het maar *povertjes*.
Maak het nu eens wat *netjes*.

met het adverbiale gebruik in:

Fijntjes merkte hij op dat de voorzitter op die manier eerst genoemd
zou worden.
Ze zitten er *warmpjes* in/bij.
Je moet je *netjes* gedragen.
Ze was *povertjes* gekleed.

6 · 3 · 2

Alleen attributief bruikbare adjectieven

Tot deze subklasse behoren:

- 1 Stofadjectieven, bijv. *de ijzeren kachel, plastic verpakkingen*. In plaats van

De kachel is ijzeren. <uitgesloten>
De verpakkingen zijn plastic. <uitgesloten>

gebruikt men omschrijvingen zoals *de kachel is van ijzer, de kachel is uit ijzer
gemaakt, de verpakkingen zijn van plastic*, e.d.

- 2 Van eigennamen afgeleide adjectieven die de herkomst van iets uitdrukken, bijv. *Bulgaarse wijnen, een Japanse nachtegaal, de Rijnlandse waaier*. Als dergelij-

ke adjectieven echter de betekenis hebben 'als van/in -', dan kunnen ze ook predikatief gebruikt worden, bijv.

Die manier van werken doet *erg Amerikaans* aan. (= 'als gebruikelijk in Amerika')
Zijn stijl is *nogal Vondeliaans*. (= 'als van, in de trant van Vondel')

Die mogelijkheid bestaat ook als het adjectief de betekenis heeft 'tot een gebied behorend', zoals in:

Pruisen was al sedert de middeleeuwen *Duits*. (= 'behorend tot Duitsland')

In de andere gevallen gebruikt men omschrijvingen, dus ook ter aanduiding van een nationaliteit. Uitgesloten is dan ook: *ben jij Nederlands, zijn ouders waren Pools*, e.d. Afleidingen op *-er* van geografische namen zijn in alle gevallen alleen maar bijvoeglijk te gebruiken, bijv. *de Soester apothekers, het Asser proces*.

- 3 Een aantal eigenschapswoorden die een typische eigenschap aangeven en omschreven kunnen worden met 'eigen aan' of 'behorend tot' (zie 6·2·1/1c), 308
bijv.

de vaderlandse bodem, de ouderlijke woning, de menselijke geest, de hoofdstedelijke vuilnisophaaldienst.

In een andere betekenis is echter bijv. wel mogelijk: *ze waren erg menselijk behandeld* ('humaan').

- 4 Een aantal tijd, tijdsduur, plaats, richting of afstand aangevende adjectieven (6·2·1/5), bijv. 309

de huidige premier, de vierdaagse werkweek, een voormalig parlementslid, het linkse huis.

Frequentie-aanduidingen op *-lijks* kunnen zowel bijvoeglijk als bijwoordelijk gebruikt worden, maar niet als naamwoordelijk deel van het gezegde. Voorbeelden:

een maandelijks uitkering – ons mededelingsbulletin verschijnt maandelijks; de wekelijkse was – de redactie komt wekelijks bijeen.

Vrijwel alleen als bijvoeglijke bepaling gebruikelijk, hoewel het gebruik als bijwoord in principe niet uitgesloten is, zijn bijv. *halfjaarlijks, driejaarlijks* als in *iets betalen in halfjaarlijkse termijnen, de driejaarlijkse staatsprijs voor letterkunde*. Voor meer voorbeelden en een opmerking over het gebruik als bijwoord zie men 6·5·1·2/2b). 355

Superlatieven, inclusief zgn. reeksaanduidingen, kunnen niet zonder meer niet-attributief worden gebruikt. Ze moeten steeds door *het* voorafgegaan worden (zie 6·4·3·4), bijv. *hij is het grootst*. In gevallen als *hij is de eerste, de* 338

laatste enz. hebben we te maken met zelfstandig gebruik. Een aanvulling hierbij is mogelijk, bijv. ... *van de klas*.

Als een adjectief metonymisch gebruikt is (zie 6·2·4), kan het vaak alleen ³¹³ maar bijvoeglijke bepaling zijn:

een *luie* stoel (*niet*: een stoel die lui is), in een *dronken* toestand (*niet*: een toestand die dronken is), ...

Voorts kunnen sommige adjectieven die voorbepaling zijn in bepaalde min of meer geijkte verbindingen, zoals *een politieke partij*, *de sociale academie*, *een instrumentaal ensemble*, in deze gevallen niet op een andere wijze gebruikt worden, hoewel ook deze adjectieven die mogelijkheid op zichzelf doorgaans wel hebben. Vergelijk bijv.

Het ensemble is instrumentaal. <uitgesloten>
Deze compositie is louter instrumentaal.

6 · 3 · 3

Alleen niet-attributief bruikbare adjectieven

Tot deze subklasse behoren:

- 1 Adjectieven die een vaste verbinding vormen met een werkwoord, zoals: *afhandig* (maken), *braak* (liggen), *gelegen* (komen), *gestand* (doen), *gewaar* (worden), *kond* (doen), *kwijt* (raken/zijn), (zich) *schrapp* (zetten), *jammer* (zijn/vinden), *handgemeen* (worden), (niet) *pluis* (zijn). Enkele voorbeelden in zinnen zijn:

Het terrein ligt al jaren *braak*.
Ik zal mijn belofte *gestand* doen.

Het is in dergelijke vaste verbindingen niet altijd duidelijk of de als naamwoordelijk deel van het gezegde of als bijwoordelijke bepaling gebruikte woorden als adjectief kunnen gelden.

- 2 Een hele reeks van adjectieven die met een koppelwerkwoord verbonden worden en die een oorzakelijk voorwerp vereisen, zoals *bijster*, *machtig*, *meester*, *waard*, *zat*, of een voorzetselvoorwerp, zoals *afhankelijk van*, *afkerig van*, *bang voor/van*, *bedacht op*, *beducht voor*, *begaan met*, *begerig naar*, *behept met*, *bekend met*, *belust op*, *benieuwd naar*, *bereid tot*, *besloten tot*, *bestand tegen*, *bestemd tot*, *betrokken bij/in*, *beu (van)*, *beviend met*, (zich) *bewust (van)*, *bezig met*, *blij met/om*, *deelachtig (aan)*, *dol op*, *gebeten op*, *gebrand op*, *gehecht aan*, *gek op*, *gekant tegen*, *gemeen (hebben) met*, *geneigd tot*, *gereed tot*, *gesteld op*, *gewend (aan)*, *gewoon (aan)*, *happig op*, *immuun tegen/voor*, *indachtig (aan)*, *ingenomen met*, *klaar met*, *ontbloot van*, *opgewassen tegen*, *prat (gaan) op*, *schuldig (zijn/zich-maken) aan*, *strijdig met*, *tevreden met/over*, *trots op*, *tuk op*, *vatbaar voor*, *verantwoordelijk aan/voor*, *verdacht op*, *verdiept in*, *verkikkerd op*, *verlegen om/met*, *verlekkerd op*, *versteld (staan) van*, *verstoken van*, *verstomd (staan) van*, *vervaard voor*, *vervreemd van*, *vervuld van*, *verwant aan/met*, *verzot op*, *vol van/met*, *voldaan met*, *vrij van*, *wars van*, *zeker (van)*. Enkele voorbeelden zijn:

Ze waren het spoor *bijster*.
 Hij was die praatjes (heel erg) *beu|moe|zat*.
 Hij is heel wat talen *machtig*.
 Ze zijn *begaan met* het lot van de armen.
 Ben jij *bereid tot* medewerking?
 Steeds meer wordt ze *afhankelijk van* hem.
 De fietser was *verantwoordelijk voor* het ongeluk.
 Dat boek was *vatbaar voor* kritiek.
 Omdat ze *bevriend waren met* het opperhoofd mochten ze blijven.

Een aantal adjectieven uit deze opsomming kunnen in een andere betekenis wel gewoon als bijvoeglijke bepaling voorkomen, evenals adjectieven die er alleen in vorm mee overeenkomen. Vergelijk met de gevallen hierboven bijv. de adjectieven *machtig*, *begaan*, *bereid*, *bewust*, *gek*, *verlegen*, *ontbloot* in respectievelijk de groepen *een machtig vorst*, *op de begane grond/het begane kwaad*, *goed bereide spijzen*, *de bewuste diefstal*, *een gekke clown*, *een verlegen kind*, *met ontbloot hoofd*.

Sommige van de onder 1 en 2 vermelde adjectieven kunnen daarentegen wel eens samen met een erbij horend voorwerp voorkomen in een vóór een substantief geplaatste constructie (zie hiervoor 13·5). Vergelijk bijv. de ⁷²⁴ volgende groepen:

- (1) een vatbare tekst <uitgesloten>
- (1a) een voor kritiek vatbare tekst
- (2) de vervulde jongen <uitgesloten>
- (2a) de van liefde voor haar vervulde jongen

3 Adjectieven als *anders*, *bekaf*, *(on)wel*, *pico-bello* in de voorbeelden

Hun gewoonten zijn *anders*.
 Na de wedstrijd waren ze *bekaf*.
 Plotseling werd hij *onwel*.
 De zaak is weer *pico-bello*.

6.4 Vormkenmerken

Tot de vormkenmerken van het adjectief rekent men ten eerste de mogelijkheid om buigingsvormen aan te nemen en ten tweede het vermogen om trappen van vergelijking te vormen.

6.4.1 Verbuiging: buigings-*e*

6.4.1.1 Buigings-*e*: algemeen

- 1 De meeste adjectieven hebben twee vormen: een met en een zonder *-e* (sjwa). Deze worden respectievelijk de verbogen en de onverbogen vorm genoemd. De hieronder opgesomde adjectieven echter kennen geen verbogen vorm:
- 1 Adjectieven die eindigen op *-a*, *-o*, *-e* (sjwa), *-en* (met sjwa), *-é*, *-i* of *-y* (waaronder van oorsprong niet-Nederlandse kleuraanduidende adjectieven en voltooid deelwoorden van onregelmatige en half-onregelmatige werkwoorden), bijv.

een *lila* zakdoek, een *albino* rat, *beige* sokken, een *roze* broek, dat *timide* jongetje, een *stupid*e opmerking, *retrograde* woordenboeken, een *morbid*e schoonheid, de *dronken* kerel, de *ervaren* chauffeur, een *effen* stof, de *open* deur, je *eigen* leven, het *bescheiden* meisje, *gesloten* luiken, een *gebonden* saus, het *privé* terrein, een *kaki* broek, een *sexy* kerel.

Adjectieven op *-u*, *-oe* en op *-ee* worden wel verbogen, bijv. *een cruë* opmerking, *die weeë* smaak, *dat moeë* gevoel.

Bij zelfstandig gebruik kunnen adjectieven (c.q. deelwoorden) soms wel een buigings-*e* krijgen, bijv.

in gevallen als de zojuist besprokene...

Hiervan te onderscheiden zijn gesubstantiveerde adjectieven zoals behandeld in 2.6.1.3/1, bijv. *het opene* (van zijn karakter) ..., *de overledene*, *de volwassene*. 78

- 2 Alle stofadjectieven, zowel Nederlandse (op *-en*, zie hierboven) als vreemde woorden, bijv.

gouden ringen, een *platina* horloge, een *zilveren* schaal, een *plastic* beker, een *mica* plaat, *wollen* sokken, de *nylon* regenjas, die *aluminium* buis, *rubber* handschoenen, een *houten* plank, de *stenen* tafelen.

3 Van geografische namen afgeleide adjectieven op *-er*, bijv.

Edammer kaas, de *Groninger* richting, het *Heerder* politiekorps, *Deventer* koek, de *Urker* vissers.

Andere adjectieven die op *-er* eindigen worden wel gewoon verbogen. Vergelijk met de zojuist gegeven voorbeelden bijv. *de lekkere soep*.

4 Ten slotte nog adjectieven als *rechter*, *linker*, *volbloed*, *halfbloed*, *gratis*, bijv. in

m'n linker buurman, (neem even) dat rechter boek daar, het volbloed paard, een gratis handdoek.

Linker en *rechter* vormen meestal samenstellingen met het erop volgende substantief (zie 2·6·2·4/b). Het wordt dan met het substantief in één woord geschreven. Alleen bij minder gebruikelijke, toevallige combinaties kan er nog gesproken worden van twee woorden, bijv. ook in: *m'n rechter oorleletje*.¹⁰⁷

II Bij het vormen van de verbogen varianten van de adjectieven moet vooral aandacht besteed worden aan de oppositie stemloos/stemhebbend bij de medeklinkerparen *p – b*, *t – d*, *f – v* en *s – z*. Dit probleem, dat ook van groot belang is bij de woordvorming (bijv. *grijs – grijzig*) en bij de vorming van de vergrotende trap (bijv. *grijs – grijzer*) wordt hier behandeld. Voor problemen die louter op spelling betrekking hebben, zoals de enkelvoudige of dubbele spelling van medeklinkers (bijv. *dof – doffe*) en van de klinkers *a*, *e*, *o* (bijv. *dwaas – dwaze(r)*) verwijzen we naar de Woordenlijst van de Nederlandse taal.

Als we van de verbogen vormen van de adjectieven uitgaan, kunnen we volstaan met deze ene regel: houden we bij weglating van de uitgang aan het eind van het woord *b*, *d*, *v* en *z* over, dan worden deze *uitgesproken* als *p*, *t*, *f* en *s*. De *f* en *s* worden als *f* en *s* *geschreven*, maar in het geval van gesproken *p* en *t* blijft men *b* respectievelijk *d* schrijven. Enkele voorbeelden zijn:

lieve – lief (gesproken én geschreven als *f*)
dwaze – dwaas (gesproken én geschreven als *s*)
anaërobe – anaëroob (gesproken als *p* maar geschreven als *b*)
dode – dood (gesproken als *t* maar geschreven als *d*)

Gaan we van de (onverbogen) woordenboekvorm uit, dan geldt het volgende:

A *p*, *b*, *t* en *d* blijven behouden in de verbogen vorm; vergelijk met elkaar:

diep – diepe, *subcentreurop – subcentreupe*; *hydrofoob – hydrofobe*; *gericht – gerichte*, *kordaat – kordate*, *heet – hete*, *groot – grote*, *fout – foute*, *kort – korte*; *gekleed – geklede*, *kwaad – kwade*, *breed – brede*, *rood – rode*, *oud – oude*, *hard – harde*.

Naast *boud* zijn echter zowel *boude* als *boute* mogelijk. Een uitzondering vormt *bijdehand – bijdehante*.

B Voor *s* en *f* geldt:

1 alle afleidingen op *-s* van geografische namen behouden die *-s* in de verbogen vorm (ook in de uitspraak), bijv.

Libanees – Libanese, Ambonees – Ambonese, Milanees – Milanese,
Parijs – Parijse, Warschau – Warschause, Moskous – Moskouse,
Engels – Engelse, Naams – Naamse, Fries – Friese

2 van oorsprong vreemde adjectieven op *-troof* en *-morf* behouden de *-f* in de verbogen vorm (ook in de uitspraak), bijv.

heterotrofe, autotrofe, eutrofe, mesotrofe; amorfe, heteromorfe

3 voor de andere gevallen geldt:

a dat *s* en *f* respectievelijk *z* en *v* geschreven en gesproken worden na een gespannen klinker, *oe*, *ie* of *ij*, bijv.

• woorden op *-s*:

dwaas – dwaze; boos – boze, naadloos – naadloze, eindeloos –
eindeloze, broos – broze; vies – vieze; dubieus – dubieuze, officieus –
officieuze, modieus – modieuze, poreus – poreuze; grijs – grijze,
wijs – wijze, trapsgewijs – trapsgewijze.

Na *uu* wordt in de verbogen vorm weliswaar *s* geschreven maar *z* gesproken,
bijv. *diffuus* – *diffuse*, *confuus* – *confuse*.

Uitzonderingen op de regel zijn: *farizees* – *farizeese*, *hees* – *hese*, *onderzees* –
onderzeese, *overzees* – *overzeese*; *kies* – *kiese*; *heus* – *heuse*; *weergaas* – *weergase*.

• woorden op *-f*:

gaaf – gave, braaf – brave, concaaf – concave; scheef – scheve; doof –
dove; stroef – stroeve; lief – lieve, naïef – naïeve, intensief – intensieve,
offensief – offensieve, progressief – progressieve, attributief – attri-
butieve; stijf – stijve

uitzondering: apocrief – apocriefe;

b dat *s* en *f* in andere gevallen stemloos blijven, bijv.

• woorden op *-s*:

kras – krasse, ras – rasse; los – losse; fris – frisse, gewis – gewisse; kuis –
kuise, struis – struise; kabeljauws – kabeljauwse; middeleeuws –
middeleeuwse; speels – speelse, luidkeels – luidkeelse, hels – helse,
duffels – duffelse, duivels – duivelse; loens – loense, lakens – lakense,
gans – ganse, Zwingliaans – Zwingliaanse; inheems – inheemse,
schelms – schelmse; dwars – dwarse, beurs – beurse, stuurs – stuurse,
nors – norse, vers – verse; snaaks – snaakse; grootsteeds – grootsteed-
se; loops – loopse; goedlachs – goedlachse; trots – trotse

• woorden op *-f*:

laf – *laffe*, *maf* – *maffe*; *dof* – *doffe*; *klef* – *kleffe*; *muf* – *muffe*, *duf* – *duffe*, *suf* – *suffe*.

Uitzonderingen zijn: *vuns* – *vanze*, *half* – *halve* en *grof* – *grove* (bij dit laatste kan tevens klinkerverandering optreden). In de spreektaal is echter ook mogelijk *grof* – *groffe*.

6 · 4 · 1 · 2

Gebruik van de verbogen en de onverbogen vorm: hoofdregels

Het gebruik van de verbogen of de onverbogen vorm hangt hoofdzakelijk af van een drietal factoren (maar zie verderop), namelijk van

- de vraag of het adjectief attributief of niet-attributief gebruikt is;
- het genus van het substantief waarbij het staat, d.w.z. van de vraag of het substantief een *de*-woord of een *het*-woord is (zie 2·3); 39
- de combinatiemogelijkheden binnen een substantiefgroep met o.a. lidwoorden, voornaamwoorden, enz. (zie hiervoor 13·2). 694

I *De verbogen vorm (met sjwa) treedt op in de volgende gevallen:*

A Bij een attributief gebruikt adjectief, als bijvoeglijke *voorbepaling*

1 in combinatie met een *de*-woord (zoals *de fiets*, *de wijn*, *de vrouw*), bijv.

de groene fiets, onze *groene fietsen*, een *groene fiets*, *groene fietsen*; *goede wijn*, welke *rode wijn* ook, zulke *lekkere wijn*; die *volslanke vrouw*, Jans *toekomstige vrouw*

2 in combinatie met een substantief in het meervoud, bijv.

leuke boeken, *grote jongens*, *stille kinderen*, alle *oude voorwerpen*, geen *grijze wolken*, drie *bruine flessen*, dergelijke *bruine flessen*, vele *interessante gegevens*

3 in combinatie met een *het*-woord (zoals *het bier*, *het huis*, *het kind*) in het enkelvoud, wanneer het adjectief voorafgegaan wordt door *het*, *dit*, *dat*, een bezittelijk voornaamwoord of een vooropgeplaatste genitief (of een equivalent daarvan), bijv.

het *lekkere bier*, dit *lekkere bier*; dat *oude huis*, hun *oude huis*; jullie *jongste kind*, Jans *lieve kind*, Jan z'n *oudste kind*; haar *zwarte paard*.

B Bij zelfstandig gebruikte adjectieven gelden dezelfde regels als onder A, bijv.

de *groene fiets* en de *zwarte*, zure melk en *verse*, die dikke plank of die *dunne*, jonge mensen en *oude*, enkele belangrijke gegevens en minder *belangrijke*, jullie kleinste kind of jullie *grootste*.

c In de overtreffende trap na *het* ('t), bijv.

dat was 't *leukste*, die weg is *het mooiste*.

In dit geval kan echter ook de onverbogen vorm gebruikt worden: *dat was 't leukst, die weg is het mooist*. Zie 6·4·3·4/1 2.

339

II In de onverbogen vorm (zonder *sjwa*) treden op:

- A Attributief gebruikte adjectieven, als bijvoeglijke *voorbepaling*, in combinatie met een *het*-woord (zoals *het bier, het kind, het boek*) in het enkelvoud, wanneer het adjectief niet voorafgegaan wordt door een ander woord of wanneer het adjectief voorafgegaan wordt door: *een* ('n), *geen, één, genoeg, veel, weinig, wat, een beetje, ieder, elk, enig, menig, zeker, zo'n, zulk een, wat een, wat voor een, welk*, bijv.

oud ijzer, fijn zand, lauww bier, een aardig kind, geen leuk kind, genoeg wit papier, veel wit papier, weinig wit papier, wat wit papier, ieder mooi plaatje, elk groot bed, menig lastig parket, zo'n onaangenaam gevoel, zulk een oud gebouw, zulk oud hout.

Opmerking 1— In de aanspreking kan naast de onverbogen vorm soms de verbogen vorm optreden, bijv. *lief kind* of *lieve kind*, ook: *lieve mens*. —

Opmerking 2— Allebei mogelijk (met verschil in betekenis) zijn bijv.

- (i) *Welk ziek kind* kun je in bed houden?
(ii) *Welk zieke kind* is boven?

In (i) is er sprake van een soort algemene uitspraak. Zin (ii) is mogelijk in een context waarin over twee of meer zieke kinderen gesproken wordt. —

- B Attributief gebruikte adjectieven, als bijvoeglijke *nabepaling* (zie 13·2·5), 699 o.a. in archaïserende taal, bijv.

roosje rood, meisje lief, een kindeke klein/teer, een ruiter koen, een meisje loos

en in vaste combinaties zoals

God almachtig (in het eedformulier), de gouverneur-*generaal*, enz.

In de volgende uitdrukkingen wordt evenwel de verbogen vorm van het adjectief gebruikt:

zondag aanstaánde, de 6de september eerstkómende, de dag daaraanvólgend(e).

- C Niet-attributief gebruikte adjectieven, bijv.

de fiets is *groen*, die boeken zijn *leuk*, hij kwam *ziek* terug, *droog* lust ik het brood niet, ze vonden hem *dwaas*.

Opmerking 3— Schijnbaar in strijd met de hierboven gegeven regels zijn

gevallen als *nieuwe stadhuis klaar*; *Amsterdamse politiekorps te zwaar belast*; *weekblad met meest complete overzicht van vacatures (voor personeel met academische vorming)*. Dergelijke groepen kan men vooral in krantekoppen aantreffen. Ze kunnen beschouwd worden als verkortingen, bijv. in het tweede voorbeeld van: *(het) Amsterdamse politiekorps (is) te zwaar belast.* —

- III Zijn twee of meer adjectieven voorbepaling bij hetzelfde kernwoord, dan worden ze parallel verbogen overeenkomstig de hierboven gegeven regels, bijv. *een lekker rood appeltje, een lange en magere jongen*. Bij een aantal bijzondere constructies, die als een eenheid opgevat kunnen worden, doet zich de eigenaardigheid voor dat alleen het laatste adjectief verbogen wordt. Het betreft constructies als *kant en klaar, schots en scheef, dubbel en dwars*, en aanduidingen van kleurencombinaties bijv.

een kant en klare doe-het-zelf-installatie, die groen en rode luiken, mijn blond en grijze pruik, een wit en blauwe zomerhemel.

Een dergelijke gezamenlijke buigingsuitgang treft men ook aan in verbindingen als *een zwart met bruine mantel* en *een goud met rode zonsondergang*. Een bijzonderheid in het laatste voorbeeld is dat in plaats van (het onverbuigbare) *gouden* het woord *goud* gebruikt is.

In copulatieve en verwante samenstellingen (zie 6·5·2·4) wordt eveneens ³⁶⁸ alleen het tweede adjectief verbogen, bijv. *de Frans-Duitse oorlog, een pedagogisch-didactische opleiding, de financieel-economische politiek*. In gevallen als *het functioneel(-)semantische verschil, een structureel(-)semantische studie* en *de intern(-)Duitse politiek* kan de verklaring voor de wisseling onverbogen/verbogen gezocht worden in de bijwoordelijke functie van het eerste adjectief (als nadere bepaling bij het tweede). Hoewel ook in dergelijke verbindingen vaak een koppelteken geschreven wordt, is dit niet nodig. In zekere zin met de voorgaande voorbeelden vergelijkbaar zijn onder meer

de katholiek godsdienstige uitzending
het toegepast taalkundige onderzoek
de intern geneeskundige dienst

waarin men het geursiveerde gedeelte kan opvatten als afleidingen van respectievelijk de woordgroepen *katholieke godsdienst, toegepaste taalkunde* en *interne geneeskunde*, welke groepen een min of meer vaste eenheid vormen. Zo is er in de laatste twee groepen sprake van een bepaalde discipline. Is dit niet het geval en hebben we te maken met een 'toevallige' verbinding van twee adjectieven, dan treedt gewoon parallelle verbuiging op. Vergelijk met het tweede van de drie voorbeelden hierboven:

het (hier) *toegepaste taalkundige* model.

6 · 4 · 1 · 3

Gebruik van de verbogen en de onverbogen vorm: speciale regels en twijfelgevallen

In afwijking van de in 6·4·1·2 gegeven hoofdregels wordt de vorm zonder *-e* ³²⁵ bovendien nog in een aantal andere gevallen gebruikt, met name

1 na *het* in verbindingen die als een eenheid opgevat kunnen worden, waaronder allerlei min of meer officiële benamingen, zoals

het handelend voorwerp, het bijvoeglijk naamwoord, het groot seminarie, het Groot Begijnhof (te Gent), het gerechtelijk dossier, het kort geding, het doctoraal examen, het centraal comité, het Algemeen Nederlands, het Openbaar Ministerie, het Koninklijk Besluit (vs. het koninklijke besluit = letterlijk door de koning(in) zelf uitgevaardigd besluit), het Nederlands Openluchtmuseum, Het Nederlands Toneel Gent, het Centraal Schriftelijk Examen, het Oudheidkundig Museum.

In het meervoud is evenwel de verbogen vorm (met *-e*) de meest gewone, bijv.

de bijvoeglijke naamwoorden, de handelende voorwerpen, de gerechtelijke dossiers

zeker als aan het adjectief geen ander woord meer voorafgaat: *bijvoeglijke naamwoorden zijn (...)*. Maar wél: *de groot seminaries*.

Een adjectief dat nog vóór dergelijke min of meer vaste combinaties staat wordt gewoon verbogen, bijv.

het kostbare Delfts aardewerk, het nieuwe Kunsthistorisch Museum, het vorige economisch kernkabinet, het uitgebreide dagelijks bestuur

2 meestal in officieel vastgelegde titels die in hun geheel een bepaalde functie of bevoegdheid of een bepaald beroep aanduiden, zoals

de buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister, een plaatsvervangend kantonrechter, de algemeen voorzitter, de algemeen oversten, een buitengewoon hoogleraar, een eerstaanwendend assistent, de scheikundig ingenieurs, de controlerend(e) geneesheer, hoeveel maatschappelijk werksters, de toezienend(e) voogd, de waarnemend(e) burgemeester

maar wél:

de dienstdoende ambtenaar/agent/officier.

Een enigszins apart staand geval vormt *een toegepast taalkundige*, dat beschouwd kan worden als een substantivische afleiding van de adjectiefgroep

toegepast taalkundig (zelf weer in verband te brengen met *toegepaste taalkunde*, zie 6·4·1·2/III).

327

Is er sprake van een 'toevallige' combinatie van een adjectief met een substantief, dan wordt het adjectief in voorkomend geval wel gewoon verbogen. Vergelijk in dit verband de volgende zinnen:

Het verkeersslachtoffer was er zo erg aan toe, dat zelfs de *behandelende* arts flauw viel. (verbogen; 'arts die toevallig behandelt')
Kan ik de *behandelend* arts even spreken? (onverbogen; 'arts bij wie iemand in behandeling is')

In het meervoud kan in alle gevallen een verbogen adjectief gebruikt worden; bij 'toevallige' combinaties is dit zelfs verplicht. Bij vaste combinaties in het meervoud gaat het gebruik van een onverbogen adjectief soms iets moeilijker dan wanneer de groep in het enkelvoud staat. Vooral als het adjectief binnen de groep niet door een ander woord, zoals een lidwoord, voorafgegaan wordt, kan het gebruik van de onverbogen of verbogen vorm wisselen, naargelang de verbinding als meer of minder vast aanvoeld wordt. Vergelijk bijvoorbeeld *sociaal werksters* met *culturele/militaire attachés, financiële experts*.

Als er twee adjectieven vóór het substantief komen, dan worden ze ofwel allebei verbogen, ofwel alleen het eerste, bijv. *sympathieke scheikundig(e) ingenieurs, een luie wetenschappelijk(e) medewerker*, maar niet omgekeerd. Een uitzondering op dit laatste vormen gevallen als *de waarnemend(e) Hoge Commissaris, de waarnemend(e) Amerikaanse gezant* en *de waarnemend(e) eerste minister*, waarin *waarnemend* een min of meer vaste combinatie vormt met respectievelijk de als één geheel op te vatten groepen *Hoge Commissaris, Amerikaanse gezant* en *eerste minister*. (In het laatste voorbeeld is de vorm *eerste* hoe dan ook de enig mogelijke.) Eventueel nog vóór *waarnemend* voorkomende adjectieven worden weer volgens de gewone regels behandeld, dus bijv. *de sympathieke waarnemend(e) Hoge Commissaris*.

3 In bepaalde andere combinaties loopt het gebruik van de verbogen en de onverbogen vorm vaak erg uiteen. De vorm met *-e* kan echter, afgezien van een enkele uitzondering, in principe steeds gebruikt worden, zeker in gesproken taal. Het betreft hier combinaties van:

- *een ('n), zo'n, wat 'n* of ook wel *geen, enig, menig, zeker, elk, ieder, welk*; gevolgd door:
- een eigenschapsaanduidend adjectief dat een kwaliteit uitdrukt of een van een geografische naam afgeleid adjectief op *-s* of *-isch*; gevolgd door:
- het substantief *man*, of een (meestal mannelijke) persoonsnaam in het enkelvoud die een beroep, een of andere functie, enz. aanduidt.

Enkele voorbeelden:

een oud en wijs man, een *groot (grote)* strateeg, geen *knap(pe)* schrijver, zo'n *uitstekend(e)* leraar, een *bekwaam (bekwame)* arts/vakman, een *uitmuntend(e)* dirigent, een *beroemd(e)* schilder, wat een *slecht(e)* schaker, menig *goed* voetballer, een *Frans(e)* filosoof, menig *Belgisch* zakenman, een *Turks(e)* edelman.

Voorbeelden met vrouwelijke persoonsnamen zijn:

een *voortreffelijk(e)* spreekster, een *vlot(te)* typiste, ieder *groot* toneel-
speelster, zij blijft *een groot* pianiste, een *Zweeds(e)* schrijfster.

Bij (*jong*)mens en *iemand* wordt altijd de onverbogen vorm gebruikt: *een
gewoon/wijs/vreedzaam mens, een vervelend iemand, een belangrijk iemand.*

Na de woorden *enige, menige, zekere, elke, iedere, welke* volgt altijd de
verbogen vorm (parallele verbuiging):

menige goede voetballer
elke Belgische zakenman
iedere grote toneelspeelster

Vooraf in de geschreven taal kán soms een verschil in betekenis optreden
naargelang men de onverbogen of de verbogen vorm van het adjectief
gebruikt. Zo betekent *een groot geleerde* doorgaans zoiets als ‘iemand die als
geleerde grote wetenschappelijke verdiensten of kwaliteiten heeft’ – en die
kan best klein van gestalte zijn – terwijl *een grote geleerde* iets zegt over zijn
gestalte. Vergelijk nog *een jong dichter* (= ‘een beginnend dichter’) vs. *een
jonge dichter* (= ‘niet oud’). Het onderscheid is met name duidelijk bij
substantieven die met een werkwoord in verband kunnen worden gebracht
(nomina agentis). Het adjectief in de onverbogen vorm kan dan de wijze
uitdrukken waarop de activiteit uitgeoefend wordt en heeft dan als het ware
een bijwoordelijk karakter, bijv. *een knap pianist* (= ‘iemand die knap piano
speelt’) vs. *een knappe pianist* (= ‘knap van uiterlijk’), *een slecht docent* (=
‘iemand die slecht doceert’) vs. *een slechte docent* (= ‘zedelijk slecht’). Verge-
lijk verder nog *een vlot typiste* (= ‘iemand die vlot tikt’), *een geniaal acteur* (=
‘iemand die op geniale wijze acteert’) en naar analogie hiervan o.a. *een
goed(e) vorst* (= ‘iemand die goed regeert’). Daar staan echter tegenover: *een
harde werker* (= ‘iemand die hard werkt’), *een flinke eter* (= ‘iemand die flink
eet’), *een zware roker, een vaste slaper, een stevige drinker*, waar men in het
adjectief nochtans ook een bepaling van hoedanigheid kan onderkennen.

Een onderscheid maakt men ook bij het adjectief *oud*. In de betekenis
‘voormalig’ blijft het onverbogen, bijv. *een oud(-)minister, een oud(-)leerling*
(gewoonlijk mét koppelteken geschreven), tegenover *een oude minister* (=
‘niet jong’), enzovoorts. Het genoemde onderscheid geldt ook na *de, die*, enz.
Zie verder 2·6·1·2/6.

In andere gevallen is het onderscheid erg subtiel of zelfs spitsvondig, bijv.
een slim(me) voetballer, een goed(e) echtgenoot, een verstandig(e) man. Men kan er
ook een stilistisch bepaalde variatie in zien.

In de gesproken taal gebruikt men gewoonlijk de verbogen vorm in beide
betekenissen. De context of de situatie geeft dan uitsluitel.

Een andere factor die een rol kan spelen is een zekere nadruk terwille van
het contrast. Dan treedt de verbogen vorm op, bijv.

Het is geen Franse maar een Duitse filosoof.
Neem je een Antwerpse, een Nijmeegse of toch maar een Haagse
advocaat?

Voor het overige lijkt de keuze tussen de twee vormen vaak ritmisch bepaald te zijn (zie ook 4), vergelijk bijvoorbeeld *een Luthers predikant* vs. *een Lutherse dominee* of *een Russisch(e) burger* vs. *een Russische tsaar*.

- 4 De onverbogen vorm van het adjectief wordt soms gebruikt om ritmische of eufonische redenen. Zo is er een tendentie om meerlettergrepige adjectieven vóór *het*-woorden en in combinatie met *het*, *dit*, *dat* onverbogen te laten, om te voorkomen dat (meer dan) twee onbeklemtoonde (doffe) lettergrepen op elkaar zouden volgen. Deze tendens manifesteert zich vooral bij adjectieven die op *-ig* of *-lijk* uitgaan en lijkt (althans voor de geschreven taal) nog versterkt te worden als het een combinatie met een bezittelijk voornaamwoord betreft. Voorbeelden zijn:

het *overdrachtelijk(e)* gebruik, het *onvermijdelijk(e)* gevolg, dat *verrukkelijk(e)* stuk taart, het *gelukkig(e)* gezin, het *verduidelijkend(e)* antwoord, het *hachelijk(e)* avontuur, hun *onbegrijpelijk(e)* misverstand, ons *hartelijk(e)* weerzien

en zelfs: *zijn eerlijk(e) karakter*, hoewel het hier een tweelettergrepig adjectief betreft. Maar: *het enthousiaste onthaal* (klemtoon op de *a*).

- 5 Dezelfde tendentie doet zich voor ten aanzien van adjectieven in de comparatief. Eveneens voor de welluidendheid worden deze vaak niet verbogen als ze al uit drie of meer lettergrepen bestaan en er op die manier verschillende onbeklemtoonde lettergrepen op elkaar volgen. Dit is zelfs bij *de*-woorden in het enkelvoud of bij substantieven in het meervoud het geval. Voorbeelden zijn:

in de *gebruikelijker(e)* gevallen, *onbetrouwbaarder(e)* mensen ken ik niet, een *uitvoeriger(e)* (ook *gedetailleerder(e)*) beschrijving volgt nog, een *voorzichtiger(e)* formulering, hij moest tot *verstandiger(e)* gedachten worden gebracht.

Maar, met de klemtoon op de laatste lettergreep van het adjectief (in de stellende trap): *het enthousiastere deel van de bevolking*, *hij is van het beschaáfdere soort*, *een relevantere constatering is (...)*.

In andere dan de hier opgesomde gevallen moet het gebruik van de onverbogen vorm bestempeld worden als schrijftalig of archaisch dan wel regionaal taalgebruik (gevallen als *zie dat blij gelaat*, *dat groot huis*, *het bruin paard*).

6 · 4 · 2

Verbuiging: buigings-*s* en andere buigingsvormen

6 · 4 · 2 · 1

Buigings-*s*

In woordgroepen die bestaan uit een van de woorden *iets*, *niets*, *velerlei*, *allerlei*, *wat*, *veel*, *weinig*, *meer*, *minder*, *genoeg*, *voldoende* of de combinatie 'wat voor + een adjectief', krijgt dat adjectief een buigings- of genitief-*s* (zgn.

partitieve genitief). Enkele voorbeelden zijn:

iets gekkers (kon je zeker niet uitvinden), (het heeft) iets schrijftaal-achtigs, (het is) niets bijzonders, ('t is me) wat moois, niet veel goeds, (er is) weinig belangwekkends (gebeurd), (er is nog) genoeg lekkers, (ze vonden er) allerlei fleurigs, allerlei aardigs, (weet je nog) meer fraais (te bedenken), wat voor stoms (heb je nu weer uitgehaald).

Voor meer voorbeelden zie men ook 14·3·2.

733

De genoemde combinatie komt niet voor bij adjectieven in de overtreffende trap, behalve bij het type met *aller-* (zie 6·4·3·4/11), bij van geografische namen afgeleide adjectieven op *-er* (*Groninger*, e.d.) en bij stofadjectieven. Adjectieven die al op een sisklank of op *-st* uitgaan, zoals *los*, *grijs*, *theoretisch*, *hees*, *allerleukst*, krijgen geen buigings-*s* meer. 341

Omdat het aldus gevormde adjectief de waarde krijgt van een substantief, spreekt men ook wel van een substantiverings-*s*. Aparte gevallen vormen de substantieven *lekkers*, *moois* en *nieuws*, die zonder een van de genoemde woorden voor kunnen komen, bijv. in: *heb je nog lekkers, waar heb je dat moois gekocht, heb je het nieuws al gehoord*.

De hier besproken groepen moeten onderscheiden worden van adjectiefgroepen als *iets kleiner, wat groter*, enz., met als betekenis 'een beetje kleiner/groter'. Zie hiervoor 16·2·1. 748

Een oude buigings-*s* vinden we ten slotte nog in woorden als *goedsmoeds*, *blootvoets*, *blootshoofds*, *geenszins*, *anderszins*, *veelszins*.

6·4·2·2

Andere buigingsvormen in uitdrukkingen en in archaische taal

Resten van een oude genitief en datief op *-er* of *-en* treft men nog aan in vaste uitdrukkingen en in archaische taal.

-er: van *ganser harte*, te *bekwamer/juister* tijd, met *luider* stemme, te *goeder* trouw, op *heterdaad*, van *hogehand*, te *bevoegder* plaatse, in *allerijl*, *ouder* gewoonte, *zaliger* gedachtenis, in *lichter* laaie, te *kwader* ure, te *elfder* ure

-en: met *voorbedachten* rade, in *koelen* bloede, in *arren* moede, van *goeden* huize, ten *eeuwigen* dage, in *goeden* doen, van *koninklijken* bloede.

6·4·3

Trappen van vergelijking

6·4·3·1

Vorming van de trappen van vergelijking

- 1 Een belangrijk kenmerk van adjectieven is het vermogen tot comparatie, d.w.z. de mogelijkheid tot het vormen van trappen van vergelijking. Op basis van de onverbogen vorm van het adjectief, die men aanduidt als de stellende trap of de positief, vormt men d.m.v. de toevoeging *-er* de vergro-

tende trap (comparatief) en d.m.v. de toevoeging *-st* de overtreffende trap (superlatief). Met voorbeelden geïllustreerd:

aardig	aardiger	aardigst
lelijk	lelijker	lelijkst
drukkend	drukkender	drukkendst
wonderbaarlijk	wonderbaarlijker	wonderbaarlijkst
goedkoop	goedkoper	goedkoopst
suf	suffer	sufst
doof	dover	doofst

Voor de medeklinkerwisseling stemloos/stemhebbend vergelijk men 6.4.1.1. Adjectieven die op *-r* eindigen, krijgen in de vergrotende trap *-der*,³²² bijv.

dor	dorder
duur	duurder
zuur	zuurder
sober	soberder

Adjectieven die op een *-e* (sjwa) eindigen, krijgen in de comparatief alleen een *-r*, bijv. *stupid* – *stupider*. Aparte gevallen zijn de archaische vormen *blijde* en *moede*:

blijde	blijder	blijst
moede	moeder	meest moe

In hedendaags Nederlands wordt *blij* en *moe* gebruikt, waarnaast regelmatige trappen van vergelijking gevormd worden:

blij	blijer	blijst <spreektaal> meest blij
moe	moeër <spreektaal> meer moe	moest <spreektaal> meest moe

Opmerking 1 — In de geschreven taal gebruikt men in plaats van *meer moe* en *meest moe* liever de trappen van vergelijking van *vermoed*. —

De overtreffende trap van adjectieven die op een sisklank eindigen (geschreven *-s* of *-sch*), wordt gevormd door toevoeging van *-t* (zie overigens verderop), bijv.

grijs	grijst
wijs	wijst
vers	verst
komisch	komischt

Onregelmatig gevormd zijn de volgende trappen van vergelijking:

	goed	beter	best
	kwaad (erg)	erger	ergst
maar:			
	kwaad (boos)	kwader	kwaadst

Opmerking 2 — Bijzondere gevallen vormen samengestelde adjectieven met als tweede lid een deelwoord of een pseudo-deelwoord (zie 6·5·2·5). Voor 369 zover trappen van vergelijking hierbij gebruikelijk zijn, verschilt de vorming daarvan van geval tot geval. Vergelijk bijv. *dichtbevolkt*, waarnaast in de comparatief *dichter bevolkt* (in twee woorden) voor kan komen en in de superlatief *dichtstbevolkt* (meestal in één woord), met *vergezocht* – *vergezochter* (of *verdergezocht*) – *meest vergezocht*; *vérstrekkend* – *véstrekkender* (of: *verder strekkend*) – *véstrekkendst* (of: *verst strekkend*) (bijv.: *die maatregel had verstrekkender gevolgen dan men geneigd was toe te geven*) of met gevallen die als eerste lid het telwoord *veel* hebben, zoals *veeleisend* – *veeisender* – *meest veeleisend*; *veelomvattend* – *veelomvattender* (of: *meer omvattend*), enzovoort. —

Geïsoleerde overtreffende trappen zijn: *bovenste*, *onderste*, *middelste*, *uiterste*, *opperste*, *voorst*, *achterste*, *laatste*, *benedenste*, *binnenste*, *buitenste*, *naaste*, *minste*, in bijv. *in uiterste nood*, *de binnenste wand*, *de naaste toekomst*, *de weg van het minste kwaad*. (Vergelijk 6·2·1/5.) 309

- 11 In een aantal gevallen worden de trappen van vergelijking omschreven met respectievelijk *meer* en *meest* + adjectief. De volgende gevallen doen zich voor:
- 1 Bij een aantal adjectieven die alleen niet-attributief gebruikt kunnen worden (zie 6·3·3), worden zowel de vergrotende als de overtreffende trap 320 omschreven, bijv.

Hij is *meer* begaan met z'n eigen lot dan met dat van Ans.

Dat is me *meer* waard.

Kleine kinderen blijken *meer* vatbaar voor kou te zijn dan volwassenen. (ook: *vatbaarder*)

Zij was *het meest* geneigd tot toegeven.

- 2 Ook de als adjectief gebruikte deelwoorden hebben omschreven trappen van vergelijking voor zover ze nog duidelijk hun werkwoordelijke betekenis behouden hebben, bijv.

de *meest* gelezen krant, de *meest* gehate kerel van de school, het *meest* indringende onderzoek, die *meer* overhangende bomen daar

maar: een *vervallener* huis dan dit hebben we nog nooit gezien; in de *drukkendste* warmte liepen we verder; het *sprekendste* bewijs is wel...

en: een *geslotener* karakter als dat van hem kan ik me niet voorstellen.

- 3 *Meer* wordt verder gebruikt als twee adjectieven met elkaar vergeleken worden, bijv.

Ik vind dat papier *meer geel dan oranje*.
Deze kamer is *meer lang dan breed*.
Hij werd *meer dood als levend* uit het water opgevist.

- 4 Bij adjectieven die uitgaan op gesproken *-st* (geschreven als *-st* of *-sd*) bezigt men het liefst de met *meest* omschreven overtreffende trap, bijv.

het *meest drieste* antwoord, de *meest robuuste* kerel van allemaal, het *meest vast*, het *meest verbaasd*.

Ook de superlatief van adjectieven op *-s*, op *-isch* of op *-sk* wordt bij voorkeur omschreven, bijv.

het *meest problematisch* (naast: *problematisch*), de *meest praktische* aanpak (naast: *praktische*), *meest bruusk* (naast: *bruuskst*).

Ook de superlatief van adjectieven op *-de* (bijv. *perfide*, *stupid*) wordt bij voorkeur omschreven: *meest perfide*, *meest stupid*.

- 5 Men kan de omschrijving met *meest* ook nog gebruiken terwille van de nadruk, bijv.

de *méést complete* krant van Nederland
Het is wel de *meest arrogante* kwal die ik ken.

Verder komt omschrijving ook voor in niet nader te systematiseren gevallen als *welkom* – *meer welkom*, ook wel: *welkomer* (vgl. bijv. *we hadden het gevoel dat zij meer welkom waren dan wij* en *een welkomer afwisseling was nauwelijks denkbaar*) – *meest welkom*; *vermoed* – *vermoeder* – *meest vermoed*, ook: *vermoedst*.

Het gebruik van omschreven trappen van vergelijking in andere dan de hier vermelde gevallen is niet voor iedereen acceptabel, bijv.

Zelfs de *meest ingewikkelde* problemen kan hij oplossen.

- III Van een aantal subcategorieën van adjectieven, die we in 6·2·2·1 aangeduid hebben als absolute adjectieven, ontbreken de trappen van vergelijking. Het zijn met name:
- stofadjectieven, zoals *tinnen*, *zijden*, *plastic*;
 - afleidingen op *-er* (*-ers*) van geografische namen, zoals *Edammer*, *Aalsters*; (bij de andere is soms wel mogelijk: *Amerikaanser kan het niet*, *Amsterdam is de 'meest Brabantse stad van het noorden'*, enz.; zie boven);
 - alleen niet-attributief bruikbare adjectieven zoals *kwijt*, *meester*, *gewaar*, *pluis*;
 - andere absolute adjectieven zoals *rechter*, *linker*, *eeuwig*, *dood*, *oneindig*, *overleden*, *gesloten*; *dagelijks*, *mondeling*, *schriftelijk*, *hedendaags*, *extra*;
 - adjectieven die al een vergelijking uitdrukken (zie 6·5·2·1), zoals *sneeuw wit*, *bloedrood*, *hemelsblauw*, *vlijmscherp*; 364
 - afleidingen met een voorvoegsel dat versterkende waarde heeft (zie 6·5·1·1/2), zoals *hypermodern*, *oersterk*, *supergevoelig*, evenals samenstellingen met versterkende betekenis, bijv. *beregoed*, *knalrood* (zie 6·5·2). 346 364

De comparatief- en superlatiefvormen van de adjectieven bezitten voorts dezelfde gecombineerd syntactische en morfologische mogelijkheden als de grondwoorden: ze kunnen namelijk eveneens verbonden worden met substantieven of equivalenten daarvan en krijgen dan indien nodig een buigings-*e* (maar zie 6·4·1·3/5) en ze kunnen, met uitzondering van de 331 superlatiefvormen, ook een buigings-*s* krijgen, bijv. respectievelijk *een grotere man, vollere kisten, iets mooiers*.

6·4·3·2

Gebruik van de stellende trap

Bij een vergelijking van twee of meer (groepen van) zelfstandigheden gebruikt men de stellende trap van het adjectief om aan te geven dat de door het adjectief uitgedrukte bijzonderheid in gelijke mate aanwezig is. Dit gebeurt door middel van de volgende constructie: *net zo|even* + adjectief + *als*. Als voegwoord in deze constructie komt uitsluitend *als* voor. Voorbeelden zijn:

Leo is *net zo ijverig als* zijn broertje.
Ze bleken *even groot te zijn als* Anita en Loes.
Vind je d'r niet *net zo lief als* d'r zus?

De gelijkheid kan natuurlijk ook ontkend worden, bijv.

Hij is *niet zo slim als* z'n broer.
Vandaag wordt het *niet zo mooi als* gisteren.

Op dezelfde manier als hierboven aangegeven kan men twee bijzonderheden van één en dezelfde grootheid met elkaar vergelijken, bijv. *deze kast is even hoog als breed*, hoewel men toch liever zal zeggen *deze kast is even hoog als ze (hij) breed is*.

In geijkte vergelijkingen – waarnaast vaak een samengesteld adjectief bestaat – wordt *zo* gebruikt in plaats van *net zo*, bijv.

zo hard als een bikkel (bikkelhard)
Het papier is nog *zo wit als* sneeuw. (sneeuw wit)

Dit is ook het geval bij ontkenning (*niet zo slim als ...*). Regionaal gebruikt men ook wel *zo* in andere gevallen, bijv. *Leo is zo ijverig als z'n broertje*.

Als men de gelijkheid heel exact wil aangeven gebruikt men *precies zo* of *net zo*, bijv. *Ze was precies/net zo groot als haar buurmeisje*.

(*Net*) *zo* en *even* zijn overigens niet zonder meer door elkaar te gebruiken. In de zojuist vermelde geijkte vergelijkingen wordt bij voorkeur *zo* gebezigd, maar mogelijk is ook wel *even groen als gras*. Vergelijk ook nog de twee volgende zinnen:

- (1) Deze beide bomen zijn (niet) even hoog.
- (2) Deze beide bomen zijn (niet) zo hoog. <uitgesloten in dezelfde betekenis>

In zin (1) worden beide bomen met elkaar onderling vergeleken. We gebruiken dan *even*. Als men echter een groep van zelfstandigheden (in casu *deze beide bomen*) met een andere zelfstandigheid wil vergelijken is een aanvulling met *als* nodig. Zin (2) is als vergelijking alleen mogelijk met de aanvulling *als ... na zo hoog*:

(2a) Deze bomen zijn (niet) zo hoog als die lantaarnpaal.

6 · 4 · 3 · 3

Gebruik van de vergrotende trap

Met een vergrotende trap wordt aangegeven dat een bepaalde bijzonderheid bij twee of meer (groepen van) zelfstandigheden niet in dezelfde mate aanwezig is. Voorbeelden van een dergelijke vergelijking zijn:

Elsje wil een *groter* ijsje hebben.
Hij rijdt met een veel *snellere* auto.
Gisteren was het merkbaar *warmer* als vandaag.
Hebt u geen *beter* exemplaar dan dit?

De vergelijking kan impliciet zijn, zoals in de eerste twee zinnen, of expliciet zoals in de beide laatste zinnen. In het laatste geval gebruikt men na het adjectief in de comparatief – maar niet steeds direct erna; zie het hoofdstuk over woordvolgorde – een bepaling ingeleid door de voegwoorden *als* of *dan*. Voor het gebruik van één van beide voegwoorden zie men 10·3·12·4. Een ⁶⁶⁶ opeenvolging van twee keer *als* wordt liefst vermeden, bijv.

Wenen vind ik interessanter als muziekstad *dan als* kunststad. (*niet: als als*)

Om aan te geven dat een bepaalde zelfstandigheid een bijzonderheid in mindere mate heeft, gebruikt men de constructie ‘*minder* + adjectief in de stellende trap (+ *als/dan*)’. Voorbeelden hiervan zijn:

Leo is *minder ijverig als* zijn broertje.
Het is een *minder snelle* auto *als* de vorige.
Ze had hem altijd veel *minder aardig* gevonden *dan* Leonie.

Bij een onderlinge vergelijking van bijzonderheden van één en dezelfde zelfstandigheid, gebruikt men de met *meer* omschreven vorm van de comparatief, bijv. *hij is meer dood als levend*. (Zie boven.)

In correlerende groepen met een vergrotende trap wordt steeds het tweeledige voegwoord van verhouding *hoe ... hoe* gebezigd (zie 10·3·11), bijv. ⁶⁶³ *hoe langer hoe beter*, *hoe later op de avond hoe schoner volk* (zegswijze), *hoe hoger hoe droger*.

Een zogenaamde absolute of onechte vergrotende trap treft men aan in gevallen als *een ietwat oudere vrouw* (eufemistisch voor ‘een oude vrouw’), *de jongere generatie* (‘de jongeren’), *de hogere standen* (‘de aanzienlijken’), *een hogere macht* (‘een macht die boven ons gesteld is’), *de betere film*. Het vergelijkingsmoment is hierbij niet meer duidelijk aanwezig.

Opmerking—In het Nederlands gebruikt men de comparatief niet in de betekenis ‘min of meer’. Daarvoor bestaan omschrijvingen met *tamelijk*, *nogal*, e.d., bijv.

Ik ben enige (of: vrij lange) tijd weggeweest. (*niet*: langere tijd) —

6 · 4 · 3 · 4

Gebruik van de overtreffende trap

- 1 Men gebruikt de overtreffende trap als men wil aangeven dat een of andere bijzonderheid bij een bepaalde zelfstandigheid in vergelijking met een andere zelfstandigheid in de hoogste mate aanwezig is. De vergelijking hoeft niet steeds expliciet te zijn. Voorbeelden zijn:

de *verstandigste* jongen van de klas
het *jongste* kind van het gezin
onze *oudste* zoon
die *nieuwste* ontwikkelingen
Jans *beste* vriend

In het Nederlands is in dit geval ook bij een vergelijking van *twee* grootheden de superlatief gebruikelijk, bijv.

De *oudste* van onze twee zoons is ziek.
De *hoogste* boom (van de twee) wordt ingekort.
Ik wil de *grootste* helft van de taart.

Evenals de comparatief kan de superlatief zowel attributief als niet-attributief (zelfstandig, predikatief of bijwoordelijk) worden gebruikt. Bij niet-attributief gebruik kan een onderscheid worden gemaakt tussen een overtreffende trap die een ‘externe’ vergelijking uitdrukt, d.w.z. dat verschillende objecten met elkaar vergeleken worden, en een die een ‘interne’ vergelijking uitdrukt, d.w.z. dat een en hetzelfde object met zichzelf vergeleken wordt in een of ander opzicht, onder andere omstandigheden, enz. Voorbeelden van beide soorten zijn respectievelijk:

- (1) Dit hoofdstuk is niet het langste (van alle hoofdstukken uit dit boek).
(*extern*)
- (2) Deze zomer was wel de natste (van alle zomers van de laatste jaren).
(*extern*)
- (3) Hij zingt het mooist(e) van het hele koor.
(*extern*)
- (4) Qua woordvolgorde is de Nederlandse grammatica waarschijnlijk het ingewikkeldst(e).
(*intern*)
- (5) In augustus was de zomer het natst(e).
(*intern*)
- (6) Onder het werk zingt hij het mooist.
(*intern*)

In de zinnen (1) en (2) kan gemakkelijk een vergelijkingsobject aangevuld worden (het gedeelte tussen haakjes). In (3) is het vergelijkingsobject aanwezig. Het gemaakte onderscheid is van belang omdat er voor een deel verschillende constructiemogelijkheden mee corresponderen.

Het Nederlands kent de volgende mogelijkheden om een overtreffende trap uit te drukken:

1 *de/het* + adjectief + *ste*

Het lidwoord *de* wordt gebruikt bij *de*-woorden en bij woorden in het meervoud, *het* bij *het*-woorden. Deze constructie komt voor:

a in attributief gebruik, bijv.

het jongste kind van het gezin
de hoogste boom uit de hele laan
de saaiste boeken van de reeks

b in zelfstandig gebruik, bij een 'externe' vergelijking, bijv.

Die weg is *de beste*. (= 'de beste weg van de mogelijke wegen')
Dat kind is *het jongste*. (= 'het jongste kind van het gezin')
Die opmerking is wel *de stomste* die ik ooit gehoord heb. (= 'de stomste opmerking die...')

Voor het laatste geval vormt constructie 2 een alternatief.

2 *het* + adjectief + *st(e)*

Het woord *het* wordt gebruikt in alle gevallen, onafhankelijk van de vraag of het substantief een *de*- of een *het*-woord is. De uitgang *-e* van de superlatiefvorm wordt het meest gebruikt in de gesproken taal. In de geschreven taal geeft men de voorkeur aan de vorm zonder *-e*. Deze constructie komt voor:

a in predikatief gebruik, bij een 'externe' vergelijking, bijv.

Die weg is *het best(e)*. (d.w.z. van de mogelijke wegen)
Dat kind is *het jongst(e)*. (d.w.z. van de kinderen van het gezin)
Die opmerking is *het stompzinnigst(e)* van allemaal.

b in predikatief gebruik, bij een 'interne' vergelijking, bijv.

Die weg vind ik *het best(e)* tussen Sint-Niklaas en Beveren-Waas.
Hij is *het liefst(e)* als hij slaapt.

Hiernaast is ook constructie 3 mogelijk.

c in adverbiaal gebruik, bij een 'externe' vergelijking, bijv.

Leo werkt *het hardst(e)* (van allemaal).
Deze radio schettert *het luidst(e)* (van alle radio's).
Het liefst(e) van al was hij meteen teruggegaan.

Ook:

Hij drinkt *liefst* koffie.
Hij mag *eerst/het laatst* gaan.

Opmerking 1—Op dezelfde wijze als in de beide laatste voorbeelden gebruikt men in regionaal taalgebruik ook *best* waar de standaardtaal *het best(e)* gebruikt. Vergelijk:

- (i) Hij zou *best* kunnen ophouden. <regionaal in de betekenis van (ia)>
- (ia) Hij zou *het beste* op kunnen houden.

Dit regionale gebruik van *best* moet onderscheiden worden van *best* in de betekenis ‘heel goed’, dat wél in de standaardtaal voorkomt (zie 6·4·3·4/II2). —

341

d in adverbiaal gebruik, bij een ‘interne’ vergelijking, bijv.

Leo werkt *het hardst(e)* als hij onder druk staat.
Deze radio schettert *het luidst(e)* als je hem niet helemaal goed afstemt.

Hiernaast is ook constructie 3 mogelijk.

3 *op* + bezittelijk voornaamwoord + adjectief + *st*

Het bezittelijk voornaamwoord in deze constructie moet doorgaans congrueren met het onderwerp, naar persoon en getal, bijv.

In die jurk ben *je op je* mooist.
In die jurk is *ze op haar* mooist.
In die jurken zijn *ze op hun* mooist.

Voor uitzonderingen op deze congruentieregel (bijv. *de bollenvelden zijn op z'n mooist in april*) zie men evenwel 4·5·7·2/A.

207

Deze derde constructie voor een superlatief komt voor:

a in predikatief gebruik, bij een ‘interne’ vergelijking (vgl. 2*b*), bijv.

Die boom is *op z'n mooist* als hij pas in bloei staat.

Constructie 3 blijkt echter niet in alle gevallen even makkelijk bruikbaar te zijn, vgl. met de zin hierboven:

Die weg vind ik *op z'n best* tussen Sint-Niklaas en Beveren-Waas.
<twijfelachtig>

b in adverbiaal gebruik, bij een ‘interne’ vergelijking (vgl. 2*d*), bijv.

Leo werkt *op z'n hardst* als hij onder druk staat.

Ook hier is deze constructie niet altijd even goed te gebruiken. Vergelijk met de zin hierboven:

Deze radio schettert *op z'n luidst* als je hem niet goed afstemt.
<twijfelachtig>

Opmerking 2— In een aantal adverbiale constructies congrueert het bezittelijk voornaamwoord niet met het subject. Het betreft de constructies *op z'n vroegst*, *op z'n laatst*, *op z'n hoogst* (= 'ten hoogste, hoogstens'), *op z'n minst* (= 'ten minste, minstens'), e.d. (zie 4·5·7·2/Aa), bijv.

207

Ze wordt *op z'n vroegst* volgende week verwacht.
Jij hebt *op z'n minst* een flinke straf verdiend. —

4 *om het* + adjectief + *st(e)*

Deze constructie komt alleen in adverbiaal gebruik voor. Ze geeft steeds een wedijver aan, bijv.

Zullen we eens *om het hardst(e)* fietsen?
Ze zongen *om het mooist*.
Ze zouden vanaf nu *om het hardst(e)* werken.

Opmerking 3— In regionale taal wordt in plaats hiervan wel *om ter* + superlatief gebruikt, bijv.

Ze zongen *om ter luidst*. <regionaal>—

II In een aantal gevallen drukt de superlatief niet de hoogste graad uit, maar wordt hij gebruikt om een zeer hoge graad aan te geven. Zulke onechte of absolute overtreffende trappen missen het vergelijkingsmoment dat bij andere wel aanwezig is. Men spreekt hier ook wel van de elativus. De volgende gevallen doen zich voor:

1 Superlatiefvormen die met *aller-* samengesteld zijn; deze kunnen attributief en niet-attributief gebruikt worden, bijv.

Het is een *alleráárdigst* kind. (= 'heel erg aardig')
Dat zou ik *alldwáást* vinden. (= 'heel erg dwaas')
Een *alleronnózelst* iemand is 't. (= 'heel erg onnozel')
't Is wel *alleronáángenaamst* weer vandaag.
Hij is weer *allergráppigst*.
Hij kookt *allerberóerdst*. (= 'in hoge mate beroerd')

Bij de vormingen met *aller-* kan het accent wisselen, maar in deze gevallen, die per se affectief geladen zijn, valt het accent doorgaans op het grondwoord. Dus: *alleráárdigst*, *alleronnózelst*, enzovoorts. De vormen met *aller-* kunnen ook echte overtreffende trappen zijn. Dan ligt het accent gewoonlijk op *aller-*, bijv. (*De meeste jongens zijn erg aardig, maar*) *Jozef is de álleraardigste van de klas*. *Hij is het álleraardigst(e)*. De superlatief wordt dan versterkt.

2 *Best*; dit woord kan gebruikt worden in de betekenis '(heel) goed', bijv.

Het is een *beste* fiets.
Die koekjes zijn *best*.
Ik vind het *best*, hoor.
Hoe gaat het ermee? O, *best*.

Ook in aansprekingen: *beste vriend*.

- 3 De constructie 'ten + adjectief + ste'; deze constructie die in de schrijftaal voorkomt, wordt adverbiaal gebruikt. Voorbeelden zijn:

Ik zou dit *ten stelligste* afraden. <schrijftaal>
Ze betreurde het *ten zeerste*. <schrijftaal>
Het is *ten strengste* verboden hier te roken. <schrijftaal>

Tot de standaardtaal behoren: *ten eerste* en *ten laatste* (vgl. boven).

- 4 Zinnen als

Er zijn *de gekste dingen* gebeurd. (= 'heel gekke dingen')
Je komt hier tegenwoordig *de meest vreemde figuren* tegen. (= 'heel vreemde figuren')
Hij vertelde altijd *de wildste verhalen*. (= 'erg wilde verhalen')
Ik zal dat *met het grootste genoegen* doen. (= 'met zeer groot genoegen')
De (aller)diepste stilte heerste rondom hem. (= 'een zeer diepe stilte')

waarin het gecursiveerde gedeelte naar de betekenis geen bepaalde constituent is.

Tot slot willen we er nog op wijzen dat het Nederlands ook andere mogelijkheden heeft om een graad aan te duiden (zie o.a. de adjectiefgroep, 16·2·1).⁷⁴⁸ Een voorbeeld van een 'omschreven' absolute superlatief is de constructie *hoogst/uiteerst* + adjectief: *hoogst merkwaardig, uiterst zeldzaam*.

6.5 Woordvorming

Bij het adjectief kunnen als woordvormingsprocédés onderscheiden worden: afleiding, samenstelling en samenstellende afleiding. (Voor de afleiding zonder toevoegsel (deverbatieve adjectieven) zie men 6·2·3.) 311

In de hierna volgende deelparagrafen worden accentkwesities alleen expliciet vermeld in gevallen waarover voldoende duidelijkheid bestaat. Voor de overige gevallen kunnen de volgende tendenties aangegeven worden. Bij attributief gebruikte adjectieven ligt het hoofdaccent in het algemeen op het (beklemtoonbare) voorvoegsel in afleidingen en op het eerste lid in samenstellingen. Bij predikatief gebruik van het adjectief ligt het hoofdaccent in het algemeen op het grondwoord van afleidingen of op het tweede lid in samenstellingen, behalve bij contrast. Voorbeelden met een dergelijk wisselend accent zijn:

- (1a) *óndiep* water
- (1b) Het water is hier erg *ondiep*.
- (2a) een *ánti-Duitse* houding
- (2b) Hij is nogal *anti-Dúits*.
- (3a) *súikerrije* kauwgom
- (3b) (Hoe is die kauwgom?) *Suikerrij* natuurlijk.
- (4a) *pláátsgebonden* gewoontes
- (4b) Heel wat gewoontes zijn erg *plaatsgebónden*.

6 · 5 · 1 Afleiding

Adjectieven kunnen door middel van voor- en/of achtervoegsels afgeleid worden van andere adjectieven, van werkwoorden, van substantieven of bij uitzondering ook wel van woorden van een andere soort. Op die manier gevormde adjectieven kunnen op hun beurt soms fungeren als grondwoord voor een nieuwe afleiding. Zo is het adjectief *verklaarbaar*, dat afgeleid is van het werkwoord *verklaren*, zelf weer het grondwoord voor de afleiding *onverklaarbaar*.

Voor een aantal types afleidingen, zoals *-waarts*, *-gewijs*, die hoofdzakelijk als bijwoord gebruikt worden, verwijzen we naar 7·4. 379

6 · 5 · 1 · 1 Afleiding door middel van een voorvoegsel

Met voorvoegsels kunnen van adjectieven heel wat nieuwe adjectieven worden afgeleid. Naar de betekenis van de voorvoegsels kunnen we hierbij de volgende groepen onderscheiden.

1 De voorvoegsels *on-*, *non-*, *in-* en *a-*; *niet-*

Het afleidingsprocédé *on* + adjectief is productief. De betekenis van het voorvoegsel is ontkennend, vaak verbonden met een negatieve waardering. Voorbeelden zijn:

onartistiek, onbekwaam, ondiep, oneffen, onelegant, ongrieks, onheus, onjuist, onnijmeegs, onzeker.

Van een aantal categorieën van adjectieven zijn afleidingen met *on-* ongebruikelijk, met name van

- a absolute of absoluut gebruikte adjectieven, zoals *rechthoekig*, *fluwelen*, *taalkundig*, *Chinees*, *huidig*; worden dergelijke adjectieven in een relatieve betekenis gebruikt, dan kunnen ze wel een afleiding met *on-* naast zich krijgen. Vergelijk bijv. het gebruik van het adjectief *Engels* in *een Engelse gewoonte*, waarnaast als negatieve pendant *onengels* mogelijk is, bijv. in: *breken met de traditie wordt beschouwd als een onengelse houding* ('niet in overeenstemming met de aard van de Engelsen'), en het gebruik van *Engels* in *de Engelse vlag*. In het laatste geval is geen negatieve pendant mogelijk.

De vorming van adjectieven met *on-* is uitgesloten bij van geografische namen afgeleide adjectieven op *-er* zoals *Groninger* (zie 6·5·1·2|3), alsmede bij 357
vormaanduidende adjectieven en stofadjectieven;

- b adjectieven waarnaast een tegengesteld adjectief bestaat (zgn. antoniemen), zoals *klein|groot*, *hoog|laag*, *breed|smal*, *dik|dun*, *warm|koud*;
c kleuraanduidende adjectieven, zoals *rood*, *blauw*, *groen*;
d negatief geladen adjectieven, zoals *kwaad*, *erg*, *boos*, *slecht*, *gering*.

Toch komen in bepaalde contexten, vooral na de ontkennende woorden *niet* of *geen*, ook van adjectieven uit de categorieën *b* en *d* vormen met *on-* voor, bijv. in: *het is geen onknappe jongen*, *een niet onaardig idee*, *het is bepaald geen ongeringe verdienste*. Soms bestaan zowel een antoniem als een vorm met *on-* naast elkaar, waarbij verschil in betekenis kan optreden, bijv. *gezond|ziek* naast *ongezond* (= 'ziekelijk; schadelijk voor de gezondheid', bijv. in *roken is ongezond*). Een apart geval vormen ten slotte de adjectieven *guur* (gezegd van het weer: 'bar, onaangenaam koud') en *onguur* ('schrikwekkend; gemeen') die allebei een negatieve waarde hebben.

Omgekeerd zijn er adjectieven met *on-* die zonder 'positieve' pendant voorkomen, bijv. *onvermijdelijk*, *onmetelijk*, *onmiskenaar* (zie voor dergelijke 352
afleidingen op *-lijk* en *-baar*: 6·5·1·2|2). Woorden als *onbeschoft*, *onbesuisd*, *onpasselijk* en *onstuimig* zijn van synchroon standpunt uit als ongeleed te beschouwen.

Behalve *on-*, en vaak in de plaats daarvan, wordt het ontkennende bijwoord *niet* gebruikt, dat vooral bij attributief gebruikte adjectieven kan gaan fungeren als een voorvoegsel. De aldus gevormde adjectieven worden dan geschreven met een koppelteken tussen *niet* en het grondwoord. Voorbeelden van dit eveneens productieve procédé zijn:

niet-bekwaam, niet-confessioneel, niet-democratisch, niet-grammaticaal, niet-officieel, niet-ontvankelijk, niet-productief, niet-verenigbaar.

Opmerking—Dergelijke combinaties worden als een eenheid gevoeld, hoewel dat geenszins altijd het geval is. Met name t.a.v. als adjectief gebruikte deelwoorden en van deelwoorden afgeleide adjectieven (zie 6.2.3) is het niet altijd duidelijk of we met één adjectief dan wel met een ‘toevallige’ combinatie te maken hebben. Vergelijk bijv. de zinnen

- (i) Het kind behoorde nog niet tot de geloofsgemeenschap omdat het (nog) *niet gedoopt* was.
- (ii) Ze wilden niet met die kinderen omgaan omdat ze *niet(-)gedoopt* waren. (= ‘ongedoopt’)

Incorporatie in een substantiefgroep kan resulteren in respectievelijk

- (ia) Het nog niet gedoopte kind ...
- (iia) (Met) die niet-gedoopte kinderen ...

In (i) en (ia) is er sprake van een toevallige omstandigheid of toestand, in (ii) en (iia) van een blijvende eigenschap (ongedoopten tegenover gedoopten). In deze interpretatie zijn in zin (ii), met een naamwoordelijk gezegde, de volgordes: *omdat ze niet waren gedoopt | ... waren niet(-)gedoopt* uitgesloten. (Zie 22.6.) In zin (i), met een werkwoordelijk gezegde, daarentegen is de volgorde ... *niet was gedoopt* wel mogelijk. Zowel in (ii) als in (iia) kan tussen *niet* en het adjectief een koppelteken worden geschreven, hoewel dat in een geval als (ii) ongebruikelijk is.

Ook in groepen als (*een niet ongeringe (verdienste)*) hebben we niet met één woord te maken.

Voor gevallen van incorporatie e.d. zie men bij de substantiefgroep, 13.5.—

Het procédé *niet* + adjectief heeft ruimere toepassingsmogelijkheden dan het voorgaande, aangezien de beperkingen die bij *on-* gelden hier niet gelden. Zo zijn o.a. in tegenstellend verband mogelijk *niet-taalkundig* (bijv. in *deze geleerde heeft ook niet-taalkundige werken op z'n naam staan*), *niet-euclidisch* (in *de niet-euclidische meetkunde*), *niet-letterlijk* (in *een niet-letterlijke vertaling*), *niet-rood* (bijv. in *de niet-rode figuren op dit schilderij staan duidelijk op de achtergrond*), *niet-samengesteld* (bijv. in *planten met niet-samengestelde of enkelvoudige bladeren*), *niet-stromend (water)*, enzovoorts. Naast deze vormen bestaan geen afleidingen met *on-*.

Soms komen beide vormen voor, waarbij een verschil in betekenis kan optreden. De vorm met *niet-* is dan ‘neutraal’ ontkennend, terwijl die met *on-* een negatief oordeel aangeeft (zie hoger), bijv. *niet-christelijk* tegenover *onchristelijk* (‘niet in overeenstemming met de christelijke leer of moraal’), *niet-Nederlands* (in *niet-Nederlandse (d.i. vreemde) woorden*) tegenover *onnederlands* (‘niet volgens de regels van het Nederlands’, bijv. in *een onnederlandse constructie*), enz. Dat betekenisverschil hoeft niet steeds aanwezig te zijn; vergelijk bijv. met elkaar *niet-productief/onproductief*, *niet-officieel/onofficieel*, *niet-gebonden* (als politieke term gewoner dan:) *ongebonden*, *niet-conventioneel/onconventioneel*, *niet-controleerbaar/oncontroleerbaar*, enzovoorts.

In enkele van oorsprong vreemde woorden ten slotte wordt ter ontken-

ning *non-* gebruikt, bijv. *non-figuratief* (gewoner dan *niet-figuratief*), *non-conformistisch* (naast *niet-conformistisch* of *onconformistisch*), *non-actief* (in *op non-actief stellen* of *staan*).

De voorvoegsels *in-* (*im-* vóór b, p of m, *il-* vóór l, *ir-* vóór r) en *a-* (*an-* vóór een klinker) treden op in vreemde woorden, die doorgaans als geheel ontleend zijn. Voorbeelden met *in-* (of varianten daarvan) zijn:

inactief, inadequaaf, incompleet, incorrect, informeel, inhumaan, illegaal, irreëel.

Analoge vormingen zijn: *incourant* (in *incourante fondsen*), *inefficiënt*, *instabiel*. Voorbeelden van afleidingen met *a(n)-* zijn:

afoon, anorganisch, apolitiek, areligieus, aseksueel, asociaal, asymmetrisch, atonaal.

Dergelijke woorden met het voorvoegsel *a-* komen vooral voor in wetenschappelijk taalgebruik, bijv. *anaërobe bacteriën*, *een aselechte steekproef*, *een atypisch ziektebeeld*.

Qua betekenis sluit *a-* zich gewoonlijk aan bij het strikt 'neutrale' *niet-*, vergelijk bijv. *apolitiek/niet-politiek* tegenover *onpolitiek* of *areligieus/niet-religieus* tegenover *onreligieus*. Maar *asociaal* heeft dezelfde betekenis als en is gewoner dan *onsociaal*. Het voorvoegsel *in-* lijkt zich aan te sluiten bij *on-*, vergelijk bijv. het negatief waarderende *immoreel* ('in strijd met de goede zeden') met *amoreel*. Dergelijke betekenisverschillen of verschillen in nuance zijn echter niet voor iedereen aanwezig. In veel gevallen komen woorden van de tot nog toe besproken types zonder betekenisverschil naast elkaar voor, bijv. *improductief/onproductief/niet-productief*, *instabiel/onstabil*, *impopulair/onpopulair/niet-populair*, *irrelevant/niet-relevant*, enzovoort.

2 De voorvoegsels *aarts-*, *hyper-*, *oer-*, *super-* en *ultra-*; *door-*, *in-*, *over-*

Met versterkende waarde komen voor: *aarts-*, *hyper-*, *oer-*, *super-*, *ultra-*. Ze geven aan dat de door het adjectief aangeduide eigenschap of toestand in (erg) hoge mate geldt. Ze dragen het hoofdaccent van de afleiding.

Het voorvoegsel *aarts-* versterkt adjectieven die een negatief gewaardeerde eigenschap aangeven, bijv.

aartsconservatief, aartsdom, aartsgemeen, aartsgierig, aartslelijk, aartslui, aartsnieuwsgierig, aartsstom.

Bij de volgende types kan de versterking positief of negatief zijn naargelang van de betekenis van het adjectief zelf:

- *hyper* + adjectief, bijv.

hypergevoelig, hyperkort, hypermodern, hypernervuus, hyper-slanke, hypersnel.

Een aantal van dergelijke afleidingen heeft de bijbetekenis van overdrijving

(‘al te -’), o.a. *hyperkort* (bijv. in de zin *hij heeft wel hyperkort haar*), *hyperkritisch*, *hypercorrect* (‘te correct’, met de implicatie: verkeerd).

- *oer* + adjectief, bijv.

oerdegeelijk, oerdom, oergezond, oerkomisch, oerlelijk, oeroud, oersaai, oersterk, oervervelend.

- *super* + adjectief, bijv.

superchic, superfijn, superlang, supermodern, supersnel.

Gewoonlijk hebben afleidingen met *super-* een gunstige waarde, bijv. *een superlichte en supersnelle racefiets* (reclameslogan), maar dat hoeft niet altijd het geval te zijn, bijv. (als waarschuwing) *dat gerecht is superheet* (‘heel erg gekruid, pittig’). Woorden als *supersonisch* behoren niet tot het genoemde type. *Super-* drukt hier geen hoge graad uit, maar betekent ‘boven (de snelheid van het geluid)’.

- *ultra* + adjectief, bijv.

ultrageheim, ultrakort, ultralinks, ultramodern, ultrarechts.

Het voorvoegsel *ultra-* geeft een extreem hoge graad aan. Op die manier gevormde adjectieven kunnen een negatieve waardering uitdrukken, o.a. als aanduiding van een politieke richting, maar niet bij natuurwetenschappelijke termen zoals *ultrakorte golven*, *ultralichte metalen*.

Woorden als *ultraviolet*, *ultrasonoor* en *ultramontaans* sluiten zich niet bij dit type aan. *Ultra-* betekent hier ‘voorbij, aan gene zijde van -’.

Met een vergelijkbare versterkende betekenis kunnen adjectieven gevormd worden met *door-*, *in-* of *over-*. Volgens een strikte definitie moeten dergelijke vormen als samenstellingen worden beschouwd (zie 1·3·3), maar wegens de betekenisisolering van deze elementen – ze zijn louter versterkend – en de duidelijke betekenisovereenkomst met de hierboven besproken types worden ze hier bij de voorvoegsels behandeld. Vergelijk overigens subparagraaf 6·5·2. De genoemde elementen dragen het hoofdaccent. 25
364

- *door* + adjectief, bijv.

doorbraaf, doorkoud, doorlelijk, doornat, doorslecht.

Dergelijke vormen zijn voornamelijk beperkt tot regionaal taalgebruik. In de standaardtaal gebruikt men meestal *door en door koud*, enz. Zie voor deze en andere mogelijkheden ter versterking van een adjectief bij de adjectiefgroep, 16·2. 748

- *in* + adjectief, met als betekenis ‘intens-’, bijv.

indroevig, ingelukkig, ingemeen, ingoed, inkoud, inslecht, intriest, inzoet.

In plaats van een samengesteld adjectief is ook hier weer een adjectiefgroep mogelijk, bijv. *in en in schoon* naast *inschoon*.

- *over* + adjectief, bijv.

overaardig, overbeleefd, overernstig, overijdel, overlekker, overnauwkeurig, oververzadigd, overzout.

De adjectieven van dit type kunnen in twee betekenisgroepen ingedeeld worden. Eén groep heeft als betekenis ‘heel, erg, hoogst -’, bijv. *overbekend*, *overduidelijk*, *overgelukkig*, *overgroot* (in: *de overgrote meerderheid*), *overheerlijk*, *overoud* (in: *een overoud geslacht*). Een andere groep heeft de betekenis ‘al te, overmatig -’ (vgl. met *hyper-*), bijv. *overbelast*, *overbevolkt*, *overbezorgd*, *overcompleteet* (‘overtollig’), *overgaar*, *overgevoelig*, *overhaastig*, *overrijp*, *overvol*. In een aantal gevallen zijn beide interpretaties mogelijk, bijv. *overgedienstig*, *overijverig*, *overluid*, *overmager*, *overstreng*, *oververfijnd*, *overzedig*.

3 De voorvoegsels *anti-* en *pro-*

Ter aanduiding van een gezindheid, houding of werking gericht tegen of ten gunste van een bepaald land, een bepaald volk, een bepaalde ideologie of instelling e.d. worden respectievelijk *anti-* en *pro-* met een adjectief verbonden. Het procédé is productief. Voorbeelden met *anti-* zijn:

anti-autoritair, antidemocratisch, anti-Duits, antifascistisch, anti-inflatoir, anti-Israëliësch, antiklerikaal, antimilitaristisch, anti-Marokkaans, anti-monarchistisch, antireligieus, antisemitsch.

Voorbeelden met *pro-* zijn:

pro-agrarisch, pro-Amerikaans, pro-communistisch, pro-falangistisch, pro-liberaal, pro-Palestijns.

Opmerking 1 — Uitsluitend predikatief komen – met de hierboven gegeven betekenis – combinaties van *anti-* of *pro-* met een substantief voor, bijv. *hij is pro-vrouw*, *ze zijn anti-school*, *ik ben anti-rokers*, *sommige van de toehoorders bleken pro-Thatcher te zijn*. Verder ook als eerste deel van een samengesteld substantief, bijv. *anti-apartheid(sbeweging)*, *pro-Amerika(lobby)*. Vergelijk 2·6·1·2/4.) —

74

Opmerking 2 — De van geografische namen afgeleide adjectieven van het genoemde type en de vormingen met *pro-* worden met een koppelteken gespeld. In de andere gevallen wisselt de schrijfwijze. —

4 Het voorvoegsel *inter-*

Als uitdrukking van een relatie tussen twee of meer landen, plaatsen, instellingen, mensen enz. onderling, wordt *inter-* gebruikt. *Inter-* komt vooral voor in van oorsprong vreemde adjectieven, maar het kan ook gecombineerd worden met Nederlandse adjectieven. Voorbeelden van dit type zijn:

interafrikaans, intercommunaal, interdisciplinair, interkerkelijk, interlokaal (bijv. in: *interlokale gesprekken*), intermenselijk, interuniversitair.

In een aantal woorden uit het wetenschappelijke taalgebruik heeft *inter-* de betekenis ‘gelegen, zich bevindend tussen’, bijv. *intercellulair* (onder meer in: *intercellulair vocht*), *interglaciaal* (in: *een interglaciaal tijdperk*), *interlineair* (in: *een interlineaire vertaling*).

6 · 5 · 1 · 2

Afleiding door middel van een achtervoegsel

Met achtervoegsels kunnen adjectieven worden afgeleid op basis van andere adjectieven, van substantieven, van werkwoorden, en in enkele gevallen ook van bijwoorden. We kunnen de volgende (groepen van) achtervoegsels onderscheiden.

1 De achtervoegsels *-achtig*, *-ig* en *-erig*

a Met een adjectief als grondwoord

Gecombineerd met een adjectief hebben de genoemde achtervoegsels een relativerende betekenis: iets of iemand is ‘min of meer, enigszins (wat door het adjectief uitgedrukt wordt)’. De mogelijke procédés zijn:

- adjectief + *achtig*, bijv.

bleekachtig, doofachtig, geelachtig, kaalachtig, lila-achtig, natachtig, weekachtig, witachtig

- adjectief + *ig*, bijv.

bitsig, bitterig, dikkig, groenig, grijsig, muffig, nattig, rossig, viezig

- adjectief + *erig*, bijv.

antiekkerig, bruinerig, dikkerig, jovialerig, mooierig, mystiekerig, sympathiekerig, vlotterig, zoeterig.

Deze drie procédés zijn productief, wat niet betekent dat naast elk grondwoord altijd afleidingen van alle drie de types mogelijk zijn. Naast *lila-achtig* kunnen bijv. geen pendanten op *-ig* of *-erig* gevormd worden. Van adjectieven op *-ig*, bijv. *gulzig*, *hevig*, *lenig*, *zuinig* e.d. worden geen afleidingen met *-ig* gevormd. Bij een aantal adjectieven treden vormveranderingen op. Adjectieven die op een sjwa eindigen, krijgen *-ig* of *-erig* in plaats van die sjwa: naast *roze* staat dus *rozig* en naast *oranje* is bijv. denkbaar *oranjerig*. Bij sommige adjectieven, zoals *buitenissig*, *deftig* en *heftig*, kan *-ig* door *-erig* worden vervangen: *buitenisserig*, *defterig*, *hefterig*. Adjectieven op *-r*, bijv. *stoer*, krijgen vóór *-erig* een *d* toegevoegd: *stoerderig*. (Vergelijk met de vergrotende trap, 6·4·3·1.)

Voor de medeklinkerverandering in paren als *grijs/grijzig*, *vies/viezig* e.d. vergelijke men *grijs/grijze* enz. in deelparagraaf 6·4·1·1.

In vergelijking met de betekenis van *-ig* en *-erig* is die van *-achtig* als objectief relativerend te beschouwen. Zo betekent *beige-achtig* bijv. in *een beige-achtige regenjas*: ‘min of meer beige’. De achtervoegsels *-ig* en *-erig* daarentegen drukken gewoonlijk een persoonlijke waardering uit. Bij

grondwoorden die op zichzelf al een subjectief betekenselement hebben, wordt dit element versterkt, bijv. *saaiig* (in: *ik vind het een beetje saaiige man*), *viezig* (in: *wat een viezige kleur!*). Vooral *-erig* heeft een vrij sterk ongunstige bijbetekenis: de eigenschap is volgens de spreker of de schrijver op een onsympathieke of belachelijke manier of in een overdreven mate aanwezig, bijv. *vlotterig*, *sympathiekerig* ('gewild, gemaakt vlot/sympathiek') in *ik hou niet van dat vlotterige, sympathiekerige gedoe van hem*. Vergelijk nog de adjectieven *bruinachtig*|*bruinig*|*bruinerig* in de zinnen *hij deed een bruinachtige|bruinige stroop op zijn pannenkoek* vs. *hij deed een bruinerige stroop op zijn pannenkoek*. In de laatste zin geeft de spreker te kennen dat hij het zelf maar een vies goedje vindt. Let ook op het verschil in betekenis tussen *geelachtig* en *gelig* in respectievelijk *ze schreef altijd op geelachtig papier* ('enigszins geel, lichtgeel') en *in de la vond ze alleen een gelig stuk papier* ('vergeeld, geel geworden').

Een apart geval vormt *waarachtig* ('waar, echt') dat in tegenstelling tot de andere afleidingen het accent op het achtervoegsel heeft.

b Met een substantief als grondwoord

Bij afleiding d.m.v. de genoemde achtervoegsels op basis van een substantief, zijn diverse betekenissen mogelijk, die elkaar niet hoeven uit te sluiten. De voornaamste groep is die waarin *-achtig*, *-ig* en *-erig* aan het adjectief een vergelijkende betekenis geven: 'lijkend op, als (van) een -'. De procédés zijn:

- substantief + *achtig*, bijv.

aapachtig, bladachtig, geleiachtig, houtachtig, katachtig, kruidachtig, lelieachtig, moerasachtig, slijmachtig, struisvogelachtig, veranda-achtig

- substantief + *ig*, bijv.

azijnig, glazig, haarkloverijig, houtig, hufterig, kattig, krachtpatserig, kunstig, noodlottig, poederig, salpeterig, venijnig, vrekig

- substantief + *erig*, bijv.

fatterig, houtherig, katterig, proleterig, slijkerig, slijmerig, schofterig.

Deze procédés zijn produktief. De formatie met *-achtig* heeft de meeste mogelijkheden, vooral in gesproken taal. Het achtervoegsel kan ook gecombineerd worden met eigennamen (bijv. *hij vond dat de heer Van Agt een nogal Den Uylachtige opmerking gemaakt had*) en met substantiefgroepen (bijv. *oudevrijsterachtig*, *grote-mensachtig*, *kleine-jongensachtig*). In sommige gevallen komt er tussen het grondwoord en *-achtig* een tussenklank. Een tussenklank *-s* krijgen alle afleidingen op basis van een verkleinwoord (bijv. *hoffesachtig*, *meisjesachtig*, *sprookjesachtig*) en verder *damesachtig*, *jongensachtig* (*kwajongensachtig*, enz.), *kruideniersachtig*. Een tussenklank *-er* krijgen de woorden *hoenderachtig*, *kalverachtig*, *kinderachtig*, *runderachtig*.

De vormen met *-ig* en *-erig* zijn beperkter in gebruik. Bovendien treden er vormbeperkingen op. Ze zijn niet te combineren met substantieven die op *-a* eindigen, zoals *komma*, *soda*, *vla*, enzovoorts. Het achtervoegsel *-erig* kan verder niet voorkomen na een woord dat op een onbeklemtoonde lettergreep eindigt, zoals *hufter*, *korrel*, *poeder*, *water*.

De adjectieven op *-achtig* hebben gewoonlijk een letterlijk vergelijkende betekenis, bijv. *overal in de stad had je van die kazerne-achtige flatgebouwen* ('lijkend op een kazerne'); *die wijn smaakt azijnachtig* ('als azijn').

Opmerking 1 — In deze betekenis worden in de botanie en in de zoölogie veelvuldig gesubstantiveerde adjectieven (zie hiervoor 2·6·1·3/1) op *-achtig* 78 gebruikt ter aanduiding van families, bijv. *de mensachtigen, de katachtigen, de sleutelbloemachtigen* (de sleutelbloemfamilie), *de klokjesachtigen* (de klokjesfamilie); *de bosbes is een heideachtige*. —

De adjectieven op *-ig* en *-erig* worden vaak in meer figuurlijke betekenis gebruikt, bijv. *hij zal wel weer een azijnig stukje schrijven* ('zuur, scherp van toon'), *een houderig iemand* ('stijf, niet lenig; onbeholpen'). Vooral die op *-erig* hebben een vrij sterk negatieve connotatie. Vergelijk verder met elkaar: *katachtig* (bijv. in *de tijger is een katachtig roofdier*), *kattig* (bijv. in *een kattig iemand* ('vinnig, snibbig?')), en *katterig* (in: *katterig zijn* ('een kater hebben?')).

Een tweede groep adjectieven die op de aangegeven manier gevormd zijn, heeft de betekenis '(veel) -hebbend, met (veel) -'. Voorbeelden met respectievelijk *-achtig, -ig* en *-erig* zijn:

bergachtig, bosachtig, heuvelachtig, regenachtig, rotsachtig, waterachtig;
bloedig, gelukkig, hobbelig, hongerig, lustig, moedig, moerassig, regelmatig, zonnig;
bloederig, draderig, pokkerig, stofferig, winderig, zanderig.

De meeste adjectieven van dit type worden gebezigd m.b.t. de gesteldheid van een terrein of gebied of m.b.t. het weer (bijv. *een rotsachtige kust, een moerassig gebied, een zonnige dag*) of m.b.t. het uiterlijk van levende wezens (bijv. *harige handen, een puisterig gezicht*). In deze betekenis zijn de procédés niet produktief. De vormen op *-erig* hebben gewoonlijk een ongunstige bijbetekenis: een bepaalde eigenschap is in een overdreven mate aanwezig. Vergelijk bijv. *bloederig* in *een bloederige film* ('een film waarin overdreven veel bloed vloeit') met *bloedig* in *een bloedige veldslag* ('een veldslag waarbij veel bloed vloeit'). Voor meer mogelijkheden met het achtervoegsel *-ig* in een vergelijkbare betekenis, zie men bij de samenstellende afleiding, 6·5·3. 369

Een derde groep adjectieven is die met *-achtig* met de betekenis 'houdend van, gesteld op -'. Voorbeelden zijn *wijnachtig, museumachtig* in zinnen als *ik ben niet erg wijnachtig*, enz. Ook eigennamen kunnen hier als grondwoord dienen, bijv. *hij is niet erg Brechtachtig*. Dit procédé is produktief.

Opmerking 2 — In enkele gevallen heeft de afleiding de betekenis '(al te zeer) geneigd tot -'. Voorbeelden van dit onproduktieve type zijn *leugenachtig, naijverig, paniekerig*. Qua betekenis sluiten deze adjectieven zich aan bij het hierna te bespreken type met een werkwoordsstam als grondwoord.

Tot een geïsoleerde, eveneens niet-produktieve, groep behoren ten slotte adjectieven als *deelachtig, krampachtig, reusachtig*, met de klemtoon op het achtervoegsel. —

Het achtervoegsel *-ig* wordt verder gebruikt om adjectieven af te leiden van substantieven die een wetenschappelijke discipline noemen zoals *aardrijkskunde*, *taalkunde*, enz. De *s* ja uit het grondwoord valt weg. Voorbeelden van zulke adjectieven die een betrekking uitdrukken, zijn

aardrijkskundig, bodemkundig, geschiedkundig, plantkundig, sterrenkundig, tandheelkundig, volkskundig, waterbouwkundig, wiskundig.

Bij afleidingen met een substantief als grondwoord ligt het accent op dat grondwoord. Het achtervoegsel *-ig* trekt in het algemeen het woordaccent naar zich toe. Dat betekent dat, wanneer het accent in het grondwoord vooraan ligt, dit accent in de afleiding op de laatste beklemtoonbare lettergreep vóór *-ig* komt te liggen, bijv. *armóedig*, *eenvóudig*, *misdádig*, *noodlótig*, *overvlóedig*, *regelmátig*, *voorspóedig*, *vijándig*, en alle gevallen op *-kúndig*.

c Met een werkwoordsstam als grondwoord

Met de stam van een werkwoord als grondwoord zijn de volgende vormen mogelijk:

- werkwoordsstam + *achtig*, bijv.

babbelachtig, geefachtig, hebachtig, klaagachtig, regenachtig, schrijfachtig, schrikachtig, vergeetachtig, weigerachtig

- werkwoordsstam + *erig*, bijv.

bijterig, blufferig, hebberig, kletsrig, opruimerig, plakkerig, pralerig, schreeuwerig, slaperig, vitterig.

De betekenis van de aldus gevormde adjectieven is '(al te zeer) geneigd tot -', bijv. *ik ben niet erg schrijfachtig* ('niet zeer geneigd tot schrijven'). De adjectieven op *-erig* hebben vaak een negatieve connotatie.

De procédés zijn in deze betekenis productief. Als de stam op een *-r* eindigt, wordt vóór *-erig* een *d* ingelast, bijv. *zeurderig*. Stammen op *-er* of *-el* krijgen *-ig*, bijv. *hebberig*, *huiverig*, *kwetterig*, *schetterig*. Formeel apart staande gevallen zijn *dikdoenerig* en *gewichtigoenerig*.

Het accent ligt bij deze afleidingen op het grondwoord. Het achtervoegsel *-erig* trekt het accent naar zich toe (vgl. hierboven met *-ig*).

2 De achtervoegsels *-baar*, *-(e)lijk* en *-zaam*

a Met een werkwoordsstam als grondwoord

Het gemeenschappelijke betekenismoment van de achtervoegsels *-baar*, *-(e)lijk* en *-zaam* in combinatie met een werkwoordsstam (voor het bepalen van de concrete stam zie men 8·3·2·3) kan worden omschreven als 'de werking uitgedrukt door het werkwoord verrichtend of ondergaand'. Bij deze actieve of passieve betekenis is veelal ook een modaal betekenisaspect aanwezig. De procédés zijn:

- werkwoordsstam + *baar*, bijv.

aanneembaar, bespreekbaar, breekbaar, buigbaar, deelbaar, denkbaar, eetbaar, hoorbaar, leesbaar, uitvoerbaar.

Het procédé is productief, vooral bij overgankelijke of overgankelijk gebruikte werkwoorden. De betekenis is dan gewoonlijk passief: ‘kunnende (+ voltooid deelwoord) worden’ bijv. *het netto besteedbare inkomen* (‘het inkomen dat netto besteed kan worden’), *de tekst is heel goed bruikbaar* (‘de tekst kan heel goed gebruikt worden, is heel goed te gebruiken’). *Achtbaar* in *mijn achtbare collega* heeft een andere modale betekenis: ‘die geacht moet worden; eerbiedwaardig’. Van het overgankelijke werkwoord *doorlaten* kan worden afgeleid *doorlaatbaar*, dat een actieve betekenis heeft in *de doorlaatbare dam van de Oosterschelde* (‘dam die (water) kan doorlaten’). Niet iedereen acht dit gebruik evenwel acceptabel.

Bij afleidingen van onovergankelijke of onovergankelijk gebruikte werkwoorden is de betekenis doorgaans actief: ‘kunnende (+ infinitief)’, bijv. *bloeibaar* (in: *bloeibare bloembollen*), *brandbaar*, *ontplofbaar*, *vloeibaar*, *wankelbaar*. Soms is de betekenis passief, bijv. in *een jaagbaar hert* (‘een hert waarop gejaagd mag/kan worden’), *een leefbare wereld* (‘een wereld waarin geleefd kan worden’), *een werkbare hypothese* (‘een hypothese waarmee kan worden gewerkt’).

Van *doen*, *gaan*, *staan* en *zien* (en de respectieve afleidingen of samenstellingen) wordt de afleiding gevormd met de infinitief i.p.v. met de stam: *(on)doenbaar*, *(on)begaanbaar*, *(on)bestaanbaar*, *(on)verstaanbaar*, *(on)weestaanbaar*, *(on)afzienbaar*, *(on)overzienbaar*, *(on)voorzienbaar*. Afleidingen volgens het genoemde procédé van *slaan* (en van samenstellingen daarmee) zijn ongebruikelijk, maar een woord als *onverstaanbaar* is in principe niet onmogelijk.

Enkele afgeleide adjectieven zijn alleen gebruikelijk met het ontkennde voorvoegsel *on-*: *onmiskbaar*, *onloochenbaar*, *ontwifelbaar*, *ondoorstaanbaar*, *onuitstaanbaar*, *ondoorzienbaar*, *onontkoombaar* – let in het laatste geval op de lange klinker in de stam (vgl. 8·3·2·3).

424

- werkwoordsstam + *(e)lijk*, bijv.

aannemelijk, bederfelijk, begrijpelijk, beweeglijk, erfelijk, hinderlijk, sterfelijk.

Het procédé is niet productief. De betekenisverhoudingen zijn zoals bij *-baar*. In een aantal gevallen is de betekenis ‘moetende (+ voltooid deelwoord) worden’, bijv. *een (on)berispelijk gedrag*, *een verkieslijk alternatief*, *een verfoeilijke leugen*, *een verwerpelijke daad*, *een wenselijke ontwikkeling* (‘te wensen, gewenst’). Afleidingen op basis van overgankelijke werkwoorden, maar met een actieve betekenis, zijn o.a. *stichtelijk* (in: *een stichtelijk verhaal*), *aanstekelijk* (in: *een aanstekelijke lach*) en *bedrieglijk* (in: *een bedrieglijke stilte*). Voor de kwestie *-lijk/-elijk* zie men verderop.

Een aantal afleidingen van dit type worden op een afwijkende wijze gevormd. Van *doen* en *aandoen* worden respectievelijk *(on)doenlijk* en *(on)aandoenlijk* afgeleid. Onregelmatige vormen zijn verder *aanvankelijk* (in: *aanvankelijk onderwijs*) naast *aanvangen*, *(on)ontvankelijk* naast *ontvangen*, *aanhankelijk* (‘geneigd om iemand aan te hangen, zich aan iemand te hechten’) naast *aanhangen*, *(on)afhankelijk* naast *afhangen* (van), *(on)vergankelijk* naast *vergaan*, alsmede *(on)overgankelijk* en *(on)toegankelijk*, die echter synchroon niet als voorbeelden van het hier besproken procédé te analyseren zijn. Ook hier zijn er weer adjectieven die alleen of vrijwel alleen met het prefix *on-*

voorkomen: *onafscheidelijk, onbeschrijf(e)lijk, ondoorgrondeijk, ongelooflijk, onherroepelijk* (wel: *herroepelijk krediet*), *onlosmakelijk, onmetelijk, onomstotelijk, onophoudelijk, ontegenzeggelijk, onuitputtelijk, onuitsprekelijk, onverbiddelijk, onverbrekelijk, onvergetelijk, onwaardeerlijk, onweersprekelijk* en de weinig gebruikelijke of enkel regionaal gebruikelijke adjectieven *onafzettelijk, onafzienlijk, onuitstaanlijk, onverslijtelijk, onverwelkelijk, onweerhoudelijk*.

Als met eenzelfde werkwoordsstam als grondwoord zowel een afleiding op *-baar* als een op *-(e)lijk* voorkomt of mogelijk is – wat geenszins altijd het geval is –, dan is het adjectief op *-baar* gewoonlijk letterlijk te interpreteren, terwijl het adjectief op *-(e)lijk* een figuurlijke of een afgeleide betekenis heeft. Vergelijk bijv.

(de) beweegbare (delen van een klok)	(een) beweeglijk (gemoed) ‘licht bewogen’
(een) draagbare (radio)	beweeglijke (kinderen) ‘levendig’ (een) draaglijke (hitte) ‘te verdragen’
(iets) kenbaar (maken)	(een) kennelijke (vergissing) ‘duidelijk, klaarblijkelijk’
onbeschrijfbaar (papier)	onbeschrijflijk (leed) ‘alle beschrijving te boven gaand’
(een) onmeetbare (grootheid)	onmetelijke (rijkdom) ‘uiterst groot’
(een) onuitspreekbaar (woord)	(een) onuitsprekelijk (leed) ‘erg groot’
(een) toepasbare (regel)	(een) toepasselijk (voorbeeld) ‘van toepassing zijnd’
(een) verantwoordbare (uitzondering)	verantwoordelijk (zijn) ‘aansprakelijk’
(zich) verkiesbaar (stellen)	verkieslijk (zijn) ‘de voorkeur verdienen’
verleidbaar (zijn)	(een) verleidelijk (aanbod) ‘aanlokkelijk’

In andere gevallen is er geen duidelijk betekenisverschil. Wel is gewoonlijk één van beide vormen gebruikelijker dan de andere. Vergelijk bijv. de volgende paren, waarbij de eerste vorm telkens de gewone is: *(on)geneeslijk|(on)geneesbaar, onafscheidelijk|onafscheidbaar, onvermijdelijk|onvermijdbaar, onwaardeerlijk|onwaardeerbaar, afschuwelijk|afschuwbaar, onafzienbaar|onafzienlijk, onweerhoudbaar|onweerhoudelijk* (regionaal).

- werkwoordsstam + *zaam*, bijv.

buigzaam, duurzaam, leerzaam, mededeelzaam, spaarzaam, volgzzaam, waakzaam, werkzaam.

Het procédé is niet produktief. De betekenis van de afgeleide adjectieven kan omschreven worden als ‘geschikt tot (+ werkwoord)’, bijv. *buigzaam materiaal* (‘materiaal dat geschikt is om gebogen te worden, dat gemakkelijk buigt’), *groeizaam weer* (‘weer dat geschikt is om te doen groeien’), of

‘geneigd tot (+ werkwoord)’, bijv. *hij is erg spaarzaam, wees niet zo onverdraagzaam*. Wat de betekenis betreft, sluit *gehoorzaam* zich hierbij aan.

De achtervoegsels *-(e)lijk* en *-zaam* trekken het woordaccent naar zich toe. Dit blijkt uit de afleidingen van scheidbaar samengestelde werkwoorden – deze hebben immers het accent op het scheidbare deel (zie 8·5·2·1) –, waar 488 het accent op de laatste beklemtoonbare lettergreep (d.i. een lettergreep zonder sjwa) van het grondwoord ligt. Vergelijk *aannémelijk* (van *áánnemen*), *toegééflijk* (van *tóegeven*), *uitzónderlijk* (van *úitzonderen*), *opmérkzaam* (van *ópmerken*), *mededéélzaam* (van *médedelen*). Bij *-baar* is dit soms ook het geval, bijv. *toepásbaar* (van *tóepassen*), *wegláátbaar* (van *wéglaten*), *onuitpútbaar* (van *úitputten*), soms niet bijv. *úitprobeerbaar* (van *úitproberen*), *ónderverhuurbaar* (van *ónderverhuren*). In heel wat gevallen echter kan de klemtoon wisselen, bijv. *afwásbaar* of *áfwasbaar* (van *áfwassen*), *terúgvorderbaar* of *terugvórderbaar* (van *terúgvorderen*), *ómkoopbaar* of *omkóópbaar* (van *ómkopen*), enzovoorts.

b Met een substantief als grondwoord

Het achtervoegsel *-(e)lijk* komt veelvuldig voor in afleidingen van substantieven. Het is onbeklemtoond. De betekenis van dergelijke afleidingen is heel moeilijk te systematiseren. In veel gevallen verschilt de betekenis naargelang van de substantiefgroep waarin het adjectief optreedt. Enkele mogelijke betekenis categorieën zijn:

- ‘van, als van -’, bijv. *koninklijk* (in: *het koninklijk paleis*), *gemeentelijk* (in: *het gemeentelijke politiekorps*), *mannelijk* (in: *een mannelijk uiterlijk*), *lichamelijk* (in: *zijn lichamelijke conditie*), *slagaderlijk* (in: *een slagaderlijke bloeding*), *slafelijk* (in: *slafelijke arbeid*);
- ‘met -’, bijv. *fatsoenlijk* (in: *een fatsoenlijk meisje*), *gevaarlijk* (in: *een gevaarlijk avontuur*), *nadrukkelijk* (in: *een nadrukkelijk verbod*);
- ‘- tot gevolg hebbend’, bijv. *smadelijk* en *smartelijk* in respectievelijk *een smadelijke nederlaag* en *een smartelijk ongeval*;
- ‘volgens, overeenkomstig -’, bijv. *fatsoenlijk* (in: *een fatsoenlijk antwoord*), *wetenschappelijk* (in: *wetenschappelijk onderzoek*), *strafrechtelijk* (in: *een strafrechtelijke veroordeling*).

Let op de vormverandering van het grondwoord in *oorspronkelijk* (van: *oorsprong*), en *(hoofd)stedelijk* (van: *(hoofd)stad*), waarin bovendien overeenkomstig de regel het accent naar achteren verschoven is, en in *koninklijk* (van: *koning*).

Het procédé substantief + *(e)lijk* is niet produktief.

Een aantal afleidingen van substantieven die een tijdsspanne aanduiden, krijgen *-(e)lijks* i.p.v. *-(e)lijk*. Het zijn: *jaarlijks* (*halfjaarlijks*, *tweejaarlijks*, enz. tot *tienjaarlijks*), *maandelijks* (*halfmaandelijks*, *tweemaandelijks*, enz. tot *twaalfmaandelijks*), *uurlijks*, *wekelijks* (*tweewekelijks*, *driewekelijks*, *vierwekelijks*) en – met klinkerverandering – *dagelijks*. De betekenis van deze adjectieven is ‘om het jaar, om de maand, enz. plaatshebbend, verschijnend of terugkerend’. Met dezelfde betekenis bestaat naast *dagelijks* ook het minder gebruikelijke *daags*, bijv. in *de daagse zorgen*. De hier genoemde adjectieven kunnen attributief gebruikt worden, bijv. *de jaarlijkse kermis*, *uw wekelijkse bijdrage*, *een tweemaandelijks tijdschrift*. Voorts kunnen ze als bijwoord voorkomen, maar in plaats van dit laatste gebruik worden soms liever omschrijvingen gebezigd, bijv. *dit tijdschrift verschijnt wekelijks* (of: *om de week, elke week*) | *tweemaandelijks* (of: *om de twee maanden, alle twee maanden*).

Vormingen als *tweejaarlijks*, *vierwekelijks*, enz. zijn te beschouwen als samenstellende afleidingen. Zie hiervoor 6·5·3, waar ook woorden als *veertiendaags* behandeld worden. 369

c Met een ander woord als grondwoord

Door middel van het onbeklemtoonde achtervoegsel *-lijk* zijn van een voorzetselbijwoord afgeleid: *achterlijk*, *voorlijk* en met tussenvoeging van *-er*: *innerlijk*, *uiterlijk*.

In een paar gevallen komen afleidingen met een adjectief als grondwoord voor. Voorbeelden met *-zaam* zijn *langzaam*, *gemeenzaam*; met *-baar*: *openbaar* (met wisselend accent); met *-(e)lijk*: *openlijk*, *ziekelijk*, *lieftlijk*, *kouwelijk*, *ouwelijk*. Vergelijk verder 6·3·1. 315

Opmerking— Bij afleidingen die gevormd worden met *-lijk* (met sjwa) doen zich wel eens moeilijkheden voor in de keuze tussen *-lijk* of *-elijk*. In verband met de tussenklank *e* (uitgesproken als een sjwa) kunnen de volgende hulpregels wellicht enig houvast bieden, waarbij opgemerkt moet worden dat *-elijk* in gesproken taalgebruik algemener voorkomt dan in geschreven taalgebruik:

- 1 Als het grondwoord uitgaat op *r*, nooit *-e-*, bijv. *gebeurlijk*, *gevaarlijk*, *bestuurlijk*.
- 2a Als het grondwoord eindigt op *p*, *t*, *k*, *b* of *d*, wordt *-e-* ingevoegd, behalve als *3a* geldt, bijv. *gemeenschappelijk*, *hopelijk*, *wettelijk*, *onmetelijk*, *verschrikkelijk*, *zakelijk*, *hebbelijk*, *goddelijk*, *vermoedelijk*, *vriendelijk*. (In de geschreven taal moeten de spellingsregels worden toegepast, in de gesproken taal de uitspraakregels.)
- 2b In andere gevallen, zie *3*.
- 3a Als de laatste lettergreep van het grondwoord een sjwa bevat, of anderszins onbeklemtoond is, treedt nooit *-e-* op, bijv. *wereldlijk*, *avondlijk*, *openlijk*, *zaliglijk*, *vaderlijk*; *koninklijk*.
- 3b In andere gevallen treedt gewoonlijk wel *-e-* op, maar zie *4* t.e.m. *7*.
- 4 Het grondwoord eindigt op *n*.
- 4a Als de *n* voorafgegaan wordt door een gespannen klinker, *ie*, *oe* of een tweeklank, wordt geen *-e-* ingevoegd, bijv. *gewoonlijk*, *aanzienlijk*, *(on)doentlijk*, *fortuinlijk*, *pijnlijk*.
- 4b In andere gevallen wordt meestal *-e-* ingevoegd, bijv. *mannelijk*, *kennelijk*, *onoverwinnelijk*, met als minder gewone nevenvormen *manlijk*, *kenlijk*, *onoverwinlijk*.
- 5 Het grondwoord eindigt op *ch* (vaak als *g* geschreven).
- 5a Na geschreven *g* wordt gewoonlijk geen tussenklank geschreven, bijv. *bedrieglijk*, *beweeglijk*, *ontzaglijk*, *vaaglijk*, *werktuiglijk*. Soms komen beide vormen voor: *walg(e)lijk*, *zorg(e)lijk*. Altijd met *-e-*: *hertogelijk* (*aartshertogelijk*, *groothertogelijk*).
- 5b Na een geschreven *ch* schrijft men *-e-*: *belachelijk*, *hachelijk*.
- 6 Het grondwoord eindigt op *f*.
- 6a Na een gespannen klinker, *ie* of een tweeklank, zijn beide vormen mogelijk, bijv. *ongelofelijk*|*ongelooflijk*, *gerief(e)lijk*, *vergefelijk*|*vergeestlijk*, *lief(e)lijk*, *slafelijk*|*slaaflijk*, *lijf(e)lijk*, *onbeschrijf(e)lijk*.
- 6b In andere gevallen wordt vrijwel altijd de tussenklank *-e-* ingevoegd, bijv. *erfelijk*, *verderfelijk*, *(on)sterfelijk*, *stoffelijk*, *boetstraffelijk*.

7 Het grondwoord eindigt op *s*.

7a Na een gespannen klinker, *ie* of een tweeklank, zijn beide vormen mogelijk, bijv. *ongeneselijk|ongeneeslijk*, *ver kies(e)lijk*, *afgrijs(e)lijk*, *huis(e)lijk*, maar altijd: *pauselijk*, *ijselijk*, *wijselijk*.

7b In andere gevallen wordt vrijwel altijd *-e-* ingevoegd, bijv. *toepasselijk*, *misselijk*, *menselijk*, *valselijk*. —

3 De achtervoegsels *-s*, *-isch* en *-er*

Deze achtervoegsels zijn onbeklemtoond. *-isch* wordt uitgesproken als *ies*.

a Met een substantief (persoonsnaam) als grondwoord

Het achtervoegsel *-s* kan verbonden worden met eigennamen in de uitdrukking *op z'n -*, met als betekenis 'zoals - doet, op de wijze van -', bijv. *op z'n Walters*, *op z'n Mulders*. In deze uitdrukking is het achtervoegsel productief. Daarbuiten komt *-s* maar in beperkte mate voor, bijv. *Luthers*, *Siegenbeeks* in respectievelijk de groepen *de Lutherse kerk*, *de Siegenbeekse spelling* (gewoner is in dit laatste geval: *de spelling-Siegenbeek* (zie 13·3·4) of *de spelling van Siegenbeek*). 707

Verder kan *-s*, eveneens met de betekenis '(als) van -', toegevoegd worden aan persoonsnamen die aanhangers van een bepaalde overtuiging aanduiden (zie voor deze categorie 2·6·1·3/III). Voorbeelden van dit niet-productieve type zijn: 85

frankiljons, joods, protestants, anglicaans, brahmaans, mohammedaans, presbyteriaans, ultramontaans.

(Zie ook verderop sub 5 bij *-(i)aans*.)

In aansluiting hierbij kunnen enkele adjectieven op *-er* vermeld worden waarmee een orde aangeduid wordt waartoe kloosterlingen behoren, zoals (*een*) *dominicaner|franciscaner|augustijner|norbertijner* (*monnik of pater*), enz.

Opmerking— Woorden als de laatst genoemde zijn in het Nederlands alleen als adjectief te gebruiken. De leden van deze orden duidt men aan met (*een*) *dominicaan|augustijn*, enz. Vergelijk hiermee de correcte, overigens niet van een persoonsnaam afgeleide substantieven (*een*) *kartuizer|cisterciënzer|premonstratenzer*. —

b Met een substantief (naam van een dag, maand, seizoen, windstreek) als grondwoord

Door middel van het achtervoegsel *-s* worden adjectieven afgeleid van de namen van dagen, alsmede van de substantieven *maart*, *april*, *winter* en *zomer*. Bij de afleidingen van de namen van de windstreken *noorden*, *oosten*, *westen* treedt een vormverandering op in het grondwoord: *noords*, *oosters*, *westers*. Deze drie adjectieven worden vooral in staatkundige en culturele zin gebruikt (*het westerse bondgenootschap*, *oosterse talen*, enz.) in tegenstelling tot hun pendanten op *-elijk*, die in meer letterlijke zin worden gebruikt (bijv. *een westelijke wind*, *het oostelijke halfmond*). De hier genoemde adjectieven zijn alleen attributief te gebruiken, bijv. *het zaterdags bijvoegsel* (*van een krant*), *m'n zondagse pak*, *maartse buien*, *aprilse grillen*, *de winterse kou*, *een zomerse temperatuur*, *de noordse landen* (= Scandinavië).

- c Met een substantief (geografische naam) als grondwoord
Met behulp van de achtervoegsels *-s*, *-er* en *-isch* kunnen adjectieven afgeleid worden van de geografische namen.

Van de meeste Vlaamse en Nederlandse geografische namen en van heel wat vernederlandste vreemde namen kunnen adjectieven worden gevormd met het achtervoegsel *-s*. Gewoonlijk gebeurt dat door toevoeging van *-s* aan de naam, bijv.

Arnhems, Brabants, Doorniks, Gents, IJslands, Kortrijks, Londens,
Luiks, Nederlands, Stuttgarts, Utrechts.

Dit type is productief en wordt over het hele taalgebied gebruikt.

Daarnaast kunnen van een aantal aardrijkskundige namen ook adjectieven afgeleid worden d.m.v. *-er*, bijv. *Haarlemmer* naast *Haarlems*, *Herenvener* naast *Herenveens*, *Maaseiker* naast *Maaseiks*, *Steenwijker* naast *Steenwijks*. De vormen op *-er* kunnen beschouwd worden als regionale of stilistische varianten van die op *-s*. Regionaal kunnen de concurrerende vormen door elkaar gebruikt worden, bijv. *de Groningse* (of: *Groninger*) *politie*, *het Groninger* (of: *Groningse*) *hoofdstation* – let in dit geval op het wegvallen van *-en* in het grondwoord – enzovoorts. Anders komen de vormen op *-er* vooral voor in min of meer vaste verbindingen die een of andere specialiteit van de plaats of de streek aanduiden zoals *Edammer kaas*, *de Enkhuizer almanak*, *Haarlemmer olie*, *de Leeuwarder Courant*, *Maaseiker knapkoek*, enz., en verder in een aantal lokale geografische aanduidingen (o.a. namen van straten), bijv. *Hulshorster Zand*, *Luikersteenweg*, *de Mookerhei*, *Maastrichterstraat*, *Tielerwaard*. Buiten die categorieën zijn de afleidingen op *-s* de normale: *de Dinantse citadel*, *de Edamse wethouders*, enz. Terloops zij erop gewezen dat omschrijvingen als *de citadel van Dinant* e.d. vaak gewoner zijn dan het gebruik van adjectieven. Zie hierover de inleiding bij de lijst van aardrijkskundige namen, appendix, 1·1. 1210

De van aardrijkskundige namen afgeleide adjectieven op *-er* kennen een aantal morfologische en syntactische beperkingen ten opzichte van die op *-s*. Ze zijn niet verbuigbaar (zie 6·4·1·1/13), ze laten geen gradatie toe 323 (d.m.v. trappen van vergelijking of in combinatie met een graadaanduidend bijwoord) (zie 6·4·3·1), en ze kennen geen afleidingen met het voorvoegsel *on-* (zie 6·5·1·1/1). Verder zijn ze alleen attributief te gebruiken (vgl. 332 6·3·2/2) en komen ze niet voor in de sjabloon *op z'n*-. Ten slotte kunnen ze 318 niet gebruikt worden om de taal van een land, streek of plaats aan te duiden, dus alleen maar (*het*) *Gronings*, enzovoorts.

Een derde mogelijkheid om adjectieven te vormen bij geografische namen is d.m.v. het achtervoegsel *-isch*. Dit achtervoegsel komt vooral voor bij vreemde namen en is productief bij die op *-ië*, waar *-isch* in de plaats komt van *-ië*. Voorbeelden van dit type zijn:

Australisch, Babylonisch, Belgisch, Californisch, Ethiopisch, Indonesisch, Israëliësch, Normandisch, Silezisch, Tunesisch.

Dergelijke adjectieven op *-s*, *-er* of *-isch* betekenen: ‘afkomstig van, behorend tot, betrekking hebbend op’.

Heel wat van die van geografische namen afgeleide adjectieven worden

onregelmatig gevormd. De voorbeelden zijn legio:

Aalst – Aalsters, Algerije – Algerijns, Europa – Europees, Gelderland – Gelders, Portugal – Portugees, Zeeland – Zeeuws, Zimbabwe – Zimbabweaans.

Namen die op *-e* of *-en* eindigen, verliezen gewoonlijk de sjwa-lettergreep in de afleiding, bijv. *Antwerpen* – *Antwerps*, *Damme* – *Dams*, *Massemen* – *Massems*, *Nijmegen* – *Nijmeegs*, *Wenen* – *Weens*, enzovoorts. Daar staan echter – althans in de standaardtaal – gevallen als *Bergens*, *Eindhovenens*, *Heusdens*, *Leuvens*, *Menens*, *Schotens* tegenover.

Het is ondoenlijk algemene regels voor de vormveranderingen te geven. Daarom is als appendix een lijst van aardrijkskundige namen en afleidingen daarvan opgenomen.

Opmerking — De schrijfwijze van adjectieven die van samengestelde aardrijkskundige namen afgeleid zijn, brengt soms moeilijkheden met zich mee. Afleidingen van samengestelde namen waarvan het eerste deel niet zelf van een eigennaam is afgeleid, worden in één woord geschreven, de andere niet. In de praktijk dus de met *Noord-*, *Zuid-*, *Oost-*, *West-*, *Midden-*, *Centraal-*, *Achter-*, *Voor-*, *Nieuw-*, *Oud-* samengestelde namen, bijv. *Noordeuropees*, *Oostvlaams*, *Voorindisch* enz., tegenover *Zeeuws-Vlaams*, *Frans-Afrikaans* enz. —

d Met een van oorsprong vreemd substantief als grondwoord

Het achtervoegsel *-isch*, uitgesproken als *ies*, komt veelvuldig voor bij van oorsprong niet-Nederlandse, veelal ‘geleerde’ woorden. Voorbeelden zijn:

agogisch, algebraïsch, automatisch, despotisch, dialectisch, organisch, telefonisch, vulkanisch.

Gewoonlijk valt een deel van het grondwoord weg: bij woorden op *-ie*, *-iek*, *-ica* of op sjwa, komt *-isch* daarvoor in de plaats, bijv. *historisch*, *ironisch*, *melodisch*, *filologisch*; *ethisch*, *romantisch*, *semantisch*; *esthetisch*, *logisch*; *typisch*. Een vorming op basis van een Nederlands woord is *afgodisch*. Een afwijkende vorm is *kameleontisch* (van *kameleon*), evenals het van een eigennaam afgeleide *napoleontisch*.

Het achtervoegsel *-isch* draagt niet zelf het woordaccent, maar trekt dit in de regel wel naar zich toe, vergelijk bijv. *agitator* – *agitatórisch*, *álgebra* – *algebraïsch*, *álcohol* – *alcohólish*, *próza* – *prozáisch*.

Volgens dit type worden onder meer heel wat adjectieven gevormd van substantieven op *-ist(e)*, bijv. *feministisch*, *communistisch*, *naturalistisch*, *zionistisch*, e.d., en naar analogie hiervan: *arbeideristisch* (allemaal woorden die als pendant een substantief op *-isme* hebben: *feminisme*, *naturalisme*, enz.). Verder o.a. *anglistisch*, *humoristisch*, *publicistisch*, *renaissancistisch*, *solistisch*. Voor de overeenkomstige substantieven zie men 2·6·1·3/III en VII.

85, 94

Naast het achtervoegsel *-isch* komt in een reeks ontleende woorden het klemtoon dragende *-iek* voor, bijv. *canoniek*, *energiek*, *numeriek*, *periodiek*, *tiraniek*. Soms bestaan de twee vormen naast elkaar, gewoonlijk met een bete-

kenisverschil c.q. -nuance of een verschil in gebruikssfeer: *apostolisch* (weinig gebruikelijk:) *apostoliek*, *cholerisch*/*choleriek*, *elektrisch*/(verouderd en regionaal:) *elektriek*, *fysisch* ('betrekking hebbend op de natuur')/*fysiek* ('lichamelijk', bijv. *fysieke uitputting*), *generisch*/*generiek*, *juridisch*/(weinig gebruikelijk:) *juridiek*, *komisch*/*komek* (het eerste meer verfynd), *kritisch* ('beoordelend; betrekking hebbend op de kritiek')/*kritiek* ('ernstig, hachelijk, gevaarlijk', bijv. *een kritiek ogenblik*), *logistisch* ('betrekking hebbend op de mathematische logica')/*logistiek* ('m.b.t. de logistiek'), *melancholisch*/*melancholiek*, *metallisch* (vooral in scheikunde en natuurkunde gebruikelijk)/*metalliek*, *metrisch* ('m.b.t. het metrum, de metriek')/*metriek* (in: *het metrieke stelsel*), *mystisch* (alleen in de betekenis 'geheimzinnig, raadselachtig')/*mystiek* ('betrekking hebbend op de mystiek'), *organisch*/*organiek* (in: *organieke wetten*, *de organieke getalsterkte*), *symbolisch*/(weinig gebruikelijk:) *symboliek*.

e Met een ander substantief als grondwoord

Het achtervoegsel -s komt nog voor in de van substantieven afgeleide adjectieven *aards*, *binnenlands*, *boers*, *buitenlands*, *doods*, *dopers*, *duivels*, *heidens*, *hels*, *hemels*, *honds*, *hottentots*, *kalkoens* (een *kalkoense haan/hen*), *ketters*, *kinds*, *paaps*, *plattelands*, *rebels*, *schools*, *slaafs*, *snaaks*, *staats*, *stads*, *steeds* (*grootsteeds*), *volks*, *werelds*, alle met de betekenis '(als) van, als -' en in het woord *kerks* (bijv. in: *kerks zijn*, 'naar de kerk gaand', *kerkse mensen*). (Zie verder ook bij de samenstellende afleiding 6·5·3.)

369

4 Het achtervoegsel -en bij stofnamen

Van stofnamen kunnen over het algemeen adjectieven gevormd worden met het onbeklemtoonde achtervoegsel -en (uitgesproken met sjwa). Voorbeelden zijn:

bakelieten, betonnen, gipsen, houten, ijzeren, kartonnen, ribfluwelen, stenen, wollen.

Ze hebben de betekenis: 'gemaakt van, naar de materie bestaande uit -'. Stofnamen op -en krijgen geen achtervoegsel -en, bijv. *linnen*.

Een aantal stofnamen, veelal nieuwere, vreemde woorden, worden naar de vorm onveranderd als adjectief gebruikt, o.a. *aluminium*, *corduroy*, *polyester*, *rubber* en het enigszins verouderde *celluloid* (bijv. in *een celluloid plaatje*). Naast *plastic* is in de spreektaal ook mogelijk: *plestiken* (met klemtoon op de eerste lettergreep) of *plastieken* (met klemtoon op de *ie*). Mogelijk is verder: *rubberen*.

Stofadjectieven zijn alleen attributief te gebruiken, bijv. *een perkamenten omslag*, *rieten tuinmeubelen*. In plaats van niet-attributief gebruikte stofadjectieven bezigt men omschrijvingen met voorzetselconstituenten, ingeleid door *van* of *uit*, bijv. *het doosje is van plastic*, *is uit plastic gemaakt*; *deze constructie bestaat uit beton*. Een omschrijving is overigens in alle gebruikgevallen mogelijk (bijv. *een omslag van perkament*, *tuinmeubelen uit riet*) en soms zelfs gebruikelijker, vooral bij minder courante en bij nieuwere woorden, hoewel men toch gevallen aantreft als *kunststoffen kerstbomen zijn erg in trek* (naast: *kerstbomen van/uit kunststof*), *een plexiglazen aquarium* (naast: *een aquarium van/uit plexiglas*).

5 Andere achtervoegsels

a *-esk*

Dit klemtoon dragende achtervoegsel wordt geplaatst achter voorwerpsnamen, met name achter substantiva die mannelijke personen aanduiden (zowel soortnamen als eigennamen), bijv.:

cabarettesk, carnavalesk, clownesk, dandyesk, dantesk, donjuanesk, gigantesk, pantagruelesk, regentesk, soldatesk.

Dergelijke formaties zijn beperkt tot intellectueel (o.a. literair en journalistiek) proza. Ze zijn vaak uit andere talen overgenomen. Hun betekenis kan worden omschreven als 'de eigenschappen die aan het door het grondwoord genoemde toegekend worden, bezittend of vertonend' en als zodanig zijn ze verwant met de adjectieven op *-achtig* (zie hiervóór, 1b). Ten opzichte van de afleidingen op *-achtig* hebben ze een enigszins subjectieve, soms ironische, gebruikswaarde. Vergelijk in dit verband bijv. ook het gewone *gigantisch* met *gigantesk*. Niet tot de genoemde categorie behoren woorden als *burlesk*, *grotesk*, *humoresk* ('vol humor'), *pittoresk*, *romanesk*. Het type is produktief te noemen, bijv. *een Reaganeske aanpak van de economische problemen*.

b *-haftig*

Het achtervoegsel *-haftig*, met als betekenis 'de eigenschappen hebbend van/voor -', komt nog slechts in een drietal woorden voor, te weten *heldhaftig*, *krijgshaftig*, *manhaftig*. Het accent ligt in de genoemde woorden op het achtervoegsel.

c *-iaans*

Door middel van het achtervoegsel *-iaans*, dat het woordaccent draagt, worden adjectieven afgeleid van eigennamen van zowel mannelijke als vrouwelijke personen (vgl. *-esk*). Voorbeelden van dit produktieve procédé zijn:

Brechtiaans, Bruegheliaans, Cartesiaans, Freudiaans, Hegeliaans, Hooftiaans, Kantiaans, (neo-)malthusiaans, Vondeliaans, Wagneriaans, Walteriaans.

De betekenis van het achtervoegsel is '(als) van, in de trant van -'. Net als de adjectieven op *-esk* kunnen dergelijke afleidingen als 'geleerde' formaties gelden.

Bij woorden die op een *ie*-klank, *-ia* of *-ius* eindigen, komt *-iaans* daarvoor in de plaats, bijv. respectievelijk *Chomskyaans* (met behoud van de *y* in de spelling), *Zwingliaans*; *Victoriaans*, *Theresiaans* en het van een niet-persoonsnaam afgeleide *Utopiaans*; *ambrosiaans*, *gregoriaans*. Grondwoorden op *-us* krijgen als vormvariant van het achtervoegsel *-aans*, dat in de plaats komt van *-us*, bijv. *Copernicaans*, *franciscaans*. Daartegenover staan echter gevallen als *Erasmiaans*, *Sociniaans* (naast *Sociaans*, van *Socinus*). Verder treedt *-aans* op in *Elizabethaans*. Woorden op sjwa verliezen die klank en krijgen er *-iaans* voor in de plaats: *Gezelliaans*, *Marcusiaans*. Onregelmatige vormen zijn *Ciceroniaans*, *messiaans*. Een afleiding volgens dit type van de eigennaam *Luther* is ongebruikelijk. In plaats daarvan gebruikt men *Luthers* (zie 3a).

Hebben dergelijke woorden op *-(i)aans* de betekenis '(als) van de volge-

lingen of aanhangers van -, dan kunnen ze beschouwd worden als zijnde afgeleid volgens het in 3a beschreven procédé. Voor afleidingen op -(i)aans van geografische namen zie men de appendix.

Adjectieven van het hier genoemde type worden gewoonlijk alleen attributief gebruikt, bijv. *Wagneriaanse taferelen, de franciscaanse armoede, de Juliaanse kalender, de Elizabethaanse muziek* ('uit de tijd van Elizabeth', d.i. uit de Engelse renaissance).

d -loos

Door toevoeging van onbeklemtoond *-loos* aan een substantief worden adjectieven gevormd met als betekenis 'zonder -'. Voorbeelden van dit produktieve type zijn:

accentloos, autoloos, bodemloos, draadloos, kritiekloos, liefdeloos, naadloos, pijnloos, seksloos, talentloos.

In een aantal afleidingen met een grondwoord dat op een medeklinker eindigt, treedt vóór het achtervoegsel een sjwa op. Het is niet duidelijk wanneer dat precies het geval is. Bij sommige afleidingen kan de gedachte aan een meervoud aanwezig zijn, bijv. *zorgeloos, tandeloos, wolkeloos* (naast het laatste voorbeeld komt ook wel de vorm *wolkenloos* voor – vergelijk met afleidingen als *handenloos, vriendenloos, tranenloos, klassenloos*). Soms betreft het oudere woorden, zoals *hulpeloos, mateloos, nodeloos, vruchteloos*. Een verbindingsklank is in elk geval uitgesloten als het grondwoord op *l, r* of op een sjwalettergreep eindigt, bijv. *doelloos, eerloos, gewetenloos*. Onregelmatige vormen zijn verder: *bladerloos* (naast: *bladloos*), *kinderloos, hersenloos* (het grondwoord *hersenen* is een zgn. plurale tantum, zie 2·2·2), *wrijvingsloos,* ³⁶ *vaderlandsloos, weerstandsloos* (de beide laatste als minder gebruikelijke nevenvormen van respectievelijk *vaderlandloos, weerstandloos*).

Soms bestaan er twee vormen naast elkaar, met betekenisverschil. Gewoonlijk hebben de varianten met sjwa een figuurlijke betekenis, die zonder sjwa een letterlijke. We noemen de volgende paren: *nameloos* ('onuitsprekelijk groot, erg', bijv. *een nameloze ellende*) – *naamloos* ('zonder naam, anoniem', bijv. *een naamloze vennootschap*); *smakeloos* ('niet van goede smaak getuigend', bijv. *een smakeloze grap*) – *smaakloos* ('zonder smaak'); *zinneloos* ('zonder zinnen; krankzinnig; dwaas') – *zinloos* ('zonder zin, betekenis'); *zouteloos* ('zonder pit, niet geestig', bijv. *een zouteloos gesprek*) – *zoutloos* ('zonder zout', bijv. *een zoutloos dieet*). Naast *belangeloos* ('onbaatzuchtig', bijv. *uw belangeloze medewerking*) is, met een letterlijke betekenis, niet onbestaanbaar *belangloos* (voor: *onbelangrijk*). De vorm *werkeloos* wordt gebruikt zowel in de betekenis 'zonder werk, geen werk hebbend' als in de betekenis 'zonder iets te doen' (bijv. *werkeloos toezien*). De vorm *werkloos* ('zonder werk') is de gewone vorm in geschreven taal.

Vergelijk verder met samenstellingen met als tweede lid *-arm, -vol* of *-vrij* (zie 6·5·2·1). ³⁶⁴

Niet tot het produktieve procédé behoren geïsoleerde woorden als *bewusteloos* en formaties met een werkwoord als grondwoord, zoals *achteloos, beweegloos, duldeloos, reddeloos*.

e -matig

Het klemtoon dragende achtervoegsel *-matig* wordt gevoegd achter substan-

tieven. Woorden als

doelmatig, instinctmatig, kunstmatig, plichtmatig, schriftmatig

gelden als ingeburgerd. Andere, zoals *toneelmatic* (bijv. in: *enkele scènes in die film maken een erg toneelmatic indruk*), *planmatic* (in: *een planmatic economie*) en *fabriek(s)matic* (bijv. in: *de tentoonstelling laat zien hoe de katholieke vroomheid van de laatste honderd jaar fabrieksmatic vorm kreeg*) worden door sommigen als onnederlands ervaren.

De betekenis van dergelijke afleidingen is gewoonlijk ‘volgens, overeenkomstig, in overeenstemming met -’ (bijv. *de rechtmatic eigenaar*), soms ‘op de wijze van, als -’ (bijv. *een schetsmatic opzet*).

Aan de hierboven gegeven reeks kunnen, al dan niet onder invloed van het Duits, in beperkte mate nieuwe woorden toegevoegd worden. De nieuwvormingen krijgen gewoonlijk een tussenklank *-s-* als het grondwoord op gesproken *p, t, k, f, ch, r,* of *l* eindigt, bijv. *beleidsmatic, getalsmatic, gevoelsmatic*, maar vgl. *cijfermatic* met *bestuursmatic*. Niet iedereen echter acht dergelijke nieuwe woorden even acceptabel, vergelijk bijv. gevallen als:

Hiermee wilde hij *bedrijfsmatic* panden verwerven om zo tot een risicospreiding van het vermogen te komen.

Het is gebruik in de luchtvaartwereld dat maatschappijen *verdragsmatic* afgesproken vluchtschema’s ongestoord uitvoeren.

Is muziek maken voor jou een *beroepsmatic* bezigheid? (= ‘uit hoofde van je beroep’)

Woorden als *regelmatic* en *middelmatic* kunnen beschouwd worden als afleidingen van respectievelijk *regelmaat* en *middelmaat*.

6 · 5 · 1 · 3

Afleiding door middel van een combinatie van een voorvoegsel en een achtervoegsel

Bij de afleidingen met een substantief als grondwoord horen een aantal vormen die uiterlijk gelijk zijn aan een voltooid deelwoord, hoewel er geen werkwoord aan beantwoordt. Ze worden pseudo-deelwoorden genoemd. Het voornaamste type is:

- *ge* + substantief + *d/t*, bijv.

gebekt, gedast, gejust, gelaarsd, (on)gemanierd, gemijterd, gerokt, gespierd, gespoord.

De betekenis van dergelijke woorden is ‘voorzien van het door het substantief genoemde’. Zie ook bij de samenstelling, 6·5·2·5. Een aantal afleidingen hebben echter de betekenis ‘het uiterlijk of de vorm hebbend van wat het grondwoord noemt’, bijv. *gemarmerd* (papier), (een) *gevorkte* (staart), *geveerd*, *gevind*, *getand* (deze laatste drie als term uit de plantkunde gezegd van bladeren).

Analoge vormen zijn:

- *be, ver* + substantief + *d/t*, bijv.

(eng) behuisd (zijn); verkikkerd (zijn op) (= 'verzot, dol zijn op').

Vergelijk verder met de afleidingen van werkwoorden, 8·5·1·2.

481

Van een reeks niet-Nederlandse woorden ten slotte worden 'geleerde' adjectieven gevormd van het type:

- *ge* + substantief + *eerd*, bijv.

geaccidenteerd (gezegd van een terrein), geaffecteerd (gezegd van spreken), gedesillusioneerd, gerenommeerd, geroutineerd.

Ze kunnen ook tot de zgn. pseudo-deelwoorden gerekend worden. De voorvoegsels zijn onbeklemtoond. Bij het type op *-eerd* ligt het accent op dit laatste deel.

Voor deelwoorden die als adjectief gebruikt worden e.d. zie men 6·2·3. 311

6·5·2

Samenstelling

Het laatste lid van de samenstelling is een adjectief of een deelwoord, het eerste lid kan tot verschillende woordsoorten behoren. Het eerste deel bepaalt op een of andere manier het volgende. We onderscheiden vijf mogelijke types samenstellingen, alsook een restgroep.

Heel wat samengestelde adjectieven vertonen morfologische en syntactische beperkingen ten opzichte van hun niet-samengestelde pendanten. Met name die categorieën die een vergelijkende of versterkende/graadaanduidende betekenis hebben, komen niet in aanmerking voor comparatie en kunnen geen graadbepaling meer bij zich krijgen (vgl. voor dit laatste 16·2·1). Men noemt zulke adjectieven absolute adjectieven.

748

6·5·2·1

Substantief + adjectief

Voorbeelden van dit procédé zijn:

beresterk, doodsbang, hemelsblauw, honkvast, ijzersterk, levensmoe, strijdlustig, vormvast, winterhard, woordblind, zonneklaar.

Zoals uit de voorbeelden blijkt, treedt soms een *e* (sjwa) of een *s* als verbindingsklank op. Het is evenwel niet duidelijk wanneer dat precies het geval is, vergelijk bijv. *doodsbang* met *doodeng*. Bovendien loopt de situatie niet parallel met die bij substantivische samenstellingen (zie 2·6·2·2/A), 101 vergelijk bijv. *hondsmoe* met het samengestelde substantief *hondehok*. In enkele gevallen is er sprake van een meervoudig substantief als eerste lid, bijv. *dagenlang*, *ellenlang* en het alleen predikatief te gebruiken *mijlenver* (vgl. verder bij de adjectiefgroep, 16·2·3).

752

De betekenisverhoudingen bij deze groep zijn zeer verscheiden. Een produktief type vormen zeker de samenstellingen die een vergelijking uit-

drukken: 'zo (+ adjectief) als -'. Voorbeelden: *bikkelhard, boterzacht, broodnodig, eivol, glashelder, kurkdroog, lijkkbleek, loodzwaar, pijlsnel, rotsvast, torenhoog*. Hierbij horen kleuraanduidende adjectieven als: *asgrauw, grasgroen, hagelwit, kanariegeel, vuurrood*. Bij de meeste van die adjectieven bevat de betekenis bovendien het element versterking: 'zeer, in hoge mate (+ adjectief)'. Vaak gaat dit element overheersen. Louter versterkend zijn bijv. *beeldschon, beregoed, broodnuchter, hondsbrutaal, keihard* (in: *keiharde muziek* (= 'erg luide muziek')), *kiplekker* (in: *zich kiplekker voelen* (= 'erg fit')), *poepdefstig, potdoof, stapelgek, straatarm, wondersterk, zielsblij*. Soms wordt het eerste deel om die reden wel als een (versterkend) voorvoegsel opgevat (vgl. 6·5·1·1/2). In dat 346 geval zou de formatie als een afleiding beschouwd moeten worden, maar terwille van de eenheid behandelen wij ze hier bij de samenstelling. Vergelijk verder *bloedrood* ('rood als bloed') en *bloedheet, bloedserieus* (versterkend); *doodsbleek* ('bleek als de dood (i.e. als een dode)') en *doodeerlijk, doodgoed, doodleuk, doodmoe* (versterkend); *reuzegroot* ('groot als een reus') en *reuzeblij, reuzefijn, reuzeleuk* (versterkend); *stokstijf* ('stijf als een stok') en *stokdoof, stokoud* (versterkend). Als een stapelvorm kan beschouwd worden: *spiksplinternieuw*.

Sommige van deze versterkende eerste elementen kunnen ook los voorkomen, in niet-attributief gebruik, bijv. *ik vind het reuze* (i.e. *reuzeleuk of reuzefijn*), *hij is helemaal stapel* (i.e. *stapelgek of stapelverliefd*). Deze mogelijkheid doet zich voor in de spreektaal.

Het type met vergelijkende of versterkende betekenis draagt het accent op het eerste lid.

Andere betekenisverhoudingen tussen de samenstellende delen zijn moeilijk te systematiseren. We verwijzen de lezer naar het woordenboek. Meestal kan de betekenis omschreven worden met behulp van een voorzetsel of een voorzetseluitdrukking. We noemen hieronder een aantal productieve groepen, geordend volgens het tweede lid van de samenstelling. De groepen met *-rijk* en *-vol* dragen het accent gewoonlijk op het eerste lid, die met *-waard(ig)* heeft het accent op dit tweede lid.

- *-arm*, bijv. in *contactarm, eiwitarm, fosfaatarm, kansarm, vetarm, voedselarm, zoutarm*: 'arm aan -';
- *-klaar*, bijv. in *bedrijfsklaar, gebruiksklaar, panklaar, persklaar, winterklaar*: 'klaar voor -';
- *-rijk*, bijv. in *beeldrijk, belangrijk, eiwitrijk, fantasierijk, kleurrijk, olierijk, roemrijk, succesrijk, voedselrijk, zuurstofrijk*: 'rijk aan -';
- *-vol*, bijv. in *eervol, gewetensvol, hoopvol, roemvol, sfeervol, smaakvol, waardevol*: 'vol (van) -, met veel -';

Dit type staat qua betekenis dicht bij het vorige, maar het lijkt minder mogelijkheden te hebben. Het is, meer dan het type met *-rijk*, een pendant van afleidingen op *-loos*. (Formaties met *-vol* als tweede lid worden zelf ook wel als afleidingen beschouwd.) Bij een aantal woorden, vooral bij nieuwvormingen, kan licht de indruk van een germanisme ontstaan, bijv. *gevaarvol* (voor: *gevaarlijk* of *vol gevaar*), *kunstvol* (voor: *kunstig*) of *prachtvol* (voor: *prachtig*).

- *-vriendelijk*, bijv. in *(een) bedrijfsvriendelijke (economische politiek), (een) kindvriendelijke (maatschappij), milieuvriendelijk*: 'vriendelijk voor/t.o.v. -';

Als negatieve pendant zijn hier samenstellingen met *-vijandig* mogelijk, soms

ook met *-onvriendelijk*, vgl. bijv. *kindvijandig* met *kindonvriendelijk*.

- *-vrij*, bijv. in *belastingvrij*, *cafeïnevrij*, *kernwapenvrij*, *kruisingsvrij*, *onkruidvrij*, *portvrij*, *sneeuwvrij*, *suikervrij*: ‘vrij van -’;

De betekenis van samenstellingen van dit type sluit nauw aan bij afleidingen op *-loos*. Toch kunnen beide vormen zelden door elkaar gebruikt worden. Bij samenstellingen met *-vrij* is meer de gedachte aan een werking aanwezig (vrij maken, stellen of houden van), bij afleidingen op *-loos* niet. Vergelijk bijv. *autoloze* (*zondagen*) (ook wel, met ongeveer dezelfde betekenis: *autovrij*) en *het plein moet met het oog op de jaarlijkse kermis autovrij gemaakt worden; een verkeersvrije binnenstad*. Als het grondwoord een stofnaam is, kan vrijwel altijd uitsluitend (maar: *zoutloos!*) een samenstelling met *-vrij* voorkomen, bijv. *loodvrije benzine*, *suikervrije kauwgom*, *houtvrij papier*, enz., waarnaast – uiteraard met verschil in betekenis – vaak ook samenstellingen met *-arm* mogelijk zijn.

Een aantal samenstellingen hebben als betekenis (onder meer) ‘vrij tegen’, d.w.z. ‘bestand, beschermd tegen -’, bijv. in: (*een kogelvrij* (*vest*), (*een vorstvrije* (*kelder*), *roestvrij* (*staal*), (*iets*) *stofvrij* (*opbergen*), enzovoorts. Voor overeenkomstige samenstellingen met een werkwoordsstam als eerste lid zie men onder 6·5·2·3.

367

- *-waardig* of *-waard*, bijv. in *achtenswaardig*, *afkeurenswaardig*, *bewonderenswaardig*, *bezienswaardig*, *lovenswaardig*, *noemenswaardig*, *prijzenswaardig*, *wetenswaardig*;

De woorden *waardig* en *waard* worden vooral gecombineerd met een gesubstantiveerde infinitief. Er treedt altijd een *s* als tussenklank op. De betekenis kan omschreven worden als ‘het afkeuren/het lezen (enz.) waard’. De samenstellingen met *waardig* zijn gewoner dan die met *waard*, welke laatste bovendien niet attributief te gebruiken zijn. Vergelijk bijv. *ik vind het een afkeurenswaardige daad* en *hij vond het niet eens vermeldenswaard* (of: ... *niet eens het vermelden waard*).

Daarnaast komen ook een aantal samenstellingen met een ander substantief als eerste lid voor, bijv. *deerniswaard(ig)*, *eerbiedwaard(ig)*, *eerwaard(ig)* (de vorm *eerwaarde* is beperkt tot combinaties als *eerwaarde heer|moeder|vader|zuster* en tot zelfstandig gebruik, als aanspreking van een geestelijke), *kredietwaardig*, *roemwaard(ig)*, met als betekenis ‘eer (enz.) verdienend, waard zijnd’. Geïsoleerde gevallen zijn *luchtwaardig* en *zeewaardig* (resp. gezegd van vliegtuigen en schepen), met de betekenis ‘geschikt om in de lucht/op zee te gaan’.

6 · 5 · 2 · 2

Substantief + deelwoord

Voorbeelden van samenstellingen met een tegenwoordig deelwoord als tweede lid zijn:

brandwerend, doorslaggevend, grensoverschrijdend, noodlijdend, pijnstillend, tijdrovend, vredelievend, vuurspuwend, woningzoekend.

Zulke samenstellingen drukken een objectsverhouding uit. Het eerste lid

fungeert als lijdend voorwerp, bijv. *een brandwerende deur* is ‘een deur die brand weert’ en *een doelzoekende raket* is ‘een raket die zijn doel zoekt’.

Ten aanzien van het accent valt de volgende tendentie te constateren: in algemeen gebruikelijke, min of meer gevestigde samenstellingen ligt het accent gewoonlijk op het werkwoordelijke tweede lid; in samenstellingen die vrij nieuw of minder algemeen zijn (bijv. uit vaktaal) ligt het accent doorgaans op het substantivische eerste lid. Vergelijk bijv. met elkaar:

doeltréffende (maatregelen)	(een) dóelzoekende (raket)
(een) haatdrágend (iemand)	zááddragende (planten)
(een) vredelíevende (bevolking)	káلكminnende (planten)

Bij woorden als *doeltréffend* kan ook de overdrachtelijke betekenis een rol spelen. Voorts werkt bij samenstellingen van de tweede groep weer de bij het begin van 6·5 vermelde algemene tendentie. Naast het attributieve gebruik van de samengestelde adjectieven in *een kréukherstellende stof* en *stróómbesparende maatregelen*, met het accent alleen vooraan, is in predikatief gebruik niet uitgesloten: *die stof is kreukherstéllend*, resp. *het apparaat is bovendien stroombespárend*, met het accent achteraan. 343

Dergelijke vormingen zijn te onderscheiden van vooral in de taal van techniek en handel voorkomende samenstellingen met een voltooid deelwoord als tweede lid, zoals *geluidgedempt*, *handgeweven*, *luchtgekoeld*, *zonovergoten*, e.d. Deze verbindingen behoren tot een speciale groep samenstellingen. Ze kunnen ‘samenstellingen door inkorting’ genoemd worden, d.w.z. dat een groep woorden samengenomen werd, bijv. *noodgedwongen*: ‘door de nood gedwongen’; *handgeknoopt*: ‘met de hand geknoopt’; *gehoorgestoord*: ‘wat het gehoor betreft gestoord’. Sommigen keuren samenstellingen volgens dit produktieve procédé af, maar in de praktijk worden dergelijke woorden veelvuldig gehanteerd. Een veel gebruikte groep zijn onder meer die met het deelwoord *gebonden* als tweede lid: *partijgebonden*, *plaatsgebonden*, *seizoengebonden*, *tijd(s)gebonden*, enz. Samenstellingen van het ‘ingekorte’ type kunnen in bepaalde contexten (bijv. reclametaal) dienst doen als handig alternatief voor vaak wat omslachtige omschrijvingen d.m.v. een voorzetselconstituent, vgl. bijv. *zongerijpt* met *door de zon gerijpt*, enz.

6·5·2·3

Werkwoordsstam + adjectief

Een belangrijke groep binnen dit procédé zijn ongetwijfeld de samenstellingen waarvan de betekenis te omschrijven is door middel van een bijzin van graadaanduidend gevolg. In die omschrijving fungeert, naargelang van de context, de genoemde zelfstandigheid of een ander element als onderwerp van de bijzin, respectievelijk bijv. *(een) fonkelnieuw (horloge)*: ‘het horloge is zo nieuw dat het fonkelt’ en *(een) smoorhete (dag)*: ‘de dag is zo heet dat men (bijna) smoort (= stikt)’. Voorbeelden van deze groep zijn verder: *druipnat*, *kakelbont*, *kotsmisselijk*, *kraakhelder*, *piepjong*, *springlevend*, *spuuglelijk*, *stikheet*.

Sommige van de hier besproken samenstellingen kunnen echter ook

beschouwd worden als vormingen volgens het procédé substantief + adjectief. Het eerste lid wordt dan gezien als een gesubstantiveerde werkwoordsstam (vgl. 2·6·1·1/2).

Soms is de oorspronkelijke betekenis van de werkwoordsstam verbleekt of geheel afwezig, zodat het eerste lid van de samenstelling een louter versterkende waarde heeft. Op grond hiervan rekenen sommige grammatici ze wel tot de voorvoegsels. Voorbeelden van dergelijke, vooral in de spreektaal heel gebruikelijke, adjectieven zijn: *knalgroen*, *knalrood*, *kotsbeu*, *kotsmoe*, *pisnijdig*, *smoorverliefd*, *spotgoedkoop*, *spuugzat* (alleen predikatief, in: *het|iets spuugzat zijn*), *stikbeduusd*, *stikdonker*. Een aantal van zulke versterkende elementen kunnen in de spreektaal ook zelf als predikatief gebruikt adjectief voorkomen (vaak vergezeld van een graadaanduidend of kwantificerend bijwoord), bijv. in *jeetje*, *wat was ik nat*, *echt helemaal drijf|klets* (nl. *drijfnat|kletsnat*), *hij was volkomen knetter* (i.e. *knettergek*), *je was toen nog zo piep* (i.e. *piepjong* of *piepklein*), *ze was smoor* (i.e. *smoorverliefd*), *'t was er overal snik* (i.e. *snikheet*). Bij de samenstellingen met een versterkende betekenis ligt het accent op het eerste lid.

Tot een heel ander type behoren adjectieven als *leergierig*, *weetgierig*, *praatlustig*, *spotziek*. Vooral bij de laatste twee treedt reeksvorming op, blijkens gevallen als *bouwlustig*, *kooplustig*, *reislustig*, *trouwlustig*, *vechtlustig*; *babbelziek*, *bemoeiziek*, *plaagziek*, *spilziek*, *twistziek*. De betekenis van de genoemde adjectieven is '(een sterke/ziekelijke) neiging vertonend tot wat het werkwoord uitdrukt'. De samenstellingen met *ziek* hebben een negatieve connotatie.

Voorts kunnen hier samenstellingen vermeld worden met *vrij* als tweede lid (vgl. 6·5·2·1), zoals *strijkvrij* ('vrij van strijken') en *kreukvrij*, *krimpvrij*, *roestvrij*, *slipvrij* ('bestand/beveiligd tegen (kreuken, enz.)').

6·5·2·4 Adjectief + adjectief

Bij de volgens dit procédé gevormde samenstellingen kunnen twee betekenisstypes onderscheiden worden, die echter niet altijd scherp tegenover elkaar af te grenzen zijn.

Het eerste type betreft woorden als *bleekblauw*, *hoogzwanger*, *lichtgeel*, *roodbruin*. Het eerste lid van de samenstelling doet dienst als een nadere bepaling van het tweede en draagt gewoonlijk het hoofdaccent. Het is te vergelijken met (bijwoordelijke) voorbepalingen in een adjectiefgroep (zie 16·2·1, *Opmerking 2*). Het eerste lid heeft vaak de waarde van een versterking, bijv. *diepbedroefd*, *diepongelukkig*, *dolblij*, *doldriest*, *dolkomisch*, *hoogrood*, *rotvervelend*, *stomdronken* (= 'in hoge mate (bedroefd, enz.)'). Bij deze eerste groep horen ook de van samengestelde geografische namen afgeleide adjectieven als in: *(de) Belgisch-Limburgse (mijnen)*, *(de) Frans-Afrikaanse (landen)*, *(de) Grieks-Cypriotische (gemeenschap)*. Tussen beide delen wordt een koppelteken geschreven (vgl. 6·5·1·2/3c, *Opmerking*). Alleen het tweede lid wordt verbo-

gen.

Het tweede type vormen de zgn. copulatieve samenstellingen. Dit zijn samenstellingen waarvan de samenstellende delen aan elkaar nevenschikt zijn, bijv. *doofstom* (= 'doof én stom'), *zuurzoet* (= 'zuur én zoet', bijv.

zuurzoete saus). Tot deze groep rekenen wij ook samenstellingen die met een koppelteken worden gespeld, als in: *algemeen-beschaafd* (taalgebruik), *literair-historisch* (onderzoek), (*het*) *Belgisch-Nederlands* (cultureel verdrag), (*de*) *Frans-Duitse* (oorlog), (*de*) *rood-wit-blauw(e)* (vlag) en *rood-groene* (luiken) (= 'rood én groene luiken'). Dergelijke copulatieve samenstellingen zijn productief in intellectuaal getint taalgebruik ('geleerde' woorden). Meestal bestaan ze uit vreemde woorden, bijv. *literair-kritisch*, *marxistisch-leninistisch*, *sociaal-economisch*, *sociaal-pedagogisch* en vele andere. Zie i.v.m. de verbuiging van dergelijke adjectieven 6·4·1·2/III.

327

6·5·2·5

Bijwoord (adjectief) + deelwoord of adjectief

Voorbeelden met een adjectief als tweede lid zijn *aloud*, *welbekend*, *weledel*, waarin het bijwoord een versterkende betekenis heeft.

Gevallen met *in-*, *door-* of *over-* zijn besproken in 6·5·1·1/2. Voor samen- 346
stellingen met het bijwoord *niet* als eerste lid zie men 6·5·1·1/1. 344

Met een tegenwoordig deelwoord als tweede lid: *bijziend*, *bovenstaand*, *eerstaanwend*, *hoogdravend*, *lichtlopend*, *verstrekkend* (met het accent op *ver*), *welsprekend*, e.a.

Het voltooid deelwoord dat als tweede lid fungeert kan een echt deelwoord of een van een deelwoord afgeleid adjectief zijn, bijv. *goedgekleeed*, *hooggeleerd*, *lichtgeraakt*, *versgebakken*, *welgevuld*, *welverdiend*, *zeergeleerd* of een pseudo-deelwoord, bijv. *breedgeschouderd*, *kortgerokt*, *sterkgespierd*, *welbespraakt*, *zoetgevooid*.

6·5·2·6

Andere combinaties

Adjectieven in de overtreffende trap kunnen voorafgegaan worden door *aller-*. Voorbeelden zijn:

alleraardigst, allerbest, allerheiligst, allerindividueelst, allerliefst,
alleroudst, allervolmaaktst.

Het eerste deel van dergelijke combinaties heeft een versterkende betekenis. Het wordt ook wel als een voorvoegsel opgevat, vergelijkbaar met een geval als *opperbest*. Vergelijk ook met 6·4·3·4/II.

341

6·5·3

Samenstellende afleiding

Bij de samenstellende afleidingen kunnen op grond van de interne structuur de volgende types onderscheiden worden:

- (adjectief + substantief) + *ig*, bijv.

dikbuikig, gelijkvormig, grootogig, hardhandig, kleingeestig, kleinschalig, laagohmig, langorig, loslippig, zwaarmoedig, zwakzinnig

- (telwoord + substantief) + *ig*, bijv.

driestemmig, duizendkoppig, eenlettergeregig, eenzaadlobbig, meercellig, negendelig, tweestijlig, tweetalig, veelkleurig, vierhoekig.

Het achtervoegsel *-ig* heeft in deze gevallen (vgl. 6·5·1·2/1b) als algemene betekenis: 'het door de combinatie van adjectief of telwoord en substantief genoemde hebbend'. In de omschrijving kan zowel een enkelvoudig als een meervoudig substantief optreden, bijv. respectievelijk *hardhandig* ('met harde hand') en *geleedpotig* ('gelede poten hebbend') of *driewaardig* ('met drie waarden', bijv. in *driewaardige logica*). 350

Beide types kunnen produktief genoemd worden. Als substantivisch grondwoord treedt haast altijd een éénlettergeregig woord op.

Bij het eerste type kunnen als groep speciaal vermeld worden de samenstellende afleidingen die een taal aanduiden, bijv. *Duitstalig*, *Franstalig*, *Nederlandstalig*, enz. Tot het tweede type kunnen de adjectieven gerekend worden die een tijdsduur of een leeftijd aangeven, zoals *achturig* (in: *een achturige werkdag*), *zesendertigurig* (in: *de zesendertigurige werkweek*); *driejarig* (in: *een driejarige hengst*), *honderdjarig* (in: *het honderdjarige bestaan van de firma*), enz.

Wat de betekenis betreft sluit het volgende type zich bij de twee vorige aan:

- (substantief + substantief) + *ig*; behalve *plantaardig* rekenen we daartoe: samenstellende afleidingen die een kleur aanduiden, met als één van de componenten een stofnaam of een kleurnaam, bijv.

bronskleurig, bruinkleurig, crèmekleurig, goudkleurig, koffiekleurig, metaalkleurig, roomkleurig, saffraankleurig, vleeskleurig, zilverkleurig

en samenstellende afleidingen die een vorm aanduiden, zoals

boogvormig, cirkelvormig, handvormig, keervormig, liervormig, nootvormig, peervormig, ribvormig, schermvormig, uivormig.

Deze twee groepen zijn produktief. De betekenis is respectievelijk 'de kleur, de vorm hebbend van -'.

Een paar niet of nauwelijks produktieve types samenstellende afleidingen zijn:

- (voorzetselbijwoord + substantief) + *s*, bijv.

bovengronds, naschools, ondermaats, vooroorlogs, voorhuwelijks.

De betekenis van dergelijke woorden kan omschreven worden als 'zich bevindend of gebeurend (boven de grond, na school, enz.)', bijv. *buitenschoolse* (*opvang voor kinderen*). Hierbij sluiten zich ook gevallen aan als *door-de-weeks*, *laag-bij-de-gronds*.

- (telwoord + substantief) + *s*, bijv.

achtmaands, drieweeks, tweedaags, zesdaags.

De combinatie telwoord + substantief duidt een tijdsspanne aan. De op basis hiervan gevormde samenstellende afleidingen hebben als betekenis 'de genoemde tijdsspanne als duur hebbend', bijv. in: *de achttiendaagse veldtocht*, *een tweeweekse reis* (vooral in een geval als het laatste zijn omschrijvingen als *een twee weken durende reis* of *een reis van twee weken* echter gebruikelijker), of 'zoveel dagen/maanden oud', bijv. in: *een tweedaags kalf*, *zesweekse biggen*, *een zevenmaands kindje* ('een kindje dat in de zevende maand van de zwangerschap geboren is'). Zie ook 6·5·1·2/2b.

355

Voor gevallen als *eenpersoons(kamer)*, *drievlaks(vulling)*, *zesbaks(konvooi)* (in de duwvaart), *75-watts(lamp)* e.d. zie men bij het substantief, 2·6·2·3.

105

Opmerking— Een aantal van de gegeven voorbeelden zou men op het eerste gezicht kunnen beschouwen als gewone afleidingen van een bestaand samengesteld woord, bijv. *bovengrond* (+ *s*), of als een gewone samenstelling met een afleiding als tweede lid, bijv. *zwak* + *zinnig*. Zulke elementen (*bovengrond*, *zinnig*) hebben echter als los voorkomende woorden een andere betekenis dan als element in de samenstellende afleiding (zie 1·3·3). Ook 25
adjectieven op *-kleurig* of *-vormig* behandelen wij als samenstellende afleidingen. Hoewel het woordenboek behalve concrete substantieven als *goudkleur* (d.i. een verf- of kleurstof) en *taartvorm*, *puddingvorm*, *wellevendheidsvorm*, *taalvorm* – waarvan overigens geen afleidingen op *-ig* bestaan – heel wat substantieven vermeldt naast adjectieven van het genoemde type (bijv. *veervorm*/*veervormig*), zijn wij van oordeel dat dergelijke substantieven, afgezien van het voorkomen in verbindingen als *in boekvorm*, *in poedervorm*, ongebruikelijk zijn. Gewoonlijk zegt men van iets bijv. dat het 'de vorm van een koepel' heeft, enz. of dat het 'koepelvormig' is, enz. —

7

Het bijwoord (adverbium)

- 7 · 1 Inleiding – 374
- 7 · 2 Bijwoorden en adjectieven – 375
- 7 · 3 Indeling van de bijwoorden – 376
 - 7 · 3 · 1 Vormcategorieën – 376
 - 7 · 3 · 2 Betekeniscategorieën – 376
 - 7 · 3 · 3 Indeling naar de functie – 378
- 7 · 4 Woordvorming – 379
 - 7 · 4 · 1 Achtervoegsels ter vorming van ‘verkleinwoordvormen’ – 379
 - 7 · 4 · 2 Andere achtervoegsels – 380
 - 1 *-gewijs/-gewijze, -erwijs/-erwijze, -wijs/-wijze* – 380
 - 2 *-halve* – 381
 - 3 *-waarts* – 381
 - 4 *-weg* – 381
- 7 · 5 Voornaamwoordelijke bijwoorden – 382
 - 7 · 5 · 1 Bouw en onderscheid – 382
 - 7 · 5 · 2 Functies – 385
 - 7 · 5 · 3 Gebruik van voornaamwoordelijke bijwoorden – 386
 - 7 · 5 · 4 Scheidbaarheid van voornaamwoordelijke bijwoorden – 390
- 7 · 6 Het bijwoord *er* – 392
 - 7 · 6 · 1 Functies – 392
 - 7 · 6 · 1 · 1 Lokaal *er* – 392
 - 7 · 6 · 1 · 2 Partitief *er* – 393
 - 7 · 6 · 1 · 3 Plaatsonderwerp *er* – 395
 - 7 · 6 · 2 Samenvatting van functies – 396
- 7 · 7 Voorzetselbijwoorden – 399
- 7 · 8 Voegwoordelijke bijwoorden – 401

7·1 Inleiding

Naar de betekenis is een bijwoord of adverbium een woord dat een nadere bijzonderheid (zoals een graad, een omstandigheid, enz.) noemt van een door een gezegde of een bepaling uitgedrukte werking, eigenschap of toestand. Voorbeelden zijn *vooraan* in *hij ging vooraan staan* en *erg* in *(een) erg lastige (kwestie)*. Sommige bijwoorden vormen een bepaling bij een hele zin, bijv. *misschien* in *misschien bakt ze morgen een cake*. (Vergelijk met de bijwoordelijke bepaling, hoofdstuk 21.) 801

Formeel zijn bijwoorden een erg heterogene categorie met als enig gezamenlijk kenmerk dat ze onveranderlijk zijn. Deze eigenschap hebben ze gemeen met de voegwoorden en de voorzetsels (zie aldaar). Dergelijke onverbuigbare en onvervoegbare woorden vat men ook wel samen onder de term partikels.

Syntactisch kunnen bijwoorden gedefinieerd worden als elementen die op zichzelf bijwoordelijke bepaling kunnen zijn in (of bij) de zin, bijv. *vooraan* in *hij ging vooraan staan*. Sommige bijwoorden, zoals de graadaanduidende en de kwantificerende, kunnen voorbepaling zijn bij een adjectief of een ander bijwoord, bijv. *enigszins* in *enigszins beter* (zie 16·2·1). Andere, zoals de bijwoorden van tijd en plaats, kunnen optreden als nabepaling bij een substantief, bijv. *hieronder* in *de verdieping hieronder* (zie 13·4·3). 748 711

7·2 Bijwoorden en adjectieven

In de traditionele grammatica worden bij de bijwoorden twee morfologisch-syntactische subklassen onderscheiden. De eerste subklasse vormen dan die woorden die afgezien van de trappen van vergelijking alleen maar onveranderlijk zijn als ze als bijwoordelijke bepaling gebruikt worden, zoals *hard* in *hij werkt hard door*, *vlug* in *ze fietste vlug weg* en *betrekkelijk* in *een betrekkelijk makkelijk vraagstuk*. De genoemde woorden komen ook als adjectief voor. In dit boek worden ze tot die woordsoort gerekend, ook als ze bijwoordelijk gebruikt worden (zie 6·3·1·4). De tweede subklasse vormen dan de ‘echte’, onveranderlijke bijwoorden. 317

In dit hoofdstuk behandelen we in principe alleen de zgn. ‘echte’ bijwoorden, die in alle omstandigheden onveranderbaar zijn, en die niet als voorbepaling bij een substantief of een equivalent daarvan voor kunnen komen. Enkele voorbeelden zijn *buiten*, *hier*, *vlak*, *uit* in respectievelijk *hij zit buiten*, *is ze hier*, *vlak bij huis* en *de school is uit*.

Opmerking—Bij een paar bijwoorden komt wel comparatie voor:

graag/gaarne – liever – liefst
vaak/dikwijls – vaker – vaakst —

Een scherpe grens tussen beide groepen is evenwel niet te trekken. Het is met name soms niet duidelijk of we te maken hebben met adjectieven die ook wel eens als bijwoord gebruikt kunnen worden, dan wel met bijwoorden die een enkele keer als adjectivische voorbepaling bij een substantief voorkomen. Zie in verband hiermee de in 7·4 vermelde categorieën. We volstaan hier met één geval ter illustratie: sommigen kunnen bijwoorden als *uit*, *af*, *achteraf* attributief gebruiken, bijv. *de uite kachel* (van: *de kachel is uit*), *een (on)affe zin* (van: *een zin die (on)af is*), *een achteraffe toevoeging* (naast: *een toevoeging achteraf*). 379

7·3 Indeling van de bijwoorden

Onveranderlijke bijwoorden kan men op verschillende manieren indelen: naar de vorm, naar de betekenis, naar de functie.

7·3·1 Vormcategorieën

Formeel herkenbare groepen van bijwoorden zijn:

- Bijwoorden die in vorm en betekenis gelijk zijn aan of corresponderen met voorzetsels, zoals *aan, bij, binnen, door, in, op*, enzovoorts en *af, mee, toe*. Deze bijwoorden noemt men ook voorzetselbijwoorden. Zie voor deze groep 7·7. 399
 - Samenstellingen die bestaan uit één van de bijwoorden *er, daar, hier, waar, ergens, nergens* of *overal* en uit een voorzetsel(bijwoord), en die gebruikt kunnen worden ter vervanging van ongeveer elke voorzetselconstituent. Deze samengestelde bijwoorden worden voornaamwoordelijke bijwoorden genoemd. Voorbeelden van deze groep zijn *ernaast, hierdoor, waarmee*, enz. De voornaamwoordelijke bijwoorden worden behandeld in 7·5. 382
- De overige bijwoorden vormen een formeel erg heterogene groep woorden.

7·3·2 Betekeniscategorieën

De bijwoorden kunnen naar de betekenis op overeenkomstige wijze ingedeeld worden als de bijwoordelijke bepalingen (zie hoofdstuk 21). De 801
voornaamste categorieën zijn:

- 1 bijwoorden van plaats of van richting, bijv.

waar, waarheen, hier, nergens, elders, ginds, opzij, bergop, rechtsaf, allerwegen, buitengaats

- 2 bijwoorden van tijd (tijdstip, periode, tijdsduur), bijv.

wanneer, hoelang, nu, toen, dan, morgen, vandaag, gisteren, aanstonds, binnenkort, daarjuist, eens (= 'op zekere tijd'), pas, gauw (= 'weldra'), voorshands, kortelings

- 3 bijwoorden van frequentie, bijv.

soms, bijwijlen, vaak, dikwijls, doorgaans, telkens

- 4 bijwoorden van graad; deze drukken de graad uit van de door een adjectief, een ander bijwoord of een gezegde uitgedrukte eigenschap, toestand of werking. Voorbeelden zijn:

nogal, zo, hoe, enigszins

en met versterkende betekenis:

zeer, uitermate, hartstikke, enz.

- 5 bijwoorden van kwantiteit, bijv.

bijna, volkomen, helemaal, vrijwel, nauwelijks, nagenoeg, wat
(bijv. in *hij was maar wát blij*)

- 6 bijwoorden van hoedanigheid, bijv.

hoe, zo, aldus, anders, graag, gewapenderhand

- 7 bijwoorden van modaliteit; deze geven de subjectieve houding of waardering weer van de spreker of de schrijver t.o.v. het in de zin uitgedrukte. Voorbeelden zijn:

misschien, wellicht, allicht, weliswaar, inderdaad.

Hierbij sluiten zich een aantal, meestal éénlettergrepige, woorden aan die men oordeelspartikels noemt. Deze oordeelspartikels hebben een moeilijk nauwkeurig te beschrijven betekenis, maar ze dragen in belangrijke mate bij tot de inhoud van de zin of tot de betekenis van dat gedeelte van de zin dat onder hun bereik valt. (Voor de notie bereik zie men 21·27). Zo is er een ⁸⁹⁴ duidelijk verschil tussen de zinnen:

Heb je koffie?
Heb je al koffie?
Heb je nog koffie?

Tot de oordeelspartikels rekt men: *ook, zelfs, juist, maar, alleen, slechts, al, reeds, nog, pas, eerst*.

- 8 het bijwoord van ontkenning *niet*, met als pendant het bijwoord van bevestiging *wel*;
9 zgn. voegwoordelijke of zinsverbindende bijwoorden, die op een soortgelijke wijze als de nevenschikkende voegwoorden een logisch verband leggen met het voorafgaande; voorbeelden zijn:

immers, bovendien, nu, echter, daarentegen, trouwens.

De voegwoordelijke bijwoorden worden apart behandeld in 7·8.

401

7 · 3 · 3

Indeling naar de functie

Bekijkt men de functie van heel wat bijwoorden, dan kan men een indeling maken op dezelfde manier als bij de voornaamwoorden. Men onderscheidt nu:

- aanwijzende bijwoorden, bijv.

daar, hier (met als indifferente, 'neutrale' variant *er* (*d'r*)), ginder, ginds; toen, nu, dan; zo

- onbepaalde bijwoorden, bijv.

ergens, nergens, overal, elders; ooit, nooit, altijd, nimmer; anders

- vragende bijwoorden, bijv.

waar, vanwaar, waarheen; wanneer; hoe

- betrekkelijke bijwoorden, bijv.

waar, vanwaar; toen; (hoe).

Net als betrekkelijke voornaamwoorden kunnen deze bijwoorden een antecedent hebben (ook een ingesloten antecedent, zie het derde voorbeeld hierna):

Het huis waar ik woon is al erg oud.

De dag toen de werkzaamheden stopgezet werden, staat me nog goed voor de geest.

Waar nu de moestuin is, stond vorig jaar nog een grote pereboom.
(= daar waar)

Ook de zgn. voornaamwoordelijke bijwoorden deelt men zo verder in. Bij deze groep onderscheidt men behalve de reeds genoemde soorten, nog persoonlijke (voornaamwoordelijke) bijwoorden. Zie hiervoor 7·5. 382

Eveneens parallel met de voornaamwoorden kunnen de genoemde bijwoorden als zgn. steunadverbium optreden, bijv. in:

Die jongen, *daar* moet je maar niet teveel op rekenen.

Vorige zomer, *toen* zijn we naar Frankrijk geweest.

7·4 Woordvorming

Hieronder worden de voornaamste afleidingsprocédés beschreven ter vorming van bijwoorden (c.q. adjectieven; zie hierover 7·2). Het procédé van de samenstelling van voornaamwoordelijke bijwoorden (*hieronder, waarmee, daarvan*, e.d.) wordt behandeld in 7·5·1. Voor woorden op *-lijks* zie men 6·5·1·2/2b.

375

382

355

7·4·1

Achtervoegsels ter vorming van ‘verkleinwoordvormen’

Typisch voor het Nederlands zijn vormingen op *-jes* (resp. *-pjes, -(e)tjes*; vergelijk voor deze varianten de afleiding van verkleinwoorden op *-je* bij substantieven, 2·6·1·3/II). Dergelijke ‘verkleinwoordvormen’ worden vooral afgeleid van adjectieven. Voorbeelden zijn:

79

frisjes, vaagjes, droogjes, rustigjes, kalmpjes, warmpjes, fraaitjes, magertjes, koeltjes, stilletjes.

Verder komen afleidingen voor met een (ander) bijwoord als grondwoord, zoals

strakjes (van: *straks*), eventjes, welletjes, stiekempjes, saampjes (van: *samen*, bijv. in *laten we saampjes weggaan*), warempeltjes.

Alleen in het laatste geval spreekt men van ‘echte’ bijwoorden. Ze worden uitsluitend als bijwoordelijke bepaling gebruikt. *Welletjes* kan echter ook als naamwoordelijk deel van het gezegde optreden, bijv. *nou is het welletjes geweest*. De van adjectieven afgeleide verkleinwoordvormen kunnen over het algemeen als naamwoordelijk deel van het gezegde en als bepaling van gesteldheid gebruikt worden, bijv. respectievelijk

Hij is erg *netjes*.
Ik vind het maar *povertjes*.

Op grond hiervan kan men ze adjectieven noemen (zie 6·3·1).

315

Opmerking—Bij uitzondering worden dergelijke woorden door sommige taalgebruikers ook wel attributief gebruikt, bijv. *netjes werk, zachtjes gelach*.—

Adverbiaal gebruik ervan treft men aan in de volgende zinnen:

379

Doe het maar *rustigjes* aan.
Zachtjes bellen a.u.b.
Hij reageerde daar erg *koeltjes* op.
Wij moeten hier vooral niet alles wat uit Amerika komt nog eens
dunnetjes overdoen.

De aldus gevormde woorden hebben vaak een affectieve of een ironische betekenis.

Naast *-jes* enz. komen nog voor: *-kens* <regionaal> (ook voorkomend in literair taalgebruik) en *-ies* <regionaal, spreektaal>, bijv. de van een adjectief afgeleide woorden *zachtkens*, *stillekens* en het van een bijwoord afgeleide *allengskens*; verder: *leukies*, *saampies*, *zachies* <regionaal, spreektaal>.

7 · 4 · 2

Andere achtervoegsels

1 -*gewijs*|-*gewijze*, -*erwijs*|-*erwijze*, -*wijs*|-*wijze*

Bijwoorden met een van deze achtervoegsels geven de wijze aan waarop een bepaalde werking plaatsvindt. De genoemde afleidingen komen voornamelijk in de geschreven taal voor. Het is voorshands niet duidelijk wanneer de achtervoegsels de vorm met of zonder *-e* hebben (behalve uiteraard als de afgeleide woorden als attributief adjectief gebruikt worden).

Het achtervoegsel *-gewijs* (*-gewijze*) wordt gevoegd achter substantieven. Na een medeklinker treedt meestal een overgangsklank in de vorm van een *s* op. Voorbeelden van dergelijke afleidingen zijn:

processiegewijs, zigzagsgewijs, kringsgewijs, steekproefsgewijs, kroniekgewijze, terrasgewijze.

De betekenis van deze eerste groep aldus gevormde bijwoorden kan omschreven worden met 'als, op de wijze van'. Enkele voorbeeldzinnen:

De stoelen stonden *amfiteatersgewijs* opgesteld.
De leden van het academische corps trekken ieder jaar *processiegewijs* door de straten van de historische binnenstad.

Een tweede groep vormen de afleidingen met een distributieve betekenis, zoals *groepsgewijze* ('per groep'), *gezinsgewijze* ('per gezin') en *puntsgewijs* ('punt voor punt, per punt'), respectievelijk in de zinnen:

De kandidaten zullen *groepsgewijze* getentamineerd worden.
De eskimo's joegen in de zomer *gezinsgewijs* op de kariboe.
De commissie handelde de agenda *puntsgewijs* af.

Alleen in deze distributieve betekenis is het procédé productief. Verdere voorbeelden van deze groep zijn:

broksgewijs, druppelsgewijs, paarsgewijze, ploegsgewijs, ondernemingsgewijs, sectiegewijs, pelotonsgewijs, vakgroepsgewijs.

Sommige vormen op *-gewijs* of *-gewijze* kunnen in beide betekenissen voorkomen, bijv. *iets trapsgewijs opstapelen* ('als, in de vorm van een trap'), *een trapsgewijze|stapsgewijze vooruitgang* ('in trappen/stap voor stap'). Uit het laatste voorbeeld blijkt dat dergelijke woorden soms ook attributief gebruikt kunnen worden. Een ander voorbeeld van het gebruik als adjectief treft men aan in de groep *een sprongsgewijze ontwikkeling*.

Met *-erwijs* (*-erwijze*) worden bijwoorden afgeleid van adjectieven en van tegenwoordige deelwoorden. Voorbeelden van dit procédé zijn:

toevalligerwijs, menselijkerwijs, ongelukkigerwijze, redelijkerwijze, normalerwijze, noodzakelijkerwijze, vergelijkenderwijze, vragenderwijs, spelenderwijs, schertsenderwijze.

Als weinig gebruikelijke nevenvormen van de hierboven behandelde bijwoorden komen enkele afleidingen op *-wijs* of *-wijze* voor, met als grondwoord een substantief of een werkwoordsstam. Voorbeelden zijn:

haakswijs, kruiswijs, speelswijs, steelswijs, spotswijs, trapswijze.

2 *-halve*

Het achtervoegsel *-halve*, met de betekenis 'uit hoofde van' of 'ter wille van', treedt op in bijwoorden met als grondwoord een abstract substantief. Voorbeelden:

eerbiedshalve, volledigheidshalve, voorzichtigheidshalve, kortheidshalve, gemakshalve, ambtshalve, beroepshalve, plichtshalve, veiligheidshalve.

Dergelijke woorden komen vooral voor in de geschreven taal.

3 *-waarts*

Het achtervoegsel *-waarts* heeft een richtingaanduidende betekenis. Het wordt toegevoegd aan substantieven, bijv. *huiswaarts* (*gaan*) ('naar huis (gaan)'). Het procédé wordt vooral gebruikt in de geschreven taal. Andere voorbeelden zijn:

hemelwaarts, kerkwaarts, dorpwaarts, schoolwaarts, stadwaarts, veldwaarts, zeewaarts, noordwaarts.

Verder komen er afleidingen voor met een bijwoord als grondwoord, bijv. *binnenwaarts*, *stroomopwaarts*, *bergafwaarts*, *achterwaarts*, *herwaarts*, *derwaarts*; sommige hiervan hebben ook adjectivische valentie, bijv. *een opwaartse druk*.

4 *-weg*

Met *-weg* kunnen bijwoorden afgeleid worden van adjectieven. De betekenis is te omschrijven als 'op + adjectief + wijze'. De op die manier gevormde bijwoorden hebben vaak een negatieve waarde. Voorbeelden:

ruwweg, stoutweg, botweg, platweg, domweg, simpelweg, brutaalweg, losjesweg (van de verkleinwoordvorm *losjes*), gewoonweg.

7·5 Voornaamwoordelijke bijwoorden

7·5·1

Bouw en onderscheid

Voornaamwoordelijke bijwoorden worden gevormd uit één van de bijwoorden *er* (ook *d'r* in de spreektaal), *daar*, *hier*, *waar*, *ergens*, *nergens*, *overal* en een voorzetsel (bijwoord). De genoemde bijwoorden hebben een met voornaamwoorden vergelijkbare verwijzende functie (zie 7·3·3). Hoewel de naam 'voornaamwoordelijk bijwoord' strikt genomen alleen van toepassing is op het eerste lid van de samenstelling, wordt de term voor de hele verbinding gebruikt. Voorbeelden van voornaamwoordelijke bijwoorden zijn *erbij*, *hierlangs*, *waarvoor*. 378

Voornaamwoordelijke bijwoorden dienen als alternatief voor een voorzetselconstituent, bestaande uit een combinatie van een voorzetsel en/of een achterzetsel met een bijwoord van plaats (zie 1) of met een voornaamwoord (zie 11). De keuze voor een van beide alternatieven is echter niet altijd willekeurig. Dit wordt besproken in 7·5·3. 386

Het al dan niet aan elkaar schrijven van de leden van een voornaamwoordelijk bijwoord komt aan de orde in 7·5·4. 390

- 1 Bij de omzetting van een voorzetselconstituent met een bijwoord van plaats in een voornaamwoordelijk bijwoord doen zich vooral de volgende gevallen voor:

- *langs* + *hier|daar|waar* wordt *hier|daar|waar* + *langs*; bijv.

Zullen we langs daar gaan? → Zullen we *dáárlangs* gaan?

- *naar* + *hier|daar|waar* wordt *hier|daar|waar* + *heen* of *naartoe*; bijv.

Waarom wil hij per se naar daar? → Waarom wil hij per se *dáárnaartoe|dáárheen*?

Kijk eens naar hier. → Kijk eens *hierheen*.

Naar waar gaan jullie? → *Waar* gaan jullie *naartoe*?

- *van* + *hier|daar|waar|(n)ergens|overal* wordt *hier|daar|waar|(n)ergens|overal* + *vandaan*; bijv.

Die auto kwam van daar. → Die auto kwam *daarvandaan*.

Vanwaar kom jij? → *Waar* kom jij *vandaan*?

Behalve met de genoemde richtingaanduidende voorzetsels zijn ook met

plaatsaanduidende voorzetsels voornaamwoordelijke bijwoorden te vormen, bijv.

Ze wonen niet hier, maar *hiernaast*.
Die man van *hierboven* maakt wel erg veel lawaai.

- 11 Op overeenkomstige wijze kan of moet een voorzetselconstituent met een voornaamwoord omgezet worden in een voornaamwoordelijk bijwoord. In de omzettingsregels hieronder staat de term voorzetsel net als in hoofdstuk 9⁶¹⁷ voor zowel voorzetsels, achterzetsels als combinaties van beide. Parallel met de indeling van de voornaamwoorden kan men onderscheiden:
- persoonlijke voornaamwoordelijke bijwoorden:
voorzetsel + *hem/haar(ze)/het/ze* wordt *er* + voorzetsel(bijwoord); bijv.

(Hij heeft een hond gekocht.) Hij is met de hond gaan wandelen.
(met hem) → Hij is *ermee* gaan wandelen.
(Toen ze bij het water kwamen,) dook hij meteen het water in. (het in) → (...) dook hij *er* meteen *in*.
De bomen stonden om het huis heen. (om het heen) → De bomen stonden *eromheen*.

- aanwijzende voornaamwoordelijke bijwoorden:
voorzetsel + *dit/deze* wordt *hier* + voorzetsel(bijwoord)
voorzetsel + *dat/die* wordt *daar* + voorzetsel(bijwoord); bijv.

Je moet het met deze schop doen. (met dit) → Je moet het *hiermee* doen.
(Wat een lawaai!) Ik kan echt niet tegen dat lawaai. (tegen dat) → Ik kan *daar* echt niet *tegen*.
Het is iets tussen blauw en groen in. (tussen dat in) → Het is iets *daartussenin*.

- vragende voornaamwoordelijke bijwoorden:
voorzetsel + *wat/welk(e)* wordt *waar* + voorzetsel(bijwoord); bijv.

Uit wat is dat gemaakt? → *Waaruit* is dat gemaakt?

- betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden:
voorzetsel + *wat/wie/welk(e)* wordt *waar* + voorzetsel(bijwoord); bijv.

Hoe heet de stad naar welke hij verbannen is ook weer? → Hoe heet de stad *waarheen* hij verbannen is ook weer?

- onbepaalde voornaamwoordelijke bijwoorden:
voorzetsel + *(n)iets* wordt *(n)ergens* + voorzetsel(bijwoord)
voorzetsel + *alles* wordt *overal* + voorzetsel(bijwoord); bijv.

Dat slaat op niets. → Dat slaat *nergens op*.
Dat blijkt uit alles. → Dat blijkt *overal uit*.

Dit procédé kan echter niet worden toegepast wanneer voornaamwoorden met een nabepaling zijn verbonden:

Ik zit *met iets vervelends*.
Ik zit *ergens vervelends mee*. <uitgesloten>

De onbepaalde voornaamwoordelijke bijwoorden worden altijd in twee woorden geschreven, alle overige behoren in één woord geschreven te worden. Dit moet niet verward worden met de mogelijkheid van alle voornaamwoordelijke bijwoorden om gesplitst in een zin voor te komen (zie 7·5·4).

390

De voorzetsels *met* en *tot* verschijnen in een voornaamwoordelijk bijwoord in de vorm *-mee* en *-toe*. Met *naar* en *van* corresponderen in voornaamwoordelijke bijwoorden die een richting aanduiden *-heen* of *-naartoe*, respectievelijk *-af* (*-vanaf*) (ter aanduiding van een beweging van boven naar beneden, zie voorbeeld (4) en (5)) of *-vandaan* ('vanwaar' in andere richtingaanduidingen, zie voorbeeld (6)). Voorbeelden zijn:

- (1a) Nu zit je met het probleem.
- (1b) → Nu zit je *ermee*.
- (2a) Tot wat dat toch allemaal kan leiden.
- (2b) → *Waar* dat toch allemaal *toe* kan leiden.
- (3a) Hij ging naar het Concertgebouw.
- (3b) → Hij ging *erheen*|*ernaartoe*.
- (4a) Ze sprong van het paard.
- (4b) → Ze sprong *eraf*.
- (5a) Kom van die ladder (af)!
- (5b) → Kom *daaraf*!
- (6a) Ze kwam van het Concertgebouw.
- (6b) → Ze kwam *ervandaan*.

In andere gevallen zijn de corresponderende voornaamwoordelijke bijwoorden bij *naar* en *van* resp. *ernaar*, *ervan*, enz. Vergelijk met (3a) t/m (6b) de volgende zinnen:

- (7a) Ze luisterde naar de muziek.
- (7b) → Ze luisterde *ernaar*.
- (8a) Het neveneffect van die verandering hadden ze niet voorzien.
- (8b) → Het neveneffect *daarvan* hadden ze niet voorzien.

Opmerking—Regionaal kan in zinnen als (4b), (5b) en (6b) *ervan* gebruikt worden i.p.v. *eraf*, *ervandaan*, enz.:

- (4c) Ze sprong *ervan*. <regionaal>
- (5c) Kom *daarvan*! <regionaal>
- (6c) Ze kwam *ervan*. <regionaal>—

De volgende voorzetsels komen niet in aanmerking voor de vorming van voornaamwoordelijke bijwoorden: *à*, *aangaande*, *behalve*, *behoudens*, *benevens*,

benoorden, beoosten, betreffende, bewust, bezijden, bezuiden, blijkens, conform, contra, gedurende, gezien, hangende, ingevolge, inzake, jegens, krachtens, luidens, namens, niettegenstaande, nopens, omstreeks, ondanks, onverminderd, overeenkomstig, per, qua, sedert, sinds, staande, te, tijdens, trots, via, vanwege, volgens, wegens. Het betreft meestal voorzetsels uit de schrijftaal of uit vaktaal (vergelijk 9·3·1). In deze 624 gevallen gebruikt men i.p.v. een voornaamwoordelijk bijwoord de combinatie 'voorzetsel + voornaamwoord', bijv.

De regel *volgens welke* de orde leefde was erg streng.
Het feest *tijdens hetwelk* hij ziek werd, vond bij zijn vriend plaats.
De vrouw, *jegens wie* hij een grote haat koesterde, liet hem in de steek.
Behalve dit is er nog een ander punt.
Namens wie kom jij?
Ondanks alles vind ik dit een goed boek.

Niet voor iedereen aanvaardbaar zijn voornaamwoordelijke bijwoorden met *zonder*, bijv. *waarzonder* enz.

Vermelding verdient nog het zgn. absolute gebruik van voornaamwoordelijke bijwoorden, waarbij *er*, in tegenstelling tot de andere gevallen, niet aan iets concreets refereert. Dit komt voor in vaste uitdrukkingen zoals:

Nu ben je *erbij*.
We trokken *erop* uit.
Marie kreeg *ervan* langs.
Ik trap *er* niet *in*, hoor!
De dieven zijn *er* met de woordenboeken *vandoor*.

7 · 5 · 2

Functies

Voornaamwoordelijke bijwoorden komen voor als zinsdeel of als zinsdeelstuk, met name in de functie van:

- 1 Bijwoordelijke bepaling. Voorbeelden zijn:

Waar denk je dat *mee* te betalen?
Daardoor verraad je jezelf.
Leg het *daar* maar *bij*.
We willen *er* geen geld *aan* besteden.

In de functie van bijwoordelijke bepaling kan een voornaamwoordelijk bijwoord ook geïncorporeerd worden in een door *met* geleide constituent (zie voor dergelijke constituenten 13·5·1/B); regionaal wordt hier een voorzetsel gebruikt. Vergelijk bijv. 725

- (1a) Ik wil alleen koffie met suiker *erin*.
- (1b) Ik wil alleen koffie met suiker *in*. <regionaal>
- (2a) Er worden nieuwe postzegels uitgegeven met de koningin *erop*.
- (2b) Er worden nieuwe postzegels uitgegeven met de koningin *op*. <regionaal>

Betreft het echter een relatie persoon-kledingstuk, dan wordt ook in de standaardtaal geen voornaamwoordelijk bijwoord gebruikt, bijv.

- (3) Kinderen met van die leuke hoedjes *op*. (niet: erop)
- (4) Meisjes met fleurige jurken *aan*. (niet: eraan)

Een geval waarin een voornaamwoordelijk bijwoord vereist is en één waarin dat juist niet zo is, kunnen gecombineerd voorkomen, bijv.

- (3') Ze liet me een foto zien met kinderen met van die leuke hoedjes *op erop*.

2 Meewerkend voorwerp. Een voorbeeld is:

De instantie *waaraan* we onze beslissing kenbaar hebben gemaakt, heeft tot dusver niet gereageerd.

3 Voorzetselvoorwerp. Voorbeelden zijn:

Waar bemoei jij je eigenlijk *mee*?
Denk *er* in het vervolg maar wat eerder *aan*.
Daar hadden ze echt niet meer *op* gerekend.

4 Bijvoeglijke nabepaling bij een substantief of een equivalent ervan (= zinsdeelstuk) (zie 13·4·3). Voorbeelden zijn:

711

Het leuke *ervan* is (...)
Meer mededelingen *daaromtrent* zijn te lezen in (...)
Het huis *hiertegenover* is gekraakt.
De weg *daarheen* is lang.
Het resultaat *daarvan* was (...)

7 · 5 · 3

Gebruik van voornaamwoordelijke bijwoorden

1 Het gebruik van persoonlijke, aanwijzende, vragende en betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden is vrijwel algemeen voor verwijzing naar zaken en niet-menselijke levende wezens. De omzetting van voorzetsel + *het* in *er* + voorzetselbijwoord is altijd verplicht. De omzetting van voorzetsel + (*n*)*iets/alles* is niet dwingend. Zo kunnen naast elkaar voorkomen:

Jij denkt ook nooit *aan iets*.
Jij denkt ook nooit *ergens aan*.
Kees weet *van alles* wel wat.
Kees weet *overal* wel wat *van*.
Ze namen *van alles* een beetje.
Ze namen *overal* een beetje *van*.

Regionaal wordt ook de combinatie 'voorzetsel + het bijwoord *ergens*' wel eens gebruikt:

386 *Het bijwoord (adverbium)*

Het geld zal toch *van ergens* moeten komen. <regionaal>
Het geld zal toch *ergens vandaan* moeten komen.

In minder formeel taalgebruik (vooral in de gesproken taal) is een voornaamwoordelijk bijwoord bovendien bruikbaar om naar personen te verwijzen. Dit gebruik is niet voor iedereen aanvaardbaar. Voorbeelden:

Het is een kerel *waarop* je niet kunt rekenen. (naast: *op wie*)
De ouders *waarvan* de kinderen ouder zijn dan twaalf jaar (...).
(naast: *van wie...*, of: *wier...* <schrijftaal>)
Die lullebel, *daarover* wil ik het niet meer hebben. (naast: *over die*)
Er is echt niets *mee* aan te vangen, met die jongen.
De collega *aan wie* ik het heb laten zien, vond het stuk slecht. (naast: *waaraan*)

De vrienden *tegen wie* ze het verteld hadden (...).
De vrienden *waartegen* ze het verteld hadden (...).
De vrienden *waar* ze het *tegen* verteld hadden (...).

- 2 Heel gewoon is ook het gebruik van een voorzetselconstituent met sterk beklemtoonde voornaamwoorden, bijv. wanneer de spreker ter verduidelijking om een herhaling verzoekt van iets dat al gezegd is. Een voornaamwoordelijk bijwoord is echter niet uitgesloten. Vergelijk:

(5) Ze waren gehuld in witte kaftans. *In wát?*
(5a) Ze waren gehuld in witte kaftans. *Wáárin?*

Voor meer voorbeelden zie men 4·7·3·2 en 4·6·2·3/b.

234, 220

- 3 Omzetting van voorzetsel + voornaamwoord in een voornaamwoordelijk bijwoord is verplicht:

- als verwezen wordt naar een hele zin, bijv.

(6) Hij vertelt altijd iedereen dat ik zo vaak ziek ben, *waarover* ik erg kwaad kan worden.
(6a) (...) over wat ik erg kwaad kan worden. <uitgesloten>
(6') *Daarover* kan ik erg kwaad worden.
(6a') Over dat kan ik erg kwaad worden. <uitgesloten>
(7) Ze zouden samen op reis gaan, *waarnaar* ze hevig verlangde.
(7a) (...) naar wat ze hevig verlangde. <uitgesloten>

- wanneer er sprake is van een ingesloten antecedent, als in:

(8) *Waar* jij nu *aan* denkt, is het probleem van interferentie. (= 'datgene waaraan')
(8a) Aan wat jij nu denkt (...). <uitgesloten>

Omgekeerd is omzetting uitgesloten als de voorzetselconstituent zelf het antecedent voor een relatiefzin bevat:

- (9) Je moet maar niet teveel denken *aan wat* ik je zojuist verteld heb. (= 'aan datgene wat')
- (9a) Je moet maar niet teveel denken waaraan ik je zojuist verteld heb. <uitgesloten>
- (9b) Je moet maar niet teveel daaraan denken wat ik je zojuist verteld heb. <uitgesloten>

Zie voor meer voorbeelden 4·8·3·5.

250

- 4 Een voorlopig voorzetselvoorwerp treedt altijd in de vorm van een voornaamwoordelijk bijwoord op, bijv.

Hij zweeg *erover* dat hij ook in de gevangenis gezeten had.
Denk *erom* dat je de deur goed sluit.

- 5 Ter vervanging van een voorzetselconstituent die een algemene plaatsaanduiding noemt (situerend), wordt gewoonlijk een bijwoord van plaats gebruikt i.p.v. een voornaamwoordelijk bijwoord. In betrekkelijke bijzinnen is ook wel een voornaamwoordelijk bijwoord mogelijk. Voorbeelden:

Het dorp *waar* hij woont is afgesloten van de buitenwereld. (ook: *waarin*)
Dit is nu de kamer *waar* ik aan de ANS werk. (ook: *waarin*)
(Hij woont in de Begoniastraat.) Woont hij *er* al lang? (niet: *erin*)
(Zit jij al lang op die school?) Nee ik werk *daar* pas. (niet: *daarop*)
(Welke kast bedoel je?) Die *waar* de suiker staat. (ook: *waar ... in*)

Gaat het echter om de aanduiding van een plaatsverhouding tussen twee zelfstandigheden (relationeel), dan kan een voornaamwoordelijk bijwoord of een bijwoord van plaats gebruikt worden naargelang van de context of de situatie. Vergelijk:

- (10) (Heb ik m'n sjaal meegenomen of ligt hij nog in de auto?) Hij ligt *er* nog *in*. (ook wel: *er*)
(10a) (Even kijken of m'n sjaal in de auto ligt.) Ja hoor, hij ligt *er*. (ook wel: *erin*)

Betreft het een nauwkeurige aanduiding van een plaatsverhouding (onder meer bij nadruk of bij contrast), dan is een voornaamwoordelijk bijwoord verplicht:

(De suiker zit in die plastic doos.) De suiker zit *daarin*. (niet: *daar*)
De stoel *waarop* ik sta is erg gammel. (niet: *waar*)
(M'n handschoenen liggen niet óp de kast maar ín de kast.) Ze liggen *er* niet *op* maar *erin*. (niet: *er*)

Voor het onderscheid tussen situerende en relationele bepalingen van plaats zie men 21·9·1.

863

- 6 Ook bij bepalingen van tijd maakt het een verschil of er sprake is van een algemene tijdsaanduiding zonder meer of van een verhouding tussen twee

tijdstippen of periodes (vgl. 21·10·1). In het eerste geval kan geen voor- 867
naamwoordelijk bijwoord gebruikt worden, in het tweede geval wel. Verge-
lijk:

(In juli heb ik vakantie.) Heb jij *dan* ook vrij? (niet: *daarin*)
(Tot zes uur ben ik hier. Na zes uur ben ik thuis te bereiken.) *Daarna*
ben ik thuis te bereiken. (ook: *dan*)

Een bijzonder geval vormen voorzetselconstituenten als *voor een paar dagen*
(= 'een (bepaalde) periode geleden') en *over een paar dagen* (= 'na afloop van
een (bepaalde) periode'). Dergelijke constituenten kunnen niet in een
voornaamwoordelijk bijwoord (*ervoor, erover, enz.*) omgezet worden:

(Voor een paar weken was hij in Mali.) *Toen* was hij in Mali. (niet:
daarvoor)
(Over een dag of twee vertrekken we.) *Dan* vertrekken we. (niet:
daarover)

7 Bij sommige richtingsbepalingen ('van iets of iemand uit/weg') wordt geen
voornaamwoordelijk bijwoord gebruikt.

De combinatie van het voorzetsel *van* + het bijwoord *waar*, die gewoon-
lijk in één woord geschreven wordt, doet in de schrijftaal en in regionaal
taalgebruik dienst als vragend bijwoord. De standaardtaal heeft hier het
voornaamwoordelijk bijwoord *waarvandaan*:

Vanwaar komt u? <schrijftaal, regionaal>
Waar komt u *vandaan*?

Het bijwoord *vanwaar* komt ook voor met een causale betekenis. Als aanwij-
zende pendant heeft het in die betekenis *vandaar*. Voorbeelden:

Vanwaar die opwinding, mijne heren?
(Deze bijwoorden hebben een verwijzende functie.) *Vandaar* de
benaming voornaamwoordelijke bijwoorden.

Verder kan *vanwaar* ook functioneren als betrekkelijk bijwoord:

De berg *vanwaar* u die landerijen kunt overzien, heet de Geluksberg.

In de standaardtaal wordt voorts geen voornaamwoordelijk bijwoord ge-
bruikt ter vervanging van voorzetselconstituenten als in de volgende zin-
nen:

- (11) *Van de brug af* heb je een prachtig uitzicht op de uiterwaarden.
- (12) *Van Den Bosch uit* is het maar tien kilometer.

Hiernaast zijn voornaamwoordelijke bijwoorden als *daarvanaf, daarvanuit,*
ongebruikelijk. Wel kan het nominale gedeelte uit deze voorzetselconsti-
tuenten door een bijwoord van plaats vervangen worden, wat als resultaat

kan geven:

- (11a) *Van daar af* heb je een prachtig uitzicht op de uiterwaarden.
- (12) *Van daar uit* is het maar tien kilometer.

Vergelijk met (11) en (11a) echter:

- (13) Ik durf niet *van die ladder af* te springen.
- (13a) Ik durf *daar* niet *vanaf* te springen.
- (14) We zijn eindelijk *van de herrie af*.
- (14a) Eindelijk zijn we *ervanaf*.

7 · 5 · 4

Scheidbaarheid van voornaamwoordelijke bijwoorden

De samenstellende delen van een voornaamwoordelijk bijwoord kunnen door andere elementen in de zin van elkaar gescheiden worden. Deze splitsing brengt geen betekenisverschil met zich mee, maar kan als een stilistische variant van niet-splitsing beschouwd worden. Gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden komen vooral in de gesproken taal veelvuldig voor, ongesplitste vooral in meer schriftelijk taalgebruik. Voorts kunnen bij de keuze voor de ene of de andere vorm regionale verschillen in voorkeur optreden. Vergelijk de volgende zinnen:

- (1) De redactie bleek *daar* niet zo tevreden *mee* te zijn.
- (1a) De redactie bleek *daarmee* niet zo tevreden te zijn.
- (2) Dat is iets, *waar* ik niet *aan* durf te denken.
- (2a) Dat is iets, *waaraan* ik niet durf te denken.
- (3) *Hier* kun je die vlekken wel *mee* uitwissen.
- (3a) *Hiermee* kun je die vlekken wel uitwissen.
- (4) Hij zei, dat hij *daar* heel erg *mee* inzat.
- (4a) Hij zei, dat hij *daarmee* heel erg inzat.

Alleen bij persoonlijke voornaamwoordelijke bijwoorden, samengesteld met het per definitie onbeklemtoonde *er-*, is de tendens tot splitsing heel algemeen. Vergelijk dit met de pendanten met *daar-*, bijv.

- (5) Je hoeft *er* echt niet meer *op* te rekenen.
- (5a) Je hoeft erop echt niet meer te rekenen. <uitgesloten>
- (5') Je hoeft *daarop* echt niet meer te rekenen.
- (6) Heb je een nieuwe sterrekijker? Mag ik *er* eens *door* kijken?
- (6a) Mag ik eens erdoor kijken? <uitgesloten>
- (6') *Daardoor* wil ik wel eens kijken.

Vragende voornaamwoordelijke bijwoorden met als tweede lid *naartoe*, *heen*, *langs*, *vandaan*, komen niet of nauwelijks ongesplitst op de eerste zinsplaats voor:

- (7) *Waar* ga je *naartoe*?

- (7a) Waar naartoe ga je? <twijfelachtig>
- (8) *Waar* ga jij *heen*?
- (8a) Waarheen ga jij? <twijfelachtig>
- (9) *Waar* moeten we *langs*?
- (9a) Waarlangs moeten we? <twijfelachtig>
- (10) *Waar* kom jij *vandaan*?
- (10a) Waarvandaan kom jij? <twijfelachtig>

De plaatsing van (de delen van) voornaamwoordelijke bijwoorden in de zin wordt behandeld in hoofdstuk 22.

909

Opmerking—Het gebruik van al dan niet gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden en de plaats daarvan in gevallen als:

- Ik ben *er* bang *voor* dat ...
- Ik ben *ervoor* bang dat ... <uitgesloten>
- Ik ben *erover* gevallen.
- Ik ben *er* gevallen *over*. <uitgesloten>

wordt (mede) bepaald door de regels van de woordvolgorde; zie hiervoor 22·6·2. —

1011

7.6 Het bijwoord *er*

7 · 6 · 1

Functionies

Naargelang van de mogelijke functionies die *er* kan hebben, kan men twee types onderscheiden. Er is het bijwoord *er* met een pronominale of verwijzende functie (vgl. 7.3), waartoe het lokale *er* en het partitieve *er* gerekend kunnen worden, en er is het plaatsonderwerp *er*, dat die functie niet heeft. Er is heel wat voor te zeggen om, zoals de traditionele grammatica doet, met name het partitieve *er* als een persoonlijk voornaamwoord te behandelen, maar uit praktische overwegingen worden in dit boek alle functionies van *er* gezamenlijk behandeld. Alleen het verwijzende *er* als eerste deel van een voornaamwoordelijk bijwoord (bijv. *Marie zette de doos op de tafel. Ze zette de doos erop.*) wordt in een ander, ruimer verband behandeld, ook het zgn. absolute gebruik ervan (als in: *Ze trokken erop uit*). (Zie 7.5.) Voor de plaatsingsmogelijkheden in de zin van *er* in zijn verschillende functionies verwijzen we naar 22.5.5.

376

382

984

7 · 6 · 1 · 1

Lokaal *er*

Naast *er* als bijwoord van plaats, verder lokaal *er* genoemd, komt in de spreektaal als variant *d'r* voor. Dit *er* kan, in vergelijking met zijn aanwijzende tegenhangers *hier* en *daar*, beschouwd worden als 'neutrale' verwijzende variant. Deze onderscheiding correspondeert met die tussen persoonlijke, respectievelijk aanwijzende voornaamwoorden, bijv. *het* tegenover *dit/dat* (zie 7.3). Voorbeelden zijn:

376

(Woont hij al lang in Ede?) Woont hij *er/d'r/daar* al lang?

(Ze hebben aan zee een flat.) Ze hebben *er/daar* een flat.

(Was jij al eerder in de Ooijpolder geweest?) Ja, ik ben *er/hier* gisteren nog geweest.

(Kan ik de hoofdredacteur spreken, alstublieft? Even kijken.) Nee, die is *er* vandaag niet.

(Het was prachtig op Malta.) En het was *er* zulk mooi weer.

Als *er* niet aan iets concreets refereert, kan men van absoluut gebruik spreken. Dit doet zich voor in vaste uitdrukkingen zoals *er geweest zijn*; *er uitzien*:

Je geld of je bent *er* geweest!

Hij ziet *er* goed uit.

7 · 6 · 1 · 2

Partitief *er*

Hiernaast is als spreektaalvariant ook *d'r* mogelijk. De betekenis van het partitieve *er* is te omschrijven d.m.v. een voorzetselconstituent met *van* (bijv. *van hen, van die*). Vervanging van *er* door *hier* of *daar* is uitgesloten.

Het partitieve *er* treedt vrijwel altijd op met een woord dat of een woordgroep die een hoeveelheid of kwantiteit – men spreekt daarom ook wel van kwantitief *er* – aangeeft van een telbare zelfstandigheid die in de voorafgaande context genoemd is, of uit de situatie bekend is. Voorbeelden van het gebruik van het partitieve *er* zijn:

(Hoeveel kinderen hebben ze?) Ze hebben *er* een stuk of tien/een heleboel.

(Ik vind maar drie boeken.) Ik vind *er* echt maar drie.

(Heeft u nog van die handige kleine doosjes?) Ja, ik heb *er* toevallig nog een paar.

(Dit waren de eerste voorbeelden.) Voorlopig zijn dat *er* genoeg, maar straks volgen *er* meer.

In dergelijke zinnen vervangt *er* samen met de kwantitatieve aanduiding een onbepaalde constituent. Zo staat *er + drie* in de tweede voorbeeldzin voor *drie + boeken* en in het laatste voorbeeld vervangt *er + genoeg* de groep *genoeg + voorbeelden*.

Op de hoeveelheidsaanduiding kan nog een nabepaling in de vorm van een betrekkelijke bijzin of van een voorzetselconstituent volgen, bijv.

Ik heb geen boeken over letterkunde, maar ik heb *er* wel heel wat *over taalkunde*. (= heel wat boeken over taalkunde)

Hij had veel slimme leerlingen maar hij had *er* ook drie in de klas *die absoluut niet konden rekenen*. (= drie leerlingen die ...)

Als hoeveelheidsaanduidend woord in deze constructie komen in aanmerking: telwoorden en de onbepaalde voornaamwoorden *enige, enkele, wat, verscheidene, verschillende, ettelijke, genoeg, voldoende, zat*, en de meeste op *-lei* en *-hande*. (Zie voor meer voorbeelden met onbepaalde voornaamwoorden en beperkingen daarbij de subparagrafen 4·9·3·7 tot en met 4·9·3·10.)

274

In regionaal taalgebruik kan dit verwijzende *er* zonder enig hoeveelheidsaanduidend woord erbij ter vervanging van een onbepaalde constituent gebruikt worden. Vergelijk de volgende zinnen, waaruit ook blijkt hoe het gebruik van *er* contrasteert met dat van persoonlijke en aanwijzende voornaamwoorden:

- (1a) Ik heb vanmorgen appels geplukt en ik heb *de|die appels* aan de burens gegeven.
- (1b) Ik heb vanmorgen appels geplukt en ik heb *ze|die* aan de burens gegeven.
- (2a) Gisteren heb ik appels gekocht bij de groenteboer, maar vandaag ga ik *appels* kopen in de supermarkt.

- (2b) Gisteren heb ik appels gekocht bij de groenteboer, maar vandaag ga ik *er* kopen in de supermarkt. <regionaal>

In voorbeeld (1a), dat als het begin van een gesprek kan dienen, worden in het eerste lid van de nevenschikking d.m.v. een onbepaalde constituent ‘appels’ in het gesprek geïntroduceerd. Eenmaal genoemd kan hierover in het verdere verloop van het gesprek (in het voorbeeld de tweede nevenschikte zin) d.m.v. een bepaalde constituent gesproken worden als *de appels* of *die appels*. (Zie hierover verder in hoofdstuk 22.) In plaats van een substantiefgroep te gebruiken, kan men naar de al genoemde appels verwijzen met gebruikmaking van een persoonlijk of een aanwijzend voornaamwoord, zoals in (1b). Dit voornaamwoord (*ze* of *die*) en het antecedent daarvan (*appels*) hebben dezelfde referent. In zin (2a) echter gaat het in het tweede lid van de nevenschikking over andere ‘appels’ dan in het eerste lid. Die tweede onbepaalde constituent *appels* kan nu in regionale taal vervangen worden door *er*, zoals in (2b). Dit *er* verwijst binnentekstelijk weliswaar naar *appels* uit de eerste nevenschikte zin, maar heeft een andere referent dan zijn antecedent. Er worden m.a.w. andere zelfstandigheden van dezelfde soort mee bedoeld.

Andere voorbeelden met regionaal gebruik van *er* zijn:

- (3a) Ik had tien appels gekocht en bij thuiskomst blijkt dat ik *er* laten liggen heb. <regionaal>
(4a) (in een situatie waarin iemand snoepjes uitdeelt:) Wil jij *er* ook? <regionaal>
(5a) (A Mijn tabak is op!) B Dat geeft niet, ik heb *er* nog. <regionaal>

Met zin (3a) wil de spreker aangeven dat hij een gedeelte van die tien appels niet meegenomen heeft. *Er* kan dan bijv. staan voor *een paar appels* of *vijf appels*. Uit (5a) blijkt dat *er* nu ook naar niet-telbare zelfstandigheden kan verwijzen.

De standaardtaal kan, afgezien van de hierboven genoemde partitieve constructie, in dergelijke gevallen een onbepaalde constituent gebruiken, zoals in (2a), of een persoonlijk of aanwijzend voornaamwoord, zoals in (2c) hieronder. Verder kan *er* soms helemaal wegblijven. De als voorbeeld gegeven regionale zinnen zouden in de standaardtaal dan ook als volgt kunnen luiden:

- (2c) Gisteren heb ik appels gekocht bij de groenteboer, maar vandaag ga ik *ze/die* kopen in de supermarkt.
(3b) Ik had tien appels gekocht en bij thuiskomst blijkt dat ik *een paar appels* heb laten liggen.
(4b) Wil jij ook *snoepjes*?
(5b) Dat geeft niet, ik heb nog.

Vergelijk met de laatste zin bijv.: *Wil jij nog thee? Nee, dank je, ik heb nog.*

Het gebruik van *er* zonder hoeveelheidsaanduiding komt in de standaardtaal slechts in bijzondere gevallen voor, te weten

- bij vergelijkingen zoals:

Ik heb evenveel kilometers gelopen als jij *er* gefietst hebt.
In dat ene uur heeft hij meer vissen gevangen dan ik *er* gezien heb.

- bij aanduiding van een onbepaalde referent, ter vervanging van *mensen* (= ‘men’), bijv.

Er zijn *er* die zeggen dat de president corrupt is.

Ter vervanging van *iemand* (= ‘één enkele niet nader bepaalde persoon’) moet *er* echter wel van een kwantitatief woord vergezeld gaan:

Er is *er eentje* in die klas die alles weet.

- in combinatie met *wel* (contrasterend met een ontkenning), als in:

(Heb jij boeken over taalkunde?) Nee, maar ik heb *er wel* over letterkunde.

Verder kan *er* ook wel gecombineerd met *geen* optreden (dat immers ook opgevat kan worden als versmelting van *niet één*), bijv.

(Heb jij ook een kat?) Nee, ik heb *er geen*.
(Heeft u nog meer van die handige kleine doosjes?) Nee, we hebben *er jammer genoeg geen* meer.

Toch zal men in de standaardtaal in een geval als het laatste eerder antwoorden:

Nee, die hebben we jammer genoeg niet meer.

7 · 6 · 1 · 3

Plaatsonderwerp *er*

Behalve het lokale en het partitieve *er* komt ook een *er* voor met een vooral syntactische functie. Men noemt dit *er*, dat in de spreektaal *d'r* en in bijzondere gevallen ook wel *daar* als varianten heeft, plaatsonderwerp of, als het niet-weglaatbaar is, noodzakelijk plaatsonderwerp. Wanneer *er* wegge- 816
laten kan worden, wordt behandeld bij het onderwerp (zie 21·2·1·3).

Het plaatsonderwerp *er* treedt doorgaans op in zinnen met een onbepaalde constituent als onderwerp, welke meer naar achteren in de zin staat. Het introduceert a.h.w. dat informatief belangrijke onderwerp (zie hiervoor hoofdstuk 22). *Er* kan dan, althans in mededelende zinnen, de 909
eerste zinsplaats bezetten, waardoor het vervoegde werkwoord (de persoonsvorm) z'n vaste tweede plaats in de zin behoudt. Staat al een ander of helemaal geen element op de eerste zinsplaats, dan komt *er* meteen na de eerste pool. Vanuit die redenering spreekt men ook wel van repletief (= ‘opvullend’) *er*. Het plaatsonderwerp komt ook vaak voor in passieve zinnen. Voorbeelden met een repletief *er* zijn:

Er/d'r zaten twee hondjes in de kist.
Er staat iemand voor de deur.
Er ligt een koekje voor jou in de kast.
Er is vanmorgen op de Oranjesingel een vreselijk ongeluk gebeurd.
 Plotseling sprong *er* een eekhoorn uit de boom.
 Staat *er* nog melk in de koelkast?
Er werd nauwelijks gelachen die avond.
 Mag *er* (hier) gerookt worden?
Er/daar was eens een klein jongetje...
Daar was laatst een meisje loos.

Verder staat dit syntactische *er* vaak in vraagwoordvragen. Aangezien het vraagwoord in zulke zinnen in heel wat gevallen onderwerp is, is de benaming plaatsonderwerp voor *er* hier nogal vreemd. Voorbeelden van vragende zinnen met *er* zijn:

Wat is *er* gebeurd?
 Wie was *er* gisteren jarig?
 Wie heeft *er* nog iets leuks meegemaakt?
 Wanneer is *er* kermis in Nijmegen?

Voor meer voorbeelden met het plaatsonderwerp *er* zie men 21·2·1·3, 816
 22·3·3·1 en 22·5·5. 940, 984

7 · 6 · 2

Samenval van functies

Er doen zich soms ingewikkelde gevallen voor waarbij in één zin verschillende soorten *er* gecombineerd worden, die echter niet altijd apart uitgedrukt kunnen worden. In éénzelfde zin kan hooguit maar twee keer *er* voorkomen.

Er treedt onder meer samenval op van het plaatsonderwerp *er* (= a) met het lokale *er* (= b). Voorbeelden zijn:

Er lag een dode vogel op het dak. (= a)
 (Ik kwam op het dak en) *er* lag een dode vogel. (= a + b)
Er was niemand te zien in de keuken. (= a)
 (Ze ging in de keuken kijken maar) *er* was niemand te zien. (= a + b)

Als het lokale *er* door *daar* of *hier* vervangen wordt, doet zich geen samenval voor en kunnen *er* en *daar* (of *hier*) dus samen in één zin voorkomen:

Er lag *daar* een dode vogel.
Er was *daar* niemand te zien.
Er ligt *hier* iets op de grond.

Wel kan *daar* (of *hier*) het gebruik van het plaatsonderwerp verhinderen, met name als het lokale bijwoord op de eerste zinsplaats staat:

Daar was niemand te zien.
Hier ligt iets op de grond.

Voor het wegvallen van *er* zie men verder 21·2.

815

Frequent is het samenvallen van *er* als plaatsonderwerp met *er* als eerste deel van een voornaamwoordelijk bijwoord (= c) bijv.:

Er gaat ook een bus naar Zevenaar. (= a)
Er gaat ook een bus *naartoe*. (= a + c)
Er staat een artikel over zure regen in de krant. (= a)
Er staat een artikel *over* in de krant (= a + c)
Er bleken maar twee hondjes in de kist te zitten. (= a)
Er bleken maar twee hondjes *in* te zitten (= a + c)

Ten aanzien van de vervanging van *er* door *daar* of *hier* (*daarnaartoe*, *hierover*, enz.) geldt mutatis mutandis hetzelfde als wat hierboven gezegd is:

Er gaat *daar* ook een bus *naartoe*.
Daar gaat ook een bus *naartoe*.

In zinnen waar ook het partitieve *er* (= d) uitgedrukt moet worden, moet verplicht twee keer *er* voorkomen, tenminste als het repletieve *er* of *er* als deel van een voornaamwoordelijk bijwoord de eerste zinsplaats bezet; vergelijk bijv.:

Er waren vandaag maar vijf leerlingen op school. (= a)
Er waren vandaag maar vijf leerlingen. (= a + b)
Er waren *er* vandaag maar *vijf* op school. (= a en d)
Er waren *er* maar *vijf*. (= a + b en d) of (= a en d + b)
Er waren vandaag maar *vijf* (op school). <uitgesloten>

Er bleken maar twee hondjes in de kist te zitten. (= a)
Er bleken *er* maar *twee* in de kist te zitten. (= a en d)
Er bleken maar *twee* in de kist te zitten. <uitgesloten>
Er bleken maar twee hondjes *in* te zitten. (= a + c)
Er bleken *er* maar *twee in* te zitten. (= a + c en d) of (= a en d + c)
Er bleken maar *twee in* te zitten. <uitgesloten>

Staat het repletieve of het pronominale *er* niet aan het zinsbegin, dan kunnen de drie functies samenvallen, bijv.:

(Gewoonlijk heb ik twintig leerlingen in de klas, maar) vandaag zijn *er* maar vijf aanwezig. (= a + d) of (= a + b + d)

Vergelijk ten slotte nog de volgende reeksen zinnen:

Gisteren stonden *er* elf grammatica's in de kast. (= a)
Gisteren stonden *er* elf grammatica's. (= a + b)
Nu staan *er* nog maar zeven. (= a + b + d)

(Hij verkocht z'n boeken over taalkunde.) Aan het eind van de middag waren *er* nog maar drie boeken over van die boeken over taalkunde. (= a)

Aan het eind van de middag waren *er* nog maar drie boeken *van* over. (= a + c)

Aan het eind van de middag waren *er* nog maar drie *van* over. (= a + c + d)

In principe kan ook vier keer *er* in één *er* samenvallen, maar deze mogelijkheid ligt op de grens van het aanvaardbare. Bekijk de volgende reeks:

Vandaag staan *er* weer twee artikelen over zure regen in de krant. (= a)

Vandaag staan *er* weer *twee* over zure regen in de krant. (= a + d)

Vandaag staan *er* weer *twee over* in de krant. (= a + d + c)

Vandaag staan *er* weer *twee over in*. (= a + d + c + c)

De laatste zin is denkbaar in de volgende context: *Tegenwoordig staan er wel erg veel artikelen over zure regen in de krant.* In de praktijk wordt een dergelijke samenval van functies evenwel vermeden, bijv. door een zin als de tweede of de derde uit de reeks te gebruiken, of door geen partitief *er* maar een onbepaalde constituent te gebruiken: *Vandaag staan er weer twee artikelen over in.*

7·7 Voorzetselbijwoorden

Een aantal voorzetsels, zoals *in, op, door, buiten, voor* en de achterzetsels *af, mee, toe, heen, vandaan*, noemt men op grond van hun functie bijwoorden of voorzetselbijwoorden (hierin is voorzetsel- als overkoepelende term gebruikt; vgl. 9·1), met name als ze gebruikt worden als:

- 1 Deel van een samengesteld werkwoord (zie 8·5·2·2), bijv. 618
490

Zal ik je vanavond *afhalen*?
Ze gaan altijd samen *uit*.
Wanneer komen we in Lissabon *aan*?
Die redenering bleek niet *op* te gaan.

Vandaan kent die mogelijkheid niet.

- 2 Naamwoordelijk deel van het gezegde (vgl. 21·1·2·2/5). Deze functie is niet duidelijk van de vorige af te grenzen omdat men het gebruik als naamwoordelijk deel in veel gevallen op een samengesteld werkwoord kan terugvoeren. Het voorzetselbijwoord is dan te beschouwen als een restant van een deelwoord van een scheidbaar samengesteld werkwoord. Voorbeelden: 812

Het nieuwe boek van de maand is *uit*. (is *uitgekomen*)
Ben jij al *op*? (*opgestaan*)
M'n horloge is *voor*. (is *voorgelopen*)
Het is *uit* tussen die twee. (is *uitgeraakt*)

In andere gevallen ligt deze interpretatie minder voor de hand:

Zijn jullie *achter* of *voor* op het schema?
Met hem ben je beter *af*.
Wanneer is de school *uit*?
Discokleding is de laatste tijd erg *in*. (wellicht van: *in de mode*)
Ik ben *op* van de zenuwen.

- 3 Bijwoordelijke bepaling. Dit geldt alleen voor voorzetsels die een plaats aangeven. Voorbeelden:

De kajuiten bevinden zich *voor*.
Zijn de kinderen *boven*?
Het moet *buiten* erg warm zijn.

Ze kunnen ook gebruikt worden als nadere bepaling bij een voorzetselconstituent, bijv.

Bind het maar *achter* op de fiets.
Die map ligt helemaal *onder* in de la.
Mag ik *voor* in de auto zitten?

Hieruit kunnen dan een reeks samengestelde bijwoorden ontstaan. Vergelijk met de zojuist gegeven voorbeelden:

Bind het maar *achterop*.
Die map ligt *onderin*.
Mag ik *voorin* zitten?

Andere op die manier geformeerde bijwoorden zijn: *bovenaán, bovenop, buitenop, onderaan, achteraan, onderop, binnenin*. Deze kunnen soms op hun beurt als bepaling bij een voorzetselconstituent gebruikt worden: *onderaan op de bladzij*. Sommige van die gelede bijwoorden kunnen fungeren als eerste lid van een samengesteld werkwoord (zie 8·5·2·2/II). Zie voor een aantal van deze bijwoorden overigens ook 9·3·1, *Opmerking 4*.

509
630

Niet-samengestelde voorzetselbijwoorden als *voor, achter, beneden*, enz. kunnen bovendien gecombineerd worden met één van de voorzetsels *van, naar* of *te*. In zo'n voorzetselconstituent krijgen ze de uitgang *-en* toegevoegd, behalve als ze zelf al op *-en* eindigen. Voorbeelden zijn:

Je moet eens *van onderen* kijken.
Gelieve *naar achteren* door te schuiven.
Hij kende de hele grammatica *van buiten*.
Ik waarschuw je *van tevoren*.

Toch is ook mogelijk: (*de*) *derde regel van onder*.

4 Tweede deel van een voornaamwoordelijk bijwoord. Voorbeelden van dit gebruik zijn te vinden in 7·5.

382

7.8 Voegwoordelijke bijwoorden

Grammaticaal onderscheiden voegwoordelijke bijwoorden zich van nevenschikkende voegwoorden doordat ze deel uitmaken van de zin. Ze kunnen op verschillende plaatsen in de zin voorkomen, terwijl voegwoorden als het ware tussen twee zinnen in staan.

Net als de voegwoorden leggen voegwoordelijke bijwoorden een logisch verband tussen twee zinnen of delen van zinnen. Hun betekenis is evenwel niet helemaal precies gelijk: vaak hebben ze een versterkend element. Dit blijkt hieruit dat ze met nevenschikkende voegwoorden gecombineerd kunnen worden.

Een aantal voornaamwoordelijke bijwoorden die een soortgelijke functie kunnen vervullen (*daarom, daarbij*), zijn hier op grond van hun vorm niet opgenomen (zie 7.5).

382

Naar de aard van het verband onderscheidt men:

1 aaneenschakelende voegwoordelijke bijwoorden (vgl. 10.2):

644

bovendien, buitendien, daarenboven, eveneens, evenmin, hierenboven, tevens; ook, zelfs

bijv.

Opa is te oud om mee te gaan. *Bovendien* is hij ziek.
Hij is niet te oud en hij is *evenmin* te ziek.

2 tegenstellende voegwoordelijke bijwoorden (vgl. 10.2):

644

daarentegen, desalniettemin, desnietteenstaande, desniettemin, desondanks, echter, evenwel, integendeel, intussen (= 'nochtans'), niettemin, nochtans, nu, toch (beklemtoond)

bijv.

Oma *daarentegen* is nog goed ter been.
Is hij echt ziek? Hij zag er *nochtans* gezond uit.
Ze lijken op voegwoorden; hun betekenis is *evenwel* niet helemaal gelijk.

3 gevolgaanduidende voegwoordelijke bijwoorden (vgl. 10.2):

644

bijgevolg, derhalve, deswege, dus, dientengevolge

bijv.

Met deze trein kan ik *dus* naar Arnhem?

Nu wisten we het zeker. *Bijgevolg* begaven we ons op weg.

4 andere voegwoordelijke bijwoorden:

althans, immers, overigens (= 'trouwens'), trouwens, toch (= 'immers'; onbeklemtoond)

bijv.

Ik heb het *immers* zelf gezien.

Ik geloof het *trouwens* zo wel.

8

Het werkwoord (verbum)

- 8 · 1 Inleiding – 409
- 8 · 2 Soorten werkwoorden – 411
 - 8 · 2 · 1 Zelfstandige werkwoorden, koppelwerkwoorden en hulpwerkwoorden – 411
 - 8 · 2 · 2 Overgankelijke (transitieve) en onovergankelijke (intransitieve) werkwoorden – 414
 - 8 · 2 · 3 Wederkerende (reflexieve) en niet-wederkerende (niet-reflexieve) werkwoorden – 417
 - 8 · 2 · 4 Persoonlijke en onpersoonlijke werkwoorden – 419
- 8 · 3 De vervoeging van het werkwoord – 422
 - 8 · 3 · 1 Inleiding – 422
 - 8 · 3 · 2 Vormcategorieën – 422
 - 8 · 3 · 2 · 1 Algemeen – 422
 - 8 · 3 · 2 · 2 De infinitief (onbepaalde wijs) – 424
 - 8 · 3 · 2 · 3 De stam – 424
 - 8 · 3 · 2 · 4 De conjunctief (aanvoegende wijs) – 426
 - 8 · 3 · 2 · 5 De imperatief (gebiedende wijs) – 426
 - 8 · 3 · 2 · 6 Het tegenwoordig deelwoord (onvoltooid deelwoord, participium praesentis) – 427
 - 8 · 3 · 2 · 7 Het voltooid deelwoord (verleden deelwoord, participium perfecti) – 427
 - 8 · 3 · 2 · 8 De werkwoordstijden in het algemeen – 428
 - 8 · 3 · 2 · 9 Het presens (onvoltooid tegenwoordige tijd, o.t.t.) – 429
 - 8 · 3 · 2 · 10 Het imperfectum (onvoltooid verleden tijd, o.v.t.) – 430
 - 8 · 3 · 3 Overzicht van de vervoeging van de regelmatige werkwoorden – 431
 - 8 · 3 · 4 Overzicht van de vervoeging van de onregelmatige werkwoorden-A – 432
 - 8 · 3 · 5 Lijst van onregelmatige werkwoorden-A – 433
 - I Half onregelmatig – 433
 - II Geheel onregelmatig – 435
 - 8 · 3 · 6 De onregelmatige werkwoorden-B: *hebben, kunnen, mogen, willen, zijn, zullen* – 441
- 8 · 4 Het gebruik van de werkwoordsvormen – 447
 - 8 · 4 · 1 De infinitief (onbepaalde wijs) – 447
 - 8 · 4 · 2 De conjunctief (aanvoegende wijs) – 448
 - 8 · 4 · 3 De imperatief (gebiedende wijs) – 450
 - 8 · 4 · 4 Het tegenwoordig deelwoord (participium praesentis) – 451
 - 8 · 4 · 5 Het voltooid deelwoord (participium perfecti) – 451
 - 8 · 4 · 6 Het passief deelwoord – 453
 - 8 · 4 · 7 De werkwoordstijden (tempora) van de indicatief (aantonende wijs) – 453

- 8 · 4 · 7 · 1 Inleiding – 453
 - I Temporele functies – 453
 - II Aspectuele functies – 456
 - III Modale functies – 457
- 8 · 4 · 7 · 2 Presens (perfectum, imperfectum) – 457
 - A Werking en spreekmoment vallen (geheel of gedeeltelijk) samen – 457
 - B De werking ligt vóór het spreekmoment – 458
 - C De werking ligt na het spreekmoment – 458
- 8 · 4 · 7 · 3 Perfectum (presens, imperfectum, futurum exactum) (temporeel en aspectueel) – 459
 - A Werking en spreekmoment vallen (gedeeltelijk) samen (perfectum en presens) – 459
 - B De werking ligt vóór het spreekmoment (perfectum en imperfectum) – 460
 - C De werking ligt na het spreekmoment (perfectum en futurum exactum) – 464
- 8 · 4 · 7 · 4 Plusquamperfectum (perfectum) (temporeel en aspectueel) – 465
- 8 · 4 · 7 · 5 Imperfectum en plusquamperfectum (modaal) – 466
 - I Niet-werkelijkheid – 466
 - II Wens – 470
 - III Voorzichtige omschrijving – 471
- 8 · 4 · 7 · 6 Futurum (presens; *gaan* met infinitief) (temporeel-aspectueel) – 472
- 8 · 4 · 7 · 7 Het gebruik van de werkwoordstijden in indirecte en semi-directe rede – 477
- 8 · 5 Woordvorming – 480
 - 8 · 5 · 1 Afleiding – 480
 - 8 · 5 · 1 · 1 Afleiding zonder toevoegsel – 480
 - 1 Met een substantief als grondwoord – 480
 - 2 Met een adjectief als grondwoord – 480
 - 8 · 5 · 1 · 2 Afleiding door middel van een voorvoegsel – 481
 - 1 Het voorvoegsel *be-* – 481
 - a Met een onovergankelijk (gebruikt) werkwoord als grondwoord – 481
 - b Met een overgankelijk (gebruikt) werkwoord als grondwoord – 481
 - c Met een substantief als grondwoord – 482
 - d Met een adjectief als grondwoord – 482
 - 2 Het voorvoegsel *de-* – 482
 - 3 Het voorvoegsel *dis-* – 482
 - 4 Het voorvoegsel *her-* – 483
 - 5 Het voorvoegsel *ont-* – 484
 - a Met een werkwoord als grondwoord – 484
 - b Met een substantief als grondwoord – 484
 - c Met een adjectief als grondwoord – 485
 - 6 Het voorvoegsel *ver-* – 485
 - a Met een werkwoord als grondwoord – 485
 - b Met een substantief als grondwoord – 486
 - c Met een adjectief als grondwoord – 487
 - 8 · 5 · 1 · 3 Afleiding door middel van een combinatie van een voorvoegsel en een achtervoegsel – 488

- 8 · 5 · 2 Samenstelling – 488
- 8 · 5 · 2 · 1 Inleiding: scheidbaar en onscheidbaar samengesteld werkwoord – 488
- 8 · 5 · 2 · 2 Bijwoord + werkwoord – 490
 - 1 Ongeleed bijwoord + werkwoord – 490
 - 1 *aan-* – 491
 - A SCHEIDBAAR – 491
 - B ONSCHEIDBAAR – 492
 - 2 *achter-* – 492
 - A SCHEIDBAAR – 492
 - B ONSCHEIDBAAR – 492
 - 3 *af-* – 492
 - 4 *bij-* – 493
 - 5 *binnen-* – 494
 - 6 *boven-* – 495
 - 7 *buiten-* – 495
 - 8 *door-* – 495
 - A SCHEIDBAAR – 495
 - B ONSCHEIDBAAR – 496
 - 9 *heen-* – 497
 - 10 *in-* – 497
 - 11 *langs-* – 498
 - 12 *mee-* (*mede-*) – 498
 - 13 *mis-* – 499
 - A SCHEIDBAAR – 499
 - B ONSCHEIDBAAR – 499
 - 14 *na-* – 499
 - 15 *neer-* (*neder-*) – 500
 - 16 *om-* – 501
 - A SCHEIDBAAR – 501
 - B ONSCHEIDBAAR – 502
 - 17 *onder-* – 502
 - A SCHEIDBAAR – 502
 - B ONSCHEIDBAAR – 502
 - 18 *op-* – 503
 - 19 *over-* – 503
 - A SCHEIDBAAR – 503
 - B ONSCHEIDBAAR – 504
 - 20 *rond-* – 505
 - 21 *samen-* – 505
 - 22 *tegen-* – 505
 - 23 *terecht-* – 506
 - 24 *terug-* – 506
 - 25 *thuis-* – 506
 - 26 *toe-* – 506
 - 27 *uit-* – 507
 - 28 *verder-* – 507
 - 29 *voor-* – 507
 - A SCHEIDBAAR – 507
 - B ONSCHEIDBAAR – 507

- 30 voort- – 508
 - 31 weer- (*weder-*) – 508
 - A SCHEIDBAAR – 508
 - B ONSCHEIDBAAR – 508
 - 32 weg- – 508
 - II Geleed bijwoord + werkwoord – 509
 - 1 Met een lokale, soms temporele betekenis – 509
 - 2 Met een richtingaanduidende, soms temporele betekenis – 509
 - a achterna- – 509
 - b achterom- – 509
 - c achterop- – 510
 - d achteruit- – 510
 - e omhoog- – 510
 - f omlaag- – 510
 - g voorbij- – 511
 - h vooruit- – 511
 - 3 Met een toestandaanduidende betekenis – 511
 - a achterover- – 511
 - b omver- – 512
 - c onderuit- – 512
 - d voorover- – 512
 - e aaneen-, bijeen-, dooreen-, ineen-, opeen-, uiteen- – 512
- 8 · 5 · 2 · 3 Adjectief + werkwoord – 513
 - A SCHEIDBAAR – 513
 - B ONSCHEIDBAAR – 513
- 8 · 5 · 2 · 4 Substantief + werkwoord – 514
 - A SCHEIDBAAR – 514
 - B ONSCHEIDBAAR – 514
- 8 · 5 · 2 · 5 Werkwoordsstam + werkwoord – 514
- 8 · 5 · 3 Samenstellende afleiding – 514
- 8 · 6 Werkwoorden met een verbaal complement – 516
 - 8 · 6 · 1 Inleiding – 516
 - 8 · 6 · 2 Werkwoorden met een deelwoord als complement – 517
 - 8 · 6 · 2 · 1 De hulpwerkwoorden van tijd *hebben* en *zijn* (met voltooid deelwoord) – 517
 - I Keuze tussen *hebben* en *zijn* – 518
 - II *Hebben* en *zijn* met vervangende infinitief – 523
 - 8 · 6 · 2 · 2 Het hulpwerkwoord van het passief *worden* (met passief deelwoord) – 525
 - 8 · 6 · 2 · 3 Overige werkwoorden met een voltooid of passief deelwoord als complement – 527
 - I *blijken, dunken, heten, lijken, schijnen, voorkomen* – 527
 - II *dienen, moeten, hoeven, kunnen, mogen* – 528
 - III Anderè werkwoorden – 528
 - 8 · 6 · 3 Werkwoorden met een infinitief als complement – 531
 - 8 · 6 · 3 · 1 Inleiding – 531
 - I Groepsvormend en niet-groepsvormend – 531
 - II Het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief – 533
 - III Infinitieven met en zonder *te* – 535

- 8 · 6 · 3 · 2 *liggen, zitten, hangen* (onovergankelijk), *staan, lopen* – 537
- 8 · 6 · 3 · 3 *blijven, gaan, komen* – 539
 - I *blijven* – 539
 - II *gaan* – 540
 - III *komen* – 540
- 8 · 6 · 3 · 4 *blijken, lijken, schijnen, heten, dunken, voorkomen* (hulpwerkwoorden van modaliteit) – 542
- 8 · 6 · 3 · 5 *kunnen, moeten, (be)hoeven, mogen, willen, zullen* (hulpwerkwoorden van modaliteit) – 543
 - I Eigenlijk-modaal – 545
 - II Oneigenlijk-modaal – 551
- 8 · 6 · 3 · 6 *(be)horen, dienen* – 560
- 8 · 6 · 3 · 7 *durven* – 561
- 8 · 6 · 3 · 8 *zien, horen, voelen, (ruiken)* – 562
- 8 · 6 · 3 · 9 *kijk, hoor* – 563
- 8 · 6 · 3 · 10 *doen, laten* – 564
 - I *doen* (omschrijvend) – 564
 - II *doen/laten* (causatief) – 565
 - III *laten* (andere gebruikswijzen) – 566
- 8 · 6 · 3 · 11 *vinden, achten* – 568
 - I *vinden* met een infinitief zonder *te* – 568
 - II *vinden/achten* met een infinitief met *te* – 569
- 8 · 6 · 3 · 12 *weten* – 570
 - I ‘in staat zijn’ – 570
 - II ‘weten waar’ – 570
 - III ‘zich herinneren’ – 570
- 8 · 6 · 3 · 13 *helpen, leren* – 571
- 8 · 6 · 3 · 14 *hebben, krijgen* – 573
 - I *hebben/krijgen* met een infinitief zonder *te* – 573
 - II *hebben/krijgen* met een infinitief met *te* – 574
- 8 · 6 · 3 · 15 *zijn* – 577
 - I *zijn* met een infinitief zonder *te* – 577
 - II *zijn* met een infinitief met *te* – 579
- 8 · 6 · 3 · 16 *beogen, menen, vergeten, wagen, weigeren, wensen* – 580
- 8 · 6 · 3 · 17 *proberen, trachten, pogen, zoeken, zien* – 581
- 8 · 6 · 3 · 18 *besluiten, beweren, denken, eisen, geloven, hopen, verlangen, vermogen, verzui-
men, vrezzen, zeggen* – 582
- 8 · 6 · 3 · 19 *beloven, dreigen* – 584
- 8 · 6 · 3 · 20 *beginnen* – 585
- 8 · 6 · 3 · 21 *plegen* – 585
- 8 · 6 · 3 · 22 *geven* – 586
- 8 · 6 · 3 · 23 *leggen, zetten, hangen* (overgankelijk) – 586
- 8 · 6 · 3 · 24 *staan, vallen* – 587
 - I *staan* – 587
 - II *vallen* – 588
- 8 · 6 · 3 · 25 Andere werkwoorden – 588
- 8 · 6 · 4 Werkwoorden met *aan het* + infinitief als complement – 589

- 8 · 6 · 4 · 1 Inleiding – 589
- 8 · 6 · 4 · 2 *zijn* – 590
- 8 · 6 · 4 · 3 *blijken, lijken, schijnen, blijven* – 591
- 8 · 6 · 4 · 4 *gaan, raken, slaan* – 591
- 8 · 6 · 4 · 5 *brengen, maken, krijgen, zetten* – 592
- 8 · 6 · 4 · 6 *horen, zien, vinden, hebben, houden* – 594
- 8 · 6 · 5 Werkwoorden met een voorzetsel + infinitief als complement – 594
- 8 · 6 · 5 · 1 *gaan/zijn*/hulpwerkwoord van modaliteit + *uit* + infinitief – 594
- 8 · 6 · 5 · 2 *liggen/staan* + *op* + infinitief – 596
- 8 · 6 · 6 De volgorde binnen de werkwoordelijke eindgroep – 596
- 8 · 6 · 6 · 1 Inleiding – 596
- 8 · 6 · 6 · 2 De plaats van het zelfstandige werkwoord in de vorm van een deelwoord – 599
- 8 · 6 · 6 · 3 De plaats van het zelfstandige werkwoord in de vorm van een infinitief – 600
- 8 · 6 · 6 · 4 De plaats van de hulpwerkwoorden – 603
- 8 · 6 · 6 · 5 Bijzondere plaatsingsmogelijkheid van *hebben* en *zijn* als hulpwerkwoorden van tijd – 609
- 8 · 6 · 7 Alfabetische lijst van de behandelde werkwoorden – 610

8.1 Inleiding

Morfologisch kan het werkwoord gedefinieerd worden als een woord dat kan worden vervoegd. Dit betekent dat het werkwoord vormveranderingen kan ondergaan die samenhangen met bepaalde syntactische en/of semantische eigenschappen van de woord(groep)en waarmee ze in een zin gecombineerd worden. Zo is er verschil in werkwoordsvorm bij verschil in persoon van het onderwerp: in (1a) *werk* (eerste persoon), in (1b) *werkt* (derde persoon).

- (1a) Ik werk bij een handelsonderneming.
- (1b) Meneer De Wit werkt bij een handelsonderneming.

Iets dergelijks doet zich voor bij verschil in getal: in (1b) *werkt* (enkelvoud), in (1c) *werken* (meervoud).

- (1c) Meneer De Wit en mevrouw De Bruin werken bij een handelsonderneming.

Deze overeenkomst in persoon en getal wordt congruentie genoemd; werkwoordsvormen die congrueren met hun onderwerp heten persoonsvorm (*werk*, *werkt* en *werken* in (1a|b|c)). Vormen van de imperatief (gebiedende wijs) worden ook persoonsvorm genoemd als het onderwerp van de zin niet uitgedrukt is.

Persoonsvormen zijn ook nog door hun vorm gekenmerkt als presens of imperfectum, waarmee o.a. kan worden aangeduid of dat wat het werkwoord uitdrukt, samenvalt met het spreekmoment, dan wel daarvóór ligt: *werkt* in (2a) is presens, *werkte* in (2b) is imperfectum.

- (2a) Meneer De Wit werkt tegenwoordig bij een handelsonderneming.
- (2b) Meneer De Wit werkte vorig jaar nog op een ministerie.

Als er in dezelfde enkelvoudige zin meer werkwoorden voorkomen, congrueert er één met het onderwerp en hebben de andere de vorm van een deelwoord of infinitief. Zo verschijnt in (3a) het voltooid deelwoord *gewerkt*, in (3b) de infinitief *werken*.

- (3a) Meneer De Wit heeft op een ministerie gewerkt.
- (3b) Meneer De Wit gaat bij een handelsonderneming werken.

De vervoeging van het werkwoord wordt behandeld in 8.3, het gebruik van de werkwoordsvormen (zoals presens en imperfectum) in 8.4.

Een ander morfologisch kenmerk van het werkwoord, dat het met verschillende andere woordsoorten gemeen heeft, is het vermogen om van een werkwoord door samenstelling en/of afleiding een ander woord te vormen. Zo bestaan naast *werken* bijv. *bewerken*, *verwerken*, *samenwerken* en *handwerken*. Deze woordvorming wordt besproken in 8·5. 480

Syntactisch kan het werkwoord omschreven worden als een woord dat (als persoonsvorm) een verbinding aan kan gaan met een persoonlijk voor-naamwoord in onderwerpsvorm (zie (1a)).

Een andere syntactische eigenaardigheid van werkwoorden is hun vermogen om met bepaalde andere werkwoorden gecombineerd te worden. Zo bijv. *heeft gewerkt* in (3a) en *gaat werken* in (3b); vergelijk ook nog de volgende voorbeelden, waarin de gecombineerde werkwoorden gecursiveerd zijn:

- (4) Meneer De Wit *zou* bij een handelonderneming *gaan werken*.
- (5) Meneer De Wit *had* liever op het ministerie *willen blijven werken*.

Alle werkwoorden die in dezelfde enkelvoudige zin voorkomen, vormen tezamen het werkwoordelijk gezegde. De verschillende combinatiemogelijkheden en de kenmerken daarvan worden behandeld in 8·6. 516

In alle tot nog toe gegeven zinnen is *werken* een voorbeeld van een zelfstandig werkwoord, de andere werkwoorden die in dezelfde zin voorkomen, worden hulpwerkwoorden genoemd. Deze en andere syntactische onderscheidingen worden besproken in 8·2. 411

Semantisch is het werkwoord te karakteriseren als een woord dat 'een werking' uitdrukt. Deze werking wordt door het werkwoord (als persoonsvorm) voorgesteld enerzijds als verbonden met een zelfstandigheid (genoemd of aangeduid door het onderwerp) en anderzijds als gesitueerd in de tijd. Het verband tussen werking en zelfstandigheid en tussen werking en situering in de tijd wordt gelegd door de vorm(veranderingen) van het werkwoord. De tot nog toe gegeven voorbeelden illustreren dit voldoende.

Het begrip 'werking' moet wel ruim worden opgevat. Het omvat behalve 'iets doen' (*werken* in de bovenstaande voorbeelden) o.a. ook 'bewegen' (6), 'gebeuren' (7), 'veranderen' (8), 'in een toestand verkeren' (9) en 'een eigenschap hebben' (10). Vergelijk:

- (6) De auto *schoof* van de rijbaan af in de berm.
- (7) Het congres *vond plaats* in de maand augustus.
- (8) De lucht *betrok*.
- (9) Het eten *staat* op tafel.
- (10) Oude liefde *roest* niet.

8.2 Soorten werkwoorden

De werkwoorden kunnen op verschillende manieren in soorten worden verdeeld. In de volgende subparagrafen worden verschillende onderscheidingen gemaakt die voor de behandeling van het werkwoord in dit boek van belang zijn:

- zelfstandige werkwoorden, koppelwerkwoorden en hulpwerkwoorden (8.2.1);
- overgankelijke (transitieve) en onovergankelijke (intransitieve) werkwoorden (8.2.2); 414
- wederkerende (reflexieve) en niet-wederkerende (niet-reflexieve) werkwoorden (8.2.3); 417
- persoonlijke en onpersoonlijke werkwoorden (8.2.4). 419

8.2.1

Zelfstandige werkwoorden, koppelwerkwoorden en hulpwerkwoorden

- 1 Semantisch kan een zelfstandig werkwoord gekarakteriseerd worden als een woord dat de betekeniskern van een werkwoordelijk gezegde vormt; een hulpwerkwoord is dan een nadere bepaling bij die betekeniskern. In een vrij omvangrijk werkwoordelijk gezegde als in (1) drukt *lezen* uit ‘waar het om gaat’, *zitten* de houding tijdens het lezen, *blijven* het voortduren van het zitten lezen, *willen* de gerichtheid van de door het onderwerp aangeduide persoon op het blijven zitten lezen, terwijl *had* de hele leessituatie in de niet-werkelijkheid plaatst:

(1) Erika *had* liever *willen blijven zitten lezen*.

Syntactisch zijn zelfstandig werkwoord en hulpwerkwoord in de meeste (maar niet in alle) gevallen eveneens van elkaar te onderscheiden, en wel op de volgende wijze:

- in een werkwoordelijk gezegde komt (afgezien van samentrekking) altijd één en niet meer dan één zelfstandig werkwoord voor;
- bestaat het werkwoordelijk gezegde uit twee werkwoorden, dan is het werkwoord dat niet als persoonsvorm voorkomt het zelfstandige werkwoord;
- bestaat het werkwoordelijk gezegde uit twee of meer werkwoorden waarvan er één de vorm van een deelwoord heeft, dan is dat werkwoord het zelfstandige werkwoord;
- bestaat het werkwoordelijk gezegde uit meer dan twee werkwoorden zonder dat er een deelwoord in voorkomt, dan is meestal het werkwoord dat (in de vorm van een infinitief) het meest rechts staat, het zelfstandige werkwoord.

Dit alles is te illustreren met de volgende voorbeelden, waarin het werkwoord *lezen* (in verschillende vormen) steeds het zelfstandige werkwoord is en de overige werkwoorden dus hulpwerkwoorden zijn:

- (2) Erika *leest* een artikel.
- (3) Erika *gaat* een artikel *lezen*.
- (4) Erika *heeft* een artikel *gelezen*.
- (5) Dit artikel *is* nog door niemand *gelezen*.
- (6) Dit artikel *kan* nog door niemand *gelezen zijn*.
- (7) Erika *zou* dat artikel graag *hebben willen lezen*.

In een werkwoordelijk gezegde dat uit meer dan twee werkwoorden samengesteld is, staat het zelfstandige werkwoord in infinitiefvorm echter niet altijd het meest rechts (zie 8·6·6·3). In die gevallen kan dus alleen op grond van de betekenis worden uitgemaakt welk werkwoord het zelfstandige werkwoord is. In (8) is dat *verwerken*:

- (8) *Ze zullen* nog heel wat teleurstellingen *te verwerken krijgen*.

In dit boek wordt een ruimere definitie van het begrip 'hulpwerkwoord' gehanteerd dan in veel andere grammatica's. Dit is gedaan op praktische gronden, met name om een uniforme beschrijving van allerlei werkwoordelijke verbindingen mogelijk te maken in 8·6. Er dient op gewezen te worden, dat het feit of een bepaald werkwoord een zelfstandig werkwoord of een hulpwerkwoord is, afhankelijk is van het gebruik in een zin. Het gaat dus niet om inherente eigenschappen van de betrokken werkwoorden. In de praktijk is het wel zo, dat verreweg de meeste Nederlandse werkwoorden alleen als zelfstandig werkwoord voorkomen. Van de groep werkwoorden die als hulpwerkwoord gebruikt kunnen worden, kan het merendeel echter óók als zelfstandig werkwoord fungeren. Zo is in de volgende voorbeelden hetzelfde (gecursiveerde) werkwoord in de (a)-zin een hulpwerkwoord en in de (b)-zin een zelfstandig werkwoord:

- (9a) Janneke *heeft* een nieuwe fiets gekregen.
- (9b) Janneke *heeft* een nieuwe fiets. (= 'bezit')
- (10a) Hendrik *is* naar huis gegaan.
- (10b) Hendrik *is* thuis (= 'bevindt zich')
- (11a) Erika *gaat* een artikel lezen.
- (11b) Erika *gaat* naar het buitenland. (= 'begeeft zich')

- 2 Koppelwerkwoorden komen voor in naamwoordelijke gezegdes. Semantisch onderscheiden ze zich duidelijk van zelfstandige werkwoorden: ze vormen niet op zichzelf, maar samen met een naamwoordelijk deel de betekenskern van een naamwoordelijk gezegde. Zo is in (1) *wordt* koppelwerkwoord en *dokter* naamwoordelijk deel:

- (1) Frans *wordt* dokter.

Ook in een naamwoordelijk gezegde kunnen hulpwerkwoorden voorko-

men; die fungeren dan, evenals in het werkwoordelijk gezegde, als nadere bepaling bij de betekeniskern. In (2), waar *heeft dokter willen worden* het naamwoordelijk gezegde is, drukt *dokter worden* uit 'waar het om gaat', *willen* de gerichtheid van de door het onderwerp aangeduide persoon op het dokter worden, terwijl *heeft* o.a. aangeeft dat deze gerichtheid begonnen is vóór het spreekmoment:

- (2) Frans *heeft* altijd al *dokter willen worden*.

Syntactisch gedragen koppelwerkwoorden zich in hun verhouding tot de hulpwerkwoorden als zelfstandige werkwoorden (zie 8·2·1/1). Voorbeelden ⁴¹¹ (het koppelwerkwoord is gecursiveerd):

- (1) Frans *wordt* dokter.
(3) Frans wil dokter *worden*.
(4) Frans is dokter *geworden*.

(Uit (2) is al gebleken dat het koppelwerkwoord in een naamwoordelijk gezegde dat meer dan twee werkwoorden en geen deelwoord bevat, het meest rechts staat.)

Als koppelwerkwoorden kunnen fungeren:

- *zijn, worden* en een aantal betekenisequivalenten van deze werkwoorden;
- *blijven*;
- *blijken, dunken, heten, lijken, schijnen, voorkomen*.

Enkele voorbeelden (de naamwoordelijke gezegdes zijn gecursiveerd):

- (5) Die meneer *is onze nieuwe president-curator*.
(6) We *worden* allemaal *een dagje ouder*.
(7) Het *valt* me *zwaar* dit te moeten zeggen. (*vallen* = 'zijn')
(8) Deze jas *gaat kapot* aan de kraag. (*gaan* = 'worden')
(9) Het oude bootje *raakte* al gauw *lek*. (*raken* = 'worden')
(10) Hij *blijft* altijd *opgewekt*.
(11) Het nieuws *bleek* nog aan bijna niemand *bekend*.
(12) Hij *heet* Pieter en hij *lijkt* heel *aardig*.
(13) Hij *heet* een *goed organisator*.

Meer informatie over de koppelwerkwoorden, met name over de gebruiksmogelijkheden van de betekenisequivalenten van *zijn* en *worden*, is te vinden onder de behandeling van het naamwoordelijk gezegde (21·1·2). ⁸⁰⁶

Wat aan het eind van 8·2·1/1 is opgemerkt over zelfstandige werkwoorden en hulpwerkwoorden, geldt ook met betrekking tot koppelwerkwoorden. Werkwoorden die als koppelwerkwoord gebruikt kunnen worden, kunnen ook andere functies hebben. Enkele voorbeelden met de werkwoorden die in de hierboven gegeven voorbeelden als koppelwerkwoord gebruikt zijn: ⁴¹¹

- (7a) Het gewicht *valt* met een zware bons op de grond. (*vallen* zelfstandig werkwoord)
(10a) Hij *blijft* altijd opgewekt kijken. (*blijven* hulpwerkwoord)

- (10b) Hij *blijft* altijd erg lang. (*blijven* zelfstandig werkwoord)
 (13a) Hij *heet* een goed organisator te zijn. (*heten* hulpwerkwoord)

8 · 2 · 2

Overgankelijke (transitieve) en onovergankelijke (intransitieve) werkwoorden

De zelfstandige werkwoorden kunnen verdeeld worden in overgankelijke (transitieve), die in de zin waarin ze voorkomen een lijdend voorwerp bij zich hebben, en onovergankelijke (intransitieve), waarvoor dit niet geldt.

Zo zijn *beheersen*, *maken*, *plaatsen* en *verschaffen* in de volgende zinnen overgankelijk (de werkwoorden en de lijdende voorwerpen zijn gecursiveerd):

- (1) Hij *beheerste die techniek* volledig.
- (2) O, *dat maak* ik wel even.
- (3) Kunt u *die televisie* nog deze week *plaatsen*?
- (4) Ze *verschafte hem een alibi*.

In de volgende zinnen zijn *blaffen*, *groeien*, *klimmen* en *zitten* onovergankelijk (alleen de werkwoorden zijn gecursiveerd):

- (5) De hond *blafte* onophoudelijk.
- (6) De planten *groeien* hier goed.
- (7) Rap als een eekhoorn *klom* Jozef in de boom.
- (8) Hij *zat* weer eens achterstevoren op zijn fiets.

Een groot aantal werkwoorden wordt altijd overgankelijk of altijd onovergankelijk gebruikt. Zo zijn in (9) en (10) de (b)-zinnen uitgesloten, waaruit blijkt dat *maken* altijd overgankelijk en *zitten* altijd onovergankelijk is:

- (9a) Ik maak iets.
- (9b) Ik maak. <uitgesloten>
- (10a) He, he, ik zit.
- (10b) Ik zit iets. <uitgesloten>

Veel werkwoorden kunnen echter zowel overgankelijk als onovergankelijk gebruikt worden. Ze zijn in drie groepen te verdelen.

- 1 Een aantal werkwoorden die een lijdend voorwerp bij zich kunnen hebben, kan ook voorkomen zonder lijdend voorwerp. Ze duiden een werking aan die betrekking heeft op iets wat al dan niet uitgedrukt kan worden. Zo veronderstelt *eten* iets wat gegeten wordt, maar in zin (11a) wordt dat genoemd en in (11b) niet. Deze werkwoorden kunnen, zoals uit de meeste voorbeelden blijkt, met en zonder lijdend voorwerp gecombineerd worden met hetzelfde onderwerp. Ze worden vaak zonder meer overgankelijk genoemd, ook als ze zonder lijdend voorwerp voorkomen. Hieronder worden enkele voorbeelden van dergelijke werkwoorden gegeven, in de (a)-zinnen met en in de (b)-zinnen zonder lijdend voorwerp gebruikt (werkwoord en lijdend voorwerp zijn gecursiveerd):

- (11a) Hij eet een boterham.
- (11b) Hij eet altijd in de kantine.
- (12a) Opa leest de krant.
- (12b) Opa leest nog zonder bril.
- (13a) Ze rookt een sigaret.
- (13b) Ze rookt al jaren niet meer.
- (14a) Mag ik u van harte feliciteren?
- (14b) (Op een receptie:) Heb je al gefeliciteerd?
- (15a) Hij gaat zijn huis verkopen.
- (15b) Hij denkt erover te gaan verkopen.
- (16a) Hij verdient veel geld.
- (16b) Hij verdient goed.

2 Een aantal werkwoorden kan zowel overgankelijk als onovergankelijk worden gebruikt naargelang van de betekenis, en, daarmee samenhangend, het soort onderwerp waarmee ze gecombineerd worden. De betekenis van het overgankelijk gebruikte werkwoord is dikwijls te omschrijven als: 'veroorzaken wat door het onovergankelijk gebruikte werkwoord wordt uitgedrukt'. Een enkele keer bestaan er voor deze beide betekenissen twee verschillende werkwoorden, bijv. *vallen* en *vellen* 'doen/laten vallen', *drinken* en *drenken* 'doen/laten drinken', *liggen* en *leggen* 'doen/laten liggen'. Werkwoorden als *vellen*, *drenken* en *leggen* worden causatieve werkwoorden genoemd.

In de volgende voorbeelden zijn de werkwoorden in de (a)-zinnen overgankelijk, in de (b)-zinnen onovergankelijk (werkwoord en lijdend voorwerp zijn geursiveerd):

- (17a) Hij bewoog zijn hand op en neer.
- (17b) Zijn hand bewoog op en neer.
- (18a) Ze smelt de boter in de pan.
- (18b) De boter smelt in de pan.
- (19a) Ik heb mijn jas gescheurd.
- (19b) Het papier scheurt.
- (20a) Het koude compres verkoelde het hoofd van de zieke.
- (20b) Hun vriendschap verkoelt.
- (21a) Hij kraakt een noot.
- (21b) De deur kraakt.

Soms is het betekenisverschil tussen het overgankelijke en het onovergankelijke werkwoord van andere aard dan in de hierboven gegeven voorbeelden:

- (22a) De lokettiste woog het pakje.
- (22b) Het pakje woog niet veel.
- (23a) Hij slaat het paard.
- (23b) Het geweer slaat geweldig.
- (24a) Kun je die koffer dragen?
- (24b) De wond draagt. (= 'ettert')

- 3 Een aantal werkwoorden is meestal onovergankelijk, maar kan onder bepaalde voorwaarden overgankelijk gebruikt worden. Er kunnen vier gevallen worden onderscheiden.
- a Het werkwoord wordt vergezeld door een substantief of adjectief dat het produkt of het resultaat van de werking aangeeft; het werkwoord neemt de betekenis aan van: maken of veroorzaken, door de werking te verrichten die het onovergankelijke werkwoord aanduidt. Zo wordt bijv. het onovergankelijke *praten* overgankelijk in *Zij praatte me doof*, wat te omschrijven is als 'Zij maakte me doof door (voortdurend) te praten' (zie ook 21·29·3). 906

Andere voorbeelden:

- (25) Hij lachte zijn tanden bloot.
- (26) Hij viel een gat in zijn hoofd.
- (27) Ik pieker mijn kop suf.
- (28) Ik loop altijd mijn hakken scheef.
- (29) Je moest je ogen uit je hoofd schamen!

- b Een onpersoonlijk werkwoord (zie 8·2·4), meestal *regenen*, heeft een lijdend voorwerp bij zich, dat het 'produkt' van de werking noemt: 419

- (30) Het regent complimentjes.
- (31) Het regende, ik mag wel zeggen: het hagelde verwijten.

- c Aan een werkwoord wordt een lijdend voorwerp toegevoegd dat dezelfde werking weergeeft als door het werkwoord wordt uitgedrukt, of dat die werking nader specificceert:

- (32) Hij heeft *een zware strijd gestreden*.
- (33) Ze zijn *de heldendood gestorven*.
- (34) Kun jij *een polka dansen*?
- (35) Ze ging nog *een baantje zwemmen*.
- (36) Hij *loopt de mijl* in ruim vier minuten.

- d Allerlei werkwoorden, bijv. *lachen*, *knorren*, *brommen*, *snauwen*, *tussenbeide komen*, kunnen de betekenis krijgen van: uiten op de manier die door het werkwoord wordt aangeduid. Ze worden dan verbonden met een lijdend voorwerp, dat dikwijls de vorm heeft van een zin in de directe rede.

Enkele voorbeelden:

- (37) 'Kom maar binnen, hoor jongens', lachte de boerin.
- (38) 'Ik hoef nog niet op te staan', knorde ze.
- (39) Hij bromde een onverstaanbare groet en verdween.
- (40) De luitenant snauwde een bevel.
- (41) 'Dat moeten jullie nou niet doen', kwam Mies tussenbeide.

8 · 2 · 3

Wederkerende (reflexieve) en niet-wederkerende (niet-reflexieve) werkwoorden

Wederkerende (reflexieve) werkwoorden zijn werkwoorden die met *zich* of een ander wederkerend voornaamwoord gecombineerd worden; niet-wederkerende (niet-reflexieve) werkwoorden zijn werkwoorden waarvoor dat niet geldt.

De wederkerende werkwoorden kunnen verdeeld worden in verplicht noodzakelijk wederkerende werkwoorden en toevallig wederkerende werkwoorden. De verplicht wederkerende werkwoorden kunnen meestal niet met de op *-zelf* eindigende vormen van het wederkerend voornaamwoord gecombineerd worden, en het wederkerend voornaamwoord kan niet door een lijdend voorwerp worden vervangen; bij de toevallig wederkerende voornaamwoorden bestaan die mogelijkheden wel. Het werkwoord *zich vergissen* in (1) is verplicht wederkerend; *zich wassen* in (2) is toevallig wederkerend:

- (1a) Karin vergist zich.
- (1b) Karin vergist zichzelf. <uitgesloten>
- (1c) Karin vergist haar. <uitgesloten>
- (1d) Karin vergist de baby. <uitgesloten>
- (2a) Karin wast zich.
- (2b) Karin wast zichzelf.
- (2c) Karin wast haar.
- (2c) Karin wast de baby.

Zin (2c) is in de standaardtaal alleen mogelijk als *haar* een andere persoon aanduidt dan *Karin*.

Tot de verplicht wederkerende werkwoorden behoren allereerst de werkwoorden die altijd met *zich* of een ander wederkerend voornaamwoord (maar niet met de *zelf*-vormen) gecombineerd voorkomen. Dit zijn (in de opsomming is naar volledigheid gestreefd): *zich aankanten, zich aanmatigen, zich aanwennen, zich abonneren, zich afmoorden, zich afslaven, zich afsuffen, zich bedrinken, zich behelpen, zich beijveren, zich bekreunen, zich bekrimpen, zich bemoeien, zich benaarstigen, zich beraden, zich beroemen, zich bevljigten, zich bezondigen, zich bezuipen, zich bezweten, zich blootgeven, zich distantiëren, zich doodwerken, zich encanailleren, zich erbarmen, zich gedragen, zich generen, zich getroosten, zich gewaardigen, zich inbeelden, zich indenken, zich inleven, zich mesalliëren, zich misdragen, zich misgáán, zich miskijken, zich miskópen, zich mislézen, zich mislópen, zich mispákken, zich misrékenen, zich mistéllen, zich onderwinden, zich ontfermen, zich ontgeven, zich onthechten, zich ontpoppen, zich ontspinnen, zich overeten, zich overijlen, zich overwérken, zich schamen, zich schuilhouden, zich schurken, zich uitsloven, zich vastklampen, zich vastwerken, zich vergalopperen, zich vergissen, zich vergrijpen, zich verhouden, zich verhovaardigen, zich verkneukelen, zich verkneuteren, zich verkniezen, zich verknijpen, zich verledigen, zich verloven, zich vermeien, zich vermeten, zich verreiken, zich verschuilen, zich verslikken, zich verspreken, zich verstouten, zich vertakken, zich vertasten, zich voornemen, zich wegscheren.*

Verder kunnen als verplicht wederkerend beschouwd worden: de werkwoorden die met *zich* enz. een duidelijk andere betekenis hebben dan zonder wederkerend voornaamwoord. Vergelijk bijv. *zich aanstellen* 'komediespelen' – *aanstellen* 'benoemen'; *zich aantrekken* 'niet van zich af kunnen zetten' – *aantrekken* 'aandoen'; *zich begeven* 'ergens heen gaan' – *begeven* 'verlaten'; *zich ophouden* 'ergens zijn' – *ophouden* 'beletten verder te gaan; uitscheiden'; *zich voordoen* 'optreden, gebeuren' – *voordoen* 'als voorbeeld doen'. (Deze werkwoorden hebben vaak meer betekenissen dan de hier genoemde. De bedoeling is alleen te laten zien dat er geen duidelijk verband is tussen de gegeven betekenissen met en zonder wederkerend voornaamwoord.)

Voorbeelden:

- (3a) Hij heeft zich op dat feestje erg aangesteld.
- (3b) Hij heeft een nieuwe boekhouder aangesteld.
- (4a) Die verwijten heeft ze zich erg aangetrokken.
- (4b) Ze heeft een vestje aangetrokken.
- (5a) Wij begeven ons thans naar het hoogste punt van de omgeving.
- (5b) Zijn krachten hadden hem begeven.
- (6a) Hij houdt zich veelal in het buitenland op.
- (6b) Hij is onderweg opgehouden door een verkeersongeluk.
- (7a) Als het geval zich voordoet, kunnen we altijd nog zien.
- (7b) De gymnastiekleraar deed de oefening voor.

Soms heeft het verplicht wederkerend werkwoord een vast voorzetsel en het niet-wederkerend werkwoord niet. Vergelijk bijv. *zich afmaken van* 'weinig zorg besteden aan' – *afmaken* 'voltooien'; *zich storen aan* 'geven om' – *storen* 'hinderen, lastig vallen'.

Voorbeelden:

- (8a) Van dat hoofdstuk heb je je wel een beetje afgemaakt.
- (8b) Wanneer heb je dat hoofdstuk afgemaakt?
- (9a) Je moet je niet storen aan die praatjes.
- (9b) Mag ik je even storen?

In sommige gevallen is het moeilijk de grens te trekken tussen een verplicht en een toevallig wederkerend werkwoord. Zo wordt *zich herinneren* wel als verplicht wederkerend beschouwd, hoewel de betekenis ervan duidelijk verwant is met die van (*iemand*) *herinneren (aan iets)*:

- (10a) Ik herinner me nog veel uit mijn jeugdjaren.
- (10b) Ik herinnerde hem aan onze jeugdjaren.

Nog sterker is dit het geval met *zich verheugen* en *verheugen*, vergelijk:

- (11a) Wij verheugen ons over zijn succes.
- (11b) Zijn succes verheugt ons zeer.

In ieder geval is *zichzelf* enz. zowel bij *zich herinneren* als bij *zich verheugen* uitgesloten:

- (10c) Ik herinner mezelf nog veel uit mijn jeugdjaren. <uitgesloten>
 (11c) Wij verheugen onszelf over zijn succes. <uitgesloten>

Anders is het gesteld met werkwoorden als *zich vermaken* – *vermaken* en *zich amuseren* – *amuseren*: er is betekenisovereenkomst, maar *zichzelf* enz. is wel mogelijk. Vergelijk:

- (12a) Dat programma heeft me niet erg geamuseerd.
 (12b) Ik amuseer me altijd heel goed als ik alleen ben.
 (12c) Ik amuseer mezelf altijd heel goed als ik alleen ben.

Tot de toevallig wederkerende werkwoorden behoren alle werkwoorden die gecombineerd kunnen worden met een lijdend voorwerp dat dezelfde persoon of zaak aanduidt als het onderwerp (zoals hieronder in de (b)-zinnen), maar ook met een lijdend voorwerp dat dit niet doet (zoals in de (a)-zinnen):

- (13a) De kapper scheert zijn klanten met een groot scheermes.
 (13b) Hij scheert zich met een droogscheerapparaat.
 (14a) Het gemeentebestuur wil de stad in zuidoostelijke richting uitbreiden.
 (14b) De stad breidt zich in zuidwestelijke richting uit.

Bij de toevallig wederkerende werkwoorden kan *zichzelf* enz. gebruikt worden. Als het in de zinnen (13b) en (14b) gebruikt zou worden, zouden deze zinnen een tegenstelling met respectievelijk (13a) en (14a) uitdrukken.

Sommige werkwoorden, zoals *wassen*, *scheren*, *kleden*, *bezeren*, *verwonden*, komen geregeld toevallig wederkerend voor, andere slechts bij uitzondering. In het laatste geval bestaat een sterke voorkeur voor *zichzelf* enz.:

- (15a) Ik zag mezelf op de televisie.
 (15b) Ik zag me op de televisie. <uitgesloten>
 (16a) Hij stelde zichzelf aan als directeur.
 (16b) Hij stelde zich aan als directeur. <uitgesloten>

((16b) is niet uitgesloten als *zich aanstellen* ‘komediespelen’ of iets dergelijks betekent.)

Voor verdere bijzonderheden over de neutrale vormen en de *zelf*-vormen van het wederkerend voornaamwoord: zie 4·3·3·2.

185

8 · 2 · 4

Persoonlijke en onpersoonlijke werkwoorden

Onpersoonlijke werkwoorden zijn werkwoorden die het niet-verwijzende *het* als onderwerp hebben (zie 4·1·1 en 4·9·3·12); persoonlijke werkwoorden zijn werkwoorden met een andersoortig onderwerp. ^{156, 283}

Sommige werkwoorden zijn altijd of vrijwel altijd onpersoonlijk, namelijk de werkwoorden die een natuurgebeuren aanduiden, zoals: *bliksemen*, *dauwen*, *donderen*, *doeien*, *hagelen*, *ijzelen*, *miezeren*, *misten*, *onweren*, *regenen*, *sneeu-*

wen, vriezen, weerlichten. In (1) is alleen het niet-verwijzende *het* als onderwerp mogelijk:

- (1a) Het ijzelt.
- (1b) Zij ijzelt. <uitgesloten>
- (1c) Dat ijzelt. <uitgesloten>
- (1d) Het weer ijzelt. <uitgesloten>

Slechts bij uitzondering komen de hier genoemde werkwoorden in overdrachtelijk gebruik als persoonlijk werkwoord voor; voorbeelden zijn:

- (2) Zijn ogen bliksemden.
- (3) Die tabak sneeuwt. (= 'laat de as in kleine vlokjes vallen')

(Voor het gebruik van een bepaling van gesteldheid bij sommige van deze werkwoorden: zie 21·29·3.) 906

Bij de hier genoemde werkwoorden sluiten de werkwoorden *zijn, worden* en *blijven* zich aan in verbindingen als *het is vijf uur, het wordt winter, het is eb, het blijft maar koud*.

Een aantal werkwoorden komt zowel onpersoonlijk als persoonlijk voor. Enkele voorbeelden, met onpersoonlijk gebruik in de (a)-zinnen en persoonlijk gebruik in de (b)-zinnen:

- (4a) Het waait hard.
- (4b) De bladeren waaien van de bomen.
- (5a) Ze kunnen helemaal niet samenwerken: het loopt altijd mis met die twee.
- (5b) Dat duet is heel mooi om te zingen, maar met die twee loopt het altijd mis. (*het* = 'dat duet')
- (6a) Het kraakt op zolder.
- (6b) De planken op zolder kraken.
- (7a) Het regent niet meer, het plenst!
- (7b) De regen plenst in de vijver.
- (8a) Het echoot hier wel erg.
- (8b) Zijn hulpgeroep echode tegen de bergwanden.
- (9a) Het spookt in huize Schoonoord.
- (9b) De jongens gingen 's nachts, in witte lakens gehuld, spoken op de gangen.
- (10a) Het tocht hier.
- (10b) Dat raam tocht erg.

Werkwoorden die normaal alleen persoonlijk gebruikt worden, kunnen in zinnen waarin een waardering wordt uitgedrukt, soms ook onpersoonlijk voorkomen.

Voorbeelden:

- (11) Het woont hier prettig.
- (12) Wat typt het zwaar op deze machine!
- (13) Het telt makkelijker als je van die biljetten eerst eens nette stapeltjes maakt.

Opmerking— Enige verwantschap met de onpersoonlijke werkwoorden die alleen het niet-verwijzende *het* als onderwerp hebben, vertonen een aantal werkwoorden en werkwoordelijke uitdrukkingen die een niet-verwijzend *het* als verplicht lijdend voorwerp hebben, bijv. *het laten afweten, het besterven, het begeven, het goed|slecht|warm|koud enz. hebben, het verkorven hebben.* —

8.3

De vervoeging van het werkwoord

8 · 3 · 1

Inleiding

Wat de vervoeging betreft vallen de Nederlandse werkwoorden uiteen in drie groepen: de regelmatige werkwoorden, de onregelmatige werkwoorden-A en de onregelmatige werkwoorden-B.

De vervoeging van de regelmatige werkwoorden is geheel te bepalen door toepassing van de algemene regels die in 8·3·2 gegeven worden. Voor de vervoeging van de onregelmatige werkwoorden-A is behalve toepassing van de algemene regels ook kennis van de 'hoofdtijden' noodzakelijk (bijv. *schrijven – schreef – geschreven, eten – at – gegeten, lopen – liep – gelopen*), die in 8·3·5 433 vermeld zijn. De onregelmatige werkwoorden-B (*hebben, kunnen, mogen, willen, zijn en zullen*) vertonen in hun vervoeging zoveel onregelmatigheden dat een volledige opgave van het vormenbestand (in 8·3·6) het meest praktisch 441 is.

Opmerking— De regelmatige werkwoorden worden in andere grammatica's vaak 'zwakke werkwoorden' genoemd; het grootste deel van de onregelmatige heet dan 'sterke werkwoorden', een klein gedeelte daarvan 'onregelmatig zwakke'.—

8 · 3 · 2

Vormcategorieën

8 · 3 · 2 · 1

Algemeen

In dit boek worden zoveel mogelijk de termen van de traditionele grammatica gebruikt, die grotendeels aan de grammatica van de klassieke talen ontleend zijn. Zo is het woord 'wijs', dat voor een viertal vormcategorieën van het Nederlandse werkwoord gebruikt wordt, een vertaling van het Latijnse 'modus'. Deze term dekt ook in de klassieke grammatica nogal verschillende inhouden. Zo heeft een regelmatig Grieks werkwoord ongeveer tienmaal zoveel vormen die tot de 'modus indicativus' (indicatief, aantoonende wijs) gerekend worden als vertegenwoordigers van de 'modus infinitivus' (infinitief, onbepaalde wijs), terwijl verder bij de indicatief de categorieën 'persoon' en 'getal' een rol spelen en bij de infinitief niet. Maar als de klassieke termen op het Nederlands worden toegepast, is het verschil tussen de categorieën die met de term 'wijs' aangeduid worden, nog veel groter. Dit valt met name op bij de categorie 'modus conjunctivus' (con-

junctief, aanvoegende wijs), die in de klassieke talen een behoorlijke vormenrijkdom bezat en geregeld gebruikt werd (zij het in mindere mate dan de indicatief), maar in het Nederlands vergeleken met de indicatief morfologisch en wat het gebruik betreft, niet meer dan een rudiment is. Ook de vierde 'wijs', de 'modus imperativus' (imperatief, gebiedende wijs) is arm aan vormen, maar in het gebruik is deze categorie niet uitzonderlijk.

Binnen de vormcategorieën die met de term 'wijs' worden aangeduid, kunnen de categorieën 'tijd' (tempus; als grammaticale categorie in dit boek werkwoordstijd of grammatische tijd genoemd), 'persoon' en 'getal' (numerus) een rol spelen. Dit is het geval als het werkwoord als persoonsvorm voorkomt, dus niet bij de infinitief.

De werkwoordstijden (zie voor de benamingen en vormen 8·3·2·8 e.v.)⁴²⁸ hebben o.a. tot taak om uit te drukken of de door het werkwoord genoemde werking voor, tijdens of na het spreekmoment te situeren is. Hierop wordt nader ingegaan in 8·4·7. Binnen iedere werkwoordstijd kunnen verschillende vormen bestaan voor de categorieën 'persoon' en 'getal'. De categorie 'persoon' bestaat uit de eerste, tweede en derde persoon; de categorie 'getal' uit enkelvoud en meervoud (zie voor deze onderscheidingen 4·2·2).⁴⁵³
162

Opmerking—Het systeem van eerste, tweede en derde persoon kan doorkruist worden door over zichzelf of tegen iemand anders 'in de derde persoon te spreken'. Een persoonsvorm staat namelijk altijd in de derde persoon als het onderwerp geen voornaamwoord is, ongeacht de betekenis. Zo duidt in (i) het onderwerp de spreker aan en in (ii) de toegesprokene, maar het werkwoord staat in beide gevallen in de derde persoon:

- (i) Ondergetekende is het hier niet mee eens.
- (ia) Ondergetekende ben het hier niet mee eens. <uitgesloten>
- (ii) Wil dominee nog een kopje koffie? <regionaal>
- (iia) Wilt dominee nog een kopje koffie? <uitgesloten> —

Per werkwoordstijd bestaan er in de geschreven taal verschillende vormen voor enkel- en meervoud; in de gesproken taal is dat niet altijd het geval. Met de drie personen corresponderen zowel in de geschreven als in de gesproken taal per werkwoordstijd soms maar niet altijd verschillende vormen.

Behalve de genoemde categorieën bestaan er in het Nederlands nog twee vormcategorieën waarvoor de term 'deelwoord' (participium) gebruikt wordt. Het voltooid deelwoord (verleden deelwoord, participium perfecti) en het passief deelwoord kunnen als één vormcategorie beschouwd worden, omdat ze altijd dezelfde vorm hebben. Daarnaast bestaat het tegenwoordig deelwoord (onvoltooid deelwoord, participium praesentis).

Door het zeer beperkte vormenbestand van de conjunctief (aanvoegende wijs) en imperatief (gebiedende wijs) spelen de categorieën 'tijd', 'persoon' en 'getal' daar maar een ondergeschikte rol. Als een bepaalde werkwoordsvorm wordt aangeduid in termen van deze drie categorieën (bijv. 'presens, eerste persoon, enkelvoud' of 'imperfectum, tweede persoon, meervoud') zonder verdere toevoeging, wordt dan ook altijd een vorm van de indicatief (aantonende wijs) bedoeld. Daarom komt in de hier volgende subparagra-

fen de indicatief niet expliciet aan de orde. Alle andere hierboven genoemde vormcategorieën worden wel behandeld, in de volgorde die voor de beschrijving het meest praktisch is. Bovendien wordt een subparagraaf gewijd aan de ‘stam’, een geconstrueerd taalelement dat als hulpmiddel dient voor de bepaling van de vervoeging.

Vermelding verdient nog dat infinitieven en deelwoorden wel niet-vervoegde of infinitieve werkwoordsvormen genoemd worden; de andere werkwoordsvormen heten dan vervoegd of finiet.

De regels die in de volgende subparagrafen gegeven worden, gelden uitsluitend voor de regelmatige werkwoorden en de onregelmatige werkwoorden-A.

8 · 3 · 2 · 2

De infinitief (onbepaalde wijs)

De infinitief is de vorm waar we voor de vervoeging van uit kunnen gaan. In woordenboeken e.d. worden werkwoorden als lemma in infinitiefvorm opgegeven.

De infinitief eindigt (met uitzondering van de werkwoorden *gaan, slaan, staan, zien, doen*) op *-en*, in normaal gesproken standaardtaal uitgesproken als een sjwa, behalve voor een vocaal, waar de *n* als overgangsklank vaak gehoord wordt. Afgezien hiervan is de uitspraak sjwa + *n* ofwel als regionaal ofwel als ‘leesuitspraak’ te beschouwen: bij het voorlezen van teksten wordt de *n* onder invloed van de spelling door velen uitgesproken.

Infinitieven die niet uitgaan op *-en* (sjwa), kunnen wanneer ze als (deel van een) voorbepaling in een substantiefgroep gebruikt worden, een *-e* krijgen volgens de regels die hiervoor bij het adjectief gelden (zie 6·4·1): *de te 322* *voorzienne problemen*.

8 · 3 · 2 · 3

De stam

De stam is een geconstrueerd taalelement dat als hulpmiddel dient voor de bepaling van de vervoeging.

De stam wordt verkregen door de uitgang sjwa of sjwa + *n* van de infinitief *zoals die wordt uitgesproken*, weg te laten. Een uitzondering vormt het werkwoord *komen*, waarvan de stam *kom* (en niet *koom*) is. Staat in de infinitief vóór de uitgang een *b, d, g, v*, of *z*, zoals in *schrobben, doden, zeggen, leven, reizen*, dan eindigt de (abstracte) stam dus ook op die medeklinker.

De stam van *gaan* is: *ga*, van *slaan*: *sla*, van *staan*: *sta*, van *zien*: *zie*, van *doen*: *doe*.

Veel werkwoordsvormen kunnen van de stam afgeleid worden. Daartoe kan de stam zonder of met uitgang worden gebruikt. In beide gevallen moet de abstracte stam ‘geconcretiseerd’ worden, d.w.z. in de gesproken taal aan de uitspraakregels, in de geschreven taal aan de spellingsregels aangepast.

Voor de gesproken taal betekent dit dat de medeklinkers *b, d, g, v* en *z* die niet aan het begin van een lettergreep of tussen klinkers staan, uitgesproken worden als *p, t, ch, f* en *s*. Bij de zojuist gegeven voorbeelden is dat in de spelling niet te zien aan *schrob, zeg* en *dood*, wel aan *leef* en *reis*. Hetzelfde geldt

voor *schrobt*, *zegt*, *leeft* en *reist*. Verder bestaan er in de Nederlandse uitspraak geen dubbele of verlengde medeklinkers: de vorm *doodt* (stam + *t*) heeft dus dezelfde uitspraak als *dood* (stam).

Voor de geschreven taal zijn de volgende spellingsregels van belang:

- 1 De gespannen klinkers die voorkomen in de woorden *paar*, *keel* en *boom*, alsmede de klinker *uu* die voorkomt in het woord *fuut*, worden enkel geschreven in een open lettergreep (die eindigt op een klinker) en dubbel in een gesloten lettergreep (die eindigt op een medeklinker), zodat naast elkaar voorkomen: infinitief *doden*, *leven*; stam *dood*, *leef*; stam + *t* *doodt*, *leeft*. Een uitzondering vormt de *u* voor *w*, die altijd enkel geschreven wordt: *huwen*, *huw*, *huwt*.
- 2 De medeklinkers *b*, *d* en *g* worden aan het eind van een lettergreep of voor een medeklinker in dezelfde lettergreep ook als *b*, *d* en *g* geschreven (dus niet in overeenstemming met de uitspraak), de medeklinkers *v* en *z* worden in die gevallen vervangen door *f* en *z* (dus in overeenstemming met de uitspraak). Naast elkaar komen dus voor: infinitief *schrobben*, *doden*, *zeggen*; stam *schrob*, *dood*, *zeg*; stam + *t* *schrobt*, *doodt*, *zegt*; maar: infinitief *leven*, *reizen*; stam *leef*, *reis*; stam + *t* *leeft*, *reist*.
- 3 Een medeklinker wordt in dezelfde lettergreep nooit dubbel geschreven. Staat er in de infinitief voor de uitgang *-en* een *t*, dan hebben stam en 'stam + *t*' dus dezelfde vorm, zodat naast elkaar voorkomen: infinitief *zetten*; stam *zet*; stam + *t* *zet*.

In de volgende subparagrafen wordt de vervoeging van het werkwoord in de geschreven taal uiteengezet, waarbij dus de spellingsregels in acht genomen moeten worden. Waar nodig worden opmerkingen over de uitspraak gemaakt.

Om werkwoordsvormen af te leiden van de stam dienen de volgende stappen genomen te worden:

- a bepaal de stam;
- b voeg de eventuele uitgang toe;
- c pas de spellingsregels toe.

Ter illustratie dienen de volgende voorbeelden met de werkwoorden *doden*, *leven* en *zetten*. Hierbij is de abstracte stam weergegeven met gewone lettertekens die de uitspraak zo goed mogelijk benaderen.

PRESENS EERSTE PERSOON ENKELVOUD (stam):

<i>a</i> dood	<i>a</i> leev	<i>a</i> zet
<i>b</i> –	<i>b</i> –	<i>b</i> –
<i>c</i> dood	<i>c</i> leef	<i>c</i> zet

PRESENS DERDE PERSOON ENKELVOUD (stam + *t*):

<i>a</i> dood	<i>a</i> leev	<i>a</i> zet
<i>b</i> dood + <i>t</i>	<i>b</i> leev + <i>t</i>	<i>b</i> zet + <i>t</i>
<i>c</i> doodt	<i>c</i> leeft	<i>c</i> zet

IMPERFECTUM ENKELVOUD (stam + *te* na *t, k, f, s, ch, p*; stam + *de* in andere gevallen):

<i>a</i> dood	<i>a</i> leev	<i>a</i> zet
<i>b</i> dood + de	<i>b</i> leev + de	<i>b</i> zet + te
<i>c</i> doodde	<i>c</i> leefde	<i>c</i> zette

8 · 3 · 2 · 4

De conjunctief (aanvoegende wijs)

De conjunctief komt alleen voor in de derde persoon enkelvoud van het presens en wordt gevormd door de *-n* van de infinitief weg te laten: *leve (de koningin), kome (wat komt), (het) ga (je goed)*. Na een *r* kan de *-e* vervallen, zodat de stam overblijft: *(de hemel) bewaar (me); (God) beter (het)*. In principe is van ieder werkwoord op deze manier een conjunctief te vormen; in de praktijk is het aantal werkwoorden waarvan conjunctiefvormen voorkomen, echter beperkt (vgl. 8·4·2). 448

8 · 3 · 2 · 5

De imperatief (gebiedende wijs)

De imperatief kan met en zonder onderwerp voorkomen. In het eerste geval is het onderwerp een ongereduceerd persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon (zie 4·2·4), dat altijd achter de werkwoordsvorm staat. In 164 het tweede geval is een niet uitgedrukt persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon als onderwerp te beschouwen.

De vormen van de imperatief zijn:

- zonder onderwerp: de stam:

Werk eens door!
Kom maar binnen.

- met onderwerp: de vormen van het presens die bij het onderwerp horen (zie 8·3·2·9): 429

Werk jij nou eens door!
Kom jij maar binnen.
Gaan jullie gauw zitten
Zegt u het maar.

De vorm zonder onderwerp kan gebruikt worden om één of meer personen aan te spreken. In het laatste geval komt in schrijftaal ook een imperatiefvorm bestaande uit stam + *t* voor. Vergelijk:

Kom vooral allemaal!
Komt allen! <schrijftaal>
Bataven, kent uw spraak en heel haar overvloed! <schrijftaal>

De imperfectumvormen van *hebben* en *zijn* kunnen voorkomen in de ‘impe-

ratief van het plusquamperfectum' (zie 8·4·3), bijv.:

450

Had het dan niet gedaan!

8 · 3 · 2 · 6

Het tegenwoordig deelwoord (onvoltooid deelwoord, participium praesentis)

Het tegenwoordig deelwoord wordt gevormd door aan de infinitief *-d* of *-de* toe te voegen. De eerste vorm is de meest gebruikelijke. In vaste uitdrukkingen komt soms alleen de tweede voor: *Ziende blind, Al doende leert men*; maar: *Al reizend(e) heb ik heel wat nieuwe indrukken opgedaan.*

Als het tegenwoordig deelwoord als adjectief gebruikt wordt, is het al dan niet voorkomen van een *-e* afhankelijk van de regels die ook voor het adjectief gelden (zie 6·4·1).

322

8 · 3 · 2 · 7

Het voltooid deelwoord (verleden deelwoord, participium perfecti)

Het voltooid deelwoord van de regelmatige werkwoorden wordt gevormd door de stam te voorzien van het voorvoegsel *ge-*, dat in bepaalde gevallen verschuift of wegblijft, en de uitgang *-t* als de (abstracte) stam eindigt op *t, k, f, s, ch* of *p*, of *-d* als de stam eindigt op een andere klank. Voorbeelden: *gewerkt, geschrobd, gedood, gezegd, geleefd, gereisd, gezet.*

Voor de onregelmatige werkwoorden-A geldt ten aanzien van het voorvoegsel *ge-* hetzelfde als voor de regelmatige. De uitgang is hier meestal *-en*. Voor de uitspraak hiervan geldt wat gezegd is in 8·3·2·2. De vormen zijn te vinden in 8·3·5.

424

433

Als het voltooid deelwoord als adjectief gebruikt wordt, blijft het onveranderd als het op *-en* uitgaat (*gesloten deuren, gebakken peren*) en krijgt het als het op *-t* of *-d* eindigt, een *-e* in dezelfde gevallen als het adjectief (zie 6·4·1). Er is dus een vormverschil tussen (*hij*) *verrichtte (de werkzaamheden)* (imperfectum) en (*de*) *verrichte (werkzaamheden)* (voltooid deelwoord als adjectief), en tussen (*hij*) *smeedde (de kandelaar)* en (*de*) *gesmede (kandelaar)*.

322

Voor het voorvoegsel *ge-* geldt het volgende:

- A *ge-* wordt bij scheidbaar samengestelde werkwoorden, waar de klemtoon op het eerste lid van de samenstelling valt, vóór het oorspronkelijke werkwoord geplaatst (maar zie B2): *aanbranden – aangebrand, dóórlopen – dóórgelopen, goedkeuren – goedgekeurd, vastmaken – vastgemaakt, bijeenbrengen – bijeengebracht, geruststellen – gerustgesteld;*
- B *ge-* vervalt:
- 1 bij onscheidbaar samengestelde werkwoorden, als de klemtoon niet op het eerste lid van de samenstelling valt: *doorlópen – doorlópen, weerleggen – weerlegd, misbruiken – misbruikt, voldoen – voldaan;*
 - 2 bij niet-samengestelde werkwoorden die beginnen met de onbeklemtoonde lettergrepen *be-, er-, ge-, her-* (zie ook c), *ont-* of *ver-*, alsook bij scheidbaar samengestelde werkwoorden waar het oorspronkelijke werkwoord met een dergelijke lettergreep begint: *bevelen – bevolen, aanbevelen – aanbevolen, erkennen –*

erkend, gelasten – gelast, afgelasten – afgelast, herroepen – herroepen, ontraadselen – ontraadseld, verdelen – verdeeld, onderverdelen – onderverdeeld.

- c De werkwoorden die met het beklemtoonde voorvoegsel *her-* beginnen (waarvan er veel minder zijn dan met onbeklemtoond *her-*; zie B2), vormen het voltooid deelwoord in principe met *ge-*. Dit voorvoegsel wordt ofwel vóór *her-* geplaatst, ofwel tussen de samenstellende delen van het werkwoord dat met *her-* gecombineerd wordt (volgens A). Als beklemtoond *her-* voorafgaat aan een van de onbeklemtoonde voorvoegsels, genoemd onder B2, vervalt *ge-*. Voorbeelden van deze drie mogelijkheden zijn respectievelijk: *gehercatalogiseerd, geherstructureerd; heringedeeld, heruitgegeven; herbegraven, herontgonnen.*

In de praktijk van het taalgebruik bestaat overigens nogal wat onzekerheid over de beklemtoning van de *her-*werkwoorden, en mede daardoor over de vorming van het voltooid deelwoord. Zo vinden we naast *hertróuwen* ook *hértrouwen*, maar als voltooid deelwoord wordt wel alleen *hertróuwd* gebruikt. De officiële *Woordenlijst van de Nederlandse taal* geeft als neenvormen *geherkapitaliseerd* en *herkapitaliseerd, geherwaardeerd* en *herwaardeerd* (de *Woordenlijst* vermeldt geen beklemtoning). De bestaande onzekerheid heeft tot gevolg dat voltooid deelwoorden van *her-*werkwoorden wel worden vermeden.

- d In andere gevallen wordt het voorvoegsel *ge-* aan het begin van de werkwoordsvorm geplaatst. Zo bijv.: *raadplegen – geraadpleegd, stofzuigen – gestofzuigd* (onscheidbaar, maar met de klemtoon op het eerste lid van de samenstelling); *bédelen – gebedeld* (met beklemtoond *be-*) (naast *bedélen – bedeed*).

Hierbij verdient nog vermelding dat leenwoorden die in de taal waaraan ze ontleend zijn als samenstelling kunnen gelden, in het Nederlands niet als zodanig behandeld worden. Dit is vooral van belang voor werkwoorden op *-eren*, die anders onder regel B1 zouden vallen: *excommuniceren – geëxcommuniceerd, transcriberen – getranscribeerd, componeren – gecomponeerd, modificeren – gemodificeerd*. Als leenwoorden een Nederlands voorvoegsel hebben, worden ze wel als samengestelde werkwoorden beschouwd, bijv. *uitbalanceren – uitgebalanceerd, vast solderen – vastgesoldeerd* (volgens A).

8 · 3 · 2 · 8

De werkwoordstijden in het algemeen

Er bestaan in het Nederlands zes werkwoordstijden:

- het presens (onvoltooid tegenwoordige tijd, o.t.t.);
- het imperfectum (onvoltooid verleden tijd, o.v.t.);
- het perfectum (voltooid tegenwoordige tijd, v.t.t.);
- het plusquamperfectum (voltooid verleden tijd, v.v.t.);
- het futurum (onvoltooid tegenwoordig toekomstige tijd, o.t.t.t.);
- het futurum exactum (voltooid tegenwoordig toekomstige tijd, v.t.t.t.).

Presens en imperfectum worden gevormd van het te vervoegen werkwoord zelf. Perfectum en plusquamperfectum bestaan uit het presens respectievelijk het imperfectum van de hulpwerkwoorden van tijd *hebben* of *zijn* (voor de keuze tussen die twee zie 8·6·2·1/1) plus het voltooid deelwoord van het te vervoegen werkwoord. Soms wordt het voltooid deelwoord vervangen door een infinitief: zie 8·6·2·1/II.

518

523

Het futurum wordt gevormd door combinatie van het presens van het hulpwerkwoord van tijd *zullen* en de infinitief van het te vervoegen werkwoord. Het futurum exactum is samengesteld uit: presens van *zullen* + infinitief van *hebben* of *zijn* + voltooid deelwoord van het te vervoegen werkwoord.

Perfectum, plusquamperfectum, futurum en futurum exactum worden samengestelde tijden genoemd. Voor de volgorde van de werkwoordsvormen in de samengestelde tijden: zie 8·6·6.

596

Presens en imperfectum van de regelmatige werkwoorden en de onregelmatige werkwoorden-A worden behandeld in 8·3·2·9 en 8·3·2·10; presens en imperfectum van *hebben* en *zijn* en het presens van *zullen* in 8·3·6.

429, 430

441

Als voorbeelden volgen hier de zes werkwoordstijden van *werken* (regelmatig werkwoord met *hebben* in de voltooiden tijden) en *komen* (onregelmatig werkwoord-A met *zijn* in de voltooiden tijden) in de eerste persoon enkelvoud.

PRESENS	IMPERFECTUM
ik werk	ik werkte
ik kom	ik kwam
PERFECTUM	PLUSQUAMPERFECTUM
ik heb gewerkt	ik had gewerkt
ik ben gekomen	ik was gekomen
FUTURUM	FUTURUM EXACTUM
ik zal werken	ik zal gewerkt hebben
ik zal komen	ik zal gekomen zijn

Opmerking— In sommige Nederlandse grammatica's worden nog twee andere werkwoordstijden vermeld, nl. de onvoltooid verleden toekomstige tijd (o.v.t.t.): *ik zou werken, ik zou komen*, en de voltooid verleden toekomstige tijd (v.v.t.t.): *ik zou gewerkt hebben, ik zou gekomen zijn*. Omdat deze combinaties van werkwoordsvormen zelden temporele betekenis hebben (zie 8·4·7·1), worden ze in dit boek niet tot de categorie van de werkwoordstijden gerekend.—

453

8·3·2·9

Het presens (onvoltooid tegenwoordige tijd, o.t.t.)

Zowel bij de regelmatige werkwoorden als bij de onregelmatige werkwoorden-A komen in het presens drie verschillende vormen voor: de stam, stam + *t* en de infinitiefvorm.

De stam wordt gebruikt in de eerste persoon enkelvoud en als de persoonlijke voornaamwoorden *jij* of *je* (als onderwerp) rechts van de persoonsvorm staan: *ik werk, ik kom; werk jij, kom je*.

De infinitiefvorm wordt gebruikt in de eerste en derde persoon meervoud en als *jullie* onderwerp is: *wij werken, jullie komen, de leerlingen werken*. Voor de uitspraak van de slot -*n* geldt wat gezegd is in 8·3·2·2.

424

Stam + *t* wordt gebruikt in de overige gevallen: als een persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon (*jij, je; u; gij, ge*) onderwerp is, afgezien van *jullie* en het in de tweede alinea genoemde gebruik van *jij* of *je*, alsmede in de derde persoon enkelvoud: *jij werkt, u komt, hij werkt*.

Opmerking 1— Als *jullie* onderwerp is en vóór de persoonsvorm staat, komt ook stam + *t* voor: *jullie werkt, jullie komt*. Deze vormen zijn echter weinig gebruikelijk.—

Opmerking 2— Van de werkwoorden *verzoeken* en *zeggen* komen vormen van de eerste persoon enkelvoud op *-e* voor, waarbij *ik* wordt weggelaten. Deze vormen hebben het karakter van vaste uitdrukkingen: *Verzoeker spoedig te antwoorden. Zegge f 125,-*.—

8 · 3 · 2 · 10

Het imperfectum (onvoltooid verleden tijd, o.v.t.)

Bij de regelmatige werkwoorden worden aan de stam de uitgangen *-te* en *-ten* of *-de* en *-den* toegevoegd. De uitgangen *-te* en *-ten* worden gebruikt als de (abstracte) stam eindigt op één van de medeklinkers *t, k, f, s, ch*, of *p*, de uitgangen *-de* en *-den* in andere gevallen (vergelijk de vorming van het voltooid deelwoord in 8·3·2·7). Voor de uitspraak van de *-n* in *-ten* en *-den* 427 geldt wat gezegd is in 8·3·2·2. 424

De uitgangen *-te* of *-de* komen voor in alle drie de personen van het enkelvoud; als *u* of *gij/ge* onderwerp is ook in het meervoud. De uitgangen *-ten* of *-den* komen voor in het meervoud, afgezien van *u* en *gij/ge*. Voorbeelden: *ik werkte, jij schrobde, u klopte, hij briede, we niesden, jullie verfded, ze suften*.

Bij de onregelmatige werkwoorden-A worden in het enkelvoud (behalve als *gij/ge* onderwerp is) de vormen gebruikt die vermeld zijn in 8·3·4. In het 432 meervoud (behalve als *u* of *gij/ge* onderwerp is) wordt aan de enkelvoudsvorm *-n* toegevoegd als die eindigt op *-te* of *-de*; anders *-en*. Voor de uitspraak van de *-n* geldt wat gezegd is in 8·3·2·2. De medeklinkers *f* en *s* aan het eind 424 van de enkelvoudsvorm veranderen in het meervoud in *v* en *z* als ook de (abstracte) stam op *v* of *z* uitgaat. Als de enkelvoudsvorm eindigt op een ongespannen *a* gevolgd door één medeklinker, wordt deze *a* een gespannen *a* (in de spelling verschijnt in beide gevallen een enkele *a*). In andere gevallen blijft een klinker onveranderd; eindigt de enkelvoudsvorm op één medeklinker, dan wordt die in de spelling verdubbeld. Voorbeelden: *ik bleef, we bleven, je kwam, jullie kwamen, hij dacht, ze dachten, ik trok, we trokken*.

Als *u* onderwerp is wordt altijd de enkelvoudsvorm gebruikt: *Riep u, mevrouw? Riep u, dames?*

Als *gij/ge* onderwerp is wordt in enkel- en meervoud de enkelvoudsvorm + *t* gebruikt. Eindigt de enkelvoudsvorm op een ongespannen *a* gevolgd door één medeklinker die geen *d* of *t* is, dan wordt die *a* een gespannen *a* (dubbel geschreven). Voorbeelden: *gij riept, ge vindt, ge kwaamt, ge badt, ge zat*. Deze werkwoordsvormen worden overigens in nog sterkere mate dan de voornaamwoorden als niet-standaardtalig aangevoeld en daarom wel vermeden of ten onrechte vervangen door de vormen die bij het onderwerp *u* horen.

8·3·3

Overzicht van de vervoeging van de regelmatige werkwoorden

In het hieronder volgende overzicht – en in dat van 8·3·4 – staan de 432 werkwoordsvormen centraal. Aanduidingen omtrent het niet of weinig voorkomen in de standaardtaal van bepaalde vormen, die in de voorafgaande subparagrafen waar nodig gegeven zijn, zijn hier weggelaten. Ook zijn als onderwerp alleen persoonlijke voornaamwoorden genomen en daarvan niet alle bestaande vormen (voor een volledige inventarisatie zij verwezen naar 4·2); waar gereduceerde en niet-gereduceerde vormen naast 162 elkaar bestaan, is gekozen voor de eerste, omdat die in het taalgebruik het meeste voorkomen. Volledigheidshalve zijn de vormen die met *u* en *ge* gecombineerd worden, wel steeds vermeld, ook daar waar ze gelijk zijn aan elkaar en/of aan de *je*-vormen. Om een zo groot mogelijke variatie in spelvormen te bereiken, wordt de vervoeging van een vijftal werkwoorden gegeven.

INFINITIEF					
	werken	zetten	doden	leven	reizen
INDICATIEF PRESENS					
<i>enkelvoud</i>	1 ik werk	zet	dood	leef	reis
	2 je werkt	zet	doodt	leeft	reist
	werk je	zet je	dood je	leef je	reis je
	2 u werkt	zet	doodt	leeft	reist
	2 ge werkt	zet	doodt	leeft	reist
	3 hij werkt	zet	doodt	leeft	reist
<i>meervoud</i>	1 we werken	zetten	doden	leven	reizen
	2 jullie werken	zetten	doden	leven	reizen
	(jullie werkt)	(zet)	(doodt)	(leeft)	(reist)
	2 u werkt	zet	doodt	leeft	reist
	2 ge werkt	zet	doodt	leeft	reist
	3 ze werken	zetten	doden	leven	reizen
INDICATIEF IMPERFECTUM					
<i>enkelvoud</i>	1 ik werkte	zette	doodde	leefde	reisde
	2 je werkte	zette	doodde	leefde	reisde
	2 u werkte	zette	doodde	leefde	reisde
	2 ge werkte	zette	doodde	leefde	reisde
	3 hij werkte	zette	doodde	leefde	reisde
<i>meervoud</i>	1 we werkten	zetten	doodden	leefden	reisden
	2 jullie werkten	zetten	doodden	leefden	reisden
	2 u werkten	zette	doodde	leefde	reisde
	2 ge werkten	zette	doodde	leefde	reisde
	3 ze werkten	zetten	doodden	leefden	reisden
CONJUNCTIEF PRESENS					
<i>enkelvoud</i>	3 hij werke	zette	dode	leve	reize

IMPERATIEF

<i>enkelvoud</i>	werk	zet	dood	leef	reis
	werk jij	zet jij	dood jij	leef jij	reis jij
	werkt u	zet u	doodt u	leeft u	reist u
<i>meervoud</i>	werkt	zet	doodt	leeft	reist
	werken jullie	zetten jullie	doden jullie	leven jullie	reizen jullie
	werkt u	zet u	doodt u	leeft u	reist u

TEGENWOORDIG DEELWOORD

werkend(e)	zettend(e)	dodend(e)	levend(e)	reizend(e)
------------	------------	-----------	-----------	------------

VOLTOOID DEELWOORD

gewerkt	gezet	gedood	geleefd	gereisd
---------	-------	--------	---------	---------

8 · 3 · 4**Overzicht van de vervoeging van de onregelmatige werkwoorden-A****INFINITIEF**

blijven	vinden	bidden	roepen	komen
---------	--------	--------	--------	-------

INDICATIEF PRESENS

<i>enkelvoud</i>	1 ik blijf	vind	bid	roep	kom
	2 je blijft	vindt	bidt	roept	komt
	blijf je	vind je	bid je	roep je	kom je
	2 u blijft	vindt	bidt	roept	komt
	2 ge blijft	vindt	bidt	roept	komt
	3 hij blijft	vindt	bidt	roept	komt
<i>meervoud</i>	1 we blijven	vinden	bidden	roepen	komen
	2 jullie blijven	vinden	bidden	roepen	komen
	(jullie blijft)	(vindt)	(bidt)	(roept)	(komt)
	2 u blijft	vindt	bidt	roept	komt
	2 ge blijft	vindt	bidt	roept	komt
	3 ze blijven	vinden	bidden	roepen	komen

INDICATIEF IMPERFECTUM

<i>enkelvoud</i>	1 ik bleef	vond	bad	riep	kwam
	2 je bleef	vond	bad	riep	kwam
	2 u bleef	vond	bad	riep	kwam
	2 ge bleeft	vondt	badt	riept	kwaamt
	3 hij bleef	vond	bad	riep	kwam
	<i>meervoud</i>	1 we bleven	vonden	baden	riepen
2 jullie bleven		vonden	baden	riepen	kwamen
2 u bleef		vond	bad	riep	kwam
2 ge bleeft		vondt	badt	riept	kwaamt
3 ze bleven		vonden	baden	riepen	kwamen

CONJUNCTIEF PRESENS

enkelvoud 3 hij blijve vindt bidde roepe kome

IMPERATIEF

enkelvoud blijf vind bid roep kom
 blijf jij vind jij bid jij roep jij kom jij
 blijft u vindt u bidt u roept u komt u

meervoud blijft vindt bidt roept komt
 blijven jullie vinden jullie bidden jullie roepen jullie komen jullie
 blijft u vindt u bidt u roept u komt u

TEGENWOORDIG DEELWOORD

blijvend(e) vindend(e) biddend(e) roepend(e) komend(e)

VOLTOOID DEELWOORD

gebleven gevonden gebeden geroepen gekomen

8 · 3 · 5

Lijst van onregelmatige werkwoorden-A

In onderstaande lijst zijn van de onregelmatige werkwoorden-A de zogenaamde 'hoofdtijden' vermeld; dit zijn:

- de infinitief;
- de enkelvoudsvorm van het imperfectum;
- het voltooid deelwoord.

Van deze hoofdtijden kunnen met behulp van de in 8·3·2 gegeven regels alle ⁴²² werkwoordsvormen worden afgeleid.

De onregelmatige werkwoorden-A kunnen verdeeld worden in half onregelmatige (waar het imperfectum op *-te* of *-de* dan wel het voltooid deelwoord op *-d* of *-t* uitgaat) (I) en geheel onregelmatige (waar dat niet het geval is) (II).

In de lijst (of in de voetnoten) zijn samenstellingen en afleidingen in het algemeen alleen opgenomen als hun vervoeging afwijkt van die van het grondwoord. Verder zijn alleen grondwoorden vermeld; soms is hier echter om praktische redenen van afgeweken (zo bijv. *verbannen* naast het minder gebruikelijke grondwoord *bannen*).

I HALF ONREGELMATIG

A Voltooid deelwoord op *-en*, zonder klinkerverandering:

bakken	bakte	gebakken
bannen	bande	gebannen
barsten	barstte	gebarsten
braden	braadde	gebraden
brouwen (= 'bier maken') ¹	brouwde	gebrouwen

¹ *Brouwen* (= 'keel-r uitspreken') is regelmatig.

heten	heette	geheten
hoeven	hoefde	gehoefd
		gehoeven
lachen ²	lachte	gelachen
laden	laadde	geladen
malen (= 'fijn ma- ken') ³	maalde	gemalen
scheiden	scheidde	gescheiden
spannen	spande	gespannen
spouwen	spouwde	gespouwen
verbannen	verbande	verbannen
vouwen	vouwde	gevouwen
wassen (= 'reini- gen') ⁴	waste	gewassen
weven	weefde	geweven
zouten	zoutte	gezouten

B Voltooid deelwoord op *-en*, met klinkerverandering:

erven	erfde	geërfd
		georven ⁵
wreken	wreekte	gewroken
zieden	ziedde	gezoden

C Imperfectum onregelmatig, met klinkerverandering:

jagen	joeg ⁶	gejaagd
vragen	vroeg	gevraagd
waaien	waaide	gewaaid
	woei	

D Imperfectum onregelmatig, met klinker- en medeklinkerverandering:

zeggen	zei ⁷	gezegd
--------	------------------	--------

² *Glimlachen, grijnslachen, grimlachen* en *schaterlachen* zijn regelmatig.

³ *Malen* (= 'zeuren; niet goed bij het hoofd zijn') is regelmatig.

⁴ *Wassen* (= 'groeien'): zie II A j.

Wassen (= 'met was bewerken') is regelmatig.

⁵ Wordt alleen schertsend in de spreektaal gebruikt.

⁶ In de betekenis 'op jacht zijn' = *jaagde*.

⁷ Meervoud *zeiden*; in spreektaal *zeien*. De regelmatige vorm *zegde* komt regionaal voor en in de betekenis 'declameerde' (schrijftaal); in de standaardtaal ook wel in afleidingen en samenstellingen (bijv. *ontzeggen, opzeggen*). Vaste regels voor het gebruik zijn niet te geven; in het algemeen zal in gesproken taal eerder *-zei*, in geschreven taal eerder *-zegde* gebruikt worden. In overeenstemming hiermee zal bij een werkwoord als *ontzeggen*, dat in gesproken taal minder voorkomt, meer *-zegde* worden aangetroffen (*Ter wille van zijn kinderen ontzegde hij zich veel*), in tegenstelling tot een gewoon woord als *opzeggen* (*Toen ze haar baan opzei, vond iedereen dat jammer*).

II GEHEEL ONREGELMATIG

A Met klinkerverandering:

1 twee verschillende klinkers:

<i>a</i> ij	ē	ē
aantijgen	teeg aan	aangetegen
begrijpen	begreep	begrepen
belijden	beleed	beleden
bezwijken	bezweek	bezweken
bijten	beet	gebeten
blijken	bleek	gebleken
blijven	bleef	gebleven
drijven	dreef	gedreven
glijden ⁸	gleed	gegleden
grijpen	greep	gegrepen
hijsen	hees	gehesen
kijken	keek	gekeken
kijven	keef	gekeven
knijpen	kneep	geknepen
krijgen	kreeg	gekregen
krijten (= 'huilen') ⁹	kreet	gekreten
kwijten	kweet	gekweten
lijden	leed	geleden
lijken	leek	geleken
mijden	meed	gemeden
nijgen	neeg	genegen
nijpen	neep	genepen
overlijden	overleed	overleden
prijzen (= 'loven') ¹⁰	prees	geprezen
rijden ^{11, 8}	reed	gereden
rijgen	reeg	geregen
rijten	reet	gereten
rijzen	rees	gerezen
schijnen	scheen	geschenen
schijten	scheet	gescheten
schrijden	schreed	geschreden
schrijven	schreef	geschreven
slijpen	sleep	geslepen
slijten	sleet	gesleten
smijten	smeet	gesmeten
snijden ⁸	sneed	gesneden
spijten	speet	gespeten
splijten	spleet	gespleten
stijgen	steeg	gestegen

8 Vormen zonder *d* (in slotpositie en tussen klinkers) behoren tot de spreektaal.

9 *Krijten* (= 'met krijt bewerken') is regelmatig.

10 *Prijzen* (= 'van prijzen voorzien') is regelmatig.

11 *Kunstrijden, ringrijden, wielrijden* e.d. komen alleen in de infinitief voor.

stijven (= 'met stijfsel bewerken') ¹²	steef	gesteven
strijden	streed	gestreden
strijken	streek	gestreken
verdwijnen	verdween	verdwenen
vergelijken	vergeleek	vergeleken
verlijden	verleed	verleden
vrijen	vree <spreektaal>	gevreëen <spreektaal>
	vrijde	gevrijd
wijken	week	geweken
wijten	weet	geweten
wijzen	wees	gewezen
wrijven	wreef	gewreven
zijgen	zeeg	gezegen
zwijgen	zweeg	gezwegen
b ei	ē	ē
breien	bree <regionaal>	gebreeën <regionaal>
	breide	gebreid
uitscheiden (= 'op- houden') ¹³	schee uit <spreektaal>	uitgescheëen <spreek- taal>
c ie	ō	ō
bedriegen	bedroog	bedrogen
bieden	bood	geboden
genieten	genoot	genoten
gieten	goot	gegoten
kiezen	koos	gekozen
liegen	loog	gelogen
rieken	rook	geroken
schieten ¹⁴	schoot	geschoten
verbieden	verbod	verboden
verdrieten	verdroot	verdroten
vlieden	vlood	gevloden
vliegen ¹⁵	vloog	gevlogen
vlieten	vloot	gevloten
d ui	ō	ō
besluiten	besloot	besloten
buigen	boog	gebogen
druipen	droop	gedropen
duiken	dook	gedoken
fluiten	floot	gefloten

¹² *Stijven* (= 'sterken, aanzetten') is regelmatig.

¹³ In de standaardtaal vermijdt men het imperfectum en het voltooid deelwoord. Het werkwoord *uitscheiden* (= 'naar buiten doen komen') is regelmatig.

¹⁴ *Prijsschieten, schijfschieten, vogelschieten* e.d. komen alleen in de infinitief voor.

¹⁵ *Zweefvliegen* is regelmatig, maar andere vormen dan de infinitief worden meestal vermeden; *blindvliegen, kunstvliegen, nachtvliegen, stuntvliegen* e.d. komen alleen in de infinitief voor.

kluiven	kloof	gekloven
kruipen	kroop	gekropen
luiken	look	geloken
ontluiken	ontlook	ontloken
pluizen (= 'uitrafelen') ¹⁶	ploos	geplozen
ruiken	rook	geroken
schuilen	school	gescholen
	schuilde	geschuild
schuiven	schoof	geschoven
sluipen	sloop	gesloopen
sluiten	sloot	gesloten
snuiten	snoot	gesnoten
snuiven (= 'adem met kracht door de neus laten gaan') ¹⁷	snoof	gesnoven
spruiten	sproot	gesproten
spuiten	spoot	gespoten
stuiven	stoof	gestoven
uitpluizen	ploos uit	uitgeplozen
verschuilen	verschool	verscholen
	verschuilde	
zuigen ¹⁸	zoog	gezogen
zuipen	zoop	gezopen
<i>e</i> ē	ō	ō
bewegen	bewoog	bewogen
scheren (= 'baard)haar afsnijden') ¹⁹	schoor	geschoren
wegen	woog	gewogen
zweren (= 'etteren') ²⁰	zwoor	gezworen
	zweerde	
<i>f</i> i	o	o
beginnen	begon	begonnen
binden	bond	gebonden
blinken	blonk	geblonken
dingen	dong	gedongen
dringen	drong	gedrongen
drinken	dronk	gedronken
dwingen	dwong	gedwongen
glimmen	glom	geglommen

¹⁶ *Pluizen* (= 'pluisjes afgeven') is regelmatig.

¹⁷ *Snuiven* (= 'snuiftabak gebruiken') is regelmatig; ook het imperfectum *snoof* komt voor.

¹⁸ *Stofzuigen* is regelmatig.

¹⁹ *Scheren* (= 'snel (rakelings langs) gaan') is regelmatig, evenals *gekscheren* en *zich wegscheren*.

²⁰ *Zweren* (= 'een eed afleggen'): zie II A 2 c.

klimmen ²¹	klom	geklommen
klinken	klonk	geklonken
krimpen	kromp	gekrompen
ontginnen	ontgon	ontgonnen
schrikken (onovergankelijk) ²²	schrok	geschrokken
slinken	slonk	geslonken
spinnen	spon	gesponnen
springen	sprong	gesprongen
stinken	stonk	gestonken
verslinden	verslond	verslonden
verzinnen	verzon	verzonnen
vinden	vond	gevonden
winden	wond	gewonden
winnen	won	gewonnen
wringen	wrong	gewrongen
zingen	zong	gezongen
zinken	zonk	gezonken
zinnen (= 'denken') ²³	zon	gezonnen

g e	o	o
bergen	borg	geborgen
delven	delfde	gedolven
	dolf	
gelden	gold	gegouden
kerven	kerfde	gekerfd
	korf	gekorven
melken	melkte	gemolken
	molk	
schelden	schold	gescholden
schenden	schond	geschonden
schenken	schonk	geschonken
smelten	smolt	gesmolten
treffen	trof	getroffen
trekken ²⁴	trok	getrokken
vechten	vocht	gevochten
verbergen	verborg	verborgen
vertrekken	vertrok	vertrokken
verzwelgen	verzwolg	verzwolgen
vlechten	vlocht	gevlochten
zenden	zond	gezonden
zwelgen	zwolg	gezwolgen
zwellen	zwol	gezwollen
zwemmen	zwom	gezwommen

²¹ *Mastklimmen* en *touwklimmen* komen alleen in de infinitief voor.

²² De overgankelijke werkwoorden *afschrikken* en *verschrikken* zijn regelmatig.

²³ *Zinnen* (= 'bevallen') is regelmatig (*Het zinde me niet*).

²⁴ *Palingtrekken*, *stuiptrekken*, *worteltrekken* e.d. komen alleen in de infinitief voor; *lijntrekken* wordt wel vervoegd als *trok de lijn – (heeft) de lijn getrokken*; *touwtrekken* als *trok touw – (heeft) touw getrokken*.

<i>h</i> ā begraven dragen ervaren graven varen ²⁵	oe begroef droeg ervaaarde ervoer groef voer	ā begraven gedragen ervaren gegraven gevaren
<i>i</i> ā blazen laten raden slapen verlaten verraden	ie blies liet raadde ried ²⁶ sliep verliet verraadde verried ²⁶	ā geblazen gelaten geraden geslapen verlaten verraden
<i>j</i> a vallen wassen (= 'groeien') ²⁷	ie viel wies	a gevallen gewassen
<i>k</i> a hangen vangen	i hing ving	a gehangen gevangen
<i>l</i> ō lopen ²⁸ stoten	ie liep stiet ¹ stootte	ō gelopen gestoten
<i>m</i> o worden	e werd	o geworden
<i>n</i> oe roepen	ie riep	oe geroepen
<i>o</i> ouw houwen ²⁹	ieuw hieuw	ouw gehouden

²⁵ *Spelevaren* is regelmatig; *schuitjevaren* komt alleen in de infinitief voor.

²⁶ Minder gebruikelijk dan de regelmatige vorm.

²⁷ *Wassen* (= 'reinigen'): zie I A

²⁸ *Klaplopen, kroeglopen, skilopen, wadlopen, zaklopen* e.d. komen alleen in de infinitief voor; *hardlopen* heeft ook het voltooid deelwoord *hardgelopen*.

²⁹ *Beeldhouwen* en *kanthouwen* zijn regelmatig; *steenhouwen* komt alleen in de infinitief voor.

<i>p</i> ū	ō	ō
spugen	spoog spuugde	gespogen gespuugd
<i>q</i> ij	ō	ō
tijgen	toog	getogen
<i>2</i> drie verschillende klinkers:		
<i>a</i> e	ie	o
bederven	bedierf	bedorven
helpen	hielp	geholpen
sterven	stierf	gestorven
verwerven	verwierf	verworven
werpen	wierp	geworpen
werven	wierf	geworven
zwerfen	zwierf	gezworven
<i>b</i> e	ie	ā
scheppen (= 'creëren') ³⁰	schiep	geschapen
<i>c</i> ē	oe	ō
zweren (= 'eed afleggen') ³¹	zwoer	gezworen
<i>d</i> ē	a/ā	ē
genezen	genas (genazen)	genezen
geven	gaf (gaven)	gegeven
lezen ³²	las (lazen)	gelezen
meten ³³	mat (maten)	gemeten
treden	trad (traden)	getreden
vergeten	vergat (vergaten)	vergeten
vergeven	vergaf (vergaven)	vergeven
vreten	vrat (vraten)	gevreten
<i>3</i> vier verschillende klinkers:		
<i>a</i> ē	a/ā	ō
bevelen	beval (bevalen)	bevolen
breken	brak (braken)	gebroken
nemen	nam (namen)	genomen
spreken ³⁴	sprak (spraken)	gesproken
steken	stak (staken)	gestoken
stelen	stal (stalen)	gestolen

³⁰ *Scheppen* (= 'putten') is regelmatig.

³¹ *Zweren* (= 'etteren'): zie 11A 1e.

³² *Liplezen* komt alleen in de infinitief voor.

³³ *Landmeten* komt alleen in de infinitief voor.

³⁴ *Buikspreken* komt alleen in de infinitief voor.

<i>b i</i>	<i>a/ā</i>	<i>ē</i>
bidden	bad (baden)	gebeden
liggen	lag (lagen)	gelegen
zitten	zat (zaten)	gezetten

B Met klinker- en medeklinkerverandering:

bezoeken	bezocht	bezocht
brengen	bracht	gebracht
denken	dacht	gedacht
doen	deed	gedaan
dunken	docht ³⁵	gedocht ³⁵
durven	dorst ³⁶ durfde	gedurfd
eten	at (aten)	gegeten
gaan	ging	gegaan
heffen	hief	geheven
houden ³⁷	hield	gehouden
komen	kwam (kwamen)	gekomen
kopen	kocht	gekocht
moeten ³⁸	moest	gemoeten
plegen (= 'gewoon zijn') ³⁹	placht	–
slaan	sloeg	geslagen
staan	stond	gestaan
verliezen	verloor	verloren
verstaan	verstond	verstaan
vriezen	vroor	gevroren
weten	wist	geweten
zien	zag (zagen)	gezien
zoeken	zocht	gezocht

8 · 3 · 6

De onregelmatige werkwoorden-B: *hebben, kunnen, mogen, willen, zijn, zullen*

In deze subparagraaf is bij de *je-* en *u-*vormen indien van toepassing de aanduiding 'spreektaal' of 'schrijftaal' geplaatst. Voor het gebruik van de andere vormen geldt (afgezien van speciale aanduidingen die alleen hier van toepassing zijn) hetzelfde als wat daarover in 8·3·2 vermeld is t.a.v. de 422
regelmatige werkwoorden en de onregelmatige werkwoorden-A. Voor de uitspraak van de uitgang *-en*: zie 8·3·2·2. 424

35 Deze vormen zijn archaisch; imperfectum en voltooid deelwoord worden meestal vermeden.

36 Minder gebruikelijk dan de regelmatige vorm.

37 Vormen zonder *d* (na *ou*, in slotpositie en voor een klinker) behoren tot de spreektaal.

38 *Ontmoeten* is regelmatig.

39 *Plegen* (= 'doen, verrichten') is regelmatig.

INFINITIEF

hebben

INDICATIEF PRESENS

<i>enkelvoud</i>	1 ik heb	<i>meervoud</i>	1 we hebben
	2 je hebt		2 jullie hebben (hebt)
	heb je		
	2 u hebt		2 u hebt
	u heeft		u heeft
	2 ge hebt		2 ge hebt
	3 hij heeft		3 ze hebben

INDICATIEF IMPERFECTUM

<i>enkelvoud</i>	1 ik had	<i>meervoud</i>	1 we hadden
	2 je had		2 jullie hadden
	2 u had		2 u had
	2 ge hadt		2 ge hadt
	3 hij had		3 ze hadden

CONJUNCTIEF PRESENS

enkelvoud 3 hebbe

IMPERATIEF

<i>enkelvoud</i>	heb	<i>meervoud</i>	hebt
	heb jij		hebben jullie
	hebt u		hebt u
	heeft u		heeft u

TEGENWOORDIG DEELWOORD

hebbend(e)

VOLTOOID DEELWOORD

gehad

INFINITIEF

kunnen

INDICATIEF PRESENS

<i>enkelvoud</i>	1 ik kan	<i>meervoud</i>	1 we kunnen
	2 je kunt		2 jullie kunnen (kunt)
	kun je		
	je kan <spreektaal>		
	2 u kunt		2 u kunt
	u kan <spreektaal>		u kan <spreektaal>
	2 ge kunt		2 ge kunt
	3 hij kan		3 ze kunnen

INDICATIEF IMPERFECTUM

<i>enkelvoud</i>	1 ik kon	<i>meervoud</i>	1 we konden
	2 je kon		2 jullie konden
	2 u kon		2 u kon
	2 ge kondt		2 ge kondt
	3 hij kon		3 ze konden

TEGENWOORDIG DEELWOORD

kunnend(e)

VOLTOOID DEELWOORD

gekund

Opmerking—Van dit werkwoord ontbreken de conjunctief en de imperatief.—

INFINITIEF

mogen

INDICATIEF PRESENS

<i>enkelvoud</i>	1 ik mag	<i>meervoud</i>	1 we mogen
	2 je mag		2 jullie mogen
	2 u mag		2 u mag
	u moogt <archaisch>		u moogt <archaisch>
	2 ge moogt		2 ge moogt
	3 hij mag		3 ze mogen

INDICATIEF IMPERFECTUM

<i>enkelvoud</i>	1 ik mocht	<i>meervoud</i>	1 we mochten
	2 je mocht		2 jullie mochten
	2 u mocht		2 u mocht
	2 ge mocht		2 ge mocht
	3 hij mocht		3 ze mochten

CONJUNCTIEF PRESENS

enkelvoud 1 en 3 moge

VOLTOOID DEELWOORD

gemogen
gemoogd (weinig gebruikelijk)
gemocht (weinig gebruikelijk)

Opmerking—Van dit werkwoord ontbreken de imperatief en het tegenwoordig deelwoord.—

INFINITIEF

willen

INDICATIEF PRESENS

<i>enkelvoud</i>	1 ik wil	<i>meervoud</i>	1 we willen
	2 je wilt		2 jullie willen (wilt)
	wil je		
	je wil <spreektaal>		
	2 u wilt		2 u wilt
	u wil <spreektaal>		u wil <spreektaal>
	2 ge wilt		2 ge wilt
	3 hij wil		3 ze willen

INDICATIEF IMPERFECTUM

<i>enkelvoud</i>	1 ik wilde	<i>meervoud</i>	1 we wilden
	ik wou		we wouen <spreektaal>
	2 je wilde		2 jullie wilden
	je wou		jullie wouen <spreektaal>
	2 u wilde		2 u wilde
	u wou		u wou
	2 ge wilde		2 ge wilde
	3 hij wilde		3 ze wilden
	hij wou		ze wouen <spreektaal>

IMPERATIEF

<i>enkelvoud</i>	wil	<i>meervoud</i>	wilt
------------------	-----	-----------------	------

TEGENWOORDIG DEELWOORD

willend(e)

VOLTOOID DEELWOORD

gewild

Opmerking— Van dit werkwoord ontbreekt de conjunctief. —

INFINITIEF

zijn
wezen <spreektaal>

INDICATIEF PRESENS

<i>enkelvoud</i>	1 ik ben	<i>meervoud</i>	1 we zijn
	2 je bent		2 jullie zijn (bent)
	ben je		
	2 u bent		2 u bent
	u is (minder gebruikelijk)		u is (minder gebruikelijk)

2 ge zijt
3 hij is

2 ge zijt
3 ze zijn

INDICATIEF IMPERFECTUM

enkelvoud 1 ik was
2 je was
2 u was
2 ge waart
3 hij was

meervoud 1 we waren
2 jullie waren
2 u was
2 ge waart
3 ze waren

CONJUNCTIEF PRESENS

enkelvoud 3 zij
weze <regionaal>

IMPERATIEF

enkelvoud wees
wees jij
weest u

meervoud weest
wezen jullie
weest u

CONJUNCTIEF IMPERFECTUM

enkelvoud 3 ware

TEGENWOORDIG DEELWOORD

zijnde

VOLTOOID DEELWOORD

geweest

INFINITIEF

zullen

INDICATIEF PRESENS

enkelvoud 1 ik zal
2 je zult
zul je
je zal <spreektaal>
2 u zult
u zal <spreektaal>
2 ge zult
3 hij zal

meervoud 1 we zullen
2 jullie zullen (zult)
2 u zult
u zal <spreektaal>
2 ge zult
3 ze zullen

INDICATIEF IMPERFECTUM

enkelvoud 1 ik zou
2 je zou

meervoud 1 we zouden
we zouden <spreek-
taal>
2 jullie zouden
jullie zouden <spreek-
taal>

2 u zou
u zoudt <schrijftaal>
2 ge zoudt
3 hij zou

2 u zou
u zoudt <schrijftaal>
2 ge zoudt
3 ze zouden
ze zouen <spreek-
taal>

Opmerking—Van dit werkwoord ontbreken de conjunctief, de imperatief en de deelwoorden.—

8.4 Het gebruik van de werkwoordsvormen

Van de werkwoordsvormen die in de vorige paragraaf besproken zijn, wordt hier het gebruik behandeld. Daarbij wordt dezelfde volgorde aangehouden als in 8.3, met dien verstande dat hier een afzonderlijke subparagraaf aan het passief deelwoord gewijd is, wat in 8.3 niet nodig was. 422

8.4.1 De infinitief (onbepaalde wijs)

De infinitief wordt gebruikt:

- 1 Al dan niet voorafgegaan door *te*, een (ander) voorzetsel of *aan het*, als deel van een werkwoordelijk gezegde in combinatie met een hulpwerkwoord (zie 8.4.7, 8.6.3, 8.6.4 en 8.6.5), bijv. 453, 531,
589, 594

Het regengebied *zal* morgen ons land *bereiken*.

Ze *zit* een boek *te lezen*.

Mevrouw *is* haar koffers *aan het pakken*.

Vader *gaat uit vissen*.

- 2 Voorafgegaan door *te* of *om te*, als werkwoordsvorm in een beknopte bijzin (zie 20.3), bijv. 786

Clara antwoordde me Frits niet *te kennen*.

Om dit goed *te begrijpen*, moeten we meer van de achtergronden weten.

Aan het verzoek (*om*) *door te lopen* werd nauwelijks voldaan.

- 3 Voorafgegaan door *te*, als (deel van een) voorbepaling in een substantiefgroep (zie 13.2.6), bijv. *de te nemen maatregelen; de in de toekomst te voorziene problemen*. 704

- 4 In de functie van een imperatief, bijv. *Doorlopen!* Dit gebruik komt vooral veel voor in opschriften (vgl. 8.4.5/3), zoals: 453

A.u.b. geen fietsen tegen het raam *plaatsen*.

Niets buiten *steken*.

Niet *roken*.

(Op een deur:) *Duwen, Trekken*.

- 5 Als (deel van een) onvolledige zin. De infinitief kan gebruikt worden als het werkwoord in een volledig gemaakte zin in infinitiefvorm verschijnt:

Wat ga je doen na je eindexamen? (Engels) *studeren*. (= 'Ik ga (Engels) *studeren*')

maar ook als het werkwoord in dat geval een andere vorm aanneemt, bijv.

Wat heb je in Amerika gedaan? (Engels) *studeren*. (= 'Ik heb (Engels) *gestudeerd*')

Wat doe je op het ogenblik? (Engels) *studeren*. (= 'Ik *studeer* Engels')

(Vgl. 8·4·4/2 en 8·4·5/4.)

451, 453

- 6 In retorische vragen of uitroepende zinnen waarin een bepaalde emotie (bijv. ongelovige verbazing, ergernis) wordt uitgedrukt, kan een infinitief samen met een zinsdeel gebruikt worden dat de functie van onderwerp vervult (en met eventuele andere zinsdelen). De uitroepende zinnen beginnen vaak met *En*. Voorbeelden:

Piet een boek *lezen*? (= 'Piet leest waarschijnlijk nooit een boek')

Ik dat *betalen*? (= 'Ik vind het ongehoord dat ik dat zou moeten betalen')

En dat bed *kraken*! (= 'Het bed kraakte ontzettend')

En hij maar in de rij *staan*! (= 'Hij staat al heel erg lang in de rij (en nu blijkt het nog overbodig ook)')

- 7 Als substantief (zie 2·6·1·1/2), bijv. *Het eten staat op tafel*.

71

8·4·2

De conjunctief (aanvoegende wijs)

Wendingen waarin conjunctiefvormen voorkomen, behoren meestal tot de schrijftaal of tot het archaisch taalgebruik; ze hebben ook vaak het karakter van vaste uitdrukkingen. De conjunctief drukt uit:

- 1 Een wens, bijv.

Leve de koningin!

Het *ga* je goed!

In religieus taalgebruik bijv. de beden van het Onzevader:

Uw naam *worde* geheiligd.

Uw rijk *kome*.

Uw wil *geschiede*.

Deze wensende zinnen zijn te beschouwen als vaste uitdrukkingen. Hetzelfde geldt voor bijv.:

- het eedformulier *Zo waarlijk helpe mij God almachtig*;
- de uitroep *God zij dank*, die het karakter van een bijwoord kan krijgen (= 'gelukkig'), bijv. in *Hij is God zij dank veilig aangekomen*;
- de verbinding *dank zij*, die het karakter heeft van een voorzetsel (= 'door'), bijv. *Dank zij het voortdurende goede weer konden alle openluchtvorstelingen doorgaan*;

- de uitroepen *God bewaar me!* en *God beter het* (ook gespeld *godbetert*).
- 2 Een aansporing, vaak met het onderwerp *men*, bijv.

Voor inlichtingen *wende* men zich tot het secretariaat. <schrijftaal>
 (In een recept:) Men *neme* ca. 800 gram schelvis of kabeljauw...
 <schrijftaal>
 Men *verzuime* niet een bezoek te brengen aan de kloostergang naast
 de kathedraal. <schrijftaal>
 De lezer *bedenke* wel dat dit boek vijftig jaar geleden geschreven is.
 <schrijftaal>

Dergelijke zinnen behoren tot de schrijftaal.

- 3 Een toegeving of een uitdrukking van berusting. Hiertoe behoren bijv. de vaste uitdrukkingen *het koste wat het kost*, *hoe het ook zij*, *het zij zo* (kan een wens uitdrukken: 'ik hoop dat het zo zal zijn', of een zich neerleggen bij de feiten: 'ik aanvaard dat het zo is'). Voorbeelden:

We moeten ermee doorgaan, het *koste* wat het kost.
 Hoe het ook *zij*, ze heeft er hard voor gewerkt.
 Hij heeft alle kansen gehad, hij schijnt zelf niet te willen, het *zij zo*.

De conjunctievorm van *mogen* kan in combinatie met een infinitief de hierboven onder 1 en 3 genoemde functies vervullen, soms naast de conjunctievormen van het werkwoord dat in de infinitief staat. Voorbeelden:

Het *moge* je in je verdere leven goed gaan!
Moge Gods koninkrijk komen.
Moge jullie pad over rozen gaan.
 Hoe het ook *moge* zijn, ze heeft er hard voor gewerkt.
 Ze *moge* dan hard gewerkt hebben, het resultaat is er niet naar.
 <archaïsch>

(In de standaardtaal wordt in de laatste zin de indicatiefvorm *mag* gebruikt; zie 8·6·3·5/1 *mogen*, 1.)

546

Verder wordt *ik moge* gebruikt in een omschrijvende functie, die tot doel heeft iets met meer dan gewone beleefdheid te formuleren. Dit gebruik heeft een archaïsch karakter. Voorbeelden:

Ik *moge* u verzoeken mij op korte termijn van uw beslissing op de hoogte te stellen. <archaïsch>
 Hiermede *moge* ik u berichten, dat wij uw brief van... in goede orde hebben ontvangen. <archaïsch>
 Ik *moge* de geachte afgevaardigde erop wijzen, dat hij mij verkeerd heeft geciteerd. <archaïsch>

De conjunctievorm *ware* (imperfectum van *zijn*) wordt gebruikt om niet-werkelijkheid uit te drukken. Tot het archaïsch taalgebruik behoren zinnen als de onderstaande, waar in de standaardtaal *zou* (...) *zijn* gebruikt zou worden i.p.v. *ware*:

Ware de hulp op tijd gekomen, dan was de ramp niet geschied.
⟨archaisch⟩
Hij *ware* gekomen, als het niet door de vijand verhinderd was.
⟨archaisch⟩

Als een vaste uitdrukking met archaisch karakter is te beschouwen: *dat ware te wensen*. Ook de constructie ‘*als ware* + onderwerp’ (*De graaf sprak over de diefstal van honderd goudstukken als ware het een kleinigheid*) is archaisch. Tot de standaardtaal behoort de versteende verbinding *als het ware*, die het karakter van een bijwoord heeft gekregen (*Ik liep hem als het ware tegen het lijf*).

8 · 4 · 3

De imperatief (gebiedende wijs)

De imperatief drukt een bevel, verzoek, wens of aansporing uit, bijv.

- (1) *Doe* (jij) de deur dicht!
- (2) *Geef*t acht!
- (3) *Gaat* u zitten.
- (4) *Geef* ons heden ons dagelijks brood.
- (5) (In een recept:) *Voeg* de boter toe en *laat* de saus vijf minuten zachtjes doorkoken.

De imperatief zonder het onderwerp *u* wordt in het Nederlands vooral gebruikt in situaties waarin het geven van bevelen normaal is, bijv. in het leger (vgl. (2)), in onpersoonlijke situaties (vgl. (5)) of in vaste formules (vgl. (4)). In persoonlijk contact tussen mensen klinkt de imperatief zonder het onderwerp *u* (dus ook met het onderwerp *jij*) al gauw onbeleefd of autoritair, ook als men elkaar tutoyeert. Zin (1) zal dan ook vaak vervangen worden door bijv. *Och, doe de deur even dicht*, waar de toegevoegde woorden het bevelskarakter verzachten, of door de gewone verzoeksformule *Wil je de deur (even) dichtdoen?*

Gevolgd door een nevenschiktelijke zin ingeleid door *en* of *of*, kan een zin met een imperatief het karakter van een bijzin van veronderstelling of voorwaarde krijgen. Vergelijk:

Zeg mij met wie je omgaat *en* ik zal je zeggen wie je bent. (= ‘Als je mij zegt ...’)

Zet dat boek daar *en* je vindt het nooit meer terug. (= ‘Als je dat boek daar zet ...’)

Hou op *of* ik ga gillen. (= ‘Als je niet ophoudt ...’)

Zie hierover verder 26·1 en 26·2.

1147, 1151

Naar vorm en betekenis vergelijkbaar met een imperatiefzin zijn zinnen met een plusquamperfectum die het ongewenste van een niet meer te veranderen werking uitdrukken. Tegen iemand die ten onrechte hard gelopen heeft, kan men zeggen: *Had maar niet zo hard gelopen!* Deze zin betekent hetzelfde als *Je had niet zo hard moeten lopen*, zoals *Loop niet zo hard!* gelijk is aan *Je moet niet zo hard lopen*. Vandaar de benaming ‘imperatief van

het plusquamperfectum'. Andere voorbeelden:

Was dan wat eerder *gekomen*!
Ach, *had* toch niks *gezegd*!

In regionale spreektaal kan bij sommige werkwoorden aan de imperatief zonder onderwerp *ze* toegevoegd worden. Hiermee wenst men de toegesprokene een goed verloop van datgene wat het werkwoord uitdrukt. Voorbeelden: *Werk ze; Eet ze; Maf ze.*

Voor het gebruik van de infinitief en het voltooid deelwoord met de functie van een imperatief wordt verwezen naar 8·4·1/4, respectievelijk 8·4·5/3. 447
453

8·4·4

Het tegenwoordig deelwoord (participium praesentis)

Het tegenwoordig deelwoord wordt gebruikt:

- 1 In de functie van een adjectief (zie 6·2·3), bijv.: 311

de *brandende* zon
Lezend meisje (titel van een schilderij)
Vader was druk *doende*.
Toen wij aankwamen, bleek de patiënt al *stervende* (te zijn).
Luid *zingend* kwamen ze binnen.
Ik heb die molen nog nooit *draaiend* gezien.

Tegenwoordige deelwoorden van overgankelijke werkwoorden kunnen – in tegenstelling tot adjectieven – een zinsdeel bij zich hebben. Een voorbeeld met een lijdend voorwerp in een beknopte bijzin is:

Marsliederen zingend kwamen de Vierdaagselopers Nijmegen binnen.

- 2 Als (deel van een) onvolledige zin. Het tegenwoordig deelwoord kan alleen gebruikt worden als het werkwoord in een volledig gemaakte zin ook in de vorm van een tegenwoordig deelwoord kan voorkomen (vgl. 8·4·1/5 en 8·4·5/4), bijv.: 447
453

Hoe heb je dat jaar in Amerika doorgebracht? (Engels) *studerend*.
(= 'Dat jaar heb ik (Engels) *studerend* doorgebracht')

Maar niet:

Wat heb je in Amerika gedaan? (Engels) *studerend*. <uitgesloten>

8·4·5

Het voltooid deelwoord (participium perfecti)

Het voltooid deelwoord wordt gebruikt:

- 1 Als verbaal complement gecombineerd met een hulpwerkwoord (zie 8·4·7, 453

Ze heeft hard *gewerkt*.
 Ik ben laat *thuisgekomen*.
 Die vraag dunkt me voldoende *beantwoord*.
 Die rommel kan *weggegooid*.
 Zijn vrouw ligt hier *begraven*.
 Zij kregen een mentor *toegewezen*.

2 In de functie van een adjectief, bijv.

verloren voorwerpen
 het *getrouwde* paar
 Mijn moeder is al jaren *overleden*.
 Helemaal *opgefrist* kwam hij onder de douche vandaan.
 Schelvis eet ik graag *gekookt*.

Als een voltooid deelwoord in de functie van een adjectief wordt verbonden met een koppelwerkwoord, vormt het daarmee een naamwoordelijk gezegde. In een dergelijk gezegde staat in zinnen met achter-pv het koppelwerkwoord (= werkwoordelijk deel) altijd rechts van het naamwoordelijk deel. (Zie ook 8·6·2·3/1, *Opmerking*.) Vergelijk:

527

- (1a) Ik heb je toch gezegd dat mijn moeder al jaren *dood is*.
 (1b) Ik heb je toch gezegd dat mijn moeder al jaren *is dood*. <uitgesloten>

Deze volgorde regel geldt ook als het naamwoordelijk deel de vorm van een voltooid deelwoord heeft. Vergelijk:

- (2a) Ik heb je toch gezegd dat mijn moeder al jaren *overleden is*.
 (2b) Ik heb je toch gezegd dat mijn moeder al jaren *is overleden*. <uitgesloten>

Als een voltooid deelwoord samen met een hulpwerkwoord een werkwoordelijk gezegde vormt, is de onderlinge volgorde van de werkwoorden in zinnen met achter-pv vrij, zodat (3a) en (3b) naast elkaar kunnen voorkomen:

- (3a) Ik heb je toch gezegd dat mijn moeder in 1981 *overleden is*.
 (3b) Ik heb je toch gezegd dat mijn moeder in 1981 *is overleden*.

Opmerking— In de praktijk van het taalgebruik wordt nogal eens inbreuk gemaakt op de volgorde regel voor het naamwoordelijk gezegde, zodat men zinnen van het type (2b) wel kan aantreffen. De oorzaak hiervan is waarschijnlijk, dat sommige taalgebruikers bij zinnen met een werkwoordelijk gezegde de voorkeur geven aan de volgorde met het voltooid deelwoord achteraan (zoals in (3b)), en deze volgorde ten onrechte uitbreiden tot zinnen met een naamwoordelijk gezegde. —

- 3 In de functie van een imperatief, bijv. *Opgepast! Ingerukt, mars!* De gebruiksmogelijkheden zijn veel beperkter dan die van de infinitief in deze functie (zie 8·4·1/4). Zo komt een voltooid deelwoord als imperatief nooit voor in opschriften. 447
- 4 Als (deel van een) onvolledige zin. Het voltooid deelwoord kan alleen gebruikt worden als het werkwoord in een volledig gemaakte zin ook in de vorm van een voltooid deelwoord kan voorkomen (vgl. 8·4·1/5 en 8·4·4/2), 447, 451
bijv.:

Wat heb je in Amerika gedaan? (Engels) *gestudeerd*. (= 'Ik heb (Engels) gestudeerd')

Hiertoe kan ook gerekend worden het gebruik in vaste uitdrukkingen als:

Beter hard geblazen dan de mond *gebrand*.
Zo *gewonnen*, zo *geronnen*.
Moed *verloren*, al *verloren*.

8·4·6

Het passief deelwoord

Het passief deelwoord vormt samen met het hulpwerkwoord *worden* het werkwoordelijk gezegde van passieve zinnen, bijv.:

De auto wordt rood *gespoten*.
Het project zal door de overheid *gefinancierd* worden.

Zie verder 8·6·2·2 en 23·1.

525, 1050

8·4·7

De werkwoordstijden (tempora) van de indicatief (aantonende wijs)

8·4·7·1

Inleiding

De term 'werkwoordstijden' doet vermoeden dat deze vormcategorieën de tijd van een werking uitdrukken. Dit is inderdaad dikwijls het geval, maar behalve deze tijdaanduidende (temporele) functie, kunnen de werkwoordstijden ook aspectuele en modale functies hebben. Deze drie soorten functies worden hieronder in het algemeen behandeld. Bijzonderheden met betrekking tot de afzonderlijke werkwoordstijden worden in de volgende subparagrafen besproken.

1 *Temporele functies*

Onder 'temporeel' wordt hier verstaan wat ook wel 'extern-temporeel' genoemd wordt. De (extern-)temporele functie van een werkwoordsvorm bestaat hierin, dat deze vorm de tijd waarin de door het werkwoord uitgedrukte werking plaatsvindt, situeert ten opzichte van het moment

waarop de zin die deze werkwoordsvorm bevat, wordt uitgesproken (spreekmoment). Korter geformuleerd: de werkwoordsvorm drukt de verhouding tussen werking en spreekmoment uit. We onderscheiden drie mogelijkheden:

A Werking en spreekmoment vallen (geheel of gedeeltelijk) samen. Voorbeelden:

- (1) Luisteraars, de minister-president *komt* juist naar buiten.
- (2) We *wonen* een jaar in deze flat.
- (2a) We *hebben* hier altijd *gewoond*.
- (3) Ik *sta* 's morgens om zeven uur op.
- (4) Alle kinderen *houden* van ijs.

Uit de voorbeelden blijkt dat werking en spreekmoment weliswaar steeds geheel of gedeeltelijk samenvallen, maar dat er toch aanzienlijke verschillen bestaan in de verhouding tussen de tijd van de werking en het spreekmoment. In (1) gaat het om een werking die maar een zeer korte tijdsduur heeft en dus geacht kan worden geheel met het spreekmoment samen te vallen. De werking in (2) en (2a) is veel langer van duur, is vóór het spreekmoment begonnen, maar duurt in ieder geval ten minste tot en met het spreekmoment. In (3) wordt een gewoonte uitgedrukt: de werking wordt telkens opnieuw gerealiseerd, is in het verleden begonnen en zal (korter of langer) in de toekomst worden voortgezet. Het spreekmoment valt dus binnen de periode waarin de werking plaatsvindt. Zin (4) is bedoeld als een algemene uitspraak. Het spreekmoment valt dus ook hier binnen de periode waarin de werking plaatsvindt. Was dit niet het geval, wil men bijvoorbeeld uitdrukken dat kinderen in de vorige eeuw van ijs hielden, maar nu niet meer, dan zou de zin moeten luiden:

- (4a) Alle kinderen *hielden* van ijs.

(De zinnen (4) en (4a) zijn natuurlijk ook als niet-algemene uitspraken op te vatten, bijv. in de betekenis 'Alle kinderen *die hier zijn/waren*, houden/hielden van ijs'.)

Verder blijkt uit de voorbeelden, dat er twee werkwoordstijden zijn die kunnen uitdrukken dat werking en spreekmoment geheel of gedeeltelijk samenvallen: het presens: (1), (2), (3), (4) en het perfectum: (2a).

B De werking ligt vóór het spreekmoment. Voorbeelden:

- (5) Mijn vrouw *heeft* laatst een tasje met duizend gulden *gevonden*. Het *lag* op een bank in het plantsoen.
- (6) De kinderen *hadden* veel werk *gemaakt* van de zilveren bruiloft van hun ouders.
- (7) Gisteren *kom* ik Linda tegen. Ik *zeg* tegen haar ...
- (8) Als kind *logeerde* ik dikwijls bij mijn grootouders.
- (9) In de Middeleeuwen *sliepen* de mensen naakt.

De onder A beschreven verschillen in de verhouding tussen de tijd van de werking en het spreekmoment bestaan ook hier. Verder blijkt uit de voor-

beelden, dat er vier werkwoordstijden zijn die kunnen uitdrukken dat de werking vóór het spreekmoment ligt: het perfectum ((5), eerste zin), het imperfectum ((5), tweede zin; (8) en (9)), het plusquamperfectum (6) en het presens (7).

c De werking ligt na het spreekmoment. Voorbeelden:

- (10) Ik *stap* bij de volgende halte *uit*.
- (11) Over twintig jaar *zullen* we hier zeker niet meer *wonen*.
- (12) Op 29 januari 1998 *zal* het ruimteschip de dampkring van de planeet *bereikt hebben*.
- (13) Wacht even tot ik mijn koffie *opgedronken heb*.
- (14) Goed, deze week zal ik nog om zeven uur opstaan, maar op één voorwaarde: ik *sta* in de vakantie nooit voor tien uur *op*.
- (15) In de 21ste eeuw *zullen* de mensen een reisje naar de maan heel gewoon *vinden*.

De onder a beschreven verschillen in de verhouding tussen de tijd van de werking en het spreekmoment bestaan ook hier. Verder blijkt uit de voorbeelden dat er vier werkwoordstijden zijn die kunnen uitdrukken dat de werking na het spreekmoment ligt: het futurum ((11) en (15)), het futurum exactum (12), het perfectum (13) en het presens ((10) en (14)).

Uit de zinnen (1) t/m (4), (7) alsmede (10) en (14) blijkt dat het presens alle drie de hierboven onderscheiden tijdsverhoudingen kan uitdrukken. We kunnen ook zeggen dat het presens op zichzelf geen tijdsverhouding uitdrukt, maar dat de keus tussen de in principe aanwezige mogelijkheden bepaald wordt door context en/of situatie. Ook een zin als (2), die 'op het eerste gezicht' wel altijd tot categorie A gerekend zal worden (werking en spreekmoment vallen samen), kan andere tijdsverhoudingen impliceren, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden, waarbij context is bijgevoegd:

- (16) (Ik weet het nog als de dag van gisteren. Het is vijf jaar geleden.) We *wonen* een jaar in deze flat. (Ineens is Piet werkeloos, van de ene dag op de andere. We kunnen de huur niet meer betalen. ...)
- (17) (Weet je wat we doen?) We *wonen* een jaar in deze flat (en dan gaan we een huis kopen).

Uit (2a), (5), eerste zin en (13) blijkt dat voor het perfectum in principe hetzelfde geldt als voor het presens. Zo kan zin (2a) niet alleen het antwoord zijn op de vraag 'woont u hier al lang?', maar ook voorkomen in een context waaruit blijkt dat de werking vóór het spreekmoment ligt, bijv.:

- (18) We hebben hier altijd gewoond (voor we naar het bejaardenhuis gingen).

Overigens is de gebruiksmogelijkheid van het perfectum voor de tijdsverhouding A (samenvallend van werking en spreekmoment) nogal beperkt. Zo zou in (2) niet zonder meer een perfectum gebruikt kunnen worden. Hierop wordt nader ingegaan in 8.4.7.3.

459

De andere werkwoordstijden kunnen niet meer dan één tijdsverhouding

uitdrukken. Imperfectum en plusquamperfectum zijn beperkt tot de categorie *b* (de werking ligt vóór het spreekmoment); futurum en futurum exactum tot *c* (de werking ligt na het spreekmoment).

II *Aspectuele functies*

Aspectuele functies worden ook 'intern-temporeel' genoemd. De grammaticale categorie 'aspect' heeft betrekking op de manier waarop de door een werkwoord uitgedrukte werking in een zin wordt voorgesteld met betrekking tot het verloop ervan. Dit verloop vindt uiteraard plaats binnen de tijd, maar de taalmiddelen die het aspect aanduiden, situeren de werking niet ten opzichte van het spreekmoment (extern-temporeel). Deze taalmiddelen – vooral hulpwerkwoorden (zie bijv. 8·6·3·2, 8·6·3·3, 8·6·4) en werkwoordstijden – kunnen aangeven:

- dat de werking aanvangt of in haar beginfase verkeert (*inchoatief aspect*), bijv.:

De matrozen sloegen aan het muiten.
Kijk, het gaat regenen.

- dat de werking voortduurt (*duratief aspect*), bijv.:

Hij zit op zijn kamer te studeren.
Het blijft maar regenen.

- dat de werking voltooid is (*perfectief aspect*), bijv.:

Vóór het begin van onze jaartelling hadden de Romeinen hun wereldrijk al uitgebreid tot de Rijn.
Het heeft vannacht geregend.

Bij de werkwoordstijden hebben we te maken met het perfectieve aspect. De voltooiden tijden, dat zijn het perfectum (voltooid tegenwoordige tijd), het plusquamperfectum (voltooid verleden tijd) en het futurum exactum (voltooid tegenwoordig toekomstige tijd), kunnen een werking als voltooid voorstellen, respectievelijk op, vóór of na het spreekmoment. De verhouding tot het spreekmoment hoort zoals gezegd tot de temporele functies van de werkwoordstijden, die van de aspectuele wel te onderscheiden, maar niet te scheiden zijn.

Niet altijd stellen de voltooiden tijden een werking als voltooid voor. Als de zin

(2a) *We hebben hier altijd gewoond.*

het antwoord is op de vraag: 'Woont u hier al lang?' gaat het 'wonen' nog door en is er dus geen sprake van een perfectief aspect.

Tot het aspectuele gebruik van de werkwoordstijden wordt ook gerekend: het uitdrukken van de gedachte dat het resultaat van een voltooid werking voortduurt of nog van belang is. Voorbeeld:

(19) Het *heeft* vannacht *geregend*: de straat is nat.

Het imperfectum, dat geen perfectief aspect kan uitdrukken, is hier onmogelijk:

(20) Het *regende* vannacht: de straat is nat. <uitgesloten>

Het perfectum is echter ook bruikbaar in een situatie waarin het voortduren van het resultaat niet uitgedrukt wordt, bijv. als men 's morgens zegt:

(21) Het *heeft* vannacht *geregend*: ik heb het gehoord toen ik even wakker was.

Zowel in (19) als (21) heeft de werking plaatsgehad vóór het spreekmoment. De voltooide tijden hebben dus ofwel een temporele én een aspectuele (perfectieve) functie – waarbij een van beide meer op de voorgrond kan komen dan de andere – ofwel alleen een temporele.

III *Modale functies*

Voor het begrip 'modaliteit' in het algemeen wordt verwezen naar 20·7. 796

Het imperfectum en het plusquamperfectum kunnen modale functies vervullen, ter uitdrukking van niet-werkelijkheid of een wens of om een voorzichtige omschrijving te geven. Voorbeelden:

(22) Als ik jou *was*, *deed* ik het.

(23) *Kwam* hij maar!

(24) Hoeveel *had* u *gedacht* te besteden?

Uit deze voorbeelden blijkt dat de werkwoordstijden hier geen temporele of aspectuele functie hebben. In (22) en (23) kan de werking niet vóór het spreekmoment gesitueerd worden. Bij het plusquamperfectum in (24) is geen voltooide werking bedoeld.

De werkwoordstijden hebben dus ofwel een temporele ofwel een temporeel-aspectuele ofwel een modale functie.

In de hieronder volgende subparagrafen worden de afzonderlijke werkwoordstijden besproken. Daarbij staan telkens één of twee werkwoordstijden centraal en wordt het gebruik van andere daarmee vergeleken.

8·4·7·2

Presens (perfectum, imperfectum)

De functies van het presens zijn al grotendeels beschreven in 8·4·7·1/I. 453 Hieronder volgt een samenvattend overzicht, met enkele nieuwe voorbeelden en verwijzingen naar overeenkomstige of vergelijkbare functies van perfectum en imperfectum.

A *Werking en spreekmoment vallen (geheel of gedeeltelijk) samen.*

1 De samenval kan als volledig beschouwd worden. Voorbeelden:

- (25) Moeder, Kareltje *heeft* weer een bloedneus!
- (26) We *vertrekken*, daaag!

2 De samenvallende werking is gedeeltelijk: de werking is in het verleden begonnen en duurt op het moment van spreken nog voort. De tijd tussen de aanvang van de werking en het spreekmoment kan in de zin wel ((27) en (28)) of niet ((29) en (30)) uitgedrukt worden door een bijwoordelijke bepaling. In het eerste geval is onder bepaalde voorwaarden gebruik van het perfectum mogelijk of verplicht (zie 8.4.7.3/A). Voorbeelden: 459

- (27) Hij *ligt* sinds vorige week zondag in het ziekenhuis.
- (28) We *staan* nu al twee weken op deze camping.
- (29) Mijn broer *werkt* in de meubelbranche.
- (30) We *logeren* in hotel Bristol. Hartelijke groeten, Kees.

3 De samenvallende werking is gedeeltelijk: de zin drukt een herhaalde werking uit. Voorbeelden:

- (31) Pas op voor de hond; hij *bijt*.
- (32) *Doen* jullie wel eens aan sport?

4 De samenvallende werking is gedeeltelijk: er wordt een algemene uitspraak gedaan. Voorbeelden:

- (33) Soort *zoekt* soort.
- (34) Mensen *praten* nu eenmaal graag over elkaar.

B *De werking ligt vóór het spreekmoment.*

Men noemt dit presens het 'praesens historicum' of 'historisch presens', omdat het wel voorkomt in geschiedkundige werken. Maar het gebruik ervan kan ook tot de levendige verteltrant horen, vooral in de gesproken taal. In het laatste geval is het mogelijk dat in één zin een imperfectum en een presensvorm naast elkaar voorkomen. Voorbeelden:

- (35) In 1584 *wordt* Willem de Zwijger te Delft vermoord.
- (36) Vanmorgen om zeven uur *gaat* de telefoon. Ik was net wakker, ik *denk*: wat krijgen we nou?
- (37) Toen werd ik zo woedend, dat ik tegen hem *zeg* ...

c *De werking ligt na het spreekmoment.*

Deze tijdsverhouding kan meestal door het presens uitgedrukt worden, als tenminste uit context en/of situatie blijkt dat de werking in de toekomst zal plaatsvinden. Zie verder 8.4.7.6. Voorbeelden: 472

- (38) We *zijn* voor donker terug.
- (39) Nog één woord, jongedame, en uw vriend *sterft*.

8 · 4 · 7 · 3

Perfectum (presens, imperfectum, futurum exactum) (temporeel en aspectueel)

Een volledige en nauwkeurige beschrijving van de verschillende gebruiksmogelijkheden van het perfectum, vergeleken met die van de andere bovengenoemde werkwoordstijden, is voorlopig niet mogelijk: de verschillen zijn soms nogal subtiel en de aanvaardbaarheid van bepaalde zinnen is niet voor alle taalgebruikers hetzelfde.

A *Werking en spreekmoment vallen (gedeeltelijk) samen (perfectum en presens).*

De werking is vóór het spreekmoment begonnen en duurt ten minste tot en met het spreekmoment. We kunnen de volgende gevallen onderscheiden:

1 De zin bevat een bepaling van duur.

- a De bepaling van duur betekent 'altijd' of 'gedurende de hele periode die in de context en/of situatie relevant is'. In dit geval kunnen perfectum en presens gebruikt worden. Het perfectum is verplicht bij *altijd* of *nooit*. Voorbeelden (voor alle onder A vermelde zinnen wordt uiteraard aangenomen dat de uitgedrukte werking op het spreekmoment nog voortduurt):

(40) We *hebben* altijd in deze flat *gewoond* en *zijn* nog nooit *verhuisd*.

(41) Voorzover ik weet *heeft* dit beeld hier altijd *gestaan*.

Opmerking—Bij een zin als *We wonen altijd in deze flat, als we met verlof in Nederland zijn* hebben we te maken met een herhaalde werking; zie 8·4·7·2/A3. —

458

Bij andere duurbepalingen met bovengenoemde betekenis is het perfectum altijd mogelijk. Het presens kan in ieder geval gebruikt worden als de duurbepaling nader bepaald wordt door het bijwoord *al*; in andere gevallen soms moeilijk. Voorbeelden:

(42a) Hans *heeft* zijn hele leven bij dezelfde baas *gewerkt*.

(42b) Hans *werkt* zijn hele leven al bij dezelfde baas.

(42c) Hans *werkt* zijn hele leven bij dezelfde baas. <twijfelachtig>

(43a) Ik *ben* de hele tijd hier in de kamer *geweest* en ik heb niets gehoord.

(43b) Ik *ben* de hele tijd al hier in de kamer en ik heb niets gehoord.

(43c) Ik *ben* de hele tijd hier in de kamer en ik heb niets gehoord. <twijfelachtig>

(44a) Dat beeld *heeft* hier van het begin af *gestaan*.

(44b) Dat beeld *staat* hier al van het begin af.

(44c) Dat beeld *staat* hier van het begin af.

- b De bepaling van duur duidt een in principe beperkte tijdsruimte aan. Het presens is hier de normale werkwoordstijd. Voorbeelden:

(27) Hij *ligt* sinds vorige week zondag in het ziekenhuis.

(28) We *staan* nu al twee weken op deze camping.

Het perfectum kan alleen gebruikt worden in contexten en/of situaties waarin het einde van de werking een rol speelt: doordat het in zicht is, eraan gedacht wordt, enz. Voorbeelden:

- (27a) (A Leo komt morgen gelukkig weer thuis. B Weer thuis? Is hij dan niet thuis?) A Hij *heeft* sinds vorige week zondag in het ziekenhuis *gelegen*.
(28a) *We hebben* nu al twee weken op deze camping *gestaan*, (ik wil nu wel eens ergens anders heen).

2 De zin bevat geen bepaling van duur. In dit geval is alleen het presens mogelijk.

- (29) Mijn broer *werkt* in de meubelbranche.
(30) *We logeren* in hotel Bristol. Hartelijke groeten, Kees.

Een zin als

- (29a) Mijn broer *heeft* in de meubelbranche *gewerkt*.

kan alleen betekenen dat de broer op het moment van spreken niet meer (in die bedrijfstak) werkt.

B *De werking ligt vóór het spreekmoment (perfectum en imperfectum).*

Om de gebruiksmogelijkheden van het perfectum en het imperfectum tegen elkaar af te grenzen, kunnen we het best vier categorieën onderscheiden, die elkaar echter ten dele overlappen. Een bepaalde concrete zin kan daarom wel eens tot meer dan één categorie gerekend worden.

1 Het perfectum duidt een incidenteel gebeuren aan; het imperfectum een werking van onbeperkte duur, een gewoonte enz. Vergelijk:

- (45a) Vorig jaar *heeft* opa nog *gefietst*.
(45b) Vorig jaar *fietste* opa nog.

Zin (45a) geeft aan dat opa vorig jaar een keer gefietst heeft, (45b) dat hij toen nog regelmatig fietste.

Zo is (46a) een normale zin:

- (46a) Gisteren *liep* zij nog op krukken.

in tegenstelling tot:

- (46b) Gisteren *heeft* zij nog op krukken *gelopen*. <twijfelachtig>

De uitdrukking 'op krukken lopen' wijst immers op zichzelf al op de toestand waarin iemand verkeert, niet op een bepaalde gebeurtenis. Wel mogelijk is:

- (46c) Gisteren *heeft* zij nog een eindje *gelopen*, met haar krukken.

46o *Het werkwoord (verbum)*

Andere voorbeelden:

- (47a) Ik heb vorige week rijexamen gedaan: ik *ben* helaas *gezakt*.
- (47b) Ik heb vorige week rijexamen gedaan: ik *zakte* helaas. <uitgesloten>
- (48a) Ik ben opgehouden met de rijlessen: ik *zakte* voortdurend voor het examen.
- (48b) Ik ben opgehouden met de rijlessen: ik *ben* voortdurend *gezakt* voor het examen. <twijfelachtig>

Zin (47b) is uitgesloten omdat het hier duidelijk om een incidentele gebeurtenis gaat, in tegenstelling tot (48a) en (48b). Toch is (48b) niet helemaal ondenkbaar: 'voortdurend' kan opgevat worden als wijzend op een reeks incidentele gebeurtenissen. Wordt een bepaald aantal genoemd, dan heeft het perfectum weer duidelijk voorkeur:

- (49a) Ik *ben* zes keer *gezakt* voor het examen.
- (49b) Ik *zakte* zes keer voor het examen. <twijfelachtig>

- 2 Het perfectum plaatst de werking in (een periode van) het verleden, zonder die duidelijk aan een bepaald moment te koppelen; het imperfectum doet dit laatste wel. Vergelijk:

- (50a) Zij *heeft* nog op krukken *gelopen*.
- (50b) Zij *liep* nog op krukken.

Zin (50a) betekent: 'in een niet nader gespecificeerd verleden verkeerde zij in een toestand waardoor zij zich met krukken moest voortbewegen'; zin (50b) drukt uit: 'op het moment waar we het nu over hebben, bewoog ze zich nog voort met krukken'. Andere voorbeelden:

- (51a) Al zijn broers *hebben* de pokken *gehad*.
- (51b) Al zijn broers *hadden* de pokken.

Zin (51a) betekent: 'vóór het spreekmoment heeft er voor al zijn broers een periode bestaan waarin ze (al dan niet gelijktijdig) de pokken hadden'; zin (51b) drukt uit: 'op een bepaald moment in het verleden hadden al zijn broers (tegelijk) de pokken'.

Zo kan

- (52a) Hij *sliep* al.

alleen verwijzen naar een moment in het verleden waarop iemand sliep, terwijl

- (52b) Hij *heeft* al *geslapen*.

verwijst naar het spreekmoment en uitdrukt dat iemand daarvóór al geslapen heeft.

Met het feit dat het imperfectum de werking koppelt aan een bepaald

moment in het verleden, hangt samen dat in een door het voegwoord *toen* ingeleide bijzin, en in de bijbehorende rompzin, geen perfectum gebruikt kan worden:

- (53a) Toen ik in New York *woonde*, *was* het verkeer nog lang zo druk niet.
- (53b) Toen ik in New York *gewoond heb*, *is* het verkeer nog lang zo druk niet *geweest*. <uitgesloten>
- (54a) Waar *was* je toen ik *opbelde*?
- (54b) Waar *ben* je *geweest* toen ik je *opgebeld heb*? <uitgesloten>

Andere voorbeelden:

- (55a) U zegt dat u veel ervaring hebt. Bij welke firma's *hebt* u *gewerkt*?
- (55b) U zegt dat u veel ervaring hebt. Bij welke firma's *werkte* u? <uitgesloten>
- (56a) U zei dat u in 1969 verkoper was. Bij welke firma *werkte* u?
- (56b) U zei dat u in 1969 verkoper was. Bij welke firma *hebt* u *gewerkt*? <uitgesloten>
- (57) (Sprekend over het verleden:) *We hebben* nog op fietsen met houten banden *gereden*.
- (58) (Bij het bekijken van een foto:) Dat moet in de oorlog *geweest* zijn. Kijk: we *reden* op fietsen met houten banden.

3 Het perfectum geeft aan dat het resultaat van de werking voortduurt tot het spreekmoment en/of dat de situatie op het spreekmoment van belang is; het imperfectum geeft dit niet aan. Vergelijk:

- (59a) Het *heeft* vannacht *geregend*: de straat is nat.
- (59b) Het *regende* vannacht: de straat is nat. <uitgesloten>

Ook een zin als (51a) kan in een bepaalde context tot deze categorie behoren:

- (51c) Besmettingsgevaar is er gelukkig niet: al zijn broers *hebben* de pokken *gehad*.
- (51d) Besmettingsgevaar is er gelukkig niet: al zijn broers *hadden* de pokken. <uitgesloten>

Andere voorbeelden (om beurten wordt een perfectum- en een imperfectumvorm van hetzelfde werkwoord gebruikt):

- (60) He, het regent en nu *ben* ik mijn paraplu *vergeten*.
- (61) Ik stapte hals over kop uit en *vergat* mijn paraplu.
- (62) Karelkje *heeft* zeker een standje *gekregen*, dat hij zo sip kijkt.
- (63) Karelkje was stout en *kreeg* een standje.
- (64) De koekjes zijn op. Walter *heeft* ze zeker *opgegeten*.
- (65) De koekjes waren zo lekker dat Walter ze allemaal *opat*.
- (66) Ik *heb* vroeger veel *gefietst*. Daarom heb ik nu zo'n goede conditie.
- (67) Ik *fietste* vroeger veel. Het was toen ook veel rustiger op de wegen.

- (68) Ik *heb* gisteren geen huiswerk *gemaakt*. Ik hoop maar dat ik geen beurt krijg.
- (69) A Ik zag je gisteravond laat nog huiswerk maken.
B Nee, ik *maakte* geen huiswerk, ik las een boek.

4 Het perfectum vermeldt feiten, het imperfectum geeft een beschrijving. Vergelijk:

- (70) Gisteravond *ben* ik naar de bioscoop *geweest*. Er *waren* niet veel mensen, zeker omdat het zulk mooi weer *was*. Het *was* erg warm in de zaal. Er *viel* zelfs iemand flauw.

In de eerste zin wordt een feit vermeld. De andere zinnen geven een beschrijving van de situatie waarin dat feit plaatsvond.

Ander voorbeeld:

- (71) (Situatie: Jantje komt huilend naar zijn moeder.)
Moeder: Wat *is* er *gebeurd*, mannetje? (vraag naar een feit)
Jantje: Ze *hebben* me *gestompt*. (noemen van een feit)
Moeder: Waarom?
Jantje: Nou, we *zaten* op de stoep (beschrijving) en ik *zei* niks (beschrijving) en toen *hebben* ze me *gestompt*. (feit)

Vooral in deze categorie is het erg moeilijk de gebruiksmogelijkheden van perfectum en imperfectum tegen elkaar af te grenzen. In een wat langere taaluiting bestaat de neiging het perfectum te gebruiken voor de belangrijke elementen, het imperfectum voor bijkomstigheden, maar daartussen is niet altijd een grens te trekken. Zo is de laatste zin van (70) met een perfectum heel goed mogelijk (*Er is zelfs iemand flauwgevallen*): het 'flauwvallen' wordt dan als een nieuw (belangrijk) feit naar voren gehaald. Ook kan in het laatste deel van de laatste zin van (71) wel een imperfectum gebruikt worden (*en toen stompten ze me*): het 'stompen' wordt dan een onderdeel van de situatiebeschrijving. In de typisch beschrijvende zinnen van (70) (*Er waren niet veel mensen, zeker omdat het zulk mooi weer was. Het was erg warm in de zaal*) en (71) (*Nou, we zaten op de stoep en ik zei niks*) is het gebruik van het perfectum echter ondenkbaar.

Het imperfectum wordt soms gebruikt waar men op grond van het bovenstaande het perfectum zou verwachten (eerder dan het omgekeerde). Ten dele betreft dit min of meer vaste formules:

- (72) Heden *overleed*, na een langdurig ziekbed, onze vader, schoonvader en grootvader in de leeftijd van 71 jaar.
- (73) Er *was* eens een jongetje dan Klein Duimpje heette. (begin van een sprookje)

Vergelijk:

- (73a) Er *is* eens iemand *geweest* die dit schilderij met een mes beschadigd heeft.

Ten dele gaat het om gebruikswijzen die niet tot de standaardtaal behoren:

- (74) Waar zoveel eensgezinden *samenkwamen*, daar sterft de haat.
 <archaisch>
(75) Al wat men eens *genoot*, gaat nooit voorbij. <archaisch>

In de hedendaagse standaardtaal zouden in deze zinnen perfectumvormen (*samengekomen zijn*, *genoten heeft*) gebruikt zijn.

Opmerking—Ook in het moderne Nederlands wordt het imperfectum wel gebruikt op een manier die niet met deze regels in overeenstemming is. Het volgende voorbeeld stamt uit journalistiek taalgebruik:

- (i) Krachtige steun *kregen* v & w van de heer Posthumus Meyes, des te krachtiger, omdat hier naast het raadslid ook de architect met ervaring inzake ziekenhuisbouw het woord *voerde*. De heer Meyes *bouwde* het Groot Diaconessenziekenhuis en *rekende* uit dat het afwijkend voorstel heel duur komt.

Hier zijn de imperfectumvormen *kregen*, *voerde* en *rekende* normaal gebruikt: ze kunnen geacht worden tot de beschrijving van de situatie te behoren. Het woord *bouwde* hoort daar echter zeker niet toe; voor de vermelding van het hier bedoelde nieuwe feit had *heeft* (*indertijd*) *gebouwd* gebruikt moeten worden.

Ook in ondertitels van films doet dit verschijnsel zich voor, misschien omdat het hier vaak vertalingen uit het Engels betreft, misschien ook omdat de vormen van het imperfectum korter zijn dan die van het perfectum. In ieder geval is

- (ii) Ik *doodde* hem.

bijv. als antwoord op de vraag ‘Wat heb je gedaan?’ (en waarschijnlijk als vertaling van ‘I killed him’) niet als correct Nederlands te beschouwen. —

c *De werking ligt na het spreekmoment (perfectum en futurum exactum).*

De werking wordt voorgesteld als voltooid in de toekomst. Het gebruik van het perfectum in deze functie is heel gewoon in zinnen die worden ingeleid met de voegwoorden *tot(dat)* of *voor(dat)*. Voorbeelden:

- (76) Wacht even met het maken van die foto totdat ik mijn koffie *heb opgedronken*.
(77) Je gaat niet weg voor je je excuses *hebt aangeboden*.

Dat de toekomstige werking als voltooid wordt voorgesteld, blijkt duidelijk als we (76) vergelijken met (76a), waarin geen perfectum maar een presensvorm wordt gebruikt:

- (76a) Wacht even met het maken van die foto totdat ik mijn koffie *opdrink*.

In (76) moet het koffiedrinken voltooid zijn als de foto gemaakt wordt (bijv. omdat de spreker niet koffiedrinkend gefotografeerd wil worden), in (76a) moet de foto juist gelijktijdig met het koffiedrinken worden gemaakt (bijv. omdat de spreker gefotografeerd wil worden met een koffiekopje in zijn hand).

Dat de werking als voltooid in de toekomst wordt voorgesteld, kan ook door het futurum exactum worden uitgedrukt. In zinnen als (76) en (77) is het gebruik van deze werkwoordstijd, hoewel in theorie mogelijk, hoogst ongewoon; de zinnen zouden met het futurum exactum te nadrukkelijk klinken. Wel normaal zijn bijv:

- (78) Op 29 januari 1998 *zal* het ruimteschip de dampkring van de planeet *bereikt hebben*.
(79) Morgen om deze tijd *zal* de executie al *voltrokken zijn*.

Het gaat hier om meer belangrijke gebeurtenissen, waarvan men met enige nadruk wil aangeven dat ze in de toekomst voltooid zullen zijn. Toch zou in (78) en (79) ook heel goed het perfectum gebruikt kunnen worden.

8 · 4 · 7 · 4

Plusquamperfectum (perfectum) (temporeel en aspectueel)

Het plusquamperfectum stelt een werking voor als voltooid vóór het spreekmoment. De werking vond bovendien plaats vóór iets anders wat ook in het verleden ligt en waarnaar al dan niet expliciet verwezen (= gerefereerd) wordt. Noemen we de werking 'w', het 'iets anders' 'R' (van 'referentiepunt') en het spreekmoment 's' dan kunnen we de tijdsverhouding als volgt voorstellen:

W – R – S

Het tijdstip van de werking en het referentiepunt kunnen in de zin beide uitgedrukt zijn door een tijdsbepaling, zoals in (80a), maar het is ook mogelijk alleen het eerste, alleen het tweede, of geen van beide uit te drukken, zoals te zien is in respectievelijk (80b), (80c) en (80d):

- (80a) Ik vertelde hem zaterdag dat het kabinet vrijdagnacht *gevallen was*.
(80b) Ik vertelde hem dat het kabinet vrijdagnacht *gevallen was*.
(80c) Ik vertelde hem zaterdag dat het kabinet *gevallen was*.
(80d) Ik vertelde hem dat het kabinet *gevallen was*.

Uit het gebruik van het plusquamperfectum volgt voor zin (80b) dat het vertellen na vrijdagnacht gebeurde, voor (80c) dat de val van het kabinet vóór zaterdag plaatsvond, en voor (80d) alleen dat de val van het kabinet aan het vertellen voorafging.

Andere voorbeelden:

- (81) We vonden het helemaal niet prettig dat we moesten verhuizen, we *hadden* altijd graag in die buurt *gewoond*.

- (82) Opa is vorige week zaterdag gestorven. Vrijdagavond *had* hij nog *gebiljart*.
- (83) Hij *had* al *geslapen*, maar toen wij naar bed gingen, werd hij natuurlijk weer wakker.
- (84) Wat vervelend: het regende en ik *was* mijn paraplu *vergeten*.
- (85) Jantje vertelde zijn moeder dat zijn vriendjes hem *gestompt hadden*. Ze zaten op de stoep, hij zei niks, en toen *hadden* ze hem *gestompt*.

Uit deze voorbeelden moge blijken, dat het plusquamperfectum in het algemeen, afgezien van de bovenomschreven tijdsverhouding, dezelfde functies kan vervullen als het perfectum.

In een bijzin die ingeleid wordt door het voegwoord *nadat*, kan uitsluitend het plusquamperfectum gebruikt worden. Met dezelfde functie komt het voegwoord *toen* voor, maar dat kan ook een bijzin met een imperfectum inleiden. Vergelijk:

- (86a) Hij kwam pas nadat ze hem met onterving *hadden gedreigd*.
- (86b) Hij kwam pas nadat ze hem met onterving *dreigden*. <uitgesloten>
- (87a) Hij kwam pas toen ze hem met onterving *hadden gedreigd*.
- (87b) Hij kwam pas toen ze hem met onterving *dreigden*.

De zinnen (87a) en (87b) zijn overigens alleen maar allebei mogelijk omdat het 'dreigen' én als voorafgaand aan het 'komen' (87a) én als gelijktijdig daarmee (87b) kan worden voorgesteld.

In contexten waarin het praesens historicum gebruikt wordt, kan het perfectum de functie van het plusquamperfectum vervullen. Voorbeelden:

- (88) In 1584 wordt Willem van Oranje, nadat er al verschillende malen vergeefs een aanslag op hem *gepleegd is*, te Delft vermoord.
- (89) Vanmorgen om zeven uur gaat de telefoon. Ik *heb* net theewater *opgezet*, dus ik ben toevallig in de keuken...

8 · 4 · 7 · 5

Imperfectum en plusquamperfectum (modaal)

In modale functie worden het imperfectum en/of het plusquamperfectum gebruikt om een niet-werkelijkheid (I) of een wens (II) uit te drukken, of om een voorzichtige omschrijving (III) te geven.

I Niet-werkelijkheid

a In verband met een niet of moeilijk te realiseren voorwaarde of veronderstelling

In een zin als

- (90a) Als ik jou *was*, *deed* ik het.

drukt het imperfectum niet uit dat de werking vóór het spreekmoment ligt, zoals bij de temporeel-aspectuele functies, maar dat de werking op het spreekmoment niet tot de realiteit behoort. Omdat de in de *als*-zin uitge-

drukke gelijkstelling van 'ik' en 'jij' onmogelijk is, kán de werking ook niet gerealiseerd worden. Het presens kan dan ook niet worden gebruikt:

(90b) Als ik jou *ben, doe* ik het. <uitgesloten>

In andere gevallen zijn zowel imperfectum als presens mogelijk; vergelijk:

(91a) Als ze me *aanboden* om hier te komen werken, *zei* ik meteen ja.

(91b) Als ze me *aanbieden* om hier te komen werken, *zeg* ik meteen ja.

In (91a) stelt de spreker het aanbod om te komen werken en zijn daaraan verbonden reactie als niet-werkelijk voor (onmogelijk, onwaarschijnlijk, in ieder geval op het spreekmoment niet reëel); in (91b) stelt hij een en ander voor als een reële mogelijkheid in de toekomst (het presens heeft hier dus futurale betekenis; zie 8·4·7·6).

472

De voorwaarde of veronderstelling hoeft niet uitgedrukt te zijn:

(92) Ik *bleef* graag nog een weekje langer, maar ik moet weer aan het werk.

De niet uitgedrukte voorwaarde kan hier bijv. geformuleerd worden als: *Als ik nog vakantie had...*

Andere voorbeelden met het imperfectum in deze modale functie:

(93) Als ik geld *had, ging* ik op reis.

(94) Als hij niet zo ver weg *woonde, kwam* hij vast meteen naar je toe.

(95) Ik hoef er niet over te beslissen, maar ik *gaf* ze geen cent meer. (niet uitgedrukte voorwaarde: 'Als ik erover moest beslissen...')

Het plusquamperfectum kan dezelfde modale functie vervullen, maar drukt uit dat de niet-gerealiseerde werking (de al dan niet uitgedrukte voorwaarde of veronderstelling en de consequentie daarvan) vóór het spreekmoment ligt. Voorbeelden:

(96) Als ze me toen *aangeboden hadden* om hier te komen werken, *had* ik meteen ja *gezegd*.

(97) Ik *was* van de zomer graag nog een weekje langer *gebleven*, maar ik moest weer aan het werk.

(98) Als ik in mijn jeugd geld *gehad had, had* ik veel meer *gereisd*.

(99) Als hij toen niet zo ver weg *gewoond had, was* hij vast meteen naar je toe gekomen.

(100) Ik was toen geen penningmeester, maar ik *had* ze geen cent meer *gegeven*.

In deze modale functie kan, in plaats van het imperfectum van een werkwoord, *zou(den)* met de infinitief van dat werkwoord gebruikt worden; in plaats van het plusquamperfectum: *zou(den) + hebben/zijn* + voltooid deelwoord. Enkele voorbeelden:

- (91a') Als ze me *zouden aanbieden* om hier te komen werken, *zou* ik meteen ja *zeggen*.
- (97') Ik *zou* graag nog een weekje langer *gebleven zijn*, maar ik moest weer aan het werk.
- (93') Als ik geld had, *zou* ik op reis *gaan*.
- (98') Als ik in mijn jeugd geld *gehad zou hebben*, had ik veel meer gereisd.

De vormen met en zonder *zou(den)* kunnen in principe door elkaar gebruikt worden (zie (93') en (98')), maar om stilistische redenen geeft men soms de voorkeur aan de ene of de andere mogelijkheid. Regels zijn hier niet voor te geven. In *Als ik jou was*, dat het karakter van een vaste uitdrukking heeft, kan *was* niet door *zou zijn* worden vervangen. In het algemeen geven de *zou(den)*-vormen wat nadrukkelijker de niet-werkelijkheid aan.

- b Na 'als + inversie' en na *(als)of*
In een zin als

(101) Ze doet als *kende* ze me niet. <schrijftaal>

drukt de door het voegwoord *als* + inversie ingeleide zin met imperfectum niet-werkelijkheid uit, en wel op het spreekmoment (zoals blijkt uit de presensvorm *doet* in de rompzin). De zin impliceert dus dat de uitspraak 'ze kent me niet' onwaar is. Het plusquamperfectum kan dezelfde functie vervullen, maar drukt uit dat de niet-werkelijkheid (onwaarheid) betrekking heeft op een werking die vóór het spreekmoment ligt. Zo impliceert de zin

(102) Ze doet als *had* ze me nooit *ontmoet*. <schrijftaal>

dat de uitspraak 'ze heeft me nooit ontmoet' onwaar is. Imperfectum en plusquamperfectum zijn hier verreweg de meest gebruikelijke werkwoords-tijden, al zijn presens (*Ze doet als kent ze me niet*) en perfectum (*Ze doet als heeft ze me nooit ontmoet*) niet geheel onmogelijk.

De constructie 'als + inversie' hoort tot de schrijftaal en kan een archaisch karakter hebben, bijv. in:

(103) U spreekt over die diefstal als *ware* het een kleinigheid. <archaisch>

waar de conjunctievorm *ware* dit karakter nog versterkt.

Tot de standaardtaal behoren door *(als)of* ingeleide bijzinnen met dezelfde betekenis. Deze vertonen geen inversie en het gebruik van het presens (als de werking niet vóór het spreekmoment ligt) en het perfectum zijn hier normaal:

- (104) Ze doet *(als)of* ze me niet *kent*.
- (105) Ze doet *(als)of* ze me nooit *ontmoet heeft*.
- (106) Hij gedraagt zich *(als)of* hij hier de baas *is*.
- (107) Hij loopt *(als)of* hij een stok *heeft ingeslikt*.

Toch is ook hier het gebruik van imperfectum en plusquamperfectum met

modale functie – waardoor de nadruk op de niet-werkelijkheid wordt gelegd – niet onmogelijk.

(106a) Hij gedraagt zich alsof hij hier de baas *was*.

(107a) Hij loopt alsof hij een stok *had ingeslikt*.

c Bij werkwoorden die ‘denken’ of ‘zeggen’ betekenen
De grens tussen modaal en niet-modaal gebruik is hier niet altijd volkomen duidelijk. In de zin

(108) Ik *dacht* dat je ziek was.

is het imperfectum niet-modaal maar temporeel gebruikt, als die wordt uitgesproken door iemand die de vorige dag tegen zijn gesprekspartner gezegd heeft:

(109) Ik *denk* dat je ziek bent.

Is die gesprekspartner de volgende dag inderdaad ziek, dan kan het volgende gesprek ontstaan:

(110) A Ik ben ziek. Dacht jij dat gisteren al niet?

B (Ja), ik *dacht* (gisteren al) dat je ziek was.

Is iemand echter 's morgens om negen uur niet op zijn werk, maar komt hij om tien uur, kennelijk gezond, toch binnen, dan kan iemand anders zeggen:

(108) Ik *dacht* dat je ziek was.

Strikt genomen is ook hier een temporele interpretatie mogelijk (*Tot dit ogenblik* (dus vóór het spreekmoment) *dacht ik dat je ziek was*), maar in feite wil de spreker de niet-werkelijkheid van het ziek zijn uitdrukken (*O, je bent dus niet ziek!*).

Met dezelfde modale functie, zonder dat de werking zoals in *a* en *b* vóór het spreekmoment hoeft te liggen, kan het plusquamperfectum gebruikt worden. Zin (108) is dan synoniem met

(111) Ik *had gedacht* dat je ziek was.

In gevallen als (111) is de temporele interpretatie onmogelijk, omdat de voor het plusquamperfectum vereiste tijdsverhouding *w-r-s* afwezig is (zie 8·4·7·4). Vergelijk ook:

465

(112a) Van negen tot tien *dacht* ik dat je ziek was.

(112b) Van negen tot tien heb ik *gedacht* dat je ziek was.

(112c) Van negen tot tien had ik *gedacht* dat je ziek was. <uitgesloten>

Deze modale functie van het imperfectum en het plusquamperfectum houdt in dat de niet-werkelijkheid van dat wat gedacht of gezegd is, wordt

uitgedrukt, vaak met een emotionele bijklank (verwondering, opluchting, teleurstelling, enz.). Voorbeelden (bij de zinnen met een imperfectum is ook een niet-modale interpretatie mogelijk):

- (113) A Ik kan morgen niet komen.
B En je *zei* dat je kwam.
- (114) A Ik kan je dat geld niet geven.
B En je *had* het *beloofd*!
- (115) (Tegen late bezoekers:) De deur zit al op het nachtslot. We *hadden* jullie niet meer *verwacht*. (= 'We *dachten* dat jullie niet meer zouden komen, en nu komen jullie toch nog')
- (116) Het regent nog flink en ik heb geen jas bij me. Ik *hoopte* dat het op zou klaren!

Voor het gebruik van de werkwoordstijden in de van *denken*, *zeggen* enz. afhankelijke bijzinnen: zie 8·4·7·7. 477

d Bij *kunnen*, *moeten*, (*be*)*horen*, *dienen*, (*niet*) *hoeven*, *mogen* en *willen* met verbaal complement

Bij deze werkwoorden kan het plusquamperfectum aangeven dat de door het verbaal complement uitgedrukte werking (eventueel inclusief de bijbehorende ontkenning), niet heeft plaatsgevonden. Het plusquamperfectum heeft hier de vorm 'had(den) + infinitief' (zie 8·6·2·1/II). In plaats daarvan is ook 'zou(den) + hebben + infinitief' mogelijk. Voorbeelden: 523

- (117) Hij *had* het *kunnen* weten, maar hij wist kennelijk van niets.
- (117a) Hij *zou* het *hebben kunnen* weten, ...
- (118) Ik sta maar te praten, ik *had* al lang *moeten* stoppen.
- (118a) Ik sta maar te praten, ik *zou* allang *hebben moeten* stoppen.
- (119) Hij *had* zich eerst eens behoorlijk *dienen* voor te stellen, maar hij stak zomaar van wal.
- (120) Nu zijn ze doodmoe, en ze *hadden* helemaal niet zo hard *hoeven* lopen!
- (121) Je *had* natuurlijk *mogen* komen luisteren, maar je was er helemaal niet.
- (122) Dat *had* ik best eens *willen* zien, maar helaas is dat er nooit van gekomen.

Voor de constructie *Hij had zullen komen* naast *Hij zou gekomen zijn*: zie 8·6·6·4/IV. Voor de regionale constructie *Hij kon het geweten hebben* i.p.v. *Hij had het kunnen weten*: zie 8·6·6·4/IV, *Opmerking*. 605
606

Opmerking— In kindertaal kunnen imperfectum en plusquamperfectum in een spelsituatie niet-werkelijkheid uitdrukken, bijv.:

Jij *was* vader en ik *was* moeder. En jij *moest* de hele dag werken en als je thuis *kwam*, *had* ik het eten *klaargemaakt*. —

II *Wens*

Het imperfectum kan (meestal in combinatie met *maar*) uitdrukken dat de werking op het spreekmoment gewenst wordt (vervulbare wens). Een

dergelijke wenszin vertoont inversie:

- (123) *Kwam* hij maar!
- (124) *Hield* die voorzitter nu maar eens op met praten.
- (125) *Gingen* ze maar vast aan het werk!

Onder dezelfde voorwaarden kan het plusquamperfectum uitdrukken dat de werking vóór het spreekmoment gewenst was, maar niet gerealiseerd is (onvervulbare wens):

- (126) *Was* hij maar *gekomen*, (dan was het ongeluk niet gebeurd).
- (127) *Was* die voorzitter maar eens *opgehouden* met praten, (dan had de vergadering niet zo lang geduurd).
- (128) *Waren* ze maar vast aan het werk *gegaan*, (dan hadden we nu niet zo'n achterstand gehad).

De plusquamperfectumvormen in de zinnen tussen haakjes drukken niet-werkelijkheid uit zoals behandeld in 8·4·7·5/1a.

466

Voor de 'imperatief van het plusquamperfectum' zie 8·4·3.

450

III *Voorzichtige omschrijving*

Bij sommige werkwoorden, met name *willen* (en de in betekenis verwante combinaties *graag hebben* en *graag zien*), *denken*, *kunnen*, *mogen* en *moeten* (en de synoniemen *(be)horen* en *dienen*) kunnen het imperfectum en in beperkte mate het plusquamperfectum gebruikt worden voor een voorzichtige omschrijving. Soms veroorzaakt het gebruik van een presens- of imperfectumvorm een duidelijk betekenisverschil, bijv. in:

- (129) Ik *wil* dat hij hier komt.
- (130) Ik *wou* dat hij hier kwam.

Zin (129) is een wilsuiting, de spreker oefent invloed uit op het komen; (130) is een wens, de spreker oefent geen invloed uit. Soms klinkt het imperfectum alleen wat minder stellig, wat beleefder of wat vriendelijker dan het presens, zoals in:

- (131) Ik *wil* graag dat je met me meegaat.
- (132) Ik *wou* graag dat je met me meegang.

Andere voorbeelden:

- (133) Ober, ik *wou* graag een pils en een jonge klare.
- (134) Ik *had* graag dat je vanavond eens thuis bleef.
- (135) Je *zag* graag dat dit allemaal opgeruimd wordt, begrijp ik uit je woorden.
- (136) Weet u niet hoe het moet? Ik *dacht* dat de gebruiksaanwijzing toch heel duidelijk was.
(Bedoeld is: de gebruiksaanwijzing is duidelijk. Een zin als *En ik dacht dat de gebruiksaanwijzing zo duidelijk was!* zou impliceren dat dit niet het geval is (zie 8·4·7·5/1c).)

469

- (137) Hoeveel *dacht* u te besteden?
- (138) Hij zakt steeds weer, hij *kon* beter ophouden met die rijlessen.
- (139) Ze rookt veel te veel, ze *mocht* wel eens aan haar gezondheid denken.
- (140) Het is al laat, we *moesten* maar opstappen.
- (141) Hij heeft zich echt misdragen; op zijn leeftijd *diende/hoorde* hij toch beter te weten!

In plaats van een imperfectum kan *zou(den)* met infinitief gebruikt worden. Enkele voorbeelden:

- (132') Ik *zou* graag *willen* dat je met me meeding.
- (136') Weet u niet hoe het moet? Ik *zou* toch *denken* dat de gebruiksaanwijzing heel duidelijk was.
- (138') Hij zakt steeds weer, hij *zou* beter op *kunnen* houden met die rijlessen.

Voor andere modale gebruikswijzen van de imperfectumvormen van *moeten* (regionaal), *mogen* en *zullen*, zie 8·6·3·5/1. 545

Soms kan in plaats van het imperfectum in dezelfde functie het plusquamperfectum gebruikt worden, dus zonder uit te drukken dat de werking vóór het spreekmoment ligt. Voorbeelden:

- (142) *Had* u het bezorgd *willen* hebben, mevrouw?
- (143) Ik *had* zo *gedacht* dat je daar wel tevreden mee zou zijn.

Voor het gebruik van de werkwoordstijden in de van *willen*, *graag hebben*, *graag zien* en *denken* afhankelijke bijzinnen: zie 8·4·7·7. 477

8 · 4 · 7 · 6

Futurum (presens; gaan met infinitief) (temporeel-aspectueel)

Het futurum drukt uit dat de werking na het spreekmoment ligt. Voorbeelden:

- (144) Volgend jaar *zal* hij *meedoen* aan de Ronde van Frankrijk.
- (145) Hopelijk *zal* het nieuwe kabinet doeltreffende maatregelen *nemen*.
- (146) Ik *zal* die brief nu onmiddellijk *verbranden*.
- (147) Om de investeringen te financieren *zal* de maatschappij voortaan een ruimer beroep *doen* op de kapitaalmarkt.
- (148) Het is te verwachten dat de liberalen de in te dienen motie *zullen steunen*.
- (149) Wat dat precies betekent, *zal* pas *blijken* als we de volledige tekst hebben.
- (150) Er *zal* een matige tot krachtige zuidwestelijke wind *waaien*.
- (151) De trein *zal* om kwart over twee *aankomen*.

In de bovenstaande zinnen is het hulpwerkwoord *zullen* zuiver futuraal bedoeld, d.w.z. dat het alleen de toekomstigheid van de werking uitdrukt. Daarnaast of in plaats daarvan kan *zullen* andere betekenissen hebben, die in 8·6·3·5/1 behandeld worden. Zo kan het in (146) een belofte uitdrukken, in 545

(151) een waarschijnlijkheid, bijv. in de context:

- (151') A Waarom wil hij juist vóór kwart over twee op het station zijn?
B De trein *zal* om kwart over twee *aankomen* (neem ik aan).

Meestal kan in plaats van het futurum ook het presens gebruikt worden. Dat de werking na het spreekmoment ligt, blijkt dan uit de context en/of situatie. Vergelijk:

- (144a) Volgend jaar *doet* hij mee aan de Ronde van Frankrijk.
(145a) Hopelijk *neemt* het nieuwe kabinet doeltreffende maatregelen.
(146a) Ik *verbrand* die brief nu onmiddellijk.
(147a) Om de investeringen te financieren *doet* de maatschappij voortaan een ruimer beroep op de kapitaalmarkt.
(148a) Het is te verwachten dat de liberalen de in te dienen motie *steunen*.
(149a) Wat dat precies betekent, *blijkt* pas als we de volledige tekst hebben.
(151a) De trein *komt* om kwart over twee *aan*.

Als de context en/of de situatie daartoe aanleiding geven, kan (151a) natuurlijk ook zo geïnterpreteerd worden, dat de werking op of vóór het spreekmoment ligt. Vergeleken met het futurum lijkt het presens de toekomstige werking als meer vaststaand voor te stellen. Blijkens (145a) en (148a) maken modale toevoegingen als 'hopelijk' en 'het is te verwachten dat' het gebruik van het presens niet onmogelijk, al zal men in geschreven taal waarschijnlijk de voorkeur geven aan (145) en (148). Anderzijds klinkt (151a) gewoner dan (151). Het futurum geeft deze zin een zekere nadrukkelijkheid, die bijvoorbeeld past in een bericht over een officieel bezoek (*De trein zal om kwart over twee aankomen. De president en zijn echtgenote zullen op het station verwelkomd worden door de burgemeester ...*).

Dikwijls kan in plaats van het futurum of het presens ook *gaan* met infinitief gebruikt worden. Vergelijk:

- (144b) Volgend jaar *gaat* hij *meedoen* aan de Ronde van Frankrijk.
(145b) Hopelijk *gaat* het nieuwe kabinet doeltreffende maatregelen *nemen*.
(146b) Ik *ga* die brief nu onmiddellijk *verbranden*.
(147b) Om die investeringen te financieren *gaat* de maatschappij voortaan een ruimer beroep *doen* op de kapitaalmarkt.
(148b) Het is te verwachten dat de liberalen de in te dienen motie *gaan steunen*.

In de bovenstaande zinnen is het hulpwerkwoord *gaan* zuiver futuraal bedoeld, zoals *zullen* in de zinnen (144) t/m (151). Daarnaast of in plaats daarvan kan *gaan* andere betekenissen hebben, die in 8·6·3·3/II behandeld worden. Zo kan het in (144b) de betekenis 'zich verplaatsen' hebben (8·6·3·3/IIA). Dat dit echter niet de enig mogelijke interpretatie is, blijkt uit een zin als (152), waarin geen verplaatsing wordt uitgedrukt:

- (152) De volgende keer *ga* ik ook *meedoen* aan dat telefoonspelletje.

In (147*b*) kan *gaan* de betekenis ‘overgaan tot’, ‘beginnen te’ (inchoatief aspect) hebben (8·6·3·3/11B). Het hulpwerkwoord *gaan* drukt dan uit, dat de maatschappij zich in het beginstadium van een proces (‘beroep doen op de kapitaalmarkt’) bevindt; het presens met de tijdsbepaling *voortaan* situeert het geheel in de toekomst. Een zin als (153), waarin geen proces wordt uitgedrukt, toont weer aan dat dit niet de enig mogelijke interpretatie is: 540

- (153) Om de investeringen te financieren *gaat* de maatschappij een lening *sluiten* van twee miljoen.

Het hulpwerkwoord *gaan* met infinitief drukt vaak uit, dat de toekomst waarin de werking plaatsvindt, ‘wortelt in het heden’; het futurum en het presens (dit laatste altijd samen met context en/of situatie) duiden meer een ‘zuivere toekomst’ aan. In (144*b*) t/m (148*b*) wordt de toekomstige werking bepaald door de situatie in het heden: het besluit tot de uitgedrukte handeling is op het spreekmoment (eventueel: ‘hopelijk’) al genomen. Als een handeling heel duidelijk het gevolg is van een genomen besluit, kan een zin met *gaan* zelfs de enige mogelijkheid zijn. Vergelijk:

- (154*a*) Heb je het al gehoord? Jan *gaat* volgende maand *trouwen*.
(154*b*) Heb je het al gehoord? Jan *zal* volgende maand *trouwen*. <uitgesloten>
(155*a*) De waarzegster heeft Jan voorspeld dat hij pas over zeven jaar *gaat* *trouwen*.
(155*b*) De waarzegster heeft Jan voorspeld dat hij pas over zeven jaar *zal* *trouwen*.

In (154) is duidelijk sprake van een besluit; in (155) alleen in zoverre dat ‘trouwen’ nu eenmaal op een besluit berust (daarom is (155*a*) niet uitgesloten), maar de situatie wordt veel meer als ‘zuivere toekomst’ voorgesteld. Hetzelfde als voor *trouwen* geldt bijvoorbeeld voor *afstuderen*, *van betrekking veranderen*, *verhuizen*.

Uiteraard kan er alleen sprake zijn van een besluit als de uitgedrukte werking een handeling is. Dat is bijv. niet het geval in (150’), waar echter ook *gaan* gebruikt kan worden:

- (150’) Er *gaat* een matige tot krachtige zuidwestelijke wind *waaien*.

Natuurlijk is hier een inchoatieve interpretatie mogelijk, maar die is beslist niet noodzakelijk. Bij de gebruikelijke korte mededelingen over het weer van de volgende dag, bedoelt men dat het een bepaald soort weer zal *zijn*, niet zal *worden*. Hier is *gaan* met infinitief zelfs de enige mogelijkheid, met uitsluiting van futurum en presens:

- (156*a*) Wat voor weer is het morgen? Het *gaat* *regenen*/*sneeuwen*/*onweren*/*hard waaien*.
(156*b*) Wat voor weer is het morgen? Het *zal* *regenen*/*sneeuwen*/*onweren*/*hard waaien*. <uitgesloten>
(156*c*) Wat voor weer is het morgen? Het *regent*/*sneeuwt*/*onweert*/*waait hard*. <uitgesloten>

Bij weervoorspellingen op korte termijn kan men in zoverre stellen dat de uitgedrukte toekomst 'wortelt in het heden', dat de meteorologische situatie op het spreekmoment bepalend is voor het weer van de volgende dag. Daarmee is in overeenstemming, dat bij weervoorspellingen op langere termijn futurum en presens weer wel mogelijk zijn. Vergelijk:

- (157) Het is nu al tijden prachtig weer, maar als wij volgende maand ons tuinfeest hebben, *zal* het *regenen/regent* het, dat voorspel ik je.

Toch is ook in (157) *gaan* met infinitief niet ondenkbaar.

Er zijn echter heel wat gevallen waarin voor zinnen met *gaan* niet zo duidelijk aantoonbaar is dat de uitgedrukte toekomst 'wortelt in het heden' (afgezien van het feit dat de toekomst natuurlijk altijd mede bepaald wordt door het heden). Voorbeelden:

- (158) Een huis kopen? Dat *gaat* hem een hoop geld *kosten*.
(159) Daar *ga* je spijt van *krijgen*.
(160) Je weet nooit wat er *gaat gebeuren*.
(161) Er was veel teleurstelling over het bericht dat de winst waarschijnlijk lager *gaat uitvallen*.

Een enigszins volledige beschrijving van de gebruiksmogelijkheden van en de betekenisverschillen tussen futurum, presens en *gaan* met infinitief als aanduiders van de toekomstigheid van een werking, is vooralsnog niet te geven. Vermelding verdient nog, dat *gaan* meer in gesproken dan in geschreven taal voorkomt, dat het regionaal meer mogelijkheden heeft dan in de standaardtaal, en dat het in de standaardtaal beperkingen kent met betrekking tot zijn verbaal complement. Zo kan *gaan* niet verbonden worden met *hebben*, *zijn*, *gaan* (inclusief afleidingen en samenstellingen), een hulpwerkwoord van modaliteit, (*be*)*horen*, *dienen* en *durven*. Vergelijk:

- (162) Volgend jaar *zullen* we een nieuwe burgemeester *hebben*.
(162a) Volgend jaar *hebben* we een nieuwe burgemeester.
(162b) Volgend jaar *gaan* we een nieuwe burgemeester *hebben*. <uitgesloten>
(163) Op 29 januari 1998 *zal* het ruimteschip de dampkring van de planeet bereikt *hebben*.
(163a) Op 29 januari 1998 *heeft* het ruimteschip de dampkring van de planeet bereikt.
(163b) Op 29 januari 1998 *gaat* het ruimteschip de dampkring van de planeet bereikt *hebben*. <uitgesloten>
(164) Aanstaaende zaterdag *zal* ik niet thuis *zijn*.
(164a) Aanstaaende zaterdag *ben* ik niet thuis.
(164b) Aanstaaende zaterdag *ga* ik niet thuis *zijn*. <uitgesloten>
(165) Over tien jaar *zal* Kees een volwassen man *zijn*.
(165a) Over tien jaar *is* Kees een volwassen man.
(165b) Over tien jaar *gaat* Kees een volwassen man *zijn*. <uitgesloten>
(166) Dit boek *zal* over ruim een jaar voltooid *zijn*.
(166a) Dit boek *is* over ruim een jaar voltooid.
(166b) Dit boek *gaat* over ruim een jaar voltooid *zijn*. <uitgesloten>

- (167) Ik ben verhinderd, dus ik *zal* niet *meegaan*.
 (167a) Ik ben verhinderd, dus ik *ga* niet *mee*.
 (167b) Ik ben verhinderd, dus ik *ga* niet *meegaan*. <uitgesloten>
 (168) Als hij zo doorgaat, *zal* het hem nog eens heel slecht *vergaan*.
 (168a) Als hij zo doorgaat, *vergaat* het hem nog eens heel slecht.
 (168b) Als hij zo doorgaat, *gaat* het hem nog eens heel slecht *vergaan*.
 <regionaal>
 (169) We *zullen* volgend jaar twee ton *moeten* bezuinigen.
 (169a) We *moeten* volgend jaar twee ton bezuinigen.
 (169b) We *gaan* volgend jaar twee ton *moeten* bezuinigen. <regionaal>
 (170) Daarom *zal* ik deze begroting nooit *kunnen* verdedigen.
 (170a) Daarom *kan* ik deze begroting nooit verdedigen.
 (170b) Daarom *ga* ik deze begroting nooit *kunnen* verdedigen. <regionaal>
 (171) Als je hem zo bang maakt, *zal* hij helemaal niets *durven* zeggen.
 (171a) Als je hem zo bang maakt, *durft* hij helemaal niets te zeggen.
 (171b) Als je hem zo bang maakt, *gaat* hij helemaal niets *durven* zeggen.
 <regionaal>

Uit het bovenstaande volgt dat *zullen* niet tot het verbaal complement van *gaan* kan behoren. Het omgekeerde is wel mogelijk. Vergelijk:

- (172) Om de investeringen te financieren *zal* de maatschappij een ruimer beroep *gaan* doen op de kapitaalmarkt.
 (172a) Om de investeringen te financieren *gaat* de maatschappij een ruimer beroep *zullen* doen op de kapitaalmarkt. <uitgesloten>
 (173) Om de investeringen te financieren *zal* de maatschappij een lening *gaan* sluiten van twee miljoen.
 (173a) Om de investeringen te financieren *gaat* de maatschappij een lening *zullen* sluiten van twee miljoen. <uitgesloten>

Het ligt voor de hand in (172) *zal* op te vatten als toekomst-aanduider en *gaan* als hulpwerkwoord dat het inchoatief aspect aangeeft. In (173) kunnen *zal* en *gaan* allebei moeilijk anders dan als toekomst-aanduiders geïnterpreteerd worden. Dit pleonastisch gebruik van futurum en *gaan* met infinitief is bepaald niet ongewoon te noemen. Enkele andere voorbeelden:

- (174) Hopelijk *zal* het nieuwe kabinet doeltreffende maatregelen *gaan* nemen.
 (175) De volgende keer *zal* ik ook eens mee *gaan* doen aan dat telefoonspelletje.
 (176) Een huis kopen? Dat *zal* hem een hoop geld *gaan* kosten.
 (177) Je weet nooit wat er *zal gaan* gebeuren.

8 · 4 · 7 · 7

Het gebruik van de werkwoordstijden in indirecte en semi-directe rede

Een zin als:

(178a) Ik zei daarnet dat ze mooi haar *heeft*.

drukt uit dat het ‘zeggen’ vóór het spreekmoment plaatsvond, maar dat het ‘mooi haar hebben’ samenvalt met het spreekmoment. In een zin als:

(178b) Ik zei daarnet dat ze mooi haar *had*.

zou het imperfectum *had*, op grond van wat in de vorige subparagrafen uiteengezet is, moeten betekenen dat het haar van de bedoelde persoon in het verleden mooi was, maar dit op het spreekmoment niet meer is. Dit hoeft echter niet het geval te zijn. Zin (178b), waarin een bijzin in de indirecte rede voorkomt, kan in betekenis zowel overeenkomen met (179a) als met (179b), waarin de bijzinnen in de directe rede staan:

(179a) Ik zei daarnet: ‘Ze *heeft* mooi haar’.

(179b) Ik zei daarnet: ‘Ze *had* mooi haar’.

Zin (178a) correspondeert uitsluitend met (179a).

Als in een rompzin een werkwoordstijd wordt gebruikt die de werking vóór het spreekmoment situeert, kan in een daarvan afhankelijke bijzin in de indirecte rede eenzelfde werkwoordstijd gebruikt worden, ongeacht of de in de bijzin uitgedrukte werking vóór, op of na het spreekmoment ligt. Kan die werking alleen vóór het spreekmoment liggen, dan is een werkwoordstijd die dat uitdrukt verplicht.

Andere voorbeelden (met directe rede in de even en indirecte rede in de oneven nummers):

(180) Ze heeft alleen maar gezegd: ‘Koos *heeft* zo’n grote neus’.

(181a) Ze heeft alleen maar gezegd dat Koos zo’n grote neus *heeft*.

(181b) Ze heeft alleen maar gezegd dat Koos zo’n grote neus *had*.

(182) Een uur geleden constateerde ze pas: Koos *is* vandaag met verlof.

(183a) Een uur geleden constateerde ze pas dat Koos vandaag met verlof *is*.

(183b) Een uur geleden constateerde ze pas dat Koos vandaag met verlof *was*.

(184) Een uur geleden heeft ze geconstateerd: Koos *is* er op dit moment niet.

(185a) Een uur geleden heeft ze geconstateerd dat Koos er op dat moment niet *is*. <uitgesloten>

(185b) Een uur geleden heeft ze geconstateerd dat Koos er op dat moment niet *was*.

Als in de bijzin de toekomstigheid van de werking wordt uitgedrukt (door futurum, presens of ‘gaan + infinitief’), dan geldt het volgende. Wordt in de

bijzin het presens van de persoonsvorm gebruikt, dan wil dat zeggen dat de werking als toekomstig gezien wordt ten opzichte van het spreekmoment. De werking is op het spreekmoment dus nog niet verricht. Met de symbolen die in 8·4·7·4 gebruikt zijn, is dit als volgt weer te geven (R = referentie-⁴⁶⁵ punt, s = spreekmoment, w = werking):

R – s – w

Wordt in de bijzin het imperfectum van de persoonsvorm gebruikt, dan wordt de daarin genoemde werking als toekomstig gezien ten opzichte van het moment waarop de in de bijzin uitgedrukte gedachte werd uitgesproken (\neq spreekmoment). De werking is dus op het spreekmoment al wel óf nog niet verricht. Met symbolen weergegeven:

R – w – s óf R – s – w

In de onderstaande voorbeelden beantwoorden de (a)-zinnen aan de configuratie R – s – w, de (b)-zinnen aan de configuraties R – w – s óf R – s – w:

- (186a) Hij zei me dat hij het nog *zal* doen.
- (186b) Hij zei me dat hij het nog *zou* doen.
- (187a) Hij hoopte dat het *gaat* vriezen.
- (187b) Hij hoopte dat het *ging* vriezen.
- (188a) Ze heeft gezegd dat ze me nog *komt* opzoeken.
- (188b) Ze heeft gezegd dat ze me nog *kwam* opzoeken.

Het modaal gebruikte imperfectum en plusquamperfectum verdienen bijzondere vermelding. Bij het in 8·4·7·5/1c behandelde gebruik kunnen we⁴⁶⁹ ervan uitgaan dat de in de bijzin uitgedrukte werking in het verleden gesitueerd is en vandaaruit niet-werkelijkheidskarakter heeft gekregen. De werking kan dus geacht worden niet op het spreekmoment plaats te vinden, zodat het presens in de bijzin onmogelijk is. Tegen iemand die niet ziek blijkt te zijn, kan alleen zin (189a) gezegd worden, niet (189b):

- (189a) Ik dacht dat je ziek *was*.
- (189b) Ik dacht dat je ziek *bent*. <uitgesloten>

Vergelijk hiermee het niet-modale gebruik in (190) (gezegd tegen een zieke):

- (190a) Ik dacht er even niet aan dat je ziek *was*.
- (190b) Ik dacht er even niet aan dat je ziek *bent*.

Andere voorbeelden:

- (191a) Kom je niet? En je zei dat je *kwam*!
- (191b) Kom je niet? En je zei dat je *komt*! <uitgesloten>
- (192a) Krijgen we niks? En je had beloofd dat je honderd gulden *zou* geven.
- (192b) Krijgen we niks? En je had beloofd dat je honderd gulden *zult* geven. <uitgesloten>

Bij het in 8.4.7.5/III vermelde gebruik hebben we *in de rompzin* te maken met ⁴⁷¹ een imperfectum of plusquamperfectum dat de werking (van de rompzin) op het spreekmoment situeert, dus niet daarvóór, wat in deze subparagraaf aan de orde is. De situering van de werking in de bijzin op, vóór of na het spreekmoment moet dus uitgedrukt kunnen worden door middel van de daarvoor gebruikelijke werkwoordstijden, zoals wanneer in de rompzin een presensvorm wordt gebruikt. Dit is dan ook het geval; vergelijk de volgende zinnen (waarbij verondersteld is dat de nieuwe gebruiksaanwijzing op het spreekmoment ter beschikking staat, de oude niet meer):

- (193a) Ik denk dat de nieuwe gebruiksaanwijzing duidelijker *is*.
- (194a) Ik denk dat de oude gebruiksaanwijzing duidelijker *was*.
- (193b) Ik dacht dat de nieuwe gebruiksaanwijzing duidelijker *is*.
- (194b) Ik dacht dat de oude gebruiksaanwijzing duidelijker *was*.

Omdat de werkwoordstijd in de rompzin van de (b)-zinnen echter wel de *vorm* heeft van een imperfectum, geldt hier hetzelfde als voor het niet-modale gebruik, waardoor i.p.v. (193b) ook (193c) mogelijk – en waarschijnlijk gebruikelijker – is:

- (193c) Ik dacht dat de nieuwe gebruiksaanwijzing duidelijker *was*.

Andere voorbeelden:

- (195a) Ik had graag dat je vanavond eens thuis *blijft*.
- (195b) Ik had graag dat je vanavond eens thuis *bleef*.
- (196a) Ik had zo gedacht dat je daar wel tevreden mee *zult* zijn.
- (196b) Ik had zo gedacht dat je daar wel tevreden mee *zou* zijn.

Voor bijzinnen in de semi-directe rede geldt hetzelfde als voor die in de indirecte rede. Twee voorbeelden:

- (197a) Oma heeft opgebeld. Als we *komen krijgen* we een gebakje, zei ze.
- (197b) Oma heeft opgebeld. Als we *kwamen kregen* we een gebakje, zei ze.
- (198a) A Heeft hij nog iets over haar gezegd?
B *Ze heeft* mooi haar. Dat was alles.
- (198b) A Heeft hij nog iets over haar gezegd?
B *Ze had* mooi haar. Dat was alles.

Soms is het gebruik van het imperfectum voor een werking die op of na het spreekmoment ligt, te verklaren uit het in deze subparagraaf beschreven verschijnsel, doordat weglating van een rompzin kan worden aangenomen. Enkele voorbeelden:

- (199) *We waren* toch alleen maar goede vrienden. (= ‘We hebben toch tegen elkaar gezegd dat we alleen maar goede vrienden waren’)
- (200) Hoe laat *was* die vergadering ook weer? (= ‘Hoe laat zei jij ook weer dat die vergadering was?’)
- (201) *Zou* jij daar ook heen gaan? (= ‘Zei jij dat je daar ook heen zou gaan?’)

8.5 Woordvorming

De woordvormingsprocédés bij het werkwoord vallen in twee grote groepen uiteen: afleiding en samenstelling. Samenstellende afleiding is tot enkele gevallen beperkt.

8 · 5 · 1 Afleiding

Werkwoorden kunnen afgeleid worden van andere werkwoorden, van substantieven of van adjectieven. Eerst worden afleidingen zonder toevoegsel besproken. Dan worden verschillende voorvoegsels behandeld met behulp waarvan nieuwe werkwoorden gevormd worden. Vervolgens wordt aandacht besteed aan een aantal afleidingen d.m.v. een achtervoegsel in combinatie met een voorvoegsel.

In de hieronder besproken afleidingen moet telkens geabstraheerd worden van de infinitiefuitgang *-en*. Een werkwoord als *vissen* is dus te beschouwen als een afleiding zonder toevoegsel van het substantief *vis* (*(een) vis – (ik) vis*) en een werkwoord als *bebossen* is te beschouwen als een afleiding van *bos* met alleen een voorvoegsel.

8 · 5 · 1 · 1 Afleiding zonder toevoegsel

1 Met een substantief als grondwoord

Van substantieven kunnen zonder toevoegsel werkwoorden gevormd worden. Het betekenismoment dat deze vormingen gemeenschappelijk hebben is: 'een proces waarbij op de een of andere wijze de zaak die het corresponderende substantief noemt, betrokken is'. Deze omschrijving laat nogal wat speelruimte voor verschillen tussen de betekenissen van de verschillende vormingen volgens dit procédé. Bij de interpretatie van deze afleidingen speelt de kennis die we bezitten van de wereld om ons heen, vaak een grote rol. Om de afleidingen als *beitelen* en *hamsteren* bijvoorbeeld juist te kunnen interpreteren moet men weten wat men gewoonlijk met een *beitel* doet respectievelijk wat een *hamster* normaliter doet. Het procédé is productief. Voorbeelden zijn verder:

badmintonnen, douchen, fietsen, kalven, lessen, oliën, schommelen, scooteren, sleutelen, tafelen, vissen, winkelen.

2 Met een adjectief als grondwoord

Van adjectieven kunnen zonder toevoegsel werkwoorden gevormd worden

die betekenen: '(meer) maken, worden of zijn wat het corresponderende adjectief noemt'. Zo betekent *rijpen* 'rijp worden' en *doden* 'dood maken'. Het procédé is alleen in literair taalgebruik (met name in de impressionistische literatuur) produktief geweest. (Zie ook 8·5·1·2/6c, *Opmerking*.) Naast in 487 algemeen taalgebruik gangbare werkwoorden als *doden* en *rijpen* zijn ook werkwoorden als *heftigen* en *dunnen* gevormd, bijv. in de zinnen:

'En dat vertel je me nu pas!', *heftigde* hij.
Onze rijen waren *gedund*.

Opmerking— Woorden als *kalmeren* en *preciseren* zijn als ontleningen uit het Frans (met toevoeging van de uitgang *-en*) te beschouwen, naar analogie waarvan gevormd zijn: *bruïneren*, *halveren*, *kleïneren* ('klein maken in figuurlijke zin'), resp. naast de adjectieven *bruin*, *half*, *klein*. De klemtoon ligt bij de genoemde woorden op de voorlaatste lettergreep. —

8 · 5 · 1 · 2

Afleiding door middel van een voorvoegsel

De belangrijkste voorvoegsels met behulp waarvan nieuwe werkwoorden kunnen worden afgeleid, zijn *be-*, *de-*, *dis-*, *her-*, *ont-* en *ver-*. We bespreken deze voorvoegsels en de ermee gevormde afleidingen in de gegeven volgorde.

1 Het voorvoegsel *be-*

Met behulp van het voorvoegsel *be-* worden overgankelijke werkwoorden gevormd van andere werkwoorden, van substantieven en van adjectieven. De klemtoon ligt steeds op het grondwoord.

a Met een onovergankelijk (gebruikt) werkwoord als grondwoord

Het voorvoegsel *be-* maakt het afgeleide werkwoord overgankelijk. De vormingen volgens dit procédé hebben als gemeenschappelijk betekeniselement: 'het richten van de door het grondwoord genoemde werking op een bepaalde zaak'. Zo wordt in de volgende zin de werking die door het onovergankelijke werkwoord *kijken* genoemd wordt, gericht op *de foto's* (= lijdend voorwerp):

We *bekijken* de foto's nauwkeurig.

Voorbeelden van dit produktieve procédé zijn voorts:

beademen, bediscussiëren, befetsen, beklimmen, beredeneren, berijden, bespreken.

b Met een overgankelijk (gebruikt) werkwoord als grondwoord

De combinatie van het voorvoegsel *be-* met een overgankelijk gebruikt werkwoord resulteert in een nieuw overgankelijk werkwoord. In een paar gevallen is hetzelfde lijdend voorwerp mogelijk bij het afgeleide woord als bij het grondwoord; dit is met name het geval bij *begeleiden*, *begroeten* en *bekritisieren*. Er kan wel een betekenisverschil tussen de afgeleide vorm en het grondwoord optreden. We verwijzen hiervoor naar het woordenboek.

De meeste werkwoorden die met het voorvoegsel *be-* zijn afgeleid van een overgankelijk werkwoord, vereisen een ander lijdend voorwerp dan het grondwoord. Dit geldt onder andere voor *bebouwen, begieten, behangen, beplanten, beschrijven, besprenkelen* en *bezingen*, vergelijk bijv. met elkaar:

een huis bouwen	het land bebouwen
water gieten	de planten begieten
verhalen schrijven	gebeurtenissen beschrijven
een lied zingen	heldendaden bezingen
bomen planten	een helling beplanten

c Met een substantief als grondwoord

De betekenis van de afleidingen volgens dit procédé is 'voorzien van wat het substantief noemt'. Zo betekent *bebossen* 'voorzien van bos' (vgl. met 8·5·3). 514
Het procédé is produktief. Voorbeelden zijn:

bedijken, bedraden, bemannen, betegelen, bewegwijzeren, bewolken, bezielen.

Het betreft hier gevallen waarnaast geen ongelede pendant bestaat of gebruikelijk is. Andere gevallen, zoals *bewapenen, bespikkelen*, die zich naar de betekenis hierbij aansluiten, kunnen ook opgevat worden als voorbeelden van het onder *b* beschreven procédé.

Vergelijk verder met het type *ontbossen* enz. (8·5·1·2/5). 484

d Met een adjectief als grondwoord

Een klein aantal overgankelijke werkwoorden is opgebouwd uit het voorvoegsel *be-* plus een adjectief. Ze betekenen: 'in een toestand brengen die het adjectief uitdrukt'. Het procédé is niet produktief. Tot dit type behoren: *beangstigen, bekoelen, bevuilen* en *beveiligen*.

Het onovergankelijke werkwoord *bezuinigen* is, evenals de bovengenoemde werkwoorden, opgebouwd uit *be-* en een adjectief. De betekenis wijkt evenwel af van die van genoemde werkwoorden. Het betekent namelijk 'zuiniger gaan doen' zoals in: *We zullen moeten gaan bezuinigen*.

2 Het voorvoegsel *de-*

Het voorvoegsel *de-* komt voor in werkwoorden van vreemde (Franse) herkomst. De betekenis die *de-* toevoegt aan de afleiding is vergelijkbaar met die van *ont-* (vergelijk 5*b*). Voorbeelden zijn:

deballoteren, demagnetiseren, demaskeren, demilitariseren, denivelleren.

3 Het voorvoegsel *dis-*

De werkwoorden met het voorvoegsel *dis-* drukken het tegenovergestelde uit van de werking die door het grondwoord (van vreemde herkomst) wordt genoemd. Het type is weliswaar doorzichtig, maar niet produktief. Voorbeelden zijn *disfunctioneren, disharmoniëren* en *diskwalificeren*, als in:

Van de zeven dravers die aan de start verschenen waren, werden er twee *gediskwalificeerd*.

4 Het voorvoegsel *her-*

De combinatie van het voorvoegsel *her-* met een werkwoord heeft meestal (maar zie hierna) de betekenis: 'het opnieuw verrichten van de werking die door het grondwoord genoemd wordt'. Voorbeelden zijn:

herbebossen, herbeginnen, herbouwen, herindelen, herontdekken, heropvoeden, herschilderen, hertrouwen, heruitzenden, herwaarderen.

Dit procédé is vooral in regionaal taalgebruik productief. In de standaardtaal is de produktiviteit beperkt tot het geschreven Nederlands. Buiten de geschreven taal gebruikt men vaak omschrijvingen met *opnieuw* en het grondwoord. In heel wat gevallen zijn alleen de infinitief en het voltooid deelwoord van de *her-*werkwoorden gebruikelijk, vooral als het grondwoord geleed is.

Een enigszins apart geval vormt het overgankelijke *herwerken* (= 'opnieuw bewerken') met als grondwoord het onovergankelijke *werken*.

Tot het produktieve type rekenen we ook een aantal afleidingen waarvan het grondwoord begint met *ver-* (zie punt 6 hieronder). In sommige gevallen valt *ver-* weg en komt *her-* daarvoor in de plaats, vergelijk bijv. *herenigen* (naast: *verenigen*), *hernieuwen* (naast: *vernieuwen*) en *heroveren* (naast: *veroveren*). In andere gevallen valt *ver-* weer niet weg: *herverdelen*, *herverkavelen* (ook: *herkavelen*), *herverplanten*.

Opmerking—Het woord *herboren* (= 'opnieuw geboren') dat enkel als voltooid deelwoord voorkomt, verhoudt zich qua betekenis tot *geboren* als de bovengenoemde afleidingen met *her-* tot de corresponderende grondwoorden.—

Ten aanzien van het accent heerst nogal wat onduidelijkheid. De voorkeur voor beklemtoning van het grondwoord dan wel van het voorvoegsel is regionaal verschillend. Vergelijk bijv. met elkaar: *héruitzenden* en *herúitzenden*. Maar: *herboúwen*, *hertróuwen* (ook wel: *hértrouwen*), *herwérken*.

Van een aantal werkwoorden die beginnen met *her-* kan de betekenis niet of niet helemaal omschreven worden als 'het opnieuw verrichten van de werking die door het grondwoord wordt uitgedrukt'. De betekenis bevat soms het element 'wijziging'. Dit betekenselement is ook min of meer aanwezig in enkele afleidingen uit de produktieve groep, zoals *herschrijven*, *herwerken*, maar overheerst in gevallen als *herroepen*, *hervormen*, *herzien* met als betekenis 'veranderen'. Evenmin tot de produktieve groep behoren gevallen als *herademen*, *herdenken*, *herhalen*, *herkennen*, *herstellen* enz., voor de betekenis waarvan we naar het woordenboek verwijzen. Toch is het in een aantal gevallen niet uitgesloten om hiermee in vorm overeenkomende afleidingen te maken volgens het produktieve procédé. Zie bijv. de zinnen:

Deze film is de moeite van het *herzien* waard. (= 'opnieuw zien, bekijken')

Al doende moet je je hele theorie *herdenken* en zo nodig bijstellen. (= 'opnieuw denken over/overdenken')

Het accent ligt in beide gevallen op *her-*. Dit in tegenstelling tot de *her-* werkwoorden die niet tot het produktieve procédé behoren.

Voor de vorming van het voltooid deelwoord van met *her-* afgeleide werkwoorden zie men 8·3·2·7/B en c.

427, 428

5 Het voorvoegsel *ont-*

Dit onbeklemtoonde voorvoegsel kan met werkwoorden (*a*) gecombineerd worden, met substantieven (*b*) of met adjectieven (*c*).

a Met een werkwoord als grondwoord

Naar de betekenis kunnen bij dit type drie niet-produktieve groepen onderscheiden worden.

In gevallen als de volgende drukt het werkwoord met *ont-* het tegenovergestelde uit van de werking die de pendant zonder *ont-* noemt:

onthullen, ontladen, ontrollen, ontsieren, ontsluiten, ontsperren (van een telefoon), ontspannen, ontstoppen, ontstoren (van een radiotoestel).

Vergelijk met *b*.

Een aantal formaties geven een 'verwijderen' aan, bijv. *ontkomen* is 'wegkomen van'. Voorbeelden zijn verder:

ontglippen, ontgroeien, ontlopen, ontvallen, onttrekken, ontvluchten, ontwortelen.

De derde groep omvat werkwoorden met een inchoatief betekenismoment: 'beginnen met of overgaan tot de door het grondwoord genoemde werking'. Zo betekent *ontbranden* 'beginnen te branden' bijv. in de zin:

Fosfor *ontbrandt* als het bij kamertemperatuur aan de lucht wordt blootgesteld.

Andere voorbeelden zijn: *ontdooien* (dit werkwoord kan ook een causatieve betekenis hebben), *ontkiemen*, *ontlammen*, *ontwaken*.

Niet tot één van de genoemde types behoren (synchroon beschouwd) werkwoorden als *ontbijten*, *ontbreken*, *onthouden* (= 'niet vergeten'), *ontluiken*, *ontwerpen*, en vele andere.

b Met een substantief als grondwoord

Met behulp van het voorvoegsel *ont-* kunnen werkwoorden worden afgeleid van substantieven. De betekenis is: 'ontdoen van de zaak die door het substantief genoemd wordt'. Zo betekent *ontpitten* 'ontdoen van de pit'. Het procédé is produktief. Voorbeelden zijn verder:

ontbladeren, ontbolsteren, onthoofden, ontkrachten, ontkurken, ontluizen, ontvolken.

Vergelijk ook met *c*.

Werkwoorden als *ontkافتen*, *ontkalken*, *ontwapenen*, *ontwortelen*, *ontzadelen* kunnen ook geïnterpreteerd worden als vormingen uit de eerste onder *a* vermelde groep.

Een aantal vormen met *ont-* heeft als ‘positieve’ pendant een vorm met *be-* (zie 1c). Vergelijk bijv. *ontbossen/bebossen*, *ontvolken/bevolken*, *ontzielen/bezielen*. We laten bij dergelijke gevallen in het midden of ze direct aan elkaar gerelateerd moeten worden, dan wel of ze onafhankelijk van elkaar van een substantief afgeleid worden.

c Met een adjectief als grondwoord

Naar de betekenis verwant met het vorige type zijn afleidingen met een adjectief als grondwoord zoals:

ontgroenen, ontharden, ontronden, ontzilten.

De betekenis is ‘de eigenschap die door het adjectief aangeduid wordt, ongedaan maken’. In sommige gevallen kan het werkwoord ook gedacht worden als afleiding van een ander werkwoord (bijv. *ontronden* naast *ronden* (van klanken)) of van een substantief (bijv. *ontvetten* naast *het vet*, of *ontzoulen* naast *het zout*).

In *ontbloten* en *ontnuchteren* is de betekenis echter ‘bloot maken’, respectievelijk ‘nuchter maken/worden’.

6 Het voorvoegsel *ver-*

Met behulp van dit onbeklemtoonde voorvoegsel (uitgesproken met sjwa) kunnen nieuwe werkwoorden gevormd worden van andere werkwoorden (a), van substantieven (b) of van adjectieven (c). Met name de grens tussen de categorieën (a) en (b) is niet scherp te trekken. Sommige voorbeelden zijn twee keer opgenomen.

a Met een werkwoord als grondwoord

Een groot aantal werkwoorden die met het voorvoegsel *ver-* van andere werkwoorden afgeleid worden, geven aan dat ‘de door het grondwoord genoemde werking een negatief resultaat heeft voor het daarbij genoemde object’. Dat lijdend voorwerp wordt tenietgedaan, beschadigd of verspild door de genoemde werking. Zo kan (*tijd*) *verreizen* in de zin: *door dat voortdurende heen en weer rijden verreis je wel veel kostbare tijd*, omschreven worden als ‘door te reizen verdoen’. In de genoemde betekenis is het procédé productief. Andere voorbeelden van op die manier gevormde overgankelijke werkwoorden zijn – we geven er steeds een lijdend voorwerp bij –:

(z’n tijd) verbabbelen, verboemelen, (papier) verbranden, (z’n geld) verdobbelen, (benzine) verrijden, (tijd) verknoeien, verpraten, verslapen, (z’n geld) versnoepen.

Onovergankelijk is het werkwoord *verhonger* (‘van honger omkomen’).

Nauw verwant met de eerste groep zijn de werkwoorden die aanduiden dat de werking die door het grondwoord wordt genoemd, een ongewenst of onbedoeld resultaat heeft. Zo betekent *zich verrekenen* ‘zo rekenen dat het fout is’. Met deze betekenis is het procédé alleen productief ter vorming van wederkerende werkwoorden. Voorbeelden zijn:

zich vergissen (= ‘verkeerd gissen, raden’), zich verlez

Bij deze groep sluiten zich, qua betekenis, niet-wederkerende afleidingen aan als *vergroeien, verdraaien, verleiden*.

Vergelijk ook met samenstellingen die *mis-* of *over-* als eerste lid hebben.

Een derde groep vormen werkwoorden met *ver-* die een verwijdering aangeven, veroorzaakt door de werking die het grondwoord noemt. Tot dit niet-productieve type behoren: *verbannen, verdrijven, verjagen, verstoten, verliegen, vervloeien* en *verwaaien*.

Als vierde groep moeten een tamelijk groot aantal werkwoorden vermeld worden die een ‘veranderen’ aanduiden. Ze geven aan dat door de in het grondwoord genoemde werking het lijdend voorwerp (in enkele gevallen het onderwerp) op een andere plaats terechtkomt of dat het een ander uitzicht krijgt. Zo betekent (*de bloemen*) *verschikken*: ‘door schikken van plaats veranderen, verwisselen’. Voorbeelden van deze onproductieve groep zijn verder:

verbouwen (bijv. van een huis), verboeken, verhangen (bijv. van een schilderij), verhuizen, (zich) verkleden, verknippen, verplanten, verschuiven, vervormen, verzetten.

Heel wat van de tot dusver genoemde afleidingen hebben een pejoratieve betekenis. Dat is ook het geval bij niet tot de vermelde groepen te rekenen werkwoorden als *verachten, verdenken, verraden* en *verwensen*.

Niet tot één van de besproken groepen behoren voorts woorden als *verbouwen* (van gewassen), *verwerven, vereisen, vermissen*, evenals werkwoorden waarvoor (synchroon) geen ongeleed grondwoord aan te wijzen is, zoals *verbazen, verdedigen, verdwijnen, vergeten, verliezen, vernielen*. Deze laatste kunnen daarom zelf als ongeleed beschouwd worden.

Opmerking—Tot deze restcategorie kunnen we ook de werkwoorden rekenen die beginnen met *veront-*: *verontreinigen, verontrusten* en *verontwaardigen*.—

b Met een substantief als grondwoord

In combinatie met een substantief vormt het voorvoegsel *ver-* werkwoorden met als betekenis: ‘worden, maken tot of voorzien van datgene wat het substantief noemt’. Het procédé is productief. Voorbeelden zijn:

verafgoden, verassen, verhouten, verkalken, vernikkelen, versuikeren, verzanden.

Met dit procédé kan men bijv. ook vormen *verseksen* en *vertrossen* (van het letterwoord *Tros*), als in:

Volgens sommigen is de hele literatuur- en filmwereld *versekst*.
Hij wil niet alle omroepen laten *vertrossen*.

Zie verder onder *c*.

Tot een ander, niet-productief, type behoren gevallen die een verwisselen of anders maken betekenen (vergelijk de vierde groep onder *a*), zoals *verbedden, verhuizen, verjaren, vertalen*.

c Met een adjectief als grondwoord

Door middel van *ver-* kunnen van adjectieven overgankelijke en onovergankelijke werkwoorden afgeleid worden met respectievelijk de betekenis '(in nog grotere mate) maken of worden wat het adjectief noemt'. Zo kan *verharden* zowel de betekenis 'hard(er) worden' krijgen (bijv. in de zin: *cement verhardt ook onder water*, of in: *verharde sneeuw*) als de causatieve betekenis 'hard(er) maken' (bijv. in: *een weg verharden*, of in de zin: *ze hebben hun standpunt verhard*). Niet alle afleidingen volgens dit produktieve procédé zijn evenwel in de beide betekenissen gebruikelijk. Met name de eerste betekenis is minder algemeen. Werkwoorden als *verkleinen* en *vergroten* zijn alleen als overgankelijk werkwoord in gebruik ('kleiner resp. groter maken'). In de eerste betekenis wordt in dergelijke gevallen een omschrijving gebruikt, bijv. *bij fel licht worden de pupillen kleiner*. Toch kunnen bij dit alles regionale verschillen optreden. Een zin als *ik ben de laatste jaren verdikt*, waarin het werkwoord de betekenis 'aankomen, dikker worden' heeft (gezegd van personen) is alleen in regionaal taalgebruik gangbaar.

Voorbeelden van het procédé zijn voorts:

veraangenamen, verarmen, verburgerlijken, verdubbelen, vergel-
len, vermooien, versimpelen, vervlaamsen, vervroegen, verzwaren.

Een voorbeeld met de betekenis 'adjectief + worden', waarin het grond-
woord van een geografische naam is afgeleid, is verder *vergrieksen* in de zin:

Veel Romeinse aristocraten waren helemaal *vergriekst*.

In een aantal gevallen dient een vergrotende trap als grondwoord: *verbeteren*,
verergeren, *verminderen*, *verouderen*, *verslechteren*, *verwilderen* en het overdrachte-
lijke *verwijderen* (vergelijk met *verwijden*).

Opmerking— In een aantal gevallen kan van een adjectief een nieuw werk-
woord gevormd worden met behulp van het voorvoegsel *ver-*, maar ook
zonder voorvoegsel (zie 8·5·1·1/2). Zo komt naast het werkwoord *verzouten* 480
ook het werkwoord *zouten* voor. Met betrekking tot de relatie tussen beide
vormen zijn er drie mogelijkheden:

- De vorm met *ver-* heeft een pejoratief betekenselement, de vorm zonder voorvoegsel niet: bijvoorbeeld *verzouten* (in: *de soep verzouten* d.w.z. 'te zout maken, bederven') tegenover *zouten* (als in: *Wil je het vlees nog even zouten?*).
- De vorm met *ver-* heeft een pejoratief betekenselement, de vorm zonder voorvoegsel niet: bijvoorbeeld *verzouten* (in: *de soep verzouten* d.w.z. 'te zout maken, bederven') tegenover *zouten* (als in: *Wil je het vlees nog even zouten?*).
- De beide vormen verschillen op een niet-systematische manier; de verhouding tussen beide vormen is van paar tot paar anders. Voorbeelden zijn: *verbeteren* (= 'beter maken') als in: *we kunnen het rendement verbeteren door de omzet te verhogen* tegenover *beteren* (= 'beter maken', 'beter worden'), als in: *hij is weliswaar nog ziek, maar hij betert* en *hij beloofde zijn leven te beteren*; *verbleken* (= 'bleek worden') bijv. in: *ze verbleekte van schrik* tegenover *bleken* (= 'bleek worden/maken'), gezegd van wasgoed. Andere gevallen zijn *verstijven/stijven*, *verstillen/stillen*, *vereffenen/effenen*, *verlossen/lossen*, enz. —

8 · 5 · 1 · 3

Afleiding door middel van een combinatie van een voorvoegsel en een achtervoegsel

Een aantal overgankelijke werkwoorden is opgebouwd uit het voorvoegsel *be-*, een substantief en het achtervoegsel *-ig*. De betekenis ervan kan omschreven worden als 'iets of iemand geven wat het substantief noemt'. Het procédé is onproductief. Voorbeelden zijn *beangstigen* (van *angst*; mogelijk ook van *angstig* afgeleid), *beëindigen* (van *einde* of *eindig*; hiernaast ook het onovergankelijke *eindigen*), *begenadigen* (van *genade* of *genadig*), *begifigen* (van *gift*), *bemoedigen* (van *moed* of *moedig*), *bespoedigen* (van *spoed* of *spoedig*), *beveredigen* (van *vrede* of *iredig*). Vergelijk 8·5·1·2/1d.

482

8 · 5 · 2

Samenstelling

8 · 5 · 2 · 1

Inleiding: scheidbaar en onscheidbaar samengesteld werkwoord

Nieuwe werkwoorden kunnen gevormd worden door het samenvoegen van een bestaand werkwoord en een woord van een andere soort. De belangrijkste procédés zijn die waarbij het tweede lid een werkwoord is en het eerste lid een bijwoord, een adjectief of een substantief. Deze worden respectievelijk in de hierna volgende deelparagrafen behandeld. In 8·5·2·5 komt ten slotte nog een bijzondere categorie aan de orde. 514

Samengestelde werkwoorden vallen in twee groepen uiteen: scheidbare (bijv. *vollopen*, *doorbrengen*, *goedkeuren*) en onscheidbare (bijv. *volharden*, *doorstaan*, *beeldhouwen*). Het verschil tussen beide komt onder meer tot uiting in een ander syntactisch gedrag (*a*, *b*, *c*), een andere vorming van het voltooid deelwoord (*d*) en meestal andere beklemtoning, samenhangend met een andere betekenis (*e*).

- a* In zinnen met voor-pv bezet een onscheidbaar samengesteld werkwoord dat als persoonsvorm gebruikt wordt steeds als één geheel de plaats van de eerste pool; is een scheidbaar samengesteld werkwoord als persoonsvorm gebruikt, dan staat alleen het werkwoordelijke tweede lid in de eerste pool en staat het eerste lid verderop in de zin (zie voor de precieze plaatsingsmogelijkheden van dit eerste lid 22·6 en 22·7); vergelijk bijv. met elkaar: 1009, 1012

- (1*a*) Hij /volhardt/ in de boosheid.
(1*b*) Hij /hardt/ in de boosheid vol. <uitgesloten>
(2*a*) De emmer /volloopt/ langzaam. <uitgesloten>
(2*b*) De emmer /loopt/ langzaam vol.

- b* In combinatie met bepaalde werkwoorden die als aanvulling een infinitief met *te* vereisen (zie 8·6·3), komt het woordje *te* meestal vóór de hele samenstelling als de infinitief een onscheidbaar samengesteld werkwoord is; is de infinitief een scheidbaar samengesteld werkwoord, dan staat *te* verplicht tussen de twee leden van de samenstelling in; vergelijk: 531

- (3a) Mijn neef schijnt te *beeldhouwen*.
- (3b) Mijn neef schijnt *beeld* te *houwen*. <twijfelachtig>
- (4a) Zoiets hoor je niet te *goedkeuren*. <uitgesloten>
- (4b) Zoiets hoor je niet *goed* te *keuren*.

c Ook in combinatie met andere groepsvormende werkwoorden blijft een onscheidbaar samengesteld werkwoord één geheel vormen. Het eerste lid van een scheidbaar samengesteld werkwoord kán daarentegen van het tweede lid gescheiden worden door één of meer groepsvormende werkwoorden. Vergelijk met elkaar:

- (5a) Het schijnt dat je daar veel beproevingen zult moeten *doorstaan*.
- (5b) Het schijnt dat je daar veel beproevingen *door* zult moeten *staan*. <uitgesloten>
- (6a) Ze zegt dat ze er geen dag langer meer zou kunnen *doorbrengen*.
- (6b) Ze zegt dat ze er geen dag langer meer *door* zou kunnen *brengen*.

Zie voor meer voorbeelden 22·7.

1012

d Een morfologisch verschil tussen scheidbare en onscheidbare werkwoorden doet zich voor t.a.v. de vorming van het voltooid deelwoord (bijv. *óndergegaan|ondergáán, góedgekeurd|gedóóðverfd, pláátsgevonden|gestófzuigd*). Zie hiervoor 8·3·2·7.

427

e Bij werkwoorden die samengesteld zijn uit een bijwoord en een werkwoord is er bovendien een samenhang met de accentuering. Het samengestelde werkwoord is altijd scheidbaar als het bijwoord de klemtoon krijgt. Krijgt daarentegen het werkwoordelijk lid het woordaccent, dan is de samenstelling onscheidbaar. Naargelang het accent op het ene of op het andere lid ligt, heeft het werkwoord een andere betekenis. Voorbeelden hiervan zijn de paren:

- *dóórzoeken* (scheidbaar: *ik zoek wel door*; ‘verder zoeken’)
doorzóeken (onscheidbaar: *de recherche doorzoekt de bank*; overgankelijk, ‘zoeken door ... heen’)
- *óndergaan* (scheidbaar: *de zon gaat dadelijk onder*; ‘achter de horizon verdwijnen’)
ondergáán (onscheidbaar: *morgen ondergaat hij een zware operatie*; ‘onderworpen worden aan’)
- *vóórspellen* (scheidbaar: *ik spel het je wel even voor*; ‘laten zien hoe het gespeld moet worden’)
voorspéllen (onscheidbaar: *hij voorspelt de toekomst*; ‘profeteren’)

Bij de andere types samenstellingen is de systematische samenhang tussen accent en scheidbaarheid niet aanwezig. Op een paar uitzonderingen na hebben ze allemaal de klemtoon op het eerste lid. Vergelijk echter:

- *vóldoen* (scheidbaar: *doe de tank maar vol*; ‘zorgen dat de tank vol is’)
voldóen (onscheidbaar: *ik voldoe m’n schuld in maandelijksse termijnen*; ‘betalen’)

Bijwoord + werkwoord

Naar de bouw van het bijwoord kan een onderscheid gemaakt worden tussen samenstellingen met een ongeleed bijwoord als eerste lid (I) en die met een geleed bijwoord als eerste lid (II) (zie blz. 509), respectievelijk bijv. *achterlaten* en *achteruitrijden*.

I *Ongeleed bijwoord + werkwoord*

De meeste bijwoorden die als eerste lid van een werkwoordelijke samenstelling kunnen fungeren zijn zgn. voorzetsel- of achterzetselbijwoorden, maar ook andere bijwoorden kunnen in deze functie optreden. De volgende bijwoorden kunnen met een werkwoord gecombineerd worden tot scheidbare samenstellingen: *aan, achter, af, bij, binnen, boven, buiten, door, heen, in, langs, mee (mede), mis, na, neer (neder), om, onder, op, over, rond, samen, tegen, terecht, terug, thuis, toe, uit, verder, voor, voort, weer (weder)* en *weg*. Ze worden hieronder in deze volgorde behandeld. Met enkele daarvan kunnen ook onscheidbaar samengestelde werkwoorden gevormd worden, te weten met *aan, achter, door, mis, om, onder, over, voor* en *weer*. Dergelijke parallele vormen worden samen besproken, respectievelijk onder A en B.

Het is lang niet altijd duidelijk wanneer we met een (scheidbaar) samengesteld werkwoord te maken hebben en wanneer niet. Dit komt onder meer tot uitdrukking in de onzekerheid over het al dan niet aan elkaar schrijven van werkwoorden als *inlopen, doorrijden, binnenvaren*, enz., gebruikt als infinitief, als deelwoord of als achter-pv. Het betreft meestal werkwoorden die een wijze van voortbewegen aanduiden en waarbij de plaats genoemd wordt in de richting waarvan (bijv. *het bos in-*) of ten opzichte waarvan (bijv. *de trap op-*, *het plein langs-*) de werking zich uitstrekt. In die gevallen kan men spreken van een richtingsbepaling met een achterzetsel, gecombineerd met een niet-samengesteld werkwoord, bijv. *de trap op lopen, hij loopt de trap op; het jacht de haven binnen varen, zij vaart het jacht de haven binnen*. In de praktijk worden het achterzetsel en het werkwoord in voorkomend geval evenwel vaak als één woord gespeld bijv. *toen hij de trap opliep*, enz.). Zie overigens 9·2 ⁶²⁰ en 9·3·2. In de bedoelde gevallen wordt daar in de volgende tekst naar ⁶³¹ verwezen.

Verder zijn hier niet als samengestelde werkwoorden behandeld, combinaties van een modaal werkwoord met één van de genoemde voorzetselbijwoorden, als in de zinnen:

- (1) Kan ik met je mee?
- (2) Mag ik even langs?
- (3) Jij mag over/door. (enz.)
- (4) Waar wil je naartoe?

Dergelijke zinnen kunnen als verkorting beschouwd worden, resp. van bijv.:

- (1a) Kan ik met je *meegaan/meerijden?* (enz.)

- (2a) Mag ik even *langs lopen*?
 (3a) Jij mag *overgaan/doorlopen*. (enz.)
 (4a) Waar wil je *naartoe gaan*?

Onder andere uit deze voorbeelden blijkt dat ook in andere combinaties discussie mogelijk is over de vraag of er al dan niet van een samengesteld werkwoord sprake is (*meegaan* of (*met je mee*) *gaan*, *langs lopen* of *langslopen*). In dit boek worden dan wellicht ook meer gevallen als samengestelde werkwoorden behandeld dan in andere grammatica's of in sommige woordenboeken gebeurt.

1 *aan-*

A SCHEIDBAAR Er kunnen drie betekenisgroepen onderscheiden worden.

- a *Aan* voegt de betekenis 'nabijheid' of 'oppervlakkig contact' toe. Het procédé is produktief. Voorbeelden zijn: *aanbouwen*, *aandoen*, *aangeven*, *aangorden*, *aankleden*, *aankoppelen*, *aanspelden*, bijv.:

Ik zou die hanger maar niet *aanspelden* als ik jou was.

In een aantal gevallen is bovendien een betekenismoment van 'richting' of 'gerichtheid' aanwezig. Voorbeelden met deze betekenis zijn onder andere: *aandragen*, *aansjouwen*, *aankijken*, *aanleveren*, *aanblaffen*, *aangooien*, als in:

Als jij nu even omloopt, dan kan ik je het touw *aangooien*.

- b In een beperkt aantal gevallen geeft het met *aan* samengestelde werkwoord het begin aan van de werking die door het werkwoord zonder *aan* wordt uitgedrukt. Men spreekt in dergelijke gevallen van een inchoatief betekenismoment. Zo betekent *het vlees aansnijden*: 'het vlees beginnen te snijden'. Het procédé is met deze betekenis niet produktief. Andere voorbeelden zijn: *aanbraden*, *aangloeien*.
- c De derde groep is produktief. Het gebruik van de betrokken werkwoorden is beperkt tot de spreektaal. Werkwoorden als *aankletsen*, *aanzeuren*, met de betekenis '(bij voortduring) onsamenhangend kletsen, enz.' drukken een negatieve waardering uit. De aldus gevormde werkwoorden kunnen in een zin alleen maar voorkomen als het woordje *maar* aanwezig is, bijv.:

Hij *ertert* maar wat *aan*. <spreektaal>
 Laat hem maar *aanleuteren*. <spreektaal>

Opmerking 1 — Voor de combinatie van het werkwoord *komen* met de infinitief of het voltooid deelwoord van een scheidbaar werkwoord met *aan-* (bijv. *hij komt aanlopen/aangelopen*) zie men onder meer 8·6·2·3/III D. Dergelijke samenstellingen met *aan-* komen niet of nauwelijks in de persoonsvorm voor. —

Opmerking 2 — Vormingen van het type '*aan* + werkwoord' kunnen naar de betekenis tot meer dan één groep behoren. Zo hoort *aanschreeuwen* in (*ia*) tot de eerste groep en in (*ib*) tot de derde:

- (ia) Ik *schreeuwde* hem *aan*.
 (ib) Hij laat dat kind maar *aanschreeuwen*. <spreektaal>

Het werkwoord *aandoen* in (ia) is tot de eerste groep te rekenen, in (ib) tot de tweede:

- (iia) Het schip *deed* de haven *aan*. / *Ze deed* haar vest *aan*.
 (iib) Ik *doe* de lamp *aan*.

Terloops zij opgemerkt dat *aandoen* ook voorkomt in een niet-systematisch af te leiden betekenis. Vergelijk de uitdrukkingen: *iemand een proces aandoen* en *iets kan onaangenaam aandoen*. —

B **ONSCHEIDBAAR** De enige bestaande werkwoorden zijn *aanbidden*, *aanhoren*, *aanschouwen* en *aanvaarden* (waarnaast geen werkwoord *vaarden* bestaat), met als voltooid deelwoord respectievelijk: *aanbeden*, *aanhoord*, *aanschouwd* en *aanvaard*. In archaisch taalgebruik komen de eerste drie werkwoorden ook wel voor als scheidbaar samengestelde werkwoorden. Het voltooid deelwoord is dan respectievelijk: *aangeboden*, *aangehoord* en *aangeschouwd*.

In normaal taalgebruik heeft *áánhoren* als scheidbaar samengesteld werkwoord toch een heel andere betekenis dan *aanhóren* als onscheidbaar samengesteld werkwoord, vergelijk:

Hoor hem eens *áán!* (= ‘moet je hem eens horen!’)
 Heer, *aanhóór* ons gebed. (= ‘luister naar ons gebed en verhoor het’)

Het verschil tussen *aanbidden* als scheidbaar samengesteld werkwoord en *aanbidden* als onscheidbaar samengesteld werkwoord is nog subtieler, vergelijk de volgende dichtregels:

’k aanbid u, dierbre ga!
 ’k aanbid u; neen ik bid u aan.

Het gebruik van ’k *aanbid u* in de betekenis ‘ik bemin u hartstochtelijk’ is heel gewoon. Het minder gebruikelijke *ik bid u aan* heeft de oorspronkelijke betekenis van ‘bidden tot’ nog als enige betekenis bewaard.

2 *achter-*

A **SCHIEDBAAR** Het gebruik van *achter* in scheidbare samenstellingen is beperkt tot gevallen als *achterblijven*, *achtergaan*, *achterhouden*, *achterlaten*, *achterliggen*, *achterlopen*, *achterstaan*, *achterstellen* en *achtervoegen*. *Achter* drukt een plaatsverhouding uit (letterlijk of figuurlijk).

B **ONSCHEIDBAAR** De enige onscheidbaar samengestelde werkwoorden met *achter* zijn *achterhalen* (voltooid deelwoord: *achterhaald*) en *achtervolgen* (voltooid deelwoord: *achtervolgd*).

3 *af-*

Naar de betekenis kunnen drie groepen van scheidbare werkwoorden met als eerste lid *af* onderscheiden worden.

- a Het bijwoord drukt een 'scheiding, verwijdering' uit. Het procédé is productief. Voorbeelden zijn *afbeitelen*, *afbekeren*, *afbellend*, *afbijten*, *afgieten*, *afnemen*, *afspelen* (bijv. *een bandje afspelen*), als in:

Hij is duidelijk van het christendom *afbekeerd*.
Je hebt al het moois ervan *afgekeken*.

- b *Af* kan een perfectief betekenismoment toevoegen aan de samenstelling; de samenstelling duidt dan het voltooiën aan van de werking ('tot het einde toe'). Het procédé is productief. Naast vormen als bijvoorbeeld *afbouwen*, *aflopen*, *afmaken*, *afstuderen*, *afwerken* (bijv. in: *voor vandaag zijn we afgewerkt*), zou men ook kunnen vormen *afcorrigeren*, *afstylen*:

Geef me dat stapeltje opstellen maar eens aan, dan zal ik die *afcorrigeren*.
Laat me eerst even deze brief *afstylen*.
Je mag dit programma nog even *afkijken*, en dan moet je naar bed.

Een verwante betekenis hebben onder meer *afrijden* ('rij-examen afleggen'), *afzwellen*: 'door een bepaalde proef af te leggen iets voltooiën'. Ook *afstuderen* zou hiertoe gerekend kunnen worden.

- c Veel vormen met *af* krijgen een pejoratieve betekenis, vaak, maar niet altijd, gepaard aan de perfectieve betekenis van *b*. Ze worden gecombineerd met (*heel*) *wat*. Het procédé is productief. Voorbeelden zijn *afkletten*, *afprutsen*, *aflessen* en *afkijken* resp. in de zinnen:

We hebben samen heel wat *afgekletst*.
Er wordt heel wat *afgeprutst* in dit land!
Er wordt nogal wat *afgelest* tegenwoordig. (gezegd van autorijlessen)
We hebben samen heel wat *afgekeken*.

4 *bij*-

Het bijwoord *bij* komt in scheidbare samenstellingen gecombineerd met werkwoorden voor in twee verwante types:

- a Een systematische bijdrage tot de betekenis van de scheidbare samenstelling levert *bij* in vormen van het type: *bijblijven*, *bijhangen*, *bijhalen*, *bijhechten*, *bijhouden*, *bijliggen*, *bijraken*, *bijstoten*, *bijwonen*, *bijzetten* en *bijzitten*. Al deze samenstellingen hebben het betekenismoment 'nabijheid' gemeen. Het procédé is niet productief.
- b In de volgende gevallen geeft *bij* aan de samenstelling systematisch de betekenis 'complementering/aanvulling' van de werking die door het werkwoord zonder *bij* wordt genoemd. Dit procédé is productief. Naast werkwoorden als *bijbetalen*, *bijboeken* en *bijkleuren* zijn ook mogelijk: *bijeten*, *bijdokken*, *bijslapen* enz., bijv. in de zinnen:

Na zo'n lange vasten moet ik natuurlijk wel *bijeten*.
Voor zo'n duur cadeau moeten we wel *bijdokken*.
Het is beter voor hem dat hij wat *bijslaapt*.

5 *binnen-*

Alle werkwoorden die op een of andere wijze een 'voortbewegen' betekenen, kunnen met *binnen* (in de richtingaanduidende betekenis) scheidbare samenstellingen vormen. Het procédé is productief. Naast samenstellingen als *binnengaan*, *binnenglippen*, *binnenkomen*, *binnenrijden*, *binnenvaren* kan men ook vormen *binnenrollen*, *binnensijpelen*, *binnenstompelen*, enz. Enkele voorbeeldzinnen zijn:

Iedereen keek verbaasd op toen hij *binnenstompelde*.
Hij probeerde ongemerkt *binnen* te *glippen*.

Verder kan *binnen* ook met andere werkwoorden gecombineerd zijn. Het bijwoord geeft ook hier weer de richting of het doel aan van de werking. Voorbeelden waarin het tweede lid geen werkwoord is dat een manier van voortbewegen aanduidt, zijn:

binnenbrengen, binnendragen, binnenhouden, binnenkrijgen
(bijv. in: *de patiënt kon geen voedsel binnenkrijgen*), binnenlaten, binnenroepen, binnensmokkelen.

Opmerking 1— Meestal kan men een met *binnen* samengesteld werkwoord vervangen door een omschrijving met *naar binnen* en het ongelede werkwoord, behalve wanneer de plaats in de richting waarvan de werking zich uitstrekt met name genoemd wordt (zoals in (ii)). Vergelijk met elkaar:

- (ia) Mag ik binnengaan? <regionaal>
- (ib) Mag ik naar binnen gaan?
- (iia) De tanker is de haven binnengevaren.
- (iib) De tanker is de haven naar binnen gevaren. <uitgesloten>.

In de andere gevallen doen zich regionale verschillen voor (vgl. (ia) en (ib)), maar ook afgezien daarvan is variatie mogelijk, vgl. bijv. met elkaar *de oogst binnenhalen/binnenrijden*, en *iets door het raam naar binnen halen/de auto naar binnen rijden*. Zie overigens ook 21·9·2.—

865

Opmerking 2— In zinnen waarin het doel van de richting genoemd wordt, zoals in (iia), is het ook mogelijk *binnen* als een achterzetsel op te vatten. Er is dan geen sprake van een samengesteld werkwoord. Vergelijk met (iia) de volgende zin:

- (iic) De tanker is *de haven binnen* gevaren.

De geursiveerde richtingsbepaling is vergelijkbaar met gevallen als *het bos uit (lopen)*, *de garage in (rijden)* enz. Er is overigens nogal wat onduidelijkheid omtrent deze kwestie. Zie onder meer 9·2. Vergelijk met (iic) verder:

620

- (iic) De schipper heeft het schip de haven binnengevaren.—

6 *boven-*

Het bijwoord *boven* komt maar in een beperkt aantal scheidbaar samengestelde werkwoorden voor. Het duidt een richting aan, bijv. in *bovenkomen*, *bovenkrijgen*, *bovenspartelen*, soms een plaats, bijv. in *bovendrijven*, *bovenliggen* (bij een worsteling). Het procédé is niet-productief.

Opmerking— Ten aanzien van een omschrijving met *naar boven* geldt m.m. hetzelfde als wat in de opmerking bij *binnen-* gezegd is.

7 *buiten-*

Het gebruik van *buiten* in scheidbare samenstellingen is beperkt tot gevallen als *buitenkomen*, *buitenwerpen*, *buitenzetten*; *buitensluiten*, waarin het bijwoord een richting of een plaats aanduidt. Het procédé is niet-productief.

Opmerking— Ten aanzien van een omschrijving met *naar buiten*, vergelijk men met *binnen-*. Deze mogelijkheid bestaat niet bij een werkwoord als *zetten* (bijv. *wil je de vuilniszak buiten zetten?*). Een andere omschrijvingsmogelijkheid is: *eruit gooien*, *eruit slaan*, enz. —

8 *door-*

A SCHEIDBAAR Hierbij kunnen de volgende betekenisgroepen onderscheiden worden, waarbij echter overgangsvallen mogelijk zijn:

a De betekenis van de samenstelling kan omschreven worden als 'voortgaan met, blijven + ongeleed werkwoord'. Het werkwoordelijke deel van de samenstelling moet een handeling of een proces uitdrukken en moet onovergankelijk (gebruikt) zijn. Vergelijk bijv. de zinnen (1*b*) en (2), die uitgesloten zijn, met zin (1*a*):

(1*a*) Ze eten maar door.

(1*b*) Ze eten hun boterhammen maar door. <uitgesloten>

(2) Ze liggen maar door. <uitgesloten>

Het procédé is productief. Voorbeelden van samenstellingen met duratieve betekenis zijn:

doordrinken, doorgaan, doorgroeien, doorhameren, doorkletsen, doorroken, doorsukkelen, doorwerken, doorzeuren.

Dergelijke werkwoorden worden in een zin meestal vergezeld door het bijwoord *maar* of *al(s)maar*, bijv.

Hij surfte *maar* door, zelfs toen de zee wilder werd.

Ze breide *al(s)maar* door.

Het wintert *maar* door.

Een ietwat afwijkende betekenis is aanwezig in gevallen als *wilt u maar doorlopen*; *doorrijden a.u.b.*, gezegd tegen iemand die opgehouden heeft met *lopen*, *rijden*, enz. Voor zinnen als *hij liep het bos door* zie men 9·3·2.

Vergelijk ook met *verder-* en *voort-*.

631

- b De samenstelling betekent 'door de werking uitgedrukt in het tweede lid iets of iemand in contact brengen met een andere persoon, instantie of zaak', bijv. *iemand doorverbinden* ('iemand verbinden met een andere persoon of instantie'). Andere voorbeelden van dit produktieve procédé zijn:

(een bericht) doorbellen, (de prijs) doorberekenen, (iets) doorgeleiden, (iets) doorgeven, (iets) doorsturen, (een geheim) doorvertellen, (een patiënt) doorverwijzen.

Op dezelfde manier kan *doortikken* gevormd worden als in:

De voetballer *tikte* de bal handig *door*.

Zie ook bij *verder*-.

- c De betekenis kan omschreven worden met 'door ... heen', bijv. *doorstrepen* 'een streep halen door iets heen'. Ook in deze betekenis is het procédé produktief. Voorbeelden zijn:

doordringen (in/tot), (een boek) doorkijken, doorkrassen, (een patiënt) doorlichten, (een zaak) doorspreken.

Vaak is het betekenselement 'stuk; in tweeën' aanwezig, bijv. *een stok doorbreken*, *z'n rug doorliggen*, *z'n schoenen doorlopen*, *z'n knie doorvallen*, en verder:

doorknippen, doorprikken, doorroesten, doorscheuren, doorslaan, doorsnijden, doorzagen

waarnaast ook *doorvaren* gevormd kan worden, bijv. in:

Bij de opening van het nieuwe kanaal werd het lint *doorgevaren*.

De werkwoorden uit deze groep zijn niet altijd scherp af te grenzen van de onder B vermelde onscheidbare samenstellingen.

- B **ONSCHEIDBAAR** Met behulp van *door* worden onscheidbaar samengestelde werkwoorden gevormd die betekenen: 'de werking die door het werkwoordelijk deel wordt genoemd, strekt zich geheel uit door de zaak heen waarop die werking gericht is', bijv. *doorboren* (in: *hij doorboorde de muur; de kogels hadden hem doorboord*): '(zich) boren door ... heen', *doorwaden* (in: *een rivier doorwaden*): 'waden door ... heen'. Het verschil met scheidbare samenstellingen met vergelijkbare betekenis is niet altijd duidelijk (vgl. A*c*). Wel ontbreekt bij de onscheidbare samenstellingen het betekenselement 'in stukken', 'kapot', dat vaak aanwezig is bij de scheidbare. Vergelijk bijv.:

(3a) De waterleiding is *dóórgevroren*. (= 'kapot gevoren')

(3b) De grond is helemaal *doorvróren*. (= 'door vorst doortrokken')

Vaak hebben de onscheidbare samenstellingen een meer figuurlijke betekenis in vergelijking met de scheidbare, bijv.:

- (4a) Hij *doorziet* de truc meteen. (doorziën; onscheidbaar)
- (4b) Hij *ziet* de vergaderstukken gauw nog even *door*. (dóórzien; scheidbaar)
- (5a) Binnen de kortste keren hadden ze de code *doorbroken*. (doorbréken; onscheidbaar)
- (5b) De priester had de hostie *doorgebroken*. (dóórbreken; scheidbaar)
- (6a) De drie grote rivieren *doorsnijden* Nederland. (doorsnijden; onscheidbaar)
- (6b) Ze *sneden* de banden *door*. (dóórsnijden; scheidbaar)

Soms is de betekenis 'de werking geschiedt grondig, door en door' of 'de werking strekt zich over een gehele oppervlakte of ruimte uit', bijv. in (3b) en in:

- (7) Het landschap is *doorsneden* door wegen.

Andere voorbeelden zijn *doorploegen*, *doorpriemen*, *doorrijgen*, *doorsteken*, *doorwerken*, *doorzeven*. Dergelijke werkwoorden komen vaak als voltooid deelwoord (c.q. adjectief) voor, bijv. *doorregen spek*.

Bij de laatste groep sluit zich ook *doorstrépen* aan in de betekenis 'helemaal voorzien van strepen'. Zie ook 8·5·3.

514

9 *heen-*

Het bijwoord *heen* komt voor als eerste lid in scheidbaar samengestelde werkwoorden als: *heengaan*, *heenlopen*, *heenrijden*, (*zich*) *heenspoeden*, *heensnellen*, *heenvlieden* en *heenzenden*. Het procédé is niet produktief. De genoemde samenstellingen behoren allemaal tot de schrijftaal of tot het archaïsch taalgebruik; dit in tegenstelling tot de samenstellingen met *weg*, die er qua betekenis veel overeenkomst mee vertonen (zie onder *weg-*).

Voor gevallen als *waar loop jij heen*, e.d. (= 'naartoe') zie men 9·3·2, voor gevallen als *hij liep om me heen*, 9·3·3.

631
633

10 *in-*

Met *in-* kunnen scheidbaar samengestelde werkwoorden gevormd worden, waarvan de belangrijkste betekenisgroepen zijn:

- a De samenstelling heeft de betekenis '(iets/iemand) door de werking uitgedrukt in het tweede lid (doen) komen in iets of iemand'. Het procédé is produktief. Voorbeelden zijn:

(giftige lucht) inademen, inbreken, (de bal) ingooien, (een touw) inhalen, (een gedenkplaat) in metselen, (een wasvoorschrift) innaaien, inregenen, (iets) inslikken, (geld) insluiten, (straatstenen) instampen, (winterpeen) inzaaien.

Voor zover het overgankelijke werkwoorden betreft, heeft de werking betrekking op het lijdend voorwerp, dat 'ergens in gebracht wordt' (bijv. *de zalf goed inwrijven*). Dat is niet zo in gevallen als *de huid inwrijven* (met zalf), *een ketting insmeren* (met olie), *een bandje inspreken*, waar door de werking iets anders 'gebracht wordt in wat het lijdend voorwerp aanduidt'.

Gevallen als *we liepen het bos in* en *hij blies de rook de kamer in*, worden behandeld in 9·3·2. Het gaat hier om zinnen waarin het werkwoord een manier van (doen) voortbewegen uitdrukt en waarbij de plaats in de richting waarvan de beweging gaat, genoemd wordt. 631

- b De betekenis van 'binnenwaartse richting' is verbleekt of geheel afwezig, ten voordele van de betekenis 'stuk maken of gaan; kleiner maken of worden door de werking' (vgl. *inkorten*). Het procédé is productief. Voorbeelden zijn:

indrukken, induwen, (een ruit) ingooien, inkrimpen, (een jurk) innemen, inschoppen, instampen, inzakken

waarnaast gevormd kan worden *inmaaien* als in de zin:

In het najaar moet het gras drie centimeter *ingemaaid* worden.

Enigszins anders is de verhouding in *een zoom inleggen*, waarbij niet de zoom maar een kledingstuk nauwer of korter gemaakt wordt.

- c De betekenis van de samenstelling is 'door de werking genoemd in het tweede lid iets in gebruik nemen of (zichzelf) geschikt maken voor functioneren'. Het procédé is productief. Voorbeelden zijn:

inhuldigen, (zich) inlezen, (schoenen) inlopen, inluiden, (een auto) inrijden, (zich) inspelen, (zich) inwerken, inwijden, inzegenen.

Opmerking—Werkwoorden als *indommelen*, *inslapen*, *in sluimeren* hebben een inchoatieve betekenis ('beginnen te -'). —

11 *langs-*

Dit bijwoord kan uitsluitend gecombineerd worden met werkwoorden die een beweging aanduiden. Het procédé is dan productief: *langsfietsen*, *langsgaan*, *langskomen* zijn een paar voorbeelden hiervan. Zo kan men ook vormen: *langshuppelen* als in de zin:

Ik was verrast toen ik hem *langs* zag *huppelen*.

De op deze manier gevormde samenstellingen zijn scheidbaar. *Langs* heeft de betekenis 'voorbij'.

Zie overigens ook 9·3·2. 631

12 *mee-* (*mede-*)

Met *mee* kunnen scheidbaar samengestelde werkwoorden gevormd worden. Het bijwoord geeft de betekenis 'begeleiding' aan de samenstelling, bijv. *meebrengen*, *meesturen*, *meegeven*, of de betekenis 'verbondenheid met anderen die een bepaalde handeling verrichten' (solidariteit), bijv. *meedansen*, *mee-doen*, *meedrinken*, *meeknorren*, *meespelen*, *meezingen*, enz. Het procédé is productief. Enkele voorbeeldzinnen zijn:

Waarom zou je niet een glaasje met ons *meedrinken*?
Het geknor van de biggetjes werkte zo aanstekelijk dat hij *mee* begon te *knorren*.

Als schrijftalige, soms archaische, nevenvorm komen soms samenstellingen met *mede-* voor, bijv. *medewerken, medenemen, mededingen, medebrengen, mededelen*. Vergelijk met de substantieven, 2·6·2·5.

108

Opmerking—Bij samenstellingen met de eerste betekenis ('begeleiding') moet het werkwoord een verandering of verplaatsing uitdrukken. In andere gevallen is er geen sprake van een samenstelling, bijv. niet in: *Kan ik morgen met u mee?* en *Heb je al je boeken mee?* <regionaal>. In deze zinnen kan *mee* eventueel wel beschouwd worden als restant van een werkwoord als *meerijden* resp. *meebrengen*.—

13 *mis-*

A SCHEIDBAAR Met het bijwoord *mis* kunnen scheidbaar samengestelde werkwoorden gevormd worden met als betekenis 'fout, verkeerd of niet doen wat het werkwoordelijk deel uitdrukt'. Het procédé is productief. Van de vele gangbare samenstellingen van dit type noemen we slechts: *misgrijpen, mislopen* (vgl. *een buitenkans mislopen*, d.i. niet lopen/hebben, en *de kans lopen*), *misstappen, mistasten*. Zo kan men ook vormen: *missnijden* of *misponsen*, resp. als in de zinnen:

Je hoeft echt niet bang te zijn dat die chirurg *mis* zal *snijden*.
Als je een kaart *misponst*, neem je gewoon een nieuwe.

B ONSCHEIDBAAR In dezelfde betekenis als vermeld onder A komen ook onscheidbaar samengestelde werkwoorden voor. We noemen hier *misbruiken, misdoen, mishandelen, misleiden, mismaken, misstaan, misvormen, zich misdragen*, met de betekenis 'verkeerd, niet goed + werkwoord' en *misgunnen, miskennen, mislukken*, met de betekenis 'niet gunnen/erkennen/lukken'. De klemtoon ligt in al deze gevallen op het werkwoordelijke tweede lid. In tegenstelling tot het scheidbare type is het procédé hier niet productief, behalve in regionaal taalgebruik vooral ter vorming van wederkerende werkwoorden. Voorbeelden zijn:

misgeven, misleggen, misschatten, mispeuteren;
(zich) miskopen, (zich) mislopen, (zich) mispakken, (zich) misrijden, (zich) misschrijven, (zich) misspreken. <regionaal>

In een aantal gevallen is vrijwel alleen het voltooid deelwoord van een onscheidbaar werkwoord gebruikelijk, bijv. *de koe heeft miskalfd; heb ik iets miszegd; de boom is misgroeid* <regionaal>; (*heeft*) *misdrukt/misbouwd*. Soms is er sprake van adjectieven bijv. *mismaakt, misplaatst, misdeeld*.

14 *na-*

In alle scheidbaar samengestelde werkwoorden waarin *na* optreedt, is het betekenismoment 'in ruimte of tijd volgend op' aanwezig. We onderscheiden een drietal subgroepen:

- a Een groep samenstellingen vertoont, naast het reeds genoemde betekenis-moment geen bijkomende betekenis. Dit procédé is productief. Voorbeelden met een ruimtelijk betekenselement zijn (*iemand*) *nakijken*, *nalopen*, *naslepen*, (*iemand*) *naroepen*. Het werkwoord moet een beweging uitdrukken of een manier van kijken of roepen (vgl. met *achterna-*, sub 11). Voorbeelden met een element van tijd in de betekenis zijn: *nabloeien*, *nabestellen* (van foto's), *naklinken*, *nadruppelen*. Op overeenkomstige wijze kan men ook vormen *naspetteren* of *nahinken* in de zinnen:

De motor spetterde en *spetterde* nog wat *na* en begaf het toen helemaal.

Jozef wilde aanvankelijk niet mee vanwege zijn zere been, maar toen we goed en wel vertrokken waren *hinkte* hij ons toch *na*.

- b De tweede groep samenstellingen heeft een aanvullend betekenis-moment 'controleerende activiteit'. Het procédé is productief; het werkwoordelijke deel moet dan wel een werking aanduiden die men normaliter controleert door de werking nogmaals te verrichten. Voorbeelden zijn onder meer *nagaan*, *nakijken*, *nalopen*, *nameten*, *napeilen*, *narekenen*, *nasnuffelen*, *naspeuren* en *nazien*.

(We weten niet zeker of het peillood de bodem heeft geraakt.) Ik zal het nog eens *napeilen*.

Het lijdend voorwerp is bij de bedoelde werkwoorden beperkt tot een nietlevend voorwerp, vergelijk bijv. *iemand nakijken* ('achterna') met *hij keek de motor na*. Een zin als

De dokter zal me wel eens *nakijken*.

klinkt dan ook ironisch.

- c Een aantal samenstellingen met *na* heeft een aanvullend betekenis-moment 'imiterende activiteit'. Het procédé is productief. Gangbaar zijn onder meer *napraten*, *natekenen*, *nazeggen*, *nazingen*. Zo kan men ook vormen: *nafluiten*, *nalopen*, vergelijk:

Ik zal het eerste stuk éénmaal spelen en dan *fluit* jij het *na*.

Je praat hem niet alleen *na*, je *loopt* hem zelfs *na*.

15 *neer-* (*neder-*)

Dit bijwoord geeft in scheidbare samenstellingen een neerwaartse richting aan (gewoonlijk minder sterk dan 'naar beneden', dat meer een ruimtelijke verandering aanduidt). De neenvorm *neder* komt uitsluitend voor in de schrijftaal en in archaisch taalgebruik. Het procédé is productief wanneer het werkwoordelijke lid van de samenstelling een manier van (zich) voortbewegen of verplaatsen noemt of wanneer dat werkwoord een werking aanduidt die tot doel heeft iets of iemand te laten neerkomen (causatief). In het laatste geval kan de betekenis in veel gevallen omschreven worden met 'door de werking op de grond doen neerkomen'. Voorbeelden zijn respectie-

velijk:

neerdalen, neerploffen, neerstrijken, neervallen; neerduwen, neerknuppelen, neerleggen, neerslaan, neersmijten, neersteken, neerstampen, neerzetten.

Voorbeelden van samenstellingen met als tweede lid een werkwoord dat een andere dan de hierboven vermelde betekenis heeft, zijn: *neerlaten, neerliggen, neerschrijven, neertellen, neerzien, neerzitten*.

16 *om-*

A SCHEIDBAAR Met *om* kunnen scheidbaar samengestelde werkwoorden gevormd worden, die in de volgende betekenisgroepen in te delen zijn.

a Het bijwoord *om* geeft aan de samenstelling de betekenis 'met een omweg'. Dit procédé is produktief als het werkwoordelijk deel een beweging uitdrukt. Naast gangbare vormen als *omlopen* en *omrijden* kunnen we dus ook vormen *omstappen*, zoals in:

Willemijntje kon met haar autoped niet over de sloot springen en moest helemaal *omstappen*.

b De samenstellingen met *om* kunnen een 'door de werking veroorzaakte omkering of verandering' aanduiden. Het procédé is produktief. Voorbeelden zijn:

ombuigen, omdraaien, (het stuur) omgooien, ompraten, omscholen, omsmelten, omwerken.

Hiernaast kunnen bijv. ook gevormd worden *omredeneren* of *omnummeren*, resp. als in de zinnen:

Hij heeft zich weer eens laten *omredeneren*.
Deze boeken zijn nog niet *omgenummerd*. (gezegd i.v.m. veranderingen in een bibliotheek)

c De betekenis van de samenstelling is 'door de werking uitgedrukt in het tweede lid uit z'n evenwicht raken of brengen'. Het procédé is eveneens produktief. Voorbeelden zijn:

omduwen, omgooien, omhakken, omkantelen, omkegelen, omschoppen, omslaan, omstoten, omvallen, omwerpen.

Vergelijk ook met *omver-*. De precieze verhouding tussen beide groepen is echter vooralsnog niet helemaal duidelijk.

d *Om* kan aan de samenstelling waarin het optreedt de betekenis 'rondom' geven. Dit procédé is niet produktief. Voorbeelden zijn: *ombinden, omdoen, omgorden, omhangen, omknopen, omsnoeren, omspelden*.

e De betekenis die *om* bijdraagt tot die van de samenstelling in zijn geheel, kan omschreven worden met 'her- en derwaarts', 'naar alle kanten'. Het procé-

dé is niet produktief. We noemen hier: *omdolen, ombazuinen, omroepen, omspaten* en *omzwerfen*. Vergelijk ook met *rond-*.

f In combinatie met *zien* of *kijken* of met een synoniem daarvan kunnen met behulp van *om* samenstellingen gevormd worden die betekenen 'het hoofd draaien en de blik naar achteren wenden'. In tegenstelling tot vormen met *achterom* (zie onder 11) is dit procédé niet produktief. Een voorbeeld is: 509

omblikken.

B **ONSCHIEDBAAR** De niet-scheidbare samenstellingen bestaande uit *om* plus een werkwoord hebben de volgende betekenis gemeen: 'de werking die door het ongelede werkwoord wordt aangeduid, wordt zodanig op een zaak gericht, dat ze die zaak helemaal omsluit'. We noemen hier: *ombinden, ombruisen, omdartelen, omfladderen, omftikeren, omgrijpen, omgroeien, omhangen, omklemmen, omklotsen, omkronkelen, omschijnen, omspoelen, omvatten* en *omwaaien*. Het procédé is niet produktief. Dergelijke werkwoorden zijn vaak schrijftalig of archaisch. We illustreren het gebruik van bovengenoemde werkwoorden aan de volgende zin:

Met beide armen *omklemde* het kind zijn moeder.

Sommige van de genoemde werkwoorden kunnen ook voorkomen als scheidbaar samengestelde werkwoorden; de klemtoon valt dan niet op het werkwoordelijk deel. Zo is *omgorden* in (1) gebruikt als een scheidbaar samengesteld werkwoord, in (2) als een niet-scheidbaar samengesteld werkwoord:

- (1) *Ze gordde* een schort *om*.
- (2) *Ze omgordde* het lichaam met een fraai gewaad.

17 *onder-*

A **SCHIEDBAAR** De betekenis van de scheidbaar samengestelde werkwoorden die gevormd worden met behulp van het bijwoord *onder*, kan meestal afgeleid worden op grond van de betekenis van de samenstellende delen. Zo betekent *onderbinden* in *de schaatsen onderbinden*: 'onder de voeten binden', en kan (*iemand*) *onderduwen* betekenen: 'onder water duwen'. Het procédé is produktief. Andere voorbeelden zijn:

onderblijven, onderdrukken, onderduiken, ondergaan (van de zon), *onderlopen, onderspitten, onderspoelen, onderstoppen*.

In een aantal samenstellingen heeft *onder* de betekenis 'te weinig', bijv. *onderbetalen, onderbelichten, onderwaarderen, onderverzeker*. Van dergelijke werkwoorden zijn meestal alleen de infinitief en/of het voltooid deelwoord gebruikelijk. Vergelijk met *over* ('te veel'): 19B, *Opmerking*.

504

B **ONSCHIEDBAAR** De betekenis die de niet-scheidbare samenstellingen met *onder* gemeen hebben, kan moeilijk omschreven worden. Alle werkwoorden van dit type zijn overgankelijk. Het procédé is niet produktief. We noemen hier: *onderdrukken, ondergraven, onderheien, onderschatten, onderschragen, ondersteunen, onderstrepen, onderstutten, ondertekenen* en *ondervragen*.

18 *op-*

Naar de betekenis die *op* kan bijdragen tot de scheidbare samenstellingen waarin het optreedt, kunnen de volgende groepen onderscheiden worden.

- a De samenstelling met *op* heeft het betekenselement 'richting'. Meestal betreft het een naar boven gerichte beweging (zoals in *oppompen*), maar soms wordt een horizontale beweging aangeduid (zoals in *opschuiven*). Het procédé is productief. Behalve de gegeven voorbeelden *oppompen* en *opschuiven* zijn nog te noemen:

opbaggeren, opduwen, opgraven, oprapen, opstaan, optillen.

Gevallen als *ze liep de trap op* e.d. worden behandeld in 9.3.2.

631

- b Bij de volgende groep is de werking die door het werkwoordelijk deel wordt genoemd, op een doel of resultaat gericht. Tot deze groep zijn te rekenen: *opdrogen*, *opfokken*, *opleiden*, *opruimen* en andere. Een aantal werkwoorden krijgen als bijkomend betekenselement 'weg': de zaak waarnaar het object verwijst verdwijnt onder invloed van de werking die door het werkwoordelijk deel wordt genoemd. In deze betekenis is het procédé productief. Voorbeelden zijn:

opdrinken, opeten, opgebruiken, opknabbelen, opsnoepen, opsouperen.

- c In de spreektaal komen nogal wat werkwoorden voor die een 'zich verwijderen' aanduiden. Vaak verschijnen deze in imperatiefvorm (1) of als infinitief die afhankelijk is van een hulpwerkwoord (2). Tot dit type behoren *opdonderen*, *opkrassen*, *oplazeren*, *oprotten*, e.a.

(1) *Donder op!* <spreektaal>

(2) Ik denk dat ik maar eens ga *opkrassen*. <spreektaal>

- d *Op* betekent 'bijeen' in *ophopen*, *oprollen*, *opslaan* en *optellen*. Dit procédé is niet productief.

- e De samenstelling met *op* duidt een 'aansporing' aan in: *opjatten*, *oppoken*, *oprakelen* en *opstoken*. Dit procédé is niet productief.

- f De samenstelling met *op* bevat het betekenselement 'te voorschijn' in: *opbrengen*, *opeisen*, *opvragen* en *opzoeken*. Dit procédé is niet productief.

19 *over-*

- A SCHEIDBAAR Het bijwoord *over* kan als eerste lid van scheidbaar samengestelde werkwoorden fungeren, die in de volgende betekenisgroepen te onderscheiden zijn:

- a *Over* geeft aan de samenstelling een betekenselement 'verplaatsing'. Het procédé is productief. Voorbeelden zijn:

overbrieven, overdrijven, overduwen, overgieten, overhevelen, overmaken, overseinen, overvaren, overzetten.

Op overeenkomstige wijze kan gevormd worden *overdruppelen* als in de zin:

Hij wilde een klein beetje van het geneesmiddel *overdruppelen* in een klein flesje, zodat hij het mee kon nemen op reis.

Gevalen als *hij zwom het kanaal over* worden behandeld in 9·3·2.

631

- b De samenstelling betekent: 'opnieuw de werking verrichten die door het werkwoordelijk deel wordt genoemd'. Dit procédé is productief. Gangbaar zijn bijvoorbeeld: *overdoen* en *overlezen*. Zo kan men ook vormen: *overstrijken* als in de zin:

(Die zakdoek is niet goed gestreken.) Wil je die nog eens *overstrijken*?

- c De samenstellingen met *over* kunnen een imiterende activiteit ('door te - een tweede exemplaar van iets vervaardigen') aanduiden. Deze groep is nauw verwant met de vorige. Voorbeelden zijn *overschrijven*, *overtekenen*, *overtikken*, bijv. in:

Wil je dat staatje voor me *overtikken*? (Ik heb een kopie nodig en het kopieerapparaat is kapot.)

- B ONSCHEIDBAAR De betekenis van niet-scheidbare samenstellingen die beginnen met *over* is: 'de werking die door het werkwoordelijk deel wordt genoemd, vindt in te grote mate plaats'. Het procédé is productief. Voorbeelden zijn onder andere: *overhaasten*, *overladen*, *overvoederen*, *overzouten*.

De vormingen gaan vaak vergezeld van een wederkerend voornaamwoord, vergelijk: *zich overeten*, *zich overrekken*, *zich overwerken* enz.

Opmerking — In deze betekenis komen ook werkwoorden voor met de klemtoon op het eerste lid van de samenstelling. Toch is het niet duidelijk of deze werkwoorden scheidbaar dan wel onscheidbaar zijn, te meer daar in heel wat gevallen (vrijwel) uitsluitend de infinitief en/of het voltooid deelwoord (c.q. adjectief) gebruikelijk zijn. Voor zover het voltooid deelwoord met *-ge-* gevormd wordt, lijkt de vorming ervan op scheidbaarheid te wijzen. Als dan al een vervoegde werkwoordsvorm gebruikt wordt, lijkt er daarentegen voorkeur te bestaan voor onscheidbaarheid. Vergelijk bijv. *overbejagen*—*overbejaagd*; *overbelasten*—*overbelast*; *overbelichten*—*overbelichtte* (of *belichtte over*)—*overbelicht*; *overcompenseren*—*overcompenseerde*—*overgecompenseerd*; *overdisponeren*—*overgedisponeerd*; *overfinancieren*—*overgefinancierd*; *overgeneraliseren*—*overgegeneraliseerd*; *oververhitten*—*oververhitte*—*oververhit*; *oververtegenwoordigen*—*oververtegenwoordigd*; *oververzekerden*—*oververzekerde*; *overwaarden*—*overwaardeerde* (of: *waardeerde over*)—*overgewaardeerd*. Alleen als deelwoord (c.q. adjectief): *overbevolkt*, *overgecultiveerd*. Overigens komen heel wat substantieven op *-ing* voor zonder dat een overeenkomstige infinitief gebruikelijk is (bijv. *overbesteding*, *overbevissing*, *overbewoning*, enz.). —

Niet tot de genoemde betekenisgroep behoren onscheidbaar samengestelde werkwoorden als *overbluffen*, *overdekken*, *overdenken*, *overgieten*, *overgroeien*, *overheersen*, *overkijken*, *overnachten*, *overpeinzen*, *overrijden*, *overschrijven*, *oversproeien*,

overstromen, *overwoekeren* en *overzien*, voor de betekenis waarvan men naar een woordenboek verwezen wordt.

20 *rond-*

Met behulp van dit bijwoord kunnen scheidbare samenstellingen gevormd worden als *rondbazuinen*, *rondbrengen*, *rondlopen*, *rondrijden*, *rondtrekken* en dergelijke. De betekenis van de samenstelling is ‘de werking die door het werkwoordelijk deel wordt genoemd, geschiedt naar alle richtingen (bijv. *rondbazuinen*) of her- en derwaarts (bijv. *rondrijden*)’. Het procédé is productief. Naast de reeds genoemde gangbare vormen kan men ook vormen: *rondsteppen* als in:

Als een bezetene *stepte* hij *rond* in dat gekke indianenpak van hem.

Sommige werkwoorden kunnen ook betekenen ‘een kring beschrijven’, bijv. *rond|rijden* (*we rijden het plein rond*), *rond|fietsen*, *rond|wandelen*, enz. (zie hiervoor 9·3·2).

631

21 *samen-*

Zeer gemakkelijk kan men scheidbare samenstellingen vormen door het bijwoord *samen* te combineren met een werkwoord. De betekenis die de samenstellingen gemeen hebben is ‘(dichter) bijeen, bij elkaar zijn, raken of brengen’. Op deze manier kunnen zowel onovergankelijke werkwoorden gevormd worden (als in: *wij kwamen ieder jaar samen*) als overgankelijke (bijv. *ik drukte de eierschaal tussen mijn vingers samen*). Het procédé is productief. We noemen slechts een paar van de vele gangbare vormen: *samenballen*, *samenbrengen*, *samenroepen*, *samenstromen*, *samenvloeien*. Zo kan men ook vormen: *samenkruipen* als in de zin:

Toen hij terugkwam in de kille schuilkelder, waren ze *samengekropen* in een hoekje onder de trap.

22 *tegen-*

Naargelang van de betekenis van het bijwoord *tegen* kunnen twee groepen scheidbare samenstellingen onderscheiden worden.

a Samenstellingen die in betekenis overeenkomen met vormen met *toe* (zie aldaar). De samenstellingen met *toe* worden in de gesproken taal gemakkelijker gebruikt dan die met *tegen*. Het procédé is niet productief. We noemen de volgende werkwoorden: *tegenademen*, *tegenblaffen*, *tegenblikken*, *tegenblinken*, *tegendraven*, *tegengaan*, *tegengapen*, *tegengolven*, *tegenknikken*, *tegenlachen*, *tegenrollen*, *tegenrukken* en *tegenstralen*. Soms kan *tegen-* vervangen worden door *tegemeet-*: bijv. *tegemeetgaan*, *tegemeetlopen*, *tegemeetlachen*.

b In andere samenstellingen met *tegen* zit het betekenselement ‘in strijd met’, ‘in reactie op’ besloten. Dit procédé is niet productief. We noemen de volgende werkwoorden: *tegenhouden*, *tegenkanten*, *tegenmaken*, *tegenspelen*, *tegenspreken*, *tegenpruttelen*, *tegenwerken*, *tegenwerpen*.

Tegenkomen (‘ontmoeten; aantreffen’) en *tegenstaan* (‘mishagen’) behoren niet tot één van de genoemde groepen.

23 *terecht-*

Het bijwoord *terecht* maakt deel uit van de volgende scheidbare samenstellingen: *terechtbrengen*, *terechthelpen*, *terechtkomen*, *terechtwijzen* en *terechtzetten*. Al deze samenstellingen hebben het betekenselement 'op de juiste plaats' gemeen. Werkwoorden als *terechtstaan* en *terechtstellen* behoren niet tot deze groep.

24 *terug-*

Met behulp van het bijwoord *terug* kunnen talloze scheidbaar samengestelde werkwoorden gevormd worden. De betekenis van *terug* is 'in de richting van het uitgangspunt', soms 'achteruit'. Voorbeelden van dit produktieve procédé zijn:

terugbrengen, terugdringen, teruggeven, terughalen, teruglopen, terugroepen, terugschakelen, terugstorten, terugsturen, terugtrappen.

Vergelijk ook met *weer-*.

Sommige samenstellingen betekenen echter 'als antwoord dezelfde werking verrichten', bijv. *terugbellen*, *terugplagen*, *terugseinen*, *terugschrijven*, *terugtrappen*. Soms heeft *terug-* de betekenis 'nog een keer; opnieuw', bijv. *terugbellen* in: (Is er niemand aanwezig?) *O, dan bel ik wel terug*; of *terugvinden* ('opnieuw aantreffen') in: *Dezelfde thema's vind je terug in al zijn romans*.

25 *thuis-*

Met behulp van het bijwoord *thuis* zijn een beperkt aantal scheidbare samenstellingen gevormd, namelijk: *thuisblijven*, *thuishoren* (schrijftaal: *thuisbehoren*), *thuisbrengen*, *thuishalen*, *thuishouden*, *thuiskomen*, *thuis krijgen*, *thuislaten*, *thuisliggen*, *thuisvaren*, *thuisvinden* en *thuiszitten*. Het procédé is niet produktief.

26 *toe-*

Dit bijwoord komt voor in een tweetal naar de betekenis onderscheiden types:

- a In de betekenis: 'het verrichten van de werking die door het werkwoordelijk deel genoemd wordt, in de richting van of ten gunste van iets of iemand'. Dit procédé is produktief. Voorbeelden zijn:

toeademen, toeblijven, toebrullen, (iemand iets) toegooien, toelopen, toeroepen, toesissen, toesturen.

Bij deze groep sluiten zich ook *toegeven* en *toestaan* aan.

Vergelijk verder met het meer schrijftalige *tegen-* (zie 22a) en met *tegemeet-*, dat echter alleen met werkwoorden die een wijze van voortbewegen noemen, gecombineerd kan worden (*tegemeetlopen*, e.d.).

- b In de betekenis 'dicht', welke toestand het resultaat is van de werking uitgedrukt door het tweede lid van de samenstelling. Het procédé is produktief, maar ondervindt concurrentie van samenstellingen met *dicht-* (8·5·2·3/A). De voorkeur voor één van beide procédés is niet in alle delen van het taalgebied dezelfde. Voorbeelden van samenstellingen met *toe-* als eerste

lid zijn:

toebinden, toedraaien, toegooien, toehouden, toeknijpen, toeplakken, toeslaan, toestoppen.

27 *uit-*

a In een eerste reeks scheidbare samenstellingen met *uit-* ligt het betekenselement 'buitenwaartse richting' besloten, als doel of resultaat van de werking die het tweede lid noemt. Het procédé is productief. Voorbeelden zijn:

uitbeitelen, uitboren, uitdrukken, uitgeven, uithalen, uitlaten, uitmesten, uitslijpen, uitspreken, uitwerpen, uitzaaien.

Gevallen als *ze liep de kamer uit* e.d. worden behandeld in 9.3.2.

631

b In een tweede reeks samenstellingen ontbreekt het element richting, maar is wel het betekenselement 'gericht zijn op een resultaat (gewoonlijk het beëindigen) van de werking' aanwezig. Volgens dit eveneens productieve procédé gevormde werkwoorden zijn:

uitblussen, uitbroeden, uitdrogen, uitrouwen, uitwerken, uitwissen, uitzieken, uitzoeken.

Andere voorbeelden zijn:

Laat ze maar *uitruziën*.

Zo, ben je *uitgekopieerd*?

c Sommige scheidbare samenstellingen met *uit-* hebben als betekenis 'bespotten, beschimpen'. We noemen hier *uitjoelen*, *uitjouwen*, *uitfluiten*, *uitfoeteren*, *uitlachen*, *uitschelden*.

28 *verder-*

Met het bijwoord *verder* kunnen scheidbare samenstellingen gevormd worden die 'het doorgaan, voortduren van de handeling' aangeven. Voorbeelden zijn *verderlezen*, *verderrijden*, *verderwerken*. Niet iedereen beschouwt dergelijke gevallen echter als samenstellingen, zodat ze vaak in twee woorden geschreven worden. Zie ook bij *door-* en *voort-*.

29 *voor-*

A SCHEIDBAAR Het bijwoord *voor* geeft in scheidbare samenstellingen aan het werkwoord dikwijls de betekenis 'laten zien of horen hoe iets moet'. Zo kunnen samenstellingen ontstaan als *voordoën*, *voorspelen*. Het procédé is productief. Andere voorbeelden zijn *voorrekenen*, *voorspellen*, *voortekenen*, *voorzeggen*, *voorzingen*, waarnaast ook mogelijk is *voorneuriën* als in de zin:

Ik ben te verkouden om het voor te zingen, maar ik *neurie* het wel *voor*.

B ONSCHEIDBAAR Onscheidbare samenstellingen bestaande uit *voor* en een

werkwoord hebben een betekenselement 'van te voren', bijv. *voorvoelen*, *voorzeggen*, *voorzien*. Naar de betekenis sluiten zich hierbij aan *voorkomen*, *voorspellen*. Het procédé is niet produktief. Het werkwoord *vooronderstellen* heeft de klemtoon op het bijwoordelijke eerste lid, hoewel ook deze samenstelling niet scheidbaar is.

30 *voort-*

Dit bijwoord geeft in scheidbare samenstellingen aan dat de werking die door het werkwoordelijke deel wordt genoemd, blijft duren. Vaak is een bijkomend betekenselement van '(in de goede) richting' aanwezig. Het procédé is produktief. Voorbeelden zijn:

voortbestaan, voortdrijven, voorthelpen, voortploegen, voortploeteren, voortrijden, voortzetten.

Naast de vormen met *voort* komen ook in betekenis verwante vormen met *door* voor (zie bij *door*). Zo kent het Nederlands naast *voortgaan* ook *doorgaan*. De vormen met *voort* zijn over het algemeen schrijftaliger dan die met *door* of die met *verder*.

31 *weer- (weder-)*

A SCHEIDBAAR Met behulp van het bijwoord *weer* (archaisch: *weder*) kan men een beperkt aantal scheidbare samenstellingen vormen. Het procédé is in de standaardtaal niet produktief. We noemen de volgende werkwoorden: *we(d)ergeven*, *we(d)erkeren*, *we(d)erkomen*, *we(d)erkrijgen*, *we(d)ervergelden*, *we(d)ervinden*, *we(d)erzien*. Het bijwoord heeft als betekenis 'naar het uitgangspunt toe' of 'opnieuw' (vgl. met *terug-*).

Zijn vormen met *weder-* archaischer dan die met *weer-*, deze laatste zijn op hun beurt gewoonlijk weer meer schrijftalig en/of regionaal dan die met *terug-*. Zo komen naast elkaar bijv. voor *terugkeren*, *weerken* <regionaal en/of schrijftaal> en *wederkeren* <archaisch>.

B ONSCHEIDBAAR Onscheidbare samenstellingen van *weer* plus een werkwoord zijn: *weergalmen*, *weershouden*, *weerkaatsen*, *weerklinken*, *weerschallen*, *weerschijnen*, *weerspiegelen*, *weerspreken* en *weerstreven*. Het procédé is niet produktief. De betekenis van dergelijke samenstellingen is 'de werking genoemd in het tweede lid wordt tegengegaan of geschiedt in de omgekeerde richting c.q. bij herhaling'. Niet tot deze groep behoren gevallen als *weerleggen* en *weerstand*. Naast deze vormen met *weer* komen ook wel vormen voor met *weder*, maar deze zijn beperkt tot archaisch taalgebruik.

32 *weg-*

Met behulp van het bijwoord *weg* kunnen scheidbaar samengestelde werkwoorden gevormd worden met de betekenis: 'door de werking genoemd in het tweede lid (doen) verdwijnen of verwijderen'. Bij de overgankelijke werkwoorden is de betekenis resultaatief (vgl. 8·5·2·3). Zo betekent (*iets*)⁵¹³ *weggooien* 'door gooien zorgen dat iets weg, verdwenen is'. Het procédé is produktief. Voorbeelden zijn verder:

wegdoen, weggeven, weghalen, wegkrabben, wegleggen, weglopen, wegmoffelen, wegredeneren, wegrijden, wegzetten.

Op overeenkomstige wijze kan bijv. ook *wegdrinken* gevormd worden als in de zin:

Hij denkt zijn zorgen *weg* te kunnen *drinken*.

Een enigszins aparte betekenis hebben gevallen als *wegschrijven*, *wegspelen*, *wegzingen* ('gemakkelijk kunnen doen'), bijv. in:

(Die partituur is helemaal niet zo moeilijk.) Die noten *speel* je zo *weg*.
Dat *hapt* zo heerlijk *weg*.
Dat *leest* lekker *weg*.

II Geleed bijwoord + werkwoord

De volgende gelede bijwoorden kunnen samen met een werkwoord scheidbaar samengestelde werkwoorden vormen: *aaneen*, *achteraan*, *achteraf*, *achterna*, *achterom*, *achterop*, *achterover*, *achteruit*, *bijeen*, *dooreen*, *ineen*, *omhoog*, *omlaag*, *omver*, *onderuit*, *opeen*, *opzij*, *uiteen*, *vooraf*, *voorbij*, *voorop*, *voorover* en *vooruit*.

De klemtoon ligt steeds op het tweede lid van deze bijwoorden. Het is niet altijd duidelijk of er van een samenstelling sprake is (bijv. met *opzij*).

Naar de betekenis kunnen de gelede bijwoorden die in scheidbare samenstellingen optreden in drie groepen verdeeld worden.

1 Met een lokale, soms temporele betekenis

Tot deze groep behoren: *achteraan*, *achteraf*, *vooraf* en *voorop*. Met behulp van deze bijwoorden zijn de volgende werkwoorden gevormd:

achteraanblijven, achteraankomen, achteraanlopen, achteraanstellen;
achterafbrengen (dit werkwoord is weinig gebruikelijk);
voorafgaan;
vooropgaan, vooroplopen, vooropstellen, vooropzetten.

De samenstellingen met *achteraan* en *voorop* zijn produktief bij werkwoorden van beweging; de andere zijn niet produktief.

2 Met een richtingaanduidende, soms temporele betekenis

Hiertoe behoren: *achterna*, *achterom*, *achterop*, *achteruit*, *omhoog*, *omlaag*, *voorbij* en *vooruit*. We bespreken deze bijwoorden in alfabetische volgorde:

a *achterna*-

Met behulp van dit bijwoord kunnen samenstellingen gevormd worden als *achternaroeppen*, *achternahollen*. Het procédé is produktief. Het werkwoordelijk deel moet wel een synoniem zijn van *kijken* of *roepen*, óf een beweging uitdrukken of impliceren. Zo kan men, naast de reeds genoemde werkwoorden ook vormen: *achternaloeren*, *achternazwemmen*, *achternalopen*. De betekenis van *achterna* komt overeen met die van *na*- (zie 114a).

500

b *achterom*-

Dit bijwoord wordt vooral gecombineerd met werkwoorden die een 'zien' of 'kijken' uitdrukken. Het procédé is produktief. Naast *achteromkijken*, *achter-*

omzien kan men ook vormen *achteromloeren*, *achteromblikken*, enz. als in:

Hij *blikte* nog een laatste keer *achterom*.

De betekenis komt overeen met de vormingen met *om* (zie 116A*f*).

502

c achterop-

Dit bijwoord wordt gecombineerd met werkwoorden die een beweging uitdrukken. Naast samenstellingen als *achteropkomen* en *achteroplopen* kan men bijvoorbeeld ook vormen: *achteropzwemmen*, *achteropfietsen*. De betekenis die deze vormingen gemeen hebben is 'iemand die voorgaat, inhalen en dan vergezellen'.

d achteruit-

Met behulp van dit bijwoord kan men samenstellingen vormen die betekenen 'door de werking die het werkwoordelijk deel noemt, naar achteren brengen of komen'. Het procédé is productief. Het werkwoordelijk deel moet wel een verplaatsing of beweging uitdrukken. Gangbaar zijn bijvoorbeeld: *achteruitduwen* en *achteruitlopen*. Zo kan men ook vormen: *achteruitschuifelen*:

Voetje voor voetje *schuifelde* hij *achteruit* op het gladde ijs.

e omhoog-

Met behulp van het bijwoord *omhoog* ('naar boven') kunnen scheidbare samenstellingen gevormd worden als *omhoogbeuren*, *omhoogduwen* en vele andere. Het procédé is productief. Zie ook de opmerkingen bij *omlaag*.

f omlaag-

Met behulp van het bijwoord *omlaag* ('naar beneden') kunnen scheidbare samenstellingen gevormd worden van het type: *omlaagduwen*, *omlaaghalen*, *omlaaglopen*.

Opmerking 1 — De bijwoorden *omlaag* en *omhoog* kunnen met werkwoorden die een verplaatsing of beweging uitdrukken, vrijwel onbeperkt samenstellingen vormen, op voorwaarde dat de betekenis van het werkwoord te combineren is met die van *omhoog* of *omlaag*, vergelijk: *omhoogbeuren*, *omhoogheffen*, *omhoogtillen*, maar niet: *omlaagbeuren*, *omlaagheffen*, *omlaagtillen* (uitgesloten); *omlaagvallen*, *omlaagstorten*, maar niet: *omhoogvallen*, *omhoogstorten* (uitgesloten).

Het werkwoord *omhoogvallen* komt wel voor in ironisch gebruik, als in: *Maar ik ben dan ook aardig omhooggevallen. De functionaris is door gebrek aan gewicht omhooggevallen.* —

Opmerking 2 — Met werkwoorden die geen beweging of verplaatsing impliceren, zijn de mogelijkheden beperkt tot de werkwoorden die een 'kijken' of een 'roepen' betekenen: *omhoogroepen*, *omlaagroepen*; *omhoogloeren*, *omlaagloeren*; *omhoogkijken*, *omlaagkijken*. —

g *voorbij-*

De scheidbare samenstellingen met *voorbij* bezitten een betekenselement dat omschreven kan worden met 'langs ... heen; verder dan een bepaald punt (komen of brengen)'. Het procédé is productief. Naast onder meer *voorbijdrijven*, *voorbijfietsen*, *voorbijstreven*, *voorbijstormen* en *voorbijtrekken* (bijv. van een onweer), kan men ook vormen *voorbijfladderen*, *voorbijspartelen*, zoals in:

Ik wist niet wat ik zag! Lig ik me daar rustig op mijn rug in het water, komt me daar die peuter van jullie *voorbijspartelen*.

Opmerking—De volgende samenstellingen hebben (ook) een niet-systematisch bepaalde betekenis: *voorbijpraten* (in: *zijn mond voorbijpraten* = 'meer zeggen dan men eigenlijk wilde'), *voorbijschieten* (= 'snel voorbijgaan' of 'door aanwending van te sterke middelen het beoogde doel missen'), *voorbijzien* (= 'over het hoofd zien', 'niet bemerken').—

h *vooruit-*

Met behulp van dit bijwoord kunnen samengestelde werkwoorden gevormd worden die betekenen 'door de werking die door het werkwoordelijk deel wordt genoemd, naar voren brengen of komen'. Met werkwoorden die een verplaatsing of een beweging uitdrukken, is dit procédé productief. Gangbare vormen zijn: *vooruitduwen*, *vooruitkomen* enz. Zo kunnen we ook vormen: *vooruitsukkelen*:

Vermoeid, maar zonder de moed te verlizen, *sukkelde* hij *vooruit*.

De volgende scheidbare samenstellingen met *vooruit* moeten temporeel geïnterpreteerd worden: *vooruitbedenken*, *vooruitbestellen*, *vooruitbetalen*, *vooruitdenken*, *vooruitmaken*, *vooruitwerken* en *vooruitzien*. Ook dit procédé is productief. Naast de genoemde samenstellingen kan men ook vormen: *vooruiteten* of *vooruitslapen*, als in:

Er zijn mensen die voor hun nachtdienst alvast *vooruitslapen*.

3 Met een toestandaanduidende betekenis

De volgende elementen kunnen deel uitmaken van scheidbare samenstellingen met als globale betekenis 'door de werking uitgedrukt in het tweede lid zijn, komen of brengen in de toestand die het eerste lid aangeeft', bijv. *dooreengroeien* = 'door (groeien) *dooreen* zijn'; *bijeenbinden* = 'door (binden) ervoor zorgen dat iets *bijeen* is'. Het betreft de bijwoorden *achterover*, *omver*, *onderuit*, *voorover*, benevens *aaneen*, *bijeen*, *dooreen*, *ineen*, *opeen* en *uiteen*. Ze worden in de gegeven volgorde besproken.

De genoemde procédés zijn allemaal productief.

a *achterover-*

De betekenis van dit bijwoord is 'naar achteren gericht'. Voorbeelden zijn:

achteroverhellen, achteroverleunen;
achteroverslaan, achterovertuimelen, achterovervallen;
achteroverduwen, achteroverschoppen.

b omver-

Het bijwoord heeft als betekenis ‘uit zijn evenwicht; ondersteboven’ (letterlijk of figuurlijk). Vergelijk met *om-* (116A*c*). Voorbeelden zijn:

501

omverkantelen, omvervallen, omverwaaien;
omverblazen, omvergooien, omverkegelen, omverrijden.

c onderuit-

De betekenis van dit bijwoord is soms verwant met die van *omver*. Voorbeelden van samenstellingen met *onderuit* zijn:

onderuitduwen, onderuitgaan, onderuitglijden, onderuitzakken.

d voorover-

De betekenis hiervan is tegengesteld aan die van *achterover*: ‘naar voren gericht’. Voorbeelden zijn:

vooroverbuigen, vooroverhangen, vooroverzakken;
vooroverduwen.

e aaneen-, bijeen-, dooreen-, ineen-, opeen-, uiteen-

De vormingen met deze bijwoorden kunnen naar hun betekenis als volgt ingedeeld worden:

- *uiteen* geeft afstand en verwijdering aan, *aaneen*, *bijeen*, *dooreen*, *ineen* en *opeen* geven nabijheid aan;
- *bijeen* en *opeen* geven geen vermenging aan, *aaneen*, *dooreen* en *ineen* wel;
- *aaneen* en *ineen* geven eenwording aan, *dooreen* niet.

We kunnen dit als volgt schematiseren:

<i>verwijdering</i>	<i>nabijheid</i>		
	<i>zonder vermenging</i>	<i>met vermenging</i>	
uiteen (uiteenhalen)	bijeen opeen (bijeengroei) (opeenleggen)	<i>zonder eenwording</i>	<i>met eenwording</i>
		dooreen (dooreengroei)	ineen aaneen (ineengroei) (aaneenschrijven)

Samenstellingen met een van de genoemde elementen als eerste lid behoren gewoonlijk tot de schrijftaal en/of zijn regionaal. In de standaardtaal kan of moet een omschrijving met een voorzetsel en *elkaar* gebruikt worden (bijv. *door elkaar* i.p.v. *dooreen*). Meer voorbeelden vindt men in 4.4.4 (zie ook de opmerking aldaar). Soms is ook *samen-* mogelijk. Voorbeelden van samen-

196

stellingen met *aaneen-*, enz. zijn:

aaneenbinden, aaneengroeien, aaneenkoppelen, aaneenschrijven
(alle regionaal en/of schrijftaal), aaneenschakelen;
bijeengbrengen, bijeenhangen, bijeenkomen, bijeenroepen, bijeen-
trommelen (regionaal en/of schrijftaal);
dooreengooien, dooreengroeien, dooreenmengen, dooreenroeren
(regionaal en/of schrijftaal);
ineendraaien, ineendrukken, ineenfrommelen, ineenzakken (regio-
naal en/of schrijftaal);
opeenbotsen, opeenhopen, opeenleggen, opeenpersen (regionaal
en/of schrijftaal);
uiteenbarsten, uiteendrijven, uiteengroeien, uiteenhalen (alle regi-
onaal en/of schrijftaal), uiteengaan, uiteenlopen.

8 · 5 · 2 · 3

Adjectief + werkwoord

Het eerste lid van dergelijke samenstellingen noemt een eigenschap of toestand die het resultaat is van de werking genoemd in het tweede lid (bijv. *fijnhakken*) of een wijze waarop de werking geschiedt (bijv. *stilzitten*). In het laatste geval spreekt de traditionele grammatica van een bijwoord (zie 6·2 en 7·2).

Samengestelde werkwoorden die volgens dit procédé opgebouwd zijn, vertonen veel overeenkomst met combinaties van een werkwoord met een bepaling van gesteldheid tengevolge van de handeling (zie 21·29·3) of met een bepaling van hoedanigheid (zie 21·21). Het verschil kan gelegen zijn in een andere betekenis. Zo betekent *goedkeuren* iets anders dan *goed* (...) *keuren* (bijv. in: *hij kan heel goed keuren*, nl. hij verstaat het vak 'keuren' heel goed) en is *stilzitten* niet hetzelfde als een (incidenteel) *stil* (...) *zitten* (bijv. in: *hij zit stil te lezen*). Een scherpe grens tussen werkwoorden die als samengesteld beschouwd worden en de genoemde combinaties valt echter niet te trekken. Voor hiermee samenhangende verschillen qua plaatsingsmogelijkheden in de zin, zie men 22·6 en 22·7.

A SCHEIDBAAR Tot de scheidbaar samengestelde werkwoorden bestaande uit een adjectief en een werkwoord kunnen onder meer gerekend worden (*zich*) *bezighouden*, *dwarliggen*, *gereedkomen*, *goeddoen*, *goedkeuren*, *goedpraten*, *grootbrengen*, *fijnmalen*, *hoogachten*, *klaarkomen*, *klaarmaken*, *klaarspelen*, *krombui- gen*, *kromliggen*, *kwijtraken*, *kwijtschelden*, *liefhebben*, *losmaken*, *natregenen*, *schoon- maken*, *vrijspreken*. Sommige categorieën zijn productief, bijv. die met als eerste lid:

dicht-, bijv. *dichtgooien*, *dichtmetselen*, *dichtnieten*, *dichtplakken*, *dichtslaan*, *dicht- slibben*; vergelijk met *toe-* (8·5·2·2/126b);

dood-, bijv. *doodknuppelen*, *doodschieten*, *doodschoppen*, *doodslaan*, *doodzwijgen*;

open-, bijv. *openbreken*, *opendoen*, *opengooien*, *openspringen*, *openurijven*;

vol-, bijv. *volgieten*, *volladen*, *vollopen*, *volproppen*, *volstouwen*.

Alleen of vrijwel alleen in de infinitiefvorm gebruikelijk zijn onder meer: *hardlopen*, *hoogspringen*, *schoonschrijven*, *snelschaken*, *snelwandelen*.

B ONSCHEIDBAAR Tot de onscheidbaar samengestelde werkwoorden beho-

ren onder meer *dwarsdrijven* (alleen infinitief), met het accent vooraan, en *volbrengen*, met het accent op het tweede lid. Werkwoorden als *gekscheren*, *liefkozen* en *vrijwaren* zijn synchroon niet als geleed te beschouwen.

8 · 5 · 2 · 4

Substantief + werkwoord

Ook hier is het weer niet mogelijk een scherp onderscheid te maken tussen combinaties van een werkwoord met een daarbij horend zinsdeel (met name een voorwerp) en samengestelde werkwoorden. In het laatste geval is er doorgaans sprake van een vrij vaste verbinding van een bepaald werkwoord met een welbepaald als zinsdeel fungerend substantief.

A SCHEIDBAAR Tot de scheidbaar samengestelde werkwoorden bestaande uit een substantief en een werkwoord kan men rekenen: *ademhalen*, *huishouden*, *houthakken*, *lesgeven*, *plaatsgrijpen*, *plaatsvinden* en *schoolblijven*. Het procédé is niet produktief.

B ONSCHEIDBAAR Tot de onscheidbaar samengestelde werkwoorden die zijn gevormd uit een substantief en een werkwoord, behoren: *beeldhouwen*, *heupwiegen*, *slaapwandelen*, *raadplegen* en *logenstraffen*. Ook deze werkwoorden dragen het accent op het eerste lid. Het procédé is onproduktief.

Verder zijn er nog een aantal samenstellingen die alleen maar of vrijwel alleen in de infinitiefvorm optreden, onder meer: *buikspreken*, *koordansen*, *kroeglopen*, *landmeten*, *lijntekenen*, *liplezen*, *masklimmen*, *neuspeuteren*, *schijfschieten*, *slaapwandelen*, *stofzuigen*, *touwtrekken* en *wielrijden*.

8 · 5 · 2 · 5

Werkwoordsstam + werkwoord

De volgende werkwoorden bestaan uit de stam van een werkwoord gevolgd door een ander werkwoord; soms is er een tussenklank: *gietregenen*, *glimlachen*, *kletsregenen*, *plasregenen*, *schaterlachen*, *spelevaren*, *stortregenen*, *zweefvliegen*. Het eerste lid geeft gewoonlijk een wijze aan waarop de in het tweede lid genoemde werking gebeurt (bijv. 'stortend regenen'). Het procédé is niet produktief. Het accent ligt telkens op het eerste lid van de samenstelling.

8 · 5 · 3

Samenstellende afleiding

Een aantal woorden die een substantivisch tweede element bevatten, kunnen beschouwd worden als samenstellende afleiding, waarbij geen toevoegsel gebruikt is (hierna voorgesteld als ϕ). We abstraheren hierbij van de infinitiefuitgang *-en*. Als procédés komen voor:

- (werkwoordsstam + substantief) + ϕ , bijv.

klappertanden, klapwieken, knarsetanden, knikkebenen, knikkebollen, knipogen, kwispelstaarten, likkebaarden, plukharen, reikhalzen, schokschouderen, schuddebollen, schuimbekken, staarogen, suizebollen, stampvoeten, traanogen, trekbenen, trekkebekken.

Het accent ligt op de werkwoordsstam. De betekenis kan worden omschreven als ‘met het door het substantief genoemde doen wat het werkwoord uitdrukt’, bijv. ‘klapperen met de tanden/kwispelen met de staart, enz.’. Het procédé is niet produktief. Een drietal samenstellende afleidingen drukken een objectsverhouding uit, te weten *kortoren*, *kortstaarten*, *kortwieken*.

- (voorzetselbijwoord + substantief) + ϕ , bijv.

doorgeuren, doorstrepen, omarmen, omcirkelen, ommuren, omras-
teren, omwallen, overbruggen, overkappen, overschaduwten.

De betekenis hiervan kan heel algemeen aangegeven worden als ‘door/om/over iets heen voorzien of voorzien zijn van wat het substantief noemt’. De gegeven voorbeelden dragen het accent op het substantivische element en zijn onscheidbaar. Daarnaast komen een aantal vormen met beklemtoond *in-* voor, onder meer *inkapselen*, *inkelderen*, met de betekenis ‘plaatsen in wat het substantief noemt’, bijv. *inroosteren* (‘in het lesrooster zetten’; gebruikelijk in onderwijskringen; daartegenover staat dan: (wegens ziekte) *uitroosteren*). Deze werkwoorden zijn scheidbaar, evenals *inpolderen*, dat betekent ‘tot polder maken’.

Een aantal werkwoorden die in betekenis met de vorige overeenkomen zoals *dooráderen*, *doorzóuten*, *onderstíppelen*, *onderstrépen*, *omkránsen*, *inlijsten*, en waarnaast ongelede pendanten met vergelijkbare betekenis voorkomen, kunnen (ook) beschouwd worden als samenstellingen met als tweede lid een werkwoord dat gevormd is volgens het in 8·5·1·1/1 beschreven procédé.

Vergelijk ook met afleidingen met *be-* (8·5·1·2/1c).

480

482

8.6

Werkwoorden met een verbaal complement

8 · 6 · 1

Inleiding

In 8·2·1 zijn de werkwoorden verdeeld in zelfstandige werkwoorden en 411
hulpwerkwoorden. Hulpwerkwoorden vormen samen met een of meer
andere werkwoorden en eventueel een daarbij behorend voorzetsel of de
woorden *aan het* het werkwoordelijk gezegde van een zin. Datgene waarmee
een hulpwerkwoord samen een werkwoordelijk gezegde vormt, noemen we
het verbaal complement.

Het verbaal complement kan bestaan uit een voltooid deelwoord, een
passief deelwoord, een infinitief met of zonder *te*, een infinitief voorafgegaan
door *aan het* of door een voorzetsel (anders dan *te*), of uit een combinatie van
deze elementen. In de onderstaande voorbeelden zijn de verbale comple-
menten gecursiveerd:

- (1) Zij heeft de hele dag *gewerkt*.
- (2) Dat woord wordt anders *uitgesproken*.
- (3) Ze zijn vorige week *getrouwd*.
- (4) Nora probeerde de knoop *te ontwarren*.
- (5) Karel wil een boek *schrijven*.
- (6) De kinderen zijn buiten *aan het spelen*.
- (7) Vader is weer *uit vissen*.
- (8a) Hij schijnt tot voorzitter *|gekozen te willen worden.*

In (1) t/m (7) bestaat het verbaal complement uit één werkwoord (eventueel
gecombineerd met niet-werkwoordelijke elementen), in (8a) uit meer werk-
woorden. Als het verbaal complement uit meer woorden bestaat, bezetten
die in het schema dat uitgewerkt is in het hoofdstuk over de woordvolgorde
(zie 22·1·2), samen één plaats achteraan in de zin, nl. die van de 2e pool. In 917
zinnen met achter-pv, zoals (8b), staan het hulpwerkwoord (*schijnt*) en het
verbaal complement (het gecursiveerde gedeelte) samen in de 2e pool:

- (8b) (Ze zeggen) dat hij tot voorzitter *|gekozen schijnt te willen worden.*

Het geheel van werkwoorden in de 2e pool noemt men de werkwoordelijke
eindgroep. Deze vormt een ondoordringbare eenheid, dat wil zeggen dat er
tussen de samenstellende delen geen andere, niet-werkwoordelijke elemen-
ten geplaatst kunnen worden. Zo kan in (8a) het zinsdeel *tot voorzitter* niet na
gekozen, te of *willen* staan. Ook in een zin met achter-pv is de eindgroep –
althans in de standaardtaal (maar vgl. 22·7) – ondoordringbaar. Vergelijk 1012

bijv.:

- (9a) (Hij beweerde) dat hij de kraanvogels/zou *fotograferen.*/
(9b) (Hij beweerde) dat hij/zou de kraanvogels *fotograferen.* <uitgesloten>

We noemen hulpwerkwoorden (bijv. *zou* in (9)) daarom groepsvormend (zie verder 8·6·3·1/1). 531

Vrijwel alle werkwoorden die hulpwerkwoord kunnen zijn, komen ook in niet-hulpwerkwoordelijke functie voor. Zo is *proberen* groepsvormend, dus een hulpwerkwoord, in:

- (10a) Ik hoorde dat Nora de knoop *heeft proberen te ontwarren.*

maar niet in:

- (10b) Ik hoorde dat Nora *geprobeerd heeft* (om) de knoop *te ontwarren.*

In (10b) is (om) *de knoop te ontwarren* een beknopte bijzin. De beknopte bijzinnen worden behandeld in 20·3. 786

Niet-groepsvormende werkwoorden komen in deze paragraaf alleen aan de orde ter vergelijking met het groepsvormend gebruik van het betrokken werkwoord.

Sommige werkwoorden die dikwijls of meestal als hulpwerkwoord gebruikt worden, komen ook zonder verbaal complement of beknopte bijzin voor. Vaak kan een verbaal complement dan uit een context of situatie worden aangevuld, bijv. in:

- (11) Je moet naar huis (gaan).
(12) Wil je nog een boterham (hebben)?
(13) Hè, ik mag ook nooit wat (doen)!

Maar soms is zo'n aanvulling zo niet onmogelijk, dan toch hoogst ongebruikelijk, zoals in:

- (14) Nou, jij durft!
(15) Dat zal wel.

Aan dit gebruik wordt in deze paragraaf aandacht besteed in 8·6·3·5/11B. 558

8·6·2

Werkwoorden met een deelwoord als complement

8·6·2·1

De hulpwerkwoorden van tijd *hebben* en *zijn* (met voltooid deelwoord)

Het perfectum (voltooid tegenwoordige tijd, v.t.t.) en het plusquamperfectum (voltooid verleden tijd, v.v.t.) worden gevormd door het voltooid

deelwoord te combineren met een vorm van *hebben* of *zijn*. We noemen *hebben* en *zijn* in deze functie 'hulpwerkwoorden van tijd'. Voor de vormen van perfectum en plusquamperfectum wordt verder verwezen naar 8·3; voor het gebruik naar 8·4·7. 422
453

I Keuze tussen *hebben* en *zijn*

- A Met *zijn* worden de onovergankelijke (intransitieve) werkwoorden vervoegd die een verandering van toestand uitdrukken. Hiertoe behoren onder andere: *aankomen, bevroren, gaan, groeien, komen, ontsnappen, opstaan, rijzen, schrikken, sterven, stijgen, stikken, vallen, veranderen, verdorren, vergrijzen, verouderen, verschijnen, verstommen, vertrekken, vluchten, worden*.

Hij *is* zojuist *aangekomen*.
Het water *is* *bevroren*.

Verder worden nog de volgende werkwoorden met *zijn* vervoegd: *blijken, blijven, gebeuren, geschieden, slagen, (ge)lukken, mislukken* en *zijn*.

Het *was* *gebleken* dat niet al het geld goed terecht kwam.
O, ik *ben* maar eens een dag thuis *gebleven*.
Het *was* *gebeurd* voordat iemand er erg in had.
Maar toen *was* het kwaad al *geschied*.
Saskia Snelvoet *is* erin *geslaagd* het record te breken.
Het *is* ons jammer genoeg niet *gelukt*.
De aanslag *is* *mislukt*.
Waar *ben* je toch al die tijd *geweest*?

Opmerking— Vrijwel alle onovergankelijke werkwoorden die gevormd zijn met de werkwoorden *blijven, gaan* en *komen* worden vervoegd met *zijn*. Zo wordt het onovergankelijke *ondergaan* met *zijn* vervoegd; het overgankelijke *ondergáán* wordt echter, zoals alle overgankelijke werkwoorden (zie B), vervoegd met *hebben*:

De zon *is* snel *ondergegaan*.
Hij *heeft* zijn straf lijdzaam *ondergaan*.

De respectievelijk van *blijven* en *gaan* gevormde werkwoorden *verblijven* en *schoolgaan* worden echter, hoewel onovergankelijk, met *hebben* vervoegd:

Daarvóór *had* hij al lang in het buitenland *verbleven*.
We *hebben* samen *schoolgegaan*.—

- B Met *hebben* worden alle overgankelijke (transitieve) werkwoorden vervoegd en alle onovergankelijke werkwoorden die niet overeenkomstig de onder A geformuleerde regel met *zijn* vervoegd worden. Van zowel de overgankelijke als van de onovergankelijke werkwoorden die *hebben* krijgen, geven we een aantal voorbeelden (naar volledigheid is niet gestreefd):

OVERGANKELIJK *aaien, aanvaarden, achten, achtervolgen, afbeelden, bedanken, bedoelen, begeren, begrijpen, bekleden, beleven, besluipen, besparen, besteden, betimmeren, denken, drukken, haten, horen, keuren, maken, ruiken, sturen, willen, enz.*

ONOVERGANKELIJK *aarzelen, ademen, babbelen, geuren, gloeien, hangen, klinken, leven, lichten, liggen, piepen, schijnen, slapen, smaken, staan, turen, waaien, zitten, zweven, enz.*

Ik *heb* een kast *gemaakt*.
Hij *heeft* al die tijd stil *gezeten*.

De werkwoorden die zowel overgankelijk als onovergankelijk voorkomen, worden met *hebben* vervoegd, ongeacht of ze al dan niet een lijdend voorwerp bij zich hebben:

We *hebben* gekookte tarbot *gegeten*.
We *hebben* erg lekker *gegeten*.
Ik *heb* al jaren geen sigaret meer *gerookt*, maar vroeger *heb* ik wel *gerookt*.

De wederkerende werkwoorden gedragen zich als de overgankelijke:

Je *hebt* je vandaag zeker niet *geschoren*.
Hij zal zich wel *vergist hebben*.

Voor onovergankelijke werkwoorden die normaal met *zijn* vervoegd worden, geldt dat ze dit hulpwerkwoord in het algemeen behouden als ze in bijzondere gevallen overgankelijk en/of wederkerend gebruikt worden:

Zij *is* op hoge leeftijd *gestorven*.
Zij *is* de heldendood *gestorven*.
Die jongen *is* erg *geschrokken*.
Die jongen *is* zich een aap *geschrokken*.

In sommige gevallen (bijv. *zich een gat in zijn hoofd vallen*) is het gebruik van een voltooid tijd ongewoon.

Een andere uitzondering op de regel dat alle overgankelijke werkwoorden met *hebben* worden vervoegd, vormen: *beginnen, naderen* en *tegenkomen*. Ook als deze werkwoorden overgankelijk zijn, kunnen ze alleen met *zijn* vervoegd worden, bijv.

Hij *is* een eigen zaak *begonnen*.
De vijand *is* de stad *genaderd*.
Ik *ben* hem gisteren nog *tegengekomen*.

- c Ook van de meeste hulpwerkwoorden, die niet verdeeld kunnen worden in overgankelijke en onovergankelijke, kan een voltooid tijd worden gevormd. In dit geval wordt *hebben* gebruikt als het betrokken werkwoord in niet-hulpwerkwoordelijke functie met *hebben* vervoegd wordt, anders *zijn*.

Vergelijk de volgende zinsparen, waarin een werkwoord telkens in de eerste zin zelfstandig en in de tweede zin als hulpwerkwoord gebruikt wordt (voor het gebruik van een infinitief in plaats van een voltooid deelwoord: zie 8·6·2·1/II):

523

Petra *heeft* de hele middag in bed *gelegen*.
Petra *heeft* de hele middag in bed *liggen* lezen.
Rekenen? Dat *heb* ik nooit goed *gekund*.
Ik *heb* nooit goed *kunnen* rekenen.
We *hebben* de koningin *gezien*.
We *hebben* de koningin *zien* voorbijkomen.
Oom Jan *heeft* het nog *geprobeerd*, maar vergeefs.
Oom Jan *heeft* het nog *proberen* te doen, maar vergeefs.
Zijn jullie de hele dag thuis *gebleven*?
Zijn jullie de hele dag thuis *blijven* zitten?
Vader *is* weer naar zijn geliefkoosde viswater *geweest*.
Vader *is* weer *wezen* vissen.
De winter *is* gisteren *begonnen*.
Het *is* gisteren *beginnen* te vriezen.

De werkwoorden *durven*, *kunnen*, *moeten*, *hoeven*, *mogen*, *willen*, *proberen* en *trachten* vormen in zoverre een uitzondering op deze regel, dat ze weliswaar altijd met *hebben* vervoegd kunnen worden, maar indien gecombineerd met een infinitief die in de voltooiden tijden *zijn* krijgt (bijv. *blijven: is gebleven*), óók met *zijn*. Van onderstaande zinnen kunnen dus zowel de (a)- als de (b)-varianten voorkomen:

- (1a) Hij *heeft* niet langer dan een uur *durven* blijven.
- (1b) Hij *is* niet langer dan een uur *durven* blijven.
- (2a) Door de gladheid *hebben* ze niet *kunnen* komen.
- (2b) Door de gladheid *zijn* ze niet *kunnen* komen.
- (3a) Als voorzitter *heeft* hij tot het bittere einde *moeten* blijven.
- (3b) Als voorzitter *is* hij tot het bittere einde *moeten* blijven.
- (4a) Ze *heeft* daar sindsdien nooit meer naar toe *willen* gaan.
- (4b) Ze *is* daar sindsdien nooit meer naar toe *willen* gaan.
- (5a) De arrestant *heeft* *proberen*/*trachten* te ontsnappen.
- (5b) De arrestant *is* *proberen*/*trachten* te ontsnappen.

De voorkeur voor één van beide varianten is in de verschillende delen van het taalgebied niet dezelfde.

Opmerking— Als in dergelijke zinnen een bepaling voorkomt die alleen maar bij de eerste infinitief kan horen, dan is alleen *hebben* mogelijk:

- (ia) Ik *heb* nauwelijks *proberen* te ontkomen.
- (ib) Ik *ben* nauwelijks *proberen* te ontkomen. <uitgesloten>

Kan de bepaling zowel bij de eerste als bij de tweede infinitief horen, dan zijn weer zowel *hebben* als *zijn* mogelijk:

- (iia) Ik *heb* zo gauw mogelijk *proberen* te ontkomen.
 (iib) Ik *ben* zo gauw mogelijk *proberen* te ontkomen. —

D Ook bij een groot aantal andere werkwoorden wordt in sommige gevallen *zijn* gebruikt, in andere *hebben*. Hiertoe behoren allereerst de werkwoorden die overgankelijk en onovergankelijk gebruikt kunnen worden (1); vervolgens de werkwoorden van beweging (2) en ten slotte een groep werkwoorden die ieder afzonderlijk bespreking verdienen (3). Een volledige behandeling van de vervoeging met *hebben* en *zijn* is hiermee overigens niet gegeven. Er blijven gevallen over waarin de hier vermelde regels en uitzonderingen niet voorzien. Alleen het woordenboek kan hier de nodige informatie geven over het gebruik.

1 Werkwoorden die overgankelijk en onovergankelijk gebruikt kunnen worden. Dit zijn o.a.: *bedaren, genezen, minderen, trouwen, smelten, veranderen, verbranden, vermeerderen, verminderen, verteren*. Bij overgankelijk gebruik worden ze met *hebben* vervoegd, anders met *zijn*:

OVERGANKELIJK

Hij *heeft* hem eindelijk *bedaald*.
 De dokter *heeft* hem *genezen*.
 Daarna *heeft* ze de kous *geminderd*.
 De pastoor *heeft* ons *getrouwd*.
 Hij *heeft* het lood *gesmolten*.
 Hij moet dat ontwerp *veranderd hebben*.

ONOVERGANKELIJK

Hij *is* eindelijk *bedaald*.
 Hij *is* *genezen*.
 De pijn *is* nu *geminderd*.
 We *zijn* in december *getrouwd*.
 Het lood *was* *gesmolten*.
 Hij *is* wel erg *veranderd*.

2 Werkwoorden die een beweging aanduiden. Hiertoe behoren onder andere: *dalen, dansen, glijden, hinkelen, huppelen, klimmen, kruipen, lopen, reizen, rennen, rijden, rollen, schrijden, springen, stappen, stijgen, stromen, strompelen, varen, vliegen, wandelen, zeilen*.

De bewegingswerkwoorden worden met *hebben* vervoegd als het handelingskarakter van de door het werkwoord uitgedrukte werking centraal staat (bijvoorbeeld: *Zo lang heb ik nog nooit gevlogen*); ze worden met *zijn* vervoegd als de notie van (plaats)verandering op de voorgrond treedt (bijvoorbeeld: *Ik ben van Amsterdam naar Stockholm gevlogen*). De plaatsverandering moet in dit geval ófwel expliciet vermeld worden, ófwel impliciet aanwezig zijn. Zo is in (6) de richtingsbepaling aanwezig:

- (6) Ik *ben* in een uur *naar de stad gelopen*.

In zin (7) wordt de richtingsbepaling geïmpliceerd door de werkwoorden *dalen* ('naar beneden') en *stijgen* ('naar boven'):

(7) Het vliegtuig *is* eerst een beetje *gedaald* en vervolgens scherp *gestegen*.

Ook door het gebruik van een achterzetsel in plaats van een voorzetsel kan plaatsverandering worden uitgedrukt. Vergelijk (8) en (9):

(8) Ik *ben* de stad in *gelopen*.

(9) Ik *heb* in de stad *gelopen*.

3 Een aantal werkwoorden die afzonderlijke bespreking verdienen.

- *gaan*: dit werkwoord kan een enkele keer zowel met *zijn* als met *hebben* vervoegd worden, bijv. in:

De telefoon *is/heeft* een kwartier lang *gegaan*. (= 'gerinkeld')

De bel *is/heeft* nog niet *gegaan*. (idem)

- *verliezen*: dit werkwoord kan met *zijn* en *hebben* worden vervoegd; er is een licht betekenisverschil tussen de varianten:

(10) Waar *heb* je je horloge *verloren*? In het zwembad bij het verkleden.

(11) Ik kan je niet zeggen hoe laat het is, want ik *ben* mijn horloge *verloren*.

In voorbeeld (10) wordt iets meer de nadruk gelegd op de handeling 'verliezen', terwijl in (11) meer de verandering wordt benadrukt, de veranderde toestand zoals die na het verliezen geworden is.

- *vergeten*: dit werkwoord kan zowel met *hebben* als met *zijn* vervoegd worden als het betekent 'verzuimd hebben', 'er niet aan gedacht hebben':

Hij *heeft* weer eens *vergeten* zijn boterhammen in zijn tas te doen.

Hij *is* weer eens *vergeten* zijn boterhammen in zijn tas te doen.

Als *vergeten* betekent 'zich niet meer herinneren' kan het alleen maar met *zijn* worden vervoegd:

Hij *is* de naam van die taalkundige *vergeten*.

- *volgen* (en afleidingen): in de letterlijke betekenis 'achter iemand aan gaan' gedraagt het (overgankelijke) werkwoord *volgen* zich als de (onovergankelijke) werkwoorden van beweging (zie D2); het kan dus met *hebben* en *zijn* ⁵²¹ vervoegd worden:

Toen hij dat vroeg *ben* ik hem maar *gevolgd*.

Ik *ben* hem tot de voordeur van zijn huis *gevolgd*.

De politie *heeft* hem weken lang *gevolgd*.

In de figuurlijke betekenissen 'luisteren naar' en 'nadoen' wordt *volgen* altijd met *hebben* vervoegd:

Jan *had* de spreker aandachtig *gevolgd*.
Ze *hebben* het verkeerde voorbeeld *gevolgd*.
Ik *heb* het nieuws de laatste tijd slecht *gevolgd*.

Opvolgen kan als het 'komen na iemand' betekent, zowel met *hebben* als met *zijn* vervoegd worden:

Wie *heeft* *is* Willem III *opgevolgd*?

In de betekenis 'gevolg geven aan' wordt *opvolgen* echter alleen maar met *hebben* vervoegd:

Je *hebt* mijn bevel niet *opgevolgd*.
Ik *heb* zijn aanwijzingen nauwkeurig *opgevolgd*.

De overgankelijke werkwoorden *achtervolgen*, *vervolgen* en *navolgen* worden volgens de regel alleen met *hebben* vervoegd.

II *Hebben* en *zijn* met vervangende infinitief

Als een hulpwerkwoord dat een infinitief met of zonder *te* als verbaal complement heeft, in een voltooid tijd gezet wordt, heeft dat hulpwerkwoord in het algemeen niet de vorm van een voltooid deelwoord, maar van een infinitief. Anders gezegd: in de combinatie 'hulpwerkwoord van tijd + ander hulpwerkwoord (+ *te*) + infinitief' komt het 'andere hulpwerkwoord' voor in de vorm van een infinitief, die 'vervangende infinitief' (infinitivus pro participio) genoemd wordt. In onderstaande voorbeelden staan de hulpwerkwoorden in de (a)-zinnen in een onvoltooid, in de (b)-zinnen in een voltooid tijd, waarbij de vervangende infinitief gecursiveerd is (voor de keuze van *hebben* of *zijn* zie 8·6·2·1/IC):

519

- (1a) Hij zit te slapen.
- (1b) Hij heeft *zitten* (te) slapen.
- (2a) Vader gaat vissen.
- (2b) Vader is *gaan* vissen.
- (3a) Dat hoefde ze niet te doen.
- (3b) Dat had ze niet *hoeven* (te) doen.
- (4a) Hij wil in Spanje gaan wonen.
- (4b) Hij heeft altijd al in Spanje *willen* gaan wonen.
- (5a) We zagen de koningin voorbijkomen.
- (5b) We hebben de koningin *zien* voorbijkomen.
- (6a) Ze laten de bagage op het station staan.
- (6b) Ze hebben de bagage op het station *laten* staan.
- (7a) De kinderen leren op school zwemmen.
- (7b) De kinderen hebben op school *leren* zwemmen.
- (8a) De politie probeerde de snelheidsmaniak in te halen.
- (8b) De politie heeft de snelheidsmaniak *proberen* in te halen.

Voor het al dan niet gebruiken van *te* in dit type zinnen: zie 8·6·3·1/II.

535

Uitzonderingen:

- 1 Als een deel van het gezegde (eventueel met inherente bepalingen) vooraan in de zin geplaatst wordt (zie 22·3·5), komt in de voltooide tijden geen vervangende infinitief maar een normaal voltooid deelwoord voor. Vergelijk: 955

- (7b) De kinderen hebben op school *leren* zwemmen.
(7c) Zwemmen hebben de kinderen op school *geleerd*.
(4b) Hij heeft altijd al in Spanje *willen* gaan wonen.
(4c) In Spanje gaan wonen heeft hij altijd al *gewild*.

- Verder wordt bij een aantal groepsvormende werkwoorden altijd een voltooid deelwoord gebruikt. Ze worden behandeld in de subparagrafen 8·6·3·3/III, *Opmerking* (*te weten/duur te staan komen*), 8·6·3·10/I (*doen* omschrijven), 8·6·3·11/II (*vinden + te*), 8·6·3·14/II (*hebben, krijgen + te*), 8·6·3·15/II (*zijn + te*), 8·6·3·18 (*besluiten* e.a.), 8·6·3·19 (*beloven*), 8·6·3·22 (*geven*), 8·6·3·23 (*leggen, zetten, hangen* overgankelijk), 8·6·3·24 (*te wachten staan* enz.), 8·6·3·25 (*bevelen* e.a.), 8·6·4 (werkwoorden met *aan het + infinitief*) en 8·6·5 (werkwoorden met een voorzetsel + infinitief). 541, 564, 569, 574, 575, 582, 584, 586, 587, 588, 589, 590
- 2 Van de eigenlijk-modale hulpwerkwoorden (zie 8·6·3·4 en 8·6·3·5/1) kunnen geen voltooide tijden gevormd worden op dezelfde manier als van andere hulpwerkwoorden. Het gezegde waarvan ze deel uitmaken, kan wel in een voltooide tijd voorkomen, maar dan is het modale hulpwerkwoord persoonsvorm en verschijnt het hulpwerkwoord van tijd in de vorm van een infinitief: 542, 545

- (9a) De zieke schijnt de hele dag te slapen.
(9b) De zieke schijnt de hele dag geslapen te hebben.
(9c) De zieke heeft de hele dag schijnen te slapen. <uitgesloten>
(10a) Hij kan wel met vakantie zijn.
(10b) Hij kan wel met vakantie geweest zijn.
(10c) Hij heeft wel met vakantie kunnen zijn. <uitgesloten>

Dit wordt verder behandeld in verband met de eigenlijk-modale hulpwerkwoorden in de genoemde subparagrafen en in 8·6·6·4. 603

Opmerking— In tegenstelling tot (10c) is wel mogelijk:

Hij had wel met vakantie kunnen zijn.

De werkwoordstijd heeft hier modale betekenis (niet-werkelijkheid; zie 8·4·7·5/1) en in dat geval gedraagt *hebben* zich ook syntactisch niet als een hulpwerkwoord van tijd, maar als een eigenlijk-modaal hulpwerkwoord. — 466

- 3 Van een aantal hulpwerkwoorden kunnen geen voltooide tijden gevormd worden. Ze worden behandeld in de subparagrafen 8·6·3·9 (*kijk, hoor*), 8·6·3·14/I (*hebben, krijgen* zonder *te*), 8·6·3·14/II (*hebben + te*), 8·6·3·19 (*beloven, dreigen*), 8·6·3·21 (*plegen*), 8·6·3·24/II (*vallen*). 563, 573, 574, 585, 588

- 4 Van het hulpwerkwoord *zijn* met infinitief zonder *te* (8·6·3·15/1) kunnen wel 577
voltooide tijden gevormd worden met een vervangende infinitief. Die infinitief is echter nooit *zijn*, maar altijd *wezen*:

- (11a) Peter is vanmiddag voetballen.
(11b) Peter is vanmiddag *wezen* voetballen.

Opmerking—De vervangende infinitief in voltooide tijden komt alleen voor 516
bij *hulpwerkwoorden*, die zoals in 8·6·1 vermeld altijd *groepsvormend* zijn. Aangezien veel werkwoorden zowel groepsvormend als niet-groepsvormend optreden, zijn vaak van hetzelfde werkwoord voltooide tijden met een vervangende infinitief zowel als met een voltooid deelwoord mogelijk. Vergelijk in de onderstaande voorbeelden de (a)-zinnen met groepsvormend gebruikte en de (b)-zinnen met niet-groepsvormend gebruikte werkwoorden:

- (ia) De politie heeft de snelheidsmaniak *proberen* in te halen.
(ib) De politie heeft *geprobeerd* de snelheidsmaniak in te halen.
(iia) Hij is zijn huis *beginnen* te verbouwen.
(iib) Hij is *begonnen* zijn huis te verbouwen.
(iiia) Zij heeft zich *menen* te moeten verontschuldigen.
(iiib) Zij heeft *gemeend* zich te moeten verontschuldigen. —

8 · 6 · 2 · 2

Het hulpwerkwoord van het passief *worden* (met passief deelwoord)

Het passief wordt gevormd door een vorm van het hulpwerkwoord *worden* te combineren met het deelwoord van het werkwoord dat in het passief gebruikt moet worden. Dat deelwoord, dat formeel volkomen gelijk is aan een voltooid deelwoord, wordt op grond van zijn functie passief deelwoord genoemd.

In de onvoltooide tijden treedt het hulpwerkwoord *worden* op als persoonsvorm of als infinitief (eventueel voorafgegaan door *te*), naargelang het al dan niet met een ander werkwoord een groep vormt. Ter illustratie geven we hieronder een aantal passieve zinnen, die we telkens laten voorafgaan door een mogelijke actieve pendant. (Voor de relatie tussen actieve en passieve zinnen zie men 23·1.) 1050

- (1a) Ze spuiten de auto rood.
(1b) De auto *wordt* rood *gespoten*.
(2a) Ze hakten gaten in het ijs.
(2b) Er *werden* gaten in het ijs *gehakt*.
(3a) De overheid zal het project financieren.
(3b) Het project zal door de overheid *gefinancierd worden*.
(4a) Dat zou de caissière voor mij *inpakken*.
(4b) Dat zou door de caissière voor mij *ingepakt worden*.

In een aantal gevallen wordt in de onvoltooide tijden van passieve constructies het verbale complement *worden* of *te worden* wel weggelaten. Zie voor de bespreking van dit verschijnsel 8·6·2·3/11. 528

De voltooid tijd van het passief bestaat uit een vorm van het hulpwerkwoord *zijn*, gecombineerd met het passief deelwoord van het zelfstandige werkwoord. Voorbeelden van passieve zinnen in de voltooid tijd zijn de (*b*)-zinnen uit de volgende reeks:

- (5*a*) Ze hebben de auto rood gespoten.
- (5*b*) De auto *is* rood *gespoten*.
- (6*a*) Iemand had mijn portemonnee gestolen.
- (6*b*) Mijn portemonnee *was gestolen*.
- (7*a*) De eigenaar zal de inbraak wel al ontdekt hebben.
- (7*b*) De inbraak zal wel al *ontdekt zijn*.
- (8*a*) De dieven zouden waardepapieren gestolen hebben.
- (8*b*) Er zouden waardepapieren *gestolen zijn*.

Opmerking 1—In de (*b*)-zinnen horen de (passieve) deelwoorden *gespoten*, *gestolen* en *ontdekt* slechts schijnbaar bij het hulpwerkwoord *zijn*. Dit blijkt uit de corresponderende (*a*)-zinnen, waar ze, in overeenstemming met de in 8·6·2·1/1 gegeven regels, in de voltooid tijden met *hebben* worden vervoegd. ⁵¹⁸ *Zijn* kan beschouwd worden als hulpwerkwoord van tijd bij een niet uitgedrukt voltooid deelwoord *geworden*:

De auto is rood gespoten (geworden). —

Toevoeging van *geworden* is meestal als regionaal taalgebruik te beschouwen, al dan niet onder invloed van het Duits. Toch kan men ook in de standaardtaal wel eens zinnen aantreffen als de volgende (afkomstig uit nieuwsmidia):

Zoals u weet is over die maatregelen indertijd heel lang en erg moeizaam *onderhandeld geworden*.

Die beslissing is na rijp beraad *genomen geworden*.

Zodra de eerste gouden griffel er was, is hij natuurlijk *omarmd geworden* door de truttigheid van het Nederlandse kinderboekenwezen.

(...) verwijt deze gesprekshulp hem ook nog dat hij nooit officieel tot minister van financiën *benoemd is geworden* en (...).

Sommigen menen een nuanceverschil te bespeuren tussen zinnen mét *geworden* en zinnen zonder *geworden*. Door toevoeging van *geworden* zou het passieve (resp. onpersoonlijke) karakter van de door het zelfstandige werkwoord aangeduide handeling iets meer nadruk krijgen. Ook heeft het gebruik van *geworden* door zijn overbodigheid iets omslachtigs. Als stilistische variant is het juist daardoor in bepaalde situaties weer bruikbaar.

Opmerking 2—*Geworden* kan natuurlijk ook voorkomen als voltooid deelwoord van het koppelwerkwoord *worden*. In dat geval kan het niet zonder betekenisverschil worden weggelaten. Vergelijk met elkaar:

Hij wordt burgemeester.

Hij is burgemeester geworden. (≠ Hij is burgemeester) —

8 · 6 · 2 · 3

Overige werkwoorden met een voltooid of passief deelwoord als complement

De overige werkwoorden (buiten *hebben*, *zijn* en *worden*) die gecombineerd kunnen worden met een voltooid of passief deelwoord, vallen in drie groepen uiteen. We behandelen deze drie groepen respectievelijk onder I, II en III. In de eerste twee groepen kan het deelwoord aangevuld worden met een infinitief (resp. *te zijn* en *(te) worden*), in de derde niet.

I *blijken, dunken, heten, lijken, schijnen, voorkomen*

De werkwoorden *blijken, dunken, heten, lijken, schijnen* en *voorkomen* worden soms met een voltooid of passief deelwoord gecombineerd, dat zonder betekenisverandering aangevuld kan worden met *te zijn*. *Dunken* en *voorkomen* zijn altijd vergezeld van een ondervindend voorwerp. Voorbeelden:

- (1a) Eduard bleek net de vorige dag gearriveerd.
- (1b) Eduard bleek net de vorige dag te zijn gearriveerd.
- (2a) Oom Piet leek wel tien kilo aangekomen.
- (2b) Oom Piet leek wel tien kilo aangekomen te zijn.
- (3a) Die vraag dunkt mij door de minister voldoende beantwoord.
- (3b) Die vraag dunkt mij door de minister voldoende beantwoord te zijn.

Opmerking— Als de bovengenoemde werkwoorden gecombineerd worden met een als adjectief gebruikt deelwoord, of met een adjectief dat de vorm van een deelwoord heeft (zie 6·2·3), zijn het geen hulp-, maar koppelwerk-³¹¹woorden, en hebben we te maken met een naamwoordelijk gezegde. In zinnen met achter-pv gaat het naamwoordelijk deel altijd vooraf aan het koppelwerkwoord (werkwoordelijk deel):

- (ia) Geen wonder dat de wandelaars uitgehongerd bleken (te zijn).
- (ib) Geen wonder dat de wandelaars bleken uitgehongerd (te zijn).
〈uitgesloten〉

Bij een werkwoordelijk gezegde kan het deelwoord in zinnen met achter-pv voor en achter het hulpwerkwoord staan:

- (iia) De kampcommandant werd veroordeeld omdat de gevangenen systematisch uitgehongerd bleken (te zijn).
- (iib) De kampcommandant werd veroordeeld omdat de gevangenen systematisch bleken te zijn uitgehongerd.
- (iic) De kampcommandant werd veroordeeld omdat de gevangenen systematisch bleken uitgehongerd te zijn.

Plaatsing van het deelwoord, zonder toevoeging van *te zijn*, na *blijken* enz. is echter meestal niet goed mogelijk:

- (iid) De kampcommandant werd veroordeeld omdat de gevangenen systematisch bleken uitgehongerd. 〈twijfelachtig〉

II *dienen, moeten, hoeven, kunnen, mogen*

De werkwoorden *dienen, moeten, hoeven, kunnen* en *mogen* kunnen in korte zinnen soms met een passief deelwoord gecombineerd worden, waarbij zonder betekenisverschil (*te*) *worden* kan worden aangevuld. In welke gevallen het deelwoord zonder *worden* mogelijk is, kan niet duidelijk worden aangegeven. In ieder geval zijn de mogelijkheden beperkt en in de verschillende delen van het taalgebied niet dezelfde. Na *dienen* is het verschijnsel vrij algemeen; *moeten* en in negatieve context *hoeven* sluiten zich, op grond van hun betekenis, nauw bij *dienen* aan. Enkele voorbeelden zijn:

Hij kan spelen, dat moet gezegd.

Die oude kranten hoeven niet bewaard.

Hierbij dient opgemerkt, dat het genoemde wetsartikel in deze gevallen niet van toepassing is.

Die rommel kan/mag weggegooid.

Dat dient gezegd en *dat moet gezegd* gelden min of meer als vaste uitdrukkingen.

III *Andere werkwoorden*

De onder III behandelde werkwoorden kunnen gecombineerd worden met een deelwoord waarbij niet zonder betekenisverandering een infinitief kan worden aangevuld. Het deelwoord kan een voltooid of een passief deelwoord zijn. Op het verschil daartussen wordt hieronder niet ingegaan, omdat het niet terzake doet voor de beschrijving. We onderscheiden vijf categorieën:

- A Een aantal werkwoorden komen voor in min of meer vaste verbindingen, dat wil hier zeggen dat ze gecombineerd kunnen worden met één deelwoord ofwel met een beperkt aantal deelwoorden met verwante betekenis. Het betreft o.a.: *begraven liggen; geschreven staan, beschreven staan, vermeld staan, opgetekend staan, genoteerd staan; gespaard blijven, verschoond blijven; opgescheept zitten, geplaagd zitten*. Voorbeelden:

(1) Ze wist niet dat haar man op een naburig kerkhof *begraven lag*.

(2) Ik geloof dat dit nergens *genoteerd staat*.

(3) Ik hoop dat we voor zo'n ramp *gespaard blijven*.

(4) Moeder vond het helemaal niet leuk dat ze met die lastposten *opgescheept zat*.

Voor deze gevallen geldt, dat de normale volgorde in de werkwoordelijke eindgroep die is waarbij het deelwoord aan het begin daarvan staat. Plaatsing aan het eind is niet geheel onmogelijk, maar is altijd minder gebruikelijk en soms vrijwel uitgesloten. Enkele voorbeelden zijn:

(2a) Ik geloof dat dit nergens *staat genoteerd*.

(3a) Ik hoop dat we voor zo'n ramp *blijven gespaard*. <uitgesloten>

(4a) Moeder vond het helemaal niet leuk dat ze met die lastposten *zat opgescheept*.

- b De werkwoorden (*ge*)*raken* en *krijgen* duiden, gecombineerd met een deelwoord, aan dat de door het deelwoord uitgedrukte handeling gerealiseerd wordt. (*Ge*)*raken* geeft niet aan dat hierop invloed van buiten uitgeoefend wordt; *krijgen* geeft aan dat degene die door het onderwerp wordt aangeduid hier wel invloed op uitoefent (voor een andere functie van *krijgen* + deelwoord: zie c). Voorbeelden:

Hij is blij dat zijn appels *verkocht raken*.
Hij denkt dat hij zijn appels wel *verkocht krijgt*.
Ik geloof dat die auto vandaag niet meer *gerepareerd raakt*.
Ik geloof dat ik die auto vandaag niet meer *gerepareerd krijg*.

Het deelwoord staat aan het begin van de werkwoordelijke eindgroep. Een vaste uitdrukking die tot deze categorie hoort, is (*iets van iemand*) *gedaan krijgen*:

Ik denk wel dat ik dat van Kees *gedaan krijg*.

- c Het werkwoord *krijgen* kan ook gecombineerd worden met een deelwoord van een werkwoord dat meestal 'iets overdragen van de een aan de ander' uitdrukt (zie 21.4.1/b). Men spreekt dan wel van 'semi-passief'. Voorbeelden zijn: 845

- (1) De Britse troepen zullen een sector *toegewezen krijgen*.
- (2) De administrateur deelde mee dat de soldaten hun reiskosten *vergoed kregen*.
- (3) Het programma vermeldt dat de gasten een diner *krijgen aangeboden*.
- (4) We hopen dat we onze eisen nog vóór dinsdag *ingewilligd krijgen*.
- (5) Ik vond dat ze er goed voor *betaald kregen*.
- (6) Het was makkelijk dat we de boodschappen thuis *gebracht kregen*.

Soms worden een passieve constructie en een constructie met *krijgen* in één zin gecombineerd, omdat daardoor hetzelfde onderwerp aangehouden kan worden:

- (7) ... waarbij Madame werd mishandeld, op bed gebonden en een prop in de mond *kreeg geduwd*.

Een gebruik dat vergelijkbaar is met dat van *krijgen* heeft het werkwoord *zien*. Dit werkwoord legt bovendien nadruk op het resultaat van de door het deelwoord uitgedrukte werking:

- (8) Het was juist de moeder die zich het kind *toegewezen* wilde *zien*, die verzaakte.
- (9) En dat juist terwijl een aantal zich vette baantjes *zag toegewezen*.

Zoals uit de voorbeelden blijkt, is de volgorde in de werkwoordelijke eindgroep zowel deelwoord vóór hulpwerkwoord (1, 2, 4, 5, 6, 8) als hulpwerkwoord vóór deelwoord (3, 7, 9). De eerstgenoemde volgorde is gebruikelijker.

D Het werkwoord *komen* kan gecombineerd worden met een deelwoord dat ‘de manier van komen’ aanduidt. Dit is mogelijk in drie gevallen:

1 Met werkwoorden van beweging die scheidbaar samengesteld zijn met een bijwoord van richting, bijv. *binnenlopen, toesnellen, voorbijfietsen, langsrijden*:

- (1) Zonder kloppen *kwam* hij de kamer *binnengelopen*.
- (2) Iedere morgen *komt* ze hier *voorbijgefietst*.

2 Met werkwoorden van beweging vergezeld van een bepaling van richting, bijv. *de deur uit lopen, naar boven snellen, de tuin in fietsen, naar Nijmegen rijden*:

- (3) Als de baby maar even hilde, *kwam* vader naar boven *gesneld*.
- (4) En daarvoor *komt* hij nou viermaal in de week naar Nijmegen *gereden*!

3 Met werkwoorden die scheidbaar samengesteld zijn met het bijwoord *aan*. Dit kunnen werkwoorden van beweging zijn (bijv. *aanlopen, aansnellen, aanfietsen, aanrijden*), maar ook andere werkwoorden die ‘de manier van komen’ aanduiden door aan te geven wat degene die komt tijdens het komen doet (bijv. *aanfluiten, aanmopperen, aanzwaaien*):

- (5) Van alle kanten *kwamen* mensen *aangelopen*.
- (6) Er *kwam* een politieauto *aangereden*.
- (7) Daar *komt* mijn neef Nurks weer *aangemopperd*!
- (8) In de verte *kwam* een dronken matroos *aangezwaaid*.

In de gevallen 1 en 3 zijn de mogelijke volgordes in de werkwoordelijke eindgroep:

- (a) bijwoord + deelwoord + *komen*.
- (b) bijwoord + *komen* + deelwoord
- (c) *komen* + bijwoord + deelwoord

Voorbeelden:

- (1a) We wisten wel dat hij nogal eens zonder kloppen de kamer *binnengelopen kwam*.
- (1b) We wisten wel dat hij nogal eens zonder kloppen de kamer *binnen kwam gelopen*.
- (1c) We wisten wel dat hij nogal eens zonder kloppen de kamer *kwam binnengelopen*.
- (6a) Ik zag dat er een politieauto *aangereden kwam*.
- (6b) Ik zag dat er een politieauto *aan kwam gereden*.
- (6c) Ik zag dat er een politieauto *kwam aangereden*.

In geval 2 zijn de mogelijke volgordes in de werkwoordelijke eindgroep:

- (a) bepaling + deelwoord + *komen*
- (b) bepaling + *komen* + deelwoord

Voorbeeld:

- (4a) Ik begrijp niet dat hij daarvoor viermaal in de week *naar Nijmegen gereden komt*.

- (4b) Ik begrijp niet dat hij daarvoor viermaal in de week *naar Nijmegen komt gereden*.

Welke van de genoemde volgordes het meest gebruikelijk is, kan vooralsnog niet aangegeven worden.

In alle drie de bovengenoemde gevallen kan *komen* niet alleen met een deelwoord, maar ook met een infinitief gecombineerd worden (zie 8·6·3·3/IIIC). De voorkeur voor een constructie met deelwoord of met infinitief is in de verschillende delen van het taalgebied niet dezelfde. 540

Opmerking—In de vaste uitdrukking *komen aandragen* (*aansjouwen/aanslepen*) met 'in het verhaal betrekken' kan alleen een infinitief gebruikt worden:

- (i) Hij kwam weer aandragen met zijn rijke oom in Amerika.

Een zin met een voltooid deelwoord:

- (ia) Hij kwam weer aangedragen met zijn rijke oom in Amerika.

zou letterlijke betekenis hebben. —

- E De combinatie van *niet weten* + vraagwoord + deelwoord is alleen regionaal in gebruik. De betekenis is gelijk aan die van zinnen waarin de combinatie van vraagwoord + deelwoord is uitgebreid tot een afhankelijke vraagzin met behulp van *moeten*; zo betekent (1) hetzelfde als (2):

- (1) Hij wist niet wat gedaan. <regionaal>
(2) Hij wist niet wat hij moest doen.

8·6·3

Werkwoorden met een infinitief als complement

8·6·3·1

Inleiding

I Groepsvormend en niet-groepsvormend

In de inleiding van deze paragraaf (8·6·1) werd al vermeld dat hulpwerk- 516
woorden groepsvormend zijn, en ook dat sommige werkwoorden zowel groepsvormend als niet-groepsvormend voorkomen. Omdat dit onderscheid vooral van belang is in verband met de werkwoorden die een infinitief als verbaal complement hebben, wordt er hieronder nader op ingegaan.

Zoals gezegd noemen we een werkwoord groepsvormend als de werkwordelijke eindgroep waar het in een zin met achter-pv deel van uitmaakt, ondoordringbaar is, dat wil zeggen dat er geen elementen tussen de samenstellende delen van die eindgroep geplaatst kunnen worden:

- (1a) Hij zei dat hij de kraanvogels graag *zou willen fotograferen*.

In de standaardtaal kunnen *de kraanvogels* en/of *graag* niet na *zou* of *willen* geplaatst worden (maar vgl. 22·7):

1012

- (1b) Hij zei dat hij *zou* de kraanvogels graag *willen fotograferen*. <uitgesloten>

We onderscheiden verplicht groepsvormende werkwoorden (A), niet-verplicht groepsvormende werkwoorden (B) en niet-groepsvormende werkwoorden (C).

- A De verplicht groepsvormende werkwoorden gedragen zich, indien als hulpwerkwoord gebruikt, altijd zoals *zullen* in (1). Tot deze categorie behoren alle werkwoorden die een deelwoord of een infinitief zonder *te* als verbaal complement hebben, en een aantal werkwoorden die met een infinitief met *te* verbonden worden. Alleen de werkwoorden met een infinitief met *te* als verbaal complement kunnen ook tot de niet-verplicht groepsvormende of tot de niet-groepsvormende werkwoorden behoren. Bij de behandeling van de verschillende werkwoorden in de hier volgende subparagrafen en in de alfabetische lijst (8·6·7) wordt daar nadere informatie over gegeven. 610
- B De niet-verplicht groepsvormende werkwoorden kunnen in een zin met achter-pv zowel vlak voor de infinitief met *te* staan (2a) als meer naar voren (2b):

- (2a) Hij zei dat hij de kraanvogels *probeerde te fotograferen*.
(2b) Hij zei dat hij *probeerde* de kraanvogels *te fotograferen*.

Deze werkwoorden kunnen nog onderscheiden worden in werkwoorden die niet-verplicht (maar wel mogelijk) groepsvormend zijn in zowel onvoltooide als voltooide tijden, en werkwoorden die alleen in onvoltooide tijden groepsvormend gebruikt kunnen (maar niet hoeven te) worden. Tot de eerste subcategorie hoort bijv. *menen*:

- (3a) Hij zei dat omdat hij ook iets *meende te moeten zeggen*.
(3b) Hij zei dat omdat hij *meende* ook iets *te moeten zeggen*.
(4a) Hij heeft dat gezegd omdat hij ook iets *heeft menen te moeten zeggen*.
(4b) Hij heeft dat gezegd omdat hij *heeft gemeend* ook iets *te moeten zeggen*.

Tot de tweede subcategorie hoort bijv. *hopen*:

- (5a) Ze ging dat boek lezen omdat ze er iets uit *hoopte te leren*.
(5b) Ze ging dat boek lezen omdat ze *hoopte* er iets *uit te leren*.
(6a) Ze was dat boek gaan lezen omdat ze er iets uit had *hopen te leren*.
<uitgesloten>
(6b) Ze was dat boek gaan lezen omdat ze *gehoopt had* er iets *uit te leren*.

Ook hierover wordt in de hier volgende subparagrafen en in de alfabetische lijst (8·6·7) nadere informatie gegeven. De mogelijkheden tot groepsvormend gebruik zijn bij de niet-verplicht groepsvormende werkwoorden niet in alle gevallen voor alle taalgebruikers hetzelfde. In 8·6·3·25 wordt hierop nader ingegaan. 588

- c De niet-groepsvormende werkwoorden zijn werkwoorden die met een infinitief met (*om*) *te* beknopte bijzinnen kunnen vormen (zie 20·3). Als er in een dergelijke beknopte bijzin meer taalelementen voorkomen dan een infinitief met *te*, kan het niet-groepsvormende werkwoord niet vlak voor de infinitief staan: 786

- (9a) Ze zeggen dat hij toen pas merkte een fout gemaakt te hebben.
(9b) Ze zeggen dat hij toen pas een fout gemaakt merkte te hebben.
 <uitgesloten>

Niet-groepsvormende werkwoorden komen in deze paragraaf alleen aan de orde als het betrokken werkwoord óók (al dan niet verplicht) groepsvormend voorkomt.

11 *Het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief*
In de zin

- (1) Nol wil een liedje zingen.

is het zinsdeel *Nol* onderwerp. Naar de vorm is dat zo, omdat als dit zinsdeel meervoudig gemaakt wordt (bijv. *Nol en Hans*) ook de persoonsvorm *wil* de meervoudsvorm krijgt (*willen*). *Nol* wordt daarom het *getalsonderwerp* van *wil* genoemd. Naar de betekenis is *Nol* onderwerp omdat de drager van die naam degene is die iets ‘wil’. Hij is ook degene die – als hij zijn wil ten uitvoer brengt – ‘zingt’, maar *Nol* is niet het *getalsonderwerp* van *zingen*. Immers, bij omzetting in het meervoud blijft de infinitief *zingen* onveranderd:

- (1a) Nol en Hans willen een liedje zingen.

In zin (1) wordt *Nol* daarom het *getalsonderwerp* van *wil* (of van de hele zin) en het *geïmpliceerd onderwerp* van *zingen* (de infinitief) genoemd. Wat vereenvoudigd gezegd: het onderwerp van de zin is tevens onderwerp van de infinitief.

In de zin

- (2) Nol hoort Els zingen.

zijn de betekenisverhoudingen anders: de door *Nol* aangeduide persoon ‘hoort’, maar iemand anders, die *Els* heet, ‘zingt’. Nu is *Els* het *geïmpliceerd onderwerp* van de infinitief. Het zinsdeel *Els* is echter ook lijdend voorwerp van de zin, omdat het aanduidt welke persoon door ‘Nol’ zingend gehoord wordt. Het lijdend voorwerp van de zin is dus onderwerp van de infinitief. Voegen we aan zin (2) nog een lijdend voorwerp toe, bijv. *een liedje* uit (1):

- (2a) Nol hoort Els een liedje zingen.

dan is dat te beschouwen als het lijdend voorwerp van de infinitief *zingen* en niet van de hele zin. Omzetting in het passief kan dat verduidelijken: Els wordt (een liedje zingend) door Nol gehoord; een liedje wordt door Els

gezongen. Schematisch voorgesteld:

(Nol horen (Els zingen (een liedje)))

Het is ook mogelijk dat het meewerkend voorwerp in een zin geïmpliceerd onderwerp van de infinitief is, bijv. in:

(3) Nol leert Els aria's zingen.

Hier is *Els* meewerkend voorwerp van *leert* en tevens geïmpliceerd onderwerp van *zingen*, waarvan *aria's* lijdend voorwerp is.

Uitgaande van het geïmpliceerde onderwerp van de infinitief, kunnen we de hulpwerkwoorden die met een infinitief te combineren zijn, dus in drieën verdelen:

- werkwoorden met een infinitief die het (getals)onderwerp van de zin als geïmpliceerd onderwerp heeft (zoals *willen* in (1));
- werkwoorden met een infinitief die het lijdend voorwerp van de zin als geïmpliceerd onderwerp heeft (zoals *horen* in (2));
- werkwoorden met een infinitief die het meewerkend voorwerp van de zin als geïmpliceerd onderwerp heeft (zoals *leren* in (3)).

In de hieronder volgende subparagrafen en in de alfabetische lijst (8·6·7) ⁶¹⁰ zal van de behandelde werkwoorden worden aangegeven tot welke categorie ze behoren.

Verder is het mogelijk dat er bij een infinitief geen geïmpliceerd onderwerp is aan te wijzen, bijv. in

(2b) Nol hoort zingen.

(2c) Nol hoort een liedje zingen.

In (2b) staat de infinitief alleen, in (2c) is *een liedje* uiteraard het lijdend voorwerp van *zingen* (*Nol hoort dat er een liedje gezongen wordt*). Het is in dit soort gevallen echter altijd mogelijk een onderwerp aan te vullen, hetzij een onbepaald voornaamwoord:

(2d) Nol hoort (iemand) zingen.

hetzij een andere nominale constituent, op grond van context of situatie:

(2e) Els is blijkbaar thuisgekomen: Nol hoort (Els) zingen.

In een zin als

(5) Ik zag Jan Piet een klap geven.

is *Jan* onderwerp, *Piet* meewerkend voorwerp en *een klap* lijdend voorwerp van de infinitief *geven*. De woordvolgorde in dergelijke infinitiefconstructies is namelijk dezelfde als in overeenkomstige (bij)zinnen (zie 22·5·6); verge- ⁹⁸⁶ lijk:

(5a) Ik zag dat Jan Piet een klap gaf.

Ook als een infinitiefconstructie niet door een bijzin vervangen kan worden, is de onderlinge volgorde van de zinsdelen dezelfde.

Dubbelzinnigheid kan ontstaan als het onderwerp van de infinitief niet uitgedrukt is. Theoretisch kan één nominale constituent vóór een infinitief onderwerp of lijdend voorwerp zijn, en kunnen twee nominale constituenten de functie van onderwerp en lijdend voorwerp en die van meewerkend en lijdend voorwerp hebben. (Een meewerkend voorwerp komt vrijwel altijd in combinatie met een lijdend voorwerp voor; zie 21·4.) In de praktijk zal de interpretatie op grond van zinsinhoud, context en/of situatie altijd duidelijk zijn. Het kost enige moeite om zinnen te construeren die op zichzelf beschouwd dubbelzinnig zijn. In een zin als

(6) Hij zag het varken slachten.

is de voor de hand liggende interpretatie natuurlijk dat *het varken* lijdend voorwerp van de infinitief is, maar in een fabel is het als onderwerp denkbaar. Omgekeerd is *de boer* het voor de hand liggende onderwerp in:

(7) Hij zag de boer slachten.

maar in een gruwelijk verhaal is de andere interpretatie niet geheel onmogelijk, al is het werkwoord *afslachten* dan meer op zijn plaats.

Als voorbeeld met twee nominale constituenten kan dienen:

(8) Ik zag Piet een klap geven.

Hier kan *Piet* onderwerp en meewerkend voorwerp zijn. De twee interpretaties kunnen weergegeven worden door zinnen die in de praktijk ook eerder zullen worden gebruikt, respectievelijk:

(8a) Ik zag Piet iemand een klap geven.

(8b) Ik zag iemand Piet een klap geven.

III *Infinitieven met en zonder te*

Of een infinitief als verbaal complement al dan niet voorafgegaan wordt door *te*, is afhankelijk van het hulpwerkwoord waarbij de infinitief als verbaal complement fungeert. Meestal is er per hulpwerkwoord maar één mogelijkheid: infinitief met *te* of infinitief zonder *te*. Soms zijn er twee mogelijkheden, meestal samenhangend met syntactische en/of semantische factoren. Een enkele keer zijn er regionale verschillen. In de hieronder volgende subparagrafen en in de alfabetische lijst (8·6·7) zal een en ander worden vermeld. Op deze plaats volgen algemene regels over het wegvallen van *te* en enkele opmerkingen van stilistische aard.

De hulpwerkwoorden *liggen*, *zitten*, *hangen* (intr.), *staan* en *lopen* (zie 8·6·3·2), alsmede de werkwoorden (*be*)*hoeven* (zie 8·6·3·5) en *durven* (zie 8·6·3·7), die normaal met een infinitief met *te* gecombineerd worden, kunnen onder

bepaalde voorwaarden zonder *te* voorkomen. Die voorwaarden zijn dat de infinitief voorafgegaan wordt door:

A een infinitief zonder *te* van een van de genoemde hulpwerkwoorden, dan wel een meervoudsvorm van de indicatief presens als achter-pv (die dezelfde vorm heeft en dezelfde plaats inneemt als een infinitief); ofwel door:

B een infinitief met *te* van een van de genoemde hulpwerkwoorden.

In geval A is *te* bij de laatste infinitief facultatief te noemen, in geval B is er een sterke voorkeur voor een infinitief zónder *te*. Voorbeelden zijn:

- A (1a) Wim zit te slapen.
(1b) Wim zit slapen. <uitgesloten>
(2a) Wim heeft de hele les zitten te slapen.
(2b) Wim heeft de hele les zitten slapen.
(3a) Die jongens zitten de hele les te slapen.
(3b) Die jongens zitten de hele les slapen. <uitgesloten>
(3c) Als die jongens de hele les zitten te slapen, zullen ze niet veel opsteken.
(3d) Als die jongens de hele les zitten slapen, zullen ze niet veel opsteken.
(4a) Aan zijn integriteit hoeft men niet te twijfelen.
(4b) Aan zijn integriteit hoeft men niet twijfelen. <uitgesloten>
(5) Aan zijn integriteit heeft men nooit hoeven (te) twijfelen.
(6) Als ze aan zijn integriteit niet hoeven (te) twijfelen, wat is dan het probleem?
(7a) Met die jurk durft ze zich niet in het openbaar te vertonen.
(7b) Met die jurk durft ze zich niet in het openbaar vertonen. <regionaal>
(8) Met die jurk heeft ze zich nooit in het openbaar durven (te) vertonen.
(9) Als ze zich met die jurken nooit in het openbaar durven (te) vertonen, moet er toch wel iets mee aan de hand zijn.
- B (10a) Wim schijnt de hele les te zitten slapen. <twijfelachtig>
(10b) Wim schijnt de hele les te zitten slapen.
(11a) Aan zijn integriteit schijnt men niet te hoeven te twijfelen. <twijfelachtig>
(11b) Aan zijn integriteit schijnt men niet te hoeven twijfelen.
(12a) Met die jurk schijnt ze zich nooit in het openbaar te durven te vertonen. <twijfelachtig>
(12b) Met die jurk schijnt ze zich nooit in het openbaar te durven vertonen.

Ook de werkwoorden *liggen*, *zitten*, *hangen* (intr.), *staan* en *lopen* voorafgegaan door een vorm van *blijven*, *gaan* of *komen* (zie 8·6·3·3) zijn tot geval B te rekenen: een infinitief met *te* na *liggen* enz. is hier nauwelijks mogelijk: 539

- (13a) Hij bleef de hele middag op zijn bed liggen te lezen. <twijfelachtig>
(13b) Hij bleef de hele middag op zijn bed liggen lezen.

Voor *durven* geldt hetzelfde (de combinatie met *hoeven* lijkt niet goed denkbaar):

- (14a) Ondanks alle moeilijkheden bleef hij de waarheid durven te zeggen. <twijfelachtig>
- (14b) Ondanks alle moeilijkheden bleef hij de waarheid durven zeggen.

In de zinnen (10), (11) en (12) berust de sterke voorkeur voor een infinitief zonder *te* aan het eind misschien op het feit dat er bij gebruik van *te* twee infinitieven met *te* in dezelfde zin zouden staan. Het is echter niet mogelijk *te* zonder meer weg te laten bij andere dan de hierboven genoemde hulpwerkwoorden:

- (15) Wij hebben het gedaan om dat kind te trachten redden. <uitgesloten>
- (16) Het schijnt nu werkelijk te beginnen vriezen. <regionaal>
- (17) (Hij knapt aardig op:) hij begint alweer te proberen lopen. <regionaal>

Het is wel zo dat (15a), (16a), en (17a), met twee infinitieven met *te* achter elkaar, stilistisch niet fraai gevonden worden, al zijn ze grammaticaal correct:

- (15a) Wij hebben het gedaan om dat kind te trachten te redden.
- (16a) Het schijnt nu werkelijk te beginnen te vriezen.
- (17a) (Hij knapt aardig op:) hij begint alweer te proberen te lopen.

Men zal in het taalgebruik dan ook de voorkeur geven aan niet-groepsvormend gebruik van *trachten* i.p.v. (15a), waardoor de twee infinitieven met *te* niet meer vlak achter elkaar staan (15b), en een zin met een bijzin i.p.v. (16a), waardoor de eerste infinitief in een persoonsvorm wordt veranderd (16b); ook toevoeging van *om* voor *te* (17b) kan de zin wat natuurlijker doen klinken:

- (15b) Wij hebben het gedaan om te trachten dat kind te redden.
- (16b) Het schijnt dat het nu werkelijk begint te vriezen.
- (17b) (Hij knapt aardig op:) hij begint alweer te proberen om te lopen.

8 · 6 · 3 · 2

liggen, zitten, hangen (onovergankelijk), *staan, lopen*

De hulpwerkwoorden *liggen, zitten, hangen* (onovergankelijk), *staan* en *lopen* zijn verplicht groepsvormend; vergelijk:

- (1a) Ton heeft de hele middag aan zijn bureau zitten (te) werken.
- (1b) Ton heeft de hele middag gezeten aan zijn bureau (te) werken. <uitgesloten>

Het getalsonderwerp van deze hulpwerkwoorden is tevens het geïmpliceerd

onderwerp van de daarmee verbonden infinitief: in (1) is 'Ton' degene die 'zit' en die 'werkt'.

De met deze hulpwerkwoorden verbonden infinitief wordt voorafgegaan door *te*, dat echter onder bepaalde voorwaarden kan vervallen of bij voorkeur vervalt. Zie hiervoor 8·6·3·1/III. Deze werkwoorden geven de houding of positie aan van degene die of datgene wat de handeling verricht of in de toestand verkeert die door het zelfstandige werkwoord wordt uitgedrukt; vgl. (1) en: 535

- (2) Ik lig altijd nog even te lezen, voor ik inslaap.
- (3) De appels hangen aan de boom te rotten.

De betekenis van deze hulpwerkwoorden (met uitzondering van *hangen*, waarover aanstonds) is echter soms verzwakt tot ' bezig zijn met'. De volgende zinnen kunnen bijvoorbeeld gebruikt worden zonder dat de door het onderwerp aangeduide personen werkelijk 'zitten' of 'lopen':

- (4) Die minister zit maar te beweren dat we moeten bezuinigen.
- (5) Iedereen loopt tegenwoordig te roepen dat ze gediscrimineerd wordt.

Zinnen als deze hebben vaak een ondertoon van irritatie en komen vooral in gesproken taal voor. Zowel in de oorspronkelijke als in de verzwakte betekenis geven deze hulpwerkwoorden tevens aan dat de door het zelfstandige werkwoord uitgedrukte werking voortduurt (duratief aspect).

Het hulpwerkwoord *hangen* (met onovergankelijke betekenis) onderscheidt zich in twee opzichten van de andere werkwoorden in deze categorie. De zojuist genoemde betekenisverzwakking komt hier niet voor: *hangen* betekent altijd 'in hangende toestand verkeren', al is hier wel onderscheid te maken tussen meer en minder letterlijk gebruik. Verder zijn er eigenaardigheden bij het vormen van de voltooiden tijden. Het werkwoord *hangen* kan niet alleen volgens de regel (zie 8·6·2·1/II) als vervangende infinitief voorkomen, maar een enkele keer ook als voltooid deelwoord rechts van de infinitief (zie (6)). Anderzijds is het vormen van een voltooid tijd bij minder letterlijk gebruik van *hangen* moeilijk (zie (8)). Voorbeelden: 523

- (6a) De was heeft al uren hangen te drogen.
- (6b) De was heeft al uren te drogen gehangen.
- (7a) De appels hebben al een maand aan de boom hangen te rotten.
- (7b) De appels hebben al een maand aan de boom te rotten gehangen.
〈uitgesloten〉
- (8a) Ze hebben over het hekje hangen te praten. 〈twijfelachtig〉
- (8b) Ze hebben over het hekje te praten gehangen. 〈uitgesloten〉

Opmerking 1—Dat zin (6b) mogelijk is, hangt misschien samen met het bestaan van het overgankelijke werkwoord *hangen*, dat behandeld wordt in 8·6·3·23. Dit werkwoord komt in voltooiden tijden alleen voor als voltooid deelwoord, rechts van de infinitief: 586

- (ia) Hij heeft de was te drogen gehangen.
- (ib) Hij heeft de was te drogen hangen. <uitgesloten in dezelfde betekenis>
- (ic) Hij heeft de was gehangen te drogen. <uitgesloten>
- (id) Hij heeft de was hangen te drogen. <uitgesloten>

Zin (ib) is wel mogelijk als *heeft* niet als hulpwerkwoord van tijd geïnterpreteerd wordt, maar als vorm van *hebben* + infinitief, dat behandeld wordt in 8·6·3·14/1. —

573

Opmerking 2— Het werkwoord *staan*, gecombineerd met een infinitief met *te*, komt ook voor in de vaste uitdrukkingen *te wachten staan*, *te gebeuren staan*, *te doen staan* en *te bezien staan*. Het heeft heel andere eigenschappen dan het hierboven behandelde *staan* en wordt behandeld in 8·6·3·24. —

587

8 · 6 · 3 · 3

blijven, gaan, komen

De hulpwerkwoorden *blijven*, *gaan* en *komen* zijn verplicht groepsvormend:

- (1a) Ze zijn in Groningen blijven/gaan/komen wonen.
- (1b) Ze zijn gebleven/gegaan/gekomen in Groningen wonen. <uitgesloten>

Het getalsonderwerp van deze hulpwerkwoorden is tevens het geïmpliceerd onderwerp van de daarmee verbonden infinitief: in (1) zijn 'ze' degenen die zowel 'blijven', 'gaan' en 'komen' als 'wonen'.

De met *blijven* en *gaan* verbonden infinitief heeft geen *te*, de infinitief bij *komen* kan al dan niet door *te* voorafgegaan worden.

I *blijven*

Dit hulpwerkwoord heeft twee duidelijk te onderscheiden betekenissen:

A 'zich niet verplaatsen' = 'blijven om te ...', 'blijven en ...':

- (2) Je blijft natuurlijk bij ons eten en je kunt ook blijven slapen.
- (3) Hij is een week blijven logeren.

B 'doorgaan met ...' (duratief aspect):

- (4) Hij had zeker erge honger: hij bleef maar eten!
- (5) Ze was vast erg moe, ze is tot elf uur blijven slapen.

Opmerking— In de combinatie *blijven staan* kan *blijven* betekenis B hebben, in verschillende schakeringen (i, ii, iii) en verder de betekenis 'ophouden zich te verplaatsen' (iv):

- (i) (Bij het nemen van een foto) Ja, zo kom je er goed op, wil je daar even blijven staan?
- (ii) Je hoeft geen stoel voor me te halen, ik blijf wel staan.

- (iii) Dat beeld blijft hier staan.
- (iv) Hij liep hard weg, maar toen ik hem riep bleef hij toch staan. —

II *gaan*

Voorzover dit hulpwerkwoord niet uitsluitend aanduidt dat de werking die door de infinitief wordt uitgedrukt in de toekomst ligt, kunnen we twee hoofdtypen onderscheiden:

A *Gaan* heeft de betekenis 'zich verplaatsen':

- (6) Opa gaat een eindje wandelen in het park.
- (7) Ik blijf niet hier, ik ga voetballen.
- (8) In verband met mijn nieuwe betrekking gaan we volgende maand in Antwerpen wonen.

B De notie 'verplaatsing' ontbreekt; *gaan* heeft de betekenis 'overgaan tot', 'beginnen te' (inchoatief aspect):

- (9) Allemaal klaar? Dan gaan we rijden!
- (10) Pas na de rust ging hij echt voetballen.
- (11) Ik heb een half uur in bed liggen lezen en toen ben ik gaan slapen.
- (12) Kijk, het gaat regenen.
- (13) De wedstrijd gaat beginnen.

De combinaties *gaan zitten/staan/liggen* 'in zittende/staande/liggende toestand komen' zijn als een bijzonder geval van dit betekenisstype te beschouwen.

Voor een samenvattende beschrijving van de manier waarop in het Nederlands de toekomstige tijd wordt uitgedrukt (met *gaan*, *zullen* of een presensvorm van een ander werkwoord zonder begeleidend hulpwerkwoord) wordt verwezen naar 8.4.7.6.

472

III *komen*

Dit hulpwerkwoord kan met een infinitief met en zonder *te* voorkomen. Met een infinitief zonder *te* heeft het drie gebruiksmogelijkheden:

A In de betekenis 'zich verplaatsen' = 'komen om te ...', 'komen en ...'. Het kan dan met verschillende infinitieven gecombineerd worden:

- (14) Mijn petekind komt bij me logeren. ('Komt en logeert bij me')
- (15) Komen jullie eten! ('Komen jullie om te eten')
- (16) Mieke is naar ons huisconcert komen luisteren. ('Mieke is gekomen om te luisteren')

B Met een bewegingswerkwoord zonder noodzakelijke toevoeging. Het bewegingswerkwoord geeft aan op welke manier het 'komen' plaatsvindt:

- (17) Ik ga meestal met de trein, maar Henk komt altijd vliegen.
- (18) Sabine is helemaal komen lopen.

C Met een bewegingswerkwoord met noodzakelijke toevoeging. In plaats van de infinitief kan ook het voltooid deelwoord van dat bewegingswerkwoord

gebruikt worden. De verschillende mogelijkheden worden beschreven in 8·6·2·3/IIID, waarnaar hier wordt verwezen. In de daar gegeven voorbeeldzinnen kan altijd in plaats van een voltooid deelwoord een infinitief zonder *te* worden ingevuld (bijv. *Zonder kloppen kwam hij de kamer binnenlopen*). De voorkeur voor een constructie met deelwoord of met infinitief is in de verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde. 530

Gecombineerd met een infinitief met *te* wordt *komen* gebruikt op een manier die het meest lijkt op de hierboven onder A vermelde. Er is echter een duidelijk verschil in betekenis. Het gebruik van de infinitief met *te* geeft aan dat er een 'hogere beslissingsinstantie' in het geding is, dat de door het onderwerp aangeduide persoon niet uit eigen verkiezing 'komt en ...'. Vergelijk:

- (19a) De meester wees ieder van ons een plaats aan. Ik kwam naast een brutaal ogend jongetje te zitten.
- (19b) Karelkje stapte parmantig de klas binnen en kwam naast mij zitten.
- (20a) In het kader van de spreiding der Rijksdiensten kwam mijn vader in Groningen te werken.
- (20b) Ik ben hier komen werken omdat de sfeer me wel aanstond.
- (21a) Aan het diner kwam Paula naast mij te zitten. (tengevolge van de tafelschikking)
- (21b) Aan het diner kwam Paula naast mij zitten. (uit eigen beweging)

Door dit betekenisverschil is soms alleen een zin met infinitief met *te* mogelijk en geen pendant zonder *te* (tenzij in een heel bijzondere context of situatie). Dit geldt bijvoorbeeld voor (22) en (23), waar de betekenis van *komen* verzwakt is en het hulpwerkwoord eigenlijk alleen nog een omschrijvende functie heeft:

- (22) Door de gladheid kwamen ze te vallen.
- (23) Hij is inmiddels komen te overlijden.

Het omgekeerde, nl. dat alleen een zin met *komen* + infinitief zonder *te* mogelijk is, komt natuurlijk ook voor, bijv. met imperatiefzinnen:

- (24) Kom hier maar zitten.
- (25) Kom hier maar te zitten. <uitgesloten>

Opmerking—*Komen* + infinitief met *te* komt ook nog voor in de vaste combinaties *te weten komen* en *duur te staan komen*. Bij *te weten komen* is maar één volgorde mogelijk (zie (i) en (ii)), bij *duur te staan komen* zijn er twee mogelijkheden (zie (iii) en (iv)). Als *komen* in een voltooid tijd rechts van de infinitief staat, heeft het de vorm van een voltooid deelwoord, niet van een vervangende infinitief.

- (i) Dat zal ik nooit te weten komen.
- (ii) Dat ben ik nooit te weten gekomen.
- (iii a) Dat zal hem duur te staan komen.

- (iiib) Dat zal hem duur komen te staan.
- (iva) Dat is hem duur te staan gekomen.
- (ivb) Dat is hem duur komen te staan.—

8 · 6 · 3 · 4

blijken, lijken, schijnen, heten, dunken, voorkomen (**hulpwerkwoorden van modaliteit**)

De hulpwerkwoorden *blijken, lijken, schijnen, heten, dunken* en *voorkomen* worden hulpwerkwoorden van modaliteit genoemd omdat ze uitdrukking geven aan de houding van de spreker of iemand anders ten opzichte van de inhoud van de zin waarin ze voorkomen (zie 20·7·1). Het zijn eigenlijk-modale hulpwerkwoorden; ze hebben geen oneigenlijk-modale pendanten, zoals de werkwoorden in 8·6·3·5. *Blijken* geeft aan dat het in de zin uitgedrukte volgens de spreker of schrijver zeker is en zich als zodanig duidelijk manifesteert; de andere drukken onzekerheid uit. Voorbeelden:

- (1) Hij blijkt heel hard te werken.
- (2) Hij lijkt/schijnt heel hard te werken.
- (3) Hij heet heel hard te werken.

Zin (1) is te omschrijven als: 'Ik heb geconstateerd dat hij heel hard werkt', (2) betekent: 'Hij maakt de indruk heel hard te werken', (3) wil zeggen: 'Men beweert dat hij heel hard werkt'. Met *schijnt* kan zin (2) ook de betekenis van (3) hebben. Als de hulpwerkwoorden in (2) en (3) sterk beklemtoond worden, geven ze aan dat de inhoud van de zin niet onzeker, maar onwaar is. Vaak zal men dit tot uitdrukking brengen door er een zin aan toe te voegen als 'maar in werkelijkheid voert hij niets uit'.

Deze hulpwerkwoorden zijn verplicht groepsvormend; vergelijk:

- (4) Ik hoor net dat hij aan een proefschrift blijkt/schijnt te werken.
- (4a) Ik hoor net dat hij blijkt/schijnt aan een proefschrift te werken.
<uitgesloten>

Hoewel we met betrekking tot zin (4) eigenlijk niet kunnen zeggen dat 'hij' degene is die 'blijkt' of 'schijnt' (wel: die 'werkt'), omdat 'blijkt' of 'schijnt' iets over de inhoud *van de hele zin* zegt, is het wel duidelijk dat *hij* het getalsonderwerp van *blijkt/schijnt* is: veranderen we *hij* in *die docenten*, dan komt ook de persoonsvorm in het meervoud te staan. Het getalsonderwerp van deze hulpwerkwoorden en het geïmpliceerd onderwerp van de daarmee verbonden infinitief zijn dus identiek. De infinitief heeft bij deze werkwoorden altijd *te*.

In plaats van zinnen waarin de hulpwerkwoorden van modaliteit een plaats binnen de zin innemen, zoals in de gegeven voorbeelden, zijn ook samengestelde zinnen mogelijk, bestaande uit: *Het blijkt/lijkt/schijnt/heet* of *Het blijkt/lijkt/schijnt/heet zó te zijn*, waarna de rest van de oorspronkelijke zin volgt met *dat* aan het begin en achter-pv:

- (2a) Het lijkt/schijnt dat hij heel hard werkt.
- (4a) Ik hoor net dat het zó blijkt te zijn, dat hij aan een proefschrift werkt.

Deze alternatieve constructies leveren niet altijd stilistisch fraaiere zinnen op, maar kunnen wel dienen tot beter begrip van de semantische en syntactische eigenaardigheden van zinnen met hulpwerkwoorden van modaliteit. De verhouding tussen het hulpwerkwoord en de rest van de zin kan namelijk schematisch worden weergegeven als:

(schijnen (hij werkt heel hard))

Semantisch neemt een hulpwerkwoord van modaliteit een zelfstandige plaats in ten opzichte van de rest van de zin (vergelijk wat hierboven gezegd is over het onderwerp van *schijnt* en *werken* in (4)). Syntactisch heeft het de eigenschap zoveel mogelijk links te willen staan. Vergelijk het in 8·6·2·1/II ⁵²³ gesignaleerde verschijnsel bij de vorming van voltooide tijden:

- (5a) De zieke schijnt de hele dag te slapen.
- (5b) De zieke schijnt de hele dag geslapen te hebben.
- (5c) De zieke heeft de hele dag schijnen te slapen. <uitgesloten>

Zie hierover verder 8·6·6·4.

603

Vrijwel algemeen is bij deze werkwoorden de mogelijkheid om de infinitief *te zijn* al dan niet te gebruiken. Vergelijk 8·6·2·3/1 en de volgende ⁵²⁷ voorbeelden:

- (6a) Rob blijkt een harde werker te zijn.
- (6b) Rob blijkt een harde werker.
- (7a) Erg solide lijkt dit apparaat niet te zijn.
- (7b) Erg solide lijkt dit apparaat niet.
- (8a) Herman scheen niet in zijn sas te zijn.
- (8b) Herman scheen niet in zijn sas.
- (9a) Het nuttigste cadeau dunkt me die nieuwe schooltas te zijn.
- (9b) Het nuttigste cadeau dunkt me die nieuwe schooltas.
- (10a) Deze kwestie komt me voor bijzonder moeilijk te zijn.
- (10b) Deze kwestie komt me bijzonder moeilijk voor.

In de (b)-zinnen zijn de werkwoorden geen hulp-, maar koppelwerkwoorden.

8·6·3·5

kunnen, moeten, (be)hoeven, mogen, willen, zullen (**hulpwerkwoorden van modaliteit**)

De werkwoorden *kunnen, moeten, (be)hoeven, mogen, willen* en *zullen* kunnen op verschillende manieren gebruikt worden. In

- (1) Jan kan wel verhinderd zijn.

zegt *kan* iets over het verhinderd zijn van Jan, nl. dat het mogelijk is. (1) kan dus omschreven worden met (1a) of (1b):

- (1a) Het is mogelijk dat Jan verhinderd is.
- (1b) Het kan zó zijn dat Jan verhinderd is.

We noemen dit gebruik van *kunnen* 'eigenlijk-modaal'; het vertoont een duidelijke overeenkomst met dat van de werkwoorden *blijken*, *lijken*, *schijnen*, *heten*, *dunken* en *voorkomen* (8·6·3·4).

542

In (2) wordt *kunnen* heel anders gebruikt:

- (2) Jan kan niet komen.

In de meest voor de hand liggende opvatting van deze zin zegt *kan* iets over Jan, nl. dat hij tot iets (nl. 'komen') in staat is, wat dan weer wordt ontkend door *niet*. Een mogelijke omschrijving is (2a) of (2b):

- (2a) Jan is niet in staat te komen.
- (2b) Jan verkeert in de onmogelijkheid te komen.

Dit gebruik van *kunnen* noemen we 'oneigenlijk-modaal'; het vertoont duidelijke verschillen met het eigenlijk-modale.

In een minder voor de hand liggende opvatting van (2) is *kan* ook als eigenlijk-modaal te interpreteren:

- (2c) (Ja, je rekt nu wel zo vast op Jan, en hij komt ook meestal, maar) Jan kán niet komen (dat blijft altijd mogelijk).

We kunnen zelfs (1) en (2) tot één zin combineren, waarin het werkwoord *kunnen* tweemaal voorkomt, de eerste keer in eigenlijk-modale, de tweede keer in oneigenlijk-modale functie:

- (3) A Jan heeft opgebeld. Hij komt niet. Hij heeft zeker weer geen zin!
B Nou, dat weet je niet. *Jan kan wel niet kúnnen komen.*

Het eigenlijk-modale *kunnen* gedraagt zich ook syntactisch op dezelfde wijze als *blijken*, *lijken*, *schijnen*, *heten*, *dunken* en *voorkomen*, het oneigenlijk-modale zoals de meeste andere hulpwerkwoorden (zie o.a. 8·6·2·1/11).

523

Om aan te sluiten bij de traditie noemen we de in deze subparagraaf behandelde werkwoorden als categorie 'hulpwerkwoorden van modaliteit'; om aan te geven dat de term 'modaal' voor de functie als die van *kunnen* in (2) 'oneigenlijk' gebruikt is, noemen we die functie 'oneigenlijk-modaal'.

De eigenlijk-modale werkwoorden *kunnen* enz. worden behandeld onder I, de oneigenlijk-modale onder II. Omdat de semantische en syntactische verschillen niet in alle gevallen even duidelijk zijn, is het overigens niet altijd uit te maken of een werkwoord in een bepaalde zin eigenlijk- of oneigenlijk-modaal gebruikt wordt.

545, 551

Voor de hele categorie geldt dat de werkwoorden verplicht groepsvormend zijn:

- (6) Ik weet dat Jan op maandag wel verhinderd kan zijn.
- (6a) Ik weet dat Jan kan op maandag wel verhinderd zijn. <uitgesloten>
- (7) Ik weet dat Jan op maandag niet kan komen.
- (7a) Ik weet dat Jan kan op maandag niet komen. <uitgesloten>

Het getalsonderwerp van het hulpwerkwoord is ook het geïmpliceerd onderwerp van de daarmee verbonden infinitief.

De werkwoorden *kunnen*, *moeten*, *mogen*, *willen* en *zullen* worden verbonden met een infinitief zonder *te*; *(be)hoeven* heeft een infinitief met *te*, dat onder bepaalde voorwaarden kan vervallen of bij voorkeur vervalt (zie 8·6·3·1/III).

535

De normale vorm van het laatstgenoemde werkwoord is *hoeven*; *behoeven* behoort tot de schrijftaal.

De werkwoorden van deze subparagraaf kunnen in oneigenlijk-modale functie ook zonder infinitief voorkomen. Aan dit gebruik wordt aandacht besteed onder IIB; de oneigenlijk-modale hulpwerkwoorden in engere zin worden onder IIA behandeld.

1 Eigenlijk-modaal

• kunnen

Dit werkwoord geeft meestal aan dat het in de zin uitgedrukte volgens de spreker of schrijver mogelijk is; dikwijls wordt *wel* toegevoegd:

Jan kan wel verhinderd zijn.

Een enkele maal heeft het eigenlijk-modale *kunnen* een concessieve functie (vgl. *mogen*, 1), bijv.:

Ze kan vertellen wat ze wil, ze krijgt toch haar zin niet.

• moeten

1 Door het gebruik van *moeten* geeft de spreker of schrijver te kennen dat het in de zin uitgedrukte waarschijnlijk is, op grond van bepaalde beschikbare gegevens (bijv. getuigenissen van anderen):

- (1) Ze moet in haar jeugd heel mooi geweest zijn.
- (2) Het moet een uitstekende film zijn.
- (3) Op grond van die berekeningen kwamen ze tot de conclusie dat de waargenomen radiostraling een heel andere oorzaak moest hebben.
- (4) Moeder moet onderweg oponthoud gehad hebben.

2 Niet tot de standaardtaal behoort het gebruik van het imperfectum van *moeten* in bijzinnen (met of zonder voegwoord) die een veronderstelling uitdrukken. In plaats van een dergelijke zin met *moest(en)* is altijd een *als*-zin (a) of een zin zonder voegwoord met voor-pv als eerste zinsdeel mogelijk (b),

soms een zin met *mocht(en)* aan het begin (c). Zie voor *mocht(en)* in deze functie hieronder sub *mogen*.

- (5) Moest ik ziek worden, zoek dan een vervanger. <regionaal>
- (5a) Als ik ziek word, zoek dan een vervanger.
- (5b) Word ik ziek, zoek dan een vervanger.
- (5c) Mocht ik ziek worden, zoek dan een vervanger.
- (6) Moest één van de grote planetoiden onze aarde treffen, dan zou deze in stukken vliegen. <regionaal>
- (6a) Als één van de grote planetoiden onze aarde zou treffen, dan zou deze in stukken vliegen.
- (6b) Zou één van de grote planetoiden onze aarde treffen, dan zou deze in stukken vliegen.
- (7) Het zou veel mooier zijn als ze in de zomer moesten trouwen. <regionaal>
- (7a) Het zou veel mooier zijn als ze in de zomer zouden trouwen.
- (7b) Zouden ze in de zomer trouwen, dan zou dat veel mooier zijn.
- (7c) Mochten ze in de zomer trouwen, dan zou dat veel mooier zijn.

Zin (7c) is wel grammaticaal correct, maar kan licht verwarrend werken, omdat *mochten* hier opgevat kan worden als ‘hadden ze toestemming’ (oneigenlijk-modaal).

Heeft *moeten* de oneigenlijk-modale betekenis van ‘genoodzaakt zijn’ of ‘verplicht zijn’, dan is een veronderstellende of voorwaardelijke zin met *moest(en)* (= *zou(den) moeten*) als voor-pv natuurlijk wel mogelijk:

- (8) Moesten de mensen hun radio inleveren, dan kwamen ze zeker in opstand.
- (8a) Als de mensen hun radio moesten inleveren, dan kwamen ze zeker in opstand.
- (8b) Als de mensen hun radio zouden moeten inleveren, dan kwamen ze zeker in opstand.

• *hoeven*

Dit werkwoord wordt met een ontkenning gebruikt in plaats van *moeten* (zoals hierboven beschreven onder *moeten*, 1) met negatie:

- (9) Ze moet in haar jeugd heel mooi geweest zijn, maar daarom hoeft ze dat nu niet meer te zijn.
- (10) Moeder is een uur te laat, maar daarom hoeft ze onderweg nog geen oponthoud gehad te hebben.

Het oneigenlijk-modale *moeten* wordt in negatieve contexten ook vaak, maar niet altijd, door *hoeven* vervangen: zie onder 11.

• *mogen*

- 1 Het eigenlijk-modale *mogen* kan een concessieve functie hebben; de spreker of schrijver geeft te kennen dat hij de inhoud van de zin waarin *mogen* voorkomt, toegeeft, maar dat daar iets anders tegenover staat. Meestal wordt *dan* toegevoegd.

- (11) Hij mag dan intelligent zijn, ijverig is hij niet.
- (12) Ze mag dan hard gewerkt hebben, de resultaten zijn er niet naar.

Opmerking— In deze functie kunnen ook conjunctievormen gebruikt worden (*moge*); zie 8·4·2/3.—

449

2 Het imperfectum van *mogen* kan gebruikt worden aan het begin van bijzinnen van veronderstelling (vergelijk het regionale *moest(en)* onder *moeten*, 2).

- (5c) Mocht ik ziek worden, zoek dan een vervanger.
- (13) Mocht hij niet aanwezig zijn, laat het me dan even weten.
- (14) Mocht een en ander u niet duidelijk zijn, dan kunt u altijd nog even langs komen.

De veronderstelling moet wel werkelijkheid kunnen worden; is dat niet het geval, zoals in (15) en (16), dan kan *mocht(en)* niet gebruikt worden en is een *als*-zin of een zin met voor-pv als eerste zinsdeel (die altijd mogelijk zijn) verplicht:

- (15a) De snelheid zou hoger gelegen hebben als het niet geregend had.
- (15b) Had het niet geregend, dan zou de snelheid hoger gelegen hebben.
- (15c) De snelheid zou hoger gelegen hebben, mocht het niet geregend hebben. <uitgesloten>
- (16a) Als de wetgever zich zou beperken tot algemene bepalingen, dan zou hij niet genoodzaakt zijn dezelfde problemen telkens weer te behandelen.
- (16b) Zou de wetgever zich beperken tot algemene bepalingen, dan zou hij niet genoodzaakt zijn dezelfde problemen telkens weer te behandelen.
- (16c) Mocht de wetgever zich beperken tot algemene bepalingen, dan zou hij niet genoodzaakt zijn dezelfde problemen telkens weer te behandelen. <uitgesloten>

Hierboven is bij zin (6) het alternatief met *mocht* niet vermeld, omdat de zin de indruk wekt dat de spreker of schrijver de mogelijkheid dat onze aarde door één van de grote planetoiden getroffen wordt, ten minste als zeer onwaarschijnlijk voorstelt. Wordt iets dergelijks echter als een reële mogelijkheid gezien, dan is (6c) wel aanvaardbaar:

- (6c) Mocht één van de grote planetoiden onze aarde treffen, dan zou deze in stukken vliegen.

Anderzijds kan *mocht(en)* niet gebruikt worden in bijzinnen van voorwaarde of van tijd, die vaak moeilijk van bijzinnen van veronderstelling te onderscheiden zijn.

In de meest voor de hand liggende opvatting van (17), nl. de voorwaardelijke, waardoor ook het voegwoord *mits* gebruikt kan worden (uitsluitend voorwaardelijk), is *mocht* niet mogelijk:

- (17) Je mag naar de wintersport, als je geen onvoldoendes op je rapport hebt.
- (17a) Je mag naar de wintersport, mits je geen onvoldoendes op je rapport hebt.
- (17b) Je mag naar de wintersport, mocht je geen onvoldoendes op je rapport hebben. <uitgesloten>

Als we voor de volgende zinnen aannemen, dat 'Huib' een collega van de spreker is die dagelijks op zijn werkplek aanwezig is, en 'Teun' iemand die wel eens op bezoek komt, dan kan de spreker als hij er de volgende dag niet zal zijn, 's avonds tegen een andere collega zowel (18) als (19) zeggen:

- (18) Als Huib morgenochtend komt, vraag dan of hij mij even thuis opbelt.
- (19) Als Teun morgenochtend komt, vraag dan of hij mij even thuis opbelt.

Hij kan echter, gegeven de geschetste situatie, niet (18a) maar wel (19a) zeggen:

- (18a) Mocht Huib morgenochtend komen, vraag dan of hij mij even thuis opbelt. <uitgesloten>
- (19a) Mocht Teun morgenochtend komen, vraag dan of hij mij even thuis opbelt.

(18) is te beschouwen als een bijzin van tijd, (19) als een bijzin van veronderstelling.

Vergeleken met de veronderstellende *als*-zinnen geven de *mocht(en)*-zinnen een minder hoge graad van waarschijnlijkheid aan, maar geen onmogelijkheid (vgl. (15) en (16)) en ook geen grote onwaarschijnlijkheid (vgl. (6)). Een mogelijke gesprekssequentie is bijv.:

- A Als Teun morgenochtend komt, vraag dan of hij mij even thuis opbelt.
- B Zou die dan komen?
- A Nee, dat weet ik niet, maar mocht hij komen, vraag hem dan of hij mij even thuis opbelt.

• *willen*

1 Het eigenlijk-modale *willen* kan aangeven, dat het in de zin uitgedrukte soms gebeurt; meestal wordt (*nog*) *wel eens* toegevoegd:

- (20) Laat het maar weken in lauw water, dat wil nog wel eens helpen.
- (21) Hij moet om kwart voor negen op zijn werk zijn, maar het wil wel eens kwart voor tien worden.

2 In bijzinnen met voor-pv als eerste zinsdeel kan *willen* aangeven, dat iets alleen op een bepaalde voorwaarde of onder bepaalde omstandigheden (uitgedrukt in de rompzin) zal gebeuren. In de volgende voorbeelden is dus

niet bedoeld dat de door het onderwerp aangeduide personen iets ‘willen’ of ‘wensen’:

- (22) Het moet erg meelopen, wil hij door zijn examen komen.
- (23) Willen we nog op tijd komen, dan moeten we ons haasten.

Opmerking 1—In de vaste uitdrukking *het wil ... voorkomen, naar het ... wil voorkomen*, die tot de schrijftaal behoort, heeft *wil* alleen een omschrijvende functie en geen betekenisinhoud:

Naar het ons wil voorkomen, heeft de minister te weinig rekening gehouden met de maatschappelijke consequenties van deze maatregel. <schrijftaal>—

Opmerking 2—De combinatie van *mogen* en *willen* heeft niet-werkelijkheidsbetekenis in zinnen van het type:

Ze mocht willen dat ze zo mooi kon dansen als Margot Fonteyn.

De betekenis is ‘Ze kan niet zo mooi dansen (al denkt ze misschien van wel)’.—

• *zullen*

Dit werkwoord kan worden gebruikt om uit te drukken dat iets in de toekomst ligt; dit gebruik is besproken in 8·4·7·6.

472

Hieronder worden de gebruikswijzen behandeld die niet of niet in eerste instantie futuraal zijn.

1 *Zullen* (presens en imperfectum) kan, meestal met *wel*, uitdrukken dat iets waarschijnlijk is (ongeacht of het in heden, verleden of toekomst ligt):

- (24) Peter zal wel slagen.
- (24a) Peter dacht dat hij wel zou slagen.
- (24b) Peter zal wel geslaagd zijn.
- (25) Je zult (wel) dorst hebben, met die warmte.
- (26) Men zal zich herinneren dat de generaal, nadat zijn paard ten val was gekomen, te voet verder had gestreden.

2 *Zou(den)* kan uitdrukken dat de spreker heeft vernomen, dat een bepaalde handeling of toestand zich voordoet, zal voordoen of voorgegaan heeft, maar dat er geen zekerheid over bestaat.

- (27) Karel zou vanavond nog thuiskomen.
- (28) De minister van buitenlandse zaken zou morgen naar Argentinië vertrekken.
- (29) Bij de brand zouden alle bewoners zijn omgekomen.

Zinnen als (28) en (29) worden vooral gebruikt in de nieuwsmidia, om al te grote stelligheid in de berichtgeving te vermijden.

De betekenissen van zinnen met *moeten* (zoals hierboven onder *moeten, 1*), met presens- of imperfectumvormen van *zullen* (*zullen, 1*) en met *zou(den)* (*zullen, 2*) liggen dicht naast elkaar, maar vertonen wel eigen nuances. Bij *moeten, 1* ligt de nadruk op het voorhanden zijn van gegevens op grond waarvan men een conclusie trekt; bij *zullen, 1* op de waarschijnlijkheid zonder meer; bij *zullen, 2* op het feit dat men iets van anderen vernomen heeft. Vergelijk:

- (4) Moeder moet onderweg oponthoud gehad hebben (anders was ze geen uur te laat).
- (4a) Moeder zal onderweg wel oponthoud gehad hebben (neem ik aan).
- (4b) Moeder zou onderweg oponthoud gehad hebben (er is bij de burens over opgebeld).

3 Ter uitdrukking van de niet-werkelijkheid van een gebeuren worden ófwel de imperfectumvormen van *zullen* gebruikt, gecombineerd met de infinitief van het zelfstandige werkwoord, ófwel de imperfectumvormen van het zelfstandige werkwoord (zie 8·4·7·5/1): 466

- (30a) Als ik geld zou hebben, zou ik op reis gaan.
- (30b) Als ik geld had, ging ik op reis.
- (30c) Als ik geld had, zou ik op reis gaan.
- (30d) Als ik geld zou hebben, ging ik op reis.

Zie ook 8·6·6·4/IV. 605

Opmerking— (30b) kan ook betekenen: ‘Telkens als ik weer geld had, ging ik op reis’ (werkelijkheid) —

4 De imperfectumvormen van *zullen* worden ook gebruikt om een verzoek in vragende vorm voorzichtig te formuleren:

- (31) Zou ik even mogen bellen?
- (32) Zou u willen beginnen te lezen?
- (33) Zou ik hier mijn koffer kunnen laten staan, alstublieft?

Voor sommige verzoeken in niet-vragende vorm en voor andere voorzichtig omschrijvingen kunnen zowel *zou(den)* als het imperfectum van een zelfstandig werkwoord gebruikt worden (zie 8·4·7·5/111). Bij verzoeken in vragende vorm is dat niet mogelijk. Vergelijk: 471

- (31) Zou ik even mogen bellen?
- (31a) Mag ik even bellen?
- (31b) Mocht ik even bellen? <uitgesloten in dezelfde betekenis>

5 In vragen kunnen presensvormen van *zullen* met een onderwerp in de eerste persoon gebruikt worden om een aanbod of een verzoek om toestemming uit te drukken:

- (34) Zal ik je even helpen?
 (35) Zullen we de auto hier maar laten staan?

Opmerking—Als een soort vaste uitdrukkingen zijn te beschouwen: uitroepende zinnen met presensvormen van *zullen*, vergezeld van *maar*. Ze behelzen een emotionele afwijzing van het in de zin uitgedrukte denkbeeld:

- (i) (In Siberië is het 's winters veertig graden onder nul.) Je zult daar maar wonen!
 (ii) (Een jongen van zeven jaar heeft een oude vrouw beroofd en mishandeld.) Het zal je kind maar wezen!—

II *Oneigenlijk-modaal*

A Hieronder volgt een overzicht van de voornaamste betekenissen en gebruikswijzen van de oneigenlijk-modale werkwoorden gecombineerd met een infinitief. Opvallend is dat deze werkwoorden nogal wat betekenisfuncties gemeen hebben; zie (3), (4), (9), (35), (36), (37), (38), (43), (46), (47), (48).

• *kunnen*

- (1) Hij kan heel goed zwemmen. ('het vermogen bezitten')
 (2) Op zaterdagmiddag kan hij nooit zwemmen, want dan moet hij werken. ('de gelegenheid hebben')
 (3) Kan ik opruimen, of zijn jullie nog niet klaar? ('mogen')
 (4) Ze laten alles maar staan, en ik kan het opruimen. ('moeten')
 (5) Dat kun je niet doen! ('Dat is niet behoorlijk')

• *moeten*

- (6) De hond moet eten hebben. ('het is nodig dat ...')
 (7) De hond moet doen wat de baas wil en niet omgekeerd. ('verplicht zijn')
 (8) We moeten nog heel wat werk verzetten, voordat dit boek klaar is. ('genoodzaakt zijn')
 (9) Moeten jullie ook koffie hebben? ('willen') <spreektaal>
 (10) Moet je horen/luisteren! ('Hoor/luister eens!') <spreektaal>

Opmerking—De uitdrukking *X moest eens weten ...* betekent dat X (aangenaam of onaangenaam) verrast zou zijn als hij het wist:

Pieter moest eens weten, dat zijn aanstaande schoonzoon in een kraakpand woont!
 Dieneke moest eens weten, dat we op dit ogenblik zo dicht bij haar in de buurt zijn!—

• *moeten* en *hoeven* in zinnen met een negatief element

Het gebruik van *moeten* en *hoeven* in zinnen met een negatief element is ingewikkeld, en daarom moeilijk volledig en duidelijk te beschrijven. Allereerst bestaat het 'negatieve element' niet altijd uit woorden als *niet*, *nooit*,

niemand, maar kan het ook min of meer impliciet aanwezig zijn. Verder kan in zinnen als hier bedoeld meestal zowel *moeten* als *hoeven* voorkomen, maar met betekenisverschil. Dit betekenisverschil is echter soms heel duidelijk, maar soms onduidelijk of vrijwel afwezig. Bovendien is er een verschil tussen de standaardtaal, waar *moeten* en *hoeven* gebruikt worden, en een regionaal taalgebruik waarin alleen *moeten* bestaat.

Ten slotte is het gebruik in de standaardtaal niet altijd consequent: in bepaalde gevallen wordt *moeten* gebruikt in een betekenis die in het algemeen door *hoeven* wordt uitgedrukt.

De systematiek van het gebruik van *moeten* en *hoeven* in zinnen met een negatief element kunnen we in algemene trekken beschrijven aan de hand van de voorbeelden (11a-d):

- (11a) Je moet naar hem luisteren.
(‘Het is noodzakelijk dat je naar hem luistert’)
- (11b) Je moet niet naar hem luisteren.
(‘Het is noodzakelijk dat je niet naar hem luistert’)
- (11c) Je hoeft niet naar hem te luisteren.
(‘Het is niet noodzakelijk dat je naar hem luistert’)
- (11d) Je hoeft niet niet naar hem te luisteren (als je maar niet doet wat hij zegt).
(‘Het is niet noodzakelijk dat je niet naar hem luistert’)

(Regionaal kan (11b) de betekenis van (11b) én van (11c) hebben.)

Als we wat uitgedrukt wordt door *moeten* of *hoeven* de ‘noodzaak’ noemen en wat uitgedrukt wordt door de infinitief (in (11) *luisteren*) de ‘werking’, dan kunnen we het volgende schema opstellen, waarin de plus- en mintekens aangeven of ‘noodzaak’ en ‘werking’ in de zin bevestigd resp. ontkend worden:

<i>noodzaak</i>	<i>werking</i>	<i>gebruikt hulpwerkwoord</i>
+	+	moeten (als in (11a))
+	–	moeten (als in (11b))
–	+	hoeven (als in (11c))
–	–	hoeven (als in (11d))

Er volgen nu eerst vijf groepen van negatieve elementen die invloed kunnen hebben op het gebruik van *moeten* en *hoeven*, telkens met een aantal voorbeelden, die ter toelichting in verband gebracht worden met de tweede en derde regel van bovenstaand schema (nz = ‘noodzaak’, wk = ‘werking’) en voorzien zijn van een (gedeeltelijke) betekenisomschrijving. Daarna wordt het gebruik van *moeten* en *hoeven* in vragende zinnen (punt 6) en na *zonder dat* en *zonder te* (punt 7) besproken en volgen enkele slotopmerkingen (punt 8).

- 1 *niet, geen, niets, niks, niemand, nooit, nergens*. Het negatieve karakter van deze woorden is duidelijk.

- (12a) Ik hoef vandaag nog niet te beginnen, (ik heb nog vrij). (–nz, +wk)
(‘Het is niet noodzakelijk dat ik begin’)
- (12b) Ik moet vandaag nog niet beginnen, (ik voel me nog niet lekker).
(+nz, –wk) (‘Het is beter dat ik nog niet begin’)
- (13a) Ze hoefde nergens aan te denken, (haar man zorgde voor het
huishouden). (–nz, +wk) (‘Het was niet nodig dat ze ergens aan
dacht’)
- (13b) Ze moest nergens aan denken, (alleen maar slapen, zei de dokter).
(+nz, –wk) (‘Het was beter dat ze nergens aan dacht’)
- 2 *slechts, alleen, alleen maar, maar* (‘slechts’), *enkel*. Het negatieve karakter van
deze elementen is te expliciteren door de omschrijving ‘niet meer dan’.
- (14a) Karel hoeft alleen maar te surveilleren, (dat gaat toch nog wel?)
(–nz, +wk) (‘Karels opdracht gaat niet verder dan: surveilleren’)
- (14b) Karel moet alleen maar surveilleren, (laat hij in godsnaam geen
vragen gaan beantwoorden). (+nz, –wk) (‘Karels opdracht is: niet
meer doen dan surveilleren’)
- (15a) Willem hoefde maar een tientje te betalen, (de rest kon gegireerd
worden). (–nz, +wk) (‘Het was niet nodig dat Willem meer dan
een tientje betaalde’)
- (15b) Willem moest maar een tientje betalen, (de rest moesten ze maar
opschrijven, had zijn vrouw gezegd). (+nz, –wk) (‘Het was nodig
dat Willem niet meer dan een tientje betaalde’)
- 3 *nauwelijks, pas*. Het negatieve karakter van deze woorden blijkt uit de
omschrijving ‘bijna niet’, resp. ‘niet eerder dan’.
- (16a) De meester hoefde nauwelijks iets te zeggen (of de kinderen waren al
stil). (–nz, +wk) (‘Het was bijna niet nodig dat de meester iets zei’)
- (16b) De meester moest nauwelijks iets zeggen (dat was volgens het hoofd
van de school de beste taktiek). (+nz, –wk) (‘Het was nodig dat de
meester bijna niets zei’)
- (17a) Ze hoefde pas na drie maanden terug te komen voor controle, zei de
dokter (dus dat viel haar mee). (–nz, +wk) (‘Het was niet nodig
eerder terug te komen’)
- (17b) Ze moest pas na drie maanden terugkomen voor controle, zei de
dokter (dus niet nog eens tussendoor op het spreekuur). (+nz,
–wk) (‘Het was gewenst dat ze niet eerder terugkwam’)
- 4 *weinig, minder, het minst(e), zelden*. Als negatieve betekenisomschrijvingen
kunnen gelden: ‘niet veel’, ‘niet meer of niet evenveel’, ‘niet meer of niet
evenveel als alle andere(n)’, ‘niet vaak’.
- (18a) We hoeven minder te verdienen dan vorig jaar (dan hebben we het
nog goed). (–nz, +wk) (‘Het is niet nodig dat we meer of evenveel
verdienen’)
- (18b) We moeten minder verdienen dan vorig jaar (anders betalen we
veel te veel belasting). (+nz, –wk) (‘Het is gewenst dat we niet
meer of evenveel verdienen’)

- (19a) De laagstbetaalden hoeven weinig/het minste in te leveren. (–nz, +wk) ('De laagstbetaalden worden niet genoodzaakt veel/meer of evenveel als de anderen in te leveren')
- (19b) De laagstbetaalden moeten weinig/het minste inleveren. (+nz, –wk) ('Het is gewenst dat de laagstbetaalden niet veel/niet meer of evenveel als de anderen inleveren')
- (20a) Je hoeft zelden straf te geven. (–nz, +wk) ('Het is niet vaak nodig dat je straf geeft')
- (20b) Je moet zelden straf geven. (+nz, –wk) ('Het is gewenst dat je niet vaak straf geeft')

5 Een vergrotende trap van een adjectief met *als* of *dan*, *enig(e)* of een overtreffende trap, gevolgd door een bijzin; *moeten* of *hoeven* staan in de bijzin. Het negatieve karakter van de genoemde taalelementen is moeilijk in het algemeen te omschrijven; zie de voorbeelden:

- (21a) Hij werkt veel harder dan hij hoeft. (= Hij hoeft niet zo hard te werken als hij doet) (–nz, +wk) ('Het is niet nodig dat hij zo hard werkt')
- (21b) Hij werkt veel harder dan hij moet. (= Hij moet niet zo hard werken als hij doet) (+nz, –wk) ('Het is beter dat hij niet zo hard werkt')
- (22a) Dit is het enige boek over dat onderwerp dat je hoeft te lezen (daar staat alles in wat van belang is). (= Je hoeft geen andere boeken over dat onderwerp te lezen) (–nz, +wk) ('Het is niet nodig dat je andere boeken leest')
- (22b) Dit is het enige boek over dat onderwerp dat je moet lezen (alle andere boeken zijn slecht). (= Je moet geen andere boeken over dat onderwerp lezen) (+nz, –wk) ('Het is gewenst dat je geen andere boeken leest')
- (23a) Twee boterhammen is de grootste hoeveelheid die je per maaltijd hoeft te eten. (= Je hoeft niet meer dan twee boterhammen per maaltijd te eten) (–nz, +wk) ('Het is niet nodig dat je meer eet')
- (23b) Twee boterhammen is de grootste hoeveelheid die je per maaltijd moet eten. (= Je moet niet meer dan twee boterhammen per maaltijd eten) (+nz, –wk) ('Het is beter dat je niet méér eet')

6 In vragende zinnen kunnen zowel de bovenstaande negatieve elementen als de aard van de vragende zin zelf van belang zijn voor het gebruik van *moeten* en *hoeven*.

a In vragen die geen bevestigend of ontkennend antwoord suggereren, spelen alleen de negatieve elementen een rol. In zinnen zonder negatief element is alleen *moeten* mogelijk:

- (24a) Hoef ik naar hem te luisteren? <uitgesloten>
- (24b) Moet ik naar hem luisteren? (+nz, +wk) ('Ik vraag: is het nodig dat ik naar hem luister?')

In zinnen met een negatief element zijn *moeten* en *hoeven* mogelijk:

- (25a) Hoef ik niet naar hem te luisteren? (–nz, +wk) ('Ik vraag: is het niet nodig dat ik naar hem luister?')
- (25b) Moet ik niet naar hem luisteren? (+nz, –wk) ('Ik vraag: is het nodig dat ik niet naar hem luister?')

b In zinnen die het antwoord *ja* suggereren, is alleen *moeten* mogelijk. Het verwachte antwoord *ja* wordt vaak gesuggereerd door een negatief element, meestal ondersteund door context en/of situatie (zie 23·2·3·1). Zin (25b) kan door de aanwezigheid van *niet* heel goed als een suggestieve vraag opgevat worden (*niet* is dan onbeklemtoond, *luisteren* beklemtoond). De betekenisomschrijving moet dan niet die onder a zijn, maar: (+nz, +wk) ('Ik denk: het is nodig dat ik naar hem luister').

Een ander voorbeeld is:

- (26a) Moet je zo langzamerhand niet eens naar huis gaan? (+nz, +wk) ('Ik denk: het is nodig dat je naar huis gaat')
- (26b) Hoef je zo langzamerhand niet eens naar huis te gaan? <uitgesloten>

Een mogelijke gesprekssequentie is:

- A Moet je niet naar huis (gaan)? (suggestieve vraag)
- B Wel, mijn vrouw en kinderen zijn er niet, en ...
- C O, hóef je niet naar huis? (niet-suggestieve vraag)

c In zinnen die het antwoord *nee* suggereren, zijn *moeten* en *hoeven* mogelijk. Het verwachte antwoord *nee* wordt gesuggereerd door het bevestigende *wel* en/of door context en/of situatie (zie 23·2·3·1). Twee voorbeelden:

- (27a) Hoeven we daar nou wel op in te gaan, op zo'n aanbod? (–nz, +wk) ('Ik denk: het is niet nodig dat we daarop ingaan')
- (27b) Moeten we daar nou wel op ingaan, op zo'n aanbod? (+nz, –wk) ('Ik denk: het is beter dat we daar niet op ingaan')
- (28a) Hoef je je daarop te laten voorstaan? (–nz, +wk) ('Ik denk: het is niet nodig dat je je daarop laat voorstaan')
- (28b) Moet je je daarop laten voorstaan? (+nz, –wk) ('Ik denk: het is beter dat je je daar niet op laat voorstaan')

7 Na *zonder dat* (+ bijzin) en *zonder te* (+ beknopte bijzin), die als negatief element te omschrijven zijn met 'en niet' of 'waarbij niet', wordt in de (beknopte) bijzin *hoeven* gebruikt, met een betekenis als in de hierboven gegeven (a)-zinnen. Soms komt in dezelfde betekenis ook *moeten* voor:

- (29) Je kon daar naar binnen gaan zonder dat je hoefde te/moest wachten.
- (30) Je kon daar naar binnen gaan zonder te hoeven/moeten kloppen. (–nz, +wk) ('... waarbij het niet nodig was dat je wachtte/klopte')

Een betekenis als in de hierboven gegeven (*b*)-zinnen kan *moeten* na *zonder dat* en *zonder te* niet uitdrukken. Een dergelijke betekenis kan wel weergegeven worden door *mogen*. Vergelijk:

- (31*a*) Je kunt daar van alles krijgen, zonder dat je ervoor hoeft te betalen.
(–nz, +wk) ('... en het is niet nodig dat je betaalt')
- (31*b*) Je kunt daar van alles krijgen, zonder dat je ervoor mag betalen.
(+nz, –wk) ('... en het is noodzakelijk dat je niet betaalt')

8 Slotopmerkingen

a Het werkwoord *mogen* kan, niet alleen na *zonder dat/zonder te* (zie (31*b*)), gebruikt worden in een betekenis die ongeveer dezelfde is als die van *moeten* in de (*b*)-zinnen (zie *mogen* in deze subparagraaf). Een paar voorbeelden:

- (13*b*) Ze moest nergens aan denken (alleen maar slapen, zei de dokter).
- (13*c*) Ze mocht nergens aan denken (alleen maar slapen, zei de dokter).
- (14*b*) Karel moet alleen maar surveilleren (laat hij in godsnaam geen vragen gaan beantwoorden).
- (14*c*) Karel mag alleen maar surveilleren (laat hij in godsnaam geen vragen gaan beantwoorden).
- (17*b*) Ze moest pas na drie maanden terugkomen voor controle, zei de dokter (dus niet nog eens tussendoor op het spreekuur).
- (17*c*) Ze mocht pas na drie maanden terugkomen (dus niet nog eens tussendoor op het spreekuur).

b Het betekenisverschil tussen *moeten* en *hoeven* is in de praktijk niet altijd erg groot, al is het bij nauwkeurige analyse wel te omschrijven. Zo betekenen (28*a*) en (28*b*) eigenlijk allebei hetzelfde als (28*c*)

- (28*a*) Hoef je je daarop te laten voorstaan?
- (28*b*) Moet je je daarop laten voorstaan?
- (28*c*) Laat je daarop toch niet voorstaan!

en (22*a*) en (22*b*) hetzelfde als (22*c*)

- (22*a*) Dit is het enige boek over dat onderwerp dat je hoeft te lezen.
- (22*b*) Dit is het enige boek over dat onderwerp dat je moet lezen.
- (22*c*) Lees nou alleen maar dit boek!

Dit is (samen met het regionale taalgebruik dat *hoeven* vrijwel niet kent) ongetwijfeld een van de oorzaken van het soms inconsequente gebruik van *moeten* en *hoeven* in de standaardtaal, in die zin dat *moeten* in *hoeven*-functies gebruikt wordt (niet omgekeerd). Dit komt niet alleen na *zonder dat/zonder te* voor. Het geven van voorbeelden heeft weinig zin, omdat het hier vooral om persoonlijke verschillen gaat.

c In ieder geval kan *moeten* altijd in de plaats van *hoeven* gebruikt worden als het sterke klemtoon heeft. Eén voorbeeld moge volstaan:

- (32) Ik móet vandaag nog niet beginnen (want ik heb nog ziekteverlof,

maar ik vind het gewoon prettig). (–nz, +wk) ('Het is niet noodzakelijk dat ik begin, maar ik vind het gewoon prettig')

Hoeven met sterke klemtoon kan in zulke gevallen eveneens worden gebruikt. *Moeten* kan in de betekenis van de (b)-zinnen niet beklemtoond worden. Als men in een zin de nadruk wil leggen op de noodzaak om iets niet te doen (+nz, –wk), dan kan men bijv. het bijwoord *echt* (met klemtoon) toevoegen, of (*niet*) *mogen* gebruiken, waardoor de zin het karakter van een verbod krijgt:

- (33) Je moet vandaag écht nog niet beginnen, ik zou zelfs willen zeggen: je mág nog niet beginnen.

• *mogen*

- (34) Je mag hier niet roken. ('toestemming hebben')
(35) Ze mogen hier wel eens een raam open zetten! ('moeten')
(36) Hij mag blij zijn dat hij er levend afgekomen is. ('moeten')
(37) Jullie mogen wel opschieten, het is al laat. ('moeten')
(38) We mogen aannemen dat het waar is. ('kunnen')

In vaste uitdrukkingen en archaisch taalgebruik komen conjunctiefvormen van het presens van *mogen* voor om bijv. een wens uit te drukken of iets beleefd te formuleren (zie 8·4·2):

448

- (39) Moge de Heer u zegenen.
(40) Ik moge u verzoeken deze brief per omgaande te beantwoorden.
<archaisch>

Opmerking—Als vaste uitdrukkingen zijn te beschouwen: *er zijn mogen* ('zich in positieve zin onderscheiden'), *iets (graag) mogen horen* ('graag horen'), *iemand/iets mogen lijden* ('sympathiek vinden'/'graag willen'):

Die nieuwe medewerker van ons, die mag er zijn!
Dat is een flinke baby hoor, die mag er zijn!
Je voelt je weer goed: dat mag ik horen.
Ik mocht onze gemeenschappelijke collega wel lijden.
Ik mag lijden dat ze het nog halen. —

• *willen*

- (41) Wij willen hier graag blijven wonen. ('wensen')
(42) Waar wil hij zoveel geld vandaan halen? ('denken te kunnen')
(43) Wil ik de deur even openmaken? ('zullen') (zie 8·6·3·5/I, *zullen*, 5) 550

Vragende zinnen met *willen* kunnen een verzoek uitdrukken:

- (44) Wilt u me maar volgen?
(47) Wil je het raam even openzetten?

Opmerking— De vaste uitdrukking *dat wil zeggen* betekent ‘dat betekent’.—

• *zullen*

In oneigenlijk-modale functie heeft *zullen* alleen de betekenis van een nadrukkelijk ‘moeten’. In de standaardtaal heeft het meestal klemtoon.

(46) Je zúlt het me vertellen!

(47) Je wou het hebben, nou zal je het ook opeten.

(48) Gij zult niet doden. <archaisch>

B De oneigenlijk-modale werkwoorden kunnen ook zonder infinitief voorkomen. Meestal kan er wel een infinitief toegevoegd worden. Welke of wat voor soort infinitief dat is, wordt in veel gevallen bepaald door andere in de zin voorkomende taalelementen, die aan bepaalde syntactische en/of semantische voorwaarden voldoen en hieronder ‘aanvulling’ genoemd worden. De gevallen waarin sprake is van een dergelijke systematische aanvulling, met de daarmee corresponderende mogelijke toevoeging van een infinitief, vallen in zes groepen uiteen. De toevoeging van een infinitief is in het taalgebruik overigens soms heel ongewoon, met name in de groepen 2, 4, 6 en in mindere mate 3.

1 De aanvulling is een passief deelwoord; de mogelijke infinitief is het hulpwerkwoord van het passief *worden* (zie 8·6·2·3/11).

528

(1) Hij kan het ook niet helpen, dat moet gezegd.

2 De aanvulling is een adjectief; de mogelijke infinitief is een koppelwerkwoord of equivalent daarvan (bijv. *worden, zijn, gaan*).

(2a) Die glazen hoeven niet zo vol.

(2b) Die glazen hadden niet zo vol gehoeven.

(3) Die rok kan een heel stuk korter.

(4) Hij wilde niet dood.

3 De aanvulling is een bepaling van richting; de mogelijke infinitief is een werkwoord van beweging (bijv. *gaan, reizen*).

(5) De kinderen kunnen om acht uur naar bed.

(6) Ik moet nog naar Antwerpen.

(7) Hij mag weg.

4 De aanvulling is een lijdend voorwerp dat een kledingstuk aanduidt, gevolgd door *op, om* of *aan*; de mogelijke infinitief is *hebben* in de betekenis ‘aan het lichaam dragen’.

(8) Ik wil geen hoed op, hoor!

(9) Je hebt nog zo’n lekkere warme sjaal. Moet je die niet om?

(10) Mag ik vandaag mijn rode jurk aan?

5 De aanvulling is een niet te specificeren lijdend voorwerp; de mogelijke infinitief is *hebben* in de betekenis ‘krijgen om te gebruiken’. Toevoeging van een infinitief is hier goed mogelijk. Het gebruik zonder infinitief komt vooral in gesproken taal voor.

- (11) Ik wil zo graag een nieuwe fiets voor mijn verjaardag.
- (12) Wil je nog een boterham?
- (13) Hij mag ook wel een present-exemplaar.
- (14) Nee, ik hoef niets meer.
- (15) Hij moet en zal een snoepje.

De constructie is niet mogelijk bij het werkwoord *kunnen*; vgl. (16) en (17) enerzijds en (18) anderzijds:

- (16) Ik wil geen borrel meer.
- (17) Ik mag geen borrel meer.
- (18) Ik kan geen borrel meer. <uitgesloten>

6 De aanvulling is een vragend of onbepaald voornaamwoord als lijdend voorwerp; de mogelijke infinitief is *doen* (‘verrichten’, ‘uitvoeren’).

- (19) Je wilt hier dus komen werken. Vertel eens: wat kun je?
- (20) Wat wil je in mijn kamer?
- (21) Wat moet hij hier?
- (22) He, ik mag ook nooit wat.

7 In een groot aantal gevallen komt geen (systematische) aanvulling voor. Welke infinitief eventueel kan worden toegevoegd, moet uit de context worden opgemaakt. Vaak is in het taalgebruik de toevoeging van een infinitief weer ongewoon of (vrijwel) onmogelijk.

- (23) Mijn benen willen niet meer zo goed.
- (24) De motor wil niet.
- (25) Dubbelparkeren mag niet.
- (26) Een paspoort moet natuurlijk wel, maar een visum hoeft niet.
- (27) Ik moet nog drie regels.
- (28) Hij moest plotseling heel erg nodig. (nl. ‘naar de wc’)
- (29) Hij kan gewoon niet buiten zijn agenda.
- (30) Ik kan morgen wel.
- (31) ‘Jullie bent’ kan wel, maar ‘jullie zijn’ is gewoner.
- (32) Je zal, of je wilt of niet.

De context kan uiteraard een groot aantal verschillende infinitieven mogelijk maken. Zo bepaalt de omstandigheid wat de spreker van zin (27) aan het doen is, of die zin moet worden aangevuld met *schrijven*, *typen*, *lezen*, *onderstrepen*, *corrigeren*, *uitvlakken*, *van buiten leren*, enz.

Opmerking— In de vaste uitdrukking *dat zal wel* (= ‘dat zal wel waar zijn’; vaak ironisch bedoeld als uiting van twijfel of ongeloof) komt het eigenlijk-

modale *zullen* voor. Moeilijk in te delen in één van beide modale categorieën is: *wat zou dat?* bijv. in:

- A Nou wil hij hier weer komen logeren!
- B Wat zou dat? ('dat is toch niet erg?') —

8 · 6 · 3 · 6

(*be*)horen, *dienen*

De hulpwerkwoorden (*be*)horen en *dienen* zijn verplicht groepsvormend:

- (1a) De korporaal had zijn commandant dienen te waarschuwen.
- (1b) De korporaal had dienen zijn commandant te waarschuwen. <uitgesloten>
- (2a) Ik vind dat hij zijn familie had horen te steunen.
- (2b) Ik vind dat hij had horen zijn familie te steunen. <uitgesloten>

Zoals uit (1a) en (2a) tevens moge blijken, is het getalsonderwerp van het hulpwerkwoord ook het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief, die altijd door *te* voorafgegaan wordt.

De werkwoorden (*be*)horen en *dienen* vertonen veel overeenkomst met het oneigenlijk-modale werkwoord *moeten*. (*Be*)horen betekent 'verplicht zijn volgens de algemeen geldende normen (zoals de spreker of schrijver die ziet)'; *dienen* betekent zonder meer 'verplicht zijn' en is te beschouwen als een beleefde variant van *moeten*, die vooral in ambtelijk taalgebruik vaak voorkomt. Voorbeelden:

- (3) Men behoort zich voor te stellen wanneer men in een onbekend gezelschap verschijnt. <schrijftaal>
- (4) Als je ergens komt waar ze je niet kennen, hoor je te zeggen wie je bent.
- (5) Bezoekers dienen zich te melden bij de portier.
- (6) De giro-overschrijving dient voor 1 mei in ons bezit te zijn.

Als normen of beleefdheid geen enkele rol spelen, bijvoorbeeld omdat er sprake is van een onontkoombare noodzakelijkheid, zoals in (7), kunnen (*be*)horen en *dienen* niet gebruikt worden:

- (7) Vanwege de overstroming (*be*)hoorde/diende hij te verhuizen. <uitgesloten>

(*Be*)horen en *dienen* komen ook zonder infinitief voor; *dienen* zoals in 8·6·3·5/11B1 (zie ook 8·6·2·3/11), (*be*)horen zoals in 8·6·3·5/11B7:

558, 528,

559

- (8) Hij heeft zich flink geweerd, dat dient gezegd.
- (9) Dat is niet zoals het behoort.
- (10) Kind, dat hoort niet.

8 · 6 · 3 · 7
durven

Het hulpwerkwoord *durven* is verplicht groepsvormend:

- (1a) Dat komt omdat ze hem niet de waarheid durfde te zeggen.
- (1b) Dat komt omdat ze niet durfde hem de waarheid te zeggen. <uitgesloten>

Het getalsonderwerp van *durven* is tevens het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief waarmee het gecombineerd wordt. Het hulpwerkwoord *durven* komt met een infinitief met of zonder *te* voor. Regionaal is een infinitief zonder *te* altijd mogelijk; in de standaardtaal kan *te* alleen onder bepaalde voorwaarden weggelaten worden (zie 8·6·3·1/II). Voorbeelden:

535

- (2a) Ze durven het niet te zeggen.
- (2b) Ze durven het niet zeggen. <regionaal>
- (3a) Dat komt omdat ze het niet durven te zeggen.
- (3b) Dat komt omdat ze het niet durven zeggen.
- (4a) Ze hebben het niet durven te zeggen.
- (4b) Ze hebben het niet durven zeggen.
- (5a) Ze schijnen het niet te durven te zeggen. <twijfelachtig>
- (5b) Ze schijnen het niet te durven zeggen.

Evenals de oneigenlijk-modale werkwoorden, waartoe *durven* soms gerekend wordt, kan *durven* ook zonder infinitief voorkomen. De mogelijkheden zijn beperkter dan die van de (andere) oneigenlijk-modale werkwoorden. Hieronder volgen enkele zinnen met *durven* zonder infinitief, waarbij verwezen wordt naar de indeling die bij de oneigenlijk-modale werkwoorden is toegepast in 8·6·3·5/IIb.

558

Groep 3:

- (6) Als hij maar een kwartier te laat was, durfde hij bijna niet meer naar huis.
- (7) Sommige mensen durven 's avonds niet eens op straat.

Groep 6:

- (8) Ze zeggen dat jij zo'n durfal bent. Vertel eens: wat durf je dan allemaal?
- (9) Ach, hij durft ook nooit wat!

Groep 7:

- (10) Nou, jij durft hoor!
- (11) Je moet maar durven! (meestal in afkeurende zin)

De betekenis van *durven* is in alle gevallen 'wagen', 'de moed hebben'.

8 · 6 · 3 · 8

zien, horen, voelen, (ruiken)

De hulpwerkwoorden *zien, horen, voelen* en (in beperkte mate) *ruiken* kunnen gecombineerd worden met alleen een infinitief (altijd zonder *te*) (1a), of, wat vaker voorkomt, met een infinitief en één (1b), (1d), (1e) of meer (1c) nominale constituenten. Bestaat de nominale constituent uit een voornaamwoord, dan heeft dat de niet-onderwerpsvorm (1e). Voorbeelden:

- (1a) Ik hoor zingen.
- (1b) Ik hoor Els zingen.
- (1c) Ik hoor Els een liedje zingen.
- (1d) Ik hoor een liedje zingen.
- (1e) Ik hoor haar zingen.

Zij zijn verplicht groepsvormend:

- (2a) Ik zei dat ik Els een liedje hoorde zingen.
- (2b) Ik zei dat ik hoorde Els een liedje zingen. <uitgesloten>

Het getalsonderwerp van het hulpwerkwoord (in (1) *ik*) is *niet* het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief; als zodanig fungeert het lijdend voorwerp (of meewerkend voorwerp) dat in de zin voorkomt (zoals in (1b) en (1c): *Els* en in (1e): *haar*) of aangevuld kan worden (zoals in (1a) en (1d), bijv. *Ik hoor iemand (een liedje) zingen*).

Het is duidelijk dat *een liedje* in (1d) niet het geïmpliceerd onderwerp van *zingen* is, terwijl *Els* in (1b) dat wel is. Dat blijkt uit het feit dat (3a) mogelijk is, maar (3b) niet:

- (3a) Els zingt.
- (3b) Een liedje zingt. <uitgesloten>

Een enkele keer kan een nominale constituent op zichzelf beschouwd onderwerp én lijdend voorwerp zijn, zoals in:

- (4) Ik hoor de negende spelen.

waarin *de negende* 'de negende kandidaat in het muziekconcorso' kan zijn (geïmpliceerd onderwerp van *spelen*), of 'de negende symfonie van Beethoven' (lijdend voorwerp van *spelen*; aan te vullen onderwerp bijv. *het orkest*). Context en/of situatie zullen hier vrijwel altijd de dubbelzinnigheid opheffen. Zie verder 8·6·3·1/II.

533

Behalve met een infinitief kunnen *zien, horen, voelen* en *ruiken* gecombineerd worden met een lijdend-voorwerpszin, ingeleid door het voegwoord *dat*. Ze zijn dan uiteraard niet groepsvormend gebruikt. Er is bovendien een betekenisverschil tussen de infinitiefconstructie en de bijzin; vooral bij de werkwoorden *horen* en *zien* is dit verschil duidelijk aanwezig. Voorbeelden:

- (5) Ik zag Jan in bad zitten.
- (6) Ik zag dat Jan in bad zat.

Zin (5) betekent dat de spreker Jan zelf ziet, zin (6) hoeft die betekenis niet te hebben. Als de spreker bijvoorbeeld ziet dat de badkamerdeur op slot is en reden heeft om aan te nemen dat het Jan is die in bad zit, dan is zin (6) wel van toepassing en zin (5) niet. *Zien* in (6) betekent dan zoiets als ‘constateren’ en niet ‘met de ogen waarnemen’ als in (5). Een soortgelijke dubbelzinnigheid vertonen *horen* en *voelen*; wanneer *horen* ‘vernemen’ betekent en *voelen* ‘de indruk hebben’ dan krijgen ze geen infinitief en is alleen een *dat*-zin mogelijk (de(b)-zinnen hieronder):

- (7a) Ik hoor Jan piano spelen.
- (7b) Ik hoor dat Jan piano speelt.
- (8a) Ik voel mijn eksteroot steken.
- (8b) Ik voel dat je ongelijk hebt.

In zin (7a) hoort de spreker Jan wel degelijk, met zin (7b) kan evenwel ook heel goed bedoeld zijn dat Jan wel eens piano speelt en dat dat de spreker ter ore is gekomen. Geheel in overeenstemming met wat we op grond van het voorgaande kunnen verwachten, zien we, dat ook een zin als (9a) niet acceptabel is; immers met *horen* kan in (9a) alleen ‘vernemen’ bedoeld zijn.

- (9a) Ik hoorde de uitnodiging te laat komen. <uitgesloten>
- (9b) Ik hoorde dat de uitnodiging te laat kwam.

Zien en *voelen* kunnen ook in de imperatief met een infinitief gecombineerd worden:

- (10) Zie hem daar eens staan.
- (11) Voel mijn pols eens snel kloppen.

De imperatiefvorm *hoor* gedraagt zich enigszins anders; zie 8·6·3·9.

De gebruiksmogelijkheden van *ruiken* + infinitief zijn zeer beperkt. Niet alle taalgebruikers zijn het eens over de aanvaardbaarheid van een zin als:

- (12) Ik ruik iets aanbranden. <twijfelachtig>

Zonder nominale constituent kan *ruiken* in ieder geval niet gebruikt worden:

- (13) Ik ruik aanbranden. <uitgesloten>

8 · 6 · 3 · 9

kijk, hoor

Als hulpwerkwoord gebruikt vertonen *kijk* en *hoor* (imperatiefvormen van *kijken* en *horen*) veel overeenkomst met de hulpwerkwoorden *zien* en *horen* uit 8·6·3·8. Ze worden gecombineerd met een infinitief zonder *te*, die altijd vergezeld is van een of meer nominale constituenten. Voorbeelden: 562

- (1) Kijk die honden eens te keer gaan!
- (2) Hoor hem eens een mooi liedje zingen!

Omdat ze meestal in uitroepende zinnen gebruikt worden (waarin vrijwel altijd het woord *eens* voorkomt) noemt men ze wel 'uitroepende hulpwerkwoorden'.

Het lijdend voorwerp van *kijk* en *hoor* is geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Het groepsvormend karakter van deze hulpwerkwoorden is (door de bijzondere syntactische eigenschappen van imperatiefvormen) niet aan te tonen.

In tegenstelling tot wat het geval is bij de hulpwerkwoorden *zien* en *horen*, kan het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief, als het een voornaamwoord is, in deze gevallen ook in de onderwerpsvorm voorkomen, bijv.:

(3a) Kijk ik eens boffen!

Dit is overigens maar in beperkte mate mogelijk, een niet-onderwerpsvorm kan wel altijd. Voorbeelden:

(3b) Kijk mij eens boffen!

(4a) Hoor ik eens brullen!

(4b) Hoor mij eens brullen!

Vaste regels voor de gebruiksmogelijkheden van de onderwerpsvorm zijn niet te geven. In het algemeen wordt deze vorm bij *kijk* gemakkelijker gebruikt dan bij *hoor*, en in het enkelvoud eerder dan in het meervoud. Enkele voorbeelden zijn nog:

(5a) Kijk hij eens rennen!

(5b) Kijk hem eens rennen!

(6) Allegro moderato, molto vivace: hoor mij eens Italiaans spreken!

(7) Kijk die meisjes eens blozen!

8 · 6 · 3 · 10

doen, laten

In deze subparagraaf worden behandeld: het omschrijvende *doen* (I), de causatieve hulpwerkwoorden *doen* en *laten* (II) en de overige gebruikswijzen van *laten* (III).

I *doen* (omschrijvend)

Doen in omschrijvende functie is eigenlijk geen hulpwerkwoord, in ieder geval is het groepsvormende karakter ervan niet aan te tonen. Hiermee is in overeenstemming, dat de voltooiden tijden gevormd worden met een gewoon voltooid deelwoord (zie de (b)-zinnen hieronder) en niet met een vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II). We kunnen twee gevallen onderscheiden: 523

- 1 *Doen* wordt gebruikt om het gezegde (in infinitiefvorm) vooraan in de zin te kunnen plaatsen (zie 22·3·5): 955

(1a) Liegen doet hij nooit. (= Hij liegt nooit)

(1b) Liegen heeft hij nooit gedaan. (= Hij heeft nooit gelogen)

2 *Doen* wordt gebruikt in een *dat*-zin die samen met een vooropgeplaatste infinitief een uitroepende zin vormt (zie 23·3/4):

1067

- (2a) Liegen dat hij doet!
- (2b) Liegen dat hij voor de rechtbank gedaan heeft!

Opmerking— Het omschrijvende *doen* komt dus alleen voor bij een vooropgeplaatste infinitief. In strijd met deze regel hoort men in gesproken taal ook zinnen als:

Ik doe er altijd nog een beetje koffieroom doorroeren. (= Ik roer ... door)
We doen altijd meteen na het eten afwassen. (= We wassen ... af)
Ze doen daar veel kaarten. (= Ze kaarten ...)—

II *doen/laten* (causatief)

In causatieve functie zijn *doen* en *laten* verplicht groepsvormend:

- (1a) Ik vind het niet aardig dat je die oude man hebt doen/laten schrikken.
- (1b) Ik vind het niet aardig dat je hebt doen/laten die oude man schrikken. <uitgesloten>

De infinitief waarmee *doen/laten* gecombineerd wordt, heeft nooit *te*. Het lijdend voorwerp van de zin waarin *doen/laten* voorkomt, is geïmpliceerd onderwerp van de infinitief (in (1) *die oude man*).

De betekenis van de causatieve werkwoorden *doen* en *laten* is 'maken dat', 'veroorzaken', 'brengen tot'. In de standaardtaal is *laten* doorgaans het gewone woord; *doen* komt voor in schrijftaal, in regionaal taalgebruik en in (min of meer) vaste uitdrukkingen. Voorbeelden:

- (2a) We proberen iedereen op gepaste wijze te laten profiteren.
- (2b) We trachten eenieder recht te doen wedervaren. <schrijftaal>
- (3a) Hij liet ons voelen dat hij de baas was.
- (3b) Hij deed ons zijn macht gevoelen. <schrijftaal>
- (4a) Marja heeft laten weten (dat ze vanavond niet kan komen).
- (4b) De minister heeft de kamer doen weten (dat er maatregelen genomen zullen worden). <schrijftaal>
- (5a) Je laat me schrikken.
- (5b) Je doet me schrikken. <regionaal>
- (6a) We denken erover een nieuw huis te laten bouwen.
- (6b) We denken erover een nieuw huis te doen bouwen. <regionaal>

Als vaste uitdrukkingen zijn te beschouwen: *doen denken aan* ('herinneren aan', 'de gedachte opwekken aan'), *van zich doen spreken* ('maken dat er over je gesproken wordt'), *doen beseffen* ('bewust maken van'; *laten beseffen* is niet onmogelijk):

- (7) Die man doet me denken aan mijn oudste broer.

- (8) Die politicus zal beslist nog van zich doen spreken.
- (9) Die woorden deden hem beseffen hoe zwak hij stond.

Een schrijftalige wending die tegelijk het karakter van een vaste uitdrukking heeft, is (*een brief*) *doen toekomen*. In plaats hiervan gebruikt men niet *laten toekomen*, maar (*toe*)*sturen* of (*toe*)*zenden*.

Regionale gebruikswijzen van *doen* die in de standaardtaal niet met *laten* worden weergegeven, zijn bijv. *iemand doen lachen* (= iemand aan het lachen maken) en het gallicisme *doen opmerken* (= erop wijzen).

Soms gaat met het stijlverschil tussen *doen* en *laten* een betekenisverschil gepaard. Vergelijk de (a)- en (b)-zinnen hieronder:

- (10a) Hij zei dat hij nog van zich zou doen horen. (bijv. door een belangrijke publikatie) <schrijftaal>
- (10b) Hij zei dat hij nog van zich zou laten horen. (bijv. door eens op te bellen)
- (11a) Hij deed hem verstaan dat hij zulk gedrag niet op prijs stelde. ('hij bracht hem aan het verstand') <schrijftaal>
- (11b) Hij liet hem verstaan dat hij zulk gedrag niet op prijs stelde. ('hij gaf bedekt te kennen')

III *laten* (andere gebruikswijzen)

Voor de onder A beschreven gebruikswijze geldt hetzelfde als wat aan het begin van II over het causale *laten* is vermeld: *laten* is hier verplicht groepsvormend, het wordt verbonden met een infinitief zonder *te* en het lijdend voorwerp van de zin is geïmpliceerd onderwerp van de infinitief.

Ook in de onder B beschreven gebruikswijzen wordt *laten* gecombineerd met een infinitief zonder *te*. Door de syntactische beperkingen van de constructies is over de twee andere kenmerken geen uitspraak te doen.

A *Laten* kan betekenen 'toelaten dat', 'toestaan dat', 'niet verhinderen dat':

- (1) Hij liet behoorlijk met zich sollen.
- (2) Als het mooi weer is, laten we de kinderen altijd in de tuin spelen.
- (3) De leraar liet de leerlingen het werk overmaken.

Zinnen met *laten* zijn op zichzelf beschouwd vaak dubbelzinnig: zowel de interpretatie 'toelaten' als 'veroorzaken' is mogelijk. Van de bovenstaande voorbeelden is alleen (1) praktisch gesproken ondubbelzinnig ('toelaten'). In (2) zijn beide opvattingen denkbaar en zullen zelfs context en situatie niet altijd een duidelijke keuze mogelijk maken. Ervan uitgaande dat de kinderen het in de tuin spelen leuk, en dat de ouders het gezond vinden, kunnen we zelfs stellen dat *laten* hier zowel 'toelaten' als 'maken dat' betekent. In (3) lijkt de causatieve interpretatie voor de hand te liggen, maar de situatie dat de leraar 'toestemming' of 'gelegenheid' geeft een bepaald werk over te maken, is niet ondenkbaar.

Voor het gebruik van *laten* in zinnen als *Dat laat zich raden*: zie 4·3·3·2/I, *Opmerking 1*.

187

- B Een heel andere gebruikswijze van *laten* kunnen we aantreffen in zinnen met *laat* of *laten* in de eerste pool, gevolgd door het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Is het geïmpliceerd onderwerp een persoonlijk voornaamwoord, dan kan altijd de onderwerpsvorm gebruikt worden, voor de derde persoon ook de niet-onderwerpsvorm, voor de eerste persoon eveneens, maar alleen in schrijftaal. De enkelvoudsvorm *laat* is verplicht als het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief enkelvoud is of een persoonlijk voornaamwoord in de niet-onderwerpsvorm (ook in het meervoud); hij *kán* gebruikt worden als het geïmpliceerd onderwerp meervoud is en geen voornaamwoord. De meervoudsvorm *laten* is verplicht als het geïmpliceerd onderwerp een meervoudig persoonlijk voornaamwoord in de onderwerpsvorm is; hij *kán* gebruikt worden bij een niet-voornaamwoordelijk meervoudig geïmpliceerd onderwerp.

Naar de betekenis zijn er drie groepen te onderscheiden:

- 1 De zin drukt een aansporing, een wens of een waarschuwing uit. Het geïmpliceerd onderwerp kan alleen eerste en derde persoon zijn.

- (4) Kom, laat ik eens gaan werken.
- (5) Laat mij beginnen met op te merken ... <schrijftaal>
- (6) Laten we beginnen.
- (7) Laat ons hopen dat dit niet gebeurt. <schrijftaal>
- (8a) Laat hij maar oppassen!
- (8b) Laat hem maar oppassen!
- (9a) Laten ze dat toch alsjeblieft nooit meer doen!
- (9b) Laat hen dat toch alsjeblieft nooit meer doen!
- (10) Laat die chauffeur nou eens opschieten.
- (11a) Laten die mensen toch weggaan!
- (11b) Laat die mensen toch weggaan!

- 2 De zin drukt verrassing uit. Meestal wordt *nou* (*toch*) gebruikt:

- (12) Laat ik die condensator nou verkeerd hebben aangesloten!
- (13) Laat mij daar midden uit de oneindigheid een stem vernemen ... <schrijftaal>
- (14) Laten jullie nou de eerste prijs gewonnen hebben!
- (15) Laat die parkeerwachter nou toch niks gezien hebben!

- 3 De zin, die altijd met een andere zin gecombineerd wordt, drukt een toegeving uit. Meestal wordt in de concessieve zin *dan* gebruikt:

- (16) Goed, laten we dat tientje dan niet meegerekend hebben, dan komen we nog dertig gulden te kort.
- (17) Laat jij dan goed geslapen hebben, alle anderen hebben geen oog dichtgedaan.

Opmerking— Een zin met *laat* aan het begin kan natuurlijk ook behoren tot de typen die hierboven onder II of IIIA besproken zijn. Zo kan (11b) behalve de onder IIIB1 bedoelde betekenis, ook de betekenissen hebben: ‘Geef die mensen toch opdracht/toestemming om weg te gaan’.

Vaste uitdrukkingen met *laat* aan het begin zijn: *Laat me niet lachen!* ('Daar moet ik om lachen', meestal als uiting van ongeloof of geringschatting), en *Laat ie fijn zijn!* (spreektaal; uiting van positieve gevoelens).—

8 · 6 · 3 · 11

vinden, achten

1 *vinden* met een infinitief zonder *te*

Het hulpwerkwoord *vinden* is verplicht groepsvormend:

- (1a) Ik zei dat ze hem op de grond vonden liggen.
- (1b) Ik zei dat ze vonden hem op de grond liggen. <uitgesloten>

Het lijdend voorwerp van *vinden* is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief (in (1a) *hem*).

Het hulpwerkwoord *vinden* komt voor in de betekenissen 'aantreffen' (1) en 'van mening zijn' (2):

- (2) Ik vind dat helemaal niet bij u passen.

In de betekenis 'aantreffen' wordt het meestal gecombineerd met infinitieven van werkwoorden die een lichaamshouding aanduiden, zoals *liggen, zitten, staan, hangen, leunen*, vergezeld van een bepaling van plaats. In de betekenis 'van mening zijn' wordt de infinitief meestal gecombineerd met een bepaling die een waardering uitdrukt, tenzij de zin dat toch al doet, bijv. door de betekenis van de infinitief zelf. Vergelijk:

- (3a) Ik hoor Els zingen.
- (3b) Ik vind Els zingen. <uitgesloten>
- (3c) Ik vind Els heel mooi zingen.
- (3d) Ik vind Els zeuren.
- (3e) Ik vind die viool van Els zingen!

Enkele andere voorbeelden zijn:

- in de betekenis 'aantreffen':

- (4) We vonden hem over de brugleuning hangen.

- in de betekenis 'van mening zijn':

- (5) Ze vonden hem er slecht uitzien.
- (6) De dames vonden New York geen zindelijke indruk maken.
- (7) Ik vond haar maar koeltjes reageren.
- (8) De regering vond de eisen veel te ver gaan.

Voor beide interpretaties vatbaar is een zin als:

- (9) We vonden opa keurig rechttop in zijn stoel zitten.

In beide betekenissen komt *vinden* voornamelijk in de onvoltooide tijden voor; het vormen van voltooide tijden is weliswaar niet onmogelijk, maar wel ongebruikelijk:

- (10) Ze hebben hem op de grond vinden liggen. <twijfelachtig>
- (11) Ik heb dat nooit bij u vinden passen. <twijfelachtig>

Voltooide tijden kunnen natuurlijk wel voorkomen in gelijkwaardige zinnen waar *vinden* geen hulpwerkwoord is, nl. voor de betekenis 'aantreffen' een zin met een tegenwoordig deelwoord, of een bijzin met *terwijl*, en voor de betekenis 'van mening zijn' een bijzin met *dat*:

- (10a) Ze hebben hem op de grond liggend gevonden.
- (10b) Ze hebben hem gevonden terwijl hij op de grond lag.
- (11a) Ik heb nooit gevonden dat dat bij u paste.

II *vinden/achten* met een infinitief met *te*
In een zin als

- (1) Ik vind zijn houding te prijzen.

wordt *vinden* gebruikt op een manier waardoor het niet alleen afwijkt van het onder 1 beschreven *vinden*, maar zelfs van de meeste in deze paragraaf besproken werkwoorden.

Dat *vinden* in deze functie als verplicht groepsvormend beschouwd kan worden, blijkt uit (2a) en (2b):

- (2a) Ik zeg dat ik zijn houding te prijzen vind.
- (2b) Ik zeg dat ik vind zijn houding te prijzen. <uitgesloten>

Zoals uit (2a) blijkt, kan de infinitief links van *vinden* staan, deze volgorde is zelfs verreweg de meest gebruikelijke. Vgl. hiermee:

- (2c) Ik zeg dat ik zijn houding vind te prijzen. <twijfelachtig>

In voltooide tijden treedt geen vervangende infinitief op (zie 8·6·2·1/II), ⁵²³ maar een voltooid deelwoord:

- (3a) Ik heb zijn houding altijd te prijzen gevonden.
- (3b) Ik heb zijn houding altijd vinden te prijzen. <uitgesloten>

Het lijdend voorwerp van *vinden* (in bovenstaande zinnen *zijn houding*) is te beschouwen als geïmpliceerd onderwerp van de infinitief, in aanmerking genomen dat deze passieve betekenis heeft: *Ik vind zijn houding te prijzen* betekent 'Ik vind dat zijn houding geprezen kan/moet worden' (vergelijk *zijn* + infinitief met *te*: 8·6·3·15/II). Enkele andere voorbeelden zijn: 579

- (4) Een Zweed vindt Deens moeilijk te verstaan.
- (5) De leerlingen vonden de nieuwe leraar niet te volgen.
- (6) Ik vind haar gedrag best te begrijpen.

In schrijftaal komt in dezelfde functie *achten* voor:

- (7) De magistraat achtte deze handelswijze te laken.

8 · 6 · 3 · 12

weten

Het hulpwerkwoord *weten* is verplicht groepsvormend:

- (1a) Ik vind dat die hoogleraar zijn medewerkers uitstekend weet te kiezen.
(1b) Ik vind dat die hoogleraar weet zijn medewerkers uitstekend te kiezen. <uitgesloten>

In de standaardtaal wordt het hulpwerkwoord *weten* in twee verschillende functies alleen met een infinitief met *te* gecombineerd. Het komt voor in de betekenissen 'in staat zijn' (I) en 'weten waar' (II). Alleen regionaal bestaat de betekenis 'zich herinneren' (III).

I 'in staat zijn'

(1a) is een voorbeeld van *weten* 'in staat zijn'. Bij deze betekenisfunctie is het getalsonderwerp van *weten* (in (1a) *die hoogleraar*) tevens het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief (*kiezen*). Een ander voorbeeld, in een voltooide tijd, is:

- (2) Hij heeft zich altijd heel goed weten te redden.

II 'weten waar'

In de betekenis 'weten waar' wordt *weten* gecombineerd met een lijdend voorwerp en de infinitieven *liggen, zitten, hangen* (onovergankelijk), *staan* of *wonen*. Het lijdend voorwerp is hier het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. *Weten* + lijdend voorwerp + infinitief met *te* betekent 'weten waar het door het lijdend voorwerp aangeduide ligt, zit enz.'. Voorbeelden:

- (1) De toerist wist Bakhuizen niet te liggen.
(2) We zijn zo verspreid over het hele gebouw, ik weet mijn eigen collega's niet meer te zitten.
(3) Weet jij vader z'n uniform te hangen?
(4) De bibliothecaris zal toch Van Dale wel weten te staan?
(5) Ik heb jaren met haar samengewerkt, maar ik heb haar nooit weten te wonen.

Regionaal wordt hier een infinitief zonder *te* gebruikt.

III 'zich herinneren'

Uitsluitend regionaal is de betekenis 'zich herinneren', 'nog weten dat'. Het wordt alleen in voltooide tijden gebruikt. Het lijdend voorwerp van de zin is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief, die niet voorafgegaan wordt door *te*.

- (1) Ik heb hem nog in een orkest weten spelen. (= 'Ik kan me nog

- herinneren dat hij in een orkest speelde. Ik heb nog meegemaakt dat hij in een orkest speelde' <regionaal>
- (2) Ik heb hem daar nog weten wonen. (= 'Ik weet nog dat hij daar woonde') <regionaal>

8 · 6 · 3 · 13
helpen, leren

Het al dan niet groepsvormend zijn van de werkwoorden *helpen* en *leren* hangt samen met het al dan niet voorkomen van *te* bij de infinitief waarmee ze gecombineerd worden. Met een infinitief zonder *te* zijn deze werkwoorden in de standaardtaal verplicht groepsvormend, met een infinitief met *te* zijn ze niet groepsvormend. (Voor regionale bijzonderheden: zie 22·7.) Bij ¹⁰¹² *leren* geldt dit voor de beide betekenissen die dit woord heeft, nl. 'onderwijzen' en 'kennis/vaardigheid verwerven'. Vergelijk de volgende zinnen:

- helpen { (1) Hij was blij dat ik hem de auto hielp wassen.
(2) Hij was blij dat ik hem hielp de auto wassen. <regionaal>
- elpen te { (3) Hij was blij dat ik hem de auto hielp te wassen. <uitgesloten>
(4) Hij was blij dat ik hem hielp de auto te wassen.
- leren { (5) Ze was blij dat ik hem zijn huiswerk leerde maken.
(6) Ze was blij dat ik hem leerde zijn huiswerk maken. <regionaal>
- leren te { (7) Ze was blij dat ik hem zijn huiswerk leerde te maken. <uitgesloten>
(8) Ze was blij dat ik hem leerde zijn huiswerk te maken.
- leren { (9) Ze was blij dat hij zijn huiswerk leerde maken.
(10) Ze was blij dat hij leerde zijn huiswerk maken. <regionaal>
- leren te { (11) Ze was blij dat hij zijn huiswerk leerde te maken. <uitgesloten>
(12) Ze was blij dat hij leerde zijn huiswerk te maken.

Met het al dan niet groepsvormend gebruik van *helpen* en *leren* hangt het vormen van voltooiden tijden met een vervangende infinitief of een voltooid deelwoord samen (zie 8·6·2·1/11). Vergelijk: 523

- (13a) Ik heb de cadeautjes helpen inpakken.
(13b) Ik heb geholpen (om) de cadeautjes in te pakken.
(14a) Die onderwijzer heeft ons nauwkeurig leren werken.
(14b) Die onderwijzer heeft ons geleerd (om) nauwkeurig te werken.
(15a) Ze heeft jong op eigen benen leren staan.
(15b) Ze heeft jong geleerd (om) op eigen benen te staan.

Voor het gebruik van *om* zie 20·3·3. 789

Als de met *leren* verbonden infinitief een activiteit aanduidt die geacht kan worden tot een 'onderwijspakket' te behoren (op school of in een verge-

lijkbare situatie), wordt die infinitief niet voorafgegaan door *te*. Vergelijk:

- (16a) De onderwijzer leert de kinderen lezen, schrijven en rekenen.
- (16b) De onderwijzer leert de kinderen te lezen, te schrijven en te rekenen. <uitgesloten>
- (17a) De kinderen leren van de onderwijzer lezen, schrijven en rekenen.
- (17b) De kinderen leren van de onderwijzer te lezen, te schrijven en te rekenen. <uitgesloten>
- (18a) Maar hij moet ze ook leren stilzitten en luisteren.
- (18b) Maar hij moet ze ook leren (om) stil te zitten en te luisteren.
- (19a) Maar ze moeten ook leren stilzitten en luisteren.
- (19b) Maar ze moeten ook leren (om) stil te zitten en te luisteren.
- (20a) Die sportleraar heeft me leren roeien.
- (20b) Die sportleraar heeft me geleerd te roeien. <uitgesloten>.
- (21a) Je hebt leren roeien met de riemen die je hebt.
- (21b) Je hebt geleerd (om) te roeien met de riemen die je hebt.

Ook in de vaste combinatie *leren kennen* komt alleen een infinitief zonder *te* voor:

- (22a) Je moet die machine eerst beter leren kennen.
- (22b) Je moet eerst leren die machine beter te kennen. <uitgesloten>

Bij het werkwoord *leren* 'onderwijzen' is het meewerkend voorwerp van *leren* geïmpliceerd onderwerp van de infinitief (bijv. *de kinderen* in (16a), *me* in (20a)). Bij *leren* 'kennis/vaardigheid verwerven' is het onderwerp van *leren* tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief (bijv. *de kinderen* in (17a) en *je* in (21)).

Bij het werkwoord *helpen* is het lijdend voorwerp van *helpen* (als het in de zin voorkomt) geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Komt er geen lijdend voorwerp van *helpen* voor, dan kan men een lijdend voorwerp uit de context en/of situatie aanvullen, dat dan als geïmpliceerd onderwerp van de infinitief fungeert. Het is in zo'n geval echter ook mogelijk het onderwerp van *helpen* als geïmpliceerd onderwerp van de infinitief te beschouwen. Voor welke van beide opvattingen men kiest, is een theoretische kwestie. Vergelijk de voorbeelden:

- (23) Ik heb de kinderen helpen inpakken.
(*kinderen* is lijdend voorwerp van *helpen* en geïmpliceerd onderwerp van *inpakken*)
- (13a) Ik heb de cadeautjes helpen inpakken.

(Als (13a) na (23) wordt uitgesproken, kan ook in (13a) *kinderen* als lijdend voorwerp van *helpen* en geïmpliceerd onderwerp van *inpakken* opgevat worden; het is ook mogelijk *ik* als onderwerp van *inpakken* op te vatten (*ik* duidt degene aan die zowel 'helpt' als 'inpakt'); *de cadeautjes* is uiteraard in beide gevallen lijdend voorwerp van *inpakken*).

Zoals in 8·6·3·1/11 is uiteengezet, kan dubbelzinnigheid ontstaan als voor een 533

bepaalde nominale constituent verschillende zinsfuncties kunnen worden aangenomen. Zo bijv. in:

- (24) Ze hielp haar zieke moeder wassen.
- (25) Ik leerde mijn vriend haten.

Zin (24) kan zowel betekenen 'Ze hielp haar zieke moeder bij het wassen' als 'Ze hielp iemand bij het wassen van haar zieke moeder'. Zin (25) kan zowel betekenen 'Ik leerde hoe ik mijn vriend kon haten' als 'Ik leerde mijn vriend hoe hij moest haten'.

8 · 6 · 3 · 14

hebben, krijgen

1 *hebben/krijgen* met een infinitief zonder *te*

Het hulpwerkwoord *hebben* kan gecombineerd worden met een (verplicht aanwezig) lijdend voorwerp en een van de infinitieven *liggen, zitten, hangen* (onovergankelijk), *staan, lopen* en *wonen*, meestal vergezeld van een bijwoordelijke bepaling. In plaats van infinitief + bepaling kunnen ook samenstellingen met de genoemde infinitieven gebruikt worden (bijv. *klaarstaan, uithangen*). De constructie komt alleen in onvoltooide tijden voor. Het lijdend voorwerp van *hebben* is geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. *Hebben* is in deze functie verplicht groepsvormend:

- (1) Ik zag dat hij zijn been op de stoel had liggen.
- (1a) Ik zag dat hij had zijn been op de stoel liggen. <uitgesloten>
- (1b) Ik zag dat hij zijn been had op de stoel liggen. <uitgesloten>

De infinitief met de bepaling of de samengestelde infinitief duidt aan op welke plaats of in welke toestand het lijdend voorwerp van *hebben* zich bevindt. Voorbeelden:

- (2) Je hebt je haar in de war zitten.
- (3) Op feestdagen hebben zij altijd de vlag uithangen.
- (4) We hebben het eten klaarstaan.
- (5) Die boer heeft op dat weiland drie koeien lopen.
- (6) Ik heb daar vrienden wonen.

De werkwoorden *liggen, zitten, hangen, staan* en *lopen* kunnen als hulpwerkwoorden (zie 8·6·3·2) verbonden worden met een infinitief; als ze afhankelijk zijn van *hebben* komt dat echter zelden voor. De volgende zinnen waarin de tweede infinitief soms links, soms rechts van het hulpwerkwoord staat, behoren tot de mogelijkheden:

- (7) Hij heeft de was te drogen hangen.
- (8a) Ze had de osselappen op het petroleumstel staan (te) sudderen.
- (8b) Ze had de osselappen op het petroleumstel te sudderen staan.
- (9) Op Koninginnedag hadden we hier op de markt drie drumbands staan (te) spelen.

Het komt ook maar zelden voor dat een niet-samengestelde infinitief zonder bepaling gebruikt wordt. Een voorbeeld is:

- (10) Ik heb nog goede wijn liggen.

Opmerking— Het hulpwerkwoord *hebben* impliceert een zeker gezag; daarom klinkt zin (ia) in de mond van een schooljongen nogal aanmatigend, in tegenstelling tot (ib):

- (ia) We hebben op school een nieuwe onderwijzer rondlopen.
(ib) We hebben op school een nieuwe onderwijzer. —

In plaats van *hebben* komt soms ook *krijgen* voor. Dit hulpwerkwoord duidt aan dat de door lijdend voorwerp (bepaling) en infinitief aangeduide toestand zich in de nabije toekomst zal voordoen. De mogelijkheden zijn echter zeer beperkt. Een mogelijke zin is:

- (11) We krijgen een Turks gezin naast ons wonen.

II *hebben/krijgen* met een infinitief met *te*

In de gevallen die hieronder worden behandeld, komt meestal alleen *hebben* voor. Als ook *krijgen* gebruikt kan worden, is dat apart vermeld. *Krijgen* betekent dat de door de infinitief uitgedrukte werking zich in de (nabije) toekomst zal voordoen. (Soms is het verschil met *hebben* maar gering.)

De gebruikswijzen van *hebben* + infinitief met *te* zijn in drie groepen te verdelen, die hieronder resp. onder A, B en C besproken worden: een groep waar *hebben* de betekenis ‘moeten’ of ‘hoeven’ heeft, een groep waar de betekenis van de constructie is: ‘iets hebben om te...’, en een groep min of meer vaste uitdrukkingen zonder duidelijke gemeenschappelijke betekenis.

Soms kan een zin, naargelang van de context en situatie tot alle drie de groepen behoren:

- (1a) (Je wilt nou wel allerlei verhalen vertellen, maar) jij hebt niks te vertellen, (je moet je mond houden). (‘je moet/mag niks vertellen’)
(1b) (Je bent de hele vakantie thuisgeweest, dus) jij hebt niks te vertellen, (je hebt niks meegemaakt). (‘je hebt niks om te vertellen’)
(1c) (Je doet nou wel net of je hier de baas bent, maar) jij hebt niks te vertellen. (‘je hebt geen gezag’)

In alle gevallen is *hebben* verplicht groepsvormend:

- (2a) Ik zei toch al dat jij niks te vertellen hebt.
(2b) Ik zei toch al dat jij hebt niks te vertellen. <uitgesloten>

De voltooide tijden worden niet gevormd met een vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II) maar met een voltooid deelwoord.

523

- (3) Ik weet wel dat je nooit iets te vertellen hebt gehad.

Sommige zinstypes komen alleen in onvoltooide tijden voor; dit wordt hieronder uitdrukkelijk vermeld. In alle gevallen is het getalsonderwerp van *hebben* tevens als geïmpliceerd onderwerp van de infinitief te beschouwen.

- A In deze groep, waar *hebben* de betekenis ‘moeten’ of ‘hoeven’ heeft en ook meestal zonder betekenisverschil door de werkwoorden *moeten* of *hoeven* te vervangen is, zijn op semantische en syntactische gronden drie subgroepen te onderscheiden.
- 1 In de zin wordt uitgedrukt dat een ander dan degene die door het onderwerp van *hebben* wordt aangeduid, wenst dat de door de infinitief uitgedrukte handeling wordt verricht. Voorbeelden:
- (4) Ik heb mijn werk nu eenmaal op tijd in te leveren. (bijv. omdat mijn baas dat wil)
 - (5) Je hebt hier geen rommel te maken. (bijv. omdat ik dat verbied)
 - (6) Of ze het lekker vinden of niet, ze hebben het maar te eten. (bijv. omdat hun ouders dat willen)

Dit zinstype komt alleen in onvoltooide tijden voor.

- 2 De door *hebben* uitgedrukte noodzaak hoeft niet te berusten op de wens van een ander. Naast *hebben* komt ook *krijgen* voor. De zin bevat altijd de uitdrukking van een hoeveelheid (bijv. *veel*, *heel wat (werk)*, *weinig (studenten)*, *niets*, enz.). Voorbeelden:
- (7a) Hij heeft heel veel te doen.
 - (7b) Nu is het een stille tijd, maar binnenkort krijgt hij heel veel te doen.
 - (8) Ze heeft/krijgt heel wat teleurstellingen te verwerken.
 - (9) Die docent heeft maar weinig studenten te begeleiden.
- 3 *Hebben* kan vervangen worden door *hoeven*; in de zin komt (*alleen*) *maar*, *enkel* of *slechts* voor. Dit zinstype bestaat alleen in onvoltooide tijden:
- (10) Hij heeft maar te kuchen en ze staan al aan zijn bed.
 - (11) Wil je wat eten of drinken? Je hebt enkel te bellen.

Voor de hele groep A geldt dat de infinitief in zinnen met achter-pv links en rechts van *hebben* kan staan:

- (12a) Vader zei dat ze het maar hadden te eten.
 - (12b) Vader zei dat ze het maar te eten hadden.
 - (13a) Ik geloof dat ze heel wat teleurstellingen heeft te verwerken.
 - (13b) Ik geloof dat ze heel wat teleurstellingen te verwerken heeft.
 - (14a) Ze zeiden dat hij maar had te bellen.
 - (14b) Ze zeiden dat hij maar te bellen had.
- B In het zinstype dat tot deze groep behoort (hierboven korthedshalve omschreven als ‘iets hebben om te ...’), heeft *hebben* ongeveer de betekenis van het zelfstandige werkwoord *hebben*; datgene wat door het lijdend voor-

werp wordt aangeduid, is bedoeld of geschikt om de door de infinitief uitgedrukte werking te ondergaan ('*kan of moet + worden + passief deelwoord*'). Ook *krijgen* komt voor. Voorbeelden:

- (15) Voor het weekend heeft De Bilt weinig opwekkends te melden.
- (16) Daar hadden we niets tegen in te brengen.
- (17) Heeft u daar iets aan toe te voegen?
- (18) Hij heeft/krijgt per maand duizend gulden te besteden.
- (19) We hebben/krijgen hier altijd vervelende klusjes op te knappen.

De verbindingen *te eten/drinken/roken hebben/krijgen*, die semantisch in deze groep thuishoren, nemen er een bijzondere plaats in: de infinitief kan in zinnen met achter-pv alleen links van *hebben/krijgen* staan, terwijl in andere verbindingen beide volgordes mogelijk zijn. Vergelijk:

- (20a) We zeiden dat we daar niets tegen in te brengen hadden.
- (20b) We zeiden dat we daar niets tegen hadden in te brengen.
- (21a) Het is bekend dat een groot deel van de wereldbevolking niet genoeg te eten heeft.
- (21b) Het is bekend dat een groot deel van de wereldbevolking niet genoeg heeft te eten. <uitgesloten>
- (22a) Ik zie dat hij niets meer te drinken/roken heeft.
- (22b) Ik zie dat hij niets meer heeft te drinken/roken. <uitgesloten>
- (23a) Ik wou dat we eens wat te eten of te drinken kregen.
- (23b) Ik wou dat we eens wat kregen te eten of te drinken. <uitgesloten>

Opmerking 1 — Vaste combinaties waarin infinitieven van onovergankelijke werkwoorden voorkomen, zijn *te logeren hebben/krijgen* en *te eten hebben/krijgen*. Ook synoniemen van *logeren* en *eten* (bijv. *slapen* resp. *dineren*) komen voor. De betekenis is te omschrijven als '(mensen) in huis hebben/krijgen om te logeren, resp. om te eten'. Voorbeelden:

Ik heb deze week mijn kleinzoon te logeren.
We krijgen vanavond vrienden te eten. —

Opmerking 2 — Als vaste uitdrukkingen met *krijgen* zijn te beschouwen: *te horen krijgen* en *te zien krijgen* '(in de gelegenheid komen te verkeren om te horen/zien'. Ook hier staat *krijgen* in de eindgroep vrijwel altijd rechts van de infinitief:

- (i) Ik kreeg een verward verhaal te horen.
- (iia) Het duurde lang voor ik hem uiteindelijk te zien kreeg.
- (iib) Het duurde lang voor ik hem eindelijk kreeg te zien. <twijfelachtig>—

- c Er bestaat een groot aantal min of meer vaste uitdrukkingen met *hebben* (waarnaast soms *krijgen*) + infinitief met *te*. De voornaamste zijn: *met iemand iets te maken/doen hebben/krijgen* 'contact hebben/krijgen in verband met iets'; *met iets te maken hebben* 'verband houden'; *ergens iets te maken hebben* 'moeten

verrichten'; *met iemand te doen hebben/krijgen* 'medelijden hebben/krijgen'; *(n)iets te vertellen/zeggen hebben/krijgen* '(geen) gezag hebben/krijgen'; *te betekenen hebben* 'betekenen'; *het te pakken hebben/krijgen* 'in een ongewone toestand (ziekte, emotie enz.) komen te verkeren'; *niets te vrezen hebben* 'niet bang hoeven zijn'; *veel te verduren hebben/krijgen* 'veel onaangenaams moeten ondergaan'.

In een zin met achter-pv staat *de infinitief* uitsluitend of bij voorkeur links van *hebben*. Vergelijk:

- (24a) Ik zie dat hij nog heel wat huiswerk te maken heeft.
- (24b) Ik zie dat hij nog heel wat huiswerk heeft te maken.
- (25a) Ik vind dat hij in mijn kantoor niets te maken heeft.
- (25b) Ik vind dat hij in mijn kantoor niets heeft te maken. <uitgesloten>
- (26a) Ik denk dat de meubels hier veel te verduren hebben.
- (26b) Ik denk dat de meubels hier veel hebben te verduren. <twijfelachtig>

Andere voorbeelden:

- (27) Met de minister-president heb ik nooit iets te maken gehad.
- (28) Hebben sport en politiek iets met elkaar te maken?
- (29) Toen hij mij zijn hele levensgeschiedenis verteld had, kreeg ik echt met hem te doen.
- (30) Sylvia heeft niets over haar kinderen te vertellen.
- (31) Harrie vond een haar in zijn soep en vroeg de ober op hoge toon wat dat te betekenen had.
- (32) De ober zei tegen zijn collega dat meneer het weer behoorlijk te pakken had.
- (33) Door het ontbreken van natuurlijke vijanden hebben de konijnen hier niets te vrezen.

Opmerking— Ook in de groepen A en B bestaat er een grotere voorkeur voor de plaatsing van de infinitief links van *hebben* naarmate de constructie meer het karakter van een vaste uitdrukking heeft. Vergelijk:

- (ia) Ik weet dat hij veel in te halen heeft.
- (ib) Ik weet dat hij veel heeft in te halen.
- (iia) Ik weet dat hij veel te doen heeft.
- (iib) Ik weet dat hij veel heeft te doen. <twijfelachtig>—

8 · 6 · 3 · 15

zijn

1 *zijn* met een infinitief zonder *te*

In zinnen als

- (1) Moeder is vissen.
- (2) Karel is de auto ophalen (die was vandaag in de garage voor een grote beurt).

wordt *zijn* gecombineerd met een infinitief zonder *te*. Het getalsonderwerp van het hulpwerkwoord is tevens het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. In onvoltooide tijden staat de infinitief in zinnen met achter-pv bij voorkeur links van *zijn*, maar dergelijke zinnen worden niet makkelijk gevormd:

- (3a) Ik geloof dat Karel de auto ophalen is. <spreektaal>
- (3b) Ik geloof dat Karel de auto is ophalen. <twijfelachtig>

In voltooide tijden wordt als vervangende infinitief *wezen* (niet *zijn*) gebruikt. Zinnen met achter-pv zijn hier makkelijker te vormen en vertonen de gebruikelijke volgorde in de werkwoordelijke eindgroep (zie 8·6·6·3): 600

- (4a) Ik geloof dat Karel de auto is wezen ophalen.

(*is* = hulpwerkwoord van tijd; *wezen* = hulpwerkwoord met infinitief zonder *te*)

Uit de onmogelijkheid van (4b) is op te maken dat *zijn* als hulpwerkwoord met infinitief zonder *te* verplicht groepsvormend is:

- (4b) Ik geloof dat Karel is wezen de auto ophalen. <uitgesloten>

Om de betekenis van de constructie *zijn* + infinitief zonder *te* te omschrijven, is het nuttig deze constructie te vergelijken met drie andere, die er overeenkomst mee vertonen. De betekenis van *zijn* + infinitief lijkt sterk op die van de constructie *uit* + infinitief + *zijn*, nl.: ‘degene die aangeduid wordt door het onderwerp, heeft zijn normale verblijfplaats verlaten om te doen wat door de infinitief wordt uitgedrukt’, als antwoord op de vraag ‘waar is degene die door het onderwerp wordt aangeduid?’. In plaats van (1) is dan ook zonder meer (1a) mogelijk:

- (1) Moeder is vissen.
- (1a) Moeder is uit vissen.

Maar (1a) laat wel duidelijk uitkomen dat ‘vissen’ voor moeder een ‘uitje’ is en bijv. geen beroepsbezigheid. Vergelijk:

- (5) Vader is boodschappen doen.
- (5a) Vader is uit boodschappen doen. <uitgesloten>

Het gebruik van de constructie met *uit* is namelijk beperkt (zie 8·6·5·1). 594

Verder vertoont *zijn* + infinitief veel overeenkomst met een voltooide tijd van *gaan* als hulpwerkwoord met de betekenis van ‘zich verplaatsen’ (zie 8·6·3·3/IIA) + infinitief: 540

- (1) Moeder is vissen.
- (1b) Moeder is gaan vissen.

maar de *gaan*-constructie geeft antwoord op de vraag: ‘wat is degene die

door het onderwerp wordt aangeduid *gaan* doen?’ Vandaar dat *vanmorgen* in (6) en (6a) verschillende betekenissen heeft:

- (6) Moeder is vanmorgen vissen.
(= ‘Moeder heeft deze ochtend uitgetrokken om te vissen’; *vanmorgen* = de hele ochtend)
- (6a) Moeder is vanmorgen gaan vissen.
(= ‘Moeder is vanmorgen erop uitgetrokken om te vissen’; *vanmorgen* = een bepaald tijdstip in de ochtend)

De betekenis van de constructie *aan het* + infinitief + *zijn* (zie 8·6·4·2) 590 verschilt nog duidelijker van die van *zijn* + infinitief. Vergelijk:

- (1) Moeder is vissen.
- (1c) Moeder is aan het vissen.

(1c) houdt in dat ‘moeder’ op het moment van spreken bezig is met ‘vissen’, (1) impliceert dit niet: zij kan op weg naar of van haar viswater zijn. Verder geeft (1) aan dat ‘moeder’ haar directe woonomgeving verlaten heeft, (1c) hoeft dit niet aan te geven (bijv. als moeders huis vlak aan een meer staat en zij vanuit het raam van haar slaapkamer haar hengel heeft uitgegoid). Vergelijk ook nog:

- (7) Hij is douchen.
- (7a) Hij is aan het douchen.

(7a) zal in de meeste situaties een passende zin zijn; (7) is dat alleen maar als ‘hij’ zijn douche bijv. in het gemeentelijk badhuis neemt of in een hotelbadkamer, als hij in zijn eigen hotelkamer geen douche heeft.

II *zijn* met een infinitief met *te*

Het hulpwerkwoord *zijn* met een infinitief met *te* is verplicht groepsvormend:

- (1a) Hier staat dat die ster met het blote oog te onderscheiden is.
- (1b) Hier staat dat die ster is met het blote oog te onderscheiden.
<uitgesloten>

Het getalsonderwerp van het hulpwerkwoord is tevens als geïmpliceerd onderwerp van de infinitief te beschouwen, in aanmerking genomen dat de infinitief passieve betekenis heeft: de betekenis van (1a) is ‘... dat die ster met het blote oog onderscheiden *kan worden*’. Dikwijls komt in de zin een ontkenning voor.

In zinnen met achter-pv staat de infinitief uitsluitend of bij voorkeur links van het hulpwerkwoord:

- (1c) Hier staat dat die ster met het blote oog is te onderscheiden.
<twijfelachtig>
- (2a) Ik vind dat die soep niet te eten is.
- (2b) Ik vind dat die soep niet is te eten. <uitgesloten>

Voltooiden tijden worden niet met een vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II), 523 maar met een voltooid deelwoord gevormd:

- (3) Die ster moet miljoenen jaren geleden met het blote oog te onderscheiden geweest zijn.

In een beperkt aantal gevallen gaat de betekenis in de richting van 'passief deelwoord + *moeten* + *worden*', bijvoorbeeld in:

- (4) Het is te hopen dat ze het zullen doen.
(5) Zo'n handelwijze is af te raden.
(6) Het is te vrezen dat alle opvarenden zijn omgekomen.
(7) Er is nog heel wat te strijken vanavond.

Wanneer de door de infinitief uitgedrukte werking echter niet als een mogelijkheid gezien wordt, maar als een onontkoombaar iets, dan kan de constructie *zijn* + *te* + infinitief over het algemeen niet gebruikt worden. Een zin als (8) is dan ook uitgesloten:

- (8) Indien toezending per post verlangd wordt is de prijs te verhogen met tien frank. <uitgesloten>

Men gebruikt in deze gevallen een omschrijving met *dienen te* of *moeten*:

- (9) Indien toezending per post verlangd wordt, dient/moet de prijs verhoogd (te) worden met tien frank.

Opmerking—Voor *vallen* in dezelfde functie als *zijn* + infinitief met *te*: zie 8·6·3·24/II.—

588

8 · 6 · 3 · 16

beogen, menen, vergeten, wagen, weigeren, wenssen

Deze werkwoorden kunnen alleen gecombineerd worden met een infinitief met *te*. Ze zijn niet-verplicht groepsvormend, d.w.z. dat ze zowel groepsvormend als niet-groepsvormend gebruikt kunnen worden. Het getalsonderwerp van bovenstaande werkwoorden is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Een en ander moge blijken uit onderstaande voorbeelden.

- (1a) Ik denk dat ze daarmee de stadskern beogen te behouden.
(1b) Ik denk dat ze daarmee beogen de stadskern te behouden.
(2a) Hij heeft zich menen te moeten terugtrekken.
(2b) Hij heeft gemeend zich te moeten terugtrekken.
(3a) Meneer, ik heb mijn woordenboek vergeten mee te brengen.
(3b) Meneer, ik heb vergeten (om) mijn woordenboek mee te brengen.
(4a) We zagen dat ze niet dichterbij waagden te komen.
(4b) We zagen dat ze het niet waagden (om) dichterbij te komen.
(5a) Ze nemen het de minister kwalijk dat hij de guerrillaleider heeft weigeren te ontmoeten.

- (5b) Ze nemen het de minister kwalijk dat hij geweigerd heeft (om) de guerrillaleider te ontmoeten.
- (6a) Zeg maar dat ik daar geen genoeg mee wens te nemen.
- (6b) Zeg maar dat ik niet wens daar genoeg mee te nemen.

Uit (6) blijkt dat het al dan niet groepsvormend gebruik van het werkwoord invloed kan hebben op de vorm van de ontkenning (*geen* in (6a), *niet* in (6b)). Zie daarvoor 21·27·4.

897

Het al dan niet groepsvormende gebruik van deze werkwoorden hangt ook samen met het voorkomen van specifieke en niet-specifieke onbepaalde constituenten als lijdend voorwerp van de infinitief. Specifieke onbepaalde constituenten komen vrijwel alleen voor in zinnen waar de bovengenoemde werkwoorden groepsvormend gebruikt zijn; niet-specifieke onbepaalde constituenten hebben een sterke voorkeur voor niet-groepsvormende constructies. Vergelijk:

- (7a) Ik heb iets vergeten mee te brengen.
(*iets* (specifiek onbepaald) = 'een welbepaald maar niet genoemd voorwerp', bijv. 'een van de werktuigen die ik voor dit karwei nodig heb')
- (7b) Ik heb vergeten iets mee te brengen.
(*iets* (niet-specifiek onbepaald) = 'wat dan ook', bijv. 'een bos bloemen, een doosje bonbons of een ander cadeautje voor de gastvrouw').
- (8a) De minister heeft een guerrillaleider weigeren te ontmoeten. ('een bepaalde guerrillaleider')
- (8b) De minister heeft geweigerd een guerrillaleider te ontmoeten. ('guerrillaleiders in het algemeen')

Zoals blijkt uit de voorbeelden (3) en (5) kunnen bepaalde constituenten als lijdend voorwerp van de infinitief zowel in groepsvormende als in niet-groepsvormende constructies voorkomen.

8 · 6 · 3 · 17

proberen, trachten, pogen, zoeken, zien

De werkwoorden *zoeken* en *zien* zijn hier bedoeld als synoniemen van de drie andere. Worden de in de titel vermelde werkwoorden gecombineerd met een infinitief, dan heeft die altijd *te*. Het getalsonderwerp van *proberen* enz. is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief.

Syntactisch vallen deze vijf werkwoorden in drie groepen uiteen.

• *proberen, trachten, pogen*

Deze werkwoorden zijn niet-verplicht groepsvormend:

- (1a) De politie vermoedt dat de inbreker de deur heeft proberen/trachten/pogen te forceren.
- (1b) De politie vermoedt dat de inbreker geprobeerd/getracht/gepogd heeft (om) de deur te forceren.

• *zoeken*

Dit werkwoord is verplicht groepsvormend:

- (2a) In de oude kroniek staat beschreven hoe de kluizenaar aan de bekoringen zocht te ontsnappen.
- (2b) In de oude kroniek staat beschreven hoe de kluizenaar zocht aan de bekoringen te ontsnappen. <uitgesloten>

• *zien*

Dit werkwoord is in de onvoltooide tijden niet-verplicht groepsvormend. Het komt dan vrijwel alleen voor met een hulpwerkwoord van modaliteit, in de imperatief, of in de indicatief met de betekenis van een imperatief (vaak vergezeld van het woord *maar*). In de voltooide tijden gelden deze beperkingen niet en is *zien* verplicht groepsvormend. Voorbeelden:

- (3a) Ik zei tegen hem dat hij de deur zelf maar moest zien open te krijgen.
- (3b) Ik zei tegen hem dat hij zelf maar moest zien de deur open te krijgen.
- (4) Als je hem ziet, zie hem mee te brengen!
- (5) Je ziet je maar te redden.
- (6a) Hij probeerde de deur open te krijgen.
- (6b) Hij zag de deur open te krijgen. <uitgesloten>
- (7a) Hij heeft eerst de deur zien open te krijgen.
- (7b) Hij heeft eerst gezien de deur open te krijgen. <uitgesloten>

De werkwoorden *proberen* en *zien* kunnen ook gevolgd worden door een bijzin met *of*; *trachten*, *pogen* en *zoeken* kennen deze mogelijkheid niet.

- (8a) Je moet maar eens proberen/zien of je de deur open kunt krijgen.
- (8b) Je moet maar eens trachten/pogen/zoeken of je de deur open kunt krijgen. <uitgesloten>

De betekenis van *proberen/zien* + infinitief is niet dezelfde als die van *proberen/zien* + *of*-zin. In het eerste geval heeft degene die door het onderwerp wordt aangeduid werkelijk de bedoeling om te doen wat de infinitief uitdrukt. In het tweede geval wordt alleen uitgedrukt dat hij onderzoekt of de mogelijkheid daartoe bestaat.

8 · 6 · 3 · 18

besluiten, beweren, denken, eisen, geloven, hopen, verlangen, vermogen, verzuimen, vrezem, zeggen

Deze werkwoorden worden verbonden met een infinitief met *te*. Het getals- onderwerp van het (hulp)werkwoord is vrijwel altijd tevens het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Alleen als *zeggen* de betekenis 'opdragen' heeft, is het meewerkend voorwerp van *zeggen* het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief (*Hij zei haar de rommel op te ruimen*).

Het werkwoord *vermogen* 'kunnen' is verplicht groepsvormend, zowel in onvoltooide als in voltooide tijden.

- (1a) In dat geval kan niet bepaald worden of het desbetreffende suffix het hoofdaccent naar zich toe vermag te trekken.
- (1b) In dat geval kan niet bepaald worden of het desbetreffende suffix vermag het hoofdaccent naar zich toe te trekken. <uitgesloten>
- (2a) Omdat niemand de relevantie hiervan heeft vermogen in te zien, laat ik dit verder buiten beschouwing.
- (2b) Omdat niemand heeft vermocht de relevantie hiervan in te zien, laat ik dit verder buiten beschouwing. <uitgesloten>

De andere werkwoorden zijn niet-verplicht groepsvormend. In het algemeen komen ze alleen in onvoltooide tijden groepsvormend voor en bestaat er ook daar een lichte voorkeur voor niet-groepsvormend gebruik. Voorbeelden:

- (3a) Als de koningin besluit het ontslag van het kabinet te aanvaarden, moeten er nieuwe verkiezingen komen.
- (3b) Als de koningin het ontslag van het kabinet besluit te aanvaarden, moeten er nieuwe verkiezingen komen.
- (4a) Ik hoor dat hij beweert er niets van te weten.
- (4b) Ik hoor dat hij er niets van beweert te weten.
- (5a) Hij zegt dat hij wel denkt het probleem te kunnen oplossen.
- (5b) Hij zegt dat hij het probleem wel denkt te kunnen oplossen.
- (6a) Toen hij eiste de kraanvogels te mogen fotograferen, werd dat geweigerd.
- (6b) Toen hij de kraanvogels eiste te mogen fotograferen, werd dat geweigerd.

Opmerking— Om semantische redenen zijn de gebruiksmogelijkheden van *eisen* + infinitief beperkt. Behalve met *mogen* kan het bijv. ook voorkomen met *worden* (hulpwerkwoord van het passief): *Hij eiste te worden toegelaten.* —

- (7a) Men zegt dat zij gelooft die taak te kunnen volbrengen.
- (7b) Men zegt dat zij die taak gelooft te kunnen volbrengen.
- (8a) Het spreekt vanzelf dat ze hopen het te overleven.
- (8b) Het spreekt vanzelf dat ze het hopen te overleven.
- (9a) De directeur zei dat hij verlangde haar te spreken.
- (9b) De directeur zei dat hij haar verlangde te spreken.
- (10a) Hij dacht dat ik verzuimde de olie te verversen.
- (10b) Hij dacht dat ik de olie verzuimde te verversen.
- (11a) Aangezien ik vreesde haar daar te zullen ontmoeten, ben ik nooit meer naar een concert gegaan.
- (11b) Aangezien ik haar daar vreesde te zullen ontmoeten, ben ik nooit meer naar een concert gegaan.
- (12a) Hoewel hij zegt het geld op de bank te hebben, moet ik dat eerst nog zien.
- (12b) Hoewel hij het geld op de bank zegt te hebben, moet ik dat eerst nog zien.

Een enkele keer kunnen de genoemde werkwoorden ook in voltooide tijden

groepsvormend gebruikt worden, maar dan altijd met een voltooid deelwoord en niet met een vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II). Zo is voor veel taalgebruikers niet alleen (13a) (niet-groepsvormend), maar ook (13b) (groepsvormend) een aanvaardbare zin; (13c) is in ieder geval uitgesloten: ⁵²³

- (13a) Hij dacht dat ik verzuimd had de olie te verversen.
- (13b) Hij dacht dat ik de olie verzuimd had te verversen.
- (13c) Hij dacht dat ik de olie had verzuimen te verversen. <uitgesloten>

8 · 6 · 3 · 19

beloven, dreigen

Deze werkwoorden worden verbonden met een infinitief met *te*. Het getalsonderwerp van *beloven* en *dreigen* is tevens het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Het al dan niet groepsvormend gebruik hangt samen met de betekenis. Een zin als:

- (1) Zij belooft een goede verpleegster te worden.

kan betekenen: 'Zij draagt de belofte in zich .../Het ziet er naar uit dat zij...' (a) of: 'Zij spreekt de belofte uit...' (b). Zo kan ook:

- (2) Hij dreigde de gijzelaar neer te schieten.

betekenen: 'Het zag er naar uit dat hij.../Het gevaar dreigde dat hij...' (a) of: 'Hij uitte het dreigement...' (b). In betekenis (a) zijn *beloven* en *dreigen* verplicht groepsvormend:

- (3) Haar moeder zegt dat ze een goede verpleegster belooft te worden.
- (3') Haar moeder zegt dat ze belooft een goede verpleegster te worden. <uitgesloten>
- (4) De politie maakte uit zijn gedrag op, dat hij de gijzelaar dreigde neer te schieten.
- (4') De politie maakte uit zijn gedrag op, dat hij dreigde de gijzelaar neer te schieten. <uitgesloten>

In betekenis (b) zijn *beloven* en *dreigen* in het algemeen niet groepsvormend:

- (5) Ik weet nog dat ze haar moeder beloofde een goede verpleegster te worden.
- (5') Ik weet nog dat ze haar moeder een goede verpleegster beloofde te worden. <uitgesloten>
- (6) De politie hoorde hoe hij dreigde de gijzelaar neer te schieten.
- (6') De politie hoorde hoe hij de gijzelaar dreigde neer te schieten. <uitgesloten>

In betekenis (a) worden *beloven* en *dreigen* niet in voltooiden tijden gebruikt. Bij niet-groepsvormend gebruik kunnen van *beloven* en *dreigen* in betekenis (b) normaal voltooiden tijden gevormd worden.

Het werkwoord *beloven* komt ook in betekenis (b) wel eens groepsvormend voor. In voltooiden tijden wordt dan een voltooid deelwoord en geen vervangende infinitief gebruikt (zie 8·6·2·1/II). Voor veel taalgebruikers zijn 523 niet alleen (7a) en (7b) (niet-groepsvormend), maar ook (8a) en (8b) (groepsvormend) aanvaardbare zinnen; (8c) is in ieder geval uitgesloten:

- (7a) Ik heb hem nog een kans gegeven, omdat hij beloofde het geld aan te zuiveren.
- (7b) Ik heb hem nog een kans gegeven, omdat hij beloofd had het geld aan te zuiveren.
- (8a) Ik heb hem nog een kans gegeven, omdat hij het geld beloofde aan te zuiveren.
- (8b) Ik heb hem nog een kans gegeven, omdat hij het geld beloofd had aan te zuiveren.
- (8c) Ik heb hem nog een kans gegeven, omdat hij het geld had beloven aan te zuiveren. <uitgesloten>

8·6·3·20

beginnen

Het werkwoord *beginnen* wordt in de standaardtaal altijd verbonden met een infinitief met *te*. Het getalsonderwerp van *beginnen* is tevens het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Zowel in onvoltooiden als in voltooiden tijden kan *beginnen* groepsvormend en niet-groepsvormend gebruikt worden. De voorkeur voor groepsvormend of niet-groepsvormend gebruik is in de verschillende delen van het taalgebied niet dezelfde. Voorbeelden zijn:

- (1a) Ik hoor dat Jan zijn viool al begint te stemmen.
- (1b) Ik hoor dat Jan al begint zijn viool te stemmen.
- (2a) Ik hoor dat Jan zijn viool al is beginnen te stemmen.
- (2b) Ik hoor dat Jan al begonnen is zijn viool te stemmen.

Regionaal wordt een infinitief zonder *te* gebruikt als die infinitief direct rechts van de vorm *beginnen* (als infinitief, vervangende infinitief, of indicatief presens meervoud) staat (vgl. 8·6·3·1/III):

535

- (3a) Ik moet eens beginnen werken. <regionaal>
- (3b) Ik ben vandaag beginnen werken. <regionaal>
- (3c) Ik hoop dat ze eens beginnen werken. <regionaal>
- (3d) Ze beginnen vandaag werken. <uitgesloten>

8·6·3·21

plegen

Het werkwoord *plegen* 'gewoon zijn' komt alleen in onvoltooiden tijden voor en wordt verbonden met een infinitief met *te*. Het getalsonderwerp van *plegen* is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Het werkwoord *plegen* is verplicht groepsvormend:

- (1a) Het is bekend dat de vorst zich op ongedwongen wijze met het gewone volk placht te onderhouden.
- (1b) Het is bekend dat de vorst placht zich op ongedwongen wijze met het gewone volk te onderhouden. <uitgesloten>

8 · 6 · 3 · 22

geven

Het werkwoord *geven* kan met een infinitief met *te* gebruikt worden in een zin als:

- (1) Hij was uit zijn humeur omdat ze hem niets te drinken gaven.

Deze gebruikswijze is als verplicht groepsvormend te beschouwen, vergelijk:

- (1a) Hij was uit zijn humeur omdat ze gaven hem niets te drinken. <uitgesloten>

De infinitief staat vrijwel altijd links van *geven*, vergelijk:

- (1b) Hij was uit zijn humeur omdat ze hem niets gaven te drinken. <twijfelachtig>

In voltooiden tijden wordt geen vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II), maar 523 een voltooid deelwoord gebruikt:

- (2) De dokter vond dat ze de patiënt te weinig te drinken hadden gegeven.

Het meewerkend voorwerp van *geven* is te beschouwen als het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief: in(4) duidt *de zieke* degene aan die drinkt:

- (3) De verpleegster gaf de zieke vruchtensap te drinken.

Andere voorbeelden:

- (4) Heb je de hond vandaag al wat te eten gegeven?
- (5) Je moet die kinderen iets te doen geven, anders vervelen ze zich.
- (6) Die opmerking gaf me te denken.

8 · 6 · 3 · 23

leggen, zetten, hangen (overgankelijk)

De overgankelijke werkwoorden *leggen*, *zetten* en *hangen* (vgl. 8·6·3·2) kunnen 537 met een infinitief met *te* gebruikt worden. Het lijdend voorwerp van *leggen* enz. is het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief, die altijd links van het hulpwerkwoord staat:

- (1a) Ik denk dat ze de was in de badkamer te drogen hangt.
- (1b) Ik denk dat ze de was in de badkamer hangt te drogen. <uitgesloten>

De genoemde werkwoorden zijn als verplicht groepsvormend te beschouwen:

- (2a) Ik geloof dat ik de was maar in de badkamer te drogen hang.
- (2b) Ik geloof dat ik hang de was maar in de badkamer te drogen. <uitgesloten>

In voltooiden tijden wordt geen vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II), maar een voltooid deelwoord gebruikt:

- (3) Ik heb de was in de badkamer te drogen gehangen.

De gebruiksmogelijkheden van *leggen*, *zetten* en *hangen* in deze functie zijn zeer beperkt. Bij alle drie kan *te drogen* als aanvulling dienen; andere mogelijkheden zijn bijv.:

- (4) De boerin had de was op het grasveld te bleken gelegd.
- (5) We hebben de baby net te slapen gelegd.
- (6) Ik heb het vlees op een laag pitje te sudderen gezet.

8 · 6 · 3 · 24

staan, vallen

1 *staan*

In de uitdrukkingen *te wachten staan*, *te gebeuren staan*, *te doen staan* en *te bezien staan* komt *staan* voor met een infinitief met *te*. De betekenis van *dat staat me te wachten* is 'dat heb ik in het vooruitzicht', van *dat staat te gebeuren* 'dat gebeurt binnenkort', van *dat staat me te doen* 'dat moet ik doen', van *dat staat nog te bezien* 'dat is nog niet zeker'. Gezien de aard van deze uitdrukkingen kan er weinig gezegd worden over het geïmpliceerd onderwerp van de infinitieven. Het verplicht groepsvormend karakter moge blijken uit:

- (1a) Ik denk dat hem nog heel wat onaangenaamheden te wachten staan.
- (1b) Ik denk dat hem staan nog heel wat onaangenaamheden te wachten. <uitgesloten>

De infinitief vertoont een voorkeur voor plaatsing links van het hulpwerkwoord: (1c) en (2b) zijn niet onmogelijk, maar (3b) is uitgesloten en (4b) twijfelachtig:

- (1c) Ik denk dat hem nog heel wat onaangenaamheden staan te wachten.
- (2a) Ik geloof niet dat dat onmiddellijk te gebeuren staat.
- (2b) Ik geloof niet dat dat onmiddellijk staat te gebeuren.

- (3a) Nu weet ik wat me te doen staat.
- (3b) Nu weet ik wat me staat te doen. <uitgesloten>
- (4a) Of hij gelijk heeft? Dat is iets wat nog te bezien staat.
- (4b) Of hij gelijk heeft? Dat is iets wat nog staat te bezien. <twijfelachtig>

Voorzover deze uitdrukkingen in voltooide tijden voorkomen, wordt geen vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II), maar een voltooid deelwoord gebruikt:

- (5) Als hij gebleven was, zouden hem nog heel wat onaangenaamheden te wachten gestaan hebben.

II *vallen*

Het werkwoord *vallen* kan in een aantal gevallen gebruikt worden als *zijn* (met infinitief met *te* (zie 8·6·3·15/II)). Het komt niet voor in voltooide tijden. De infinitief staat bij voorkeur aan het begin van de werkwoordelijke eindgroep. Enkele voorbeelden: 579

- (6) Aan het besluit viel niet te tornen.
- (7) Ik vrees dat daar niets aan te veranderen zal vallen.
- (8) Och, wat valt er nog meer te vertellen?
- (9) Ze deed gewoon altijd wat er te doen viel.
- (10) Ze zeggen dat er met die nieuwe instructeur niet te lachen/spotten valt.

8·6·3·25

Andere werkwoorden

In 8·6·1 is gezegd dat niet-groepsvormende werkwoorden in deze paragraaf alleen aan de orde komen als het betrokken werkwoord óók groepsvormend gebruikt kan worden. In de voorafgaande subparagrafen is gebleken dat het al dan niet groepsvormend karakter van een werkwoord kan samenhangen met het voorkomen van een infinitief met of zonder *te* (zie bijv. 8·6·3·13), of met het gebruik in onvoltooide of voltooide tijden (zie bijv. 8·6·3·18 en 8·6·3·19). In de laatstgenoemde subparagrafen is ook vermeld dat de mogelijkheden om werkwoorden in voltooide tijden groepsvormend te gebruiken, niet voor alle Nederlandstaligen dezelfde zijn. 571
582
584

Deze onzekerheid in het taalgebruik strekt zich ook uit tot de mogelijkheid van groepsvormende constructies in het algemeen. Er zijn ongetwijfeld nog meer werkwoorden die wel eens groepsvormend gebruikt worden, dan de in de voorafgaande subparagrafen behandelde.

Enkele voorbeelden zijn de synoniemen *bevelen*/*gebieden*/*gelasten*, het tegengestelde daarvan *verbieden*, en de werkwoorden *verklaren* en *vragen*.

Voor sommigen aanvaardbare zinnen zijn bijv.:

- (1) Toen de generaal het vuren beval te staken, waren er al honderden slachtoffers.
- (2) Hoewel ik ze die bloemen verboden had af te plukken, stonden ze gisteren toch in een vaas op tafel.

- (3) Toen de afgevaardigde de vergadering verklaarde te zullen verlaten, ontstond er rumoer in de zaal.
- (4) Zelfs als ik hem het raam vraag dicht te doen, reageert hij niet.

Zoals moge blijken uit (2), wordt in voltooide tijden dan geen vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II), maar een voltooid deelwoord gebruikt.

523

8·6·4

Werkwoorden met *aan het* + infinitief als complement

8·6·4·1

Inleiding

Een vrij groot aantal werkwoorden kan verbonden worden met *aan het*, gevolgd door een infinitief (zonder *te*). Deze werkwoorden zijn als verplicht-groepsvormend te beschouwen, vergelijk:

- (1a) Ik geloof dat hij de glazen aan het afwassen is.
- (1b) Ik geloof dat hij is de glazen aan het afwassen. <uitgesloten>

In zinnen met achter-pv staat *aan het* + infinitief altijd aan het begin van de werkwoordelijke eindgroep:

- (1c) Ik geloof dat hij de glazen is aan het afwassen. <uitgesloten>

In voltooide tijden wordt geen vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/II), maar een voltooid deelwoord gebruikt:

- (2a) Ik geloof dat hij aan het afwassen is geweest.
- (2b) Ik geloof dat hij aan het afwassen geweest is.

Een lijdend voorwerp bij de infinitief in de vorm van een stofnaam, een abstract substantief of een meervoudige soortnaam zonder lidwoord of bepaling kan tussen *aan het* en de infinitief in staan, mits het met de infinitief een zekere semantische eenheid vormt (zie 22·7). Het is niet precies te omschrijven wanneer er van een dergelijke eenheid sprake is. In het algemeen geldt dat plaatsing tussen *aan het* en de infinitief niet goed mogelijk is bij minder gebruikelijke combinaties. Voldoet het lijdend voorwerp niet aan de genoemde vormelijke vereisten, dan is tussenplaatsing geheel uitgesloten. Vergelijk:

- (3a) De schilder was aan het verf mengen.
- (3b) De schilder was aan het zijn verf mengen. <uitgesloten>
- (3c) De schilder was aan het verf uitzoeken. <twijfelachtig>
- (4a) Onze bovenburen waren weer aan het ruzie maken.
- (4b) Onze bovenburen waren weer aan het hevige ruzie maken. <uitgesloten>
- (4c) Onze bovenburen waren weer aan het ruzie uitlokken. <twijfelachtig>

- (5a) Meneer Prikkebeen is aan het vlinders vangen.
- (5b) Meneer Prikkebeen is aan het zeldzame vlinders vangen. <uitgesloten>
- (5c) Meneer Prikkebeen is aan het olifanten vangen. <twijfelachtig>

De werkwoorden die met *aan het* + infinitief verbonden kunnen worden, zijn op grond van hun semantische en syntactische eigenschappen in vijf groepen te verdelen, die in de hieronder volgende subparagrafen behandeld worden.

8 · 6 · 4 · 2 *zijn*

De combinatie *zijn* + *aan het* + infinitief drukt het voortduren uit van de werking die door de infinitief wordt genoemd (duratief aspect). Op grond van deze betekenis is de constructie niet bruikbaar als de infinitief een werking noemt die wordt voorgesteld als iets wat geen tijdsduur heeft. Vergelijk:

- (1a) De alpinisten beklommen de berghelling.
- (1b) De alpinisten waren de berghelling aan het beklimmen.
- (2a) Hij bereikte de finish om 14.03 uur.
- (2b) Hij was de finish om 14.03 uur aan het bereiken. <uitgesloten>

Het getalsonderwerp van *zijn* is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. De infinitief kan ook een lijdend voorwerp hebben. Om tussen *aan het* en de infinitief te kunnen staan, moet dit voldoen aan de onder 8·6·4·1 589 genoemde voorwaarden. Voor plaatsing vóór *aan het* gelden geen beperkingen. Vergelijk de zinnen (3) t/m (5) in 8·6·4·1 en:

- (3a) De schilder was verf aan het mengen.
- (3b) De schilder was zijn verf aan het mengen.
- (3c) De schilder was verf aan het uitzoeken.
- (4a) Mag ik de krant of ben jij die aan het lezen?
- (4b) Mag ik de krant of ben jij aan het die lezen? <uitgesloten>
- (5a) Ze was net Tom aan het opbellen.
- (5b) Ze was net aan het Tom opbellen. <uitgesloten>

Opmerking — De constructie *aan het ... zijn* is ongeveer synoniem met *bezig zijn te ...*. Toch is er wel enig verschil te constateren tussen (i) en (ii):

- (i) De industrie is dat probleem aan het overwinnen.
- (ii) De industrie is bezig dat probleem te overwinnen.

In (i) lijkt 'de overwinning' dichterbij dan in (ii); in (i) lijkt het proces min of meer vanzelf te verlopen, terwijl er in (ii) meer gerichte activiteiten voor nodig zijn. —

8 · 6 · 4 · 3

blijken, lijken, schijnen, blijven

De werkwoorden *blijken*, *lijken* en *schijnen* gecombineerd met *aan het* + infinitief, moeten begrepen worden als *blijken* enz. + *aan het* + infinitief + *te zijn*:

- (1) Hij bleek aan het schilderen.
- (2) Ze scheen aan het strijken.

Het werkwoord *blijven* + *aan het* + infinitief drukt het niet ophouden van de door de infinitief genoemde werking uit:

- (3) Ze bleven aan het klimmen.

Het getalsonderwerp van de bovengenoemde werkwoorden is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Toevoeging van een lijdend voorwerp bij de infinitief vóór *aan het* gaat moeilijk:

- (1a) Hij bleek het hek aan het schilderen. <twijfelachtig>
- (2a) Ze scheen de zakdoeken aan het strijken. <twijfelachtig>
- (3a) Ze bleven de berghelling aan het beklimmen. <twijfelachtig>

Tussenplaatsing (op de onder 8·6·4·1 genoemde voorwaarden) is in het 589 algemeen wel mogelijk:

- (4) De schilder bleek aan het verf mengen.
- (5) Onze bovenburen schenen weer aan het ruzie maken.
- (6) Meneer Prikkebeen bleef maar aan het vlinders vangen.

Onder 8·6·4·2 is vermeld dat bij *zijn* + *aan het* + infinitief voor plaatsing van 590 een lijdend voorwerp vóór *aan het* geen beperkingen gelden. Dit is ook van toepassing als *zijn* gecombineerd wordt met *blijken*, *lijken* of *schijnen*:

- (1b) Hij bleek het hek aan het schilderen te zijn.
- (2b) Ze scheen de zakdoeken aan het strijken te zijn.

8 · 6 · 4 · 4

gaan, raken, slaan

De werkwoorden *gaan*, *raken* en *slaan* kunnen met *aan het* + infinitief verbonden worden om het begin van de werking aan te geven die door de infinitief wordt uitgedrukt (inchoatief aspect). Het getalsonderwerp van deze werkwoorden is ook het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. Het aantal infinitieven waarmee *gaan* enz. gecombineerd kunnen worden, is beperkt. De mogelijkheden zijn in de verschillende delen van het taalgebied niet dezelfde. Voorbeelden zijn:

- (1) Ze gingen aan het discussiëren over het voor en tegen.

- (2) Toen de politie eraan kwam, gingen ze aan het hollen.
- (3) De twee partijen raakten zelfs aan het vechten.
- (4) Hij raakte aan het malen. ('werd geestesziek')
- (5) De matrozen sloegen aan het muiten.

Gezien de beperkte combinatiemogelijkheden, valt er over de eventuele toevoeging van een lijdend voorwerp bij de infinitief weinig te zeggen. Waarschijnlijk is tussenplaatsing (op de onder 8·6·4·1 genoemde voorwaarden) wel mogelijk, plaatsing vóór *aan het* niet. Vergelijk:

- (6a) Ze gingen aan het ruzie maken.
- (6b) Ze gingen ruzie aan het maken. <uitgesloten>

8 · 6 · 4 · 5

*brenge*n, *ma*ken, *krij*gen, *z*etten

De werkwoorden *brenge*n, *ma*ken, *krij*gen, *z*etten kunnen gecombineerd worden met een lijdend voorwerp + *aan het* + infinitief (eventueel met een bij de infinitief behorend lijdend voorwerp). Het lijdend voorwerp van *brenge*n enz. fungeert als geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. De combinatie '*aan het* + infinitief' duidt de toestand aan waarin degene die of datgene wat het geïmpliceerd onderwerp uitdrukt komt te verkeren (inchoatief aspect) tengevolge van het *brenge*n enz. Het gemeenschappelijk betekenselement van *brenge*n, *ma*ken, *krij*gen en *z*etten in deze functie is 'veroorzaken'.

De combinatiemogelijkheden van *brenge*n zijn zeer beperkt. Een voorbeeld is:

- (1) Die opmerking bracht me weer aan het twijfelen.

Het werkwoord *ma*ken kan gecombineerd worden met infinitieven die een werking aanduiden die niet het gevolg is van een wilsbesluit van degene die de werking verricht. Heel gebruikelijk zijn: *iemand aan het lachen/huilen/schrikken ma*ken, maar bijvoorbeeld ook mogelijk is:

- (2) Als je de baby zo heen en weer schudt, maak je hem aan het hikken.

Bij *krij*gen en *z*etten zijn de mogelijkheden ruimer. Het werkwoord *krij*gen geeft aan dat het (enige) moeite gekost heeft om degene die of datgene wat door het lijdend voorwerp (= geïmpliceerd onderwerp van de infinitief) wordt aangeduid, de werking te laten verrichten die door de infinitief uitgedrukt wordt:

- (3) Hij was eerst erg somber, maar we kregen hem gelukkig weer aan het lachen.
- (4) De politie heeft de arrestant eindelijk aan het praten gekregen.
- (5) De kinderen kregen opa aan het sprookjes vertellen.
- (6) Na een uur kreeg de monteur de machine weer aan het draaien.

Wat *z*etten betreft kunnen we stellen, als A = degene die door het onderwerp

van *zetten* wordt aangeduid, B = degene die door het lijdend voorwerp van *zetten* (= geïmpliceerd onderwerp van de infinitief) wordt aangeduid en C = de werking die door de infinitief wordt uitgedrukt: B doet C omdat A een zeker gezag over B uitoefent. Voorbeelden:

- (7) Zodra hij thuiskwam, zette moeder hem aan het boontjes afhalen.
- (8) Hij zette zijn assistent aan het typen van adressen.

Voor de verschillen tussen *maken*, *krijgen* en *zetten*, vergelijk:

- (5) De kinderen kregen opa aan het sprookjes vertellen.
- (5a) De kinderen maakten opa aan het sprookjes vertellen. <uitgesloten> ('sprookjes vertellen' is het gevolg van een wilsbesluit)
- (5b) De kinderen zetten opa aan het sprookjes vertellen. <uitgesloten> (er is geen gezagsverhouding)
- (9) De politie kreeg de arrestant aan het praten.
- (9a) De politie zette de arrestant aan het praten. <uitgesloten> ('praten' is geen gevolg van de gezagsverhouding)

Uit (5) en (7) blijkt dat een lijdend voorwerp bij de infinitief tussen *aan het* en de infinitief geplaatst kan worden. Dit is mogelijk op de in 8·6·4·1 genoemde 589 voorwaarden. Plaatsing vóór *aan het* is uitgesloten:

- (5c) De kinderen kregen opa sprookjes aan het vertellen. <uitgesloten>
- (7a) Zodra hij thuiskwam, zette moeder hem boontjes aan het afhalen. <uitgesloten>

Uit (8) blijkt dat een lijdend voorwerp bij de infinitief ook, in de vorm van een bepaling met *van*, rechts van de infinitief kan staan. Bij gebruikelijke combinaties als *sprookjes vertellen* en *boontjes afhalen* komt dit niet zo gauw voor als bij minder gebruikelijke combinaties als *adressen typen* en *woordenboeken exciperen*:

- (10) De hoofdassistent zette de aspirant-redacteur aan het exciperen van oude woordenboeken.

Zoals uit (10) blijkt, hoeft een lijdend voorwerp dat in de vorm van een bepaling met *van* rechts van de infinitief staat, niet te voldoen aan de in 8·6·4·1 genoemde voorwaarden. Vergelijk ook: 589

- (11) Hij zette zijn assistent aan het typen van de tweehonderd alsnog aan te schrijven adressen.

In de zinnen met achter-pv blijft een dergelijke *van*-bepaling direct rechts van de infinitief staan:

- (12) Ik heb gehoord dat ze hem aan het typen van adressen hebben willen zetten!

8 · 6 · 4 · 6

horen, zien, vinden, hebben, houden

De werkwoorden *horen, zien, vinden, hebben, houden* kunnen gecombineerd worden met een lijdend voorwerp + *aan het* + infinitief (eventueel met een bij de infinitief behorend lijdend voorwerp). Het lijdend voorwerp van *horen* enz. fungeert als geïmpliceerd onderwerp van de infinitief. De combinatie '*aan het* + infinitief' duidt de toestand aan waarin degene die of datgene wat het geïmpliceerd onderwerp uitdrukt, verkeert en/of blijft verkeren (duratief aspect) tijdens het *horen* enz.

De combinatiemogelijkheden van deze werkwoorden zijn in het algemeen beperkt te noemen en vertonen individuele verschillen tussen taalgebruikers. Enkele voorbeelden zijn:

- (1) We hoorden hem aan het rommelen op zolder.
- (2) Vanmorgen zag ik haar nog aan het schoffelen in de tuin.
- (3) Ze vonden hem aan het debatteren met enkele schriftgeleerden.
- (4) Ik had de motor net weer aan het lopen, toen de telefoon ging.
- (5) Kun jij die machine zolang aan het draaien houden?

Als bij de infinitief een lijdend voorwerp optreedt, geldt daarvoor hetzelfde als in 8·6·4·5 vermeld is voor de werkwoorden *brengen, maken, krijgen, zetten*.⁵⁹² Bij *vinden* lijken de mogelijkheden het grootst te zijn. Voorbeelden:

- (6) Ze vond hem ten slotte in de keuken aan het boontjes afhalen.
- (7) We vonden hem aan het typen van een grote hoeveelheid adressen.

8 · 6 · 5

Werkwoorden met een voorzetsel + infinitief als complement

8 · 6 · 5 · 1

gaan/zijn/hulpwerkwoord van modaliteit + *uit* + infinitief

De werkwoorden *gaan* en *zijn* en de in 8·6·3·5 besproken hulpwerkwoorden⁵⁴³ van modaliteit kunnen verbonden worden met *uit* en een infinitief zonder *te*. Ze zijn als verplicht groepsvormend te beschouwen, vergelijk:

- (1a) Ik hoor dat meneer Prikkebeen weer uit vlinders vangen gaat.
- (1b) Ik hoor dat meneer Prikkebeen weer gaat uit vlinders vangen.
<uitgesloten>

Het getalsonderwerp van *gaan* enz. is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief.

In zinnen met achter-pv staat de groep *uit* + infinitief aan het begin van de werkwoordelijke eindgroep. In voltooide tijden wordt geen vervangende infinitief (zie 8·6·2·1/11), maar een voltooid deelwoord gebruikt:⁵²³

- (2) Ze zegt dat haar man de hele middag uit wandelen geweest schijnt te zijn.

Zoals uit (1a) blijkt kan de infinitief een lijdend voorwerp bij zich krijgen, dat tussen *uit* en de infinitief geplaatst wordt. In dat geval moet voldaan worden aan de voorwaarden die vermeld zijn onder 8·6·4·1. Plaatsing vóór *uit* is onmogelijk. Vergelijk: 589

- (3) Meneer Prikkebeen is uit vlinders vangen.
- (3a) Meneer Prikkebeen is uit zeldzame vlinders vangen. <uitgesloten>
- (3b) Meneer Prikkebeen is vlinders uit vangen. <uitgesloten>

Een lijdend voorwerp bij de infinitief komt overigens zelden voor.

De betekenis van deze constructies is dat degene die door het onderwerp wordt aangeduid, zich verwijderd (*gaan*), zich verwijderd heeft (*zijn*) of zich kan, moet enz. verwijderen (hulpwerkwoorden van modaliteit) van zijn normale verblijfplaats, om te doen wat door de infinitief wordt uitgedrukt.

Het aantal infinitieven dat met *gaan*, *zijn* en de modale werkwoorden gecombineerd kan worden, is beperkt. Een gebruikelijke maar wat verouderde combinatie is *uit werken gaan* 'huishoudelijk werk gaan verrichten bij anderen, om geld te verdienen' en eventuele nadere specificaties hiervan als *uit wassen gaan*. Ook andere combinaties die (sociaal niet hoog aangeschreven) activiteiten om geld te verkrijgen aanduiden, komen voor: *uit venten gaan*, *uit bedelen gaan*, *uit stelen gaan*. Verder zijn infinitieven mogelijk die recreatieve bezigheden aanduiden als *eten* (in de betekenis 'buiten de eigen woning de maaltijd gebruiken'), *wandelen*, *fietsen*, *rijden*, *varen*, *vissen*, (*vlinders*) *vangen*. Infinitieven die (wedstrijd)sporten aanduiden, horen echter niet tot de mogelijkheden, vergelijk:

- (4a) Ik ga vanmiddag uit wandelen/fietsen/vissen.
- (4b) Ik ga vanmiddag uit voetballen/hockeyen/tennissen. <uitgesloten>

Ook is het 'uitgaanskarakter' van de genoemde activiteit van belang, vergelijk:

- (5c) Tussen twaalf en één ben ik (aan het) eten in de kantine.
- (5b) Tussen twaalf en één ben ik uit eten in de kantine. <uitgesloten>

(Zie ook *zijn* met infinitief zonder *te*: 8·6·3·15/1.)

577

Het gebruik van de hulpwerkwoorden van modaliteit in deze constructies is op te vatten als een voorbeeld van de in 8·6·3·5/1B3 beschreven gebruikswijze (infinitief *gaan* is aan te vullen). Voorbeelden: 558

- (6) Toen ze haar Δ OW kreeg, hoefde ze gelukkig niet meer uit werken, laat staan uit bedelen.
- (7) Ik zou best weer eens een keer uit eten willen.
- (8) Mag hij van de dokter niet uit wandelen?
- (9) Met zulk mooi weer moet ik uit fietsen, ik kan het niet laten.
- (10) Sedertdien kon de koningin van Lombardije nooit meer uit rijden.

8 · 6 · 5 · 2

liggen/staan + *op* + **infinitief**

De werkwoorden *liggen* en *staan* kunnen verbonden worden met *op* en een infinitief zonder *te*. Ze zijn als verplicht groepsvormend te beschouwen, vergelijk:

- (1a) Toen hij in den vreemde op sterven lag, heeft hij zijn zoon pas vergeven.
- (1b) Toen hij lag in den vreemde op sterven, heeft hij zijn zoon pas vergeven. <uitgesloten>

Het getalsonderwerp van *liggen/staan* is tevens geïmpliceerd onderwerp van de infinitief.

In zinnen met achter-pv staat de groep *op* + infinitief aan het begin van de werkwoordelijke eindgroep. In voltooiden tijden wordt geen vervangende infinitief, maar een voltooid deelwoord gebruikt:

- (2) Ik hoor dat hij bijna op sterven moet hebben gelegen.

De betekenis van deze constructies is dat degene die of datgene wat door het onderwerp wordt aangeduid, waarschijnlijk binnenkort de handeling zal verrichten of in de toestand zal komen te verkeren die door de infinitief uitgedrukt wordt.

De combinatiemogelijkheden van *liggen* zijn zeer beperkt. Naast *op sterven liggen* bestaat nog *op apegapen liggen* 'op sterven liggen', 'het zeer benauwd hebben'. (De infinitief *apegapen* komt alleen in deze uitdrukking voor.)

Met *staan* zijn er meer mogelijkheden, bijv. (*op*) *trouwen, scheiden, vertrekken, instorten, scheuren, ontploffen, barsten, springen (staan)*. Enkele voorbeelden:

- (3) Ze stonden op trouwen toen zijn stiefmoeder stierf.
- (4) Er wordt altijd net gebeld als wij op vertrekken staan.
- (5) Minstens twee muren staan op scheuren, ik geloof dat het hele huis op instorten staat.
- (6) De druk werd veel te hoog, de ketel stond op springen.

Opmerking— In plaats van *staan* + *op* + infinitief kan soms *staan* + *op punt van* + infinitief gebruikt worden, bijv. in *op punt van trouwen/vertrekken staan*. —

8 · 6 · 6

De volgorde binnen de werkwoordelijke eindgroep

8 · 6 · 6 · 1

Inleiding

Onder een werkwoordelijke eindgroep verstaan we een aaneengesloten reeks van één of meer groepsvormende werkwoorden plus het deelwoord of de infinitief die daarbij horen. In de onderstaande voorbeelden is de

werkwoordelijke eindgroep gecursiveerd:

- (1) Het kanaal schijnt hoognodig *te moeten worden uitgebaggerd*.
- (2) Hij zei dat hij de chauffeur *had willen laten blijven wachten*.
- (3) Ik zeg dat omdat ik hem nog *heb aangeboden* (om) te blijven werken.

In zinnen met voor-pv als (1) hoort de persoonsvorm (*schijnt*) dus niet tot de werkwoordelijke eindgroep, in zinnen met achter-pv als (2) horen zowel de persoonsvorm (*had*) als het complexe verbaal complement (*willen laten blijven wachten*) daartoe. In (3) maakt (om) *te blijven werken* geen deel uit van de werkwoordelijke eindgroep: *aanbieden* is een niet-groepsvormend werkwoord, (om) *te blijven werken* is een beknopte bijzin.

In de voorafgaande subparagrafen is slechts terloops aandacht besteed aan de volgorde van de werkwoorden binnen de werkwoordelijke eindgroep (voortaan korthedshalve ‘eindgroep’ genoemd), met name daar waar afwijkingen van de algemene regels te signaleren waren. Die algemene regels volgen hier, waarbij verwezen zal worden naar de opmerkingen over woordvolgorde in het voorafgaande.

In deze inleiding worden enkele grote lijnen aangegeven; in de daarop volgende subparagrafen wordt op een en ander nader ingegaan.

Werkwoordelijke eindgroepen kunnen uit meer dan twee werkwoorden bestaan, omdat een hulpwerkwoord zelf weer afhankelijk gemaakt kan worden van een hulpwerkwoord, welk hulpwerkwoord óók weer van een hulpwerkwoord kan afhangen, enzovoorts. Op die manier ontstaat telkens weer een complexer verbaal complement bij het laatst toegevoegde hulpwerkwoord, dat de vorm heeft van een (achter-)pv.

De onderlinge volgorde van de hulpwerkwoorden wordt door de betekenis van de zin bepaald. In het algemeen is het zo dat ieder hulpwerkwoord ‘iets zegt over’ de infinitief of de infinitieven die er rechts van staan. Een voorbeeld van de opbouw van een uitgebreide eindgroep met infinitieven moge dit verduidelijken.

Gaan we uit van een bijzin waarin het gezegde uit één werkwoord bestaat:

- (4) (Men zegt dat) de chauffeur wacht.

Voegen we hier het hulpwerkwoord *staan* (als in 8·6·3·2) aan toe, dan 537 krijgen we:

- (4a) (Men zegt dat) de chauffeur staat te wachten.

In (4a) zegt *staat* iets over *wachten*: het beschrijft de houding waarin de chauffeur wacht. Met het hulpwerkwoord *blijven* aan (4a) toegevoegd wordt de zin:

- (4b) (Men zegt dat) de chauffeur blijft staan wachten.

In (4b) zegt *blijft* iets over *staan wachten*: het drukt uit dat de chauffeur ermee doorgaat in staande houding te wachten. (Voor het wegvallen van *te*: zie 8·6·3·1/III.)

535

Tot nog toe hebben we alleen hulpwerkwoorden toegevoegd die de eigenschap hebben dat het getalsonderwerp van het hulpwerkwoord (*de chauffeur*) tevens het geïmpliceerd onderwerp van de infinitief van het zelfstandige werkwoord (*wachten*) is: 'de chauffeur' is degene die 'blijft', 'staat' en 'wacht' (zie 8·6·3·1/11). Voegen we een hulpwerkwoord toe waar- 533 van het lijdend (of het meewerkend) voorwerp fungeert als geïmpliceerd onderwerp van de infinitief van het zelfstandige werkwoord, dan moet de zin uitgebreid worden met een nominale constituent, zodat er een onderwerp én een voorwerp in voorkomen. Dit kan bijv. als volgt gebeuren:

(4c) (Men zegt dat) de directeur de chauffeur laat blijven staan wachten.

In (4c) zegt *laat* iets over *blijven staan wachten*, nl. dat het doorgaan met het in staande houding wachten van de chauffeur veroorzaakt is door een opdracht van de directeur; m.a.w. de directeur 'laat'. Verdere uitbreiding van de zin kan bijv. gebeuren met een oneigenlijk-modaal werkwoord:

(4d) (Men zegt dat) de directeur de chauffeur wil laten blijven staan wachten.

In (4d) zegt *wil* iets over *laten blijven staan wachten*: de directeur wil een opdracht geven die leidt tot het boven omschreven gedrag van de chauffeur. Voegen we hier een hulpwerkwoord van tijd aan toe, dan krijgen we:

(4e) (Men zegt dat) de directeur de chauffeur heeft willen laten blijven staan wachten.

In (4e) zegt *heeft* iets over *willen laten blijven staan wachten*: het 'willen' van de directeur, met de genoemde gevolgen, wordt in een periode vóór het spreekmoment geplaatst. Ten slotte kan aan de zin nog een eigenlijk-modaal werkwoord worden toegevoegd:

(4f) (Men zegt dat) de directeur de chauffeur kan hebben willen laten blijven staan wachten.

In (4f) zegt *kan* iets over *hebben willen laten blijven staan wachten*: de inhoud van (4e) wordt in (4f) niet als feitelijk, maar als mogelijk voorgesteld.

Het zal duidelijk zijn dat een zin als (4f) een stilistisch monstrum is. De bedoeling was dan ook alleen maar een (min of meer theoretisch) voorbeeld te geven van een uitgebreide eindgroep, waaraan gedemonstreerd kon worden hoe woordvolgorde en betekenis hier nauw samenhangen. Een bevestiging van het gedemonstreerde door verplaatsing van een van de hulpwerkwoorden (waarmee wijziging van de betekenisverhoudingen gepaard zou moeten gaan) is maar in beperkte mate mogelijk. Door hun betekenis zijn veel hulpwerkwoorden namelijk sterk aan een bepaalde plaats gebonden (zie 8·6·6·4). Maar in de demonstratiezin hoort in ieder 603 geval verplaatsing van *laten* tot de mogelijkheden. Voor de duidelijkheid wordt de zin wat vereenvoudigd. Vergelijk:

- (5a) (Men zegt dat) de directeur de chauffeur laat blijven wachten.
(5b) (Men zegt dat) de directeur de chauffeur blijft laten wachten.

In (5a) zegt *laat* iets over *blijven wachten*: het blijven wachten van de chauffeur is het gevolg van een opdracht van de directeur. In (5b) zegt *blijft* iets over *laten wachten*: de directeur gaat er maar mee door de chauffeur te laten wachten (hoewel zijn collega's hem al zo vaak gezegd hebben dat hij de chauffeur met de auto terug moet sturen).

Uit het voorgaande kunnen de volgende regels afgeleid worden: in het algemeen volgt het (complexe) verbaal complement op het hulpwerkwoord dat de vorm heeft van een persoonsvorm (achter-pv); het zelfstandige werkwoord staat in het algemeen op de laatste plaats in de eindgroep (maar zie bijv. bij het deelwoord).

Aangezien het hier gaat over de werkwoordelijke eindgroep, is in de gegeven voorbeelden gebruik gemaakt van bijzinnen, waarin de persoonsvorm in de regel aan het begin van de eindgroep staat. In hoofdzinnen is de volgorde in principe hetzelfde: de persoonsvorm staat nu echter vooraan in de zin en er kunnen andere zinsdelen tussen de voor-pv en het verbaal complement in staan:

- (6) De directeur laat de chauffeur blijven wachten.

8 · 6 · 6 · 2

De plaats van het zelfstandige werkwoord in de vorm van een deelwoord

Het voltooid en het passief deelwoord zijn in de eindgroep vrij plaatsbaar. Dat wil zeggen dat *herkozen* in (1) in principe op iedere plaats na *voorzitter* kan staan:

- (1) Ik denk dat hij wel bij iedere bestuurswisseling tot voorzitter *herkozen* zou hebben willen blijven worden.

Dit is uiteraard een theoretisch voorbeeld. In de praktijk zal een eindgroep met een deelwoord zelden of nooit uit meer dan vier werkwoorden bestaan. Hieronder worden achtereenvolgens eindgroepen met twee, drie en vier of meer elementen behandeld.

Twee elementen (pv/deelwoord)

Hier tekent zich een verschil tussen gesproken en geschreven taal af. Vergelijk:

- (2a) Ik geloof dat hij het *gedaan* heeft.
(2b) Ik geloof dat hij het heeft *gedaan*.
(3a) Ik ben blij dat die ijver *aangemoedigd* wordt.
(3b) Ik ben blij dat die ijver wordt *aangemoedigd*.

Afgezien van regionale verschillen komt de volgorde deelwoord – persoonsvorm (a) meer voor in gesproken taal; de volgorde persoonsvorm – deelwoord (b) komt meer in geschreven taal voor.

Er zijn ook hulpwerkwoorden waarvan het verbaal complement als voltooid of passief deelwoord altijd of bij voorkeur aan het begin van de eindgroep staat. Deze hulpwerkwoorden met hun plaatsingsmogelijkheden zijn behandeld in 8·6·2·3/IIIA t/m c. Enkele voorbeelden:

528

- (4) Ik hoop dat we voor zo'n ramp *gespaard* blijven.
- (5) Hij is blij dat zijn appels *verkocht* raken.
- (6) De Britse troepen zullen een sector *toegewezen* krijgen.

• *Drie elementen* (pv/deelwoord/infinities)

- (7a) Ze zeggen dat hij niets *gezien* kan hebben.
- (7b) Ze zeggen dat hij niets kan *gezien* hebben.
- (7c) Ze zeggen dat hij niets kan hebben *gezien*.
- (8a) Ik geloof dat hij tot voorzitter *gekozen* wil worden.
- (8b) Ik geloof dat hij tot voorzitter wil *gekozen* worden.
- (8c) Ik geloof dat hij tot voorzitter wil worden *gekozen*.

Van de drie volgordes die hier mogelijk zijn is (a) de meest gebruikelijke in gesproken taal, terwijl ook (c) in de standaardtaal aanzienlijk meer voorkomt dan (b).

• *Vier of meer elementen* (pv/deelwoord/infinities)

- (9a) Als hij *geluierd* zou blijken te hebben (had hij zeker straf gekregen).
- (9b) Als hij zou *geluierd* blijken te hebben (had hij zeker straf gekregen).
- (9c) Als hij zou blijken *geluierd* te hebben (had hij zeker straf gekregen).
- (9d) Als hij zou blijken te hebben *geluierd* (had hij zeker straf gekregen).
- (10a) Ze betoogden dat die ijver *aangemoedigd* zou moeten worden.
- (10b) Ze betoogden dat die ijver zou *aangemoedigd* moeten worden.
- (10c) Ze betoogden dat die ijver zou moeten *aangemoedigd* worden.
- (10d) Ze betoogden dat die ijver zou moeten worden *aangemoedigd*.

Hier zijn alleen de (a)- en de (d)-volgorde, dus die met het deelwoord aan het begin of aan het eind van de eindgroep, algemeen gangbaar. De frequentie waarmee de (b)- en (c)-volgordes gebruikt worden is in de verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde. Geen van de plaatsingsmogelijkheden is echter in de standaardtaal volstrekt uitgesloten.

8·6·6·3

De plaats van het zelfstandige werkwoord in de vorm van een infinitief

Als het zelfstandige werkwoord in de werkwoordelijke eindgroep de vorm van een infinitief heeft, staat die infinitief in de regel aan het eind van de eindgroep. Zo kan *lezen* in (1) alleen aan het eind staan:

- (1) Ik denk dat hij dat boek wel meteen had willen gaan *lezen*.

Op deze regel zijn echter enkele uitzonderingen.

- 1 Bij een aantal hulpwerkwoorden is het mogelijk dat de infinitief als verbaal complement niet aan het eind van de eindgroep staat. Gaat het om eindgroepen van twee elementen (pv/infinitief), dan is soms de beginpositie de enige mogelijkheid, soms kan de infinitief óók aan het eind staan, waarbij echter dikwijls een voorkeur bestaat voor plaatsing aan het begin. Deze plaatsingsmogelijkheden (meestal voor groepen van twee elementen) zijn voor de verschillende hulpwerkwoorden in de voorafgaande subparagrafen vermeld. Het betreft de hulpwerkwoorden: *komen* in *te weten komen* en *duur te staan komen* (8·6·3·3/II, *Opmerking*), *vinden* met infinitief met *te* (8·6·3·11/II), 541, 569 *hebben/krijgen* met infinitief met *te* (8·6·3·14/II), *zijn* met infinitief zonder *te* 574 (8·6·3·15/1), *zijn* met infinitief met *te* (8·6·3·15/II), *geven* (8·6·3·22), 577, 579, 586 *leggen/zetten/hangen* (overgankelijk) (8·6·3·23), *staan, vallen* (8·6·3·24), werk- 586, 587 woorden met *aan het* + infinitief (8·6·4) en werkwoorden met een voorzetsel 589 + infinitief (8·6·5). Enkele voorbeelden: 594

- (2a) Ik denk dat ze nog heel wat teleurstellingen *te verwerken* krijgen.
(2b) Ik denk dat ze nog heel wat teleurstellingen krijgen *te verwerken*.
(3a) Ik vraag me af of ze nu eindelijk eens de was *te drogen* hangt.
(3b) Ik vraag me af of ze nu eindelijk eens de was hangt *te drogen*.
 <uitgesloten>
(4a) Denk jij dat ze al *aan het eten* zijn?
(4b) Denk jij dat ze al zijn *aan het eten*? <uitgesloten>

Gaat het om groepen van meer dan twee elementen, dan bestaat soms ook de mogelijkheid tot 'tussenplaatsing' (d.w.z. noch aan het begin, noch aan het eind van de eindgroep) van de infinitief. In tegenstelling tot de situatie bij het voltooid of passief deelwoord, waar deze tussenplaatsing in principe altijd mogelijk is, onafhankelijk van de in de eindgroep voorkomende hulpwerkwoorden (zie 8·6·6·2), bestaat deze mogelijkheid voor de infinitief 599 alleen als die afhankelijk is van de zojuist genoemde hulpwerkwoorden. Evenals bij het voltooid of passief deelwoord is tussenplaatsing niet of minder gebruikelijk in de standaardtaal.

Enkele voorbeelden die in ieder geval regionaal mogelijk zijn:

- (5) Ik denk dat het niet meer zal *te doen* zijn.
(6) Ik denk dat ze nog heel wat teleurstellingen zullen *te verwerken* krijgen.
(7) De dokter zei dat ze de patiënt meer zouden moeten *te drinken* geven.
(8) Denk je niet dat je de was beter in de badkamer had kunnen *te drogen* hangen?

Infinitieven die voorafgegaan worden door *aan het* of door een voorzetsel, kunnen, zoals in 8·6·4 resp. 8·6·5 vermeld, alleen aan het begin van de 589, 594 eindgroep staan; eindpositie is onmogelijk, tussenplaatsing als in (9c) kan alleen regionaal:

- (9a) Ik vind dat je eens een dagje *uit vissen* zou moeten gaan.
(9b) Ik vind dat je eens een dagje zou *uit vissen* moeten gaan. <uitgesloten>

- (9c) Ik vind dat je eens een dagje zou moeten *uit vissen* gaan. <regionaal>
 (9d) Ik vind dat je eens een dagje zou moeten gaan *uit vissen*. <uitgesloten>

- 2 Bij de hulpwerkwoorden *zullen*, *mogen*, *moeten*, *kunnen* en *willen* is plaatsing van de infinitief als verbaal complement aan het begin (en aan het eind) van de eindgroep eveneens mogelijk, maar alleen als die eindgroep uit twee werkwoorden bestaat (infinitief en persoonsvorm). (Vergelijk de onderstaande voorbeelden (11) en (13) met de overige.) De voorkeur voor één van beide volgordes (persoonsvorm–infinitief of infinitief–persoonsvorm) is in de verschillende delen van het taalgebied in gesproken taal niet dezelfde. In geschreven taal bestaat in het algemeen een voorkeur voor de volgorde persoonsvorm–infinitief. Ook in gesproken taal is de volgorde infinitief–persoonsvorm in bepaalde gevallen als regionaal te beschouwen. In het algemeen is deze volgorde in de standaardtaal makkelijker bruikbaar met infinitieven van werkwoorden die ook als hulpwerkwoord gebruikt kunnen worden (zie (10), (12) en (14)), dan met infinitieven die alleen zelfstandig werkwoord kunnen zijn (zie (15) en (16)). Duidelijke regels zijn echter niet te geven. Voorbeelden zijn:

- (10a) Hij zei dat hij het vliegtuig niet kon *zien*.
 (10b) Hij zei dat hij het vliegtuig niet *zien* kon.
 (11a) Hij zei dat hij het vliegtuig niet kon *zien naderen*.
 (11b) Hij zei dat hij het vliegtuig niet *naderen* kon *zien*. <uitgesloten>
 (11c) Hij zei dat hij het vliegtuig niet *naderen* *zien* kon. <uitgesloten>
 (12a) Ik denk dat ze nog wel *zullen komen*.
 (12b) Ik denk dat ze nog wel *komen* *zullen*.
 (13a) Ik denk dat ze nog wel *zullen komen eten*.
 (13b) Ik denk dat ze nog wel *eten* *zullen komen*. <uitgesloten>
 (13c) Ik denk dat ze nog wel *eten* *komen* *zullen*. <uitgesloten>
 (14a) Vind je dat ik mag *blijven*?
 (14b) Vind je dat ik *blijven* mag?
 (15a) Als je nog wat wilt *drinken*, moet je maar bellen.
 (15b) Als je nog wat *drinken* wilt, moet je maar bellen.
 (16a) Zeg dat ik haar moet *spreken*.
 (16b) Zeg dat ik haar *spreken* moet.

Als *zullen* de infinitief van *proberen* als verbaal complement heeft, is plaatsing van die infinitief vóór de persoonsvorm óók mogelijk als hierna nog een infinitief met *te* volgt, zodat de eindgroep uit drie werkwoorden bestaat. Vergelijk:

- (17a) Hij zei dat hij de kast niet zou *proberen* te herstellen.
 (17b) Hij zei dat hij de kast niet *proberen* zou te herstellen.
 (17c) Hij zei dat hij de kast niet *proberen* te herstellen zou. <uitgesloten>

- 3 Buiten de standaardtaal is vooropplaatsing van de infinitief van het zelfstandige werkwoord in eindgroepen van twee werkwoorden ook bij andere hulpwerkwoorden mogelijk. Enkele voorbeelden:

- (18) Hij beweerde dat hij niet komen hoefde. <regionaal>
- (19) Het is of hij te slapen staat. <regionaal>
- (20) En ik die Hem zo bloeden zag ... <archaisch>

Opmerking 1—Twee infinitieven die nevenschikt verbonden zijn met behulp van *én ... én ...* kunnen als verbaal complement van de onder 2 genoemde werkwoorden alleen maar links van de persoonsvorm staan:

- (ia) Hij zegt dat hij *én* schaken *én* dammen wil.
- (ib) Hij zegt dat hij wil *én* schaken *én* dammen. <uitgesloten>—

Opmerking 2—In de vaste combinatie *gaan slapen/slapen gaan*, zijn beide volgordes mogelijk. Vergelijk:

- (ia) Nu moet je gaan slapen.
- (ib) Nu moet je slapen gaan.
- (iia) Nu moet je gaan tennissen.
- (iib) Nu moet je tennissen gaan. <uitgesloten>—

Opmerking 3—In de uitdrukking (*wachten op*) *de dingen die komen gaan* staat de infinitief *komen* vrijwel altijd links van het hulpwerkwoord *gaan*.—

Opmerking 4—In bevelen die door een infinitief worden uitgedrukt komen van de combinaties *blijven* met *zitten/staan/liggen* beide volgordes voor: *Blijven zitten!* *Zitten blijven!*—

8 · 6 · 6 · 4

De plaats van de hulpwerkwoorden

In 8·6·6·1 is aan de hand van een voorbeeld uiteengezet, dat de onderlinge 596 volgorde van de hulpwerkwoorden in de eindgroep bepaald wordt door de betekenis van de zin en dat in het algemeen ieder hulpwerkwoord 'iets zegt over' de infinitief of de infinitieven die er rechts van staan. Ook is vermeld dat veel hulpwerkwoorden door hun betekenis sterk aan een bepaalde plaats gebonden zijn.

Deze laatste kunnen we 'plaatsgebonden' noemen; ze worden hieronder behandeld sub I t/m VII. Daartegenover staan dan de niet-plaatsgebonden hulpwerkwoorden. Ze zijn niet 'vrij plaatsbaar' op de manier van het voltooid of passief deelwoord. Verplaatsing van een dergelijk deelwoord 599 heeft immers geen betekenisverandering van de zin tot gevolg (zie 8·6·6·2), verplaatsing van een niet-plaatsgebonden hulpwerkwoord daarentegen wel.

Hier volgen nu eerst enkele voorbeelden met niet-plaatsgebonden hulpwerkwoorden op verschillende plaatsen in de eindgroep.

laten (zie 8·6·6·1):

596

- (1a) Men zegt dat de directeur de chauffeur *laat* blijven wachten.
- (1b) Men zegt dat de directeur de chauffeur blijft *laten* wachten.

proberen:

- (2a) Ik hoorde dat hij bleef *proberen* te staan.
(‘... dat hij doorging met zijn pogingen om te staan’)
- (2b) Ik hoorde dat hij *probeerde* te blijven staan.
(‘... dat hij een poging deed een staande houding aan te nemen/te behouden’)

leren:

- (3a) Ze is jarenlang onze dochter piano komen *leren* spelen.
- (3b) Ze heeft onze hond de krant *leren* komen brengen.

beginnen:

- (4a) (Ik heb er een hele tijd bijna geen eten in kunnen krijgen, maar ik merk) dat hij nu weer *begint* te willen eten.
(‘zijn eetlust komt weer terug’)
- (4b) Als hij wil *beginnen* te eten (gaat altijd net de telefoon).
(‘hij wil aanvangen met de maaltijd’)

De plaatsgebonden hulpwerkwoorden kunnen in het algemeen vrij gemakkelijk met elkaar gecombineerd worden. Er kunnen er wel vier à vijf achter elkaar in een eindgroep voorkomen. Hoewel de volgorde bepaald wordt door de betekenis van de zin, kan het soms nuttig zijn te weten welke plaatsen deze werkwoorden (meestal) innemen. Hieronder worden de verschillende categorieën behandeld in de volgorde van rechts naar links, d.w.z. dat het onder I genoemde hulpwerkwoord het meest rechts in de eindgroep voorkomt (afgezien van de infinitief van het zelfstandige werkwoord, dat de eindgroep afsluit) en de onder VII genoemde categorie het meest links. Deze volgorde kan overigens natuurlijk doorkruist worden door het vrij plaatsbare (voltooid of passief) deelwoord (in de hieronder volgende voorbeelden meestal het meest links geplaatst). In de praktijk van het taalgebruik staat nooit op elke mogelijke plaats in de eindgroep een hulpwerkwoord, vaak zullen er maar één of twee hulpwerkwoorden voorkomen. In de gebruikte zinnen is er wel naar gestreefd zoveel mogelijk plaatsen te bezetten. Uit stilistisch oogpunt is op deze zinnen dikwijls heel wat aan te merken; ze zijn uitsluitend bedoeld als voorbeelden van de syntactische structuur van de eindgroep.

I Het hulpwerkwoord van het passief *worden*

Het hulpwerkwoord *worden* staat het meest naar rechts in de eindgroep:

- (5) De wet is niet gewijzigd, zodat de president ook in de toekomst na een vierjarige ambtstermijn herkozen zal kunnen blijven *worden*.

II De hulpwerkwoorden *liggen, zitten, hangen, staan* en *lopen* (als in 8·6·3·2)

537

Deze werkwoorden kunnen geacht worden op de tweede plaats van rechts te staan. Omdat ze vrijwel niet met het passieve *worden* te combineren zijn, komt het er in de praktijk op neer dat ze het meest rechts staan:

- (6) Ik geloof dat ze wel de hele dag zou hebben kunnen blijven *liggen* slapen.
- (7) Ik vind het dapper dat hij in zo'n omgeving heeft durven gaan *staan* preken.

(Voor het wegvallen van *te*: zie 8·6·3·1/III.)

535

III De hulpwerkwoorden *blijven*, *gaan* en *komen*

Deze werkwoorden staan op de derde plaats van rechts. Een voorbeeld met *komen* is:

- (8) Zou jij het een goed idee gevonden hebben, als zo'n snotneus op zo'n belangrijke vergadering zou hebben mogen *komen* zitten meepraten?

Voor voorbeelden met *blijven* zie (5) en (6), met *gaan* zie (7).

Ook het werkwoord *zijn* met infinitief zonder *te* (zie 8·6·3·15) wordt wel tot deze categorie gerekend. De combinatiemogelijkheden zijn hier echter nogal beperkt. Het maximum is wel bereikt in zin (9), waaruit in ieder geval blijkt dat het eigenlijk-modale werkwoord *zal* (v1) en het hulpwerkwoord van tijd *zijn* (v) links van de infinitief *wezen* staan:

- (9) Ik denk dat vader wel weer zal zijn *wezen* vissen.

IV De oneigenlijk-modale werkwoorden, alsmede *durven*, *(be)horen*, *dienen*, *weten* en het eigenlijk-modale *zullen*

Deze hulpwerkwoorden staan op de vierde plaats van rechts (de middelste) van de eindgroep. Voorbeelden met *moeten*, *hoeven* en *willen* zijn:

- (10) Ik vind dat hij niet had *moeten* blijven staan praten.
- (11) Ik vind dat hij niet had *hoeven* blijven staan praten.

(Voor het betekenisverschil tussen (10) (het praten was afkeurenswaardig) en (11) (het praten was overbodig): zie 8·6·3·5/IIA.)

551

- (12) Je denkt toch niet dat ik hier zou hebben *willen* komen zitten duimen draaien?

Voor voorbeelden met *kunnen* zie (5) en (6), met *mogen* zie (8), met *durven* zie (7).

De werkwoorden *(be)horen* en *dienen* zijn synoniemen van *moeten* en nemen dezelfde plaats in de eindgroep in als dat werkwoord. In plaats van (10) is dan ook mogelijk:

- (13) Ik vind dat hij niet had *(be)horen/dienen* te blijven staan praten.

De combinatiemogelijkheden van *weten* zijn beperkt. In de betekenis 'in staat zijn' is mogelijk:

- (14) Ik geloof dat zij zich in die omstandigheden wel zou hebben *weten* te redden.

In de betekenis 'weten waar':

- (15) Ik denk dat ik dat boek nooit zou hebben *weten* te staan.

Het eigenlijk-modale (en het hulpwerkwoord van tijd) *zullen* hoort eigenlijk tot de categorie VII en staat als zodanig het meest naar links in de eindgroep. Dit is bijvoorbeeld het geval in de zinnen (16a) en (17a), waarin een niet-werkelijkheid wordt uitgedrukt. Ter uitdrukking van deze betekenis is echter ook een constructie mogelijk als in (16b) en (17b). Daar kan *zullen* geacht worden op de plaats van de oneigenlijk-modale werkwoorden te staan; het staat in ieder geval rechts van het hulpwerkwoord *hebben*. De werkwoordstijd (*had*) heeft hier modale betekenis (niet-werkelijkheid, zie 8·4·7·5/1). Vgl. 8·6·2·1/II, *Uitzondering 2*, *Opmerking*.

466, 524

- (16a) Ik las in de krant, dat de vorig jaar vermoorde popzanger gisteren zijn 41ste verjaardag *zou* hebben gevierd.
(16b) Ik las in de krant, dat de vorig jaar vermoorde popzanger gisteren zijn 41ste verjaardag *had zullen* vieren.
(17a) Ik hoor dat hij op reis *zou* zijn gegaan, maar er is blijkbaar iets tussen gekomen.
(17b) Ik hoor dat hij op reis *had zullen* gaan, maar er is blijkbaar iets tussen gekomen.

Als een zin waarin *zullen* een niet-werkelijkheid uitdrukt, verbonden is met een voorwaardelijke bijzin, is de plaatsing van (16b) en (17b) niet mogelijk. Vergelijk:

- (18a) Als ik geld gehad had, *zou* ik op reis gegaan zijn.
(18b) Als ik geld gehad had, had ik op reis *zullen* gaan. <uitgesloten>

Opmerking — In regionaal taalgebruik kunnen de oneigenlijk-modale hulpwerkwoorden links van een hulpwerkwoord van tijd voorkomen:

- (i) Ik vind dat hij dat toch *kon* geweten hebben. <regionaal>
(ii) De pastoor zei dat je dat niet *moest* gedaan hebben. <regionaal>
(iii) Ik merk dat ik al *moest* geëindigd hebben. <regionaal>

In de standaardtaal zouden deze zinnen luiden:

- (ia) Ik vind dat hij dat toch had *kunnen* weten.
(iia) De pastoor zei dat je dat niet had *moeten* (of: *hoeven* (*te*)) doen.
(iia) Ik merk dat ik al had *moeten* eindigen. —

v De hulpwerkwoorden van tijd *hebben* en *zijn*

De hulpwerkwoorden van tijd *hebben* en *zijn* staan op de vijfde plaats van rechts (de derde van links). Het is moeilijk voorbeelden te bedenken waarin de plaatsen links van het hulpwerkwoord allebei bezet zijn. Mogelijk zijn:

- (19) Als hij echt zou blijken te *hebben* zitten luiere, dan zwaait er wat!
- (20) Aangezien de patiënt in een dergelijke situatie kan lijken te *zijn* gestorven, is het zaak ademhaling en polsslag te blijven controleren.

Meer voorbeelden met *hebben* waarin niet de beide plaatsen links ervan, maar wel meer plaatsen rechts ervan bezet zijn, zijn te vinden in (6), (7), (8), (10), (11), (12) en (13).

Voor een regionale afwijking in de plaatsing van *hebben* en *zijn* als hulpwerkwoorden van tijd: zie 8·6·6·5. Voor een geval waarin *hebben* niet de plaats van een hulpwerkwoord van tijd maar van een eigenlijk-modaal hulpwerkwoord inneemt: zie 8·6·2·1/11, *Uitzondering 2*, *Opmerking*, en vgl. hierboven onder IV (*zullen*).

VI De hulpwerkwoorden van modaliteit met infinitief met *te*

De werkwoorden *blijken*, *lijken*, *schijnen*, *heten*, *dunken* en *voorkomen* (als hulpwerkwoorden van modaliteit) staan op de zesde plaats van rechts (de tweede van links). Voorbeelden met *blijken* en *lijken*, met enkele plaatsen rechts ervan bezet, zijn:

- (21) Ik hoor dat die wiskundige nooit goed *schijnt* te hebben kunnen rekenen.
- (22) Dit is iemand die tot het bittere einde *heet* te willen blijven doorgaan.

VII De eigenlijk-modale werkwoorden met infinitief zonder *te* en het hulpwerkwoord van tijd *zullen*

Deze hulpwerkwoorden staan op de zevende plaats van rechts (het meest naar links) in de eindgroep. Voorbeelden van het eigenlijk-modale *zullen* zijn te vinden in de zinnen (6), (8), (9), (12), (14), (15), (16a), (17a) en (18a). (Over het mogelijke voorkomen van dit werkwoord op de plaats van de oneigenlijk-modale, zie onder IV.) Een voorbeeld van het hulpwerkwoord van tijd *zullen* is te vinden in (5). Een voorbeeld met *kunnen* is (20). Voorbeelden met *moeten* en *hoeven* zijn:

- (23) Ik denk dat Carla *moet* hebben willen komen lopen, want met de tram was ze allang hier geweest.
- (24) Carla is inderdaad erg laat, maar daarom vind ik nog niet dat ze *hoeft* te hebben willen komen lopen.

Een voorbeeld waarin het eigenlijk-modale *mogen* deel uitmaakt van een enigszins omvangrijke eindgroep, is niet te geven. Uit (25) blijkt wel dat het als persoonsvorm in een zin met een vrij uitgebreide eindgroep (waarin ook een oneigenlijk-modaal werkwoord) kan staan:

- (25) *Mocht* ze hebben willen gaan liggen slapen, dan had ik heus wel gezegd dat dat niet kon.

Een voorbeeld met het oneigenlijk-modale *willen* waaruit duidelijk blijkt welke plaats het in de eindgroep inneemt, is door de beperkte combinatie-mogelijkheden niet te geven.

Uit de hierboven gegeven volgoreregels vloeit voort wat ook al vermeld

is bij de behandeling van de hulpwerkwoorden van modaliteit (zie 8·6·3·5), 543 namelijk dat de eigenlijk-modale werkwoorden normaliter links van de oneigenlijk-modale staan. Zo is in (26) *kunnen* eigenlijk- en *moeten* oneigenlijk-modaal:

- (26) Ik heb mijn rijbewijs maar meegenomen, omdat ik wel *kan moeten* rijden. ('het is mogelijk dat ik genoodzaakt ben te rijden')

In (27) is *moeten* eigenlijk- en *kunnen* oneigenlijk-modaal:

- (27) Ik weet dat hij al jaren een rijbewijs heeft, dus dat hij wel *moet kunnen* rijden. ('het is waarschijnlijk dat hij in staat is te rijden')

Het is overigens ook mogelijk dat twee oneigenlijk-modale werkwoorden in een zin voorkomen. Zoals altijd wordt de volgorde door de betekenis van de zin bepaald. In (28) zijn zowel *moeten* als *kunnen* oneigenlijk-modaal:

- (28) In haar functie moet ze haar baas wel eens met de auto ergens heen brengen, zodat ze wel *moet kunnen* rijden. ('ze is verplicht de kunst van het rijden te beheersen')

Al eerder is vermeld dat de plaatsgebonden hulpwerkwoorden 'door hun betekenis sterk aan een bepaalde plaats gebonden zijn'. Dat wil dus niet zeggen dat de hierboven beschreven volgorde in de eindgroep voor alle gevallen vast ligt. Juist op grond van de betekenis kunnen er variaties optreden.

Zo heeft (29) de normale volgorde, omdat *willen* tot categorie IV en *blijven* tot categorie III behoort:

- (29) Ik merk steeds dat ze *wil blijven* werken.

Dit is ook in overeenstemming met de betekenis 'haar wens is door te gaan met werken': *wil* zegt iets over *blijven werken*. Toch is ook (30) niet ondenkbaar, bijv. gezegd van een zieke of gehandicapte die steeds maar de wens tot werken blijft koesteren:

- (30) Ik merk steeds dat ze *blijft willen* werken.

Hier zegt *blijft* dan ook iets over *willen werken*.

Een ander maar vergelijkbaar geval vormen de zinnen (31) en (32):

- (31) Ik hoor dat Jan die brief *heeft moeten* schrijven.
(32) Ik hoor dat Jan die brief *moet hebben* geschreven.

In (31) zegt *heeft* iets over *moeten schrijven*: de schrijfpdracht ligt in een periode vóór het spreekmoment. De volgorde is in overeenstemming met de hierboven gegeven regels, aangezien het hulpwerkwoord van tijd *hebben* (V) vóór het oneigenlijk-modale *moeten* (IV) hoort te staan.

In (32) staat *moet* vóór *hebben* (dat ook hier niets anders dan een hulpwerk-

woord van tijd kan zijn); het ligt dus voor de hand *moet* als eigenlijk-modaal te interpreteren (het meest naar links in de eindgroep staande). Dat is ook heel goed mogelijk; de betekenis van zin (32) is dan: 'Ik hoor dat Jan die brief hoogstwaarschijnlijk heeft geschreven'.

Een andere betekenis is echter ook denkbaar. In de praktijk zal er dan wel altijd een tijdsbepaling in de zin voorkomen en zal de context de betekenis duidelijk maken. De zin zou bijv. kunnen luiden:

- (32a) Ik hoor dat Jan die brief vóór morgenochtend tien uur *moet hebben* geschreven, anders gaat de zaak niet door.

Hier staat het oneigenlijk-modale *moeten* vóór het hulpwerkwoord van tijd *hebben* ('het is noodzakelijk dat het schrijven voltooid is'); deze volgorde is dus anders dan de normale, maar daarom nog niet uitgesloten.

Het principe dat de volgorde van de hulpwerkwoorden bepaald wordt door de betekenis van de zin, verklaart ook dat twee plaatsgebonden hulpwerkwoorden die tot dezelfde categorie behoren, gescheiden kunnen worden door een niet-plaatsgebonden hulpwerkwoord, zoals bijv. het geval is in de theoretisch mogelijke zin:

- (33) Jan zou Piet wel eens hebben willen zien durven blijven staan kijken.

De werkwoorden *willen* en *durven* horen allebei tot de categorie IV. *Willen* zegt iets over *zien*, dat als geïmpliceerd onderwerp 'Jan' heeft, terwijl *zien* iets zegt over *durven*, waarvan het geïmpliceerde onderwerp 'Piet' is. *Durven* ten slotte zegt iets over *blijven staan kijken*.

8 · 6 · 6 · 5

Bijzondere plaatsingsmogelijkheid van *hebben* en *zijn* als hulpwerkwoorden van tijd

Regionaal hebben de hulpwerkwoorden van tijd *hebben* en *zijn* een plaatsingsmogelijkheid die niet uit het voorafgaande valt af te leiden en die het best afzonderlijk vermeld kan worden. Deze werkwoorden kunnen namelijk als persoonsvorm én als infinitief na twee infinitieven voorkomen, wat in de standaardtaal niet mogelijk is. Voorbeelden met een persoonsvorm:

- (1a) Ik denk dat hij dat nog *heeft* kunnen verbranden.
(1b) Ik denk dat hij dat nog kunnen verbranden *heeft*. <regionaal>
(2a) Ik zeg je toch dat Jan het *is* gaan halen.
(2b) Ik zeg je toch dat Jan het gaan halen *is*. <regionaal>

Omdat *hebben* en *zijn* als hulpwerkwoorden van tijd voorafgegaan kunnen worden door een hulpwerkwoord van modaliteit (evenals in de standaardtaal; zie 8·6·6·4), kunnen ze ook in de vorm van een infinitief na twee andere 603 infinitieven voorkomen:

- (3a) Ik denk dat hij dat zal *hebben* laten liggen.

(3b) Ik denk dat hij dat zal laten liggen *hebben*. <regionaal>

(4a) Denkt u dat hij kan *zijn* gaan kijken?

(4b) Denkt u dat hij kan gaan kijken *zijn*? <regionaal>

8 · 6 · 7

Alfabetische lijst van de behandelde werkwoorden

In onderstaande lijst is in kolom 1 het werkwoord vermeld; in kolom 5 de subparagraaf (van paragraaf 8·6) waarin het behandeld is; in kolom 6 één of meer voorbeelden.

In kolom 2 is te vinden of het werkwoord met een verbaal complement verbonden wordt (zo ja, welk) dan wel met een beknopte bijzin. De gebruikte afkortingen zijn:

D voltooid of passief deelwoord
ti infinitief met *te*
I infinitief zonder *te*
ahI *aan het* + infinitief
vZI voorzetsel + infinitief
BBZ beknopte bijzin

In kolom 3 wordt het groepsvormend karakter van het werkwoord omschreven; gebruikte afkortingen:

VG verplicht groepsvormend
NVG niet-verplicht groepsvormend
NG (in het algemeen) niet-groepsvormend

Voor werkwoorden die met een infinitief verbonden worden, is in kolom 4 het geïmpliceerd onderwerp van die infinitief vermeld; gebruikte afkortingen:

O onderwerp
LV lijdend voorwerp
MV meewerkend voorwerp

1	2	3	4	5	6
achten	ti	VG	LV	3·11/II	De deken acht dit kussen te laken.
beginnen	ti	NVG	O	3·20	Jan begint zijn viool te stemmen.
behoeven	<i>zie</i> hoeven				
behoren	<i>zie</i> horen				
beloven	ti	VG	O	3·19	Het belooft een mooie dag te worden.
	BBZ	NG	O	3·19	Hij beloofde de koning trouw te zullen blijven.
beogen	ti	NVG	O	3·16	Ze beogen daarmee de stadskern te behouden.
besluiten	ti	NVG	O	3·18	De voorzitter besloot de vergadering te schorsen.

1	2	3	4	5	6
bevelen	BBZ	NG	MV	3·25	De commandant beval de soldaten het vuren te staken.
beweren	tI	NVG	O	3·18	De prins beweert van geen kwaad te weten.
blijken	D	VG	—	2·3/I	Hij bleek net de vorige dag gearriveerd.
	tI	VG	O	3·4	Hij blijkt heel hard te werken.
	ahI	VG	O	4·3	Ze bleek aan het schilderen.
blijven	D	VG	—	2·3/IIIA	Ik hoop dat we voor zo'n ramp gespaard blijven.
	I	VG	O	3·3/I	Ze zijn altijd in Groningen blijven wonen.
	ahI	VG	O	4·3	We bleven aan het klimmen.
brengen	ahI	VG	LV	4·5	Die opmerking bracht me aan het twijfelen.
denken	tI	NVG	O	3·18	Hij denkt het probleem te kunnen oplossen.
dienen	D	VG	—	2·3/II	Ze heeft het goed gedaan, dat dient gezegd.
	tI	VG	O	3·6	Bezoekers dienen zich te melden bij de portier.
doen	I	—	O	3·10/I	Liegen doet hij nooit./Liegen dat hij doet!
	I	VG	LV	3·10/II	We trachten eenieder recht te doen wederen.
dreigen	tI	VG	O	3·19	Het dreigt een mislukking te worden.
	BBZ	NG	O	3·19	De terrorist dreigde het gebouw op te blazen.
dunken	D	VG	—	2·3/I	Die vraag dunkt me door de minister voldoende beantwoord.
	tI	VG	O	3·4	Het nuttigste cadeau dunkt me die nieuwe schooltas te zijn.
durven	(t)I	VG	O	3·7	Dat komt omdat ze het niet durven (te) zeggen.
eisen	tI	NVG	O	3·18	Hij eiste te worden toegelaten.
gaan	I	VG	O	3·3/II	Opa gaat een eindje wandelen in het park.
	ahI	VG	O	4·4	Ze gingen aan het discussiëren over het voor en tegen.
	vZI	VG	O	5·1	Vader gaat uit vissen.
gebieden	BBZ	NG	MV	3·25	Hij gebood de chauffeur de blauwe auto te volgen.
gelasten	BBZ	NG	MV	3·25	Hij gelastte hem het onderzoek te staken.

1	2	3	4	5	6
gelooven	tI	NVG	O	3·18	Ze gelooft die taak wel te kunnen volbrengen.
geraken <i>zie</i> raken					
geven	tI	VG	MV	3·22	De verpleegster gaf de zieke vruchtensap te drinken.
hangen <i>onvergankelijk</i>	(t)I	VG	O	3·2	De appels hangen aan de boom te rotten.
hangen <i>overgankelijk</i>	tI	VG	LV	3·23	We hangen de was te drogen.
hebben	D	VG	—	2·1	Dat hebben we weer eens mooi gedaan.
	I	VG	LV	3·14/I	Die boer heeft op dat weiland drie koeien lopen.
	tI	VG	O	3·14/II	Ze heeft heel wat teleurstellingen te verwerken.
	ahI	VG	LV	4·6	Ik had de motor net weer aan het lopen.
helpen	I	VG	LV	3·13	Ik heb hem de glazen helpen afwassen.
	BBZ	NG	LV	3·13	Ik heb hem geholpen de glazen af te wassen.
heten	D	VG	—	2·3/I	Daarmee heette die vraag door hem voldoende beantwoord.
	tI	VG	O	3·4	Hij heet gauw beledigd te zijn.
hoeven	D	VG	—	2·3/II	Die oude kranten hoeven niet bewaard.
	(t)I	VG	O	3·5/I-II	Ze hoeft niet rijk geweest te zijn./Ze hoeft niet veel hoeven (te) betalen.
	vZI	VG	O	5·1	Je hoeft niet uit wandelen, als je niet wilt.
hoor	I	(VG)	LV	3·9	Hoor hem eens mooi zingen!
hopen	tI	NVG	O	3·18	Ze hopen het te overleven.
(be)horen	tI	VG	O	3·6	Hij had zijn familie horen te steunen.
horen	I	VG	LV	3·8	Ik hoor Els een liedje zingen.
	ahI	VG	LV	4·6	We hoorden hem aan het rommelen op zolder.
houden	ahI	VG	LV	4·6	Kun jij die machine aan het draaien houden?
kijk	I	(VG)	LV	3·9	Kijk die honden eens te keer gaan!
komen	D	VG	—	2·3/IIID	Iedere morgen komt ze hier voorbijgefietst.
	I	VG	O	3·3/III	Aan het diner kwam Paula naast me zitten.
	tI	VG	O	3·3/III	Aan het diner kwam Paula naast me te zitten.

1	2	3	4	5	6
krijgen	D	VG	–	2·3/IIIB-C	Ik krijg die auto niet gerepareerd./We krijgen een diner aangeboden.
	I	VG	LV	3·14/I	We krijgen een Turks gezin naast ons wonen.
	<i>t</i> I	VG	O	3·14/II	Ik krijg altijd vervelende klusjes op te knappen.
	<i>ah</i> I	VG	LV	4·5	De politie heeft de arrestant aan het praten gekregen.
kunnen	D	VG	–	2·3/II	Die rommel kan weggegooid.
	I	VG	O	3·5/I-II	Jan kan nog wel komen./Jan kan helaas niet komen.
	VZI	VG	O	5·1	De koningin kon niet meer uit rijden.
laten	I	VG	LV	3·10/II-III	Je laat me schrikken./Hij liet met zich sollen./Laten we beginnen./Laten ze nou al begonnen zijn!/Laten ze dan al begonnen zijn, klaar zijn ze nog lang niet.
leggen	<i>t</i> I	VG	LV	3·23	We hebben de baby te slapen gelegd.
leren	I	VG	O/MV	3·13	Ik heb leren roeien./Hij heeft me leren roeien.
	BBZ	NG	O/MV	3·13	Ik heb geleerd te roeien met de riemen die ik heb./Hij heeft me geleerd te roeien met de riemen die ik heb.
liggen	D	VG	–	2·3/IIIA	Mijn moeder ligt op dit kerkhof begraven.
	(<i>t</i>)I	VG	O	3·2	Ze heeft de hele middag liggen (te) slapen.
	VZI	VG	O	5·2	Zijn vader schijnt op sterven te liggen.
lijken	D	VG	–	2·3/I	Hij leek wel tien kilo aangekomen.
	<i>t</i> I	VG	O	3·4	Dat apparaat lijkt niet erg solide te zijn.
	<i>ah</i> I	VG	O	4·3	Hij leek wel aan het trainen voor de Vierdaagse.
lopen	(<i>t</i>)I	VG	O	3·2	Erik zal wel weer de hele dag lopen (te) mopperen.
maken	<i>ah</i> I	VG	LV	4·5	Hè, je moet me niet zo aan het lachen maken.
menen	<i>t</i> I	NVG	O	3·16	Hij meent zich te moeten terugtrekken.
moeten	D	VG	–	2·3/II	Dit moet eerst opgeruimd!
	I	VG	O	3·5/I-II	Hij moet heel intelligent zijn./Hij moet op tijd aanwezig zijn.
	VZI	VG	O	5·1	Met zulk mooi weer moet ik gewoon uit fietsen.

1	2	3	4	5	6
mogen	D	VG	–	2·3/II	Die rommel mag weggegooid.
	I	VG	O	3·5/I-II	Ze mag dan heel knap zijn/daarom mag ze nog niet te laat komen.
	vZI	VG	O	5·1	Hij mag gelukkig weer uit wandelen van de dokter.
plegen	tI	VG	O	3·21	De vorst placht zich op ongedwongen wijze met het volk te onderhouden.
pogen	tI	NVG	O	3·17	De regering poogt tot nog toe vergeefs de orde te herstellen.
proberen	tI	NVG	O	3·17	De inbreker heeft de deur proberen te forceren.
raken	D	VG	–	2·3/IIIB	Hij is blij dat zijn appels verkocht raken.
	ahI	VG	O	4·4	De twee partijen raakten aan het vechten.
ruiken	I	VG	LV	3·8	Ik ruik iets aanbranden.
schijnen	D	VG	–	2·3/I	Hij scheen wel tien kilo aangekomen.
	tI	VG	O	3·4	Zij schijnt aan een proefschrift te werken.
	ahI	VG	O	4·3	Tante scheen aan het strijken.
slaan	ahI	VG	O	4·4	De matrozen sloegen aan het muiten.
staan	D	VG	–	2·3/IIIA	Dit alles staat beschreven in de oude kronieken.
	(t)I	VG	O	3·2	Ik heb vanmiddag uren staan (te) kopiëren.
	tI	VG	(O)	3·24/I	Ik weet nu wat me te doen staat.
	vZI	VG	O	5·2	De ketel stond op springen.
trachten	tI	NVG	O	3·17	De politie trachtte de snelheidsmaniak in te halen.
vallen	tI	VG	O	3·24/II	Aan het besluit viel niet te tornen.
verbieden	BBZ	NG	MV	3·25	Ik heb ze verboden die bloemen af te plukken.
vergeten	tI	NVG	O	3·16	Heb je me vergeten te roepen?
verklaren	BBZ	NG	O	3·25	De afgevaardigde verklaarde de zaal te zullen verlaten.
verlangen	tI	NVG	O	3·18	De directeur verlangde haar te spreken.
vermogen	tI	VG	O	3·18	Het suffix vermag het hoofdaccent niet naar zich toe te trekken.
verzuimen	tI	NVG	O	3·18	Ik had helaas verzuimd de olie te ververzen.

1	2	3	4	5	6
vinden	I	VG	LV	3·11/I	Ze vonden hem op de grond liggen./Ik vind Els zeuren.
	ti	VG	LV	3·11/II	Ik vind zijn houding te prijzen.
	ahI	VG	LV	4·6	Ze vond hem in de keuken aan het afwassen.
voelen	I	VG	LV	3·8	Ik voelde iets bewegen.
voorkomen	D	VG		2·3/I	De gevangenen kwamen ons systematisch uitgehongerd voor.
	ti	VG	O	3·4	Deze kwestie komt me voor bijzonder moeilijk te zijn.
vragen	BBZ	NG	MV	3·25	Mag ik u vragen het raampje dicht te doen?
	BBZ	NG	O	3·25	Hij vroeg de zaal te mogen verlaten.
vrezen	ti	NVG	O	3·18	Ik vreesde haar daar te zullen ontmoeten.
wagen	ti	NVG	O	3·16	We zagen dat ze niet dichterbij waagden te komen.
weigeren	ti	NVG	O	3·16	De minister weigerde de guerrillaleider te ontmoeten.
wensen	ti	NVG	O	3·16	Daar wens ik geen genoeg mee te nemen.
weten	D	VG	–	2·3/IIIE	Hij wist niet wat gedaan.
	ti	VG	O	3·12/I	Hij weet zich altijd wel te redden.
	ti	VG	LV	3·12/II	De toerist wist dat dorp niet te liggen.
	I	VG	LV	3·12/III	Ik heb hem daar nog weten wonen.
willen	I	VG	O	3·5/I-II	Een aspirientje wil nog wel eens helpen./Ik wil geen aspirine (hebben).
	vZI	VG	O	5·1	Ik zou best eens een keer uit eten willen.
worden	D	VG	–	2·2	De auto wordt rood gespoten.
zeggen	ti	NVG	O	3·18	Hij zegt dat geld op de bank te hebben.
	ti	NVG	MV	3·18	Hij zei haar de rommel op te ruimen.
zetten	ti	VG	LV	3·23	Ik heb het vlees te sudderen gezet.
	ahI	VG	LV	4·5	Hij zette zijn assistent aan het typen van adressen.
zien	D	VG	–	2·3/IIIC	Zij zag zich het kind toegewezen.
	I	VG	LV	3·8	We zagen de hele stoet voorbijkomen.
	ti	(N)VG	O	3·17	Je ziet je maar te redden.
	ahI	VG	LV	4·6	We zagen haar aan het schoffelen in de tuin.

1	2	3	4	5	6
zijn	D	VG	–	2·1	De bezoekers zijn gisteren aangekomen.
	I	VG	o	3·15/I	Vader is vissen.
	ti	VG	o	3·15/II	Die ster is niet te onderscheiden.
	ahI	VG	o	4·2	Vader is aan het vissen.
	vzi	VG	o	5·1	Vader is uit vissen.
zitten	D	VG	–	2·3/IIIA	Zo zat moeder met drie lastposten opgescheept.
	(t)I	VG	o	3·2	Ton heeft aan zijn bureau zitten (te) werken.
zoeken	ti	VG	o	3·17	De gevangene zocht te ontsnappen.
zullen	I	VG	o	3·5/I-II	Hij zal het wel doen./Hij zál het doen!

9

Het voorzetsel (de prepositie) en het achterzetsel (de postpositie)

- 9 · 1 Inleiding – 618
- 9 · 2 Indeling in types – 620
- 9 · 3 Overzicht van de voornaamste voorzetsels – 623
- 9 · 3 · 1 Voorzetsels – 624
- 9 · 3 · 2 Achterzetsels – 631
- 9 · 3 · 3 Combinaties van voor- en achterzetsels – 633
- 9 · 3 · 4 Voorzetseluitdrukkingen – 636

9·1 Inleiding

In de titel van dit hoofdstuk worden alleen het voorzetsel en het achterzetsel genoemd. Daarnaast bestaan, met dezelfde functie: combinaties van beide waarvoor in dit boek geen speciale naam gebruikt wordt (de term ‘circumpositie’ komt wel voor), alsmede groepen die we voorzetseluitdrukkingen noemen.

Een voorzetsel staat vóór het woord of de (woord)groep waar het bij hoort, een achterzetsel erachter, van een combinatie staat het eerste element ervoor en het tweede element erachter. Voorbeelden:

Hij klom *door* het raam naar buiten.
Hij liep de tuin *door*.
Hij kroop *onder* het hek *door*.

Op het verschil tussen voorzetsels, achterzetsels en combinaties van beide wordt nader ingegaan in 9·2. In deze inleiding worden de algemene kenmerken besproken die deze woorden gemeenschappelijk hebben. Daarbij worden, evenals elders in dit boek, met de term ‘voorzetsel’ óók het achterzetsel en de combinaties van beide aangeduid. Er wordt alleen uitdrukkelijk onderscheid gemaakt als dat voor de beschrijving noodzakelijk is.

Syntactisch kan het voorzetsel gedefinieerd worden als een taalelement dat samen met een of meer andere woorden een constituent vormt die geen onderwerp of lijdend voorwerp van een zin kan zijn en die we voorzetselconstituent noemen. (N.B. Sommige groepen die ingeleid worden door *van* + aanwijzend voornaamwoord (zie 4·6·8), kunnen wel onderwerp of lijdend voorwerp zijn, bijv. *Er ligt van dat fijne zand op de grond; Heeft u nog van deze pennetjes?*) Persoonlijke voornaamwoorden die gecombineerd worden met een voorzetsel, hebben de niet-onderwerpsvorm: *bij mij, van jou*.

Voorzetsels kunnen gecombineerd worden met een nominale constituent, een voorzetselconstituent, een bijwoord(groep) of een bijzin. Voorbeelden:

met een nominale constituent:

Het menselijk lichaam bestaat hoofdzakelijk *uit water*.
Mijn fiets staat *tegen de boom aan de overkant*.
Van wie is deze tas?
Vijftien is deelbaar *door drie*.
Met die blauwe schrijf ik niet graag.
Door het luisteren naar de radio heb ik veel van die taal opgestoken.

met een voorzetselconstituent:

Wacht nou even *tot na het eten!*
Dat is lekker *voor op de boterham.*

met een bijwoord(groep):

Tot straks!
Ik kan het *van hier* niet zien.

met een bijzin:

Ik ben het helemaal eens *met wat je gezegd hebt.*
Dit is een cadeautje *voor als je jarig bent.*

(N.B. De voorzetselconstituent moet niet verward worden met de voorzetselgroep; zie hoofdstuk 18.)

767

Semantisch kunnen we het voorzetsel karakteriseren als een taalelement dat de aard van de relatie uitdrukt tussen de rest van de voorzetselconstituent en een of meer andere elementen in de zin. Zo geven in het eerste van de volgende voorbeelden de verschillende voorzetsels telkens een andere ruimtelijke relatie aan tussen de vaas en de tafel; in het tweede voorbeeld geldt hetzelfde voor de verhouding tussen de komst van de spreker en het tijdstip zes uur:

De vaas staat *op|onder|voor|achter|naast* de tafel.
Ik kom *om|voor|na* zes uur.

De aard van de relatie is overigens niet altijd zo duidelijk aan te geven (bijv. *vertrouwen op iemand, werken aan iets*).

Morfologisch vertoont het voorzetsel zeer weinig variatie. Het is onverbuigbaar; wel is in beperkte mate samenstelling mogelijk. Duidelijke gevallen zijn *tegenover* en *voorbij*, die altijd aaneengeschreven worden en een andere betekenis hebben dan de samenstellende delen *tegen* en *over*, resp. *voor* en *bij*. Minder duidelijk zijn *vanaf* en *vanuit*: als voorzetsel worden ze altijd aaneengeschreven, maar ze komen in dezelfde betekenis voor als combinatie van voor- en achterzetsel: *van ... af, van ... uit*. Voor sommigen zijn ze alleen aanvaardbaar als ze op deze laatste manier gebruikt worden; in dit boek worden *vanaf* en *vanuit* ook als gewone voorzetsels beschouwd. Nog anders is het met voorzetsels die vaak gecombineerd voorkomen, maar altijd als twee woorden worden geschreven, zoals *tot aan*.

9.2 Indeling in types

Zoals in 9.1 al vermeld is, onderscheiden we voorzetsels, achterzetsels, 618
combinaties van beide en voorzetseluitdrukkingen.

Voorzetsels behoeven na wat hierboven in de inleiding gezegd is, geen nader commentaar.

Achterzetsels moeten onderscheiden worden van (soms gelijklopende) woorden die deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord zijn. Ze komen meestal voor bij werkwoorden van beweging. In de volgende voorbeelden is *in* in de eerste zin een achterzetsel, in de tweede zin een deel van het werkwoord *inrijden*:

- (1) Hij rijdt de garage *in*.
- (2) Hij rijdt de nieuwe auto *in*.

In (1) is *rijdt* het werkwoordelijk gezegde, *de garage in* is een bijwoordelijke bepaling van richting. In (2) is *rijdt in* het werkwoordelijk gezegde en *de nieuwe auto* het lijdend voorwerp. Dit kan geïllustreerd worden met de volgende zinnen. In (3) kan *de garage in* als zinsdeel op de eerste zinsplaats staan; in (4) is *de nieuwe auto in* in zijn geheel niet voorop te plaatsen; het is dus niet één zinsdeel:

- (3a) Hij rijdt altijd zelf *de garage in*.
- (3b) *De garage in* rijdt hij altijd zelf (, de garage uit mag zijn zoon het ook doen).
- (4a) Hij rijdt altijd zelf *de nieuwe auto in*.
- (4b) *De nieuwe auto in* rijdt hij altijd zelf. <uitgesloten>

Toch is er ook in zinnen waarin het werkwoord gebruikt wordt zoals in (1) en (3), vaak reden om van een samengesteld werkwoord met een lijdend voorwerp te spreken. Zo kunnen in (1) tussen *de garage* en *in* één of meer bepalingen geplaatst worden (wat bij het voorzetsel *in* onmogelijk zou zijn). Ook kan *de garage* dan op de eerste zinsplaats staan:

- (5a) Hij rijdt de garage altijd heel voorzichtig *in*.
- (5b) De garage rijdt hij altijd heel voorzichtig *in* (, maar anders rijdt hij niet altijd zo voorzichtig).

Er is dus aanleiding om ook *inrijden* met de betekenis die het in de zinnen met oneven nummers heeft, als een samengesteld werkwoord te beschouwen (vgl. het altijd aaneengeschreven *inrijden* in *Inrijden toegestaan*).

In sommige grammatica's worden de achterzetsels dan ook niet als

zodanig onderscheiden en altijd als deel van een samengesteld werkwoord of als een (voorzetsel)bijwoord beschouwd. In dit boek wordt de term 'achterzetsel' wel gebruikt, om het verschil met de gelijkkluidende voorzetsels duidelijk te kunnen laten uitkomen (zie 9.3.2).

631

Bij *combinaties van voor- en achterzetsels* valt een verschil te constateren in de mogelijkheden tot vooropplaatsing van de constituent waarin ze voorkomen. Is dit een richtingsbepaling, dan kan de betrokken constituent met voor- én achterzetsel, of alleen met het voorzetsel vooropgeplaatst worden (hiermee kan verschil in zinsbetekenis gepaard gaan). In het laatste geval blijft het 'achterzetsel' in het middenstuk van de zin staan. We hebben hier dus dezelfde situatie als bij het achterzetsel dat niet in combinatie met een voorzetsel verschijnt. Is de betrokken constituent een vaste uitdrukking, dan blijft de combinatie van voor- en achterzetsel bij vooropplaatsing altijd gehandhaafd. Vergelijk:

- (6) Ze kwamen allemaal *op* hem *af*.
- (6a) *Op* hem *af* kwamen ze allemaal (, maar niemand hielp hem).
- (6b) *Op* hem kwamen ze allemaal *af* (, voor zijn collega's had niemand belangstelling).
- (7) Hij haalde zijn examen *op* het kantje *af*.
- (7a) *Op* het kantje *af* haalde hij zijn examen.
- (7b) *Op* het kantje haalde hij zijn examen *af*. <uitgesloten>
- (8) Je rijdt makkelijk *door* die kartonnen wand *heen*.
- (8a) *Door* die kartonnen wand *heen* rijd je makkelijk (, maar daarna komt er een betonnen muur).
- (8b) *Door* die kartonnen wand rijd je makkelijk *heen* (, maar daarna komt er een betonnen muur).
- (9) Dit volk heeft zijn eigen taal en cultuur *door* de eeuwen *heen* gehandhaafd.
- (9a) *Door* de eeuwen *heen* heeft dit volk zijn eigen taal en cultuur gehandhaafd.
- (9b) *Door* de eeuwen heeft dit volk zijn eigen taal en cultuur *heen* gehandhaafd. <uitgesloten>

Zin (9b) is wel mogelijk zonder *heen*, maar dan hebben we met het voorzetsel *door*, niet met de combinatie *door ... heen* te maken.

Voorzetseluitdrukkingen zijn groepen die de functie van een voorzetsel vervullen. Zo zijn in (10) en (11) de groepen *op grond van* en *aan de hand van* als voorzetseluitdrukkingen te beschouwen omdat ze gelijkgesteld kunnen worden met de voorzetsels *wegens*, resp. *met*:

- (10) *Op grond van* haar grote verdiensten werd zij in de adelstand verheven.
- (11) *Aan de hand van* deze plattegrond zul je je wel kunnen oriënteren.

Groepen als deze kunnen vaak ook een andere, letterlijke betekenis hebben, zoals in (12) en (13); ze zijn dan geen voorzetseluitdrukkingen:

- (12) We bouwen hier *op grond van* de gemeente Wymbritseradeel.
- (13) Het kindje liep *aan de hand van* zijn moeder.

Voorzetsluitdrukkingen zijn in het algemeen niet varieerbaar (bijv. door toevoeging van bepalingen). In (12) kan *op grond van* bijv. vervangen worden door *op momenteel voor een redelijke prijs verkrijgbare grond van*, in (13) kan *aan de hand van* bijv. *aan de grote, veilige hand van* worden. In (10) is *op grond van* niet te vervangen door bijv. *op weloverwogen grond van*, in (11) *aan de hand van* niet door bijv. *aan de overzichtelijke hand van*.

Toch is de categorie van de voorzetsluitdrukkingen op deze manier niet duidelijk af te bakenen. Niet altijd is een groep die gewoonlijk als voorzetsluitdrukking beschouwd wordt, door een voorzetsel te vervangen (*in antwoord op, bij monde van, met medeweten van*). Ook zijn sommige van deze groepen wel aan te vullen met bepalingen. Zo is naast *Het Concertgebouworkest onder leiding van ...* ook mogelijk: *Het Concertgebouworkest onder de eminente leiding van ...*, zonder dat er verder van enig betekenisverschil sprake is.

Voorzetsluitdrukkingen komen ook hierin met voorzetsels overeen, dat ze vrijwel altijd vóór het woord of de (woord)groep staan waar ze bij horen. Slechts in een enkel geval komt achterplaatsing voor. Zo bijv. *ten spijt* in *Het mooie weer ten spijt zijn we de hele dag binnen gebleven*. We zouden hier dus van een ‘achterzetsluitdrukking’ kunnen spreken, maar deze term is niet gebruikelijk.

9·3 Overzicht van de voornaamste voorzetsels

Het is niet goed mogelijk een volledige inventarisatie van de Nederlandse voorzetsels in ruimere zin te geven. Ten aanzien van de achterzetsels, de combinaties van voor- en achterzetsels en de voorzetseluitdrukkingen is in 9·2 aangetoond dat de status van deze categorieën niet geheel duidelijk is. 620 Voor de voorzetsels in eigenlijke zin geldt iets overeenkomstigs: zo wordt het woord *staande* in de verbinding *staande de vergadering* in dit boek als een voorzetsel beschouwd, maar het is natuurlijk ook op te vatten als een tegenwoordig deelwoord van het werkwoord *staan*, dat in de genoemde verbinding dan op een bijzondere manier gebruikt wordt (absolute constructie).

Evenmin is het mogelijk het gebruik van de voorzetsels hier enigszins volledig te beschrijven. De meeste voorzetsels kunnen op verschillende, soms zeer verschillende manieren gebruikt worden. Bovendien kan dezelfde betekenis (bijv. een ruimtelijke relatie) door meer voorzetsels worden uitgedrukt (bijv. *in* en *op*), die soms wel, maar meestal niet onderling verwisselbaar zijn, zonder dat daarvoor duidelijke regels gegeven kunnen worden. Een naar volledigheid strevende beschrijving van dit alles zou de omvang van dit hoofdstuk onevenredig doen uitdijen. Het geven van informatie over betekenis en gebruik van voorzetsels is ook veel meer de taak van een woordenboek, of van een afzonderlijke studie over dit onderwerp, dan van een spraakkunst.

In dit boek komen betekenis en gebruik van voorzetsels vooral aan de orde bij de behandeling van de zinsdelen en zinsdeelstukken waarin voorzetsels kunnen voorkomen. Dit zijn met name:

- het voorzetselvoorwerp (zie 21·5); 848
- het meewerkend voorwerp (alleen *aan*; zie 21·4); 844
- de bepaling van belang of het belanghebbend voorwerp (alleen *voor*; zie 21·18); 882
- de *door*-bepaling of het handelend voorwerp (alleen *door*; zie 21·8); 861
- de (andere) bijwoordelijke bepalingen (zie 21·9 t/m 21·17 en 21·19 t/m 21·26); 862, 884
- de bepaling van gesteldheid (zie 21·29); 903
- de bijvoeglijke bepaling (zie o.m. hoofdstuk 13). 691

Verder vormen vele voorzetsels met de bijwoorden *er*, *hier*, *daar*, *waar*, *ergens*, *nergens* en *overal* de zgn. voornaamwoordelijke bijwoorden: zie 7·5. 382

In de hieronder volgende subparagrafen worden de voornaamste voorzetsels opgesomd en elk van een of meer gebruiksvorbeelden voorzien. Verder worden enkele opmerkingen toegevoegd, die vooral van grammaticale, niet van lexicaal aard zijn.

9 · 3 · 1

Voorzetsels

De voornaamste voorzetsels in engere zin zijn de onderstaande. In veel gevallen illustreren de gegeven voorbeeldzinnen de mogelijke gebruikswijzen slechts in beperkte mate. Van sommige voorzetsels worden ook nog voorbeelden gegeven in 9·3·2, waar ze met de gelijkkluidende achterzetsels ⁶³¹ vergeleken worden.

à

Er waren niet meer dan tien *à* twaalf mensen.

Hij kocht drie kaartjes *à* honderd frank.

aan (zie ook *tot*)

Dat was een teken *aan* de wand.

Het was *aan* de vooravond van de tweede wereldoorlog.

Geef die sla *aan* je moeder.

aangaande <schrijftaal>

Aangaande die diefstal kunnen we geen verdere informatie verstrekken.

achter

Hij had zich verstopt *achter* de kast.

Ik kom toch wel *achter* de waarheid.

af <vaktaal>

De vermelde prijzen gelden *af* fabriek.

behoudens <schrijftaal>

Behoudens goedkeuring van Gedeputeerde Staten gaat de aanleg van de weg door.

beneden

Beneden de Moerdijk weten ze pas wat carnaval is.

Dat is *beneden* zijn waardigheid.

benevens <schrijftaal>

Hij verdiende duizend gulden *benevens* vrije woning.

benoorden

Dat dorp ligt iets *benoorden* Arnhem.

beoosten

We voeren toen *beoosten* Kaap Hoorn.

betreffende <schrijftaal>

Betreffende deze zaak wil ik nog graag iets opmerken.

Opmerking 1 — Bij achterplaatsing is *betreffende* te beschouwen als een tegenwoordig deelwoord van *betreffen*, bijv.:

Post, deze zaak betreffende, wordt niet meer behandeld. —

bewesten

Bewesten Tessel is een schip vergaan.

bezijden <schrijftaal>

Zijn weergave van de gebeurtenissen is volstrekt *bezijden* de waarheid.

bezuiden
 Bezuiden de grote rivieren is de bevolking in meerderheid rooms-katholiek.

bij
 Hij logeert bij Karel.
 Heb je je boeken niet bij je?
 Bij mijn weten heeft hij gelijk.
 Het is al bij achten.

binnen
 De bal lag binnen zijn bereik.
 Binnen een week was ze weer op de been.

blijkens <schrijftaal>
 Blijkens oude oorkonden heeft Karel de Grote minstens eenmaal een bezoek gebracht aan Nijmegen.

boven
 Wat hangt ons nou weer boven het hoofd!
 Bij aankopen boven de honderd gulden worden uw reiskosten vergoed.

buiten
 Hij zette hem buiten de deur.
 Buiten kantooruren zijn wij niet bereikbaar.

conform <vaktaal>
 De uitspraak was conform de eis van de officier.

contra <vaktaal>
 Het proces van De Wit contra De Bruin heeft heel wat stof doen opwaaien.

door
 Er staat een streep door dit woord.
 Door de jaren is de waardering voor dat boek nogal veranderd.
 Door een ongeval is hij invalide geworden.

gedurende
 Gedurende de wintermaanden ligt het werk stil.

gezien
 Gezien de moeilijke omstandigheden waaronder ze werkten, was dat te verwachten.

hangende <vaktaal>
 Hangende het onderzoek worden geen mededelingen verstrekt.

in
 In de tram mag je niet roken.
 In mei leggen alle vogeltjes een ei.
 In zaken die met het landsbelang te maken hadden, was hij bijzonder nauwgezet.

ingevolge <schrijftaal>
 Ingevolge artikel 3 van de wet op de kansspelen is dit verboden.

inzake <schrijftaal>
 Zijn er nog nieuwe feiten bekend geworden inzake de fraude?

jegens <schrijftaal>
 Weest verdraagzaam jegens uw naaste.

krachtens <schrijftaal>
 Krachtens rechterlijke machtiging was de politie hiertoe bevoegd.

- langs*
Langs het kanaal stonden vroeger populieren.
Langs deze weg zul je je doel nooit bereiken.
- luidens* <archaisch>
Luidens de jongste berichten is de koning nog in leven.
- met* (zie ook *tot*)
Met de jaren werden zijn ogen slechter.
Met wie spreek ik?
Hij zong met lange uithalen.
Met een theelepeltje wist ze het open te krijgen.
- na*
Na de wedstrijd begon het feest.
Het is kwart na zes. <regionaal>
Na u, mevrouw!
- naar*
Morgen ga ik naar Den Haag.
Ruikt het hier naar gas?
Naar zijn idee gaat alles goed.
- naast*
Zij zat naast haar moeder.
Naast mijn baan moet ik ook nog veel in het huishouden doen.
- nabij*
Hij woont nabij de kerk.
(Voor de nevenschikking *om en nabij*: zie 3·2·2·3.) 134
- namens*
Namens de feestcommissie heet ik u van harte welkom.
- niettegenstaande* <schrijftaal>
Niettegenstaande de tegenvallende bedrijfsresultaten kon er een
behoorlijke winstuitkering plaatsvinden.
- nopens* <archaisch>
Nadere berichten nopens de onlusten zijn nog niet ontvangen.
- om* (zie ook *te*)
Hij woont hier meteen om de hoek.
We staan altijd om zeven uur op.
Hij deed het alleen om de eer.
(Voor de nevenschikking *om en nabij*: zie 3·2·2·3.) 134
- omstreeks*
De boot zal nu omstreeks Enkhuizen zijn.
Omstreeks de jaarwisseling is het het drukst bij de posterijen.
- omtrent* <schrijftaal>
De kruiser voer omtrent Kaap de Goede Hoop.
Ze trouwden omtrent dezelfde tijd.
Is er nog iets omtrent zijn lot bekend geworden?
- ondanks*
Ondanks veel tegenwerking zette hij door.
- onder*
Hij was vaak dagen achtereen onder de grond.
Onder de preek was ze in slaap gevallen.
Toen leefden we nog onder een feodaal juk.

onverminderd <vaktaal>

De betrokkene komt in aanmerking voor een eenmalige uitkering onverminderd zijn recht op huursubsidie.

op

Er stond een televisiemast op het dak.

Op 16 november vertrekken we.

Op die grond wilde hij ontslag nemen.

over

Zijn jas lag over de stoel.

Over een half uur ben ik klaar.

Het is kwart over zes.

Ging die lezing over euthanasie?

overeenkomstig <schrijftaal>

Overeenkomstig het in paragraaf 6 gestelde komt u in aanmerking voor bevordering.

per

Aan de LTS is per 1 januari een vacature te vervullen.

Ik zal het je per kerende post terugsturen.

qua

Qua intelligentie is zij mijn meerdere.

rond

Er staan mooie oude huizen rond het plein.

Rond vijf uur begonnen we trek te krijgen.

rondom

Rondom de vijver groeide allerlei onkruid.

sedert/sinds

Sedert/sinds april van het vorige jaar komt hij niet meer.

staande <schrijftaal>

Sttaande de vergadering werd besloten een telegram aan de minister te sturen.

te

Het voorzetsel *te* wordt op vier manieren gebruikt. Vóór plaatsnamen is het gelijk aan *in*; het behoort dan tot de schrijftaal:

Geboren op 20 september 1935 te 's-Gravenhage. <schrijftaal>

In tijdsaanduidingen is het gelijk aan *om*; het behoort dan tot het archaïsch taalgebruik:

De plechtigheid zal te één uur aanvangen. <archaïsch>

Verder wordt het soms vóór infinitieven gebruikt. Het heeft dan geen semantische, maar alleen syntactische waarde. Voor infinitieven als verbaal complement verschijnt *te* altijd zonder *om* (terwijl deze infinitieven ook zonder *te* voorkomen (zie 8·6·3)). In beknopte bijzinnen wordt altijd *te* of *om* (... *te* gebruikt. Voor de keuze daartussen: zie 13·4·7·2, 14·3·8, 16·3·1 en 20·3·3. Voorbeelden:

531

716, 736, 754

789

Ik hoor dat hij daarover een boek probeert *te* schrijven.
Het is zijn bedoeling (*om*) daar een boek over *te* schrijven.
Het wordt geen boek *om* in een verloren uurtje eens even *te* lezen.

Ten slotte komt *te*, al dan niet met naamsvormen van een lidwoord versmolten tot *ten* of *ter*, in vaste uitdrukkingen voor. Enkele voorbeelden zijn: *te lijf gaan*, *te grabbel gooien*, *te beurt vallen*; *ten strijde trekken*, *ten einde lopen*; *ter wereld brengen*, *ter hand nemen*.

tegen

Mijn fiets staat tegen het hek.
Het zal nu tegen twaalfen zijn.
Dat is niet tegen de letter, maar wel tegen de geest van de wet.

tegenover

We wonen tegenover het stadhuis.
Hoe sta je tegenover dit voorstel?

tijdens

Tijdens de oorlog mocht je 's nachts niet je huis uit.

tot

Van Groningen tot Vlissingen en van Den Helder tot Maastricht werd er gedemonstreerd.
Nou, tot vanavond dan!
Tot mijn grote verbazing won ik de eerste prijs.

Opmerking 2—Het voorzetsel *tot* wordt vaak gecombineerd met *aan* om de betekenis 'niet verder dan', 'het aangeduide niet ingesloten' uit te drukken. Voorbeelden:

Oprijden tot aan de witte streep.
Tot aan de eerste van de volgende maand wonen we nog hier.
Bestuderen jullie het volgende hoofdstuk tot aan bladzij 23.

Om 'het aangeduide wél ingesloten' uit te drukken wordt *tot en met* (afkorting: t/m of t.e.m.) gebruikt:

Tot en met zondag blijf ik nog thuis.
Voor de volgende keer: som één tot en met tien (1 t/m 10).—

trots <schrijftaal>

Trots zijn verbod liet ik me niet weerhouden.

tussen

Dit tafeltje kan nog wel tussen de bank en de kast.
Tussen zes en zeven ben ik thuis.
Er is een groot verschil tussen chimpansees en gorilla's.
Tussen al die mensen kon ik hem niet ontdekken.
De overvaller verdween tussen het struikgewas.
Is dat boek niet tussen die stapel daar te vinden?

De betekenis van *tussen* brengt mee dat dit voorzetsel, zoals uit de voor-

beelden blijkt, gebruikt wordt vóór nevenschikkingen van twee elementen, meervoudige substantieven en verzamelnamen. Vóór enkelvoudige substantieven die niet het karakter van een verzamelnaam hebben, komt *tussen* slechts bij uitzondering voor. Het gaat dan om uitdrukkingen die als elliptisch te begrijpen zijn, bijv.:

Hij zette zijn voet tussen de deur.
We eten tussen de middag een boterham.

In de eerste zin is bedoeld: 'tussen de deur en de deurpost', in de tweede: 'tussen de morgen en de middag'.

Opmerking 3—In strijd met de regel wordt *tussen* in gesproken taal wel herhaald vóór het tweede lid van een nevenschikking, bijv.:

Er is een groot verschil tussen chimpansees en tussen gorilla's.—

uit

Zij kwam net uit Parijs.
Uit jouw verhaal had ik dat al begrepen.
Ze deed het alleen uit plichtsbesef.

van

Ik kom net van kantoor.
Van zes tot zeven ben ik thuis.
Is dit de fiets van Karel?
Van grammatica had hij nog nooit gehoord.
Hij blaakt weer van energie.
De tafel is van hout.
Hij zei van niet.

vanaf

Vanaf die blauwe streep mag je parkeren.
Vanaf zes uur ben ik thuis.

vanuit

Ik zal je bellen vanuit Druten.

vanwege

Vanwege haar handicap mocht ze blijven zitten.

via

Hij reed via Breda naar Antwerpen.
Ik heb het gehoord via een gemeenschappelijke kennis.

volgens

Volgens de berichten is hij overleden.

voor

Hij stond voor me, daarom zag ik niets.
Is dat cadeau voor mij?
Voor zes uur ben ik niet thuis.
Het is tien voor zes.

De (mogelijkheid tot) beklemtoning van *voor* gaat soms samen met verschil in betekenis (zie de eerste twee voorbeelden). Met lokale en temporele

betekenis is *voor* vaak beklemtoond, in andere gevallen zelden. Voor de duidelijkheid wordt de beklemtoning in geschreven taal soms aangegeven (*vóór*).

voorbij

Voorbij de derde lantaarnpaal links is een telefooncel.

wegens

Wegens verbouwing is de winkel gesloten.

zonder

Kinderen onder de 16 jaar hebben zonder geleide geen toegang.

Opmerking 4—De woorden *bovenaan* en *onderaan* zijn bijwoorden die gecombineerd kunnen worden met een voorzetselconstituent, bijv.:

Zijn naam stond *bovenaan op* de lijst.

De voetnoten staan *onderaan op* de bladzij.

Dikwijls worden deze woorden ook als voorzetsel gebruikt, maar dit gebruik is niet voor iedereen aanvaardbaar:

Zijn naam stond *bovenaan* de lijst.

De voetnoten staan *onderaan* de bladzij.

Bij de bijwoorden *boven* en *onder* in combinatie met de voorzetsels *in* en *op* doet zich iets soortgelijks voor, maar hier is het een kwestie van spelling. Worden de combinaties aaneengescreven (*bovenin*, *bovenop*, *onderin*, *onderop*) en verbonden met een nominale constituent, dan zijn ze als voorzetsel te beschouwen. Ook dit gebruik is niet voor iedereen aanvaardbaar. Voorbeelden:

Het boek lag *boven op* de stapel. (*boven*: bijwoord; *op*: voorzetsel)

Het boek lag *bovenop* de stapel. (*bovenop*: voorzetsel)

Het potlood lag *onder in* de la. (*onder*: bijwoord; *in*: voorzetsel)

Het potlood lag *onderin* de la. (*onderin*: voorzetsel)

De woorden *bovenin*, *bovenop*, *onderin* en *onderop* zijn ook als bijwoorden te gebruiken:

Het boek lag helemaal *bovenop*.

Het potlood lag helemaal *onderin*. —

Opmerking 5—In sommige grammatica's worden ook de woorden *als* (aan het begin van een bepaling van gesteldheid) en *behalve* tot de voorzetsels gerekend. Met dezelfde functie komen namelijk ook voorzetsels voor, bijv.:

Hij is benoemd *als* burgemeester.

Hij is benoemd *tot* burgemeester.

Behalve ik was er niemand.

Buiten mij was er niemand.

In dit boek worden *als* en *behalve* als voegwoorden beschouwd. Als voorzetsel zou *behalve* het enige zijn dat met een onderwerpsvorm van een persoonlijk voornaamwoord wordt verbonden (vergelijk het derde en het vierde voorbeeld hierboven). Met *als* is deze proef niet te nemen; het is echter in al zijn andere functies duidelijk een voegwoord. —

9 · 3 · 2

Achterzetsels

De meeste achterzetsels worden gebruikt bij werkwoorden die een beweging aanduiden. Op één na bestaan er naast de achterzetsels gelijkkluidende voorzetsels; het achterzetsel *af* correspondeert met het lokale voorzetsel *van*.

De achterzetsels geven de richting van de door het werkwoord aangeduide beweging aan; deze betekenis wordt hieronder geïllustreerd in de (*a*)-zinnen. De gelijkkluidende voorzetsels kunnen dezelfde functie vervullen, maar niet altijd met dezelfde werkwoorden en/of nominale constituenten (zie de (*b*)-zinnen). Verder kunnen deze voorzetsels bij een werkwoord van beweging niet de richting van de beweging, maar de plaats of het gebied waar de beweging zich afspeelt aangeven (de (*c*)-zinnen); de achterzetsels kunnen dit niet. Ten slotte kunnen deze voorzetsels ook nog gebruikt worden bij werkwoorden die geen beweging uitdrukken (behalve *van* en *uit*, die als lokaal voorzetsel altijd een richting aanduiden); hiervan zijn voorbeelden te vinden in 9·3·1.

624

Als achterzetsels met een werkwoord van beweging komen voor: *af*, *door*, *in*, *langs*, *om*, *op*, *over*, *rond*, *uit* en *voorbij*. Voorbeelden:

- (1a) Hij holde *de trap af*.
- (1b) Hij viel *van de trap*.
- (2a) We zijn *het park door* gewandeld en toen kwamen we vanzelf bij het monument.
- (2b) We zijn *door het park* naar het monument gewandeld.
- (2c) We hebben de hele middag *door het park* gewandeld.
- (3a) Hij sprong meteen *het water in*.
- (3b) Hij sprong meteen *in het water*.
- (3c) *In het water* stonden een paar kinderen te springen.
- (4a) Op weg naar het station liep hij nog één keer *de haven langs*.
- (4b) Hij liep *langs de haven* naar het station.
- (4c) Hij kon uren *langs de haven* lopen.
- (5a) Hij liep hard *de hoek om*.
- (5b) Hij stak zijn hoofd *om de hoek*.
- (5c) Ze zijn *om de hoek* aan het hardlopen, geloof ik.
- (6a) Het autootje kroop *de steile helling op*.
- (6b) De peuter kroop *op moeders schoot*.
- (6c) *Op het hagelwitte laken* kroop een griezelig insect.
- (7a) Hij rende *het veld over* naar de eretribune.
- (7b) Hij rende *over het veld* naar de eretribune.
- (7c) Ze hebben de hele middag *over het veld* lopen rennen, maar zonder veel resultaat.
- (8a) We reden *het plein rond* en toen weer dezelfde weg terug.

- (8b) We reden *rond het plein* en toen weer dezelfde weg terug.
 (8c) Hoelang zijn we nu al *rond dit plein* aan het rijden?

(N.B. Er is hier geen duidelijk betekenisverschil tussen (8a) en (8b) enerzijds en (8c) anderzijds, in tegenstelling tot de andere voorbeelden. Bij *rond* brengt het betekenselement 'cirkelvormig' mee, dat de richting van de beweging altijd (mede) wordt uitgedrukt. In (8c) is dan ook naast *rond dit plein* tevens *dit plein rond* mogelijk.)

- (9a) Ik ben al jong *het huis uit* gegaan.
 (9b) Ik ben *uit die vereniging* gegaan.
 (10a) U vaart *die steiger voorbij* en dan ziet u het wel.
 (10b) Toen we *voorbij de steiger* voeren, juichten ze allemaal.
 (10c) Een heel eind *voorbij de steiger* voeren een paar schepen.

Duidelijke regels voor het gebruik van voor- en achterzetsels zijn vooralsnog niet te geven. Wel tekenen zich de volgende tendenties af.

- Bij meer letterlijke betekenis bestaat een voorkeur voor achterzetsels, bij meer figuurlijke voor voorzetsels. Vergelijk hierboven (9a) en (9b) – zin (9a) is in ieder geval eerder als letterlijk te beschouwen dan zin (9b) – en de nog duidelijker voorbeelden:

En nu *de kamer uit*!
 En nu *uit mijn ogen*!
 Hij liep *de kamer in*.
 Hij liep *in de val*.
 Sinds ze me daar hebben proberen af te zetten, ga ik nooit meer *die zaak in*.
 Ik zou nooit bij mijn vader *in de zaak* gaan.

- In verbindingen met voorzetsels ligt vaak de nadruk op het resultaat van de werking (perfectief aspect), bij achterzetsels is dit niet het geval. Vergelijk hierboven (6b) (perfectief) en (6a) (niet-perfectief), alsook (1b) naast (1a): bij een werkwoord als *vallen* staat het resultaat van de werking veel meer centraal dan bij *hollen*. Een ander voorbeeld:

Hij klom op het dak. (perfectief)
 Hij klom *het dak op*. (niet-perfectief)

- Regionaal kunnen voorzetsels meer functies vervullen dan in de standaardtaal. Voorbeelden:

Hij liep van de trap. <regionaal>
 Plots liep ze in de kamer. <regionaal>
 Ga jij maar uit de klas! <regionaal>

Opmerking—Een enkele maal treffen we het achterzetsel *in* aan bij een werkwoord dat geen beweging uitdrukt. Er staat dan een bepaling bij die een min of meer grote afstand aanduidt, bijv.:

Hij woonde diep *het bos in*.
Dat gebouw staat een heel eind *het centrum in*. —

Achterzetsels die niet gebonden zijn aan een werkwoord van beweging, zijn: *geleden*, *terug* en *door* in tijdsbepalingen. De eerste twee geven aan dat het bedoelde tijdstip vóór het spreekmoment ligt, bijv.:

Drie weken geleden is ze overleden.
Jaren terug ben ik hier ook eens geweest.

Het achterzetsel *door* komt voor in tijdsbepalingen die een betrekkelijk lange periode aanduiden, bijv.:

De eeuwen door heeft dit volk zijn eigen taal en cultuur gehandhaafd.
De hele dag door waren ze hierboven aan het timmeren.

9 · 3 · 3

Combinaties van voor- en achterzetsels

De combinaties van voor- en achterzetsels bestaan vrijwel altijd uit één voor- en één achterzetsel. Een enkele keer kunnen *van* of *aan* aan het voor- of achterzetsel worden toegevoegd. Bij de vorming van voornaamwoordelijke bijwoorden komen de combinaties van voor- en achterzetsels in hun geheel achter *er*, *hier*, *daar*, *waar*, *ergens*, *nergens* of *overal* te staan. Zie verder 7·5. 382

De voornaamste combinaties van voor- en achterzetsels zijn de hieronder volgende. Ze zijn telkens van een of meer gebruiksvoorbeelden voorzien.

aan ... toe

Ben je al aan de afwas toe?
Je komt hier immers nooit aan serieus werken toe!

aan .. voorbij

Zulke subtiele grapjes gaan aan hem voorbij.

achter ... aan

De kinderen liepen achter de optocht aan.

achter ... om

Je moet achter oma om lopen, Keesje.

bij ... af

Die mantel is donkerblauw bij zwart af/bij het zwarte af.
Dat is wat je noemt bij de konijnen af/ bij de wilde beesten af/bij de wilde spinnen af. ('dat tart iedere beschrijving')

boven ... uit

De periscoop van de onderzeeër stak boven het water uit.
Ik kan niet boven dat lawaai uit komen.

buiten ... om

Over de nieuwe ringweg kun je buiten de stad om rijden.
Dat regelen we wel buiten de officiële kanalen om.

door ... heen

Nu die nieuwe ringweg er is, hoef je niet meer door de hele stad heen.

Door de eeuwen heen heeft dit volk zijn eigen taal en cultuur
gehandhaafd.

Ik kan maar niet door dat boek heen komen.

langs ... heen

Plotseling schoot de hond langs me heen.

Opmerking 1 — Regionaal worden *doorheen* en *langsheen* als voorzetsel gebruikt
(*doorheen de eeuwen; langsheen de steenweg*). —

met ... mee

We fietsten gelukkig met de wind mee (= voor de wind).

naar ... toe

Je moet zelf naar de klanten toe gaan, dan verdien je het meeste.

om ... heen

Hij reed helemaal om het plein heen.

Je moet wel om die paal heen rijden, niet ertegenaan!

Om dit feit kun je niet heen.

onder ... door

Ze groeven een gang onder de weg door.

onder ... langs

De jongens slopen onder de vensterbank langs naar de voordeur.

(van) onder ... uit

Ik heb je heus wel gezien: kom maar (van) onder dat bed uit.

op ... aan

We gingen weer op huis aan.

op ... af

Ze kwam meteen enthousiast op me af.

Je bent op tijd, maar het is op het kantje af.

Die mantel is donkerblauw op zwart af/op het zwarte af.

op ... na

Het dozijn is vol op één na.

op ... toe

Ik liep op hem toe.

over ... heen

Zijn jas lag over de stoel heen.

De herten kunnen niet over dat schuine hek heen springen.

Hij is eigenlijk nooit over dat verlies heen gekomen.

tegen ... aan

Hij reed tegen een lantaarnpaal aan.

Het is niet helemaal groen, het is net tegen groen aan.

tegen ... in

We fietsten tegen de wind in.

Als zijn vrouw iets zei, ging hij altijd meteen tegen haar in.

tegen ... op

De klimop groeit tegen het huis op.

Ze kon niet meer tegen de drukte op.

tot ... (aan) ... toe

De auto's stonden tot (aan) het kerkhof toe.

Kun je helemaal tot Amsterdam toe met me meegaan?

Ze zongen tot de morgen (aan) toe.
Tot nu toe/tot nog toe heeft ze niet veel van zich laten horen.
Dat heb ik je nou tot vervelens toe proberen uit te leggen.

tussen ... door

Hij liep tussen de rijen door.
Ben je zo slank dat je tussen die spijlen door kan?
Tussen twee treinen door ging hij wel eens even in de buurt van het station een boodschap doen.

tussen ... in

Anton Koolhaas staat tussen Marie Koenen en Alfred Kossmann in.
Het is iets tussen blauw en groen in, zou ik zeggen.

van ... af

Van het dak af kun je alles prachtig zien.
Van klein kind af had ze een hekel aan melk.
Iedereen, van de president-commissaris af tot de jongste bediende aan toe, werd door de politie ondervraagd.

van ... uit

Van de erker uit kun je net de hoek van de straat zien.
Van jouw standpunt uit heb je volkomen gelijk.

voor ... langs

De ijsverkoopster liep voor de eerste rij langs.

voor ... om

Je moet niet voor oma om lopen, Keesje.

Verder kunnen veel plaatsaanduidende voorzetsels (soms voorafgegaan door *van*) gecombineerd worden met het achterzetsel *vandaan*, vooral in gesproken taal. Enkele voorbeelden:

Die tekening kwam (*van*) *achter* de kast *vandaan*.
Zij komt in ieder geval *van beneden* de Moerdijk *vandaan*.
Zijn vrouw is *bij* hem *vandaan*.
Hij kroop (*van*) *onder* het bed *vandaan*.
Ze haalde nog een paar goede appels *tussen* het rotte fruit *vandaan*.
Er kwamen heel wat interessante dingen *uit* grootvaders kabinet *vandaan*.
Ga eens *van* dat rozenpark *vandaan*, jongens!
Is ze zich aan het opmaken? Dan komt ze voorlopig niet *voor* de spiegel *vandaan*.

Behalve *vandaan* komen ook *heen*, *mee* en *toe* alleen als achterzetsel voor, en wel in combinatie met een voorzetsel (zie boven) of als tweede element van een voornaamwoordelijk bijwoord (*waarvandaan*, *erheen*, *hiermee*, *daartoe*). Zie verder 7-5.

382

9 · 3 · 4

Voorzetseluitdrukkingen

Een aantal gebruikelijke voorzetseluitdrukkingen zijn de hieronder volgende. Ze zijn telkens van een gebruiksvoorbeeld voorzien. Als er algemeen gebruikelijke afkortingen van de voorzetseluitdrukkingen bestaan, zijn deze tussen haakjes toegevoegd. Wanneer aan het eind van de voorzetseluitdrukking (*van*) voorkomt, betekent dit dat deze uitdrukking dikwijls met een genitiefvorm gecombineerd wordt.

aan de hand van

Aan de hand van statistisch materiaal werd zijn hypothese bevestigd.

als gevolg van (= *ten gevolge van* (*t.g.v.*))

Als gevolg van de langdurige droogte is de oogst mislukt.

bij gelegenheid van (= *ter gelegenheid van*)

Bij gelegenheid van het tiende lustrum werd er een ballon opgelaten.

bij de gratie (van)

Wij Juliana, bij de gratie Gods Koningin der Nederlanden ...

bij manier van (zie: *bij wijze van*)

bij monde van

Bij monde van de voorzitter bracht de jubilerende vereniging dank aan het gemeentebestuur.

bij wijze van (= *bij manier van*)

Je moet het niet zo letterlijk opvatten, het is maar bij wijze van spreken.

buiten medeweten van

Dit alles gebeurde buiten medeweten van hun ouders.

door middel van (*d.m.v.*)

Door middel van allerlei intriges heeft hij zijn doel weten te bereiken.

door toedoen van

Door toedoen van zijn concurrenten kwam hij voor de kantonrechter.

in antwoord op

In antwoord op uw brief van 17 mei jl. kan ik u het volgende berichten.

in geval van

In geval van nood kunt u het alarmnummer draaien.

in het kader van

In het kader van het duizendjarig bestaan van onze stad zijn er allerlei feestelijkheden.

in het licht van

In het licht van de jongste ontwikkelingen is dit een verstandig besluit.

in naam (van)

In naam der wet, gij zijt mijn gevangene.

- in opdracht van*
Hij handelde in opdracht van een buitenlandse mogendheid.
- in overeenstemming met*
Dat je nu ineens niet meegaat, is niet in overeenstemming met onze afspraak.
- in plaats van (i.p.v.)*
In plaats van 'gewestelijk' gebruiken wij de term 'regionaal'.
- in ruil voor*
In ruil voor de noodzakelijke levensbehoeften boden de stedelingen de boeren vaak zeer waardevolle voorwerpen aan.
- in strijd met*
In strijd met de gegeven regels worden ook niet-onderwerpsvormen als onderwerp gebruikt.
- in tegenstelling met/tot*
In tegenstelling met/tot voorgaande jaren gaan de zaken nu redelijk.
- in verband met (i.v.m.)*
In verband met de ongeregeldheden werd zijn bezoek aan het buitenland afgelast.
- in verhouding tot*
In verhouding tot dat bankpaleis is ons huis natuurlijk maar klein.
- in weerwil van*
In weerwil van veel tegenslagen hebben we succes geogst.
- met behoud van*
Hij kreeg buitengewoon verlof met behoud van bezoldiging.
- met betrekking tot (m.b.t.)*
Met betrekking tot deze zaak kan ik geen nieuwe mededelingen doen.
- met gebruikmaking van*
Met gebruikmaking van zijn invloed wist hij zijn zwager op die post benoemd te krijgen.
- met het oog op*
Het feest werd uitgesteld met het oog op vaders gezondheidstoestand.
- met inachtneming van*
De zaak werd met inachtneming van de nodige discretie afgehandeld.
- met ingang van (m.i.v.)*
Met ingang van 1 januari a.s. kom ik in Nijmegen te werken.
- met medewerking van (m.m.v.)*
Het concert werd gegeven door het Wolfgangkwartet, met medewerking van Saskia Speelman, piano.
- met medeweten van*
Deze giflozingen zijn waarschijnlijk niet met medeweten van de plaatselijke overheid gebeurd.
- met toestemming van*
Met toestemming van de minister is hij vervroegd met pensioen gegaan.

met uitzondering van (m.u.v.)

Verboden voor gemotoriseerd verkeer met uitzondering van bussen.

na inhouding van

Na inhouding van loonbelasting is het uit te betalen bedrag f 1929,50.

na verloop van

Na verloop van enkele weken begon hij weer tekenen van leven te vertonen.

naar aanleiding van (n.a.v.)

Ik wou je nog even iets zeggen naar aanleiding van dat incident van gisteravond.

(al) naargelang van

We zullen maar handelen naargelang van de omstandigheden.

naarmate van

Kijkgeld dient betaald te worden naarmate van het aantal bewoners boven achttien jaar.

omwille van (= ter wille van)

We hebben dit besluit genomen omwille van de toekomst van onze kinderen.

onder aanvoering van

Onder aanvoering van de spits stevende het elftal op de overwinning af.

onder invloed van

Veel misdrijven worden onder invloed van alcohol gepleegd.

onder leiding van (o.l.v.)

Het concert wordt gegeven door het Concertgebouworkest onder leiding van Bernard Haitink.

onder toezicht van

De cursussen staan onder toezicht van de inspectie voor het schriftelijk onderwijs.

onder verwijzing naar

Onder verwijzing naar artikel 3a van het reglement delen wij u mede dat uw verzoek is afgewezen.

op basis van

Op basis van dit programma lijkt samenwerking met de liberalen niet mogelijk.

op grond van

Het is verboden de mensen te discrimineren op grond van nationaliteit, geslacht, ras of overtuiging.

op het stuk van

Op het stuk van hygiëne deed de directrice geen concessies.

op vertoon van

Toegang tot het casino wordt uitsluitend verleend op vertoon van een deugdelijk legitimatiebewijs.

op verzoek van

Op verzoek van de burgemeester speelde de band nog éénmaal 'Toen wij uit Rotterdam vertrokken'.

op voorspraak van

Op voorspraak van de paus kwam de gevangene vrij.

tegen betaling van

Meer exemplaren zijn bij het secretariaat verkrijgbaar tegen betaling van f 12,50 per stuk.

ten aanzien van (t.a.v.)

Het debat handelde over het regeringsbeleid ten aanzien van in Nederland verblijvende buitenlanders.

ten bate van

Er werd een collecte gehouden ten bate van missie en zending.

ten bedrage van

Er werd een eis tot schadevergoeding ingediend ten bedrage van f 125 000,-.

ten behoeve van (t.b.v.)

Ten behoeve van de nieuwe bewoners zal een informatiestencil worden vervaardigd.

ten gerieve van

Ten gerieve van de badgasten waren er strandstoelen opgesteld.

ten gevolge van (t.g.v.) (zie: als gevolg van)

ten koste van

Dat overdreven harde werken gaat ten koste van je gezondheid.

ten nadele van

Ik heb niets ten nadele van haar vernomen.

ten opzichte van (t.o.v.)

Ten opzichte van het peil aan het begin van de crisis zijn de consumptieve uitgaven nog nauwelijks gedaald.

ten overstaan van (t.o.v.)

Hij heeft een belofte afgelegd ten overstaan van twee getuigen.

ten tijde van

Hij leefde ten tijde van keizer Augustus.

ten voordele van

Hij deed het alleen maar ten voordele van zichzelf.

ter attentie van (t.a.v.)

Aan de firma Jansen & De Groot; t.a.v. de heer J. Peeters.

ter|ten fine van

Naar aanleiding van het rapport dat mij ter fine van advies werd toegezonden, heb ik de eer U het volgende te berichten.

ter gelegenheid van (zie: bij gelegenheid van)

ter hoogte van

Het schip voer ter hoogte van Terschelling.

ter wille van (zie: omwille van)

ter zake van

Ter zake van de nota over het huisvestingsbeleid deelde de minister het volgende mede.

uit hoofde van

Hij was aanwezig uit hoofde van zijn functie.

uit kracht van

Uit kracht van zijn functie woonde hij de zitting bij.

uit naam van

Mag ik u dit uit naam van ons allemaal overhandigen?

van de kant van (= van de zijde van)

Van de kant van de automobilisten werden weinig bezwaren tegen de verlaging van de benzineprijs gehoord.

Opmerking 1—De verbinding (*voor*) *wat ... betreft* is een bijzin als het lijdend voorwerp tussen *wat* en de persoonsvorm *betreft* staat, bijv.: *Wat mijn gezondheid betreft heb ik niets te klagen*. Dikwijls wordt echter ook de volgorde *wat betreft* + lijdend voorwerp aangetroffen (*Wat betreft mijn gezondheid heb ik niets te klagen*); *wat betreft* heeft dan het karakter van een voorzetsluitdrukking gekregen. Dit gebruik is niet voor iedereen aanvaardbaar.

De synonieme verbinding *wat ... aangaat* heeft altijd de vorm van een bijzin: *Wat mijn gezondheid aangaat heb ik niets te klagen*. —

Opmerking 2—Voor de ‘achterzetsluitdrukking’ ... *ten spijt*: zie de laatste alinea van 9·2. —

622

IO

Het voegwoord (de conjunctie)

- 10 · 1 Inleiding – 642
- 10 · 2 Nevenschikkende voegwoorden – 644
- 10 · 3 Onderschikkende voegwoorden – 645
- 10 · 3 · 1 Grammaticisch verbindende voegwoorden: *dat, of, om* – 645
- 10 · 3 · 1 · 1 Afhankelijke mededelingen en vragen – 645
- 10 · 3 · 1 · 2 Uitroepende zinnen – 646
- 10 · 3 · 1 · 3 Balansschikking – 647
- 10 · 3 · 2 Voegwoorden van tijd – 649
- 10 · 3 · 2 · 1 De inhoud van de rompzin gaat in de tijdsorde vooraf aan die van de bijzin: *voor, voordat, eer, eerdad, aleer, vooraleer, alvorens; tot, totdat* – 649
- 10 · 3 · 2 · 2 De inhouden van romp- en bijzin worden (ongeveer) gelijktijdig gerealiseerd: *terwijl, zolang; zodra, sinds, sedert; toen, nu, als, wanneer* – 650
- 10 · 3 · 2 · 3 De inhoud van de rompzin volgt in de tijdsorde op die van de bijzin: *nadat, na, zodra; toen, nu, als, wanneer* – 654
- 10 · 3 · 3 Voegwoorden van causaliteit: *omdat, doordat, aangezien, daar, vermits; dat; door, met* – 655
- 10 · 3 · 4 Voegwoord van gevolg: *zodat* – 656
- 10 · 3 · 5 Voegwoorden van graadaanduidend gevolg: *dat, dan dat, om* – 656
- 10 · 3 · 6 Voegwoorden van doel: *dat, opdat; om, teneinde* – 657
- 10 · 3 · 7 Voegwoorden van veronderstelling en voorwaarde: *als, wanneer, indien, zo; mits, tenzij* – 658
- 10 · 3 · 8 Voegwoorden van toegeving – 660
- 10 · 3 · 8 · 1 Voegwoorden met uitsluitend toegevende functie: *al, hoewel, alhoewel, ofschoon* – 660
- 10 · 3 · 8 · 2 Voegwoorden met veronderstellende en toegevende functie: *of, al* – 661
- 10 · 3 · 9 Voegwoorden van omstandigheid: *zonder, zonder dat; in plaats van, in plaats (van) dat* – 662
- 10 · 3 · 10 Voegwoorden van beperking: *behalve, uitgezonderd; behalve dat; zover, in zover(re), voor zover; dat* – 662
- 10 · 3 · 11 Voegwoorden van verhouding: *naargelang, naarmate; hoe (... hoe), hoe (... des te)* – 663
- 10 · 3 · 12 Voegwoorden van vergelijking – 664
- 10 · 3 · 12 · 1 *alsof, of, als* (niet-werkelijkheid) – 664
- 10 · 3 · 12 · 2 *als, zoals, gelijk, evenals, zo* (gewone vergelijking) – 664
- 10 · 3 · 12 · 3 *als* (hoedanigheid) – 666
- 10 · 3 · 12 · 4 *dan, als* (ongelijkheid) – 666
- 10 · 3 · 13 Voegwoorden van modaliteit: *zoals, gelijk, naar* – 667

10·1 Inleiding

Syntactisch kunnen we het voegwoord definiëren als een woord dat twee of meer taalelementen met elkaar verbindt en zich van andere verbindende woorden onderscheidt doordat het zelf geen deel uitmaakt van een van de verbonden elementen, in die zin dat het niet als zinsdeel benoembaar is. Vergelijk:

- (1) De voorwaarde *die* je stelt, vind ik onaanvaardbaar.
- (2) De voorwaarde *dat* ik wekelijks rapport moet uitbrengen, vind ik onaanvaardbaar.

In beide zinnen wordt een bijzin verbonden met de substantiefgroep *de voorwaarde*. In (1) is *die* zinsdeel in de bijzin (lijdend voorwerp); het is geen voegwoord maar een betrekkelijk voornaamwoord. In (2) is *dat* geen zinsdeel; het heeft uitsluitend een verbindende functie en wordt daarom voegwoord genoemd.

De taalelementen die door een voegwoord verbonden worden, kunnen zinnen, (woord)groepen, woorden en woorddelen zijn. Lang niet alle voegwoorden kunnen echter al deze elementen verbinden. Voorbeelden:

- (3) Ik blijf binnen *omdat* het zo hard regent.
- (4) Wil je een kopje koffie *of* een glas melk bij de boterham?
- (5) Ze hebben een kleine, *maar* gerieflijke woning.
- (6) We onderscheiden affixen in pre-, in- *en* suffixen.

In (3) verbindt *omdat* twee zinnen. In (4) worden de substantiefgroepen *een kopje koffie* en *een glas melk* verbonden door *of*. In (5) verbindt *maar* de adjectieven *kleine* en *gerieflijke*. In (6) worden de drie woorddelen, *pre-*, *in-* en *suf-* door *en* met elkaar verbonden. Uit (6) blijkt bovendien dat bij verbinding van meer dan twee elementen met één voegwoord volstaan kan worden.

Naast (3) is ook mogelijk:

- (3a) Ik blijf binnen, *want* het regent zo hard.

We constateren dat de door *omdat* ingeleide zin in (3) een zin met achter-pv is, de zin met *want* in (3a) een zin met voor-pv. Het voegwoord *omdat* verbindt dus taalelementen die syntactisch niet gelijksoortig zijn (in (3) een rompzin en een bijzin, samen een hoofdzin vormend), *want* verbindt syntactisch gelijksoortige elementen (in (3a) twee hoofdzinnen). We noemen *omdat* daarom een onderschikkend, *want* een nevenschikkend voegwoord. De

nevenschikkende voegwoorden worden opgesomd in 10·2 en behandeld in 644
de hoofdstukken over de nevenschikking (24, 25 en 26), de onderschikkende 1071
worden besproken in 10·3. 645

Semantisch zijn voegwoorden te karakteriseren als woorden die een bepaald verband uitdrukken. De meeste voegwoorden geven tevens de aard van dat verband aan. Dit geldt niet voor een woord als *dat* in (2): naast de verbindende functie heeft het geen 'eigen betekenis'. Het geldt duidelijk wel voor een woord als *omdat* in (3): de *omdat*-zin geeft de reden aan van wat in de voorafgaande zin gezegd is. In (4) en (5) drukken *of* en *maar* een tegensteltend verband uit. Zouden we in (5) *maar* vervangen door *en*, dan verandert de betekenis van de zin in zoverre, dat *kleine* en *gerieflijke* niet meer tegenover elkaar worden gesteld als min of meer tegenstrijdig, maar eenvoudig aan elkaar worden gekoppeld. De betekenis van *en* is dan ook aaneenschakelend, zoals blijkt uit (6).

Morfologisch vertonen de voegwoorden weinig variatie. Ze zijn onverbuigbaar. Wel is in beperkte mate samenstelling mogelijk: aan veel onderschikkende voegwoorden kan *dat* worden toegevoegd (niet als het voegwoord al op *-dat* eindigt, zoals *omdat*). Bij *voor/voordat* en *tot/totdat* komt dit ook in geschreven standaardtaal voor, bijv.:

- (7) *Voor* ik naar bed ga, drink ik altijd een glas warme melk.
- (7a) *Voordat* ik naar bed ga, drink ik altijd een glas warme melk.
- (8) Ik wacht *tot* Marleen thuiskomt.
- (8a) Ik wacht *totdat* Marleen thuiskomt.

In gevallen als *ondanks dat* en *zonder dat*, die altijd in twee woorden geschreven worden, hebben we eigenlijk niet te maken met samengestelde voegwoorden, maar met voegwoordelijke uitdrukkingen (groepen met de functie van een voegwoord), bestaande uit een voorzetsel met het voegwoord *dat*. Bij weer andere voegwoorden (bijv. *nu*, *sinds*, *terwijl*) vindt toevoeging van *dat* vooral in de spreektaal plaats (de mate waarin dit verschijnsel voorkomt, is in verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde), zodat niet te bepalen is of we met een samengesteld voegwoord dan wel met een voegwoordelijke uitdrukking te maken hebben. Deze laatste kwestie is overigens alleen van theoretisch belang en er wordt hier dan ook niet nader op ingegaan. In de rest van dit hoofdstuk wordt de mogelijkheid om *dat* aan een voegwoord toe te voegen alleen vermeld als de combinatie evident tot de standaardtaal behoort.

Nevenschikkende voegwoorden

Nevenschikkende voegwoorden verbinden syntactisch gelijksoortige taalelementen. In het algemeen kunnen dit de vier verschillende soorten taalelementen zijn die in 10·1 genoemd werden. Als nevenschikkende voegwoorden en voegwoordelijke uitdrukkingen komen voor: 642

- *en, noch, alsmede, alsook* (aaneenschakelend);
- *maar, doch, of, ofwel, dan wel, dan* (tegenstellend);
- *want* (redengevend);
- *dus* (gevolgaanduidend).

Behalve door voegwoorden kunnen leden van een nevenschikking verbonden worden door zgn. reeksvormers. We spreken van reeksvormers als alle leden van een nevenschikking door het betrokken taalelement voorafgegaan worden. Zo is *en* een voegwoord in: *Jan en Piet (...) waren aanwezig*, terwijl *én ... én* een reeksvormer is in *En Jan én Piet (...) waren aanwezig*. Als reeksvormers treden op:

- *en ... en, noch ... noch, zowel ... als, evenmin/zomin ... als* (aaneenschakelend);
- *of ... of, ofwel ... ofwel, hetzij ... hetzij, hetzij ... of* (tegenstellend).

Voor de behandeling van de hier genoemde voegwoorden en reeksvormers wordt verwezen naar de hoofdstukken over de nevenschikking (24, 25 1071 en 26).

Opmerking—De zgn. voegwoordelijke bijwoorden, die niet alleen een verbindende functie hebben, maar bovendien bijwoordelijke bepaling zijn in de zin waarin ze voorkomen (bijv. *bovendien, toch, zelfs*), worden besproken in 7·8.— 401

10·3 Onderschikkende voegwoorden

Onderschikkende voegwoorden verbinden twee syntactisch ongelijksoortige taalelementen. Meestal zijn dit een rompzin en een bijzin met achter-pv. In de hieronder volgende subparagrafen zullen voorzover nodig bijzonderheden over de door onderschikkende voegwoorden ingeleide bijzinnen worden vermeld, alsook welke andere taalelementen dan rompzin en bijzin door een onderschikkend voegwoord kunnen worden verbonden.

Bij de onderschikkende voegwoorden zijn er enkele die alleen een verbindende functie en geen 'eigen betekenis' hebben; ze worden 'grammatisch verbindend' genoemd. De overige voegwoorden duiden ook de aard aan van het verband dat ze leggen. Ze worden naar de aard van dat verband benoemd: voegwoorden van tijd, voegwoorden van oorzaak en reden, enz.

In dit boek worden ook enkele woorden als voegwoord beschouwd die in andere grammatica's wel tot de voorzetsels gerekend worden. Het gaat om woorden als *door*, *na* en *om*, die wel een beknopte, maar geen gewone bijzin kunnen inleiden, en die ook als voorzetsel voorkomen. Deze woorden worden hieronder steeds uitdrukkelijk als zodanig signaleerd; de andere voegwoorden leiden alleen gewone bijzinnen in, tenzij anders vermeld.

10 · 3 · 1

Grammatisch verbindende voegwoorden: *dat*, *of*, *om*

Als grammatisch verbindende voegwoorden komen *dat*, *of* en *om* voor. De eerste twee leiden volledige bijzinnen in, *om* kan samen met een infinitief met *te* alleen beknopte bijzinnen inleiden.

10 · 3 · 1 · 1

Afhankelijke mededelingen en vragen

De grammatisch verbindende voegwoorden *dat* en *of* verschillen hierin, dat de inhoud van een *dat*-zin als zeker, de inhoud van een *of*-zin met achter-pv als onzeker wordt voorgesteld. Vergelijk:

Ik wist niet *dat* hij thuis was.

Ik wist niet *of* hij thuis was.

Vandaar dat deze *dat*-zinnen wel 'afhankelijke mededeling' en de *of*-zinnen 'afhankelijke vraag' genoemd worden.

Het grammatisch verbindende *om* kan of moet in bepaalde gevallen wegblijven; nadere informatie hierover wordt gegeven in 13·4·7·2, 14·3·8, 16·3·1 en 20·3·3. 716, 736,
754, 789

De hier bedoelde zinnen kunnen onderwerpszinnen, voorwerpszinnen en bijvoeglijke bijzinnen zijn. Enkele voorbeelden:

Onderwerpszinnen:

Het is vreemd *dat* er vandaag geen krant bezorgd is.
Of ze zal slagen, is nog de vraag.
Het is een schande *om* je medemensen zo uit te buiten.

Voorwerpszinnen:

Dat je er hard voor werkt, schijnen ze niet in te zien.
Probeer eens uit te rekenen *of* je in die tijd klaar kunt komen.
Ze denkt er niet aan *om* me te komen helpen.

Bijvoeglijke bijzinnen:

De mededeling *dat* hijzelf zou komen, verraste ons allemaal.
Hij bleef maar bezig met de vraag *of* hij wel geschikt was voor dit werk.
De vreugde *om* iets te mogen geven, had ze nooit gekend.

Bij nevenschikking van twee door *of* ingeleide bijzinnen wordt herhaling van *of* bij voorkeur vermeden door vervanging van het tweede voegwoord door *dat*. Voorbeelden:

Ik zal hem eens opbellen om te vragen *of* hij zich verslapen heeft *of* *dat* hij ziek is.
Hij wist niet meer *of* hij dat werkelijk had meegemaakt *of* *dat* hij het gedroomd had.

In deze zinnen is het eerste *of* onderschikkend en het tweede nevenschikkend, terwijl *dat* een tweede onderschikkend *of* vervangt.

Opmerking—Voor het gebruik van *dat* of *of* na vragende en sommige onbepaalde voornaamwoorden: zie resp. 4·7·1 en 4·9·3·4.—

230, 269

10 · 3 · 1 · 2

Uitroepende zinnen

Uitroepende zinnen met *dat* en *of* komen vooral in gesproken taal voor.

Het voegwoord *dat* komt (naast *als*, meestal in de spreektaalvorm *as*) voor in uitroepende zinnen als:

Een stommeling *dat* ie is!
Vuil *dat* het er was!
Achter *dat* ze is!
Drinken *dat* ze daar doen!
Gelogen *dat* ie heeft!

Verder wordt *dat* (naast *die*) gebruikt in het type *Lummel dat|die je bent!*
Uitvoeriger informatie over deze beide types uitroepende zinnen is te vinden in 23·3/4 resp. 23·3/5.

1067

Het voegwoord *of* komt voor in uitroepende zinnen die het uiterlijk hebben van een afhankelijke vraag, maar de betekenis van een sterke bevestiging, bijv.:

(Of ik het weet, vraag je?) Nou, *of* ik het weet!
Of het me smaakt!

Dergelijke zinnen zijn te reduceren tot: *En of!*

10 · 3 · 1 · 3

Balansschikking

Zinnen met balansschikking zijn *of*-zinnen met voor-pv die voorafgegaan worden door een andere zin met voor-pv waarin een ontkennend element voorkomt; de volgorde van de beide zinnen kan niet gewijzigd worden.

Doordat *of* hier gevolgd wordt door een zin met voor-pv, lijkt het op het gelijkkluidende nevenschikkende voegwoord. Omdat de *of*-zinnen echter het karakter van een bijzin hebben (zoals uit de hieronder gegeven voorbeelden zal blijken) en er meer soorten bijzinnen met voor-pv bestaan, rekenen we *of* hier tot de onderschikkende voegwoorden.

De onomkeerbaarheid van de beide door *of* verbonden zinnen is typisch voor de balansschikking. Vergelijk de volgende zinsparen:

nevenschikking:

Komt Gerard bij ons *of* blijft Gerard thuis?
Blijft Gerard thuis *of* komt Gerard bij ons?

onderschikking:

Ik twijfel er niet aan *of* Gerard bij ons komt.
Of Gerard bij ons komt, daar twijfel ik niet aan.

balansschikking:

Ik twijfel er niet aan *of* Gerard komt bij ons.
Of Gerard komt bij ons, daar twijfel ik niet aan. <uitgesloten>

Het ontkennende element in de voorzin kan het bijwoord *niet* zijn, maar ook een ander ontkennend woord als *geen*, *niemand*, *niets*, *nooit*, *nergens*, *nauwelijks*, *pas*, *weinig*, enz. Zie hiervoor: 8·6·3·5/IIA, onder 'moeten en hoeven in zinnen met een negatief element'. 551

Naar de betekenis kunnen we de onderstaande types van balansschikking onderscheiden. Bij de verschillende types worden na een algemene betekenisomschrijving een of meer voorbeelden gegeven, gevolgd door een con-

structie waarin de *of*-zin vervangen is door een bijzin met achter-pv die dezelfde betekenis heeft.

- 1 Er wordt iets uitgedrukt wat algemene geldigheid heeft. Voorbeelden:

Er is geen mens *of* hij moet sterven.

(= Er is geen mens die niet moet sterven.)

Ik kon geen woord zeggen *of* Louise begon te lachen.

(= Ik kon geen woord zeggen zonder dat Louise begon te lachen.)

We spraken niemand *of* hij was zeer ingenomen met het plan.

(= We spraken niemand die niet zeer ingenomen was met het plan.)

Je kunt nergens meer komen *of* je hoort achtergrondmuziek.

(= Je kunt nergens meer komen waar je geen achtergrondmuziek hoort.)

- 2 In de voorzin wordt uitgedrukt dat een bepaalde graad van iets niet wordt bereikt, wat resulteert in de situatie die in de *of*-zin wordt genoemd. Voorbeelden:

Hij is niet zo dom *of* hij weet het.

(= Hij is niet zo dom dat hij het niet weet.)

Zoveel heeft hij niet te doen *of* hij kan nog wel wat schrijfwerk voor zijn rekening nemen.

(= Zoveel heeft hij niet te doen dat hij niet nog wel wat schrijfwerk voor zijn rekening kan nemen.)

- 3 De in de *of*-zin uitgedrukte situatie volgt onmiddellijk op die van de voorzin. Voorbeelden:

Nauwelijks waren we thuis *of* het begon hard te regenen.

(= We waren nauwelijks thuis toen het hard begon te regenen.)

Nog maar net had ik dit gezegd *of* hij stond op en ging weg.

(= Nog maar net had ik dit gezegd toen hij opstond en wegging.)

- 4 De in de *of*-zin uitgedrukte situatie volgt onmiddellijk op een situatie die moet blijken uit context en/of situatie. Voorbeeld:

(We waren in de tuin gaan zitten.) Het duurde niet lang *of* het begon hard te regenen.

(= Het duurde niet lang voordat het hard begon te regenen.)

- 5 De voorzin heeft t.o.v. de *of*-zin de betekenis van 'bijna' of 'net niet'. Voorbeelden:

Het scheelde geen haar *of* hij was verdronken.

(= Het scheelde geen haar dat hij verdronken was.)

Er ontbrak weinig aan *of* we hadden de meerderheid.

(= Er ontbrak weinig aan dat we de meerderheid hadden.)

6 De voorzin heeft t.o.v. de *of*-zin de betekenis van ‘zeker’, ‘ongetwijfeld’, ‘noodzakelijkerwijs’ e.d. Voorbeelden:

Het kan niet missen *of* hij wordt voorzitter.
(= Het kan niet missen dat hij voorzitter wordt.)
We wisten niet beter *of* ze was als eerste aangekomen.
(= We wisten niet beter dan dat ze als eerste aangekomen was.)
Ik twijfel er niet aan *of* Gerard komt bij ons.
(= Ik twijfel er niet aan of Gerard bij ons komt.)

Naar de vorm zijn de mogelijkheden in de voorzin van de types 4, 5 en 6 beperkt: in type 4 en 5 kunnen vrijwel geen andere zelfstandige werkwoorden voorkomen dan die in de gegeven voorbeelden; in type 6 zijn er nog wel enkele variaties denkbaar, bijv. *het kan niet anders, ik weet niet beter|anders, ik dacht|vermoedde niet(s) anders*. Voor de *of*-zinnen van deze types en voor de beide zinnen van de types 1, 2 en 3 gelden binnen de omschreven betekenisverhoudingen geen bijzondere beperkingen.

Twee zinnen in balansschikking kunnen in hun geheel ondergeschikt gemaakt worden en als zinsdeel(stuk) in een andere zin fungeren. De voorzin heeft dan achter-pv, de *of*-zin houdt de voor-pv. Voorbeelden:

Het is een feit *dat hij er niet aan twijfelt of alles komt in orde*.
Hij geloofde alles wat ze zei, *zodat hij niet beter wist of ze was een halve heilige*.
Het was een man *die nauwelijks op straat kon komen of alle meisjes vlogen op hem af*.

10 · 3 · 2

Voegwoorden van tijd

De voegwoorden van tijd leiden meestal bijwoordelijke bijzinnen in. Een enkele maal staan ze aan het begin van een bijvoeglijke bijzin, namelijk als deze een substantief bepaalt dat tijdsaanduidende betekenis heeft, bijv.:

Dat gebeurde net op de dag *toen* ik mijn rijexamen deed.
Dat is nog uit de tijd *voordat* jij geboren was.

De voegwoorden van tijd worden hieronder ingedeeld op grond van de tijdsverhouding tussen wat in de rompzin en wat in de bijzin wordt uitgedrukt. Voor het gebruik van de werkwoordstijden wordt verwezen naar 8·4·7.

453

10 · 3 · 2 · 1

De inhoud van de rompzin gaat in de tijdsorde vooraf aan die van de bijzin: *voor, voordat, eer, eerdat, aleer, vooraleer, alvorens; tot, totdat*

- a Van de eerste zeven in de titel vermelde voegwoorden behoren *aleer, vooraleer* en *alvorens* tot de schrijftaal; *vooraleer* is ook regionaal. Het voegwoord *alvorens* kan zowel een gewone als een beknopte bijzin inleiden. Voorbeelden:

Voor(dat) mijn man 's morgens naar zijn werk gaat, laat hij de hond uit.

Eer(dat) we hiermee klaar zijn, moeten we nog heel wat werk verzetten.

(*Voor*)*aleer* ik dit stuk onderteken, wens ik eerst mijn adviseurs te raadplegen. <schrijftaal>

Alvorens de grens van het beloofde land overschreden werd, stierven er drie pioniers. <schrijftaal>

Alvorens deze opdracht te aanvaarden, wil ik afscheid nemen van mijn gezin. <schrijftaal>

De voegwoorden *voor(dat)* en vooral *eer(dat)* worden ook gebruikt om uit te drukken, dat men het in de bijzin vermelde als negatief ervaart, bijv.:

Ik moet wel heel ver heen zijn *eer* ik een Nederlandse grammatica ga schrijven.

- b De betekenis van de voegwoorden *tot* en *totdat* is te beschouwen als een verbijzondering van de in deze subparagraaf bedoelde: het einde van de in de rompzin uitgedrukte werking valt samen met het begin van wat in de bijzin wordt aangeduid. Voorbeelden:

We moeten thuisblijven *tot* de babysit er is.
Ik bleef bij hem zitten *totdat* hij sliep.

10 · 3 · 2 · 2

De inhouden van romps- en bijzin worden (ongeveer) gelijktijdig gerealiseerd: *terwijl, zolang, zodra, sinds, sedert; toen, nu, als, wanneer*

De in deze subparagraaf behandelde voegwoorden kunnen aangeven dat de in de romps- en bijzin uitgedrukte werkingen gelijktijdig plaatsvinden, bijv.:

Terwijl hij voorbijkomt, zwaait hij naar ons.

Het is ook mogelijk dat de werkingen direct op elkaar volgen, maar als gelijktijdig ervaren worden, zoals in:

Als hij voorbijkomt, roep hem dan even.

Verder kan de gelijktijdigheid gesitueerd zijn op het spreekmoment (zoals in het eerste voorbeeld), maar ook daarvoor of 'buiten de tijd' (herhaalde werking), zoals uit de twee volgende voorbeelden blijkt:

Toen hij voorbijkwam, zwaaide hij naar ons.
Als hij voorbijkomt, zwaait hij altijd.

Met deze betekenisfacetten zal in het onderstaande rekening worden gehouden, waarbij tevens bijzondere gebruikswijzen van de afzonderlijke voegwoorden gesignaleerd zullen worden.

- a Het voegwoord *terwijl* wordt gebruikt om zuivere gelijktijdigheid (op, voor of na het spreekmoment, alsook bij een herhaalde werking) aan te geven, bijv.:

Terwijl Claudine piano speelt, zit ik in de veranda.

Bijzondere gebruikswijzen van *terwijl* zijn het aangeven van een tegenstelling of van een aaneenschakeling. Voorbeelden:

Terwijl ik de hele dag hard gewerkt heb, heb jij alleen maar in de zon gezeten.

We hebben een logeerkamer met twee bedden, *terwijl* we ook nog een bed in de huiskamer kunnen zetten.

In de eerste zin is *maar* als voegwoord denkbaar (de *maar*-zin moet dan op de andere zin volgen), in de tweede zin *en*.

Opmerking 1—Om een tegenstelling aan te geven wordt ook wel *waar* gebruikt. Het is minder gebruikelijk dan *terwijl* en niet voor iedereen aanvaardbaar. Voorbeeld:

Waar Joop Zoetemelk straalde en juichte als een debutant, hingen de andere renners verdoemd en uitgeput tegen de dranghekken. —

Het voegwoord *zolang* heeft dezelfde gelijktijdigheidsbetekenis als *terwijl*, maar drukt bovendien uit dat de werkingen van rompzin en bijzin even lang duren, bijv.:

Ik zal u dankbaar zijn *zolang* ik leef.

De kinderen werkten rustig door, *zolang* de onderwijzer in de klas bleef.

Vanuit zinnen als deze laatste ontwikkelt zich gemakkelijk een voorwaardelijke betekenis ('indien', 'mits'). Zo bijv. ook in:

We mogen van onze ouders best alleen met vakantie, *zolang* ze weten waar we zitten.

Opmerking 2—Met dezelfde functies als *zolang* komt de combinatie *zolang als* voor, die opgevat kan worden als bijwoord + voegwoord, of als voegwoordelijke uitdrukking. —

- b Het voegwoord *zodra* (regionaal komt *van zodra* voor) geeft aan dat de werking van de rompzin onmiddellijk volgt op die van de bijzin. Dit kan het geval zijn voor of na het spreekmoment, of herhaalde malen. Voorbeelden:

Zodra ik je zag, dacht ik eraan.

Ik zal het hem zeggen, *zodra* ik hem zie.

Ik kan er niets aan doen: *zodra* ik hem zie, moet ik lachen.

Zie voor *zodra* ook 10·3·2·3.

654

De synonieme voegwoorden *sinds* en *sedert* geven aan dat de werking van de bijzin op een bepaald tijdstip vóór het spreekmoment begonnen is, vrijwel direct gevolgd werd door de werking van de rompzin en samen daarmee voortgeduurd heeft tot het moment waarop de spreker deze laatste werking situeert (vóór of op het spreekmoment).

Sinds zijn vader gepensioneerd was, ging het niet meer zo goed met het bedrijf.

Sedert zijn vader gepensioneerd is, gaat het niet meer zo goed met het bedrijf.

- c De hieronder behandelde voegwoorden kunnen zuivere gelijktijdigheid aangeven, zoals die onder *a* (telkens geïllustreerd met het eerste voorbeeld), of directe opeenvolging, zoals die onder *b* (geïllustreerd met het tweede voorbeeld).

Het voegwoord *toen* situeert de werking vóór het spreekmoment. Voorbeelden:

Toen het zulk mooi weer was, zaten we veel in de tuin.
Ik dacht eraan *toen* ik je zag.

Een bijzondere gebruikswijze van *toen* doet zich voor, als niet de werking van de rompzin direct volgt op die van de bijzin (zoals in het tweede voorbeeld hierboven en de voorbeelden onder *b*), maar omgekeerd. De bijzin staat in dit geval steeds achter de rompzin, terwijl de volgorde anders in principe vrij is, zoals uit de tot nog toe gegeven voorbeelden blijkt. Deze gebruikswijze komt vooral in geschreven taal voor. Voorbeelden:

Juist wilde ik beginnen haar mijn erkentelijkheid te bewijzen, *toen* wij door een naderend gerucht van stemmen van ons onderwerp werden afgebracht.

Het antwoord lag al op het ministerie te wachten, *toen* het kabinet ten val kwam.

Zie voor *toen* ook 10·3·2·3.

654

Het voegwoord *nu* situeert de werking op het spreekmoment (zie ook 10·3·2·3). Voorbeelden:

Nu het zulk mooi weer is, zitten we veel in de tuin.
Nu ik je zie, denk ik er weer aan.

Van de synonieme voegwoorden *als* en *wanneer* behoort het laatste tot de schrijftaal. Deze voegwoorden situeren de werking na het spreekmoment of geven een herhaalde werking aan. Voorbeelden van het eerste zijn:

Als het zulk mooi weer is als nu, houden we het feest in de tuin.

Als ik hem zie, zal ik het hem vragen.

Hij zal mij opvolgen *wanneer* ik er niet meer zal zijn. <schrijftaal>

Als een herhaalde werking wordt aangeduid, kunnen de voegwoorden bijv. voorafgegaan worden door *telkens*, dat zelf geen voegwoord, maar een bijwoord is. Voorbeelden:

Als het zulk mooi weer is, zitten we altijd in de tuin.
Telkens *als* ik hem zie, moet ik lachen.
Telkens ik hem zie, moet ik lachen. <uitgesloten>
Wanneer bij de dichter de gemoedsimpulsen wegebden, slinkt ook de scheppingsdrang. <schrijftaal>

Een herhaalde werking kan ook vóór het spreekmoment gesitueerd worden, bijv.:

Bij mijn ouders thuis zaten we, *als* het mooi weer was, altijd in de tuin.

Het verschil tussen *als het mooi weer was* in dit voorbeeld en *toen het mooi weer was* in het eerste onder *toen* gegeven voorbeeld is, dat in het laatste geval gedacht wordt aan een bepaald tijdsbestek waarin het mooi weer was, en in het eerste geval niet.

Als bijzondere gebruikswijze van *als* en *wanneer* is te beschouwen: het gebruik met een historisch presens om een niet herhaalde werking vóór het spreekmoment aan te duiden; *toen* is in dat geval onmogelijk. Voorbeeld:

Als Maurits sterft, wordt zijn broer Frederik Hendrik stadhouder.

In regionaal taalgebruik kunnen *als* en *wanneer* in plaats van *toen* een niet herhaalde werking vóór het spreekmoment aanduiden, bijv.:

Als ik nog een kleine jongen was, ging ik dikwijls naar mijn grootouders. <regionaal>
Wanneer ik vanmorgen mijn radio aanzette, hoorde ik een toespraak van de eerste minister. <regionaal>

Zie voor *als* en *wanneer* ook 10·3·2·3.

654

Opmerking 3— De grens tussen *als* en *wanneer* als voegwoorden van tijd en als voegwoorden van veronderstelling en voorwaarde (zie 10·3·7) is niet altijd even duidelijk te trekken. Vergelijk: 658

Als ik goed geslapen heb, word ik altijd vanzelf wakker. ('telkens als': tijd)
Als ik goed geslapen heb, zal ik wel vanzelf wakker worden. ('aangenomen dat': veronderstelling)
Ik word vanzelf wakker, *als* ik tenminste goed geslapen heb. ('mits': voorwaarde)—

10 · 3 · 2 · 3

De inhoud van de rompzin volgt in de tijdsorde op die van de bijzin:

nadat, na, zodra; toen, nu, als, wanneer

De in deze subparagraaf behandelde voegwoorden worden altijd met een voltooide werkwoordstijd gecombineerd, terwijl de werkwoordstijd in de rompzin aangeeft dat de uitgedrukte werking op die van de bijzin volgt. Dit gebruik van de werkwoordstijden bepaalt ook of een voegwoord tot deze of de vorige subparagraaf gerekend moet worden: alle in de titel genoemde voegwoorden behalve *nadat* en *na* komen zowel met voltooide als met onvoltooide tijden voor.

De voegwoorden *nadat, na* (alleen voor een beknopte bijzin) en *zodra* kunnen de werking voor of na het spreekmoment situeren, of een herhaalde werking aanduiden. Enkele voorbeelden:

Nadat de dokter zijn handen gewassen had, ging hij weer naar de patiënt.

Na me geschoren te hebben, neem ik altijd wat after-shave.

Zodra ik morgen opgestaan ben, zal ik de boel opruimen.

Na het voegwoord *toen* in de hier bedoelde functie wordt alleen het plusquamperfectum gebruikt; de werking wordt vóór het spreekmoment gesitueerd. Voorbeeld:

Toen hij die baan gekregen had, is hij in Nijmegen komen wonen.

Het voegwoord *nu* situeert de werking op of vóór het spreekmoment, waarbij in de bijzin resp. het perfectum en het plusquamperfectum gebruikt worden. Voorbeelden:

Nu ik dit allemaal gehoord heb, begrijp ik het veel beter.

Nu Julius Caesar Gallië veroverd had, kon hij zijn aandacht beter op de binnenlandse politiek richten.

De voegwoorden *als* en *wanneer* <schrijftaal> situeren de werking vóór het spreekmoment (perfectum in de bijzin, historisch presens in de rompzin) dan wel na het spreekmoment, of duiden een herhaalde werking aan. Enkele voorbeelden:

Wanneer Julius Caesar Gallië veroverd heeft, kan hij zijn aandacht beter op de binnenlandse politiek richten. <schrijftaal>

Als het ruimteschip over drie jaar in de omgeving van Jupiter gekomen zal zijn, zal de koers gecorrigeerd worden.

Het is altijd hetzelfde: net *als* ik alles opgeruimd heb, komen de kinderen binnen en kan ik weer opnieuw beginnen.

10 · 3 · 3

Voegwoorden van causaliteit: *omdat, doordat, aangezien, daar, vermits; dat; door, met*

In veel Nederlandse grammatica's wordt onderscheid gemaakt tussen voegwoorden van oorzaak en voegwoorden van reden, waarbij met name als regel wordt gegeven dat *omdat* voor redengevende en *doordat* voor oorzaak-aanduidende bijzinnen gebruikt moet worden. De praktijk van het taalgebruik is echter anders. Allereerst zijn de categorieën 'oorzaak' en 'reden' niet altijd gemakkelijk uit elkaar te houden; meermalen is een bepaalde zin ook voor twee interpretaties vatbaar. Verder blijkt *omdat* door vrijwel alle taalgebruikers zowel redengevend als oorzaak-aanduidend gebezigd te worden, terwijl *doordat* veel minder voorkomt dan *omdat*. In dit boek maken we daarom gebruik van de overkoepelende term 'voegwoorden van causaliteit'.

Als meer of minder gebruikelijke voegwoorden van causaliteit, die bijwoordelijke bijzinnen inleiden, komen voor: *omdat, doordat, aangezien, daar* <schrijftaal> en *vermits* <regionaal>; *door* en *met* (alleen met beknopte bijzinnen); *dat* (met speciale betekenis; zie hieronder). Weinig gebruikelijke archaische vormen, waaraan hier verder geen aandacht wordt besteed, zijn: *dewijl, doordien, naardien, nademaal, overmits* en *wijl*.

Wat het gebruik van de eerste vijf voegwoorden betreft, geldt het volgende. *Omdat* is redengevend en oorzaak-aanduidend; *doordat* kan niet gebruikt worden voor zinnen die duidelijk redengevend zijn; de andere kunnen niet gebruikt worden voor zinnen die duidelijk oorzaak-aanduidend zijn. Vergelijk:

De rector had besloten de school tijdens de morgenpauze te sluiten, *omdat* het verbod was overtreden.

De rector had besloten de school tijdens de morgenpauze te sluiten, *aangezien* het verbod was overtreden.

De rector had besloten de school tijdens de morgenpauze te sluiten, *doordat* het verbod was overtreden. <uitgesloten>

Deze schuld was ontstaan *omdat* de voetbalclub al jarenlang geen gemakkelijksbelasting betaald had.

Deze schuld was ontstaan *doordat* de voetbalclub al jarenlang geen gemakkelijksbelasting betaald had.

Deze schuld was ontstaan *aangezien* de voetbalclub al jarenlang geen gemakkelijksbelasting betaald had. <uitgesloten>

Voorbeelden met *daar* en *vermits*:

Daar deze vogels grote, krachtige poten hebben, worden ze grootpoothoenders genoemd. <schrijftaal>

Hoe weet gij dat dit verricht werd door de zoon Gods, *vermits* ook de profeten mirakelen werkten? <regionaal>

Voorbeelden met *door* en *met*:

Door de spijker voortdurend heen en weer te bewegen, kreeg ik hem ten slotte uit het hout.

Met zo op te treden bereik je niets.

Het voegwoord *dat* is als redengevend te beschouwen als het een zin inleidt die de aanleiding uitdrukt tot een voorafgaande vraag of opmerking; *dat* kan in deze functie niet door een van de andere genoemde voegwoorden vervangen worden. (Het is eventueel wel te vervangen door *want*; vgl. 26·4·1·1.) 1159
Voorbeelden:

Ben je ziek, *dat* je zo bleek ziet?

Hij heeft zeker op zijn kop gehad, *dat* hij zo sip kijkt.

Opmerking— In schrijftaal, vooral in ambtelijke stijl, komt soms het voegwoord *waar* in redengevende functie voor, bijv.:

Waar de toestand nog zorgwekkend is, meent de minister dat de bezuinigingsmaatregelen voorlopig gehandhaafd moeten blijven.
<schrijftaal>

Dit gebruik van *waar* is niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar. —

10 · 3 · 4

Voegwoord van gevolg: *zodat*

Als voegwoord van gevolg wordt *zodat* gebruikt. Het leidt bijwoordelijke bijzinnen van gevolg in, bijv.:

De brand heeft de hele fabriek verwoest, *zodat* er voorlopig niet gewerkt kan worden.

10 · 3 · 5

Voegwoorden van graadaanduidend gevolg: *dat*, *dan dat*, *om*

Zinnen waarin een (expliciete of impliciete) graadaanduiding voorkomt, kunnen gevolgd worden door een bijwoordelijke bijzin van graadaanduidend gevolg. Deze bijzinnen worden ingeleid door *dat*, *dan dat*, of *om*.

De voegwoordelijke uitdrukking *dan dat* wordt gebruikt na *te* in de voorafgaande zin; *te ... dan dat* is dan gelijk aan *zo ... dat niet*. Voorbeelden (in de volgende voorbeelden zijn steeds zowel de graadaanduidingen als de voegwoorden gecursiveerd):

Hij was *te* hoog opgeklommen *dan dat* gewone mensen nog contact met hem konden krijgen.

Dat boek is *te* dik *dan dat* je het in één avond kunt uitlezen.

Het voegwoord *om* leidt alleen beknopte bijzinnen in; het wordt niet

gebruikt na de graadaanduiding *zo* of bij impliciete graadaanduiding.
Voorbeelden:

Dat boek is *te dik om* (het) in één avond uit te lezen.
Je hebt hard *genoeg* gewerkt *om* eens even te mogen uitrusten.

Het voegwoord *dat* wordt gebruikt na *zo* of bij impliciete graadaanduiding; in het laatste geval gaat het meestal om vaste uitdrukkingen. Een uitdrukking als *Het regent dat het giet* moet opgevat worden als *Het regent zó hard, dat het giet*. Voorbeelden:

Dat boek is *zo dik dat* je het niet in één avond kunt uitlezen.
Hij was *zo* hoog geklommen *dat* gewone mensen geen contact meer met hem konden krijgen.
Je liegt *dat* je barst.
De lammetjes dartelden door de wei *dat* het een lieve lust was.
Er wordt hier geschrobd en geboend *dat* het een aard heeft.

In regionale spreektaal kan op *dat* na *zo* een zin met voor-pv volgen, bijv.:

Het heeft *zo* hard geregend *dat* de straten staan hier helemaal blank.
⟨regionaal, spreektaal⟩

Zie hiervoor verder 22·2·1/*Opmerking*.

927

Opmerking— Ook zinnen in balansschikking (met *of*) kunnen soms opgevat worden als bijzinnen van graadaanduidend gevolg, bijv.:

Hij is nog niet *zo* ver weg *of* je kunt hem nog wel inhalen.—

10 · 3 · 6

Voegwoorden van doel: *dat, opdat, om, teneinde*

Als voegwoorden van doel, die gelijknamige bijzinnen inleiden, komen voor: *dat, opdat, om* en *teneinde*. Hiervan kunnen *om* en *teneinde* alleen beknopte bijzinnen inleiden. Het doelaanduidend voegwoord *dat* is niet zeer gebruikelijk; *opdat* en *teneinde* horen tot de schrijftaal en komen ook daar niet veel voor. In de standaardtaal zijn in doelaanduidende functie dus alleen beknopte bijzinnen met *om* in normaal gebruik. Voorbeelden:

Je moet op tijd weggaan, *dat* je niet te laat komt.
Om zijn vader tevreden te stellen, gaf Bartje hem al het geld.
Men besloot een gezamenlijk verzoekschrift aan de H. Stoel aan te bieden, *opdat* deze zou inzien met een unaniem verlangen te doen te hebben. ⟨schrijftaal⟩
Er zullen passende maatregelen genomen worden, *teneinde* erger te voorkomen. ⟨schrijftaal⟩

Opmerking— Beknopte bijzinnen met *om* zijn soms niet doelaanduidend in

die zin dat ze de bedoeling weergeven van de perso(o)n(en) aangeduid door het onderwerp van de rompzin. Voorbeelden:

Hij vertrok naar Amerika, *om* nooit meer terug te keren.
Ze gingen naar de tropen, *om* er een ellendig einde te vinden.

De betekenis gaat in de richting van aaneenschakeling ('...en hij keerde nooit meer terug'). Dit type zinnen is niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar. —

10 · 3 · 7

Voegwoorden van veronderstelling en voorwaarde: *als, wanneer, indien, zo; mits, tenzij*

De betekenis categorie 'voorwaarde' kan beschouwd worden als een bijzonder geval van de categorie 'veronderstelling'. Vergelijk de volgende zinnen:

Als je vanavond nog vóór elf uur in Hoek van Holland bent, dan kun je morgenochtend al in Londen zijn.
Je kunt morgenochtend al in Londen zijn, *als* je maar vóór elf uur vanavond in Hoek van Holland bent.

In de eerste zin is zonder bijzondere klemtoon sprake van een veronderstelling; *als* is te omschrijven met 'stel dat'. In de tweede zin is het beklemtoonde *als* te vervangen door *mits*; hier wordt een voorwaarde uitgedrukt.

Een voorwaarde berust altijd op een veronderstelling, maar een veronderstelling hoeft niet altijd het karakter van een voorwaarde te krijgen. Zo bijv. in de volgende zin, waar ook bij beklemtoond *als* alleen sprake is van een veronderstelling (het is niet vervangbaar door *mits* of *op voorwaarde dat*):

Ik weet niet of Teun morgen komt, maar *als* hij komt, vraag dan of hij mij even wil opbellen.

(Vergelijk verder voor het verschil tussen bijzinnen van tijd (met *als* en *wanneer*), veronderstelling en voorwaarde: 10·3·2·2/*Opmerking 3* en 8·6·3·5/1 ⁶⁵³
mogen.) ⁵⁴⁶

De in deze subparagraaf behandelde voegwoorden kunnen, met uitzondering van het altijd voorwaardelijke *mits*, zowel louter veronderstellende als voorwaardelijke bijzinnen inleiden. Enkele ervan komen ook met beknopte bijzinnen of onvolledige zinnen voor.

Het meest algemene voegwoord van veronderstelling en voorwaarde is *als*; verder bestaan *mits* en *tenzij*, die meer in geschreven dan in gesproken taal voorkomen, *wanneer*, *indien*, *ingeval* en *zo*, die tot de schrijftaal behoren, en *tenware*, dat tot het regionaal of archaisch taalgebruik behoort. De voegwoorden *tenzij* en *tenware* hebben een negatieve betekenis, die te omschrijven is als 'behalve als', 'of het moest soms zijn dat'. Voorbeelden:

Als je je ziek voelt, moet je thuis blijven.
Ik zal hiermee doorgaan, *mits* iedereen met deze werkverdeling akkoord gaat.

Ik zal hiermee doorgaan, *tenzij* iemand bezwaren heeft tegen deze werkverdeling.

Wanneer hij een zin als deze zou schrijven, zou daarin niets van zijn visie worden vertolkt. <schrijftaal>

'*Indien* ik van mijn leven trouw, uit Wijnsberg neem ik vast een vrouw'. <schrijftaal>

Ingeval men u niet toelaat, kunt u zich op mij beroepen. <schrijftaal>

Men kan niet leren gedichten te schrijven, *zo* men geen dichter is. <schrijftaal>

Het lijkt dat de jongeling op deze prent bezoek ontvangt van een allegorisch personage, *tenware* het een persoon is die hem de vrijheid brengt. <regionaal of archaisch>

Als bijzinnen die ingeleid worden door een van de bovengenoemde voegwoorden (behalve *tenzij* en *tenware*), vóór de rompzin staan, dan kan die rompzin beginnen met het bijwoord *dan*, maar dit is niet verplicht. Dergelijke vooropgeplaatste bijzinnen zijn in het algemeen te vervangen door zinnen zonder voegwoord met voor-pv en inversie; bij die vervanging is *dan* aan het begin van de rompzin wel verplicht. Vergelijk:

Als je je ziek voelt, *dan* moet je thuis blijven.

Als je je ziek voelt, moet je thuis blijven.

Voel je je ziek, *dan* moet je thuis blijven.

Voel je je ziek, moet je thuis blijven. <uitgesloten>

Soms staat *dan* verderop in de rompzin, vooral als deze met een imperatief begint, bijv.:

Vind je hem zo lastig, zeg er *dan* eens wat van.

In de schrijftaal kan *dan* soms wegblijven; de rompzin heeft dan geen inversie, bijv.:

Wil hij niet goedschiks meekomen, ik breng hem met geweld hierheen. <schrijftaal>

Zie voor dit zinstype 22·4.

969

De voegwoorden *indien*, *zo*, *mits* en *tenzij* kunnen in de schrijftaal met beknopte bijzinnen of onvolledige zinnen voorkomen. Voorbeelden:

Brieven kunnen, *mits* voldoende gefrankeerd, op de postkamer worden afgegeven. (= mits de brieven voldoende gefrankeerd zijn) <schrijftaal>

In de wagen mogen geen eetwaren worden meegebracht, *tenzij* goed verpakt. (= tenzij de eetwaren goed verpakt zijn) <schrijftaal>

Zoiets kan, *zo* ergens, alleen daar gebeuren. (= zo zoiets ergens kan gebeuren) <schrijftaal>

Deze bladzijde kan, *indien* nodig, worden weggelaten. (= indien het nodig is) <schrijftaal>

Een enkele keer komt een dergelijk voorbeeld zonder volledige bijzin als een vaste uitdrukking ook in de standaardtaal voor:

Je kunt *zo nodig* hier slapen.

Opmerking 1— Als voegwoordelijke uitdrukkingen met veronderstellende en/of voorwaardelijke functie komen bijv. voor: *gesteld dat, stel dat, voor het geval dat, op voorwaarde dat*.—

Opmerking 2— Ook de voegwoorden *of* en *al* kunnen een veronderstellende functie hebben. Omdat die gepaard gaat met toegevende betekenis, worden deze voegwoorden behandeld in 10·3·8·2.— 661

Opmerking 3— Voor *zolang* met voorwaardelijke betekenis: zie 10·3·2·2.— 650

Opmerking 4— Regionaal wordt *mits* ook als voorzetsel gebruikt:

De brieven kunnen *mits* voldoende frankering op de postkamer worden ingeleverd. <regionaal>—

10 · 3 · 8

Voegwoorden van toegeving

10 · 3 · 8 · 1

Voegwoorden met uitsluitend toegevende functie: *al, hoewel, alhoewel, ofschoon*

Van de in de titel genoemde voegwoorden behoren *alhoewel* en *ofschoon* tot de schrijftaal; verder bestaat nog het archaische *schoon*. Ze drukken een toegeving uit, die vaak weinig verschilt van een tegenstelling. Het voegwoord *al* kan voorafgegaan worden door *ook*; het wordt gevolgd door een zin met voor-pv en inversie, terwijl de rompzin na een *al*-zin geen inversie heeft. Voorbeelden:

Ik geloof wel dat er iets bijzonders gebeurd is, (ook) *al* klinken de details van zijn verhaal nogal onwaarschijnlijk.

(Ook) *al* klinken de details van zijn verhaal nogal onwaarschijnlijk, ik geloof wel dat er iets bijzonders gebeurd is.

Hoewel het eten koud geworden was, at ze het allemaal op.

Alhoewel dit aspect nauw met het vorige verbonden is, verdient het een afzonderlijke behandeling. <schrijftaal>

Ofschoon hij autodidact was, stond hij bekend als een van de grootste specialisten op dit gebied. <schrijftaal>

't Scheen dat Jantje wou gaan plukken, *schoon* zijn vader 't hem verbood. <archaisch>

De bovengenoemde voegwoorden kunnen, zoals in deze voorbeelden, een volledige bijwoordelijke bijzin inleiden, maar met uitzondering van *al* komen ze in de schrijftaal ook met beknopte bijzinnen of met onvolledige

zinnen voor. Voorbeelden:

Het eten, *hoewel* koud geworden, smaakte haar uitstekend. <schrijftaal>

Alhoewel nauw met het vorige verbonden, verdient dit aspect een afzonderlijke behandeling. <schrijftaal>

Ofschoon autodidact, stond hij bekend als een van de grootste specialisten op dit gebied. <schrijftaal>

Een enkele maal kan een voegwoord van toegeving op dezelfde manier twee taalelementen verbinden als het nevenschikkende *maar* of *doch*, bijv.:

Dat is een mooi *hoewel* duur cadeau.

Het was maar een kort *hoewel* hevig gevecht.

Evenals bijwoordelijke bijzinnen van veronderstelling of voorwaarde zijn toegevende bijzinnen in het algemeen te vervangen door vooropgeplaatste zinnen zonder voegwoord met voor-pv en inversie; bij een dergelijke vervanging staan in de rompzin dikwijls bijwoorden die een tegenstelling uitdrukken, bijv. *toch*, *niettemin*, *wel* (deze kunnen ook na een voegwoordzin gebruikt worden). Als deze bijwoorden niet aan het begin van de rompzin staan, heeft die geen inversie (zie voor dit zinstype 22·4·2/b). Deze zinnen 971 behoren tot de schrijftaal. Voorbeelden:

Was het eten al koud geworden, ze at het toch met smaak op. <schrijftaal>

Is dit aspect nauw met het vorige verbonden, het verdient niettemin een afzonderlijke behandeling. <schrijftaal>

Opmerking—Als voegwoordelijke uitdrukking met toegevende functie komen bijv. voor: *ondanks dat*, *niettegenstaande dat*, *toegegeven dat*, *daargelaten dat*.—

10 · 3 · 8 · 2

Voegwoorden met veronderstellende en toegevende functie: *of*, *al*

Het voegwoord *of*, in toegevende functie gebruikt, drukt altijd ook een veronderstelling uit; bij *al* is dit mogelijk, maar *al* kan ook als synoniem van bijv. *hoewel* gebruikt worden (zie 10·3·8·1). 660

In *of*-zinnen komen dikwijls bijwoorden als *ook* en/of *al* voor. De zinnen zijn vaak samengesteld uit twee nevenschikte elementen; worden deze verbonden door het nevenschikkende *of*, dan wordt herhaling van *of* bij voorkeur vermeden door in plaats van het (tweede) veronderstellend-toegevende *of* het voegwoord *dat* te gebruiken (vgl. 10·3·1·1, einde). Voor- 645 beelden:

Of je hem al waarschuwt, hij trekt zich er niets van aan.

Of je ook roept en schreeuwt, ik doe toch niet open.

Ik kom in ieder geval, *of* het nou regent *of dat* het mooi weer is.

Het gaat door, *of* je het gelooft *of* niet.

Voor overeenkomstige zinnen met *hetzij*: zie 25·10·2·2/2b.

1134

Het voegwoord *al* kan voorafgegaan worden door *ook*; het wordt gevolgd door een zin met voor-pv en inversie. De *al*-zin veroorzaakt geen inversie in de zin die erop volgt. Voorbeelden:

Al kom je midden in de nacht bij hem, hij is altijd te spreken.
Ook *al* moest ik mijn kinderen uit bedelen sturen, zó'n baan zou ik nooit geaccepteerd hebben!

10 · 3 · 9

Voegwoorden van omstandigheid: *zonder, zonder dat; in plaats van, in plaats (van) dat*

In deze subparagraaf worden slechts twee paren voegwoorden en voegwoordelijke uitdrukkingen vermeld die bijwoordelijke bijzinnen van omstandigheid inleiden. Bij een ruime interpretatie van het begrip 'voegwoordelijke uitdrukking' zijn er nog wel meer woordgroepen te noemen die aan het begin van dergelijke bijzinnen kunnen voorkomen, bijv. *in de veronderstelling dat, laat staan dat*.

Het woord *zonder* wordt alleen voor beknopte bijzinnen als voegwoord gebruikt; voor volledige bijzinnen is *zonder dat* vereist. Voorbeelden:

Zonder op of om te kijken liep hij door.
Hij liep door *zonder dat* hij op of om keek.

Eveneens voor beknopte bijzinnen wordt *in plaats van* gebruikt; in de spreektaal komt *in plaats (van) dat* voor volledige bijzinnen voor. Voorbeelden:

In plaats van eerst te vertellen waar hij voor kwam, begon hij meteen te schelden.
In plaats (van) dat hij nou eerst eens rustig vertelde waar hij voor kwam, begon hij meteen te schelden. <spreektaal>

10 · 3 · 10

Voegwoorden van beperking: *behalve, uitgezonderd; behalve dat; zover, in zover(re), voor zover; dat*

Van de in de titel genoemde voegwoorden en voegwoordelijke uitdrukkingen verbinden *behalve* en *uitgezonderd* geen zinnen, maar woorden of (woord)groepen. Voorbeelden:

Er was niemand *behalve* ik.
Behalve ik waren er nog tien mensen.
Behalve met zijn naaste familie heeft hij met niemand contact.
De brieven moeten *behalve* duidelijk geadresseerd ook voldoende gefrankeerd zijn.
Alle leerlingen hadden hun huiswerk gemaakt, *uitgezonderd* Pieter en Elisabeth Bas.

Vergelijk voor *behalve* ook: 9·3·1/Opmerking 5.

630

De andere voegwoorden en voegwoordelijke uitdrukkingen leiden bijwoordelijke bijzinnen in, bijv.:

Behalve dat ik me ziek voel, heb ik ook nog ruzie met mijn burens.
Het weer was uitstekend, *behalve dat* er nogal veel wind was.
Alles gaat goed, *zover* ik weet.
Voorzover ze niet over bevoegde leerkrachten beschikten, mochten deze scholen geen einddiploma's meer uitreiken.
Vertaling van een gedicht is slechts mogelijk *in zoverre* het dichterlijk vermogen van de vertaler met dat van de oorspronkelijke auteur verwant is.

De gebruiksmogelijkheden van *dat* zijn beperkt; gewoon zijn in ieder geval achteraan geplaatste zinnen met een vorm van *weten* als gezegde:

Komt zij uit Haarlem, *dat* u weet?
Niet *dat* ik weet.

De voegwoorden *zover*, *in zover(re)* en *voor zover* (de beide laatste worden ook wel aaneengeschreven) komen ook met beknopte bijzinnen of onvolledige zinnen voor. Voorbeelden:

(*Voor*)*zover* (mij) bekend heeft er niemand gesolliciteerd.
Voorzover niet de stad uit, zijn alle leerlingen komen helpen.

10 · 3 · 11

Voegwoorden van verhouding: *naargelang*, *naarmate*; *hoe* (... *hoe*), *hoe* (... *des te*)

De voegwoorden *naargelang* (dat door *al* voorafgegaan kan worden) en *naarmate* leiden bijwoordelijke bijzinnen in. Voorbeelden:

Naargelang hij ouder werd, werd hij bezadiger.
We horen de ene of de andere klank, *naargelang* het woord met of zonder klemtoon wordt uitgesproken.
De dagen lengen *naarmate* de nachten korten.
Dit materiaal zet uit *naarmate* het verhit wordt.

Van de combinaties *hoe ... hoe* en *hoe ... des te* is het eerste *hoe* een onderschikkend voegwoord. Als deze combinaties zinnen verbinden, is de eerste zin een bijwoordelijke bijzin, de tweede een rompzin. Na *des te* heeft deze rompzin bij voorkeur voor-pv met inversie, na *hoe* achter-pv. De andere volgordes komen echter ook voor. Na beide leden van de combinaties *hoe ... hoe* en *hoe ... des te* volgt een adjectief of bijwoord in comparatiefvorm. Voorbeelden:

Hoe verder men komt, *des te* woester wordt het landschap.
Hoe langer ik ernaar kijk, *des te* mooier ga ik het vinden.
Hoe langer ik ernaar kijk, *hoe* mooier ik het ga vinden.

De combinatie *hoe ... hoe* kan ook alleen twee adjectieven of bijwoorden in comparatiefvorm verbinden, of twee substantiefgroepen die elk een dergelijk adjectief of bijwoord bevatten. Voorbeelden:

Hoe verser, *hoe* lekkerder.
Hoe ouder, *hoe* gekker.
Hoe groter huis, *hoe* meer rommel.
Hoe meer zielen, *hoe* meer vreugd.

10 · 3 · 12

Voegwoorden van vergelijking

10 · 3 · 12 · 1

alsof, of, als (niet-werkelijkheid)

De voegwoorden *alsof, of* en *als* leiden bijwoordelijke bijzinnen in. Na *alsof* en *of* volgt een zin met achter-pv, na *als* in de hier bedoelde functie een zin met voor-pv en inversie; deze laatste constructie behoort tot de schrijftaal. Door deze voegwoorden wordt de tweede term van de vergelijking (datgene waarmee iets anders vergeleken wordt) voorgesteld als niet-werkelijk. Voorbeelden:

Hij maakte een gebaar *alsof* hij het boek naar mijn hoofd wou gooien.
Ze gedraagt zich *of* ze hier de baas is.
U spreekt over die diefstal *als* was het een kleinigheid. <schrijftaal>

Over het gebruik van de werkwoordstijden na deze voegwoorden: zie 8·4·7·5/1b.

468

In de vaste uitdrukking *als het ware*, die als bijwoordelijke bepaling fungeert en tot de standaardtaal behoort, heeft *als* geen inversie. Ook het enkele woord *als* kan soms met de functie van *als het ware* gebruikt worden. Vergelijk:

Het was als ware hij met stomheid geslagen. <schrijftaal>
Hij was als het ware met stomheid geslagen.
Hij was als met stomheid geslagen.

10 · 3 · 12 · 2

als, zoals, gelijk, evenals, zo (gewone vergelijking)

Van de in de titel vermelde voegwoorden wordt *zo* zeer beperkt gebruikt. Twee voorbeelden (met in (1) het bijwoord *zo* aan het begin van de rompzin):

- (1) *Zo* aardig het voor één keer is, zo vervelend is het op den duur.
- (2) *Zo* de ouden zongen, piepen de jongen.

In plaats van (1) is gebruikelijker: *Zo aardig als het voor één keer is ...*; in plaats van (2): *Zoals de ouden zongen ...*

Het voegwoord *gelijk* behoort tot het regionaal of archaisch taalgebruik, bijv.:

- (3) Hij heeft een leven *gelijk* een grote heer. <regionaal>
- (4) Uw wil geschiede, *gelijk* in de hemel, also ook op de aarde.
<archaisch>

De in deze subparagraaf besproken voegwoorden kunnen gevolgd worden door bijwoordelijke bijzinnen, maar ook door woorden of (woord)groepen. Het voegwoord *als* komt vrijwel alleen aan het begin van een bijzin voor als er in de rompzin een woord als *zo*, *even*, *de/hetzelfde* staat, waarbij *als* aansluit. Vergelijk:

- (5a) Reken het maar *zo* uit *als* je het op school geleerd hebt.
- (5b) Reken het maar uit *zoals* je het op school geleerd hebt.
- (5c) Reken het maar uit *als* je het op school geleerd hebt. <uitgesloten>
- (6a) Ik doe het op *dezelfde* manier *als* ik het gisteren deed.
- (6b) Ik doe het *zoals* ik het gisteren deed.
- (6c) Ik doe het *als* ik het gisteren deed. <uitgesloten>

Wat de betekenis van deze voegwoorden betreft, kan onderscheid gemaakt worden tussen de 'beperkende' (zoals hieronder in de (a)-zinnen) en de 'uitbreidende' functie (zoals in de (b)-zinnen):

- (7a) Reken het gemiddelde maar uit *zoals* je dat op school geleerd hebt.
- (7b) Reken het gemiddelde maar uit, *zoals* je dat op school geleerd hebt.
- (8a) Hij is geen timmerman *zoals* zijn vader.
- (8b) Hij is geen timmerman, *zoals* zijn vader.

In (7a) betekent de bijzin 'op de manier die je op school geleerd hebt'; in (7b): 'dat heb je (immers) op school geleerd'. Zin (8a) wil zeggen 'Hij is niet zo'n goede (of slechte) timmerman als zijn vader'; zin (8b): 'Hij is geen timmerman, wat zijn vader wel is (of was)'. (Op zichzelf beschouwd kan (8b) ook betekenen: 'Hij is geen timmerman, wat zijn vader ook *niet* is (of was)'. Deze betekenis zou duidelijkheidshalve eerder weergegeven worden met: ... *evenmin als zijn vader*; vgl. (11b).)

Van de genoemde voegwoorden kan *evenals* alleen 'uitbreidende' betekenis hebben, de andere ook 'beperkende'. De betekenis van *evenals* is 'zoals ook'. Vergelijk:

- (9a) Hij is timmerman, *zoals* zijn vader.
- (9b) Hij is timmerman, *evenals* zijn vader.
- (10a) Hij is een timmerman *zoals* zijn vader.
- (10b) Hij is een timmerman *evenals* zijn vader. <uitgesloten>
- (11a) Hij is geen timmerman, *zoals* zijn vader. (= 8b)
- (11b) Hij is geen timmerman, *evenals* zijn vader. <twijfelachtig>

(10b) is uitgesloten omdat *evenals zijn vader* niet kan betekenen 'op de manier van zijn vader'. (11b) is twijfelachtig omdat *evenals (= zoals ook) zijn vader*

vreemd aansluit bij *Hij is geen timmerman*; hier zou verwacht worden *evenmin als zijn vader*. Enkele andere voorbeelden:

- (12) Wees arglistig *als* een slang, voorzichtig *als* een duif, dapper *als* een leeuw.
- (13) Ik weet niet wat dit voor een beest is, maar het brult *zoals* een leeuw.
- (14) Een gedicht *als* 'Mei' is natuurlijk niet te vergelijken met een roman *als* 'De kleine Johannes'.
- (15) Buitenlandse dagbladen, *zoals* 'Le Monde', 'The Times', de 'Pravda', kun je hier overal krijgen.

In een zin als (15) nadert de betekenis van *zoals* tot 'bij voorbeeld'.

10 · 3 · 12 · 3 *als* (hoedanigheid)

Het voegwoord *als* met een betekenis die te omschrijven is als 'in de functie van', '... zijnde', wordt wel 'voegwoord van hoedanigheid' of 'voegwoord van gesteldheid' genoemd. Het wordt alleen door woorden of (woord)groepen gevolgd, niet door bijzinnen. Het komt veel voor bij zinsdelen die bepaling van gesteldheid zijn. In de twee voorbeelden hieronder komt *als* in de (a)-zinnen in de hier bedoelde functie voor; in de (b)-zinnen is het gewoon vergelijkend (zoals in 10·3·12·2):

664

- (1a) Petrus wordt *als* heilige vereerd.
- (1b) De overleden popzanger wordt *als* een heilige vereerd.
- (2a) *Als* advocaat kan ik het hier niet mee eens zijn.
- (2b) Hij praatte *als* een advocaat, maar het hielp niets.

Andere voorbeelden:

- (3) *Als* politiek manifest sla ik dit boek hoger aan dan *als* roman.
- (4) We zullen dit maar *als* een vergissing beschouwen.
- (5) *Als* kind ben ik daar vaak geweest.

In (5) krijgt *als* temporele waarde ('toen ik een kind was'). Een vaste uitdrukking met *als* in de hier bedoelde functie is *als zodanig*, bijv.:

- (6) Frans moet een begaafd musicus zijn, maar ik ken hem niet *als zodanig*.

10 · 3 · 12 · 4 *dan, als* (ongelijkheid)

Om de ongelijkheid van twee elementen aan te duiden na de vergrotende trap van een adjectief of bijwoord of na de woorden *ander* en *anders*, alsmede in de betekenis 'behalve' na ontkennende woorden als *niemand*, *niets*, worden de voegwoorden *dan* en *als* gebruikt. Ze kunnen woorden, (woord)groepen en bijzinnen inleiden. In geschreven taal komt meestal *dan* voor; het heeft in

ieder geval de voorkeur als herhaling van *als* erdoor voorkomen wordt (zie zin (3) in 10·3·12·3). Het voegwoord *als* is in deze functie niet voor alle 666 taalgebruikers aanvaardbaar. Voorbeelden:

Zijn zusje is al groter *als* hij.
Jij doet het heel anders *dan* ik het gedaan heb.
Er was niemand in de kerk *dan* de pastoor en de organist.

Opmerking— In strijd met de regels wordt *dan* ook wel gebruikt om gelijkheid aan te duiden (zoals *als* in 10·3·12·2), bijv.: 664

Zij is toch niet even groot *dan* haar broertje?
Dit is niet zozeer moeilijk *dan* wel ingewikkeld. —

10 · 3 · 13

Voegwoorden van modaliteit: *zoals, gelijk, naar*

De in de titel vermelde voegwoorden leiden bijwoordelijke bijzinnen, beknopte bijzinnen of onvolledige zinnen in. De voegwoorden *zoals* en *gelijk* enerzijds en *naar* anderzijds zijn meestal niet onderling verwisselbaar; *gelijk* behoort tot de schrijftaal of tot het regionale taalgebruik. Voorbeelden:

Hij is gezakt, *zoals* ik al voorspeld had.
Hij is gezakt, *zoals* te verwachten.
Zoals thans vaststaat, is de hele bemanning omgekomen.
Naar wij vernemen, zal de benzineprijs binnenkort weer verhoogd worden.
Je hebt toch niet de hele tijd op mij gewacht, *naar* ik hoop?
Hij is *naar* het schijnt weer helemaal de oude.

In de vaste uitdrukkingen *zoals bekend* en *zoals gebruikelijk* wordt *zoals* (ook *gelijk* is hier mogelijk) gevolgd door een enkel adjectief.

I I

De interjectie (het tussenwerpsel)

- 11 · 1 Inleiding – 670
- 11 · 2 Soorten interjecties – 671
- 11 · 2 · 1 Indeling naar de vorm – 671
- 11 · 2 · 2 Indeling naar de betekenis – 671
- 11 · 2 · 2 · 1 Niet-betekenisdragende interjecties – 671
- 11 · 2 · 2 · 2 Betekenisdragende interjecties – 672
 - I Noodzakelijk emotionele interjecties – 672
 - II Niet-noodzakelijk emotionele interjecties – 673
- 11 · 3 Gebruik van de interjecties – 675
- 11 · 3 · 1 Vóór de zin – 675
- 11 · 3 · 2 Achter de zin – 676
- 11 · 3 · 3 In de zin – 676

I I · I

Inleiding

Woorden als *ach*, *verdorie*, *hoera*, *kukeleku*, *foei* enz. worden interjecties of tussenwerpsels genoemd. In de reeks van de tien woordsoorten neemt deze categorie een heel aparte plaats in.

De interjecties onderscheiden zich vooral *syntactisch* van de andere woordsoorten, doordat ze geen enkele syntactische verbindingsmogelijkheid hebben: ze fungeren nooit als lid van een woordgroep of als zinsdeel en staan dus altijd buiten de grammatische structuur van een zin. De interjectie heeft namelijk zelf de waarde van een zelfstandige taaluiting en kan het best omschreven worden als een uitroepende zin.

Ook woorden die tot andere woordsoorten behoren, kunnen soms als zelfstandige taaluitingen optreden, dus zinswaarde hebben (*Doorlopen! Opgestapt! Binnen! Stom! Stille!*). We beschouwen een woord echter alleen als interjectie wanneer het altijd of meestal op deze manier gebruikt wordt. Soms kan een woord zowel tot de interjecties als tot een andere woordsoort behoren. Zo wordt het woord *helaas* in het eerste van de onderstaande voorbeelden als bijwoord (getuige de inversie), in het tweede als interjectie gebruikt:

Helaas was hij weer te laat.
Helaas! Hij was weer te laat.

Wat de *betekenis* betreft, maken we een onderscheid tussen klanknabootsende en niet-klanknabootsende interjecties. De eerste hebben geen betekenis. *Kukeleku* bijv. is niets anders dan de weergave van het geluid door een haan voortgebracht en *tiktak* de weergave van het tikken van een klok. De andere interjecties hebben zinsbetekenis; ze drukken een houding uit t.o.v. de werkelijkheid.

Over de *vorm* van interjecties valt op te merken dat ze geen vormveranderingen kunnen ondergaan. Hoogstens kunnen ze, ter versterking, herhaald worden, bijv. *jaja*, *nounou*, *o-o-o!*

Naar de *klank* ten slotte vormen de tussenwerpsels de enige woordsoort waartoe ook woorden behoren:

- zonder klinker: *pst*, *pf*, *st*;
- met klanken die in ons alfabet niet voorgesteld kunnen worden: *t* of *t-t*, uitgesproken als een zgn. 'click', d.i. een soort van ingeademde *t*; *brr*, waarbij door *rr* een trilling van de lippen wordt aangegeven;
- die eindigen op een ongespannen klinker, bijv. *bah*, *he*.

11.2 Soorten interjecties

11.2.1

Indeling naar de vorm

Veel interjecties zijn één-lettergrepig. Ze kunnen wel herhaald worden: *nounounou, hèhè, t-t* ('click'), *jaja*, enz. Daarnaast zijn er twee- of meerlettergrepige tussenwerpsels; daartoe behoren:

- samenstellingen waarvan de componenten niet identiek zijn en afzonderlijk kunnen voorkomen: die componenten zijn niet noodzakelijk interjecties: *welja, jawel; nee maar, toe maar*;
- versteende groepen en zinnen, bijv. *heremijntijd, hemeltjelijf, welterusten, goeiemorgen; God bewaar me, lieve hemel*.

De meerlettergrepige interjecties worden, zoals uit de voorbeelden blijkt, soms als één woord, soms als meer woorden geschreven.

11.2.2

Indeling naar de betekenis

Het in de inleiding gemaakte onderscheid tussen klanknabootsende en niet-klanknabootsende interjecties valt samen met dat tussen niet-betekenisdragende en betekenisdragende tussenwerpsels.

11.2.2.1

Niet-betekenisdragende interjecties

Deze interjecties zijn een nabootsing van klanken voortgebracht door mensen, dieren of voorwerpen, ofwel er wordt een beweging mee weergegeven of begeleid. Voorbeelden:

Menselijke geluiden:

lachen: *haha, hihi, hoho*
niezen: *hatsjie*

hikken: *hik*
kuchen: *hm, hum, hem*

Dierlijke geluiden:

koe: *boe, beuh*
schaap: *mèèè*
ezel: *i-a*
kat: *miauuw*
hond: *waf, woef* (en combinaties daarvan)

kikker: *kwaak, kwak*
vogel, muis: *piep*
kraai: *krakra*
mus, krekel: *tsjilp, tsjirp*
haan: *kukeleku*

Andere geluiden:

tikken van een klok enz.: *tiktak...*, *tikketakke...*

luiden van een klok: *bim, bam, bom* (of combinaties daarvan)

bel: *klingelingeling, tingelingeling*

huisbel, telefoon: *tring, ring*

schieten: *pief, paf, poef* (of combinaties daarvan); *taktaktak ...; pang, peng*

trein: *tsjoek, tsjoektsjoeke ...*

auto: *vroem, tuftuftuf...*

geluid van een slag of klap: *pats, klets, bom, boem*

Bewegingen:

gezegd bij het springen, enz.: *hop, hopla, hoplala, hoeps, woeps*

snelheid: *wam*

11 · 2 · 2 · 2

Betekenisdragende interjecties

Bij deze categorie kan men een onderscheid maken tussen interjecties waarmee een spreker iemand iets te kennen geeft – hij wil iemand iets vragen, meedelen, bevelen of toewensen – , en tussenwerpsels waarmee de spreker louter emotioneel reageert op lichamelijke of geestelijke ervaringen. De eerste reeks bestaat dus uit interjecties met een communicatieve functie: ze kunnen niet gebruikt worden buiten de gesprekssituatie, er is een hoorder nodig tot wie de mededeling, de vraag enz. gericht is. De tussenwerpsels van de tweede reeks hoeven geen communicatieve functie te hebben: er is niet noodzakelijk een hoorder bij de uiting betrokken. Die van de eerste reeks noemen we ‘niet-noodzakelijk emotionele interjecties’; ze worden behandeld onder 11. De andere noemen we ‘noodzakelijk emotionele interjecties’; ze komen onder 1 aan de orde.

1 Noodzakelijk emotionele interjecties

Hieronder volgt eerst een lijst van veel gebruikte interjecties, die gerangschikt zijn volgens de emoties waarmee ze gepaard gaan:

pijn: *au, ai*

koude: *brr, hu*

warmte: *pf, oef*

genot: *mm, a, o*

verlichting: *oef, goddank, hehe (hèhè)*

verbazing, verwondering, verrassing: *o, olala, hoho, hee (hé), jonge, sjonge, tsjonge, asjemenou*; verder krachttermen e.d. (zie hieronder)

herkenning, vervulling van een verwachting: *a, ha, aha*

vreugde: *a, o, hoera, joepie*

spot, ironie: *ph, pf*

medelijden: *ach, och, ocharme, ochot*

verdriet, zorg: *ach, och*; verder krachttermen e.d.

afkeer, tegenzin: *bah, shit*; verder krachttermen e.d.

ontgoocheling: *helaas, ochot, hè*; verder krachttermen e.d.

gelatenheid: *enfin, afijn*

Opmerking—In de *Woordenlijst van de Nederlandse Taal* komen alleen de spellingen *he* en *hee* voor. Vóór het verschijnen van de *Woordenlijst* werd vrijwel altijd *hè*, resp. *hé* geschreven, welke spellingen ook nu nog de meest gebruikelijke zijn. —

Enkele tussenwerpsels, zoals *(h)a*, *(h)o*, *ach*, *och* en *nou*, hebben een weinig gespecialiseerde functie: welke emotie bedoeld wordt, moet blijken uit de intonatie en uit context en/of situatie. Dit geldt ook voor krachttermen, (bastaard)vloeken en verwensingen, die veelal de hierboven aangeduide emoties uitdrukken, maar soms ook andere, zoals vreugde, genot enz. Voorbeelden:

Krachttermen:

deksels, donders; hemel, hemeltje(lief), lieve hemel, enz.; heremijntijd; jesus, jesus-christus, (vervormingen:) jasses, jakkes, ajasses, ajakkes, jee, jeetje, jeminee; god, godstamebij, godallemachtig, (vervormingen:) chot, chut, gut, gunst, grutjes, gommenikkie, gossie, gossiemijne

(Bastaard)vloeken:

godverdomme, snotverdomme, gadverdamme, goddomme, verdomme, verdorie, jandorie, potdorie, enz.; sapperloot, sapperdekriek, (of met *sakker-* i.p.v. *sapper-*;) sakkerju, sakkernondeju, enz.

Verwensingen (als louter emotionele uitroepen):

barst, stik, val dood, verrek

II *Niet-noodzakelijk emotionele interjecties*

Deze interjecties kunnen we indelen naar hun mededelend, bevelend, vragend of ander karakter.

A Mededelingen

- om afkeuring uit te drukken: *foei*, *t* (click)
- om te antwoorden op een vraag, of, in het algemeen, om te reageren op een uiting van een andere spreker:
 - bevestiging: *ja*, *welja*, *jawel*, *mm*, *en of*, *nou en of*
 - ontkenning: *nee*, *neen*, *welnee*
 - twijfel: *nja*, *tja*, *nou...*
 - afpraak: *oké* (*okee*, *OK*), *okido*

Deze tussenwerpsels, alsook de noodzakelijk emotionele uit 1 hierboven, worden ook aangewend om alleen maar te signaleren dat men een gesprek volgt, nl. door te laten blijken dat men akkoord gaat, begrijpt, twijfelt, meevoelt, enz.

B Bevelen, aanmaningen, aansporingen

- om stilte te verkrijgen: *st*, *ss*, *sj*, *sjt*
tegen dieren: *koest*
- om de aandacht te verkrijgen: *hé*, *héla*, *hola*, *hédaar*, *pst*, *ahoi* (= uitroep waarmee men schepen praaft), *zeg*

- om dieren te lokken (lokroepen), bijv.:
katten: *poes-poes*
kippen: *kiep-kiep*
varkens: *kuus-kuus, koes-koes*
- om dieren weg te jagen: *ksj, vort*
- om paarden aan te sporen: *ju, t-t* (click met de zijkant van de tong)
- bevel te stoppen: *halt, ho*
- algemene aansporingen: *toe, toe nou, komaan*
- verwensingen (ironische bevelen): *barst, stik, val dood, verrek*

c Vragen

- om verduidelijking of herhaling te vragen wanneer men iets niet goed heeft begrepen: *wat?, hè?, excuseer?, pardon?, sorry?*
- om instemming te vragen: *niet?, nietwaar?, hè?, wel?*

d Formules voor sociaal verkeer

Een restgroep bestaat uit allerlei formules voor sociaal verkeer, zoals groetformules, die soms het karakter van wensende zinnen hebben:

- formules voor begroeting en afscheid:
dag, morge(n), goeiedag, goeiemorgen, goeiemiddag, goeienavond, goeienacht (of de meer formele vormen met *goede-*); welterusten, slaap wel; welkom; tot ziens, tot kijk; hallo, tabee, dààg, saluut, ajuus, aju, hee, hoi, doeg, doei; adieu, vaarwel; houdoe
- gelukwensen:
gefeliciteerd, hartelijk gefeliciteerd, proficiat
- heildronken:
gezondheid, proost, prosit, santé
- verontschuldigen:
excuseer, pardon, sorry, neem me nie(t) kwalijk
- formules bij geven en krijgen:
dank u, dank u wel, dank je, dank je wel, hartelijk dank; asjeblijft, alstublieft
- als opening van een telefoongesprek:
hallo
- goedkeuring van het publiek:
bravo.

Aparte vermelding verdienen nog de interjecties *hè, hoor* en *zeg* met versterkende waarde: zie 11·3·2.

676

11.3 Gebruik van de interjecties

De interjecties worden ofwel los van andere taaluitingen gebruikt, ofwel ze worden met een andere uiting gecombineerd. Worden ze als losse, geïsoleerde taaluitingen gebruikt, dan moet de waarde van bepaalde interjecties blijken uit de situatie (zie 11.2.2.2/1). Zo kan *o!* bewondering uitdrukken, bijv. bij het aanschouwen van vuurwerk, maar ook ontgoocheling, verwondering enz. Tussenwerpsels die nooit los gebruikt worden, zijn bijv. *hoor*, *niet* en *nietwaar*.⁶⁷²

Worden de tussenwerpsels gecombineerd met een (andere) zin, dan zijn er wat hun plaats betreft drie mogelijkheden: ze staan voor, achter of in die zin.

11.3.1 Vóór de zin

Gecombineerd met een zin staat een interjectie er meestal voor, waarbij de interjectie als eerste woord behandeld wordt en gevolgd wordt door een komma; de zin begint dan niet met een hoofdletter. Enkele tussenwerpsels zoals *komaan* en *welaan* (*dan*), kunnen alleen maar vooraan staan. Voorbeelden:

Komaan, je hebt nog een heel leven voor je.
Och, ik heb er geen zin in.
Toe, ga nu maar!
Ach, was ik maar bij moeder thuis gebleven!
Jeetje, wat is dat mooi.
Sapperloot, dat is zwaar werk!

Soms blijkt de subjectieve houding van de spreker t.o.v. de volgende uiting uitsluitend uit het tussenwerpsel. Vergelijk:

Jasses, daar is Tom al!
Aha, daar is Tom al!

De interjecties *ja*, *jawel*, *welja*, *nee(e)*, *nja* enz., als reactie op een vraag of uitspraak, kunnen voorafgaan aan een zin die de uitdrukkelijke formulering bevat van wat door het tussenwerpsel wordt aangegeven:

- A Heb jij de krant opgegeten?
- B *Nee*, dat heb ik niet gedaan.

Interjecties kunnen voorafgaan aan zinnen en zinsequivalenten, dus ook aan andere interjecties (bijv. *O nee*), en aan aansprekingen. Antwoordinterjecties (bijv. *ja* en *nee*) en groetformules worden vaak gecombineerd met een aanspreking:

Ja dokter.
Zeker sire.
Dag mevrouw.
Goemorgen meneer Verkwil.

11 · 3 · 2

Achter de zin

Interjecties die altijd achter een zin staan, zijn *hoor*, *nietwaar* en *niet*.

Wanneer achter een zin de interjecties *hè*, *niet*, *nietwaar* of *wel* staan, dan duidt de spreker daarmee aan dat hij om bevestiging vraagt. Na negatieve zinnen wordt *hè* of *wel* gebruikt; men verwacht dan als antwoord 'nee'. Voorbeelden:

Indrukwekkend kun je het niet noemen, *hè*?
U gelooft me niet, *wel*?

Op positieve zinnen volgen *hè*, *niet* en *nietwaar*; de spreker verwacht het antwoord 'ja'. Voorbeelden:

Het is een schatje, *hè*?
Liesbeth doet het uitstekend, *nietwaar*?

De interjecties *hoor*, *hè* en *zeg* hebben een zekere versterkende waarde; ze kunnen behalve op beweringen ook volgen op aansporingen, bevelen enz.:

Loop maar gauw door, *zeg*!
Afblijven, *hoor*!
Flink zijn, *hè*!
Vanavond ben ik wat later, *hoor*!

Ten slotte valt nog te vermelden dat ook noodzakelijk emotionele interjecties achterop geplaatst kunnen worden. De spreker verwoordt dan zijn houding t.o.v. de inhoud van de voorafgaande zin. Vergelijk:

Daar is Pieter, *hoera*!
Daar is Pieter, *verdorie*!

11 · 3 · 3

In de zin

Interjecties die in de zin staan, maken geen deel uit van die zin. Ze hebben de waarde van tussengevoegde zinnen. Vaak, maar niet altijd, wordt de interjectie voorafgegaan en gevolgd door een pauze. Voorbeelden:

Haar stem klonk, *ach*, zo verdrietigjes.
Tom Poes is *o* zo slim.

Verder kunnen interjecties gebruikt worden in de directe rede, of op een manier die daarmee veel verwantschap vertoont, met name in combinatie met de werkwoorden *doen (van)* en *gaan (van)*. Voorbeelden:

‘Tsjoeek’, zei de trein.
Tsjoeek, deed de trein.
De trein deed van: tsjoeeketsjoeeketsjoeek.
Het gaat van tiktak tiktak.
‘Tingelingeling’ ging het de hele tijd.

Opmerking— Sommige interjecties kunnen ook als bijwoorden voorkomen. Dat is bijv. het geval met *helaas*, *goddank*, *niet*, *wel* en enige klanknabootsende interjecties. In de (a)-zinnen hieronder worden ze als bijwoord gebruikt; in de (b)-zinnen als tussenwerpsels:

- (ia) *Pats* ging de deur dicht.
- (ib) *Pats!* De deur ging dicht.
- (iia) *Bom* lag ie op de grond.
- (iib) *Bom!* Hij lag op de grond.
- (iiia) *Goddank* is hij gered.
- (iiib) *Goddank*, hij is gered.

De woorden *pardoes*, *holderdeholder*, *kriskras* en *zigzag* zijn altijd bijwoorden. In een zin vervullen ze de functie van bijwoordelijke bepaling:

Hij viel *pardoes* in het water.
Pardoes viel hij in het water.
Pardoes! Hij viel in het water. <uitgesloten>—

Deel twee *De woordgroep*

I 2

De woordgroep: algemeen

- 12 · 1 Inleiding – 682
- 12 · 2 Bouw van de woordgroep: kern en bepalingen – 683
- 12 · 3 Uitwerking van de definitie – 684
- 12 · 4 Woordgroepen in groter verband – 687
- 12 · 5 Woordgroepen en constituenten – 688
- 12 · 6 Overzicht van de woordgroepen – 689

12·1

Inleiding

Onder een woordgroep verstaan wij een reeks van twee of meer woorden die zowel syntactisch als naar de betekenis één geheel vormt en die in de zin dezelfde functie kan vervullen als een van de samenstellende delen. Deze definitie wordt in 12·3 verder uitgewerkt. Hieronder worden eerst de daar- 684 bij gebruikte termen voor de samenstellende delen geïntroduceerd.

In de volgende zinnen kan men voorbeelden van woordgroepen aantreffen (de gecursiveerde gedeelten – de eerste zin bevat twee woordgroepen):

Mijn zusje heeft onlangs *haar eerste kindje* gekregen.
Het is vandaag *erg warm*.
Heb jij *iets eetbaars* in huis?
Soep uit blik lust ze niet.

Bouw van de woordgroep: kern en bepalingen

Een woordgroep is opgebouwd uit een woord dat men de kern noemt, en één of meer andere elementen, die men bepalingen noemt. We illustreren dit met een voorbeeld. In de volgende zin:

- (1) Onze grammatica lijkt *omvangrijk* te zullen worden.

kan het adjectief *omvangrijk* d.m.v. een bijwoord, bijv. *nogal*, worden uitgebreid tot een woordgroep, zodat we krijgen:

- (1a) Onze grammatica lijkt *nogal omvangrijk* te zullen worden.

Men benoemt een woordgroep naar z'n kern. *Nogal omvangrijk* is dus een adjectiefgroep. Hierin is het bijwoord *nogal* de bepaling.

Een bepaling kan een woord zijn, zoals in het voorbeeld hiervoor, maar ze kan zelf ook uit een woordgroep bestaan (bijv. dat soort *lastige vragen*) of uit een zin (bijv. de jongen *die gisteren in de bioscoop zat*).

Men kan de bepalingen onderscheiden naargelang van de plaats die ze t.o.v. de kern innemen. Alles wat vóór de kern komt heet voorbepaling, alles wat erna komt heet nabepaling (zie de laatste twee voorbeelden). Bepalingen die voor een deel vóór de kern staan en voor een deel achter de kern, noemen we omsluitende bepalingen. Een voorbeeld van zo'n omsluitende bepaling is het geursiveerde gedeelte in de bijwoordgroep:

zo gauw mogelijk

Opmerking—Soms onderscheidt men ook nog zgn. vrije bepalingen, die (schijnbaar) willekeurig vóór of achter een kernwoord kunnen staan. Men bedoelt hiermee woordjes als *ook*, *zelfs*, *pas*, *maar*, e.d. Dergelijke oordeelspartikels zullen wij in het ruimere kader van de woordvolgorde in de zin behandelen. Zie hiervoor 22·5·8·3.—

1006

In een woordgroep kunnen verschillende bepalingen tegelijk optreden. Ze nemen dan vaak een vaste positie t.o.v. elkaar in. Deze onderlinge volgorde wordt besproken bij de respectieve woordgroepen.

I 2·3

Uitwerking van de definitie

Een woordgroep vormt een betekenis-eenheid in die zin dat de bepalingen een nadere precisering, een identificering, een beperking, enz. van de kern zijn.

Syntactisch kan het eenheidskarakter van een woordgroep tot uitdrukking komen door de onmiddellijke opeenvolging van de delen ervan in een zin. De delen hoeven echter niet altijd direct bij elkaar te staan. (Zie hiervoor hoofdstuk 22.) In de zinnen (2) en (3) staan delen van een substantiefgroep los van elkaar. 909

(2) *Pinguïns* heb ik *een heleboel* gezien aan de Zuidpool.

(3) Je hebt toch *dat artikel* gelezen *over Bakoenin*?

Dat de gecursiveerde elementen in de respectieve zinnen één groep uitmaken, blijkt uit de mogelijkheid om ze samen helemaal naar voren in de zin te verplaatsen, bijv.

(2a) *Een heleboel pinguïns* heb ik gezien aan de Zuidpool.

(3a) *Dat artikel over Bakoenin* heb je toch gelezen?

Wat hun functie in de zin betreft kunnen woordgroepen gebruikt worden als zinsdeel of als zinsdeelstuk. Voorbeelden van de eerste mogelijkheid treft men in de zinnen (1a) tot en met (3a) hierboven aan. In zin (1a) heeft de adjectiefgroep de functie van naamwoordelijk deel van het gezegde, in (2) en (3) is de substantiefgroep telkens lijdend voorwerp. Het tweede geval doet zich voor als de betrokken woordgroep zelf deel is van een grotere woordgroep, bijv. een adjectiefgroep als voorbepaling in een substantiefgroep:

(4) (Het is) een *erg mooie* uitvoering.

De adjectiefgroep *erg mooie* is hier een stuk van het naamwoordelijk deel van het gezegde.

In principe kan de kern van een woordgroep op precies dezelfde manier als de hele groep functioneren in de zin. De bepaling alléén kent die mogelijkheid niet. Zo is naast zin (4) wel mogelijk

(4a) Het is een – *mooie* uitvoering.

maar niet

(4b) Het is een *erg* – uitvoering. <uitgesloten>

Naast elkaar kunnen ook voorkomen de zinnen

- (5) Ik moet *zo gauw mogelijk* weg.
- (5a) Ik moet – *gauw* – weg.

maar uitgesloten is

- (5b) Ik moet *zo – mogelijk* weg. <uitgesloten in de betekenis van (5)>

Een bepaling is met andere woorden misbaar, maar de kern van een groep kan nooit weggelaten worden.

Een en ander impliceert niet dat het kernwoord van een groep onder alle omstandigheden in z'n eentje, als los woord, in een zin kan functioneren. Er dient rekening gehouden te worden met de specifieke eisen voor het gebruik die een woordsoort waartoe het kernwoord behoort, stelt. Een voorzetsel treedt bijvoorbeeld altijd op als deel van een voorzetselconstituent (*in de kast, met jou*, enz.). Zie hiervoor 9.1. Een andersoortig voorbeeld vormt de substantiefgroep. Hierin zijn niet alle bepalingen altijd zonder meer weg- 618
laatbaar, blijktens de volgende paren zinnen:

- (6) Heb je *dat artikel* gelezen?
- (6a) Heb je – *artikel* gelezen? <uitgesloten>
- (7) Neem maar *een stoel*.
- (7a) Neem maar – *stoel*. <uitgesloten>

(Kern)substantieven die gebruikt worden als enkelvoudige telbare soortnaam, worden namelijk verplicht voorafgegaan door een lidwoord (of een voornaamwoord of een genitief). Zie voor bijzonderheden hieromtrent hoofdstuk 3. Men kan stellen dat dergelijke determinerende voorbepalingen 111
deel uitmaken van de kern.

Ten aanzien van het onderscheid tussen kern en bepalingen doen zich nog meer problemen voor. Bij bepaalde groepen blijkt meer dan één woord de functie van het geheel over te kunnen nemen. Bedoeld worden o.m. sommige types bijstelling zoals het geursiveerde gedeelte in

- (8) Brezjnev, *de president van de Sovjetunie*, is overleden.

en hiermee verwante bepalingen in bijwoordgroepen zoals in

- (9) Buiten, *in de tuin*, wil ik volgend jaar fuchsia's planten.

In deze gevallen kan zowel het gedeelte voor de eerste komma als het gedeelte tussen de beide komma's alleen voorkomen, blijktens de zinnen

- (8a) *Brezjnev* is overleden.
- (8b) *De president van de Sovjetunie* is overleden.
- (9a) *Buiten* wil ik volgend jaar fuchsia's planten.
- (9b) *In de tuin* wil ik volgend jaar fuchsia's planten.

Bovendien is soms omkering mogelijk van de volgorde van de samenstellende delen van zo'n groep. Vergelijk met zin (8):

(8c) De president van de Sovjetunie, Brezjnev, is overleden.

In deze zin kan *Brezjnev* nu beschouwd worden als een nadere precisering (als een nabepaling) bij een woordgroep *de president van de Sovjetunie*, die in haar geheel als kern van de grotere groep te beschouwen is. Zie verder bij de substantiefgroep (13·4·1) en de bijwoordgroep (17·3·2). 709, 763

Dit voorbeeld moge volstaan om te laten zien dat het lang niet altijd met zekerheid uit te maken is hoe een bepaalde woordgroep gestructureerd is. Verder is het soms niet duidelijk of de onderscheiding tussen kern en bepaling voor een bepaald geval zinvol is. Diverse problemen worden, voor zover ze bij de beschrijving van de respectieve woordgroepen van belang zijn, in de volgende hoofdstukken kort aangestipt.

Tot slot zij er nog op gewezen dat 'woordgroep' in dit boek als technische term voor een bepaald type verbinding gebruikt wordt, ter onderscheiding van een willekeurige groep van toevallig op elkaar volgende woorden.

12·4

Woordgroepen in groter verband

Woordgroepen kunnen op tweeërlei manier deel uitmaken van een grotere groep. Zo kan een woordgroep in z'n geheel dienst doen als bepaling in een andere woordgroep. Een voorbeeld hiervan is de bijwoordgroep *heel erg* die voorbepaling is in de volgende adjectiefgroep:

(een) *heel erg* lang (hoofdstuk)

Deze adjectiefgroep is op zijn beurt weer voorbepaling in een substantiefgroep waarvan *hoofdstuk* de kern vormt.

De tweede mogelijkheid doet zich voor als een woordgroep, bijv. een substantiefgroep, verbonden wordt met een voorzetsel, op dezelfde manier als een woord met een voorzetsel gecombineerd kan worden. Het resultaat van die combinatie is geen woordgroep in de bovengenoemde zin. Dergelijke groepen hebben een wezenlijk andere structuur. Ze zijn niet analyseerbaar in termen van kern en bepaling en worden daarom niet in dit deel behandeld. Men noemt ze voorzetselconstituenten. Een voorbeeld hiervan is de verbinding van het voorzetsel *van* met de substantiefgroep *het eerste project* in (10). De voorzetselconstituent die er het resultaat van is, heeft heel andere gebruiksmogelijkheden dan de substantiefgroep alleen, wat blijkt bij vergelijking van de volgende zinnen:

(10) Wat weet jij *van het eerste project*?

(10a) Wat weet jij – het eerste project? <uitgesloten>

(11) Ze hebben *het eerste project* stopgezet.

(11a) Ze hebben *van het eerste project* stopgezet. <uitgesloten>

Zie hierover verder in paragraaf 9·1. Zo'n voorzetselconstituent kan zelf 618 echter wel als nabepaling dienen bij o.m. een substantief zoals het volgende voorbeeld laat zien:

de leider *van het eerste project*

Deze mogelijkheid wordt behandeld in 13·4·5.

712

12.5 Woordgroepen en constituenten

Een woordgroep moet onderscheiden worden van het eveneens in dit boek gehanteerde (en in paragraaf 20.1 omschreven) begrip constituent. Ook een 778 constituent is een taalbouwsel dat als een eenheid functioneert, maar het begrip is ruimer dan een woordgroep in die zin dat het behalve (woord)-groepen ook woorden omvat. Ter verduidelijking geven we de volgende voorbeelden:

- (12) *Moeder* zit een boek te lezen.
- (13) *Mijn moeder* zit een boek te lezen.
- (14) *De moeder van Jan* zit een boek te lezen.

Zowel *moeder* als *mijn moeder* als *de moeder van Jan* zijn taalbouwsels die in de gegeven voorbeelden de functie hebben van een zinsdeel, te weten onderwerp. Het zijn alledrie (nominale) constituenten, maar alleen in (13) en (14) hebben ze de vorm van een woordgroep.

12.6

Overzicht van de woordgroepen

Naargelang van het kernwoord kunnen we de volgende woordgroepen onderscheiden. De kern is in de voorbeelden telkens gecursiveerd.

- 1 substantiefgroepen (zie hfst. 13), bijv. 691
een groot *stuk* Goudse kaas
- 2 voornaamwoordgroepen (zie hfst. 14), bijv. 729
zij van hierboven
iets eetbaars
- 3 telwoordgroepen (zie hfst. 15), bijv. 739
hooguit *twintig*
vrij *veel*
meer dan gisteren
- 4 adjectiefgroepen (zie hfst. 16), bijv. 745
(die) erg *hoge* (boom)
(een) typisch *burgerlijke* (houding)
vers uit zee
- 5 bijwoordgroepen (zie hfst. 17), bijv. 759
hoogst *zelden*
bijna *nooit*
- 6 voorzetselgroepen (zie hfst. 18), bijv. 767
vijf minuten *voor* (het examen)
enkele graden *onder* (nul)
- 7 voegwoordgroepen (zie hfst. 19), bijv. 771
kort *voordat* (het kabinet-Martens III viel)

Lidwoordgroepen en interjectiegroepen komen niet voor.

Niet tot het hier behandelde type woordgroepen rekenen wij de opeenvolging van werkwoorden in zinnen met een achter-pv, zoals

(Ze zei) dat ze hem *had horen lachen*.

Omdat men hem *bleek te willen laten vallen* (stapte hij zelf op).

Hoewel sommige grammatica's ook werkwoordgroepen onderscheiden (beschreven in termen van kern en bepaling), behandelen wij de opbouw van dergelijke clusters, inclusief de zgn. samengestelde werkwoordstijden, in termen van werkwoorden met een verbaal complement. Zie hiervoor 8·6. ⁵¹⁶

Van de hierboven onderscheiden woordgroepen zijn de categorieën 1 tot en met 5 tevens constituenten. Ze kunnen allemaal als zinsdeel in een zin gebruikt worden. Voorzetselgroepen en voegwoordgroepen zijn geen constituenten op zinsniveau. Ze leiden respectievelijk voorzetselconstituenten en ondergeschikte zinnen in.

13

De substantiefgroep (zelfstandignaamwoordgroep)

- 13 · 1 Inleiding – 692
- 13 · 2 Voorbepalingen – 694
- 13 · 2 · 1 Lidwoorden – 694
- 13 · 2 · 2 Voornaamwoorden en equivalenten – 695
- 13 · 2 · 3 Genitieven en equivalenten – 697
- 13 · 2 · 4 Telwoorden – 698
- 13 · 2 · 5 Adjectieven – 699
- 13 · 2 · 6 Tegenwoordige deelwoorden, voltooid deelwoorden en infinitieven met *te* – 704
- 13 · 3 Groepen met twee substantieven – 705
- 13 · 3 · 1 Inleiding – 705
- 13 · 3 · 2 Kwalificerend substantief + substantief met unieke referentie (eigenaam of soortnaam) – 706
- 13 · 3 · 3 Hoeveelheidsaanduidend substantief + substantief dat een categorie noemt – 707
- 13 · 3 · 4 Andere soortnaam + eigenaam (persoonsnaam) – 707
- 13 · 3 · 5 Andere combinaties – 708
- 13 · 4 Nabepalingen – 709
- 13 · 4 · 1 Nominale constituenten en vergelijkbare elementen als bijstelling – 709
- 13 · 4 · 2 Nominale constituenten als tijdsbepaling – 711
- 13 · 4 · 3 Bijwoorden – 711
- 13 · 4 · 4 Genitieven – 712
- 13 · 4 · 5 Voorzetselconstituenten – 712
- 13 · 4 · 6 Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord – 715
- 13 · 4 · 7 Beknopte bijzinnen met *om te* of *te* + infinitief – 715
- 13 · 4 · 7 · 1 Types – 716
- 13 · 4 · 7 · 2 Het gebruik van *om te* en van *te* – 716
- 13 · 4 · 8 Bijzinnen – 717
- 13 · 4 · 8 · 1 Bijzinnen die met een onderschikkend voegwoord beginnen – 717
- 13 · 4 · 8 · 2 Bijzinnen die met een vragend element beginnen – 718
- 13 · 4 · 8 · 3 Bijzinnen die met een relativum beginnen – 719
- 13 · 4 · 8 · 4 De plaatsing van bijzinnen t.o.v. andere nabepalingen – 721
- 13 · 4 · 9 Hoofdzinnen en hoofdzinsequivalenten – 721
- 13 · 4 · 10 Elementen als predikatieve nabepaling – 722
- 13 · 5 Incorporatie van zinsdelen en equivalenten daarvan – 724
- 13 · 5 · 1 Voor- en achtergeplaatste gezegdes – 724
- 13 · 5 · 2 Equivalenten van zinsdelen bij nomina actionis – 726

13·1 Inleiding

Een substantiefgroep noemen we elke woordgroep bestaande uit een substantief (bijv. *melk*) als kern en een of meer bepalingen daarbij. In een substantiefgroep zijn voorbepalingen (bijv. *de melk*, *lekkere melk*) en nabepalingen (bijv. *melk van de fabriek*, *melk die zuur is*) te onderscheiden.

Afgezien van een aantal beperkingen waar in 12·3 op gewezen wordt, ⁶⁸⁴ kunnen substantiefgroepen in principe dezelfde functie vervullen als de kern ervan. Anders gezegd, de kern van een substantiefgroep heeft dezelfde syntactische mogelijkheden als de substantiefgroep in haar geheel. Een bepaling alleen kan niet de functie van het geheel overnemen. Ter illustratie hiervan kan het volgende voorbeeld dienen met een substantief(groep) als onderwerp van de zin:

(Is) melk van de fabriek (duur?)
(Is) melk – (duur?)
(Is) – van de fabriek (duur?) <uitgesloten>

Het kernwoord van een substantiefgroep kan met andere woorden niet weggelaten worden. De bepalingen daarentegen kunnen op enkele uitzonderingen na (bijv. lidwoorden onder bepaalde omstandigheden) wel weggelaten worden.

Dikwijls hebben de elementen die als bepaling in een substantiefgroep dienst doen, een vaste plaats in de groep. Dit kan gedemonstreerd worden met het volgende voorbeeld:

die twee zware kisten vuurwerk van je oom

Deze groep heeft drie voorbepalingen: het aanwijzend voornaamwoord *die*, het telwoord *twee* en het adjectief *zware*. Dan volgt het substantief dat de kern is: *kisten*. De groep bevat verder twee nabepalingen: het substantief *vuurwerk* en de voorzetselconstituent *van je oom*. Geen van de genoemde bepalingen kan hier een andere plaats innemen. Anders gezegd: de volgorde van de woorden kan in deze groep niet veranderd worden. Echter, bij de gedetailleerde beschrijving van de plaats van de verschillende bepalingen verderop in dit hoofdstuk zal blijken dat de woordvolgorde in de substantiefgroep niet altijd zo strikt is.

Een probleem op zichzelf vormt de onderlinge afhankelijkheidsrelatie van de diverse mogelijke bepalingen. In een complexe groep als *die twee zware kisten vuurwerk van je oom* valt bijv. niet zo eenvoudig uit te maken of *twee zware* een voorbepaling is alleen bij *kisten* dan wel bij *kisten vuurwerk*. Of moet *vuurwerk* beschouwd worden als nabepaling bij het geheel (*die twee zware*

kisten? En, hoort *van je oom* bij de kern *kisten* (*vuurwerk*) of alleen bij *vuurwerk*? Context en situatie kunnen hier soms uitsluitel geven. Dergelijke kwesties achten wij niet van direct praktisch belang. Op de hiërarchie van bepalingen wordt dan ook alleen ingegaan als daar consequenties voor de plaatsing uit voortvloeien.

In dit hoofdstuk geven we de procédés volgens welke een substantief uitgebouwd kan worden tot een substantiefgroep. We zullen in 13·2 uiteenzetten welke voorbepalingen en in 13·4 welke nabepalingen bij dit kernsubstantief kunnen of moeten komen en we zullen daarbij steeds aangeven welke plaats (eventueel: welke plaatsen) de verschillende bepalingen in de substantiefgroep innemen. Omsluitende bepalingen bij een substantief worden ter sprake gebracht in de andere hoofdstukken over woordgroepen.

Een aparte behandeling krijgen combinaties van twee substantieven zoals *generaal Eisenhower*, *een pak papier*, e.d. Zie voor zulke groepen 13·3.

Tot slot zal in 13·5 nog enige aandacht besteed worden aan het incorporeren van zinsdelen in een substantiefgroep (als in: *de broodjes etende dames*). Dergelijke gevallen kunnen onderscheiden worden van groepen met (bijvoeglijke) bepalingen als deel.

13·2 Voorbepalingen

In een substantiefgroep kunnen als voorbepaling dienst doen: lidwoorden, bijvoeglijke voornaamwoorden, 'genitieven', telwoorden (ook telwoordgroepen), adjectieven (ook adjectiefgroepen), tegenwoordige en voltooid deelwoorden en infinitieven met *te*.

De voorbepalingen hebben in het algemeen een vaste plaats in de substantiefgroep. Als er een lidwoord aanwezig is, staat dat gewoonlijk het meest links in de groep. In plaats van een lidwoord kan als meest linkse bepaling ook een voornaamwoord of een 'genitief' komen. Als er ook een telwoord aanwezig is, staat dat gewoonlijk na de lidwoorden, voornaamwoorden of genitieven. Als er terzelfder tijd een adjectief aanwezig is, staat dat gewoonlijk na het telwoord. Op de plaats van een adjectief kan ook een tegenwoordig deelwoord, een voltooid deelwoord of *te* + infinitief komen.

Deze plaatsregels voor de voorbepalingen kunnen in een schema gebracht worden (zie schema A).

Schema A

<i>voorbepalingen</i>			<i>kernsubstantief</i>
3	2	1	0
lidwoorden voornaamwoorden 'genitieven'	telwoorden	adjectieven tegenwoordige en voltooid deelwoorden <i>te</i> + infinitief	substantieven

De weinige uitzonderingen op deze volgorde-regel worden gegeven in de deelparagrafen waar de afzonderlijke voorbepalingen worden besproken.

13 · 2 · 1

Lidwoorden

Om aan te geven dat de zelfstandigheid die een substantief aanduidt bepaald of onbepaald is (eventueel categoriaal), gebruikt men in bepaalde gevallen een lidwoord. Deze kwestie is aan de orde in hoofdstuk 3. 111

Lidwoorden komen altijd vóór het substantief. In het schema van de voorbepalingen nemen ze de meest linkse plaats in. De enige uitzondering hierop zijn de woorden *al*, *gans* en *(ge)heel*, die in de substantiefgroep vóór

het lidwoord kunnen komen (zie hiervoor 13·2·2 en 13·2·5) en dan onver- 699
buigbaar zijn. Enkele voorbeelden zijn:

de hond (bepaald)
het meisje (bepaald)
een vuilnisbak (onbepaald)

Het verschil *de/het* bij de lidwoorden wordt veroorzaakt door het genus van
het substantief. Zie hiervoor 2·3. 39

13 · 2 · 2

Voornaamwoorden en equivalenten

Een substantief kan in plaats van met een lidwoord ook gecombineerd
worden met een bijvoeglijk voornaamwoord. Deze voornaamwoorden heb-
ben ongeveer dezelfde functie als de lidwoorden.

Bijvoeglijke voornaamwoorden nemen dezelfde plaats in als lidwoorden:
plaats 3 in schema A. Voor deze voornaamwoorden vormen de woorden *al*,
gans en *(ge)heel* (zie 13·2·5) op dezelfde wijze een uitzondering als voor de 699
lidwoorden.

Zoals bij het lidwoord veroorzaakt het genus van het kernsubstantief ook
vormverschillen bij de voornaamwoorden, zoals *deze/dit*, *die/dat*, e.d. Zie
hiervoor hoofdstuk 4. 153

De bijvoeglijke voornaamwoorden of equivalenten ervan die een sub-
stantief kunnen vergezellen, behoren tot één van de volgende zes catego-
rieën:

1 bezittelijke voornaamwoorden (deze worden behandeld in 4·5), bijv. 197

mijn broek, *onze* tuin, *ons* huis

2 aanwijzende voornaamwoorden (zie 4·6), bijv. 215

deze bloem, *dit* potlood
die krant, *dat* geraamte
zulke mooie doosjes

Als een equivalent van *zulk(e)* zijn voorzetselconstituenten te gebruiken
bestaande uit *van* + een aanwijzend voornaamwoord, bijv.

van die mooie doosjes

Voor het gebruik van dergelijke voorzetselconstituenten zie men 4·6·8. 228
Eveneens verwantschap met *zulk(e)* vertonen de woorden *dergelijk(e)*,
soortgelijk(e), *dusdanig(e)* en *zodanig(e)*, die echter tegelijk met een lidwoord
kunnen optreden, dat eraan voorafgaat:

een *dergelijke* grove belediging

De genoemde woorden worden behandeld in 4·6·7·1. 225

3 vragende voornaamwoorden (zie 4·7·2), bijv. 231

*welke boom? welk gerecht? welk 'dat' (bedoel je)?
wat voor weer?*

4 betrekkelijke voornaamwoorden (zie 4·8·2), bijv. 242

(Pietje Bell,) *welke aardige serie* (ik met genoeg gelezen heb...)

5 onbepaalde voornaamwoorden (zie 4·9), bijv. 255

*elke fout, alle mensen
sommige mensen*

Van de mogelijke equivalenten van een onbepaald voornaamwoord noemen we hier *een of ander(e)*, *een paar*, *welk(e)* ... *ook* (in het laatste geval zouden we van een omsluitende bepaling kunnen spreken). Enkele voorbeelden:

*een of andere stommeling
een paar aandachtige toeschouwers
welke opmerking ook*

Een bijzonder geval is *al*, dat o.a. samen met een bepaald lidwoord kan optreden en daaraan voorafgaat, bijv.

al het geld, al die mensen

Verder kan *alle* gecombineerd met een bepaald hoofdtelwoord, vóór o.a. *de* staan, bijv.

alle tien de leerlingen

De omstandigheden waaronder deze combinaties voorkomen, worden besproken in 4·9·2. 256

De onbepaalde voornaamwoorden *genoeg*, *voldoende* en *zat* kunnen zowel voor als na het kernwoord komen (zie 4·9·3·9), bijv. *genoeg ellende*, *ellende* 280
genoeg, enz.

6 uitroepende voornaamwoorden (zie 4·10), bijv. 284

wat een dag!

Voor betrekkelijke en vragende voornaamwoorden in genitiefvorm zie men de volgende deelparagraaf.

Gewoonlijk sluiten de hier genoemde categorieën elkaar uit. Heel uitzonderlijk is een archaische constructie als *deze mijn woorden*, waar twee bijvoeglijke voornaamwoorden samen in een substantiefgroep voorkomen.

Genitieven en equivalenten

De plaats die een lidwoord of een voornaamwoord ten opzichte van een substantief inneemt (plaats 3 in schema A), kan ook bezet worden door een voorgeplaatste genitief of een equivalent daarvan. De woorden *al*, *gans* en (*ge*)*heel* kunnen ook nu weer bij uitzondering vóór deze genitieven e.d. komen.

Voorgeplaatste genitieven kunnen bestaan uit een substantief met genitiefuitgang (zie 2·4·1), uit een groep met zo'n substantief als kern of uit een vragend of betrekkelijk voornaamwoord in genitiefvorm (*wiens*, *wier*, *welks* of *welker*; voor het gebruik daarvan zie men 4·7·2·3 en 4·8·2·2), bijv. 53
233, 243

Karels hoed, *moeders* paraplu
mijn vaders pijp
wiens schuld
 (de vrouw) *wier* man (verdwenen was ...)

Opmerking— Voor spellingkwesties i.v.m. de genitief-*s* ('*s* in plaats van *s* vast aan het woord) zie men de *Woordenlijst van de Nederlandse taal*. —

Als alternatief voor de genoemde voorgeplaatste genitieven komen in de spreektaal als voorbepaling voor: een substantief(groep) of een aanwijzend, vragend, betrekkelijk of onbepaald voornaamwoord, gevolgd door een bezittelijk voornaamwoord. Voorbeelden:

Walter z'n horloge, *Elsje d'r* trui, *oom Jan z'n* uitspattingen, *mijn moeder haar* paraplu, *de kinderen hun* schoenen;
Die z'n fiets (is gestolen).
Wie d'r boek (is dat)?
 (De jongen) *wie|die z'n* hond (onze kat achternazat ...)
 (De vrouw) *wie|die d'r* auto (gestolen was ...)

Het substantief kan in principe uitgebreid worden met een nabepaling, bijv. *de zoon van de buurman z'n (tuin)*, *het zusje van Jan d'r (trui)*, *die daar z'n (fiets)*, maar als er misverstanden omtrent de betekenis kunnen ontstaan vermijdt men dit en wordt de voorgeplaatste combinatie ook hier weer vervangen door een achtergeplaatste complexe voorzetselconstituent. In plaats van *de broer van Jan z'n vriend* gebruikt men naargelang van de betekenis: (*de broer van de vriend van Jan* of (*de vriend van de broer van Jan*).

Een voorzetselconstituent als nabepaling is mogelijk ter vervanging van zowel een voorgeplaatste genitief als een equivalent ervan. Voorbeelden worden gegeven in 13·4·5. Een bijzonderheid vormt de vervanging van *wiens*, *wier*, *wie z'n* of *wie d'r* door een voorzetselconstituent (al dan niet in de vorm van het voornaamwoordelijk bijwoord *waarvan*). Deze staat namelijk verplicht vóór (hoewel geenszins altijd direct voor) het woord waar het betrekking op heeft, waarbij het niet altijd geheel duidelijk is of de voorzetselconstituent als een zelfstandig zinsdeel dan wel als een naar voren verplaatste nabepaling opgevat moet worden (vgl. 22·3·6). Enkele voor- 712
959

beelden als illustratie:

- (1) (De notaris), *wiens* dochters (op vakantie waren ...)
- (1a) (De notaris), *van wie* de dochters (op vakantie waren ...)
- (2) (De vrouw), *wier* man (hij kende ...)
- (2a) (De vrouw), *van wie* (hij) de man (kende ...)
- (3) *Wie z'n* zoon (is dat?)
- (3a) *Van wie* (is dat) de zoon?

Meer voorbeelden zijn te vinden in 4·7·2·3 en 4·8·2·2. Merk op dat in ^{233, 243} gevallen als (2a) en (3a) voor het (kern)substantief een bepaald lidwoord noodzakelijk is.

13 · 2 · 4

Telwoorden

Om de hoeveelheid of de rangorde van een zelfstandigheid aan te geven, worden telwoorden gebruikt. Zie voor de telwoorden hoofdstuk 5. ²⁸⁷

- A Deze telwoorden komen in de substantiefgroep voor het kernsubstantief, maar na de lidwoorden, bijvoeglijke voornaamwoorden en voorgeplaatste genitieven e.d. (als één van deze categorieën tenminste aanwezig is). Telwoorden staan dus op plaats 2 in het schema van de voorbepalingen. Voorbeelden zijn:

deze *drie* boeken
Karels *beide* dochters
veel vliegen
de *vijfde* plaats

Opmerking—Telwoorden kunnen met bepaalde elementen uitgebreid worden tot telwoordgroepen (bijv. *ruim drie, bijna veertig, een twintig (boeken)*). Zie hiervoor hoofdstuk 15.— ⁷³⁹

Er zijn een paar uitzonderingen op de boven geformuleerde plaatsregel voor telwoorden.

- 1 Plaatsing van telwoorden achter het substantief komt voor bij namen van keizers, koningen, pausen, e.d. Het betreft hier in eerste instantie bepaalde rangtelwoorden, die vergezeld gaan van een bepaald lidwoord en direct op het kernwoord volgen (vgl. 13·2·5), bijv. ⁶⁹⁹

Willem *de Tweede*, Leopold *de Eerste*, Otto *de Derde*, Hendrik *de Achtste*, Elizabeth *de Eerste*, Pius *de Twaalfde*, Johannes *de Drieëntwintigste*.

Dergelijke nabepalingen worden echter gewoonlijk gespeld als een achtergeplaatst Romeins cijfer: *Willem II, Johannes XXIII, Karel I*, enz. Onder invloed hiervan worden zulke groepen ook wel uitgesproken als een substantief gevolgd door een bepaald hoofdtelwoord: 'Willem één/twee/drie',

‘Karel één’, ‘Leopold één/twee/drie’. Deze uitspraak is algemeen gebruikelijk bij de aanduiding van sigarenmerken en sportclubs.

Voor gevallen als *deel II*, *hoofdstuk 3* en *lijn 4A* zie men 13·3·2. 706

- 2 Een bepaald hoofdtelwoord kan, wanneer het voorafgegaan wordt door *alle*, nog voor het bepaalde lidwoord *de* of een aanwijzend voornaamwoord komen:

alle vijf de boeken

Alle en het hoofdtelwoord vormen hier een hechte eenheid. Zie voor de mogelijkheden 4·9·2. 256

- B Meer dan één hoofdtelwoord of meer dan één rangtelwoord bij hetzelfde substantief komt niet voor, wel een hoofdtelwoord en een rangtelwoord. Als de twee soorten telwoorden in één substantiefgroep optreden, zijn er twee volgorde mogelijkheden: eerst het rangtelwoord en dan het hoofdtelwoord of andersom, bijv.

De *eerste drie* kinderen (kregen een prijs).

De *drie eerste* kinderen (kregen een prijs).

Gaat het in dit voorbeeld om één groep kinderen, waarvan de nummers één, twee en drie een prijs kregen, dan zijn de beide volgordes mogelijk, zij het dat sommige taalgebruikers in deze betekenis alleen de volgorde rangtelwoord – hoofdtelwoord goedkeuren. Gaat het daarentegen over drie groepen kinderen waarvan telkens het eerste kind uit de reeks een prijs kreeg, dan is alleen de volgorde hoofdtelwoord – rangtelwoord mogelijk.

Voor een combinatie als *eerste minister* e.d. kan wel een rangtelwoord komen, bijv.

de *tweede* eerste minister
een *derde* tweede bediende

Deze gevallen zijn geen uitzondering op de regel dat er geen twee rangtelwoorden bij één substantief kunnen komen, omdat *eerste minister* en *tweede bediende* een betekenseenheid vormen en als zodanig samen als kern opgevat moeten worden (zie ook 13·2·5/A2). 701

Breukgetallen, al dan niet gecombineerd met een heel getal, worden in hun geheel voor de kern geplaatst, bijv.

negen tiende procent
drie en een halve liter

13 · 2 · 5 Adjectieven

Substantieven kunnen altijd voorafgegaan worden door adjectieven, die o.a. eigenschappen van zelfstandigheden kunnen aanduiden. Zie voor de adjectieven hoofdstuk 6. 305

- A De adjectieven komen vóór het kernsubstantief, maar na de telwoorden als die aanwezig zijn. In het schema van de voorbepalingen nemen ze dus plaats 1 in. Enkele voorbeelden zijn:

die twee *rieten* stoelen
hun acht *jonge* kinderen
een *mooi* huis, het *mooie* huis
het *vormelijke* 'gij'

Over de vormverschillen bij adjectieven (*mooi/mooie*) zie men 6·4·1. 322

Opmerking 1—Adjectieven als voorbepaling kunnen op hun beurt uitgebreid worden tot woordgroepen (bijv. *zeer hoge (bomen)*, (*een*) *bijna dode (boom)*). Adjectiefgroepen worden behandeld in hoofdstuk 16. — 745

Opmerking 2—De zich als adjectieven gedragende woorden *dergelijk(e)*, *soortgelijk(e)*, *dusdanig(e)* en *zodanig(e)* worden behandeld in 4·6·7·1. — 225

Op de plaatsregel voor adjectieven zoals die zojuist geformuleerd is, zijn er enkele uitzonderingen.

- 1 In een aantal vaste combinaties en in een paar archaische en schrijftalige combinaties komt het adjectief achter het substantief te staan. Voorbeelden van vaste verbindingen zijn:

God *almachtig* (in het eedformulier)
de Staten-*Generaal*, de auditeur-*generaal*, e.d.

Zie voor gevallen als het laatste voorbeeld ook 2·5·1. Bekende voorbeelden van archaische verbindingen zijn: 55

een kindeke *klein/teer* <archaisch>
een ruiter *koen* <archaisch>
een meisje *loos* <archaisch>

Ook bij namen van historische figuren (pausen, koningen, keizers, e.d.) komt plaatsing van een adjectief achter de eigennaam voor – het adjectief gaat dan vergezeld van een bepaald lidwoord – bijv. *Karel de Grote*, *Iwan de Verschrikkelijke* (vgl. 13·2·4). 698

Voorts zijn als aanduiding van een bepaald tijdstip woordgroepen mogelijk als *zaterdag aanstaande*, *maandag eerstkomende*. Deze adjectieven kunnen echter ook voor de naam van de dag staan, maar dan hebben ze het woordaccent op de eerste lettergreep: *áanstaande zaterdag*, *éerstkomende maandag*. Wordt met dergelijke groepen een datum genoemd, dan is alleen naplaatsing van het adjectief mogelijk: (*per*) *1 januari aanstaande*.

Predikatieve nabepalingen zoals in

De man, *verbaasd*, (legde de bal neer).

zijn van een geheel ander type dan de hier behandelde nageplaatste adjectieven. Ze worden behandeld in 13·4·10.

- 2 Soms staat het adjectief voor een bepaald rang- of hoofdtelwoord. Het betreft hier in de eerste plaats gevallen als

de *vermoeide* eerste ministers
een *ernstige* tweede bediende

waarbij er sprake is van groepen waarin het substantief en het daaraan voorafgaande telwoord een hechte semantische eenheid vormen – in de voorbeelden wordt met *eerste minister* en *tweede bediende* resp. een zekere soort minister en een zekere soort bediende aangeduid – en als zódanig samen als kern van de (grotere) groep fungeren. In die zin is plaatsing van een adjectief daar nog voor geen echte uitzondering op de regel. In beide groepen is de gegeven volgorde de enig mogelijke (zie ook 13·2·4/B). 699

Vergelijkbaar hiermee zijn groepen als

de *statige* drie Wijzen (op dat schilderij)
de *beroemde* drie torens (van Gent)
De *Amerikaanse* zevende vloot
de *nieuwe* Tweede Kamer

waarin de eenheid van telwoord en substantief echter niet altijd erg vast is, blijkens de mogelijkheid om het adjectief (althans in de eerste twee voorbeelden) ook op het telwoord te laten volgen.

Verder kan het adjectief voor het telwoord staan als het ten opzichte van de combinatie telwoord + substantief beperkend gebruikt wordt (zie ook verderop). Het adjectief krijgt dan soms een extra accent (bijv. een contrastaccent). Toch kan het adjectief in dergelijke gevallen met behoud van dat accent z'n gewone plaats behouden. Vergelijk bijv. met elkaar:

- (1) Die *gáve* twee delen (houd ik, maar die kapótte (twee delen) stuur ik terug).
(1a) Die twee *gáve* delen (houd ik, maar die (twee) kapótte (delen) stuur ik terug).

Heeft de zin betrekking op twee gelijke groepen van zelfstandigheden (twee keer twee delen), dan is zowel de volgorde van (1) als die van (1a) mogelijk. Gaat het daarentegen over ongelijke groepen (bijv. twee delen tegenover een heleboel andere), dan is alleen de volgorde uit (1a) mogelijk. Vergelijk in dit verband met (1) bijv. de volgende zin waarin het telwoord *één* adjectivisch gebruikt is en waarin alleen maar van twee paren sprake kan zijn:

- (2) Die *ene* twee delen (houd ik, maar die andere (twee delen) stuur ik terug).

- 3 Een bijzonderheid vormen de adjectieven (*ge*)*heel* en *gans*, die nog voor een lidwoord, een voornaamwoord of een genitief e.d. kunnen komen, en in die positie onverbuigbaar zijn. Vergelijk met elkaar:

Heel het huis (was in rep en roer).
gans het volk (in het gezegde: *de taal is gans het volk*)

en:

Het *hele* huis (was in rep en roer).
het *ganse* volk

B Als er twee of meer adjectieven voor een substantief staan, is de onderlinge volgorde van die adjectieven soms vast en soms vrij. In twee gevallen is die onderlinge volgorde vast.

1 Bij een neutrale, niet-onderscheidende, toekenning van eigenschappen aan een zelfstandigheid, hebben de adjectieven gewoonlijk een bepaalde plaats in de substantiefgroep, afhankelijk van de subcategorie waartoe ze behoren.

De plaats direct voor het substantief wordt ingenomen door de stofadjectieven (= a, in schema A'), daarvoor komen de kleur- en/of de vormaanduidende adjectieven (= b) en daar weer voor de overige adjectieven, waarbij met name de subjectieve adjectieven het meest links staan (= c). Voorbeelden zijn:

mooie rode ivoren biljartballen
leuke vierkante houten tafeltjes

De volgorde hier is er een van afnemende 'inherentie' naar links toe. Anders gezegd, naarmate een eigenschap wordt opgevat als meer inherent aan de zelfstandigheid genoemd door het substantief, des te dichter staat het adjectief dat die eigenschap noemt bij het substantief.

In schema A dat bij het begin van paragraaf 13.2 gegeven is, kan ⁶⁹⁴ plaatscategorie 1 wat de adjectieven betreft verder opgesplitst worden als in schema A'.

Schema A'

voorbepalingen			kernsubstantief	
3	2	1	0	
		adjectieven	substantieven	
		1c	1b	1a
		overige adjectieven (o.m. subjectieve)	vorm- en/of kleuraanduidende adjectieven	stofadjectieven

2 Adjectieven die beperkend (distinctief) gebruikt worden staan altijd links van adjectieven die niet beperkend gebruikt worden. In feite betreft het hier voorbepalingen bij een complexe kern, bestaande uit één of meer adjectieven en een substantief (vgl. hierboven). Een voorbeeld kan dit verduidelijken. In een gesprek over een nieuwbouwwijk met huizen van verschillende

types, bijv. grote en kleine, kan een zin voorkomen als:

Die *kleine* nieuwe huizen (zijn relatief duur).

Met deze zin kunnen de kleine nieuwe huizen afgezet worden tegenover de grote, eveneens nieuwe, huizen. In de groep *die kleine nieuwe huizen* doet het adjectief *kleine* dienst als voorbepaling bij de groep *nieuwe huizen*, die als kern fungeert.

In een andere context is ook een andere volgorde mogelijk. Denkbaar is bijv. een gesprek over kleine huizen die in een bepaalde straat staan, en waarvan sommige nieuw zijn en andere oud. In zo'n gesprek zou de volgende zin kunnen passen:

Die *nieuwe* kleine huizen (zijn al niet veel beter dan de oude).

Nu kan het adjectief *nieuwe* opgevat worden als voorbepaling bij de groep *kleine huizen*.

De twee gegeven voorbeelden zijn enigszins theoretisch in die zin dat in de praktijk het adjectief dat voor het substantief staat, weggelaten kan worden als uit de context duidelijk is dat het over de (al genoemde) nieuwe, resp. kleine huizen gaat.

Opmerking 3— In de gegeven voorbeelden hoeft het gecursiveerde adjectief geen extra nadruk te krijgen. Dat is wel het geval in zgn. correctiezinnen, waarin naargelang van de betekenis elk willekeurig woord, ongeacht de plaats daarvan, een extra (contrast)accent kan krijgen, bijv. (*ik bedoel niet die nieuwe kleine huizen/die kleine nieuwe huizen (maar die oude)*), enzovoorts. Toch zal ook hier gewoonlijk de volgorde beperkend/niet-beperkend gehandhaafd worden.—

Het hier beschreven principe kan nu het eerste principe doorkruisen. Als een stofadjectief of een vormaanduidend adjectief beperkend gebruikt wordt, kan het meer naar links in de groep komen. Is er bijv. een keuze mogelijk tussen ivoren biljartballen en biljartballen van plastic, of tussen tafeltjes van hout en van metaal, dan zijn respectievelijk de volgende zinnen denkbaar met deze volgorde:

(Ik verkies toch) die *ivoren* rode biljartballen.

Die *houten* vierkante tafeltjes (lijken me steviger dan die metalen).

- c De onderlinge volgorde van adjectieven is vrij als ze tot dezelfde subcategorie behoren en als er geen sprake is van beperkend gebruik. Naast elkaar zijn mogelijk:

een zachte, lieve man

een lieve, zachte man

Tussen dergelijke nevenschikte adjectieven wordt in de geschreven taal gewoonlijk een komma geplaatst. In gesproken taalgebruik heeft men in

zulke groepen een gelijkmatig intonatiepatroon, meestal met een lichte pauze tussen beide adjectieven. Tussen op deze manier gebruikte adjectieven kan ook een nevenschikkend voegwoord geplaatst worden:

een zachte *en* lieve man
een lange *en* dunne vrouw

13 · 2 · 6

Tegenwoordige deelwoorden, voltooid deelwoorden en infinitieven met *te*

De plaats van de adjectieven in de substantiefgroep – plaats 1 in het schema van de voorbepalingen – kan ook bezet worden door een tegenwoordig deelwoord, een voltooid deelwoord of *te* + infinitief. Deze categorieën functioneren op dezelfde manier als adjectieven (zie hierover wat de deelwoorden betreft 6·2·3). Voorbeelden zijn:

311

Richards twee *blaffende* honden
die vier *geasfalteerde* wegen
de *te nemen* maatregelen

De combinatie *te* + infinitief heeft altijd een passieve betekenis, verbonden met een modaal betekenisaspect (meestal ‘kunnen’, soms ‘moeten’; zie 8·6·3·15/11). De betekenis van de substantiefgroep is dus te omschrijven als ‘(substantief +) die/dat + voltooid deelwoord + kunnen/kan of moeten/moet + worden’. *Een te beklimmen berg* betekent ‘een berg die beklommen kan worden’, *de te nemen maatregelen* kan betekenen ‘de maatregelen die genomen moeten worden’. De infinitief moet een overgankelijk of een overgankelijk gebruikt werkwoord zijn. Toch kan men wel aantreffen: *het te verschijnen boek* of *een (nog) te verschijnen artikel*. De betekenis hiervan is ‘het boek dat gaat verschijnen’, resp. ‘een artikel dat (nog) moet verschijnen’. Het werkwoord *verschijnen* is onovergankelijk. Niet iedereen acht daarom de laatste twee voorbeelden acceptabel Nederlands.

579

De mogelijkheden om samen met een deelwoord of een infinitief met *te* zinsdelen in een substantiefgroep op te nemen (bijv. *nauwelijks in een nauwelijks te beklimmen berg*), worden besproken in 13·5·1.

724

Achterplaatsing van een deelwoord of een infinitief (in de functie van een predikatieve nabepaling) zoals in:

mijn broer, *zwerfend door Afrika*, (...)

wordt behandeld in 13·4·10.

722

13·3 Groepen met twee substantieven

13·3·1 Inleiding

Groepen met twee substantieven (al dan niet zelf uitgebreid tot een groep) vormen een bijzonder probleem, doordat voor het huidige taalgevoel vaak niet duidelijk uit te maken is welk substantief de kern is en welk substantief de bepaling.

Traditioneel gaat men er doorgaans van uit dat het substantief dat het meest rechts staat het daaraan voorafgaande substantief nader bepaalt, bijv. *prins Karel* (*Karel* is nabepaling bij *prins*) of *twee kilo pruimen* (*pruimen* is nabepaling bij *kilo*).

Het criterium van de weglaatbaarheid biedt hier geen uitkomst aangezien vaak beide substantieven de syntactische functie van het geheel blijken te kunnen overnemen (vgl. 12·3), uiteraard met inachtneming van de regels die gelden voor het gebruik van de lidwoorden. (Voor het al dan niet optreden van lidwoorden bij combinaties van substantieven zoals hier besproken, zie men meer bepaald 3·4·2·4.) Voorbeelden:

- (1) De stad Antwerpen schijnt bijna failliet te zijn.
- (1a) – Antwerpen schijnt bijna failliet te zijn.
- (1b) De stad – schijnt bijna failliet te zijn.
- (2) We zagen prinses Juliana voorbijkomen.
- (2a) We zagen – Juliana voorbijkomen.
- (2b) We zagen de prinses – voorbijkomen.

Op grond van de betekenis, afhankelijk van de context of de situatie, kan echter soms wel aannemelijk gemaakt worden wat de kern moet zijn. Ook het laatste substantief kan dan als kern opgevat worden. Vergelijk bijv. de zinnen (3) en (3a):

- (3) Ik heb *een mand* appels in de etalage zien staan.
- (3a) Ik heb een mand *appels* opgegeten.

In zin (3) is het aannemelijk dat *een mand* de kern is van de substantiefgroep *een mand appels*. De betekenis van de groep kan omschreven worden als 'een mand met appels erin'. Deze interpretatie ligt niet voor de hand in (3a), aangezien men normaliter geen mand opeet maar wel appels. De bepaling *een mand* geeft een hoeveelheid aan van datgene wat opgegeten wordt.

Bij een neutrale accentuatie ligt het groepsaccent in groepen met twee substantieven op het tweede substantief. Deze accentstructuur kan door-

broken worden door een contrastaccent, dat o.m. kan voorkomen in correctiezinnen. In dergelijke gevallen kan op elk element van een willekeurige woordgroep een extra accent komen te liggen, vergelijk bijv.

- (4) (Ik heb niet gezegd) koningín Juliana, (maar) prinsés Juliana.
- (5) (Ik wil geen) stúk kaas, (maar) plákjes kaas.
- (6) (Ik heb niet) één kilo pruimen, (maar) twéé kilo pruimen (gevraagd).
- (7) (Ik heb) geen kilo príimen, (maar) een kilo áppels (gevraagd).

Het is echter geenszins duidelijk of hierdoor ook de grammaticale structuur van de groep veranderd wordt.

Het vaststellen van de kern en de bepaling in een woordgroep lijkt vooral een theoretische kwestie te zijn. In een boek als dit zou daar dan ook niet dieper op ingegaan hoeven te worden, ware het niet dat met de onzekerheid over de structuur van de groep in sommige gevallen twijfel bij de congruentie van de persoonsvorm en zo'n als onderwerp gebruikte substantiefgroep gepaard gaat. Deze congruentieproblemen bij groepen die zowel een substantief in het enkelvoud als een meervoudig substantief bevatten, komen aan de orde in 21·2·3·1.

831

Om praktische redenen behandelen we de diverse mogelijkheden om substantieven met elkaar te combineren samen in een aparte deelparagraaf. Naargelang van de betekenisverhouding tussen beide substantieven onderscheiden we hierbij globaal drie types, benevens enkele resterende groepen.

13 · 3 · 2

Kwalificerend substantief + substantief met unieke referentie (eigenaam of soortnaam)

Het betreft hier in de eerste plaats eigennamen (al dan niet met een bepaling erbij) waar een soortnaam voor geplaatst kan worden die die eigenaam kwalificeert. De soortnaam noemt een beroep, een functie enz. Een dergelijke combinatie kan of moet naargelang van het geval voorafgegaan worden door een lidwoord, een voornaamwoord of een genitief.

De betekenis van de combinatie kan omschreven worden met een naamwoordelijk gezegde, bijv. *prinses Juliana* met 'Juliana is (een) prinses' en (*de stad Utrecht* met 'Utrecht is een stad'. Voorbeelden van dit type zijn verder:

kardinaal Suenens, koning Arthur, collega Willems, (mijn) oom Piet, de zusjes Frieda en Erika, het dagblad De Telegraaf, (het) huis 'De Beuken', de maand mei, maandag 13 september, het traject Brussel-Antwerpen, de wedstrijd Ajax-Anderlecht.

Bij deze groepen sluiten zich ook gevallen van zelfnoemfunctie aan, zoals:

het woord 'vrijheid', de term 'exponent', het getal '7', het begrip 'bepaling', het lidwoord 'de'.

Een andere verwante groep vormen combinaties van een rangnummer

(uitgedrukt door cijfers en/of letters, die hier als eigennaam opgevat kunnen worden) en een voorwerpsnaam, zoals:

tram 4, paragraaf 13·3, deel II, (de) autosnelweg E3, bladzij 22, dossier WH 5406, punt vier, nummer twee, type 1a.

Hierbij zijn aanduidingen van bijbelboeken te noemen, zoals *Mattheus twee (vers vier)*. Deze zijn op te vatten als een verkorting, in het gegeven voorbeeld van: *(Mattheus) hoofdstuk twee (vers vier)*. Hiermee vergelijkbaar zijn huisnummers bij straatnamen, bijv. *Parkweg 36* (uit: *(Parkweg) nummer 36*).

13 · 3 · 3

Hoeveelheidsaanduidend substantief + substantief dat een categorie noemt

Het begrip hoeveelheidsaanduidend woord moet hier ruim geïnterpreteerd worden. Er worden zowel maten en gewichten mee bedoeld als namen van voorwerpen die een bepaalde hoeveelheid kunnen bevatten. Verder ook abstracta als *soort, massa* en verzamelnamen, voor zover het geen singularia tantum zijn (dus niet *vee, buit*, maar wel woorden als *kudde, verzameling*). Het tweede substantief (al dan niet vergezeld van nadere bepalingen) uit de combinatie specificeert de categorie (o.m. een stof) waarvan een 'hoeveelheid' aangeduid wordt. Voorbeelden van dit type zijn:

een stuk kaas, een stapel boeken, een aantal Amerikanen, massa's vreemd uitgedoste jongeren, drie liter melk, twee kilo andijvie, drie kisten vuurwerk, een glas rode wijn, dat soort lastige vragen, een verzameling inheemse planten, een vlucht regenwulpen, die kudde schapen, een eetlepel suiker.

In bepaalde gevallen kan het hoeveelheidsaanduidende substantief wegge laten worden, bijv. *één bier, drie koffie*, enz. Dit komt voor in het taalgebruik van de horeca-sector. Men kan dit als een verkorting beschouwen.

13 · 3 · 4

Andere soortnaam + eigennaam (persoonsnaam)

Een derde produktief combinatie-type vormen gevallen als *het kabinet-Martens*, waarbij een willekeurig substantief gevolgd wordt door de naam van een of meer personen waaraan de door het substantief aangeduide instelling, zaak, enz., zijn naam ontleent. De betekenisverhouding in het voorbeeld kan omschreven worden als 'soortnaam genoemd naar eigen naam'.

Dit type verschilt van het onder 13·3·2 vermelde type, doordat hier niet met elk van de beide substantieven precies dezelfde referent aangeduid kan worden, vergelijk bijv. 706

(8) *Het kabinet-Martens* heeft een besluit genomen.

- (8a) *Het kabinet* heeft een besluit genomen.
(8b) *Martens* heeft een besluit genomen.

De zinnen (8) en (8a) hebben in een bepaalde situatie – als een regering met een eerste minister die Martens heet op dat gegeven moment aan de macht is – dezelfde betekenis. Zin (8b) betekent iets anders. Een besluit van één persoon hoeft niet een besluit van een heel kabinet te zijn.

Voorbeelden van het bedoelde type zijn verder:

de regering-Den Uyl, het bewind-Bouterse, de wet-Cooremans, de spelling-Siegenbeek, de gemengde staatscommissie Pée-Wesselings, het rapport-Wagner, de methode-Paardekooper.

In alle tot nog toe gegeven voorbeelden maken de genoemde personen deel uit van het door het eerste substantief genoemde of zijn ze de auteur van het genoemde. Dat is niet zo in benamingen als (*het*) *instituut A. W. de Groot* of in aanduidingen als *de map-Lubbers*. Het laatste voorbeeld is denkbaar in een situatie waarin mappen aangelegd worden met informatie over bekende personen (bijv. op een krantenredactie). Een van die mappen bevat dan alle verzamelde informatie over een persoon die Lubbers heet.

Voor samenstellingen die vergelijkbaar zijn met de hier behandelde combinaties, zoals *het Bouterse-bewind*, zie men 2·6·2·2/B.

103

13 · 3 · 5

Andere combinaties

Behalve de al genoemde combinaties zijn er nog andere mogelijkheden om twee substantieven (of substantiefgroepen) met elkaar te combineren.

We noemen hier vooralsnog niet duidelijk te systematiseren gevallen als:

het arbeidsbureau nieuwe stijl, de leraar aardrijkskunde, een retour Den Bosch, een kaartje eerste klas, tomaten tweede keus, het hoofd buitenlandse betrekkingen.

Dergelijke combinaties kunnen het beste beschouwd worden als gevallen van verkorting van groepen met een voorzetselconstituent als deel, bijv. *het arbeidsbureau volgens de nieuwe stijl, de leraar voor aardrijkskunde, tomaten van de tweede keus, het hoofd van de dienst voor buitenlandse betrekkingen*.

13·4 Nabepalingen

Als nabepaling in een substantiefgroep kunnen dienst doen: nominale constituenten (als bijstelling of als tijdsbepaling), bijwoorden, genitieven, voorzetselconstituenten, woorden of (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord, bijzinnen, beknopte bijzinnen en hoofdzinnen of equivalenten daarvan. Voorts zijn nog diverse elementen als predikatieve nabepaling te noemen.

De nabepalingen in een substantantiefgroep zijn in het algemeen veel minder plaatsvast dan de voorbepalingen. Wordt een substantiefgroep in een zin gebruikt, dan kunnen de nabepalingen in veel gevallen bovendien buiten de substantiefgroep optreden (zie hoofdstuk 22). De hier behandelde nabepalingen staan in ieder geval na het tweede substantief uit combinaties van substantieven zoals bedoeld in 13·3, bijv.

koning Boudewijn *van België*
dominee De Frolle *uit Waspik*
de commissie-Pieters, *een deskundige ploeg*, ...
de zakken tarwe *die gestolen zijn*

13 · 4 · 1

Nominale constituenten en vergelijkbare elementen als bijstelling

Bijstelling of appositie noemt men elke nominale constituent die als aanvullende informatie achter een substantief of een substantiefgroep geplaatst wordt, zoals *een voorzichtig man* in het volgende voorbeeld:

De schipper, *een voorzichtig man*, (hield zijn schip aan de kade).

Die aanvullende informatie dient als explicitering van wat het kernsubstantief noemt. In gesproken taal wordt een bijstelling door een lichte pauze van het kernwoord afgescheiden (komma-intonatie). In geschreven taal wordt ze altijd tussen twee komma's geplaatst – op het eind van een zin vervalt de tweede komma uiteraard.

De betekenis van bijstellingen kan omschreven worden door middel van een uitbreidende betrekkelijke bijzin die een naamwoordelijk gezegde bevat. In het gegeven voorbeeld zijn kern en bepaling samen dus te omschrijven als 'de schipper, die een voorzichtig man was'.

Andere voorbeelden van bijstellingen, gebruikt in zinnen, zijn:

Die man daar, *iemand van de directie*, (heeft z'n ontslag aangeboden).
(Bij) zijn broer, *Hans*, (kun je kaartjes voor die wedstrijd kopen).

Het rendier, *het huisdier van de Lappen*, (kennen velen waarschijnlijk alleen maar van plaatjes).

De componist van deze sonate, *Mozart*, (schijnt onder verdachte omstandigheden gestorven te zijn).

(Die meneer is) dominee De Wapper, *een bekend godgeleerde*.

Wespen, *lastige insecten*, (kunnen het plezier om buiten te zitten flink bederven).

(Ze dronken) een fles wijn, *een heerlijke Bordeaux*.

Op overeenkomstige wijze kan een infinitief als bijstelling gebruikt worden, bijv.

De dagelijkse bezigheid van een auteur, *schrijven*, (wordt niet altijd gewaardeerd).

De beide delen van dergelijke complexe substantiefgroepen zijn in principe onderling verwisselbaar, bijv. *zijn broer, Hans*, (...) of *Hans, zijn broer*, (...). Dit ligt echter in bepaalde contexten of in bepaalde situaties niet altijd erg voor de hand.

Bijstellingen kunnen vergezeld gaan van andere elementen die, gereede-
neerd vanuit het standpunt van reductie van bijzinnen, te beschouwen zijn
als woorden of woordgroepen die in een overeenkomstige zin ten opzichte
van het naamwoordelijk gezegde fungeren als voorwerpen of bepalingen,
zoals bijv. *sinds lang* in *het rendier, sinds lang het huisdier van de Lappen*, (...). Zie
voor het zgn. incorporeren van zinsdelen 13:5.

724

Bijstellingen komen gewoonlijk na andere nabepalingen, zoals voorzetselconstituenten of bijwoorden, bijv.

De schipper van de Johanna Maria, *een voorzichtig man*, (...).

De aanval op Polen, *een van de grootste misdaden in de geschiedenis*, (was het begin van de Tweede Wereldoorlog).

Dat feest gisteren, *het hoogtepunt van de viering*, (werd bijgewoond door wel duizend mensen).

De bijstelling kan in deze voorbeelden beschouwd worden als een nabepaling bij de hele substantiefgroep (inclusief de voorzetselconstituent c.q. het bijwoord). Dit verklaart waarom de bijstelling wel achter een beperkende betrekkelijke bijzin komt, maar vóór een uitbreidende betrekkelijke bijzin, resp. bijv.

De vogel die je daar ziet, *een koolmees*, (bouwt zijn nest in holten en spleten).

Jansen, *mijn buurman*, die al negentig is, (gaat nog iedere dag wandelen).

Een bijstelling kan in een zin onder bepaalde voorwaarden ook buiten de substantiefgroep voorkomen waar ze deel van uitmaakt (zie 22·8·3 en 22·9), 1025, 1033 bijv.

(Hij heeft) de leraar Nederlands (in de stad zien wandelen), *meneer Bakker*.

13 · 4 · 2

Nominale constituenten als tijdsbepaling

In de functie van een tijdsbepaling bij een substantief(groep) komen substantiefgroepen en soms ook substantieven (te weten de namen voor de dagen van de week) voor, bijv.

Die wedstrijd Ajax-Anderlecht *vorige week* (was echt om te huilen).
Dat feest *deze middag* (wordt georganiseerd door het schoolbestuur).
Onze vergadering *vrijdag* (zal in haar geheel gewijd zijn aan de zin).

Dergelijke tijdsbepalingen lijken erg veel op de in de volgende deelparagraaf behandelde bijwoorden die als nabepaling te gebruiken zijn, vergelijk *dat feest deze middag* met *dat feest vanmiddag*.

De hier genoemde nabepalingen komen vooral voor in gesproken taal. In geschreven taal zal men veelal de voorkeur geven aan nabepalingen in de vorm van een voorzetselconstituent, bijv.

Die wedstrijd Ajax-Anderlecht *van vorige week* (...).

Een substantivische tijdsbepaling staat bij voorkeur achter andere nabepalingen, bijv.

De bijeenkomst van de neofascisten *dit jaar* (is niet doorgegaan).

Mogelijk is echter ook wel:

De bijeenkomst *dit jaar* van de neofascisten (is niet doorgegaan).

13 · 4 · 3

Bijwoorden

Een aantal bijwoorden kan als nabepaling optreden in een substantiefgroep. Het zijn vooral bijwoorden van plaats en tijd. Enkele voorbeelden zijn:

die herrie *hier*, dat vat wijn *daar*, de kamer *boven*, die optocht *gisteren*, de bijeenkomst *straks*.

Verder komen ook voornaamwoordelijke bijwoorden als nabepaling voor, bijv.

de weg *daarlangs*, Joachims kennis *hiervan*.

Bijwoorden als nabepaling zijn niet erg plaatsvast. Ze komen gewoonlijk na andere nabepalingen maar soms ook wel daarvoor, vergelijk bijv.

een verfrissing *voor als je op reis bent*
de toegang *tot de geheimzinnige vallei*

Dergelijke bepalingen noemen we voorzetselbepalingen.

Veel voorkomend zijn *van*-bepalingen. Deze kunnen o.m. gebruikt worden ter vervanging van zowel voor- als nageplaatste genitieven, bijv.

de paraplu *van mijn moeder* (vgl.: *mijn moeder haar paraplu*)
het resultaat *van hun inspanningen* (vgl.: het resultaat *hunner inspanningen*)
de kennis *van de natuur* (vgl.: de kennis *der natuur*)

Zie voor *van*-bepalingen die teruggevoerd kunnen worden op zinsdelen (bijv. *het weggaan van Cees, het eten van onrijpe appels*) ook 13·5.

724

De plaats van voorzetselbepalingen ten opzichte van andere nabepalingen is niet altijd erg vast. In wat nu volgt worden de plaatsingsmogelijkheden van voorzetselconstituenten als nabepaling vergeleken met die van genitieven als nabepaling. Voorzetselbepalingen kunnen zowel voor als na bijwoorden komen, maar bij voorkeur ervoor. Dit is de enige mogelijkheid voor genitieven. Vergelijk:

Die vergadering *van de socialisten* toen (betekende een keerpunt in hun strategie).
Die vergadering toen *van de socialisten* (...).
Die vergadering *der socialisten* toen (...).

Beide types nabepaling komen gewoonlijk voor bijstellingen te staan, bijv.

het park *van de gravin*, een oase van rust, (...)
het park *der gravin*, een oase van rust, (...)

Als de bijstelling echter een herhaling is (een correctie, een versterking of een verzwakking), kan die ook voor een voorzetselbepaling komen, bijv.

het bevel, overigens een dwaas bevel, *van Idi Amin* (...)

Bijzinnen die als nabepaling dienst doen, staan altijd na voorzetselbepalingen of genitieven, bijv.

de eigenaar *van de fabriek*, die gearresteerd is (...)
die politicus *uit China* die hier op bezoek is, (...)
de vraag *van Jan* hoe je dat probleem moet aanpakken, (...)
de vergadering *der commissie*, die alweer uitgesteld is, (...)

Wanneer twee of meer voorzetselbepalingen of een genitief en een of meer voorzetselbepalingen in een substantiefgroep aanwezig zijn, geldt het volgende: een *van*-bepaling staat bij voorkeur voor een bepaling met een ander voorzetsel, met name als die laatste bepaling een plaats aanduidt, zoals in de eerste twee voorbeelden hierna; een genitief staat altijd voor een voorzetsel-

een verfrissing *voor als je op reis bent*
de toegang *tot de geheimzinnige vallei*

Dergelijke bepalingen noemen we voorzetselbepalingen.

Veel voorkomend zijn *van*-bepalingen. Deze kunnen o.m. gebruikt worden ter vervanging van zowel voor- als nageplaatste genitieven, bijv.

de paraplu *van mijn moeder* (vgl.: *mijn moeder haar paraplu*)
het resultaat *van hun inspanningen* (vgl.: het resultaat *hunner inspanningen*)
de kennis *van de natuur* (vgl.: de kennis *der natuur*)

Zie voor *van*-bepalingen die teruggevoerd kunnen worden op zinsdelen (bijv. *het weggaan van Cees, het eten van onrijpe appels*) ook 13·5.

724

De plaats van voorzetselbepalingen ten opzichte van andere nabepalingen is niet altijd erg vast. In wat nu volgt worden de plaatsingsmogelijkheden van voorzetselconstituenten als nabepaling vergeleken met die van genitieven als nabepaling. Voorzetselbepalingen kunnen zowel voor als na bijwoorden komen, maar bij voorkeur ervoor. Dit is de enige mogelijkheid voor genitieven. Vergelijk:

Die vergadering *van de socialisten* toen (betekende een keerpunt in hun strategie).
Die vergadering toen *van de socialisten* (...).
Die vergadering *der socialisten* toen (...).

Beide types nabepaling komen gewoonlijk voor bijstellingen te staan, bijv.

het park *van de gravin*, een oase van rust, (...)
het park *der gravin*, een oase van rust, (...)

Als de bijstelling echter een herhaling is (een correctie, een versterking of een verzwakking), kan die ook voor een voorzetselbepaling komen, bijv.

het bevel, overigens een dwaas bevel, *van Idi Amin* (...)

Bijzinnen die als nabepaling dienst doen, staan altijd na voorzetselbepalingen of genitieven, bijv.

de eigenaar *van de fabriek*, die gearresteerd is (...)
die politicus *uit China* die hier op bezoek is, (...)
de vraag *van Jan* hoe je dat probleem moet aanpakken, (...)
de vergadering *der commissie*, die alweer uitgesteld is, (...)

Wanneer twee of meer voorzetselbepalingen of een genitief en een of meer voorzetselbepalingen in een substantiefgroep aanwezig zijn, geldt het volgende: een *van*-bepaling staat bij voorkeur voor een bepaling met een ander voorzetsel, met name als die laatste bepaling een plaats aanduidt, zoals in de eerste twee voorbeelden hierna; een genitief staat altijd voor een voorzetsel-

bepaling. Voorbeelden:

het huis *van mijn ouders* in Friesland
het paleis *van de prinses* te Soestdijk
de opstand *der edelen* tegen de koning

In andere gevallen zijn twee volgordes mogelijk, hoewel ook dan die met de *van*-bepaling voorop gewoner is. Vergelijk:

de tocht *van Karel* naar Rome
de tocht naar Rome *van Karel*
de opstand *van de edelen* tegen Spanje
de opstand tegen Spanje *van de edelen*
de boeken *van De Jong* over de Tweede Wereldoorlog
de boeken over de Tweede Wereldoorlog *van De Jong*

Voorzetselbepalingen kunnen buiten de substantiefgroep komen waartoe ze behoren, genitiefbepalingen niet of slechts bij hoge uitzondering. Deze kwestie wordt behandeld in 2·2·8·3. We volstaan hier met een voorbeeld: 1025

(Ze hadden) een brief (afgedrukt) *van de lijsttrekker*.

- B Tot slot van deze deelparagraaf moet nog een bijzonder type vermeld worden, dat op het eerste gezicht sterk op de hier besproken substantiefgroepen met een voorzetselconstituent als nabepaling lijkt, maar er qua structuur niet mee overeenkomt.

Het betreft min of meer vaste combinaties als:

een droom van een huis
schatten van kinderen
een draak van een stuk (toneelstuk)

In deze groepen is het laatste substantief als kern op te vatten.

Dergelijke combinaties vertonen syntactische en semantische beperkingen. Als voorzetsel is alleen *van* mogelijk. Beide substantieven moeten ofwel allebei enkelvoud zijn ofwel allebei meervoud. Het laatste substantief kan alleen maar voorafgegaan worden door het onbepaald lidwoord *een*. (Als het substantief in het meervoud staat, treedt er geen lidwoord op.) Zie hiervoor 3·3·2·1, waar meer voorbeelden van dit type gegeven worden. Het eerste substantief kan voorafgegaan worden door het lidwoord *een* (c.q. geen lidwoord), door de aanwijzende voornaamwoorden *die*, *dat*, *zulke* of *zo'n* (bijv. *die schatten van kinderen*, *dat serpent van een wijf*, *zulke schatten van kinderen*, *zo'n kast van een huis*) of door het uitroepende *wat een* (bijv. *wat een draak van een stuk*). 135

Het eerste substantief van de combinatie moet een affectief geladen betekenis hebben. De door dit substantief aangeduide zelfstandigheid dient als vergelijkingsobject voor wat het kernsubstantief noemt. De betekenis van het geheel is dan ook te omschrijven als bijv. 'een huis als een kasteel', enz. Beide substantieven gaan gewoonlijk niet vergezeld van adjectieven. Is

dat toch het geval, dan kan voor het eerste substantief hooguit een subjectief gekleurd adjectief staan (bijv. *wat een lieve schatten van kinderen*), voor het tweede substantief hooguit een objectief adjectief (bijv. *wat een schatten van kleine kinderen*).

In principe is in veel van deze gevallen een letterlijke interpretatie (*een droom van een huis* = 'een droom over een huis') niet uitgesloten.

13 · 4 · 6

Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord

Bepalingen die bestaan uit een voegwoord en een woord of een (woord)groep noemen we voegwoordbepalingen. Deze zijn te onderscheiden van door voegwoorden ingeleide zinnen, die in de volgende deelparagrafen behandeld worden.

Slechts enkele voegwoorden kunnen zo'n voegwoordbepaling inleiden. Er zijn mogelijkheden met *als*, *evenals*, *zoals*, *gelijk*, en met *behalve* en *uitgezonderd*. Enkele voorbeelden:

een dag *als vandaag*
een huis *zoals het onze*
een gebeurtenis *gelijk deze*
alle kinderen *behalve de oudste*
geen mens *uitgezonderd ik*

Behalve en *uitgezonderd* leiden altijd een nabepaling in bij substantieven die vergezeld zijn van een collectiverend onbepaald voornaamwoord (bijv. *alle*) of een ontkennend woord.

Voegwoordbepalingen komen in het algemeen na andere nabepalingen. Alleen bijstellingen staan na voegwoordbepalingen. Vergelijk:

een huis van kwaliteit *als het mijne*
niemand hier *uitgezonderd Peter*

maar:

een auto *zoals die van Rinus*, een heel snelle wagen, (...).

Voegwoordbepalingen kunnen gemakkelijk buiten de substantiefgroep komen waar ze deel van uitmaken. Zie voor deze mogelijkheid 22·8·3. Een ¹⁰²⁵ voorbeeld is:

(Ik wil Karel) een mes (cadeau doen) *zoals dit*.

Vergelijk ook 14·3·7.

735

13 · 4 · 7

Beknopte bijzinnen met *om te of te* + infinitief

13 · 4 · 7 · 1

Types

Als nabepaling bij een substantief kunnen ook beknopte bijzinnen met infinitieven met *om te* of *te* optreden. Hierbij kunnen een tweetal types onderscheiden worden.

Het eerste type zijn die gevallen waarbij de beknopte bijzin in waarde vergelijkbaar is met een betrekkelijke bijzin. Voorbeelden zijn:

(Het is) een kind *om te zoenen*. (= 'dat je zou zoenen')
(Het is) geen wedstrijd *om over naar huis te schrijven*. (= 'waarover je naar huis zou schrijven')
een werkstuk *om te huilen* (= 'waarvan je moet huilen')

Dergelijke beknopte bijzinnen kunnen ook als naamwoordelijk deel van het gezegde gebruikt worden (zie 21·1·2·2/8b). 814

Het tweede type heeft de waarde als van een voegwoordelijke (volledige) bijzin. Voorbeelden hiervan zijn:

De opdracht (*om*) *thuis te blijven* (viel hem zwaar). (= 'dat hij thuis moest blijven')
M'n wens (*om*) *te mogen blijven* (werd niet ingewilligd). (= 'dat ik mocht blijven')
De verwachting *te zullen slagen* (heeft iedereen). (= 'dat hij/zij zal slagen')
De bedoeling (*om*) *een roman te schrijven* (is bij haar nooit aanwezig geweest). (= 'dat ze een roman zou schrijven')

Beknopte bijzinnen komen na de overige nabepalingen, met één uitzondering: de bijstelling, die gewoonlijk op de beknopte bijzin volgt. Maar wanneer de bijstelling een herhaling; correctie of verzwakking tot uitdrukking brengt, kan ze ook vóór de beknopte bijzin staan:

een middel van vroeger *om de dorst te verdrijven*
een eerste poging in de Nederlanden *om tot eenheid te komen*
de inval die hij kreeg *om te gaan vissen*

Met bijstellingen in de zin:

het bevel *om aan te vallen*, een opdracht van de koning
het bevel, overigens een dwaas bevel, *om aan te vallen*

13 · 4 · 7 · 2

Het gebruik van *om te* en van *te*

- a Bij het eerste hierboven onderscheiden type is het gebruik van *om* verplicht, bijv.

een middel *om* de dorst te verdrijven

melk *om* op te warmen
een voorstel *om* op te schieten

- b Bij gevallen die tot het tweede type behoren is het gebruik van *om* uitgesloten wanneer het kernsubstantief dat bepaald wordt een vorm van mededelen of van ervaren zonder meer noemt (*de mededeling, het bericht, de verklaring, het gevoel, enz.*), bijv.

moeders mededeling *niet mee te willen gaan*
de verklaring van de premier *af te treden*
de ervaring/de gewaarwording *niet serieus te worden genomen*
een merkwaardig gevoel *nergens bij te horen*

In andere gevallen is *om* vrijwel altijd mogelijk (maar niet verplicht), ook als het kernsubstantief een vorm van mededelen of ervaren met een bijkomend betekenislement (bijv. een doel) uitdrukt (*het bevel, de wens, het verzoek, enz.*). In vlot, gesproken taalgebruik bestaat er een duidelijke voorkeur voor *om te* in plaats van *te*. Het weglaten van *om* doet gauw schrijftalig aan.

de neiging (*om*) teveel ineens te willen doen
het verzoek (*om*) onmiddellijk terug te keren
de eigenschap (*om*) goed met mensen om te kunnen gaan
een intens verlangen (*om*) zijn kind te zien
de toestemming (*om*) op reis te gaan
de drang (*om*) altijd weer te liegen en te bedriegen
de mogelijkheid (*om*) als nabepaling te fungeren

13 · 4 · 8 Bijzinnen

De volgende soorten (volledige) bijzinnen kunnen in een substantiefgroep als nabepaling optreden: bijzinnen die met een onderschikkend voegwoord beginnen, bijzinnen die met een vragend element beginnen en bijzinnen ingeleid door een relativum. Bijzinnen die als nabepaling fungeren noemen we bijvoeglijke bijzinnen. Voor beknopte bijvoeglijke bijzinnen (met *om te* of *te*) zie men 13·4·7.

715

13 · 4 · 8 · 1 Bijzinnen die met een onderschikkend voegwoord beginnen

Als onderschikkende voegwoorden komen hiervoor in aanmerking: de grammatisch verbindende (*dat* en *of*), sommige voegwoorden van tijd en sommige van vergelijking. Voorbeelden van voegwoordelijke bijzinnen zijn:

De verwachting *dat er spoedig een einde aan de gijzeling zou komen* (werd niet bewaarheid).
(Op) zijn vraag *of de trein dan vertraging had*, (kreeg hij geen antwoord).

(Ze sloegen) de waarschuwing *dat het ijs nog erg dun was* (in de wind).
De veronderstelling *dat hij zijn redenen had om zich op de vlakte te houden*
(...).
(Ze had) een gevoel *alsof ze in dagen niet gegeten had*.

Bijvoeglijke bijzinnen die beginnen met het voegwoord *als* in de betekenis van ‘alsof’, hebben een voor-pv (zie 10·3·12·1, 8·4·7 en 22·2·1). Vergelijk 664, 453, 9 met de laatste zin uit het rijtje hierboven:

Het bericht, *als zou Brezjnev ernstig ziek zijn*, (bleek niet juist te zijn).

Als kern van de substantiefgroep treedt in het merendeel van de gevallen een substantief op dat naar vorm en betekenis overeenkomst vertoont met een werkwoord: *het verwijt, de hoop, de vrees, de wens, het bewijs, het besef (dat ...)*, enzovoorts, maar ook andere substantieven zijn mogelijk:

Een boek *zoals ik zelf zou willen schrijven*.
Het gevaar *dat dit tot een gewapend conflict leidt*, ...
De dag *voor(dat) hij stierf*, ...
De tijd *dat iemand zelf zijn kleren leerde maken* (lijkt voorbij).
(Op) het tijdstip *dat het vliegtuig zou landen*, ...

Opmerking— Bij tijdsaanduidingen kan *dat* vervangen worden door *toen* of door een voornaamwoordelijk bijwoord (bijv. *waarin, waarop, ...*) wanneer het antecedent een bepaalde constituent is. Vergelijk:

- (i) De tijd *dat* iemand zelf zijn kleren leerde maken...
- (ia) De tijd *toen* iemand zelf zijn kleren leerde maken...
- (ii) (Er is) een tijd (geweest) *dat* veel mensen judo maar een minderwaardige sport vonden.
- (iia) (Er is) een tijd (geweest) *toen* veel mensen judo maar een minderwaardige sport vonden. <uitgesloten>

Vergelijk verder nog:

- (iii) De dag *dat/waarop/toen* hij aankwam, (regende het).
- (iv) De dag *dat/waarop* zoiets gebeurt...

In een zin als (iv) is *toen* natuurlijk uitgesloten, aangezien het niet met een tegenwoordige tijd gecombineerd kan worden (zie 10·3·2·3). — 654

13 · 4 · 8 · 2

Bijzinnen die met een vragend element beginnen

Het vragende element kan bestaan uit een zelfstandig vragend voornaamwoord (of een nominale constituent met een bijvoeglijk vragend voornaamwoord als deel), een vragend bijwoord of voornaamwoordelijk bijwoord, maar ook uit een voorzetselconstituent met een vraagwoord als deel, bijv.

De mededeling *wie er zou komen* (bracht hem danig in de war).
 De vraag, *wiens boek dat was*,...
 De vraag *hoe zijn moeder heette*,...
 Het probleem *onder welke noemer we dat zouden kunnen brengen*,...
 De kwestie *waarom hij dit gedaan heeft*,...
 De vraag *in hoeverre minister Kissinger op de hoogte was van Amerikaanse steun voor Chileense complotten*...
 De vraag *waarmee de dader de moord had gepleegd*,...

Een aantal van dergelijke zinnen komen qua vorm overeen met betrekkelijke bijzinnen (zie de deelparagraaf hierna). Context en betekenis kunnen uitsluitend geven over de aard van de bijvoeglijke bijzin. Vergelijk met de laatste zin bijvoorbeeld:

De vraag *waarmee hij hem voortdurend lastig viel*,...

Hier is de substantiefgroep *de vraag* het antecedent van het betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord *waarmee*. In deze zin gaat het over iemand die iemand anders lastig valt met een vraag. In het laatste van het rijtje voorbeelden hierboven kan men *de vraag* niet interpreteren als het instrument waarmee de moord is gepleegd.

13 · 4 · 8 · 3

Bijzinnen die met een relativum beginnen

Dit derde type bijvoeglijke bijzinnen kan ingeleid worden door een zelfstandig betrekkelijk voornaamwoord (of een nominale constituent met een bijvoeglijk betrekkelijk voornaamwoord als deel), door een groep bestaande uit een voorzetsel en een van de genoemde elementen of door een betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord. Deze verschillende mogelijke inleidende elementen (bindtermen) noemen we relativum. (Voor de vorm die het betrekkelijk voornaamwoord kan of moet aannemen verwijzen we naar paragraaf 4·8. De voornaamwoordelijke bijwoorden worden behandeld in 7·5.)

238

382

Dergelijke bijzinnen worden betrekkelijke of relatieve bijzinnen genoemd. Enkele voorbeelden daarvan zijn:

Het schip, *dat aangevaren was*, (bleek niet meer te herstellen).
 De man *die de moord had gepleegd*, (werd spoedig gearresteerd).
 Het Sint-Lievenscollege, *welke school zeer bekend is*, (...).
 Het Sint-Jan-Berchmanscollege, *op welke school ik gezeten heb*, (...).
 De groep *waartoe de herten behoren*, (...).

Op grond van hun betekenis kunnen we bij de betrekkelijke bijzinnen een onderscheid maken tussen uitbreidende en beperkende betrekkelijke bijzinnen. Dat onderscheid kunnen we verduidelijken aan de hand van de zinnen:

- (1a) De journalisten, die de verklaring niet ondertekend hadden, werden opgepakt.

- (1b) De journalisten die de verklaring niet ondertekend hadden, werden opgepakt.

Zin (1a) deelt over een bekend verondersteld aantal journalisten mee dat ze gearresteerd werden. De betreffende bijzin geeft aanvullende informatie over de genoemde journalisten, wat niet per se betekent dat deze informatie overbodig is. In ons voorbeeld kan de bijzin bijv. de reden voor de arrestatie aangeven. In zin (1b) wordt gezegd dat van de journalisten waarvan in een bepaalde context sprake is, sommigen opgepakt werden en wel diegenen die de verklaring niet hadden ondertekend, terwijl dat in (1a) voor alle journalisten gold. De betreffende bijzin in (1b) heet hierom beperkend. De bijzin in (1a) noemen we uitbreidend. De context en de situatie geven uitsluitel over de betekenis van de betreffende bijzin. Toch zijn er in de zin vaak aanwijzingen voor de ene of de andere interpretatie te vinden. Is het kernsubstantief een eigennaam, dan is de daaropvolgende bijzin in de gewone lezing uitbreidend, bijv.

(In een indrukwekkende rolstoel kwam) oma Viskil (aangereden),
die glunderend om zich heen keek.
Johan, *die me een brief heeft geschreven*, (is van de week in België).

Ook toevoeging in de bijzin van een voegwoordelijk bijwoord (*overigens*, *trouwens*, enz.) wijst op het uitbreidende karakter van de bijzin, bijv.

De aanval, *die overigens niet totaal onverwacht kwam*, (...).

Uitbreidende betreffende bijzinnen worden, als ze direct op hun antecedent volgen, door komma-intonatie daarvan afgescheiden, beperkende niet. In geschreven taal dienen uitbreidende bijzinnen in dat geval door een komma van het kernsubstantief te worden afgescheiden; vóór beperkende bijzinnen komt geen komma.

Tot de uitbreidende betreffende bijzinnen rekent men ook de zgn. continuatieve (of 'progressieve') bijzinnen. Deze hebben de waarde van een nevenschiktel hoofdzin. Ze bevatten meestal een bijwoordelijke bepaling zoals *dan*, *vervolgens*, *daarna*, *echter*, *op zijn beurt*, die a.h.w. een volgende stap in het gebeuren of in de redenering aangeeft.

(Hij deed) een nieuwe poging, *die echter mislukte.*
(Er arriveerden) enkele pelotons, *die meteen na hun aankomst tenten begonnen op te zetten.*

Andere voorbeelden hiervan treft men aan in het hoofdstuk over de woordvolgorde, 22·8·3.

1025

Voor betreffende bijzinnen, gecombineerd met een aanwijzend voor-naamwoord, zie men 14·3·9.

737

Opmerking—Betrekkelijke bijzinnen met een hele zin of een gedeelte van een zin als antecedent kan men beschouwen als een speciaal soort continuatieve bijzin. Voorbeelden zijn:

Ze bestormden het gebouw, waarop ze de hele verzamelde regering
gevangen namen.
De kinderen moesten altijd weer opstellen schrijven, wat ze met
weinig enthousiasme deden.

Zulke zinnen vallen echter buiten het bestek van de substantiefgroep. —

13 · 4 · 8 · 4

De plaatsing van bijzinnen t.o.v. andere nabepalingen

Bijzinnen die als nabepaling dienst doen in een substantiefgroep, komen
zover mogelijk achteraan in die groep, bijv.

De koningin van Nederland, *over wie veel geschreven is*, ...
Die kilo kersen uit Frankrijk *die ik gekocht heb*, ...
De mededeling van Co *dat hij voortaan mee zou doen*, ...
Dat gevoel die avond *alsof ik ging zweven*, (kwam door die glaasjes
alcohol).

Bijstellingen kunnen na betrekkelijke bijzinnen komen als die beperkend
zijn. Als de bijzin uitbreidend is, staat die meestal achteraan in de groep.
Vergelijk hiervoor de volgende twee substantiefgroepen:

De jongen *die je daar ziet*, mijn neefje, ...
Johan, mijn broer, *die al achttien is*, ...

Een bijstelling staat normaal gesproken ook na voegwoordelijke bijzinnen
als nabepaling, bijv.

De vraag *of Richard een belangrijke rol wil spelen*, een allesbeheersende
kwestie, ...

Bijzinnen kunnen of moeten buiten de substantiefgroep komen waar ze deel
van zijn. Ze staan dan op de laatste zinsplaats. Enkele voorbeelden van deze
in 22·8·3 behandelde plaatsingsmogelijkheid zijn:

1025

(Ik zal ze bij) de groep (indelen) *waartoe de slangen behoren*.
(Toen begon hem) een gevoel (te bekruipen) *alsof hij nog maar enkele
uren te leven had*.
(Tijdens de persconferentie op het vliegveld wees hij geërgerd) de
beschuldigingen (van de hand) *als zou hij de buitenlandse politiek voor
persoonlijke doeleinden aanwenden (...)*.

13 · 4 · 9

Hoofdzinnen en hoofdzinsequivalenten

Bij een beperkt aantal substantieven kan als nabepaling ook een hoofdzin of
een equivalent daarvan optreden. Substantieven die zo'n nabepaling kun-
nen krijgen zijn o.m. *de mededeling, de vraag, het antwoord, het probleem, het*

verwijt, het bezwaar. Enkele voorbeelden:

De mededeling ‘*U kunt gaan*’ (klonk meer als een bevel).
Het probleem ‘*Wie is daar uiteindelijk verantwoordelijk voor?*’, (houdt ons nu al maandenlang bezig).
De vraag ‘*Waarom?*’ (is hier niet aan de orde).
(Na) het voorbeeld *Ja, als u die drie maar laat staan*, (moet iets toegevoegd worden).

Zo’n hoofdzin (of equivalent) staat bij voorkeur na andere nabepalingen, maar een andere volgorde is niet uitgesloten. Vergelijk bijv. met elkaar:

Het antwoord van de leraar ‘*U ziet maar*’, ...
Het antwoord ‘*U ziet maar*’ van de leraar, ...

en:

Het verwijt gisteren ‘*Had dat maar eerder gezegd*’, ...
Het verwijt ‘*Had dat maar eerder gezegd*’ gisteren, ...

13 · 4 · 10

Elementen als predikatieve nabepaling

Op ongeveer dezelfde manier als een bijstelling (zie 13·4·1) kunnen allerlei 709 elementen die geen nominale constituent of infinitief zijn, als nabepaling achter een substantief geplaatst worden. Het gaat hier om adjectieven of adjectiefgroepen (ook voorzetselconstituenten met vergelijkbare waarde zoals *van streek* (zijn), *in de war* (zijn)), bijwoorden of bijwoordgroepen, *als*-groepen en deelwoorden. Het zijn allemaal elementen die ook als predikatieve toevoeging gebruikt kunnen worden en/of als naamwoordelijk deel van het gezegde (vgl. 21·29·1 en 21·1·2·2). Voorbeelden zijn: 904, 809

De vrouw, *kwaad*, (sloeg de deur achter zich dicht).
De soldaten, *helemaal in de war*, (vluchtten alle kanten uit).
Mijn broer, *onderweg*, (stuurde alvast een telegram om z’n komst aan te kondigen).
Maarten, *als voorzitter*, (opende de vergadering).
Het verhaal, *samengevat*, (komt hierop neer).
Ria, *lachend*, (schonk de wijn in).

Zulke predikatieve nabepalingen komen vooral in geschreven taal voor. Ze noemen als bijkomende informatie een ‘toestand’ van de zelfstandigheid die door het kernsubstantief aangeduid wordt. Zoals bijstellingen worden ze door komma-intonatie van de kern afgescheiden.

Net als bijstellingen kunnen ook predikatieve nabepalingen omschreven worden door middel van bijzinnen. Met welke soort bijzin de nabepaling omschreven kan worden, is niet altijd uit te maken. Predikatieve nabepalingen hebben namelijk niet altijd de waarde van een betrekkelijke bijzin, maar afhankelijk van de context en de situatie kunnen ze ook de waarde van

een bijzin van reden, toegeving, enz. hebben. Zo kan *nieuwsgierig* in de zin *de jongen, nieuwsgierig, klom over het hek* teruggevoerd worden op de bijvoeglijke bijzin *die nieuwsgierig was*, maar ook opgevat worden als een reductie van de bijwoordelijke bijzin *omdat hij nieuwsgierig was*.

De hier genoemde elementen kunnen vergezeld gaan van woorden of (woord)groepen die te beschouwen zijn als voorwerpen of bepalingen uit corresponderende zinnen. Een voorbeeld is de tijdsbepaling *altijd* in: *mijn broer, altijd onderweg, (...)*. Zie voor dergelijke gevallen 13·5.

724

De plaats van een predikatieve nabepaling ten opzichte van andere nabepalingen is te vergelijken met die van een bijstelling. Enkele voorbeelden:

Dat meisje uit Oostende, *kwaad*, (liep weg).

Die bijeenkomst gisteren, *lang voorbereid*, (was een succes).

13·5 Incorporatie van zinsdelen en equivalenten daarvan

Op diverse manieren kunnen in substantiefgroepen elementen opgenomen worden die terug te voeren zijn op zinsdelen. Aangezien over de wijze waarop dit in z'n werk gaat veel nog onduidelijk is, volstaan we met een globale weergave van de voornaamste mogelijkheden van wat we heel in het algemeen incorporatie van zinsdelen zullen noemen.

13 · 5 · 1

Voor- en achtergeplaatste gezegdes

Adjectieven en equivalenten daarvan, deelwoorden en infinitieven (met of zonder *te*) als voor- of nabepaling bij een substantief, kunnen vergezeld gaan van allerlei woorden en groepen van woorden. In het geval van deelwoorden en infinitieven hebben we dan te maken met beknopte bijzinnen of infinitiefconstructies.

Vatten we behalve die deelwoorden en infinitieven ook de adjectieven op als voor- of achtergeplaatste (naamwoordelijke) gezegdes, dan kunnen we in het algemeen stellen dat samen met het gezegde andere woorden en groepen van woorden met de waarde van een zinsdeel mee geïncorporeerd zijn in een substantiefgroep.

A Op deze manier kunnen groepen als in:

- (1a) *De met veel smaak broodjes etende* ambtenaren (bespraken de sportuitlagen).
- (2a) *De in Bulgarije gangbare* gewoontes (waren hem onbekend).

respectievelijk in verband gebracht worden met zinnen als in:

- (1b) (De ambtenaren), *die met veel smaak broodjes aten*, (...).
- (2b) (De gewoontes) *die in Bulgarije gangbaar zijn*, (...).

In de betreffende bijzin in (1b) is *broodjes* lijdend voorwerp, *met veel smaak* bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid. In zin (2b) is *in Bulgarije* bijwoordelijke bepaling van plaats. Andere voorbeelden van substantiefgroepen met in een voorbepaling geïncorporeerde zinsdelen of equivalenten zijn:

een *volgens mij voor hem belangrijk* bericht
een *vermoedelijk blonde* man
dat *verkeerstechnisch moeilijke* probleem
de *luid blaffende* honden

de *aan haar gezonden* brief
de *door het lawaai gek geworden* gevangene
de *met het oog op de nieuwe ontwikkelingen spoedig te verwachten* maatregelen

Opmerking — Bepalingen van graad (zoals *erg* in *erg warm*) en kwantificerende bepalingen (zoals *bijna* in *bijna dood*) worden in dit boek in het kader van adjectiefgroepen behandeld. —

Beperkingen op deze vooral in geschreven taalgebruik voorkomende vooropgeplaatste constructies worden voor zover we het kunnen overzien alleen opgelegd door de factoren verstaanbaarheid en elegantie. Deze zijn evenwel niet nauwkeurig te formuleren. Bij heel uitgebreide reeksen woorden en woordgroepen zal men gauw geneigd zijn een bijzin als nabepaling te gebruiken in plaats van deze in een voorbepaling te incorporeren, vgl. bijv. (3*b*) met (3*a*):

- (3*a*) *De volgens onze directeur zijn moeder altijd met veel plezier brieven schrijvende jongen* (is weggelopen).
(3*b*) *De jongen die volgens onze directeur zijn moeder altijd met veel plezier brieven schrijft*, (is weggelopen).

Verder vermijdt men om eufonische redenen zoveel mogelijk dat twee gelijkkluidende lidwoorden of voornaamwoorden op elkaar zouden volgen. Vergelijk bijv.:

- (4*a*) *de de stad onveilig makende rovers* <twijfelachtig>
(4*b*) *de rovers, die de stad onveilig maken,...*
(5*a*) *het het moeilijkst te onderhouden gebouw* <twijfelachtig>
(5*b*) *het gebouw dat het moeilijkst te onderhouden is*

De (*b*)-zinnen verdienen duidelijk de voorkeur boven de groepen in (4*a*) en (5*a*). Bij een opeenvolging van *de* of *het* en een overtreffende trap met *het* (bijv. *het moeilijkst*, zie 6.4.3.4/1), laat men bij voorkeur dit laatste *het* weg. 338
Vergelijk met (5*a*):

- (5*c*) *het moeilijkst te onderhouden gebouw*
(6) *de (het) moeilijkst te beklimmen berg*

De onderlinge volgorde van de geïncorporeerde zinsdelen of equivalenten is in principe dezelfde als die in een volledige zin (zie hoofdstuk 22), zij het dat ze wel altijd aan het gezegde (het adjectief, het deelwoord, enz.) voorafgaan. (Vergelijk ook met B.)

- B 1 De mogelijkheden om 'zinsdelen' in een nabepaling (een bijstelling of een predikatieve nabepaling) te incorporeren zijn ruimer dan bij voorbepalingen. Ook o.m. infinitiefconstructies zijn nu mogelijk. Ook t.a.v. de onderlinge volgorde van deze elementen zijn er meer mogelijkheden. Net als in volledige zinnen kunnen sommige van die elementen na het gezegde optreden (zie hoofdstuk 22).

909

Voorbeelden van complexe nabepalingen zijn:

de man, *vermoedelijk blond*,...
de jongen, *zoals steeds kwaad*,...
de honden, *luid blaffend*,...
de gevangene, *gek geworden door het lawaai*,...
het verhaal, *kort samengevat*,...
een stichting, *opgericht naast het bestaande overlegorgaan*,...
mijn dagelijkse bezigheid, *stukjes schrijven*,...
die man daar, *tot nog toe directeur van ons bedrijf*,...
Ruwhart, *op rooftocht in het bergland*,...

2 Bijzondere aandacht verdienen (predikatieve) nabepalingen van het volgende type:

Het meisje, *(met) de handen in haar schoot*, zat somber voor zich uit te staren.
Claude, *(met) zijn alpino schuin op zijn grote hoofd*, kwam hier elke morgen langsslenteren.
Een boek, *met op de kaft de schrijver in vol ornaat*,...
Karelkje, *met een korte broek aan*,...
Het orkest, *met Trevor Pinnock achter het clavecimbel*,...

In dergelijke bepalingen heeft *met* gewoonlijk de waarde van het tegenwoordig deelwoord van het zelfstandig werkwoord *hebben*, wat moge blijken bij vergelijking met beknopte bijzinnen als in de volgende groepen:

Het meisje, de handen in haar schoot *hebbend*,...
Karelkje, een korte broek *aanhebbend*,...

Een door *met* ingeleide nabepaling hoeft niet altijd een predikatieve nabepaling te zijn, bijv.

(Ik wil alleen) koffie *met suiker erin*.

De groep *met suiker erin* is hier beperkend gebruikt ten opzichte van *koffie*.

Het is niet duidelijk wanneer het voorzetsel *met* weggelaten kan worden (zie de eerste twee voorbeelden uit de reeks hierboven) en wanneer niet.

Voor het al dan niet gebruiken van een voornaamwoordelijk bijwoord in dergelijke *met*-groepen (*met suiker erin* (niet: *in*) maar *met een korte broek aan* (niet: *eraan*)), zie men 7·5·2/1.

385

13 · 5 · 2

Equivalenten van zinsdelen bij nomina actionis

In 2·6·1 is op diverse plaatsen beschreven hoe van werkwoorden substantieven afgeleid kunnen worden. Bij dergelijke afgeleide substantieven blijken in heel wat gevallen elementen te kunnen optreden die in een zin het oorspronkelijke werkwoord als zinsdeel vergezellen. Deze zinsdelen worden

met andere woorden op een of andere manier geïncorporeerd in substantief-groepen met een nomen actionis als kern. Ze staan voor of achter het substantief. In het laatste geval hebben ze de vorm van een voorzetselconstituent.

Heeft het kernsubstantief de vorm van een infinitief, dan kan het voorafgegaan worden door een voorwerp (al dan niet in combinatie met bepalingen). Een voorbeeld hiervan is:

- (1) (Ik schrijf alsmaar stukjes.) *Dat alsmaar stukjes schrijven* begint me te vervelen.

In dit voorbeeld vervult *stukjes* ten opzichte van *schrijven* de functie van lijdend voorwerp.

Voorwerpen kunnen voorts na het kernwoord optreden, ongeacht de vorm van dat kernwoord. Ze hebben dan zelf de vorm van een door *van* ingeleide voorzetselconstituent (in de hierna volgende voorbeelden respectievelijk *van je gedachten* (2), *van infinitieven* (3) en *van leveringen* (4)). Deze manier van incorporeren heeft in veel gevallen de voorkeur en is soms de enige mogelijkheid.

- (2) (Formuleer je gedachten altijd zo begrijpelijk mogelijk.) *Het zo begrijpelijk mogelijk formuleren van je gedachten* is een allereerste vereiste.
- (3) (Men kan infinitieven substantiveren.) *Het substantiveren van infinitieven* is een produktief proces.
- (4) (De firma zette de leveringen stop.) *De stopzetting van leveringen* had nadelige gevolgen voor de detailhandel.

Onderwerpen treden in alle gevallen alleen maar in de vorm van een voorzetselconstituent op (in de voorbeelden (5) tot en met (7) met *van*), bijv.

- (5) (De jubilaris was zowel christen, burger als schrijver.) De spreker stond uitvoerig stil *bij het christen, burger en schrijver zijn van de jubilaris*.
- (6) (De politie trad snel op.) *Het snel optreden van de politie in die wijk* voorkwam verdere ongeregeldheden.
- (7) (De handeling duurt voort.) Met welke constructies kan *een voortduren van de handeling* uitgedrukt worden?

Treden zowel een voorwerp als een onderwerp in de groep op, dan krijgt het onderwerp de vorm van een *door*-bepaling, bijv.

- (8) Het niet betalen van de rekeningen *door de klant* (leidde tot stopzetting van verdere leveringen).

Bepalingen kunnen zowel voor (zie *alsmaar* in (1) of *zo begrijpelijk mogelijk* in (2)) als na (bijv. *in die wijk* in (6)) het nomen actionis voorkomen. Ten aanzien van voorgeplaatste bepalingen valt de volgende bijzonderheid te constateren. Als de bepaling bestaat uit een woord dat als adjectief én als bijwoord gebruikt kan worden, kan dat verbogen worden. Het fungeert dan als een gewone bijvoeglijke voorbepaling. Dat is soms het geval bij een

gesubstantiveerde infinitief en altijd als het een ander nomen actionis betreft (uiteraard met inachtneming van de in 6·4·1·2 gegeven regels). Vergelijk 325 met (6):

- (6a) Het *snelle* optreden van de politie ...
- (9) Het *abrupte* afbreken van de onderhandelingen ...

In deze gevallen is het gebruik van een verbogen vorm gewoner dan dat van een onverbogen vorm, maar vergelijk hiermee weer:

- (2a) Het *begrijpelijk* formuleren van je gedachten ...
- (10) (Deze boterhamzakjes zijn geschikt voor) het *gemakkelijk* bewaren van brood, fruit, enz.

Het precieze verschil tussen gevallen als (6a) en (9) enerzijds en (2a) en (10) anderzijds is vooralsnog niet duidelijk.

De onderlinge volgorde van voorzetselconstituenten achter een nomen actionis vertoont een voorkeur voor plaatsing van een *van*-bepaling direct achter het nomen actionis, hoewel een andere plaatsing niet uitgesloten is. Vergelijk met elkaar bijv:

de levering van gevechtsvliegtuigen door Frankrijk aan Irak
de levering van gevechtsvliegtuigen aan Irak door Frankrijk
de levering door Frankrijk van gevechtsvliegtuigen aan Irak
de levering door Frankrijk aan Irak van gevechtsvliegtuigen

I 4

De voornaamwoordgroep

- 14 · 1 Inleiding – 730
- 14 · 2 Voorbepalingen – 731
- 14 · 2 · 1 Graadaanduidende of versterkende bijwoorden – 731
- 14 · 2 · 2 Kwantificerende of preciserende bijwoorden – 731
- 14 · 2 · 3 Veralgemende bijwoorden – 732
- 14 · 2 · 4 Het onbepaalde voornaamwoord *al* – 732
- 14 · 3 Nabepalingen – 733
- 14 · 3 · 1 Bijwoorden – 733
- 14 · 3 · 2 Adjectieven met buigings-*s* – 733
- 14 · 3 · 3 Substantieven en substantiefgroepen – 734
- 14 · 3 · 4 Telwoorden op *-en* – 734
- 14 · 3 · 5 Oude genitieven – 734
- 14 · 3 · 6 Voorzetselconstituenten – 735
- 14 · 3 · 7 Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord – 735
- 14 · 3 · 8 Beknopte bijzinnen met *om te* of *te* + infinitief – 736
- 14 · 3 · 9 Betrekkelijke bijzinnen – 737

I 4·I Inleiding

Tot de voornaamwoordgroepen rekenen wij hier alle woordgroepen met een voornaamwoord als kern, waar een of meer bepalingen bij horen. Een voorbeeld van een voornaamwoordgroep is *hij daar*. In deze groep is *hij* de kern en *daar* is de nabepaling. Bepalingen zijn misbaar, maar de kern van de groep is onweglaatbaar. Vergelijk met elkaar:

hij daar (heeft het gedaan)
hij – (heeft het gedaan)
– daar (heeft het gedaan) <uitgesloten>

We kunnen ook zeggen dat het geheel in een zin dezelfde functie bekleedt (bijv. onderwerp) als de kern van dat geheel.

De opbouw van een voornaamwoordgroep loopt voor een groot deel parallel met die van een substantiefgroep, zij het dat de mogelijkheden minder uitgebreid zijn. Een aantal andere mogelijkheden deelt de voornaamwoordgroep met o.m. de adjectiefgroep. Voornaamwoordgroepen kunnen verder onderscheiden worden naar het voornaamwoord dat er de kern van uitmaakt: persoonlijk-voornaamwoordgroep, aanwijzend-voornaamwoordgroep enzovoorts.

Groepsvorming treedt hoofdzakelijk op bij zelfstandig gebruikte voornaamwoorden (zie voor dit begrip 4·1·1). Persoonlijke voornaamwoorden vereisen de volle vorm. Bezittelijke voornaamwoorden komen niet voor groepsvorming in aanmerking. Voorts zijn de wederkerende en de wederkerige voornaamwoorden van groepsvorming uitgesloten. Groepsvorming bij betrekkelijke voornaamwoorden is beperkt tot die met ingesloten antecedent. 156

Opmerking— Groepen als *het vormelijke 'gij'*, *het vragende 'wie'*, *welk 'dat' (bedoel je)*, enz. worden niet in dit hoofdstuk behandeld. Het betreft hier gevallen van zgn. zelfnoemfunctie. Het voornaamwoord is hier te beschouwen als een substantief en hoort derhalve bij de substantiefgroep thuis. Om vergelijkbare redenen worden ook groepen als *een gevaarlijk iets*, *een verstandig iemand*, *al de onzen* en *(ieder) het zijne* niet bij de voornaamwoordgroep besproken.—

14·2 Voorbepalingen

Als voorbepaling bij een voornaamwoord komen voor: bijwoorden of equivalenten ervan en het onbepaalde voornaamwoord *al*. Voor het onderscheid tussen graadaanduidende en kwantificerende bijwoorden zie men 16·2.

748

14 · 2 · 1

Graadaanduidende of versterkende bijwoorden

Voorbeelden van zulke bijwoorden of equivalenten ervan zijn de gecursiveerde woorden in:

vrij wat (mensen), *nogal* wat (fouten), (aan) *zo* iemand/iets (heb je weinig), *tamelijk* wat, *totaal* niets, *flink* wat, *helemaal* niets, *in het geheel* niets, *heel* wat, *een stuk of* wat (boeken).

14 · 2 · 2

Kwantificerende of preciserende bijwoorden

De volgende groepen bevatten voorbeelden van kwantificerende of preciserende bijwoorden:

bijna iedereen, *praktisch* niemand, *vrijwel* niets, *nagenoeg* alles, *zowat* alles, *ongeveer* dezelfde (opvattingen), *vrijwel* elk (kind), *ruim* voldoende.

Opmerking— Enkele van deze bijwoorden kunnen ook wel achter een (zelfstandig gebruikt) kern-voornaamwoord komen, bijv.:

dezelfde *ongeveer*, niemand *bijna*.—

Als equivalenten van de genoemde bijwoorden kunnen constructies vermeld worden als

zo goed als niemand, *op twee na* iedereen.

731

14 · 2 · 3

Veralgemenende bijwoorden

Voorbeelden zijn:

onverschillig wie, eender wat, gelijk welke (oplossing).

Ze komen voor in combinatie met een vragend voornaamwoord. Het geheel heeft de waarde van een onbepaald voornaamwoord (zie 4·9·3·4). Het ²⁶⁹ bijwoord *ook* staat altijd achter het voornaamwoord dat het bepaalt, hoewel niet meteen daarachter, bijv.

Wat (je me) *ook* (wijsmaakt...).

Wie (ze het) *ook* (vroegen...).

Als equivalent van een veralgemenend bijwoord is mogelijk:

om het even wie

14 · 2 · 4

Het onbepaalde voornaamwoord *al*

Dit type voorbepaling komt voor bij zelfstandig gebruikte betrekkelijke voornaamwoorden met ingesloten antecedent en bij zelfstandig gebruikte aanwijzende voornaamwoorden die door een relatieve bijzin gevolgd worden (zie 4·6·4), bijv. ²²³

al wat, al wie

al diegenen (die...), al datgene (wat...)

14.3 Nabepalingen

Bij de nabepalingen onderscheiden we bijwoorden, adjectieven als zgn. partitieve genitief, substantieven of substantiefgroepen als bijstelling, telwoorden op *-en*, oude genitieven, voorzetselconstituenten, groepen ingeleid door een voegwoord, beknopte bijzinnen (met *(om) te* + infinitief) en betrekkelijke bijzinnen.

14.3.1 Bijwoorden

Plaatsaanduidende bijwoorden (behalve *er*), evenals voornaamwoordelijke bijwoorden kunnen als nabepaling voorkomen bij persoonlijke en aanwijzende voornaamwoorden en in iets mindere mate bij vragende en onbepaalde voornaamwoorden, bijv.

jij *daar*, jullie *daarginds*, dit *hier*, die *links*, die *boven*, die *daarnaast*, diegenen *daar*, wie *hier*, niets *daarvan*, niemand *hier*, iedereen *hier*.

Een voorbeeld met een combinatie van twee bijwoorden als nabepaling is:

dat *daar rechts*.

14.3.2 Adjectieven met buigings-*s*

Een zgn. partitieve genitief van een adjectief of het woord *anders* kan nabepaling zijn bij de niet-collectiverende onbepaalde voornaamwoorden *iets*, *niets* (*niks*), *iemand*, *niemand*, *wat*, *genoeg*, *voldoende*, *allerlei*, *allerhande*, *velerlei*, en bij het vragende *wat voor*, bijv.

iets *typerends*, niets *wezenlijks*, iemand *anders*, wat *lekkers*, (je hebt) *genoeg stom*s (gezegd), *allerhande moois*.

Een voorbeeld met een adjectiefgroep als nabepaling is *iets heel raars*. Meer voorbeelden van dit type groepsvorming treft men aan in 6.4.2.1. Het is overigens lang niet altijd duidelijk of er sprake is van een constructie met kern en bepaling. In de zin *wat voor leuks is daar nu aan* is noch *wat voor* noch *leuks* zelfstandig te gebruiken. Vergelijk hiermee in dit verband: *wat voor iemand (is het?)*.

14 · 3 · 3

Substantieven en substantiefgroepen

In de functie van een bijstelling kunnen allerlei substantieven of equivalenten ervan bij een persoonlijk voornaamwoord van de eerste persoon of in aansprekingen optreden, bijv.

Gij, *Allerhoogste* (...)
wij *Nederlanders* (...)
(wee) mij, *ongelukkige*

Een speciaal geval hierbij is het zgn. majesteitsmeervoud: op een meervoudig persoonlijk voornaamwoord volgt een substantiefgroep in het enkelvoud:

Wij, *Koning der Belgen*, (...)

14 · 3 · 4

Telwoorden op -en

Een persoonlijk voornaamwoord van de eerste, de tweede of de derde persoon meervoud kan vergezeld gaan van een achtergeplaatst telwoord dat de toevoeging *-en* krijgt (zie 5·2·3·1), bijv. 294

wij *drieën*, jullie *tweeën*, zij *vijven*.

Ook *beiden* en *allen* komen in deze combinatie als nabepaling voor (vgl. deelparagraaf 14·3·6), bijv. 735

(van) ons *beiden*, zij *allen*.

14 · 3 · 5

Oude genitieven

Oude genitiefvormen, waaronder genitieven van persoonlijke voornaamwoorden, kunnen fungeren als nabepaling bij aanwijzende, vragende of onbepaalde voornaamwoorden, zoals in de volgende voorbeelden:

diegenen *uwer* (die ...), dat *der ouderen*, wie *uwer*, iemand *onzer*, eenieder *uwer*, elk *der aanwezigen*.

De genitieven van persoonlijke voornaamwoorden zijn archaisch. De andere genitieven komen ook wel in de schrijftaal voor. In de standaardtaal worden deze vormen vervangen door een voorzetselconstituent (zie 14·3·6). 735

14 · 3 · 6

Voorzetselconstituenten

Voorbeelden van groepen ingeleid door een voorzetsel die een voornaamwoord bepalen zijn:

die uit de stad, zij van hierboven, iedereen behalve wij, wij van de medische stand, niemand bij ons in huis, iets voor bij het eten, elk van deze dozen, ieder van ons, wie onder de aanwezigen, wie van de drie

ook: *wij met z'n allen, zij met hun drieën* en dergelijke meer (vgl. 14·3·4). 734

Voorzetselbepalingen kunnen gecombineerd worden met persoonlijke, onbepaalde, vragende en vooral met aanwijzende voornaamwoorden.

14 · 3 · 7

Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord

Bepalingen ingeleid door de voegwoorden *als*, *zoals* of *dan* treden op bij de onbepaalde voornaamwoorden *iets*, *niets*, *iemand*, *niemand*, bij de aanwijzende voornaamwoorden *dezelfde* en *hetzelfde* en een enkele keer bij persoonlijke of vragende voornaamwoorden. Voorbeelden zijn:

niets dan doffe ellende (tref je er aan), *iemand (zo)als jij*, *zoiets als een voornaamwoord*, (dan ben je net) *zoiets als een stoel of een paard*.

In de laatste twee voorbeelden kunnen we veeleer spreken van een soort omsluitende bepaling, bestaande uit het bijwoord *zo* – dat meestal met het voornaamwoord in één woord gespeld wordt – en een *als*-bepaling (vgl. onder meer met de adjectiefgroep, 16·3·3). 755

Een bepaling bij een persoonlijk voornaamwoord vinden we in:

wij als redacteurs van de ANS (zijn van mening...)
jij als getuige-deskundige (...)

De voegwoordbepaling heeft hier zowat de waarde van een in de groep geïncorporeerde bepaling van gesteldheid tijdens de handeling. Deze mogelijkheid doet zich ook voor met een vragend voornaamwoord als kern van de groep:

Wie als rechtschapen mens (kan zich afwenden van het lot van zijn noodlijdende medemens)?

Voorbeelden van een bepaling met *als* bij een aanwijzend voornaamwoord zijn:

(Dat betekent) *hetzelfde als verraad*.
dezelfde (apartheidspolitiek) *als in Zuid-Afrika*

In het laatste geval vormt de voornaamwoordgroep een omsluitende bepaling bij een substantief.

Beknpte bijzinnen met *om te of te + infinitief*

Dergelijke beknpte bijzinnen kunnen als nabepaling bij onbepaalde voor-
naamwoorden optreden, bijv.

Iets *om te drinken* (heb ik niet bij me).
(Hier heb je) wat *om naar te kijken*.
Iemand *om van te houden* (vind ik het).
(Het is) niets *om over naar huis te schrijven*.

Als de infinitief uit de beknpte bijzin gecombineerd is of gecombineerd kan worden met een voorzetselconstituent (als bijwoordelijke bepaling, bijv. *drinken uit iets*, of als voorzetselvoorwerp, bijv. *houden van iemand*), dan heeft de beknpte bijzin altijd *om*. Zie de voorbeelden hierboven. Het eerste voorbeeld betekent dan 'een voorwerp om uit te drinken heb ik niet bij me'.

Als de infinitief niet met een voorzetselconstituent verbonden is of kan worden, en de bijzin drukt duidelijk een doel uit, dan treedt eveneens altijd *om op*, bijv.

(Ik vind het) iets *om te onthouden*. (= 'iets dat onthouden dient te worden')
(Nee, dat is niet) iets *om op te eten*. (= 'iets dat opgegeten moet/kan worden')

Drukt de bijzin geen doel uit, dan is er een voorkeur voor *te + infinitief*, hoewel *om te + infinitief* niet altijd uitgesloten is. Voorbeelden:

Iets *te drinken* (kan ik je niet aanbieden). (= 'drank')
(Is er nog) iets (*om*) *te eten?* (= 'voedsel')

Vergelijk in dit verband nog met elkaar:

(Hebben jullie) iets *om te kopiëren?* (= 'iets om mee te kopiëren', bijv. een kopieerapparaat)
(Hebben jullie) iets (*om*) *te kopiëren?* (= 'iets dat gekopieerd moet worden')

Opmerking— Het is niet gemakkelijk om een scherpe grens te trekken tussen een voorbeeld als het eerste hierboven en gevallen als (*n*)*iets te zeggen/te vertellen hebben*, (*n*)*iets te vrezzen hebben*, *wat te zeggen hebben*, (*zich/elkaar*) (*n*)*iets te verwijten hebben*. Deze gevallen zijn veeleer te beschrijven als een werkwoord (i.c. *hebben*) met een verbaal complement (zie 8·6·3·14/II). —

574

Een beknpte bijzin (altijd met *om*) als nabepaling treedt ook op bij de bijvoeglijk gebruikte woorden *genoeg* en *voldoende*. Deze bepaling komt na het substantief en staat dan eventueel verderop in de zin, bijv.

(Nu heb ik) genoeg (geld) *om een auto te kopen*.
(Nu heb ik) genoeg (geld verzameld) *om een auto te kopen*.

14 · 3 · 9

Betrekkelijke bijzinnen

Betrekkelijke bijzinnen komen voor als nabepaling bij de volle vormen van persoonlijke voornaamwoorden, bij aanwijzende voornaamwoorden (vooral die met een vooruitwijzende functie), bij zelfstandig gebruikte vragende en onbepaalde voornaamwoorden. Zowel uitbreidende als beperkende relatieve bijzinnen zijn mogelijk. (Voor het onderscheid tussen de beide types wordt de lezer verwezen naar het hoofdstuk over de substantiefgroep. Welke vorm het betrekkelijk voornaamwoord kan of moet aannemen wordt behandeld in paragraaf 4.8.) De bijzin hoeft niet altijd per se direct op het antecedent te volgen (zie het hoofdstuk over de woordvolgorde). Voorbeelden van dergelijke voornaamwoordgroepen zijn:

(Wij bidden tot) U, *die onze Heiland zijt*.
(Ze ontslaan uitgerekend) mij, *die al zo lang bij dit bedrijf werkzaam ben*.
Zij *die een loopje nemen met het goede fatsoen* (...)
(Ze onthouden juist) datgene *waarbij ze emotioneel erg betrokken waren*.
(Als) datgene (ten uitvoer wordt gelegd) *wat ik in het vorige antwoord noemde* (...)
Diegenen *die niet aan alle voorwaarden voldoen* (...)

In veel gevallen betreft het hier een bepaling van een aanwijzend voornaamwoord dat bijvoeglijk gebruikt is bij een substantief, zodat we kunnen spreken van een soort omsluitende bepaling in een substantiefgroep (vgl. hoofdstuk 13), bijv.

(Alleen) die (kandidaten) *die al een vooropleiding hebben genoten* (...)
(Natuurlijk zijn enkel) die (herstellingen aanvaardbaar) *welke het oorspronkelijke uitzicht in genedele wijzigen*.
Dat (onderwijs) *waarvoor ze het meest geschikt zijn* (...)
Dezelfde (functie) *die hij al voor zijn vertrek bekleedde* (...)

Voorbeelden met respectievelijk een vragend voornaamwoord en onbepaalde voornaamwoorden als kern zijn:

Wie *die bij z'n volle verstand is* (durft zo iets te doen?)
iemand *die naar ons luistert*
alles *wat ze nodig hebben*
(Daar komt) heel wat (bij kijken) *waar je niet meteen aan denkt*.
(Is er dan echt) niemand (te vinden) *die dit voor mij op kan lossen?*
iets *wat me aanspreekt*
niets *wat de moeite van het vermelden waard is*
Iedereen *bij wie we nog lege hulzen aantreffen* (...)
Iemand *wie je het zeker niet moet vertellen* (...)

Als een betrekkelijke bijzin gecombineerd wordt met (een) andere nabepaling(en), dan staat hij wat de onderlinge volgorde van de nabepalingen

betreft op de laatste plaats, zoals uit de nu volgende voorbeelden blijkt:

iets bijzonders, *wat ik me altijd zal blijven herinneren*
jij daar op de laatste rij, *die zit te suffen (...)*
diegenen onder u *die de zaal zouden wensen te verlaten (...)*

Betrekkelijke bijzinnen die een naamwoordelijk gezegde bevatten, kunnen gereduceerd worden tot een predikatieve nabepaling of een bijstelling. Zo kan van de relatieve bijzin in (1a)

(1a) Iedereen *die hier aanwezig is*, (weet...)

door weglating van het relativum en het koppelwerkwoord (1b) afgeleid worden:

(1b) Iedereen *hier aanwezig* (weet...)

Een soortgelijke relatie doet zich voor bij het volgende paar zinnen:

(2a) Hem, *die de leider van die groep was*, (was een droevig lot beschoren).
(2b) Hem, *de leider van die groep*, (was...)

Zie voor vergelijkbare voorbeelden bij de substantiefgroep 13·4·1 en 709
13·4·10. 722

15

De telwoordgroep

- 15·1 Inleiding – 740
- 15·2 Voorbepalingen – 741
 - 15·2·1 Graadaanduidende of versterkende bijwoorden – 741
 - 15·2·2 Kwantificerende of preciserende bijwoorden – 741
- 15·3 Nabepalingen – 743
 - 15·3·1 Voorzetselconstituenten – 743
 - 15·3·2 Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord – 743
- 15·4 Omsluitende bepalingen – 744

15·1 Inleiding

Als telwoordgroep beschouwen wij hier een groep met als kern een telwoord, dat vergezeld is van een nadere bepaling. Gewoonlijk gaat de bepaling aan de kern vooraf, in enkele gevallen volgt ze erop of omsluit ze de kern. Een voorbeeld van een telwoordgroep is *vrij veel*. *Veel* fungeert in deze groep als kern. Het bijwoord *vrij* is de voorbepaling.

Het vermogen om groepen te vormen is op één uitzondering na beperkt tot de hoofdtelwoorden.

Een telwoord kan op precies dezelfde manier als een telwoord dienst doen als bepaling bij een substantief – ze is dan deel van een substantiefgroep – of als zinsdeel. (Zie hiervoor 13·2·4 en 5·2·2.) Voorbeelden zijn ^{698, 291} respectievelijk:

(hij heeft) vrij veel (paarden)
(hij heeft er) vrij veel

Dit impliceert dat de bepaling uit een telwoordgroep weggelaten kan worden. Het kernwoord zelf is niet weglaatbaar. Vergelijk:

vrij veel paarden
– veel paarden
vrij – paarden <uitgesloten>

De mogelijkheden tot groepsvorming bij een telwoord lopen grosso modo parallel met die bij een adjectief (zie de adjectiefgroep, hoofdstuk 16). ⁷⁴⁵

15·2 Voorbepalingen

Als voorbepaling treden bijwoorden (bijwoordgroepen) of equivalenten daarvan op. We kunnen een tweetal soorten onderscheiden.

15·2·1

Graadaanduidende of versterkende bijwoorden

Voor het onderscheid tussen graadaanduidende en versterkende bijwoorden verwijzen we de lezer naar het hoofdstuk over de adjectiefgroep (16·2·1 ⁷⁴⁸ en 16·2·2). Dergelijke bepalingen komen voor bij de *onbepaalde* hoofdtelwoorden *veel-meer*, *weinig-minder*. Voorbeelden met graadaanduidende bijwoorden zijn: ⁷⁵¹

nogal veel; *vrij* weinig, *betrekkelijk*/*tamelijk* weinig (belangstelling); *veel* minder (auto's).

Voorbeelden met versterkende bijwoorden zijn:

erg veel, *heel* veel, *ontzettend* veel (herrie); *te* veel (hierbij ook de bijwoordgroep *al te -*); *bijzonder* weinig, *verschrikkelijk* weinig (animo); (niet zo) *gék* veel.

Als equivalent van een bijwoord is ook de substantiefgroep *een beetje* mogelijk, al dan niet gecombineerd met *te*, bijv. in: *een beetje (te) veel zout*.

15·2·2

Kwantificerende of preciserende bijwoorden

Deze worden als voorbepaling gebruikt bij *bepaalde* hoofdtelwoorden. Ze beklemtonen het exacte karakter van het telwoord of ontnemen het juist z'n exacte betekenis. In het laatste geval kan de hoeveelheid lager of hoger zijn dan het telwoord aangeeft. Voorbeelden zijn:

precies honderd (gulden), *juist* vier (ons), *net* zeven (jaar); *bijna* vijftig, *circa* honderd (jaar); *nagenoeg*/*ongeveer* tien (voorbeelden); *zowat* twintig (gevallen); *nauwelijks* tien (dagen); *ruim* honderd dertig (landen); *maximaal*/*hooguit* twintig (gulden); *minstens* vijftwintig (frank).

Een aantal van de genoemde bijwoorden kunnen ook achter het telwoord komen als de telwoordgroep zelfstandig gebruikt is, maar ook soms als de

telwoordgroep een bepaling is bij een substantief. Bij attributief gebruikte telwoordgroepen staat het bijwoord dan verplicht achter dat substantief. Voorbeelden zijn:

(Hoeveel heb je d'r?) Vijftien *ongeveer*.
(Hoeveel weegt die lendebiesstuk?) *Drie* ons *ruim*. (minder gewoon dan: *ruim* drie ons; uitgesloten is: drie *ruim* ons)

Als equivalent van een bijwoord zijn mogelijk:

- een voorzetsel, bijv.

(Er kunnen) *tot* twintig (mensen in deze lift). (= 'hooguit, maximaal')

Voor gevallen als *rond de twintig (jaar)* (= 'ongeveer twintig') en *om en nabij de vijf (jaar geleden)* (= 'ongeveer vijf') zie men 3·2·2·3.

- *een of zo'n*, met de betekenis van 'ongeveer' (zie ook 3·3·2·3), bijv. 134
136

een veertig (boeken)
zo'n vijfentwintig (kilo)

- een adjectief, voorafgegaan door *een*:

een goede twintig, *een dikke* honderd (pagina's) (= 'meer dan -')
een kleine veertig deelnemers (= 'minder dan -')

Dik en *goed* komen, althans in gesproken taal, ook zonder *een* voor: *dik/goed honderd (pagina's)*.

- *een stuk of*, bijv.

een stuk of twintig (pagina's)

- *minder dan/meer dan*, bijv.

minder dan twintig (pagina's)

Deze constructie is ook mogelijk met het onbepaalde voornaamwoord *genoeg*, bijv. (*Ik heb er*) *meer dan genoeg (van)*.

Groepsvorming bij een rangtelwoord doet zich voor in het volgende voorbeeld:

de (*op*) *één na* laatste (dag).

15·3 Nabepalingen

Als nabepaling bij een telwoord kunnen voorkomen: groepen ingeleid door de voegwoorden *dan* of *als* en voorzetselconstituenten.

15 · 3 · 1

Voorzetselconstituenten

Voorbeelden van een voorzetselconstituent als nabepaling bij een (binnentekstelijk of buitentekstelijk) zelfstandig gebruikt hoofdtelwoord zijn:

één van de velen, drie van mijn ooms, zeven van de tien, veel van wat hier gezegd is, veel van die gekke voorbeelden. -

In heel wat gevallen gaat het om nabepalingen met *van*, maar ook andere voorzetsels zijn niet uitgesloten, bijv.

(Hij had met veel mensen uit de buitenwijken gesproken, maar hij had er ook) *zeven uit de benedenstad* (op bezoek gehad).

15 · 3 · 2

Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord

Voegwoordbepalingen met *als* of *dan* treden op bij de comparatiefvormen *meer* en *minder*. De bepaling staat achter het substantief waar de telwoordgroep bij hoort, bijv.

(Er waren) *meer* (mensen) *dan gisteren*.
(Hij heeft) *minder* (kookpannen) *als z'n zus*.

De voegwoordbepaling kan verderop in de zin staan. Zie hiervoor 22·8·3. 1025

Meer en *minder* kunnen zelf een telwoord als voorbepaling krijgen, waardoor de betekenis weer exact wordt. Dit telwoord staat dan voor een substantief, terwijl *meer* en *minder* samen met de voegwoordbepaling achter het substantief komt:

(Hij heeft) *tien* (boeken) *meer dan bij het begin van de dag*.

15.4 Omsluitende bepalingen

Omsluitende bepalingen zijn combinaties van een vóór het telwoord geplaatst bijwoord met een nabepaling. Dergelijke combinaties, die men ook half vóór- half nabepaling kan noemen, komen alleen maar voor bij *veel* en *weinig*. We onderscheiden drie gevallen:

- constructies als *zo...mogelijk* en *hoe...ook*, bijv.

zo weinig *mogelijk* (moeilijkheden)
Hoe veel (geld hij) *ook* (heeft, hij is toch niet gelukkig).

In de laatste constructie komt *ook* verderop in de zin te staan.

- *zo/even* + telwoord + *als*, bijv.

(Hij kent er) *even* weinig (van) *als ik*.
(We hebben) *zo* veel (tijd) *als de middag lang is*.

Vormt zo'n telwoordgroep een bepaling bij een substantief, dan staat de bepaling die door *als* ingeleid wordt meteen achter dat substantief of verderop in de zin (zie voor dit laatste 22·8·3). De gesplitste telwoordgroep¹⁰²⁵ is dan zelf ook een omsluitende bepaling bij een substantief.

- *te, zo* + telwoord + zgn. bijzin van graadaanduidend gevolg, bijv.

te veel (soorten) *om op te noemen*
zo veel (veranderingen) *dat we het niet meer bij kunnen houden*

De bijzin kan los komen van de substantiefgroep waar hij in staat (zie hoofdstuk 22).

909

I 6

De adjectiefgroep

(bijvoeglijknaamwoordgroep)

- 16·1 Inleiding – 746
- 16·2 Voorbepalingen – 748
 - 16·2·1 Graadaanduidende of versterkende bijwoorden – 748
 - 16·2·2 Kwantificerende of preciserende bijwoorden – 751
 - 16·2·3 Substantieven en substantiefgroepen – 752
- 16·3 Nabepalingen – 754
 - 16·3·1 Beknopte bijzinnen met *om te* + infinitief – 754
 - 16·3·2 Voorzetselconstituenten – 755
 - 16·3·3 Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord – 755
- 16·4 Omsluitende bepalingen – 757

16.1 Inleiding

Een adjectief, bijv. gebruikt als voorbepaling bij een substantief (zie 13·2·5) 699
of als naamwoordelijk deel van een gezegde (zie 21·1·2·2), kan met één of 809
meer andere elementen tot een adjectiefgroep uitgebreid worden. Deze kan
op precies dezelfde manier functioneren als dat adjectief. Een voorbeeld van
een adjectiefgroep is *erg hoge* in de functie van bijvoeglijke bepaling in de
substantiefgroep *die erg hoge boom*.

De kern *hoge* kan niet apart uit de adjectiefgroep weggelaten worden, wel
echter het graadaanduidende bijwoord *erg*. Vergelijk:

die – hoge boom
die erg – boom <uitgesloten>

We kunnen voorbepalingen en nabepalingen onderscheiden. In het voor-
beeld *bijzonder mooi* is *mooi* de kern van de adjectiefgroep en *bijzonder* de
voorbepaling. De kern in het voorbeeld *vers uit zee* is *vers, uit zee* is de
nabepaling.

In de adjectiefgroep komen verder ook bepalingen voor die half vóór-,
half nabepaling zijn. Ze kunnen ook als omsluitende bepalingen beschouwd
worden. Een voorbeeld is *zo...mogelijk* in de groep *zo kort mogelijk*. Ze komen
in 16·4 aan de orde.

Dergelijke woordgroepen, die bestaan uit een kern en één of meer
bepalingen, moeten onderscheiden worden van groepen van woorden die er
op het eerste gezicht *erg* op lijken. Dit onderscheid kan duidelijk gemaakt
worden als uitgegaan wordt van niet-attributief (als naamwoordelijk deel
van het gezegde) gebruikte adjectieven, zoals *hoog* en *open* in respectievelijk
de zinnen:

- (1) Die boom is erg hoog.
- (2) Haar karakter is in wezen open.

Het bijwoord *erg* dat bij het adjectief *hoog* staat, kan in (1) niet apart op een
andere plaats staan, maar wel samen met het adjectief. Vergelijk:

- (1a) Erg is die boom hoog. <uitgesloten>
- (1b) Erg hoog is die boom.

Het bijwoord *erg* is dus een stuk van het naamwoordelijk deel van het
gezegde, met andere woorden een zinsdeelstuk. Binnen de adjectiefgroep is
het voorbepaling bij de kern *hoog*.

De voorzetselconstituent *in wezen* in zin (2) echter hoeft niet noodzakelijk

bij het adjectief te staan. Ze kan bijvoorbeeld apart vooraan in de zin staan:

(2a) In wezen is haar karakter open.

In wezen blijkt zelf zinsdeelkarakter te hebben, met name als bijwoordelijke bepaling. Een dergelijk zinsdeel nu kan samen met een attributief gebruikt adjectief in een substantiefgroep geïncorporeerd worden. Uit (1) en (2) kunnen respectievelijk de volgende substantiefgroepen resulteren:

(3) (die) erg hoge (boom)

(4) (haar) in wezen open (karakter)

In dit hoofdstuk houden wij ons alleen bezig met de innerlijke structuur van (adjectief)groepen als *erg hoge* in (3). Gevallen van vooropgeplaatste complexe bepalingen zoals in (4) en in (*de*) *altijd blauwe (hemel)*, (*een*) *grammaticaal onjuist (voorbeeld)*, (*de*) *in Bulgarije gangbare (gewoontes)*, (*het*) *met blokken spelende (kind)*, enz., behandelen we bij de substantiefgroep, 13·5·1.

724

16.2 Voorbepalingen

Bij de voorbepalingen onderscheiden we verschillende soorten bijwoorden of equivalenten en substantieven of substantiefgroepen.

16 · 2 · 1

Graadaanduidende of versterkende bijwoorden

Een hele reeks bijwoorden en equivalenten daarvan kunnen de intensiteit aanduiden van de eigenschap die door het adjectief wordt uitgedrukt. In het geval van het vragende *hoe* wordt naar die intensiteit gevraagd. Een grote groep heeft de betekenisnuance versterking. Versterkende bijwoorden geven aan dat de genoemde eigenschap in hoge mate geldt.

Bij sommige categorieën adjectieven is geen graadaanduiding meer mogelijk. Het zijn o.a. adjectieven die een absolute eigenschap of hoedanigheid aangeven, zoals *dood*, *jarig*, *dicht*, *blind*, die welke zelf al een versterkend element bevatten, zoals *oliedom*, *eivol*, *kurkdroog*, *beeldschoon* en als adjectief gebruikte deelwoorden in hun letterlijke betekenis, bijv. *geslepen*, *gesloten*, *gebroken*. Verder geïsoleerde gevallen als *huidig*, *tegenwoordig*, *arm* (= 'zielig'), *zwaar* (als in *een zware roker*) in oneigenlijke betekenis. (Zie ook 6·4·3·1/III; 6·5·2·1 en 6·5·2·3.)

335

364, 367

- A Voorbeelden van graadaanduidende, resp. versterkende bijwoorden als voorbepaling bij een adjectief zijn:

nogal slecht, *tamelijk goed*, *zo hoog*, *minder fraai*, *enigszins zenuwachtig*, *betrekkelijk gemakkelijk*, *hoe sterk*, *vrij eenvoudig*, *voldoende ruim*; *heel goed*, *zeer fraai*, *uitermate gevaarlijk*, *te gek* (hierbij ook de bijwoordgroep *al te*, bijv. in: *al te gek*), *erg goed*, *zeer ongebruikelijk*, *hartstikke* fijn.

Alleen als bepaling bij een adjectief in de vergrotende trap komt *veel* voor, bijv. *veel dikker*.

In plaats van *zo* wordt als voorbepaling bij een attributief gebruikt adjectief *zulke* of *zo'n* gebruikt (zie 4·6·5), vergelijk bijv.

223

Die kinderen zijn al *zo* groot.
Het zijn al *zulke* grote kinderen.

Soms komt het betekenselement graadaanduiding of versterking in de plaats van de oorspronkelijke betekenis van het bepalende woord, bijvoorbeeld *goed nijdig*, *druk bezig*, *extra voordelig*, *lekker fris*, *helder blauw*, *hevig rood* (zie

ook *Opmerking 2*). Het verlies van de eigen betekenis wordt vooral duidelijk bij gevallen als *verschrikkelijk blij*, *vreselijk leuk*, waar het als bijwoord gebruikte adjectief niets meer te maken heeft met 'schrikken', resp. 'vrezen', maar betekent 'zeer, in hoge mate'. Op die manier zijn er als versterking heel wat mogelijkheden, bijv.

geweldig hoog, onuitsprekelijk mooi, oneindig klein, verdomd goed, verrekt moeilijk, ontzettend stom, waanzinnig goed, godsgruwelijk vervelend, ongemeen scherp, verduiveld moeilijk.

Het vrijwel onbeperkte gebruik van groepen met voorbepalingen van deze laatste soort is sterk groepsgebonden (bijv. studentenmilieu) of persoonlijk gekleurd. Ter versterking kunnen ook twee bijwoorden met elkaar gecombineerd worden, bijv. *heel erg* in *heel erg duidelijk*. *Heel* bepaalt *erg* en staat er steeds voor.

Opmerking 1—Eén graadaanduidend bijwoord staat noodzakelijk achter het bepaalde adjectief, nl. *genoeg*. Het bepaalt steeds een niet-attributief gebruikt adjectief, dit in tegenstelling tot *voldoende*. Vergelijk bijv.

(De koffie is) warm *genoeg*.
warm genoeg (koffie) <uitgesloten>

en het paar:

(De kamer is) *voldoende* ruim.
(een) *voldoende* ruime (kamer)—

Opmerking 2—Soms kan een adjectief in de functie van een graadaanduidend bijwoord met het adjectief dat nader bepaald wordt een samenstelling vormen. In de praktijk betreft het vooral combinaties van *bleek*, *licht*, *helder*, *dof* of *donker* met een kleuradjectief. Voorbeelden zijn *bleekgroen*, *lichtgeel*, *helderrood*, *dofblauw*, *donkerbruin*. Vergelijk hiervoor 6·5·2·4.—

368

Opmerking 3—Bij *nogal* kan er een betekenisverschil optreden naargelang dit bijwoord direct vóór het adjectief of verder vooraan staat. Vergelijk bijv.

- (i) Het is een *nogal chagrijnige* man.
- (ii) Dat is *nogal* een gezellig werkje!

In het eerste geval hebben we een graadaanduidend bijwoord als voorbepaling bij het adjectief *chagrijnige*. De groep betekent 'in zekere/behoorlijke mate chagrijnig'. In (ii) komt een bepaling voor bij de hele substantiegroep *een gezellig werkje*. In zo'n geval kan het bijwoord *nogal*, gecombineerd met een substantiegroep, een zekere ironie uitdrukken. Bedoeld wordt dan zoiets als 'ik vind het helemaal niet gezellig'. Toch is de volgorde als in (ii) ook mogelijk met de 'gewone' graadaanduidende betekenis als in (i):

- (ia) Het is *nogal* een *chagrijnige* man.
- (iii) Het is *nogal* een *precies* werkje.—

Als equivalenten van een bijwoord komen voor:

- *door en door/in en in* bijv.

(een) *in en in* schone (was), (een) *door en door* slechte (kerel).

Vergelijk ook met 6·5·1·1/2.

346

- *een beetje, een weinig* <schrijftaal>, *een tikje, een tikkeltje* <spreektaal>, *een ietsje* <spreektaal>, *een pietsje* <spreektaal>, *een ietsiepietsie* <spreektaal>.

Deze groepen dienen als variant voor de graadaanduidende bijwoorden *wat* (als in: *een wat vreemde figuur*), *ietwat* <schrijftaal>, *iets* (als in: *een iets oudere vrouw*) of *ietsjes* <spreektaal>. Voorbeelden:

(Hij is) *een beetje* verlegen.

(Hij zag er) *een weinig* overspannen (uit). <schrijftaal>.

(Ik vind het) *een tikkeltje* zuur. <spreektaal>

Een ietsje, een ietsiepietsie en *een pietsje* worden net als *iets* en *ietsjes* vrijwel alleen voor adjectieven in de vergrotende trap gebruikt.

(Die deur is) *een ietsje* lager. <spreektaal>

(Het is vandaag) *ietsjes* koeler (dan gisteren). <spreektaal>

(Voor adjectieven in de stellende trap staan ze alleen maar in combinatie met het bijwoord *te*; zie de bijwoordgroep, 17·2·1.)

761

Als een van de genoemde groepen met *een* na het onbepaalde lidwoord *een* voorkomt, dat wil zeggen bij attributief gebruik van de hele adjectiefgroep, wordt gewoonlijk één keer *een* weggelaten, dus:

Een beetje gekke kerel (is het). (*i.p.v.*: een een beetje gekke kerel)

Een beetje actief stadsbestuur (doet dat wel). (*i.p.v.*: een een beetje actief stadsbestuur)

(Hij stond stil,) met een tikje hoge rug. (*i.p.v.*: met een een tikje hoge rug)

Bij *een beetje* is, vooral in gesproken taal, ook de volgende constructie mogelijk: *een beetje* wordt in z'n geheel voor de substantiefgroep geplaatst. Voorbeelden:

Een beetje een gekke kerel (is het).

(Als fractievoorzitter ben je altijd) *een beetje* een eenzame man.

Opmerking 4—Hierbij vermelden we ook combinaties van *een beetje* met een substantief, zoals *een beetje man, een beetje fotograaf, een beetje puber* (bijv. in: *een beetje puber kan dan alle systemen en tactieken blindelings op het bord schrijven*), met als betekenis 'in noemenswaardige mate de eigenschappen hebbend van een man, een fotograaf, een puber, enz.'. Het accent ligt in zulke gevallen op *béetje*. *Een beetje* heeft hier de waarde van een attributief adjectief bij een substantief. Men kan er echter ook een verkorting in zien van *een beetje* + adjectief, bijv. *een beetje goede fotograaf, een beetje bijdehante puber*, enz. Dergelijke aanvullingen liggen evenwel niet altijd voor de hand. —

- *in* + adjectief + *mate*, *op* + adjectief + *wijze*, bijv.

in hoge mate ongelukkig, *in geringe mate* nieuw, *in belangrijke mate* nieuw,
op bijzondere wijze actief.

De volgende woorden sluiten zich naar de betekenis nauw bij de graadaanduidende aan. Ze wijzen op het bijzonder kenmerkende van de eigenschap die door het adjectief uitgedrukt wordt. Dit impliceert meteen ook een zekere beperking.

(een) *typisch* Gentse (uitdrukking)
specifiek christelijke (beginselen)
echt Hollandse (manieren)

- B Een aantal van deze bijwoorden of bijwoordelijk gebruikte adjectieven, vooral versterkende, kan verbogen worden onder invloed van een verbogen attributief gebruikt adjectief. Dergelijke gevallen komen vooral in de spreektaal voor. Ze zijn bovendien affectief geladen. Het betreft o.a. *echt*, *heel*, *erg*, *verrekt*, *verdomd*, bijv. in:

(een) *echte* flinke (jongen)
erge warme (soep)
hele mooie (plaatjes)

zelfs:

(een) *hele erge* goeie (vriend)

en verder nog:

geweldige hoge (bomen)
(een) *verdomde* spannende (film)
(een) *ongelofelijke* lange (adem), enz.

Een geval als (een) *goeie halve (eeuw geleden)* ligt echter iets anders. Het al dan niet verbogen zijn van *goed* is namelijk niet facultatief, blijkens de onmogelijkheid van *een goed halve eeuw*. Als *goed* bepaling is bij *half* (+ substantief), gedraagt het zich als een adjectief, dat wil zeggen dat het verbuigen ervan direct afhangt van het genus van het substantief. Vergelijk bijv. (een) *goed half (uur geleden)*.

16 · 2 · 2

Kwantificerende of preciserende bijwoorden

Dergelijke bijwoorden en equivalenten daarvan geven aan of de door het adjectief aangeduide eigenschap in z'n totaliteit geldt of niet. Deze bepalingen onderscheiden zich van graadaanduidingen doordat ze meestal wel kunnen optreden in combinatie met adjectieven die normaliter geen graadaanduiding kunnen krijgen (zie 16·2·1/B). Voorbeelden zijn:

bijna dood, *volkomen* onmogelijk, *helemaal* gek, *vrijwel* kurkdroog, *nauwelijks* verstaanbaar, *compleet* gek, *nagenoeg* doof, *half* lam, *praktisch* leeg.

Als mogelijke equivalenten sluiten zich hierbij groepen aan als in:

zo goed als dood, *op sterven na* dood.

Opmerking—Het bijwoord *bijna* kan in een bepaalde context, bijv. als antwoord, zowel voor als achter een adjectief staan, als dit niet-attributief gebruikt is. Vergelijk:

(Die taak leek) *bijna* onuitvoerbaar.
en: (Was die taak moeilijk?) *Bijna* onuitvoerbaar./Onuitvoerbaar *bijna*.

Bij een attributief gebruikt adjectief is alleen mogelijk:

(een) *bijna* onuitvoerbare (taak). —

Als *half* gecombineerd wordt met het graadaanduidende bijwoord *zo*, staat het daar steeds voor, bijv. *half zo hoog*, *niet half zo leuk*.

Half kan in gesproken taal ook verbogen worden onder invloed van het adjectief waar het bepaling bij is, bijv.

(die twee) halve zieke (Europeanen)
(een) halve gare (kerel)

Dit laatste voorbeeld kan beschouwd worden als een contaminatie van het vooral zelfstandig gebruikte (een) *halve gare* en het adjectief *halfgaar*.

16 · 2 · 3

Substantieven en substantiefgroepen

Adjectieven die een eigenschap aanduiden die op een of andere manier meetbaar is, kunnen nader bepaald worden door een substantief of een substantiefgroep waardoor de maat, de tijdsduur, enz. gespecificeerd wordt (zie 21·13). Voorbeelden hiervan zijn:

(een) 25 cm diepe (kast), (m'n) zowat drie jaar jongere (zus), (die) dertig meter hoge (toren), kilometers ver.

Zo'n maataanduiding, enz., kan gecombineerd voorkomen met het graadaanduidende bijwoord *te*, bijv. *twee minuten te (vroeg)*.

Soms worden bepaling en bepaald adjectief als een eenheid gevoeld en in één woord geschreven. Er ontstaat dan een nieuw (samengesteld) adjectief (zie 6·5·2·1), bijv. *wekenlang*, *bladzijdenlang*. Bij *huisse(n)hoog*, *ellenlang*, e.d. is de oorspronkelijke betekenis van de bepaling afgezwakt. Er wordt veeleer een graad mee uitgedrukt: 'heel hoog/buitengewoon, vervelend lang'.³⁶⁴

Opmerking—Gevallen als *dat geplaag moe, veel waard, heel wat talen machtig*, waar een adjectief verbonden wordt met een substantief(groep) of een equivalent in de functie van oorzakelijk voorwerp, worden behandeld in 21·7.—

858

16.3 Nabepalingen

Als nabepaling bij een adjectief komen voor: beknopte bijzinnen met *om te* + infinitief, voorzetselconstituenten en woorden of (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord.

16 · 3 · 1

Beknopte bijzinnen met *om te* + infinitief

Voorbeelden van adjectiefgroepen met dit type nabepaling zijn:

aardig om naar te kijken, leuk om te krijgen of te geven, handig om op reis mee te nemen, ideaal om te meten.

Dergelijke groepen kunnen zowel attributief als niet-attributief gebruikt worden. Als ze bepaling zijn bij een substantief, staat het adjectief steeds voor dat substantief en de beknopte bijzin erachter, zodat we een omsluitende bepaling bij het substantief krijgen, bijv.

(Het zijn) *aardige* (poppetjes) *om naar te kijken*.
(Mijn vriend is een) *geschikte* (kerel) *om mee op reis te gaan*.

Soms is het niet duidelijk uit te maken of de beknopte bijzin primair bij het substantief hoort (zie 13·4·7·1) of bij het bepalende adjectief. Vergelijk met ⁷¹⁶ de laatste voorbeeldzin het volgende voorbeeld, waarin het adjectief weglaatbaar is:

(Het is een)*ideaal* middel om het klimaat bij het publiek te meten.

De structuur kan zijn: *ideaal* als bepaling bij *middel om...* of *ideaal om...* als bepaling bij *middel*. De context kan hier uitsluitend geven.

De beknopte bijzin kan loskomen uit de groep waar hij deel van uitmaakt en dan meer achteraan in de zin staan. Dit vanwege het principe dat (beknopte en andere) bijzinnen bij voorkeur niet midden in een zin staan (zie hoofdstuk 22). Voorbeelden: ⁹⁰⁹

Dat middel bleek *ideaal* te zijn *om het klimaat te meten*.
Omdat ze het *interessant* vonden *om te weten*, (...).
Ik heb het altijd al een *geschikte* kerel gevonden *om mee op reis te gaan*.

Opmerking— Gevallen als *bang om te vallen*, *bereid (om) te helpen*, *geneigd (om) te geloven* e.d., waarin er sprake is van een voorzetselvoorwerpszin, worden behandeld in 21·5·2·4.— ⁸⁵⁴

16 · 3 · 2

Voorzetselconstituenten

Voorbeelden van een adjectief met een voorzetselconstituent als nabepaling zijn:

vers uit zee, nieuw van de fabriek, vers van het mes.

De voorzetselbepaling drukt de 'herkomst' uit. Deze groepen worden niet attributief gebruikt. Hierbij hoort ook de uitdrukking *heet van de naald*.

Een aantal groepen van woorden als *zeer groot van gestalte, loom van vermoeidheid, bescheiden in z'n optreden, rijp voor die taak*, e.d. sluiten zich schijnbaar bij dit type adjectiefgroepen aan. De voorzetselconstituenten zijn echter te beschouwen als bijwoordelijke bepalingen, bijv. van beperking ('zeer groot wat de gestalte betreft'), in zinnen als *Hij was zeer groot van gestalte*. Voor de plaatsmogelijkheden van dergelijke bijwoordelijke bepalingen – direct bij het adjectief waar ze betrekking op hebben of elders in de zin – zie men het hoofdstuk woordvolgorde.

909

Opmerking—Een hele reeks van adjectieven wordt verbonden met een voorzetselconstituent door middel van een vast voorzetsel. De voorzetselconstituent heeft de functie van een voorzetselvoorwerp. Gevallen als *afhankelijk van hem, bereid tot medewerking, vatbaar voor kritiek, vrij van elke rechtsvervolging*, enz. worden daarom behandeld in 21·5. —

848

16 · 3 · 3

Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord

Groepen met een voegwoord in de functie van nabepaling noemen we voegwoordbepalingen. Voegwoordbepalingen bij adjectieven kunnen ingeleid worden door de voegwoorden *dan, als, zoals, evenals* of *gelijk*. Steeds wordt een vergelijking uitgedrukt. Voorbeelden zijn:

blond als een viking
lui zoals z'n buurman
luier dan/als z'n buurman

Bij de stellende trap wordt de door het voegwoord *als* ingeleide bepaling meestal gecombineerd met het bijwoord *zo* of *even*, dat vóór het adjectief staat, bijv. *even lui als z'n buurman, zo groen als gras*. (Zie 6·4·3·2.) Zo'n bepaling noemt men ook wel half vóór- half nabepaling. Andere gevallen van omsluiting worden in 16·4 besproken.

336

757

Als een adjectiefgroep met zo'n bepaling als deel attributief gebruikt wordt bij een substantief, dan staat de door *dan, als*, enz. ingeleide nabepaling achter dat substantief, bijv.

(een) aardiger (liedje) dan het vorige

De voegwoordbepaling kan ook verderop in de zin staan (vgl. 22·8·3/1B2),

1027

ook als het kernadjectief niet attributief gebruikt is, bijv.

Ze had het altijd al een *aardiger* liedje gevonden *dan dat andere*.
Ze had dat ene liedje altijd al *aardiger* gevonden *dan die andere*.

16.4 Omsluitende bepalingen

In de vorige paragraaf werd bij de voegwoordbepalingen al gewezen op bepalingen die half vóór- half nabepalingen zijn (*zo/even* + adjectief + *als*). Zo'n bepaling kan ook omsluitende bepaling genoemd worden. Soortgelijke constructies zijn *zo ... mogelijk* en *hoe ... ook* in bijv.

zo getrouw *mogelijk*
hoe sterk *ook*

Die twee constructies gedragen zich verschillend ten opzichte van elkaar. Bij attributief gebruik van de adjectiefgroep staat *mogelijk* tussen het adjectief en het substantief, *ook* staat achter het substantief. Vergelijk:

(een) *zo* getrouw *mogelijke* (weergave)
hoe groot (gebouw) *ook*

Het attributieve gebruik van groepen met *ook* is overigens niet zo courant. Wordt deze groep niet-attributief gebruikt, dan blijkt *ook* alweer verderop te staan, bijv.

hoe sterk (die kerel) *ook* (was)

Opmerking 1 — Merk op dat in de groep *een zo getrouw mogelijke weergave* niet *getrouw* verbogen wordt, maar dat *mogelijk(e)* hier groepsbuiging heeft. Uitgesloten is: *zo getrouwe mogelijk*. —

Een ander type van omsluitende bepaling is de combinatie van het graadaanduidende (resp. versterkende) bijwoord *zo*, *voldoende*, *te* met een zgn. bijzin van graadaanduidend gevolg. De bijzin kan ingeleid worden door de voegwoorden *dan dat*, *dat*, of *om* (bij beknopte bijzinnen). Deze constructies komen enkel bij niet-attributief gebruikte adjectieven voor. Voorbeelden zijn respectievelijk:

(De kast was) *te* hoog *dan dat* we er zonder stoel bij konden.
(Ze is) *zo* dom *dat* ze niet eens tot tien kan tellen.
(Hij vond het varken) *te* vet *om* te slachten.
(Hij is nooit) *te* beroerd *om te helpen*.

De bijzin kan van het adjectief gescheiden zijn, bijv.

(Grootvader was) *te* oud (geworden) *om* nog lange wandelingen te maken.

Zie verder bij de woordvolgorde, 22·2.

925

Opmerking 2— Ook bij het bijwoord *genoeg* kan een bijzin van graadaanduidend gevolg voorkomen. Doordat *genoeg* achter het adjectief geplaatst moet worden, kunnen we hier echter niet van een omsluitende bepaling spreken, bijv. (*hij* was) *snel genoeg om tijdig weg te komen*.—

17

De bijwoordgroep

- 17·1 Inleiding – 760
- 17·2 Voorbepalingen – 761
 - 17·2·1 Graadaanduidende of versterkende bijwoorden – 761
 - 17·2·2 Kwantificerende of preciserende bijwoorden – 761
- 17·3 Nabepalingen – 763
 - 17·3·1 Bijwoorden – 763
 - 17·3·2 Voorzetselconstituenten – 763
 - 17·3·3 Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord – 764
- 17·4 Omsluitende bepalingen – 765

17·1 Inleiding

Onder bijwoordgroep verstaan wij een woordgroep met een bijwoord als kern, welke voorafgegaan of gevolgd wordt door een nadere bepaling. Een voorbeeld van zo'n groep is *bijna altijd*. Hierin is *altijd* de kern, en als voorbepaling fungeert *bijna*.

Bepalingen in een bijwoordgroep kunnen weggelaten worden, maar de kern is onmisbaar. De kern kan met andere woorden de functie van het geheel overnemen, bijv. als bijwoordelijke bepaling. Vergelijk:

(hij liegt) vrijwel nooit
– nooit
vrijwel – <uitgesloten>

In dit hoofdstuk worden alleen de mogelijkheden tot groepsvorming van zgn. 'echte' bijwoorden (zie 7·2) besproken. Voor de bijwoorden die als een 375
gebruiksklasse van adjectieven te beschouwen zijn, wordt de lezer verwezen naar het hoofdstuk over de adjectiefgroep. De bijwoordgroep heeft overigens analoge mogelijkheden.

17·2 Voorbepalingen

Bij de voorbepalingen onderscheiden we hier verschillende soorten bijwoorden of equivalenten ervan.

Apart moet de groepsvorming met voornaamwoordelijke bijwoorden vermeld worden. Aangezien deze opgebouwd worden uit een voorzetsel en een voornaamwoord (zie 7·5), hebben ze een aantal mogelijkheden om groepen te vormen gemeen met voorzetsels, bijv. *kort daarna, een week daarvoor, vijf meter erachter*. Zie voor dergelijke gevallen hoofdstuk 18.

17·2·1

Graadaanduidende of versterkende bijwoorden

Het onderscheid tussen graadaanduidende of versterkende bijwoorden wordt bij de adjectiefgroep (16·2·1) behandeld. Voorbeelden van graadaanduidende bijwoorden vindt men in:

vrij vaak, hoe dikwijls, hoogst zelden, wat/iets verderop.

Wat, iets en *ietsjes* treden op met comparatieven: *iets vaker, wat minder vaak*. Anders worden ze gecombineerd met *te*, bijv. *iets te vaak*.

Voorbeelden met versterkende bijwoorden zijn:

heel wel, zeer vaak, te gauw (hierbij groepen als *veel te -, al te -, een beetje te -*).

Als equivalent van een bijwoord kan gebruikt worden:

een beetje verderop, een eind verderop, een beetje vaak, een ietsje te vaak, een pietsje te gauw.

De laatste twee mogelijkheden zijn beperkt tot de spreektaal.

Opmerking — Het graadaanduidende bijwoord *genoeg* staat verplicht achter het bijwoord dat het bepaalt: *vaak genoeg, graag genoeg*, enzovoorts. —

17·2·2

Kwantificerende of preciserende bijwoorden

Voorbeelden treft men aan in de volgende groepen:

bijna nooit, praktisch nooit, vrijwel steeds, zowat nooit, net zo, ongeveer zo.

Opmerking— Enkele van deze bijwoorden kunnen ook wel eens op het kernbijwoord volgen, bijv.

overal *bijna*, zo *ongeveer*, altijd *praktisch*.—

17·3 Nabepalingen

Als nabepaling bij een bijwoord zijn mogelijk: bijwoorden, voorzetselconstituenten en woorden of (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord (voegwoordbepalingen).

17·3·1 Bijwoorden

Voorbeelden met een plaatsaanduidend bijwoord zijn:

daar *boven*, hier *beneden*, overal *elders*.

In deze groepen kan het tweede bijwoord als een nadere precisering van het eerste opgevat worden (vgl. met 17·3·2). Het draagt telkens het accent. Overigens kunnen dergelijke groepen, naargelang van de context, ook anders geïnterpreteerd worden. Ligt het accent op het eerste bijwoord, dan bepaalt dit het erop volgende bijwoord.

hier beneden (niet *dáár* beneden)
óveral elders (niet zo maar ergens)

In het volgende geval is maar één interpretatie mogelijk (met *ergens* als kern):

ergens *ánders*.

17·3·2 Voorzetselconstituenten

Vooraf bij bijwoorden met een pronominale (aanwijzende) functie (zie 7·3·3), kunnen voorzetselconstituenten als bepaling voorkomen, bijv. 378

hier in het bos, *daar bij die molen*;
nu in de herfst.

Het betreft hier nadere preciseringen van het bijwoord (beperkende bepalingen).

Andere gevallen kunnen beschouwd worden als verduidelijkende toevoegingen (uitbreidende bepalingen) bij het eraan voorafgaande bijwoord, vergelijkbaar met bijstellingen bij substantieven (zie 13·4·1). Dit komt met name tot uitdrukking wanneer de bepaling van de kern gescheiden is door 709

een lichte pauze, die in de geschreven taal door een komma kan worden weergegeven, bijv.

hier, *in de tuin*
toen, *in het Ancien Régime*
zo, *op die manier*

Zo is ook mogelijk:

thuis, *bij zijn gezin*

Sommige van de genoemde groepen kunnen nog op een andere manier geïnterpreteerd worden. Het bijwoord geldt dan als een nadere bepaling van de voorzetselconstituent en draagt het accent, bijv.

hier in het bos (niet *dáár* in het bos)

Vergelijk hiermee groepen als:

verderóp in dit hoofdstuk

Zie ook hoofdstuk 18.

767

17 · 3 · 3

Woorden en (woord)groepen voorafgegaan door een voegwoord

Een bepaling, ingeleid door *als/dan* komt voor bij het bijwoord *anders* en bij de comparatiefvormen *vaker* en *liever*, bijv.

(Ik zie hem) liever *dan jou*.
(Ze doen het) anders *als daarstraks*.

Wordt zo'n bepaling gecombineerd met het bijwoord *zo* of *even* als voorbepaling, dan kan men van een omsluitende bepaling spreken, bijv.

zo vaak als maar mogelijk is

Vergelijk met de volgende paragraaf.

Voegwoordbepalingen hoeven niet steeds meteen op het kernwoord te volgen. Ze kunnen verderop in de zin staan (zie hfst. 22), bijv.

909

(Ze bleken het) anders (te doen) *als daarstraks*.

17·4 Omsluitende bepalingen

We kunnen twee types van omsluitende bepalingen onderscheiden. Voorbeelden van het eerste type zijn de constructies *zo... mogelijk* en *hoe... ook*, bijv.

(kom) *zo* gauw *mogelijk*
hoe vaak *ook*

In het laatste geval volgt *ook* niet meteen op de kern als de groep in een zin gebruikt wordt:

Hoe vaak (ik het 'm) *ook* (gezegd heb, hij doet het toch niet).

Het tweede type is de combinatie van een graadaanduidend of versterkend bijwoord (*zo*, *te*) en een zgn. bijzin van graadaanduidend gevolg. Deze bijzin kan ingeleid worden door één van de volgende voegwoorden: *dan dat*, *dat*, of *om* (bij beknopte bijzinnen). Voorbeelden zijn respectievelijk:

(Het bevindt zich) *te* veraf *dan dat* *we het zouden kunnen zien*.
(Ze zegt het) *zo* vaak *dat* *ik het niet meer hoor*.
(Hij liegt) *te* dikwijls *om* *veel belang aan z'n woorden te hechten*.

Zo'n graadaanduidende bijzin kan van de kern los komen. Zie hierover 22·8·3.

1025

Opmerking 1—Wordt een bijzin van graadaanduidend gevolg gecombineerd met het bijwoord *genoeg*, dan staan beide uiteraard achter de kern (vgl. 17·2·1/*Opmerking*), bijv. (*Ik heb het al*) *vaak genoeg* (*gezegd*) *om het niet te hoeven herhalen*. —

761

Opmerking 2—Sommige bijwoorden kunnen gecombineerd worden met het 'veralgemenende' bijwoord *ook*, zonder dat daarbij sprake is van een omsluitende bepaling bij een ander bijwoord. *Ook* staat in een zin niet meteen achter het bijwoord waar het bepaling bij is. Voorbeelden van dit gebruik zijn:

Wanneer (je het) *ook* (wilt zeggen, vóór vanavond wil ik het weten).
(Het blijft raar), *hoe* (je het) *ook* (draait of keert).

Vergelijk hiermee ook 14·2·3. —

732

765

I 8

De voorzetselgroep

- 18·1 Inleiding – 768
- 18·2 Bepalingen – 769

18.1 Inleiding

Onder voorzetselgroep wordt hier verstaan: een groep bestaande uit een voorzetsel dat als kern fungeert, met daaraan voorafgaand een nadere bepaling. Met een voorbeeld geïllustreerd:

een uur na (de wedstrijd)

Hierin is *een uur na* de voorzetselgroep, *na* is het kernvoorzetsel en *een uur* de bepaling.

Van een voorzetselgroep is de bepaling weglaatbaar. Het voorzetsel zelf kan nooit weggelaten worden. Vergelijk met het voorbeeld hierboven:

– na (de wedstrijd)
een uur – (de wedstrijd) <uitgesloten>

Een voorzetselgroep moet onderscheiden worden van een voorzetselconstituent. Net als als een voorzetsel alleen vervult een voorzetselgroep geen zelfstandige functie in een zin, maar maakt ze altijd deel uit van een voorzetselconstituent. In het gegeven voorbeeld is *een uur na de wedstrijd* als geheel een voorzetselconstituent (maar ook *na de wedstrijd*), *een uur na* een voorzetselgroep.

De voorzetsels die als kern van een voorzetselgroep kunnen optreden, zijn beperkt tot die waarmee een plaatsbepaling of tijdsbepaling ingeleid kan worden die niet de plaats of tijd zelf noemt (zie 21·9·1·2 en 21·10·1·2). 864, 868

Opmerking— Aangezien voorzetselconstituenten vervangen kunnen worden door voornaamwoordelijke bijwoorden (zie 7·5), zijn de mogelijkheden tot groepsvorming bij deze laatste in principe dezelfde als bij de voorzetsels. Vergelijk in dit verband met elkaar: *kort na zijn overlijden* en *kort erna|daarna*.— 382

18.2 Bepalingen

Bepalingen in een voorzetselgroep duiden een nadere specificatie aan van de relatie die door het voorzetsel te kennen gegeven wordt. Die nadere specificatie kan exact of min of meer globaal zijn, bijv.

<i>een uur</i> na (de wedstrijd)	(exact)
<i>direct</i> na (de wedstrijd)	(niet exact)
<i>een hele tijd</i> na (de wedstrijd)	(niet exact)

Bij voorzetsels die een plaatsbepaling inleiden, is de nadere bepaling van het voorzetsel vaak een maataanduiding, bijv. een afstand in de ruimte, een prijs of een temperatuur:

<i>drie meter</i> achter (de bank)	(afstand)
<i>drie gulden</i> boven (de prijs van gisteren)	(prijs)
<i>drie graden</i> beneden (het vriespunt)	(temperatuur)

Bij voorzetsels die een tijdsbepaling inleiden, duidt de bepaling van het voorzetsel altijd een tijdsperiode aan, bijv.

<i>drie dagen</i> na (dat voorval)	(afstand in tijd)
------------------------------------	-------------------

Als nadere bepaling van een voorzetsel kunnen dienst doen:

- bijwoorden (bijwoordgroepen), bijwoordelijk gebruikte adjectieven, en equivalenten, bijv.

vlak bij (de kerk), *direct* ervoor, *net* achter (het huis), *juist* naast (de stoel van opa), *tamelijk* ver over (de brug) heen, *slink* onder (het vriespunt), *heel wat* boven (de prijs), *iets* boven (het vriespunt), *kort* voor (de oorlog), *lang* na (die gebeurtenis), *heel gauw* na (het overlijden van oom Jan), *even* voor (het vertrek van de trein).

- substantieven of substantiefgroepen en wat als equivalent daarvan kan gelden, bijv.

kilometers voorbij (de laatste stad), *100 meter* onder (de grond), *een heel stuk* boven (het huis), *twee uur* voor (het begin van de voorstelling), *ongeveer een half uur* na (het vertrek van de koningin), *korte tijd* daarna, *tien (minuten)* over (drie), *kwart* voor (vier).

19

De voegwoordgroep

- 19· 1 Inleiding – 77²
- 19· 2 Bepalingen – 77³

19·1 Inleiding

Onder voegwoordgroep wordt hier verstaan: een groep bestaande uit een onderschikkend voegwoord, dat als kern fungeert, met daaraan voorafgaand een nadere bepaling. Geïllustreerd met een voorbeeld:

twee uur nadat (de trein vertrokken was)

Hierin is *twee uur nadat* een voegwoordgroep, *nadat* is het voegwoord en *twee uur* de bepaling.

Van een voegwoordgroep is de bepaling weglaatbaar, het voegwoord zelf niet. Vergelijk:

– *nadat* (de trein vertrokken was)
twee uur – (de trein vertrokken was) <uitgesloten>

Een voegwoordgroep kan in een zin niet zelfstandig optreden. Evenals het voegwoord alleen maakt het altijd deel uit van een ondergeschikte zin.

De voegwoorden die een nadere bepaling kunnen krijgen zijn die welke tijdsbepalingen kunnen inleiden die een tijdstip of tijdsperiode noemen verband houdend met het tijdstip of de periode zelf (zie 21·10·1·2).

868

19·2 Bepalingen

De bepaling geeft een nadere specificatie van de relatie die het voegwoord aanduidt. Die nadere specificatie kan exact zijn of een min of meer globale aanduiding geven, bijv.

twee uur nadat (de trein vertrokken was) (exact)
korte tijd nadat (de trein vertrokken was) (niet exact)

De bepaling in een voegwoordgroep duidt altijd een afstand in de tijd aan.

Als nadere bepaling kunnen optreden:

- bijwoorden (bijwoordgroepen), bijwoordelijk gebruikte adjectieven, en equivalenten, bijv.

even voor (Pieterman zijn laatste adem uitblies)
vlak voordat (hij naar de tandarts moest)
heel lang nadat (de trein ontspoord was)
direct nadat (tante Alida van de trap gevallen was)

- substantieven of substantiefgroepen, bijv.

maanden nadat (het poststuk verzonden was)
een eeuwigheid nadat (de trein gekaapt was)
de week voordat (ik in dienst moet)
twee dagen sinds (ik gestopt was met roken)

Opmerking— De gecursiveerde woorden in gevallen als:

Ik begin daar maar meteen mee, *juist omdat* ik het een vervelend werkje vind.
Je moet met dit slechte weer binnenblijven, *zeker als* je verkouden bent.

zijn niet als voegwoordgroepen te beschouwen. De woorden *juist* en *zeker* fungeren hier als zinsdeel (bepaling van modaliteit).—

Deel drie *De zin*

20

De zin: algemeen

- 20·1 Zin, zinsdelen, zinsdeelstukken, constituenten – 778
- 20·2 Hoofdzin, bijzin, rompzin – 783
- 20·3 Beknopte bijzinnen – 786
- 20·3·1 Bijzinnen en beknopte bijzinnen – 786
- 20·3·2 Het geïmpliceerd onderwerp van de beknopte bijzin – 787
- 20·3·3 Het gebruik van *om* bij *te* + infinitief – 789
- 20·4 Niveau van beschrijving – 791
- 20·5 Nevenschikking in de zin – 793
- 20·6 Onvolledige zinnen – 794
- 20·7 Modaliteit – 796
- 20·7·1 Inleiding – 796
- 20·7·2 Werkelijkheidsmodaliteit – 797
- 20·7·3 Wensmodaliteit – 798
- 20·7·4 Gevoelsmodaliteit – 799
- 20·7·5 Voorzichtigheidsmodaliteit – 800

20·1

Zin, zinsdelen, zinsdeelstukken, constituenten

Een bevredigende definitie van de zin is moeilijk te geven.

Wat de *vorm* betreft kunnen we de zin omschrijven als: één of meer woorden die een op zichzelf staand geheel vormen. Dat er sprake is van een op zichzelf staand geheel (en niet van losse woorden, zoals bijv. de namen in een telefoonboek of de woorden van een woordenlijst), wordt in de gesproken taal uitgedrukt door bepaalde intonatiekenmerken, waarop in dit boek niet wordt ingegaan. In de geschreven taal wordt een zin normaliter gemarkeerd door een hoofdletter aan het begin en een punt, vraagteken of uitroepteken aan het einde.

Syntactisch is de zin in het algemeen te karakteriseren als een verbinding van een onderwerp (subject) en ten minste een gezegde (predikaat). Zinnen die niet aan deze algemene karakteristiek beantwoorden, zijn: beknopte bijzinnen (zie 20·3), onvolledige zinnen (zie 20·6), enkele vaste uitdrukkingen (zie 21·2), sommige bevelende zinnen (zie 23·2·4) en samengetrokken zinnen (zie 27·5). In onderstaande voorbeelden komen steeds alleen een onderwerp (gecursiveerd) en een gezegde voor:

- (1) *Jan* slaapt.
- (2) *De hond van de bureu* blaft.
- (3) *Het gehakt* is koud geworden.
- (4) Zullen *we* vertrekken?
- (5) *Het regent*.
- (6) *Er* zal gewerkt moeten worden.

De *betekenis* van de zin als categorie is slechts in zeer algemene termen te omschrijven. We zouden kunnen zeggen, dat het onderwerp aanduidt over wie of wat er iets gezegd wordt; het gezegde drukt dan uit wát er gezegd wordt. Voor gevallen als (5), met een 'loos onderwerp' *het*, en (6), met een 'plaatsonderwerp' *er*, is deze formulering echter al niet houdbaar, omdat deze woorden geen eigen betekenis hebben.

Verder wordt in (4) datgene wat er over *we* 'gezegd wordt', niet alleen uitgedrukt door de woorden *zullen* en *vertrekken*, maar ook door de vragende vorm van de zin: de sprekers zéggen niet dat ze zullen vertrekken, maar vragen (zich af) of ze zullen vertrekken. Ditzelfde geldt trouwens evenzeer voor de andere zinnen: niet alleen de woorden, maar ook de zinsvorm als geheel bepaalt de betekenis. We noemen (4) een vragende zin, de andere mededelende zinnen. Hierop wordt nader ingegaan in 23·2.

Het onderwerp en het gezegde noemen we *zinsdelen*: woorden (zoals *Jan* in (1)) of groepen van woorden (zoals *De hond van de bureu* in (2)), waarvan de

functie bepalend is voor de betekenis van de zin (zie hieronder bij voorbeeld (8)).

Behalve onderwerp en gezegde bestaan er nog andere zinsdelen, namelijk voorwerpen en bepalingen. De woorden uit een zin die maximaal samen op de eerste zinsplaats (zie 22·1·2 en 22·3) kunnen staan, vormen één zinsdeel. Zo zijn in: ^{917, 936}

(7) Jan slaapt op zaterdagmorgen soms tot twaalf uur.

behalve het onderwerp *Jan* en het gezegde *slaapt*, ook de (groepen van) woorden *op zaterdagmorgen*, *soms* en *tot twaalf uur* zinsdelen, blijkens:

- (7a) Op zaterdagmorgen slaapt Jan soms tot twaalf uur.
- (7b) Soms slaapt Jan op zaterdagmorgen tot twaalf uur.
- (7c) Tot twaalf uur slaapt Jan op zaterdagmorgen soms.

Dat bijv. niet *op zaterdagmorgen soms* één zinsdeel is, blijkt uit de onmogelijkheid van:

(7d) Op zaterdagmorgen soms slaapt Jan tot twaalf uur. <uitgesloten>

In een zin als:

(8) Hij sloeg de man met de stok.

zijn er twee mogelijkheden. Zowel *de man met de stok* als *de man én met de stok* kunnen zinsdeel zijn. Mogelijk zijn immers:

- (8a) De man met de stok sloeg hij.
- (8b) De man sloeg hij met de stok.
- (8c) Met de stok sloeg hij de man.

Het is duidelijk dat de grammaticale analyse hier bepalend is voor de zinsbetekenis, of – als men een ander uitgangspunt kiest – daarvan afhangt. Is met (8) bedoeld dat de persoon waar *hij* naar verwijst, fysiek geweld gebruikte tegen een man die een stok bij zich had, dan is *de man met de stok* één zinsdeel. Gebruikte de door het onderwerp aangeduide persoon een stok om een bepaalde man te slaan, dan zijn *de man* en *met de stok* twee zinsdelen. In dat geval is (8a) uitgesloten.

Het verschil tussen voorwerpen en bepalingen bestaat hierin, dat in het algemeen de door een voorwerp aangeduide zelfstandigheden nauwer betrokken zijn bij de werking van het gezegde, dan datgene wat in een bepaling wordt uitgedrukt. Bepalingen zijn dan ook bijna altijd weglaatbaar. De zinsdelen in (7) die geen onderwerp en gezegde zijn, zijn bepalingen; ze kunnen alle drie weggelaten worden, blijkens de mogelijkheid van (1). Voorwerpen kunnen wel of niet weglaatbaar zijn. In (8) is *de man (met de stok)* een voorwerp; het is weglaatbaar:

(9) Hij sloeg.

Niet weglaatbaar is een voorwerp bij bijv. *maken*:

(10) Hij maakte zijn huiswerk.

(11) Hij maakte. <uitgesloten>

De voorwerpen worden onderscheiden in: lijdend voorwerp, meewerkend voorwerp, voorzetselvoorwerp, ondervindend voorwerp en oorzakelijk voorwerp. De bepalingen vallen uiteen in twee hoofdgroepen: bijwoordelijke bepalingen (met een groot aantal ondersoorten) en bepalingen van gesteldheid. De zinsdelen worden behandeld in hoofdstuk 21. Hier volstaan ⁸⁰¹ we met enkele voorbeelden. Van onderwerp en gezegde zijn die hierboven al gegeven; van alle voorwerpen en enkele bepalingen volgen ze hieronder (de betrokken zinsdelen zijn gecursiveerd).

Lijdend voorwerp:

(12) De bode bracht *het pakje* naar de burgemeester.

(13) Moeder wil Richard *een nieuwe muts* geven.

Meewerkend voorwerp:

(14) De bode overhandigde het pakje *aan de burgemeester*.

(13) Moeder wil *Richard* een nieuwe muts geven.

Voorzetselvoorwerp:

(15) In het zuiden grenst Frankrijk *aan Spanje en Italië*.

(16) Ik heb wel een half uur *op de bus* moeten wachten.

Ondervindend voorwerp:

(17) Het spijt *me* dat ik zo laat ben.

(18) Het is *zijn broer* gelukt een nieuwe baan te vinden.

Oorzakelijk voorwerp:

(19) *Dat gezeur* zijn we al lang beu.

(20) De bibliotheek is nu *duizend boeken* rijk.

Bijwoordelijke bepaling (van plaats):

(15) *In het zuiden* grenst Frankrijk aan Spanje en Italië.

(21) Ik heb wel een half uur *op de vluchtheuvel* moeten wachten.

Bijwoordelijke bepaling (van tijd):

(21) Ik heb wel *een half uur* op de vluchtheuvel moeten wachten.

(20) De bibliotheek is *nu* duizend boeken rijk.

Bepaling van gesteldheid (tijdens de handeling):

- (22) *Moe maar voldaan* kwamen we thuis.
(23) We gingen *als goede vrienden* uit elkaar.

Bepaling van gesteldheid (ten gevolge van de handeling):

- (24) De boom groeit *krom*.
(25) Wij kozen Richard *als onze vertegenwoordiger*.

Opmerking—De term ‘predikaat’ wordt soms gebruikt om alle zinsdelen behalve het onderwerp aan te duiden. Het omvat dan dus het gezegde plus alle eventuele voorwerpen en bepalingen. In dit boek wordt de term ‘predikaat’ alleen gebruikt als synoniem van ‘gezegde’ (zonder voorwerpen en bepalingen). —

Als zinsdelen uit woordgroepen bestaan, kunnen we binnen een zinsdeel *zinsdeelstukken* onderscheiden. In (26) zijn de gecursiveerde woorden zinsdeelstukken:

- (26) De hond *van de buren* blaft *erg hard*.

Het zinsdeelstuk *van de buren* maakt deel uit van het zinsdeel *de hond van de buren* (onderwerp); *erg* van *erg hard* (bijwoordelijke bepaling).

In deel II is de bouw van woordgroepen uit een kernwoord en één of meer bepalingen beschreven. Is het kernwoord een substantief (zoals *hond* in (26)), of een woord dat de functie van een substantief vervult, dan heet de bepaling ‘bijvoeglijke bepaling’ (zoals *van de buren* in (26)). Is het kernwoord geen substantief of equivalent daarvan (zoals *hard* in (26)), dan heet de bepaling bijwoordelijk (zoals *erg* in (26)).

Bijvoeglijke bepalingen zijn altijd zinsdeelstuk; bijwoordelijke bepalingen kunnen zinsdeel én zinsdeelstuk zijn; in (26) noemen we zowel *erg hard* als *erg* een bijwoordelijke bepaling.

Het is van belang erop te letten, dat de term ‘zinsdeelstuk’ alleen van toepassing is op bepalingen. Niet ieder gedeelte van een zinsdeel is dus een zinsdeelstuk. Het kernwoord bijv. kan wel als ‘stuk van een zinsdeel’ worden aangeduid, maar niet als ‘zinsdeelstuk’.

Behalve van de termen ‘zinsdeel’ en ‘zinsdeelstuk’ maken we in dit boek gebruik van de term *constituent*, die in de traditionele grammatica niet voorkomt, maar de beschrijving van diverse grammaticale verschijnselen in sterke mate vereenvoudigt.

Een constituent is een taalbouwsel dat in zijn geheel een bepaalde functie vervult op zinsniveau, nl. als zinsdeel (bijv. onderwerp) of als zinsdeelstuk (bijv. nabepaling). Dat taalbouwsel kan bestaan uit één enkel woord of uit een (woord)groep.

We onderscheiden nominale constituenten en voorzetselconstituenten; de in andere werken ook gebruikte term ‘verbale constituent’ komt in dit boek niet voor.

De *voorzetselconstituent* is al beschreven in het hoofdstuk over het voorzetsel en het achterzetsel (zie 9·1).

618

De benaming *nominale constituent* (nominaal = naamwoordelijk) wil aangeven, dat het gaat om een taalelement dat de syntactische functie van een substantief (zelfstandig naamwoord) kan vervullen.

Een nominale constituent kan bestaan uit een woord dat behoort tot een van de onderstaande categorieën, of uit een woordgroep met een dergelijk woord als kern:

- substantieven (inclusief gesubstantiveerde woorden die oorspronkelijk tot een andere woordsoort behoren en in hun geheel gesubstantiveerde groepen). Voorbeelden (wat hieronder en verder tussen haakjes staat, hoort niet tot de nominale constituent):

Karel, zeep, blauwe druiven, dat huis aan de overkant, de fietsen die daar staan, de zieke, het eigen ik, 27 (is mijn geluksgetal), de derde van links, het hier en nu, dat steeds maar heen en weer lopen (irriteert me), het voor en tegen, het aarzelende als, het onverbidde-lijke nee.

- zelfstandig gebruikte adjectieven en telwoorden, bijv.:

(de derde oplossing is) de goeie, (geeft u maar een bos van) die gele;
(bedoel je de eerste alinea of) de tweede.

- zelfstandige voornaamwoorden, bijv.:

ik, jullie, zichzelf, elkaar, de jouwe, de onzen, die (wil ik hebben), wat (heb je daar?), (de fietsen) die (daar staan), alles, niemand, sommigen.

Afgezien van het gezegde, kunnen de zinsdelen ofwel alleen nominale constituenten zijn (bijv. het onderwerp), ofwel alleen voorzetselconstituenten (bijv. het voorzetselvoorwerp), ofwel beide (bijv. de bijwoordelijke bepaling van tijd). Bepalingen kunnen bovendien nog uit andere taalelementen bestaan. Op dit alles wordt nader ingegaan in hoofdstuk 21.

801

20·2

Hoofdzin, bijzin, rompzin

Zinsdelen en zinsdeelstukken kunnen, behalve uit woorden en (woord)groepen, ook uit zinnen bestaan. In de onderstaande voorbeelden bestaat het lijdend voorwerp (gecursiveerd) achtereenvolgens uit een woord, een woordgroep en een zin:

- (1) Ik heb *het* hem verteld.
- (2) Ik heb hem *het goede nieuws* verteld.
- (3) Ik heb hem verteld *dat professor Edelman weer een fantastische uitvinding heeft gedaan*.

Een zinsdeel of zinsdeelstuk dat zelf weer zin is, wordt *bijzin* of afhankelijke zin genoemd. Als het betreffende zinsdeel zoals in (3) een lijdend voorwerp is, spreekt men van een lijdendvoorwerpszin.

De meeste zinsdelen kunnen als bijzin verschijnen. Andere voorbeelden:

- (4) *Dat het gaat vriezen* is nu wel zeker. (onderwerpszin)
- (5) *Als de kinderen allemaal binnen zijn*, moet je de bel luiden. (bijwoordelijke bijzin)

Van de zinsdeelstukken kan een bijvoeglijke bepaling als bijzin verschijnen: de bijvoeglijke bijzin. Voorbeeld:

- (6) De Europese landen *die niet tot de EG behoren*, zullen wel tegenstemmen.

Zinnen kunnen ook meer dan één bijzin bevatten:

- (7) *Wanneer je Pieter ziet*, zeg hem dan *dat hij die rommel zo snel mogelijk van de hand moet doen*. (bijwoordelijke bijzin en lijdendvoorwerpszin)

Volledige zinnen die geen bijzin of beknopte bijzin (zie 20·3) zijn, noemen we (in hun geheel) *hoofdzin*. De voorbeelden (1) t/m (7) zijn dus hoofdzinnen. Van (3) kunnen we bijv. zeggen dat *ik* het onderwerp van de hoofdzin is, *heb verteld* het gezegde, *hem* het meewerkend voorwerp en *dat professor Edelman weer een fantastische uitvinding heeft gedaan* het lijdend voorwerp. Dit lijdend voorwerp bestaat dan weer uit verschillende zinsdelen.

De hoofdzin zonder bijzin(nen) – afgezien van bijvoeglijke bijzinnen – noemen we *rompzin*. Van de voorbeelden (3), (4), (5) en (7) zijn dus de niet gecursiveerde gedeelten de rompzinnen.

Een zin die één of meer bijzinnen bevat, wordt *samengestelde zin* genoemd.

De voorbeelden (3) t/m (7) zijn dus samengestelde zinnen. Ter onderscheiding daarvan noemt men een zin zonder bijzin (zoals de voorbeelden (1) en (2)) een *enkelvoudige zin*.

Het meest kenmerkende vormverschil tussen hoofd- en bijzin is de plaats van de persoonsvorm. In de hoofdzin staat de persoonsvorm als regel vooraan in de zin; men spreekt van een zin met voor-pv. In de bijzin staat de persoonsvorm als regel achteraan in de zin; hier is sprake van achter-pv. In het volgende paar zinnen is in (8a) van de hoofdzin uit (8) een bijzin gemaakt; dit gaat gepaard met verplaatsing van de persoonsvorm (gecursiveerd):

- (8) Ik *geef* Karel deze tafel voor zijn verjaardag.
(8a) Denk niet, dat ik Karel deze tafel voor zijn verjaardag *geef*.

De precieze betekenis van de termen ‘voor-pv’ en ‘achter-pv’ en de regels voor de woordvolgorde in hoofd- en bijzinnen in het algemeen worden behandeld in hoofdstuk 22.

909

Afzonderlijke vermelding verdienen bijzinnen in de directe, indirecte en semi-directe rede. We spreken van directe rede als iemands woorden letterlijk worden aangehaald. Voorbeelden (de bijzinnen in de directe rede zijn gecursiveerd):

- (9a) Hij zei: *‘Ik ga met de trein naar Den Haag.’*
(10a) *‘Ga jij soms ook met de trein?’*, vroeg hij mij.
(11a) Ik vroeg hem op mijn beurt: *‘Welke trein neem jij meestal?’*
(12a) *‘Kom me maar om zeven uur afhalen’*, zei hij.

Zinnen in de *directe rede* hebben voor-pv. In geschreven taal staan ze meestal tussen aanhalingstekens; als ze op de rompzin volgen, worden ze voorafgegaan door een dubbele punt.

Worden de bovenstaande directe-redezinnen omgezet in de indirecte rede, dan geven ze de woorden van de aangehaalde spreker niet letterlijk weer:

- (9b) Hij zei *dat hij met de trein naar Den Haag ging*.
(10b) *Of ik soms ook met de trein ging*, vroeg hij mij.
(11b) Ik vroeg hem op mijn beurt *welke trein hij meestal nam*.
(12b) Hij zei *dat ik hem maar om zeven uur moest komen afhalen*.

Vergeleken met directe-redezinnen vertonen zinnen in de *indirecte rede* de volgende verschillen:

- ze hebben achter-pv;
- niet-vragende zinnen ((9b) en (12b)) worden ingeleid door *dat*; ja/nee-vragen (10b) door *of*; in bevelende zinnen (12b) wordt een hulpwerkwoord toegevoegd (meestal *moeten*);
- de grammatische persoon wordt zo nodig aangepast aan het standpunt van de spreker. Zo verwijst *ik* (eerste persoon) in (9a) naar iemand in de werkelijkheid die voor degene die de hele (hoofd)zin uitspreekt, de ‘bespro-

kene' (derde persoon) is: vandaar het voornaamwoord *hij* in (9b). In de andere zinnen vinden overeenkomstige persoonsaanpassingen plaats; de werkwoordstijden kunnen aangepast worden aan de persoonsvorm van de rompzin. Zo wordt *ga* (presens) in (9a) veranderd in *ging* (imperfectum) in (9b). Zie hiervoor 8·4·7·7.

477

Behalve de directe en de indirecte rede bestaat er nog een tussenvorm die we *semi-directe rede* noemen. De gebruiksmogelijkheden hiervan zijn beperkter dan die van de twee andere constructies. Zinnen in de semi-directe rede hebben met name een duidelijke voorkeur voor plaatsing vóór de rompzin:

- (9c) *Hij ging met de trein naar Den Haag*, zei hij.
- (10c) *Ging ik soms ook met de trein*, vroeg hij mij.
- (11c) *Welke trein nam hij meestal*, vroeg ik hem op mijn beurt.
- (12c) *Ik moest hem maar om zeven uur komen afhalen*, zei hij.

Zoals uit deze voorbeelden moge blijken, hebben zinnen in de semi-directe rede evenals de directe-redezinnen voor-pv en geen inleidend voegwoord; op de andere van de hierboven genoemde punten komen ze overeen met de indirecte-redezinnen.

Bijzinnen in de directe, indirecte en semi-directe rede zijn meestal lijdendvoorwerpszinnen, zoals in de gegeven voorbeelden. Ze kunnen ook onderwerpszin zijn, bijv.:

- (13a) '*Jullie moeten maar gauw gaan zitten*', werd er gezegd.
- (13b) Er werd gezegd *dat we maar gauw moesten gaan zitten*.
- (13c) *We moesten maar gauw gaan zitten*, werd er gezegd.

Opmerking— Een bijzin kan al dan niet door een komma worden gescheiden van een rompzin of een andere bijzin. In dit boek wordt slechts in één geval een voorschrift voor dit konomiegebruik gegeven, nl. in het geval van de betreffende bijzin (zie 13·4·8·3). Voor alle andere gevallen geldt dat de komma een *leesteken* is, dat een pauze aangeeft, geen middel om de grammaticale structuur van een zin aan te duiden.

719

In een zin als het hierboven gegeven voorbeeld (10b):

Of ik soms ook met de trein ging, vroeg hij mij.

is een komma welhaast onontbeerlijk: bij normaal lezen is er een pauze tussen bijzin en rompzin, mede doordat er een intonatieverschil tussen beide zinnen merkbaar is.

Voor voorbeeld (9b):

Hij zei dat hij met de trein naar Den Haag ging.

geldt dit niet: een pauze na de korte rompzin *Hij zei* is niet nodig; de zin kan gemakkelijk 'in één adem' en op dezelfde toonhoogte worden uitgesproken. Dit wil echter niet zeggen dat een pauze na *zei* onmogelijk is. Wie deze pauze wil aanbrengen, zal een komma plaatsen.

Het gebruik van komma's is geen grammaticale, maar een stilistische, dus uiteindelijk een subjectieve kwestie. —

20·3

Beknopte bijzinnen

20·3·1

Bijzinnen en beknopte bijzinnen

Naast bijzinnen bestaan er beknopte bijzinnen. Beknopte bijzinnen zijn evenals bijzinnen zinsdelen of zinsdeelstukken in een hoofdzin. Ze verschillen echter van de ermee corresponderende (volledige) bijzinnen op een aantal punten.

- 1 In beknopte bijzinnen is in tegenstelling tot wat in (volledige) bijzinnen het geval is, het onderwerp niet uitgedrukt. In de volgende voorbeelden bevatten de (a)-zinnen een bijzin, de (b)-zinnen de ermee corresponderende beknopte bijzin (de onderwerpen van de bijzinnen zijn gecursiveerd):

- (1a) Clara antwoordde me dat *ze* Frans niet kende.
- (1b) Clara antwoordde me Frans niet te kennen.
- (2a) Nadat *we* het paleis bezichtigd hadden, gingen we eten.
- (2b) Na het paleis bezichtigd te hebben, gingen we eten.

- 2 Beknopte bijzinnen hebben een gezegde dat geen persoonsvorm, maar (alleen) een infinitief met *te* of een deelwoord bevat. Voorbeelden:

- (3a) Karel verbeeldt zich dat hij een nieuwe Einstein *is*.
- (3b) Karel verbeeldt zich een nieuwe Einstein *te zijn*.
- (4a) Terwijl hij luid *lachte* schonk hij zich een borrel in.
- (4b) Luid *lachend* schonk hij zich een borrel in.
- (5a) Toen hij eindelijk *thuisgekomen was*, ging hij meteen naar bed.
- (5b) Eindelijk *thuisgekomen*, ging hij meteen naar bed.

- 3 Als beknopte bijzinnen door voegwoorden ingeleid worden, zijn dat vaak andere dan die welke (volledige) bijzinnen inleiden. Zo kunnen in beknopte bijzinnen *om*, *na* en *alvorens* voorkomen, terwijl in een (volledige) bijzin in die functie resp. *dat*, *nadat* en *voordat* gebruikt worden. Voorbeelden:

- (6a) Het is voor ons geen schande *dat* wij arm zijn.
- (6b) Het is voor ons geen schande (*om*) arm te zijn.
- (7a) *Nadat* we gegeten hadden, fietsten we weer verder.
- (7b) *Na* gegeten te hebben, fietsten we weer verder.
- (8a) *Voordat* u tekent, dient u alle consequenties van uw besluit te overwegen.
- (8b) *Alvorens* te tekenen, dient u alle consequenties van uw besluit te overwegen.

Welke voegwoorden bij bijzinnen en/of beknopte bijzinnen kunnen voorkomen, is behandeld in hoofdstuk 10.

641

- 4 Soms kunnen of moeten modale hulpwerkwoorden (zoals *zullen*, *willen*, *moeten*) in beknopte bijzinnen wegblijven, terwijl ze in de corresponderende (volledige) bijzin verplicht aanwezig zijn. Voorbeelden:

- (9a) De knecht heeft me beloofd, dat hij die rommel op *zou* ruimen.
- (9b) De knecht heeft me beloofd die rommel op te (*zullen*) ruimen.
- (10a) Ik vroeg (= verzocht) haar of ze daarmee op *wilde* houden.
- (10b) Ik vroeg haar daarmee op te (*willen*) houden.
- (11a) De prins gaf hem bevel dat hij zich terug *moest* trekken.
- (11b) De prins gaf hem bevel zich terug te trekken.

20 · 3 · 2

Het geïmpliceerd onderwerp van de beknopte bijzin

Niet altijd bestaat er naast een bijzin een corresponderende beknopte bijzin; dit geldt bijv. voor bijzinnen ingeleid door *omdat* of *zodat*. Anderzijds komen er beknopte bijzinnen voor zonder een volledige pendant (althans in dezelfde betekenis; vgl. 8·6·3·17), bijv. bij het werkwoord *proberen*:

581

- (12) Hij heeft nog geprobeerd (*om*) *de deur zo snel mogelijk dicht te doen*.

Bestaan er wel bijzinnen en beknopte bijzinnen naast elkaar, dan moet de beknopte bijzin aan bepaalde voorwaarden voldoen. Is de beknopte bijzin *zinsdeel*, dan moet in het algemeen het 'geïmpliceerd onderwerp' ervan (deze term heeft dezelfde inhoud als bij het verbaal complement; zie 8·6·3·1/11) identiek zijn met het onderwerp of het indirect object (meewerkend voorwerp of bepaling van belang) van de hoofdzin. Hieronder volgen enkele voorbeelden van beknopte bijzinnen (de (*b*)-zinnen), met voor de duidelijkheid de corresponderende bijzinnen erboven (de (*a*)-zinnen). In de (*a*)-zinnen zijn het onderwerp of het indirect object van de hoofdzin en het onderwerp van de bijzin gecursiveerd; aangenomen moet worden dat deze zinsdelen dezelfde personen in de werkelijkheid aanduiden.

533

- (13a) *Mijn broer* beloofde me dat *hij* zijn vrouw mee zou brengen.
- (13b) *Mijn broer* beloofde me (*om*) zijn vrouw mee te (*zullen*) brengen.
- (14a) Terwijl *ze* vrolijke kampliedjes zongen, schilden *de padvind*ers de aardappels.
- (14b) Vrolijke kampliedjes zingend, schilden de padvinders de aardappels.
- (15a) De commandant beval *de soldaten* dat *ze* de versperringen moesten opblazen.
- (15b) De commandant beval de soldaten (*om*) de versperringen op te blazen.
- (16a) *Moeder* zei ons dat *ze* vroeg thuis zou komen.
- (16b) *Moeder* zei ons vroeg thuis te (*zullen*) komen.
- (17a) *Moeder* zei *ons* dat *we* vroeg thuis moesten komen.
- (17b) *Moeder* zei ons vroeg thuis te komen.

- (18a) Het is *voor ons* geen pretje dat *we* hier moeten wonen.
- (18b) Het is voor ons geen pretje (om) hier te moeten wonen.

Het indirect object kan in de hoofdzin ook geïmpliceerd zijn, d.w.z. dat het niet aanwezig is maar uit context en/of situatie kan worden aangevuld. Zo is in plaats van (15b) en (18b) ook mogelijk:

- (15c) De commandant beval de versperringen op te blazen.
- (18c) Het is geen pretje hier te moeten wonen.

Ander voorbeeld:

- (19a) De eerlijkheid gebiedt *me* dat *ik* moet zeggen ...
- (19b) De eerlijkheid gebiedt me te zeggen ...
- (19c) De eerlijkheid gebiedt te zeggen ...

Zinnen als (18c) en (19c) kunnen ook opgevat worden als algemene uitspraken, waarbij als geïmpliceerd indirect object van de hoofdzin 'iemand' of 'een mens' aangenomen kan worden ('Het is voor iemand geen pretje ...', 'De eerlijkheid gebiedt een mens te zeggen...'). Andere voorbeelden van dergelijke algemene uitspraken waarin beknopte bijzinnen voorkomen:

- (20) Het is gezond (om) veel te wandelen.
- (21) Het is goed hier te zijn.

Is de beknopte bijzin *zinsdeelstuk*, dan kan het geïmpliceerd onderwerp ook identiek zijn met een ander stuk van het zinsdeel waarin de beknopte bijzin (eveneens) zinsdeelstuk is. Voorbeeld:

- (22a) *Jans* mededeling dat *hij* niet zou komen, verraste ons.
- (22b) Jans mededeling niet te zullen komen, verraste ons.

Sommige beknopte bijzinnen hebben het karakter van een vaste uitdrukking. Ze zijn meestal te omschrijven als *als*-zinnen met het onderwerp *men*, bijv. *om het zacht uit te drukken* = *als men het zacht uitdrukt*; *eerlijk gezegd* = *als men het eerlijk zegt*. In deze gevallen is identiteit tussen het geïmpliceerde onderwerp en het onderwerp of het indirect object van de hoofdzin niet nodig. Voorbeelden:

- (23) *Om kort te gaan*, iedereen was die hele zaak al lang zat.
- (24) *Om het recht voor zijn raap te zeggen*, Co was gewoon gek.
- (25) *Om het zacht uit te drukken*, zij hadden noch de toon noch de houding van een christenmens.
- (26) *Alles bij elkaar genomen* heb je gelijk.
- (27) *Eerlijk gezegd* durft mijn broer niet.

Geïsoleerd staan de volgende gevallen, die beperkt zijn tot de schrijftaal:

- (28) IJs en weder dienende, gaat de wedstrijd door. <schrijftaal>
- (29) (De deur) gesloten zijnde, vervoegte men zich op nr. 12. <schrijftaal>

Hier zijn de beknopte bijzinnen resp. te omschrijven als: *Als ijs en weder dienen...* en *Als de deur gesloten is...*

Afgezien van deze vaste uitdrukkingen zijn beknopte bijzinnen als zinsdeel waarin het geïmpliceerd onderwerp niet identiek is met het onderwerp of het indirect object van de hoofdzin, in strijd met de regels. Voorbeelden:

- (30) Vrolijke kampliedjes zingend, werden de aardappels geschild. <uitgesloten>
- (31) Na een glaasje limonade gedronken te hebben, vertrok de bus met kinderen weer. <uitgesloten>
- (32) (Vader en moeder waren de stad in geweest.) Weer thuisgekomen, was hun dochter nog niet gearriveerd. <uitgesloten>

Zijn zinnen als de bovenstaande duidelijk niet aanvaardbaar, in andere gevallen is het moeilijker een oordeel te vellen. Vooral als de hoofdzin gemakkelijk zodanig te veranderen is dat er een persoonlijk voornaamwoord van de eerste persoon als onderwerp verschijnt, dat tevens als geïmpliceerd onderwerp van de beknopte bijzin kan dienen, bestaan er weinig bezwaren tegen de bedoelde constructie. Een grensgeval is:

- (33) *Al lezende* groeide de behoefte op uw artikel te reageren. (= Terwijl ik uw artikel las, voelde ik een groeiende behoefte erop te reageren.) <twijfelachtig>

Zinnen als de volgende zijn voor de meeste taalgebruikers echter zeker aanvaardbaar:

- (34) *Teneinde dit na te gaan*, werden de verkregen gegevens ingedeeld in klassen. (= Teneinde dit na te gaan, heb ik de verkregen gegevens ingedeeld in klassen.)
- (35) *Om deze vraag te beantwoorden* is alweer een korte uiteenzetting over enige principiële kwesties nodig. (= Om deze vraag te beantwoorden, moet ik alweer een korte uiteenzetting over enige principiële kwesties geven.)
- (36) *Terugkomende op het examen*, er valt een groot verschil te constateren tussen gymnasium en atheneum. (= Terugkomende op het examen, we kunnen een groot verschil constateren tussen gymnasium en atheneum.)

20 · 3 · 3

Het gebruik van *om* bij *te* + infinitief

Beknopte bijzinnen met zinsdeelfunctie waarvan het gezegde uit een infinitief met *te* bestaat, kunnen – als ze niet door een ander voegwoord worden ingeleid – al dan niet voorafgegaan worden door *om*. Dit voegwoord *om* kan verplicht, uitgesloten of facultatief zijn.

- 1 Het voegwoord *om* is verplicht als de beknopte bijzin de functie heeft van:
 - naamwoordelijk deel van het gezegde of bepaling van gesteldheid (de infinitief heeft passieve betekenis), bijv.:

De muziek is niet om aan te horen.
Het weer was niet om over naar huis te schrijven.
Ik vind haar in die jurk om te stelen.

- bijwoordelijke bepaling van doel, bijv.:

Hij ging om kwart over elf weg, om de laatste bus nog te kunnen halen.
Ik heb het gedaan om hem te helpen.

- bijwoordelijke bepaling van graadaanduidend gevolg, bijv.:

Dat boek is te dik om in één avond uit te lezen.

Verder is *om* verplicht in de vaste uitdrukkingen bedoeld in 20·3·2 (*om kort te gaan, om het zacht uit te drukken, enz.*).

- 2 Het voegwoord *om* is uitgesloten als de beknopte bijzin lijdend voorwerp is bij werkwoorden met de betekenis 'zeggen' of 'bemerken' (bijv. *mededelen, berichten, verklaren; merken, voelen, ervaren*). Voorbeelden:

Moeder zei vroeg thuis te zullen zijn.
De minister verklaarde de motie naast zich neer te zullen leggen.
Hij voelde een fout begaan te hebben.
Ik merkte als een indringer beschouwd te worden.

- 3 In andere gevallen is het voegwoord *om* facultatief. De gesproken taal geeft meestal de voorkeur aan het gebruik van *om*; in geschreven taal wordt *om* dikwijls weggelaten. Voorbeelden:

Het valt niet mee (*om*) zo hard te moeten lopen. (onderwerp)
Je moet me beloven (*om*) nu eens op tijd naar bed te gaan. (lijdend voorwerp)
Hij heeft nog geprobeerd (*om*) de deur open te krijgen. (lijdend voorwerp)
Ik verlangde ernaar (*om*) eindelijk eens kennis met haar te maken. (voorzetselvoorwerp)
Je wordt het zo langzamerhand beu (*om*) steeds hetzelfde te moeten zeggen. (oorzakelijk voorwerp)

Het gebruik van *om* bij *te* + infinitief in beknopte bijzinnen die geen zinsdeel zijn, is behandeld in 13·4·7·2, 14·3·8 en 16·3·1.

716, 736, 754

Niveau van beschrijving

In 20·2 is uiteengezet dat zinsdelen de vorm van een zin kunnen hebben, die bijzin genoemd wordt en zelf ook weer zinsdelen heeft (wat hier en verder gezegd wordt over de bijzin, geldt eveneens voor de beknopte bijzin). De hoofdzin en de zinsdelen daarvan noemen we zin en zinsdelen op het eerste niveau. De bijzin en zijn zinsdelen vormen het tweede niveau. Een van de zinsdelen van deze bijzin kan ook weer bijzin zijn; deze bijzin in een bijzin vormt dan met zijn zinsdelen het derde niveau. In principe is deze mogelijkheid tot uitbreiding onbegrensd; in de praktijk van het taalgebruik stellen natuurlijk factoren als elegantie en begrijpelijkheid hun eisen.

Een voorbeeld van een zin met vijf niveaus is:

- (1) Jantine zei dat ze zich afvroeg of Maurits wel de waarheid gesproken had, toen hij haar vertelde dat zijn vrouw hem bedroog.

De hele zin (*Jantine t/m bedroog*), met de zinsdelen *Jantine* (onderwerp), *zei* (gezegde) en (*dat*) *ze t/m bedroog* (lijdendvoorwerpszin), vormt het eerste niveau. (De voegwoorden: *dat*, *of*, *toen* en *dat*, zijn alleen verbindingselementen en worden niet als zinsdeel beschouwd; ze zijn daarom in de analyse van de zin tussen haakjes geplaatst.) De lijdendvoorwerpszin is een zin op het tweede niveau. Deze bevat weer een lijdendvoorwerpszin ((*of*) *Maurits t/m bedroog*): derde niveau. In deze zin komt een bijwoordelijke bijzin voor: (*toen*) *hij t/m bedroog* (vierde niveau), die op zijn beurt een lijdendvoorwerpszin bevat. Deze bijzin ((*dat*) *zijn vrouw t/m bedroog*) is een zin op het vijfde niveau. De onderwerpen *Jantine*, *ze*, *Maurits*, *hij* en *zijn vrouw* zijn dus zinsdeel op resp. het eerste, tweede, derde, vierde en vijfde niveau. Een gelijksoortige verdeling is te maken voor de andere zinsdelen.

Ook binnen zinsdeelstukken kunnen verschillende niveaus voorkomen, bijv.

- (2) De mededeling van Jantine dat ze zich afvroeg of Maurits wel de waarheid gesproken had, toen hij haar vertelde dat zijn vrouw hem bedroog, verraste ons.

In (2) is *De mededeling t/m bedroog* onderwerp op het eerste niveau. Dit zinsdeel bevat een bijvoeglijke bijzin ((*dat*) *ze t/m bedroog*) bij het kernwoord *mededeling*. Deze bijvoeglijke bijzin (zinsdeelstuk) bevat zelf weer bijzinnen op verschillende niveaus, op dezelfde wijze als in (1).

De bijzinnen die in een zin voorkomen, hoeven niet of niet allemaal van verschillend niveau te zijn. Omdat een zin altijd meerdere zinsdelen bevat (afgezien van sommige beknopte bijzinnen en onvolledige zinnen) en de

meeste zinsdelen in de vorm van een bijzin kunnen voorkomen, zijn bijzinnen van gelijk niveau mogelijk. Voorbeeld:

- (3) Toen Maurits aan Jantine vertelde dat zijn vrouw hem bedroog, vroeg ze zich af, of hij wel de waarheid sprak.

In (3) komen een bijwoordelijke bijzin ((*Toen*) *Maurits* t/m *bedroog*) en een lijdendvoorwerpszin ((*of*) *hij* t/m *sprak*) voor, die beide zinsdeel zijn op het eerste niveau. Binnen de bijwoordelijke bijzin is dan weer een lijdendvoorwerpszin te onderscheiden ((*dat*) *zijn vrouw* t/m *bedroog*), die het tweede niveau vormt.

Voor de beschrijving van (bij)zinnen en zinsdelen zijn de niveauverschillen niet van veel belang, omdat de verhoudingen op elk niveau hetzelfde zijn.

20·5

Nevenschikking in de zin

Bijzinnen op verschillend niveau (zie 20·4) komen tot stand door onderschikking; ze worden meestal ingeleid door onderschikkende voegwoorden. Ook bij de bepalingen die in woordgroepen kunnen voorkomen (zie deel twee), is er sprake van onderschikking aan het kernwoord. In zinsdelen en zinsdeelstukken kunnen echter ook elementen als syntactisch gelijkwaardig naast elkaar geplaatst worden; in dat geval hebben we te maken met nevenschikking. Vergelijk:

- (1a) De man kocht één paraplu.
- (1b) De man, die niet van felle kleuren hield, kocht een zwarte paraplu.
- (1c) De man en de vrouw kochten allebei een paraplu en een regenjas.

Het onderwerp en het lijdend voorwerp van (1a), resp. *de man* en *een paraplu*, zijn in (1b) uitgebreid met ondergeschikte elementen, terwijl in (1c) nevenschikking heeft plaatsgevonden.

Voor de beschrijving van de zinsdelen en hun verhouding tot elkaar is de nevenschikking, op een enkele uitzondering na (de congruentie onderwerppersoonsvorm; zie 21·2·3·1/4), niet van belang. De nevenschikking in het algemeen wordt behandeld in deel vier.

20·6

Onvolledige zinnen

Zinnen die niet ten minste een onderwerp en een gezegde bevatten, en niet behoren tot de beknopte bijzinnen (zie 20·3), bevelende zinnen waarin het onderwerp niet uitgedrukt is (zie 23·2·4) of samengetrokken zinnen (zie 27·5), noemen we onvolledige of elliptische zinnen.

786

1065

1189

Onvolledige zinnen kunnen uit één of meer woorden of (woord)groepen bestaan, die de functie van zinsdeel(stuk) vervullen in een zin met onderwerp en gezegde die dezelfde betekenis heeft als de onvolledige zin. Ze komen vaak voor als antwoorden op vragen. In de onderstaande voorbeelden zijn de niet tussen haakjes geplaatste zinnen onder (a) onvolledige zinnen; onder (b) zijn deze van een onderwerp en een gezegde (en eventuele andere zinsdelen) voorzien:

- (1a) (Wie heeft dat gedaan?) Willem.
- (1b) Willem heeft dat gedaan.
- (2a) (Waar staat je auto?) Op de parkeerplaats.
- (2b) Mijn auto staat op de parkeerplaats.
- (3a) (Wat zit je daar te doen?) Een brief te schrijven.
- (3b) Ik zit een brief te schrijven.

In het algemeen kunnen onvolledige zinnen gebruikt worden als de betekenis ervan voldoende duidelijk blijkt uit de situatie. Voorbeelden zonder voorafgaande vraag:

- (4a) (Moeder tegen de kinderen:) En nu allemaal naar bed!
- (4b) En nu moeten jullie allemaal naar bed gaan.
- (5a) (Op het station:) Een retour Groningen.
- (5b) Ik wou een retour Groningen van u hebben.
- (6a) (In een taxi:) Oranjesingel 42.
- (6b) Wilt u me naar het adres Oranjesingel 42 brengen?

Verder worden woorden of (woord)groepen voorafgegaan door bepaalde voegwoorden wel tot de onvolledige zinnen gerekend. Aanvulling tot een volledige zin (zoals hieronder gebeurd is in de (b)-zinnen) is altijd mogelijk, maar dikwijls ongebruikelijk. Voorbeelden:

- (7a) Jij loopt veel harder *dan ik*.
- (7b) Jij loopt veel harder dan ik loop.
- (8a) Het is niet meer zulk mooi weer *als gisteren*.
- (8b) Het is niet meer zulk mooi weer als het gisteren was.

- (9a) *Behalve de burgemeester* waren er nog heel wat andere vooraanstaande stadgenoten.
- (9b) Behalve dat de burgemeester er was, waren er nog heel wat andere vooraanstaande stadgenoten.

De vraag of we hier moeten spreken van een onvolledige zin dan wel van een voegwoord gevolgd door een woord of (woord)groep, doet voor de beschrijving van de taalverschijnselen niet ter zake. Er wordt dan ook niet verder op ingegaan.

20·7

Modaliteit

20·7·1

Inleiding

Het begrip modaliteit is in zeer algemene termen te omschrijven als de subjectieve houding of waardering van de spreker (of een door de spreker aangeduide persoon) ten opzichte van de inhoud van een zin of een gedeelte daarvan.

Er zijn verschillende soorten modaliteit te onderscheiden. In deze paragraaf houden we de volgende onderverdeling aan:

- werkelijkheidsmodaliteit (20·7·2); 797
- wensmodaliteit (20·7·3); 798
- gevoelsmodaliteit (20·7·4); 799
- voorzichtigheidsmodaliteit (20·7·5). 800

Het is niet mogelijk deze verschillende soorten modaliteit duidelijk tegen elkaar af te grenzen. Taalverschijnselen die traditioneel bij de modale ondergebracht worden, kunnen soms tot meer dan één van deze categorieën gerekend worden. Zo wordt in

Was het maar mooi weer!

de functie van de imperfectumvorm *was* als modaal beschouwd. We hebben hier te maken met de wensmodaliteit (zie 8·4·7·5/II). Het is echter duidelijk dat het uitspreken van deze zin bij de spreker meestal gepaard gaat met een bepaald gevoel (teleurstelling, verlangen, enz.), terwijl het op het spreekmoment geen mooi weer *is*, zodat ook de gevoels- en de werkelijkheidsmodaliteit als categorie in aanmerking zouden kunnen komen. 470

De termen 'modaliteit' en 'modaal' komen op vrij veel plaatsen in de spraakkunst voor. In dit boek zijn de voornaamste grammaticale categorieën die ermee in verband gebracht worden:

- bijwoorden van modaliteit (7·3·2/7); 377
- werkwoordstijden met modale functie (8·4·7·1/III; 8·4·7·5); 457, 466
- hulpwerkwoorden van modaliteit (8·6·3·4; 8·6·3·5); 542, 543
- voegwoorden van modaliteit (10·3·13); 667
- bepalingen van modaliteit (21·26). 891

Ook de functies van de conjunctief (8·4·2) zijn als modaal te beschouwen. 448

De bedoeling van deze paragraaf over modaliteit is om de verspreid in dit boek voorkomende taalverschijnselen die als modaal gekarakteriseerd zijn, in een algemeen kader te plaatsen. Gezien de complexiteit van het begrip modaliteit kan de beschrijving van dit algemene kader niet anders dan schetsmatig zijn.

In de hieronder volgende subparagrafen wordt in de voorbeelden alleen gebruik gemaakt van de zojuist genoemde grammaticale categorieën. Dit wil niet zeggen dat er geen andere taalmiddelen zijn om verschillende modaliteiten tot uitdrukking te brengen, bijv. werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes, alsmede interjecties. Enkele voorbeelden:

Hij *twijfelde* eraan of de opgave juist was. (werkelijkheidsmodaliteit)
Ik *hoop* dat het nu eens beter weer wordt. (wensmodaliteit)
Het is heel goed *mogelijk* dat hij het pakje in de trein heeft laten liggen. (werkelijkheidsmodaliteit)
Peter is geslaagd. *Hoera!* (gevoelsmodaliteit)

Verder hebben verschijnselen als intonatie en accentuering dikwijls een modale functie.

De plaatsing van deze paragraaf in het algemene hoofdstuk over de zin is enigszins willekeurig. Weliswaar heeft de uitgedrukte modaliteit dikwijls betrekking op de inhoud van een hele zin, maar het is ook mogelijk dat bijv. een modale bepaling alleen op een zinsdeel of zelfs op een zinsdeelstuk slaat. Zo zal in een zin als

Gelukkig is Peter voor het theoretisch gedeelte van zijn rijexamen geslaagd.

gelukkig bij neutrale intonatie opgevat worden als een bepaling bij de hele zin. Al naar gelang van de bedoeling van de spreker kan *gelukkig* echter ook betrekking hebben op het zinsdeel *voor het theoretisch gedeelte van zijn rijexamen* (de klemtoon ligt op *rijexamen*; het vervolg van de zin is bijv. 'Dat is een pleister op de wonde van het zakken voor zijn artsexamen') of op het zinsdeelstuk *theoretisch* (de klemtoon ligt op dit woord; het vervolg van de zin is bijv. 'Dat hoeft hij gelukkig niet meer over te doen, nu hij voor het praktisch gedeelte gezakt is').

20 · 7 · 2

Werkelijkheidsmodaliteit

De werkelijkheidsmodaliteit is onder te verdelen in drie subcategorieën (met de hier en verder gebruikte term 'het beweerde' wordt bedoeld: 'datgene waarop het modale taalelement betrekking heeft'):

- niet-werkelijkheid: het beweerde is niet-werkelijk;
- (on)zekerheid: het beweerde is meer of minder zeker (zeker, waarschijnlijk, mogelijk, onwaarschijnlijk, enz.);
- relativiteit: de werkelijkheidswaarde van het beweerde wordt gerelateerd aan iets anders (iemand's mening, een bericht enz.).

1 Niet-werkelijkheid

Niet-werkelijkheid wordt vooral uitgedrukt door hulpwerkwoorden van modaliteit en door de werkwoordstijden imperfectum en plusquamperfectum. Voorbeelden:

Als ik geld *zou* hebben, *zou* ik op reis gaan.
 Als ik geld *had*, *ging* ik op reis.
Ze mocht willen dat ze zo mooi kon dansen als Margot Fonteyn.
 Als ik jou *was*, *deed* ik het.
 Als ik dat eerder *geweten had*, *was* ik er niet heen *gegaan*.
 Je *had* het beter niet *kunnen* doen!
Had dan ook je mond *gehouden*!
 U spreekt over die diefstal als *was* het een kleinigheid.

Opmerking— Woorden als *niet*, *geen*, *geenszins*, die de inhoud van een zin of een gedeelte daarvan ontkennen, worden soms als bepaling van modaliteit beschouwd. In dit boek worden ze ‘bepaling van ontkenning’ genoemd (zie 21·27).—

894

2 (On)zekerheid. Voorbeelden:

Hij zal *ongetwijfeld* komen.
Naar alle waarschijnlijkheid is het werk morgen klaar.
 Ze *kan* onderweg oponthoud gehad hebben.
 Dat middel *wil* wel eens helpen. (‘het helpt soms, misschien’)
 Hebt u *soms* uw jas laten hangen? (‘is het mogelijk dat...’)
Misschien komt alles weer goed.
 Ze *schijnen* met vakantie te zijn.
Naar het schijnt zijn ze met vakantie.
Mocht hij nog komen, vraag dan of hij mij even opbelt.
 Ze *zullen wel* niet meer komen.
 Hij *kan* zich *best* vergist hebben.
 Hij *moet* zich vergist hebben. (‘het kan niet anders of...’)

3 Relativiteit. Voorbeelden:

Hij *moet* vroeger heel rijk geweest zijn. (‘naar men zegt’)
 Bij de brand *zouden* alle bewoners zijn omgekomen. (‘volgens de berichten’)
Mijns inziens is dat het beste wat je doen kunt.
Zoals wij al eerder mededeelden, is het regeringsvoorstel door de Kamer verworpen.
Naar verluidt, zijn er weer coloradokevers gesignaleerd.
Naar onze stellige overtuiging zal Bram het wel halen.
Zoals bekend worden alle uitkeringen verlaagd.

20 · 7 · 3

Wensmodaliteit

De wensmodaliteit drukt uit dat het beweerde niet-werkelijk of onzeker is, maar wel gewenst wordt of werd. Het begrip ‘wensen’ is hier ruim op te vatten: wensen, willen, hopen op, verlangen naar, enz. Voorbeelden:

Het *ga* u goed.
Leve de koningin!
Kwam ze nu maar!
Was ze maar eerder *gekomen*!
Hopelijk komt er gauw een einde aan de droogte.
U heeft *naar ik hoop* niet al te lang hoeven wachten?

20 · 7 · 4

Gevoelsmodaliteit

De gevoelsmodaliteit kan een groot aantal verschillende gevoelens ten opzichte van het beweerde uitdrukken, bijv. verrassing, verbazing, blijdschap, teleurstelling, schrik, afschuw, medelijden, enz. Wat de taalmidde-len betreft, moeten vooral de zgn. oordeelspartikels genoemd worden, waarvan de betekenis zeer rijk geschakeerd is (zie 21·26). Hieronder wordt ⁸⁹¹volstaan met een beperkt aantal voorbeelden.

Van belang is nog op te merken, dat hetzelfde modale element verschillende gevoelens kan uitdrukken, afhankelijk van context en/of situatie. Door toevoeging van bijv. het woord *al* aan de neutrale mededeling *Het is vijf uur* drukt de spreker een bepaald gevoel uit. Dat gevoel kan echter van positieve aard zijn, bijv. in de context:

Het is *al* vijf uur, dus die onwelkome bezoeker zal wel niet meer verschijnen.

maar ook van negatieve aard, bijv. in:

Het is *al* vijf uur en ik heb vandaag nog niets uitgevoerd.

Enkele andere voorbeelden:

Tot onze grote verrassing is Peter geslaagd.
Met blijdschap geven wij kennis van de geboorte van een zoon.
Hij is *helaas* overleden.
Gelukkig kwam hij nog net op tijd.
Het is *maar* een pennelikker.
Moet je *nou* iedere dag dronken zijn!
Hou *toch eens* op!

Een enkele keer kan ook een hulpwerkwoord van modaliteit tot deze categorie behoren. Zo wordt door het concessieve *mogen* een negatief gevoel uitgedrukt in:

Hij *mag* dan intelligent zijn, ijverig is hij niet.

in tegenstelling tot het neutrale:

Hoewel hij intelligent is, is hij niet ijverig.

20 · 7 · 5

Voorzichtigheidsmodaliteit

Wat we hier 'voorzichtigheidsmodaliteit' noemen, is wat moeilijk op de algemene noemer 'modaliteit' te brengen, omdat het hier eigenlijk niet gaat om een houding of waardering ten opzichte van het beweerde, maar om de presentatie daarvan. De spreker zwakt het beweerde enigszins af, bijv. om te grote stelligheid te vermijden of uit beleefdheid. De taalmiddelen die hier gebruikt worden zijn echter dezelfde als bij de andere soorten modaliteit, en ook naar de betekenis zijn er overeenkomsten, met name met de werkelijkheidsmodaliteit: de werkelijkheid wordt 'voorzichtigheidshalve' als niet geheel zeker voorgesteld. Voorbeelden:

Mag ik *even* opbellen?

Mag ik *misschien even* opbellen?

Zou ik *misschien even* mogen opbellen?

Het *wil* mij voorkomen dat u zich vergist.

Ober, ik *wou* graag een pils en een jonge klare.

Ik *had* graag dat je vanavond eens thuis bleef.

Hoeveel *dacht* u te besteden?

We moesten maar eens opstappen.

Had u het bezorgd *willen* hebben, mevrouw?

2 I

De zinsdelen

- 2 1 · 1 Het gezegde (predikaat) – 804
- 2 1 · 1 · 1 Het werkwoordelijk gezegde – 804
- 2 1 · 1 · 2 Het naamwoordelijk gezegde – 806
- 2 1 · 1 · 2 · 1 Het werkwoordelijk deel – 807
- 2 1 · 1 · 2 · 2 Het naamwoordelijk deel (predikaatsnomen) – 809
- 2 1 · 2 Het onderwerp (subject) – 815
- 2 1 · 2 · 1 Taalelementen die als onderwerp dienst kunnen doen – 815
- 2 1 · 2 · 1 · 1 Een substantief(groep) – 815
- 2 1 · 2 · 1 · 2 Een voornaamwoord(groep) – 816
- 2 1 · 2 · 1 · 3 Het plaatsonderwerp *er* – 816
 - 1 Noodzakelijk en niet-noodzakelijk plaatsonderwerp *er* – 816
 - 2 Het getalsonderwerp – 817
 - 3 De betekenis – 819
 - 4 Aan- of afwezigheid van *er* buiten de eerste zinsplaats – 819
- 2 1 · 2 · 1 · 4 Het loos onderwerp *het* – 823
- 2 1 · 2 · 1 · 5 Het onderwerp *het* van gekloofde zinnen – 823
- 2 1 · 2 · 1 · 6 Een infinitief(constructie) – 824
- 2 1 · 2 · 1 · 7 Een bijzin (onderwerpszin) – 825
 - A Types onderwerpszinnen – 825
 - B De hoofdzinnen met een onderwerpszin – 827
- 2 1 · 2 · 1 · 8 Andere elementen – 829
- 2 1 · 2 · 2 Herhaald onderwerp – 829
- 2 1 · 2 · 3 Congruentie – 830
- 2 1 · 2 · 3 · 1 Congruentie tussen onderwerp en persoonsvorm – 831
- 2 1 · 2 · 3 · 2 Congruentie tussen onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde – 835
- 2 1 · 3 Het lijdend voorwerp (direct object) – 837
- 2 1 · 3 · 1 Werkwoorden met een lijdend voorwerp – 837
- 2 1 · 3 · 2 Taalelementen die als lijdend voorwerp dienst kunnen doen – 838
- 2 1 · 3 · 2 · 1 Een substantief(groep) – 838
- 2 1 · 3 · 2 · 2 Een voornaamwoord(groep) – 838
- 2 1 · 3 · 2 · 3 Het loos lijdend voorwerp *het* – 839
- 2 1 · 3 · 2 · 4 Een bijzin (lijdendvoorwerpszin) – 839
 - A Types lijdendvoorwerpszinnen – 839
 - B De hoofdzinnen met een lijdendvoorwerpszin – 840
- 2 1 · 3 · 2 · 5 Andere elementen – 842
- 2 1 · 3 · 3 Herhaald lijdend voorwerp – 843
- 2 1 · 4 Het meewerkend voorwerp (indirect object) – 844
- 2 1 · 4 · 1 Werkwoorden met een meewerkend voorwerp – 845
- 2 1 · 4 · 2 Het gebruik van het voorzetsel *aan* – 846

- 21 · 4 · 3 Taalelementen die als meewerkend voorwerp dienst kunnen
doen – 846
- 21 · 4 · 4 Herhaald meewerkend voorwerp – 847
- 21 · 5 Het voorzetselvoorwerp – 848
- 21 · 5 · 1 Gezegdes met een voorzetselvoorwerp – 849
- 21 · 5 · 2 Taalelementen die als voorzetselvoorwerp dienst kunnen doen – 853
- 21 · 5 · 2 · 1 Een substantief(groep) – 853
- 21 · 5 · 2 · 2 Een voornaamwoord(groep) – 853
- 21 · 5 · 2 · 3 Een loos voorzetselvoorwerp – 853
- 21 · 5 · 2 · 4 Een bijzin (voorzetselvoorwerpszin) – 854
- 21 · 5 · 2 · 5 Andere elementen – 855
- 21 · 5 · 3 Herhaald voorzetselvoorwerp – 855
- 21 · 6 Het ondervindend voorwerp – 856
- 21 · 6 · 1 Gezegdes met een ondervindend voorwerp – 856
- 21 · 6 · 2 Taalelementen die als ondervindend voorwerp dienst kunnen
doen – 857
- 21 · 6 · 3 Herhaald ondervindend voorwerp – 857
- 21 · 7 Het oorzakelijk voorwerp – 858
- 21 · 7 · 1 Naamwoordelijke gezegdes met een oorzakelijk voorwerp – 858
- 21 · 7 · 2 Taalelementen die als oorzakelijk voorwerp dienst kunnen
doen – 859
- 21 · 7 · 3 Herhaald oorzakelijk voorwerp – 860
- 21 · 8 De *door*-bepaling (handelend voorwerp) – 861
- 21 · 9 De bepaling van plaats – 862
- 21 · 9 · 1 De plaatsbepaling-waar? – 863
- 21 · 9 · 1 · 1 De plaats zelf wordt aangeduid (situerend) – 863
- 21 · 9 · 1 · 2 Er wordt een plaats aangeduid die met de bedoelde plaats in
verband staat (relationeel) – 864
- 21 · 9 · 2 De richtingsbepaling – 865
- 21 · 9 · 2 · 1 De richtingsbepaling-waarheen? – 865
- 21 · 9 · 2 · 2 De richtingsbepaling-vanwaar? – 866
- 21 · 10 De bepaling van tijd – 867
- 21 · 10 · 1 De tijdsbepaling-wanneer? – 867
- 21 · 10 · 1 · 1 Het tijdstip of de periode zelf worden aangeduid (situerend) – 867
- 21 · 10 · 1 · 2 Er wordt een tijdstip of een periode aangeduid die met het bedoelde
tijdstip of de bedoelde periode in verband staat (relationeel) – 868
- 21 · 10 · 2 De tijdsbepaling-hoelang? – 869
- 21 · 11 De bepaling van frequentie – 871
- 21 · 12 De bepaling van graad – 872
- 21 · 13 De bepaling van kwantiteit – 874
- 21 · 14 De bepaling van causaliteit – 877
- 21 · 15 De bepaling van gevolg – 879
- 21 · 16 De bepaling van middel – 880
- 21 · 17 De bepaling van doel – 881
- 21 · 18 De bepaling van belang (belanghebbend voorwerp; indirect
object) – 882
- 21 · 19 De bepaling van veronderstelling en voorwaarde – 884
- 21 · 20 De bepaling van toegeving – 885
- 21 · 21 De bepaling van hoedanigheid – 886

- 21 · 22 De bepaling van beperking – 887
- 21 · 23 De bepaling van vergelijking – 888
- 21 · 24 De bepaling van verhouding – 889
- 21 · 25 De bepaling van omstandigheid – 890
- 21 · 26 De bepaling van modaliteit – 891
- 21 · 27 De bepaling van ontkenning (negatie) – 894
- 21 · 27 · 1 Het bereik – 894
- 21 · 27 · 2 Taalelementen die als (bepaling van) ontkenning dienst kunnen doen – 896
- 21 · 27 · 3 Verplichte ontkenning – 896
- 21 · 27 · 4 *niet (een)|geen, niet iemand/niemand, niet iets/niets, niet ooit/nooit, niet ergens/nergens – 897*
- 21 · 28 De bepaling van bevestiging (affirmatie) – 902
- 21 · 29 De bepaling van gesteldheid – 903
- 21 · 29 · 1 De bepaling van gesteldheid tijdens de handeling – 904
- 21 · 29 · 2 De bepaling van gesteldheid volgens de handeling – 905
- 21 · 29 · 3 De bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling – 906

Het gezegde (predikaat)

Het gezegde (predikaat) is het centrale zinsdeel. Men kan het beschouwen als de kern van de zin, waarop de andere zinsdelen betrokken zijn. Het gezegde bepaalt of er voorwerpen in de zin moeten optreden en wat voor voorwerpen dat zijn. Het voorkomen van bepaalde types onderwerpen (met name het plaatsonderwerp *er*) is ook mede afhankelijk van het gezegde. Wat de bijwoordelijke bepalingen betreft is het gezegde er in een aantal gevallen verantwoordelijk voor dat een bijwoordelijke bepaling (bijv. van plaats of van kwantiteit) verplicht in de zin aanwezig is, en wordt het optreden van enkele soorten bijwoordelijke bepalingen door het type gezegde beperkt (bepalingen van middel kunnen bijv. niet bij elk type gezegde voorkomen).

Er zijn twee soorten gezegdes te onderscheiden: het werkwoordelijk gezegde, dat alleen uit werkwoordsvormen bestaat, en het naamwoordelijk gezegde, dat naast een werkwoordelijk ook een naamwoordelijk deel bevat.

21·1·1

Het werkwoordelijk gezegde

In het algemeen kan gezegd worden dat het werkwoordelijk gezegde een werking aanduidt. Zoals bij de behandeling van het werkwoord als woordsoort vermeld is, moet dit begrip ‘werking’ ruim worden opgevat (zie 8·1).⁴⁰⁹

Het werkwoordelijk gezegde bestaat uit alle werkwoordelijke vormen die in een enkelvoudige zin aanwezig zijn. Voorbeelden (het werkwoordelijk gezegde is gecursiveerd):

- (1) Els *zegt* iets.
- (2) Els *heeft* iets *gezegd*.
- (3) Els *gaat* iets *zeggen*.
- (4) Els *schijnt* al de hele tijd iets *te hebben willen zeggen*.

In samengestelde zinnen hebben zowel de hoofdzin als de bijzin(nen) en/of beknopte bijzin(nen) een gezegde. Voorbeelden:

- (5) Els *zegt* dat ze *wil meedoen*.
- (6) Els *heeft gezegd te willen meedoen* als ze tijd *heeft*.

In (5) is *zegt* het werkwoordelijk gezegde van de hoofdzin; *wil meedoen* dat van de bijzin (*dat*) *ze wil meedoen*. In (6) is *heeft gezegd* het werkwoordelijk gezegde van de hoofdzin; *te willen meedoen* dat van de beknopte bijzin *te willen meedoen als ze tijd heeft*; *heeft* dat van de bijzin *als ze tijd heeft*. (Voor het verschil in

analyse tussen (4) en (6) – *te hebben willen zeggen* is een verbaal complement; *te willen meedoen (als ze tijd heeft)* is een beknopte bijzin – zie 8·6·1.) 516

In sommige gevallen worden ook niet-werkwoordelijke vormen tot het werkwoordelijk gezegde gerekend. In een zin als (5a) is hier slechts schijnbaar sprake van:

(5a) Els zegt dat ze *mee wil doen*.

Hier is *mee wil doen* het werkwoordelijk gezegde van de bijzin, zoals *wil meedoen* in (5). Als op zichzelf staand woord is *mee* geen werkwoordvorm; het is hier echter een deel van het scheidbaar samengestelde werkwoord *meedoen*, dat in een zin gesplitst kan of moet (bijv. in *Els doet ook mee*) worden.

Niet-werkwoordelijke vormen die tot het werkwoordelijk gezegde gerekend worden, zijn:

- het voorzetsel *te* bij infinitieven;
- het wederkerend voornaamwoord bij verplicht wederkerende werkwoorden;
- niet-werkwoordelijke vormen in werkwoordelijke uitdrukkingen.

Het voorzetsel *te* bij infinitieven heeft geen eigen betekenis en vervult alleen een syntactische functie. Het kan daarom geacht worden één geheel te vormen met het werkwoord waaraan het voorafgaat.

Het wederkerend voornaamwoord bij verplicht wederkerende werkwoorden (bijv. *zich bedrinken*, *zich schamen*, *zich vergissen*) kan eveneens geacht worden één geheel te vormen met het werkwoord. Het kan niet weggelaten worden zonder dat er betekenisverschil optreedt bij het werkwoord, en hoewel het vaak overeenkomsten vertoont met een lijdend voorwerp, kan het niet door een lijdend voorwerp worden vervangen. Het onderscheidt zich in deze opzichten van het wederkerend voornaamwoord bij toevallig wederkerende werkwoorden, dat niet tot het werkwoordelijk gezegde gerekend wordt (zie verder 8·2·3). 417

Ook de niet-werkwoordelijke delen van een werkwoordelijke uitdrukking vormen één geheel met de werkwoordsvormen die daarin voorkomen. Werkwoordelijke uitdrukkingen zijn combinaties van werkwoorden met andere taalelementen die een gemeenschappelijke (meestal figuurlijke) betekenis hebben. Ze zijn (vrijwel) onveranderlijk: naast *in vuur en vlam staan* is niet mogelijk *in vlam en vuur staan*, naast *de plaat poetsen* niet *de plaat opwrijven*, naast *over het paard tillen* niet *over het paard heen tillen*. Toch zijn versterkende toevoegingen soms wel mogelijk, bijv. *een poets bakken* naast *een lelijke poets bakken*, *op de kast jagen* naast *bovenop de kast jagen*. Opvallend is dat *een hart onder de riem steken* en *een riem onder het hart steken* naast elkaar voorkomen.

Gebruikt men de samenstellende delen van een dergelijke combinatie van woorden in hun letterlijke betekenis, dan zijn natuurlijk op de gewone wijze zinsdelen te onderscheiden. Zo is een zin als

(7) Dick gaf de pijp aan Maarten.

op twee manieren te ontleden. Betekent (7) ‘Dick overhandigde een bepaalde pijp aan Maarten’, dan is *Dick* onderwerp, *gaf* werkwoordelijk gezegde,

de pijp lijdend voorwerp en *aan Maarten* meewerkend voorwerp. Betekent (7) 'Dick deed niet meer mee', dan is *Dick* onderwerp en *gaf de pijp aan Maarten* werkwoordelijk gezegde.

Naargelang van de syntactische functies die de samenstellende delen in hun letterlijke betekenis zouden hebben, kunnen we de werkwoordelijke uitdrukkingen onderscheiden in combinaties met equivalenten van:

- een lijdend voorwerp, bijv.:

(iemand) een poets bakken, een bok schieten, een flater slaan, de lijn trekken, bot vangen, de plaat poetsen, (met iemand) de draak steken, de pik (op iemand) hebben.

- een bijwoordelijke bepaling, bijv.:

(iemand) op de kast jagen, in vuur en vlam staan, achter het net vissen, (met iets) in zijn maag zitten, tegen de bierkaai vechten, (iemand) over het paard tillen, in zijn vuistje lachen.

- een lijdend voorwerp en een meewerkend voorwerp, bijv.:

de pijp aan Maarten geven

- een lijdend voorwerp en een bijwoordelijke bepaling, bijv.:

de hond in de pot vinden, (iemand) een hart onder de riem/een riem onder het hart steken, de hand in eigen boezem steken, het lid op de neus krijgen, (iemand) de kastanjes uit het vuur laten halen, (zich) de kaas niet van het brood laten eten.

- twee bijwoordelijke bepalingen, bijv.:

met de deur in huis vallen

21 · 1 · 2

Het naamwoordelijk gezegde

In het algemeen kan gezegd worden dat het naamwoordelijk gezegde een 'toestand' aanduidt: een hoedanigheid, een eigenschap, een functie e.d. Aangezien het begrip 'werking', dat in 21·1·1 gebruikt is om de betekenis van het werkwoordelijk gezegde te karakteriseren, ook het element 'toestand' omvat (bijv. *Het eten staat op tafel*), kunnen we zeggen dat het naamwoordelijk gezegde als categorie een minder ruime betekenis heeft dan het werkwoordelijk gezegde. ⁸⁰⁴

Het naamwoordelijk gezegde bestaat uit een werkwoordelijk en een naamwoordelijk deel.

Het werkwoordelijk deel

Het werkwoordelijk deel omvat alle werkwoordelijke vormen van een enkelvoudige zin (vgl. 21·1·1) en bevat in ieder geval een koppelwerkwoord. 804
Bestaat het werkwoordelijk deel uit meer dan één werkwoord, dan vervult het koppelwerkwoord syntactisch dezelfde functie als een zelfstandig werkwoord; de andere werkwoorden zijn dan hulpwerkwoorden (zie 8·2·1/2). 412

Als koppelwerkwoorden kunnen fungeren:

- *zijn, worden* en een aantal betekenisequivalenten van deze werkwoorden;
- *blijven*;
- *blijken, dunken, heten, lijken, schijnen, voorkomen*.

Van deze werkwoorden kan alleen *worden* vrijwel uitsluitend als koppelwerkwoord worden gebruikt; de andere komen ook als hulpwerkwoord en/of zelfstandig werkwoord voor. Het koppelwerkwoord *worden* kan wel verschillende betekenisschakeringen hebben. Vergelijk:

- (1) Deze weg *wordt* zacht. (Situatie: iemand van gemeentewerken wijst op een noodzakelijke reparatie aan een weg. De betekenis van *worden* is hier te omschrijven als 'begint te zijn'.)
- (2) Deze weg *wordt* onverhard. (Situatie: iemand die een groepje mensen voorlichting geeft over een stadsuitbreidingsplan, wijst op een tekening. De betekenis van *worden* is hier ongeveer 'zal zijn'.)

De werkwoorden *blijken, dunken, heten, lijken, schijnen* en *voorkomen* kunnen in veel gevallen al dan niet met *te zijn* gecombineerd worden, meestal zonder betekenisverschil voor de zin. Vergelijk:

- (3a) Toen *bleek* alles ineens fout.
- (3b) Toen *bleek* alles ineens fout *te zijn*.
- (4a) Het nuttigste cadeau *dunkt* me die nieuwe schooltas.
- (4b) Het nuttigste cadeau *dunkt* me die nieuwe schooltas *te zijn*.
- (5a) De kerk *heet* rijk.
- (5b) De kerk *heet* rijk *te zijn*.
- (6a) Ze *lijkt* verlegen, maar ze is het niet.
- (6b) Ze *lijkt* verlegen *te zijn*, maar ze is het niet.
- (7a) Hij *schijnt* moe.
- (7b) Hij *schijnt* moe *te zijn*.
- (8a) Dit *komt* me bekend *voor*.
- (8b) Dit *komt* me *voor* bekend *te zijn*.

(Alleen in (8) is betekenisverschil op te merken: (8a) betekent 'Dit heb ik meer gezien', (8b) wil zeggen 'Ik meen te constateren dat dit (bijv. bij mijn gehoor) bekend is'.)

Volgens de in dit boek gehanteerde definities zijn de werkwoorden in de (a)-zinnen koppelwerkwoord; in de (b)-zinnen is *zijn* het koppelwerkwoord en zijn de andere werkwoorden hulpwerkwoorden van modaliteit (vergelijk 8·6·2·3/1 en 8·6·3·4). 527, 542

Soms is het verschil tussen twee zinnen waarin een werkwoord als

koppelwerkwoord resp. in een andere functie voorkomt, alleen maar vast te stellen aan een verschillende intonatie, met daarmee gepaard gaand betekenisverschil. Zo is *blijven* in (9a) koppelwerkwoord, in (9b) zelfstandig werkwoord (zie de klemtoontekens):

- (9a) Jullie kunnen *rú*st^ug blijven.
- (9b) Jullie kunnen rustig blijven.

((9a) betekent 'Jullie hoeven niet onrustig te worden', (9b) betekent 'Jullie kunnen zonder bezwaar hier blijven'; de twee zinnen zouden in een bepaalde situatie na elkaar uitgesproken kunnen worden.)

Behalve de tot nu toe genoemde koppelwerkwoorden bestaan er werkwoorden die meestal een andere betekenis en syntactische functie hebben, maar ook als equivalenten van de koppelwerkwoorden *worden* en *zijn* voorkomen. Veel voorkomende equivalenten van *worden* zijn bijv.:

gaan:

- (10) Mijn jas *gaat* hier kapot.

komen:

- (11) Wanneer zal Annie vrij *komen*?
- (12) Dit gebouw *komt* volgende maand klaar.

lopen:

- (13) Het vat *liep* langzaam leeg.

raken:

- (14) Toen het bootje lek *raakte*, begon het snel te zinken.

stromen:

- (15) Het gat *stroomde* vol water.

Als equivalenten van *zijn* kunnen genoemd worden:

staan:

- (16) Mijn neef *staat* bekend als een oplichter.

vallen:

- (17) Het *valt* me zwaar afscheid te nemen van dit land.

zitten:

- (18) *Zit* u soms om wat geld verlegen?

Dergelijke equivalenten van koppelwerkwoorden kunnen, vooral in het geval van *worden*, meestal niet door het betrokken koppelwerkwoord en ook niet door een ander equivalent worden vervangen. Vergelijk:

- (10) Mijn jas *gaat* hier kapot.
- (10a) Mijn jas *wordt* hier kapot. <uitgesloten>
- (10b) Mijn jas *komt* hier kapot. <uitgesloten>

Het naamwoordelijk deel van het gezegde (in dit geval altijd een adjectief) kan vaak alleen in een bepaalde betekenis of in een bepaalde context met een equivalent van een koppelwerkwoord gecombineerd worden. In andere betekenissen of contexten is dan wel *worden* of *zijn* mogelijk. Zo betekent 'vrij

komen' in (11) 'uit de gevangenis ontslagen worden'. In een zin als (19) is *komen* niet en *worden* wel mogelijk:

(19) In de oorlog vroeg men zich dikwijls af: wanneer zal ons land weer vrij *worden*?

Vergelijk ook:

(17) Het *valt* me zwaar afscheid te nemen van dit land.
(17a) Het *is* me zwaar afscheid te nemen van dit land. <uitgesloten>

Maar:

(20) Het afscheid *viel* zwaar.
(20a) Het afscheid *was* zwaar.

Naamwoordelijke gezegdes met zo'n equivalent van een koppelwerkwoord zijn verder niet altijd duidelijk te onderscheiden van gezegdes met een zelfstandig werkwoord en een bepaling van gesteldheid (zie 21·29). 903

21 · 1 · 2 · 2

Het naamwoordelijk deel (predikaatsnomen)

Het naamwoordelijk deel kan bestaan uit:

- een adjectief(groep);
- een tegenwoordig deelwoord;
- een substantief(groep);
- een voornaamwoord(groep);
- een bijwoord(groep);
- een infinitief(constructie);
- een voorzetselconstituent;
- een bijzin.

Deze categorieën worden hieronder in de gegeven volgorde behandeld.

1 Een adjectief(groep)

Adjectieven die als naamwoordelijk deel dienst doen, hebben altijd de onverbogen vorm. Zowel de stellende als de vergrotende en de overtreffende trap kunnen deze functie vervullen. Een adjectief kan uitgebreid worden tot een adjectiefgroep. Voorbeelden:

Jan is *tenger*.
Het gat wordt steeds *groter*.
Maria is *het liefst*.
Carla blijft *erg klein*.

Deelwoorden die als adjectief worden gebruikt, kunnen ook als naamwoordelijk deel functioneren, bijv.:

De muur leek wel *behangen*, maar hij was in feite *geschilderd*.

Dikwijls kan hetzelfde woord als deelwoord in een werkwoordelijk gezegde en als adjectief in een naamwoordelijk gezegde functioneren. Vergelijk de twee volgende zinnen:

Ik hoorde dat hij gisteren *getrouwd is*. (werkwoordelijk gezegde)
Ik wist niet dat hij *niet getrouwd was*. (*niet getrouwd* = 'ongetrouwd';
naamwoordelijk gezegde)

Zie hiervoor verder 6·2·3, 8·4·5 en 8·6·2·3/1, *Opmerking*. 311, 451, 52

Een aantal adjectieven kunnen niet als naamwoordelijk deel gebruikt worden, bijv. de stofadjectieven. Zie hiervoor 6·3·2. 318

2 Een tegenwoordig deelwoord

Tegenwoordige deelwoorden – wel te onderscheiden van adjectieven die in vorm met tegenwoordige deelwoorden overeenkomen, zoals *razend*, *blijvend*; vgl. 6·2·3 – kunnen meestal niet als naamwoordelijk deel gebruikt worden. 311
Naast *het spelende kind* is bijv. niet mogelijk *het kind is spelend*, naast *de vertrekkende trein* niet *de trein is vertrekkend*.

In een beperkt aantal gevallen komen tegenwoordige deelwoorden wel als naamwoordelijk deel voor. Ze hebben dan meestal de vorm op *-e*; de betekenis is duratief of soms inchoatief.

Tot de vaste uitdrukkingen kunnen gerekend worden: *doende*, *gaande*, *hangende* en *stervende* met een koppelwerkwoord (meestal *zijn*), bijv.:

Vader was druk *doende*.
Het onderzoek is nog *gaande*.
Toen ze aankwamen, bleek de patiënt al *stervende* (te zijn).
Deze zaak is nog *hangende*; de beslissing wordt binnenkort genomen.

Andere combinaties behoren tot de schrijftaal of het archaisch taalgebruik:

We hebben nog geen kamer gevonden, we zijn nog *zoekende*.
<schrijftaal>
Ik ben bijzonder *verlangend* dat te vernemen. <schrijftaal>
Hij was *lijdende* aan een ongeneeslijke ziekte. <archaisch>
Wij zijn bericht *wachtende*. <archaisch>

3 Een substantief(groep)

Er zijn geen grammaticale beperkingen op de substantieven of substantief-groepen die naamwoordelijk deel kunnen zijn. Enkele voorbeelden:

- (1) Zijn vader is *advocaat*.
- (2) Zijn vader is *een bekend advocaat*.
- (3) Zijn vader is *de beste advocaat van de stad*.
- (4) Zijn vader is ook maar *een mens*.
- (5) Zijn vader is *een oude bekende van ons*.
- (6) Zijn vader is *een vat vol tegenstrijdigheden*.

Naar aanleiding van een zin als (3) kan de vraag gesteld worden, hoe we kunnen vaststellen wat in een zin onderwerp en wat naamwoordelijk deel

van het gezegde (in de vorm van een substantief(groep)) is. Naast (3) is immers ook mogelijk:

(7) De beste advocaat van de stad is zijn vader.

In eerste instantie is men vanwege de woordvolgorde geneigd in (3) *zijn vader* als onderwerp en *de beste advocaat van de stad* als naamwoordelijk deel te beschouwen en in (7) *de beste advocaat van de stad* als onderwerp en *zijn vader* als naamwoordelijk deel: het onderwerp staat namelijk meestal aan het begin van de zin (in ieder geval in voorbeeldzinnen van grammatica's). Als elk zinsdeel kan echter ook het naamwoordelijk deel in principe op de eerste zinsplaats staan; vergelijk *heel bekwaam* in (8a) en (8b):

(8a) Zijn vader is wel *heel bekwaam*.

(8b) *Heel bekwaam* is zijn vader wel.

De zinnen (3) en (7) zouden dus ook juist andersom ontleed kunnen worden dan hierboven gedaan is. In (8b) kan *heel bekwaam* geen onderwerp zijn, omdat dit zinsdeel altijd uit een nominale constituent of een zin bestaat. Daar komt bij dat het naamwoordelijk deel meestal ruimer van inhoud is dan het onderwerp. Zo kan men van meer mensen zeggen dat ze 'heel bekwaam' zijn, maar slechts van één mens dat het de vader van een bepaalde persoon is. Deze laatste redenering gaat ook op voor de zinnen (1), (2), (4), (5) en (6). Voor (3) echter geldt, dat er maar één persoon is die als 'zijn vader' en één die als 'de beste advocaat van de stad' aangeduid kan worden. Door het koppelwerkwoord worden deze personen als identiek voorgesteld. Dergelijke identiteitsuitspraken vinden we bijv. ook in:

(9) Zijn werk is zijn hobby.

(10) Mijn slaapkamer is mijn studeerkamer.

Wat in zinnen als deze onderwerp en wat naamwoordelijk deel is, valt grammaticaal niet vast te stellen.

Voor het al dan niet gebruiken van het onbepaald lidwoord in zinnen als (1) en (2) en bijv. in:

(11) Zijn vader is artiest.

(12) Zijn vader is een artiest.

wordt verwezen naar 3·4·2·5.

144

Voor de getalscongruentie tussen onderwerp en naamwoordelijk deel: zie 21·2·3·2.

835

Voor gevallen als *Zij is 49* (= *49 jaar* = *49 jaar oud*): zie 5·2·2/C en 21·13.

294, 874

4 Een voornaamwoord(groep)

Alleen zelfstandige voornaamwoord(groep)en kunnen als naamwoordelijk deel optreden. Hieronder volgen enkele voorbeelden met voornaamwoorden uit de in aanmerking komende categorieën.

- Persoonlijke voornaamwoorden:

(Bij het bekijken van een foto:) De middelste op de voorste rij ben *jij*, het meisje rechts daarvan is *zij van hiernaast* en die stoere binke, dat zijn *jullie*.

(Wie is daar?) *Ik* ben het.

Als ik *jou* was, deed ik het.

(Is dat Jan?) Ja, het is 'm!

(Voor het gebruik van de onderwerps- of niet-onderwerpsvormen: zie 4·2·6. 171
Voor de congruentie van naamwoordelijk deel en persoonsvorm: zie 21·2·3·1/8.) 834

- Zelfstandige bezittelijke voornaamwoorden met een bepaald lidwoord:

Deze tas is *de mijne*.

Dit boek is *het zijne*.

- Het aanwijzende voornaamwoord *dat*:

Rijk? *Dat* is hij zeker niet.

Je bent nog niet te dik, maar *dat* word je wel, als je zo doorgaat.

- Vragende voornaamwoorden:

Wie is deze meneer?

Wat wil jij later worden?

Wat zijn de kenmerken van de verbrandingsmotor?

- Betrekkelijke voornaamwoorden:

De vrolijke prater *die* hij vroeger was, herkenden we niet meer in deze sombere zwijger.

Of dit boek inderdaad het standaardwerk is *dat* het wil zijn, zal de toekomst leren.

- Onbepaalde voornaamwoorden:

Het was *iemand van de directie*.

Dat is me ook *wat moois!*

Het diner schijnt *iets heel exclusiefs* te worden.

5 Een bijwoord(groep)

Bijwoorden die als naamwoordelijk deel voorkomen, kunnen meestal gezien worden als restanten van andere woorden of woordgroepen. Het gaat vaak om deelwoorden van scheidbaar samengestelde werkwoorden. Zo is *uit* in *de kachel is uit* op te vatten als het restant van *uitgegaan*. Andere voorbeelden zijn:

Het boek is *af*.
De zon is *onder*.
De sieraden waren *weg*.
Ons geld is *totaal op*.

Een ander type omvat bijwoorden die opgevat kunnen worden als het restant van een adjectief: *stapel* van *stapelgek*, *reuze* van *reuzeleuk*, enz. Zie voor meer voorbeelden 7·7/2.

399

6 Een infinitief(constructie)

Een infinitief als naamwoordelijk deel komt voor in zinnen als:

Het is weer *loven en bieden*.
Dat wordt *tobben*.
Het blijft *knoeien*.

De infinitief kan eventueel vergezeld gaan van (groepen van) woorden die ten opzichte van de infinitief als zinsdeel fungeren, bijv.:

Met de kinderen naar het park? Dat wordt dus *eendjes voeren*.
Zijn geheim is: *goede medewerkers kiezen en veel aan ze delegeren*.

In de laatste twee voorbeelden hebben we te maken met een infinitiefconstructie (zie 21·2·1·6).

824

7 Een voorzetselconstituent

Een voorzetselconstituent als naamwoordelijk deel heeft meestal de waarde van een adjectief, bijv. *van belang* = *belangrijk*, *in de zevende hemel* = *gelukkig*. Vervanging door een adjectief(groep) is niet altijd mogelijk, met name niet bij de stofadjectieven (zie 6·3·2/1). Voorbeelden:

318

Hij lijkt erg *in de war*.
Ze was *in de zevende hemel*.
Uw gedrag is *beneden alle peil*.
Het is *van groot belang* dat de premier dit document op tijd in handen krijgt.
Het huis is *van steen*.

Een groep bestaande uit *van* en een persoonlijk voornaamwoord heeft de waarde van een (bijvoeglijk) bezittelijk voornaamwoord, dat alleen in archaisch taalgebruik soms predikatief gebruikt kan worden (zie 4·5·8/Op-
merking 2). Voorbeelden:

211

Die jas is *van mij*.
Het gebouw is *van ons*.

8 Een bijzin (gezegdezin)

Een bijzin die de functie heeft van naamwoordelijk deel, heet gezegdezin. We kunnen drie types onderscheiden.

a Gezegdezinnen die ingeleid worden door een voegwoord. De mogelijkhe-

den zijn hier beperkt. Voorbeeld:

Alles werd weer *zoals het vroeger geweest was*.

b Beknopte bijzinnen met verplicht *om* (zie 20·3·3/1). Voorbeelden:

789

In die jurk is ze *om te stelen*.

Dat is niet *om aan te zien*.

c Zinnen met ingesloten antecedent. Voorbeelden:

Lodewijk wordt *wat hij altijd gewild heeft*.

Mijn Duits is niet meer *wat het geweest is*.

21·2

Het onderwerp (subject)

Het onderwerp (subject) is het zinsdeel dat de zelfstandigheid noemt waaraan wordt toegeschreven wat in het gezegde wordt uitgedrukt: bijv. wie of wat de handeling verricht. Het begrip 'zelfstandigheid' dient hier ruim opgevat te worden: er valt alles onder wat door de taalgebruiker als een zelfstandigheid wordt voorgesteld, zoals: een kabouter, een ondeugd, slapen, het voor en tegen, enz.

De meeste zinnen bevatten een onderwerp. Behalve in beknopte bijzinnen, waarin nooit een onderwerp is uitgedrukt, en in bevelende zinnen, onvolledige zinnen en samengetrokken zinnen, die soms geen onderwerp hebben, ontbreekt het onderwerp in enkele vaste uitdrukkingen (het is daar wel geïmpliceerd), met name:

Dank je (u) wel. (= *Ik* dank je (u) wel.)
Me dunkt van wel. (= *Het* dunkt me van wel.)
Verzoeken (= *Ik* verzoek) beleefd antwoord. <schrijftaal>
Zegge (= *Ik* zeg) f 1000,-. <schrijftaal>

21·2·1

Taalelementen die als onderwerp dienst kunnen doen

Het onderwerp bestaat in het algemeen uit een nominale constituent of een zin. De belangrijkste (gedeeltelijke) uitzondering wordt gevormd door het plaatsonderwerp *er*. In de hieronder volgende subparagrafen worden de voornaamste taalelementen die als onderwerp kunnen fungeren, van commentaar voorzien.

21·2·1·1

Een substantief(groep)

Er zijn geen grammaticale beperkingen op de substantieven of substantiefgroepen die onderwerp kunnen zijn. Deze substantieven of substantiefgroepen kunnen als bepaalde, onbepaalde of categoriale constituent voorkomen. Bij de onbepaalde constituenten kan of moet het plaatsonderwerp *er* optreden (zie 21·2·1·3). Hieronder worden alleen enkele voorbeelden gegeven van verschillende soorten substantieven als (kern van een) bepaalde of categoriale constituent (de onderwerpen zijn gecursiveerd):

Gisteren is *Pieter* weer naar Amerika vertrokken. (eigenaam; bepaalde constituent)
Die zeeman met die grote snor is met pensioen gegaan. (persoonsnaam; bepaalde constituent)

Deze bloemen groeien hier niet. (zaaknaam; bepaalde constituent)
 Is *die melk* nu al zuur? (stofnaam; bepaalde constituent)
Deze vriendschap zal eens eindigen. (abstractum; bepaalde constituent)
Een hond heeft meestal vier poten. (diernaam; categoriale constituent)
Melk is goed voor kinderen. (stofnaam; categoriale constituent)
Liefde is sterker dan de dood. (abstractum; categoriale constituent)

21·2·1·2

Een voornaamwoord(groep)

Behalve de wederkerende en wederkerige voornaamwoorden kunnen alle zelfstandige voornaamwoorden als onderwerp optreden; ze kunnen ook kernwoord van een voornaamwoordgroep zijn die onderwerp is. Enkele voorbeelden:

- (1) *Ze* kan haar fiets niet vinden.
- (2) Mijn fiets staat er nog, maar *die van haar* is weg.
- (3) *Dat* is me ook wat moois!
- (4) *Wie van jullie* heeft het gezien?
- (5) *Iemand* moet het toch gedaan hebben.
- (6) De fiets *die* gisteren gestolen is, was gloednieuw.

Betrekkelijke voornaamwoorden als onderwerp zijn altijd onderwerp van een bijvoeglijke bijzin, zoals in (6).

De vragende voornaamwoorden en de meeste niet-collectiverende onbepaalde voornaamwoorden zijn (kernwoord van) onbepaalde constituenten (zie 4·1·2). Deze constituenten moeten of kunnen meestal met het plaatsonderwerp *er* gecombineerd worden (zie 21·2·1·3). Dit laatste geldt niet voor *men* en zijn gedeeltelijke equivalenten *ze*, *je*, *ge* en *we* (zie 4·9·3·1) en *de/het eerste (...)* *de/het beste* (zie 4·9·3·5). 159
263
270

21·2·1·3

Het plaatsonderwerp *er*

In sommige zinnen kan of moet het plaatsonderwerp *er* optreden. Als er daarnaast een ander onderwerp aanwezig is, heet dat het getalsonderwerp (het congrueert in getal met de persoonsvorm).

1 Noodzakelijk en niet-noodzakelijk plaatsonderwerp *er*

Het plaatsonderwerp *er* is noodzakelijk aanwezig:

- in passieve zinnen die geen ander onderwerp hebben, bijv.:

- (1) Er wordt gezongen.
- (2) Er is vanmiddag opgebeld.

- bij het werkwoord *zijn* in de betekenis ‘bestaan’, bijv.:

- (3) Er is één oplossing.
- (4) Er zijn ook apen zonder staart.

Opmerking— Een enkele keer treffen we *zijn* (‘bestaan’) zonder *er* aan, bijv. *God is, Ik ben die ben* (vertaling van de oudtestamentische godsnaam JHWH), *Hij is niet meer* (‘is gestorven’). —

In veel andere zinnen, vooral met onovergankelijke werkwoorden, is het plaatsonderwerp *er* ook verplicht. Worden deze zinnen echter uitgebreid met andere zinsdelen en/of zinsdeelstukken, dan blijkt meestal ook alleen een getalsonderwerp te kunnen voorkomen. Vergelijk:

- (5) Er komt een student.
- (5a) Een student komt. <uitgesloten>
- (6) Er is een ongeluk gebeurd.
- (6a) Een ongeluk is gebeurd. <uitgesloten>
- (7) Er komt vanavond een student op de kinderen passen.
- (7a) Een student komt vanavond op de kinderen passen.
- (8) Er is vanmorgen op de Oranjesingel een vreselijk ongeluk gebeurd.
- (8a) Een vreselijk ongeluk is vanmorgen op de Oranjesingel gebeurd.

In het algemeen kunnen we stellen dat in de meeste zinnen waar een plaatsonderwerp *er* mogelijk is, ook alleen een getalsonderwerp kan voorkomen. Het gebruik van de ene of de andere constructie is afhankelijk van semantische en/of syntactische en/of stilistische factoren (zie hieronder 3 en 4 en in 22·3·3·1/A2).

943

2 Het getalsonderwerp

Het getalsonderwerp waarmee het plaatsonderwerp *er* gecombineerd wordt, kan een onbepaalde en soms een bepaalde constituent zijn; ook zinnen komen in deze functie voor. Categorieale constituenten verschijnen nooit tezamen met een plaatsonderwerp *er*. Vergelijk:

- (9) De/een mens is sterfelijk.
- (9a) Er is de/een mens sterfelijk. <uitgesloten>
- (10) De/een zebra is gestreept.
- (10a) Er is de/een zebra gestreept. <uitgesloten>

Een uitzondering vormen zinnen met het werkwoord *zijn* in de betekenis ‘bestaan’, bijv.:

- (11) Er is ook een aap zonder staart. (= Er bestaat ook een soort apen die geen staart hebben.)

(N.B. Als in de onderstaande voorbeelden een constituent als categoriaal opgevat kan worden, is die lezing van de zin niet bedoeld.)

Voorbeelden met onbepaalde constituenten (de getalsonderwerpen zijn

gecursiveerd):

- (12) Er komt vast *onweer*.
- (13) Er staat *een auto* bij de schuur.
- (14) Er is weer *melk* te koop.
- (15) Er kwamen *twee meisjes* langsfietsen.
- (16) Er ontbraken *heel wat bladzijden* aan het boek.
- (17) Er ligt daar *iemand* te slapen.
- (18) Er gaat *iets vreemds* gebeuren.
- (19) Er wordt morgen *een varken* geslacht.
- (20) Er komt *iemand* een taart brengen.
- (21) Er heeft *iemand* iets laten liggen.

Bepaalde constituenten kunnen meestal niet als getalsonderwerp bij een plaatsonderwerp *er* voorkomen. Zo zijn bijv. niet mogelijk:

- (13a) Er staat *de auto* bij de schuur. <uitgesloten>
- (15a) Er kwamen *de twee meisjes* langsfietsen. <uitgesloten>
- (20a) Er komt *de bakker* een taart brengen. <uitgesloten>

Bepaalde constituenten zijn echter wel mogelijk in de volgende gevallen.

a Als ze vervangen kunnen worden door onbepaalde constituenten met dezelfde betekenis, bijv.:

- (21) Er bestaat *de kans/de mogelijkheid dat we niet kunnen komen*. ('een kans/een mogelijkheid')
- (22) Er zijn blijkbaar wel *de nodige borreltjes* gedronken. ('heel wat borreltjes')

b In opsommingen en als het door de bepaalde constituent uitgedrukte kan worden opgevat als een toevoeging aan iets anders:

- (23) Er waren op de receptie aanwezig: *de burgemeester, de wethouders en de meeste leden van de gemeenteraad*.
- (24) Er traden op: *het Concertgebouworkest, het Urker Mannenkoor en het Nijmeegs Slagwerkensemble*.
- (25) Er is *het verschijnsel van de toenemende vraag*, en verder natuurlijk...
- (26) Er is ook nog altijd *de directeur bij wie je terecht kunt*.

c Als in de zin een gewoonte, een gebruik, een herhaalde handeling e.d. wordt uitgedrukt. Dit kan gebeuren door middel van de aanwijzende voornaamwoorden *dezelfde* of *hetzelfde*; adjectieven als *gebruikelijk*, *bekend*, *oud*; bijwoorden als *weer*, *altijd*, enz. Voorbeelden:

- (27) Er kwamen weer *dezelfde twee meisjes* langsfietsen als 's morgens.
- (28) Er werden *de gebruikelijke plichtplegingen* verricht.
- (29) Er werd weer *het oude argument* aangevoerd: we hebben geen geld voor zoiets.
- (30) Er traden natuurlijk wel *de obligate vendelzwaaiers* op.

- (31) Er stonden nog altijd *die twee bruine beuken* voor het huis *die ik me uit mijn jeugd herinnerde*.

Voor onderwerpszinnen met het plaatsonderwerp *er* in passieve hoofdzinnen: zie 21·2·1·7/B2

828

3 De betekenis

Of *er* in een zin een plaatsonderwerp *er* met een getalsonderwerp, dan wel alleen een getalsonderwerp kan voorkomen, is mede afhankelijk van de betekenis van het onderwerp en de andere zinsdelen, met name het gezegde. In het algemeen geldt dat een zin met alleen een getalsonderwerp meer voorkeur heeft naarmate het gezegde een sterker handelingskarakter vertoont en/of de referent van het onderwerp een meer actieve rol speelt in het gebeuren. Vergelijk:

- (32) Een tijger besloop zijn prooi.
(32a) Er besloop een tijger zijn prooi. <twijfelachtig>
(33) Een gevoel van angst besloop hem.
(33a) Er besloop hem een gevoel van angst.
(34) Een gevoel van angst overweldigde hem.
(34a) Er overweldigde hem een gevoel van angst. <twijfelachtig>
(35) Een agent stond het verkeer te regelen.
(35a) Er stond een agent het verkeer te regelen.
(36) Een agent probeerde de auto aan te houden.
(36a) Er probeerde een agent de auto aan te houden. <twijfelachtig>
(37) Een agent sommeerde mij af te stappen.
(37a) Er sommeerde mij een agent af te stappen. <twijfelachtig>

De hierboven als <twijfelachtig> gekwalificeerde zinnen zijn alleen denkbaar in zeer bepaalde contexten. Zo zou in een commentaar bij een natuurfilm bijv. kunnen voorkomen:

U hebt in de getoonde filmbeelden kunnen zien, beste kijkers, dat er in de natuur voortdurend een strijd op leven en dood heerst: er werd een muis het slachtoffer van een roofvogel, er werd een gazelle verscheurd door een leeuw, *er besloop een tijger zijn prooi...*

Vergelijk voor meer voorbeelden ook 22·3·3·1/A2.

943

4 Aan- of afwezigheid van *er* buiten de eerste zinsplaats

Hierboven zijn alleen voorbeelden gegeven met het plaatsonderwerp *er* op de eerste zinsplaats. Het kan echter ook buiten de eerste zinsplaats voorkomen, al is de term 'plaatsonderwerp' dan weinig adequaat (zie 7·6·1·3). Zo is het verplichte *er* in de volgende zinnen alleen als 'plaatsonderwerp' te interpreteren:

- (38) Wie komt *er* vanavond op dat feest?
(39) Wat gebeurt *er*?

Getalsonderwerpen zijn hier de vragende voornaamwoorden *wie* en *wat* (vgl. *Wie komen er vanavond?*), die onbepaalde constituenten zijn en verplicht op de eerste zinsplaats staan; *er* is plaatsonderwerp, zoals in de vergelijkbare zinnen:

- (40) *Er* komt vanavond iemand (maar ik weet niet wie).
- (41) *Er* gebeurt iets (maar ik weet niet wat).

Als het plaatsonderwerp *er* niet op de eerste zinsplaats staat, kan het vaak weggelaten worden, zodat de zin alleen een getalsonderwerp bevat. Voor de aan- of afwezigheid van *er* zijn geen strikte regels te geven: het kan facultatief zijn, er kan stilistisch verschil zijn en er is veel individuele, soms ook regionale variatie. Als in de voorbeelden hieronder *er* zonder meer voorkomt, is daar mee bedoeld dat het verplicht aanwezig is of de voorkeur heeft; staat *er* tussen haakjes, dan is het facultatief; komt er geen *er* in de zin voor, dan is het verplicht of bij voorkeur afwezig.

De voornaamste gevallen waarin de eerste zinsplaats niet door het plaatsonderwerp *er* wordt ingenomen, zijn de volgende.

a Vraagzinnen

In vraagwoordvragen staat het vraagwoord (hier altijd een constituent met een vragend voornaamwoord in onderwerpsfunctie) op de eerste zinsplaats; in ja/nee-vragen is de eerste zinsplaats onbezet.

Voor de aan- of afwezigheid van *er* gelden in het algemeen de volgende tendenties.

Er is aanwezig of facultatief:

- als het werkwoordelijk gezegde een onovergankelijk werkwoord bevat, bijv.:

- (42a) Wie komen *er* vanavond allemaal?
- (42b) Komen *er* vanavond nogal wat mensen?
- (43a) Wat rammelt *er* toch zo?
- (43b) Rammelt *er* iets?

- als het naamwoordelijk deel van het gezegde adjectivisch is (waarbij inbegrepen een substantief zonder lidwoord: zie 3·4·2·5), bijv.:

144

- (44a) Wie is *er* ziek?
- (44b) Zijn *er* veel leerlingen ziek?
- (45a) Wie van u is (*er*) dokter?
- (45b) Is (*er*) misschien iemand van u dokter?
- (46a) Wat is *er* nou beter tegen de kou dan een hete grog?
- (46b) Is (*er*) iets beter tegen de kou dan een hete grog?

In vragen waarin om verduidelijking verzocht wordt en in raadsels is weglating van *er* normaal, bijv.:

- (47) A Professor Prlwytzkofsky is boos.
B Wie is boos?
- (48) Wat is rond en toch vierkant?

- als het lijdend voorwerp een onbepaalde constituent is, bijv.:

- (49a) Wie schrijft *er* een brief?
 (49b) Schrijft (*er*) één van jullie een brief?
 (50a) Wie heeft *er* iets laten liggen?
 (50b) Heeft (*er*) een bezoeker iets laten liggen?

Er is afwezig of facultatief als het naamwoordelijk deel van het gezegde of het lijdend voorwerp een bepaalde constituent is. Voorbeelden:

- (51a) Wie van u is de dokter?
 (51b) Is één van de heren misschien de dokter?
 (52a) Wat is het onderwerp van deze zin?
 (52b) Is een onbepaalde constituent het onderwerp van deze zin?
 (53a) Wie schrijft die brief?
 (53b) Schrijft één van jullie die brief?
 (54a) Wie heeft dit laten liggen?
 (54b) Heeft een bezoeker dit laten liggen?
 (55a) Wie heeft (*er*) zijn jas laten hangen?
 (55b) Heeft (*er*) iemand zijn jas laten hangen?
 (56a) Wat geeft mij het recht dit te veronderstellen?
 (56b) Geeft iets mij het recht dit te veronderstellen?

- b Zinnen waarin het getalsonderwerp naar voren verplaatst is

Bij het naar voren verplaatsen van het getalsonderwerp komt dit op de eerste zinsplaats te staan. De zinnen waarin het plaatsonderwerp *er* verplicht is, zijn in dit geval altijd gemarkeerd. (Zie 22·3·4·2; de bepaalde constituenten die met het plaatsonderwerp *er* gecombineerd kunnen worden, gedragen zich op dezelfde wijze als de daar genoemde onbepaalde.) Het getalsonderwerp heeft speciale klemtoon. Voorbeelden (voor de duidelijkheid worden de zinnen hier en verder van een toevoeging voorzien):

- (57) Ápen zonder staart zijn *er* wel (ezels zonder staart niet).
 (58) Eén oplossing is *er* (maar ook niet meer).
 (59) Een studént komt *er* (en we hadden nota bene een hoogleraar verwacht)!

In gevallen als deze kan *er* niet worden weggelaten, omdat deze zinnen niet met alleen een getalsonderwerp kunnen voorkomen (zie hierboven onder 1). Zinnen waarin dit wel mogelijk is, kunnen met en zonder *er* in het middenstuk voorkomen. In beide gevallen kunnen ze dan ongemarkeerd en gemarkeerd zijn. Voorbeelden (de (a)-zinnen zijn ongemarkeerd, de (b)-zinnen gemarkeerd):

- (60a) (Over ongelukken gesproken:) Een vreselijk ongeluk is (*er*) vanmorgen op de Oránjesingel gebeurd.
 (60b) (Weet je niet eens wat er gebeurd is?) Een vréselijk óngeluk is (*er*) vanmorgen op de Oranjesingel gebeurd.
 (61a) (Hé, wat zie ik daar?) Iemand komt (*er*) een táárt bij ons brengen.

- (61*b*) (De bakker weet niet of hij zelf kan komen, maar) iemand komt (*er*) een taart bij ons brengen.
 (62*a*) (Toen we het gecontroleerd hadden, merkten we): Heel wat bladzijden ontbraken (*er*) aan het boek.
 (62*b*) (Wat er aan het boek ontbrak, vraag je?) Heel wat bladzijden ontbraken (*er*) aan het boek!

Dikwijls bestaat er echter een voorkeur voor zinnen zonder *er* of is *er* uitgesloten. Zo is naast (33) en (33*a*) niet mogelijk:

- (33*b*) Een gevoel van angst besloep *er* hem. <uitgesloten>

Andere voorbeelden:

- (63*a*) *Er* heeft een bezoeker zijn jas in de gang laten hangen.
 (63*b*) Een bezoeker heeft zijn jas in de gang laten hangen.
 (63*c*) Een bezoeker heeft *er* zijn jas in de gang laten hangen. <uitgesloten>

(N.B. In (63*c*) is *er* niet bedoeld als plaatsbepaling, bijv. als vervanging van 'in dat gebouw'.)

- (64*a*) *Er* zal iemand van ons een brief schrijven.
 (64*b*) Iemand van ons zal een brief schrijven.
 (64*c*) Iemand van ons zal *er* een brief schrijven. <uitgesloten>

Vergelijk voor meer voorbeelden ook 22·3·3·1/A2.

943

De condities waaronder *er* (bij voorkeur) wordt weggelaten, zijn vooralsnog niet duidelijk.

c Zinnen met een bepaling op de eerste zinsplaats

Voor zinnen met een bepaling op de eerste zinsplaats geldt wat de weglating van *er* betreft in het algemeen hetzelfde als voor dezelfde zinnen waarin die bepaling niet of niet op de eerste zinsplaats voorkomt. Vergelijk:

- (65*a*) Meestal wordt *er* gezongen.
 (65*b*) Meestal wordt gezongen. <uitgesloten>
 (66*a*) Gelukkig is *er* één oplossing.
 (66*b*) Gelukkig is één oplossing. <uitgesloten>
 (67*a*) Vanavond komt *er* een student.
 (67*b*) Vanavond komt een student. <uitgesloten>
 (68) Vanmorgen is (*er*) op de Oranjesingel een ernstig ongeluk gebeurd.
 (69) Vanmiddag komt (*er*) iemand een taart brengen.
 (70) Helaas ontbraken (*er*) heel wat bladzijden aan het boek.

Als de bepaling op de eerste zinsplaats een plaatsbepaling is, wordt *er* in de standaardtaal bij voorkeur weggelaten; regionaal bestaat er vaak een voorkeur voor handhaving van *er*. Voorbeelden (omdat de voorkeuren niet absoluut zijn, is *er* op de plaatsen waar het kan voorkomen als 'facultatief' tussen haakjes gezet):

- (71) Op de Oranjesingel is (*er*) een vreselijk ongeluk gebeurd.
- (72) Op de hoek van de straat is (*er*) een winkel, daarnaast is (*er*) een postkantoor.
- (73) Aan de overkant staan (*er*) mooiere bomen dan aan deze kant.

21 · 2 · 1 · 4

Het loos onderwerp *het*

Het onbepaald voornaamwoord *het* fungeert als loos onderwerp bij gezegdes die een onpersoonlijk werkwoord bevatten. Voorbeelden:

Het vriest dat *het* kraakt.
Het blijft maar koud.
Het wordt donker.
Het is al vijf uur.
 Wat tocht *het* hier!
 Hoe gaat *het* met u?
Het ontbreekt hem aan moed.
Het werkt prettig op deze kamer.

In deze gevallen heeft *het* geen eigen betekenis en geen verwijzende, maar alleen een syntactische functie.

21 · 2 · 1 · 5

Het onderwerp *het* van gekloofde zinnen

In de hier bedoelde zinnen (vgl. 22.10) wordt een willekeurig zinsdeel, ¹⁰³⁶ meestal om redenen van nadruk, vooropgeplaatst (als het daar nog niet stond), voorafgegaan door *het* en een vorm van het werkwoord *zijn*. De rest van de zin heeft de vorm van een betrekkelijke bijzin (soms als het vooropgeplaatste zinsdeel voorzetselvoorwerp of bijwoordelijke bepaling is, altijd als het onderwerp of een ander voorwerp dan voorzetselvoorwerp is) of van een niet-betrekkelijke *dat*-zin (soms als het vooropgeplaatste zinsdeel voorzetselvoorwerp of bijwoordelijke bepaling is). Voorbeelden, met niet-gekloofde zinnen in de (*a*)-zinnen, gekloofde zinnen in de (*b*)- en (*c*)-zinnen:

- (1*a*) Hans valt u steeds maar lastig.
- (1*b*) *Het* is Hans die u steeds maar lastig valt.
- (2*a*) Ze hebben het paleis verwoest.
- (2*b*) *Het* is het paleis dat ze verwoest hebben.
- (3*a*) Ik wil Karel die fiets geven.
- (3*b*) *Het* is Karel aan wie ik die fiets wil geven.
- (4*a*) Hij dacht aan een hamer.
- (4*b*) *Het* was aan een hamer dat hij dacht.
- (4*c*) *Het* was een hamer waar hij aan dacht.
- (5*a*) Hij deed het met een hamer.
- (5*b*) *Het* was met een hamer dat hij het deed.
- (5*c*) *Het* was een hamer waar hij het mee deed.
- (6*a*) De trein vertrekt om vier uur.

- (6b) *Het* is om vier uur dat de trein vertrekt.
- (7a) De politie haalde hem in Venlo in.
- (7b) *Het* was in Venlo dat de politie hem inhaalde.

In dit type zinnen is *het* het onderwerp. Meestal is het als voorlopig onderwerp te beschouwen: de betrekkelijke bijzin is altijd, de niet-betrekkelijke *dat*-zin soms het eigenlijke onderwerp. De niet-betrekkelijke *dat*-zinnen zijn dus soms op te vatten als onderwerpszinnen, soms is dit echter niet mogelijk. Vergelijk met resp. (7b), (6b) en (4b):

- (7c) Dat de politie hem inhaalde, was in Venlo.
- (6c) Dat de trein vertrekt, is om vier uur. <twijfelachtig>
- (4d) Dat hij dacht, was aan een hamer. <uitgesloten>

De vraag naar de grammaticale status van *dat*-zinnen als die in (6b) en (4b) is een theoretisch probleem waarop hier niet nader zal worden ingegaan.

Het (veelvuldige) gebruik van gekloofde zinnen als hier bedoeld, wordt door velen om stilistische redenen afgekeurd.

21 · 2 · 1 · 6

Een infinitief(constructie)

Een infinitief als onderwerp kan alléén voorkomen, of gecombineerd worden met een of meer woorden of (woord)groepen die de functie van zinsdeel vervullen in een zin die dezelfde betekenis heeft als de infinitief met de bijbehorende woorden of (woord)groepen. Een dergelijke infinitief met aanvullingen noemen we een infinitiefconstructie. Vergelijk:

- (1a) Als je met klompen over de houten vloer loopt, is dat hinderlijk voor de benedenburen.
- (1b) *Met klompen over de houten vloer lopen* is hinderlijk voor de benedenburen.
- (2a) Het lukt me al jaren niet meer om gedichten te schrijven.
- (2b) *Gedichten schrijven* lukt me al jaren niet meer.

De infinitiefconstructie in (1b) beantwoordt aan de bijzin van (1a), die in (2b) aan de beknopte bijzin van (2a). Andere voorbeelden:

- (3) *Slapen* is goed voor je.
- (4) *Veel roken* schaadt de gezondheid.
- (5) *Alcohol drinken* werkt benevelend.
- (6) *Goed trainen* blijft voorwaarde voor een topprestatie.
- (7) *Bij rood licht rechtsaf slaan* is slechts op enkele plaatsen toegestaan.

Een infinitief(constructie) vertoont veel verwantschap met een nominale constituent. Heel dikwijls is nl. substantivering van de infinitief mogelijk, bijv. *roken* = *het roken*, *alcohol drinken* = *het drinken van alcohol*. Vgl. ook: (*Dat bij rood licht rechtsaf slaan (wat jij altijd doet, mag hier niet)*).

21 · 2 · 1 · 7

Een bijzin (onderwerpszin)

Als een bijzin de functie van onderwerp vervult, spreken we van onderwerpszin. Een voorbeeld van een onderwerpszin is het gecursiveerde gedeelte in (1a):

(1a) *Dat Sofie niet meer van die man kan houden*, is begrijpelijk.

Een onderwerpszin kan ook op de laatste zinsplaats staan; dikwijls komt er dan in de zin een voorlopig onderwerp *het* (zoals in (1c)). De onderwerpszin is dan het eigenlijke onderwerp.

(1b) Begrijpelijk is, *dat Sofie niet meer van die man kan houden*.

(1c) Het is begrijpelijk, *dat Sofie niet meer van die man kan houden*.

Soms kan de onderwerpszin niet gemakkelijk vooraan in de zin staan, bijv.:

(2a) *Voordat je daaraan gewend bent*, duurt lang. <twijfelachtig>

Normaal is:

(2b) Het duurt lang *voordat je daaraan gewend bent*.

Bij balansschikking kan een onderwerpszin alleen maar op de laatste zinsplaats staan, evenals *of*-zinnen met andere functies. Voorbeeld:

(3a) *Het* duurde niet lang *of het onweer brak los*.

(3b) Of het onweer brak los, duurde niet lang. <uitgesloten>

Een *of*-zin als die in (3a) wordt niet in alle grammatica's als onderwerpszin beschouwd. Op grond van de betekenisverhoudingen in de zin doen we dat in dit boek wel.

In de rest van deze subparagraaf worden eerst de verschillende types onderwerpszinnen besproken (A) en daarna enkele bijzonderheden vermeld van de hoofdzinnen waarin onderwerpszinnen voorkomen (B).

A *Types onderwerpszinnen*

- 1 Een eerste type vormen de onderwerpszinnen die ingeleid worden door de grammatisch verbindende voegwoorden *dat* of *of* (afgezien van *of*-zinnen in balansschikking; zie onder 6). Die met *dat* bevatten een afhankelijke mededeling, die met *of* een afhankelijke vraag. Voorbeelden:

Het is duidelijk *dat hij zijn best niet doet*.

Het was de vraag, *of deze partij de verkiezingen zou overleven*.

- 2 Een onderwerpszin kan ook een beknopte bijzin met (*om*) *te* + infinitief zijn. Voor de verhouding tussen beknopte bijzinnen en overeenkomstige (volledige) bijzinnen: zie 20·3. Voorbeelden:

786

Het is voor ons geen schande (*om*) *arm te zijn*.
Toen was het hem duidelijk *nooit te zullen slagen*.
Het is gezond (*om*) *veel te wandelen*.
Het is zijn voorrecht (*om*) *geen belasting te hoeven (te) betalen*.

- 3 Verder kan een onderwerpszin ingeleid worden door een vraagwoord. Zulke onderwerpszinnen zijn, evenals de onder 1 genoemde *of*-zinnen, afhankelijke vragen. Voorbeelden:

Het was onduidelijk, *hoeveel overvallers er waren*.
Het is nog niet bekend, *wie er geslaagd zijn*.

- 4 Soms kunnen ook andere onderschikkende voegwoorden dan *dat* en *of* een onderwerpszin inleiden, met name die van veronderstelling en voorwaarde, bijv.:

Het zou te betreuren zijn, *als je je werk niet af kunt maken*.
Het wordt zo saai, *als je altijd alleen bent*.
Het doet pijn aan je ogen *als je ernaar kijkt*.

Maar ook bijv. bij *voordat* zijn er mogelijkheden:

Het duurt lang, *voordat je daaraan gewend bent*.

- 5 Onderwerpszinnen die de vorm hebben van een hoofdzin, komen voor in de directe rede en in gevallen die daarmee formeel overeenkomen. Voorbeelden:

'*Is er een dokter in de zaal?*' werd er gevraagd.
Er wordt vaak gezegd: *hoe meer zielen, hoe meer vreugd*.
Het valt niet te ontkennen: *zijn houding is de laatste tijd aanmerkelijk veranderd*.

- 6 Een ander type is de hierboven al vermelde *of*-zin in balansschikking. Deze zinnen staan altijd op de laatste zinsplaats. Voorbeeld:

Het scheelde niet veel *of ze was gezakt*.

- 7 Als laatste type noemen we de betrekkelijke bijzinnen met ingesloten antecedent. Deze kunnen ingeleid worden door een betrekkelijk voornaamwoord of een betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord. Voorbeelden:

- (1) *Wie geen zin heeft*, kan beter thuis blijven.
- (2) *Wat je daar ziet* is namaak.
- (3) *Waar hij op rekende*, was een gelijk spel.

Heeft de hoofdzin in dergelijke gevallen een naamwoordelijk gezegde, zoals de zinnen (2) en (3), dan kan naast het eigenlijke onderwerp (de onderwerpszin) een voorlopig onderwerp optreden (*het* in de volgende zinnen):

- (2a) *Het is namaak wat je daar ziet.*
 (3a) *Het was een gelijk spel waar hij op rekende.*

Zie voor het voorlopig onderwerp verder: 21·2·1·5.

823

Wordt van zinnen als (1), (2) en (3) het antecedent geëxpliciteerd, zoals in (1b), (2b) en (3b), dan hebben we niet te maken met onderwerpszinnen, maar met voornaamwoordgroepen als onderwerp:

- (1b) *Degene die geen zin heeft*, kan beter thuis blijven.
 (2b) *Dat wat je daar ziet*, is namaak.
 (3b) *Datgene waar hij op rekende*, was een gelijk spel.

In (1b) is *Degene* het kernwoord van de voornaamwoordgroep, *die geen zin heeft* een bepaling (bijvoeglijke bijzin) daarbij. In (2b) en (3b) geldt hetzelfde voor *Dat* en *wat je daar ziet* resp. *Datgene* en *waar hij op rekende*.

B De hoofdzinnen met een onderwerpszin

Over de hoofdzinnen waarin een onderwerpszin kan voorkomen, kan het volgende vermeld worden.

- 1 Rompzinnen met een naamwoordelijk gezegde kunnen soms het karakter krijgen van ‘aanloopjes’, die vooral in gesproken taal voorkomen, bijv. *het is zo (dat)...* als inleiding van een mededelende zin; *het is wel zo (dat...)...* als inleiding van een zin die een element van toegeving bevat; *het is niet zo (dat...)...* ter inleiding van een ontkenning; *kan het zijn (dat...)...* ter inleiding van een vraag. Voorbeelden:

Het is zo, dat ik vandaag en morgen nog op kantoor ben, en dan een hele week niet.
Het is wel zo, dat hij zijn verhaal goed weet te brengen, maar meer ook niet.
Het is niet zo, dat we nu al maatregelen gaan nemen.
Kan het zijn, dat we elkaar vorig jaar in Hasselt ontmoet hebben?

Het ‘aanloopje’ *het is niet zo (dat...)...* kan verkort worden tot *niet (dat...)...* dat dan als onvolledige rompzin fungeert, bijv.:

Niet dat we nu al maatregelen gaan nemen.

Op dezelfde manier kunnen adjectieven die een (meestal positieve) waardering uitdrukken, gebruikt worden als onvolledige rompzinnen, die te beschouwen zijn als verkortingen van ‘*het is + adjectief*’. Voorbeelden:

Gelukkig dat hij geslaagd is.
Fijn dat u gekomen bent.
Leuk dat jullie ook meedoen.
Mooi dat het al bijna klaar is.
Vervelend dat het nu weer regent.

- 2 Komt er een onderwerpszin voor in een passieve hoofdzin, dan kan de onderwerpszin op de eerste zinsplaats staan, bijv.:

(1a) Dat hij erg hard gewerkt heeft, kan niet gezegd worden.

Zoals voor onderwerpszinnen in het algemeen geldt, staat de onderwerpszin ook in dit geval echter dikwijls op de laatste zinsplaats. In dergelijke gevallen treedt het plaatsonderwerp *er* op. Voorbeelden:

- (1b) *Er* kan niet gezegd worden dat hij erg hard gewerkt heeft.
(2) *Er* werd gevraagd of er een dokter in de zaal was.
(3) *Er* wordt beweerd dat hij gefraudeerd heeft.
(4) *Er* wordt nog onderzocht of ze misschien toch een verblijfsvergunning kan krijgen.
(5) *Er* werd geroepen: 'Leve de Republiek!'
(6) *Er* wordt vaak gezegd: hoe meer zielen, hoe meer vreugd.

De vraag of *er* gehandhaafd blijft als de onderwerpszin vooropgeplaatst wordt, is even moeilijk te beantwoorden als wanneer het onderwerp geen zin is; vergelijk hiervoor 21·2·1·3/4b.

821

Zinnen met facultatief *er* zijn bijv.:

- (2a) Of er een dokter in de zaal was, werd (*er*) gevraagd.
(6a) Hoe meer zielen, hoe meer vreugd, wordt (*er*) vaak gezegd.

Een andere vraag is of in plaats van *er* ook *het* kan optreden. Een zin als (3a) is namelijk zeker mogelijk:

(3a) *Het* wordt beweerd, dat hij gefraudeerd heeft.

Er moet dan wel nadruk liggen op *beweerd* (eventueel op *wordt*); als context is denkbaar:

- A Zo, dus hij heeft gefraudeerd.
B Nou ja, *het* wordt bewéerd, dat hij gefraudeerd heeft.

Hier verwijst *het* terug naar de zin van A. Het is dus geen voorlopig onderwerp, maar het eigenlijke onderwerp, terwijl de onderwerpszin als herhaald onderwerp te beschouwen is: de onderwerpszin zou ook kunnen worden weggelaten. Op dezelfde manier zijn bijv. mogelijk:

- (1c) (A Heeft hij hard gewerkt?)
B *Het* kan niet gezégd worden, dat hij hard gewerkt heeft.
(4a) (A Denk je dat ze een verblijfsvergunning krijgt?)
B *Het* wordt nog onderzócht, of ze misschien toch een verblijfsvergunning kan krijgen.

Toch kan *het* soms ook wel zonder terugwijzende functie, dus wel als voorlopig onderwerp, gebruikt worden. Zo is (6b) ook denkbaar zonder dat

de bedoelde zegswijze al eerder in het gesprek is voorgekomen:

(6b) *Het* wordt vaak gezegd: hoe meer zielen, hoe meer vreugd.

21 · 2 · 1 · 8

Andere elementen

Afgezien van het plaatsonderwerp *er* kunnen woorden of (woord)groepen die geen nominale constituent zijn, slechts bij uitzondering als onderwerp voorkomen. Voorbeelden met een bijwoord zijn:

Gisteren is nu eenmaal voorbij.
Overmorgen is beter dan morgen.

Onder de voorzetselconstituenten moeten de *van*-groepen genoemd worden die behandeld zijn in 4·6·8. Een voorbeeld, waarin ook het plaatsonderwerp *er* voorkomt, is:

Er ligt allemaal *van dat fijne zand* op de grond, met figuren erin.

Een voorbeeld met een andere voorzetselconstituent:

Langs de weg is niet de meest geschikte plaats voor een bijeenkomst als deze.

Het gaat hier om woorden of (woord)groepen die gemakkelijk vervangbaar zijn door nominale constituenten met dezelfde betekenis, waarvan het woord of de (woord)groep in kwestie eventueel deel uitmaakt. Zo is *gisteren* in het bovenstaande voorbeeld te vervangen door *de dag van gisteren*, *van dat fijne zand* door *zulk fijn zand*, *langs de weg* door *een plaats langs de weg*.

21 · 2 · 2

Herhaald onderwerp

Van een herhaald onderwerp is sprake als een onderwerp in dezelfde zin tweemaal wordt uitgedrukt en de tweede maal kan worden weggelaten. Door deze laatste voorwaarde onderscheidt een zin met een herhaald onderwerp zich van een zin met een voorlopig onderwerp. Als de volgende zin de opening van een gesprek vormt, is *het* voorlopig onderwerp en (*dat*) *Dick t/m heeft* het eigenlijke onderwerp:

(1) Het staat vast dat Dick zich vergist heeft.

Weglating van het eigenlijke onderwerp is onmogelijk omdat de zin dan in de gegeven situatie onbegrijpelijk is:

(1a) Het staat vast. <uitgesloten>

Zin (1a) is alleen mogelijk als uit context en/of situatie blijkt waarnaar *het* verwijst: *het* is dan een gewoon onderwerp.

In (1*b*) is (*Dat*) *Dick t/m heeft* onderwerp en *dat* herhaald onderwerp: het laatste kan zonder bezwaar worden weggelaten (1*c*):

- (1*b*) Dat Dick zich vergist heeft, *dat* staat vast.
- (1*c*) Dat Dick zich vergist heeft, staat vast.

Een herhaald onderwerp kan op twee manieren in een zin voorkomen.

- 1 Het eerste onderwerp staat in de aanloop en noemt de referent, het herhaald onderwerp staat daarachter op de eerste zinsplaats (afgezien van vragende zinnen) en is een (verwijzend) steunpronomen. In de standaardtaal komt dit alleen voor als het eerste onderwerp uit een vrij groot aantal woorden bestaat (zoals in (1*b*)), waardoor men een zekere behoefte heeft aan de 'steun' van het herhalende voornaamwoord. In andere gevallen behoren zinnen met een herhaald onderwerp als hier bedoeld tot de spreektaal. Voorbeelden (het herhaald onderwerp is gecursiveerd):

- (2) Hein *die* komt vanavond ook. <spreektaal>
- (3) Die jongen *die* is nog steeds ziek. <spreektaal>
- (4) Dat boek *dat* is waardeloos. <spreektaal>
- (5) Vroeg opstaan en op tijd naar bed gaan, *dat* is het beste.

In vragende zinnen staat het herhaald onderwerp na de eerste pool. In (6) is *Die Jansen* het eerste onderwerp, *die* het herhaald onderwerp:

- (6) Die Jansen, komt *die* hier wel meer? <spreektaal>

In de standaardtaal zou deze zin luiden:

- (6*a*) Komt die Jansen hier wel meer?

- 2 Het eerste onderwerp staat op zijn normale plaats in de zin en is verwijzend, het herhaald onderwerp staat in de uitloop en noemt meestal de referent. Zinnen met een herhaald onderwerp als hier bedoeld komen vooral in gesproken taal voor. Voorbeelden (beide onderwerpen zijn gecursiveerd):

- (7) *Hij* zal het wel redden, *die jongen*.
- (8) Dat heeft *ze* knap gedaan, *jouw oudste dochter*.
- (9) Komt *hij* hier wel meer, *die Jansen*?
- (10) Is *het* de moeite waard, *dat boek*?

Een enkele keer is het herhaald onderwerp ook verwijzend, bijv.:

- (11) *Je* moet wat beter op je woorden letten, *jij*!

21 · 2 · 3 Congruentie

21 · 2 · 3 · 1

Congruentie tussen onderwerp en persoonsvorm

De congruentie tussen onderwerp en persoonsvorm houdt in dat het onderwerp en de persoonsvorm in persoon en getal met elkaar overeenkomen. In (1) is dit te zien aan de verschillende voornaamwoorden en de bijbehorende vormen van het werkwoord *zijn*:

- (1) *Ik ben* thuis, *jij bent* thuis, *hij is* thuis: *we zijn* allemaal thuis.

In verband met deze congruentieregel zijn de volgende bijzonderheden te vermelden.

- 1 In betrekkelijke bijzinnen waarin een betrekkelijk voornaamwoord onderwerp is, congrueert de persoonsvorm met het antecedent daarvan, bijv.:

- (2) *Ik*, die hier veertig jaar gewerkt *heb*, word waarschijnlijk ook nog ontslagen.

Zie voor meer voorbeelden 4·8·1·4, waar ook het type *Ik ben het die hier veertig jaar gewerkt heeft* wordt behandeld. ²⁴⁰

- 2 Woorden in zelfnoemfunctie en namen van boeken, toneelstukken, tijdschriften, enz. die in de meervoudsvorm staan, worden gecombineerd met een enkelvoudige persoonsvorm. Voorbeelden:

- (3) '*Koeien*' is een onregelmatige meervoudsvorm.
(4) *Schakels* wordt niet veel meer gespeeld.
(5) *De Metsiers* heeft indertijd veel indruk op me gemaakt.
(6) *Levende talen* is een bekend vaktijdschrift.
(7) *Woordfrequenties* is een leuk boek om cadeau te geven.

Opmerking 1 — Bij andere meervoudige eigennamen is het gebruik wisselend, bijv. *De V(erenigde) S(taten) hebben tegengestemd*, *De Spoorwegen spreken* naast *ns verhoogt opnieuw de tarieven*, *Hoogovens boekt winst*. —

- 3 In zinnen die rekenkundige bewerkingen uitdrukken, worden telwoorden met de enkelvoudige persoonsvorm *is* gecombineerd. Voorbeelden:

- (8) Twee maal twee is vier.
(9) Zeven min één is zes.
(10) Negen gedeeld door drie is drie.

In een zin als *Twee en plus twee is vier*, waarvoor hetzelfde geldt, hebben we te maken met een vorm van nevenschikking (additieve aaneenschakeling; zie 26·1·1·4). ¹¹⁴⁸

- 4 Bij nevenschikking in het onderwerp zijn er soms twee mogelijkheden. Worden de verschillende elementen waaruit het onderwerp bestaat, als een eenheid opgevat, dan staat de persoonsvorm in het enkelvoud; zo niet, dan heeft de persoonsvorm de meervoudsvorm. Hierop wordt nader ingegaan in 24·4·3 en in de over congruentie handelende subparagrafen van de hoofd- ¹⁰⁹¹

stukken 25 en 26. Enkele voorbeelden:

1095, 1145

- (11a) Er *ligt* ham en kaas in de koelkast.
- (11b) Er *liggen* ham en kaas in de koelkast.
- (12a) *Leven en werk van deze schrijver doet* zich als één geheel aan ons voor.
- (12b) *Leven en werk van deze schrijver doen* zich als één geheel aan ons voor.
- (13a) *Zowel regel 110 als 120 is* onjuist.
- (13b) *Zowel regel 110 als 120 zijn* onjuist.

5 Ook een meervoudig onderwerp waarin geen nevenschikking voorkomt, kan soms als een eenheid opgevat worden. In de volgende zinnen is *negen maanden* = een periode van negen maanden, *duizend boeken* = een bestand van duizend boeken, *drie glazen bier* = het drinken van drie glazen bier, enz. Dergelijke onderwerpen met eenheidsbetekenis moeten of kunnen in zinnen waarin een min of meer algemene uitspraak wordt gedaan, gecombineerd worden met een enkelvoudige persoonsvorm:

- (14a) *Negen maanden is* een hele tijd.
- (15a) *Duizend boeken lijkt* me niet veel voor een bibliotheek.
- (16a) *Drie glazen bier betekent|betekenen* niets voor hem.
- (17a) Ik wist niet dat *zestig seconden* zo lang *konden|kon* duren!

Vergelijk hiermee de volgende zinnen, waarin een enkelvoudige persoonsvorm onmogelijk is:

- (14b) *Negen maanden waren* voorbijgegaan.
- (15b) Er *zijn* duizend boeken aangekocht.
- (16b) Er *stonden* drie glazen bier op de tapkast.
- (17b) *Die zestig seconden hebben* lang geduurd!

6 Meervoudige onderwerpen die een substantief in enkelvoudsvorm bevatten, behorend tot de woorden die na een bepaald hoofdtelwoord (behalve *beide*), *hoeveel*, *zoveel* en *een paar* gewoonlijk enkelvoudig blijven (bijv. *meter*, *liter*, *kilo*, *gulden*; zie 5·2·4), worden in het algemeen gecombineerd met een enkelvoudige persoonsvorm. Voorbeelden: 296

- (18) Slechts *twee meter scheidde* ons.
- (19) Er *moet* nog *drie liter melk* gehaald worden.
- (20) *Twee kilo kaas kost* tegenwoordig een klein fortuin.
- (21) *Duizend gulden is* niet nodig, maar *achthonderd zou* erg welkom zijn.

Als een van de bedoelde woorden gevolgd wordt door een meervoudig substantief, wordt ook of bij voorkeur een meervoudige persoonsvorm gebruikt, bijv.:

- (22) *Twee kilo aardappelen kost|kosten* minder dan een pakje sigaretten.
- (23) Er *zijn|is* ook *een paar dozijn nylonkousen* gestolen.
- (24) *Ongeveer twintig miljoen mensen spreken|spreekt* Nederlands.
- (25) Er *zijn|is* vanmorgen *tachtig man* in staking gegaan.

- 7 Zoals in 13·3·1 uiteengezet is, is in woordgroepen met twee substantieven soms niet duidelijk uit te maken welk substantief de kern en welk substantief de bepaling is. Bij sommige groepen die bestaan uit een enkelvoudig en een meervoudig substantief heeft dit consequenties voor de congruentie tussen onderwerp en persoonsvorm. Het gaat hier om groepen die bestaan uit een meervoudig substantief voorafgegaan door (in enkelvoudsvorm):
- een substantief dat een bepaalde hoeveelheid aanduidt, bijv. *drietal, zestal, dozijn, miljoen*;
 - een substantief dat een onbepaalde hoeveelheid aanduidt, met name *aantal, hand(je)vol, hoop, massa*;
 - het substantief *soort*.

Is in zulke gevallen alleen het enkelvoudige substantief op te vatten als de kern van de substantiefgroep, dan staat de persoonsvorm in het enkelvoud. Dit is bijv. het geval in een zin als:

(26a) *Het aantal leerlingen is* in enkele jaren tijd verdubbeld.

Hier is het aantal verdubbeld, niet de leerlingen. Onmogelijk is dan ook:

(26b) *Het aantal leerlingen zijn* in enkele jaren tijd verdubbeld. <uitgesloten>

Is zowel het enkelvoudige als het meervoudige substantief op te vatten als kern van de groep, dan kan de persoonsvorm in het enkelvoud en in het meervoud staan. In (27) kan van de substantiefgroep *een massa mensen* het woord *massa* als kern beschouwd worden, met *mensen* als nabepaling ('een massa bestaande uit mensen'), maar ook *mensen* als kern en *een massa* als voorbepaling ('veel mensen'). Naast elkaar is hier dan ook mogelijk:

(27a) *Er was een massa mensen* op de been.

(27b) *Er waren een massa mensen* op de been.

Andere voorbeelden:

(28) *Een drietal mogelijkheden is/zijn* hier te onderscheiden.

(29) *Een half miljoen ambtenaren staat/staan* klaar om acties te ondernemen.

(30) *Een groot aantal spreuwen was/waren* in de bomen neergestreken.

(31) *Er was/waren* maar *een handjevol toeschouwers* komen opdagen.

(32) *Dit soort problemen wordt/worden* in taalrubrieken dikwijls behandeld.

De zinnen met een meervoudige persoonsvorm zijn echter niet voor iedereen aanvaardbaar.

Opmerking 2—Ook een enkelvoudig hoeveelheidswoord gevolgd door een *van*-bepaling met een meervoudig substantief kan soms gecombineerd worden met zowel een enkelvoudige als een meervoudige persoonsvorm. Voorbeelden:

Slechts een vijftal van de aanwezigen was/waren het niet eens met het voorstel.

Een aantal van deze zinnen komt/komen overeen met de in de vorige paragraaf behandelde.

Het woord *een* gevolgd door een *van*-bepaling met een meervoudig substantief komt uitsluitend voor met een enkelvoudige persoonsvorm, bijv.:

Slechts één van de aanwezigen was het niet eens met het voorstel. —

Opmerking 3—Het woord *heleboel* is niet als substantief te beschouwen. In tegenstelling tot woorden als *aantal*, *hand(je)vol*, *hoop*, *massa* kan het alleen maar door een onbepaald lidwoord voorafgegaan worden; *een heleboel* is een equivalent van het onbepaalde hoofdtelwoord *veel*. De bijbehorende persoonsvorm staat altijd in het meervoud:

- (ia) *Er waren nog een heleboel mensen* op de been.
- (ib) *Er was nog een heleboel mensen* op de been. <uitgesloten>—

Niet alle substantieven die een onbepaalde hoeveelheid aanduiden, kunnen (gevolgd door een meervoudig substantief) met een meervoudige persoonsvorm gecombineerd worden. Dit is nl. alleen mogelijk bij woorden die nauwelijks een eigen betekenis hebben en praktisch fungeren als een onbepaald hoofdtelwoord (vgl. *Opmerking 3*). Dit laatste geldt niet voor woorden als *groep*, *kudde*, *rij*, *verzameling*, al is de grens tussen beide categorieën niet scherp te trekken. Woorden van de laatste categorie komen alleen met een enkelvoudige persoonsvorm voor; vergelijk:

- (33a) *Een kudde schapen liep* te grazen op de berghelling.
- (33b) *Een kudde schapen liepen* te grazen op de berghelling. <uitgesloten>

In dit geval moet men er met de traditionele grammatica van uitgaan dat het eerste substantief van de groep het kernwoord is en het volgende (een deel van) de nabepaling daarbij (zie 13·3·1). Hetzelfde geldt voor gevallen ⁷⁰⁵ als *een pond erwten*, *een mand appels*, *een doos spijkers*, *een buisje asperientjes*. Hoewel vaak naar de betekenis het tweede substantief als het centrale element beschouwd zal kunnen worden, is het eerste de syntactische kern, die het getal van de persoonsvorm bepaalt. Zo is alleen maar mogelijk:

- (34) *Er zijn twee flessen melk* zuur geworden.

hoewel niet de flessen, maar de melk zuur geworden is.

Opmerking 4—Over de congruentie bij breukgetallen als onderwerp (*Vier vijfde van die vloeistof bestaat uit water* versus *Vier vijfden van het kapitaal waren verloren gegaan*): zie 5·4·2. —

301

- 8 Op de regel dat er congruentie is tussen onderwerp en persoonsvorm, bestaat een uitzondering bij naamwoordelijke gezegdes die een substantief(groep) of een voornaamwoord(groep) als naamwoordelijk deel hebben en *het*, *dit* of *dat* als onderwerp. In dit geval congrueert de persoons-

vorm niet met het onderwerp, maar met het naamwoordelijk deel. Voorbeelden (persoonsvorm en naamwoordelijk deel zijn gecursiveerd):

- (35) Gisteren zijn Johan en Pieter hier geweest. Het *zijn aardige jongens*.
(36) (Bij het bekijken van een foto:) Dit *ben jij* en dat *ben ik*.

Vergelijk verder:

- (37) Bedoel je die mannen daar? Dat *zijn marktkooplui*.
(38) Goed van de tongriem gesneden? *Dat zijn* marktkooplui.

In (37) verwijst *Dat* naar *die mannen* en is dus onderwerp; zin (37) behoort dus tot hetzelfde type als (35) en (36). In (38) verwijst *Dat* naar *Goed van de tongriem gesneden* en is dus naamwoordelijk deel. De persoonsvorm *zijn* congrueert hier met het onderwerp *marktkooplui*; we hebben hier dus te maken met normale congruentie.

In een geval als

- (39) Het grootste probleem zijn jullie, eerlijk gezegd.

is grammaticaal niet uit te maken wat onderwerp en wat naamwoordelijk deel is (zie 21·1·2·2/3), en dus ook niet of hier sprake is van normale congruentie of van congruentie tussen persoonsvorm en naamwoordelijk deel. 810

21·2·3·2

Congruentie tussen onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde

De congruentie tussen onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde houdt in, dat het onderwerp en het naamwoordelijk deel in de vorm van een substantief(groep) of voornaamwoord(groep) hetzelfde getal hebben. Vergelijk:

- (1a) Die meneer is de wethouder.
(2a) Die heren zijn de wethouders.
(1b) Die meneer is de wethouders. <uitgesloten>
(2b) Die heren zijn de wethouder. <uitgesloten>

De uitzonderingen op deze congruentieregel zijn drieërlei.

- 1 Als het naamwoordelijk deel een substantief zonder lidwoord is, zoals beschreven in 3·4·2·5, kan het in enkelvoudsvorm ook met een meervoudig onderwerp gecombineerd worden. Vergelijk: 144

- (3a) Die meneer is wethouder.
(3b) Die heren zijn wethouder.

Andere voorbeelden:

- (4) Hun zoons zijn allebei dokter geworden.
- (5) Marcus en Lukas zijn communist.

2 Als het onderwerp resp. naamwoordelijk deel een verzamelnaam is of anderszins een meervoudig betekenismoment heeft, kan het in enkelvoudsvorm ook met een meervoudig naamwoordelijk deel resp. onderwerp gecombineerd worden. Voorbeelden:

- (6) (In een toneelstuk:) De kinderen zijn het volk.
- (7) Deze kloeke boekdelen zijn het blijvend resultaat van onze inspanningen.
- (8) Het grootste probleem zijn jullie, eerlijk gezegd.
- (9) Het bestuur van de buurtvereniging zijn onze bovenburen.
- (10) (In de tijd van onze ouders werd er nog niet aan geboortebeperking gedaan.) Het resultaat was tien kinderen.
- (11) De inhoud van het collectezakje was drie stuivers, twaalf centen en een knoop.

In zinnen als de bovenstaande is grammaticaal niet uit te maken wat onderwerp en wat naamwoordelijk deel is (zie 21·1·2·2/3).

810

3 De voornaamwoorden *het*, *dit* en *dat* kunnen als onderwerp gecombineerd worden met een meervoudig naamwoordelijk deel, bijv.:

- (13) Dat zijn de wethouders.

Zie verder 21·2·3·1/8.

834

21·3

Het lijdend voorwerp (direct object)

Het lijdend voorwerp (direct object) is een zinsdeel dat bij bepaalde werkwoordelijke gezegdes kan of moet voorkomen en de zelfstandigheid aanduidt waarop de door het gezegde uitgedrukte werking gericht is.

In een enkelvoudige zin komt altijd maar één lijdend voorwerp voor. Het lijdend voorwerp kan het enige voorwerp van de zin zijn, maar het kan ook gecombineerd worden met een meewerkend voorwerp of een voorzetselvoorwerp. Voorbeelden:

- (1) Hij eet tussen de middag meestal twee appels.
- (2) Ze gaf de collectant een gulden.
- (3) Ze hebben ons gewaarschuwd voor de gevolgen.

In (1) is *twee appels* lijdend voorwerp; in (2) is *een gulden* lijdend voorwerp en *de collectant* meewerkend voorwerp; in (3) is *ons* lijdend voorwerp en *voor de gevolgen* voorzetselvoorwerp.

In de regel is het lijdend voorwerp van een actieve zin onderwerp in de ermee corresponderende passieve zin, bijv.:

- (3a) We zijn (door hen) gewaarschuwd voor de gevolgen.

Het lijdend voorwerp (*ons*) van (3) verschijnt als onderwerp (*we*) in (3a). Zie hierover verder 23·1.

1050

21·3·1

Werkwoorden met een lijdend voorwerp

De voornaamste categorieën van werkwoorden die een lijdend voorwerp bij zich kunnen of moeten hebben, zijn de volgende.

- a Werkwoorden die alleen uitdrukken dat er een bepaalde relatie gelegd wordt tussen de referenten van het onderwerp en het lijdend voorwerp. Tot dit type behoren werkwoorden als *ontmoeten*, *aantreffen*, *vinden* en de werkwoorden die een vorm van waarnemen aanduiden, als *zien*, *horen*, *voelen*, enz.
- b Werkwoorden die een werking uitdrukken die door de referent van het lijdend voorwerp wordt ondergaan. Dit kan gebeuren zonder dat de door het lijdend voorwerp aangeduide zelfstandigheid verandert, zoals bij de werkwoorden *noemen*, *opschrijven*, *meenemen*, *wegbrengen*; het kan ook gepaard gaan met een verandering zoals bij *slaan*, *verwonden*, *doden*, *verscheuren*, *herstellen*, *wassen*, *koken*, *braden*, *opeten*, enz. In het laatste geval kan aan de referent van het lijdend voorwerp ook iets worden toegevoegd (bijv. bij *schilderen*, *versieren*, *kaften*) of er kan iets van worden afgenomen (bijv. bij *snoeien*, *uitkleden*, *schillen*).

- c Werkwoorden die een handeling uitdrukken waarvan de referent van het lijdend voorwerp het resultaat is. Dat resultaat kan tijdens de handeling ontstaan (bijv. bij *weven, componeren, bouwen*) of tijdens de handeling geactualiseerd worden (bijv. bij *uitvoeren, spelen, zingen*).

21 · 3 · 2

Taalelementen die als lijdend voorwerp dienst kunnen doen

Het lijdend voorwerp bestaat op een enkele uitzondering na uit een nominale constituent of een zin. In de hieronder volgende subparagrafen worden de voornaamste taalelementen die als lijdend voorwerp kunnen fungeren, van commentaar voorzien.

21 · 3 · 2 · 1

Een substantief(groep)

Er zijn geen grammaticale beperkingen op de substantieven of substantiefgroepen die lijdend voorwerp kunnen zijn. Deze substantieven of substantiefgroepen kunnen als bepaalde, onbepaalde of categoriale constituent voorkomen. Enkele voorbeelden (de lijdende voorwerpen zijn gecursiveerd):

Morgen zie ik *Karel* weer. (eigenaam; bepaalde constituent)

Ze had *die vervelende jongen van de Rijnkade* tegen haar zin uit het water gehaald. (soortnaam; bepaalde constituent)

Ze hebben *een hert* gezien. (soortnaam; onbepaalde constituent)

We konden alleen *deze kaas* nog krijgen. (stofnaam of soortnaam; bepaalde constituent)

Ik heb verleden week in een oude kous *heel wat zilver* gevonden. (stofnaam; onbepaalde constituent)

Deze kinderen verdienen *meer liefde*. (abstractum; onbepaalde constituent)

Een formule begrijpt hij niet. (soortnaam; categoriale constituent)

Hoe zou je *goud* moeten definiëren? (stofnaam; categoriale constituent)

21 · 3 · 2 · 2

Een voornaamwoord(groep)

Behalve het onbepaald voornaamwoord *men* kunnen alle zelfstandige voornaamwoorden als lijdend voorwerp optreden; ze kunnen ook kernwoord van een voornaamwoordgroep zijn die lijdend voorwerp is. Enkele voorbeelden:

Ik heb *haar* niet gezien.

Marieke moest *zich* niet zo opschilderen.

Ze schelden *elkaar* uit voor alles wat lelijk is.

Dat daar neem ik meteen mee.

Wie van u mag ik als donateur noteren?

(Het verhaal) *dat* hij gisteren vertelde, (sloeg nergens op.)
Hebben jullie nog *wat anders* gehoord?

21 · 3 · 2 · 3

Het loos lijdend voorwerp *het*

Het onbepaald voornaamwoord *het* dat als loos lijdend voorwerp fungeert, heeft geen eigen betekenis en geen verwijzende, maar alleen een syntactische functie. Het komt voor bij enkele combinaties met *hebben* en een adjectief die een toestand uitdrukken (*het koud hebben, het druk hebben*), en bij een aantal andere werkwoorden en werkwoordelijke uitdrukkingen. Voorbeelden:

De president had *het* warm.
Iemand met zo'n functie heeft *het* goed.
Die mensen hebben *het* niet breed.
Samen zullen we *het* wel rooien.
Hij zette *het* op een lopen.
Dan krijgen ze *het* met mij aan de stok.
Ze konden *het* goed met elkaar vinden.
Die jongen brengt *het* er aardig van af.
De veldwachter had *het* op mij gemunt.

21 · 3 · 2 · 4

Een bijzin (lijdendvoorwerpszin)

Als een bijzin de functie van lijdend voorwerp vervult, spreken we van lijdendvoorwerpszin. Een voorbeeld, met de lijdendvoorwerpszin resp. op de laatste en de eerste zinsplaats:

Ik ontdekte algauw *dat hij gelogen had*.
Dat hij gelogen had, ontdekte ik algauw.

Een lijdendvoorwerpszin wordt soms voorafgegaan door het voorlopig lijdend voorwerp *het*, bijv.:

We betreuren *het, dat wij u niet langer in dienst kunnen houden*.

De lijdendvoorwerpszin is dan het eigenlijke lijdend voorwerp.

A Types lijdendvoorwerpszinnen

Wat de types bijzinnen betreft is er veel overeenkomst tussen de onderwerpszin en de lijdendvoorwerpszin: de types die als onderwerpszin kunnen optreden, kunnen in het algemeen ook als lijdendvoorwerpszin dienst doen. Onder verwijzing naar 21·2·1·7/A geven we hier eerst een aantal voorbeelden. 825

• Bijzinnen met *dat* en *of*:

- (1) Ceciel zei, *dat ze een ongeluk had gehad*.
- (2) Ik vroeg me af, *of hij dit nog lang vol kon houden*.

- Beknopte bijzinnen met *(om) te* + infinitief:
 - (3) Ik vroeg hem *(om) alsnog examen te mogen doen*.
 - (4) Toen beval de koning haar *zich over te geven*.
- Bijzinnen met een vraagwoord:
 - (5) Evert heeft me verteld, *hoe de film is afgelopen*.
 - (6) Ze vroegen me, *wat ik van plan was*.
 - (7) Ze belde me op, *wanneer ze op het vliegveld zou aankomen*.
 - (8) Ik wilde weten *wie er mee mochten doen*.
- Bijzinnen met een voegwoord van veronderstelling en voorwaarde:
 - (9) Ze zouden het betreuren *als Dries ontslag nam*.
- Bijzinnen in balansschikking (altijd op de laatste zinsplaats):
 - (10) Ik wist niet beter *of het boek was al lang verschenen*.

Voor voorbeelden van lijdendvoorwerpszinnen in de directe, indirecte en semi-directe rede verwijzen we naar de zinnen (9) t/m (13) van 20·2. 783

Afzonderlijke vermelding verdienen nog de lijdendvoorwerpszinnen met voor-pv zonder voegwoord. Gedeeltelijk behoren deze zinnen tot het type van de semi-directe rede, maar ze kunnen ook voorkomen als het gezegde van de hoofdzin geen werkwoord met een communicatief betekenismoment bevat (zie hieronder B). Wat in 20·2 vermeld is voor de semi-directe rede, geldt ook in het algemeen: lijdendvoorwerpszinnen met voor-pv zonder voegwoord hebben een duidelijke voorkeur voor plaatsing vóór de rompzin. Voorbeelden: 783

- (10a) Jullie gaan volgende week verhuizen, hoorde ik.
- (10b) Ik hoorde, jullie gaan volgende week verhuizen.
- (11a) Het zou haar vast en zeker lukken, voelde ze.
- (11b) Ze voelde, het zou haar vast en zeker lukken.
- (12a) Ik moest opstappen, begreep ik.
- (12b) Ik begreep, ik moest opstappen.

Voorzover de (b)-zinnen voorkomen, is dat vooral in gesproken taal. De mogelijkheden om zinnen van dit type te gebruiken zijn bovendien in de verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde.

B De hoofdzinnen met een lijdendvoorwerpszin

Of er een lijdendvoorwerpszin in een zin kan optreden, hangt af van het zelfstandige werkwoord in het gezegde van de hoofdzin. De werkwoorden die een lijdendvoorwerpszin mogelijk maken, kunnen ingedeeld worden in de volgende categorieën.

- a Werkwoorden die een mededeling, vraag, gebod, belofte, e.d. tot uitdrukking brengen en dus een communicatief betekenismoment hebben. Voor-

beelden:

De meester heeft hem verteld, dat hij de eerste prijs gewonnen had.
Ze vroegen me, of ik kandidaat wilde zijn.
Hij schreef me verder van alles af te zien.
De commissie maakte bekend wie er gekozen was.
Ze smeekte hem: 'Laat me nu niet in de steek'.
Hij zou nog eens terugkomen, beloofde hij.

b Werkwoorden die een vorm van weten, geloven, vermoeden e.d. uitdrukken. Voorbeelden:

Ik begreep dat ik op moest stappen.
Karel verbeeldt zich alles aan te kunnen.
Hij realiseerde zich niet wat hem allemaal nog te doen stond.
Ze dacht: iedereen is gek geworden.
Ik wist niet beter of de conciërge was al naar huis gegaan.

c Werkwoorden die een waardering tot uitdrukking brengen. Bij deze werkwoorden verschijnt in de rompzin meestal een voorlopig lijdend voorwerp *het*. Voorbeelden:

We waarderen *het*, dat u zoveel tijd besteed hebt aan het werk van de commissie.
Evert-Jan betreurde *het*, niet sneller gereageerd te hebben.

Afzonderlijke vermelding verdient het werkwoord *vinden*. Het kan al dan niet met een adjectief verbonden optreden met een lijdendvoorwerpszin. Bij gebruik zonder adjectief is het voorlopig lijdend voorwerp *het* uitgesloten; in het andere geval is het verplicht aanwezig. Vergelijk:

Ze vond dat het feest nu niet door kon gaan.
Ze vond *het* jammer, dat het feest nu niet door kon gaan.

Andere voorbeelden met *vinden* + adjectief:

Ik vind *het* raar, hier altijd te moeten wachten.
We zouden *het* vervelend vinden, als je nu weer met een slecht rapport thuis zou komen.

Als een *dat*-zin op de eerste zinsplaats staat, blijft het voorlopig lijdend voorwerp achterwege:

Dat het feest niet door kon gaan, vond ze jammer.

Gecombineerd met een adjectief komt in plaats van *vinden* soms ook *achten* voor, bijv.:

Wij achtten *het* onjuist u hiervan niet in kennis te stellen.

d Werkwoorden die een vorm van willen of verlangen uitdrukken. Voorbeelden:

Ze wenste dat ze op de maan zat.
Hij hoopte nog mee te kunnen doen.

Het werkwoord *willen* kan alleen een lijdendvoorwerpszin bij zich hebben als het onderwerp van de hoofdzin niet gelijk is aan het onderwerp van de bijzin; in dat geval krijgt *willen* een *dat*-zin. In andere gevallen heeft *willen* verplicht een infinitief als verbaal complement (zie 8·6·3·5). Voorbeelden: 543

Moeder wil dat Richard iedere avond op tijd thuis komt.
Moeder wil een nieuwe hoed kopen.

e Werkwoorden die een wijze van waarneming aanduiden. Voorbeelden:

Ze hoorde dat het vliegtuig vertrok.
Ga eens na of er soms documenten vermist worden.
Toen ontdekte ik wat ze al die tijd gedaan hadden.

De werkwoorden *horen*, *zien*, *voelen* en in beperkte mate *ruiken* kunnen (behalve een *dat*-zin) ook een infinitief als verbaal complement krijgen (zie 8·6·3·8); ze kunnen niet met een beknopte bijzin verbonden worden. Voorbeeld: 562

Ze hoorde het vliegtuig vertrekken.

f Werkwoorden die het veroorzaken van iets te kennen geven. Voorbeelden:

Ze wist te bewerken, dat iedereen naar haar pijpen danste.
Maak, dat alle dingen nieuw worden.

21 · 3 · 2 · 5

Andere elementen

Woorden of (woord)groepen die geen nominale constituent of zin zijn, kunnen slechts bij uitzondering als lijdend voorwerp voorkomen.

Een voorbeeld met een bijwoord:

Voor die vergadering prefereer ik *morgen*.

Met een voorzetselconstituent (zie voor de *van*-groep 4·6·8):

228

We zagen daar *van die aardige poppetjes*.
Om zeven uur vind ik te vroeg.

Met een infinitiefconstructie:

Ik haat *brieven schrijven*.

Vergelijk verder 21·2·1·8 en 21·2·1·6.

829, 824

21·3·3

Herhaald lijdend voorwerp

Voor het herhaald lijdend voorwerp geldt mutatis mutandis hetzelfde als voor het herhaald onderwerp. Onder verwijzing naar 21·2·2 volstaan we met enkele voorbeelden (het herhaald lijdend voorwerp is gecursiveerd):

Hein *die* hebben we ook gevraagd. <spreektaal>

Dat boek *dat* ga ik niet lezen. <spreektaal>

Goed eten en op tijd naar bed, *dat* vond mijn moeder het middel tegen alle kwalen.

Die Jansen, heb je *die* hier wel meer gezien? <spreektaal>

Ik heb hem nog niet te pakken kunnen krijgen, *die jongen van je broer*.

Ik ga het niet helemaal lezen, *dat dikke boek*.

Heb je hem hier wel meer gezien, *die Jansen?*

Het meewerkend voorwerp (indirect object)

Het meewerkend voorwerp is een zinsdeel dat bij bepaalde werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes kan of moet voorkomen en de zelfstandigheid aanduidt waarop de door het gezegde en het lijdend of oorzakelijk voorwerp uitgedrukte werking gericht is. Vergelijk:

- (1) A (Hoeveel geef jij?)
 B Ik geef een tientje.
 (2) Ik geef José een tientje.

In (1) is *een tientje* lijdend voorwerp: de werking 'geven' is hierop gericht ('er wordt een tientje gegeven'). In (2) is *een tientje* lijdend voorwerp en *José* meewerkend voorwerp: de werking '(een tientje) geven' is gericht op de persoon die José heet ('aan José wordt een tientje gegeven').

In een enkelvoudige zin komt altijd maar één meewerkend voorwerp voor; op een enkele uitzondering na bevat dezelfde zin ook een ander voorwerp.

Het meewerkend voorwerp bestaat vrijwel altijd uit een nominale constituent, een voorzetselconstituent met *aan* (zie hiervoor verder 21·4·2), of ⁸⁴⁶ een zin.

De zelfstandigheid die door het meewerkend voorwerp wordt aangeduid, is meestal een levend wezen, een aantal levende wezens of een instantie; een zaaknaam als meewerkend voorwerp komt niet veel voor, maar is niet onmogelijk. Enkele voorbeelden:

De agent ontrukte *de matroos* het mes.
 De vereniging stond een flink bedrag af *aan het Rode Kruis*.
 Ze had *het boek* een andere plaats gegeven.

Een enkele keer komen zinnen met een meewerkend voorwerp voor die geen ander voorwerp bevatten. Bij het werkwoord *gehoorzamen* bijv. kan het voorwerp als meewerkend voorwerp opgevat worden, omdat het met en zonder *aan* kan voorkomen:

De hond gehoorzaamde (aan) zijn baas.

Het meewerkend voorwerp wordt ook indirect object genoemd; deze term wordt ook gebruikt voor de bepaling van belang (zie 21·18).

21 · 4 · 1

Werkwoorden met een meewerkend voorwerp

De voornaamste categorieën van werkwoorden die een meewerkend voorwerp bij zich kunnen of moeten hebben, zijn de onder *a* en *b* genoemde. De vermelde werkwoorden kunnen soms ook zonder voorwerp of alleen met een lijdend voorwerp gebruikt worden, al dan niet met betekenisverschil. Vergelijk:

Hij schrijft. (zonder voorwerp)

Hij schrijft een brief. (met lijdend voorwerp)

Hij schrijft zijn moeder een brief. (met meewerkend en lijdend voorwerp)

Men mag een arbeider zijn loon niet onthouden. ('niet geven': met meewerkend en lijdend voorwerp)

Die woorden zal ik altijd onthouden. ('zich herinneren': met lijdend voorwerp)

- a* De eerste categorie bestaat uit werkwoorden met een communicatief betekenismoment. Het meewerkend voorwerp duidt in het algemeen de persoon aan met wie gecommuniceerd wordt. Voorbeelden:

meedelen, zeggen, vertellen, berichten, melden, toeroepen, seinen, telefoneren, telegraferen, schrijven;
zweren, verwijten, (lof) toezwaaien, vergeven;
(de weg) wijzen, tonen, laten zien;
vragen ('de vraag stellen' en 'verzoeken'), smeken, verzoeken;
antwoorden;
bevelen, opdragen, gelasten, voorschrijven;
aanbevelen, aanraden, afraden;
beloven;
leren.

- b* De tweede categorie omvat zelfstandige werkwoorden en koppelwerkwoorden met een adjectief die het overdragen van iets uitdrukken (ofwel het daartoe genegen of gehouden zijn) of de ontkenning daarvan. Het meewerkend voorwerp duidt in het algemeen de persoon aan die iets (niet) ontvangt. Voorbeelden:

geven, schenken, overdragen, overhandigen, verschaffen, leveren, bezorgen, uitreiken, toereiken, bieden, aanbieden, gunnen, afstaan, toedienen, toestaan, nalaten, vergoeden, brengen;
verkopen, lenen, uitlenen, betalen, berekenen;
afnemen, ontnemen, afpakken, onthouden, (be)sparen, beletten;
schuldig zijn, verschuldigd zijn.

Daarnaast kunnen enkele werkwoorden met een meewerkend voorwerp voorkomen die moeilijk te classificeren zijn, bijv. *gehoorzamen*, (*iemand zijn geluk*) *benijden*, (*iemand afkeer*) *inboezemen*.

21·4·2

Het gebruik van het voorzetsel *aan*

Zoals in 21·4 vermeld is, kan een meewerkend voorwerp al dan niet ingeleid ⁸⁴⁴ worden door *aan*. Dikwijls bestaan beide mogelijkheden naast elkaar. De plaatsingsmogelijkheden in de zin zijn dan niet hetzelfde. Vergelijk:

- (1a) De secretaris reikte de prijs uit *aan Frederik*.
- (1b) De secretaris reikte de prijs uit *Frederik*. <uitgesloten>
- (1c) De secretaris reikte (*aan*) *Frederik* de prijs uit.

Hierop wordt nader ingegaan in 22·5·6.

⁹⁸⁶

Bij sommige werkwoorden is een meewerkend voorwerp met *aan* (vrijwel) uitgesloten, met name bij: *beletten, benijden, (be)sparen, gelasten, inboezemen, smeken, telefoneren, toeroepen, vergeven*.

Verder is de mogelijkheid tot het gebruik van *aan* mede afhankelijk van de aard van het lijdend voorwerp. Is dit een abstract substantief, of heeft het gezegde met het lijdend voorwerp het karakter van een werkwoordelijke uitdrukking, dan is een meewerkend voorwerp met *aan* veelal onmogelijk. Vergelijk:

- (2a) Ivanhoe gaf *de schurk* een flink pak slaag.
- (2b) Ivanhoe gaf *aan de schurk* een flink pak slaag. <uitgesloten>
- (2c) Ivanhoe gaf een flink pak slaag *aan de schurk*. <uitgesloten>

Andere voorbeelden waar *aan* (vrijwel) uitgesloten is (op de laatste zinsplaats is een meewerkend voorwerp met *aan* eerder mogelijk dan in het middenstuk):

- (3) Hij gaf *Els* een knipoogje.
- (4) Ga *die meneer* eens een handje geven.
- (5) Ze hebben *ons* veel last bezorgd.

Toch zijn bijv. wel naast elkaar mogelijk:

- (6a) Hij heeft *mij* al zijn rechten overgedragen.
- (6b) Hij heeft al zijn rechten overgedragen *aan mij*.

21·4·3

Taalelementen die als meewerkend voorwerp dienst kunnen doen

Zoals in 21·4 al vermeld is, bestaat het meewerkend voorwerp vrijwel altijd ⁸⁴⁴ uit een nominale constituent, een voorzetselconstituent met *aan* of een zin. Zinnen met de functie van meewerkend voorwerp (meewerkendvoorwerpszinnen) zijn altijd betrekkelijke bijzinnen met ingesloten antecedent.

Enkele voorbeelden (de meewerkende voorwerpen zijn gecursiveerd):

Johan wil *Walter* zijn auto cadeau doen.
Ik vertelde *de Arabier* dat hij vier huizen verder moest zijn.

Ze onthielden hun goedkeuring *aan het voorstel*.
De generaal beval *de compagnie* de orders van de kapitein op te volgen.
Silvershine geeft *uw zilver* een mooiere glans dan ooit.
Ze geven hier *aan efficiency* blijkbaar een lage prioriteit.
De Almachtige stond *de Haat* toe nog wat op de aarde te verblijven.
Je bespaart *jezelf* heel wat werk, op die manier.
Ik smeekte *hem* een vlieger voor me te kopen.
Vraag *iemand* of hij of zij de planten water wil geven.
Wie telkens ezelsoren in de boeken maakt, moet je verder maar niets meer uitlenen.

Een voorbeeld waarin het meewerkend voorwerp geen nominale constituent of zin is:

Voor die vergadering geef ik (*aan*) *morgen* de voorkeur boven overmorgen.

21 · 4 · 4

Herhaald meewerkend voorwerp

Voor het herhaald meewerkend voorwerp geldt *mutatis mutandis* hetzelfde als voor het herhaald onderwerp en het herhaald lijdend voorwerp. We volstaan met een tweetal voorbeelden (het meewerkend voorwerp is *gecursiveerd*):

Je oom *die* lever ik nooit meer wat. <spreektaal>
Ik lever hem nooit meer wat, *die oom van je*.

21.5

Het voorzetselvoorwerp

Het voorzetselvoorwerp is een zinsdeel dat bij bepaalde werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes kan of moet voorkomen en de zelfstandigheid aanduidt waarop de door het gezegde uitgedrukte werking gericht is; het bestaat uit een voorzetselconstituent.

Naar de betekenis vertoont het voorzetselvoorwerp overeenkomst met het lijdend voorwerp. Er bestaan dan ook vrijwel of geheel gelijklopende werkwoorden die in dezelfde betekenis zowel met een lijdend voorwerp als met een voorzetselvoorwerp gecombineerd kunnen worden. In de volgende zinnen zijn de gecursiveerde zinsdelen in de (a)-zinnen lijdend voorwerp, in de (b)-zinnen voorzetselvoorwerp:

- (1a) Zoek je *je paraplu*?
- (1b) Zoek je *naar je paraplu*?
- (2a) Hij heeft *een rijke vrouw* getrouwd.
- (2b) Hij is *met een rijke vrouw* getrouwd.
- (3a) Ik betwijfel *de betrouwbaarheid van deze proef* in sterke mate.
- (3b) Ik twijfel in sterke mate *aan de betrouwbaarheid van deze proef*.

Naar de vorm is het voorzetselvoorwerp van het lijdend voorwerp te onderscheiden doordat het wordt ingeleid door een voorzetsel. Bovendien kan het ook bij naamwoordelijke gezegdes voorkomen, wat voor het lijdend voorwerp niet geldt.

Moeilijker is het voorzetselvoorwerp formeel te onderscheiden van een bijwoordelijke bepaling die met een voorzetsel begint. In de volgende zin is *in de trein* een bijwoordelijke bepaling van plaats, *in zijn boek* een voorzetselvoorwerp:

- (4) Hij verdiepte zich *in de trein* meteen weer *in zijn boek*.

Vervangen we het zinsdeel *in zijn boek* door iets anders, met behoud van de betekenisverhoudingen in de zin, dan blijft steeds het voorzetsel *in* gehandhaafd:

- (4a) Hij verdiepte zich *in het ochtendblad*|*in zijn paperassen*|*in het driemaandelijks verslag*|*in De nieuwe taalgids*.

Bij vervanging van *in de trein* onder dezelfde voorwaarden kunnen andere voorzetsels optreden:

- (4b) Hij verdiepte zich *op kantoor*|*bij zijn ouders*|*achter de kachel*|*aan het water* meteen weer in zijn boek.

We noemen daarom het voorzetsel dat een voorzetselvoorwerp inleidt, een vast voorzetsel; voorzetsels bij bepalingen zijn variabel.

Andere voorbeelden met voorzetselvoorwerpen in de (a)-zinnen, bijwoordelijke bepalingen in de (b)-zinnen:

- (5a) Hij wacht *op zijn broer*|*op de trein*|*op een vaste aanstelling*|*op de dingen die komen gaan*.
- (5b) Hij wacht *op het perron*|*in de wachtkamer*|*bij het loket*|*voor het station*.
- (6a) Hij staat *op contante betaling*|*op perfecte afwerking*|*op orde en regelmaat*.
- (6b) Hij staat *op de trap*|*in de rij*|*achter het hek*.

Bij enkele werkwoorden die geacht worden met een voorzetselvoorwerp verbonden te kunnen worden, komt meer dan één voorzetsel voor, bijv. *denken aan*|*om*|*over*, *geloven aan*|*in*, *vergelijken met*|*bij*. Soms is hier sprake van betekenisverschil, soms nauwelijks of niet. Zo zal men tegen iemand die op reis gaat zowel (7a) als (7b) kunnen zeggen, maar in normale omstandigheden niet (7c):

- (7a) Denk *aan* je paspoort!
- (7b) Denk *om* je paspoort!
- (7c) Denk *over* je paspoort! <uitgesloten>

In deze gevallen zal bij twijfel tussen voorzetselvoorwerp en bijwoordelijke bepaling de betekenis de doorslag moeten geven. Wat in 20·1 over voorwerpen in het algemeen gezegd is, geldt uiteraard ook voor het voorzetselvoorwerp: de daardoor aangeduide zelfstandigheid is nauwer betrokken bij de werking van het gezegde dan datgene wat in een bepaling wordt uitgedrukt. Vergelijk nog: 778

- (8) Denk je *aan het Gardameer* nog eens aan mij? (*aan het Gardameer*: bijwoordelijke bepaling van plaats; *aan mij*: voorzetselvoorwerp)
- (9) Denk je *om vijf uur 's morgens* wel om je paspoort? (*om vijf uur 's morgens*: bijwoordelijke bepaling van tijd; *om je paspoort*: voorzetselvoorwerp)

In een enkelvoudige zin komt altijd maar één voorzetselvoorwerp voor. Het kan het enige voorwerp van de zin zijn, maar het kan ook gecombineerd worden met een lijdend voorwerp, bijv.:

- (10) Hij scheidde het licht van de duisternis. (*het licht*: lijdend voorwerp; *van de duisternis*: voorzetselvoorwerp)

21·5·1

Gezegdes met een voorzetselvoorwerp

Voorzetselvoorwerpen komen voor bij werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes. De gezegdes die een voorzetselvoorwerp bij zich kunnen krijgen, worden in onderstaand overzicht onderverdeeld naar de verschillende voorzetsels: bij elk mogelijk voorzetsel zijn de meest voorkomende

zelfstandige werkwoorden en combinaties van een koppelwerkwoord en een naamwoordelijk deel vermeld. Ook enkele werkwoordelijke uitdrukkingen waarbij een voorzetselvoorwerp optreedt (zoals *de draak steken met, het oog hebben op*, e.d.) zijn opgenomen. Hoewel de opsommingen vrij uitvoerig zijn, maken ze geen enkele aanspraak op volledigheid, zeker niet wat de naamwoordelijke gezegdes betreft. Om praktische redenen is de alfabetische volgorde aangehouden.

aan

aandeel hebben aan, beginnen aan, behoefte hebben aan, denken aan, zich ergeren aan, gebrek hebben aan, gelegen zijn aan (*er is hem veel aan die zaak gelegen*), geloven aan, zich geven aan, (ge)wennen aan, gewoon zijn aan, grenzen aan, haperen aan, (zich) hechten aan, herinneren aan, lijden aan, mank gaan aan, zich onderwerpen aan, ontbreken aan, ontgroeien aan, zich onttrekken aan, ontwennen aan, raken aan, schuldig zijn aan, tornen aan, trekken aan, trouw zijn aan, twijfelen aan, zich vasthouden aan, zich vastklampen aan, (zich) vastklemmen aan, vastknopen aan, verbinden aan, zich vergapen aan, zich verslingeren aan, zich verzadigen aan, zich wagen aan, wanhopen aan, werken aan, zich wijden aan

achter

(er)achter komen, (er)achter zijn

bij

belang hebben bij, betrokken zijn bij, zich neerleggen bij, passen bij, vergelijken bij, volharden bij, zweren bij

in

aandeel hebben in, behagen scheppen in, berusten in, bezwaar vinden in, delen in, doorkneed zijn in, gelijk hebben in, geloven in, groeien in, kwaad zien in, lust hebben in, zich schikken in, teleurgesteld zijn in, zich verblijden in, zich verdiepen in, verdiept zijn in, zich verlustigen in, volharden in, zin hebben in

met

aanvangen met, afrekenen met, begaafd zijn met, begaan zijn met, beginnen met, bekend zijn met, bekronen met, belasten met, belonen met, zich bemoeien met, bevriend zijn met, zich bezighouden met, blij zijn met, breken met, de draak steken met, dwepen met, eindigen met, gelijkstaan met, gelijkstellen met, gemeen hebben met, genade hebben met, in aanraking brengen met, in aanraking komen met, ingenomen zijn met, zich inlaten met, in strijd zijn met, in zijn schik zijn met, kampen met, kennis maken met, lachen met, medelijden hebben met, zich onledig houden met, ophouden met, overladen met, spotten met, strijden met, strijdig zijn met, tevreden zijn met, trouwen met, vechten met, verbinden met, verenigen met, vergelijken met, zich vergenoegen met, verlegen zijn met, zich vleien met, volstaan met, voortgaan met, wedijveren met, worstelen met

naar

aarden naar, begerig zijn naar, benieuwd zijn naar, dorsten naar, gissen naar, haken naar, hongeren naar, horen naar, hunkeren naar, informeren naar, jagen naar, luisteren naar, nieuwsgierig zijn naar, ruiken naar, smachten naar, smaken naar, streven naar, uitzien naar, verlangen naar, vragen naar, zoeken naar, zwemen naar

om

zich bekommeren om, bidden om, blij zijn om, boos zijn om, denken om, te doen zijn om, geven om, huilen om, lachen om, manen om, moeite doen om, schateren om, schreien om, smeaken om, treuren om, verlegen zijn/zitten om, verzoeken om, vragen om, wedden om

onder

gebukt gaan onder, te lijden hebben onder, lijden onder

op

aandringen op, aanmerking maken op, aanspraak maken op, zich abonneren op, acht geven op, afgaan op (*op praatjes moet je niet afgaan*), afgeven op, antwoorden op, azen op, bedacht zijn op, zich beroemen op, betrekking hebben op, bluffen op, bogen op, boos zijn op, doelen op, dol zijn op, drinken op, fier zijn op, gebeten zijn op, geground zijn op, gek zijn op, (ge)lijken op, het gemunt hebben op, gesteld zijn op, gronden op, happig zijn op, hopen op, ingaan op, intekenen op, jaloers zijn op, knorren op, kwaad zijn op, letten op, mikken op, naijverig zijn op, het oog hebben op, passen op, pochen op, prat zijn/gaan op, rekenen op, schelden op, slaan op, snoeven op, zich spitsen op, staan op, staat maken op, steunen op, stoffen op, zich toeleggen op, trots zijn op, tuk zijn op, uitlopen op, zich verheffen op, zich verlaten op, verliefd zijn op, vertrouwen op, verzot zijn op, vlassen op, vloeken op, voorbereiden op, voorbereid zijn op, wachten op, zien op, zinnen op, zinspelen op

over

bedroefd zijn over, zich beklagen over, berouw hebben over, boos zijn over, denken over, het eens zijn over, zich erbarmen over, zich ergeren over, heersen over, in twijfel zijn over, jammeren over, klagen over, koning zijn over, macht hebben over, meester zijn over, ongeduldig zijn over, zich ontfermen over, oordelen over, peinzen over, regeren over, zich schamen over, schrijven over, spijt hebben over, spreken over, tevreden zijn over, tobben over, toornig zijn over, treuren over, zich uitlaten over, zich uitspreken over, verbaasd zijn over, zich verbazen over, zich verblijden over, verdrietig zijn over, verheugd zijn over, zich verheugen over, verwonderd zijn over, zich verwonderen over, voldaan zijn over, voogd zijn over, zich vrolijk maken over, waken over, zaniken over, zegevieren over, zeuren over

tegen

zich afzetten tegen, beleefd zijn tegen, beschermen tegen, bestand zijn tegen, beveiligen tegen, brutaal zijn tegen, kampen tegen, lomp zijn tegen, (on)vriendelijk zijn tegen, opgewassen zijn tegen, opkomen tegen, opwegen tegen, ruilen tegen, strijden tegen, uitvaren tegen, vechten tegen, zich verklaren tegen, zich verzetten tegen, waarschuwen tegen, zich wapenen tegen, wisselen tegen, worstelen tegen, wrokken tegen, zijn tegen, zondigen tegen

tot

aansporen tot, aanvuren tot, aanzetten tot, behoren tot, bereid zijn tot, bestemmen tot, bewegen tot, dienen tot, dwingen tot, geschikt zijn tot, in staat zijn tot, zich lenen tot, noodzaken tot, nopen tot, opwekken tot, overgaan tot, overhalen tot, spreken tot, strekken tot, uitnodigen tot, zich verhouden tot, verleiden tot, het woord richten tot

uit

bestaan uit, geboren worden uit, groeien uit, ontstaan uit, redden uit, vervaardigen uit

van

afbrengen van, afhangen van, afhelfen van, een afkeer hebben van, afkerig zijn van, afstand doen van, afzien van, bang zijn van, zich bedienen van, beroven van, beschuldigen van, betichten van, bevallen van, bevrijden van, doordrongen zijn van, dromen van, gebruik maken van, gediend zijn van, genieten van, gewagen van, horen van, houden van, in het bezit zijn van, krijgen van, krioelen van, zich kwijten van, leven van, los zijn van, meester zijn van, melding maken van, misbruik maken van, moe zijn van, onkundig zijn van, ontbloot zijn van, ontheffen van, zich onthouden van, ontvangen van, op de hoogte zijn van, overtuigd zijn van, overtuigen van, partij trekken van, redden van, reinigen van, rekenschap geven van, scheiden van, schrikken van, spreken van, verdenken van, zich vergewissen van, verlossen van, verschoond blijven van, verslag doen van, verstoken zijn van, vertellen van, vervuld zijn van, verwijderd zijn van, verwittigen van, vol zijn van, voorzien van, vrij zijn van, vrijspreken van, walgen van, wars zijn van, weten van, zeker zijn van, zuiveren van

voor

aanbevelen voor, aansprakelijk zijn voor, bang zijn voor, beducht zijn voor, bevreesd zijn voor, bestemd zijn voor, bezwijken voor, boeten voor, buigen voor, danken voor, geschikt zijn voor, zich hoeden voor, in de bres springen voor, instaan voor, onderdoen voor, opkomen voor, zich schamen voor, terugdeinzen voor, vatbaar zijn voor, verantwoordelijk zijn voor, zich verbergen voor, zich verklaren voor, vluchten voor, voelen voor, vrezen voor, waarschuwen voor, zich wachten voor, waken voor, zijn voor, zorgen voor, zwichten voor

21·5·2

Taalementen die als voorzetselvoorwerp dienst kunnen doen

Het voorzetselvoorwerp bestaat uit een voorzetselconstituent die is opgebouwd uit een voorzetsel, gevolgd door een taalement dat ook als lijdend voorwerp kan fungeren. Onder verwijzing naar 21·3·2 volgen hieronder een aantal voorbeelden en waar nodig enig commentaar dat speciaal betrekking heeft op het voorzetselvoorwerp. 838

21·5·2·1

Een substantief(groep)

Voorbeelden:

Geef je nog *om Hans*?
Dat goedje ruikt *naar ammoniak*.
Dit grenst werkelijk *aan het ongelooflijke*.
Je moet wat meer *op die kleine kinderen* letten.

21·5·2·2

Een voornaamwoord(groep)

Voorbeelden:

Hij verlangde erg *naar haar*.
Wij wachten altijd *op elkaar*.
Ik denk *aan iets wat ik vandaag heb meegemaakt*.

Een voorzetsel gevolgd door een voornaamwoord kan of moet soms vervangen worden door een voornaamwoordelijk bijwoord, bijv.:

Ik hoop *erop*, maar ik reken *er* niet *op*.
Waar begin je *aan*?
Ze zijn tegenwoordig ook *nergens mee* tevreden.

21·5·2·3

Een loos voorzetselvoorwerp

Het voornaamwoordelijk bijwoord in absoluut gebruik (zie 7·5·1, slot), dat voorkomt in vaste uitdrukkingen, is als zinsdeel te beschouwen als een loos voorzetselvoorwerp. Evenals het loos onderwerp en het loos lijdend voorwerp *het* heeft het immers geen betekenis en geen verwijzende functie. Voorbeelden:

Nu ben je *erbij*.
We trokken *erop* uit.

21 · 5 · 2 · 4

Een bijzin (voorzetselvoorwerpszin)

Als een voorzetselvoorwerp de vorm van een bijzin heeft, staat het voorzetsel in de rompszin (die altijd aan de bijzin voorafgaat) en vormt het met *er* een voornaamwoordelijk bijwoord, dat dienst doet als (verplicht) voorlopig voorzetselvoorwerp. Vergelijk (het voorlopig voorzetsel is gecursiveerd; de bijzin is voorzetselvoorwerpszin):

- (1a) Denk *erom* dat je niemand overslaat.
- (1b) Denk om dat je niemand overslaat. <uitgesloten>
- (2a) Ik ben *er* bang voor dat ze het niet zal halen.
- (2b) Ik ben bang voor dat ze het niet zal halen. <uitgesloten>

Andere voorbeelden:

- (3) Ze rekende *erop*, dat Karel haar niet in de steek zou laten.
- (4) Ik twijfel *eraan*, of het feest nu nog wel door zal gaan.
- (5) Ik zou *ervan* schrikken als je dat deed.
- (6) Hij verlangde *er* al een hele tijd *naar* (om) eens een week lang niets te hoeven doen.
- (7) Ze verbaasde zich *erover* hoe prachtig de hele natuur geordend was.
- (8) Ik was *ervan* overtuigd: Karel kon alles bereiken wat hij wilde.
- (9) Anton twijfelde *er* niet *aan*, of Ina Damman zou die dag voorbijkomen.

Meermalen is echter in zinnen als deze geen voorzetsel aanwezig. Zo is naast (2a) mogelijk:

- (2c) Ik ben bang dat ze het niet zal halen.

Andere voorbeelden:

- (10) Ik ben *er* benieuwd *naar* of ze wat gevangen hebben.
- (10a) Ik ben benieuwd of ze wat gevangen hebben.
- (11) Ik schaam me *erover* dat ik daar niet aan gedacht heb.
- (11a) Ik schaam me dat ik daar niet aan gedacht heb.

In sommige gevallen zijn zinnen van dit type zonder voorzetsel niet voor iedereen aanvaardbaar. Dit geldt bijv. voor (4a) naast (4) en de andere hieronder volgende (a)-zinnen:

- (4a) Ik twijfel of het feest nu nog wel door zal gaan.
- (12) We zijn *ervan* overtuigd dat ze zal slagen.
- (12a) We zijn overtuigd dat ze zal slagen.
- (13) We zijn *er* nieuwsgierig *naar* of ze wat gevangen hebben.
- (13a) We zijn nieuwsgierig of ze wat gevangen hebben.

Het bovenstaande is ook van toepassing op beknopte bijzinnen. Vergelijk:

- (14) Hij is *er* altijd maar bang *voor* om te vallen.
- (14a) Hij is altijd maar bang om te vallen.
- (15) We zijn *er* graag *toe* bereid (om) haar te helpen.
- (15a) We zijn graag bereid (om) haar te helpen.
- (16) Ik ben *ertoe* geneigd (om) dit te geloven.
- (16a) Ik ben geneigd (om) dit te geloven.

Van deze voorbeelden zijn de (a)-zinnen evenzeer aanvaardbaar als (2c), (10a) en (11a).

Opmerking— Het gebruik van al dan niet gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden en de plaats daarvan in zinnen als de bovenstaande (bijv. *er bang voor* naast *ervan overtuigd*) wordt (mede) bepaald door de regels van de woordvolgorde; zie hiervoor 22·6. —

1009

21·5·2·5

Andere elementen

Voorbeelden:

Reken maar niet *op morgen*, het zal wel overmorgen worden.
We denken veel *aan vroeger*.
Jij begint ook altijd *aan van die wilde projecten*.
Volgend jaar houd ik op *met heen en weer reizen*.

Vergelijk verder 21·2·1·8 en 21·2·1·6.

829, 824

21·5·3

Herhaald voorzetselvoorwerp

Voor het herhaald voorzetselvoorwerp geldt *mutatis mutandis* hetzelfde als voor het herhaald onderwerp, lijdend voorwerp en meewerkend voorwerp. Als het eerste voorzetselvoorwerp in de aanloop staat, is het herhaald voorzetselvoorwerp meestal een steunadverbium. We volstaan met enkele voorbeelden (het herhaald voorzetselvoorwerp is gecursiveerd):

Hein *daar* kun je nooit op rekenen. <spreektaal>
Dat dikke boek, *daar* begin ik niet aan. <spreektaal>
Die Jansen, heb je *daar* wel eens mee gepraat? <spreektaal>
Je kunt nooit op hem rekenen, *op Hein*.
Ik begin er niet aan, *aan dat dikke boek*.
Heb je wel eens met hem gepraat, *met die Jansen*?

21.6

Het ondervindend voorwerp

Het ondervindend voorwerp is een zinsdeel dat bij bepaalde werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes kan of moet voorkomen en de zelfstandigheid – meestal een of meer personen – aanduidt die de door het gezegde uitgedrukte werking ondervindt. Een voorbeeld is *me* in:

Het verbaast *me* dat je nog steeds aan het werk bent.

Het ondervindend voorwerp onderscheidt zich van het lijdend voorwerp doordat het ook bij naamwoordelijke gezegdes kan voorkomen en meestal geen onderwerp in een passieve zin kan worden; vergelijk:

Ik word erdoor verbaasd dat je nog steeds aan het werk bent.
<uitgesloten>

Van het meewerkend voorwerp en het voorzetselvoorwerp onderscheidt het zich doordat het nooit door een voorzetsel wordt ingeleid.

In een enkelvoudige zin komt altijd maar één ondervindend voorwerp voor. Het wordt meestal niet met andere voorwerpen gecombineerd; een enkele keer kan het samen met een oorzakelijk voorwerp voorkomen (zie 21.7).

858

21.6.1

Gezegdes met een ondervindend voorwerp

Er zijn twee categorieën te onderscheiden:

- a* Zelfstandige werkwoorden en combinaties van koppelwerkwoorden met een naamwoordelijk deel die een ervaring tot uitdrukking brengen die meestal met bepaalde gevoelens gepaard gaat, bijv.:

spijten, berouwen, beangstigen, bevallen, behagen, mishagen, verheugen, bedrukken, meevallen, tegenvallen, passen, voegen, betamen, bevreemden, verbazen, verbijsteren, amuseren, baten, hinderen, schaden, waard zijn, zwaar vallen, moeilijk vallen, dwars zitten

- b* Zelfstandige werkwoorden die alleen een gebeuren aangeven, bijv.:

(ge)lukken, mislukken, overkomen, overvallen, gebeuren, ontgaan

Verder kan een ondervindend voorwerp bij niet systematisch te groeperen gezegdes voorkomen in combinatie met een bepaling van graad (vooral *te*

en *genoeg*). Voorbeelden:

Hij rookt *me* te veel.
Ze slaapt *jou* zeker te lang.
Het heeft *ons* nu lang genoeg geduurd.
De Eiffeltoren was *moeder* te hoog.
De Noordkaap is *mijn vriendin* te ver.

Ook de zgn. ethische datief is als ondervindend voorwerp te beschouwen, bijv.:

Het was *me* daar een drukte!
Het is *je* wat.

21 · 6 · 2

Taalelementen die als ondervindend voorwerp dienst kunnen doen

De in aanmerking komende taalelementen zijn nominale constituenten, met name substantieven, substantiefgroepen, voornaamwoorden (behalve de wederkerende en wederkerige) en voornaamwoordgroepen. De ethische datief komt alleen voor in de vormen *me* en *je*. Enkele voorbeelden:

Het bevalt *Piet* wel dat iedereen tegen hem opziet.
Het viel *mijn vader* mee dat hij nog werk kon krijgen.
Zoiets was *dat arme kind* al eens eerder overkomen.
Het bevreedde *me* niet dat de motor een verdacht geluid maakte.
Dat gebeurt *hem* nooit meer.
Het lukte *niemand van ons* de kat in de mand te krijgen.

21 · 6 · 3

Herhaald ondervindend voorwerp

Voor het herhaald ondervindend voorwerp geldt mutatis mutandis hetzelfde als voor het herhaald onderwerp en de andere herhaalde voorwerpen. We volstaan met twee voorbeelden (het herhaald ondervindend voorwerp is gecursiveerd):

Piet *die* bevalt het wel, dat iedereen tegen hem opziet. <spreektaal>
Zoiets was haar al eens eerder overkomen, *het arme kind*.

21·7

Het oorzakelijk voorwerp

Het oorzakelijk voorwerp is een zinsdeel dat bij een beperkt aantal naamwoordelijke gezegdes verplicht aanwezig is en de zelfstandigheid aanduidt waarop de door het gezegde uitgedrukte werking betrekking heeft. Een voorbeeld is *al hun geld* in:

Ze waren al gauw *al hun geld* kwijt.

Het oorzakelijk voorwerp onderscheidt zich van het lijdend voorwerp doordat het voorkomt bij naamwoordelijke gezegdes; van het meewerkend voorwerp en het voorzetselvoorwerp doordat het nooit door een voorzetsel wordt ingeleid; van het ondervindend voorwerp doordat het het betekenis-moment 'ondervinden' mist.

In een enkelvoudige zin komt altijd maar één oorzakelijk voorwerp voor. Het wordt meestal niet gecombineerd met andere voorwerpen; een enkele keer treedt naast het oorzakelijke voorwerp ook nog een meewerkend voorwerp of een ondervindend voorwerp op. Voorbeelden:

Ilona is *mij* 1000,- schuldig. (meewerkend voorwerp + oorzakelijk voorwerp)

Dat is *hem heel wat* waard. (ondervindend voorwerp + oorzakelijk voorwerp)

21·7·1

Naamwoordelijke gezegdes met een oorzakelijk voorwerp

Naamwoordelijke gezegdes die een oorzakelijk voorwerp bij zich hebben, zijn bijv.:

zich bewust worden/zijn, beu worden/zijn, bijster raken/zijn, gewend zijn, gewoon worden/zijn, indachtig zijn, kwijt zijn, meester worden/zijn, moe worden/zijn, niet zeker zijn, rijk zijn, schuldig zijn, van plan zijn, waard zijn, zat worden/zijn

Sommige van deze gezegdes kunnen ook met een voorzetselvoorwerp gecombineerd worden, bijv.:

Hij was zich bewust *van zijn verantwoordelijkheid*. (voorzetselvoorwerp)

Hij was zich *zijn verantwoordelijkheid* bewust. (oorzakelijk voorwerp)

Opmerking— Naast *kwijt zijn* bestaat *kwijtraken*, dat altijd als één werkwoord beschouwd wordt; een voorwerp hierbij is een lijdend voorwerp. —

21·7·2

Taalelementen die als oorzakelijk voorwerp dienst kunnen doen

De in aanmerking komende taalelementen zijn vrijwel alleen nominale constituenten, met name substantieven, substantiefgroepen, voornaamwoorden en voornaamwoordgroepen, alsmede bijzinnen (oorzakelijkvoorwerpszinnen; er komen *dat*-zinnen en beknopte bijzinnen voor).

Niet al deze elementen kunnen oorzakelijk voorwerp zijn bij al de in 21·7·1 genoemde gezegdes. Zo is bij *van plan zijn* alleen een voornaamwoord of een beknopte bijzin mogelijk. Vergelijk (de oorzakelijke voorwerpen zijn gecursiveerd): 858

Hij is *iets* van plan.

Hij is van plan *met een nieuw project te beginnen*.

Hij is *een nieuw project* van plan. <uitgesloten>

De combinaties *bijster raken/zijn* en *niet zeker zijn* hebben het karakter van vaste uitdrukkingen; ze zijn uitsluitend te combineren met de substantieven *spoor* resp. *leven*, of met substantiefgroepen waarvan deze woorden de kern zijn. Voorbeelden:

Na een uur waren ze *het spoor* bijster.

In het spitsuur ben je *je leven* niet zeker.

Enkele andere voorbeelden:

Dat schilderij is *veel geld* waard.

Dat gezeur ben ik al lang moe.

De bibliotheek is *tienduizenden boeken* rijk.

Hij was *zichzelf* niet langer meester.

Ze waren *elkaar* al gauw kwijt.

Hij was *het* zat.

Zoiets zijn wij hier niet gewend.

Ik ben het beu, *dat Jan altijd maar dwars moet liggen*.

Hij wordt het zat (*om*) *altijd maar de saaie werkjes op te moeten knappen*.

In de laatste twee voorbeelden, waarin oorzakelijkvoorwerpszinnen voorkomen, is *het* voorlopig oorzakelijk voorwerp. Dit is verplicht aanwezig als de bijzin na de rompzin komt, wat meestal het geval is.

Een enkele keer is het oorzakelijk voorwerp geen nominale constituent of bijzin, bijv.:

Politieagent spelen ben ik langzamerhand beu.

Van die plotselinge uitvallen was ze niet gewend.

Vergelijk verder 21·2·1·6 en 21·2·1·8.

824, 829

21 · 7 · 3

Herhaald oorzakelijk voorwerp

Voor het herhaald oorzakelijk voorwerp geldt *mutatis mutandis* hetzelfde als voor het herhaald onderwerp en de andere herhaalde voorwerpen. We volstaan met twee voorbeelden (het herhaald oorzakelijk voorwerp is recursieveerd):

Dat gezeur, *dat* ben ik al lang moe. <spreektaal>
Ik ben het al lang moe, *dat gezeur*.

21.8

De *door*-bepaling (handelend voorwerp)

In passieve zinnen kan een met *door* ingeleid zinsdeel optreden, dat *door*-bepaling of handelend voorwerp genoemd wordt. Deze bepaling is onderwerp in de actieve zin die met de passieve correspondeert. Vergelijk:

Simon Vestdijk heeft dit boek geschreven.
Dit boek is geschreven *door Simon Vestdijk*.

De *door*-bepaling komt lang niet in alle passieve zinnen voor; vergelijk:

De brand werd snel geblust.
Er zijn dit jaar maar weinig huizen gebouwd.

Voor meer informatie hierover; zie 23.1.2.3.

¹⁰⁵⁴

Anderzijds is niet ieder met *door* ingeleid zinsdeel een *door*-bepaling in de bovenbedoelde zin; het kan bijv. ook een bepaling van causaliteit zijn. Vergelijk:

We werden nat *door de regen*. (bepaling van causaliteit)
We werden nat gespoten *door de buurjongen*. (*door*-bepaling; handelend voorwerp)

Een bepaling met *door* in een passieve zin kan daarom soms op twee manieren opgevat worden. Zo is de volgende zin voor twee interpretaties vatbaar, al naargelang *door dat kind* handelend voorwerp (1) of bepaling van causaliteit (2) is:

Door dat kind zijn heel wat boeken verkocht.

((1) 'Dat kind heeft heel wat boeken verkocht'.)

(2) bijv.: 'Doordat het lezerspubliek wist dat de schrijfster een kind kreeg, zijn er heel wat boeken verkocht'.)

21.9 De bepaling van plaats

- De bepaling van plaats (plaatsbepaling; lokale bepaling) duidt aan:
- de plaats waar datgene wat in de zin wordt uitgedrukt zich afspeelt; ofwel:
 - de plaats waarheen of de plaats vanwaar een in de zin aangeduide zelfstandigheid zich beweegt.

In het tweede geval noemen we de bepaling van plaats ‘richtingsbepaling’; deze wordt behandeld in 21.9.2. Ter onderscheiding daarvan noemen we de eerstbedoelde bepaling van plaats in deze paragraaf ‘plaatsbepaling-waar?’; deze wordt behandeld in 21.9.1. Bij de richtingsbepaling wordt dan nog onderscheid gemaakt tussen de ‘richtingsbepaling-waarheen?’ (21.9.2.1) en de ‘richtingsbepaling-vanwaar?’ (21.9.2.2). De plaatsbepaling-waar? kan de bedoelde plaats zelf aanduiden (situerend; 21.9.1.1), of een plaats die daarmee in verband staat (relationeel; 21.9.1.2).

Gewoonlijk is de bepaling van plaats niet verplicht aanwezig in een zin.

Bij enkele werkwoorden, bijv. *leggen, zetten, plaatsen; wonen, verblijven, zich bevinden*, enz., is echter een plaatsbepaling-waar? verplicht, behalve als de zin een bepaling van hoedanigheid of een bepaling van gesteldheid bevat, of als het werkwoord in een (eventueel impliciete) tegenstelling met een ander werkwoord gebruikt wordt. Vergelijk:

Anton woont al jaren *in Den IJp*.
Anton woont al jaren. <uitgesloten>
Leg die deken eens *op het bed*.
Leg die deken eens. <uitgesloten>

Wel mogelijk zijn:

Zie je die bungalow? *Zó* woont Anton nou!
Anton *wónt* niet, hij *residéért*.
Leg die deken eens *recht*.
Jij *légt* niet, jij *vlíjt*.

Een enkele keer is een richtingsbepaling verplicht, bijv. bij het werkwoord *zich begeven*. Vergelijk:

Ze begaven zich *tijdig naar het stadhuis*.
Ze begaven zich *tijdig*. <uitgesloten>

Voor het al dan niet gebruiken van het lidwoord in bepalingen van plaats (*op kantoor, naar huis*) wordt verwezen naar hoofdstuk 3, met name 3.4.2.3/e. 141

21·9·1

De plaatsbepaling-waar?

21·9·1·1

De plaats zelf wordt aangeduid (situerend)

In dit geval kan de plaatsbepaling geparafraseerd worden met: 'De plaats waar ..., is ...', gevolgd door een nominale constituent of een niet-voornaamwoordelijk bijwoord (niet door een voorzetselconstituent of een voornaamwoordelijk bijwoord). Zo kan de zin

Hij heeft de hele middag in de tuin gezeten.

omschreven worden met 'De plaats waar hij de hele middag gezeten heeft, is *de tuin*' (niet: 'in de tuin').

Om deze plaatsbepaling uit te drukken, worden de volgende taalelementen gebruikt.

a Bijwoorden, bijv.:

hier, daar, waar, elders, ergens, nergens, overal, boven, beneden, buiten, binnen.

Voorbeelden:

Mijn ouders wonen *beneden* en ik *boven*.

Ik ben aan de stad gebonden, maar ik zou liever *buiten* wonen.

Is ze in de tuin of *binnen*?

b Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels die hier voorkomen zijn *in* en *op*; in beperkt gebruik is *te* (zie 9·3·1). Zeer in het algemeen kan gezegd worden dat *in* iets als 'omsloten door' en *op* 'hoger dan' betekent, vergelijk *Er zijn zes kamers in het huis* en *Er staat een televisieantenne op het huis*. In zeer veel gevallen is het gebruik van *in* en *op* echter idiomatisch bepaald. Hieronder volgt een aantal voorbeelden met deze beide voorzetsels. Als er sprake is van betekenisverschil, is dit aangegeven.

De baas is *in* de fabriek. (gebouw)

Ik werk *op* een fabriek. (instelling)

De dief werd gearresteerd *in* de bank. (gebouw)

Ik werk *op* een bank. (instelling)

Hij zit *in* het kantoor. (vertrek)

Ik werk *op* een kantoor. (instelling)

Mijn broer werkt *in* een slagerij.

Mijn broer werkt *op* een boerderij.

(Hij zit) *in* de handel, *in* het bankwezen, *in* het onderwijs; *in* huis, *in* de kerk – *op* school, *op* de markt, *op* de veiling, *op* het toneel;

in de kelder – *op* zolder;

in het souterrain – *op* de tweede verdieping;

in de straat, *in* de steeg – *op* straat;

in volle zee, *in* veilige haven – *op* zee;
in bad;
in bed (onder de dekens) – *op* bed (boven de dekens);
in het schip (beneden het dek) – *op* het schip (op of boven het dek);
 Jan zit *op* mijn plaats. – Als ik *in* jouw plaats was, deed ik het niet.

Hij woont <i>in</i> Amerika	Hij woont <i>op</i> IJsland
<i>in</i> Delft	<i>op</i> Texel
<i>in</i> de Bijlmer	<i>op</i> Kralingen
<i>in</i> de Hoofdstraat	<i>op</i> het Damrak
<i>in</i> de Paulussteeg	<i>op</i> de Prins Bernhardlaan
	<i>op</i> Plein '44

Vooral in geschreven taal wordt bij adressen wel *aan* gebruikt, bijv.:

Hij woont *aan* het Rapenburg, *aan* het Keizer Karelplein.

Opmerking— Rooms-katholieken zeggen vooral *op de eerste plaats*, anderen *in de eerste plaats*.—

- c Betrekkelijke bijzinnen die beginnen met *waar* met ingesloten antecedent, bijv.:

Waar nu de moestuin is, stond vorig jaar nog een grote noteboom.

21 · 9 · 1 · 2

Er wordt een plaats aangeduid die met de bedoelde plaats in verband staat (relationeel)

In dit geval kan de plaatsbepaling geparafraseerd worden met: 'De plaats waar ... is ...', gevolgd door een voorzetselconstituent of een voornaamwoordelijk bijwoord (niet door een nominale constituent of een niet-voornaamwoordelijk bijwoord). Zo kan de zin

Hij heeft de hele middag voor het huis gezeten.

omschreven worden met 'De plaats waar hij de hele middag gezeten heeft, is *voor het huis*' (niet: 'het huis').

Om deze plaatsbepaling uit te drukken, worden alleen taalelementen gebruikt die gevormd zijn met een voorzetsel.

- a Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels die hier voorkomen, zijn: *aan*, *achter*, *beneden*, *benoorden*, *beoosten*, *bewesten*, *bezuiden*, *bij*, *binnen*, *boven*, *buiten*, *door*, *in*, *langs*, *naast*, *nabij*, *om*, *omstreeks*, *onder*, *op*, *over*, *rond*, *rondom*, *tegen*, *tegenover*, *tussen*, *voor*, *voorbij*. Deze voorzetsels kunnen in de hier bedoelde functie niet als achterzetsels optreden. Er kunnen wel combinaties van voor- en achterzetsels voorkomen, met name *onder ... langs*, *over ... heen*, *tot ... (aan) ... toe*, *tussen ... in*. Voorbeelden:

Voor mij stond een politieagent.
 Ze bevonden zich 1000 meter onder de grond.
 Het huis stond aan een drukke weg.
 Binnen de omheining liepen enige muilieren te grazen.
 Naast waar die molen staat, zie je een grijs vlekje.
 Tegenover waar Hannes nu zit, stond vroeger een kasteel.
 Anton Koolhaas staat tussen Marie Koenen en Alfred Kossmann in.

- b Voornaamwoordelijke bijwoorden met een van de onder a genoemde voorzetsels. Voorbeelden:

Het stadhuis was niet interessant maar *ernaast* was een aardig eethuisje.
 Waar moet ik deze zak *op* zetten?
 Het huis *waarachter* een tuin was, werd meteen verkocht.

21 · 9 · 2

De richtingsbepaling

21 · 9 · 2 · 1

De richtingsbepaling-waarheen?

Ter uitdrukking van een richtingsbepaling die antwoord geeft op de vraag 'waarheen?' (waaronder ook begrepen: 'waardoorheen?' en 'waarlangs?'), kunnen de volgende taalelementen gebruikt worden.

- a Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels die hier voorkomen, zijn:
- de voorzetsels in engere zin *aan, door, in, langs, naar, om, op, over, rond, tot (aan), via, voorbij*;
 - de achterzetsels *af, door, in, langs, om, op, over, rond, uit, voorbij*;
 - de combinaties van voor- en achterzetsels *achter ... aan, achter ... om, boven ... uit, buiten ... om, door ... heen, langs ... heen, met ... mee, naar ... toe, om ... heen, onder ... door, onder ... langs, op ... aan, op ... af, op ... toe, over ... heen, tegen ... aan, tegen ... in, tegen ... op, tot ... (aan) ... toe, tussen ... door, voor ... langs, voor ... om*.

Voor het voorzetsel *te*, dat in beperkte mate gebruikt wordt, zie 9·3·1. 624

Voorbeelden:

Ze is al vroeg *naar huis* gegaan.
Via Maldegem fietsten we *naar Gent*.
 De hobbits liepen *tot het punt waar de rivier zich splitste*.
 Alle passagiers gingen *aan boord*.
 We varen al lang niet meer *op Indië*.
 We reden *het bos in*.
 Ze trokken *de bergen over*.
 Je hoeft niet *het hele park door* te rennen.
 Loop toch niet zo hard *de trap af*!
 De soldaten kwamen *naar het schip toe*.
 We gingen weer *op huis aan*.
 De kinderen slopen *tussen de rijen door*.

- b Voornaamwoordelijke bijwoorden met de onder *a* genoemde voorzetsels of het achterzetsel *heen*. Voorbeelden:

Het onderwerp trekt me niet aan; ik wil *er* niet *heen*.
Het land *waarheen* hij op weg was, stond op geen enkele kaart.
Waar ga je *naar toe*?
We hoorden een knal: wij meteen *eropaf* natuurlijk!

- c Een beperkt aantal afleidingen op *-waarts* (zie 7·4·2/3), bijv.: 381

We keerden weer *huiswaarts*.
Toen we *stroomafwaarts* gingen, vonden we een doorwaadbare plaats.

Opmerking—Voor het al dan niet regionale gebruik van (*naar*) *binnen* en (*naar*) *buiten*: zie 8·5·2·2/15, *Opmerking 1* en 2, resp. 8·5·2·2/17, *Opmerking*. — 494, 495

21·9·2·2

De richtingsbepaling-vanwaar?

Ter uitdrukking van een richtingsbepaling die antwoord geeft op de vraag ‘vanwaar?’, kunnen de volgende taalelementen gebruikt worden.

- a Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels die hier voorkomen, zijn:
- de voorzetsels in engere zin *uit*, *van*, *vanaf* en *vanuit*;
 - de achterzetsels *uit* en *vandaan* (dit laatste altijd in combinatie met een voorzetsel; zie 9·3·3);
 - de combinaties van voor- en achterzetsels (*van*) *onder* ... *uit*, *van* ... *af* en *van* ... *uit*. Voorbeelden:
- 633

Ik kom *van* de markt.
We liepen *van Zoetermeer* naar Leiden.
Hij kwam net *uit bed*.
Vanaf dit punt kun je het goed zien.
Ze kwam kwaad *de kamer uit*.
De kinderen kropen *onder het bed vandaan*.
Hoe ver is dat *van Nijmegen vandaan*?
Kom *van dat dak af*!

- b Voornaamwoordelijke bijwoorden met de onder *a* genoemde voorzetsels of het achterzetsel *vandaan*. Voorbeelden:

Blijf niet langer in bed liggen; kom *eruit*.
De stad *waar* ik *vandaan* kom, ligt drie dagreizen naar het zuiden.
Je hebt nu lang genoeg op het dak gezeten; kom *er* nou maar eens *vanaf*.

Voor de woorden *vanwaar* en *vandaar*: zie 7·5·3/7 en vgl. 21·14/c. 389, 878

21·10

De bepaling van tijd

De bepaling van tijd (tijdsbepaling; temporele bepaling) duidt aan:

- het tijdstip waarop of de periode waarin datgene wat in de zin wordt uitgedrukt, zich afspeelt; ofwel:
- de duur van datgene wat in de zin wordt uitgedrukt.

In het eerste geval noemen we de bepaling van tijd ‘tijdsbepaling-wanneer?’; deze wordt behandeld in 21·10·1. Deze tijdsbepaling kan het bedoelde tijdstip of de bedoelde periode zelf aanduiden (situerend; 21·10·1·1) of een tijdstip of periode die daarmee in verband staan (relatoneel; 21·10·1·2). 868

In het tweede geval noemen we de bepaling van tijd ‘tijdsbepaling-hoelang?’; deze wordt behandeld in 21·10·2. Deze bepaling wordt ook ‘bepaling van duur’ of ‘duurbepaling’ genoemd. 869

Gewoonlijk is de bepaling van tijd niet verplicht aanwezig in een zin. Een enkele keer is dat wel het geval, bijv. bij het werkwoord *duren*, dat in het algemeen een tijdsbepaling-hoelang? vereist. Vergelijk:

De vergadering duurde drie uur.
De vergadering duurde. <uitgesloten>

Als *duren* ‘lang duren’ betekent (meestal zal het werkwoord sterk beklemtoond en herhaald worden) is een zin zonder tijdsbepaling wel mogelijk:

De vergadering dúúrde en dúúrde (maar door).

21·10·1

De tijdsbepaling-wanneer?

21·10·1·1

Het tijdstip of de periode zelf worden aangeduid (situerend)

Om deze tijdsbepaling uit te drukken worden de volgende taalelementen gebruikt.

a Bijwoorden, bijv.:

nu, thans, vandaag, heden, net, pas, toen, destijds, gisteren, eergisteren, vroeger, eertijds, dadelijk, onmiddellijk, terstond, straks, dan, morgen, overmorgen, ooit, altijd, immer, nooit, nimmer, wanneer?

Voorbeelden:

Morgen ben ik de hele dag thuis.
Wanneer ben je daar geweest?
We gaan *dadelijk* beginnen.

b Substantieven en substantiefgroepen. Voorbeelden:

Verleden jaar zijn we naar Spanje geweest.
Zou je (*de*) *komende dinsdag* vroege dienst willen doen?
Ga *woensdag* maar!
De laatste dag van de maand worden we uitbetaald.

Soms kan het substantief of de substantiefgroep ook met een voorzetsel verschijnen, bijv. bij de laatste twee voorbeelden:

Ga *op woensdag* maar!
Op de laatste dag van de maand worden we uitbetaald.

Voor het al dan niet gebruiken van het lidwoord in deze gevallen: zie 3·1·2·6. 128

c Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels die hier voorkomen, zijn: *aan, door (... heen), gedurende, in, met, om, onder, op, tijdens*. Voor het voorzetsel *te*, dat in beperkt gebruik is, zie 9·3·1. Voorbeelden: 624

Om zes uur was Hendrik nog niet thuis.
Ik was *op dat ogenblik* volkomen uitgeput.
Op eerste kerstdag lag er een meter sneeuw.
De vijandelijkheden begonnen *in mei 1940*.
Tijdens het college mag er niet gerookt worden.
Tante Coba is *met Pinksteren* van de trap gevallen.
Ze zijn ons *door de eeuwen heen* trouw gebleven.
Karel is *aan het eind van de oorlog* gestorven.

d Bijzinnen van tijd (temporele bijzinnen). Ze worden ingeleid door de voegwoorden: *als, nu, terwijl, toen, wanneer, zodra*. Voor de behandeling hiervan wordt verwezen naar 10·3·2·2. Enkele voorbeelden: 650

Als ik na lang zoeken thuis kom, blijkt hij er al te zijn.
Terwijl we weg waren, is er ingebroken.
Toen ik thuis kwam, ging ik meteen naar bed.

21 · 10 · 1 · 2

Er wordt een tijdstip of een periode aangeduid die met het bedoelde tijdstip of de bedoelde periode in verband staat (relationeel)

Om deze tijdsbepaling uit te drukken worden de volgende taalelementen gebruikt.

a Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels die hier voorkomen,

zijn: *bij, na, omstreeks, omtrent, over, rond, sinds, sedert, tegen, tot ... (aan) ... (toe), tussen, van (... af), vanaf, voor, ... geleden, ... terug*. Voorbeelden:

Na zessen is er niemand meer in de werkplaats.
Je kunt *tot drie uur* bij hem terecht.
Sinds april hebben we niets meer van hem gehoord.
De industriële revolutie begon *rond 1780* in Engeland.
Tussen drie en vier uur/van drie tot vier uur mag je opa niet storen.
Het is al *bij/tegen* twaalfen begonnen.
Veertien dagen geleden/terug was ik nog in Peking. (ook: *Voor veertien dagen*)
Tot morgen wil ik mijn handen vrij hebben.
Sinds gisteren is de hele situatie veranderd.

- b* Voornaamwoordelijke bijwoorden die gevormd zijn met een van de onder *a* genoemde voorzetsels (voorzover mogelijk; zie daarvoor 7·5·1 en vergelijk 7·5·3/6). Voorbeelden: 382
388

Je kunt tot drie uur bij hem terecht; *daarna* niet meer.
Sinds april hebben we niets meer van hem gehoord; *daarvóór* kwam hij geregeld langs.

- c* Bijzinnen van tijd (temporele bijzinnen). Ze worden ingeleid door de voegwoorden: *alvorens, eer(dat), tot(dat), (voor)aleer, voor(dat); sedert, sinds; als, na(dat), nu, toen, wanneer, zodra*. Voor de behandeling van *alvorens t/m voor(dat)* wordt verwezen naar 10·3·2·1; van *sedert* en *sinds* naar 10·3·2·2/b; van *als t/m zodra* naar 10·3·2·3. Enkele voorbeelden: 649, 651
654

Eer hij hier is, ben ik al kilometers verder.
Na zich geschoren te hebben, nam hij een bad.
Sinds zij erbij gekomen is, hebben we ruzie.

21 · 10 · 2

De tijdsbepaling-hoelang?

Tijdsbepalingen die antwoord geven op de vraag 'hoelang?', komen alleen voor in zinnen waarin een voortdurende werking wordt uitgedrukt. Daarom is van de volgende twee zinnen de eerste normaal, terwijl de tweede alleen mogelijk is in bijzondere situaties, bijv. bij het steeds afdraaien van dezelfde film:

Freddie zeurde *dagenlang* over zijn kwalen.
Eddie flitste *dagenlang* over de finish.

De volgende taalelementen kunnen als tijdsbepaling-hoelang? gebruikt worden.

- a* Bijwoorden of bijwoordgroepen, alsmede adjectieven of adjectiefgroepen in bijwoordelijke functie. Voorbeelden:

Wacht je *even*?
Ik moest er *erg lang* blijven.

b Substantieven of substantiegroepen. Voorbeelden:

Drie dagen kreeg hij niets te eten.
Ze ging *een jaar* bij de Zwartvoet-Indianen wonen.

In dit geval kan het woord *lang* achter een substantief of substantiegroep geplaatst worden. Na een enkel substantief in het meervoud wordt de combinatie 'substantief + *lang*' als één woord gespeld. Vergelijk:

De hele maand lang wilde Adriana niet meer met me praten.
Deze gewoonten zijn *eeuwenlang* niet veranderd.
Urenlang speelde Dagobert met zijn trompetje.

c Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels die hier voorkomen, zijn: *gedurende*, *sinds*, *sedert*, *tot (... aan)* (*... toe*), *van (... af)*, *vanaf*, *voor*. Voorbeelden:

Gedurende drie dagen kreeg hij niets te eten.
Ze ging *voor een jaar* bij de Zwartvoet-Indianen wonen.
Die auto staat hier al *sinds vorige week*.
Hij lijdt al *vanaf zijn geboorte* aan die ziekte.
Tot hoe laat werken jullie vanavond door?

d Bijzinnen van tijd (temporele bijzinnen), ingeleid door het voegwoord *zolang* (zie 10·3·2·2/a), bijv.:

Ik zal u dankbaar zijn *zolang* ik leef.

651

De bepaling van frequentie

De bepaling van frequentie duidt aan hoe dikwijls de door het gezegde uitgedrukte werking plaatsvindt. Deze aanduiding kan precies zijn (bijv. *drie keer*) of globaal (bijv. *vaak*).

Om deze bepaling uit te drukken worden de volgende taalelementen gebruikt.

- a Bijwoorden of bijwoordgroepen, bijv.:

ééns, soms, herhaaldelijk, meermalen, dikwijls, vaak, geregeld, gewoonlijk, meestal, nu en dan, vrij geregeld, hoe vaak, dikwijls genoeg.

Voorbeelden:

Hoe vaak heb ik je daar niet voor gewaarschuwd?
Zulke dingen gebeuren tegenwoordig *herhaaldelijk*.

- b Substantiefgroepen met *maal* of *keer* als kernwoord. Voorbeelden:

Hij was al *twee maal* bedrogen.
Ik heb hem wel *vijf keer* opgebeld.
Een enkele keer een borreltje, dat is niet zo erg.

- c Voorzetselconstituenten bestaande uit 'tot + bepaald hoofdtelwoord + *maal/keer* + *toe*', bijv.:

Tot drie maal toe hoorden we een zware explosie.

Opmerking— Als een bepaald hoofdtelwoord onder de twintig of een van de tientallen tot en met honderd voorafgaat aan *maal*, wordt de combinatie 'telwoord + *maal*' soms als één woord geschreven, bijv. *tweemaal*, *veertigmaal*. Deze combinaties zijn te beschouwen als bijwoorden. —

- d Bijzinnen van frequentie. Deze worden ingeleid door de voegwoorden *als* of *wanneer*, die voorafgegaan kunnen worden door *telkens*, *zo dikwijls* of *zo vaak* (vergelijk ook 10·3·2·2/c). Voorbeelden:

(*Telkens*) *wanneer hij een vlinder ziet*, pakt Prikkebeen zijn vangnetje.
(*Zo dikwijls*) *als ik de bewaker iets vroeg*, haalde hij zijn schouders op.

652

De bepaling van graad

De bepaling van graad geeft antwoord op de vraag: 'in welke mate?'. Deze bepaling geeft de intensiteit van de door het gezegde uitgedrukte werking aan, of de intensiteit van een eigenschap of toestand die in de zin wordt uitgedrukt. In het eerste geval is de bepaling zinsdeel; in het tweede geval heeft de bepaling meestal betrekking op een adjectief (dat bijv. als naamwoordelijk deel fungeert) en is ze zinsdeelstuk. Vergelijk:

De vloer kraakt *erg*.
De vloer is *erg* glad.

In de eerste zin is *erg* een bepaling van graad bij het werkwoordelijk gezegde *kraakt* (dus zinsdeel); in de tweede zin bij het naamwoordelijk deel van het gezegde *glad* (dus zinsdeelstuk). In de hieronder gegeven voorbeelden komen de bepalingen van graad zonder nadere aanduiding als zinsdeel en als zinsdeelstuk voor.

Om deze bepaling uit te drukken worden de volgende taalelementen gebruikt.

- a Bijwoorden en bijwoordgroepen, alsmede adjectieven en adjectiefgroepen in bijwoordelijke functie, bijv.:

hoe, zo, te;
enigszins, wat;
tamelijk, nogal, vrij, redelijk, genoeg;
flink, behoorlijk, hard, ernstig, zwaar, heel, erg, zeer, bijzonder,
reuze, buitengewoon, ontzettend, vreselijk.

Voorbeelden:

Dit is werkelijk *te* gek.
De temperatuur is *enigszins* gedaald.
Ze is *redelijk* intelligent.
Het regent *flink*.
De machinist was *ernstig* gewond.
Ze hebben zich *bijzonder* voor ons ingespannen.

- b Een beperkt aantal substantiefgroepen met een onbepaald lidwoord. Voorbeelden:

Hij stottert *een beetje*.
Oom Dagobert is *een tikkeltje* bazig.

c Voorzetselconstituenten. Als inleidende voorzetsels komen voor: *in* (+ adjectief + *mate*) en *tot* (...aan) (...toe). Voorbeelden:

Het water is hier nog maar *in geringe mate* verontreinigd.

Ik was *tot op het bot* koud geworden.

De scheidende voorzitter was *tot tranen toe* bewogen.

d Bijzinnen van graadaanduidend gevolg, ingeleid door de voegwoorden *dat*, *dan dat*, of *om*, al dan niet in combinatie met een bepaling van graad in de rompszin. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·5. Voorbeelden: 656

Het kind werd *zo* zwaar *dat hij het bijna niet meer kon dragen*.

Het vriest *dat het kraakt*.

De bepaling van kwantiteit

De bepaling van kwantiteit geeft allereerst antwoord op vragen als ‘hoeveel?’, ‘hoe lang?’, ‘hoe zwaar?’. Deze bepaling duidt dan op een of andere manier de hoeveelheid van iets aan: lengte, breedte, hoogte, diepte, oppervlakte, inhoud, gewicht, prijs, temperatuur, leeftijd e.d.

Bij een aantal werkwoorden is een bepaling van kwantiteit verplicht aanwezig, bijv. bij *kosten*, *meten* (onovergankelijk) en *wegen* (onovergankelijk). Voorbeelden:

Die tafel kost *f 300*.
 Het veld meet *100 bij 200 meter*.
 Het schip meet *10000 ton*.
 Dat pakje weegt *200 gram*.

Bij een aantal naamwoordelijke gezegdes (zoals *lang zijn*, *hoog zijn*, *oud zijn*) is een bepaling van kwantiteit verplicht als die gezegdes neutraal gebruikt worden, d.w.z. de betekenis hebben: ‘de lengte/hoogte/leeftijd van ... hebben’ en niet: ‘een grote/hoge lengte/hoogte/leeftijd hebben’. Vergelijk:

Hij is erg lang.
 Hij is *1,68 meter* lang.

In de eerste zin is *lang* het tegenovergestelde van *kort*. In de tweede zin is *lang* neutraal gebruikt en kan de bepaling niet worden weggelaten. Andere voorbeelden:

Dat gebouw is *90 meter* hoog.
 Bobby was toen *vijf jaar* oud.
 Dit pakje is *200 gram* zwaar.

De adjectieven in deze naamwoordelijke gezegdes kunnen soms worden weggelaten als duidelijk is wat er bedoeld wordt, bijv.:

Die toren is *100 meter* (hoog).
 Het water is *21 graden* (warm).

Bij leeftijdsaanwijzingen kan ook een gedeelte van de bepaling worden weggelaten. Zo komen naast elkaar voor:

Ze is 49 jaar oud.
 Ze is 49 jaar.
 Ze is 49.

Zie ook 5·2·2/c.

294

Een bepaling van kwantiteit kan ook niet verplicht aanwezig zijn, bijv.:

We hebben toen *drie kilometer* gewandeld.
Zij is *bijna vier jaar* jonger dan ik.

Verder worden de bepalingen die aangeven of iets al dan niet in zijn totaliteit geldt, als bepaling van kwantiteit beschouwd, bijv. *volkomen, bijna, half, nauwelijks*. Deze bepalingen vertonen veel overeenkomst met bepalingen van graad als *heel, tamelijk, enigszins, een beetje*. Bepalingen van kwantiteit kunnen echter bijv. gebruikt worden bij adjectieven met absolute betekenis, wat voor bepalingen van graad niet geldt. Vergelijk:

Die boom is *bijna* dood.
Die boom is *tamelijk* dood. <uitgesloten>

Voor nadere informatie: zie 16·2·1 en 16·2·2.

748, 751

Dit type bepaling van kwantiteit kan, evenals de bepaling van graad, zowel zinsdeel (zoals in het eerste voorbeeld hieronder) als zinsdeelstuk (zoals in het tweede voorbeeld) zijn:

Die boom valt *bijna* om.
Die boom is *bijna* dood.

De bepaling van kwantiteit kan tot uitdrukking gebracht worden door de volgende taalelementen.

a Substantieven en substantiefgroepen. Voorbeelden:

Het heeft vannacht *15 graden* gevroren.
De sloot is *drie meter* breed.
De aarde bestaat al *4 miljard jaar*.
Ze hadden *heel wat kilometers* gelopen.

b Voornaamwoorden en voornaamwoordgroepen. Voorbeelden:

Wat kost dat?
Honderd gulden? Nee, *dat* kost het niet.
Deze twee pakjes wegen *hetzelfde*.
Hij weegt *heel wat*.

c De woorden *veel, weinig* (met hun comparatieven en superlatieven), *hoeveel* en groepen met deze woorden. Voorbeelden:

Ik weeg *veel te veel*.
Hoeveel kost dat?
Jij hebt *minder* gelopen *dan ik*.

d Bijwoorden en bijwoordgroepen, alsmede adjectieven en adjectiefgroepen in bijwoordelijke functie, bijv.:

nauwelijks, gedeeltelijk, half;
bijna, haast, vrijwel, praktisch, nagenoeg;
helemaal, volledig, volstrekt, volkomen

Voorbeelden:

We zijn vandaag *nauwelijks* opgeschoten.
Het werk is nu *praktisch* klaar.
De opgaven zijn als *volkomen* verouderd te beschouwen.

21·14

De bepaling van causaliteit

De bepaling van causaliteit geeft de reden of de oorzaak aan van de door het gezegde uitgedrukte werking.

Een oorzaak wordt aangeduid in een zin als:

Door de vorst is de buis kapot gevoren.

Deze zin is te omschrijven als: 'De vorst is er de oorzaak van dat de buis kapot gevoren is'.

Een reden wordt aangeduid in een zin als:

Wegens de regen zijn de wedstrijden afgelast.

Deze zin is te omschrijven als: 'De regen is de reden dat men de wedstrijden heeft afgelast'.

Niet altijd echter zijn reden en oorzaak zo duidelijk uit elkaar te houden. Bovendien kunnen sommige taalelementen zowel een oorzaak als een reden aangeven (dit geldt met name voor het voegwoord *omdat*; zie 10·3·3).⁶⁵⁵ Vandaar dat in dit boek gekozen is voor de overkoepelende term 'bepaling van causaliteit'. Bij de bespreking van de taalelementen die hier in het geding zijn, wordt wel afzonderlijk aandacht besteed aan reden en oorzaak.

De bepaling van causaliteit kan uitgedrukt worden door de volgende taalelementen.

- a Voorzetselconstituenten. Ter uitdrukking van een oorzaak worden vooral de volgende voorzetsels en voorzetseluitdrukkingen gebruikt: *bij, door, per, uit, van, als gevolg van, onder invloed van, ten gevolge van*. Voorbeelden:

Bij/per vergissing stopte hij zijn brandende pijp in zijn zak.

Uit ervaring wist ze dat ze op moest passen.

Hij stierf bijna *van dorst*.

Ten gevolge van het ongeluk ontstond een lange file.

Ter uitdrukking van een reden worden vooral de volgende voorzetsels en voorzetseluitdrukkingen gebruikt: *gezien, ingevolge, krachtens, om, vanwege, wegens, in verband met, met het oog op, naar aanleiding van, omwille van, op grond van, ter wille van, uit hoofde van, uit kracht van*. Voorbeelden:

Vanwege/wegens zijn verdiensten voor het vaderland is hij geridderd.

Ik deed het *om haar*.

Twee dingen verzweeg hij altijd *ter wille van zijn gemoedsrust*.

Ingevolge artikel 3 van de wet op de kansspelen is dit verboden.

Met het oog op de kinderen blijven we voorlopig hier wonen.

- b* Voornaamwoordelijke bijwoorden die gevormd zijn met een van de onder *a* genoemde voorzetsels (voor zover mogelijk; zie daarvoor 7·5·1). Voorbeelden: 382

De trein had vertraging, *daardoor* ben ik te laat.
Waar komt zoiets *van*, vraag je je af.
Daarom ga ik er nooit meer heen.

- c* Bijwoorden, bijv. *derhalve*, *deswege*, *dientengevolge*, *vandaar*, *vanwaar*. Voorbeelden:

Dit was het laatste agendapunt. *Derhalve* sluit ik de vergadering.
De velden zijn onbespeelbaar. *Dientengevolge* zijn alle wedstrijden afgelast.

De woorden *vandaar* en *vanwaar* worden in deze functie alleen gebruikt in onvolledige zinnen, die geen persoonsvorm bevatten. *Vandaar* kan gevolgd worden door een *dat*-zin. Voorbeelden:

Vandaar dat in dit boek gekozen is voor de overkoepelende term 'bepaling van causaliteit'.
Vandaar deze keuze.
O, *vandaar*!
Vanwaar al deze opwinding?

- d* Bijzinnen van causaliteit. Ze worden ingeleid door de voegwoorden: *aangezien*, *daar*, *dat*, *door*(*dat*), *met*, *omdat*, *vermits* en enkele weinig gebruikelijke archaische woorden. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·3. 655
Enkele voorbeelden:

We konden niet op tijd zijn, *omdat we autopech hadden*.
Door hard te werken is zij toch geslaagd.
Ben je ziek, *dat je zo bleek ziet*?

21·15

De bepaling van gevolg

De bepaling van gevolg (consecutieve bepaling) geeft het gevolg van de door het gezegde uitgedrukte werking aan.

Deze bepaling kan uitgedrukt worden door de volgende taalelementen.

a Voorzetselconstituenten met het voorzetsel *tot*. Voorbeelden:

Tot mijn grote ergernis is Hans niet op komen dagen.

Juffrouw Betsy is *tot onze vreugde* niet opnieuw tot gouvernante aangesteld.

b Bijzinnen van gevolg (consecutieve bijzinnen). Ze worden ingeleid door het voegwoord *zodat* (zie ook 10·3·4), bijv.:

656

De brand heeft de hele fabriek verwoest, *zodat er voorlopig niet gewerkt kan worden*.

21·16

De bepaling van middel

De bepaling van middel (instrumentele bepaling) duidt het middel (instrument) aan waarmee de door het gezegde uitgedrukte handeling verricht wordt. Ze kan alleen voorkomen bij werkwoordelijke gezegdes.

Deze bepaling kan door de volgende taalelementen uitgedrukt worden.

- a Voorzetselconstituenten. Als voorzetsels en voorzetseluitdrukkingen kunnen hier optreden: *met, per, te* (in vaste uitdrukkingen), *aan de hand van, door (middel van), met behulp van*.

Vader hakte de boom om *met een bijl*.

Laten we *per fiets* gaan, niet *te voet*.

Aan de hand van statistisch materiaal werd zijn hypothese bevestigd.

Met behulp van een reddingsgordel werd de drenkeling uit het water gehaald.

- b Voornaamwoordelijke bijwoorden op *-mee*, bijv.:

Daar kun je geen boom *mee* omhakken.

De bepaling van doel

De bepaling van doel (finale bepaling) geeft het doel aan van de door het gezegde uitgedrukte werking. Deze bepaling is niet altijd duidelijk te onderscheiden van de bepaling van causaliteit, met name als daardoor een reden wordt uitgedrukt: het willen bereiken van een bepaald doel kan immers de reden zijn om iets te doen of na te laten.

De bepaling van doel kan door de volgende taalelementen uitgedrukt worden.

- a* Voorzetselconstituenten. Als voorzetsels treden hier op: *om, tot, voor* en *te*. Dit laatste voorzetsel komt hier, samengesmolten met naamvals vormen van een lidwoord, voor in vaste uitdrukkingen (bijv. *ter uitdrukking van, ter voorkoming van*), die ook het karakter van voorzetseluitdrukkingen kunnen hebben (bijv. *ten bate van, ten behoeve van, ter/ten fine van, ter wille van*) (zie 9·3·4). Andere doelaanduidende voorzetseluitdrukkingen zijn bijv. *met het oog op* en *omwille van*. Voorbeelden: 636

Tot herstel van zijn gezondheid ging hij voor een jaar naar Zwitserland.
 Ze deed het alleen *om/voor het geld*.
Ter voorkoming van besmetting heeft men hem afgezonderd.
Ter uitdrukking van deze bepaling worden de volgende taalelementen gebruikt.
 De collecte wordt gehouden *ten bate van de slachtoffers van de aardbeving*.

- b* Voornaamwoordelijke bijwoorden op *-om, -toe* en *-voor*. Voorbeelden:

Er moeten alleen nog een paar details geregeld worden. *Daarvoor* ga ik volgende week naar Groningen.
Daartoe ben ik in de wereld gekomen, om getuigenis te geven van de waarheid.

- c* Bijzinnen van doel (finale bijzinnen). Als inleidende voegwoorden komen voor: *dat, opdat, om* en *teneinde*. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·6. Enkele voorbeelden: 657

Schiet eens een beetje op, *dat we die trein nog halen*.
 Ze waren daar *om de orde te handhaven*.

De bepaling van belang (belanghebbend voorwerp; indirect object)

De bepaling van belang geeft aan in het belang van wie of wat de door het gezegde uitgedrukte handeling verricht wordt.

Dit zinsdeel wordt ook wel ‘belanghebbend voorwerp’ genoemd, door de overeenkomst met vooral het meewerkend voorwerp. Evenals voor dit laatste zinsdeel wordt ook de term ‘indirect object’ gebruikt. De bepaling van belang is echter nooit verplicht aanwezig in een zin, wat bij voorwerpen wel het geval kan zijn. Vergelijk:

- (1a) We organiseren een gezellige avond *voor ze*.
- (1b) We organiseren een gezellige avond.
- (2a) We gunnen *ze* graag een gezellige avond.
- (2b) We gunnen graag een gezellige avond. <uitgesloten>

In (1a) is *voor ze* een bepaling van belang, deze is getuige (1b) weglaatbaar. In (2a) is *ze* meewerkend voorwerp, dit is getuige (2b) niet weglaatbaar.

De bepaling van belang is niet altijd duidelijk te onderscheiden van de bepaling van doel: het doel van een handeling kan immers gelegen zijn in het belang van de persoon of zaak waarop de handeling gericht is.

De bepaling van belang kan uitgedrukt worden door de volgende taalelementen.

- a Voorzetselconstituenten ingeleid door *voor*, door voorzetseluitdrukkingen als *ten bate van*, *ten behoeve van*, *ten gerieve van*, *ten voordele van* of door de uitdrukking *in het belang van*. Voorbeelden:

Zal ik een borrel *voor je* inschenken?
 De hoogleraar kocht een gouden armband *voor zijn vrouw*.
 Mijn vrouw heeft een trui *voor me* gebreid.
 Joop fietst al jaren *voor die fabriek*.
 De koningin doet veel *ten behoeve van het algemeen welzijn*.

- b Substantieven of substantiefgroepen en voornaamwoorden of voornaamwoordgroepen.

De mogelijkheden zijn hier beperkt. In de standaardtaal is bijv. mogelijk met *inschenken*:

Mag ik *u/de heren* iets inschenken?

In de schrijftaal is mogelijk met *bereiden*:

Ze had *ons* een heerlijke maaltijd bereid. <schrijftaal>

Mijn vriend had *mij* een eigenaardig soort van welkom bereid.
‹schrijftaal›

Regionaal zijn de mogelijkheden uitgebreider. Voorbeelden:

De hoogleraar kocht *zijn vrouw* een gouden armband. ‹regionaal›
Mijn vrouw heeft *me* een trui gebreid. ‹regionaal›

21·19

De bepaling van veronderstelling en voorwaarde

De bepaling van veronderstelling en voorwaarde geeft aan welke veronderstelling en/of voorwaarde geldt voor de realisering van de door het gezegde uitgedrukte werking. Voor het verschil tussen veronderstelling en voorwaarde: zie 10·3·7. 658

Deze bepaling kan uitgedrukt worden door de volgende taalelementen.

a Bijwoorden, bijv. *desnoods*, *desgewenst*, *eventueel*.

Desnoods ga ik te voet, maar ik ga erheen!
Je kunt *eventueel* morgen al terecht, als je zo'n haast hebt.

b Voorzetselconstituenten, vooral ingeleid door *bij* of *in*, de voorzetseluitdrukking *in geval van*, en de voorzetsels *op* of *onder* in combinatie met *voorwaarde* (*op voorwaarde dat*, *onder deze voorwaarde*). Voorbeelden:

Bij gladheid moet je pompend remmen.
In noodsituaties kunt u het alarmnummer draaien.
In geval van brand de ramen en deuren gesloten houden.

c Bijzinnen van veronderstelling en voorwaarde (conditionele bijzinnen). Deze worden ingeleid door de voegwoorden: *als*, *wanneer*, *indien*, *ingeval*, *zo*, *mits*, *tenzij*, *tenware*, die niet allemaal tot de standaardtaal behoren. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·7. Enkele voorbeelden: 658

Als je je ziek voelt, moet je niet meegaan.
Je mag gerust meegaan, *mits je weer helemaal beter bent*.
Je mag gerust meegaan, *tenzij je ziek bent*.

De bepaling van toegeving

De bepaling van toegeving (concessieve bepaling) geeft aan ondanks wat of in tegenstelling tot wat de door het gezegde uitgedrukte werking gerealiseerd wordt.

Deze bepaling kan uitgedrukt worden door de volgende taalelementen.

a Bijwoorden, bijv. *desondanks*, *niettemin*, *toch*. Voorbeelden:

Hij is vaak ziek; *desondanks* heeft hij veel gepresteerd.
Het regent dat het giet. Ga je nou *toch* met de fiets?

b Voorzetselconstituenten. Als voorzetsels komen voor: *niettegenstaande*, *ondanks* en *trots*; als voorzetseluitdrukkingen *in weerwil van* en de 'achterzetseluitdrukking' *ten spijt*. Voorbeelden:

Ondanks het late uur bleven er nieuwe bezoekers binnenkomen.
Niettegenstaande de tegenvallende bedrijfsresultaten zal er toch een winstuitkering plaatsvinden.
Het mooie weer ten spijt zijn we de hele dag thuis gebleven.

c Bijzinnen van toegeving (concessieve bijzinnen). Deze worden ingeleid door de voegwoorden: *al*, *(al)hoewel*, *of*, *(of)schoon*. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·8. Enkele voorbeelden:

660

Hoewel ik hard werk, schiet ik slecht op.
Al kom je midden in de nacht, hij is altijd te spreken.
Of je ook roept en schreeuwt, ik doe toch niet open.

d Zinnen met het hulpwerkwoord van modaliteit *mogen*, bijv.:

Ze mag dan knap zijn, aardig is ze zeker niet.

De bepaling van hoedanigheid

De bepaling van hoedanigheid duidt aan hoe de door het gezegde uitgedrukte werking verricht wordt of plaatsvindt.

Deze bepaling kan uitgedrukt worden door de volgende taalelementen.

- a* Bijwoorden en bijwoordgroepen, bijv. *zo*, *aldus*, *hoe*, *anders*, *graag*. Voorbeelden:

Hoe moet je dat doen? *Zo*, of *anders*?
Ik doe het *graag* voor u.

- b* Adjectieven en adjectiefgroepen in bijwoordelijke functie. De mogelijkheden zijn hier zeer ruim. Voorbeelden:

Als je computerprogrammeur wilt worden, moet je *nauwkeurig* kunnen werken.
Oom Carel ziet *slecht*, maar hij hoort nog *uitstekend*.
Ik kan niet *zo hoog* zingen.
Kees speelde *grof*.
De koelie stierf *ellendig*.

- c* Voorzetselconstituenten. Ook hier zijn de mogelijkheden ruim. Enkele voorbeelden:

Ik doe dit werk *met plezier*.
Zonder omwegen kondigde de president aan dat hij in het najaar af zou treden.
Deze diplomaten opereren altijd *in het geheim*.
Hij beweerde *bij hoog en bij laag* dat hij gelijk had.

Met het voorzetsel *op* kunnen groepen met *manier* of *wijze* gevormd worden, bijv.:

Op zo'n manier kan ik niet efficiënt werken.
De secretaris-generaal beledigde zijn gast *op grove wijze*.

De bepaling van beperking

De bepaling van beperking (bepaling van restrictie) bevat een beperking op de rest van de zinsinhoud of een deel daarvan.

Deze bepaling kan tot uitdrukking gebracht worden door de volgende taalelementen.

- a Voorzetselconstituenten. Als voorzetsels worden hier vooral gebruikt: *aangaande, behoudens, betreffende, buiten, in, jegens, omtrent, qua, van, voor*. Als voorzetseluitdrukking komen o.a. voor: *met betrekking tot, ten aanzien van, ten opzichte van, met uitzondering van*. Voorbeelden:

Aangaande de zaak Jaspers kan ik u geen mededelingen doen.

Hij was mijn meerdere *in rang*.

Qua vormgeving vind ik dat schilderij toch meer geslaagd.

Jegens zijn collega's gedroeg hij zich gereserveerd.

Mijn vader is timmerman *van beroep*.

Voor een kabouter was hij te groot.

- b Het voornaamwoordelijk bijwoord *daaromtrent* en het bijwoord *dienaangaande*, bijv.:

Daaromtrent/dienaangaande moeten wij ons van commentaar onthouden.

- c Beperkende bijzinnen (restrictieve bijzinnen), ingeleid door de voegwoorden *behalve dat, (in)zover(re), voor zover* en *dat*, alsook onvolledige zinnen met *behalve* en *uitgezonderd*. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·10. 662
Enkele voorbeelden:

Behalve dat ik me ziek voel, heb ik ook nog problemen met mijn burens.

Dat is *zover ik weet* nog niet betaald.

Gaat deze trein naar Amsterdam, *dat u weet?*

Voor zinnen met *wat (...)* *betreft* en *wat...aangaat*: zie 9·3·4/*Opmerking 1*. 640

21·23

De bepaling van vergelijking

De bepaling van vergelijking duidt iets aan waarmee iets wat in de rest van de zin staat, vergeleken wordt.

Deze bepaling kan door de volgende taalelementen uitgedrukt worden.

a Groepen ingeleid door *in vergelijking met/tot* en *vergeleken met*, bijv.:

In vergelijking tot Jupiter is Mars klein.

Vergeleken met Carla is Karel lui.

b Bijzinnen, (woord)groepen of woorden met de voegwoorden van vergelijking: *als(of)*, *dan*, *evenals*, *gelijk*, *of*, *zoals*. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·12. Enkele voorbeelden:

664

Hij praat *als Brugman*.

Salomo was rijker *dan David*.

Hij doet *(als)of hij gek is*.

21·24

De bepaling van verhouding

In zinnen met een bepaling van verhouding wordt uitgedrukt dat er een verhouding bestaat tussen twee elementen waarvan het ene door de bepaling van verhouding wordt aangeduid en het andere in de rest van de zin staat. Voorbeeld:

Naargelang Frits ouder werd, werd hij wijzer.

Hier staat 'de leeftijd van Frits' in een bepaalde verhouding ten opzichte van 'Frits' wijsheid'.

Een bepaling van verhouding kan door de volgende taalelementen uitgedrukt worden.

- a Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels en voorzetseluitdrukkingen zijn: *met, naar, overeenkomstig, volgens; (al) naargelang van, naarmate van, in overeenstemming met, in verhouding tot*. Voorbeelden:

Je moet ze rangschikken naar hun lengte.

Met de jaren werd hij milder.

In verhouding tot de modale werknemer ben ik rijk.

- b Bijzinnen van verhouding. Als voegwoorden zijn hier in gebruik: *naargelang, naarmate, hoe (...des te) en hoe (...hoe)*. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·11. Enkele voorbeelden:

663

Naarmate iemand meer weet, neemt zijn bescheidenheid toe.

Hoe verder men komt, des te woester wordt het landschap.

Hoe groter geest hoe groter beest.

21·25

De bepaling van omstandigheid

De bepaling van omstandigheid geeft de omstandigheden aan waaronder de door het gezegde uitgedrukte werking plaatsvindt.

Deze bepaling kan uitgedrukt worden door de volgende taalelementen.

- a* Voorzetselconstituenten. Als voorzetsels worden o.a. gebruikt: *bij, in, met, onder, zonder*. Voorbeelden:

We vertrokken *bij helder weer*, maar keerden terug *onder stromende regen*.

In een wat landerige stemming begon hij aan een nieuw hoofdstuk.

Wij slapen altijd *met open raam*.

Onder grote hilariteit knipte de burgemeester het verkeerde lint door.

De conferentie eindigde *zonder noemenswaard resultaat*.

- b* Bijzinnen van omstandigheid. Als voegwoorden en voegwoordelijke uitdrukkingen worden o.a. gebruikt: *zonder (dat), in plaats van, in plaats (van) dat*.

Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·9. Enkele voorbeelden: 662

Hij kwam binnen *zonder dat ze iets merkten*.

Zonder iemand te groeten verdween hij.

In plaats van te werken zat ze hele dagen in de tuin.

21.26

De bepaling van modaliteit

De bepaling van modaliteit, die betrekking kan hebben op een hele zin, een zinsdeel of een zinsdeelstuk, geeft een bepaalde modaliteit aan. Zie voor dit begrip 20.7.1.

796

Deze bepaling kan uitgedrukt worden door de volgende taalelementen.

a Bijwoorden en adjectieven in bijwoordelijke functie, bijv.:

zeker, waarschijnlijk, misschien, vermoedelijk, soms (in een vraag),
schijnbaar, blijikbaar, hopelijk, gelukkig, helaas

Voorbeelden:

Weet u *soms* waar ik mijn tas neergezet heb?
Schijnbaar is hij volkomen ongeïnteresseerd, maar in werkelijkheid
ontgaat hem weinig.
Hopelijk hebben jullie mooi weer.
Ze is *gelukkig* weer helemaal beter.

Een bijzondere categorie binnen de modale bijwoorden vormen de oordeelspartikels. Ze onderscheiden zich van de andere modale bijwoorden doordat ze nooit geaccentueerd zijn en niet zonder ander woord op de eerste zinsplaats voor kunnen komen (vergelijk 22.5.8.2 en 22.5.8.3).

1005, 1006

De betekenis van de oordeelspartikels is rijk geschakeerd en bijzonder moeilijk te omschrijven. Bovendien zijn er nogal wat regionale verschillen. Hieronder volgen een aantal van deze partikels met ter illustratie enkele gebruiksvoorbeelden:

al

Hij is *al* niet zo jong meer.
Ik heb nu *al* een uur gewacht.
Het is *al* drie uur.
Daar heb je ze *al*!

juist

Juist zo'n man kun je hier niet missen.
Dat is nu *juist* het vervelende.
Juist daarop hoef je niet te rekenen.

Het synoniem *precies* komt vooral regionaal voor.

maar

Als ik *maar* een zes heb, dan ben ik tevreden.
Was hij *maar* hier!
Hij bleef *maar* doorwerken.
Ze is *maar* 1,55 meter lang.

Soms wisselt *maar* af met *alleen maar* of *alleen*. Vergelijk:

Je hoeft *maar* éven te wachten, het duurt niet lang.
Je hoeft *alleen* (*maar*) even te wáchten, meer hoeft je niet te doen.
Ik heb *maar* één broer (en drie zusters).
Ik heb *alleen* (*maar*) een bróer (zusters heb ik niet).

Dikwijls is *maar* of *alleen* (*maar*) synoniem met *slechts*.

nog

Hij is *nog* niet zo oud.
Pieter is *nog* op tijd gekomen.
Blijf je *nog* wat?
Wilt u *nog* een kopje thee?
Ik heb er *nog* eens over nagedacht.

pas

Hij is *pas* vijftig, dat is nog niet zo oud.
Het is *pas* drie uur.
We waren *pas* in Alkmaar en we moesten nog helemaal naar Den Helder.
Dat is *pas* een origineel idee!

toch

Blijft u *toch* niet staan, gaat u *toch* zitten!
Dat voorstel van haar was *toch* zo gek nog niet.
Waarom klaag je er nou over dat je maar een zes had: je bent *toch* geslaagd?

zelfs

Zelfs de veldwachter kon zijn lachen niet houden.
Zelfs in het bad is Dick bezig met generatieve grammatica.

- b Voorzetselconstituenten. De voornaamste voorzetsels zijn: *bij*, *in*, *naar*, *volgens*. Meestal gaat het hier om bepalingen die horen tot de subcategorie 'relativiteit' van de werkelijkheidsmodaliteit (zie 20·7·2) en ook opgevat kunnen worden als bepaling van beperking. Voorbeelden: 797

Bij mijn weten is dit nog niet eerder voorgekomen.
Vrouwen moeten *in mijn opvatting* dezelfde rechten hebben als mannen.
Naar onze stellige overtuiging zal Bram het wel halen.

Volgens de berichten is de toestand in het Midden-Oosten er niet beter op geworden.

Naar alle waarschijnlijkheid zal de werkloosheid nog toenemen.

- c* De groepen *mijns|uws|zijns|haars|onzes|huns inziens* en archaische varianten als *mijns bedenkens* en *zijns oordeels*. Voor de betekenis geldt hetzelfde als wat hierboven onder *b* gezegd is. Voorbeeld:

Mijns inziens had hij die functie nooit moeten krijgen.

- d* Bijzinnen van modaliteit. De inleidende voegwoorden zijn *naar, gelijk, zoals*. Voor de behandeling wordt verwezen naar 10·3·13. Enkele voorbeelden: 667

Naar het schijnt doet ze het erg goed op die nieuwe school.

Zoals bekend gaan we dit project binnenkort beëindigen.

21·27

De bepaling van ontkenning (negatie)

21·27·1

Het bereik

De bepaling van ontkenning (negatie) duidt aan dat de inhoud van de zin of een gedeelte daarvan ontkend wordt. In plaats van ‘bepaling van ontkenning (negatie)’ wordt vaak kortweg ‘ontkenning’ of ‘negatie’ gebruikt. Datgene waarop de bepaling van ontkenning betrekking heeft, noemen we het bereik van de ontkenning. Het bereik kan de hele zin zijn, behalve de ontkenning zelf; we spreken dan van zinsontkenning. Het bereik kan ook één of meer zinsdelen en/of stukken daarvan en zelfs een deel van een woord zijn; we spreken dan van gedeeltelijke ontkenning (partiële negatie).

Wordt zin (1) met neutrale intonatie uitgesproken, dan wordt de gehele zinsinhoud ontkend:

- (1) Bartje wou de bruine bonen niet opeten.

Het bereik van de bepaling van ontkenning *niet* is hier: *Bartje wou de bruine bonen opeten*.

Ook bij speciale intonatie kan er sprake zijn van zinsontkenning, bijv.:

- (2a) Bártje wou de bruine bonen niet opeten (zijn broertje wou dat wel).
(2b) Bartje wou de bruine bónen niet opeten (de pudding wel).

Bij omschrijving met een gekloofde zin blijkt dat ook hier de gehele zinsinhoud ontkend wordt; *niet* blijft in de bijzin staan:

- (3a) Het was Bartje die de bruine bonen niet wou opeten.
(3b) Het waren de bruine bonen die Bartje niet wou opeten.

Gedeeltelijke ontkenning is het gemakkelijkst te demonstreren aan de zgn. correctiezinnen, waarin tegenover het ontkende element iets anders geplaatst wordt. Voorbeelden:

- (4a) Niet Bártje wou de bruine bonen opeten, maar zijn broertje. (bereik: *Bartje*)
(4b) Bartje wou de bruine bónen niet opeten, maar de pudding. (bereik: *de bruine bonen*)
(4c) Bartje wou niet de bruine bónen opeten, maar de limonade opdrinken. (bereik: *de bruine bonen opeten*)
(4d) Bartje wou niet de brúine bonen opeten, maar de witte bonen. (bereik: *bruine*)

- (4e) Bartje wou de bruine bonen niet ópeten, hij wou er maar een paar hapjes van eten. (bereik: *op-*)

Bij omschrijving met een gekloofde zin is *niet* uit de bijzin verdwenen; dus niet de gehele zinsinhoud wordt ontkend:

- (5a) Het was niet Bartje, die de bruine bonen wou opeten...
(5b) Het waren niet de bruine bonen die Bartje wou opeten...

In correctiezinnen gaat de gedeeltelijke ontkenning samen met speciale beklemtoning van het ontkende element. In andere zinnen hoeft dit niet het geval te zijn; vergelijk:

- (6) Ik heb niet alle bewoners kunnen waarschuwen. (bereik: *alle*)
(7) Het lijk werd niet ver van de boswachterswoning gevonden. (bereik: *ver van de boswachterswoning*)
(8) De nieuwe typiste wilde niet tot zes uur werken. (bereik: *tot zes uur*)
(9) Hij deed het werk niet met tegenzin. (bereik: *met tegenzin*)
(10) Het regent hier niet vaak. (bereik: *vaak*)

Zoals uit de voorbeelden blijkt, staat de bepaling van ontkenning bij partiële negatie meestal vóór het ontkende element (niet altijd: zie (4b)). Voor de plaats van de bepaling van ontkenning wordt verder verwezen naar 22·5·8·1. Daar wordt ook de negatieverplaatsing behandeld in zinnen 1000 als:

- (11a) Ik denk dat hij *niet* komt.
(11b) Ik denk *niet* dat hij komt.

In een zin kan alleen meer dan één bepaling van ontkenning voorkomen als de ontkenningen niet hetzelfde bereik hebben. Voorbeeld:

- (12) Hij heeft de deur *niet* met opzet *niet* dichtgedaan.

Hier heeft het eerste *niet* als bereik: *met opzet*; het tweede *niet*: *Hij heeft de deur dichtgedaan*. Andere voorbeelden:

- (13) *Niet* iedereen had zich *niet* met de zigeuners ingelaten.
(14) Ze is *niet* zonder reden *niet* komen opdagen.

Opmerking — In gesproken taal worden in strijd met de regel ook wel bepalingen van ontkenning gebruikt die hetzelfde bereik hebben (dubbele ontkenning). Het eerste ontkenkende woord is meestal *nooit*. (Voor het gebruik van andere bepalingen van ontkenning dan *niet*: zie 21·27·2 en 21·27·4). Voorbeelden: 896 897

- (i) Hij heeft *nooit geen* geld. (= '... nooit geld')
(ii) In die schoenen heb ik *nooit geen* koude voeten. (= '... nooit koude voeten')
(iii) Je ziet daar *nooit niemand*. (= '... nooit iemand') —

21·27·2

Taalelementen die als (bepaling van) ontkenning dienst kunnen doen

Expliciet kan de bepaling van ontkenning uitgedrukt worden door *niet* (eventueel versterkt door een bepaling, bijv. *bepaald, helemaal, volstrekt, absoluut*) en synoniemen daarvan als *geenszins* en *in geen dele*.

Impliciet kan een (bepaling van) ontkenning uitgedrukt worden door woorden die een negatief betekenselement hebben. Hiertoe behoren allereerst *geen, niemand, niets, nooit* en *nergens*; zie hiervoor 21·27·4. Verder bevatten woorden als *slechts, maar, nauwelijks, pas, weinig* en *zelden* (of combinaties daarvan) een negatief betekenselement. Voor een uitvoerige behandeling hiervan: zie 8·6·3·5/IIA, onder 'moeten en hoeven in zinnen met een negatief element'. Enkele voorbeelden: 897 551

Er zijn *slechts* zeven aanmeldingen binnengekomen. ('niet meer dan')

We hebben hem *nauwelijks* gezien. ('bijna niet')

Je hoeft er *pas* om tien uur te zijn. ('niet eerder dan')

Er waren maar *weinig* bezoekers. ('niet veel')

Zo'n mooie uitvoering hoor je maar *zelden*. ('niet vaak')

21·27·3

Verplichte ontkenning

In sommige contexten is een bepaling van ontkenning verplicht. Dit is met name het geval:

- bij het werkwoord *hoeven* (zie 8·6·3·5/IIA); 551
- in de eerste zin van een balansschikking (zie 10·3·1·3), bijv.: 647

We waren *nauwelijks* thuis of het begon te regenen.

- bij de werkwoorden of combinaties van werkwoorden *kunnen schelen, het kunnen helpen* en *doorgaan* ('gehouden worden') (regionaal kan dit werkwoord zonder ontkenning gebruikt worden). Vergelijk:

Hij kon het *niet* helpen dat hij slipte.
Hij kon het helpen dat hij slipte. <uitgesloten>
De vergadering gaat *niet* door.
De vergadering gaat door op woensdag 14 september. <regionaal>

- in vaste uitdrukkingen als: *geen spier vertrekken, geen oog dicht doen, geen mond open doen, geen hand uitsteken, niet goed snik zijn/niet goed wijs zijn/niet goed bij z'n hoofd zijn*. Vergelijk:

Ik heb vannacht *geen* oog dicht gedaan.
Ik heb vannacht een oog dicht gedaan. <uitgesloten>

- bij het bijwoord van graad *bijster*; vergelijk:

Aan die zaak hebben we *niet* bijster veel overgehouden.

Aan die zaak hebben we bijster veel overgehouden. <uitgesloten>

Afgezien van de balansschikking is een ontkenning in deze gevallen meestal niet verplicht in ja/nee-vragen en nadrukkelijk bevestigende zinnen. Vergelijk de volgende zinsparen:

Kon ik het helpen dat ik slipte?

Ja, dat kon je wél helpen!

Gaat die vergadering nog door?

Ja, die gaat in ieder geval door.

Heb jij vannacht een óóg dichtgedaan?

Ik heb wél een oog dichtgedaan!

21 · 27 · 4

niet (een)|geen, niet iemand/niemand, niet iets/niets, niet ooit/nooit, niet ergens/nergens

In veel gevallen wordt *geen* gebruikt in plaats van *niet + een* (of in plaats van *niet vóór* een substantief zonder lidwoord), *niemand* in plaats van *niet + iemand*, *niets* in plaats van *niet + iets*, *nooit* in plaats van *niet + ooit*, *nergens* in plaats van *niet + ergens*.

- 1 Deze vervanging vindt nooit plaats bij *specifiek onbepaalde constituenten* en bij de bijwoorden *ooit* en *ergens* als die op specifiek onbepaalde wijze gebruikt worden. Vergelijk voor dit laatste de volgende zinsparen; in de (a)-zinnen is een voor de spreker (maar niet voor de hoorder) identificeerbare tijd resp. plaats aangeduid, in de (b)-zinnen een niet-identificeerbare:

(1a) Ik heb *ooit* zelf de was gedaan, maar dat beviel me helemaal niet. (specifiek onbepaald)

(1b) Denk je dat hij *ooit* zelf de was gedaan heeft? (niet-specifiek onbepaald)

(2a) Ik heb *ergens* een tweedehands auto gezien die me wel aanstond. (specifiek onbepaald)

(2b) Ik denk niet dat ik *ergens* de auto vind die ik zoek. (niet-specifiek onbepaald)

(N.B. Zin (1a) is niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar.)

Het gebruik van *geen*, *niemand*, *niets*, *nooit* en *nergens* is zonder betekenisverandering onmogelijk in zinnen als de volgende, waar *niet* volgt op de specifiek onbepaalde constituent:

(3) Je hebt drie brieven verzonden en we hebben er twee ontvangen: er is dus *een brief niet* aangekomen.

(4) Waren er elf mensen in plaats van tien? Dan moet ik *iemand niet* gezien hebben.

(5) Hij kon zich *iets niet* meer herinneren.

- (6) Je hebt altijd gezegd dat die feestjes zo saai waren; heb je je *ooit niet* verveeld?
- (7) Je zegt dat je overal gezocht hebt, maar je hebt blijkbaar toch *ergens niet* gezocht.

2 Bij *niet-specifiek onbepaalde constituenten* en bij *ooit* en *ergens* op niet-specifiek onbepaalde wijze gebruikt, vindt – behoudens nader te noemen uitzonderingen – de genoemde vervanging door *geen*, *niemand*, *niets*, *nooit* en *nergens* plaats. In de volgende zinsparen wordt steeds eerst een zin zonder ontkenning en daarna dezelfde zin met ontkenning gebruikt; *niet* gevolgd door het niet-specifiek onbepaalde element is in deze gevallen uitgesloten:

- (8) Is er *een brief* gekomen? Nee, er is *geen brief* gekomen.
- (9) Heb jij *twee berken* gezien in het bos? Nee, ik heb *geen twee berken* gezien in het bos.
- (10) Verkopen ze hier *bloemen*? Nee, ze verkopen hier *geen bloemen*.
- (11) Hebben ze *goud* gevonden? Nee, ze hebben *geen goud* gevonden.
- (12) Spreekt u *Russisch*? Nee, ik spreek *geen Russisch*.
- (13) Heb je *iemand* ontmoet? Nee, ik heb *niemand* ontmoet.
- (14) Loopt er *iemand* in de tuin? Nee, er loopt *niemand* in de tuin.
- (15) Kun je je nog *iets* herinneren? Nee, ik kan me *niets* meer herinneren.
- (16) Is er nog *iets* over gezegd? Nee, er is *niets* over gezegd.
- (17) Heb jij je *ooit* verveeld? Nee, ik heb me *nooit* verveeld.
- (18) Heb je wel *ergens* gezocht? Nee, ik heb *nergens* gezocht.

De belangrijkste uitzonderingen zijn de volgende.

a De woorden *geen*, *niemand*, *niets*, *nooit* en *nergens* treden niet op, als *niet* en het ontkende element niet op elkaar volgen. Dit is vooral het geval bij negatieveverplaatsing en als het ontkende element op de eerste zinsplaats staat. Dit laatste is niet van toepassing op *iemand*, *iets*, *ooit* en *ergens*, die op de eerste zinsplaats altijd specifiek onbepaald zijn (vgl. 22·3·3·1/A2). Vergelijk: 943

- (19a) Ik geloof dat ze hier *geen bloemen* verkopen.
- (19b) Ik geloof *niet* dat ze hier *bloemen* verkopen.
- (20a) Ze verkopen hier *geen bloemen*.
- (20b) *Bloemen* verkopen ze hier *niet*.

b Als een substantief(groep) voorafgegaan wordt door een voorzetsel, wordt *geen* vrijwel alleen gebruikt in min of meer vaste uitdrukkingen. Regionaal heeft *geen* meer mogelijkheden dan in de standaardtaal. Vergelijk:

- (21a) Zo'n belangrijke brief moet je *niet met (een) potlood* schrijven.
- (21b) Zo'n belangrijke brief moet je *met geen potlood* schrijven. <uitgesloten>
- (22) De ellende was *met geen pen* te beschrijven.
- (23a) De politie mocht het pand *niet met geweld* binnendringen.
- (23b) De politie mocht het pand *met geen geweld* binnendringen. <uitgesloten>
- (24) De politie mocht het pand *onder geen voorwaarde* binnendringen.

- (25a) Hij deed alles schriftelijk, omdat hij *niet over (een) telefoon* beschikte.
 (25b) Hij deed alles schriftelijk, omdat hij *over geen telefoon* beschikte.
 <regionaal>

Worden *iemand* of *iets* voorafgegaan door een voorzetsel, dan worden in het algemeen zowel ‘voorzetsel + *niemand*’ resp. ‘voorzetsel + *niets*’ (of een voornaamwoordelijk bijwoord met *nergens*) als ‘*niet* + voorzetsel + *iemand*’ resp. ‘*niet* + voorzetsel + *iets*’ gebruikt (de combinatie ‘*niet* + voornaamwoordelijk bijwoord met *ergens*’ is hier minder gewoon). Voorbeelden:

- (26) Heb je nog met iemand gepraat? Nee, ik heb *met niemand* gepraat./Nee, ik heb *niet met iemand* gepraat.
 (27) Heb je aan iets speciaals gedacht? Nee, ik heb *aan niets speciaals* gedacht./Nee, ik heb *niet aan iets speciaals* gedacht.
 (28a) Slaat dat ergens op? Nee, dat slaat *nergens* op.
 (28b) Slaat dat ergens op? Nee, dat slaat *niet ergens* op. <twijfelachtig>

De tweede zin van (28b) is alleen goed mogelijk als een ‘echo-antwoord’, met sterke beklemtoning op *niet*.

- c In correctiezinnen kunnen zowel constituenten met *geen* als met *niet een* gebruikt worden. Als *iemand* en *iets* gebruikt worden als tegenstelling van ‘velen’ of ‘allen’ resp. ‘veel’ of ‘alles’, zijn alleen *niet iemand* resp. *niet iets* mogelijk. Voorbeelden:

- (29) Er is *geen* brief maar een pakje gekomen.
 (29b) Er is *niet een* brief maar een pakje gekomen.
 (30a) Ik heb *geen* hert gezien, maar een eland.
 (30b) Ik heb *niet een* hert gezien, maar een eland.
 (31) Ik heb *niet iemand* ontmoet, ik heb een heleboel mensen ontmoet.
 (32) Ik herinner me *niet iets*, maar alles.

- d Bij substantieven of substantiefgroepen met een onbepaald lidwoord en bij *iemand* en *iets* kan ook in andere gevallen *niet* gebruikt worden. Duidelijke regels zijn vooralsnog niet te geven; er zijn ook regionale en persoonlijke verschillen. De volgende tendenties tekenen zich af:

- Het gebruik van *niet* is altijd mogelijk in ja/nee-vragen. Vergelijk:

- (33a) Is dat *geen* groot verschil?
 (33b) Is dat *niet een* groot verschil?
 (34a) Hoor ik daar *geen* nachtegaal?
 (34b) Hoor ik daar *niet een* nachtegaal?
 (35a) Is er *niemand* in de buurt?
 (35b) Is er *niet iemand* in de buurt?
 (36a) Is er *niets* goedkopers?
 (36b) Is er *niet iets* goedkopers?

- In mededelende zinnen wordt *niet* bij een substantief(groep) met een onbepaald lidwoord gemakkelijker gebruikt naarmate de substantiefgroep van een uitvoeriger bepaling voorzien is. Vergelijk:

- (37a) Er is *geen* verschil
- (37b) Er is *niet een* verschil. <uitgesloten>
- (38a) Er is *geen* groot verschil.
- (38b) Er is *niet een* groot verschil. <twijfelachtig>
- (39a) Er is *geen* verschil dat de moeite waard is.
- (39b) Er is *niet een* verschil dat de moeite waard is.
- (40a) Ik wil *geen* medewerker uit Groningen.
- (40b) Ik wil *niet een* medewerker uit Groningen. <twijfelachtig>
- (41a) Ik wil *geen* medewerker die helemaal uit Groningen moet komen.
- (41b) Ik wil *niet een* medewerker die helemaal uit Groningen moet komen.
- (42a) Martien Olienoot is *geen* belangrijk man.
- (42b) Martien Olienoot is *niet een* belangrijk man. <twijfelachtig>
- (43a) Martien Olienoot is *geen* man die veel in de melk te brokken heeft.
- (43b) Martien Olienoot is *niet een* man die veel in de melk te brokken heeft.

- In mededelende zinnen met *(n)iemand/(n)iets* + nabepaling heeft *niemand/niets* meestal de voorkeur als de betrokken voornaamwoordgroep onderwerp is, *niet iemand/iets* als de voornaamwoordgroep lijdend voorwerp of naamwoordelijk deel is (in het laatste geval zelfs met uitsluiting van de andere mogelijkheid). Vergelijk:

- (44a) Er is daar *niemand* die je helpen kan.
- (44b) Er is daar *niet iemand* die je helpen kan. <twijfelachtig>
- (45a) Ik wil voor die functie *niemand* die de hele dag met z'n duimen zit te draaien. <twijfelachtig>
- (45b) Ik wil voor die functie *niet iemand* die de hele dag met z'n duimen zit te draaien.
- (46a) Martien Olienoot is *niemand* die makkelijk contacten legt. <uitgesloten>
- (46b) Martien Olienoot is *niet iemand* die makkelijk contacten legt.
- (47a) Er is *niets* te koop wat ik echt mooi vind.
- (47b) Er is *niet iets* te koop wat ik echt mooi vind. <twijfelachtig>
- (48a) Ik wil *niets* kopen wat ik te duur vind. <twijfelachtig>
- (48b) Ik wil *niet iets* kopen wat ik te duur vind.
- (49a) Dat is *niets* wat ik de moeite waard vind. <uitgesloten>
- (49b) Dat is *niet iets* wat ik de moeite waard vind.

- n.b. Bij een substantief(groep) zonder onbepaald lidwoord treedt alleen *geen* op. Vergelijk:

- (50a) Er is *geen* limonade zonder prik.
- (50b) Er is *niet* limonade zonder prik. <uitgesloten>
- (51a) Het is *geen* mooi weer.
- (51b) Het is *niet* mooi weer. <uitgesloten>
- (52a) Ze hebben hier *geen* bloemen die dagelijks vers uit Aalsmeer worden aangevoerd.
- (52b) Ze hebben hier *niet* bloemen die dagelijks vers uit Aalsmeer worden aangevoerd. <uitgesloten>

3 Bij *categoriale constituenten* kan een ontkennende zin altijd met *niet*, *nooit* of *nergens* geconstrueerd worden. Voorbeelden:

- (53) Een mens kan zulke martelingen *niet* verdragen.
- (54) Je kunt iemand *niet* dwingen te doen wat jij denkt dat goed voor hem is.
- (55) Iets kan *niet* tegelijk waar en niet waar zijn.
- (56) Je moet kinderen *nooit* bang maken.
- (57) Een zebra zonder strepen zul je *nergens* vinden.
- (58) Formules begrijpt hij nu eenmaal *niet*.

Meestal kunnen ook *geen*, *niemand* en *niets* gebruikt worden. Bij *geen* wordt soms het substantiefspeciaal beklemtoond, waardoor de betekenis wordt tot een nadrukkelijk 'geen enkele'. Soms is *geen* alleen mogelijk bij een enkelvoudig substantief, soms wijkt de woordvolgorde af van een zin met *niet*, *nooit* of *nergens*. Vergelijk met de zinnen hierboven:

- (53a) *Geen* méns kan zulke martelingen verdragen.
- (54a) Je kunt *niemand* dwingen te doen wat jij denkt dat goed voor hem is.
- (55a) *Niets* kan tegelijk waar en niet waar zijn.
- (56a) Je moet *geen* kind ooit bang maken.
- (57a) *Geen* zebra zonder strepen zul je ergens vinden. <twijfelachtig>
- (58a) Hij begrijpt nu eenmaal *geen* formules.

21·28

De bepaling van bevestiging (affirmatie)

De bepaling van bevestiging (affirmatie) bevestigt meer of minder nadrukkelijk de inhoud van de zin. Meestal is in de context expliciet of impliciet een tegenstelling aanwezig.

De bepaling van bevestiging wordt uitgedrukt door het beklemtoonde bijwoord *wel*, eventueel versterkt door *beslist*, *juist* e.d. Voorbeelden:

(Gisteren was ik thuis, maar) vandaag ben ik *wel* naar mijn werk geweest.

Jazeker meneer, mijn dochter is vanmorgen *wel* naar school gegaan. Jullie denken natuurlijk dat opa niet van popmuziek houdt, maar daar houdt hij *juist wel* van.

De bepaling van gesteldheid

De bepaling van gesteldheid is een bepaling bij de door het gezegde uitgedrukte werking die tevens betrekking heeft op het onderwerp of het lijdend voorwerp. Hierdoor verenigt de bepaling van gesteldheid kenmerken in zich van zowel de bijwoordelijke als de bijvoeglijke bepaling.

We onderscheiden drie types bepalingen van gesteldheid:

- 1 de bepaling van gesteldheid tijdens de handeling (ook wel ‘predikatief complement’ of ‘predikatieve toevoeging’ genoemd);
- 2 de bepaling van gesteldheid volgens de handeling;
- 3 de bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling (ook wel genoemd ‘resultatieve werkwoordsbepaling’). Voorbeelden:

- (1) *Hongerig* kwam Richard binnen. (bepaling van gesteldheid tijdens de handeling)
- (2) De koffie ruikt *lekker*. (bepaling van gesteldheid volgens de handeling)
- (3) Jan verfde het hekje *groen*. (bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling)

We kunnen de bepaling van gesteldheid ook opvatten als een tweede gezegde in de zin. Het gezegde dat de bepaling van gesteldheid is, heeft dan als geïmpliceerd onderwerp: het onderwerp of het lijdend voorwerp van de zin waarin de bepaling van gesteldheid dienst doet. Zo kunnen we zin (1) beschouwen als te zijn opgebouwd uit het volgende paar zinnen:

Richard was hongerig. – Richard kwam binnen.

De bepaling van gesteldheid hoort hier dus bij het onderwerp. Bij het lijdend voorwerp hoort *groen* in (3), welke zin we kunnen laten uiteenvallen in:

Jan verfde het hekje. – Het hekje werd groen.

De bepaling van gesteldheid bij het lijdend voorwerp van een actieve zin wordt bepaling bij het onderwerp in de ermee corresponderende passieve zin:

- (3a) Het hekje werd door Jan *groen* geverfd.

21 · 29 · 1

De bepaling van gesteldheid tijdens de handeling

Dit type bepaling van gesteldheid duidt een gesteldheid van het onderwerp of lijdend voorwerp aan die zich voordoet tijdens de door het gezegde uitgedrukte werking. Tussen gesteldheid en werking bestaat geen inherent verband. Dikwijls kan de bepaling van gesteldheid omschreven worden met een *terwijl*-zin.

De bepaling van gesteldheid tijdens de handeling kan door de volgende taalelementen uitgedrukt worden.

- a Een deelwoord of een adjectief(groep). (Komen naast een deelwoord nog één of meer daarbij aansluitende zinsdelen voor, dan spreken we van een beknopte bijzin; zie 20·3·1.) Ook andere taalelementen met de waarde van een adjectief, bijv. voorzetselconstituenten (vgl. 21·1·2·2/7), kunnen voorkomen. Voorbeelden: 786
813

Lachend nam Ria de brief aan. (= Terwijl ze lachte...)

Teleurgesteld ging hij naar huis.

Ze ving de leeuw *levend*.

Spartelend werd de vis op het droge getrokken.

Men had de man *bloedend* naar binnen gedragen.

Gebakken lust ik die lever wel.

Mijn vader is *arm* gestorven.

We vonden die ketel *ongepoetst* veel mooier.

Ik verdiende toen *f 490 schoon*.

Volkomen in de war liep ze de kamer uit.

- b Een *als*-groep of een voorzetselconstituent als *in de hoedanigheid van*, *in zijn functie van*, enz. Voorbeelden:

Als werkleider bevalt Walter heel goed.

In zijn hoedanigheid van voorzitter opende hij de vergadering.

Als kind logeerde ik dikwijls bij mijn grootouders.

Als vader maak je je gauw te veel zorgen.

We gingen *als goede vrienden* uit elkaar.

Ze hebben zijn broer *als oudste* zwaarder gestraft.

- c Een collectiverend onbepaald voornaamwoord (eventueel met een telwoord) en de woorden *beide(n)*, *zelf*, *alleen* en *samen*. Voorbeelden:

De leerlingen kwamen de directeur *allemaal* feliciteren.

Hij gooide de kegels *alle negen* om.

De heren kregen *ieder* een corsage opgespeld.

Als de ene hand de andere wast, worden ze *beide* schoon.

Zelf ben ik daar nog nooit geweest, noch *alleen*, noch *samen* met anderen.

- d Combinaties van voorzetselconstituenten, waarbij het voorzetsel *met* soms kan worden weggelaten (zie 13·5·1/B2). Voorbeelden: 726

(Met) *de handen in haar schoot* zat ze somber voor zich uit te staren.
(Met) *zijn alpino schuin op zijn grote hoofd* kwam hij elke morgen langsslenteren.
Op rooftocht in het bergland kwam Ruwhart op een avond in de buurt van het spookslot.

21 · 29 · 2

De bepaling van gesteldheid volgens de handeling

Dit type bepaling van gesteldheid duidt een gesteldheid van het onderwerp of het lijdend voorwerp aan die verband houdt met de door het gezegde uitgedrukte werking, maar niet het gevolg van die werking is.

Heeft de bepaling van gesteldheid betrekking op het onderwerp, dan geeft het gezegde een 'wijze van zijn' aan. Zo kan de zin:

De soep smaakt *heerlijk*.

omschreven worden als: 'De soep is heerlijk wat de smaak betreft'.

Heeft de bepaling van gesteldheid betrekking op het lijdend voorwerp, dan betekent de zin, dat volgens de referent van het onderwerp de aangeduide gesteldheid aanwezig is bij de referent van het lijdend voorwerp. Zo kan de zin:

Maria vindt die plaat *erg mooi*.

omschreven worden als: 'Volgens Maria is die plaat erg mooi'.

De bepaling van gesteldheid volgens de handeling drukt dikwijls een waardering uit.

De taalelementen waarmee de bepaling van gesteldheid volgens de handeling tot uitdrukking gebracht kan worden, zijn de volgende.

- a Een adjectief(groep) of andere taalelementen met de waarde van een adjectief. Voorbeelden:

Dat voorstel klinkt *heel interessant*.
Ik vind die jurk *het mooist*.
De juffrouw rekende de som *helemaal fout*.
Men verklaarde het huis *onbewoonbaar*.
Hij acht het nu nog *te vroeg* conclusies te trekken.
Wij vonden hem *erg in de war*.

- b Een substantief(groep). Voorbeelden:

Hij heet Zwidegarn, maar ze noemen hem *Zwi*.
Ze noemen de onderneming *een mislukking*.
Ze vonden mij *een charlatan*.

- c Een voorzetselconstituent, meestal met *voor*, bijv.:

Men hield hem *voor de moordenaar*.

Ze zagen me aan *voor een dief*.
We maakten hem uit *voor bedrieger*.
Ze schelden me uit *voor slappe vaatdoek*.

(Voor het gebruik van het lidwoord: zie 3·4·2·6.)

148

d Een *als*-groep, bijv.:

Ik beschouw die zaak *als afgedaan*.
De criticus beschouwde dit boek *als zijn beste*.
Hij werd geïdentificeerd *als de zoon van de koning*.

21 · 29 · 3

De bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling

Dit type bepaling van gesteldheid duidt een gesteldheid van het onderwerp of het lijdend voorwerp aan die het gevolg is van de door het gezegde uitgedrukte werking. Zo kan de zin:

Hij veegde het bord *schoon*.

omschreven worden als 'Het bord werd schoon als gevolg van zijn vegen'.
Ook in een zin als:

Hij maakte het bord *schoon*.

waar een dergelijke omschrijving niet mogelijk is, maar de betekenisverhoudingen gelijksoortig zijn, spreken we van een bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling. Het zal duidelijk zijn dat de verhoudingen wezenlijk anders zijn bij bijv. het werkwoord *noemen* in een zin als:

Noem je dat bord *schoon*?

waar *schoon* een bepaling van gesteldheid *volgens* de handeling is (het bord wordt niet schoon 'als gevolg van het noemen').

Taalelementen die deze bepaling van gesteldheid tot uitdrukking brengen zijn:

a Een adjectief(groep) of andere taalelementen met de waarde van een adjectief. Voorbeelden:

De boom groeit *krom*.
De aardappels koken *te gaar*.
De man sloeg het muntstuk *helemaal plat*.
De kamer werd *schoon* gemaakt.
Je maakt je jas zo *erg vuil*.
Hilda wreef mijn voeten *warm*.
Zoiets maakt de hele zaak *nog moeilijker*.

Een scherpe grens tussen werkwoorden met een adjectief en samengestelde werkwoorden is hier niet te trekken; vgl. 8·5·2·3.

513

- b Een substantief(groep) (vrijwel altijd met het werkwoord *maken*, dat ook met het voorzetsel *tot* gecombineerd kan worden), bijv.:

Ze hebben hem in de oorlog *burgemeester* gemaakt.
Toen maakten we Richard *voorzitter*.

- c Een voorzetselconstituent, meestal met *in* of *tot*, bijv.:

Het glas viel *in scherven*.
Alle bleekgezichten werden *in mootjes* gehakt.
Moeder stampte de bessen *tot moes*.
Zij promoveerde *tot doctor in de letteren*.
De koning sloeg de jonge held *tot ridder*.
Ze benoemden Dries *tot zaakwaarnemer*.
Probeer me niet *tot Jehova's getuige* te bekeren.

- d Een *als*-groep (die soms naast een voorzetselconstituent met *tot* gebruikt kan worden), bijv.:

Eindelijk wordt Karel overal *als de wettige vorst* erkend.
We kozen tante Jacoba *als onze vertegenwoordiger*.
Ze benoemden Dries *als zaakwaarnemer*.

(Voor het gebruik van het lidwoord: zie 3·4·2·6.)

148

Twee typen constructies waarin een bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling voorkomt, verdienen speciale vermelding.

- 1 Zinnen met een onpersoonlijk werkwoord. Deze hebben normaal het niet-verwijzende onderwerp *het* (zie 8·2·4). Ze kunnen soms met een bepaling van gesteldheid gecombineerd worden en krijgen dan het geïmpliceerde onderwerp daarvan als onderwerp. Voorbeelden: 419

De buis vriest *kapot*.
Het gras regende *plat*.

Deze kunnen geacht worden te zijn opgebouwd uit de volgende zinsparen:

Het vriest. – *De buis* is (gaat) *kapot*.
Het regende. – *Het gras* was (ging) *plat*.

- 2 Zinnen met een werkwoord dat normaal onovergankelijk is, zoals *lopen*, kunnen in bijzondere gevallen een lijdend voorwerp bij zich krijgen; een bepaling van gesteldheid is dan meestal verplicht (vgl. 8·2·2/3a). Vergelijk: 416

Jan loopt.
Jan loopt zijn schoenen. <uitgesloten>
Jan loopt zijn schoenen *scheef*.

Andere voorbeelden:

Je praat me *doof*.
Hij werkt zijn rug *kapot*.

Heel frequent in dit type constructie is een wederkerend voornaamwoord als lijdend voorwerp, bijv.:

Die jongen werkt zich *dood/ongelukkig/uit de naad*.
Ik lach me *gek/ziek/wild*.
Je slaapt je *suf*.
Ze zingt zich *schor*.

22

Woordvolgorde in de zin

- 2 2 · 1 Inleiding: algemene principes – 911
- 2 2 · 1 · 1 Woordvolgorde en informatieve geleiding van een zin: het links-rechts-principe – 911
- 2 2 · 1 · 2 Het principe van de polen – 917
- 2 2 · 2 Indeling in zinstypes – 925
- 2 2 · 2 · 1 Type 1a: voor-pv (vorm als van een mededelende zin) – 925
 - I Hoofdzinnen – 925
 - II Bijzinnen – 927
- 2 2 · 2 · 2 Type 1b: voor-pv (vorm als van een ja/nee-vraag) – 929
 - I Hoofdzinnen – 929
 - II Bijzinnen – 930
- 2 2 · 2 · 3 Type 2: achter-pv – 931
 - I Bijzinnen – 931
 - II Hoofdzinnen – 932
- 2 2 · 2 · 4 Overloop- en hervattingsconstructies – 934
- 2 2 · 3 De eerste zinsplaats – 936
- 2 2 · 3 · 1 Inleiding: wat kan op de eerste zinsplaats staan? – 936
- 2 2 · 3 · 2 Bijzinnen die van de eerste zinsplaats uitgesloten zijn – 937
- 2 2 · 3 · 3 Een zinsdeel op de eerste zinsplaats in ongemarkeerde zinnen – 940
- 2 2 · 3 · 3 · 1 Volgens het links-rechts-principe – 940
 - A Bepaalde, specifieke en categoriale constituenten – 941
 - B Plaats- en tijdsaanduidingen die een algemeen kader scheppen waarbinnen het in de zin uitgedrukte gebeurt – 946
 - C Zinsverbindende elementen – 947
 - D Verwisselbaarheid van de genoemde elementen – 948
 - E Bijzondere gevallen – 948
- 2 2 · 3 · 3 · 2 Modale bepalingen – 949
- 2 2 · 3 · 4 Een zinsdeel op de eerste zinsplaats in gemarkeerde zinnen – 949
- 2 2 · 3 · 4 · 1 Gemarkeerd tegenover ongemarkeerd – 949
- 2 2 · 3 · 4 · 2 Uitsluitend gemarkeerde gevallen – 954
- 2 2 · 3 · 5 Delen van het gezegde op de eerste zinsplaats – 955
- 2 2 · 3 · 6 Stukken van andere zinsdelen op de eerste zinsplaats – 959
- 2 2 · 3 · 7 Twee verschillende elementen op de eerste zinsplaats – 965
- 2 2 · 3 · 8 Het element op de eerste zinsplaats is weggelaten – 967
- 2 2 · 4 De aanloop – 969
- 2 2 · 4 · 1 Inleiding – 969
- 2 2 · 4 · 2 Elementen in de aanloop – 971
- 2 2 · 4 · 3 Het verwijswoord – 974
- 2 2 · 5 Het middenstuk: wat sluit bij de eerste pool aan? – 975
- 2 2 · 5 · 1 Inleiding – 975

- 22·5·2 Overzicht van de elementen in het middenstuk – 976
- 22·5·3 Plaatsing van het onderwerp – 979
- 22·5·4 Voornaamwoorden als onderwerp en als voorwerp – 983
- 22·5·5 *Er* – 984
- 22·5·6 Onderwerp-voorwerpen – 986
- 22·5·6·1 Onderwerp t.o.v. lijdend voorwerp – 986
- 22·5·6·2 Onderwerp t.o.v. indirect object – 986
- 22·5·6·3 Lijdend voorwerp t.o.v. indirect object – 988
- 22·5·6·4 Onderwerp t.o.v. twee voorwerpen – 989
- 22·5·7 Bijwoordelijke bepalingen – 992
- 22·5·7·1 De spilplaats van bijwoordelijke bepalingen – 992
- 22·5·7·2 Onderlinge volgorde van bijwoordelijke bepalingen – 998
- 22·5·7·3 Gemarkeerde zinnen – 999
- 22·5·8 Het negatie-element *niet*/modale bepalingen/oordeels-
partikels – 1000
- 22·5·8·1 *Niet* – 1000
- 22·5·8·2 Modale bepalingen – 1005
- 22·5·8·3 Oordeelspartikels – 1006
- 22·6 Het middenstuk: wat staat vlak vóór de tweede pool? – 1009
- 22·6·1 Overzicht van de elementen – 1009
- 22·6·2 Onderlinge volgorde van de elementen vlak vóór de tweede
pool – 1011
- 22·7 Doorbreking van de tweede pool – 1012
- 22·8 De laatste zinsplaats – 1015
- 22·8·1 Inleiding: wat kan vlak na de tweede pool staan? – 1015
- 22·8·2 Zinsdelen op de laatste zinsplaats – 1017
- 22·8·2·1 Bijzinnen – 1017
- 22·8·2·2 Andere categorieën – 1021
 - 1 Voorzetselconstituenten – 1021
 - 2 Groepen met *als* of *tot* als bepaling van gesteldheid – 1023
 - 3 Substantiefgroepen – 1023
 - 4 Andere groepen – 1024
- 22·8·3 Zinsdeelstukken op de laatste zinsplaats – 1025
- 22·8·4 Onderlinge volgorde van de elementen op de laatste zins-
plaats – 1032
- 22·9 De uitloop – 1033
- 22·10 Gekloofde zinnen – 1036
- 22·11 Bijzonderheden i.v.m. de plaatsing van bepalingen binnen of buiten
voorzetselconstituenten – 1038
- 22·12 Overzicht van de behandelde elementen – 1040

Inleiding: algemene principes

22 · 1 · 1

Woordvolgorde en informatieve geleiding van een zin: het links-rechts-principe

Het voornaamste verschijnsel in het taalgebruik wat betreft woordvolgorde in de zin is dat de *woordvolgorde in belangrijke mate samenhangt met de informatiegeleding*. Daarbij wordt ervan uitgegaan dat wie een zin uit, een bepaalde hoeveelheid informatie aan zijn toehoorder(s) of lezer(s) mee wil delen. Verder dat zinnen gewoonlijk niet geïsoleerd voorkomen, maar deel uitmaken van een gesproken of geschreven context en/of geuit worden in een bepaalde situatie. Voorbeelden van aansluiting bij een voorafgaande zin (context), respectievelijk bij een buitentalige situatie zijn te vinden in (1) en (2):

- (1) Gisteren ben ik naar Arnhem geweest. Daar kwam ik Annemieke tegen. Ze had een viool gekocht. Die wou ze aan Wilma geven.
- (2) (In een museum zijn pas enkele schilderijen gestolen. Tijdens een rondleiding zegt de gids terwijl hij een bepaalde plaats aanwijst:) Hier hing tot voor kort dat beroemde schilderij van Gauguin.

In (1) sluit de tweede zin aan bij de eerste, de derde bij de tweede en de laatste bij die derde zin. Daarop wijst het gebruik respectievelijk van de verwijzende woorden *daar*, *ze* en *die*. In de in (2) geschetste situatie is het voor de toehoorders volkomen duidelijk welke plaats de gids bedoelt omdat deze ernaar wijst.

De situatie wordt hier in ruime zin opgevat. Een zin kan immers ook, los van een direct aanwijsbare situatie, geplaatst worden tegen een gemeenschappelijk referentiekader van spreker en hoorder. In de volgende zin, de beginzin van een nieuwsbericht bijvoorbeeld, is het, gegeven een bepaalde staatsvorm op een bepaald tijdstip, voor een hoorder duidelijk wie met *de koning en de koningin* bedoeld wordt, ook al zijn die in de context nog niet genoemd.

- (3) De koning en de koningin hebben vanmorgen de Gentse Floraliën bezocht.

Ook in (1) en (2) doet de spreker gedeeltelijk een beroep op de achtergrondkennis van diegene tot wie hij zich richt. In (1) gaat de ik-figuur ervan uit dat de hoorder Annemieke en Wilma kent en in (2) veronderstelt de gids dat de aanwezigen weten dat er o.m. een beroemd schilderij van Gauguin gestolen is.

De hoeveelheid informatie in een zin valt globaal in twee gedeelten uiteen. Het ene gedeelte bevat informatie die als relatief minder belangrijk (maar daarom nog niet als onbelangrijk) voorgesteld wordt, het andere gedeelte biedt een hoeveelheid als belangrijk(er) voorgestelde informatie. Hierbij doen zich verschillende mogelijkheden voor.

Iets kan informatief belangrijk zijn omdat het een nieuw gegeven toevoegt aan wat daarvoor al gezegd is. Het betreft hier zinnen in een context. In (1) deelt de spreker eerst mee dat hij (op een bepaald tijdstip) naar Arnhem geweest is. In aansluiting daarop zegt hij over die plaats dat hij er Annemieke ontmoet heeft, daarna dat deze een viool gekocht heeft en ten slotte hierover weer dat Annemieke ze aan Wilma wou geven. Het informatief belangrijkste element is hier telkens iets wat nog niet eerder genoemd is, en staat dan tegenover iets anders, dat aansluit bij de context en op die manier als relatief minder belangrijk opgevat kan worden.

'Nieuw' is hier niet gelijk te stellen met 'niet bekend' (in de zin van nog niet identificeerbaar voor de hoorder; vergelijk 3·1·2·1). In die betekenis zou in (1) alleen *een viool* nieuw zijn. Dat element staat in de derde zin tegenover het 'oude' (bekende), bovendien bij de context aansluitende element *ze*. Alleen in zo'n geval bestaat er dus een samenhang tussen de tegenstelling minder belangrijk/belangrijk enerzijds en de tegenstellingen al genoemd/nog niet genoemd (nieuw) en bekend/niet-bekend anderzijds. Dit onderscheid wordt dan bovendien formeel gekenmerkt door het gebruik van resp. een bepaalde en een onbepaalde constituent (zie hierover onder meer 22·3·3·1/A en 22·5·2).

113
941, 976

De genoemde samenhang is niet altijd per se aanwezig. Ten eerste kunnen reeds vermelde elementen toch weer tot de informatieve kern van een zin gaan behoren. Dit moge blijken bij vervanging van de laatste zin van (1) door (1a).

(1a) (...) Die wou ze aan mij geven.

De ik-persoon is wel degelijk al genoemd in de context. Verder is het duidelijk dat er in beginzinnen van een tekst zoals zin (3) en de eerste zin van (1), evenals in situatie-gebonden zinnen (zie (2)) helemaal nog niets 'genoemd' is. Zulke zinnen verschaffen juist heel veel 'nieuwe' informatie. Uit wat o.a. bij het begin t.a.v. de voorbeelden (1) t/m (3) gezegd is, blijkt voorts dat er ook wat het bekend-zijn betreft niet altijd een samenhang is. Met uitzondering van *een viool* wordt van alle als informatief belangrijk gepresenteerde elementen aangenomen dat ze identificeerbaar zijn. Omgekeerd heeft een openingszin van een krantebericht als:

(4) Een 35-jarige inwoner van Lobith heeft zijn buurvrouw met een pistool om het leven gebracht.

een heel grote nieuws waarde aangezien hier een totaal onbekend feit geïntroduceerd wordt, waarbij noch de dader noch het slachtoffer beschouwd kunnen worden als bekend aan de doorsnee-lezer. Toch geldt ook in zulke gevallen dat de taalgebruiker in zijn communicatie met anderen de mogelijkheid heeft om aan te geven welk(e) element(en) van zijn medede-

ling hij het belangrijkste vindt, wat volgens hem de kern van de meegedeelde informatie is. In (4) is dat bij een neutrale accentuering de genoemde misdaad en niet de dader of het slachtoffer of het wapen.

De verhouding tussen wat informatief minder belangrijk is en wat informatief belangrijk is, blijkt in verschillende gevallen anders te kunnen zijn. Diverse mogelijkheden worden verderop in dit hoofdstuk met meer voorbeelden verduidelijkt.

De al genoemde mogelijkheden kunnen op één noemer gebracht worden door een informatief minder belangrijk element op te vatten als datgene wat de spreker als gespreksonderwerp voorstelt (eventueel introduceert). Dat gespreksonderwerp, ook thema genoemd, is niet per se hetzelfde als het grammaticaal onderwerp van een zin. Het vormt het uitgangspunt, waar de rest van de zin iets zinvols over meedeelt. Het informatief belangrijkste element in de zin is dan datgene wat de spreker als de kern van zijn mededeling beschouwt (los van het al dan niet bekend- of al genoemd-zijn). In de zin die aansluit bij de in (2) geschetste situatie gaat de spreker uit van een bepaalde plaats die hij aanwijst, de kern van de mededeling vormt het schilderij dat daar hing. In zin (3) wordt over het koninklijk paar gezegd dat ze een bezoek gebracht hebben aan de Gentse Floraliën. In de corresponderende zinnen (2a) en (3a) is de verhouding precies omgekeerd:

(2a) Dat beroemde schilderij van Gauguin hing tot voor kort hier.

(3a) De Gentse Floraliën werden vanmorgen bezocht door de koning en de koningin.

In (2a) wordt de plaats nu als nieuw element toegevoegd aan het uitgangspunt (nl. dat schilderij). In (3a) is de bloemententoonstelling het uitgangspunt en worden de koning en de koningin nu als het informatief belangrijkste element voorgesteld. (Over de samenhang van actief en passief i.v.m. de informatiegeleding zie men 23·1.)

1050

De informatiegeleding speelt zowel bij het opbouwen als bij het interpreteren (begrijpen) van zinnen een grote rol. Het verband tussen de woordvolgorde en de informatiegeleding van een zin kan nu als volgt uitgedrukt worden: *in een groot aantal zinnen worden de informatief minder belangrijke elementen vóór de elementen met een grotere informatieve waarde geplaatst*. De zinnen waarin dit het geval is, noemen we **ONGEMARKEERD**. (Voor het onderscheid gemarkeerd/ongemarkeerd zie men verderop.) Er is dus a.h.w. een opgaande lijn in de zin: wat informatief belangrijker is, heeft de neiging meer achteraan in de zin te komen. Als de zin geschreven of gedrukt wordt, staat het minder belangrijke links van datgene wat informatief een grotere waarde heeft. Daarom noemen we dit verschijnsel het **LINKS-RECHTS-PRINCIPE**. Wordt de zin gesproken, dan draagt het informatief belangrijkste element in de regel het zinsaccent, dat wij hier definiëren als het voornaamste accent in de zin. Het genoemde principe is met name van groot belang voor de onderlinge volgorde van de elementen na de persoonsvorm en voor de vraag of een bepaald element vooraan of verderop in de zin, meer in het bijzonder vóór of na de persoonsvorm terecht komt. Vergelijk bijvoorbeeld de zinnen (5) en (6), die in een verschillende volgorde precies dezelfde elementen bevatten. Het element dat drager is van het zinsaccent is geursiveerd.

- (5) Morgen komt *Erwin*.
- (6) Erwin komt *morgen*.

Zin (5), met het zinsaccent op *Erwin*, kan dienen als antwoord op de vraag 'wie komt er morgen?', maar klinkt bij deze intonatie erg ongewoon als antwoord op de vraag 'wanneer komt Erwin?'. Met het zinsaccent op *morgen* is (6) daarentegen als antwoord op die tweede vraag heel wat natuurlijker. Dit wordt begrijpelijker wanneer we wat preciezer proberen te omschrijven wat deze beide zinnen in feite medelen. Zin (5) kan omschreven worden als 'morgen komt er iemand, namelijk Erwin' of nog als 'degene die morgen komt is Erwin'. Parafrases van (6) daarentegen zijn 'Erwin komt, en wel morgen' of 'het tijdstip waarop Erwin komt is morgen'. Een ander voorbeeld is het volgende paar zinnen:

- (7) Je zou alles *op school* moeten leren.
- (8) Je zou op school *alles* moeten leren.

Deze zinnen zijn verschillend te omschrijven: (7) als 'de plaats waar je alles moet leren is volgens mij: de school', (8) als 'op de vraag wat je op school zoal moet leren is mijn antwoord: alles'. Met andere woorden, voor de spreker van (7) is de kern van wat hij mee wil delen niet dat je alles moet leren, maar dat de school de meest aangewezen plaats is waar dat moet gebeuren. De informatie die de spreker van (8) wil medelen is van een heel andere aard: de kern van de mededeling betreft *wát* je (op school) moet leren (nl. alles).

Bij het links-rechts-principe moet een restrictie gemaakt worden voor de werkwoordelijke elementen. Deze elementen, die we polen zullen noemen, nemen een vaste plaats in de zin in, namelijk vooraan (1e pool) of achteraan (2e pool). Dit principe van de polen wordt in 22·1·2 uiteengezet. De plaats van een werkwoordelijk element kan overigens wel in overeenstemming zijn met het links-rechts-principe, bijvoorbeeld wanneer de tweede pool de informatieve kern van de mededeling is, wat tot uiting komt in het feit dat de pool dan ook het zinsaccent draagt. Zie respectievelijk het voltooid deelwoord en de persoonsvorm in de volgende zinnen.

- (9) Had ik je dat boek dan niet *gegeven*?
- (10) (De erg vermoeiende reis had z'n gezondheid zo verzwakt,) dat hij kort na zijn terugkeer *overleed*.

Mét de werkwoordelijke elementen, en eveneens op grond van het syntactische principe, moeten een aantal woorden en (woord)groepen uitgezonderd worden die naar de betekenis een sterke eenheid met het zelfstandig werkwoord vormen. Ze staan vlak *vóór* de tweede pool. Ze worden inherente bepalingen genoemd (zie 22·6). Voorbeelden van inherente bepalingen zijn recursieerd in de volgende voorbeeldzinnen.

- (11) Eleonora is gisteren op haar werk plotseling *ziek* geworden.
- (12) Riet heeft jaren *in een dorpje in de Kempen* gewoond.
- (13) Wil hij toch met de auto *op reis* gaan?

Een andere in het oog springende uitzondering vormen de vragende elementen uit zgn. vraagwoordvragen. Hoewel deze elementen per definitie naar het nog niet bekende vragen – daarom worden dit soort vragen ook wel leemtevragen genoemd –, staan ze verplicht helemaal vooraan, dus links in de zin. Voorbeelden hiervan zijn:

- (14) *Wanneer* is die brief aangekomen?
- (15) *Uit welke stad* ben jij afkomstig?
- (16) *Hoe* heb je dat klaargespeeld?

De hierboven gegeven formulering van het links-rechts-principe geldt zoals gezegd alleen voor zinnen die we ongemarkeerd genoemd hebben. De informatieve waarde van de elementen komt evenwel niet steeds alleen door hun plaats in de zin tot uiting. Ook allerlei accentueringsverschijnselen kunnen hierbij een rol spelen. Belangrijk is vooral het CONTRASTIEVE ACCENT. Met dit accent (en/of met voorop- of achteropplaatsing) kan de spreker het contrast aanduiden met wat in de context voor of achter het geaccentueerde zinsdeel komt. Op die manier wordt in de praktijk nog al eens van de strikte toepassing van de links-rechts-ordening afgeweken. Het links-rechts-principe moet daarom op de volgende wijze gemodificeerd worden: elementen met een erg kleine informatieve waarde staan zo ver mogelijk links; elementen met een grote informatieve waarde zijn op één of andere manier speciaal gekenmerkt, ofwel door hun positie ergens achteraan in de zin (rechts), ofwel door een speciaal accent, of door een combinatie van beide. Een voorbeeld kan een en ander verduidelijken. In de context:

- (17) (Gisteren heb ik een boek en een plaat gekocht.) Ik heb het boek *aan Martine* gegeven.

heeft de zin *Ik heb het boek aan Martine gegeven* een ongemarkeerde volgorde. Het lijdend voorwerp *het boek* is een bij de voorgaande zin aansluitend gegeven. Het nieuwe gegeven is in dit geval het meewerkend voorwerp *aan Martine*. Het zinsaccent ligt op dit zinsdeel. *Het boek* heeft een lagere informatieve waarde dan *aan Martine*, wat in de volgorde van deze elementen tot uiting komt doordat *het boek* links staat van *aan Martine*. Toch is een andere volgorde niet onmogelijk. Met name wanneer *het boek* als informatief belangrijkste gegeven voorgesteld wordt, bijvoorbeeld in een contrastieve context:

- (18) (Je hebt het verkeerd voor.) Ik heb aan Martine *het bóek* gegeven, (niet de pláát. Die heb ik aan Rik gegeven.)

In dit geval is een speciaal nadruksaccent vereist op het lijdend voorwerp. Dit zinsdeel staat rechts in de zin. In een soortgelijke contrastieve context is ook dezelfde volgorde als in (17) mogelijk:

- (18a) Ik heb het boek *aan Martine* gegeven, (niet aan Rík. Die heeft wat anders gekregen.)

Deze zin heeft echter een andere implicatie. Nu treedt *aan Martine* als informatief belangrijkste gegeven op de voorgrond, net als in de niet-contrastieve context van (17). Wat het accent betreft hanteren we de volgende stelling: elementen die een contrastaccent (of een emotioneel accent e.d.) hebben, kunnen met behoud van dat accent ook vooropgeplaatst worden. Een voorbeeld van contrasterende vooropplaatsing is de zin:

- (18b) *Het bóek* heb ik aan Martine gegeven, (niet de pláát. Die heb ik aan Rik gegeven.)

Dit soort zinnen noemen we GEMARKEERD. Onder gemarkeerde zinnen verstaan wij alleen zinnen die afwijken van de strikte links-rechts-ordering, doordat een informatief belangrijk gegeven links in de zin staat. Het gemarkeerd-zijn van een zin heeft in dit boek dus alleen betrekking op de volgorde. Zinnen met een strikte links-rechts-ordering van de elementen naargelang van de informatieve waarde daarvan noemen wij ongemarkeerd, ongeacht het feit of het informatief belangrijkste element al dan niet een speciaal accent heeft. Zulke zinnen vormen het uitgangspunt bij de beschrijving van de Nederlandse zin in dit hoofdstuk. Alleen zinnen met speciale accentverhoudingen en bovendien een afwijkende volgorde krijgen in het vervolg, voor zover dit voor de uitleg noodzakelijk is, de aanduiding ‘gemarkeerd’ tussen haakjes. Zo is zin (17a) ongemarkeerd te noemen, evenals de zinnen (18) en (18a) (hier herhaald), tegenover de gemarkeerde zinnen (18b) (hier herhaald), (18c) en (18d):

- (17a) Ik heb het boek *aan Martine* gegeven.
 (18) Ik heb aan Martine *het bóek* gegeven.
 (18a) Ik heb het boek *aan Martine* gegeven.
 (18b) *Het bóek* heb ik aan Martine gegeven. <gemarkeerd>
 (18c) Ik heb *het bóek* aan Martine gegeven. <gemarkeerd>
 (18d) *Aan Martine* heb ik het boek gegeven. <gemarkeerd>

Op overeenkomstige wijze zijn de zinnen (5) t/m (8) ongemarkeerd te noemen. Zet men echter het geaccentueerde, informatief belangrijkste element op de eerste plaats, dus bijv.

- (5a) *Érwin* komt morgen. <gemarkeerd>
 (6a) *Mórgen* komt Erwin. <gemarkeerd>

dan krijgen we pas te maken met gemarkeerde zinnen.

Andere factoren van verschillende aard die verder nog een rol spelen bij de plaatsing van zinsdelen en soms van zinsdeelstukken, worden op de desbetreffende plaats in dit hoofdstuk vermeld. We vermelden hier alleen dat een bepaalde volgorde in een zin soms te verkiezen is boven een andere om ‘verstaanbaarheid’ en ‘elegantie’ te bevorderen. Een voorbeeld hiervan is het achter de persoonsvorm *ontmoette* plaatsen van een (zeer) lange en complexe bijzin als nabepaling in (19).

- (19) Zo was zijn werkwijze tot op het ogenblik dat hij *een doof kind* ontmoette *dat* zich in een sprekende omgeving zo gedroeg dat de medicus op het idee kwam het op te voeden tot een sprekend en liplezend iemand die zich in een horende wereld thuis zou kunnen voelen.

Als de achter-pv *ontmoette* helemaal op het eind had gestaan, dan was de zin heel wat moeilijker te begrijpen geweest, en in geen geval vlot lopend.

22 · 1 · 2

Het principe van de polen

Voor de beschrijving van de woordvolgorde gaan we uit van die kenmerkende eigenschap van het Nederlands dat de werkwoordelijke elementen benevens een aantal andere, zoals onderschikkende voegwoorden, in de zin een vaste plaats innemen, te weten vooraan of achteraan. Deze plaatsvaste elementen noemen we polen. Dit verschijnsel gebruiken we als beschrijvingsprincipe of kader aan de hand waarvan we de werking van het onder 22·1·1 vermelde gebruiksprincipe inzichtelijker kunnen maken.

911

In een zin zijn TWEE POLEN aan te wijzen. Die polen kunnen als oriënteringspunten voor de plaatsing van andere elementen gelden. Ze staan als een soort ‘tang’ om een aantal, zij het niet noodzakelijk om alle, andere elementen heen. Daarom wordt dit syntactische verschijnsel tangconstructie genoemd. In de volgende voorbeelden zijn de polen gecursiveerd:

- (1) *Z'n broer heeft* altijd al graag een glas bier *gedronken*.
- (2) (Het blijkt) *dat* hij zowat overal ter wereld als een autoriteit *beschouwd wordt*.

In een zin als (1) noemen we de persoonsvorm (hier *heeft*) de eerste pool van de zin. Het verbaal complement daarbij (het voltooid deelwoord *gedronken*) noemen we de tweede pool. De beide werkwoordelijke elementen vormen samen een ‘tang’. In een zin als (2) noemen we het onderschikkend voegwoord *dat* de eerste pool en de persoonsvorm samen met z'n aanvulling, het voltooid deelwoord *beschouwd*, de tweede pool. Deze werkwoordelijke groep vormt met het onderschikkend voegwoord de ‘tang’ in zin (2). De beide polen worden in het vervolg aangeduid met 1e pool (vooraan) en 2e pool (achteraan). We beschouwen die als vaste punten in het schema dat hier opgebouwd zal worden.

In de meeste hoofdzinnen is de persoonsvorm (voortaan afgekort als pv) als eerste pool steeds eerste of tweede zinsdeel (maar zie 22·2). Omdat hij 925 altijd vooraan in de zin staat, wordt hij VOOR-PV genoemd. In zin (1) is hij tweede zinsdeel. De pv is eerste zinsdeel in zin (3):

- (3) *Heb* jij dat bericht gelezen?

Boven hebben we al laten zien dat de werkwoordelijke aanvulling als tweede pool achteraan in de zin staat. Die tweede pool hoeft niet uit maar

één element te bestaan. Ze omvat alle werkwoordelijke delen van de hoofdzin, behalve de persoonsvorm, d.w.z. het voltooid deelwoord en/of één of meer infinitieven; hierbij horen ook de combinaties *te* + infinitief en *aan het* + infinitief. In de voorbeelden bezetten de gecursiveerde gedeelten telkens als één geheel één plaats, nl. die van de tweede pool:

Livinus had de hele dag *lopen zoeken*.
 De prijzen zullen streng *gecontroleerd worden*.
 Die auto staat daar maar *te draaien*.
 Als die twee elkaar zien raken ze prompt *aan het kibbelen*.

Behalve zinnen als (1) en (3) treffen we in het Nederlands veelvuldig ook zinnen aan als *Z'n broer drinkt graag een glas bier* en *Heb jij dat boek nog steeds?* In zulke zinnen komt alleen een zelfstandig werkwoord voor (als persoonsvorm) zonder dat daar een verbaal complement bij staat. Alleen de eerste pool is hier gerealiseerd. Toch behandelen we terwille van de generalisatie bij de beschrijving ook dergelijke zinnen als zinnen met twee polen (waarbij de 2e pool dus concreet niet ingevuld is; zie schema A).

De eerste pool in bijzinnen zoals (2) is niet de persoonsvorm, maar het inleidende element, dat we de *bindterm* noemen. De meeste bijzinnen kunnen worden ingeleid door een onderschikkend voegwoord, een vragend element of een betrekkelijk voornaamwoord. (Soms kan de bindterm uit meer dan één woord bestaan, bijv. een voorzetsel en een vragend of betrekkelijk woord, zoals *met wie*.) Een dergelijk verbindend element staat in de bijzin aan het absolute zinsbegin. Dat wil zeggen dat daar in die bijzin zelf niets meer voor kan komen. De persoonsvorm vormt samen met alle andere werkwoordelijke elementen in zo'n bijzin de tweede pool. Omdat die persoonsvorm in dergelijke Nederlandse bijzinnen achteraan staat, noemen we hem in tegenstelling tot de voor-pv de *ACHTER-PV*. Naar dit onderscheid wordt in het vervolg gesproken over zinnen met voor-pv en zinnen met achter-pv. Op grond van de twee plaatsingsmogelijkheden van de voor-pv kunnen verder twee hoofdtypes van zinnen onderscheiden worden. Zie hiervoor 22·2.

925

De twee polen zijn dus te omschrijven als twee abstracte vaste plaatsen die in een concrete zin opgevuld worden (in het geval van de tweede pool opgevuld kunnen worden) door werkwoordelijke elementen en/of bindtermen. Wat hiervoor gezegd werd over die beide vaste polen kan samengevat worden in schema A.

Schema A

	<i>1e pool</i>		<i>2e pool</i>
Z'n broer	drinkt	graag een glas bier.	
Z'n broer	heeft	altijd al graag een glas bier	gedronken.
	Heb	jij dat bericht	gelezen?
(...)	dat	hij zowat overal ter wereld als een autoriteit	beschouwd wordt.

Als er geen concrete pool aanwezig is, zoals in de eerste voorbeeldzin in het schema, blijft het vakje van die pool in het schema leeg.

Interne volgordekwesties van de tweede pool, zoals de plaatsing van de achter-pv t.o.v. een voltooid deelwoord (bijv. ...*beschouwd wordt/wordt beschouwd*), of de plaatsing van *te* + infinitief t.o.v. een achter-pv en een infinitief (bijv. ...*zal zijn te verbeteren/te verbeteren zal zijn*), worden in 8·6·6 596 behandeld.

De plaats van de andere zinsdelen in de zin kan nu aangegeven worden door van de twee vaste polen uit te gaan. De andere zinsdelen staan namelijk vóór de eerste pool, tussen de beide polen in of achter de tweede pool (zie schema A). Eerst worden de verderop gehanteerde abstracte plaatsen – de vakjes in het schema – toegelicht aan de hand van die twee polen. Een gedetailleerde beschrijving van de woordvolgorde, anders gezegd het invullen van het schema, volgt in de paragrafen 22·3 e.v. We maken voorts nog de afspraak dat we de beide polen voortaan, waar het bij de uiteenzetting wenselijk is, tussen schuine streepjes plaatsen, die corresponderen met de grenzen van de vakjes uit het schema. In de zin 936

(1) *Z'n broer /heeft/ altijd al graag een glas bier /gedronken./*

is de voor-pv het tweede zinsdeel. Vóór die pv komt nog een zinsdeel, in dit geval het onderwerp. Dit is slechts één van de vele mogelijkheden. In de praktijk blijkt het onderwerp lang niet altijd eerste zinsdeel te zijn. Ieder ander zinsdeel kan vooraan staan. Dit kan bijvoorbeeld te maken hebben met de geringe informatieve waarde van dat zinsdeel. Het zinsdeel vóór de voor-pv staat op de EERSTE ZINSPLAATS.

Aan de andere kant van de zin kunnen direct achter de tweede pool een zinsdeelstuk en/of één of meer zinsdelen staan. Voorbeelden van een achterop staand zinsdeelstuk en een zinsdeel zijn respectievelijk te vinden in de zinnen (4a) en (5a).

(4) */Heb/ jij dat boek over de revolutie van 1917 /gelezen?/*

(4a) */Heb/ jij dat boek /gelezen/ over de revolutie van 1917?*

(5) *Hij /zou/ zich steeds weer tegen een dergelijk voorstel /verzetten./*

(5a) *Hij /zou/ zich steeds weer /verzetten/ tegen een dergelijk voorstel.*

In zin (4a) staat de nabepaling *over de revolutie van 1917* van de substantiefgroep *dat boek* die kern van het lijdend voorwerp is achter de tweede pool en in zin (5a) het voorzetselvoorwerp *tegen een dergelijk voorstel*. Zulke elementen staan op de LAATSTE ZINSPLAATS in het schema. De plaats tussen de twee polen, die a.h.w. door de 'tang' omsloten is, noemen we MIDDENSTUK. In zin (4a) staan zowel het onderwerp (*jij*) als de kern van het lijdend voorwerp (*dat boek*) in het middenstuk.

Schema A is nu met deze gegevens te vervolledigen tot schema B.

Schema B

	<i>eerste zinsplaats</i>	<i>1e pool</i>	<i>middenstuk</i>	<i>2e pool</i>	<i>laatste zinsplaats</i>
	Heb		jij dat boek	gelezen	over de revolutie van 1917?
Hij	zou		zich steeds weer	verzetten	tegen een dergelijk voorstel.

Als de pv zelf concreet eerste zinsdeel is, zoals in de eerste zin in het schema, dan blijft de abstracte eerste zinsplaats onbezet en is het eerste vakje leeg. Het is ten slotte mogelijk dat vóór de eerste zinsplaats of achter de laatste zinsplaats nog elementen voorkomen. Deze staan respectievelijk in de AANLOOP en de UITLOOP. Dit kan verduidelijkt worden als de voorbeelden (1) en (5a) (hier herhaald) vervangen worden door (1a) en (5b).

- (1) Z'n broer /heeft/ altijd al graag een glas bier /gedronken./
- (1a) Z'n broer, die /heeft/ altijd al graag een glas bier /gedronken./
- (5a) Hij /zou/ zich steeds weer /verzetten/ tegen een dergelijk voorstel.
- (5b) Hij /zou/ zich steeds weer /verzetten/ tegen een dergelijk voorstel, die kerel.

De bedoelde elementen zelf noemen we ook aanloop respectievelijk uitloop: *z'n broer* vormt de aanloop van zin (1a), *die kerel* de uitloop van zin (5b). Met deze elementen kan het zinsschema uitgebreid worden tot schema c.

Schema c

<i>aanloop</i>	<i>eerste zinsplaats</i>	<i>1e pool</i>	<i>middenstuk</i>	<i>2e pool</i>	<i>laatste zinsplaats</i>	<i>uitloop</i>
Z'n broer,	die	heeft	altijd al graag een glas bier	gedronken.		
	Hij	zou	zich steeds weer	verzetten	tegen een dergelijk voorstel,	die kerel.

Schema D ten slotte is het *abstracte* schema waarvan bij de gedetailleerder beschrijving in 22·3 e.v. uitgegaan zal worden, en waarin zowel zinnen met 936 voor-pv als zinnen met achter-pv opgenomen zijn – het is meteen de basis voor een onderscheid in zinstypes (voorlopig aangeduid als type 1a, 1b, 2).

Schema D

	1e pool			2e pool			
type 1a	aanloop	eerste zinsplaats	voor-pv	middenstuk	(overige ww.-vormen)	laatste zinsplaats	uitloop
type 1b							
type 2			bindterm	alle ww.-vormen			

De haakjes bij de tweede pool in zinnen met voor-pv betekenen dat deze pool niet bezet hoeft te zijn. Het vakje van deze plaats kan m.a.w. leeg blijven, net zoals ook de meeste andere abstracte plaatsen niet altijd allemaal tegelijk concreet gevuld hoeven te zijn. Gemakshalve wordt bij de beschrijving zoveel mogelijk uitgegaan van zinnen met twee gerealiseerde polen. Immers, als er concreet geen 2e pool aan te wijzen is, bezetten de elementen in de zin precies dezelfde plaats als wanneer die 2e pool wel aan te wijzen was. Het gearceerde gedeelte duidt aan dat de eerste zinsplaats nooit gerealiseerd is als de voor-pv eerste zinsdeel is (type 1b), en dat bij zinnen met achter-pv (type 2) afgezien van een aantal uitzonderingen (zie 22.4.1) 969 zowel de eerste zinsplaats als ook de aanloop ontbreekt.

Tot slot van deze paragraaf volgt nog een reeks voorbeelden van concretisering van het schema (zie schema E). Men moet goed voor ogen houden dat eventuele lege plaatsen er in concrete zinnen niet zijn, maar enkel als leeg vakje in het abstracte schema voorkomen. Concrete zinnen zijn niet 'onaf'. De voorbeelden illustreren hoe de woordvolgorde van zeer verscheiden zinnen in termen van één abstract schema beschreven kan worden. Ze zijn gegroepeerd volgens het vormtype. Enige toelichting m.b.t. samengestelde zinnen is hierbij gewenst. In de laatste zinnen van type 1b bijvoorbeeld staan respectievelijk een *als*-zin en een betrekkelijke bijzin als geheel op één plaats, nl. op de laatste zinsplaats. Bij type 2 worden deze afhankelijke zinnen op hun beurt in schema E uitgezet. De rompzin wordt nu tussen ronde haakjes geplaatst, die aangeven dat die nu niets ter zake doet. Deze aanduiding wordt ook in de rest van dit hoofdstuk gebruikt.

Schema E

<i>aanloop</i>	<i>eerste zinsplaats</i>	<i>1e pool</i>	<i>middenstuk</i>	<i>2e pool</i>	<i>laatste zinsplaats</i>	<i>uitloop</i>
Gisteren,	Dat	vertelde	Maarten me gisteren.	verteld	over de boze wolf.	
	toen	heeft	Maarten me een verhaal			
	Ellis haar man	is	leerling-drukker.			
	Henk, z'n broer,	is	steeds weer ziek.			
Als het zou regenen,	dan	komen	we niet.			
	Waaraan	heb	ik dat dan wel	te danken?		
	Wanneer precies	willen	ze naar huis	gaan	volgende week?	
Morgen,		kan	hij dan	komen?		
Zo'n privé-rekening,		kan	ik die nu ook	gebruiken	om mijn studietoelage te ontvangen?	

type 1a

	Je								
	Die jongen die we verwacht hadden, hè,	zult is	ze meer water toch niet	moeten geven komen opdagen	voortaan, gisteren,	die planten. de sufferd.			
		Zwijg! Hou Beseft Had is Zou Zijn Wil Hadden	je mond! hij dat dan niet? jij maar je best Peggy dan niet jarig? jij d'r even op die zinnen je ons met rust jullie het verhaal al						
Op 6 april,				gedaan!		op dat kind?			
				willen letten, gegroepeerd laten gehoord	volgens het vormtype? als we aan het werken zijn? dat Jan gisteren opdiste?				

type 1 b

	<i>1e pool</i>	<i>middenstuk</i>	<i>2e pool</i>	<i>laatste zinsplaats</i>	<i>uitloop</i>
type 2	als	we	aan het werken zijn?		
(Hadden jullie het verhaal al gehoord)	dat	Jan gisteren	opdiste?		
(Hij moest niets hebben van die jongen)	omdat	die hem al een paar keer	belazerd had.		
	Dat	je zoiets	kunt zeggen!		
	Voor	hij eraan	begon,		(dronk hij wat melk.)
	Wie	je het ook	vraagt,		(niemand kan je helpen.)
	bij welk hoofdstuk	ze	moest beginnen	in dat boek.	
(Ze durfde hem niet te vragen)	waarmee	je het	kunt doen?		
(Weet iemand van jullie)	die	nu het woord*	gaat nemen?		
(Ken jij die man)	(om)	dat niet meer	te doen.		
(Ik zal hem vragen)					

22·2

Indeling in zinstypes

Uit subparagraaf 22·1·2 is gebleken dat op grond van de plaats van de 917
persoonsvorm een eerste indeling in types van zinnen gemaakt kan worden.
We onderscheiden zinnen met voor-pv (type 1) en zinnen met achter-pv
(type 2). Naargelang van de plaatsingsmogelijkheden vooraan in de zin van
de voor-pv kan type 1 verder onderverdeeld worden in zinnen met de voor-
pv als tweede zinsdeel (type 1a) en zinnen met de voor-pv als eerste zinsdeel
(type 1b). Deze twee subtypes hebben respectievelijk de vorm als van een
mededelende zin, bijv. (1) en de vorm als van een ja/nee-vraag, bijv. (2).

- (1) Binnenkort zal Mark nog wel eens langslopen. (type 1a)
(2) Is ze met de auto gekomen? (type 1b)

In dergelijke zinnen is de voor-pv de eerste pool.

Zinnen met achter-pv onderscheiden zich van die met voor-pv doordat
vóór de eerste pool, de bindterm, niets kan staan. Dit betekent dus dat
zinnen met achter-pv, afgezien van enkele speciale gevallen, geen aanloop
kunnen hebben. Een voorbeeld van type 2 is de afhankelijke *dat*-zin in (3).

- (3) (Ze is bang) dat ze met die nieuwe baan erg weinig vakantie zal
hebben.

Alleen in de spreektaal is een aanloop mogelijk, bijvoorbeeld *die jongen* in zin
(4). Zulke zinnen worden besproken in 22·4·1. 969

- (4) Die jongen, dat die gek is, (dat heb ik altijd al gezegd.) <spreektaal>

Voor het overige blijven de volgordemogelijkheden bij de drie types in
principe identiek. Hieronder wordt uiteengezet hoe elk van deze types er uit
kan zien.

22·2·1

Type 1a: voor-pv (vorm als van een mededelende zin)

De voor-pv is *tweede zinsdeel*. Hierbij zijn hoofdzinnen en bijzinnen te
onderscheiden.

1 Hoofdzinnen

Er zijn hoofdzinnen met een niet-vast eerste element en hoofdzinnen met
een vast eerste element. De volgende zinnen hebben geen vast eerste
element:

- mededelende zinnen, bijv.

Al vier jaar *studeerde* Francine in Gent.
 Gisteravond *heeft* hij eindelijk z'n ongelijk toegegeven.
 Die Frank *vond* ze toch maar een rare kerel.
 Hij *maakte* de groente schoon.

- vragen waarop het antwoord gesuggereerd wordt (zie 23·2·3·1), zoals bijv. 1062

Wim *gaat* dus niet mee met jullie?
 U *spreekt* (toch) Duits (, niet)?
 Hij *komt* morgenavond toch niet (, hè)?
 Jij *hebt* het zeker niet gedaan (, hè)?

Deze zinnen zijn een speciaal soort ja/nee-vragen. Ja/nee-vragen behoren normaal tot type 1b (zie 22·2·2). 929

- wenszinnen met de conjunctief presens, van het type:

Het *ga* je goed.
 Het *zij* zo.

De volgende zinnen hebben wel een vast eerste element:

- vraagwoordvragen, bijv.

Hoe *moet* je die spraakkunst gebruiken?
 Wat voor weer *is* het?
 Wanneer *komt* je vriendin?
 Waarom *heb* je me dat niet eerder verteld?
 Wie *heeft* dat gedaan?
 Met welke trein *wilde* oma vertrekken?

Zoals het laatste voorbeeld laat zien, kan het vragende element ook uit meer dan één woord bestaan. De term 'vraagwoordvraag' is dan ook een abstractie. Tot dit vormtype zijn ook zgn. retorische vragen te rekenen (zie 23·2·2). 1062
 Voorbeelden:

Wie *doet* zoiets nu?
 Wie *houdt* er niet van de natuur?

Zie ook type 1b (zie 22·2·2). 929

- uitroepende zinnen die met een uitroepend voornaamwoord beginnen, bijv.

Wat *heeft* hij het keurig voor mekaar gebracht!
 Wat *is* het hier weer drukkend!

Vergelijk verder ook met type 1b (zie 22·2·2) en type 2 (zie 22·2·3). 929, 931

II Bijzinnen

Hoewel de volgorde van type 1a bij uitstek een hoofdzinsvolgorde is, komen toch ook een aantal bijzinnen (of: afhankelijke zinnen) van dit type voor:

- toegevende zinnen zonder voegwoord, van het type:

Hij *mag* dan nog zo knap zijn, (van lesgeven heeft hij niet veel kaas gegeten.)

Ze *kan* vertellen wat ze wil, (geloven zullen we haar toch niet.)

Het zijn vooral toegevende zinnen met *mogen* of *kunnen*, al dan niet vergezeld van een modale bepaling als *dan nog*, enz.

- toegevende zinnen die met (*ook*) *al* beginnen, bijv.

(Hij zal niet komen,) ook al *heeft* hij tijd.

Al *werkt* ze nog zo hard, (je zus kan niet slagen.)

- vergelijkende zinnen met *als* i.p.v. *alsof*; vergelijk bijv. de volgende zinnen:

(5) (Hij staarde mij aan) alsof hij me niet begreep. (type 2)

(5a) (Hij staarde mij aan) als *begreep* hij me niet. (type 1a)

Volgens type 1a worden ook de *of*-zinnen in balansschikking gevormd, bijv.

(Frank twijfelde er niet aan) (of) ze *zouden* hem tot voorzitter benoemen.

(Nauwelijks had hij dat gezegd) (of) de hele zaal *barstte* in boegeroep uit.

(Het scheelde weinig) (of) de docent *had* die grammatica gekocht.

Dergelijke zinnen volgen steeds na een zin met een ontkennend element (*niet*, *nooit*, *nauwelijks*, enz.), ze kunnen niet vooropgeplaatst worden, en beginnen altijd met het voegwoord *of*. (Vergelijk verder 10·3·1·3.)

647

Opmerking—Regionaal komen in de spreektaal ook wel bijzinnen van graadaanduidend gevolg (*zo...*, *dat...*) met een voor-pv voor, bijv.

(Het heeft zo hard geregend) *dat* de straten *staan* hier blank. <regionaal, spreektaal>

Men kan hierin een overgang zien van een bijzin van type 2 naar een hoofdzin van type 1a, waarin *de straten* als eerste zinsdeel fungeert. Het betreft dan een 'hervatting', enigszins vergelijkbaar met sommige in 22·2·4 beschreven constructies. —

934

Een paar bijzondere gevallen moeten nog vermeld worden. Gewoonlijk zijn nevenschikte bijzinnen allebei van het type 2 (zinnen met achter-pv) (zie 22·2·3). Bij conditionele zinnen echter *kan* de tweede van het type 1a (voor-pv als tweede zinsdeel) zijn, als het onderschikkend voegwoord *als* of *indien* niet herhaald wordt. Vergelijk bijv.

931

- (6) Als je hiermee klaar bent en als je nog wat tijd over hebt,
 (zou je dit dan voor me willen inpakken?) (type 2)
- (6a) (Als je hiermee klaar bent) (en) je *hebt* nog wat tijd over,
 (zou je dit dan voor me willen inpakken?) (type 1a)

Ook onderwerps- en voorwerpszinnen kunnen, met weglating van het onderschikkend voegwoord, tot het type 1a behoren. De bijzin krijgt dan meer nadruk. Vergelijk bijv. de zinnen met een onderwerpszin:

- (7) (Het valt niet te ontkennen) dat Lutgart erg haar best
 gedaan heeft. (type 2)
- (7a) (Het valt niet te ontkennen:) Lutgart *heeft* erg haar best
 gedaan. (type 1a)
- (8) (Het spijt me) dat ik niets voor u kan doen. (type 2)
- (8a) (Het spijt me:) ik *kan* niets voor u doen. (type 1a)

Een voorbeeld met een voorwerpszin:

- (9) (U zult zien) dat dat niet zo moeilijk is. (type 2)
- (9a) (U zult zien:) dat *is* niet zo moeilijk. (type 1a)

Hiermee te vergelijken zijn gevallen van zgn. semi-directe rede, bijv. (*Paul vertelde:*) *hij had nog nooit zo van een concert genoten.*

Voorwerpszinnen in de directe rede ten slotte kunnen natuurlijk volgens het type 1a gevormd worden naargelang het mededelende zinnen, vraagwoordvragen, enz. zijn. Voorbeelden:

‘We *kunnen* niet vroeger komen’, (zeiden ze.)
 (Voor de tweede keer vroeg de onderwijzer:) ‘Wie *heeft* die ruit
 ingegooid?’

In gesproken taal komen verder ook zinnen voor, ingeleid met (*al*)*hoewel* of *ofschoon*, die de volgorde hebben van een hoofdzin. De hoofdzinsvolgorde is alleen mogelijk wanneer de bijzin op de hoofdzin volgt:

Het is erg slecht met hem, ofschoon – volgens de dokter *is* er een
 redelijke kans dat hij het haalt.
 Ik ben niet erg geneigd hem te geloven, hoewel – je *kunt* natuurlijk
 nooit weten.

Na *ofschoon* of (*al*)*hoewel* volgt een pauze. Deze woorden krijgen een stijgende toon aan het eind. Daarna wordt de zin afgebroken (in de voorbeelden aangegeven door een gedachtenstreepje). De bijzin die volgt betekent een afzwakking van het in de hoofdzin gestelde. Eigenlijk is hier geen sprake meer van één zin. Vergelijk ook type 2.

22 · 2 · 2

Type 1b: voor-pv (vorm als van een ja/nee-vraag)

De voor-pv is *eerste zinsdeel*. Ook hier kunnen weer hoofdzinnen en bijzinnen onderscheiden worden.

1 *Hoofdzinnen*

- ja/nee-vragen, bijv.

Komt hij morgen eten?
Heb jij die prachtige dahlia's zelf gekweekt?
Begrijp je nu waarom?
Vond Kristel die bami werkelijk zo lekker?

Hiertoe behoren formeel ook retorische vragen (zie 23·2·2), zoals:

1062

Is niet de toekomst aan de jeugd?

Zie ook type 1a.

- wenszinnen met een conjunctief presens of met een imperfectum, van het type:

Leve de vierdaagse werkweek!
Moge deze dag nog lang in je herinnering bewaard blijven!
Wist ik het maar!
Kon ik toch maar wat vaker tot elf uur uitslapen!

Vergelijk ook type 1a

- imperatiefzinnen, bijv.

Zanik niet zo!
Eet je bord leeg, (Frits, en) *hou* op met tegen de tafelpoot te schoppen.

Hierbij sluiten zich vaste combinaties met *moeten* aan, ter omschrijving van een imperatief, bijv.

Moet je horen (wat mij is overkomen!) (= 'Hoor eens')
Moet je eens kijken! (= 'Kijk eens')

- aansporende zinnen e.d. met *laten* (zie 8·6·3·10/IIIB), bijv.

567

Laten we daar nu maar liever over zwijgen!
Laat ons zingen en springen!
Laat hij maar oppassen.
Laat het nu net beginnen te gieten!

- uitroepende zinnen, zoals:

Heb je nou ooit!
Doe ze dat maar eens na!
Kijk hij/hem eens lopen!

Zinnen als het eerste voorbeeld sluiten nauw aan bij ja/nee-vragen, zinnen als de twee volgende bij imperatiefzinnen. Zie voor uitroepende zinnen ook bij de types 1a en 2. Een constructie als de laatste wordt behandeld in 8·6·3·9.

563

II *Bijzinnen*

Evenals type 1a is type 1b vooral een hoofdzinstype. Ook sommige bijzinnen (of: afhankelijke zinnen) hebben deze volgorde:

- bijzinnen van veronderstelling en voorwaarde zonder voegwoord, van de types:

Mocht je tien uur te vroeg vinden, (dan wil ik ook wel om half elf vertrekken.)
Leest hij het boek niet, (dan moet hij het maar gauw terugbezorgen.)
Had hij maar naar ons geluisterd, (dan zou hij zich nu niet in een lastig parket bevinden.)

Voor dergelijke bijzinnen met *mogen*, en regionaal met *moeten*, zie men 8·6·3·5/1. Voor oneigenlijke nevenschikkingen waarvan het eerste lid een zin met voorwaardelijke functie is, zie men 26·1·1·1 en 26·2·1·1.

545

1147, 115

- toegeevende zinnen zonder voegwoord, als bijv.

Was de reclame groot, (toch bleef het succes maar klein.)
Gedroeg hij zich in het begin nogal verlegen, (gaandeweg ontpopte de jongen zich als een echte deugniet.)
Doe dan maar je best, (je wordt toch niet geloofd.)
Laat hij nog zo hard werken, (hij haalt het niet.)

Verwant hiermee zijn zinnen die een (meestal temporele) tegenstelling uitdrukken, zoals bijv.

Waren er vroeger nog veel bossen, (nu zijn het er beduidend minder.)

- bijzinnen met diverse betekenissen, voorkomend in de spreektaal, zoals:

Smeer ik een keer boterhammen, (eet je ze niet op!) <spreektaal>
Heeft-ie eindelijk een baan, (komt-ie niet opdagen!) <spreektaal>
Kom ik gisteren in de stad, (wie zie ik daar?) <spreektaal>

Dergelijke bijzinnen zijn kenmerkend voor een levendige verteltrant.

De meeste hier vermelde bijzinnen worden door komma-intonatie afgescheiden van de erop volgende zin, waar ze afhankelijk van zijn.

De volgorde van type 1b komt ten slotte ook voor in een drietal speciale gevallen. De meest elementaire vorm van een afhankelijke zin met hoofdzinsvolgorde is een voorwerpszin in de directe rede, zoals de imperatiefzin en de ja/nee-vraag in respectievelijk de voorbeelden:

(Hij snauwde:) 'Eet je bord leeg!
(Toen zei ze:) 'Begrijp je nu waarom?'

Ja/nee-vragen in de semi-directe rede hebben dezelfde woordschikking als onafhankelijke ja/nee-vragen: (*Piet vroeg zich af:*) *had hij Marina misschien beter op kunnen bellen?*

Soortgelijke gevallen doen zich voor bij het type onderwerps- en voorwerpszinnen met hoofdzinsvolgorde dat gebruikt kan worden als stilistische variant van *of*-zinnen. Vergelijk bijv.

- (10) (Het probleem is) of je zoiets überhaupt wel kunt doen. (type 2)
(10a) (Het probleem is:) *kun* je zoiets überhaupt wel doen? (type 1b)
(11) (Hij was er niet zeker van) of ze hem wel mocht. (type 2)
(11a) (Hij was er niet zeker van:) *mocht* ze hem wel? (type 1b)

Tot type 1b behoren ook tussenzinnetjes zoals *zei hij, vroeg ze, schijnt het* enz., ingelast tussen een al dan niet letterlijke aanhaling van iemands woorden:

(Gisteren,) zei hij, (was de gekste dag van zijn leven geweest.)
(‘Wie,’) vroeg tante zonder veel hoop, (‘lust er nog een stuk cake?’)

Opmerking—Echte tussenzinnen die niet in directe grammaticale relatie staan tot de zin waar ze tussengevoegd worden en daarom tussen gedachtenstrepen geplaatst worden, kunnen uiteraard tot beide types (1a, 1b) behoren, naargelang het mededelingen, vragen, enz. zijn. Voorbeelden hiervan:

(Hij zei) – maar ik geloof niet dat hij erg goed geïnformeerd was –
(dat de directie besloten had vijfhonderd man af te danken.)
(Wat mij betreft) – maar wie ben ik! – (kunnen ze beter dat hele examen afschaffen.)
(Frans) – of was het Gerrit? – (heeft me verteld dat jij van plan was om naar Taiwan uit te wijken.)—

22 · 2 · 3

Type 2: achter-pv

Tot type 2 behoren de meeste bijzinnen, maar ook enkele hoofdzinnen.

1 Bijzinnen

Bijzinnen met achter-pv worden altijd ingeleid door een *bindterm*. Naargelang van de bindterm kunnen we onderscheiden:

- bijzinnen die ingeleid worden door een onderschikkend voegwoord, bijv.

Zodra dit werkstuk af *is*, (neem ik een paar dagen vakantie.)
 (Liesbeth wil graag weten) of je die orchideeën ook zelf *kunt* kweken.
 (Belooft je) dat je het niet verder *zult* vertellen?
 (Loop toch nog eens langs) voor je *weggaat*.
 Terwijl Jan ijverig *studeert*, (ligt m'n broer liever naar de wolken te kijken.)

Hiertoe behoren niet de toegevendende zinnen die met (*ook*) *al* beginnen, de vergelijkende zinnen die met *als* beginnen i.p.v. met *alsof* en zinnen in balansschikking (met *of*). Zie 22·2·1. Daar worden ook enkele bijzondere 925 gevallen met de onderschikkende voegwoorden *hoewel* of *ofschoon* behandeld.

- bijzinnen die met een vragend element of een betrekkelijk voornaamwoord beginnen, zoals respectievelijk de voorbeelden:

(Ik kan me niet herinneren) wie me dat verteld *heeft*.
 (Weet jij soms) hoe dat ongeluk gebeurd *is*?
 (Wat vind hij van dat verhaaltje) dat Hans gisteren *opdiste*?
 (Het wapen) waarmee de moord gepleegd *is* (is nog niet gevonden.)

Zoals het laatste voorbeeld laat zien, komen in plaats van de genoemde bindwoorden in dezelfde functies, in dit geval als relativum, ook voornaamwoordelijke bijwoorden voor. Een bijzin kan eveneens door een 'generaliserend' onbepaald voornaamwoord ingeleid worden, bijv. *wie ook*:

Wie je het ook *vraagt*, (een antwoord krijg je niet.)

De zogenaamde beknopte bijzinnen hebben dezelfde woordvolgorde als de gewone bijzinnen met achter-pv, zij het dat er elementen ontbreken, waaronder altijd de persoonsvorm en soms het bindwoord *om*. (Wanneer dit bindwoord weggelaten kan worden, wordt aangegeven in 20·3·3.) Vergelijk 789 de volgende zinnen met achter-pv met hun beknopte pendanten:

- (12) Alvorens je zo'n belangrijke stap *zet*, (moet je alles goed overdacht hebben.) (bijzin met achter-pv)
 (12a) Alvorens zo'n belangrijke stap *te zetten*, (moet je alles goed overdacht hebben.) (beknopte bijzin)
 (13) (Ze droeg haar broertje op,) dat hij het speelgoed op *moest* ruimen. (bijzin met achter-pv)
 (13a) (Ze droeg haar broertje op,) (om) het speelgoed *op te ruimen*. (beknopte bijzin met facultatief bindwoord)

II Hoofdzinnen

Volgens het type met achter-pv worden ook enkele hoofdzinnen geconstrueerd. Het zijn met name een aantal zinnen die door *dat* of *of* ingeleid worden. De vorm van een *dat*-zin hebben:

- wenszinnen als bijv.

Dat het je goed *mag* gaan!
 Dat hij nu maar vlug *komt!* ‹regionaal›

Vergelijk de types 1a, 1b. In plaats van het laatste voorbeeld wordt in de standaardtaal gebruikt:

Als hij nu maar vlug *komt!*

- uitroepende zinnen die een emotie van de spreker (zoals verontwaardiging, geïrriteerdheid, teleurstelling en dergelijke meer) te kennen geven. Voorbeelden hiervan zijn:

Dat hij daar nú pas aan gedacht *heeft!*
 Dat je zoiets *kunt* zeggen!
 Dat hij dat allemaal maar verdragen *heeft!*
 (Hij verkeert al heel lang in moeilijkheden.) Dat hij daar nooit iets van *heeft* laten merken!

Hiermee te vergelijken zijn de typisch Nederlandse uitroepende constructies met een sterk beklemtoond woord of dito groep, gevolgd door een *dat*-zin, bijv.

Wárm dat het daar *was!*
 Líegen dat hij *doet!*
 Stómmeling dat je *bent!*

Deze laatste gevallen worden besproken in 23.2.

1061

De vorm van een *of*-zin hebben uitroepende zinnen van het volgende soort:

Óf zij het prettig *vindt* om naar Londen te gaan! (En of!) (= ‘ze vindt het prettig om ...’)
 Óf ik het *weet!* (= ‘ik weet het’)

Het voegwoord *of* wordt beklemtoond.

Dan zijn er nog samengestelde zinnen met als constructie *hoe* + vergrotende trap ..., *hoe* + vergrotende trap..., waarvan de beide leden, afhankelijke zin én rompzin, tot het type met achter-pv behoren. De eerste zin met *hoe* is altijd de bijzin. Deze afhankelijke zin is in de voorbeelden tussen haakjes geplaatst.

(Hoe ouder hij werd,) hoe gieriger hij ook *werd*. (= ‘naarmate hij ouder werd, werd hij ook gieriger.’)
 (Hoe langer ik erover denk,) hoe dwazer de hele onderneming me *voorkomt*. (= ‘naarmate ik er langer over denk, komt de ...’)

Deze samengestelde zinnen kunnen ook vergeleken worden met de analoge constructie *hoe* + vergrotende trap..., *des te* + vergrotende trap ...; het tweede gedeelte kan nu hoofdzinsvolgorde (type 1a met voor-pv) krijgen (vgl. 10·3·11), bijv.

663

(Hoe ouder hij werd,) (des te) gieriger *werd* hij ook. (type 1a)
(Hoe langer ik erover denk,) (des te) dwazer *komt* de hele onderneming me voor. (type 1a)

22 · 2 · 4

Overloop- en hervattingsconstructies

In de spreektaal komen veelvuldig, maar niet in alle delen van het taalgebied in dezelfde mate, constructies voor die op het eerste gezicht niet in het gewone zinsschema passen. Het betreft o.a. de types:

- (1) Als je televisie hebt, heb je om de haverklap heb je de Tweede Kamer zo in je kamer. <spreektaal>
- (2) Je kunt van elke sinaasappelkist kun je wel een nachtkastje maken. <spreektaal>
- (3) Dan kon je 's ochtend om half zeven moest je opstaan. <spreektaal>

Deze gevallen worden overloopconstructies genoemd. Ze kunnen beschreven worden aan de hand van het schema voor de woordvolgorde, met name door dit te recapituleren. In zin (1) bijvoorbeeld staat de bepaling *als je televisie hebt* op de eerste zinsplaats, gevolgd door de voor-pv *heb*, die de eerste pool vormt. De bepaling *om de haverklap*, die in het middenstuk staat, fungeert tegelijkertijd als 'overloop' naar een nieuwe zin, waarin deze bepaling nu op de eerste zinsplaats staat. Het overloopdeel moet in de beide zinnen dezelfde zinsdeelfunctie blijven vervullen. Persoonsvorm en onderwerp worden herhaald, met het onderwerp steeds achter de persoonsvorm.

Een analoge situatie doet zich voor in de zinnen (2) en (3). Het herhaalde gedeelte hoeft niet altijd woordelijk identiek te zijn, zoals zin (3) laat zien (*moest* i.p.v. *kon*).

Dergelijke constructies zijn frequent bij de weergave van iemands woorden in de directe rede, bijvoorbeeld als iets verteld wordt:

- (4) Toen zei die jongen nog tegen me: dat had ik niet van je verwacht, zegt-ie en ik zeg weer: nou, dan weet je 't nu, zei ik en (...) <spreektaal>

Iets verschillend van deze constructie zijn gevallen als in (5) en (6):

- (5) Geef *die kleine kinderen*, geef die es wat speelgoed. <spreektaal>
Geef je *die kleine kinderen*, geef je die es wat speelgoed? <spreektaal>
Je moet *die kleine kinderen*, je moet die es wat speelgoed geven. <spreektaal>
Je moet *die kleine kinderen*, die moet je es wat speelgoed geven. <spreektaal>

- (6) Is 't morgen is 't dan nog vroeg genoeg? <spreektaal>
 Gaat de knecht gaat die bij de baas in de kost? <spreektaal>

In deze voorbeeldzinnen is het geursiveerde gedeelte niet alleen element uit het middenstuk van de beginnende zin, maar tevens aanloop tot de 'hervatte' zin. Deze constructies kunnen daarom ter onderscheiding van overloopconstructies ook wel hervattingsconstructies genoemd worden. Het zinsdeel dat aanloop is, wordt door een verwijzwoord, nl. *die, dan* e.d., in de hervatting opgenomen. Vergelijk ook met 22·4.

969

De beide constructies kunnen nu voorgesteld worden als in schema F, waarin I staat voor overloopconstructies en II voor hervattingsconstructies.

Schema F

	<i>aanloop</i>	<i>eerste zinsplaats</i>	<i>1e pool</i>	<i>middenstuk</i>	<i>2e pool</i>
I		Je ...van elke sinaas- appelkist	kunt kun	van elke sinaasappelkist... je wel een nachtkastje	maken
II	..die kleine kinderen		Geef geef	die kleine kinderen... die es wat speelgoed.	

22·3 De eerste zinsplaats

22·3·1

Inleiding: wat kan op de eerste zinsplaats staan?

De omschrijving van het zinstype 1a als zinstype waar de voor-pv niet zelf het eerste zinsdeel is (zie 22·2), houdt in dat er noodzakelijk nog iets ⁹²⁵ onmiddellijk vóór die persoonsvorm staat. In de uiteenzetting over de opbouw van het zinsschema in 22·1·2 werd de plaats vlak vóór de voor-pv, ⁹¹⁷ maar na een eventuele aanloop, aangeduid als de eerste zinsplaats. We herhalen hier een gedeelte van schema D als D'.

Schema D'

		1e pool		2e pool			
type 1a	<i>aanloop</i>	EERSTE ZINSPLAATS	voor-pv -	<i>middenstuk</i>	(overige ww.-vormen)	<i>laatste zinsplaats</i>	<i>uitloop</i>

Uitgaand van de eerste pool in zinstype 1a kan de volgende algemene regel opgesteld worden: *op de eerste zinsplaats kan hooguit maar één zinsdeel staan*. Hierbij zien we voorlopig af van een aantal speciale gevallen die van deze eenzinsdeelsregel afwijken. Deze gevallen worden in 22·3·7 behandeld. De ⁹⁶⁵ formulering van de regel impliceert dat er in plaats van een heel zinsdeel ook een zinsdeelstuk of een deel van een zinsdeel vlak vóór de persoonsvorm kan staan, bijvoorbeeld van een substantiefgroep alles behalve de nabepaling. Geïllustreerd met voorbeelden:

- (1) *Die jongen die je daar ziet* moet je niet te erg vertrouwen.
 (1a) *Die jongen* moet je niet te erg vertrouwen *die je daar ziet*.

Een zin als (2), met twee zinsdelen op de eerste zinsplaats (*zijn beste vriend* en *gisteren*), is echter onmogelijk.

- (2) *Zijn beste vriend gisteren* kwam maar niet opdagen. <uitgesloten>

Staat er helemaal niets, en is de eerste zinsplaats dus onbezet, dan hebben we te maken met zinnen van het type 1b, met de voor-pv als eerste zinsdeel (zie 22·2·2).

Het zinsdeel op de eerste plaats van de zin kan het onderwerp zijn zoals in de zin *hij drinkt graag een glas bier*, maar dat hoeft niet noodzakelijk het

geval te zijn. In principe kan elk willekeurig zinsdeel vooraan staan, naargelang van de informatieve geleiding van de zin. Beperkingen en uitzonderingen worden verderop aangegeven.

Opmerking— Dat voorbeeldzinnen in de meeste grammatica's en taalkundige artikelen doorgaans wel met het onderwerp beginnen, is hierdoor te verklaren dat deze zinnen los van enige context gepresenteerd worden. —

In de eerste drie voorbeelden van de volgende reeks zijn respectievelijk een bijwoordelijke bepaling, een lijdend voorwerp en een meewerkend voorwerp eerste zinsdeel. In de reeks is het eerste zinsdeel telkens gecursiveerd.

Een maand of wat geleden was Geer in Groningen.

Dat kind heb ik gisteren niet gezien.

Jou vertel ik het lekker niet.

Misschien is ze morgen wel eens op tijd op d'r werk.

Dit boek hier lijkt me wel geschikt.

Gisteren bleven de prestaties van de meeste atleten echter ver beneden de maat.

Een bed stond er echter niet.

Een boek schrijven is niet zo eenvoudig.

Wie nog één woord zegt vliegt eruit.

Als je hiermee klaar bent mag je naar huis.

Het eerste zinsdeel kan bestaan uit een woord, een (woord)groep of een volledige afhankelijke zin (bijzin), in de laatste twee zinnen uit de rij hierboven bijvoorbeeld respectievelijk met de functie van onderwerp en tijdsbepaling. Bij de bespreking van de elementen op de eerste zinsplaats zal verder een onderscheid moeten worden gemaakt tussen de mogelijkheden in ongemarkeerde zinnen en die in gemarkeerde zinnen. (Voor de begrippen gemarkeerd en ongemarkeerd zie men de inleiding van dit hoofdstuk, deelparagraaf 22·1·1).

911

22 · 3 · 2

Bijzinnen die van de eerste zinsplaats uitgesloten zijn

In de vorige paragraaf werd aangegeven wat formeel zoal op de eerste zinsplaats voor kan komen. Daar hoorden ook bijzinnen bij. Niet alle soorten bijzinnen kunnen echter op de eerste plaats van de zin voorkomen. Met name de hieronder vermelde gevallen zijn van die eerste zinsplaats uitgesloten. Wat hun plaatsingsmogelijkheden betreft – aanloop, middenstuk, enz. – wordt men naar de respectieve paragrafen verwezen. De polen van de rompzin waar de bijzin van afhangt zijn aangegeven d.m.v. schuine streepjes (zie de inleiding, 22·1·2).

917

- a* Gevolgzinnen, waaronder die van graadaanduidend gevolg (o.a. met de constructie *zo* + (adjectief) + *dat*). Dergelijke zinnen staan steeds op de laatste zinsplaats, achter de tweede pool. Voorbeelden zijn:

Zijn verhalen /bleken/ nooit /te kloppen/, zodat uiteindelijk niemand hem nog au sérieux nam.

Hans /had/ tijdens de examens zijn been /gebroken/, *waardoor hij een heel jaar verloor.*

Toen /is/ in het stadje een epidemie /uitgebroken/, *met als gevolg dat ruim tweeduizend mensen stierven.*

Ik /was/ er zo moe en kriebelig van /geworden/, *dat ik er maar meteen mee ophield.*

- b Vergelijkende zinnen met *als*, *alsof*, (*net*) *of* die van het werkwoord uit de rompzin afhangen, en niet zonder meer weglaatbaar zijn, bijv.:

Hij /moet/ zich toch altijd /gedragen/ *als was hij beter dan de anderen.*

Je /moet/ nu niet /doen/ *alsof je niets gehoord hebt.*

(Ik vond) /dat/ ze er /uitzagen/ *alsof ze ziek waren.*

(Ik wou wel) /dat/ ze niet steeds /deed/ *of ze alles al wist.*

Deze zinnen moeten op de laatste zinsplaats staan. Als dergelijke vergelijkende zinnen echter betrekking hebben op de gehele rompzin, kunnen ze vooraan op de eerste zinsplaats staan of achteraan in de uitloop. Vergelijk het volgende paar voorbeelden:

(3) Cor /wil/ absoluut een paar dagen eerder /vertrekken/, *net of dat enig verschil maakt.*

(3a) *Net of dat enig verschil maakt* /wil/ Cor absoluut een paar dagen eerder /vertrekken./

Ook een vergelijkende zin met *alsof* als (weglaatbare) bijwoordelijke bepaling kan eerste zinsdeel zijn blijkens zin (4).

(4) *Alsof het een alleedaags karweitje was* /begon/ hij met de vrachtwagen die steile helling op /te rijden./

Vergelijkende zinnen die beginnen met *zoals* (in één woord geschreven), kunnen eveneens eerste zinsdeel zijn en bovendien ook aanloop of zinsdeel op de laatste zinsplaats, bijv. respectievelijk:

(5) *Zoals het klokje thuis tikt*, /tikt/ het nergens | |.

(5a) *Zoals het klokje thuis tikt*, zo /tikt/ het nergens | |.

(5b) Het klokje /tikt/ nergens | | *zoals het thuis tikt.*

In de constructie *zo* + (adjectief) + *als*-zin staat de *als*-zin altijd achter de tweede pool, tenzij de hele adjectiefgroep (in het nu volgende voorbeeld *zo leuk als ...*) ongesplitst vooraan staat. Vergelijk:

Het /is/ helaas niet zo leuk /geworden/ *als we gehoopt hadden.*

Zo leuk als we gehoopt hadden /is/ het helaas niet /geworden./

- c Toegeevende zinnen met (*ook*) *al*, bijv.

(6) Je zus /zakt/ steeds weer | |, *al is ze niet dom.*

Behalve de uitloopplaats heeft zo'n zin als plaatsingsmogelijkheden nog het middenstuk en de aanloop, bijv. respectievelijk de zinnen (6a) en (6b):

(6a) Je zus /zakt/, *al is ze niet dom*, toch steeds weer / /.

(6b) *Al is je zus niet dom*, ze /zakt/ toch steeds weer / /.

In het laatste geval kan de toegevende zin meteen gevolgd worden door het woord *toch*, dat een tegenstelling uitdrukt. *Toch* staat dan op de eerste zinsplaats in plaats van het onderwerp (*ze*). Vergelijk met (6b):

(6c) *Al is je zus niet dom*, toch /zakt/ ze steeds weer / /.

Een toegevende zin die door (*al*)*hoewel* of *ofschoon* ingeleid wordt, is gewoonlijk wel eerste zinsdeel:

Hoewel je zus niet dom is /zakt/ ze steeds weer / /.

Toegevende bijzinnen zonder voegwoord zijn uitgesloten als eerste zinsdeel. Ze kunnen enkel als aanloop voorkomen. Voorbeelden:

Hij mag dan nog zo knap zijn, van lesgeven /heeft/ hij niet veel kaas /gegeten./

Laat hij nog zo knap zijn, van lesgeven /heeft/ hij niet veel kaas /gegeten./

Was de reclame groot, toch /bleef/ het succes maar klein / /.

Zo ook soortgelijke zinnen die een (meestal temporele) tegenstelling uitdrukken:

Waren er vroeger veel bomen, nu /begint/ het landschap er vrij kaal uit /te zien./

d Bijzinnen van veronderstelling en voorwaarde zonder voegwoord kunnen geen eerste zinsdeel, maar alleen aanloop zijn, bijv.

Komt hij morgen niet, dan /moet/ hij het toch even /laten weten./

Had hij maar naar ons geluisterd, hij /zou/ nu niet zo in moeilijkheden /zitten./

Bijzinnen met de constructie *mocht* (regionaal *moest*...; zie 8·6·3·5/1) kunnen evenwel behalve aanloop ook deel van het middenstuk of zinsdeel van de laatste zinsplaats zijn, bijv. respectievelijk:

(7) *Mocht je tien uur te vroeg vinden*, dan /wil/ ik ook wel om half elf /vertrekken./

(7a) Ik /wil/, *mocht je tien uur te vroeg vinden*, ook wel om half elf /vertrekken./

(7b) Ik /wil/ook wel om half elf /vertrekken/, *mocht je tien uur te vroeg vinden*.

e *Dat-* en *of-*zinnen als voorzetselvoorwerp; ze staan steeds op de laatste zinsplaats, bijv.

(8) Jullie /kunnen/ erop /rekenen/ *dat we niet vóór vijf uur weggaan.*

(8') (Hij zei) /dat/ hij bang /was/ *dat hij het niet zou halen.*

of in de aanloop, bijv.

(8a) *Dat we niet vóór vijf uur weggaan,* daar /kunnen/ jullie op /rekenen./

(8'a) *Dat we het niet halen,* daar /ben/ ik bang voor /geworden./

f *Of-*zinnen als deel van de zgn. balansschikking volgen steeds op een hoofdzin die een ontkennend c.q. beperkend element bevat, bijv.

Je kunt die kerel niet tegenkomen of hij probeert je op een of andere manier in het ootje te nemen.

Nauwelijks had hij de deur achter haar horen dichtklappen of hij had al spijt van zijn boze uitval.

g Betrekkelijke bijzinnen moeten steeds op hun antecedent volgen. Natuurlijk kunnen ze sámen met hun antecedent op de eerste plaats van de zin verschijnen, bijv.

Het kind dat je daar ziet zitten /kan/nog altijd niet/ lezen of schrijven./

22 · 3 · 3

Een zinsdeel op de eerste zinsplaats in ongemarkeerde zinnen

22 · 3 · 3 · 1

Volgens het links-rechts-principe

Voor ongemarkeerde zinnen geldt het links-rechts-principe zoals dat in 22·1·1 beschreven werd: het element dat relatief het minst nieuwe informatie aanbrengt of anderszins als informatief minst belangrijk wordt voorgesteld, staat op de eerste zinsplaats. Het is daarom de plaats bij uitstek voor die elementen die op een of andere manier direct bij de context of bij een bepaalde situatie aansluiten. Zo hebben in het nu volgende stukje tekst uit een kranteartikel de gecursiveerde gedeelten, die telkens op de eerste zinsplaats staan, betrekking op iets wat al expliciet genoemd is in de voorafgaande zinnen.

(9) Vorige week voerde de Duitse Bondsdag een tamelijk nutteloos debat. *Het* ging over pogingen via een gezamenlijk onderwijsplan van Bond en deelstaten tot meer stroomlijning van onderwijsvormen in de bondsrepubliek te komen. *De deelstaten* hebben grote zeggenschap waar het de inrichting van het onderwijs betreft. *Het debat* was daarom zo nutteloos omdat het probleem van de 'Gesamtschule' meespeelde. *Die Gesamtschule*, zo lijkt het nu sterk, wordt als de partijen even de kans krijgen een thema bij de verkiezingen van volgend jaar.

Op deze wijze komen op de eerste zinsplaats bepaalde constituenten voor (zoals de gecursiveerde delen uit (9)), evenals specifiek onbepaalde en categoriale constituenten (zie onder A). Verder kunnen er elementen met een kaderscheppende functie staan (zie onder B) of zinsverbindende elementen (zie onder C). 946
947

A *Bepaalde, specifieke en categoriale constituenten*

Voor de begrippen bepaald, specifiek en categoriaal wordt men verwezen naar 3·1·2·1. Hoewel deze onderscheiding gewoonlijk alleen toegepast wordt op nominale constituenten, kan ze gemakkelijk uitgebreid worden tot voorzetselconstituenten met een nominale constituent als deel. We behandelen beide hier dan ook samen. De functie van deze constituenten (onderwerp, lijdend voorwerp, voorzetselvoorwerp, enz.) speelt in principe geen rol bij de mogelijkheden tot vooraanplaatsing. Zie voor voorzetselconstituenten ook 22·3·6/5. 113
962

1 Tot de *bepaalde constituenten* rekt men:

a verwijzende elementen; hiertoe behoren:

- zelfstandige aanwijzende voornaamwoorden en (woord)groepen die een bijvoeglijk gebruikt aanwijzend voornaamwoord bevatten (zie 4·6; vergelijk ook onder b), bijv. 215

(Vraag het aan Jan.) *Die* is meestal erg goed geïnformeerd.

(Heeft hij je z'n levensverhaal al verteld? Nee.) *Dat* zul je dan beslist nog wel eens te horen krijgen.

(Daar heb je de burgemeester.) *Die man* maakt hier al 20 jaar de dienst uit.

Dat boek waar je het over had wil ik nog wel eens lezen.

(bijschrift bij een foto:) *Met dit schip* bracht de de Britse hulporganisatie Oxfam hulpgoederen de Cambodjaanse haven Kompong Son binnen.

Met die opmerking van Carlo zat ze toch wel erg in d'r maag.

(...) *Van dergelijke speciale gevallen* zullen we hier in het vervolg afzien.

(Ze hadden een teken afgesproken. De meester blies op een fluitje.)

Op dat geluid stootte de hele school in een ogenblik het duin in.

- persoonlijke voornaamwoorden of constituenten die een persoonlijk voornaamwoord bevatten, bijv.

Je bent wel vroeg vandaag, zeg!

Ze rende in volle vaart de trappen af.

In ongemarkeerde zinnen treft men van persoonlijke voornaamwoorden in de functie van onderwerp op de eerste zinsplaats zowel volle als gereduceerde vormen aan. Alleen de gereduceerde onderwerpsvorm van *hij*, nl. *ie*, komt niet als eerste zinsdeel voor. Deze vorm staat wel in het middenstuk, na de persoonsvorm of de bindterm. Vergelijk bijvoorbeeld:

(10) *Hij* begreep er niets van.

(10a) *Ie* begreep er niets van. <uitgesloten>

(11) Nog steeds begreep-*ie* er niets van.

Gereduceerde niet-onderwerpsvormen van persoonlijke voornaamwoorden zijn uitgesloten op de eerste zinsplaats, met uitzondering van *me* in de verbinding *me dunkt* en voornaamwoorden in plaatsbepalingen. Vergelijk bijv.

Jou heb ik nog niet eerder ontmoet, dacht ik.
Hem was altijd voorgehouden dat je zoiets niet mocht doen.
Door haar is het plan mislukt.
Van mij krijgen ze met kerst altijd een versierde peperkoek.

maar:

Me dunkt dat hij daar wel wat eerder aan had kunnen denken.
Naast me/mij zat een klein jongetje.
Bij 'm/hem stond iemand te praten.

Voor meer voorbeelden i.v.m. de keuze tussen volle en gereduceerde vormen zie men 4·2·7.

173

Opmerking 1 — Een en ander impliceert niet dat de persoonlijke voornaamwoorden als deel van een voorzetselconstituent in andere posities in de zin altijd gereduceerd kunnen zijn of het hoeven te zijn. Zie verder bij het middenstuk. —

In plaats van *het* in de functie van een voorwerp wordt op de eerste zinsplaats het aanwijzend voornaamwoord *dat* gebruikt, dat geen nadruksaccent hoeft te krijgen. Vergelijk bijv.:

- (12) Het vinden ze beslist niet goed. <uitgesloten>
(12a) *Dat* vinden ze beslist niet goed.

- wederkerende voornaamwoorden; deze moeten de met *-zelf* versterkte vorm krijgen, bijv.

Met zichzelf zat hij heel vaak in de knoop.
Onszelf vergaten we mee te tellen.

Een uitzondering vormen weer plaatsbepalingen (vgl. hierboven):

Naast zich had hij een radio staan.

- b* substantiefgroepen met een bepaald lidwoord of een bezittelijk voornaamwoord als deel, of voorzetselconstituenten die zo'n substantiefgroep bevatten, bijv.

De president van Kenia is gisteren naar Zambia gegaan.
Onze huisarts is al drie weken afwezig.
Met twee van zijn neven ben ik vorige zomer op reis geweest.
(Pas op, of ik haal mijn vader! Doe maar.) *Van je vader* ben ik toch niet bang.

In ongemarkeerde zinnen treft men van het bezittelijk voornaamwoord de onbeklemtoonde vormen aan (vgl. 4·5·3):

200

Je vader laat vragen of je meteen naar huis kunt komen.
M'n/mijn broertje is verzot op Monopoly.

c eigennamen of constituenten die een eigennaam bevatten, bijv.

Nadia heeft besloten te stoppen met roken.
Oom Jan had lekkers voor de kinderen meegebracht.
Met Marie willen we absoluut niets meer te maken hebben.
Kees heb ik gisteren nog een brief geschreven.

Eigennamen referen heel duidelijk aan een bekende of bekend geachte en eventueel in het gesprek al genoemde persoon.

Bij de onder *a* genoemde elementen sluiten zich ook aanwijzende voornaamwoordelijke bijwoorden aan (zie 7·5), in al dan niet gesplitste vorm ³⁸² (bij splitsing staat alleen het eerste deel ervan op de eerste zinsplaats). Voorbeelden met respectievelijk een heel voornaamwoordelijk bijwoord en het eerste deel van zo'n voornaamwoordelijk bijwoord (*daaraan*) zijn:

(Men spreekt over een verhoging van de huurprijs.) *Daartegen* hebben we natuurlijk grote bezwaren.
(Hier heb je een lijst met argumenten tegen hun opvatting.) *Daar* kunnen we er nog een paar *aan* toevoegen.

Behalve dergelijke woorden komen als eerste zinsdeel ook diverse bijwoorden voor met een terugwijzende functie, zoals *daar*, *hier*, *toen*, *zo*. Voorbeelden:

(Probeer het eens met een mes.) *Zo* lukt het vast wel.
(Hoorde je die berichten uit Peking?) *Daar* gebeuren af en toe rare dingen.
(Dat was in 1880.) *Toen* hadden ze nog geen neutronenbom.

2 In tegenstelling tot bepaalde constituenten hebben *onbepaalde constituenten* als rol nieuwe (niet-bekende) gegevens in het gesprek of in de tekst in te voeren. Dergelijke communicatief belangrijke informatie staat normaal ergens achteraan (rechts) in de zin. Daarom komen onbepaalde constituenten, zoals substantieven zonder lidwoord of met het lidwoord *een*, en niet-collectiverende onbepaalde voornaamwoorden (bijv. *(n) iemand*, *(n) iets*) in ongemarkeerde zinnen niet of nauwelijks op de eerste zinsplaats voor, tenzij ze specifiek zijn (zie verderop). In de volgende zinnen is het eerste zinsdeel onbeklemtoond.

- (13) Een appel was hij aan het eten. <uitgesloten>
- (14) Boeken heeft de leraar mij gegeven. <uitgesloten>
- (15) Melk ligt op het aanrecht. <uitgesloten>
- (16) Iemand is aan de telefoon. <uitgesloten>

Opmerking 2—Collectiverende onbepaalde voornaamwoorden evenals het niet-collectiverende *men* (en equivalenten) als onderwerp komen daarentegen wel heel gewoon op de eerste zinsplaats voor. Het zijn bepaalde of categoriale constituenten (vgl. 4·1·2), bijv.

159

Iedereen bleek z'n huiswerk op tijd gemaakt te hebben.
Alles was tot in de puntjes geregeld.
Men denkt aan een verhoging van de produktie met 2% per kwartaal.—

Vooraf in journalistieke of literaire geschreven taal kunnen onbepaalde constituenten als onderwerp vlak vóór de voor-pv staan zonder speciaal beklemtoond te worden. Zo'n onderwerp kan een krantebericht openen, bijv.

Delen van een hoeveelheid diepvriesvis van in totaal 21 ton, die in Rotterdam werd gestolen, zijn teruggevonden in Brussel en Zeebrugge.
Een groep Nederlandse kankeronderzoekers heeft besloten niet deel te nemen aan het kankercongres dat in Argentinië wordt gehouden.
Een Brits soldaat werd zondag in Ulster gedood bij een explosie in een legerpost.
Een 21-jarige jongeman uit het Gelderse Bemmel heeft gisteravond zijn buurman door messteken om het leven gebracht.
Een Russisch officier liep klein en hopeloos gelijkmatig in de lichte motregen.

Het betreft meestal als *specifiek* op te vatten onbepaalde constituenten. Zo is er in de eerste voorbeeldzin sprake van een nader omschreven hoeveelheid vis uit Rotterdam en niet zomaar van een partij vis zonder meer. In de laatste zin, gedacht als onderdeel van een situatieschildering, kan men stellen dat de auteur een welbepaalde figuur in z'n hoofd heeft, die pas later aan de lezer bekend gemaakt zal worden. Vergelijkbare gevallen kunnen zich voordoen in een levendig verhaal, bij een snelle opeenvolging van gebeurtenissen, of in een bericht, bij een opsomming van verschillende feiten, resp. bijv.

- (17) (...) Plotseling klonken er voetstappen op het tuinpad. *Een hond* blafte. *Een stem* riep in het donker. Toen vielen er twee schoten.
- (18) (...) Het conflict binnen het bisschoppencollege is gedeeltelijk vervaagd doordat Rome op vele terreinen zijn wil heeft opgelegd. Aan het celibaat mag niet getornd worden. De taken van pastorale werkers moeten beperkt blijven. De seminaries komen onder curatele. *Een commissie*, waarin ook een curie-kardinaal zitting heeft, moet toezien op de getrouwe uitvoering van de synode-besluiten. De kerk van Nederland is onder permanente voogdij van Rome gesteld. (...)

Ook in de volgende gevallen hebben we met specifieke constituenten te maken:

- (19) *Iemand* heeft me verteld dat jij van plan bent naar Siberië te gaan.
- (20) *Sommige kinderen* spelen alweer op straat.
- (21) *Iemand* maakte de opmerking dat hij tamelijk indolent was.

In deze zinnen heeft de spreker een bepaald iemand resp. bepaalde kinderen op het oog. Hij laat dit voor de hoorder/lezer evenwel in het vage. Zin (20) bijvoorbeeld kan passen in een context waarin over een groep kinderen gesproken is, die een tijd ziek geweest zijn en dat voor een deel nog zijn. De zin betekent dan 'sommige van die kinderen spelen alweer op straat'.

De plaatsing in de zin van het plaatsonderwerp *er* kan nu beschouwd worden in het licht van wat over onbepaalde constituenten gezegd is. Als het getalsonderwerp van een zin uit een onbepaalde, niet-specifieke constituent bestaat en dus in de zin meer naar achteren komt, wordt het vooraf aangegeven door het onbeklemtoonde woord *er*, dat de plaats van het onderwerp als het ware opvult. *Er* kan in dat geval op de eerste zinsplaats komen. Vergelijk bijvoorbeeld zin (16) met zin (16a).

(16a) *Er* is iemand aan de telefoon.

Andere voorbeelden zijn:

Er is vanmorgen op de Oranjesingel een vreselijk ongeluk gebeurd.
Er zit weer een vlieg in de soep.

Voor de problematiek van het al dan niet optreden van het plaatsonderwerp *er* in samenhang met een onbepaalde constituent als getalsonderwerp in het algemeen zie men 21·2·1·3, en i.v.m. het onderwerp op de eerste zinsplaats met name de punten 1, 3 en 4b. 816

Opmerking 3— In bepaalde gevallen kan *er* ook voorkomen in zinnen met een bepaalde constituent als onderwerp. Zie hiervoor 21·2·1·3/2. — 817

Opmerking 4— *Er* staat altijd in het middenstuk als het bijwoord van plaats, partitief *er* of absoluut *er*, of eerste deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord is. Zie verderop, 22·5·5. In plaats hiervan kan wel het terugwijzende *daar* als eerste zinsdeel gebruikt worden – alleen bij partitief en absoluut *er* is dit uitgesloten. Vergelijk bijvoorbeeld: 984

- (i) Er hebben ze jarenlang een villaatje gehad. <uitgesloten>
- (ia) *Daar* hebben ze jarenlang een villaatje gehad.

Maar bij samenvallende van een van deze functies met de functie van plaatsonderwerp kan *er* als deel van een voornaamwoordelijk bijwoord wel weer vooraan staan, bijv.

- (ii) *Er* dient allereerst *op* gewezen te worden dat (...)
- (iii) *Er* zaten veel mensen in. —

3 Onbepaalde constituenten moeten onderscheiden worden van *categoriale constituenten*, die in dezelfde vorm als de onbepaalde kunnen optreden. (Dit onderscheid zal ook van belang blijken te zijn voor het middenstuk; zie aldaar.) Deze constituenten kunnen namelijk wél op de eerste zinsplaats van ongemarkeerde zinnen voorkomen, bijv. (vgl. met (13) t/m (16)):

Een appel moet je schillen voor je 'm opeet.
Een vrijgezel is ongehuwd.
Boeken wil hij niet lezen.
Vogels staan bij vrijwel iedere natuurliefhebber en natuurbeschermer erg in de belangstelling.
Melk is voedzaam.

De betekenis van deze zinnen is respectievelijk 'welke appel dan ook ...', 'welke vrijgezel ook ...', 'wat ook maar een boek is ...', 'de vogels in hun algemeenheid ...', 'de categorie melk ...'. In een soortgelijke betekenis lijkt ook een onbepaald voornaamwoord voorop te kunnen komen. Vergelijk de zinnen:

- (22) *Iemand* kan gehuwd of ongehuwd zijn.
- (22') *Een mens* kan gehuwd of ongehuwd zijn.

Iemand verwijst naar een categorie, namelijk de categorie mens.

Ten slotte zij er nog op gewezen dat 'onbepaalde voorzetselconstituenten' over het algemeen gemakkelijker vooraan kunnen staan dan nominale constituenten. Zie in verband hiermee B.

B *Plaats- en tijdsaanduidingen die een algemeen kader scheppen waarbinnen het in de zin uitgedrukte gebeurt*

Voorbeelden van plaatsaanduidingen met een kaderscheppende functie zijn:

In de omgeving van Gent vind je heel wat bloemkwekers.
Op de Filippijnen is het nu zomer.
In een klein dorpje in de Kempen heeft jarenlang een reus gewoond.

Tijdsaanduidingen zoals hier bedoeld kunnen een tijdstip aangeven, een volgorde in de tijd (voor, tijdens of na; bijv. met *daarna*, *vervolgens*, *vóór die tijd*, enz.) of een tijdsduur. Voorbeelden:

Gisteravond laat was er een erg leuk programma op de televisie.
Met Sinterklaas krijgen de kinderen snoepgoed.
Toen ze dat zei werd hij heel boos.
Een week geleden is Geer uit Groningen vertrokken. (Nu zit hij weer ijverig te typen.)

De volgende dag kwam de fee terug.
(Die werken verschenen tussen 1970 en 1978.) *Na 1978* heeft hij niets meer gepubliceerd.
Voor hij beseftte wat er gebeurde lag hij tegen de vlakke.
Gedurende de vergadering is Henk twee keer in slaap gevallen.
Tussen de middag bleef de medewerker op het bureau.

Hierbij sluiten zich ook een aantal frequentie-aanduidingen aan. Het zijn doorgaans vage, heel algemene aanduidingen zoals *vaak*, *soms*, *dikwijls*, enz., maar ook specifieke aanduidingen kunnen de eerste zinsplaats bezetten. Voorbeelden hiervan zijn respectievelijk:

Vaak wist ze 's avonds niet meer wie ze die dag zoal ontmoet had.
Soms liep hij een eindje met ons mee.
Drie keer per week bezocht Karel zijn zieke moeder.

Bijwoordelijke bepalingen zoals de hier bedoelde hoeven niet per se aan te sluiten bij iets wat al genoemd is in de context, maar ze kunnen dat wel doen. Zo kan de allereerste zin hierboven heel goed passen in een context waarin al over de omgeving van Gent gehandeld is. In zo'n geval kunnen natuurlijk ook allerlei andersoortige bijwoordelijke bepalingen de eerste zinsplaats bezetten, bijv.

Onder een staande ovatie verliet de secretaris-generaal het spreekgestoelte.
(Hij heeft erg veel belangstelling voor vrouwen.) *Om een vrouw* heeft hij z'n carrière afgebroken.
Ten bate van de vluchtelingen werd een grote collecte-actie opgezet.

c *Zinsverbindende elementen*

Hiertoe rekenen we de volgende categorieën:

- 1 Allerlei typisch 'rangschikkende' elementen die het begin of de voortgang van een opsomming of van een logische uiteenzetting aanduiden
Het zijn vooral: (*aller*)*eerst*, *in/op de eerste plaats*, *verder*, *voorts*, *dan*, *daarnaast*, *ten slotte*, paren als *enerzijds/anderzijds*, *aan de ene kant/aan de andere kant* en een reeks als *ten eerste/ten tweede* ... Voorbeelden:

Allereerst dient erop gewezen te worden dat ...
Enerzijds is het waanzinnig hoe die huurprijzen de hoogte ingaan,
anderzijds zal het kameraanbod wel niet stijgen als de overheid de prijzen gaat bevriezen.
Voorts geldt dat woordvolgorde en informatieve geleiding van een zin nauw samenhangen.

- 2 Een aantal voegwoordelijke bijwoorden zoals bijv. *dus*, *toch*, *bovendien*, *daarentegen*

Vergelijk ook verderop, 22·3·7. Een paar voorbeelden zijn:

965

(Hij is niet erg slim.) *Bovendien* is hij nog lui ook.

- (A Je krijgt Jansen als collega.)
 B *Dus* moet ik met die kerel gaan samenwerken?
 (We besloten voortaan in Arnhem te vergaderen.) *Nu* ligt Arnhem
 hemelsbreed niet zo héél ver van hier.
 (Hij zei dat ze ziek was.) *Nochtans* zag ze er gezond uit.

Sommige andere voegwoordelijke bijwoorden zoals *echter* en *immers* kunnen niet als eerste zinsdeel gebruikt worden:

- (Ze zijn wel degelijk doorgereden.) *Immers* heb ik het zelf gezien.
 <uitgesloten>
 (Hij zou nog opbellen.) *Echter* heeft hij zijn woord niet gehouden.
 <uitgesloten>

Deze beide categorieën leggen een verband tussen de zin zelf en een groter geheel (de context).

D *Verwisselbaarheid van de genoemde elementen*

Een andere mogelijkheid voor heel wat van de hierboven onder A, B en C vermelde elementen is plaatsing vooraan in het middenstuk (dus na de voor-pv). (Zie ook 22·5.) Als twee van dergelijke elementen samen in een zin 975 voorkomen, zijn ze meestal onderling verwisselbaar, waarbij het niet duidelijk is wat de implicaties voor de informatieve geleding van de zin zijn. Vergelijk met een aantal zinnen hierboven bijv.:

- ad A: *We* willen met Marie absoluut niets meer te maken hebben.
In volle vaart rende ze de trappen af.
 ad B: *De medewerker* bleef tussen de middag op het bureau.
 ad C: *Er* dient allereerst op gewezen te worden dat (...).
Hij is bovendien nog lui ook.

Toch komen persoonlijke voornaamwoorden en eigennamen als onderwerp bij voorkeur op de eerste zinsplaats van zinnen die een gesprek openen, bijv.

Ik ben gisteravond naar de koopavond geweest. Ik heb er Peggy gezien. Die vertelde me dat (...).
Kees komt vandaag niet. Hij heeft net opgebeld. Hij neemt een snipperdag. Er zou een timmerman komen ofzo. (...)

E *Bijzondere gevallen*

Tot slot van deze subparagraaf moeten nog gevallen uit gesproken taal vermeld worden waarbij een zinsdeel uit een afhankelijke voorwerpszin (of uit een nog meer ingebedde zin) naar de eerste zinsplaats van de rompzin gehaald wordt. Vergelijk:

- (23) Ze beweerden dat ze Kees gisteren nog een brief geschreven hebben.
 (23a) *Kees* beweerden ze dat ze gisteren nog een brief geschreven hebben.
 (24) Ik dacht dat je zei dat hij Suzanne niet wilde uitnodigen?
 (24a) *Suzanne* dacht ik dat je zei dat hij niet wilde uitnodigen?

Met haakjes kan de structuur van (24) als volgt weergegeven worden: *ik dacht (dat je zei (dat hij Suzanne niet wilde uitnodigen))*. In (24a) is het lijdend voorwerp uit de tweede, meer ingebedde *dat*-zin (nl. *Suzanne*) naar voren verplaatst. Het zinsdeel op de eerste zinsplaats functioneert dan, net als dat in enkelvoudige zinnen het geval is, in aansluiting bij een context of situatie als thema waarover in de rest van de zin iets meegegeeld wordt. Dergelijke vooropplaatsingen komen vooral voor bij vraagwoordvragen, bijv.

Wie dacht je dat ze voor dat feestje zouden uitnodigen?
Waarmee zei je dat je hoorde dat ze de dijk zouden afdichten?

22 · 3 · 3 · 2

Modale bepalingen

Op de eerste zinsplaats van ongemarkeerde zinnen kan men ook nog allerlei modale bijwoorden of uitdrukkingen aantreffen, zoals de gecursiveerde gedeelten in:

Waarschijnlijk heeft hij gisteren een ongeluk gehad.
Natuurlijk zou ik die artikelen eerst grondig door willen nemen.
Gelukkig zijn we nog op tijd kunnen vertrekken.
Naar mijn gevoel mogen ze daarmee ophouden.
Volgens hem had Ad dat niet mogen zeggen.

Van belang bij dit soort bepalingen is dat plaatsing vooraan onafhankelijk is van de informatieve geleiding van de zin zelf.

Dergelijke bepalingen kunnen de hele zin onder hun bereik hebben of een deel daarvan. (Voor de notie bereik zie men paragraaf 21·27 over de 894 ontkenning.) Toch heeft men de neiging de modale bepaling hoe dan ook alleen te betrekken op het informatief belangrijkste element, dat drager is van het hoofdaccent. In ongemarkeerde zinnen is dat een element rechts in de zin. In het eerste voorbeeld uit het rijtje hierboven ligt het accent op *een ongeluk*. Vergelijk daarmee:

Waarschijnlijk heeft hij dat ongeluk gisteren gehad.

waarin *gisteren*, dat het zinsaccent draagt, het informatief belangrijkste element uitmaakt. Alternatieve plaatsingsmogelijkheden voor de modale bepalingen (bijv. ondermeer vlak vóór *een ongeluk*, respectievelijk vóór *gisteren*) worden besproken in 22·5·8·2.

1005

22 · 3 · 4

Een zinsdeel op de eerste zinsplaats in gemarkeerde zinnen

22 · 3 · 4 · 1

Gemarkeerd tegenover ongemarkeerd

Diverse zinsdelen die in een bepaalde context of situatie voor de communicatie belangrijke informatie aanbrengen, kunnen speciaal gekenmerkt wor-

den doordat ze een nadruksaccent krijgen, dat in een aantal gevallen een contrastaccent kan zijn. Deze zinsdelen kunnen echter ook, met behoud van dat extra accent, op de eerste zinsplaats gezet worden. In het laatste geval spreken wij van gemarkeerde zinnen; een informatief belangrijk element staat links in de zin. Elementen die in ongemarkeerde zinnen op de eerste zinsplaats zouden staan, komen nu in het middenstuk terecht. De speciaal geaccentueerde zinsdelen zijn in de volgende voorbeeldzinnen gecursiveerd. Vergelijk de zinnen (25) en (26) respectievelijk met (25a) en (26a):

- (25) Ik ̀vertrek *pas mórgen* naar Spanje. <ongemarkeerd>
(25a) *Pas mórgen* vertrek ik naar Spanje. <gemarkeerd>
(26) (Ik heb iedereen al verteld wat er aan de hand is, maar) ik vertel het *jóu* lekker niet. <ongemarkeerd>
(26a) (...) *jóu* vertel ik het lekker niet. <gemarkeerd>

Zinnen met éénzelfde zinsdeel op de eerste zinsplaats kunnen zowel ongemarkeerd als gemarkeerd zijn, naargelang van de informatieve geleiding van de zin. Het volgende paar zinnen illustreert dit.

- (27) *Vlug* liep hij naar hús. <ongemarkeerd>
(28) *Vlúg* liep hij! <gemarkeerd>

Zo kunnen zinnen met elementen die men vooral in ongemarkeerde zinnen vooraan aantreft (zie 22.3.3) in een bepaalde context of situatie toch gemarkeerd zijn. Voorbeelden van gemarkeerde zinnen zijn verder nog: ⁹⁴⁰

(Wie heeft dat gedaan?) *Hij* heeft het gedaan, meneer.
(Aan wie van z'n vrienden had hij het toch ook weer laten zien?)
Aan Pául heeft hij het laten zien, dacht ik.
Een bóek over die periode kon de leraar mij niet geven, wel een tweetal artikelen.
Erg lekkere geréchten hebben ze daar in dat restaurant!
Natúúrlijk moet je je huiswerk maken!
Iemand moet het toch hebben gedaan!
Iéts zou ik er nog aan willen toevoegen, (namelijk ...).
Búreaucratie zou nog wel eens erger kunnen zijn dan áutocratie.

Het laatste voorbeeld illustreert dat niet alleen een zinsdeel of een stuk daarvan (bijv. *een bóek (over ...)*) maar ook een deel van een woord gecontrasteerd kan worden.

Een en ander impliceert niet dat het vooraangeplaatste element in alle gevallen iets onbekends aan moet brengen. Zo heeft het persoonlijk voornaamwoord in de eerste zin uit de reeks hierboven betrekking op een in de situatie identificeerbare persoon. In het nu volgende voorbeeld wijst het gebruik van het bepaalde lidwoord erop dat het eerste zinsdeel bij een bekend gegeven aansluit.

(Het schijnt dat ze in het dorp een paar katten en een dolle hond doodgeschoten hebben. Nee,) *de hónd* hebben ze doodgeschoten.

De vorm waarin een zinsdeel verschijnt speelt bij dit alles geen rol. Ook *dat*-en *of*-zinnen als lijdend voorwerp of als onderwerp komen op de eerste zinsplaats voor. Dergelijke afhankelijke zinnen kunnen in het ene geval op de eerste zinsplaats gezet worden als ze het informatieve zwaartepunt van de hele zin uitmaken. Ze hebben dan extra nadruk. We hebben hier te maken met expressieve constructies, bijv.

(Wat ik gezegd heb?!) *Dat je je mónd moet houden* heb ik gezegd.
<gemarkeerd>

In het andere geval kunnen ze voorop geplaatst worden als het informatieve zwaartepunt van de mededeling juist niet in de afhankelijke zin gelegen is, maar in de rompzin, waarvan een element gecontrasteerd wordt, bijv.

Dat Jan gezakt was had ze al enige tijd vermoéd, (nu wist ze het echter zéker.) <ongemarkeerd>

Vergelijk nog het mogelijke verschil in informatieve geleiding tussen de volgende zinnen:

- (29) Het was me al lang duidelijk *dat ze het niet zouden kunnen bolwerken*.
- (29a) *Dat ze het niet zouden kunnen bolwerken* was me al lang duidelijk.
- (30) Ik durf niet met zekerheid te zeggen *óf ik het zal vinden*.
- (30a) *Of ik het zal vinden* durf ik niet met zekerheid te zeggen.
- (31) Het staat nog te bezien *hoe we dat op zullen lossen*.
- (31a) *Hoe we dat op zullen lossen* staat nog te bezien.

Bij neutrale intonatie vormt in (29) de inhoud van de onderwerpszin het informatieve zwaartepunt van de samengestelde zin. De afhankelijke zin staat dan ook achteraan. Vooraf wordt hij a.h.w. aangekondigd door het voorlopig onderwerp *het* (vgl. ook (31)). Zin (29a) kan gebruikt worden als de onderwerpszin het uitgangspunt van de mededeling vormt. Dat kan betekenen dat er al over het niet kunnen bolwerken gesproken is. De spreker wil nu aangeven dat hij dat al lang gedacht had. Deze laatste betekenisverhouding (aangegeven door de klemtoon op *lang* of op *duidelijk* te leggen) kan natuurlijk ook met de volgorde van (29) weergegeven worden, maar dan zouden we met een qua volgorde gemarkeerde zin te maken hebben. Een vergelijkbare verhouding kan zich voordoen tussen de zinnen (30) en (30a) en tussen (31) en (31a). In (30) bijv. wordt als laatste genoemd *wát* de spreker niet met zekerheid durft te zeggen, in (30a) staat centraal dat de spreker de mededeling uit de afhankelijke zin niet kan verzekeren (accent op *zeggen* of op *zekerheid*).

De informatieve geleiding van de afhankelijke zin zelf kan natuurlijk ook verschillend zijn. Zie voor bijzinnen echter ook 22·8·2·1.

1017

Dezelfde mogelijkheden doen zich in principe voor t.a.v. (a) inherente bepalingen van het werkwoord, zoals bijvoorbeeld een noodzakelijke plaatsbepaling, en (b) zgn. voorzetselbijwoorden die eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord zijn, hoewel deze elementen niet steeds even makkelijk voorop kunnen komen. Vooropplaatsing is boven-

dien meestal minder gewoon. De genoemde elementen staan namelijk gewoonlijk direct vóór de tweede pool. Voor deze beide groepen wordt men verder verwezen naar 22·6. Opmerkelijk is wel dat vooropplaatsing van deze elementen makkelijker gaat als de zin een tegenstelling bevat – uitgedrukt door *niet, wel*, e.d.m. – met wat eraan voorafgaat, zonder dat dit hoeft te betekenen dat het element op de eerste zinsplaats informatief het belangrijkste is. Alleen als het element dat eerste zinsdeel is zelf een extra accent draagt, bijv. om het contrast aan te duiden, en als zodanig de informatieve kern van de zin uitmaakt, hebben we, volgens de hier gehanteerde werkwijze, met een gemarkeerde zin te maken.

a Inherente bepalingen

- Bepalingen van gesteldheid, zowel in adjectivische vorm als in de vorm van een voorzetselconstituent, bijv.

(Laten we, voor we weggaan, de kopjes even omspoelen, dan zijn ze weer schoon. Nou,) *schoon* zul je die kopjes nog zo gáuw niet krijgen, (er zitten vieze randen aan.)

Tot voorzitter wilden ze alleen Ján benoemen.

Deze zinnen zijn ongemarkeerd. In het laatste voorbeeld kan men ervan uitgaan dat al van het benoemen van een voorzitter sprake geweest is. Het belangrijkste in de mededeling is dat de keuze blijkbaar op Jan gevallen is. In de volgende gevallen, met een contrast- of een emotioneel accent, hebben we echter met gemarkeerde zinnen te maken:

Schóón moet je die kopjes proberen te krijgen. (Zomaar even omspoelen is niet voldoende!) <gemarkeerd>

Knalróód hebben ze die ramen geschilderd. (Moet je dat zien!) <gemarkeerd>

Tot vóorzitter wilden ze hem benoemen i.p.v. tot secretaris. <gemarkeerd>

- Noodzakelijke plaats- of richtingsbepalingen op de eerste zinsplaats zijn:

Naar Amsterdam gaan we pas mórgen.

(Ze wilden me enige tijd naar Amerika sturen, maar) *naar Amerika* ga ik zeker níet!

Op het tafeltje lag een hele stapel tijdschriften.

Een voorbeeld met vooropplaatsing vanuit een afhankelijke zin (vgl. (23a) en (24a) boven) is:

Naar Amsterdam denk ik dat we pas mórgen gaan.

Hiertegenover staan gemarkeerde gevallen als:

Op die boom heeft ze gezeten. (Je houdt het niet voor mogelijk.) <gemarkeerd>

Naar Amérika wilde hij gaan, en alleen daarnaartoe. <gemarkeerd>

- Voorbeelden met maataanduidingen zijn:

(Ik denk dat het ruim twee kilo weegt.) *Twee kilo* weegt het beslist niet. (Weeg het maar na.)

Vergelijk hiermee echter:

Twee kilo weegt het, geen ons meer of minder! <gemarkeerd>
500 fránk heeft dat boek me gekost! (En het is niet eens goed!)
 <gemarkeerd>

- Noodzakelijke bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid bij werkwoorden als *behandelen*, *bejegenen*, enz. Vergelijk met elkaar:

(Ze zeiden dat ze hem erg goed behandeld hadden, maar) *zo goed* hebben ze hem daar nu óók weer niet behandeld.
Héél goed hebben ze me daar behandeld, voortreffelijk! <gemarkeerd>

- Substantieven en substantiefgroepen als deel van een vaste verbinding (bijv. *zaken doen*, *de draak steken (met)*, *beslag leggen (op)*, enz.) komen slechts bij uitzondering op de eerste zinsplaats voor, en meestal alleen als ze sterke nadruk hebben, bijv.

Kippevel krijg je van zoiets! <gemarkeerd>

- Voorzetselconstituenten als deel van een vaste verbinding zoals een werkwoordelijke uitdrukking komen doorgaans niet als eerste zinsdeel voor. Zinnen als de volgende zijn evenwel niet onmogelijk. Hierbij doen zich zowel gemarkeerde gevallen (met een bijzondere nadruk, bijv. een emotioneel accent, zoals in de eerste voorbeeldzin) als ongemarkeerde voor:

('t Was een erg vervelende zaak. Hoe moest hij dat nu weer aan z'n ouders uitleggen?) *In z'n máág* zat hij ermee! <gemarkeerd>
Op reis zijn we al láng niet meer geweest.
 (Om 10 uur werd de vergadering voortgezet.) *Aan de orde* was het voorstel tot verhoging van de omzetbelasting.
In orde komt het volgens mij nóóit.

In ambtelijke teksten zijn voorts ongemarkeerde constructies mogelijk als:

In aanmerking komen alle studenten die reeds kandidaat in de letteren en wijsbegeerte zijn.

Meer in het algemeen kan van deze constructies gezegd worden dat inherente bepalingen die erg nauw met het werkwoord verbonden zijn (bijv. als deel van vaste verbindingen als *tot stand brengen*, *in gebruik nemen*, *in de handen klappen*, of als scheidbaar deel dat teruggaat op een adjectief of een substantief, zoals *volladen*, *buitmaken*, *kaartspelen*), niet gauw alleen op de eerste

zinsplaats verschijnen. Eén verbinding daarentegen kan normaal genoemd worden, namelijk *vast staat dat* (...). Toch is naast *doodgaan* wel mogelijk: *dood gaan we uiteindelijk allemaal*.

Voor vooropplaatsing van het naamwoordelijk deel van het gezegde zie men verderop, 22·3·5.

955

b Voorzetselbijwoorden

Ook een voorzetselbijwoord als eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord kan vooropgeplaatst worden. Dit gebeurt evenwel niet zo courant. Toch kan men voorbeelden aantreffen, zowel van qua volgorde gemarkeerde als van ongemarkeerde gevallen.

Óp zullen ze die wijn wel niet gedronken hebben, maar véél zal er in elk geval niet meer zijn. <gemarkeerd>
(Ik kom niets te kort, hoor, maar) *over* hou ik óók niets.

In uiteenzettingen kan men zinnen aantreffen als:

(De grauwsliuer is verdwenen en het kunsthistorische waspoeder maakt witter dan wit:) *over* blijven stralende en smetteloze -ismen, dadaïsme, constructivisme, verisme, surrealisme, functionalisme en Bauhaus.

(in een artikel over het ontstaan van het woord 'fiets'): (...) *Over* blijft het verhaal dat 'fiets' een onomatopée zou zijn.

Op deze manier komt het onderwerp, dat zoals in de eerste van de twee zinnen een opsomming kan bevatten, als informatief belangrijker gegeven naar voren. Zie hiervoor verder 22·8·2·2. Vergelijk nog de volgende paren zinnen: 1021

- (32) *Mee* is hij toen zeker niet gegaan.
- (33) *Mee* is hij altijd met elke nieuwigheid gelopen. <uitgesloten>
- (34) *Over* hebben we nog 5 schroeven en 6 spijkers.
- (35) *Over* heeft hij ook nooit iets voor een ander. <uitgesloten>

Naarmate het voorzetselbijwoord qua betekenis nauwer met het werkwoord samenhangt, of anders gezegd naarmate de letterlijke betekenis verdwenen is – *meelopen met* in zin (33) betekent zowat 'slaafs navolgen' en *iets overhebben voor* in zin (35) 'willen doen' – lijkt de mogelijkheid om apart vooraan te staan kleiner te worden.

22 · 3 · 4 · 2

Uitsluitend gemarkeerde gevallen

Een aantal elementen kunnen alleen in gemarkeerde zinnen vóór de voorpv staan. Ze worden altijd speciaal beklemtoond. Het zijn:

- 1 onbepaalde, niet-specifieke, constituenten zoals substantieven zonder lidwoord of met het niet-categoriale *een*, en zelfstandige niet-collectiverende onbepaalde voornaamwoorden (bijv. (*n*) *iemand*, (*n*) *iets*). Vergelijk de vol-

gende zinnen, met contrastaccent op het gecursiveerde zinsdeel, met de zinnen (13) t.e.m. (15) uit 22·3·3·1:

940

- (13a) *Een áppel* was hij aan het eten, geen péér. <gemarkeerd>
(14a) *Bóeken* heeft de leraar mij gegeven, geen artíkelen. <gemarkeerd>
(15a) (Wou hij melk of koffie?) *Mélk* heeft hij gevraagd. <gemarkeerd>

Een voorbeeld met een voornaamwoord is:

Iemand moet het toch hebben gedaan!?! <gemarkeerd>

2 de bijwoorden *wel* en *niet*; voorbeelden zijn:

Wél beïnvloedde de crisis waarschijnlijk zijn werk nadelig. <gemarkeerd>
Niet moeten in de lijst worden aangekruist, de planten die je al hébt. <gemarkeerd>
Niet krijgt men te lezen wat zo'n auteur zélf op schrift heeft gesteld, wél wat zijn bewerker ervan heeft gemaakt. <gemarkeerd>

Dergelijke zinnen hebben een sterk tegenstellend karakter. Het zinsdeel dat samen met het bijwoord deel heeft aan deze sterke, zgn. 'dubbele' tegenstelling staat verder naar achteren. Deze constructies zijn te onderscheiden van gevallen waar het bijwoord samen met een infiniete werkwoordsvorm, al dan niet van een of ander zinsdeel vergezeld, vooraan geplaatst is, zonder dat de zin daarom gemarkeerd hoeft te zijn, bijv.

Niet vermeld werden verder nog de namen van de gezákte leerlingen. <ongemarkeerd>
(in een uiteenzetting over verschillende aspecten van lucht:) *Niet vergeten* mag worden dat 'lucht' ook een ruimtelijk aspect heeft. <ongemarkeerd>

Het betreft hier meestal passieve constructies. Het onderwerp van de zin is naar achteren verschoven, waardoor het als informatief belangrijkste element op de voorgrond kan treden. Natuurlijk kan men ook hier een geval van een 'dubbele' tegenstelling krijgen. Zowel *niet* als een element verderop in de zin dragen een tegenstellend accent, bijv.

Niet voorzien zijn echter die gevallen waarin sprake is van totale dienstweigering. <gemarkeerd>

22 · 3 · 5

Delen van het gezegde op de eerste zinsplaats

Helemaal vooraan in de zin kan men ook delen van een werkwoordelijk gezegde aantreffen, met name infiniete werkwoordsvormen als aanvulling bij een persoonsvorm (zie 8·6 Werkwoorden met een verbaal complement),⁵¹⁶ of een naamwoordelijk deel van een gezegde. Deze beide gevallen zijn zowel

in ongemarkeerde als in gemarkeerde zinnen mogelijk. Toch is vooraanplaatsing van de genoemde elementen meestal minder gewoon. We hebben hier te maken met expressieve constructies.

1 Infinitieve werkwoordsvormen

Voorbeelden met vooropgeplaatste deelwoorden in *ongemarkeerde* zinnen zijn:

- (36) (De hele week al hebben studenten uit Gent en Leuven protestacties gevoerd tegen de bezuinigingsvoorstellen.) *Geprotesteerd* werd vandaag voor het eerst ook door studenten van de Brússelse universiteit.
- (37) (Jan had beloofd dat hij al onze fietsen nog dit weekeinde zou herstellen, maar wat dacht je?) *Hersteld* heeft hij natuurlijk alleen z'n éigen fiets.
- (38) (U hoort nogmaals het Concertgebouworkest o.l.v. Bernard Haitink.) *Uitgevoerd* wordt het pianoconcert nr. 1 in g, opus 25, van Mendelssohn.
- (39) (...) *Geoogst* wordt er niet alleen door de talloze dieren in de Oosterschelde, *geoogst* wordt er ook door bijvoorbeeld mossel- en óestertelers.
- (40) (Er is wel veel gepraat, maar) *besloten* is er uiteindelijk niéts.
- (41) *Gezien* hebben we ze al láng niet meer.
- (42) *Gelogen* heeft hij tegen mij nog nóóit.

In elk van deze zinnen sluit het werkwoord aan bij het voorafgaande, is het als gegeven verondersteld, of is het, zoals in zin (40), als een logische oppositie te verwachten. Het informatief belangrijkste zinsdeel – in het geval van (40) *niéts* – staat evenwel verderop in de zin. Men kan in deze zinnen een louter stilistische variant zien van hun pendanten met het voltooid deelwoord achteraan, op de plaats van de tweede pool, bijv.

- (36a) (...) Vandaag werd voor het eerst ook door studenten van de Brússelse universiteit *geprotesteerd*.
- (37a) (...) Hij heeft natuurlijk alleen z'n éigen fiets *hersteld*.

Vooropplaatsing van het voltooid deelwoord in deze, veelal passieve, constructies laat echter het informatief belangrijkste zinsdeel, dat soms vrij uitgebreid is, nog beter uitkomen, doordat het a.h.w. nog verder naar rechts staat. Diverse factoren die hierbij een rol spelen worden behandeld in 22·8. 1015

Opmerking 1— Een andere variant is natuurlijk ook achteropplaatsing in (36a) van de *door*-bepaling. Zie 22·8·2·2. — 1021

Apart moeten nog, in journalistiek proza heel gewone, gevallen vermeld worden die tot passieve constructies beperkt zijn, zoals:

Aangenomen wordt dat de voorzitter ontvoerd is.
Gewezen werd op de eis tot onmiddellijke intrekking van het besluit.
Verondersteld werd dat het uitblijven van de grote aanval op Phnom Penh samenhang met onzekerheid over de reactie van de Verenigde Staten, (...).

Gedacht wordt aan een verhoging van de olieprijs met 10 dollar per barrel.

Verwacht wordt dat de prijzen voor koffie en thee eind deze maand verder de hoogte in zullen gaan.

Gevreesd werd dat door deze verbreding van de strook land onder hun gezag de Pathet Lao en de Noordvietnamezen in staat zouden zijn een nieuw, meer westelijk gelegen, netwerk van paden en wegen aan te leggen (...).

Gesuggereerd werd dat hij veel vertrouwen kan winnen door zelf het initiatief te nemen en de sjah te vragen voor goed weg te blijven.

Ze zijn te omschrijven met 'men + persoonsvorm'. Het voltooid deelwoord drukt een conclusie, een veronderstelling, e.d. uit op grond van de voorafgaande context.

Een infinitief is vooropgeplaatst in de volgende zinnen:

- (43) *Stelen* deed die jongen *nóóit*.
- (44) *Praten* kan hij *nauwelijks*.
- (45) *Bijten* *dóet* hij niet, hoor!
- (46) *Aanvaarden* *zúl* je het!

In de zinnen (43) en (44) vormt de bijwoordelijke bepaling (*nooit*, respectievelijk *nauwelijks*) de informatieve kern. In (45) ligt de klemtoon op de feitelijkheid, uitgedrukt door de persoonsvorm *dóet* en in (46) op de door de persoonsvorm *zúl* uitgedrukte modaliteit. Vergelijk hiermee bijvoorbeeld nog zinnen als *gelogen héb je*, (*dat weet ik wel zeker*) en (*ze zeiden wel dat ze zouden komen, maar*) *gezien hébben we ze niet*.

Opmerking 2 — In een zin als (46) kan men bij de vooropplaatsing van de infinitief die de tweede pool uitmaakt, denken aan een mogelijkheid om de plaatsvaste pv schijnbaar meer naar rechts te verplaatsen. Vergelijk met deze meer expressieve plaatsing bijv. *Je zúlt het aanvaarden.* —

Bij werkwoorden die niet van een hulpwerkwoord afhangen verschijnt er een vorm van het omschrijvende *doen* (vgl. 8·6·3·10/1) als 'steun-⁵⁶⁴persoonsvorm', zoals in (43) en (45). Zo staat zin (43) naast (43a):

(43a) Die jongen stal *nóóit*.

maar niet naast

(43b) Die jongen deed nooit stelen. <uitgesloten>

De werkwoordelijke aanvulling bij het werkwoord *durven* (zie 8·6·3·7) kan ⁵⁶¹bij vooropplaatsing *te verliezen*; vergelijk:

- (47) Hij durft nauwelijks te praten.
- (47a) *Praten* durft hij nauwelijks.

Bij andere werkwoorden die *te* + infinitief als aanvulling krijgen (zie 8·6·3·1/111) is vooropplaatsing van die infinitief – met of zonder *te* – niet of nauwelijks mogelijk. Alleen *hoeven* lijkt hier soms een uitzondering op te kunnen maken. 535

- (48) Je hoeft hier niet te werken.
(48a) *Werken* hóef je hier niet.

Opmerking 3—Vooropplaatsing van *te* + infinitief is wel mogelijk in zgn. correctie-zinnen, die over het algemeen meer mogelijkheden kennen, bijv.

(Wat zei je, zitten ze weer te slápen?) *Te klétsen* zitten ze!
◁gemarkeerd▷—

Voorbeelden van *gemarkeerde* zinnen met een infiniete werkwoordsvorm op de eerste zinsplaats zijn:

- (49) *Gezén* heb ik dat kind niet, maar gehóórd. ◁gemarkeerd▷
(50) *Týpen* wil hij die tekst, niet schrijven! ◁gemarkeerd▷
(51) *Gelógen* heb je i.p.v. de waarheid te vertellen. ◁gemarkeerd▷
(52) *Wérken* moet je hier! ◁gemarkeerd▷

Dergelijke zinnen hebben een extra (contrast)accent op het voltooid deelwoord of op de infinitief. Als mogelijke, qua volgorde ongemarkeerde, pendant met de niet-vervoegde werkwoordsvorm op zijn gewone plaats – nl. de tweede pool – hebben ze naast zich:

- (49a) Ik heb dat kind niet gezén, maar gehóórd.
(50a) Hij wil die tekst týpen, niet schrijven!
(51a) Je hebt gelógen i.p.v. de waarheid te vertellen.
(52a) Je moet hier wérken!

Een beperking op vooropplaatsing van voltooide deelwoorden of infinitieven is, dat wanneer het werkwoord een inherente bepaling bij zich heeft, bijv. in uitdrukkingen als *op reis gaan*, *er de brui aan geven*, dit werkwoord niet in z'n eentje vooraan kan staan, maar van die bepaling vergezeld moet zijn. Vergelijk:

- (53) Gegaan is hij niet op reis. ◁uitgesloten▷
(53a) *Op reis gegaan* is hij niet.

De inherente bepaling zelf kan wel soms apart vooraan staan (vgl. 22·3·4·1). 949
Zie verder 22·3·7/2, waar ook gevallen behandeld worden met een voorwerp 965
en een infinitief vooraan, zoals: *Landschappen tekenen deed hij alleen in zijn vrije tijd.*

- 2 Het naamwoordelijk deel van het gezegde
Voorbeelden van *ongemarkeerde* zinnen zijn:

(...) *Nieuw* was dit keer een overzicht van alle stromingen die hem beïnvloed hebben.

(Ziek? Stel je niet zo aan.) *Ziek* word je daar helemáál niet van.
 (Het is een erg bijdehant jongetje.) *Verlegen* is hij bepaald níet.
 (Toegegeven, het was wel een lastig karweitje, maar) *doodmoe* was ze nu óók weer niet.
 (De keuze van die romans berust op zuiver toeval.) *Geen toeval* is het echter, dat ons materiaal bestaat uit duizend zinnen.
 (Vogels staan bij vrijwel iedere natuurliefhebber en natuurbeschermer erg in de belangstelling. In ons land komt dat wellicht voort uit het feit, dat Nederland zo rijk aan vogels is. Dit valt op aan iedereen die wel eens naar vogels kijkt.) *Een voorbeeld* zijn de trékvogels, die ook dit najaar weer over ons land trekken naar zuidelijker streken;
 (...)
 (De meerderheid van de kamer stemde voor het regeringsbeleid.) *Tegen* waren een veertigtal kamerleden uit de oppositie.

Bepaalde zinnen, zoals de laatste, bevatten een soort dubbele tegenstelling (*tegen* vs. *voor* en *oppositie* vs. *meerderheid*). Naast deze zin is natuurlijk ook mogelijk:

(...) Een veertigtal kamerleden uit de oppositie waren tégen.

De beide zinnen kunnen als stilistisch bepaalde varianten van elkaar beschouwd worden. Toch kan men ze ook zó interpreteren, dat respectievelijk de *oppositie* en *tegen* als informatief belangrijkste deel van de (dubbele) tegenstelling voorgesteld wordt.

Gemarkeerde gevallen, waarbij het element op de eerste zinsplaats een sterk accent heeft, zijn:

Báng werd hij er altijd van, van dat geluid. <gemarkeerd>
Erg ziek kun je daarvan worden. (Let maar op.) <gemarkeerd>
Stóm is die jongen! (Ontzettend!) <gemarkeerd>
 (Net wat je zegt.) *Erg vervélend* is dat. <gemarkeerd>

22 · 3 · 6

Stukken van andere zinsdelen op de eerste zinsplaats

Soms kan een stuk van een zinsdeel, bijvoorbeeld een stuk van een voorwerp, apart vóór de voor-pv staan. Men kan hierbij een paar types onderscheiden.

- 1 Voornaamwoordelijke bijwoorden komen ook gesplitst voor (zie 7·5·4). In 390
 plaats van het hele voornaamwoordelijk bijwoord kan ook het eerste stuk
 alleen op de eerste zinsplaats staan, het tweede stuk ervan komt dan
 achteraan in het middenstuk terecht (zie 22·6). 1009

Voorbeelden van voornaamwoordelijke bijwoorden met vragende en aanwijzende functie in respectievelijk de ongesplitste en de gesplitste vorm zijn:

(54) *Waarover* had hij het?

- (54a) *Waar* had hij het *over*?
 (55) *Daartegen* is veel protest gerezen.
 (55a) *Daar* is veel protest *tegen* gerezen.

Bovendien doen zich ook gevallen voor waarbij het eerste stuk van een (vragend) voornaamwoordelijk bijwoord uit een afhankelijke zin verplaatst wordt naar de eerste zinsplaats van de rompzin (vgl. 22·3·3·1/E), bijv. 948

Waar hoop je dat hij het verder *over* zal hebben?
Waar dacht je dat ze dat *vandaan* gehaald hadden?

Verder kan ook het eerste stuk van een voornaamwoordelijk bijwoord dat zelf al zinsdeelstuk is apart voorop staan. In het voorbeeld hieronder is dit een stuk van het lijdend voorwerp. Het betreft de nabepaling van de substantiefgroep *een groot deel daarvan*.

- (56) Hij heeft een groot deel daarvan opgegeten.
 (56a) *Daarvan* heeft hij een groot deel opgegeten.
 (56b) *Daar* heeft hij een groot deel *van* opgegeten.

Zie overigens hieronder, sub 5.

Het eerste stuk van een gesplitst vragend voornaamwoordelijk bijwoord staat verplicht op de eerste zinsplaats. Het eerste stuk van een gesplitst aanwijzend voornaamwoordelijk bijwoord kan ook andere plaatsen in de zin innemen. Zie verder bij het middenstuk.

- 2 Vragende (c.q. uitroepende) voornaamwoorden die deel uitmaken van een substantiefgroep of een adjectiefgroep kunnen van deze woordgroepen gescheiden worden. Vergelijk de volgende paren zinnen:

- (57) *Wat* heb je daar *voor* (*een*) *raar boek*?
 (57a) *Wat voor* (*een*) *raar boek* heb je daar?
 (58) *Wat* ben je toch *een vervelende jóngen*!
 (58a) *Wat een vervelende jóngen* ben je toch!
 (59) *Wat* is dat *vervélend*!
 (59a) *Wat vervélend* is dat!

In de zinnen (57) t.e.m. (59) staat het informatief belangrijkste element achteraan (rechts) in de zin. Aangezien het vragende (c.q. uitroepende) voornaamwoord plaatsvast is, kan het niet mee naar achteren komen. In het licht van de informatieve geleding beschouwd kunnen de (a)-zinnen, met ongesplitste groepen, als gemarkeerd gelden. Zie voor meer voorbeelden 4·7·2·2 en 4·10·2.

232, 284

- 3 Als een zinsdeel uit een substantiefgroep bestaat, kan van die substantiefgroep alles behalve de voorbepaling of de nabepaling voorop staan. Voorbeelden met een substantiefgroep minus de nabepaling voorop zijn:

Dat boek /heb/ ik nog niet /gelézen/ *over vredespolitiek*.
Die jongen /moet/ je niet te erg /vertróuwen/ *die je daar ziet*.

De nabepaling staat dan op de laatste zinsplaats. Zie daarvoor 22·8·2·2. 1021
 Dergelijke splitsingen zijn overigens niet aan de eerste zinsplaats gebonden.
 In de volgende gevallen staat een substantiefgroep zonder de voorbepaling
 voorop:

- (60) *Appels* heb ik al *heel wat* verkocht, (maar er zijn er nog wel wat over, hoor.)
- (61) *Pinguïns* heb ik *een heleboel* gezien aan de Zuidpool.
- (62) *Kinderen* had hij op straat *vrij veel* gezien.
- (63) (over composieten:) *Sierplanten* bevat deze familie *zeer veel*.
Afwijkende vormen zijn er *weinig*.

Het betreft hier telkens substantieven waarvan de bijbehorende kwantifice-
 rende bepaling verderop in de zin staat. Dergelijke gevallen zijn echter niet
 voor iedereen altijd even gewoon. Het substantief of de substantiefgroep op
 de eerste zinsplaats vormt het gespreksonderwerp, de rest van de zin deelt
 daar iets over mee. Zin (60) bijvoorbeeld past in een gesprek tussen een
 groente- en fruithandelaar en een klant, waarbij deze laatste gevraagd heeft
 of de groenteman nog appels bij zich heeft. Op dezelfde manier past zin (61)
 in een context waarin al sprake is geweest van pinguïns en zin (62) in een
 context waarin men het al over kinderen gehad heeft. Informatief belang-
 rijk in deze zinnen is bijv. de kwantitatieve bepaling (bijv. (63)).

Opmerking 1—Soortgelijke gevallen kan men aantreffen bij adjectiefgroepen,
 bijv.

(Weet je echt zeker dat die nieuwe tafel dezelfde afmetingen heeft
 als de vorige? Is ze even breed? Is ze niet hoger? Nou ja,) *hoger* is ze
 misschien *een klein beetje*. —

- 4 Bij zinnen als (60) t.e.m. (63) sluit het volgende type uit de spreektaal nauw
 aan. Het gaat hier om voorzetselconstituenten in verschillende functies.
 Behalve dat deze zinsdelen in hun geheel op de eerste zinsplaats voor
 kunnen komen, kunnen ze er ook staan zonder het voorzetsel (de (a)-zinnen
 hierna). Dit voorzetsel staat dan achteraan in het middenstuk (zie 22·6). In
 de volgende zinnen heeft de voorzetselconstituent respectievelijk de functie
 van voorzetselvoorwerp ((64)-(66)), van meewerkend voorwerp (zin (67))
 en van noodzakelijke bijwoordelijke bepaling van plaats (zin (68)):

- (64) *Aan lezen* heeft hij een broertje dood.
- (64a) *Lezen* heeft hij een broertje *aan* dood. <spreektaal>
- (65) *Op kinderen* is ze dol.
- (65a) *Kinderen* is ze dol *op*. <spreektaal>
- (66) *Op brutaliteit* ben ik bepaald niet gesteld.
- (66a) *Brutaliteit* ben ik bepaald niet *op* gesteld. <spreektaal>
- (67) *Aan zulke stoute kinderen* moet je maar niet teveel snoep geven.
- (67a) *Zulke stoute kinderen* moet je maar niet teveel snoep *aan* geven.
 <spreektaal>
- (68) *In zo'n drukke straat* zou ik beslist niet willen wónen.
- (68a) *Zo'n drukke straat* zou ik beslist niet *in* willen wónen. <spreektaal>

Deze mogelijkheid bestaat niet voor alle bijwoordelijke bepalingen, blijkens de zin:

Zondag kun je toch niet *op* gaan dansen. <uitgesloten>

Opmerking 2—Het voorzetsel *met* verschijnt bij dergelijke splitsingen als achterzetsel *mee*, *tot* treedt op als *toe* (vgl. 9·3·2). Vergelijk bijv. de zinnen: 631

- (i) *Met dat meisje* zou ik wel eens willen dansen.
- (ia) *Dat meisje* zou ik wel eens *mee* willen dansen. <spreektaal>
- (ii) *Tot relativeren* was hij niet in staat.
- (iia) *Relativeren* was hij niet *toe* in staat. <spreektaal>—

5 Een apart geval vormen voorzetselconstituenten als in de volgende zinnen, waarin de accenttekens het zinsaccent aangeven:

- (69) *Van Walschap* heb ik twee románs gelezen.
- (70) *Over Bakoenin* heeft Jan in de bibliotheek een artikel gevonden.

De geursiveerde delen in deze zinnen kunnen namelijk opgevat worden als een nadere bepaling bij respectievelijk de substantieven *romans* en *artikel*, zoals het geval is in de overeenkomstige zinnen (69a) en (70a).

- (69a) Ik heb twee romans van Wálschap gelezen.
- (70a) Jan heeft in de bibliotheek een artikel over Bakóenin gevonden.

Zie voor substantieven met een voorzetselconstituent als nabepaling zoals in de beide laatste zinnen 13·4·5. Sommigen spreken bij zinnen als (69) en (70) 712 van vooropgeplaatste nabepalingen (dus zinsdeelstukken), anderen zien hierin veeleer bijwoordelijke bepalingen (dus zinsdelen).

Zulke voorzetselconstituenten kunnen vooraan staan als ze in een zin als thema fungeren, als ze het gespreksonderwerp aanduiden, waar de rest van de zin een ter zake doende mededeling over is. De voorzetselconstituent sluit dan bijv. aan bij het voorafgaande stuk van een gesprek of een tekst, maar hij kan ook een introducerende rol spelen. Zie voor deze mogelijke functies 22·1·1. Een en ander is te illustreren met de hierboven gegeven voorbeelden. 911 Zin (69) is in een context waarin bijvoorbeeld de Nederlandstalige literatuur en auteurs daarvan, meer in het bijzonder de auteur Walschap, onderwerp van gesprek zijn, een normaal antwoord op de vraag 'Heb jij ook iets van Walschap gelezen?' of 'Wat heb jij van Walschap gelezen?'. Zin (69a) daarentegen past met een neutrale (stijgende) intonatie waarbij het zinsaccent op *Walschap* ligt, veeleer als antwoord op een vraag als 'Wat heb je in het weekend zoal gedaan?'. Zin (70) kan voorkomen in een context waarin Bakoenin al ter sprake gekomen is, terwijl zin (70a), bij neutrale intonatie, mogelijk is als antwoord op een vraag als 'Wát heeft Jan gevonden?'. Een andere mogelijkheid in het geval van (69) is zin (69'), met het zinsaccent op *gelezen*:

- (69') *Van Walschap* heb ik twee romans gelézen.

Deze zin past in een gesprek over allerlei romans die iemand in zijn kast heeft staan en waarvan hij er geen gelezen heeft. Een uitzondering hierop vormen twee romans van Walschap. Het minst 'nieuwe' gegeven in (69') is in zekere zin (*twee*) romans, het belangrijkste wat de spreker wil meedelen is dat hij toch twee romans gelezen heeft, terwijl het nieuw aangesneden onderwerp de auteur Walschap is.

Vooropstaande voorzetselconstituenten zoals hier bedoeld hebben doorgaans betrekking op een lijdend voorwerp, maar ook wel op een onderwerp of een naamwoordelijk deel van het gezegde. Zie respectievelijk de voorbeelden:

Van haar tekst heb ik maar drie bladzijden gelezen.

Van alle voorwerpen bevindt zich in het archief een fotoafdruk.

Van deze negatieve zet lijkt dit het uiteindelijke resultaat te zullen zijn.

Onder de voorzetselconstituenten van dit type die vooraan staan, zijn die met *voor*, *over* en vooral die met *van* het courantst. Toch komen ook soms voorzetselconstituenten met andere dan de genoemde voorzetsels op de eerste zinsplaats voor. Het is evenwel niet in alle gevallen zonder meer duidelijk hoe de voorzetselconstituent syntactisch geïnterpreteerd moet worden. De betekenis van de zin en de context moeten dan uitsluitsel geven. Zo heeft in de zin *Van de dokter hebben sommige zieken een drankje in moeten nemen* de voorzetselconstituent de functie van een bijwoordelijke bepaling. Deze zin betekent in normale interpretatie 'de dokter wilde dat sommige zieken een drankje in zouden nemen'. Voorbeelden van voorzetselconstituenten met diverse voorzetsels zijn verder:

Voor de echtheid van de postzegel is de stempel een garantie.

Voor de Koninklijke Militaire School krijg je daar de beste opleiding.

Voor kunstmaanprojecten heeft het instituut grote plannen in voorbereiding.

(Het is opvallend dat je meestal zo weinig gegevens over je eigen streek kunt vinden. Dat zou ik niet zeggen.) *Over je eigen streek* kun je bijvoorbeeld in dit tijdschriftje een heleboel interessante dingen aan de weet komen.

Van Smits International is een derde sleepboot uit Rotterdam onderweg naar Brest.

(In de navolgende landen bestaat verjaring: (...)). *Van Cyprus en IJsland* ontbreken de gegevens.

In het Arabisch-Israëliësch geschil was dit vergelijk een keerpunt.

Op het taalgebruik van de leerlingen bleek de invloed van de tv niet zo groot te zijn.

Verschiedende relaties doen zich hierbij voor, bijvoorbeeld ook een deelgeheel-relatie (zgn. partitieve constructies), zoals in *Van hun jeugdige aspiraties zouden ze niets prijs geven*, *Van de Cubaanse ballingen die terechtstaan zijn de meesten voortvluchtig*, of de uitdrukking van een onvervreemdbaar bezit, zoals in *Van mijn vriend heb ik een zoon en een dochter in de klas*, enzovoorts. In andere gevallen echter is vooropplaatsing niet mogelijk, o.a. bij de uitdrukking van

herkomst, of bij het aangeven van de materie waaruit iets bestaat. Vergelijk bijv. de volgende paren zinnen:

- (71) Ik heb in dat restaurant een specialiteit uit Gent gegeten.
- (71a) Uit Gent heb ik in dat restaurant een specialiteit gegeten. <uitgesloten>
- (72) Henk wilde een tafeltje van plastic kopen.
- (72a) Van plastic wilde Henk een tafeltje kopen. <uitgesloten>

Ook vergelijkende groepen als *een pracht van een vrouw, een reus van een vent* e.d. zijn van splitsing uitgesloten. In verband met een en ander vergelijkte men ook de mogelijkheden tot achteropplaatsing (22·8·3).

1025

Nog een andere beperking moet gesignaleerd worden. Naarmate de substantiefgroep waarop de voorzetselconstituent betrekking heeft door context of situatie meer bepaald of meer gespecificeerd is, is vooropplaatsing van de voorzetselconstituent soms minder goed mogelijk tot uitgesloten. Vergelijk met de zinnen (73) bijvoorbeeld de zinnen (74) en (75):

- (73) Hij had in de bibliotheek een artikel over Bakóenin zien liggen.
- (73a) *Over Bakoenin* had hij in de bibliotheek een artikel zien liggen.
- (74) Hij had in de bibliotheek Mieke d'r/jouw artikel over Bakóenin zien liggen.
- (74a) *Over Bakoenin* had hij in de bibliotheek Mieke d'r/jouw artikel zien liggen. <uitgesloten>
- (75) Ik heb die film van Buñuel gisteren gezien.
- (75a) Van Buñuel heb ik die film gisteren gezien. <uitgesloten>

In zogenaamde correctiezinnen zijn de mogelijkheden tot vooropplaatsing van voorzetselconstituenten ruimer. Een aantal beperkingen gelden dan niet. Datgene wat in het zinsdeelstuk meegedeeld wordt kan speciale nadruk krijgen als informatief belangrijk element, zoals in de volgende (a)-zin:

- (76) Aan een compromis verwierp hij de gedachte. <uitgesloten>
- (76a) *Aan een compromis* verwierp hij de gedachte, niet aan een tactiek. <gemarkeerd>

Vergelijk voorts met de zinnen (72a), (74a) en (75a):

Van plástic wilde hij een tafeltje kopen, niet één van hóut. <gemarkeerd>
Over Bakoenin had hij Míekes artikel gelezen, en niet dat van Jós.
Van Buñuel heb ik díe film gezien, niet die andere waar jij het over had.

'Splitsingen' van dit type zijn niet aan de eerste zinsplaats gebonden. De voorzetselbepaling kan ook vooraan in het middenstuk staan, bijv.

- (73a') In de bibliotheek /had/ hij *over Bakoenin* een artikel /zien liggen./

Twee verschillende elementen op de eerste zinsplaats

In tegenstelling tot de algemene regel dat maar één enkel zinsdeel(stuk) op de plaats vlak vóór de voor-pv kan staan (eenzinsdeelregel), kunnen in de volgende gevallen twee of meer verschillende elementen op de eerste zinsplaats staan:

1 Voegwoordelijk bijwoord + een ander zinsdeel

In dit geval komen vooral voegwoordelijke bijwoorden voor die nooit alleen eerste zinsdeel kunnen zijn, zoals *althans*, *echter*, *immers*, enz., maar ook andere, bijv. *dus*, *toch*, *daarentegen*. Deze voegwoordelijke bijwoorden integreren de voorafgaande context a.h.w. in de zin (vergelijk 22·3·3·1/C).⁹⁴⁷ Terzelfder tijd verlenen ze het zinsdeel waarmee ze samen op de eerste zinsplaats voorkomen een zekere prominentie. Dergelijke zinnen hoeven daarom nog niet gemarkeerd te zijn. Voorbeelden zijn:

Déze man nu bleek een bedrieger te zijn.
Gisteren echter was het weer heel wat minder mooi.
Z'n bróer daarentegen wou het maar niet gelóven.
In bepáalde gevallen immers speelt dat geen ról.
Met die kerel dus moet ik gaan sámenwerken?

Opmerking— Een persoonlijk voornaamwoord dat gecombineerd met een voegwoordelijk bijwoord op de eerste zinsplaats voorkomt, heeft verplicht de volle vorm, bijv.

Zij echter wilde het maar niet geloven. (*niet*: ze echter)—

2 Een deel van het gezegde + een zinsdeel

Dit zinsdeel is veelal een voorwerp of een bijwoordelijke bepaling – soms komen beide tegelijk voor –, bijv. respectievelijk:

- (77) *Iets gedronken* heb je natuurlijk wél?
- (78) *Het proefstuk gauw even afmaken* wilde hij niet.
- (79) *Uit het Gentse stadsbeeld verdwenen* zijn toen een héle reeks oude gévels rond de Sint-Niklaaskerk.

Op die manier treedt bijvoorbeeld het onderwerp, zoals in zin (79), meer op de voorgrond dan in een vergelijkbare zin als (79a), waar het op de eerste zinsplaats staat:

- (79a) Een hele reeks oude gevels rond de Sint-Niklaaskerk zijn toen uit het Gentse stadbeeld verdwenen.

De vooropgeplaatste infiniete werkwoordsvorm en het bijhorende zinsdeel of de bijhorende zinsdelen kunnen thematisch als één geheel opgevat worden. Ze kunnen dan soms door het voornaamwoord *dat* vervangen worden, bijv. i.p.v. (77) en (78):

- (77') *Dat* heb je natuurlijk wél?
 (78') *Dat* wilde hij niet.

In sommige gevallen kan een inherente bepaling van een werkwoord samen met een infiniete werkwoordsvorm vooraan voorkomen. (Zie voor de inherente bepalingen 22·6.) Die elementen zijn naar betekenis als één geheel met het werkwoord op te vatten. Het werkwoord waar ze bij horen komt in deze gevallen niet alleen op de eerste zinsplaats voor. De inherente bepaling kent die mogelijkheid daarentegen wel (zie 22·3·4·1). Vergelijk bijvoorbeeld met elkaar:

- (80) *Ongelijk geven* kón ik hem niet.
 (80a) Geven kon ik hem niet (geen) ongelijk. <uitgesloten>
 (81) *Erg ziek worden* zul je daarvan niet.
 (81a) Worden zul je daarvan niet erg ziek. <uitgesloten>
 (82) *Naar huis gaan* wilde hij niet.
 (82a) Gaan wilde hij niet naar huis. <uitgesloten>
 (83) *Stuk vallen* mag het in geen geval.
 (83a) Vallen mag het in geen geval stuk. <uitgesloten>
 (84) *Koffie drinken* mág hij niet van de dokter.
 (84a) Drinken mag hij van de dokter niet (geen) koffie. <uitgesloten>

Enkele voorbeelden met een naamwoordelijk deel of een inherente bepaling plus een zinsdeel (maar zonder werkwoord) zijn:

Nieuw hierbij was het verschijnsel van de supranationale politiek.
Het meest in het oog sprongen de demonstraties van twee groepen boeren uit het noorden van China.
Gretig aftrek vinden aan het eind van de dag de posters en vooral de dankjewelletjes, een soort klikkertjes van blik.

- 3 In geschreven (vooral literair) taalgebruik komen soms andere elementen samen op de eerste zinsplaats voor: een bepaling van tijd gevolgd door een andere bijwoordelijke bepaling of door een bepaling van gesteldheid; ook wel andere combinaties, o.a. met een onderwerp als eerste zinsdeel. Voorbeelden zijn:

(Maar) *'s anderendaags, weer nuchter, weer op kantoor, lopend in de tredmolen van het dagelijks werk*, waren ze weer vijanden.
Later, als ambassadeur bij de VN, voerde hij besprekingen met de Chinezen.
In de stallen als gezelschap voor de paarden verbleef nog een kleine aap.
Alleen een hagedis, hier of daar, slipte voor hen weg.
Ook Cattell, in een analyse die overigens veel overeenkomst vertoont met de onze, stelt dat de acceptabiliteit van deze zin verklaard kan worden doordat de achtergebleven NP een 'separate argument' is geworden van het werkwoord.

Als er twee bepalingen op de eerste zinsplaats staan, kunnen deze in een

aantal gevallen samen een algemeen tijds kader en/of een ruimtelijk kader scheppen, waarin het in de rest van de zin meegedeelde gesitueerd kan worden (vergelijk 22·3·3·1/B). In het tweede van de vijf voorbeelden hierboven kan de bijwoordelijke bepaling *als ambassadeur bij de VN* opgevat worden als een nadere specificering van de tijdsaanduiding *later*. Een parafrasemogelijkheid is ‘toen hij ambassadeur was bij de VN’. Vergelijkbare voorbeelden zijn nog:

Vijf jaar geleden, in Saoedi-Arabië, heeft hij z'n vrouw leren kennen.
Morgen, aan de Zwarte Zee, kun je lekker beginnen te luieren.
Straks, in de zomer, loopt in de duinen de temperatuur 's middags tot zo'n 30°C op.

Ze kunnen respectievelijk omschreven worden als ‘vijf jaar geleden, toen hij in Saoedi-Arabië verbleef...’, ‘morgen, als je aan de Zwarte Zee bent...’, enzovoorts. Op deze wijze kunnen de beide bepalingen in die gevallen telkens als een samenhangend geheel beschouwd worden.

Opmerking 1—Zinnen als het laatste voorbeeld uit de eerste reeks (*Ook Cattell...*) worden wel geweten aan invloed van het Engels en daarom niet door iedereen acceptabel geacht. Een soortgelijk voorbeeld is:

Mars, in zijn artikel over oorzakelijke en andere voorwerpen, gaat deze kant uit.—

Opmerking 2—Er dient ten slotte op gewezen te worden dat zinnen als de volgende:

Lutgart, mijn zus, komt me volgende week opzoeken.
Die boeken, een erfstuk van zijn grootvader, heeft hij weggegeven.

geen uitzondering vormen op de eenzinsdeelsregel voor de eerste zinsplaats. Het gecursiveerde gedeelte van die zinnen bevat – tussen de komma's – een bijstelling, die onderdeel is van een groter geheel, nl. van een substantiefgroep. Zie 13·4·1. —

709

22 · 3 · 8

Het element op de eerste zinsplaats is weggelaten

In de spreektaal komen zinnen voor die alleen een begrijpelijke taaluiting vormen als wordt aangenomen dat het taalelement op de eerste zinsplaats is weggelaten. Dit geldt bijv. voor de tweede zin van (1):

- (1) Dat kwam eenvoudig niet voor. Dacht je eigenlijk niet over.
<spreektaal>

Op de eerste zinsplaats van die tweede zin (d.w.z. voor de voor-pv *dacht*) kunnen we het eerste deel van het voornaamwoordelijk bijwoord *daarover* invullen; we krijgen dan een zin die tot de standaardtaal behoort:

(1a) Dat kwam eenvoudig niet voor. *Daar* dacht je eigenlijk niet over.

Wat voor element moet worden aangevuld, is af te leiden uit context en/of situatie. De hier bedoelde weglating betreft altijd de eerste zinsplaats. Vergelijk met (1) de volgende zin, waarin *daar* na *dacht* zou moeten staan:

(1b) Dat kwam eenvoudig niet voor. Je dacht eigenlijk niet over. <uitgesloten>

De taalelementen die voor deze weglating in aanmerking komen, zijn:

- het eerste deel van een voornaamwoordelijk bijwoord;
- een bijwoord van tijd;
- een bijwoord van plaats;
- een aanwijzend voornaamwoord;
- het plaatsonderwerp *er*;
- een persoonlijk voornaamwoord (meestal *ik*).

Met al deze elementen volgt hieronder een voorbeeld. De woorden die in de spreektaal kunnen worden weggelaten, zijn tussen haakjes geplaatst.

- (2) Driehoeksmeting vind ik erg fijn. (*Daar*) heb ik erg veel nut van gehad. <spreektaal>
- (3) Dat was vroeger thuis ook. (*Dan*) gingen we mee bollen pellen. <spreektaal>
- (4) Zeeland ken ik helemaal niet. (*Daar*) ben ik zelfs nog nooit geweest. <spreektaal>
- (5) Die zal wel nuttig werk doen. (*Dat*) wil ik wel aannemen. <spreektaal>
- (6) Er werd niet opengedaan. (*Er*) was niemand thuis, blijkbaar. <spreektaal>
- (7) In 1981 ben ik hier komen wonen. (*Ik*) was inmiddels getrouwd en dan wil je wel een wat groter huis. <spreektaal>

22·4 De aanloop

22·4·1 Inleiding

Vóór het zinsdeel(stuk) op de eerste zinsplaats – in zinnen waar de persoonsvorm zelf eerste zinsdeel is (type 1b, zie 22·2·2) vóór die voor-pv – kunnen⁹²⁹ nog elementen voorkomen. Met uitzondering van de nevenschikkende voegwoorden behoren al die elementen tot de aanloop tot de zin. Nevenschikkende voegwoorden staan a.h.w. tussen twee zinnen in. Daarom vallen ze buiten ons schema. Dit in tegenstelling tot de onderschikkende voegwoorden. De aanloopplaats is het eerste vakje in het zinsschema D, dat we hier gedeeltelijk herhalen als schema G:

Schema G

	AANLOOP	<i>eerste zinsplaats</i>	<i>1e pool</i> voor-pv	<i>middenstuk</i>	<i>2e pool</i> overige ww.-vormen	<i>laatste zinsplaats</i>
type 1a	Z'n broer	die	heeft	altijd al graag een glas bier	gedronken.	
type 1b	Zo'n privé-rekening,		kan	ik die nu ook	gebruiken	om mijn studietoelage te ontvangen?

Een aanloop vereist meestal een verwijswoord in de zin. Deze wordt voor het gemak voortaan eigenlijke zin genoemd. Een *verwijswoord* is een woord dat in de eigenlijke zin een verband legt met de aanloop. Anders uitgedrukt: het is een woord dat de aanloop, die niet direct een functie heeft in de zin, er min of meer los van staat, in de eigenlijke zin integreert. In de voorbeeldzinnen die nu volgen is het verwijswoord gecursiveerd:

- (1) Dat huis van jullie, *dat* vind ik wel mooi.
- (2) Z'n broer, heb je *die* ook uitgenodigd op het feest?
- (3) Met een hamer, *daarmee* moet je het doen.
- (4) Vorige week, *toen* zou hij je toch meenemen?

- (5) Als je een vertaling wilt maken, *dan* moet je de te vertalen tekst eerst helemaal doorlezen.
- (6) Langzaamaan, *zo* moet je tewerkgaan.

Het verwijfswoord kan een aanwijzend woord zijn, met name een aanwijzend voornaamwoord, bijv. in (1) en (2), een aanwijzend voornaamwoordelijk bijwoord, bijv. in (3), of een bijwoord als *toen* (4), *dan* (5), *zo* (6), enz.

Een ander geval vormt het bijwoord *toch* in zinnen als (7). Het drukt een tegenstelling uit met wat in het toegevend eerste deel van de zin (de aanloop) gezegd wordt. *Toch* geldt niet als een echt verwijfswoord.

- (7) Wat hij ook vertelt, *toch* geloof ik het niet.

De hier genoemde verwijfswoorden en het bijwoord *toch* zijn typisch woorden die, in zinnen van het type 1a, doorgaans op de eerste zinsplaats voorkomen. Zie 22·3·3·1/B en c.

946, 947

Elementen in de aanloop zijn voorts steeds van de eigenlijke zin afgescheiden door *komma-intonatie*. Na de aanloop is er een lichte pauze merkbaar, die bij het schrijven door een komma kan worden weergegeven.

Zinnen met achter-pv (type 2) kunnen alleen in enkele, uitsluitend tot de spreektaal beperkte, gevallen een aanloop hebben. Deze gevallen kunnen worden beschreven in het licht van het voorgaande. Bekijk de zinnen:

- (8) *Die jongen, dat die gek is*, (dat heb ik altijd al gezegd.) <spreektaal>
- (9) *Die sollicitant, als je die aanneemt*, (dan stap ik meteen uit de benoemingscommissie.) <spreektaal>

We hebben hier te maken met samengestelde zinnen. Ze zijn te analyseren als zinnen van het type 1a. Het gecursiveerde deel van (8) en (9) (de afhankelijke zin) vormt in z'n geheel de aanloop van deze zinnen. Naar die aanloop wordt verwezen door een verwijfswoord (*dat*, respectievelijk *die*) dat hier op de eerste zinsplaats staat. Het verwijfswoord hoeft in deze zinnen evenwel niet aanwezig te zijn. Als het niet aanwezig is, bezet het gecursiveerde stuk echter zelf als eerste zinsdeel de eerste zinsplaats! Die aanloop, de afhankelijke zin dus, kan op zijn beurt beschreven worden in termen van het schema voor de woordvolgorde. In

- (8a) *Die jongen*, dat die gek is (...).
- (9a) *Die sollicitant*, als je die aanneemt (...).

is het cursieve gedeelte nu aanloop van de ingebedde zin. Het verwijfswoord (in beide zinnen *die*) staat nu in het middenstuk, wegens het feit dat de eerste zinsplaats in zinnen van type 2 onbezet blijft (zie 22·1·2).

917

22·4·2

Elementen in de aanloop

In de aanloop kan men aantreffen:

a Anticiperende elementen

Het zijn woorden, woordgroepen of zinnen die een nadere omschrijving vooraf vormen van en vooruitlopen op een of ander zinsdeel van de eigenlijke zin. Dat zinsdeel treedt dan op in de vorm van een verwijfswoord. De zinnen (1) t.e.m. (6) in 22·4·1 zijn voorbeelden daarvan. Het zijn vooral zinnen uit de gesproken taal. Net als dat bij de eerste zinsplaats het geval was, kan, afgezien van een paar uitzonderingen, in principe elk willekeurig 'zinsdeel' in de aanloop staan. Het is er telkens maar één. In de volgende voorbeelden staan respectievelijk het onderwerp, het lijdend voorwerp, het meewerkend voorwerp en de bijwoordelijke bepaling van tijd in de aanloop. 969

Wie mee wil doen, die is altijd welkom bij ons.

Zo'n privé-rekening, kan ik die nu ook gebruiken om mijn studietoelage te ontvangen?

Dat knaapje, geef dat maar eens een snoepje.

Toen het begon te regenen, toen dachten ze er pas aan weg te gaan.

Bovendien komt ook soms een zinsdeelstuk alleen in de aanloop voor. Het betreft met name voorzetselconstituenten, bijv.

Van die man, daarvan heb ik nog een foto in mijn album.

Een zinsdeel(stuk) dat de vorm van een voorzetselconstituent heeft, zoals o.a. een voorzetselvoorwerp en sommige bijwoordelijke bepalingen, kan in de aanloop als element zonder voorzetsel aangekondigd worden, (vergelijk ook 22·3·6/4), bijv. 961

Haar neef, daaraan dacht ze haast nooit.

Een hamer, daarmee moet je het doen.

Dit type aanloop is het enige waarbij een verwijfswoord in alle gevallen *verplicht* is.

- b Bepaalde soorten afhankelijke zinnen, ondermeer die met voor-pv (zie 22·2 en ook 22·3·2); alleen het verwijfswoord is gecursiveerd. 925
937
- toevallende zinnen met (*ook*) *al, hoe/wat/wie ... ook*, bijv.

Ook al heeft hij de tijd, hij komt *toch* niet.

Wie er ook belt, ik doe *toch* niet open.

Een verwijfswoord is na dit soort zinnen niet steeds nodig, zoals de volgende voorbeelden laten zien:

Ook al komt de brandweer nog, het gebouw is totaal verloren.

Hoe hij ook zijn best deed, hij kreeg het stuk niet af.

Dergelijke zinnen zonder verwijfswoord komen vooral in de geschreven taal voor.

- toegeevende zinnen zonder voegwoord

Het verwijfswoord is facultatief. Vergelijk met elkaar:

- (10) Was de reclame groot, *toch* bleef het succes maar klein.
(10a) Was de reclame groot, het succes bleef maar klein. <schrijftaal>

Het weglaten van het verwijfswoord op de eerste zinsplaats en het niet optreden van inversie zoals in zin (10a) is schrijftalig.

- vergelijkende zinnen

Een verwijfswoord hoeft niet altijd aanwezig te zijn, hoewel een zin als (11) ongewoon is:

- (11) (En) alsof het een alledaagse klus was, hij timmerde gauw even een kruidenrekje. <twijfelachtig>

In deze zin is de aanloop enkel door komma-intonatie van de eigenlijke zin afgescheiden. Het onderwerp van de zin (*hij*) neemt nu de eerste zinsplaats in (er is dus geen inversie van onderwerp en persoonsvorm). I.p.v. zin (11) gebruikt men liever een zin met inversie, waarbij de vergelijkende zin dan op de eerste zinsplaats staat:

- (11a) (En) alsof het een alledaagse klus was timmerde hij gauw even een kruidenrekje.

Opmerking 1 — Bij een zin als *Je moet nu niet doen alsof je niets weet*, waar de vergelijkende zin afhangt van het werkwoord uit de rompzin en onweglaatbaar is (*doen alsof*) (zie 22·3·2/b), blijkt dit niet mogelijk te zijn. Mét ⁹³⁸ verwijfswoord is misschien wel mogelijk: *Alsof je helemaal niets weet, zo moet je nou niet doen*. Vgl. met (12) en (13). —

Andere vergelijkende zinnen lijken alleen in de aanloop voor te kunnen komen als ze een verwijfswoord in de eigenlijke zin hebben, bijv.

- (12) Als was hij beter dan de anderen, *zo* gedraagt hij zich steeds.
(13) Zoals het klokje thuis tikt, *zo* tikt het nergens.

- veronderstellende zinnen zonder voegwoord, bijv.

- (14) Leest hij het boek niet, *dan* moet hij het gauw terugbezorgen.
(15) Was hij met de bus gekomen, hij zou nu niet natgeregend zijn.
<schrijftaal>

Soms is een verwijfswoord verplicht, zoals in (14), soms ook facultatief, zoals in zin (15). Weglating van het verwijfswoord, waarbij er een geen inversie van onderwerp en persoonsvorm optreedt, behoort in dit geval tot de schrijftaal. I.p.v. (15) is in de standaardtaal mogelijk:

- (15a) Was hij met de bus gekomen, *dan* zou hij nu niet natgeregend zijn.

Zo ook bij zinnen met de constructie *mocht/moest*.... Vergelijk bijvoorbeeld (16) met (17). In deze laatste zin is een verwijswoord uitgesloten. Het betreft hier een ander geval: het tweede deel staat niet in directe relatie tot het eerste.

(16) Mocht je toch nog willen komen, *dan* hoef je maar te bellen.

(17) Mocht er iemand naar me vragen, ik ben vanavond thuis.

Met een duidelijke pauze na de aanloop is ook zin (16) zonder verwijswoord (en zonder inversie) mogelijk.

c Samenvattende uitdrukkingen als *kortom*, *kort gezegd*, *om kort te gaan*, *in/met één woord*, *met andere woorden*; *nog eens*; verder ook nog uitdrukkingen als *voor mijn part*, *wat mij betreft*.

Dit type aanloop krijgt nooit een verwijswoord in de eigenlijke zin; het is alleen door komma-intonatie gekarakteriseerd. Voorbeelden hiervan zijn:

Kortom, het viel ze erg tegen.

Met andere woorden, hij is niet te vertrouwen.

Nog eens, ik kom er niet meer op terug.

Wat mij betreft, hij mag vertrekken.

Deze laatste uitdrukking kan o.a. op de eerste zinsplaats staan, bijv. *wat mij betreft* |*mag*| *hij* |*vertrekken*|, maar ook steeds in de aanloop. Dit in tegenstelling tot de uitdrukking *voor mijn part*, die enkel in de aanloop kan staan als ze met het onderwerp uit de eigenlijke zin correspondeert. Vergelijk de zinnen (18) en (19):

(18) Voor mijn part, ik probeer er het beste van te maken.

(19) Voor mijn part kan hij vertrekken.

(19a) Voor mijn part, hij kan vertrekken. <uitgesloten>

In zin (19) is de betreffende uitdrukking eerste zinsdeel. Plaatsing in de aanloop is niet mogelijk, zoals (19a) laat zien.

Verder kan een aanloop nog van de eigenlijke zin afgescheiden worden door een interjectie en/of een aanspreking. Enkele voorbeelden:

Die jongen, hè, Jan, die stond gisteren in de krant.

Ook al doe je nog zo je best, hè, je komt er toch niet.

De hierboven opgesomde types zijn doorgaans ook als uitloop mogelijk. (Zie voor mogelijke verschillen tussen aanloop en uitloop 22·9.) Bovendien kunnen ze meestal in de eigenlijke zin zelf opgenomen worden. (Zie o.a. bij het middenstuk, 22·5.)

975

22 · 4 · 3

Het verwijfswoord

Meestal kunnen aanloopelementen van het type *a* op de plaats van het verwijfswoord komen, kunnen ze dit vervangen. Vergelijk het volgende paar zinnen:

- (20) Zo'n gekunsteld boek, *dat* vind ik onleesbaar.
- (20a) Zo'n gekunsteld boek vind ik onleesbaar.

In zin (20a) staat de substantiefgroep die in (20) in de aanloop stond, nu op de eerste zinsplaats. Dat is de plaats die *dat* in (20) bezette. Ook wanneer het verwijfswoord niet op de eerste zinsplaats maar in het middenstuk staat is vervanging mogelijk. Naast zin (2) uit 22·4·1 staat *heb je z'n broer ook uitgenodigd op het feest?* Als de aanloop uit een afhankelijke zin bestaat, is vervanging van het verwijfswoord door die afhankelijke zin niet steeds mogelijk. Met name afhankelijke zinnen met een voor-pv (zinstype 1b) kunnen niet op de plaats van het verwijfswoord komen. (Zie ook 22·3·2/d.) Vergelijk de zinnen (21) met voor-pv en de zinnen (22) met achter-pv:

- (21) Eet je je boterham niet op, *dan* krijg je geen appel.
- (21a) Eet je je boterham niet op krijg je geen appel. <uitgesloten>
- (22) Als je je boterham niet opeet, *dan* krijg je geen appel.
- (22a) Als je je boterham niet opeet krijg je geen appel.

Anders geformuleerd: in zinnen als (21) moet een verwijfswoord staan. De vervanging is wel mogelijk als de aanloop bijv. uit een betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent (met *wie* of *wat*) bestaat. Die heeft dan ook een achter-pv, net als de zinnen (22). Naast (23) staat dus (23a):

- (23) Wie het weet, *die* mag het zeggen.
- (23a) Wie het weet mag het zeggen.

Ook bij een *dat*- of een *of*-zin als onderwerpszin of als lijdend voorwerpszin bestaan beide mogelijkheden: zo'n zin kan zowel aanloop – dan heeft hij een verwijfswoord – als eerste zinsdeel van de eigenlijke zin zijn. Enkele voorbeelden zijn:

- (24) Dat je desondanks niet mee gaat, *dat* zal hij niet goed vinden.
- (24a) Dat je desondanks niet mee gaat zal hij niet goed vinden.
- (25) Of je het begrijpt, *dat* is niet zo belangrijk.
- (25a) Of je het begrijpt is niet zo belangrijk.

Een *als*-zin als onderwerps- of lijdend voorwerpszin kan daarentegen alleen maar aanloop zijn; vergelijk met de zinnen (24) en (25):

- (26) Als je dat voor me kon doen, *dat* zou erg fijn zijn.
- (26a) Als je dat voor me kon doen zou erg fijn zijn. <uitgesloten>

22·5 Het middenstuk: wat sluit bij de eerste pool aan?

22·5·1

Inleiding

De plaats in de zin die ingenomen wordt door alle door de twee polen ingeklemde zinsdelen en zinsdeelstukken, hebben we in 22·1·2 middenstuk 917 genoemd. Die elementen bezetten in het schema samen één vakje. Voor de situering in het middenstuk van een aantal zinsdelen, met name vooral het onderwerp, de voorwerpen en allerlei bepalingen, gaan we uit van de eerste pool. De eerste pool is de voor-pv, of, in zinnen met een achter-pv, de bindterm. Wat a.h.w. bij de eerste pool aansluit, wordt in deze paragraaf behandeld. Wat vlak vóór de tweede pool staat, wordt in 22·6 besproken. 1009 Deze beide paragrafen behandelen dus elementen als die welke zich in schema H in het middelste vakje bevinden:

Schema H

	<i>eerste zinsplaats</i>	<i>1e pool</i>	MIDDENSTUK	<i>2e pool</i>	<i>laatste zinsplaats</i>
type 1a	Gisteren	heeft	hij dat boek	gelezen.	
type 2		Omdat	ze de hele tijd lawaai	gemaakt hadden	in de klas, (...)

Zinsdelen als *hij* en *dat boek* in de eerste zin en *ze* en *de hele tijd* in de tweede, worden hier behandeld. Een zinsdeel als *lawaai*, dat nauw met het werkwoord *maken* verbonden is (tot een soort werkwoordelijke uitdrukking *lawaai maken*) en daarom net vóór de tweede pool komt te staan, komt in 22·6 aan de orde. 1009

Elk willekeurig zinsdeel kan in het middenstuk voorkomen. Naar de vorm kan het een woord, een (woord)groep of een afhankelijke zin zijn. Zo'n afhankelijke zin als zinsdeel of als zinsdeelstuk (bijv. een relatieve bijzin) heeft echter voorkeur voor plaatsing buiten het middenstuk (soms is alleen achteropplaatsing mogelijk). (Zie voor deze kwestie 22·8.) 1015

Hieronder geven we eerst in de vorm van een soort regelsysteem een overzicht van wat zich bij de voor-pv of de bindterm aansluit. In de daaropvolgende deelparagrafen (22·5·3 e.v.) behandelen we diverse elementen en hun onderlinge plaatsingsmogelijkheden uitvoerig, waarbij we het regelsysteem uit 22·5·2 als uitgangspunt hanteren. 979 976

Overzicht van de elementen in het middenstuk

Rekening houdend met het in 22·1·1 uiteengezette principe van de informatieve geleiding van de zin kunnen we de zinsdelen in het middenstuk grosso modo in drie groepen verdelen, die wat hun plaatsing betreft deze *volgordetendens* vertonen:

- I Onderwerpen en voorwerpen die een relatief geringe informatieve waarde hebben, volgen, als ze al niet de eerste zinsplaats bezetten, doorgaans meteen op de eerste pool. Men kan er dan ook de in 22·3·3·1/A opgesomde elementen aantreffen, te weten vooral bepaalde constituenten, waaronder de persoonlijke, aanwijzende en wederkerende voornaamwoorden. 941
- II Hierna kunnen bijwoordelijke bepalingen komen, voor zover het geen inherente bepalingen bij het werkwoord zijn. (Voor deze laatste zie men 22·6.) 1009
- III Dan komen de informatief belangrijke onderwerpen en voorwerpen, met name vooral die, welke als zodanig formeel gekarakteriseerd zijn (bijv. onbepaalde constituenten en meewerkend voorwerp met *aan*).

Uiteraard hoeft niet steeds van elk van de drie groepen tegelijk een element aanwezig te zijn. Men dient het bovenstaande veeleer zo te lezen: als in het middenstuk van een zin zowel een informatief minder belangrijk element als een informatief belangrijk element voorkomt, dan staan ze gewoonlijk in deze volgorde (I-III). Indien er in dezelfde zin ook nog een bijwoordelijke bepaling voorkomt, dan kan die daartussen staan (I-II-III). Hierbij moet opgemerkt worden dat bijwoordelijke bepalingen een zekere mate van vrijheid qua plaatsing kennen. In veel gevallen nemen ze echter wel een soort spilplaats in i.v.m. de plaatsing van bepaalde tegenover onbepaalde constituenten (zie 22·5·7). 992

De volgende voorbeelden demonstreren de genoemde tendens. De polen van deze (en de verderop gebruikte) voorbeeldzinnen zijn door middel van schuine streepjes begrensd.

- (1) We /hebben/ Jan gisteren een boek /gegeven./
- (2) Morgen /wil/ mijn zus met mijn moeder in de stad een nieuw hoedje /gaan kopen./
- (3) Er /schijnt/ vanmorgen op de Antwerpsesteenweg een ernstig ongeluk /gebeurd te zijn./

Aan de andere kant kan binnen elke groep meer dan één zinsdeel voorkomen. De volgende tendensen zijn dan nog van belang:

- a persoonlijke voornaamwoorden hebben een lagere informatieve waarde dan aanwijzende en substantivische elementen; behalve in contrastieve zinnen staan ze steeds vóór eventuele bijwoordelijke bepalingen;
- b bepaalde en categoriale constituenten hebben over het algemeen een lagere informatieve waarde dan onbepaalde constituenten; van deze laatste de specifieke weer een lagere dan de niet-specifieke;
- c het onderwerp heeft meestal een lagere informatieve waarde dan de voorwerpen; het staat doorgaans het meest links in het middenstuk.

Hieronder volgen enkele voorbeelden ter illustratie van het voorgaande.

Persoonlijke voornaamwoorden, die terugwijzen naar een element dat uit context of situatie bekend is, en bijgevolg meestal een geringe informatieve waarde hebben, staan altijd vóór de bijwoordelijke bepalingen als die aanwezig zijn. Enkel met een sterk contrastief accent kunnen ze erna komen. Dat contrastieve accent wijst er weer op dat het voornaamwoord voor de spreker een grotere informatieve waarde heeft. Vergelijk:

- (4) (Jan zei) /dat/ hij hem gisteren /opgebeld had./
- (4a) (Jan zei) /dat/ hij gisteren 'm /opgebeld had./ <uitgesloten>
- (4b) (Jan zei) /dat/ gisteren hij 'm /opgebeld had./ <uitgesloten>
- (4c) (Jan zei) /dat/ hij gisteren *hém* /opgebeld had./

Als tweede illustratie vergelijken we de plaatsing van bepaalde en onbepaalde substantiefgroepen. Een onbepaalde constituent als (lijdend) voorwerp komt meer naar achteren dan een bepaalde constituent, die meer plaatsingsmogelijkheden kent. Zie de zinnen:

- (5) Sofie /wilde/ dat artikel vandáág /gaan lezen./
- (5a) Sofie /wilde/ vandaag dat artikel /gaan lezen./
- (6) Sofie /wilde/ vandaag een artikel /gaan lezen./
- (6a) Sofie /wilde/ een artikel vandaag /gaan lezen./ <uitgesloten>

In zin (5) behoort *dat artikel* tot het gespreksonderwerp; het sluit bijv. aan bij een gesprek over een nieuw artikel van een of andere collega-medewerker, waarvan in de rest van de zin gezegd wordt dat Sofie het wilde gaan lezen, en wel vandáág.

Opmerking 1 — Precies hetzelfde kan de spreker meedelen met de volgorde van (5a). Er ligt dan echter wel een nadruksaccent op *vandaag*. We hebben in dit geval te maken met een *gemarkeerde* zin, want het informatief belangrijkste element staat meer links in de zin. Zin (5) daarentegen is *ongemarkeerd* qua volgorde. —

In (5a) en (6) echter behoort *dat/een artikel* tot de informatieve kern van de zin, in (6) is het gegeven bovendien nieuw (in de betekenis van niet-bekend). Omschrijvingen zouden respectievelijk kunnen zijn 'wat Sofie vandaag wilde gaan doen is dat artikel lezen (je weet wel, waar we het over hadden)' en 'Sofie wilde vandaag wat gaan lezen, en wel een artikel'. Toch kunnen ook onbepaalde constituenten vooraan in het middenstuk staan. Daarom moet een onderscheid gemaakt worden tussen specifieke en niet-specifieke onbepaalde constituenten. Vergelijk de zinnen:

- (7) Er /komen/ geregeld een paar kinderen in onze tuin /spelen./
- (7a) Er /komen/ een paar kinderen geregeld in onze tuin /spelen./

Zin (7) kan betekenen dat het geregeld zo is, dat enkele willekeurige (en telkens weer andere) kinderen in onze tuin komen spelen. Zin (7a) daarentegen zegt over een paar niet met name genoemde, maar toch steeds dezelfde

kinderen (bijvoorbeeld die van de buurman), dat ze geregeld in onze tuin komen spelen. In dit laatste geval is de substantiefgroep *een paar kinderen* weliswaar onbepaald, maar toch specifiek, in tegenstelling tot de substantiefgroep in (7), die dat niet hoeft te zijn. Hij kan als gespreksonderwerp fungeren en staat dan meer links, eventueel op de eerste zinsplaats – in de volgende zin is vooraanplaatsing zelfs gewoner – :

(7b) Een paar kinderen /komen/ geregeld in onze tuin /spelen./

In een dergelijke lezing is ook zin (6a), maar nu met het accent op *vandaag*, heel goed mogelijk.

Uit een en ander volgt nu: hoe minder ‘bepaald’ een constituent is (en hoe groter de informatieve waarde ervan dan meestal is), hoe meer naar rechts in de zin die constituent gewoonlijk staat. Zoals zin (5a) laat zien, kan ook een bepaalde constituent echter nog wel informatief meer op de voorgrond geplaatst worden. Dit is o.m. ook het geval in contrastieve zinnen.

Als voorbeeld van tendentie (c) kan ten slotte nog gelden:

(8) Er /heeft/ gisteren iemand een taart /gebracht./

Het onderwerp van deze zin (*iemand*) staat weliswaar na de bijwoordelijke bepaling, maar komt toch nog vóór het lijdend voorwerp (*een taart*).

Onder het links-rechts-principe vallen ook de in 22·3·6/5 genoemde voorzetselconstituenten als nadere bepaling bij een substantief(groep). Deze als zinsdeelstuk interpreteerbare constituenten kunnen dan op de eerste zinsplaats staan. Een andere mogelijkheid is echter ook een plaats vooraan in het middenstuk. Vergelijk bijvoorbeeld met elkaar:

(9) *Van Van Gend en Loos* /heb/ ik in België nog een wagen /zien rijden./

(9a) Ik /heb/ *van Van Gend en Loos* in België nog een wagen /zien rijden./

(9b) In België /heb/ ik *van Van Gend en Loos* nog een wagen /zien rijden./

Voor de onderlinge plaatsing van de zinsdelen uit de groepen I en III kan nu op grond van het voorgaande het hier volgende benaderende *regelsysteem* opgesteld worden, waarbij weer opgemerkt moet worden dat niet alle elementen tegelijk gerealiseerd hoeven te zijn of het kunnen zijn (als bijvoorbeeld in een zin al een persoonlijk voornaamwoord als onderwerp optreedt kan niet nog een aanwijzend voornaamwoord als onderwerp voorkomen, enzovoorts). De volgorde van de elementen is als volgt:

- 1 Persoonlijke voornaamwoorden (zowel gereduceerde als niet-gereduceerde) als onderwerp; *men*; aanwijzende voornaamwoorden als onderwerp. Deze laatste kunnen soms achter de persoonlijke voornaamwoorden als voorwerp of achter *zich* geplaatst worden. Vergelijk voorbeeld (16) hieronder met 22·5·3/A. 980
- 2 *Er* als plaatsonderwerp, indien geen element uit 1 aanwezig is. Zie voor *er* ook 22·5·5. 984
- 3 Substantief(groep) of onbepaald voornaamwoord (behalve *men*) als onderwerp, indien geen element uit 1 aanwezig is. Zie ook de volgende subparagraaf.

- Voor 2 en 3 geldt: *er* treedt in het algemeen alleen terzelfdertijd met een element uit 3 op als dit laatste onbepaald, niet-specifiek is (zie 22·5·3).
- 4 Gereduceerde voorwerpsvormen van de persoonlijke voornaamwoorden van de derde persoon: *het, ze, 'm*.
- 5 Gereduceerde voorwerpsvormen van de persoonlijke en wederkerende voornaamwoorden van de eerste en de tweede persoon en het wederkerende *zich*.
- Voor 4 en 5 geldt: lijdend voorwerp komt vóór meewerkend voorwerp. Zie bijvoorbeeld zin (15) hieronder.
- 6 Niet-gereduceerde voorwerpsvormen van het persoonlijk voornaamwoord en het wederkerende *ons* en *u*.
- 7 Aanwijzend voornaamwoord, onbepaald voornaamwoord of substantief(groep) als voorwerp. Een meewerkend voorwerp komt gewoonlijk vóór een lijdend voorwerp.

In verband met het bepalen van de onderlinge volgorde van de voornaamwoorden blijkt het onderscheid tussen gereduceerde en niet-gereduceerde vormen van met name de persoonlijke voornaamwoorden (*me-mij, je-jij*, enz.; zie hoofdstuk 4) een belangrijke rol te spelen. Dit onderscheid wordt behandeld in 22·3·3·1/A1. Voorbeeldzinnen waarin de gegeven volgorde-regels toegepast werden, zijn: 153
941

- (10) /Had/ hij het zich niet /ingebeeld?/
 (10a) /Had/ hij zich dat niet /ingebeeld?/
 (11) Toch /heeft/ er niemand iets /gezien./
 (12) /Kon/ die kerel het zich niet /ingebeeld hebben?/
 (13) Eigenlijk /had/ ik me haar heel anders /voorgesteld./
 (13a) Eigenlijk /had/ ik ze (d'r) me heel anders /voorgesteld./
 (14) Eigenlijk /had/ hij zich haar heel anders /voorgesteld./
 (14a) Eigenlijk /had/ hij ze zich heel anders /voorgesteld./
 (15) Toen /heb/ ik 't 'm /laten zien./
 (15a) Toen /heb/ ik hem dat /laten zien./
 (16) Hoeveel /zou/ me dat /kosten?/
 (16a) Hoeveel /zou/ het me /kosten?/
 (17) /Schaamt/ die zich dan niet?
 (17a) /Schaamt/ dat meisje zich dan niet?

Voor aanvullingen op deze regels en voor mogelijke afwijkingen in volgorde zie men de volgende deelparagrafen; voor voornaamwoorden als meewerkend of belanghebbend voorwerp (na *aan* of *voor*) zie men 22·5·6. 986

22 · 5 · 3

Plaatsing van het onderwerp

Deze paragraaf handelt vooral over de plaats van voornaamwoorden als onderwerp en substantivische onderwerpen t.o.v. voornaamwoorden in niet-onderwerpsvorm. Voor plaatsverhoudingen van substantivische onderwerpen t.o.v. substantivische voorwerpen zie men 22·5·6. 986

- Als uitgangspunt kunnen we stellen dat het onderwerp in zinnen met voor-pv gewoonlijk op de persoonsvorm volgt als
- die persoonsvorm zelf eerste zinsdeel is (type 1b) of
 - het zinsdeel vóór de pv een ander dan het onderwerp is.

Voorbeelden zijn respectievelijk:

- (18) /Komt/ *Henk* morgen bij ons /eten?/
 (19) Morgen /komt/ *Henk* bij ons /eten./

De woordvolgorde van de hoofdzin naar de vorm waarbij het onderwerp op de voor-pv volgt wordt ook wel *inversie* genoemd. Men gaat dan uit van de zgn. ‘normale’ volgorde onderwerp – persoonsvorm. (Zie hierover echter 22·3·1.)

936

In zinnen met achter-pv volgt het onderwerp op de bindterm, bijv.

- (20) /Als/ *mijn vriend* met de fiets /komt/, (kunnen we samen een tochtje maken.)

De zojuist geformuleerde plaatsingsregel voor het onderwerp geldt alleen dan altijd als het onderwerp een persoonlijk voornaamwoord of het onbepaalde voornaamwoord *men* is. Deze elementen staan verplicht direct na de eerste pool, bijv.

- (21) Dat /heb/ *jij* gisteren /gezegd./
 (22) Gisteren /zijn/ *ze* in de stad /gesignaleerd./
 (23) /Opdat/ *men* de dieven /zou kunnen vatten/ (werd een radiobERICHT verspreid.)
 (24) Vandaag /is/ *men* onverwacht tot de actie /overgegaan./

Zelfs dan zijn er nog gemarkeerde (o.a. contrastieve) zinnen mogelijk als (21'), waar het onderwerp door *niet* van de persoonsvorm gescheiden wordt:

- (21') Dat /heb/ niet *jij* maar ik /gezegd./ <gemarkeerd>

Is het onderwerp geen persoonlijk voornaamwoord of *men*, dan is het ook mogelijk van de regel af te wijken. Beperken we ons tot het middenstuk van de zin – enkele opmerkelijke gevallen van plaatsing van het onderwerp op de laatste zinsplaats worden in 22·8 besproken –, dan kunnen we de volgende ‘afwijkingen’ van de plaatsingsregel hierboven (namelijk: pv – onderwerp; *x* – pv – onderwerp) constateren:

1015

- A Aanwijzende voornaamwoorden als onderwerp en substantivische onderwerpen (regel 1 en 3 in 22·5·2) kunnen na een voorwerp staan als ze informatief van groter belang zijn, met name
- 1 na gereduceerde (onbeklemtoonde, in voorkomende gevallen enclitische) niet-onderwerpsvormen van de persoonlijke voornaamwoorden en na het wederkerend voornaamwoord *zich* als voorwerp. Het zijn per definitie informatief minder belangrijke elementen (vergelijk 22·3·3·1/A). De volgende gevallen kunnen zich voordoen – de scheidende elementen zijn gecursiveerd –:

941

- a Het substantivische onderwerp kan (ook als het bepaald is) van de persoonsvorm gescheiden zijn door een zgn. ethische datief, bijv.

Nu /heeft/ *me* die vuilik z'n handen weer niet /gewassen./

In dit geval is de plaats van *me* na de persoonsvorm de enige mogelijkheid.

- b Een voornaamwoordelijk meewerkend voorwerp staat gewoonlijk vóór het aanwijzend voornaamwoord *dat* als onderwerp, bijv.

Toch /heeft/ *hem* ('*m*) dat geen voordeel /opgeleverd./

Wat /kon/ *me* dat /schelen./

- c Voorts kan een voornaamwoordelijk meewerkend voorwerp zonder voorzetsel vóór een substantief(groep) als onderwerp staan:

- na koppelwerkwoorden, bijv.

Steeds weer /leek/ *hem* zo'n opgave onuitvoerbaar.

(Maar) gezien dat feit /lijkt/ *ons* dat bezwaar niet onoverkomelijk.

- bij een vrij lang onderwerp, bijv.

Dat /vertelde/ *me* die lieve, kleine meid van je oudste broer gisteren nog.

- d De plaatsing van het onderwerp t.o.v. het wederkerende voornaamwoord *zich* als lijdend voorwerp is veranderlijk. Het onderwerp gaat aan *zich* vooraf als het een relatief kleine informatieve waarde heeft, met name altijd als het uit een persoonlijk voornaamwoord bestaat en meestal als het een eigenaam of een bepaalde substantiefgroep is, bijv. respectievelijk:

(25) Toen /waste/ hij zich vlug.

(25a) Toen /waste/ Jan zich vlug.

(26) Op die plaats /heeft/ het drama zich /afgespeeld./

Zich komt in het algemeen vóór onbepaalde constituenten als onderwerp – behalve als ze specifiek zijn –, maar ook soms vóór bepaalde constituenten (als deze informatief belangrijk zijn), bijv. respectievelijk:

(26a) Op die plaats /heeft/ *zich* een drama /afgespeeld./

(27) Op die plaats /schijnt/ *zich* een meisje /opgehangen te hebben./

(28) /Heeft/ er *zich* helemaal niemand /opgegeven?/

maar:

(29) /Heeft/ iemand van jullie *zich* dan niet /opgegeven?/ (specifiek)

(30) Daarbij /vormde/ *zich* een hele lange rij.

(31) In de verte /verhieven/ *zich* de Alpen.

(32) Een dag na het verstrijken van het ultimatum /vergaste/ *zich* de 18-jarige studente B.N.

- (33) Parallel met de schilderkunst /ontwikkelde/ *zich* de literatuur verder.
 (34) Hoe /ontwikkelde/ *zich* dat verder?

Ook bij een aantal wederkerende constructies als *zich voordoen*, *zich bevinden*, (...), kan het wederkerend voornaamwoord vóór het onderwerp staan, bijv.

Bij dergelijke zinnen /doen/ *zich* de volgende gevallen voor (...).
 In de kelder /bevonden/ *zich* nog drie vaten bier.

In deze laatste zin is dit de enig mogelijke plaats voor *zich*. Ten slotte kan het nog vóór het onderwerp staan als dit laatste vrij lang is, bijvoorbeeld als het, zoals in zin (35), uit een substantiefgroep bestaat met een betrekkelijke bijzin als nabepaling:

- (35) Hoe /gedroegen/ *zich* de gasten die je voor dat feest uitgenodigd had?

Als de zin echter een gerealiseerde tweede pool bevat, bijvoorbeeld als er een samengestelde werkwoordstijd in staat, komt *zich* gewoonlijk vóór het hoofdwerkwoord, en dus na het onderwerp:

- (35a) Hoe /hebben/ de gasten die je voor dat feest uitgenodigd had *zich* /gedragen?/

Het is niet duidelijk wanneer *zich* voor het onderwerp kán staan en wanneer het er verplicht voor staat. Met name in de zinnen (27), (31), (32), (33), (35) en in de zin met *zich voordoen* lijkt de volgorde onderwerp – *zich* niet uitgesloten.

² ook als dat voorwerp een voornaamwoord in niet-gereduceerde vorm is; vergelijk:

- (36) Toen /overkwam/ dat jou.
 (36a) Toen /overkwam/ *jou* dat.
 (37) Dat /beloofde/ de man haar.
 (37a) Dat /beloofde/ *haar* de man.

Tussen de zinnen van deze paren bestaat er een verschil in informatiegeleiding dat zo weergegeven zou kunnen worden: de zinnen (36) en (37) zijn vanuit het standpunt van het onderwerp (*dat*, resp. *de man*) bekeken, de (a)-zinnen vanuit het standpunt van het voorwerp (*jou*, resp. *haar*).

Het aanwijzend voornaamwoord *dat* als onderwerp staat zelfs bij voorkeur na een voornaamwoord dat meewerkend voorwerp is, alsook na een voornaamwoord dat lijdend voorwerp is bij *interesseren*, vergelijk:

- (38) Toch /kan/ *ons* dat niets /schelen./
 (38a) Toch /kan/ dat *ons* niets /schelen./
 (39) Nooit /heeft/ *u* dat enig voordeel /opgeleverd./
 (39a) Nooit /heeft/ dat *u* enig voordeel /opgeleverd./
 (40) Nooit /heeft/ *hem* dat /geïnteresseerd./
 (40a) Nooit /heeft/ dat *hem* /geïnteresseerd./

- B Een substantivisch onderwerp kan bovendien van de voor-pv of de bind-term gescheiden zijn door bijwoordelijke bepalingen, vooral als het onbepaald is. Deze onbepaalde onderwerpen hebben dan een hogere informatieve waarde dan die bepalingen. In plaats daarvan treedt na de eerste pool gewoonlijk *er* op, dat evenwel niet altijd aanwezig is. (Wanneer *er* weg kan blijven wordt behandeld in 21·2·1·3.) Voorbeelden zijn: 816

- (41) Nog steeds /is/ er broodnodig *bloed* nodig.
(42) Na veel strijd /werd/ ten slotte in 1122 in Worms een *Concordaat tussen keizer en paus* /afgesloten./

De onbepaalde voornaamwoorden sluiten zich hierbij aan, maar *men* komt altijd direct na de eerste pool, net als de persoonlijke voornaamwoorden die onderwerp zijn (zie hoger). Vergelijk bijv.

- (43) Vorige week /is/ hier onverwacht *iemand* /komen aanbellen./
(43a) Vorige week /is/ *men* hier onverwacht /komen aanbellen./

De plaatsing van onderwerpen na bijwoordelijke bepalingen vindt men uitvoerig behandeld in 22·5·7·1. 992

22 · 5 · 4

Voornaamwoorden als onderwerp en als voorwerp

Het regelsysteem uit 22·5·2 heeft nog enige toelichting m.b.t. voornaam- 976
woorden:

- ad 1 en 5: De niet-gereduceerde vormen van de persoonlijke voornaamwoorden en *zich* die versterkt zijn door de woorden: *zelf*, *alleen*, *beiden*, *allemaal* e.d., kunnen verder in de zin staan dan de niet-versterkte voornaamwoorden. Vergelijk:

- (44) Toen /is/ *hij* na veel aandringen maar /weggegaan./
(44a) Toen /is/ na veel aandringen *hijzelf* maar /weggegaan./
(45) (Ik vind) /dat/ *wij* na enige tijd /zouden moeten optreden./
(45a) (Ik vind) /dat/ na enige tijd *wij allemaal* /zouden moeten optreden./

Hierdoor treedt het voornaamwoord meer op de voorgrond. Zodra echter ook een voorwerp in de zin optreedt, vervalt de mogelijkheid van achteropplaatsing van het onderwerp:

- (46) Toen /heeft/ het boek na veel aandringen *hijzelf* maar /weggegeven./
<uitgesloten>

I.p.v. de (a)-zinnen zijn zinnen met gesplitste pendanten normaal:

- (44b) Toen /is/ *hij* na veel aandringen *zelf* maar /weggegaan./
(45b) (Ik vind) /dat/ *wij* na enige tijd *allemaal* /zouden moeten optreden./

- ad 4 en 6: Soms kan het gereduceerde 't door een beklemtoond persoonlijk voornaamwoord worden voorafgegaan, bijv. in een bevelzin als:

(47) /Geef/ mij 't maar. <gemarkeerd>

- ad 6 en 7: Onbepaalde voornaamwoorden kunnen verder naar achteren in de zin verplaatst worden (bijv. na een bijwoordelijke bepaling) dan persoonlijke voornaamwoorden, ook al maken deze de informatieve kern van de zin uit. Vergelijk de volgende zinnen: in (48) kan het collectiverend onbepaald voornaamwoord zowel voor als achter *ten slotte* staan, het persoonlijk voornaamwoord *hun* daarentegen kan vrijwel alleen voor de bepaling staan.

(48) Na lang beraad /hebben/ ze ten slotte *iedereen* de toestemming /gegeven./

(48a) Na lang beraad /hebben/ ze *hun* ten slotte de toestemming /gegeven./

Voor de onderlinge volgorde van voorwerpen geldt: meewerkend voorwerp komt vóór lijdend voorwerp, bijv.

(49) /Heb/ je hem dat /gegeven?/

(49a) /Heb/ je die dat /gegeven?/

Toch kan men ook wel zinnen aantreffen als:

/Zoudt/ u die mij dan /willen toesturen?/ (*naast*: mij die)

/Lever/ hem mij uit! (*naast*: mij hem)

Opmerking— Als twee voorwerpen allebei uit een gereduceerd voornaamwoord bestaan, dan is de gewone volgorde precies omgekeerd: lijdend voorwerp vóór meewerkend voorwerp. Zie voorbeeld (15) in 22·5·2, dat we hier herhalen: 976

Toen /heb/ ik 't 'm /laten zien./—

22 · 5 · 5

Er

Van het woord *er* kunnen verschillende functies onderscheiden worden (zie 7·6), waarvan er soms samenvallen. Wat hun plaatsing in de zin betreft, kunnen die functies in twee groepen gesplitst worden. 392

- 1 Als *er* plaatsonderwerp (ook wel repletief, letterlijk opvullend *er* genoemd) of noodzakelijk plaatsonderwerp is, en als het niet op de eerste zinsplaats staat (zie 22·3·3·1/A2), volgt het direct op de voor-pv of op de bindterm. Voorbeelden van dergelijke onderwerpen zijn respectievelijk: 943

Meteen /stonden/ er enkele mensen om de auto heen.

Vanavond /zijn/ er veel bezoekers.

Het getalsonderwerp komt dan achter *er* te staan, maar het hoeft er niet steeds meteen achter (zie 2.1.2.1.3), bijv.

816

Toen /stond/ er plotseling een onbekende voor de deur.
Gisteren /is/ er alweer een ernstig ongeluk /gebeurd./
/Rijdt/ er deze week nog een trein naar Stuttgart?

- 2 Het lokale, het partitieve en het absolute *er* en *er* als eerste deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord komen gewoonlijk achter het onderwerp, of achter de eerste pool indien het onderwerp niet in het middenstuk staat. Voorbeelden van *er* in die functies zijn achtereenvolgens:

- (50) Zo lang /kunnen/ ze *er* niet meer /blijven wonen./
(50a) Ze /kunnen/ *er* niet zo lang meer /blijven wonen./
(51) (Hij vroeg) /of/ ik *er* nog een paar /had./
(51a) Ik /had/ *er* nog een paar.
(52) Voor jou /ziet/ het *er* niet zo best uit.
(52a) Het /ziet/ *er* voor jou niet zo best uit.
(53) /Zou/ z'n vader *er* echt moeite mee /hebben?/
(53a) Z'n vader /zou/ *er* echt moeite mee /hebben./

In de genoemde functies kan *er* van plaats variëren t.o.v. wederkerende voornaamwoorden en beklemtoonde elementen als voorwerp: *er* kan erop volgen, maar het kan er ook vóór. Vergelijk:

- (54) Daarom /leggen/ wij ons *er* toch maar bij neer.
(54a) Daarom /leggen/ wij *er* ons toch maar bij neer.
(55) Ze /was/ zich *er* niet van bewust.
(55a) Ze /was/ *er* zich niet van bewust.
(56) Ik /wilde/ hém *er* /ontmoeten./
(56a) Ik /wilde/ *er* hém /ontmoeten./
(57) Miel /had/ niemand *er* drie /gegeven./
(57a) Miel /had/ *er* niemand drie /gegeven./
(58) Je /moet/ Kárel *er* telkens weer aan /herinneren./
(58a) Je /moet/ *er* Kárel telkens weer aan /herinneren./
(59) Toch /heeft/ hij dát *er* juist weer uit /gehaald./
(59a) Toch /heeft/ hij *er* dát juist weer uit /gehaald./
(60) Toen /hebben/ m'n vrouw en ik het vólgende *erop* /gevonden./
(60a) Toen /hebben/ m'n vrouw en ik *er* het vólgende op /gevonden./

Een aanwijzend voornaamwoord als onderwerp moet steeds vóór *er* staan:

- (61) Waarom /heeft/ dat *er* niets mee /te maken?/
(61a) Waarom /heeft/ *er* dat niets mee /te maken?/ <uitgesloten>

Er staat, behalve als het partitief is, verplicht na gereduceerde vormen van het persoonlijk voornaamwoord – ook *het* geldt als een gereduceerde vorm –:

- (62) Hij /had/ het *er* toch wel voor over.

- (62a) Hij /had/ er het toch wel voor over. <uitgesloten>
 (63) Ik /wou/ 't 'm er niet voor /betalen./
 (63a) Ik /wou/ er 't 'm niet voor /betalen./ <uitgesloten>

maar:

- (63') Ik /heb/ 'm er een aantal /laten zien./
 (63'a) Ik /heb/ er 'm een aantal /laten zien./

22 · 5 · 6

Onderwerp – voorwerpen

In deze deelparagraaf wordt voornamelijk de onderlinge plaatsing van niet-pronominale elementen behandeld. (Zie ook 22·5·3 en 22·5·4 en vergelijk met 22·5·7·1.) De volgende situaties moeten nader bekeken worden. 979, 983
992

22 · 5 · 6 · 1

Onderwerp t.o.v. lijdend voorwerp

Als beide uit een substantief(groep) of een onbepaald voornaamwoord bestaan, is de volgorde altijd: onderwerp – lijdend voorwerp. Voorbeelden:

- (64) Morgen /wil/ Jan een boek /kopen./
 (64a) Morgen /wil/ Jan dat boek /kopen./
 (65) (Hij vertelde) /dat/ er een jongetje een boek /gekocht had./
 (65a) (Hij vertelde) /dat/ een jongetje dat boek /gekocht had./
 (66) (Weet jij) /of/ iemand dat boek /gekocht heeft?/
 (66a) (Weet jij) /of/ iemand iets /gekocht heeft?/
 (67) Gisteren /had/ zijn vader iets /gekocht./

Beide zinsdelen hoeven niet steeds direct op elkaar te volgen. Zie hiervoor 22·5·7·1. 992

22 · 5 · 6 · 2

Onderwerp t.o.v. indirect object

In dit hoofdstuk gebruiken wij de term indirect object als overkoepelende term voor het meewerkend voorwerp en de qua plaatsing daarmee overeenkomst vertonende bepaling van belang (ook belanghebbend voorwerp genoemd).

- A Als zowel onderwerp als indirect object substantivische elementen zijn, is de volgorde gewoonlijk: onderwerp – indirect object, bijv.

- (68) Dat /gaf/ de man het jongetje.

Het is precies dezelfde volgorde als wanneer het voorwerp ingeleid wordt door een voorzetsel. In de praktijk wordt liefst een door een voorzetsel ingeleid meewerkend voorwerp gebruikt, de bepaling van belang vereist meestal zelfs een voorzetsel. Vergelijk met (68):

- (68a) Dat /gaf/ de man aan het jongetje.
 (69) Dat /kocht/ de jongen voor zijn zus.

Als het voorwerp echter een persoonlijk voornaamwoord is, is ook de omgekeerde volgorde mogelijk (zie 22·5·3/A). Is het ónderwerp echter een persoonlijk voornaamwoord, dan moet het steeds eerst komen (zie 22·5·3). Bestaat het onderwerp uit een onbepaald voornaamwoord, dan is een geval als het volgende niet onmogelijk:

- (70) (Het is toch wel opmerkelijk) /dat/ voor je vader niemand wat meegebracht heeft./

Het onderwerp is hier prominent.

Bij naamwoordelijke gezegdes lijken de twee volgordes (onderwerp vóór of na het indirect object) mogelijk te zijn, ook als het voorwerp een persoonlijk voornaamwoord is, bijv.

- (71) Blijkbaar /was/ het wachten de leraar toch niet onwelgevallig.
 (71a) Blijkbaar /was/ de leraar het wachten toch niet onwelgevallig.
 (72) Natuurlijk /was/ die belangstelling hem niet onaangenaam.
 (72a) Natuurlijk /was/ hem die belangstelling niet onaangenaam.

Het mogelijke informatieve verschil is, dat de (a)-zinnen vanuit het standpunt van het meewerkend voorwerp bekeken zijn.

- B In passieve zinnen met een meewerkend voorwerp en een onderwerp in het middenstuk zijn de beide volgordes mogelijk. Het substantivische meewerkend voorwerp (dus zonder *aan*) kan vóór het onderwerp staan
- als beide bepaalde constituenten zijn; vergelijk bijv.

- (73) Daarom /werd/ het schilderij de burgemeester /aangeboden./
 (73a) Daarom /werd/ de burgemeester het schilderij /aangeboden./

en

- (74) Daarom /werd/ de burgemeester een schilderij /aangeboden./
 (74a) Daarom /werd/ een schilderij de burgemeester /aangeboden./ <uitgesloten>

Een onbepaald meewerkend voorwerp kan niet vóór een bepaald onderwerp staan, behalve als het specifiek is – in die lezing, in een andere context, is ook de volgorde van (74a) mogelijk – bijv.

- (75) Toen /werd/ een moeder haar (het) kind /ontnomen./

- als het meewerkend voorwerp een persoonlijk voornaamwoord is, bijv.

- (76) Daarom /werd/ hem een schilderij /aangeboden./
 (76a) Daarom /werd/ hem het schilderij /aangeboden./

Naast (76a) is ook de volgorde *het schilderij – hem* mogelijk, vooral als er nog een *door*-bepaling optreedt in de zin (zie verder onder 22·5·6·4), bijv. 989

(76a') Daarom /werd/ het schilderij hem (door de voorzitter) /aangeboden./

Als het meewerkend voorwerp uit een voorzetselconstituent met *aan* bestaat, zijn eveneens beide volgordes mogelijk, hoewel het meewerkend voorwerp gewoonlijk op het onderwerp volgt. Bij de omgekeerde volgorde treedt het onderwerp duidelijker op de voorgrond, en kan het contrasterend gebruikt worden, bijv.

(77) Daarna /werd/ aan de burgemeester een schilderij /aangeboden./

(77a) Daarna /werd/ aan de burgemeester het schilderij /aangeboden./
(Eerst had hij het bóek gekregen.)

Bovendien zijn de mogelijkheden ruimer. Naast (74) komt bijvoorbeeld wél voor:

(78) Daarna /werd/ een schilderij aan de burgemeester /aangeboden./
<gemarkeerd>

22 · 5 · 6 · 3

Lijdend voorwerp t.o.v. indirect object

Ten aanzien van volgorde regel 7 uit het rijtje in 22·5·2 geldt het volgende: 979
als lijdend voorwerp en indirect object beide een substantiefgroep zijn, moet het indirect object steeds vóór het lijdend voorwerp staan, hoewel niet steeds vlak ervoor (zie 22·5·7·1). Bijvoorbeeld: 992

(79) /Heb/ je die jongen dat boek /gegeven?/

(80) /Heb/ je die jongen een boek /gegeven?/

Deze regel geldt ook als het indirect object uit een aanwijzend voornaamwoord bestaat, maar als het lijdend voorwerp een aanwijzend voornaamwoord is, kan dit ook vóór het indirect object staan:

(81) /Heb/ je die dat boek dan toch /gegeven?/

(81a) /Heb/ je die jongen dat dan toch /gegeven?/

(81b) /Heb/ je dat die jongen dan toch /gegeven?/

(82) /Heb/ je die dan toch een boek /gegeven?/

De genoemde regel gaat ook niet steeds op als het indirect object een voorzetselconstituent is, ingeleid door *aan*, resp. *voor*. Dan is verplaatsing gemakkelijk mogelijk, zij het dat de informatieve geleiding kan verschillen. Gewoonlijk komt een bepaalde constituent vóór een onbepaalde (zie hoger). Vergelijk:

(83) Je /zou/ toch voor je zus een boek /kopen?/

- (84) Mark /wilde/ het doosje aan een jongetje /geven./
- (85) (Het is verkeerd) /om/ aan Jan een huis /te schenken./
- (86) (Hij zei) /dat/ hij het boek voor z'n zus /zou kópen./

Naast de zinnen (84) t.e.m. (86) kunnen ook voorkomen:

- (84a) Mark /wilde/ aan een jongetje het dóosje /geven/ (, niet de snóepjes.)
- (85a) (Het is verkeerd) /om/ een huis aan Ján /te geven./ (Geef't maar aan Hénk.)
- (86a) (Hij zei) /dat/ hij voor z'n zus het bóek /zou kopen/ (, maar niet de boekenkast.)

Het laatste zinsdeel uit het middenstuk is telkens contrasterend gebruikt. Natuurlijk zijn ook gevallen mogelijk als

- (83a) Je /zou/ toch een bóek voor je zus /kopen?/ <gemarkeerd>

Deze zin kan met precies dezelfde betekenis en in precies dezelfde context als (83) gebruikt worden. Alleen staat het informatief belangrijkste element nu meer naar links in de zin.

22 · 5 · 6 · 4

Onderwerp t.o.v. twee voorwerpen

- A1 Als een onderwerp, een lijdend voorwerp en een indirect object die substantief(groep) zijn samen voorkomen, dan is de onderlinge volgorde: onderwerp – indirect object – lijdend voorwerp, bijv.

- (87) Ten einde raad /heeft/ de hoogleraar de studenten de oplossing /vertéld./
- (88) Toen /hebben/ de autoriteiten de moeder het kind /terúggegeven./
- (89) Daarna /heeft/ de voorzitter de burgemeester het schilderij /overhándigd./

- 2 Is het indirect object ingeleid door een voorzetsel, dan is de plaatsing ervan t.o.v. het lijdend voorwerp variabel. Bij bepaalde constituenten is de meest gewone volgorde die met de voorzetselconstituent achteraan: onderwerp – lijdend voorwerp – indirect object met voorzetsel. Vergelijk met de zinnen hierboven:

- (87a) Ten einde raad /heeft/ de hoogleraar de oplossing aan de studenten /vertéld./
- (87b) Ten einde raad /heeft/ de hoogleraar aan de studenten de oplossing /vertéld./
- (88a) Toen /hebben/ de autoriteiten het kind aan de moeder /terúggegeven./
- (88b) Toen /hebben/ de autoriteiten aan de moeder het kind /terúggegeven./

- (89a) Daarna /heeft/ de voorzitter het schilderij aan de burgemeester /overhándigd./
 (89b) Daarna /heeft/ de voorzitter aan de burgemeester het schilderij /overhándigd./

In de zinnen (87) t/m (89) ligt de informatieve kern van de mededeling in de werkwoordsinhoud. Het zinsaccent valt dan ook op respectievelijk *verteld*, *teruggegeven* en *overhandigd*. De (a)-zinnen en de (b)-zinnen kunnen in dit geval met dezelfde betekenis naast elkaar gebruikt worden, al zijn de (a)-zinnen gewoner. In andere gevallen gebeurt de plaatsing overeenkomstig het principe van de informatieve geleding: het communicatief prominente zinsdeel staat het laatst. Een voorzetselconstituent als indirect object kan nu vóór het lijdend voorwerp staan

- als dit laatste als informatief belangrijker voorgesteld wordt, met name als het een onbepaalde constituent is, bijv.

- (90) (Men schreef) /dat/ het meisje aan de burgemeester een schilderij /aangeboden had./
 (91) (De vrouw zei) /dat/ haar zoon voor het meisje een bóek /gekocht had./

maar het kan ook als het een bepaalde constituent is, bijv.

- (91a) (De vrouw zei) /dat/ haar zoon voor het meisje het bóek /gekocht had/ (maar niet de boekenkast.)

Het lijdend voorwerp heeft dan een contrastief accent.

- als dit nauw met het werkwoord verbonden is, bijv.

- (92) (Hij hoorde) /dat/ de journalist aan één van de ministers een vraag /stelde./
 (93) Vanmorgen /wou/ moeder voor m'n vader koffie /zetten./

De omgekeerde volgorde (direct object vóór indirect object) is in de genoemde gevallen alleen mogelijk als het lijdend voorwerp een nadruksaccent (contrastaccent) heeft, bijv.

- (90a) (Men schreef) /dat/ het meisje een schilderij aan de burgemeester /aangeboden had./ (... geen bóek) <gemarkeerd>
 (93a) Vanmorgen /wou/ mijn moeder kóffie voor m'n vader /zetten/ (... terwijl ze toch weet dat hij alleen théé drinkt.) <gemarkeerd>

- B In passieve zinnen wordt een en ander nog iets gecompliceerder doordat de *door*-bepaling in de vorm van een voorzetselconstituent optreedt, en er op die manier twee voorzetselconstituenten voor kunnen komen. Toch is de situatie vergelijkbaar met die in A, met dien verstande dat het onderwerp hier *door*-bepaling van de passieve zin is en het lijdend voorwerp onderwerp.
- 1 Als het werkwoord de kern van de mededeling uitmaakt, is de volgorde van de (bepaalde) constituenten gewoonlijk, en bij voorkeur: onderwerp – voorzetselloos meewerkend voorwerp – *door*-bepaling, bijv.

- (94) Ten slotte /werd/ het kind de moeder door de autoriteiten /terúgge-
geven./
- (95) Daarna /werd/ het schilderij de burgemeester door de voorzitter
/overhándigd./

Men geeft echter in zinnen als deze de voorkeur aan een meewerkend voorwerp met *aan*, dat na de twee andere zinsdelen komt:

- (94a) Ten slotte /werd/ het kind door de autoriteiten aan de moeder
/terúggegeven./
- (95a) Daarna /werd/ het schilderij door de voorzitter aan de burgemeester
/overhándigd./

2 Ligt de informatieve kern níet bij het werkwoord, dan komt het informatief belangrijkste zinsdeel het laatst – in niet-contrastieve zinnen is dat in de praktijk het onderwerp of het meewerkend voorwerp –, bijv.

- (96) (Toen kwam het ogenblik) /dat/ door het meisje aan de burgemees-
ter een schilderij /overhandigd moest worden./
- (97) Meteen daarna /werd/ het toverbolletje door de heks aan een klein
jóngetje /gegeven./

Voorbeelden van contrastieve zinnen zijn:

- (98) (In de krant van gisteren stond) /dat/ een kind door de rechter aan
zijn móeder /toegewezen was./ (i.p.v. aan zijn váder)
- (99) (Men berichtte) /dat/ door het meisje aan de burgemeester het
schilderij /aangeboden was/ (... en niet de gedénkpenning, zoals de
afpraak was.)
- (100) (Men vond) /dat/ het schilderij aan de burgemeester door een méisje
/overhandigd moest worden/ (... en niet door een jóngetje.)

Met dezelfde betekenis en in dezelfde context bruikbaar, zijn naast (99) en (100) ook mogelijk:

- (99a) (...) /dat/ het schilderij door het meisje aan de burgemeester /aange-
boden was./ <gemarkeerd>
- (100a) (...) /dat/ het schilderij door een méisje aan de burgemeester /over-
handigd moest worden./ <gemarkeerd>

Zin (100a) lijkt zelfs gewoner dan zin (100).

Een voorzetselconstituent kan voorts ook gemakkelijk op de laatste zins-
plaats staan. Vergelijk met respectievelijk de zinnen (90)-(90a) en (100a):

- (90b) (Men schreef) /dat/ het meisje een schilderij /aangeboden had/ *aan de
burgemeester.*
- (100b) (Men vond) /dat/ het schilderij aan de burgemeester /overhandigd
moest worden/ *door een méisje.*

De omstandigheden van achteropplaatsing worden behandeld in paragraaf 22·8.

1015

22·5·7

Bijwoordelijke bepalingen

22·5·7·1

De spilplaats van bijwoordelijke bepalingen

A Voor bijwoordelijke bepalingen geldt over het algemeen een relatieve plaatsvrijheid in het middenstuk, ongeacht de vorm waarin ze verschijnen – ze kunnen uit een woord bestaan maar ook uit een woordgroep.

Voor de plaatsing van het negatie-element *niet*, de modale bepalingen en een aantal eenwoordige elementen zoals *nog*, *al*, *eens*, *maar*, *ook*, e.d.m., zie men echter 22·5·8.

1000

In hoofdzaak doen zich drie situaties voor.

1 Soms varieert de plaats van een bijwoordelijke bepaling zonder duidelijke implicaties voor de informatieve geleding van de zin. De volgende zinnen, die gelezen moeten worden met het zinsaccent op *teruggeven*, zijn daar een voorbeeld van:

(101) /Kun/ je me dat boek *morgen* /terúggeven?/

(101a) /Kun/ je me *morgen* dat boek /terúggeven?/

2 In andere gevallen dient men rekening te houden met de verdeling van de informatie over het middenstuk. De volgende zinnen laten dit zien. In de zinnen (102) en (102a) staat er behalve de bijwoordelijke bepaling maar één zinsdeel in het middenstuk, namelijk het lijdend voorwerp:

(102) Ik /heb/ dat boek *in de stád* /gekocht./

(102a) Ik /heb/ *in de stad* een bóek /gekocht./

Zin (102) past in een context waarin al over een bepaald boek gesproken is. Het relevante van de mededeling is dat de aanschaf van dat boek in de stad gebeurde. De bijwoordelijke bepaling is m.a.w. de informatieve kern, wat tot uiting komt doordat ze het zinsaccent naar zich toe trekt en meest rechts in het middenstuk staat. In zin (102a) is de meest voor de hand liggende lezing dat bekend is dat de spreker in de stad geweest is. Het nieuwe gegeven is dat hij er wat gekocht heeft, namelijk een boek. Dit nieuwe gegeven wordt uitgedrukt door een onbepaalde constituent, die drager is van het zinsaccent en in het middenstuk van deze zin het meest naar rechts staat. Vooral in contrastieve zinnen kunnen echter ook bepaalde constituenten als informatief belangrijk element achter een bijwoordelijke bepaling komen. Zie bijv. zin (5a) uit 22·5·2, of ook:

976

(103) Geer /wil/ *in z'n vakantie* het hús /opknappen./

(103a) Geer /wil/ het huis *in z'n vakántie* /opknappen./

Het verschil tussen de beide zinnen kan als volgt omschreven worden: (103) kan dienen als antwoord op de vraag ‘wat wil Geer in z’n vakantie doen?’, (103a) daarentegen op de vraag ‘wanneer wil Geer het huis opknappen?’.

- 3 Als in het middenstuk drie of meer zinsdelen aanwezig zijn, waaronder een bijwoordelijke bepaling, dan kan die bijwoordelijke bepaling zich t.o.v. de informatieve geleding indifferent gaan gedragen, wat niet wil zeggen dat ze informatief onbelangrijk is. Een voorbeeld:

(104) Waarom /willen/ jullie Jan *morgen* een *bóek* /geven?/

(104a) Waarom /willen/ jullie dat boek *morgen* aan *Ján* /geven?/

We kunnen stellen dat de bijwoordelijke bepaling in dergelijke zinnen een soort *spilplaats* inneemt tussen wat informatief minder belangrijk is en wat informatief de grootste waarde heeft (in de beide voorbeelden resp. *Jan* en *dat boek* aan de ene kant en *een bóek* en *aan Ján* aan de andere kant): informatief minder belangrijke elementen komen ervoor, wat informatief het meest van belang is staat erachter.

Redenerend vanuit de bijwoordelijke bepaling kan men ook in zinnen met maar twee elementen in het middenstuk, zoals (102) en (102a), een *spilplaats* aannemen. De bijwoordelijke bepaling wordt voorafgegaan door een element van minder belang (*dat boek* in (102)), maar gevolgd door een informatief belangrijk element (*een boek* in (102a)). In het concrete geval van zin (102) staat er echter niets meer rechts van de bijwoordelijke bepaling, aangezien deze zelf de informatieve kern uitmaakt.

Moet de bijwoordelijke bepaling zelf als informatieve kern van de zin voorgesteld worden in zinnen als onder 3 vermeld, dan is het niet steeds mogelijk dit aan te geven door plaatsing van die bijwoordelijke bepaling helemaal rechts in het middenstuk. Naast (104) en (104a) zijn met dezelfde betekenis niet mogelijk:

(104') Waarom /willen/ jullie Jan een boek *morgen* /geven?/ <uitgesloten>

(104a') Waarom /willen/ jullie dat boek aan Jan *morgen* /geven?/ <uitgesloten>

Zie hierover verder bij gemarkeerde zinnen, 22·5·7·3.

999

Zinnen als de volgende kunnen niet als tegenvoorbeelden tegen de zojuist geschetste plaatsingstendens voor bijwoordelijke bepalingen aangevoerd worden:

(105) /Heb/ je een vriendje *misschien*?

(106) Ik /krijg/ een kóek *vanavond*.

Dit blijkt als er behalve de persoonsvorm ook andere werkwoordelijke elementen in de zin optreden (105a), of als de zin een achter-pv krijgt, zoals in (106a). Op die manier is een tweede pool gerealiseerd, wat in (105) en (106) niet het geval is. Vergelijk de zinnen:

- (105a) /Heb/ je een vriendje /gevonden/ *misschien*?
 (105a') /Heb/ je een vriendje *misschien* /gevonden?/ <uitgesloten>
 (106a) (Ik denk) /dat/ ik een kóek /krijg/ *vanavond*.
 (106a') (Ik denk) /dat/ ik een kóek *vanavond* /krijg./ <uitgesloten>

De bijwoordelijke bepaling staat in (105a) en (106a) (én in (105) en (106)) dus op de laatste zinsplaats. Zie 22·8·2·2.

1021

- B** De onderlinge plaatsing van de niet-adverbiale zinsdelen in het middenstuk blijft nu in principe dezelfde als in zinnen zonder bijwoordelijke bepaling. De plaatsing t.o.v. die bijwoordelijke bepaling gebeurt zoals hieronder beschreven. Vergelijk telkens met de deelparagraaf, aangegeven tussen haakjes – voor zover mogelijk is dezelfde nummering van de voorbeelden aangehouden. De bijwoordelijke bepalingen zijn gecursiveerd.
- 1 (ad 22·5·3) Het onderwerp van een zin kan in een aantal gevallen na een of 979
meer bijwoordelijke bepalingen staan.
- a Dit is het geval als het onderwerp een onbepaalde constituent is. Voorbeelden zijn:

- (107) Vorige week /heeft/ (er) *in Amsterdam* een bijeenkomst van oud-kolonialen plaats /gehad./
 (108) Er /waart/ *nog steeds* een waas van romantiek rond het vissersbedrijf.
 (109) Naar verluidt /zou/ *op deze plek* zand /gestort worden./
 (110) (Hij zei) /dat/ (er) *gisteren boven de Noordzee alweer* twee vliegtuigen met elkaar in botsing /gekomen zijn./

Vergelijk met zin (110) de zinnen (110a) en (110b), waar het onderwerp een bepaalde constituent is. Het komt dan normaal – als het een persoonlijk voornaamwoord is verplicht – vóór de bijwoordelijke bepaling (maar zie b):

- (110a) (Hij zei) /dat/ die twee vliegtuigen *gisteren boven de Noordzee* met elkaar in botsing /gekomen zijn./
 (110b) (Hij zei) /dat/ ze *gisteren boven de Noordzee* met elkaar in botsing /gekomen zijn./

- b Een bepaalde constituent als onderwerp kan achter een of meer bijwoordelijke bepalingen staan die een soort kaderscheppende functie hebben, d.w.z. wanneer deze een ruimtelijk kader en/of een tijds kader aangeven, waarbinnen het in de zin uitgedrukte zich afspeelt (zie 22·3·3·1/B), bijv. 946

Zo /heeft/ *gedurende een maand* mijn vriend elke dag zijn zieke moeder /bezocht./
 (Hij vertelde) /dat/ *toen plotseling* alle mensen de bus uit /sprongen./
 Daar /staat/ *de hele dag* de radio aan.
 (Je weet toch) /dat/ *op de Filippijnen nu* de zomer /is begonnen./
 Toch /kwam/ *soms* de meester op bezoek.

- c Het onderwerp kan verder als informatief belangrijkste element op de voorgrond treden (het draagt dan het zinsaccent en staat in ongemarkeerde zinnen achter eventuele bijwoordelijke bepalingen):

- bij gezegdes die iets betekenen als ‘aanwezig/afwezig zijn; ontstaan /verdwijnen’, bijv.

Daar /hing/ *nog steeds* die geur van dieselolie.
 Toen /was/ de jongen *helaas* ook deze hoop /ontvallen./
 Daartoe /ontbrak/ de man *echter* de nodige moed.
 Toch /bekroop/ hem *steeds weer* dat rare gevoel.

Als we bij wijze van voorbeeld de eerste zin vergelijken met *daar hing die geur van dieselolie nog stééds*, dan zien we in dit laatste geval een informatief verschil optreden. De bepaling *nog steeds* (met zinsaccent) heeft nu, in een andere context, meer prominentie.

- in moeilijk te systematiseren gevallen als:

- (111) Interessant /waren/ *altijd weer* de gesprekken met Henk /geweest./
 (112) Het bedenkelijkst /lijkt/ mij *nog* zijn gedweeheid /te zijn./
 (113) Mij /verbaasde/ *nog het meest van alles* zijn kalmte.

In deze zinnen vormt het onderwerp telkens het informatief belangrijkste element van de mededeling. Vergelijk hiermee nu echter de zinnen (111a) t/m (113a). Hier treedt het onderwerp door vooropplaatsing meer op de achtergrond als gespreksonderwerp waarover de rest van de zin een mededeling is:

- (111a) De gesprekken met Henk /waren/ *altijd weer* interessánt /geweest./
 (112a) Zijn gedweeheid /lijkt/ mij *nog* het bedénkelijkst /te zijn./
 (113a) Zijn kalmte /verbaasde/ mij *nog* het méést van alles.

- d Het onderwerp kan ook samen met het hoofdwerkwoord de informatieve kern van de mededeling uitmaken en daarom meer naar achteren (na de bijwoordelijke bepaling) in het middenstuk komen te staan, bijv.

- (114) Toen /begonnen/ *dadelijk weer* de schrijfmachines /te ratelen./
 (115) Tot overmaat van ramp /is/ *daarna nog een paar keer* de mótor stil /blijven staan./
 (116) Vorige week /is/ *totaal onverwacht* Karel(t)je Stóut /overleden./

Vergelijk hiermee de (a)-zinnen waar het werkwoord zelf als informatief belangrijkste element voorgesteld wordt:

- (114a) Toen /begonnen/ de schrijfmachines *dadelijk weer* /te rátelen./
 (115a) Tot overmaat van ramp /is/ de motor *daarna nog een paar keer* stíl /blijven staan./
 (116a) Vorige week /is/ Karel(t)je Stout *totaal onverwacht* /overlédén./

Bijwoordelijke bepalingen staan gewoonlijk na *zich*. Als het onderwerp na *zich* staat, komt het nog na de bijwoordelijke bepaling, bijv.

- (117) (Men zegt) /dat/ het drama zich *in Valkenswaard* /heeft afgespeeld./

- (117a) (Men zegt) /dat/ zich in *Valkenswaard* een drama /heeft afgespeeld./
 (118) Op dat plein /vertoonde/ zich 's avonds nooit iemand.
 (119) In de verte /verhieven/ zich als het ware *plotseling* de Alpen.

Toch blijkt een bijwoordelijke bepaling die een algemeen kader schept tussen onderwerp en *zich* (in deze volgorde) in te kunnen staan:

(De huidige vu-hoogleraar V.d.Z. heeft (...) duidelijk gemaakt) /dat/ de vu-vereniging in de *periode tussen 1918 en 1945* zich steeds meer /is gaan beperken/ tot (...).

Onderwerp en *zich* kunnen ook samen achter een bijwoordelijke bepaling komen te staan, bijv.

Ondanks die vervolgingen /geeft/ *omstreeks 300* de eerste keizer van de 4^e eeuw zich aan de nieuwe godsdienst /gewonnen./

- 2 (ad 22·5·6·1) Onderwerp en lijdend voorwerp hoeven niet steeds direct op 986
 elkaar te volgen, het lijdend voorwerp kan ook na een bijwoordelijke bepaling staan, met name als het als informatief belangrijk voorgesteld wordt, bijv.

- (66') (Weet jij) /of/ iemand *gisteren* dat boek /gekocht heeft?/
 (120) Toch /had/ dat jongetje *gisteren* een boek /gekocht./
 (121) /Had/zijn vader *gisteren* iets /gekocht?/

Als onderwerp én lijdend voorwerp onbepaald zijn kunnen ze allebei na een bijwoordelijke bepaling komen, bijv.

- (65') (Hij vertelde) /dat/ er *gisteren* een jongetje een boek /gekocht had./
 (122) (Het is bekend) /dat/ in de *omgeving van Gent* heel wat bloemkwekers begonia's /kweken./

Met bepaalde constituenten gaat het iets moeilijker:

- (122a) (Het is bekend) /dat/ in de *omgeving van Gent* de bloemkwekers begonia's /kweken./
 (123) Toen /gaf/ na lang *aarzelen* de man het boek terug.

In een aantal speciale gevallen echter kan de volgorde onderwerp – voorwerp omgekeerd worden: het lijdend voorwerp komt vóór het onderwerp en kan er door een bijwoordelijke bepaling van gescheiden zijn (zie bij het onderwerp), bijv.

- (124) Toen /overviel/ de soldaten *plotseling* een hevig heimwee.
 (124a) Toen /overviel/ een aantal soldaten *plotseling* een hevig heimwee.

Het onbepaalde lijdend voorwerp in de laatste zin is specifiek ('enkele niet met name genoemde soldaten').

- 3 (ad 22·5·6·2) Een substantivisch indirect object staat, samen met het onder- 986
werp vóór eventuele bijwoordelijke bepalingen, bijv.

- (125) Het boek /zou/ de man het jongetje *gisteren* /geven./
(126) Dat /wou/ de jongen zijn zus *meteen maar* /inschenken./
(127) Toch /leek/ de bediende de chef *gisteren* niet onsympathiek.
(127a) Toch /leek/ de chef de bediende *gisteren* niet onsympathiek.

Is het indirect object een voorzetselconstituent, dan komt het doorgaans na de bijwoordelijke bepaling, ook als de voorzetselconstituent een persoonlijk voornaamwoord bevat:

- (125a) Het boek /heeft/ de man *gisteren* aan het jongetje /gegeven./
(126a) Dat /wou/ de jongen *meteen maar* voor zijn zus /inschenken./
(126b) Dat /wou/ de jongen *meteen maar* voor haar /inschenken./

In passieve zinnen komt een substantivisch meewerkend voorwerp en een persoonlijk voornaamwoord als meewerkend voorwerp meestal vóór de bijwoordelijke bepaling. Het kan dus eventueel van het onderwerp gescheiden zijn:

- (73') Daarom /werd/ het schilderij de burgemeester *gisteren* /aangeboden./
(73a') Daarom /werd/ de burgemeester *gisteren* het schilderij /aangeboden./
(74') Daarom /werd/ de burgemeester *gisteren* een schilderij /aangeboden./
(76a') Daarom /werd/ hem *gisteren* het schilderij /aangeboden./

Het meewerkend voorwerp dat uit een voorzetselconstituent bestaat, komt, eventueel samen met het onderwerp, meestal ná een bijwoordelijke bepaling:

- (77') Daarom /werd/ *gisteren* aan de burgemeester een schilderij /aangeboden./
(77a') Daarom /werd/ *gisteren* aan de burgemeester het schilderij /aangeboden./

- 4 (ad 22·5·6·3) Het substantivische lijdend voorwerp kan van het indirect 988
object gescheiden zijn door een bijwoordelijke bepaling, zoals uit deze zinnen blijkt:

- (79') /Heb/ je die jongen *dan toch maar* dat boek /gegeven?/
(80') /Heb/ je die jongen *dan toch maar* een boek /gegeven?/

Een voorzetselconstituent als meewerkend voorwerp staat bij voorkeur na bijwoordelijke bepalingen, samen met een onbepaalde constituent als lijdend voorwerp. Een bepaalde constituent als lijdend voorwerp kan vóór of na de bijwoordelijke bepaling:

- (84') Mark /wilde/ het doosje *gisteren* aan een jongetje /geven./

- (84'') Mark /wilde/ *gisteren* het doosje aan een jongetje /geven./
 (84a') Mark /wilde/ *gisteren* aan een jongetje het dóósjje /geven./
 (85') (Het is verkeerd) /om/ *volgend jaar* aan Jan een huis /te schenken./

- 5 (ad 22·5·6·4) Overeenkomstig de geschetste tendens staan elementen met 989
 een relatief grote informatieve waarde, zoals onbepaalde constituenten als
 lijdend voorwerp en voorzetselconstituenten als indirect object meestal na
 een bijwoordelijke bepaling. Bepaalde constituenten hebben meer plaat-
 singsmogelijkheden. Vergelijk bijv.

- (90') (Men schreef) /dat/ het meisje *gisteren* aan de burgemeester een
 schilderij /aangeboden had./
 (91') (De vrouw zei) /dat/ haar zoon *gisteren* voor het meisje een bóek
 /gekocht had./
 (88') Toch /hebben/ de autoriteiten de moeder het kind *gisteren* /terúgge-
 geven./
 (88'') Toch /hebben/ de autoriteiten *gisteren* de moeder het kind /terúgge-
 geven./
 (88a') Toch /hebben/ de autoriteiten het kind *gisteren* aan de moeder
 /terúggegeven./
 (88b') Toch /hebben/ de autoriteiten *gisteren* aan de moeder het kind
 /terúggegeven./
 (92') (Hij hoorde) /dat/ de journalist *daarna* aan één van de ministers een
 vraag /stelde./

Plaatsing van een meewerkend voorwerp met *aan vóór* een eventuele bij-
 woordelijke bepaling is minder gewoon. Vergelijk:

- Misschien /zal/ vader *morgen* aan Jan een boek /geven./
 Misschien /zal/ vader aan Jan *morgen* een boek /geven./

In passieve zinnen komt ook de *door*-bepaling doorgaans na de bijwoordelijke
 bepaling, maar deze kan er ook vóór, bijv.

- (94a') Ten slotte /werd/ het kind *gisteren* door de autoriteiten aan de
 moeder /terúggegeven./
 (97') Daarom /werd/ het toverbolletje door de heks *meteen daarna* aan een
 klein jóngetje /gegeven./

22 · 5 · 7 · 2

Onderlinge volgorde van bijwoordelijke bepalingen

Zijn er meer bijwoordelijke bepalingen in het middenstuk van de zin, dan
 kan men de volgende tendensen vaststellen:

- a De bijwoordelijke bepaling van *tijd* gaat gewoonlijk aan de andere bijwoor-
 delijke bepalingen (dus ook die van *plaats*) vooraf, bijv.

- (128) Ze /zouden/ dat *morgen* op school /afwerken./
 (129) Hij /bracht/ zijn vakantie *vorig jaar* in Zweden door.
 (130) Hij /wilde/ *nooit* ergens /blijven slapen./

Vergelijk met (129) echter (129a):

(129a) Hij /bracht/ in Zweden vorig jaar zijn vakantie door.

In deze laatste zin staat de plaatsbepaling *in Zweden*, die een algemeen ruimtelijk kader schept voor de rest van de zin, t.o.v. tijdsbepaling en lijdend voorwerp informatief meer op de achtergrond. Dergelijke bepalingen kunnen ook op de eerste zinsplaats staan (zie 22·3·3) en bovendien soms ook vóór het onderwerp in het middenstuk (zie 22·5·3). Een vergelijkbaar geval doet zich voor met het volgende paar zinnen: 940
979

(131) Luk /heeft/ vier uur buiten /gestudeerd./

(131a) Luk /heeft/ buiten vier uur /gestudeerd./

Zin (131a) is een normaal antwoord op een vraag als ‘wat heeft Luk buiten gedaan?’, terwijl (131) dat niet is.

b De aanwijzende bijwoorden van plaats *hier*, *daar*, *ginder*, *ginds* staan meestal zo ver mogelijk vooraan, maar achter de voornaamwoordelijke elementen, bijv.

(132) Je /kunt/ hem *hier* elke morgen de krant /zien lezen./

Ze kunnen bijv. wel verder naar achteren komen als het bijwoord een nabepaling bij zich heeft; vergelijk met (132):

(132a) Je /kunt/ hem elke morgen *hier in het bureau* de krant /zien lezen./

22 · 5 · 7 · 3

Gemarkeerde zinnen

In verband met hun spilplaats kunnen bijwoordelijke bepalingen die zelf de informatieve kern van de zin uitmaken, soms niet achteraan in het middenstuk staan. Ze komen meer links in de zin. Ze kunnen nu alleen als informatief belangrijk element gekenmerkt worden door een nadruksaccent (bijv. een contrastief accent). In dit geval spreken wij van gemarkeerde zinnen. Een bijwoordelijke bepaling komt met name over het algemeen niet ná onbepaalde constituenten en ná voorzetselconstituenten als voorwerp (indirect object of *door*-bepaling). Voorbeelden zijn:

(133) Waarom /wil/ je hem *pas mórgen* een koekje /geven?/ <gemarkeerd>

(134) (Wie zei daar) /dat/ tante het *pas mórgen* aan Johan zou /geven?/ <gemarkeerd>

(135) Naar verluidt /zou/ *op déze plek* zand /gestort worden./ <gemarkeerd>

(136) Daarom /werd/ de burgemeester *gisteren* een schilderij /aangeboden./ (i.p.v. vandaag) <gemarkeerd>

Een dergelijke volgorde is overigens ook mogelijk, naast de gewone links-rechts-volgorde, als het bepaalde constituenten betreft. Vergelijk:

- (133a) Waarom /wil/ je hem dat koekje *pas morgen* /geven?/
 (133b) Waarom /wil/ je hem *pas morgen* dat koekje /geven?/ ‹gemarkeerd›

22 · 5 · 8

Het negatie-element *niet* /modale bepalingen/ oordeelspartikels

Bij de plaatsing in de zin van negatie-elementen, van modale bepalingen (zoals *vermoedelijk*, *naar alle waarschijnlijkheid*, e.d.m.) en van een reeks eenwoordige elementen die men wel oordeelspartikels noemt (zoals *al*, *nog*, *ook*, e.d.m.), moet rekening worden gehouden met hun bereik, d.w.z. met het gedeelte van de zin waar ze betrekking op hebben. (Voor de notie bereik zie men 21·27·1). Van de negatie-elementen behandelen we hier enkel het woord *niet*. 894

22 · 5 · 8 · 1

Niet

- 1 Als *niet* de hele zinsinhoud ontkent (*zinsontkenning*) staat het in principe zo ver mogelijk achteraan in (het middenstuk van) de zin. Als er een tweede pool in de zin aanwezig is, staat het daar vlak vóór. Voorbeelden zijn:

- (1) We /werken/ morgen *niet*.
 (1a) We /gaan/ morgen *niet* /werken./
 (2) (Hij vroeg) /waarom/ zijn vriend hem op dat feest *niet* /had willen zoenen./

Deze zinnen hebben, evenals de nu volgende, een neutrale intonatie, d.w.z. dat geen enkel element ervan gecontrasteerd wordt.

Heeft de tweede pool van de zin een inherente bepaling en/of een voorzetselbijwoord bij zich (zie 22·6), dan staat de zinsnegatie daar in de regel nog vóór, bijv. 1009

- (3) Hij /is/ *niet* ziek /geweest./
 (4) De redacteur /had/ het hoofdstuk *niet* af /kunnen werken./
 (5) Waarom /heb/ je het doosje *niet* op de kast /gelegd?/

Behalve de inherente bepalingen en voorzetselbijwoorden staan nog een paar elementen tussen het negatie-element *niet* en de tweede pool in. Het zijn met name:

- onbepaalde niet-specifieke constituenten; deze sluiten zich bij de inherente bepalingen enz. aan, in tegenstelling tot de bepaalde en de specifieke. Het negatie-element *niet* heeft hier met andere woorden eenzelfde spilplaats als de bijwoordelijke bepalingen (zie 22·5·7·1). Onbepaalde, niet-specifieke, constituenten komen verplicht na *niet*, dat er (doorgaans) mee versmelt. (De precieze omstandigheden waarin versmelting plaatsvindt, worden behandeld in 21·27·4.) Enkele voorbeelden zijn: 992 897

- (6) In de kantine /was/ niemand /te zien./
 (7) Jonas /wilde/ geen toverformule /leren./

- (8) De studenten /hoefden/ geen tien boeken /te lezen./
- (9) Ik /heb/ niets over het hoofd /gezien./

Specifieke constituenten staan, zoals de bepaalde, vóór *niet*. Vergelijk met de zinnen hierboven bijv.

- (7a) Jonas /wilde/ een toverformule *niet* /leren./
- (7b) Jonas /wilde/ die toverformule *niet* /leren./
- (8a) De studenten /hoefden/ tien boeken *niet* /te lezen./
- (8b) De studenten /hoefden/ die tien boeken *niet* /te lezen./

Zin (7a) betekent ‘één van de toverformules wilde Jonas niet leren’, zin (7) daarentegen ‘Jonas wilde geen enkele toverformule leren’. Zin (8a) kan betekenen dat de studenten tien boeken uit de literatuurlijst niet hoefden te lezen, bijvoorbeeld omdat de hoogleraar ze, in een bui van toegeeflijkheid, had laten vervallen. Dit impliceert dat ze andere boeken wél moeten lezen. Zin (8) echter ontkent gewoon het feit dat de leerlingen tien boeken moesten lezen.

Categoriale constituenten kunnen qua plaats variëren t.o.v. *niet*. Naast elkaar komen bijvoorbeeld voor:

- (10) Waarom /wil/ Jaap geen vraagstuk /oplossen?/
- (10a) Waarom /wil/ Jaap een vraagstuk *niet* /oplossen?/

Beide zinnen kunnen betekenen ‘waarom is het zo dat Jaap welk vraagstuk ook niet wil oplossen’. De ontkenning van het oplossen van vraagstukken geldt hier voor alles wat ook maar een vraagstuk is. Op precies dezelfde manier kunnen (7) en (7a) naast elkaar gebruikt worden, met identieke betekenis. Deze zinnen zijn m.a.w. ambigu.

- ook voorzetselconstituenten als indirect object (met *aan* of *voor*) staan normaal na *niet*:

- (11) We /hebben/ het *niet* aan Jan /gegeven./
- (12) Moeder /had/ de trui *niet* voor Loesje /gekocht./

Hierbij sluiten zich verder nog aan:

- voorzetselvoorwerpen; deze worden bij voorkeur, maar niet noodzakelijk, door *niet* voorafgegaan, bijv.

- (13) Je /kunt/ *niet* op die jongen /rekenen./
- (13a) Je /kunt/ op die jongen *niet* /rekenen./
- (14) Hij /had/ *niet* op de tram /hoeven te wachten./
- (14a) Hij /had/ op de tram *niet* /hoeven te wachten./

Zinnen als de volgende vormen geen tegenvoorbeelden tegen de genoemde regels c.q. tendensen:

- (1b) We /wérken/ *niet* morgen.
- (15) Hij /éét/ *niet* op school.

De bijwoordelijke bepaling (*morgen*, resp. *op school*) staat in deze zinnen slechts toevallig na *niet* omdat er geen tweede pool in de zin aanwezig is. In zinnen met een gerealiseerde tweede pool blijkt dat de bijwoordelijke bepaling op de laatste zinsplaats staat. Vergelijk met (1*b*) en (15):

- (1*c*) We /gaan/ niet /wérken/ morgen.
 (15*a*) Hij /wil/ niet /éten/ op school.

- 2 Ontkent *niet* niet de gehele zin, maar slechts een gedeelte daarvan (*partiële ontkenning*), dan staat het vóór het gedeelte waar het betrekking op heeft. Enkele voorbeelden, met neutrale intonatie, zijn:

- (16) Hij /heeft/ *niet* tot vier uur /gewerkt./
 (17) (Tante zei) /dat/ ze *niet* met tegenzin /meegegaan was./
 (18) Bij de wedstrijd /bleken/ *niet* veel pijlen de roos /te raken./
 (19) (Het schijnt) /dat/ *niet* alle studenten /geslaagd zijn./

In de zinnen hierboven wordt de werkwoordelijke inhoud zelf niet ontkend. Zin (16) betekent dan dat 'hij' vóór vier uur opgehouden heeft met werken. Zin (17) drukt uit dat tante wel meegegaan is, en dat dit met plezier gebeurd is. In zin (18) wordt meegedeeld dat maar een paar pijlen de roos bleken te raken, en zin (19) betekent dat maar een deel van de studenten geslaagd zou zijn. Vergelijk hiermee:

- (16*a*) Hij /heeft/ tot vier uur *niet* /gewerkt./
 (17*a*) (...) /dat/ ze met tegenzin *niet* /meegegaan was./
 (18*a*) Bij de wedstrijd /bleken/ veel pijlen de roos *niet* /te raken./
 (19*a*) (...) /dat/ alle studenten *niet* /geslaagd zijn./

In tegenstelling tot de zinnen (16) t.e.m. (19) hebben we hier te maken met zinsnegatie. In (16*a*) heeft de persoon aangeduid door *hij* niet gewerkt. Dit geldt voor de periode tot vier uur. Daarna kan hij eventueel nog beginnen te werken. In (17*a*) zegt tante dat ze niet meegegaan is, en dat dat met tegenzin gebeurde. Zin (18*a*) drukt uit dat het niet raken van de roos geldt voor veel pijlen, en zin (19*a*) drukt uit dat geen enkele student geslaagd is.

- 3 Een bijzonder geval vormen de zgn. correctiezinnen. Nu kan in principe elk willekeurig zinsdeel of stuk daarvan (een woord of zelfs een deel van een woord) afzonderlijk ontkend worden. *Niet* staat vóór het zinsdeel dat ontkend wordt, of vóór het zinsdeel waarvan een stuk ontkend wordt. We illustreren dit met een voorbeeld: *We hebben gisteren de broer van Ans bezocht*. De mogelijke zinsdeel(stuk)ontkenningen zijn: *niet wij* (maar zij) *hebben gisteren ...*; *we hebben niet gisteren* (maar vorige week) *...*; *we hebben gisteren niet de broer* (maar de zus) *van Ans ...*; *we hebben gisteren niet de broer van Áns* (maar van Greet) *...*; *... niet bezócht* (maar opgebeld). Het ontkende element draagt een contrastaccent.

De plaats van het negatie-element kan nu precies dezelfde zijn als bij zinsontkenning. Vergelijk met (3) en (5):

- (3') Hij /is/ *niet* ziek /geweest/ (maar lúí.)
 (5') Je /hebt/ het doosje *niet* op de kást /gelegd/ (maar op de táfel.)

Contrastaccent en context geven hier uitsluitel.

Bij contrastieve partiële ontkenning doen zich enkele verschillen voor t.o.v. zinsontkenning. Er hoeft met name niet steeds versmelting van *niet* met een onbepaalde constituent op te treden (maar dat is wel steeds mogelijk), bijv.

(7') Jonas /wilde/ niet een tóverformule /leren/ (maar een rijmpje.)

(7'') Jonas /wilde/ geen tóverformule /leren/ (maar een rijmpje.)

Zie verder 21·27·4.

897

- 4 Bij partiële ontkenning kan het zinsdeel waar *niet* betrekking op heeft ook los komen van het negatie-element. *Niet* staat dan zover mogelijk achteraan in het middenstuk, datgene wat onder het bereik ervan valt komt meer naar links in de zin, eventueel op de eerste zinsplaats. Meestal hebben we te maken met *gemarkeerde* zinnen (maar zie 22·3·4·1). Het betreffende element draagt een nadruksaccent (contrastaccent). Met dezelfde betekenis kunnen naast elkaar staan:

949

(20) Toen /is/ niet Ján /gekomen/ (maar Kárel.)

(20a) Toen /is/ Ján niet /gekomen/ (maar Kárel.) <gemarkeerd>

(21) Die woorden /zullen/ natuurlijk niet allemáál in de woordenlijst /staan./

(21a) Die woorden /zullen/ natuurlijk allemáál niet in de woordenlijst /staan./ <gemarkeerd>

(22) Ze /hebben/ niet álle studenten /toegelaten/ (maar slechts éneke.)

(22a) Álle studenten /hebben/ ze niet /toegelaten/ (maar slechts éneke.)

(23) Die auto /is/ me niet door Ján /beloofd/ (maar door Píet.)

(23a) Door Ján /is/ me die auto niet /beloofd/ (maar door Píet.) <gemarkeerd>

- 5 De negatie bestaande uit *niet meer* wordt gebruikt als *niet*:

(4a) De redacteur /had/ het hoofdstuk *niet meer* af /kunnen werken./

In een paar gevallen omsluit deze ontkenning het te ontkennen woord:

- bij versmelting tot *geen...meer*, bijv.

(24) Er /is/ geen eten meer.

- bij de woorden *veel*, *weinig*, *genoeg*, *voldoende* (+ substantief(groep)), bijv.

(25) Ik /lees/de laatste tijd niet veel boeken meer.

(26) Er /was/ niet genoeg meer.

Als één van deze woorden echter nog voorafgegaan wordt door een bijwoord als *zo* e.d. kan *niet meer* in zijn geheel vóór de substantiefgroep komen. Vergelijk:

(25a) Ik /lees/ de laatste tijd niet meer veel boeken. <uitgesloten>

- (27) Ik /lees/ de laatste tijd niet zo veel boeken meer.
 (27a) Ik /lees/ de laatste tijd niet meer zo veel boeken.

- een adjectief als naamwoordelijk deel van het gezegde staat gewoonlijk tussen *niet* en *meer*, bijv.

- (28) Die thee /is/ niet goed meer.
 (28a) Die thee /is/ niet meer goed. <regionaal>

- ook bij sommige bijwoorden, bijv.

- (29) Ik /blijf/ toch niet lang meer.

- de zelfstandige onbepaalde voornaamwoorden *alles*, *alle(n)*, *iedereen* en substantiefgroepen met de bijvoeglijke onbepaalde voornaamwoorden *alle*, *ieder*, *elk* worden dikwijls tussen *niet* en *meer* in geplaatst.

- (30) Mies /zou/ toch niet iedereen meer /bereiken./
 (31) De studenten /konden/ niet alle artikelen meer /lezen./

- 6 Bij de ontkenning moet ook nog het verschijnsel vermeld worden dat een negatie-element uit de afhankelijke zin verplaatst wordt naar de rompzin. Voorbeelden van een dergelijke *negatieverplaatsing*, die voorkomt bij gezegdes als *denken*, *vinden*, *graag hebben*, enz., zijn de (a)-zinnen van de volgende paren:

- (32) (Ik vind) /dat/ hij het *niet* goed /opgelost heeft./
 (32a) (Ik vind *niet*) /dat/ hij het goed /opgelost heeft./
 (33) (Hij dacht) /dat/ Jan *niet* /zou komen./
 (33a) (Hij dacht *niet*) /dat/ Jan /zou komen./
 (34) (We hebben liever) /dat/ hier *geen* hasj /gerookt wordt./
 (34a) (We hebben liever *niet*) /dat/ hier hasj /gerookt wordt./

De (a)-zinnen kunnen dezelfde betekenis hebben als hun pendanten. Er doen zich bij dergelijke zinnen nog enige vormverschillen voor. Versmelting van het negatie-element met datgene wat onder zijn bereik valt wordt bij verplaatsing opgeheven, zie bijv. (34a) en (35a):

- (35) (Zijn ouders waren van oordeel) /dat/ hij nergens aanspraak op /kon maken./
 (35a) (Zijn ouders waren niet van oordeel) /dat/ hij ergens aanspraak op /kon maken./

Niet meer wordt *niet ... nog*, tenzij het in z'n geheel verplaatst wordt. Vergelijk:

- (36) (Ik denk) /dat/ hij *niet meer* /komt./
 (36a) (Ik denk *niet*) /dat/ hij *nog* /komt./
 (36') (Ik denk *niet meer*) /dat/ hij /komt./

Opmerking 1—Soortgelijke verplaatsing kan ook voorkomen bij andere bepalingen. Vergelijk o.a. de volgende twee zinnen, met precies dezelfde betekenis:

- (i) De regering besloot de melk voorlopig niet te rantsoeneren.
- (ia) Voorlopig besloot de regering de melk niet te rantsoeneren. —

22 · 5 · 8 · 2

Modale bepalingen

In deze deelparagraaf worden de bepalingen van modaliteit (zie 21·26) ⁸⁹¹ besproken, met uitzondering van de oordeelspartikels, die in 22·5·8·3 aan de ¹⁰⁰⁶ orde komen.

1 Voor modale bepalingen gelden mutatis mutandis over het algemeen dezelfde regels als voor *niet*.

Als een modale bepaling de hele zin onder haar bereik heeft, staat ze zover mogelijk rechts in het middenstuk, d.w.z. net vóór de tweede pool of, als deze elementen aanwezig zijn, vóór inherente bepalingen en wat zich daarbij aansluit. Voorbeelden hiervan zijn respectievelijk:

- (37) Ze /hebben/ de auto *waarschijnlijk* /gestolen./
- (38) Je /bent/ er *natuurlijk* ziek van /geworden./
- (39) Moureen /gaat/ morgen *misschien* een cake /bakken./
- (40) Ze /hebben/ *vermoedelijk* op de tram /moeten wachten./
- (41) Tante Suzanne /heeft/ het koffiezetapparaat *uiteraard* aan Richard /gegeven./

Heeft een modale bepaling alleen betrekking op een gedeelte van de zin, dan is de meest ondubbelzinnige plaats die vlak vóór dat deel, bijv.

- (39a) Moureen /gaat/ *misschien* morgen een cake /bakken./
- (42) Ik /heb/ *waarschijnlijk* hier bij de stoelen twee fotokopieën /laten liggen./

In zin (39a) wordt niet het bakken van een cake in twijfel getrokken, maar wel dat dit morgen zal gebeuren. De onzekerheid in (42) betreft de plaats waar de spreker twee fotokopieën achtergelaten heeft, niet het laten liggen zelf. De genoemde interpretatie van de twee zinnen komt het duidelijkst tot uiting als er op het bereik van de modale bepaling een nadruksaccent ligt.

Modale bepalingen staan noodzakelijk vóór bepalingen van hoedanigheid (43) en vóór sommige tijdsbepalingen (44).

- (43) Hij /heeft/ het *waarschijnlijk* met opzet /gedaan./
- (44) We /zijn/ *gelukkig* op tijd /kunnen vertrekken./

Bij andere (tijds)bepalingen zijn er soms twee plaatsingsmogelijkheden, bijv.

- (45) Johan /heeft/ *waarschijnlijk* tot vier uur /gewerkt./
- (45a) Johan /heeft/ tot vier uur *waarschijnlijk* /gewerkt./

Het mogelijke interpretatieve verschil tussen deze beide zinnen kan als volgt aangegeven worden: in zin (45) slaat de onzekerheid uitgedrukt door *waarschijnlijk* alleen op het tijdstip, terwijl in (45a) gezegd wordt dat het voor de periode tot vier uur niet zeker is of Johan wel gewerkt heeft.

Een verschil (qua plaatsing) met de ontkenning is dat modale bepalingen, als ze los komen van hun bereik, links daarvan kunnen staan, bijv.

(46) Hij /heeft/ *waarschijnlijk* dat ongeluk gisteren /gehad./

Het bereik wordt aangegeven d.m.v. een accent op *gisteren*. Een modale bepaling kan, zowel wanneer ze de hele zin onder haar bereik heeft als wanneer een deel van de zin onder haar bereik valt, bovendien op de eerste zinsplaats van ongemarkeerde zinnen staan (zie hiervoor 22·3·3·2), bijv. 949

(46a) *Waarschijnlijk* /heeft/ hij dat ongeluk gisteren /gehad./

(46') *Waarschijnlijk* /heeft/ hij gisteren een óngeluk /gehad./

Ten slotte kan een modale bepaling, in tegenstelling tot *niet*, meestal niet samen met datgene wat onder haar bereik valt, op de eerste zinsplaats staan. Vergelijk bijv.

(47) Piet /komt/ *hopelijk* morgen met Kris mee. <gemarkeerd>

(47a) Hopelijk Piet /komt/ morgen met Kris mee. <uitgesloten>

Toch is niet onmogelijk: *Mórgen wellicht* /zal/ hij /komen./

2 Als in het middenstuk van een zin tegelijkertijd een modale bepaling en een negatie-element optreden, staat de modale bepaling het eerst, bijv.

(37') Ze /hebben/ de auto waarschijnlijk niet /gestolen./

(43') Hij /heeft/ het waarschijnlijk niet met opzet /gedaan./

22 · 5 · 8 · 3

Oordeelspartikels

Onder oordeelspartikels verstaat men woordjes als *ook, zelfs, juist, maar, alleen, slechts, al, reeds, nog, pas, eerst*. Deze partikels vertonen qua plaatsingsmogelijkheden een grote overeenkomst, hoewel zich toch ook enkele verschillen voordoen. We gaan hier maar op een paar representanten nader in.

Heeft een oordeelspartikel betrekking op het werkwoordelijk gezegde, dan loopt de plaatsing ten opzichte daarvan helemaal parallel met die van *niet* of van modale bepalingen. Het oordeelspartikel staat vlak vóór de tweede pool, behalve als in het middenstuk nog inherente bepalingen en/of informatief belangrijke elementen voorkomen (met name onbepaalde constituenten en voorzetselconstituenten als indirect object). In deze gevallen staat het nog vóór die elementen. Vergelijk bijv.

(48) We /moesten/ toen *nog* /beginnen./

(49) /Is/ Johan *al* naar hús /gegaan?/

(50) Zo te ruiken /had/ het meisje *pas* een glas cognác /gedronken./

- (51) (Ze beweert) /dat/ ze het verhaal *al* /ként./
 (52) Het /schijnt/ *maar* een dóetje /te zijn./

Als een oordeelspartikel iets anders dan het werkwoordelijk gezegde onder zijn bereik heeft, staat het vlak bij zijn bereik (dit is de meest ondubbelzinnige plaats), hoewel niet altijd ervóór.

Bepaalde constituenten gaan gewoonlijk (en altijd bij voorkeur) aan het oordeelspartikel vooraf, zelfs als ze informatief belangrijk zijn. Zie de voorbeelden:

- (53) /Heb/ je Ján *nog* /gezien?/
 (53a) /Heb/ je *nog* Ján /gezien?/ <uitgesloten>
 (54) Het /is/ de wínd *maar*.
 (54a) Het /is/ *maar* de wínd. <twijfelachtig>
 (55) /Mag/ ik die éne zin *nog* /opschrijven?/
 (55a) /Mag/ ik *nog* die éne zin /opschrijven?/ <minder gewoon>

Opmerking 2— Vergelijk hiermee bijv.

- (i) /Zou/ hij *niet* dát vers /bedoeld hebben?/
 (ia) /Zou/ hij *misschien* dát vers /bedoeld hebben?/

met resp. een negatie-element en een modale bepaling (zie 22·5·8·1 en 22·5·8·2).— 1000
1005

Naplaatsing gaat misschien iets makkelijker als de bepaalde constituent uit een substantiefgroep bestaat die een nabepaling bevat, welke op de laatste zinsplaats staat, bijv.

- (56) /Heb/ je *al* die film van Buñuél /gezien/ waar zoveel over te doen is?

Ook en *zelfs* (...) kunnen vóór of na hun bereik komen, blijkens de zinnen:

- (57) Geer /wilde/ ook Kéés (zelfs Kéés) /uitnodigen./
 (57a) Geer /wilde/ Kees óók (Kéés zelfs) /uitnodigen./

Staan *ook*, *zelfs* (enz.) samen met hun bereik op de eerste zinsplaats, dan komen ze er normaal vóór:

- (58) *Ook een áuto* /hadden/ ze hem /beloofd./ <gemarkeerd>
 (59) *Zelfs een klein kínd* /kan/ zo'n vraagstuk /oplossen./ <gemarkeerd>

Al, *nog*, *pas* (...) kunnen variëren van plaats t.o.v. bijwoordelijke bepalingen (van tijd). Normaal komt *al* vóór bepalingen die een tijdsduur of een frequentie aanduiden, bijv.

- (60) We /zijn/ *al drie jaar* in Nijmegen /ingeschreven./
 (61) Ik /ben/ *al een hele poos* aan de woordvolgorde /aan het werken./
 (62) Dat /hebben/ ze hem nu *al drie kée*r /uitgelegd./
 (63) Marie /is/ er toch *al vaker* /geweest?/

Het middenstuk: wat sluit bij de eerste pool aan? 1007

Bij tijdstipaanduidingen kunnen bereikverschillen en daardoor interpretatieve verschillen ontstaan naargelang *al* ervóór of erna staat. Vergelijk bijv.

(64) Lutgart /was/ om vier uur *al* /wéggegaan./

(64a) Lutgart /was/ *al* om vier uur /weggegaan./

Zin (64), met het accent op *wég-*, is te omschrijven als ‘het was om vier uur zo, dat Lutgart al weggegaan was’. De bijwoordelijke bepaling van tijdstip fungeert hier als tijds kader voor de rest van de mededeling. (Dit komt nog beter tot uiting als de bepaling op de eerste zinsplaats staat, bijv. *Om vier uur /was/ Lutgart al /wéggegaan./* Zie 22·3·3·1/B.) Ze is informatief minder belangrijk en valt buiten het bereik van *al*. In zin (64a) ligt het accent op de bijwoordelijke bepaling. Deze ligt binnen het bereik van *al* en is informatief prominent. Zin (64a) is dan ook te omschrijven als ‘het was om vier uur al zo, dat Lutgart weggegaan was’. Met precies dezelfde betekenis is overigens ook de volgorde van (64) mogelijk – het accent ligt nu echter op *vier*.⁹⁴⁶

(64′) Lutgart /was/ om vier uur *al* /weggegaan./

Contextueel of situationeel gebonden bijwoorden van tijd worden in alle omstandigheden door *al* gevolgd, evenals meestal bijwoordelijke bepalingen in de vorm van een substantief(groep):

(65) Ik /heb/ het je *gisteren al* /gezegd./

(66) Dat /had/ je *tóen al* /kunnen voorzien./

(67) Ze /zouden/ *vorige wéék al* /gekomen zijn./

Ten slotte moet er nog op gewezen worden dat de elementen onder het bereik van oordeelspartikels ook los kunnen komen van de respectieve partikels. Deze staan dan zo ver mogelijk rechts in het middenstuk. Het bereik, dat door een accent aangegeven wordt, komt meer links, eventueel op de eerste zinsplaats, bijv.

(65a) *G*isteren /heb/ ik het je *al* /gezegd./ <gemarkeerd>

(59a) Een klein kind /kan/ zo’n vraagstuk zelfs /oplossen./ <gemarkeerd>

22.6

Het middenstuk:

wat staat vlak vóór de tweede pool?

22 · 6 · 1

Overzicht van de elementen

Een aantal niet-werkwoordelijke elementen sluiten zich bij de tweede pool aan. Ze staan achteraan in het middenstuk (dus na de in 22.5 genoemde elementen), onmiddellijk vóór de werkwoordelijke elementen (maar zie ook 22.7). De hier bedoelde niet-werkwoordelijke elementen zijn:

1 Alle inherente bepalingen van het werkwoord

In de term ‘inherente bepaling’ heeft het woord ‘bepaling’ een ruimere inhoud dan in de hoofdstukken over de woordgroepen en de zinsdelen. Onder inherente bepalingen verstaan we hier namelijk woorden of (woord)groepen die semantisch een sterke eenheid vormen met het werkwoord. Tot de inherente bepalingen behoren:

- het naamwoordelijk deel van het gezegde:

Saartje /was/ een half jaar lang *ziek* /geweest./
Jan Sprint /is/ natuurlijk weer *winnaar* /geworden./

- bepalingen van gesteldheid:

De buis /is/ door de vorst *kapot* /gevroren./
In 800 /werd/ Karel de Grote *tot keizer* /gekroond./
De kopjes /zul/ je niet gauw *schoon* /krijgen./
Waarom /moeten/ ze zo'n hekje nu altijd *groen* /verven?/

- noodzakelijke richtings- of plaatsbepalingen:

Voor mijn part /kun/ je *naar de maan* /vliegen./
We /hebben/ ook drie jaar *in Nijmegen* /gewoond./

- noodzakelijke bepalingen van hoedanigheid bij werkwoorden als *behandelen*, *bejegenen*, e.d.:

Ze /hebben/ me daar *voortreffelijk* /behandeld./

- maataanduidingen:

(Jan beweerde) /dat/ het boek *31 gulden* /gekost had./

- substantieven, substantiefgroepen en voorzetselconstituenten als deel van een vaste verbinding:

*Ze /begonnen/ alweer de draak /te steken/ met die man.
Volgende week /wordt/ de nieuwe fabriekshal in gebruik /genomen./*

Inherente bepalingen kunnen doorgaans niet op de laatste zinsplaats komen. (Alleen voorzetselconstituenten als bepaling van gesteldheid vormen hierop een uitzondering (zie 22·8).) Ze kunnen wel, al dan niet samen met het werkwoord waar ze mee verbonden zijn, op de eerste zinsplaats voorkomen (zie 22·3·4·1). Het werkwoord zelf kan niet in z'n eentje vooraan staan (zie 22·3·5).

Voorzetselvoorwerpen gedragen zich op overeenkomstige wijze. Als ze in het middenstuk staan, komen ze vlak vóór de tweede pool, bijv.

*Hij /bleek/ de hele tijd aan haar /gedacht te hebben./
Ik /heb/ lange tijd met hem over buitenlandse politiek /zitten praten./*

- Ze kunnen ook op de laatste zinsplaats staan (zie 22·8).
2 De voorzetselbijwoorden (zie 7·7) met als functie: eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord; tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord; achterzetsel. Voorbeelden zijn:

*Hij /is/ uiteindelijk niet mee /kunnen komen./
Je /hoeft/ er echt niet meer op /te rekenen./
De padvindders /zijn/ het duistere bos dan toch maar in /gelopen./*

Als het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord samen met het eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord voorkomt, staat het er steeds vóór, bijv.

*Als ik jou was /zou/ ik daar niet op in-/gaan./
(Hij zei) /dat/ hij daar heel erg mee in /had gezeten./*

Het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord kan echter wel tussen een inherente bepaling en de werkwoordelijke elementen van de tweede pool in staan, bijv.

*(Je merkte) /dat/ ze er erg opgetogen over /was./
Ze /was/ er erg ziek door /geworden./*

De hier genoemde voorzetselbijwoorden kunnen niet op de laatste zinsplaats staan. Soms kan het eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord wel eens op de eerste zinsplaats komen (zie 22·3·4·1).

Opmerking— Voor spellingkwesties i.v.m. het al dan niet samengesteld zijn van werkwoorden (in de voorbeelden hierboven ... *het bos* ... *in gelopen* tegenover ... *daar niet op ingaan*) zie men 8·5·2·2/1. —

Onderlinge volgorde van de elementen vlak vóór de tweede pool

Als zowel een element uit de hierboven bij 1 genoemde categorieën als een uit 2 tezelfdertijd in het middenstuk voorkomt, dan gelden voor de onderlinge plaatsing de volgende regels c.q. tendenties:

- a Een inherente bepaling die de vorm heeft van een voorzetselconstituent staat alleen of bij voorkeur rechts van een voorzetselbijwoord, bijv.

(Hij zei) /dat/ hij niet mee *naar huis* /wilde gaan./
Ik /heb/ er lange tijd mee *over buitenlandse politiek* /zitten praten./
Hij /bleek/ er duidelijk mee *in z'n sas* /te zijn./

- b Een inherente bepaling bestaande uit een adjectivisch of een substantivisch element staat alleen of bij voorkeur links van een voorzetselbijwoord, bijv.

(Het was duidelijk) /dat/ hij er *bang* voor /was./
Je /zult/ het er niet zo gauw *schoon* mee /krijgen./
Hij /heeft/ z'n schoenen er *scheef* door /gelopen./
Natuurlijk /is/ Jan Sprint er weer *winnaar* van /geworden/, van die wedstrijd.

Bij sommige adjectieven, vooral bij die welke op een deelwoord lijken (vgl. 6·2·3), bestaan beide plaatsingsmogelijkheden t.o.v. een voorzetselbij- 311
woord. Soms is er geen voorkeur (zie voorbeeld (1)), soms is er voorkeur voor plaatsing achter het voorzetselbijwoord.

- (1) Ze /waren/ er nooit erg *belust* op /geweest./
(1a) Ze /waren/ er nooit erg op *belust* /geweest./
(2) Daar /was/ hij altijd al van *overtuigd* /geweest./
(2a) Daar /was/ hij altijd al *overtuigd* van /geweest./
(3) Daar /zou/ ik niet zo gauw toe *bereid* /zijn./
(3a) Daar /zou/ ik niet zo gauw *bereid* toe /zijn./
(4) Ze /bleken/ er niet erg op *gesteld* /te zijn./
(4a) Ze /bleken/ er niet erg *gesteld* op /te zijn./

22·7

Doorbreking van de tweede pool

Alle in een zin met achter-pv aanwezige werkwoordelijke elementen maken samen de tweede pool uit. In zinnen met voor-pv bestaat de tweede pool alleen uit de niet-vervoegde werkwoordsvormen. De werkwoordelijke elementen achteraan in de zin bezetten als één geheel één vakje in het zinsschema dat we in 22·1·2 opgebouwd hebben. Dat geheel noemt men ook wel de werkwoordelijke eindgroep. De opbouw van een werkwoordelijke eindgroep en de onderlinge plaatsing van de delen ervan worden behandeld in paragraaf 8·6.

917

516

- 1 Niet-werkwoordelijke elementen gaan gewoonlijk aan de werkwoordelijke eindgroep vooraf of volgen erop. De eindgroep wordt dus niet doorbroken. Een schijnbare uitzondering hierop vormt het eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord. Dit element kan zowel vóór alle werkwoordsvormen als bij het werkwoord staan waar het deel van uitmaakt (in dit laatste geval wordt het samen met het werkwoord als één woord geschreven); mogelijk zijn dus zowel (1) en (2) als (1a) en (2a):

- (1) /Zou/ je me het boek even *aan* /kunnen geven?/
- (1a) /Zou/ je me het boek even /kunnen *aangeven*?/
- (2) /Omdat/ hij haar niet tijdig *op* /had kunnen bellen/ (was hij maar niet gekomen.)
- (2a) /Omdat/ hij haar niet tijdig /had kunnen *opbellen*/ (...)

De voorkeur voor het al dan niet splitsen van een scheidbaar samengesteld werkwoord is regionaal verschillend. Splitsing komt bovendien meer voor in gesproken taal dan in geschreven taal. Zie overigens ook onder 11a hierna.

Ook in de volgende groepen doet zich slechts schijnbaar doorbreking voor, zij het om een andere reden. Vergelijk:

- (3) Hij zou alsnog proberen *in de tuin* te komen.
- (3a) Hij zou alsnog *in de tuin* proberen te komen.
- (4) Omdat hij meende *ook wat* te moeten zeggen (...)
- (4a) Omdat hij *ook wat* meende te moeten zeggen (...)

In (3) en (4) zijn *proberen* en *menen* namelijk niet groepsvormend gebruikt, in de respectieve (a)-zinnen wel. (Zie 8·6·3·1.)

531

- 11 In een aantal gevallen kunnen niet-werkwoordelijke elementen wel in de werkwoordelijke eindgroep staan.
- a Doorbreking kan soms gebeuren door inherente bepalingen. Plaatsing vóór

de werkwoordelijke eindgroep geniet echter de voorkeur. Met name komen soms voor doorbreking in aanmerking:

- een adjectief als bepaling van gesteldheid, bijv.

(Hij zei) /dat/ de Sovjetunie zich niet /zal laten *bang* maken/ door cruiseraketten en neutronenbommen.

(Het barbaarse optreden van Somoza's Guardia Nacional) /waarbij/ vele steden /werden *plat* gebombardeerd/ (...)

(Het is een plan) /dat/ de kansen op een definitief vredesakkoord tussen Israël en al z'n Arabische buurstaten /zou *open* laten./

Voelt men zo'n adjectief als een eenheid met het werkwoord, dan kan men spreken van een samengesteld werkwoord, wat tot uitdrukking gebracht kan worden door aaneenschrijven (*openlaten*). Er is dan geen sprake meer van doorbreking. De grens tussen wel en niet samengestelde werkwoorden is overigens niet scherp te trekken (zie 8·5·2·3). Vergelijk bijv. met elkaar ⁵¹³ *goedkeuren, doodslaan, natregenen* en *nodig hebben, duidelijk maken, mogelijk maken*. Zie nog de zinnen:

(Een goed voorbereide actie) /waarbij/ Deng (...) de Russen /had *duidelijk* gemaakt/ dat het om beperkte activiteiten zou gaan.

(...) /die/ een minimumprogram met steun aan de P C I /moet *mogelijk* maken./

- elementen die samen met het werkwoord een min of meer vaste verbinding vormen; het betreft hier vooral de combinaties *bekend staan, blijk geven (van), cadeau geven* (ook: – *krijgen*), (*het*) *eens worden, kennis maken (met), melding maken (van), plaats nemen, schuldig blijven, (zich) schuldig maken (aan), te berde brengen, te binnen schieten, te boven gaan, te lijf gaan, te hoop lopen, te koop lopen (met), te water laten, te woord staan*; enkele voorbeelden zijn:

(Er is vooral veel hout in die grote zaal) /waar/ enkele honderden mensen /kunnen *plaats* nemen/ aan tafels die rondom de dansvloer een halve meter hoger staan.

(De omstandigheden) /waaronder/ scholieren /moeten *kennis* maken/ met hun leraren (...)

(Teleurstellend acht ik het) /dat/ op geen enkele wijze van deze activiteiten /is *melding* gemaakt./

(Daaraan kan worden toegevoegd) /dat/ hij op uiterst cynische wijze /heeft *blijk* gegeven/ van geringschatting voor zijn medemensen.

De man zelf ontkent tot op heden zich aan zwendel /te hebben *schuldig* gemaakt./

In de meeste andere gevallen is zo'n doorbreking echter regionaal te noemen, bijv. met een noodzakelijke bepaling van richting:

Christine /zal/ pas morgen /kunnen *naar huis* komen./ <regionaal>

Wel mogelijk is een geval met een bijwoord als:

(Uit een onderzoek op Curaçao is namelijk gebleken) /dat/ het gebruik van erg veel thee je veel tannine /doet *binnen* krijgen./

Weer is een scherpe grens met samengestelde werkwoorden niet te trekken (zie 8·5·2·2 en 8·5·2·4). Bij gevallen als *kennismaken*, *binnenkrijgen*, *thuiskomen*, *neerslaan* e.d. is er dan geen sprake van doorbreking van de eindgroep. 490, 514

- b Een aparte vermelding verdient nog de doorbreking van de constructie *aan het* + infinitief, e.d. (Zie hiervoor 8·6·4). Met name een substantief als voorwerp kan voorkomen als doorbrekend element (niet-doorbreking heeft echter voorkeur), bijv. 589

- (5) Vader /was/ alweer /aan het *koffie* zetten./
- (6) /Zijn/ jullie al /aan het *reisplannen* maken?/
- (7) Beneden op straat /waren/ een heleboel kinderen /aan het *sneeuwballen* gooien./
- (8) En zo /raakten/ ze /aan het *ruzie* maken./

Het voorwerp vormt samen met de infinitief een betekeniseenheid. Het is een stofnaam (bijv. in (5); vgl. *bier brouwen*) of een meervoudige soortnaam (bijv. (6) en (7)). Substantiefgroepen zijn van de mogelijkheid om de werkwoordelijke eindgroep te doorbreken uitgesloten, evenals eigennamen en alle voornaamwoorden. Vergelijk:

- (9) Hij /is/ alweer een brief /aan het schrijven./
- (9a) Hij /is/ alweer /aan het een brief schrijven./ <uitgesloten>
- (10) Waarom /was/ ze Jan /aan het uitlachen?/
- (10a) Waarom /was/ ze /aan het Jan uitlachen?/ <uitgesloten>
- (11) Waarom /was/ ze hem /aan het uitlachen?/
- (11a) Waarom /was/ ze /aan het hem uitlachen?/ <uitgesloten>

- III In de standaardtaal bestaat de mogelijkheid van doorbreking niet voor het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord. Dit komt vóór alle werkwoordelijke elementen te staan; vgl. bijv.:

- (12) Misschien /zal/ Mark er op het laatste moment nog wat *aan* /moeten veranderen./
- (12a) Misschien /zal/ Mark er op het laatste moment nog wat /moeten *aan* veranderen./ <regionaal>

Regionaal is ook de doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep door een voorwerp of door een bijwoordelijke bepaling, zoals in de volgende zinnen:

- (13) (Ze vonden) /dat/ die afgevaardigden maar /moesten *Nederlands* leren./ <regionaal>
- (14) (Hij zei) /dat/ hij dat /wilde *op zijn gemak* doen./ <regionaal>

22.8 De laatste zinsplaats

22.8.1

Inleiding: wat kan vlak na de tweede pool staan?

In het Nederlands is het helemaal niet ongewoon om elementen buiten de zogenaamde tang achter in de zin te plaatsen. Zowel zinsdelen als zinsdeelstukken, die voor een groot deel net zo goed in het middenstuk van de zin kunnen staan, kunnen achter de tweede pool geplaatst worden als deze aanwezig is. De plaats van de zinsdelen en/of zinsdeelstukken die direct na de tweede pool komen, hebben we bij de uiteenzetting van het zinsschema in 22.1.2 laatste zinsplaats genoemd, parallel met de eerste zinsplaats. In schema 1 wordt van elk type één voorbeeldzin gegeven.

Schema 1

	<i>eerste zinsplaats</i>	<i>1e pool</i>	<i>middenstuk</i>	<i>2e pool</i>	LAATSTE ZINSPLAATS
type 1a	Ik	heb	je toch al zo vaak	gezegd	dat je daar veel voorzigtiger mee moet zijn.
type 1b		Heeft	hij nu toch	besloten	om naar Argentinië te gaan?
type 2	(...)	dat	ze twee uur op jou	gewacht heeft	in Amsterdam-Zuid.

Zoals de voorbeelden in schema 1 laten zien, kunnen alledrie de types van zinnen een zinsdeel(stuk) achter de tweede pool krijgen. Dit is anders dan bij de eerste zinsplaats, die in zinnen met de voor-pv als eerste zinsdeel (type 1b) en in zinnen met een achter-pv (type 2) niet gerealiseerd is. (Vergelijk hiervoor 22.3.1.)

936

Ook bij zinnen waar de tweede pool niet aanwezig is, kan men van een zinsdeel(stuk) op de laatste zinsplaats spreken. Precies dezelfde elementen die anders achter de tweede pool staan, komen ook hier achterop te staan. Dit kan aan de hand van de volgende zinsparen geïllustreerd worden. De haakjes in de zinnen (2) en (2a) duiden de niet-bezette tweede pool aan. In het schema betekent dat, dat het vakje van de tweede pool leeg is.

- (1) Hij /heeft/ zijn zoon gisteren een stevige uitbrander /gegeven./
 (1a) Hij /heeft/ zijn zoon een stevige uitbrander /gegeven/ gisteren.

- (2) Hij /gaf/ zijn zoon gisteren een stevige uitbrander /(...)/
 (2a) Hij /gaf/ zijn zoon een stevige uitbrander /(...)/ gisteren.

In tegenstelling tot de eerste zinsplaats, die in de regel hooguit maar één zinsdeel kan bevatten, kan op de laatste zinsplaats wel eens meer dan één zinsdeel staan. In de voorbeelden (3) en (4) zijn dat respectievelijk twee zinsdelen en een zinsdeel plus een zinsdeelstuk, nl. een nabepaling.

- (3) Ze /hebben/ haar /benoemd/ tot penningmeester omdat ze het meest van boekhouden weet.
 (4) (Zei je) /dat/ je een wagen /had zien rijden/ in België van Van Gend en Loos?

Bij achteropplaatsing van elementen moeten twee soorten gevallen onderscheiden worden, namelijk:

- 1 die gevallen waarbij achteropplaatsing gegrammaticaliseerd is, m.a.w. tot regel of sterke tendens geworden is;
- 2 die gevallen die in principe zowel achteropplaatsing als niet-achteropplaatsing toelaten, maar waar allerlei factoren in de praktijk mee de ene of de andere keuze bepalen.

Tot die factoren behoren voornamelijk:

- a Een zinsdeel of een zinsdeelstuk kan mede volgens het links-rechts-principe achteropgeplaatst worden als het de grootste informatieve waarde heeft. Het zinsdeel(stuk) dat achter de tweede pool staat draagt in dit geval een nadruksaccent. Het links-rechts-principe alléén verklaart echter nog niet waarom enig zinsdeel(stuk) per se achter de tweede pool moet staan, en niet zo ver mogelijk naar rechts in het middenstuk.
- b Een zinsdeel of zinsdeelstuk kan verder achteropgeplaatst worden wegens de relatief geringe informatieve waarde. De daarin meegedeelde informatie heeft dan een meer aanvullend karakter. Het betreffende element wordt niet speciaal beklemtoond.
- c Men wil het middenstuk verlichten door een vrij uitgebreid zinsdeel in z'n geheel of gedeeltelijk achter de tweede pool te zetten. Met uitgebreidheid van een zinsdeel wordt niet zozeer de mathematische lengte bedoeld, als wel een meer complexe bouw van een zinsdeel, bijv. wanneer dit bestaat uit een substantiefgroep met een voorzetselconstituent als deel (met name als nabepaling), die zelf weer een betrekkelijke bijzin bevat (bijv. *een gevolg van verkeerde berekeningen die het laboratorium destijds had gemaakt*). Deze complexe bouw en/of de lengte kan de twee polen van de zin ver uit elkaar plaatsen, waardoor de zin soms minder elegant is en aan verstaanbaarheid kan inboeten.

Ook het verschijnsel dat een bijzin nooit in het middenstuk staat als hij nog slechts één element, bijvoorbeeld het ontkenningselement *niet*, van de rompzin zou afscheiden, is wellicht op soortgelijke stilistische factoren (elegantie, zinsritme, e.d.) terug te voeren. Vergelijk bijv. *hij komt, omdat hij erg boos is, niet* <uitgesloten>, waarnaast wel mogelijk zijn: *hij komt niet, omdat hij erg boos is* en *omdat hij erg boos is, komt hij niet*.

In de volgende paragrafen worden deze factoren aan de hand van voorbeelden nader toegelicht.

2.2 · 8 · 2

Zinsdelen op de laatste zinsplaats

2.2 · 8 · 2 · 1

Bijzinnen

- I Als uitgangspunt kan de volgende, meer algemene regel genomen worden: *bijzinnen staan bij voorkeur niet tussen de twee polen, in het middenstuk*. Soms is het middenstuk uitgesloten. De alternatieve plaatsen zijn dan, behalve de aan- en uitloop, de eerste en de laatste zinsplaats. Omdat achteropplaatsing soms de enige mogelijkheid is, wordt deze in het volgende als basis genomen. Bij de respectieve gevallen wordt telkens de eventuele alternatieve plaats vermeld.

Of een bijzin vóór de eerste pool of achter de tweede pool staat, m.a.w. of de rompzin op de bijzin volgt of eraan voorafgaat, is afhankelijk van de informatieve geleiding van de hele mededeling. Wat de taalgebruiker als de kern van zijn mededeling beschouwt, staat bij voorkeur achterop. (Vergelijk echter ook met II.) Die informatieve kern kan in de rompzin gelegen zijn of in de bijzin. Meestal is het zo dat het eerste gedeelte van de samengestelde zin een kader aangeeft waarbinnen de toestand of de gebeurtenis die in het tweede gedeelte van de samengestelde zin meegedeeld wordt, gesitueerd moet worden (bijv. *Toen jullie trouwden/woonde je zus nog in Nijmegen, niet?*), ofwel dat het tweede deel van de samengestelde zin als een nadere verklaring of precisering fungeert van wat in het eerste gedeelte meegedeeld wordt (bijv. *We hebben besloten hier maar te overnachten, omdat het veel te laat is om nog naar het Noorden door te reizen.*). Vergelijk nog de twee volgende zinnen:

- (5) Omdat Joost zich niet lekker voelde, /ging/ hij wat vroeger naar huis.
(5a) Joost /is/ wat vroeger naar huis /gegaan,/ omdat hij zich niet lekker voelde.

In zin (5) ligt de nadruk op het feit dat Joost wat vroeger naar huis is gegaan; de redengevende zin (*omdat*-zin) scheidt het kader waarbinnen dit feit gesitueerd moet worden. In zin (5') ligt de informatieve kern bij de reden waarom Joost vroeger naar huis is gegaan; de *omdat*-zin geeft de verklaring van de in de rompzin gedane mededeling.

In het licht hiervan kan gesteld worden dat tijdszinnen en conditionele zinnen meestal voorop staan. Ze scheppen namelijk vaak het kader waarbinnen de rest van de mededeling plaatsvindt.

- II In de regel staan achterop:
- onderwerps- en voorwerpszinnen ingeleid door de onderschikkende voegwoorden *dat, of*, bijv.
- (6) /Is/ het meisje er zich eindelijk bewust van /geworden/ *dat ze een dwaasheid heeft begaan?*
(7) Ik /heb/ nooit goed /geweten/ *of hij dat wel meende.*
(8) Ans /wilde/ niet /toegeven/ *dat ze gespiekt had.*

Bij een achteropgeplaatste onderwerpszin komt meestal het voorlopig onderwerp *het* voor (zie 21·2·2):

829

- (9) Het /heeft/ een grote indruk op mij /gemaakt/ *dat hij ondanks die tegenslag tóch wou komen.*

Dat- en *of-*zinnen als onderwerp of voorwerp kunnen in bepaalde gevallen toch eerste zinsdeel zijn, o.a. als het zwaartepunt van de meegedeelde informatie niet in de bijzin, maar in de rompzin gelegen is. Vergelijk bijvoorbeeld het volgende paar zinnen:

- (10) Ze vermoedde *dat Jan gezakt was.*
(10') *Dat Jan gezakt was* vermoédde ze alleen maar, (zéker wist ze het niet.)

In zin (10) wordt de informatieve kern door de *dat*-zin gevormd, in zin (10') is de inhoud van de persoonsvorm *vermoedde* informatief het belangrijkste. Hij wordt gecontrasteerd met de mededeling in de erop volgende nevenge-schikte zin. In deze betekenis is echter ook mogelijk: *Ze vermoédde alleen maar dat (...)*. Ook wanneer de *dat-* of *of-*zin juist het zwaartepunt van de informatie is, kan deze eerste zinsdeel zijn. Hij heeft dan extra nadruk. De zin waar hij eerste zinsdeel van is, is dan gemarkeerd. Zie hiervoor bij de eerste zinsplaats, 22·3·4·1. De bijzin kan ook in de aanloop staan. Hij krijgt dan een verwijzwoord in de eigenlijke zin: 949

Dat Steven dit niet op tijd geweten heeft, dat /is/ wel duidelijk.
Of dit nog ooit goed komt, dat /betwijfel/ ik.

In de functie van voorzetselvoorwerp kunnen *of-* en *dat-*zinnen bij voorop-plaatsing slechts aanloop zijn. Vergelijk zin (6) met de zinnen (6') en (11):

- (6') *Dat ze een dwaasheid begaan heeft, daar /is/ het meisje zich eindelijk bewust van /geworden./*
(11) *Of Hugo dat beseft heeft, daar /twijfel/ ik sterk aan.*

*Of-*zinnen als deelzin uit de zgn. balansschikking komen steeds en uitsluitend achter de tweede pool van de rompzin terecht, bijv.

Het scheelde niet veel / *of de auto was ontploft.*

- andere onderwerps- en voorwerpszinnen (vooral vraagwoorzinnen en beknopte bijzinnen met (*om*) *te*). Voorbeelden met vraagwoorzinnen zijn:

/Heeft/ Jos niet /gezegd/ *waar hij naartoe ging?*
Hij /vroeg/ zich af / *wie de ruit gebroken kon hebben.*

De afhankelijke zinnen die met een vragend element beginnen, gedragen zich op dezelfde manier als de hierboven besproken *dat-* en *of-*zinnen.

Voorbeelden met de voorwerpszin respectievelijk als eerste zinsdeel en als aanloop zijn:

*Waar Frederik zit /weet/ ik niet.
Wat daar precies mee bedoeld wordt, daar /zullen/ we wel nooit achter /komen./*

Een voorzetselvoorwerpszin zoals in het laatste voorbeeld kan vooraan enkel als aanloop voorkomen.

Voorbeelden van beknopte bijzinnen met (*om*) *te* als onderwerps- of voorwerpszin achter de tweede pool zijn respectievelijk:

*Toen /was/ het hem duidelijk /geworden/ niet mee te kunnen komen.
Lutgart /had/ haar /beloofd/ voortaan niet meer te zullen liegen.*

In de rompzin komt als voorlopig onderwerp *het* voor (zie 21·2·2). 829

Om te-constructies als naamwoordelijk deel van het gezegde, zoals het geursiveerde deel in de volgende zin, komen eveneens vooral op de laatste zinsplaats voor:

Dat /is/ niet / / om aan te zien.

Onderwerps- en voorwerpszinnen in andere vormen dan de hierboven genoemde zijn bijv.

*Het /is/ toch maar niets / / als je zo moet werken.
Ze /zouden/ het beslist jammer /vinden/ als je ontslag neemt.*

Als zulke *als*-zinnen al vooraan voorkomen, dan kan dat alleen maar als aanloop. Zie voor een voorbeeld 22·4·3. 974

- bijzinnen van gevolg; deze hebben als enige plaatsmogelijkheid de laatste zinsplaats, bijv.

*De band van m'n fiets /was/ lek /geraakt/, zodat ik te voet verder moest.
Een auto /botste/ gisterochtend op een overweg tegen de trein Amsterdam-Den Helder / /, waardoor het verkeer enkele uren gestremd raakte.*

- vergelijkende zinnen met *als*, *alsof*, (*net*) *of*, bijv.

*Waarom /stelt/ die minister zich steeds aan / / als was hij de spil van de regering?
Je /moet/ nu niet /doen/ alsof je mij niet kent.*

- 111 Bij andere bijzinnen wisselt de plaatsing t.o.v. de rompzin. Soms is er een sterke tendens tot achteropplaatsing, in sommige gevallen echter verdient vooropplaatsing de voorkeur. Vergelijk hiervoor de volgende categorieën:
- Vergelijkende zinnen, ingeleid door het voegwoord *zoals*, staan vooraan (op de eerste zinsplaats of in de aanloop) of achteraan (laatste zinsplaats of

uitloop). Een plaats in het middenstuk is uitgesloten. Vergelijk respectievelijk:

- (12) *Zoals ik het je uitgelegd heb, /moet/ je het /doen./*
- (12a) *Zoals ik het je uitgelegd heb, zo /moet/ je het /doen./*
- (12b) *Je /moet/ het /doen/ zoals ik het je uitgelegd heb.*
- (12c) *Je /moet/ het zo /doen/, zoals ik het je uitgelegd heb.*
- (12d) *Je /moet/ het zoals ik het je uitgelegd heb /doen./* <uitgesloten>

Andere voorbeelden zijn:

- (13) *Het /is/ helemaal niet /gebeurd/ zoals jij het voorstelt.*
- (13a) *Zoals jij het voorstelt /is/ het helemaal niet /gebeurd./*
- (13b) *Het /is/ zoals jij het voorstelt helemaal niet /gebeurd./* <uitgesloten>
- (14) *Zoals het klokje thuis tikt /tikt/ het nergens.*
- (14a) *Het klokje /tikt/ nergens / / zoals het thuis tikt.*
- (14b) *Het klokje /tikt/ zoals het thuis tikt nergens / /.* <uitgesloten>
- (15) *Zoals hij te werk gaat /moet/ het wel /mislukken./*
- (15a) *Het /moet/ wel /mislukken/ zoals hij te werk gaat.*
- (15b) *Het /moet/ zoals hij te werk gaat wel /mislukken./* <uitgesloten>

De *zoals*-zinnen uit de voorbeelden hierboven zijn te omschrijven met ‘op de wijze waarop ...’ (beperkend; zie 10·3·12·2). Deze zinnen moeten onderscheiden worden van gevallen waarin de *zoals*-zin niet zozeer een vergelijking uitdrukt, als wel een commentaar op (c.q. modaliteit t.o.v.) wat in de rompzin wordt meegedeeld (uitbreidend; zie 10·3·12·2). In die gevallen komt de *zoals*-zin vaak als een soort tussenzin voor in het middenstuk, in geschreven taal is hij afgescheiden door komma’s. Wat dat betreft zijn ze te vergelijken met *hetgeen*- en *wat*-zinnen.

Opmerking 1 — Een verschil is dat deze laatste *niet* voorop kunnen staan, noch als aanloop, noch als eerste zinsdeel. Vergelijk:

Aldo Moro /zou/, wat (hetgeen) me onwaarschijnlijk lijkt, zonder meer vrij /worden gelaten./
Aldo Moro /zou/ zonder meer vrij /worden gelaten/, wat (hetgeen) ...
Wat (hetgeen) me onwaarschijnlijk lijkt, /zou/ Aldo Moro ... <uitgesloten>
Wat (hetgeen) me onwaarschijnlijk lijkt, Aldo Moro /zou/ ... <uitgesloten>—

Voorbeelden zijn:

- (16) *Zoals ik al voorspelde /is/ het toch nog mooi weer /geworden/ gisteren.*
- (16a) *Het /is/ toch nog mooi weer /geworden/ gisteren, zoals ik al voorspelde.*
- (16b) *Het /is/, zoals ik al voorspelde, toch nog mooi weer /geworden/ gisteren.*
- (17) *Zoals Bas hem had opgedragen, /volgde/ Snuf het spoor terug / /.*
- (17a) *Snuf /volgde/ het spoor terug / /, zoals Bas hem had opgedragen.*
- (17b) *Snuf /volgde/, zoals Bas hem had opgedragen, het spoor terug / /.*

Opmerking 2— De zinnen (17) en (17a) zijn wellicht ambigu. In (17a) en (17b) is in ieder geval vervanging van *zoals* door bijv. *wat* mogelijk. Dit is bij de zinnen (12) t.e.m. (15) uitgesloten. Zie over het verschil tussen de twee types *zoals*-zinnen 10·3·12·2 ('beperkende' en 'uitbreidende' functie). —

664

- Over het algemeen staan tijdszinnen en voorwaardelijke bijzinnen iets gemakkelijker in het middenstuk dan de andere types (redengevende zinnen, toegevend zinnen, enz.), dit in tegenstelling tot het algemene principe dat de bijzin ofwel voorop ofwel achterop staat. Voorbeelden zijn:

- (18) Hij /had/ *toen ze allemaal weg waren*, nog gauw even /afgewassen./
 (19) Jan /zal/ het werk *als hij tijd heeft* meteen /afmaken./

Vergelijk hiermee:

- (18a) *Toen ze allemaal weg waren* /had/ hij nog gauw even /afgewassen./
 (18b) Hij /had/ nog gauw even /afgewassen/ *toen ze allemaal weg waren*.
 (19a) *Als hij tijd heeft* /zal/ Jan het werk meteen /afmaken./
 (19b) Jan /zal/ het werk meteen /afmaken/ *als hij tijd heeft*.

Iets minder gemakkelijk zijn gevallen als:

- (20) Hij /had/ *omdat ze toch allemaal weg waren*, gauw even /afgewassen./
 (21) Hij /had/ *hoewel het al erg laat was*, nog gauw even /afgewassen./

22 · 8 · 2 · 2

Andere categorieën

Bij een aantal categorieën bestaat er een min of meer vrije keuze (vgl. echter 22·8·1) tussen een plaats in het middenstuk en achteropplaatsing (c.q. vooropplaatsing), met name bij voorzetselconstituenten, zowel als voorzetselvoorwerp als als bijwoordelijke bepaling.

1 Voorzetselconstituenten

Vrijwel alle zinsdelen in de vorm van een voorzetselconstituent kunnen in principe in drie posities staan, nl. vóór de eerste pool, in het middenstuk, of achter de tweede pool. In de volgende voorbeelden zijn dat respectievelijk de zinnen *a*, *b* en *c*:

		<i>1e pool</i>		<i>2e pool</i>	
(22a)	Tegen Kaatje	kun	je zoiets wel	zeggen.	
(22b)	Zoiets	kun	je tegen Kaatje wel	zeggen.	
(22c)	Zoiets	kun	je wel	zeggen	tegen Kaatje.
(23a)	In Frankrijk	wordt	veel lekkere wijn	geproduceerd.	
(23b)	Er	wordt	in Frankrijk veel	geproduceerd.	
(23c)	Er	wordt	veel lekkere wijn	geproduceerd	in Frankrijk.

De positie van de voorzetselconstituenten in (a) wordt bij de eerste zinsplaats behandeld, die in (b) bij het middenstuk.

Er kunnen diverse redenen zijn om een voorzetselconstituent achter de tweede pool te plaatsen:

- Wanneer een voorzetselconstituent een relatief grote communicatieve of informatieve waarde heeft, kan men hem volgens het links-rechts-principe zo ver mogelijk rechts plaatsen. In een geval als het volgende betekent dat achteropplaatsing. De bepaling van reden kan immers in het middenstuk niet na de richtingsbepaling komen omdat deze als inherente bepaling fungeert. Er kan een informatief verschil optreden tussen bijv. (24) en (24a):

(24) Hij /moet/ om gezondheidsredenen naar Zwitserland /gaan./

(24a) Hij /moet/ naar Zwitserland /gaan/ om gezondheidsredenen.

In zin (24) is de kern van de informatie gelegen in het feit dat hij niet naar de Côte d'Azur of naar Tunesië, maar naar Zwitserland moet. In (24a) daarentegen staat de reden van de reis informatief in het middelpunt: hij moet niet voor zaken of voor een vakantie, maar wegens zijn gezondheid naar het buitenland.

Opmerking — Een andere mogelijkheid is dat men het informatief belangrijke element meer naar links plaatst (de volgorde van (24)), en het door een accent als informatief belangrijk karakteriseert. We hebben dan echter met een *gemarkeerde* volgorde te maken. —

Ook om de voorzetselconstituent een speciale nadruk te geven, bijvoorbeeld bij contrast, kan men hem achter de tweede pool plaatsen:

(25) Dit /is/ enkel /bedoeld/ voor kinderen, (niet voor grote kerels als jij.)

- Een voorzetselconstituent kan ook achteropgeplaatst worden om de afstand tussen de beide polen van de zin kleiner te maken. Als de afstand tussen de elementen van de zgn. tangconstructie te groot wordt, verliest de zin aan verstaanbaarheid en elegantie. Vooral in de gesproken taal is men dan geneigd om de tangconstructie te doorbreken door voorzetselconstituenten achter de tweede pool (d.i. het tweede tangelement) te zetten. Zo zal men bijv. de voorkeur geven aan (26a) boven (26):

(26) Hij /had/ gelukkig uiteindelijk toch nog met veel moeite in Valladolid een flatje op de kop /kunnen tikken./

(26a) Hij /had/ gelukkig uiteindelijk toch nog met veel moeite een flatje op de kop /kunnen tikken/ in Valladolid.

Ook de uitgebreidheid van de voorzetselconstituent zelf kan het middenstuk lang maken. In gesproken taal zal men daarom i.p.v. (27) heel makkelijk (27a) horen:

(27) Ze /zou/ veel liever in een van die leuke kleine dorpsschooltjes /lesgeven./

(27a) Ze /zou/ veel liever /lesgeven/ in een van die leuke kleine dorpsschooltjes.

In gevallen als (28) is een mogelijkheid tot verlichting van het middenstuk ook nog gelegen in het afsplitsen van een zinsdeelstuk (28a):

- (28) Ze /hebben/ in het huis van de voorzitter van de grootste vakcentrale van Nederland /vergaderd./
(28a) Ze /hebben/ *in het huis* /vergaderd/ *van de voorzitter van de grootste vakcentrale van Nederland.*

Zie hierover 22·8·3/1C1 en 22·8·3/111.

1027, 1030

2 Groepen met *als* of *tot* als bepaling van gesteldheid

Groepen met *als* of met *tot* in de functie van bepaling van gesteldheid staan meestal in het middenstuk, maar ze kunnen op de laatste zinsplaats staan wanneer men de aanvulling meer op de voorgrond wil brengen. Vergelijk bijv.

- (29) Ze /hebben/ haar met eenparigheid van stemmen tot voorzitter van de vereniging /gekozen./
(29a) Ze /hebben/ haar met eenparigheid van stemmen /gekozen/ *tot voorzitter van de vereniging.*
(30) Dit /moet/ dan ook als een veroordeling van zijn politiek /worden gezien./
(30a) Dit /moet/ dan ook /worden gezien/ *als een veroordeling van zijn politiek.*
(31) De Russische baszanger /werd/ tot laureaat van de wedstrijd /uitgeroepen./
(31a) De Russische baszanger /werd/ /uitgeroepen/ *tot laureaat van de wedstrijd.*

Groepen met *tot* bij de werkwoorden *slaan*, *kloppen*, *stampen* e.d. kunnen enkel in het middenstuk staan. Ze kunnen op grond hiervan eigenlijk als inherente bepalingen bij het werkwoord beschouwd worden (zie 22·6).

1009

- (32) Volgende week /zullen/ ze hem tot ridder /slaan./
(32a) Volgende week /zullen/ ze hem /slaan/ tot ridder. <uitgesloten>
(33) Je /moet/ dit eerst tot schuim /kloppen./
(33a) Je /moet/ dit eerst /kloppen/ tot schuim. <uitgesloten>

3 Substantiefgroepen

Substantiefgroepen staan slechts bij uitzondering op de laatste zinsplaats. Het betreft hier met name de volgende gevallen:

- De aanvulling van de werkwoorden *heten*, *luiden*, *noemen*, kan altijd achterop. De neiging om dit complement naar achteren te plaatsen is sterker naarmate men het als informatief belangrijker beschouwt en/of het meer uitgebreid is. Voorbeelden zijn:

- (34) De titel van het boek /zal/ vermoedelijk /luiden:/ *'Lotgevallen van een neerlandicus – of waartoe grammatica leiden kan'*.
(35) Jou /zal/ ik altijd /blijven noemen:/ *mijn beste vriend.*

- Vooral in ambtelijke en in journalistieke teksten komen verder constructies

voor als de volgende, waarbij een substantivisch onderwerp of een lijdend voorwerp op de laatste zinsplaats staat.

- (36) Hiervoor /komen/ niet in aanmerking | | *al wie nog geen militaire dienst vervuld heeft.*
- (37) Bij deze /werden/ tot commissaris /benoemd/ *de heer J. J. Meesters en mevrouw C. L. Vandenhende.*
- (38) In Parijs /is/ op 49-jarige leeftijd /overleden/ *de Belgische chansonnier Jacques Brel.*
- (39) Algemeen /wordt/ voor die moord verantwoordelijk /gesteld/ *de 26-jarige majoor A. S. P., zoon van de huidige president en door hem als opvolger uitverkoren.*
- (40) (Een dezer dagen is een centrum-linkse coalitie gevormd van vijf partijen,) /die/ vermoedelijk als presidentskandidaat /zal aanwijken/ *oud-president Hernan Siles Zuazo.*

Het achteropgeplaatste zinsdeel vormt duidelijk de informatieve kern. Andere voorbeelden van expressieve plaatsing zijn:

- (41) In het Nederlands /is/ verder vrijwel dwingend | | *de regel dat het indirecte object aan het directe voorafgaat.*
- (42) (En) op een andere manier /zouden/ verwarrend /kunnen werken/ *zinnen van het type (...).*
- (43) Na een extra kort conclaaf /werd/ tot paus /uitgeroepen/ *de Poolse bisschop Karol Wojtiła.*

Opsommingen kunnen altijd achter de tweede pool staan. Hoe langer ze zijn, hoe groter de neiging wordt om ze achterop te plaatsen, bijv.

- (44) (Denk erom) /dat/ jullie morgen allemaal /meebrengen:/ *een schaar, glanspapier, tekengerei, een potje lijm en een liniaal.*
- (45) Gisteren /ben/ ik achtereenvolgens /tegengekomen:/ *de Janssens, mevrouw Scherps, die jongen van Martens en ten slotte jullie twee.*

Opmerking — Speciale vermelding verdient het gebruik van bevelzinnen of aansprekende zinnen met scheidbare werkwoorden, zoals: *Scheur uit die kaart en stuur op ...! Leg neer die bal! Doe weg dat boek!*, waar het lijdend voorwerp op de laatste zinsplaats staat. —

4 Andere groepen

Bijwoordelijke bepalingen zonder voorzetsel staan normaal in het middenstuk. Toch kunnen we bepalingen van tijd of van modaliteit ook achter de tweede pool aantreffen wanneer ze geen wezenlijk deel van de mededeling uitmaken, maar veeleer als een minder belangrijk detail fungeren: *Ik /kom/ dat wel even /brengen/ morgen. Jullie /zullen/ daar nog wel een brief over /krijgen/ misschien.* Dergelijke bepalingen kunnen als laatste zinsdeel niet sterk beklemtoond worden. Ook sommige voegwoordelijke bijwoorden kunnen wel eens op de laatste zinsplaats voorkomen.

Zinsdeelstukken op de laatste zinsplaats

In de meeste gevallen gaat het hier om bijvoeglijke bepalingen die van hun kern afgescheiden kunnen worden. De term bijvoeglijke bepaling wordt hier in ruime zin gebruikt. Hij omvat zowel (bijvoeglijke) bijzinnen, ook in beknopte vorm, als voorzetselconstituenten en groepen met een voegwoord (zie hiervoor hfdst. 12 t.e.m. 19).

681

- 1 Weer wordt er een onderscheid gemaakt tussen gevallen waar achteraanplaatsing regel is en die, waar er een sterke neiging tot achteraanplaatsing bestaat.
- A Achteraanplaatsing is regel bij:
- 1 Bijzinnen die een graadaanduidend gevolg uitdrukken (met: *zo ... dat*, of een equivalent); voorbeelden:

Hij /had/ zo hard /gelopen/ *dat hij er bijna bij viel.*
 Ons letterwoord /werd/ op dusdanige wijze /aangepast/ *dat het een gezicht werd.*
 /Laten/ we zo /leven en handelen/ *dat Hij in ons herkend kan worden.*

- 2 Bijzinnen die een vergelijking uitdrukken (ingeleid door de voegwoorden *dan, als*, enz.); voorbeelden:

Truusje /heeft/ alweer meer /gegeten/ *als ze kon.*
 Deze categorie /is/ sterker /vertegenwoordigd/ *dan uit de cijfers zou blijken.*
 We /kunnen/ niets anders /doen/ *dan hier op het pad afwachten.*
 (Je verwondert je) /als/ de dingen anders /zijn/ *dan je verwacht.*
 Een actieve aardworm /slorpt/ elke dag evenveel aarde op | | *als hij zelf weegt.*

- 3 (*om*) + *te* + infinitief na een adjectief, na *te* + adjectief en na *genoeg* of *voldoende* (+ adjectief of substantief). De laatste twee types duiden ook een graadaanduidend gevolg aan. Voorbeelden zijn:

(Het zijn proefjes) /die/ ideaal /zijn/ *om de temperatuur van het publiek te meten.*
 Daarna /zou/ iedereen dan weer vrij /zijn/ *te doen wat hij wil.*
 Grootvader /was/ te oud /geworden/ *om nog lange wandelingen te maken.*
 Wim /zou/ nog kansen genoeg /krijgen/ *om vogels te vangen.*

Ook de combinaties (*om*) *te* + infinitief na een substantief(groep) vertonen een tendens om na de tweede pool te komen, bijv.

Hierbij /was/ de mogelijkheid /opengelaten/ *om de vraag niet te beantwoorden.*
 (Ik geloof) /dat/ daar heel wat stof /ligt/ *om over na te denken.*
 (Ze zeiden) /dat/ ze hem in het vervolg het ongerief /wilden besparen/ *voor de rechter te moeten verschijnen.*

B Bij de volgende categorieën nabepalingen is er een sterke tendens tot afsplitsing:

1 Bijvoeglijke bijzinnen, bijv.

Dit /lijkt/ de mogelijkheid uit /te sluiten/ *dat de protestanten plaatsen willen inruimen voor vertegenwoordigers van de katholieken.*

Hiernaast is ook niet-splitsing mogelijk, maar naast de twee volgende zinnen niet:

Vorige week /hebben/ de bewindslieden van Sociale Zaken de vrees /uitgesproken/ *dat de premie tot boven de 10% zal oplopen.*

Dit /had/ de vraag /doen rijzen/ *in hoeverre minister Kissinger op de hoogte was van Amerikaanse steun voor Chileense complotten.*

Vooraf betrekkelijke bijzinnen, zowel de beperkende als de uitbreidende, vertonen een uitgesproken tendens om achteraan te staan, bijv.

In andere gevallen daarentegen /bleef/ juist de vorm /bestaan/ *die minder met het origineel overeenkomt.*

Jijzelf /hebt/ een lijstje met vragen /klaargemaakt/, *die alle beginnen met waarom.*

Ten slotte /heeft/ de partij de breuk tot stand /gebracht/ *waarop haar rechtervleugel al enige tijd aanstuurde.*

(Uit het rapport blijkt) /dat/ ze een hoog percentage leerlingen /hebben/ *die afkomstig zijn uit achterstandsituaties.*

Op gevaar af dingen /te beweren/ *die ik niet voldoende waar kan maken, (...)*

Alleen een zgn. 'progressieve' betrekkelijke bijzin staat *noodzakelijk* achter de tweede pool van de rompzin. Zo'n progressieve betrekkelijke bijzin, die de waarde heeft van een nevenschiktelijke zin, bevat meestal een bijwoord als *dan, daarna*, enz. of een equivalent, in zin (46) bijvoorbeeld de woordgroep *op zijn beurt*:

(46) Daar /wordt/ weer een nieuwe lading /ingenomen/, *die op zijn beurt dan weer aan boord van het zeeschip wordt gebracht.*

Andere voorbeelden hiervan zijn nog:

Dat /heb/ ik van Gerard /gehoord/, *die het weer van een Fransman heeft onthouden.*

Iedere tweede maand /worden/ de gereedkomende stukken naar de leescommissie /gestuurd/, *die ze voorzien van op- en aanmerkingen retourneert.*

De lengte van de bijvoeglijke bijzin speelt hier geen primaire rol. Ze is veeleer een factor die de tendens versterkt. Zie in verband hiermee verderop.

2 Voegwoordbepalingen die een vergelijking uitdrukken, bijv.

De nacht /was/ erger /geweest/ *dan anders*.
Je /hoeft/ beslist geen reus /te worden/ *als Anton Geesink*.
(Hij vond) /dat/ Annie minder mooi /gezongen had/ *dan op het feest*.
Dit berkje /is/ al even scheef /gegroeid/ *als dat in jullie tuin*.

Ook de voegwoordbepalingen die ingeleid worden door een voegwoord met verklarende waarde (*als, zoals*) worden gewoonlijk achteropgeplaatst, bijv.

Verder /zullen/ onderwerpen /behandeld worden/ *als de reactie van de lezer, woordkeuze, zins- en woordlengte*.

Een vergelijkende bijzin komt ook in de regel achteraan te staan. Zie onder A2.

c Vooral in het gesproken Nederlands zijn voorts de volgende types van afsplitsing heel gewoon:

1 Voorzetselconstituenten als nabepaling (zie 13·4·5); vooral een groep, ingeleid door het voorzetsel *van* wordt heel gemakkelijk van z'n kern afgescheiden. Voorbeelden van afsplitsing van dergelijke nabepalingen zijn: 712

Ieder /heeft/ drie pionnen nodig | | *van dezelfde kleur*.
/Heb/ jij dat boek /gelezen/ *over vredespolitiek?*

Een factor die afsplitsing mee in de hand kan werken is de uitgebreidheid van de voorzetselconstituent. Met uitgebreidheid wordt niet zozeer de mathematische lengte bedoeld als wel een meer complexe bouw van de woordgroep, o.a. wanneer een substantief uit de voorzetselconstituent zelf een nabepaling bij zich heeft. Die nabepaling kan dan weer een voorzetselconstituent zijn of bijvoorbeeld een betrekkelijke bijzin. In de nu volgende voorbeeldzin:

(47) In Heerlen /zijn/ de resten /ontdekt/ van een Romeinse keuken uit de tweede helft van de tweede eeuw na Christus.

is het substantief *keuken* uit de afgesplitste *van*-bepaling kern van een substantiefgroep (*een Romeinse keuken*) waarbij de voorzetselconstituent met *uit* nabepaling is. Deze nabepaling zelf bevat nog eens een *van*-bepaling bij het substantief *helft* en die bepaling op haar beurt een groep met het voorzetsel *na* bij het substantief *eeuw*. Met andere woorden uitgedrukt: de voorzetselconstituent met *uit* is 'ingebod' in de eerste *van*-groep, de tweede voorzetselconstituent met *van* is 'ingebod' in die met *uit*, enz. De structuur van (47) wordt in (47') met haakjes weergegeven; de respectieve kernen zijn gecursiveerd:

(47') In Heerlen /zijn/ de resten /ontdekt/ (van een Romeinse *keuken* (uit de tweede *helft* (van de tweede *eeuw* (na Christus)))).

Als een nabepaling in een nabepaling zelf weer een voorzetselconstituent is,

dan kan die doorgaans niet alleen afgesplitst worden. Dit vanwege het principe dat alleen de minst 'ingebiede' voorzetselconstituent afgescheiden kan worden. Zo kan de substantiefgroep *de fiets van de medewerker van Maarten* in een zin alleen maar gesplitst worden vóór het eerste *van*, dus bijv. *Ze /hebben/ de fiets /gestolen/ van de medewerker van Maarten*. Andere voorbeelden van de werking van dit principe zijn:

- (48) Tijdens de tentoonstelling /zal/ een film /vertoond worden/ *over de opgravingen in de Chinese Volksrepubliek*.
- (49) Hij /had/ een royaal bladerboek /laten maken/ *met foto's van kinderen uit allerlei landen*.

In de zinnen (48) en (49) ligt het enig mogelijke punt van afsplitsing respectievelijk bij de voorzetsels *over* en *met*. In zin (47) is afsplitsing vóór *uit* weliswaar niet uitgesloten, maar splitsing bij de eerste *van*-bepaling is in ieder geval de meest voor de hand liggende. Vergelijk hiermee nu de voorbeelden (50) t.e.m. (52):

- (50) Het gezelschap /bereidt/ opnieuw *een produktie in de volkstaal voor / / van amateurs met professionele begeleiding*.
- (51) De winnaar /wordt/ *een prachtige vakantie van een maand /aangeboden/ in het land waar hij Vlaanderen met de pen diende*.
- (52) In dit geval /zou/ er dan *een periode van leegstand van de gebouwen /zijn/ van 1 à 2 jaar*.

De voorzetselconstituenten die in de zinnen (50) t.e.m. (52) afgesplitst zijn, zijn bepalingen bij een substantiefgroep inclusief een eerste voorzetselconstituent als nabepaling (in de voorbeelden het gecursiveerde gedeelte vóór de tweede pool). Daarom gebeurt de afscheiding niet bij het eerste voorzetsel.

Als de nabepaling in de nabepaling daarentegen uit een betrekkelijke bijzin bestaat, kan ze wel apart aan het zinseinde staan, hoewel ze meer 'ingebied' is. Vergelijk bijv. (53) met (50):

- (53) Het ongeluk /zou/ een gevolg van verkeerde berekeningen /zijn/ *die het laboratorium destijds zou hebben gemaakt*.

In deze laatste zin is de relatiefzin nabepaling alleen bij het kern-substantief *berekeningen*, dat zelf weer in een *van*-bepaling bij *gevolg* staat. Voor beperkingen bij afsplitsing van nabepalingen in verband met het zinsaccent zie men verderop.

Bij een aantal constructies kennen de voorzetselconstituenten de mogelijkheid van achteropplaatsing niet. Die constructies hebben een andere structuur dan de tot nog toe besproken gevallen. Het betreft hier met name ten minste de volgende types:

Partitieve constructies als: *twee van die Sinterklazen, enkele van de vreemdelingen*, enz. Naast voorbeeld (54) staat niet (54a):

- (54) Ik /had/ een van mijn nichtjes /gezien./
 (54a) Ik /had/ een /gezien/ van mijn nichtjes. <uitgesloten >

Een nabepaling bij een substantief uit de voorzetselconstituent is echter gewoon apart afsplitsbaar, bijv.

- (55) Petra /had/ een van de nichtjes /gezien/ van Mieke.

- Constructies met een vergelijkingsmoment als: *de tempel van het lichaam, een schat van een kind* (zie voor het laatste type 13·4·5/B); voorbeelden: 714

- (56) In enkele minuten /had/ hij de boomstam zo dik als zijn romp met zijn scherpe beitels van voortanden /doorgeknaagd./

- (56a) (...) met zijn scherpe beitels /doorgeknaagd/ van voortanden. <uitgesloten >

- (57) We /hebben/ de mallemlen van het leven /ervaren./

- (57a) We /hebben/ de mallemlen /ervaren/ van het leven. <uitgesloten >

- Constructies als *wij van het derde regiment jagers*, e.d.
- Constructies als *het koopje van de week, het boek van de maand*, e.d. Naast (58) staat niet (58a):

- (58) Gisteren /is/ het nieuwe boek van de maand /verschenen./

- (58a) Gisteren /is/ het nieuwe boek /verschenen/ van de maand. <uitgesloten >

2 Een of meer leden van een nevenschikking

De hier bestaande mogelijkheden worden in het algemeen behandeld in 24·4·2; voor de afzonderlijke voegwoorden en reeksvormers zie men de desbetreffende deelparagrafen van hoofdstuk 25. We geven hier enkele voorbeelden, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen aaneenschakelend en tegenstellend verband. 1090 1095

- Aaneenschakelend verband
 Voorbeelden met voegwoorden zijn:

- (59) Geer en Cees /zijn/ /gekomen/ en Walter.

- (59a) Geer en Cees /zijn/ /gekomen/ alsook Walter.

- (60) Hem /werd/ f 2200 traktement /aangeboden/ alsmede vrije woning.

Voorbeelden met reeksvormers zijn:

- (61) Én Geer én Cees /zijn/ /gekomen/ én Walter.

- (62) Hij /had/ zowel voor Mieke een cadeautje /meegebracht/ als voor Tom.

- (63) Hij /heeft/ van dat geld noch een huifkar /kunnen kopen/ noch een speedboat.

- (64) Ik /heb/ Karel evenmin /gevonden/ als Karolien.

Bij afsplitsing is er een sterkere nadruk op de twee- of meerledigheid.

Vergelijk met de zinnen hierboven:

- (61a) Én Geer én Cees én Walter /zijn/ /gekomen./
- (62a) Hij /had/ zowel voor Mieke als voor Tom een cadeautje /meegebracht./
- (63a) Hij /heeft/ van dat geld noch een huifkar noch een speedboat /kunnen kopen./
- (64a) Ik /heb/ Karel evenmin als Karolien /gevonden./

- Tegenstellend verband
Een voorbeeld met *maar* is:

- (65) Die doos /is/ niet voor jóu /bestemd/ *maar voor Moureen*.
- (65a) Die doos /is/ niet voor jóu *maar voor Moureen* /bestemd./

Voorbeelden met resp. het voegwoord *of* en de reeksvormer *of-of* zijn:

- (66) De huiseigenaar /heeft/ het huis in brand /gestoken/ *of de verzekeraar*.
- (67) Óf de huiseigenaar /heeft/ het huis in brand /gestoken/ *óf de verzekeraar*.

- D Enkele speciale gevallen van afscheiding van de kern van een substantiefgroep zijn voorts:

1 Bijstellingen, bijv.

- (68) Je /kunt/ er veel *picéa's* /aantreffen/, *een soort naaldbomen*.

2 Predikatieve nabepalingen, bijv.

- (69) De oudste zoon /gaat/ zich op een nieuw bedrijf /vestigen/, *46 hectare groot*.

- II Tot slot van deze paragraaf vermelden we nog kort een aantal beperkingen op de mogelijkheid van afsplitsing, respectievelijk enkele bijkomende factoren die afsplitsing in de hand kunnen werken.

1 Voorzetselbepalingen en bijstellingen kunnen, los van de substantiefgroep waar ze deel van uitmaken, naar achteren verplaatst worden als het zinsaccent binnen de betreffende substantiefgroep valt of als de kern of een andere nabepaling van die substantiefgroep een extra accent heeft (zoals een contrastief accent). In zin (68) hierboven valt het zinsaccent op de kern van de groep, nl. op *picéa's*. Andere voorbeelden zijn:

- (70) In Gent /heb/ ik nog een bóek /gevonden/ *over de 80-jarige oorlog*.
- (71) We /hebben/ Pollini gisteren /horen spelen/, *de beste pianist ter wereld*.
◁gemarkeerd▷
- (72) (Ze zei) /dat/ er een fabriek in Renkum /staat/ *van Van Gelder*.
◁gemarkeerd▷
- (73) Lódewijk /is/ /verongelukt/, *de zoon van de burgemeéster*. ◁gemarkeerd▷
- (74) De hónd /hebben/ ze /gevonden/ *van Jan*, (niet de kát.) ◁gemarkeerd▷

Is niet aan de genoemde voorwaarden voldaan, dan is achteropplaatsing niet of nauwelijks mogelijk. Vergelijk met de zinnen (70) t.e.m. (74):

- (71') We /hebben/ Pollini gisteren /horen spelen/, de beste pianist ter wereld. <uitgesloten>
- (74') De hond /hebben/ ze /gevonden/ van Jan, (we hoeven dus niet meer te zoeken.) <uitgesloten>
- (75) De auto /had/ een agént /aangereden/ die niet goed bestuurd werd. <uitgesloten>
- (76) Die fiets /moet/ nu eindelijk eens /wéggebracht worden/ van Jan. <twijfelachtig>
- (77) Hij /heeft/ dus zijn belofte gisteren plotseling weer /íngetrokken/ dat je voor het einde van de maand werk hebt? <twijfelachtig>

2 De volgende factor lijkt mee een rol te spelen bij achteropplaatsing van zinsdeelstukken: wanneer op een ongesplitst zinsdeel nog slechts één enkel element zou volgen, zoals alleen een achter-pv of een scheidbaar deel van een samengesteld werkwoord alleen, heeft achteropplaatsing van een afhankelijke zin als nabepaling de voorkeur. Dit komt zowel de verstaanbaarheid als de elegantie van de zin ten goede. Deze tendens wordt dwingender naargelang de afhankelijke zin omvangrijker is. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende paren zinnen:

- (78) Hij /heeft/ gisteravond zijn zus /opgebeld/ *die in Canada woont.*
- (78a) Hij /heeft/ gisteravond zijn zus die in Canada woont /opgebeld./
- (79) Waar /heb/ je die jongen /ontmoet/ *waar je gisteren in de bioscoop bijna een uur mee hebt staan praten?*
- (79a) Waar /heb/ je die jongen waar je gisteren in de bioscoop bijna een uur mee hebt staan praten /ontmoet?/

Tussen (78) en (78a) is er nauwelijks enig verschil in vlotheid, maar (79) verdient de voorkeur boven (79a), zeker in gesproken taal. Andere voorbeelden zijn:

- (80) Hij /ging/ onlangs de twintig Vietnamezen na / / *die vóór de komst van de Voorlopige Revolutionaire Regering op 30 april op zijn architectenkantoor hadden gewerkt.*
- (81) (Hij was het) /die/ een brief /schreef/ *waarin werd gepleit voor een opvolger voor Alfrink die in staat zou zijn tegenstellingen te overbruggen.*

Bij een aantal bijvoeglijke bijzinnen is een ongesplitste pendant zelfs als uitgesloten te beschouwen (vgl. ook met 1B), bijv.

1026

- (82) Hij /kan/ zich niet van de indruk /ontdoen/ *dat ze hem al die tijd voor de gek gehouden heeft.*
- (83) Leen /heeft/ me gisteren de stellige belofte /gedaan/ *ervoor te zorgen.*
- (84) Hij /sprak/ de vrees uit / / *dat ze niet gauw terug zou komen.*

Opmerking — Bij zin (83) lijkt ook een rol te spelen dat *een belofte doen* als één

geheel kan worden opgevat (*beloven*) (vgl. *de vraag stellen of – vragen*). De afhankelijke zin als zinsdeelstuk zou zich dan aansluiten bij de algemene regel voor bijzinnen (22·8·2·1). —

1017

22·8·4

Onderlinge volgorde van de elementen op de laatste zinsplaats

Als er op de laatste zinsplaats meer dan één element staat, wat in de praktijk niet zó frequent voorkomt, zijn de volgende tendensen waar te nemen.

- 1 Bijvoeglijke bijzinnen staan vóór andere bijzinnen, bijv.

Hij /wil/ de mogelijkheid /onderzoeken/ of de volgorde ook anders kan, als hij er nog de tijd voor heeft.

- 2 Bijzinnen van graadaanduidend gevolg staan verplicht achter andere bijzinnen, bijv.

Ze /heeft/ het zo /betreurd/ dat je wegging, dat ze de hele nacht gehuild heeft.

- 3 Zinsdelen en zinsdeelstukken die zelf geen zin zijn staan normaal vóór afhankelijke zinnen, bijv.

Ze /hebben/ haar /benoemd/ tot penningmeester omdat ze het meest van boekhouden weet.

Ik /bel/ jullie nog wel eens op / / deze week om jullie op de hoogte te houden.

22·9 De uitloop

Parallel met de aanloop van de zin (zie 22·4) kunnen een aantal elementen 969 achter de eigenlijke zin staan, dus nog achter het achteropgeplaatste zinsdeelstuk en/of achteropgeplaatste zinsdelen. Het zijn dezelfde categorieën als bij de aanloop. Bovendien staan ze op vrijwel dezelfde manier in de uitloop: ze worden door *komma-intonatie* van de eigenlijke zin afgescheiden en hebben vaak een *verwijswoord*. De uitloop is het laatste vakje in het zinsschema J, waarin als voorbeeld een zin van type 1a en van type 2 opgenomen is.

Schema J

	<i>eerste zinsplaats</i>	<i>1e pool</i>	<i>middenstuk</i>	<i>2e pool</i>	<i>laatste zinsplaats</i>	UITLOOP
type 1a	Die nacht	zou	hij haar weer	zien	in zijn droom	, zijn allerliefste.
type 2	(Ik denk)	dat	je ze meer water	moet geven	voortaan	, die planten.

In tegenstelling tot de aanloop, kan de uitloop wel normaal voorkomen bij zinnen met achter-pv (type 2). De nu volgende elementen kunnen in de uitloop voorkomen.

a Verduidelijkende toevoegingen achteraf

Deze toevoegingen kunnen als pendant beschouwd worden van de anticiperende elementen in de aanloop. Ze hebben meestal een of ander verwijswoord. Voorbeelden zijn – verwijswoord én uitloop zijn gecursiveerd – :

Hij /heeft/ *het* je waarschijnlijk nooit /gegeven/, *dat boek*.
 Daar /moet/ je het niet *in* /doen/, *in die pot*.
 /Stonden/ *die* er al lang / /, *die bomen?*
 Het /is/ werkelijk een lust voor het oog / /, *deze soortenrijkdom aan vlinders in Voornes Duin*.
 Dan /ben/ jij toch jarig / /, *op 4 maart?*

In deze gevallen kan de uitloop het verwijswoord bijna altijd vervangen. In tegenstelling tot wat bij de aanloop het geval is, kunnen hier ook persoonlijke voornaamwoorden als verwijswoord optreden (bijv. *het* of, in de voorbeelden in schema J *ze* en *haar*).

Apart moeten hierbij sommige voorzetselconstituenten vermeld worden

die, meer dan de gevallen hierboven, de waarde van een nevenschikte aanvulling hebben. Een verwijswoord treedt hier niet op. De hele zin krijgt als het ware een verduidelijking achteraf. Ook hier is de uitloop door komma-intonatie afgescheiden: men hoort een korte pauze en in geschreven taalgebruik treft men een komma aan. De nevenschikte mededeling wordt bovendien vaak vergezeld door een woord als *namelijk* en kan worden voorafgegaan door *en wel*. Voorbeelden zijn:

Hij /is/ al wel tien keer in Zwitserland /geweest/, *om gezondheidsredenen (namelijk.)*
We /hebben/ /besloten/ om het reisje maar uit te stellen, (*en wel*) *wegens het slechte weer.*

Aldus worden soms ook bepalingen van gesteldheid als een soort aanvulling gebruikt, bijv.

Hij /keek/ ze één voor één aan / /, *rustig en onverschrokken.*
Hij /begon/ uitvoerig de punten uiteen /te zetten/ van het plan, *enthousiast als nooit tevoren.*

Als een dergelijke bepaling uit één enkel woord bestaat kan ze slechts bij uitzondering in de uitloop staan. Vergelijk bijvoorbeeld:

- (1) Hij /greep/ de hendel vast / /, *doodsbleek.*
(1') Hij /greep/ de hendel vast / /, *kalm.* <twijfelachtig>

Ten slotte horen hierbij nog zgn. emotioneel-geladen (exclamatieve) bijstellingen als in de volgende voorbeeldzinnen:

(Hij gelooft toch zeker niet) /dat/ dat /kan/, *de stommeling?*
Hij /heeft/ geen dak boven zijn hoofd / /, *de stakker.*
Ze /hebben/ zo maar eventjes drie miljoen /geërfd/ van een oudoom in Brazilië, *de geluksvogels!*
Richard /kan/ niet met z'n handen van Loeloe /afblijven/, *de viezerik.*

Opmerking — Voorzover de hier behandelde elementen in de uitloop onderwerp of voorwerp zijn, worden ze als zinsdeel herhaald onderwerp, herhaald lijdend voorwerp, enz. genoemd. Zie 21·2·2, 21·3·3, 21·4·4, 829, 843, 847, 21·5·3, 21·6·3 en 21·7·3. Ze komen vooral voor in gesproken taal. — 855, 857, 860

- b Bepaalde types afhankelijke zinnen (ook zinnen met voor-pv):
• toegevende zinnen met (*ook*) *al, hoe ... ook, wie ... ook*, bijv.

Paul /zal/ zeker niet /komen/, *ook al heeft hij de tijd.*
Je /kunt/ toch niet /slagen/, *hoe je je ook inspant.*

Toegevende zinnen zonder voegwoord (bijv. *was de reclame groot ...*) komen niet in de uitloop voor.

- sommige vergelijkende zinnen met *alsof*, bijv.

Geer /timmerde/ gauw even een kruidenrekje | |, *alsof het een alledaagse klus was*.

Rik /had/ /besloten/ om ontslag te nemen, *alsof het werk al af was*.

Voor alternatieve plaatsingsmogelijkheden van de hier opgesomde categorieën wordt de lezer verwezen naar de aanloop, de eerste zinsplaats en het middenstuk.

Gekloofde zinnen

De hieronder behandelde constructies vormen een speciale mogelijkheid waardoor de taalgebruiker aan kan geven dat een zinsdeel voor hem informatief van groot belang is. Hij plaatst het dan duidelijk op de voorgrond. Vergelijk zin (1):

- (1) Dirk /heeft/ gisteren aan Francine een fles jenever /gegeven./ <ongemarkeerd >

als uitgangszin met de zinnen

- (2a) Het was *Dirk* die gisteren aan Francine een fles jenever gegeven heeft.
 (2b) Het was *aan Francine* dat Dirk gisteren een fles jenever gegeven heeft.
 (2c) Het was *een fles jenever* die Dirk gisteren aan Francine gegeven heeft.
 (2d) Het was *gisteren* dat Dirk aan Francine een fles jenever gegeven heeft.

Dergelijke constructies beginnen steeds met *het is*, *het was* of een equivalent, gevolgd door het zinsdeel dat de informatieve kern uitmaakt. Het tweede gedeelte bestaat uit een (beperkende) relatieve bijzin of een niet-relatieve *dat*-zin. De informatie daarin wordt meestal als een bekend gegeven voorgesteld. Andere voorbeelden zijn:

Het zijn *de programma's* die het 'm dóen.
 Het is *Ján* die voor de deur staat.
 (Nee,) het was *vorige wéék* dat we in Antwerpen waren.
 Het moet *haar bróer* geweest zijn die je verraden heeft.
 Was het *je vóder* die het je verboden heeft?

Deze constructies worden met een naar het Engels geformeerde term *gekloofde zinnen* genoemd. Ze vormen vooral in de geschreven taal een handig middel voor de taalgebruiker om aan te geven welk element hij op de voorgrond wil plaatsen. Als deze zinnen gesproken worden, krijgen die elementen een contrastaccent. In de voorbeelden (2a)-(2d) zijn ze gecursiveerd. Aan zin (2a) kan bijvoorbeeld toegevoegd worden: ... *en niet Tóm*.

In het Nederlands wordt evenwel geen overmatig gebruik gemaakt van deze gekloofde zinnen. In de gesproken taal maakt men bij voorkeur gebruik van de mogelijkheid om met een nadruks- of contrastaccent in zinnen als (1) de informatieve kern aan te geven, bijv.

- (1a) *Dirk* /heeft/ gisteren aan Francine een fles jenever /gegeven./ <gemarkeerd >
- (1b) Dirk /heeft/ gisteren *aan Francine* een fles jenever /gegeven./ <gemarkeerd >

enzovoort. (Zie verder 22·1·1.)

911

Als een persoonlijk voornaamwoord als informatief belangrijkste element moet fungeren, zijn gekloofde zinnen met de woordvolgorde als hierboven niet mogelijk. Uitgesloten zijn *het ben ik* / *is ik die* ..., *het is jij die* Wel mogelijk is echter de volgorde *Ík ben het die* (*de ruit gebroken heeft*) enz. Deze volgorde kan natuurlijk ook voorkomen in andere gevallen (*Dirk was het die* ...).

Een ander soort constructies waarmee het informatief belangrijkste element aangegeven kan worden zijn de zgn. *pseudo-gekloofde zinnen*. Het zijn samengestelde zinnen met als eerste zinsdeel een betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent *wie/wat*. Het zinsdeel dat de informatiekern draagt, staat na een vorm van het werkwoord *zijn*. Enkele voorbeelden zijn:

- Wat Dirk gisteren aan Francine gegeven heeft, was *een fles jenever*.
 Wat ze wilde eten, was *een appel*.
 Wat de dieven gestolen hadden, was *een grammatica*.
 Wat in de soep viel, was *een vlieg*.
 Wie de menigte wél toejuichte, was *vice-premier Teng*.
 Wat hij niet wist, was *hoe ze het te weten gekomen waren*.

Bijzonderheden i.v.m. de plaatsing van bepalingen binnen of buiten voorzetselconstituenten

Een aantal korte (één- of tweewoordige) bijwoordelijke bepalingen zoals *vooral*, *ongeveer*, *onder andere* (*o.a.*), *onder meer* (*o.m.*) of het modale *vermoedelijk* kunnen soms voorkomen binnen de voorzetselconstituent waar ze betrekking op hebben i.p.v. ervoor. Naast elkaar zijn mogelijk – in de (*a*)-zinnen is alleen de bepaling gecursiveerd – :

- (1) Het is een verschijnsel dat *o.m.* kan voorkomen *in correctiezinnen*.
- (1a) Het is een verschijnsel dat kan voorkomen in *o.m.* correctiezinnen.
- (2) De Limburgse traditie dateert al *ongeveer van het laatste kwart van de twaalfde eeuw*.
- (2a) De Limburgse traditie dateert al van *ongeveer* het laatste kwart van de twaalfde eeuw.
- (3) Ze lieten de kritiek *met name van de oppositiepartijen* langs zich heen gaan.
- (3a) Ze lieten de kritiek van *met name* de oppositiepartijen langs zich heen gaan.
- (4) De woningnood is *vooral in de grote steden* hoog.
- (4a) De woningnood is in *vooral* de grote steden hoog.
- (5) De politie zal *vermoedelijk in drie gevallen* tot arrestatie overgaan.
- (5a) De politie zal in *vermoedelijk* drie gevallen tot arrestatie overgaan.
- (6) Je kunt dit aantreffen *bijvoorbeeld bij Potgieter*.
- (6a) Je kunt dit aantreffen bij *bijvoorbeeld* Potgieter.

Zin (1) laat zien dat de genoemde bepalingen niet per se vlak voor de voorzetselconstituent hoeven te staan.

Hoewel de volgorde als in de (*a*)-zinnen veelvuldig voorkomt, is plaatsing van de bepaling *in* de voorzetselconstituent niet altijd voor alle taalgebruikers aanvaardbaar.

In sommige gevallen kan plaatsing *vóór* of in de voorzetselconstituent meehelpen een met een verschil in bereik samenhangend betekenisverschil, dat bij plaatsing *vóór* de voorzetselconstituent alleen door het accent kan worden aangegeven, beter tot uitdrukking te brengen. Vergelijk bijv.

- (7) Voorts kan 'heel' *o.a. vóór 'de'* staan.
- (7a) Voorts kan 'heel' voor *o.a. 'de'* staan.
- (8) Ze bleken *o.a. geconfereerd* te hebben *met de ministers*.
- (8a) Ze bleken geconfereerd te hebben met *o.a. de ministers*.

Aangezien de meest ondubbelzinnige plaats van elementen met een (stuk van een) zinsdeel als bereik die is vlak voor hun bereik (vgl. 22·5·8), is de 1000

meest voor de hand liggende interpretatie van (7) dat *o.a.* betrekking heeft op *vóór*. De zin betekent dan dat 'heel' behalve *vóór* ook *áchter* 'de' kan staan. Zin (7a) met *de* als bereik van *o.a.* zou betekenen dat 'heel' behalve voor 'de' ook voor andere woorden kan staan. In gesproken taal wordt het respectieve bereik bovendien aangegeven door het accent.

Een parallelle situatie is aanwezig in de voorbeelden (8) en (8a), zij het dat de voorzetselconstituent in (8) niet onder het bereik van *o.a.* hoeft te vallen. Deze zin betekent dan dat 'ze' met de ministers niet alleen geconfereerd hebben (maar misschien ook onderhandeld en gedineerd); zin (8a) betekent dat 'ze' behalve met de ministers ook met anderen geconfereerd hebben. In (8a) kan hetzelfde effect voor de betekenis echter ook verkregen worden door *o.a.* vlak *vóór met* te plaatsen. Ten overvloede wijzen we er nog op dat de betekenis van (8a) ook weergegeven kan worden met de volgorde van (8) als de klemtoon maar op *ministers* gelegd wordt.

22·12

Overzicht van de behandelde elementen

Hieronder worden in alfabetische volgorde de in dit hoofdstuk behandelde vorm- en functiecategorieën opgesomd, voor zover daar bijzonderheden met betrekking tot een bepaalde plaats van vermeld zijn. Deze lijst dient dus *niet* gelezen te worden als een exhaustief overzicht van de plaatsings(on)mogelijkheden van alle elementen in de zin. In principe kunnen namelijk zowat alle elementen wel op de eerste zinsplaats, in het middenstuk of op de laatste zinsplaats staan.

De verwijzingen hebben betrekking op bladzijden.

aanloop	alleen	eerste zinsplaats samen met ander zinsdeel	middenstuk	2e pool (doorbreking)	laatste zinsplaats	uitloop
aanwijzend voornaamwoord			978-979, 980, 985			
achterzetsel (los van zijn constituent)			1010			
adjectief(groep) als inherente bepaling			1011	1013		
adjectief(groep) minus bepaling		961, <i>Opm. 1</i>				
beknopte bijzin						
– als zinsdeel <i>zie</i> bijzin						
– als zinsdeelstuk	941-943		976-978, 1001, 1007		1025	
bepaalde constituent						
bepaling van frequentie <i>zie</i>						
frequentie-aanduiding						
bepaling van gesteldheid	952		1009	1013	1023	1034
bepaling van hoedanigheid						
noodzakelijke –	953		1005		1009	
– t.o.v. modale bepaling						
bepaling van modaliteit <i>zie</i> modale bepaling						
bepaling van plaats <i>zie</i> plaatsbepaling						
bepaling van tijd (tijdsbepaling)						
(<i>zie ook</i> tijdsaanduiding)						
– algemeen		967	1005-1006		1024	
– t.o.v. modale bepaling						

	aanloop	alleen	eerste zinsplaats samen met ander zinsdeel	middenstuk	2e pool (doorbreking)	laatste zinsplaats	uitloop
- t.o.v. bepaling van plaats				998-999			
- t.o.v. oordeelspartikel				1007-1008		1026, 1028,	
betrekkelijke bijzin						1031	
bijstelling						1030-1031	1034
bijvoeglijke bijzin (<i>zie ook</i> betrekkelijke bijzin)						1026, 1031	
bijwoordelijke bepaling, algemeen				976, 992-1000			
bijzin (afhankelijke zin), algemeen							
- als zinsdeel		937-940		975		1017-1021	
- als zinsdeelstuk (bijvoeglijke bijzin)						1026, 1031	
bijzin van gevolg (gevolgzin)						937-938, 1019	
bijzin van graadaanduidend gevolg						1025	
bijzin van toegeving <i>zie</i> toegeven-							
de zin							
bijzin van veronderstelling en voorwaarde							
- met <i>mocht/moest</i>	939, 973			939		939	
- zonder voegwoord	939, 972						
categoriale constituent		946		976, 1001			
<i>dat</i> -zin							
- als lijdend voorwerp/onderwerp	974	951				1017-1018	

aanloop	eerste zinsplaats alleen	samen met an- der zinsdeel	middenstuk	2e pool (doorbreking)	laatste zinsplaats	uitloop
- met <i>aan</i>			976, 988, 997- 998			
- voornaamwoord			981, 984, 988			
<i>men</i> (onbepaald voornaamwoord)			978, 980		1024	
modale bepaling (<i>zie ook</i> oor- deelspartikel)	949		1005-1006			
naamwoordelijk deel	958-959	966	1009			
<i>niet</i>	955		1000-1004			
<i>of</i> -zin						
- als lijdend voorwerp	951				1017-1018	
- als onderwerp	951				1017-1018	
- als voorzetselvoorwerp					949, 1017	
- in balansschikking					1018	
onbepaalde constituent, algemeen						
specifiek –			976-978			
niet-specifiek –	943-945		977-978, 1001			
onbepaald voornaamwoord, alge- meen (<i>zie ook: men</i>)	954-955		977-978, 1000			
- als onderwerp			984, 987, 1004			
- als voorwerp			978, 983, 987			
onderwerp, algemeen			979			
			976, 979-981, 986-991, 994- 997			

onderwerpszin (zie ook: dat-zin/of-zin)			1018-1019
oordeelspartikel		1006-1008	
persoonlijk voornaamwoord, algemeen		976	
- als niet-onderwerp		979, 980, 982, 985-986	
- gereduceerde t.o.v. volle vorm	941-942	979-980	
- na voorzetsel	942		
- als onderwerp, algemeen		978-984	
- gereduceerde t.o.v. volle vorm	941-942, 948	983	
- + <i>zelf</i>		994, 999	
plaatsaanduiding, met kader-scheppende functie	946	1009	
plaatsbepaling		998-999	
noodzakelijke -	952		
- t.o.v. tijdsbepaling			1030
predikatieve nabepaling			
rangschikkend element	947		
richtingsbepaling			
noodzakelijke -	952		
scheidbaar samengesteld werkwoord, eerste deel van - <i>zie</i> voorzetselbijwoord		1009	1013
substantief(groep)			
- als deel van vaste verbinding	953	1010	
- als onderwerp		978, 980, 983	
- als voorwerp		979	
substantief(groep) minus bepaling	960-961		1014
			1024
			1024

	aanloop	eerste zinsplaats alleen	samen met an- der zinsdeel	middenstuk	2e pool (doorbreking)	laatste zinsplaats	uitloop
tegenstellende zin	939	946-947, 966-967		994			
tijdsaanuiding, met kaderschep- pende functie							
toegevende zin							
- met (<i>ook</i>) <i>al</i>	938-939, 971	939		938-939			939, 1034
- met (<i>al</i>) <i>hoevel</i> , <i>of</i> <i>schoon</i>							
- met <i>hoe</i> / <i>wat</i> / <i>wie</i> ... <i>ook</i>	971						1034
- zonder voegwoord	939, 972						1034
uitroepend voornaamwoord, als deel van een woordgroep		960					
vergelijkende zin							
- met <i>als</i> , <i>alsof</i> , (<i>net</i>) <i>of</i>	972	938				938, 1019 1025	938, 1035
- met <i>dan</i> , <i>als</i>							
- met <i>zoals</i>	938, 972	938 938					938, 1019-1020 938 1027
- met <i>zo</i> (+ adjectief) <i>als</i>							
voegwoordbepaling							
voegwoordelijk bijwoord							
voornaamwoordelijk bijwoord (gesplitst/ongesplitst)		947-948	965				
aanwijzend -							
vragend -		943, 959-960 959-960					
tweede deel van een gesplitst -							
<i>zie</i> voorzetselbijwoord							
voorwaardelijke bijzin <i>zie</i> bijzin							
van veronderstelling en voor- waarde							

voorwerp, algemeen		976		1018-1019	
voorwerpszin (<i>zie ook: dat-zin/of-zin</i>)					
voorzetsel (los van zijn constituent)		961-962			
voorzetselbijwoord		1010			
- als achterzetsel					
- als deel scheidbaar samengesteld werkwoord	951-952, 954	1010	1012, 1014		
- als tweede deel voornaamwoordelijk bijwoord		1010	1014		1033-1034
voorzetselconstituent, algemeen	971	978		1021-1023	
- als deel vaste verbinding		1010		1027-1028, 1030-1031	
- als nabepaling					
voorzetselconstituent minus voorzetsel	971				
voorzetselvoorwerp		1001, 1010			
vragend voornaamwoord als deel van een woordgroep					
wederkerend voornaamwoord, algemeen		979, 985			
- na voorzetsel	942				
- vorm op <i>-zelf</i>	942	983			
<i>wel</i>	955				
<i>zich(zelf)</i>		980-983, 995-996			

23

Soorten zinnen

23 · 1	Actieve en passieve zinnen – 1050
23 · 1 · 1	Inleiding – 1050
23 · 1 · 2	Passieve zinnen met een grammaticaal onderwerp – 1051
23 · 1 · 2 · 1	Algemeen – 1051
23 · 1 · 2 · 2	Beperkingen – 1053
23 · 1 · 2 · 3	Gebruik – 1054
23 · 1 · 3	Passieve zinnen zonder grammaticaal onderwerp – 1057
23 · 1 · 3 · 1	Algemeen – 1057
23 · 1 · 3 · 2	Beperkingen – 1058
23 · 1 · 3 · 3	Gebruik – 1058
23 · 1 · 4	Andere constructies met de waarde van een passief – 1059
23 · 2	Soorten zinnen naar de communicatieve functie – 1061
23 · 2 · 1	Inleiding – 1061
23 · 2 · 2	Mededelende zinnen – 1062
23 · 2 · 3	Vragende zinnen – 1062
23 · 2 · 3 · 1	Ja/nee-vragen – 1062
23 · 2 · 3 · 2	Keuzevragen – 1063
23 · 2 · 3 · 3	Vraagwoordvragen – 1064
23 · 2 · 3 · 4	Aanhangselvragen – 1064
23 · 2 · 3 · 5	Echovragen – 1065
23 · 2 · 4	Bevelende zinnen – 1065
23 · 3	Uitroepende zinnen – 1067

Zinnen kunnen op diverse manieren ingedeeld worden. In hoofdstuk 21 zijn onder meer hoofdzinnen onderscheiden van volledige en beknopte bijzinnen. In 22·2 zijn als formele typen genoemd: zinnen met voor-pv en zinnen met achter-pv. Gekloofde zinnen worden behandeld in 22·10.

801

925

1036

Hier wordt in de eerste plaats aandacht besteed aan de onderlinge verhouding tussen actieve en passieve zinnen (23·1). Vervolgens worden in 23·2 enkele soorten zinnen naar de communicatieve functie onderscheiden. In 23·3 komen ten slotte uitroepende zinnen aan de orde.

23·1 Actieve en passieve zinnen

23·1·1 Inleiding

Een bepaalde handeling kan vanuit twee gezichtspunten worden beschouwd.

In het ene geval kan een handeling in een zin worden voorgesteld als betrokken op diegene die de handeling verricht. Die handelende persoon of instantie, of wat als een handelend wezen wordt voorgesteld, noemen we het logisch onderwerp. De betrokkenheid op het logisch onderwerp komt in de zinsstructuur tot uiting doordat het tevens grammaticaal onderwerp van de zin is. We spreken dan van een **ACTIEVE** zin (of: een zin in de bedrijvende vorm). Een voorbeeld van zo'n actieve zin is:

- (1a) De Kamer nam het voorstel van de minister met meerderheid van stemmen aan.

Opmerking — Het begrip actieve zin is niet beperkt tot zinnen die letterlijk een 'handeling' uitdrukken. Ook zinnen als de volgende noemen we actieve zinnen: *Het water kookt. Hij zit op een bankje. Het regent.* —

Het wezenlijke van een **PASSIEVE** zin (of: een zin in de lijdende vorm) daarentegen is, dat de handeling nu niet beschouwd wordt in relatie tot het logisch onderwerp, maar dat de handeling als zodanig op de voorgrond geplaatst wordt. Bij deze tweede wijze van voorstellen wordt het logisch onderwerp ofwel niet uitgedrukt, ofwel verschijnt het als niet-onderwerp. Een voorbeeld van een passieve zin is:

- (1b) Het voorstel van de minister werd met meerderheid van stemmen (door de Kamer) aangenomen.

Deze zin geeft dezelfde inhoud weer als (1a), maar in tegenstelling tot zin (1a) staat hier het gebeuren zelf (het aannemen van het voorstel) centraal. Het logisch onderwerp doet minder ter zake en is daarom weglaatbaar. In het voorbeeld staat het dan ook tussen haakjes.

Het passief onderscheidt zich formeel van het actief door het gebruik van een vorm van het werkwoord *worden*, gecombineerd met een passief deelwoord van het werkwoord dat de handeling uitdrukt. (Zie voor de vorming van het passief 8·6·2·2.)

525

Actieve en passieve zinnen hebben verschillende syntactische structuren die op systematische wijze met elkaar samenhangen. Dit kunnen we illustre-

ren aan de hand van de onderstaande voorbeeldparen. De (b)-zinnen corresponderen telkens op dezelfde manier met de (a)-zinnen.

- (2a) De poes drinkt *de melk* op. (actief)
- (2b) De melk wordt door de poes opgedronken. (passief)
- (3a) De docente gooide *de lastige leerling* eruit. (actief)
- (3b) De lastige leerling werd er door de docente uit gegooid. (passief)
- (4a) Hij heeft *de brief* gisteren verstuurd. (actief)
- (4b) De brief is gisteren door hem verstuurd. (passief)

De geursiveerde zinsdelen in de (a)-zinnen zijn telkens lijdend voorwerp. Ze zijn zowel grammaticaal als logisch voorwerp van de zin. In de respectieve (b)-zinnen treden deze constituenten op als grammaticaal onderwerp. Ze blijven evenwel tezelfdertijd logisch voorwerp. Het onderwerp in de (a)-zinnen (respectievelijk *de poes*, *de docente* en *hij*) is zowel grammaticaal als logisch onderwerp. In de (b)-zinnen treedt het logisch onderwerp op in de vorm van een *door*-bepaling: *door de poes*, *door de docente*, *door hem*. Voor de *door*-bepaling, die men ook wel handelend voorwerp noemt, zie men 21-8. In veel gevallen hoeft de *door*-bepaling niet uitgedrukt te zijn, soms kan ze niet optreden (zie 23·1·2·3). 861

Dezelfde relatie als hierboven beschreven werd, bestaat ook tussen de zinnen (1a) en (1b). Samengevat kan de correspondentie tussen de grammaticale functies als volgt worden voorgesteld: 1054

actief:	$\frac{\text{onderwerp}}{\text{(door-bepaling)}}$	+	$\frac{\text{lijdend voorwerp}}{\text{onderwerp}}$
passief:			

Hoewel actieve en passieve zinnen inhoudelijk met elkaar overeenkomen en er structureel een duidelijke samenhang tussen beide zinnen bestaat, kunnen ze toch niet zonder meer door elkaar gebruikt worden. Zie hiervoor verderop.

Globaal zijn er twee soorten passieve zinnen te onderscheiden: passieve zinnen met een aanwijsbaar grammaticaal onderwerp, zoals de zinnen hiervóór, en passieve zinnen waarin geen grammaticaal onderwerp aan te wijzen is. Een voorbeeld van dit tweede type is zin (5):

- (5) Er wordt blijkbaar weer gedanst in Nijmegen. (Elke week vinden talloze dansavonden plaats.)

23 · 1 · 2

Passieve zinnen met een grammaticaal onderwerp

23 · 1 · 2 · 1

Algemeen

Het zgn. 'echte' passief komt in het algemeen voor bij overgangelijke werkwoorden. Voorbeelden zijn:

De kandidaat-ministers worden in een limousine naar het pre-constituerend beraad gereden.

Deze paragraaf is geschreven door de ANS-redactie.
Wordt hier soms hasj gerookt?
Zijn laarzen waren helemaal kapot gelopen.

Het grammaticale onderwerp van deze zinnen correspondeert met het lijdend voorwerp in de overeenkomstige actieve zinnen op de wijze zoals beschreven in 23.1.1. In een geval als het volgende correspondeert het grammaticale onderwerp echter met het onderwerp van een afhankelijke zin. Vergelijk met elkaar: 1050

- (6a) *De studenten* worden verondersteld de stof volledig te beheersen.
- (6b) Er wordt verondersteld, dat *de studenten* de stof volledig beheersen.

Een soortgelijk voorbeeld is verder:

We worden niet geacht daarbij aanwezig te zijn.

In passieve zinnen die corresponderen met een actieve zin waarin een meewerkend voorwerp zonder *aan* of een bepaling van belang zonder *voor* voorkomen, zijn er soms twee mogelijkheden. Het meewerkend voorwerp of de bepaling van belang uit de actieve zin kunnen in de passieve zin dan zowel optreden als grammaticaal onderwerp als in hun oorspronkelijke functie. In het eerste geval verschijnen persoonlijke voornaamwoorden in de onderwerpsvorm (dus *ik* i.p.v. *mij* of *ze* i.p.v. *hun*, enz.) en bij meervoudige onderwerpen staat de persoonsvorm dan in het meervoud. Zo komen naast elkaar voor:

- (7a) *De heren|ze* werden verzocht de zaal zo spoedig mogelijk te verlaten.
- (7b) *De heren|hun* werd verzocht de zaal zo spoedig mogelijk te verlaten.
- (8a) Op ons bellen *werden we* opengedaan door een kalende heer met een vriendelijk gezicht.
- (8b) Op ons bellen *werd (voor) ons* opengedaan door een kalende heer met een vriendelijk gezicht.
- (9a) Volgens hem *moeten kandidaat-bewindslieden erop* worden gewezen dat ze na hun ambtsperiode niet te snel een baan mogen aannemen.
- (9b) Volgens hem *moet kandidaat-bewindslieden erop* worden gewezen dat ze na hun ambtsperiode niet te snel een baan mogen aannemen.
- (10a) *De automobilisten* worden aangeraden de E5 zoveel mogelijk te vermijden.
- (10b) *De automobilisten* wordt aangeraden de E5 zoveel mogelijk te vermijden.

Hoewel gevallen als de (a)-zinnen met de hier gebruikte werkwoorden (vooral *verzoeken*) regelmatig voorkomen, achten niet alle taalgebruikers dergelijke zinnen met verschuiving van meewerkend voorwerp of bepaling van belang naar onderwerp acceptabel.

Meestal blijven echter het meewerkend voorwerp of de bepaling van belang deze functie in de passieve zin behouden, en treedt het (actieve) lijdend voorwerp als grammaticaal onderwerp van de passieve zin op, bijv.

Mij is altijd voorgehouden dat ik beleefd moet zijn.
 Er werd hem een boekenbon geschonken.
 Onze zonden werden ons vergeven.
 De overvallers werd een vrijgeleide aangeboden.
 Er werd hen een lekkere maaltijd bereid.

De relatie tussen dergelijke actieve en passieve zinnen kan nu als volgt worden voorgesteld:

actief: $\frac{\text{onderwerp}}{\text{(door-bepaling)}} + \frac{\text{lijdend voorwerp}}{\text{onderwerp}} + \frac{\text{meewerkend voorwerp}}{\text{meewerkend voorwerp}}$
 passief: $\frac{\text{onderwerp}}{\text{(door-bepaling)}} + \frac{\text{lijdend voorwerp}}{\text{onderwerp}} + \frac{\text{meewerkend voorwerp}}{\text{meewerkend voorwerp}}$

In passieve zinnen met het werkwoord *gehoorzamen* (waarvan het voorwerp als meewerkend voorwerp te beschouwen is; zie 21·4) kan het (actieve) meewerkend voorwerp uitsluitend als onderwerp optreden. Vergelijk: ⁸⁴⁴

- (11a) *De ouderen worden* tegenwoordig niet meer *gehoorzaamd* (door de jongeren).
 (11b) *De ouderen wordt* tegenwoordig niet meer *gehoorzaamd* (door de jongeren). <uitgesloten>

Wel mogelijk (maar in dit geval minder gebruikelijk) is:

- (11c) *Aan de ouderen wordt* tegenwoordig niet meer *gehoorzaamd* (door de jongeren).

Deze mogelijkheid bestaat ook in andere gevallen, bijv.:

- (7c) *Aan de heren werd verzocht* de zaal zo spoedig mogelijk te verlaten.
 (10c) *Aan automobilisten wordt aangeraden* de E5 zoveel mogelijk te vermijden.

23 · 1 · 2 · 2

Beperkingen

Een aantal overgankelijke werkwoorden laten geen passievorming toe, te weten:

- wederkerende werkwoorden (zie 8·2·3) en wederkerende verbindingen, ⁴¹⁷ bijv.

zich scheren, zich vergissen, z'n neus ergens in steken (= 'zich bemoeien met'), z'n kop suf piekeren (= 'zich suf piekeren'), enz.

- werkwoorden die een 'hebben' of het tegendeel ervan uitdrukken, zoals

hebben, bezitten, omvatten (bijv. *het studieprogramma omvat verschillende onderdelen*), bevatten, behelzen, inhouden, missen, enz.

- werkwoorden die een 'krijgen' uitdrukken, zoals *krijgen, ontvangen*; vergelijk 23·1·4.
- werkwoorden die een 'weten' uitdrukken zoals

1059

kennen (bijv. in *hij kende dat liedje niet*), weten

Wel mogelijk is echter: *dat werd niet meteen door iedereen begrepen*.

- werkwoorden die een min of meer vaste uitdrukking vormen met een lijdend voorwerp dat een lichaamsdeel noemt, zoals *het hoofd schudden, de hand schudden, de benen nemen*. Als er sprake is van meer letterlijk gebruik, dan is passiefvorming soms weer wel mogelijk, bijv. *er werden op die receptie heel wat handen geschud*.

Soms kan een transitieve verbinding niet in het passief omgezet worden omdat we met een stereotiepe verbinding te maken hebben, bijv. met het werkwoord *maken* in *iemand het hof maken, toilet maken*. In andere gevallen kan het weer wel, bijv. met *misbruik maken, plezier maken, rechtsomkeert maken, muziek maken* (= 'musiceren'), bijv.

Van haar goedheid werd al te veel misbruik gemaakt.
Twee keer in de week wordt er muziek gemaakt.

Dergelijke constructies staan heel dicht bij het zgn. onpersoonlijke passief (zie 23·1·3). De grens tussen wat mogelijk en uitgesloten is, is niet scherp te trekken. Vergelijk verder: 1057

Daar werd door de commissie een stokje voor gestoken.
Pas op dat je niet door een wesp gestoken wordt.

Een beperking van een andere orde is nog dat constructies als *ze horen de hond blaffen* (zie 8·6·3·8) niet voor omzetting in het passief in aanmerking komen. 562

23 · 1 · 2 · 3 Gebruik

- A Passieve zinnen worden vooral gebruikt in plaats van actieve ter wille van de meer abstracte, objectieve voorstelling van zaken waarin de handeling of het gebeuren centraal staat. Ze komen dan ook veelvuldig voor in betogende teksten (zoals in spraakkunsten, in wetenschappelijke uiteenzettingen, en dergelijke meer) en in ambtelijk en journalistiek taalgebruik (bijv. nieuwsberichten). Het onpersoonlijke karakter komt tot uitdrukking doordat het logisch onderwerp gewoonlijk niet vermeld wordt. De passieve zin bevat met name geen *door*-bepaling wanneer de handelende persoon (het instrument, de oorzaak)
- a niet bekend is, bijv.

In Brussel is vanmorgen een aanslag gepleegd op de plaatselijke vertegenwoordiger van de PLO.
Plotseling werd de deur met veel geweld opengegooid. (in een verhaal)

- b overbodig is omdat uit het verband of uit de situatie voldoende blijkt wie of wat bedoeld is, bijv.

(in een winkelsituatie:) Wordt u al geholpen? (nl. door één van m'n collega's)
Jansen kreeg ontslag bij de HOVAG zonder dat een reden werd opgegeven. (nl. door de directie)
(Het KMI voorspelt regen- en hagelbuien.) Zeg, heb je 't gehoord, er worden voor morgen weer regen- en hagelbuien voorspeld. (nl. door het KMI)

- c bewust weggelaten wordt uit bescheidenheid of beleefdheid (in een actieve zin correspondeert hiermee een actief onderwerp in de 1e persoon), bijv.

Hierbij wordt u vriendelijk uitgenodigd op de openingsreceptie van het nieuwe schooljaar.
U wordt verzocht de uitgang aan de achterkant van het gebouw te gebruiken.
Aan dit punt zal verder geen aandacht worden besteed.

- d zeer algemeen is (*ze, de mensen, men...*), bijv.

Diodebuizen worden tegenwoordig haast niet meer gebruikt.
Er wordt beweerd dat hij om financiële redenen naar het buitenland gegaan is.

In dit geval wordt het passief vaak toegepast om het meer schrijftalige *men* te vermijden. Vergelijk nog met elkaar:

- (12a) Men neemt tegenwoordig algemeen aan dat Darwins evolutieleer juist is.
(12b) Tegenwoordig wordt algemeen aangenomen dat Darwins evolutieleer juist is.

Soortgelijke zinnen komen frequent in journalistieke en ambtelijke taal voor, met het passief deelwoord voorop (zie 22·3·4·2/2 en 22·3·5/1). 955, 956

Soms is een corresponderende actieve zin niet of nauwelijks mogelijk, bijv. naast:

Bij verhitting wordt water in damp veranderd.
Tijdens de rellen werden verschillende personen gewond.

Een verbinding als *geboren worden* is niet als een passieve vorm te beschouwen.

Bertolt Brecht werd op 10 februari 1898 in Augsburg geboren.

- B De keuze tussen passieve en actieve zinnen wordt verder in belangrijke mate

(maar zie de opmerking op blz. 1057) bepaald door het verschil in informatieve geleiding in de beide constructies. (Het begrip informatieve geleiding en de rol ervan bij de volgorde van de elementen in een zin wordt besproken in 22.1.1.) Dit is het duidelijkst bij zinnen mét een *door*-bepaling. Het onderwerp van een actieve zin, dat kan optreden als thema, of als minder belangrijk gegeven, waar in de rest van de zin wat over gezegd wordt, kan in een andere context door middel van een *door*-bepaling optreden als het element met de hoogste informatieve waarde. En omgekeerd kan een informatief belangrijk voorwerp uit een actieve zin in het passieve equivalent fungeren als uitgangspunt. We illustreren dit met enkele voorbeelden:

- (13) (De Senaat heeft vandaag een wetsvoorstel voor verandering van de abortuswetgeving behandeld.) Het voorstel was ingediend door een deel van de oppositie.

Het grammaticale onderwerp uit de laatste zin van (13), *het voorstel*, sluit aan bij de eraan voorafgaande context en vormt het uitgangspunt voor de mededeling waarin de kern van de informatie bij de *door*-bepaling ligt. Met neutrale intonatie is de actieve pendant hier vrijwel uitgesloten. In zin (14)

- (14) De liedjes voor dit programma waren gekozen door Waling Tiersma.

komt degene die de handeling verricht heeft naar voren als informatief belangrijkste element. Deze zin kan heel goed dienen ter afsluiting van een muziekkuitzending, terwijl de actieve zin *Waling Tiersma had de liedjes voor dit programma gekozen* in dezelfde context minder goed zou passen. Voorbeelden zijn verder nog:

De buitenlandse politiek van de Verenigde Staten wordt gekenmerkt door twee zaken. (inleiding tot een betoog)
De felle veroordeling van hun plannen door het bestuur van de toen aan het bewind zijnde Labourparty werd zelfs door een blad als de 'Economist' onderschreven.

Een voorbeeld zonder *door*-bepaling:

De meeste van deze slachtoffers werden levend begraven samen met de koning.

Het aanwijzend voornaamwoord *deze* verwijst naar de al eerder genoemde slachtoffers. Een voorbeeld met een betrekkelijke bijzin is ten slotte:

(Ik verwijs naar het verhaal van de jonge Samuel), die 's nachts in zijn droom door Jahwe geroepen wordt.

Door het gebruik van de passieve zin wordt in dit laatste geval tevens een dubbelzinnigheid uit de actieve pendant vermeden. In de actieve betrekkelijke bijzin (...) *die Jahwe 's nachts in zijn droom roept* kan het betrekkelijk

voornaamwoord *die* namelijk gemakkelijk geïnterpreteerd worden als grammaticaal onderwerp.

Opmerking — De informatieve geleiding verklaart de keuze tussen actief en passief niet helemaal. Van de volgende paren lijken de zinnen allebei mogelijk in dezelfde context of situatie (voor de eerste zin is dat een rondleiding op school):

- (ia) En deze tekening heeft úw zoontje gemaakt.
- (ib) En deze tekening is door úw zoontje gemaakt.
- (iia) De conclusies die beide partijen aan het onderzoek verbinden, lopen wijd uiteen.
- (iib) De conclusies die door beide partijen aan het onderzoek worden verbonden, lopen wijd uiteen. —

In andere dan de hierboven aangehaalde gevallen is het gebruik van passieve zinnen vaak overbodig. Ze kunnen dan het beste vervangen worden door hun actieve pendanten. Vergelijk bijvoorbeeld

- (15a) Door de regering wordt overwogen een verlengde dienstplicht in te stellen.
- (15b) De regering overweegt om een verlengde dienstplicht in te stellen.

23 · 1 · 3

Passieve zinnen zonder grammaticaal onderwerp

23 · 1 · 3 · 1

Algemeen

Dit type passieve zinnen komt voor bij onovergankelijke werkwoorden. Voorbeelden zijn:

- Er wordt druk gevoetbald.
- Gewerkt zal er (worden)!
- Aan tafel mag niet gerookt worden.
- Over die kwestie wordt nauwelijks nog gesproken.
- Er werd gelachen, gegeten en gedronken.

In dergelijke zinnen ontbreekt een grammaticaal onderwerp. (Ditzelfde geldt voor zinnen als (8b) en (9b) in 23 · 1 · 2 · 1.) Daarom spreekt men wel van ¹⁰⁵² 'onecht' of onpersoonlijk passief. Voor het al dan niet optreden van het plaatsonderwerp *er* zie men 21 · 2 · 1 · 3. ⁸¹⁶

Als logisch onderwerp wordt steeds een menselijk of een als zodanig voorgesteld wezen geïmpliceerd. Dit verklaart dat zinnen als de volgende uitgesloten zijn:

- Er wordt geregend. <uitgesloten>
- Er wordt geblaas. <uitgesloten>

In dit verband wordt ook de reactie van de tweede spreker in het volgende gesprekje duidelijk (de twee personen staan in de tuin en horen een bepaald geluid): (A) *er wordt gefloten* – (B) *nee, dat is een vogel*.

23 · 1 · 3 · 2

Beperkingen

Het onpersoonlijke passief is ongebruikelijk bij onovergankelijke werkwoorden (al dan niet met een inherente bepaling verbonden, zoals *naar huis gaan*) waarvan het perfectum in het actief met *zijn* gevormd wordt (zie 8·6·2·1/1),⁵¹⁸ zoals *vliegen* (*we zijn naar Malta gevlogen* tegenover *we hebben nog nooit gevlogen*), *weglopen* (*ze zijn weggelopen* tegenover *ze hebben gelopen*), *inslapen* (*de baby is ingeslapen* tegenover *hij heeft geslapen*), enzovoorts. Toch kan men, naar analogie van gevallen als *en nu wordt er gedanst|geslapen* en dergelijke meer, wel eens zinnen horen als de volgende, ter aanduiding van een sterke wens:

Wordt er nu nog begonnen, of hoe zit dat?
Wordt er vandaag nog naar huis gegaan?
En nu wordt er ingeslapen!

23 · 1 · 3 · 3

Gebruik

Uit het zgn. onpersoonlijke passief spreekt het duidelijkst de functie van het passief om de handeling of het gebeuren op zichzelf centraal te stellen. Het logisch onderwerp kan niet worden uitgedrukt of hoeft niet vermeld te worden, bijv. omdat het onbepaald of zeer algemeen is (zie boven). Dergelijke constructies corresponderen dan vaak ook maar in theorie met een actieve zin die als onderwerp *men*, *ze* of *de mensen* heeft. Soms is een actieve pendant uitgesloten, bijv. bij

Er wordt gebeld.

Deze zin heeft de waarde van 'de bel gaat'.

Een voorbeeld van een onpersoonlijk passief is verder de laatste zin uit het volgende stukje tekst:

(Het lijkt zo vredig tussen de waterviolieren. Maar onder water is rust onbekend.) Daar *wordt* koortsachtig *geleefd en gestorven*.

Het proces van leven en dood staat hier op de voorgrond. Opmerkelijk is verder dat hier weliswaar levende wezens maar geen menselijke wezens geïmpliceerd zijn.

Een enkele keer treedt in onpersoonlijke passieve zinnen toch een *door-*bepaling op, bijv.

Er wordt blijkbaar weer druk gedanst door de Nijmegenaren.

Het logisch onderwerp is op die manier weer expliciet vermeld, bijv. terwille

van de duidelijkheid ('er wordt weer druk gedanst, met name door de Nijmegenaren'). De keuze tussen actief en passief wordt dan opnieuw bepaald door het verschil in informatieve structuur.

23 · 1 · 4

Andere constructies met de waarde van een passief

Als alternatief voor passieve zinnen, en vaak ter vermijding daarvan, zijn de hieronder vermelde constructies mogelijk.

1 *krijgen* + passief deelwoord

Deze constructie wordt wel aangeduid met de term semi-passief. Ze wordt gebruikt ter vervanging van het 'echte' passief bij zinnen die in het corresponderende actief een meewerkend voorwerp bevatten. Het gaat vooral om zinnen met een werkwoord uit de tweede categorie van 21·4·1. Vergelijk 845 bijv.

- (16a) De autoriteiten in Seoel wezen ons een gids toe.
- (16b) Ons werd door de autoriteiten in Seoel een gids toegewezen.
- (16b') Wij *kregen* van de autoriteiten in Seoel een gids *toegewezen*.

Voorbeelden zijn voorts:

De chauffeur *kreeg* een maand gevangenisstraf *opgelegd*.
U *krijgt* de tekst dan van ons thuis *toegestuurd*.
We konden het bericht in Den Haag vanavond niet *bevestigd krijgen*.

Zie voor meer voorbeelden van het semi-passief ook 8·6·2·3/IIIC. 529

2 *zijn* + *te* + infinitief

Deze constructie betekent 'kunnen of moeten + voltooid deelwoord + worden'. Voorbeelden zijn:

Die bouillon *is* niet *te drinken*.
Het conflict *is* niet meteen *op te lossen*.
Er *is* nog veel *te doen* vanavond.

Zie verder ook 8·6·3·15/II. In enkele gevallen komt de constructie ook bij 579 andere werkwoorden dan *zijn* voor, met name bij *staan* en *vallen* (zie 8·6·3·24), bijv. in de zinnen: 587

Dat *staat* nog *te bezien*.
Het *valt* niet *te ontkennen*.

3 *zijn* + adjectief op *-lijk* of *-baar*

Dit naamwoordelijk gezegde kan ook dienen ter vervanging van de meeste combinaties onder 2. Het betekent eveneens 'kunnen of moeten + voltooid deelwoord + worden'. Enkele voorbeelden:

De tekst van de lezing *is* helaas niet meer *verkrijgbaar*.
Dat *is* echt *ongelooflijk*.

Die oplossing *is* niet *onaannemelijk*.
Dat *zou* niet *wenselijk* zijn.

Zie ook 6·5·1·2/2a.

352

4 Wederkerende verbinding met *laten*

Zie voor deze mogelijkheid 4·3·3·2/1, *Opmerking 1*. Een voorbeeld is:

187

Het antwoord laat zich raden.

5 Soms kunnen actieve zinnen met werkwoordelijke uitdrukkingen in de plaats van een passief komen. Vergelijk bijvoorbeeld met elkaar:

(17a) Al zijn wensen werden vervuld.

(17b) Al zijn wensen gingen in vervulling.

Soortgelijke voorbeelden zijn: *tot uitdrukking komen* i.p.v. *uitgedrukt worden*, *tot ontwikkeling komen* i.p.v. *ontwikkeld worden*, *in/onder behandeling zijn* i.p.v. *behandeld worden*, *onder controle staan* i.p.v. *gecontroleerd worden*.

23·2

Soorten zinnen naar de communicatieve functie

23 · 2 · 1

Inleiding

Zinnen kunnen ingedeeld worden naar de functie die ze vervullen in het communicatieproces, dat wil zeggen datgene wat zich afspeelt tussen spreker en toegesprokene. We onderscheiden in dit verband de volgende communicatieve functies:

- mededeling
- vraag
- bevel

Een taaluiting is een mededeling als een spreker zich richt tot een of meer toegesprokene en in principe geen reactie verwacht. Een vraag is een taaluiting waarop een antwoord verwacht wordt; in geschreven taal wordt een vraag gevolgd door een vraagteken. Een bevel is een taaluiting waarop een reactie in de vorm van een bepaalde gedraging wordt verwacht.

Deze omschrijvingen zijn slechts globaal. Dat er na een mededeling in principe geen reactie verwacht wordt, wil bijv. niet zeggen dat er op een mededeling niet dikwijls gereageerd zal worden, bijv. met: *O of Ik zal het noteren* of *Dat is leuk!* Een vraag kan bijv. bedoeld zijn om niet zozeer een antwoord als wel een gedraging uit te lokken (bijv. *Wil je het raam even dichtdoen?*) en dus het karakter van een afgezwakt bevel hebben. Een bevel kan tevens een mededeling zijn, of omgekeerd (vgl. *Schrijf in je agenda voor morgen: oefening 24 maken* en *Het schriftelijk huiswerk voor morgen is oefening 24*). Zo zijn er allerlei schakeringen van de communicatieve functionaliteit mogelijk.

In de hieronder volgende subparagrafen worden de voornaamste kenmerken van mededelende, vragende en bevelende zinnen behandeld, vooral voor zover ze van belang zijn voor de in dit boek beschreven grammaticale verschijnselen.

In het algemeen kan nog worden opgemerkt dat de genoemde zinnen ook altijd onvolledige zinnen kunnen zijn (zie 20·6). Voorbeelden:

794

- (1) (A Waar staat je auto?) B Op de parkeerplaats. (mededeling)
- (2) (reactie op (1)): A Waar precies? (vraag)
- (3) En nu allemaal naar bed. (bevel)

23 · 2 · 2

Mededelende zinnen

Mededelende zinnen hebben meestal voor-pv (type 1a; zie hierover verder 22·2·1), bijv.

925

Hij maakte de groente schoon.
Gisteravond heeft hij eindelijk zijn ongelijk toegegeven.

In een mededelende zin kunnen zinnen van een ander type als zinsdeel fungeren. Zo bijv. resp. een bevelende en een vragende zin in de volgende twee voorbeelden:

Hij snauwde: 'Eet je bord leeg.'
Ze vroeg me: 'Heb je nu tijd?'

In gevallen als de bovenstaande geeft de spreker de woorden van iemand anders weer. Dit kan gebeuren door middel van de directe, de semi-directe en de indirecte rede. Zie hiervoor 20·2.

783

Een bijzonder soort mededelende zin is de zgn. retorische vraag. Retorische vragen zijn taaluitingen die de vorm van een vragende zin hebben, maar mededelend van karakter zijn. Ze worden in geschreven taal soms gevolgd door een vraagteken, soms door een uitroepteken, soms door beide. Voorbeelden:

Dacht ik het niet! (= 'Ik had het wel gedacht.')

Hoe is het mogelijk! (= 'Het is verbazingwekkend.')

Hoe dikwijls heb ik dat nou al niet gezegd? (= 'Ik heb het al heel dikwijls gezegd.')

Wie zou zoiets durven beweren? (= 'Niemand zou zoiets durven beweren.')

Waar is Pieter nou toch in terecht gekomen?! (= 'Pieter is nou wel in iets heel vies terecht gekomen.')

Heb ik het je niet gezegd!?

23 · 2 · 3

Vragende zinnen

23 · 2 · 3 · 1

Ja/nee-vragen

Op dit type vragen kan altijd *ja* of *nee* geantwoord worden, hoewel meestal ook een ander antwoord mogelijk is. Een andere naam voor dit type is twijfelvraag. De zinnen hebben meestal voor-pv (type 1b; zie hierover verder 22·2·2). Voorbeelden:

929

Werkt hij hier al lang?
Zou de rector het gevaar wel zien?

Soms zijn ja/nee-vragen naar de vorm niet te onderscheiden van een

mededelende zin; door de intonatie (in geschreven taal door een vraagteken) moet dan blijken dat de taaluiting als vraag bedoeld is, bijv.

Uw ouders zijn allebei overleden?
Het is vandaag de zestiende?

Soms wordt door de vorm van een ja/nee-vraag het antwoord gesuggereerd. Bevat de vraag een onbeklemtoond ontkennend woord (*niet, geen, niets, enz.*), dan is het verwachte antwoord bevestigend. Bevat de vraag het onbeklemtoonde bevestigende *wel*, dan is het verwachte antwoord ontkennend. De suggestie wordt meestal ondersteund door context en/of situatie. Voorbeelden:

Is dat *niet* de vader van Sáskia? (verwacht antwoord: *ja*)
Bent u *geen* léraar geweest? (verwacht antwoord: *ja*)
Heb je daar *niets* over in de kránt geschreven? (verwacht antwoord: *ja* (*daar heb ik over geschreven*))
Heb je die brief *wel* gepóst? (verwacht antwoord: *nee*)

Worden de ontkennende of bevestigende woorden in de bovenstaande zinnen beklemtoond, dan hebben we te maken met neutrale vragen. Een beklemtoonde ontkenning kan ook wel een ontkennend antwoord suggereren, maar dat is toevallig: van een bepaalde intonatie en/of context en/of situatie kan altijd een antwoordsuggestie uitgaan, ook zonder dat er ontkennende of bevestigende woorden in het spel zijn. Vergelijk met de bovenstaande zinnen:

(Op ongelovige toon uitgesproken:) Is *dát* de vader van Saskia?
(verwacht antwoord: *nee*)
(U kunt alles zo duidelijk uitleggen,) bent u léraar geweest? (verwacht antwoord: *ja*)

Enkele andere onbeklemtoonde woorden, met name *immers, toch* en *zeker* (eventueel met elkaar gecombineerd), kunnen eveneens een bevestigend antwoord suggereren. Ze komen alleen voor in zinnen met voor-pv van type 1a (de vorm van de mededelende zin), bijv:

Zij zal het wel weten, ze is er *immers* zelf bij geweest? (verwacht antwoord: *ja*)
Hij had al lang klaar moeten zijn: hij heeft *toch* (*zeker*) tijd genóeg gehad? (verwacht antwoord: *ja*)
Het licht is *zeker* uitgevallen? (verwacht antwoord: *ja*)

23 · 2 · 3 · 2

Keuzevragen

Een zin als

- (1) Wilt u koffie of thee?

is een ja/nee-vraag als *koffie of thee* een collectieve nevenschikking is, zoals in:

- (2) (Er staan hier wel allerlei frisdranken, maar misschien wilt u liever iets warmes drinken.) *Koffie of thee*, wilt u dat liever?

Is *koffie of thee* een distributieve nevenschikking en is de betekenis van (1) dus *Wilt u kóffie of wilt u théé?*, dan hebben we te maken met een keuzevraag, die naar de vorm niet van een ja/nee-vraag te onderscheiden is. De spreker verwacht dat de toegesprokene in zijn antwoord een keuze zal doen uit de aangeboden mogelijkheden. Andere voorbeelden:

Ga je in de herfst- of in de kerstvakantie?
Is deze JÓ een man of een vrouw?

23 · 2 · 3 · 3

Vraagwoordvragen

Vraagwoordvragen zijn vragende zinnen waarvan het eerste zinsdeel een vraagwoord is of er een bevat. Vraagwoorden zijn: vragende voornaamwoorden (bijv. *wie, wat, welk*), vragende bijwoorden (bijv. *waar, wanneer, hoe*) en vragende voornaamwoordelijke bijwoorden (bijv. *waarin, waardoor, waarop*). Vraagwoordvragen worden ook leemtevragen genoemd, omdat het antwoord de in de vraag uitgedrukte leemte moet vullen. Voorbeelden (de vraagwoorden zijn gecursiveerd):

Wie heeft dat gedaan?
Wat ben je kwijt?
Met *wie* heb je gesproken?
De dochter van *wie* heb je gezien?
Van *welke* professor heb je de dochter gezien?
De dochter van *welke* professor, zeg je, heb je gezien?

In één zin kan ook meer dan één vraagwoord voorkomen, bijv.:

Wie heeft *wat* gezien?

23 · 2 · 3 · 4

Aanhangselvragen

Aanhangselvragen zijn korte vragen die aan een mededeling worden verbonden. Ze worden meestal voorafgegaan door een komma. De combinatie van mededeling en aanhangselvraag is als een vragende zin te beschouwen waarop een bepaald antwoord verwacht wordt. Als aanhangselvragen komen voor:

- *niet? is het niet? nietwaar?* Deze volgen op een bevestigende mededeling; het verwachte antwoord is bevestigend;
- *wel? is het wel?* Deze volgen op een ontkennende mededeling; het verwachte antwoord is ontkennend;
- *hè?* Dit woord kan in beide gevallen gebruikt worden; het verwachte

antwoord is bevestigend na een bevestigende mededeling, ontkennend na een ontkennende mededeling. Voorbeelden:

Het is je gelukt, is het niet?
Het is je niet gelukt, is het wel?
Je hebt het goed begrepen, niet (waar)?
Je hebt er niets van begrepen, wel?
Je gaat weg, hè?
Je gaat toch niet weg, hè?

23 · 2 · 3 · 5

Echovragen

Als degene aan wie een vraag gesteld wordt, deze vraag in enigszins andere vorm herhaalt, hebben we te maken met een echovraag. In de volgende voorbeelden zijn de taaluitingen van gesprekspartner B echovragen:

A Moet ik dat doen? B Of je dat moet doen?
A Wil je dat doen? B Of ik dat wil doen?
A Heeft hij het gezien? B Of hij het gezien heeft?
A Wie heeft de wedstrijd gewonnen? B Wie de wedstrijd gewonnen heeft?

Zoals uit de voorbeelden blijkt, zijn echovragen zinnen met achter-pv. Echovragen die volgen op een ja/nee-vraag worden ingeleid door *of*; een voornaamwoord van de eerste persoon uit de oorspronkelijke vraag wordt in de echovraag vervangen door een voornaamwoord van de tweede persoon, en omgekeerd.

Opmerking— De zgn. retorische vraag wordt behandeld bij de mededelende zin; zie 23·2·2. —

1062

23 · 2 · 4

Bevelende zinnen

Tot de bevelende zinnen behoren allereerst de zinnen met een imperatief. De vormen van de imperatief zijn behandeld in 8·3·2·5, het gebruik in 8·4·3. 426, 450
Imperatiefzinnen hebben voor-pv (type 1b; zie hierover verder 22·2·2). 929
Voorbeelden:

Ga staan!
Ga jij eens staan!
Ga eens staan, jij!
Kinderen, kom hier!
Komen jullie eens hier.
Kom eens hier, kinderen.

In plaats van een imperatief kan ook een infinitief of een voltooid deelwoord gebruikt worden, bijv.:

Doorlopen!
Opgepast!

Zie hiervoor verder 8·4·1/4 resp. 8·4·5/3.

447, 453

In ruimere zin worden tot de bevelende zinnen ook zinnen gerekend die een onderwerp in de eerste persoon en een gezegde met de betekenis 'bevelen' hebben (bijv. *bevelen, gelasten, opdragen*), of een onderwerp in de tweede persoon en een gezegde met de betekenis 'moeten' (bijv. *moeten, dienen, behoren*). Deze zinnen onderscheiden zich formeel niet van mededelende zinnen. Voorbeelden:

Ik draag u op de inhoud van dit schrijven aan de officieren van uw onderdeel mede te delen.
Jullie moeten niet zo zeuren.

Opmerking—Soms worden ook zinnen waarin door het hulpwerkwoord *laten* een aansporing of een daarmee verwante betekenis wordt uitgedrukt, tot de bevelende zinnen gerekend, bijv.:

Laten we beginnen.
Laat hij maar oppassen!

Dit type zinnen is behandeld in 8·6·3·10/IIIB1. —

567

23.3 Uitroepende zinnen

In ruime zin behoren tot de uitroepende zinnen alle volledige en onvolledige zinnen die op luide toon worden uitgesproken en in geschreven taal meestal van een uitroepeteken voorzien zijn. Het kunnen mededelende, vragende en vooral bevelende zinnen zijn.

Hieronder worden enkele typen uitroepende zinnen vermeld die speciale grammaticale kenmerken hebben.

1 Zinnen met een uitroepend voornaamwoord

Hiervoor wordt verwezen naar 4.10, waar de uitroepende voornaamwoorden, het bijwoord *hoe* dat *wat* kan vervangen, en de grammaticale eigenschappen van de betrokken zinnen behandeld zijn. Enkele voorbeelden: 284

Wat een stof ligt hier!
Wat een boeken heb jij, zeg!
Wat vond ik dat mooi!
Wat heb ik geslapen!
Welk een dwaasheid!

2 Zinnen met *of*

Voor uitroepende *of*-zinnen (bijv. *Nou, of ik het weet!*) wordt verwezen naar 10.3.1.2. 646

3 Interjecties

Voor de behandeling van de interjecties (bijv. *Au! Pst! Bah!*) wordt verwezen naar hoofdstuk 11. 669

4 Het type *Vuil dat het er was!*

Uitroepende zinnen van dit type bestaan uit een of meer taalelementen die we hier 'het voorstuk' noemen, gevolgd door een *dat*-zin. Het voorstuk bestaat meestal uit een nominale constituent, een adjectief(groep) of een infinitief of voltooid deelwoord. In het laatste geval kunnen er ook nog taalelementen aanwezig zijn die als voorwerp of bepaling kunnen fungeren bij een gezegde waarvan deze werkwoordsvormen deel uitmaken.

De meest beklemtoonde lettergreep van het voorstuk en alles wat er na die lettergreep komt (dus ook de hele *dat*-zin) worden op vrij hoge toon uitgesproken.

Een zin van dit type kan worden omgezet in een enkelvoudige zin met voor-pv met dezelfde betekenis: hetgeen in het voorstuk wordt aangeduid, is in hoge mate of in grote hoeveelheid aanwezig. Om die betekenis uit te drukken moet aan de enkelvoudige zin een taalelement worden toegevoegd, bijv. een bepaling van graad.

Bij een dergelijke omzetting worden de elementen die in het voorstuk staan zinsdeel (of een stuk daarvan) in de enkelvoudige zin. Staat er in het

voorstuk een infinitief, dan is de persoonsvorm in de *dat*-zin een vorm van *doen*, die bij omzetting verdwijnt, of een hulpwerkwoord dat met een infinitief gecombineerd kan worden.

Passen we het bovenstaande toe op het type-voorbeeld *Vuil dat het er was!* dan kunnen we deze zin omzetten in *Het was er erg vuil*. In deze laatste zin is *vuil* uit het voorstuk naamwoordelijk deel geworden, terwijl *erg* de hoge graad van het vuil-zijn aangeeft. Toegepast op nog twee voorbeelden: *Een boeken dat hij heeft!* = *Hij heeft erg veel boeken* (voor het gebruik van *een*: zie 3·3·2·2); *Schreeuwen dat hij deed!* = *Hij schreeuwde heel hard*.

136

Andere voorbeelden:

Een lieve schat dat het is!
Een mooie paarden dat die man heeft!
Gelachen dat we hebben!
Griezelig dat ik het vond!
Een zand dat er in de sla zit!
Hard gelopen dat ze heeft!
Moppen vertellen dat hij kan!

In plaats van *dat* komt in dit type zinnen ook *als* voor. Het gebruik van dit voegwoord (meestal in de vorm *as*) behoort tot de spreektaal; bijv. *Griezelig as ik het vond!*

5 Het type *Lummel die/dat je bent!*

Evenals bij het onder 4 behandelde type kunnen we hier van een voorstuk spreken, dat gevolgd wordt door een door *die* of *dat* ingeleide zin. In het voorstuk kunnen alleen woorden of woordgroepen staan die als aanspreking gebruikt kunnen worden. De hele uitroepende zin is dan ook als een met (vaker negatief dan positief) affect geladen aanspreking te beschouwen: *Lummel die/dat je bent!* is gelijk aan *Lummel!*

De op het voorstuk volgende zin kan worden ingeleid door *die* of *dat*. *Die* kan alleen gebruikt worden als het substantief of de kern van de substantiefgroep in het voorstuk een *de*-woord is; *dat* is zowel na *het*- als na *de*-woorden mogelijk. Is *die* dus te beschouwen als een betrekkelijk voornaamwoord, de grammaticale status van *dat* (betrekkelijk voornaamwoord of voegwoord?) is moeilijker te bepalen. Op deze kwestie, die alleen van theoretisch belang is, wordt hier niet nader ingegaan. Het onderwerp van de *die/dat*-zin is een persoonlijk voornaamwoord van de eerste of (meestal) van de tweede persoon, het (werkwoordelijk deel van het) gezegde is een presensvorm van *zijn*; andere zinsdelen ontbreken.

In tegenstelling tot het onder 4 vermelde type wordt deze uitroepende zin niet met een speciale hoge intonatie uitgesproken.

Voorbeelden:

Pechvogel dat je bent!
Smerige onderkruipers dat jullie zijn!
Lieve schat die je bent!
Helden op sokken die jullie zijn!
Uil die ik ben!

Deel vier *Nevenschikking*
en samentrekking

24

De nevenschikking: algemeen

- 24 · 1 Inleiding – 1072
- 24 · 2 De verbinding – 1073
- 24 · 2 · 1 Manieren van verbinding – 1073
- 24 · 2 · 2 De voegwoorden – 1074
- 24 · 2 · 3 De reeksvormers – 1075
- 24 · 3 De leden – 1080
- 24 · 3 · 1 De gelijkwaardigheid van de leden – 1080
- 24 · 3 · 2 De omkeerbaarheid van de leden – 1082
- 24 · 3 · 3 Beperkingen op de leden – 1086
- 24 · 4 De nevenschikking als geheel – 1088
- 24 · 4 · 1 Distributieve en collectieve nevenschikkingen – 1088
- 24 · 4 · 2 Splitsing van nevenschikkingen – 1090
- 24 · 4 · 3 Het grammatische getal – 1091
- 24 · 5 Eigenlijke en oneigenlijke nevenschikkingen – 1093

24·1 Inleiding

In de delen twee en drie van dit boek zijn allerlei soorten taalelementen behandeld die als ondergeschikt aan andere beschouwd worden. Zo zijn in een woordgroep de bepalingen ondergeschikt aan de kern (bijv. de nabepaling *van de warme bakker* in de substantiefgroep *brood van de warme bakker*) en hebben bijzinnen die zinsdeel zijn een ondergeschikte functie in een hoofdzin (bijv. de lijdendvoorwerpszin *hoe laat het is* in de hoofdzin *Ik weet hoe laat het is*). Behalve deze onderschikkingen bestaan er ook nevenschikkingen.

Nevenschikkingen zijn constructies bestaande uit twee of meer taalelementen (woorden, groepen van woorden of zinnen) die een reeks van (zonder meer) naast elkaar geplaatste, gelijkwaardige leden vormen, en die door (nevenschikkende) voegwoorden of reeksvormers verbonden zijn of althans verbonden kunnen worden. Die taalelementen noemen we de *leden* van de nevenschikking. Ze zijn gelijkwaardig en heten daarom nevenschikt, in tegenstelling tot de zojuist genoemde ondergeschikte elementen. Voorbeelden (de leden van de nevenschikking zijn geursiveerd):

Wil je koffie of thee?

Schip en bemanning gingen verloren.

Ik heb zowel de minister als de secretaris op de hoogte gebracht.

De kinderen waren moe en ze gingen vlug naar bed.

Ze hebben ogen maar ze zien niet.

In dit hoofdstuk worden enkele algemene kenmerken van nevenschikkende verbindingen besproken. In de hoofdstukken 25 en 26 worden vorm- en betekeniskenmerken van de verschillende soorten nevenschikkingen behandeld. In hoofdstuk 27 worden de regels voor de samentrekking gegeven. Samentrekking is een verschijnsel dat soms optreedt als de leden van een nevenschikking identieke elementen bevatten. In één of meer leden kunnen die elementen dan weggelaten (men zegt ook: samengetrokken) worden. Voorbeeld (in de tweede zin is *hij gaf* samengetrokken):

Hij gaf aan Maria een pop en hij gaf aan Henk een trein.

Hij gaf aan Maria een pop en aan Henk een trein.

24·2

De verbinding

24 · 2 · 1

Manieren van verbinding

We onderscheiden drie manieren waarop nevenschikte taalelementen verbonden kunnen zijn:

1 Verbinding d.m.v. voegwoorden

De nevenschikkende voegwoorden en voegwoordelijke uitdrukkingen zijn: *en, alsmede, alsook, noch, of, ofwel, dan wel, dan, maar, doch* en *want*. We spreken alleen van voegwoorden als het aantal verbindingswoorden kleiner is dan het aantal leden. Sommige woorden kunnen als voegwoord en als reeksvormer worden gebruikt (zie hieronder). Voorbeelden:

Lambik *noch* Jerom konden Sidonia tot bedaren brengen.
Mijn broer, mijn beide zusters *en* mijn vriend feliciteerden me.
Ze lachten *en* dronken *en* praatten erop los.

2 Verbinding d.m.v. reeksvormers

Is het aantal nevenschikte leden gelijk aan het aantal verbindingswoorden, dan noemen we de verbindingswoorden samen een reeksvormer. Sommige reeksvormers zijn herhalingen van nevenschikkende voegwoorden: *en-en, noch-noch, of-of* en *ofwel-ofwel*. Voorbeelden:

Noch Lambik, *noch* Jerom konden Sidonia tot bedaren brengen.
Of je gebruikt een voegwoord, *of* je gebruikt een reeksvormer.

De andere reeksvormers zijn: *hetzij-hetzij, hetzij-of, zowel-als, evenmin-als, zomin-als*. Voorbeelden:

Zowel Agrippina *als* haar zoon Nero.
Hij houdt van drinken *evenmin als* van gokken.

3 Verbinding zonder verbindingswoorden

Ook zonder gebruik te maken van voegwoorden of reeksvormers kunnen gelijkwaardige taalelementen onder bepaalde voorwaarden worden gecombineerd tot een nevenschikking. Voorbeelden:

Vlees, snoepgoed, gebak, romannetjes, gummizwabbers, alles kon je er kopen.
Hij kwam, hij zag, hij overwon.

Dergelijke combinaties kunnen alleen dan als nevenschikking worden beschouwd, als er een nevenschikkend voegwoord of een reeksvormer ingelast *kan* worden. Dit is bijv. niet het geval tussen kernwoord en bijstelling (bijv. *Jan, de bakker*), waar sprake is van onderschikking. Bij nevenschikking zonder verbindingswoord worden de leden in gesproken taal van elkaar gescheiden door een kleine pauze, in geschreven taal door een komma.

24 · 2 · 2

De voegwoorden

Voor voegwoorden in het algemeen wordt verwezen naar hoofdstuk 10. De nevenschikkende voegwoorden hebben de volgende algemene kenmerken. 641

- 1 De nevenschikkende voegwoorden kunnen, op een enkele uitzondering na, niet onderling en niet met reeksvormers gecombineerd worden. Ze kunnen elkaar niet aanvullen. Zo mag men het voegwoord *en*, dat taalelementen aaneenschakelt, niet verbinden met het voegwoord *maar*, dat een tegenstellend verband uitdrukt, hoewel de betekenis van deze woorden een dergelijke verbinding niet in de weg staat:

Celia voelt zich niet lekker *en maar* ze blijft niet thuis. <uitgesloten>

Een voegwoordelijk bijwoord kan in zo'n geval echter wel gebruikt worden:

Celia voelt zich niet lekker *en toch* blijft ze niet thuis.

Celia voelt zich niet lekker *en dus* blijft ze thuis.

Voegwoorden kunnen wel naast elkaar voorkomen als een lid dat op een voegwoord volgt, zelf met een nevenschikkende groep begint waarin een reeksvormer als verbindingsmiddel wordt gebruikt:

Er is niemand anders thuis *en óf* Jan *óf* Piet moet het dus gedaan hebben.

Van verbinding van voegwoorden is hier echter geen sprake; de voegwoorden *en* en *óf* vullen elkaar niet aan, maar verbinden taalelementen op een verschillend niveau.

- 2 De voegwoorden behoren per definitie niet tot de leden. Dit heeft in het algemeen tot gevolg dat de oorspronkelijke volgorde van zinnen die als leden fungeren, niet beïnvloed wordt. Het voegwoord gaat immers aan de eigenlijke zin vooraf en neemt bijgevolg nooit de eerste zinsplaats in (zie 22·3). De zin

936

Oom Gerard komt vanavond *en hij brengt* iets heel leuks mee.

kan bijv. dus niet worden:

Oom Gerard komt vanavond *en brengt hij* iets heel leuks mee.

<uitgesloten>

Opmerking— In strijd met de regel komen dergelijke constructies wel in het geschreven taalgebruik voor. Een ander voorbeeld:

Het is de laatste tijd heel mooi weer *en zitten we* elke dag in de tuin.

Men noemt deze ongeoorloofde inversie na een voegwoord wel ‘tante Betje’.—

Voegwoordelijke bijwoorden horen wel tot de zin en kunnen dus ook de eerste zinsplaats innemen (zie 22·3·3·1/c2 en 22·3·7/1.) Voorbeeld: 947, 965

Oom Gerard komt vanavond en *bovendien brengt hij* iets heel leuks mee.

Voor *noch* en *ofwel* (als voegwoord en als tweede of volgende deel van een reeksvormer) geldt echter dat *noch* moet en *ofwel* kan gevolgd worden door een zin met voor-pv als eerste zinsdeel. Voorbeelden:

Vader is niet binnen, *noch is hij* in de tuin.
Hij zal bekennen *ofwel zal hij* trachten te vluchten.

3 Zijn er meer dan twee leden, dan kan het voegwoord herhaald worden. Dan staat tussen *elk* lid van de nevenschikking een voegwoord. Voorbeeld:

Frederik *en* Robert *en* Simon *en* Karel waren afwezig.

Het voegwoord kan ook niet herhaald worden: in dat geval staat het tussen het laatste en het voorlaatste lid in. Vergelijk:

Frederik, Robert, Simon *en* Karel waren afwezig.
Frederik *en* Robert, Simon, Karel waren afwezig. <uitgesloten>

In een geval waarin de leden zelf (ten dele) nevenschikkende groepen zijn, wordt deze regel niet doorbroken. In een zin als:

Suske *en* Wiske, Lambik, Jerom *en* Sidonia zaten in de val.

bestaat het eerste lid uit de nevenschikking *Suske en Wiske* (met voegwoord *en*), en worden de vier leden met elkaar verbonden door het voegwoord *en* tussen het laatste en het voorlaatste lid.

24·2·3

De reeksvormers

Reeksvormers zijn ofwel combinaties van identieke elementen die ook als voegwoord voorkomen (gelijkvormige reeksvormers, bijv. *en-en*, *of-of*), ofwel combinaties van niet-identieke elementen (ongelijkvormige reeksvormers, bijv. *zowel-als*, *evenmin-als*). Ze hebben de volgende algemene kenmerken:

- 1 De reeksvormers kunnen niet onderling en niet met voegwoorden gecombineerd worden (vgl. 24·2·2/1). De leden kunnen wel nevenschikkende groepen zijn, bijv.: 1074

Zowel *Hans en Margriet* als *Piet en Ans* zullen helpen.

Maar nevenschikkingen die zelf als leden van een nevenschikking met reeksvormer fungeren, kunnen geen reeksvormer bevatten:

Zowel *én Hans én Margriet* als *én Piet én Ans* zullen helpen. <uitgesloten>

- 2 De elementen van de reeksvormers behoren niet tot de leden en ze nemen dus nooit de eerste zinsplaats in van de zinnen die ze verbinden. Voor *noch* en *ofwel* als tweede of volgende deel van een reeksvormer geldt echter hetzelfde als voor de gelijkkluidende voegwoorden. Zie 24·2·2/2. 1074
- 3 Het aantal elementen van een reeksvormer is altijd gelijk aan het aantal leden van de nevenschikking. Zijn er meer dan twee leden, dan moet de reeksvormer worden uitgebreid, bijv.:

én Simon én Karel én Robert én Frederik

Bij ongelijkvormige reeksvormers kan alleen het tweede element worden herhaald:

zowel *Simon als Karel als Robert als Frederik*

- 4 De elementen van de reeksvormer staan in principe vóór elk lid van de nevenschikking. Het eerste element heeft echter verschillende plaatsingsmogelijkheden:
- a Het eerste element staat vóór het eerste lid.
Zie de hierboven gegeven voorbeelden. Vooral bij nevenschikking van zinnen is deze plaatsing echter dikwijls uitgesloten (zie c).
- b Het eerste element staat achter het eerste lid.
Dit is alleen mogelijk bij de reeksvormers *zowel-als*, *evenmin-als* en *zomin-als*.
Voorbeelden:

Zijn vader *zowel* als zijn moeder zijn aardige mensen.
De politie heeft de schuilplaats *evenmin* als het geld kunnen vinden.

Deze plaatsing is onmogelijk bij de andere reeksvormers:

én zakenlieden én advocaten
zakenlieden én én advocaten <uitgesloten>

- c Het eerste element staat in het eerste lid.
In bepaalde gevallen kan het eerste element van een reeksvormer zo worden verplaatst dat het zich in de groep bevindt die het eerste lid van de nevenschikking vormt. Dit gebeurt vooral bij nevenschikkingen van zinnen, maar ook bij bepaalde combinaties van (woord)groepen.

Het eerste element van een reeksvormer kan in de (*woord*)groep geplaatst worden die als eerste lid fungeert, wanneer de leden een gemeenschappelijke kern hebben en ook de eventuele voorbepalingen gemeenschappelijk zijn, maar de nabepalingen verschillend.

Dit gebeurt echter alleen bij samentrekking van het gemeenschappelijke deel in het tweede lid. Het eerste element van de reeksvormer kan dan achter het gemeenschappelijke deel in het eerste lid komen. Wordt er niet samengetrokken, of wordt het gemeenschappelijke deel vervangen door een voornaamwoord, dan is alleen plaatsing vóór het eerste lid mogelijk. Vergelijk:

- (1a) *zowel* de boeken van Johan als de boeken van Maria
 - (1b) de boeken *zowel* van Johan als de boeken van Maria <uitgesloten>
 - (1c) *zowel* de boeken van Johan als die van Maria
 - (1d) de boeken *zowel* van Johan als die van Maria <uitgesloten>
 - (1e) *zowel* de boeken van Johan als (-) van Maria
 - (1f) de boeken *zowel* van Johan als (-) van Maria
- (Het teken '(-)' geeft aan dat er op die plaats in de zin iets samengetrokken (weggelaten) is.)

Andere voorbeelden:

- (2) de klachten *én* van de burens *én* van de familieleden
- (3) de muziek *óf* van de Beatles *óf* van de Rolling Stones

Als de leden de kern en/of de voorbepalingen niet gemeenschappelijk hebben, kan het eerste element van de reeksvormer het zinsdeel nooit doorbreken:

- (4) *zijn of* eerste *of* tweede overwinning <uitgesloten>
- (5) die mooie rode *of* fietsen *of* brommers <uitgesloten>

Verplaatsing van het eerste element van een reeksvormer is gemakkelijker en vaak verplicht bij nevenschikking van *zinnen*.

Zijn de leden *zinnen met voor-pv* en hebben ze op z'n minst het onderwerp en de persoonsvorm gemeenschappelijk, dan is het mogelijk het eerste element vlak achter de gemeenschappelijke delen en in ieder geval voor de tweede pool te plaatsen. Eventueel kunnen de gemeenschappelijke delen in het tweede lid samengetrokken worden. Vergelijk:

- (6a) *Of* Jan zal de rozen snoeien *of* Jan zal de tulpen planten.
- (6b) *Of* Jan zal de rozen snoeien *of* (-) de tulpen planten.
- (6c) Jan zal *of* de rozen snoeien *of* Jan zal de tulpen planten.
- (6d) Jan zal *of* de rozen snoeien *of* (-) de tulpen planten.

Normaler dan (6c) – met plaatsing van *of* in het eerste lid, maar zonder samentrekking in het tweede, zoals in (6d) – is een zin waarin het onderwerp in het tweede lid vervangen is door een voornaamwoord:

(7) Jan zal *of* de rozen snoeien *of* hij zal de tulpen planten.

Als de leden van de nevenschikking ook de tweede pool gemeenschappelijk hebben, dan komt het eerste element van de reeksvormer bij plaatsing in het eerste deel toch vóór die pool te staan, tenzij alle gemeenschappelijke delen samengetrokken zijn (in dat geval staat het achter die pool). Vergelijk de volgende zinnen, waarin *zeggen* de tweede pool is:

- (8a) *Of* hij zal zeggen dat ik moet blijven, *of* (hij zal zeggen) dat ik meteen weg moet gaan.
- (8b) Hij zal *of* zeggen dat ik moet blijven, *of* (hij zal zeggen) dat ik meteen weg moet gaan.
- (8c) Hij zal zeggen *of* dat ik moet blijven, *of* hij zal zeggen dat ik meteen weg moet gaan. <uitgesloten>
- (8d) Hij zal zeggen *of* dat ik moet blijven *of* (-) dat ik meteen weg moet gaan.

In de bovenstaande voorbeelden is er sprake van nevenschikking van twee zinnen met voor-pv die elk een zin met achter-pv als zinsdeel hebben (de *dat*-zinnen). Er kan ook nevenschikking van twee of meer *zinnen met achter-pv* als zodanig plaatsvinden, zoals in (9) (waarin geen reeksvormer, maar een voegwoord gebruikt wordt):

(9) Hij zal zeggen *dat ik moet blijven of dat ik meteen weg moet gaan*.

In (8) is de betekenis: 'Hij zal het ene of het andere zeggen', in (9): 'Hij zal zeggen dat ik het ene of het andere moet doen'.

Gebruikt men in dergelijke gevallen een reeksvormer, dan komt het eerste element daarvan in het eerste lid van de nevenschikking te staan, en wel achter de gemeenschappelijke delen (die tenminste uit het inleidende (voeg)woord moeten bestaan) en vóór de tweede pool. De gemeenschappelijke delen kunnen al dan niet samengetrokken worden. Plaatsing van het eerste element van de reeksvormer vóór het eerste lid is hier niet mogelijk. Vergelijk:

- (9a) Hij zal zeggen dat ik *of* moet blijven *of* dat ik meteen weg moet gaan.
- (9b) Hij zal zeggen dat ik *of* moet blijven *of* (-) meteen weg moet gaan.
- (9c) Hij zal zeggen *of* dat ik moet blijven *of* (dat ik) meteen weg moet gaan. <uitgesloten in de hier bedoelde betekenis>

Andere voorbeelden (in (10) zonder, in (11) met samentrekking):

- (10) Ik denk dat Jan *of* de rozen zal snoeien *of* dat hij de tulpen zal planten.
- (11) Geen vaagheden! Ik wil weten *of* je *of* ziek bent *of* je verslapen hebt.

5 Bij nevenschikking van persoonsvormen kunnen gelijkvormige reeksvormers in een zin met achter-pv wel, maar in een zin met voor-pv niet gebruikt worden; van ongelijkvormige reeksvormers moet in een zin met voor-pv het

eerste element *achter* het eerste lid van de nevenschikking staan. Vergelijk:

- (1a) Ze vertelde me dat haar man zwemt en tennist.
- (1b) Ze vertelde me dat haar man *én* zwemt *én* tennist.
- (2a) Haar man zwemt en tennist.
- (2b) Haar man *én* zwemt *én* tennist. <uitgesloten>
- (3a) Hij vertelde me dat zijn vrouw schildert *zowel als* beeldhouwt.
- (3b) Hij vertelde me dat zijn vrouw *zowel* schildert *als* beeldhouwt.
- (4a) Zijn vrouw schildert *zowel als* beeldhouwt.
- (4b) Zijn vrouw *zowel* schildert *als* beeldhouwt. <uitgesloten>

24·3 De leden

24·3·1

De gelijkwaardigheid van de leden

In de inleiding tot dit hoofdstuk werd er al op gewezen dat taalelementen, ¹⁰⁷² willen ze in nevenschikkend verband gecombineerd kunnen worden, gelijkwaardig moeten zijn. Hiermee wordt allereerst bedoeld dat de leden van een nevenschikking syntactisch gelijkwaardig zijn: ze moeten elk afzonderlijk de functie van het geheel kunnen vervullen.

Zo kunnen zelfstandige zinnen niet verbonden worden met niet-zelfstandige: een zelfstandige zin kan immers onafhankelijk van enig ander taalelement fungeren, terwijl een niet-zelfstandige zin altijd deel uitmaakt van een zin of van een woordgroep.

Maar ook niet alle zelfstandige zinnen kunnen tot nevenschikkingen gecombineerd worden. Vergelijk bijv.:

- (1) Steven speelt met zijn trein en Marilou leest een boek.
- (2) Speelt Steven met zijn trein en leest Marilou een boek?
- (3) Speelt Steven met zijn trein? en Marilou leest een boek. <uitgesloten>

Zin (3) is uitgesloten omdat de leden een verschillende communicatieve functie hebben: het eerste is een vraag, het tweede een mededeling. Dat de leden de functie van het geheel niet kunnen vervullen blijkt uit de onmogelijkheid om (3) als een samengestelde bijzin in een zin te integreren, wat wel mogelijk is voor (1) en (2):

- (1a) Hij zegt dat Steven met zijn trein speelt en dat Marilou een boek leest.
- (2a) Hij vraagt of Steven met zijn trein speelt en of Marilou een boek leest.
- (3a) Hij zegt dat Steven met zijn trein speelt en of Marilou een boek leest. <uitgesloten>
- (3a') Hij vraagt dat Steven... en of Marilou... <uitgesloten>

Opmerking — In oneigenlijke nevenschikkingen kunnen soms wel ongelijkwaardige zinnen als leden optreden. Deze worden behandeld in hoofdstuk 26. —

1145

Zijn de leden geen onafhankelijke zinnen, dan kan ten aanzien van de gelijkwaardigheid gesteld worden, dat twee taalelementen nevenschikkend

kunnen worden verbonden als de vervanging van het ene element door het andere geen verandering veroorzaakt in de syntactische relatie tot de rest van de zin en evenmin wat de betekenisfunctie betreft. Een voorbeeld: *Frans* in zin (4):

(4) *Frans* heeft een ruit gebroken.

kan men verbinden met *Leliane*, zoals in (5):

(5) *Frans en Leliane* hebben een ruit gebroken.

omdat vervanging van *Frans* door *Leliane* de syntactische relaties en de betekenisfunctie niet beïnvloedt, getuige:

(6) *Leliane* heeft een ruit gebroken.

Net zoals in (4), vervult *Leliane* in (6) de functie van onderwerp. Ook de betekenisfunctie is dezelfde: zowel *Frans* als *Leliane* zijn 'handelende persoon'.

Verder wordt ook hier voldaan aan de eis dat de leden de functie van het geheel kunnen vervullen: het geheel in (5) is onderwerp en handelende persoon en die functies hebben ook de leden afzonderlijk in (4) en (6).

Daarentegen is een zin als (7) niet mogelijk:

(7) *Ze* wachtten *op de dokter en op het perron*. <uitgesloten>

omdat de beide leden een verschillende zinsdeelfunctie vervullen. *Op de dokter* fungeert in:

(8) *Ze* wachtten op de dokter.

als voorzetselvoorwerp, en *op het perron* heeft in:

(9) *Ze* wachtten op het perron.

de functie van bijwoordelijke bepaling van plaats.

Zo is ook (10) onmogelijk:

(10) *De jongen en de steen* braken de ruit. <uitgesloten>

hoewel zowel *de jongen* als *de steen* onderwerp zijn in resp. (11) en (12):

(11) *De jongen* brak de ruit.

(12) *De steen* brak de ruit.

De twee onderwerpen zijn echter ongelijkwaardig wat de betekenisfunctie betreft: in (11) is het onderwerp de handelende persoon, in (12) het middel waarmee de handeling verricht wordt.

De regel van de functionele gelijkwaardigheid geldt ook voor neven-

schikkingen die geen zinsdeelfunctie hebben. Binnen de volgende substantiefgroep zijn bijv. twee adjectieven nevenschikt:

(13) de *moeilijke* en *gevaarlijke* opdracht

Zowel *moeilijk* als *gevaarlijk* zijn woorden met dezelfde syntactische verbindingsmogelijkheden: ze kunnen optreden als voorbepalingen bij een substantief die het dichtst bij de kern staan:

(13a) de *moeilijke* opdracht

(13b) de *gevaarlijke* opdracht

Andere voorbeelden:

(14) de *eerste* en *moelijkste* vraag

(15) de *gebroke*n en *diep bedroefde* vrouw

(16) de *dreigende* en *nauwelijks te ontwijken* klippen.

Alle woorden of (woord)groepen die in deze verbindingen als leden worden gebruikt zijn voorbepalingen die het dichtst bij de kern staan; de overeenkomst in betekenisfunctie bestaat hierin dat ze allemaal een door een substantief genoemde zelfstandigheid specificeren.

In de zin:

(17) *Twee* en *grote* kannibalen kwamen op ons af. <uitgesloten>

zijn een telwoord en een adjectief nevenschikkend verbonden. Deze nevenschikking is onmogelijk omdat de leden ongelijkwaardig zijn. Syntactisch is dit het geval omdat het adjectief een voorbepaling is die het dichtst bij de kern staat, en het telwoord de plaats daarvóór inneemt (zie 13·2·4 en 13·2·5). Qua betekenisfunctie zijn de leden niet gelijkwaardig omdat het adjectief de door het kernwoord genoemde zelfstandigheden specificeert en het telwoord het aantal zelfstandigheden aangeeft.

24 · 3 · 2

De omkeerbaarheid van de leden

In veel gevallen zijn de leden van een nevenschikking niet alleen functioneel gelijkwaardig, maar kunnen ze ook van plaats verwisseld worden. Dit geldt bijv. voor de zinnen (1a) en (1b):

(1a) *Hendrik* en *Jozef* hadden binnenpretjes.

(1b) *Jozef* en *Hendrik* hadden binnenpretjes.

De leden *Hendrik* en *Jozef* uit (1a) kunnen hier zonder enig bezwaar van syntactische of semantische aard in omgekeerde volgorde geplaatst worden.

Op deze omkeerbaarheid zijn echter twee soorten uitzonderingen. Er zijn in de eerste plaats nevenschikkingen die op grond van de betekenisrelatie onomkeerbaar zijn. Verwisselt men de leden, dan verandert de betekenis

van het geheel. In een nevenschikking met het voegwoord *want* bijvoorbeeld wordt in het tweede lid een verklaring, een oorzaak of een reden gegeven voor wat in het eerste lid omschreven wordt. Voorbeeld:

(2a) Hij is niet thuis, want het licht is uit.

Bij omkering wordt echter een geheel andere causale relatie uitgedrukt:

(2b) Het licht is uit, want hij is niet thuis.

Zo wordt er bij de omkering van de rangschikkende nevenschikking met *en* in (3a), in (3b) een andere volgorde in de tijd aangegeven:

(3a) Hij kookte, at en waste af.

(3b) Hij waste af, kookte en at.

Verder zijn er nevenschikkingen die in principe wel omkeerbaar zijn, maar waarvan de omkering om syntactische redenen onmogelijk is of door conventies bemoeilijkt wordt. Worden de leden van dergelijke nevenschikkingen van plaats verwisseld, eventueel met de nodige syntactische aanpassingen, dan verandert de betekenis van het geheel niet. Hieronder worden een drietal gevallen gegeven waarin de leden niet zonder meer omgekeerd kunnen worden.

1 Omkering is uitgesloten als het tweede lid pas te interpreteren is nadat het eerste is genoemd, omdat in het tweede lid wordt verwezen naar elementen van het eerste. Dit is o.m. het geval bij het gebruik van voornaamwoorden of voornaamwoordelijke bijwoorden. Vergelijk:

(4) *Hendrik* en *zijn broer* hadden binnenpretjes.

(5) *Zijn broer* en *Hendrik* hadden binnenpretjes.

In (5) is de betekenisrelatie tussen de leden wel dezelfde als in (4), maar door vooropplaatsing van de woordgroep *zijn broer* in (5) kan het substantief *Hendrik* niet langer als antecedent fungeren (zoals in (4)), maar wordt er bijv. verwezen naar een element dat aan de zin voorafgaat:

(5a) Mark las een ernstig boek. Zijn broer en Hendrik hadden binnenpretjes.

Andere voorbeelden:

(6) Jan is groot en hij is slim. (hij = Jan)

(7) Hij is slim en Jan is groot. (Hij ≠ Jan)

(8) De draaimolen draait en mijn broertje zit erin. (erin = in de draaimolen)

(9) Mijn broertje zit erin en de draaimolen draait. (erin ≠ de draaimolen)

Vervanging van de verwijzende woorden door niet-verwijzende levert steeds omkeerbare nevenschikkingen op:

- (6a) Jan is groot en Jan is slim.
- (8a) Mijn broertje zit in de draaimolen en de draaimolen draait.

Beperkingen op de omkeerbaarheid – zij het niet in even sterke mate – zijn er ook als het werkwoord *doen* met verwijzende betekenis wordt gebruikt. Vergelijk:

- (10) Jan schreef met een pen en Piet *deed* het met een potlood.
- (11) Piet *deed* het met een potlood en Jan schreef met een pen. <twijfelachtig>

De verwijzende elementen kunnen gedeeltelijk verwijzend zijn: ze refereren dan aan iets wat voorafgaat en ze voegen er tegelijk iets aan toe, bijv.:

- (12) Frank wil buiten spelen en Ludo wil het *tegenovergestelde*.
- (13) Ludo wil het *tegenovergestelde* en Frank wil buiten spelen. <uitgesloten in de betekenis van (12)>

Door *het tegenovergestelde* wordt in (12) het ‘buiten spelen’ van de eerste zin weer opgenomen, maar op een andere manier: Ludo wil het tegenovergestelde van buiten spelen, en dat kan zijn ‘binnen spelen’.

Andere voorbeelden met gedeeltelijk verwijzende elementen, waar de leden van de nevenschikking in het algemeen niet omkeerbaar zijn:

- (14) Of je doet het op jouw manier of je doet het *anders*.
- (15) Wij gingen naar het zuiden, de anderen kozen de *omgekeerde* richting.
- (16) De Duitser sprong precies acht meter en de Belg sprong *dertig centimeter verder* (dan acht meter).

Opmerking—Bij nevenschikkingen moet het binnentekstelijk verwijzende element dus in het algemeen volgen op het element waarnaar verwezen wordt; dit in tegenstelling tot de onderschikking. Vergelijk:

- (ia) Wouter is dapper, hoewel *hij* klein is.
- (ib) Hoewel *hij* klein is, is Wouter dapper.
- (ii) Aangezien *zijn broertje het tegenovergestelde* wilde, wilde Frank buiten spelen.

Bij gedeeltelijk verwijzende elementen kunnen nevenschikkingen (vooral met *maar* en zonder verbindingswoord) zich echter in dit opzicht gedragen als onderschikkingen. Een min of meer duidelijk contrastaccent is dan wel vereist. Voorbeelden:

- (iii) Zijn bróertje wilde het tegenovergestelde, maar Fránk wilde buiten spelen.

(iv) De ánderen kozen de omgekeerde richting: wij gingen naar het zuiden.—

2 Omkering is uitgesloten als in een van de leden een deel is samengetrokken. Een eigenlijke nevenschikking kan wel omgekeerd worden als de combinatie wordt aangevuld door het samengetrokken deel te expliciteren. Voorbeelden:

- (17a) aan- en opmerkingen
- (17b) opmerkingen en aan- <uitgesloten>
- (17c) opmerkingen en aanmerkingen
- (18a) de vragen aan en de antwoorden van de minister
- (18b) de antwoorden van de minister en de vragen aan <uitgesloten>
- (18c) de antwoorden aan de minister en de vragen van de minister
- (19a) Ik heb van Jan een boek gekregen en van Marie een sigaar.
- (19b) Van Marie een sigaar en ik heb van Jan een boek gekregen. <uitgesloten>
- (19c) Ik heb van Marie een sigaar gekregen en ik heb van Jan een boek gekregen.

3 Ten slotte zijn er de vele stereotiepe combinaties die niet of moeilijk omkeerbaar zijn. Tot de onomkeerbare behoren allereerst vaste uitdrukkingen als:

voor een appel en een ei
door schade en schande
heg noch steg weten

merknamen zoals *V & D*, *Spic & Span*; titels van boeken of verhalen, zoals:

Roodkapje en de boze wolf
Romeo en Julia

en dergelijke verbindingen.

Daarnaast zijn er nevenschikkingen waarvan de omkering door het gebruik of door maatschappelijke conventies bemoeilijkt wordt. Hier zijn geen vaste regels te geven, maar wel kunnen enkele tendensen worden aangeduid:

- wat dichterbij is in tijd of ruimte wordt het eerst genoemd:

vandaag of morgen, deze hier en die daar, in en om het gerechtsgebouw, in binnen- en buitenland

- bij een tegenstelling tussen een positief en een negatief begrip, wordt het positieve vaak het eerst genoemd:

meer of minder (*maar*: min of meer), goed en kwaad, winnen of verliezen, even en oneven

- worden in het ene lid een of meer mannelijke personen genoemd, in het andere vrouwelijke, dan gaat het mannelijke woord veelal aan het vrouwelijke vooraf:

de koning en de koningin, meneer en mevrouw Decadt, de boer en de boerin, vader en moeder, broers en zusters

maar daartegenover staan de vaste formules:

Dames en heren; Mevrouw, mijne heren

- het belangrijkste komt voor het minder belangrijke:

Jezus en de apostelen
Scotch en soda

Zo ook worden de ouderen genoemd vóór de jongeren, de volwassenen vóór de kinderen:

Vader en zoon, vrouwen en kinderen

24 · 3 · 3

Beperkingen op de leden

De aard van de leden van nevenschikkingen wordt mede bepaald door het betekenisverband dat door de voegwoorden of reeksvormers wordt aangegeven. Een nevenschikking met het voegwoord *maar* bijvoorbeeld is onmogelijk met leden die niet als tegengestelden kunnen worden opgevat. Vandaar het ongewone van een zin als:

Ik vind haar lief maar leuk.

Wel gewoon zijn bijv. de zinnen:

Ik vind haar lief maar lelijk. (tegenstelling)
Ik vind haar lief en leuk. (aaneenschakeling)

Naast deze beperking en de in 24·3·1 omschreven beperking van de gelijkwaardigheid van de leden, dient nog vermeld te worden dat de volgende taalelementen niet voor nevenschikking in aanmerking komen: 1080

- Onbeklemtoonde voornaamwoorden:

Jij en ik zullen dat wel opknappen.
*J*e en *'k* zullen dat wel opknappen. <uitgesloten>
Hij heeft zijn en haar boek weggegooid.
Hij heeft *z'n* en *d'r* boek weggegooid. <uitgesloten>

Opmerking—Onbeklemtoonde voornaamwoordelijke bijwoorden kunnen wel nevenschikt worden:

Het was een hele drukte bij het nestkastje. De vogels vlogen *erin en eruit*.
Nu is het *erop of eronder!*—

- Lidwoorden:

Een of het paard stond te grazen. <uitgesloten>

Wel kan iemand in geval van twijfel vragen:

Zeg je in het Nederlands *de of het* paard?

- Taalelementen waarmee de taalgebruiker zijn houding uitdrukt ten opzichte van de zinsinhoud, met name tussenwerpsels en modale bepalingen. Voorbeelden:

Ik heb *verdraaid* en *verdorie* de verkeerde knop ingedrukt. <uitgesloten>
Hij is *stellig* of *misschien* dood. <uitgesloten>
We zijn *lekker* en *gelukkig* van hem af. <uitgesloten>

Modale bepalingen kunnen echter wel nevenschikt worden wanneer de spreker zijn eigen mening corrigeert of nuanceert, of wanneer hij naast zijn eigen mening ook die van anderen noemt:

Hij zal zeker of in elk geval heel waarschijnlijk een toespraak houden.
Hij zal waarschijnlijk, en volgens sommigen zelfs zeker, een motie van wantrouwen indienen.

Voor zinnen als deze wordt verwezen naar 26·2 resp. 26·1.

^{1151, 1147}

Ook in vaste combinaties als *wis en waarachtig*, *vast en zeker*, die als eenheid opgevat worden, komt nevenschikking voor.

24·4 De nevenschikking als geheel

24·4·1

Distributieve en collectieve nevenschikkingen

De zin:

- (1) Jan en Piet dragen een zak aardappelen.

kan op twee manieren opgevat worden. Bedoelt men dat Jan en Piet *ieder* een zak aardappelen dragen, met andere woorden wordt de handeling in de rest van de zin uitgedrukt, aan elk van de leden van de nevenschikking toegekend, dan hebben we met een *distributieve* nevenschikking te maken. Bedoelt men daarentegen dat Jan en Piet *samen* een zak aardappelen dragen, met andere woorden wordt de handeling uitgedrukt in de rest van de zin aan het onderwerp als geheel toegekend, dan spreken we van een *collectieve* nevenschikking.

Wat de betekenis betreft vormen collectieve nevenschikkingen dus een geheel. Daardoor kan de betekenis van de groep niet zonder meer gelijkgesteld worden met de som van de betekenissen van de leden, wat wel kan voor distributieve nevenschikkingen.

Wat de vorm betreft onderscheiden de distributieve nevenschikkingen zich van de collectieve doordat ze een omschrijving met zinsnevenschikking toelaten:

- (1a) Jan draagt een zak aardappelen en Piet draagt een zak aardappelen.
(2) Zie je een boom of een lantaarnpaal?
(2a) Zie je een boom of zie je een lantaarnpaal?

Ook in een zin met *elkaar* komt distributieve nevenschikking voor. De parafraze door zinsnevenschikking is dan enigszins anders. Voorbeeld:

- (3) Marie en Dirk houden van elkaar.
(3a) Marie houdt van Dirk en Dirk houdt van Marie.

Behalve door *elkaar* kan de distributiviteit van de constructie ook expliciet aangeduid worden door woorden als *alle(n)*, *alle drie* (enz.), *beide(n)*, *ieder*, *elk*.

Collectieve nevenschikkingen laten nooit een omschrijving met zinnen toe. Vergelijk:

- (4) Water bestaat uit *waterstof en zuurstof*.

- (4a) Water bestaat uit waterstof en water bestaat uit zuurstof. <uitgesloten>
- (5) *Hera en Zeus* vormden een mooi paar.
- (5a) Hera vormde een mooi paar en Zeus vormde een mooi paar. <uitgesloten>

Collectieve nevenschikkingen kunnen als leden ook delen van woordgroepen hebben. In dat geval onderscheiden ze zich van de distributieve doordat de woordgroep waartoe ze behoren, niet tot een nevenschikking van woordgroepen te herleiden is. Vergelijk de volgende voorbeelden:

Distributief:

- (6) De auto's *van Jan* en (*van*) *Dirk* staan hier voor de deur.
- = (6a) *De auto van Jan* en de *auto van Dirk* staan hier voor de deur.

Collectief:

- (7) het verhaal van *Hans* en *Grietje* (één verhaal)
- ≠ (7a) *het verhaal van Hans* en het *verhaal van Grietje* (twee verhalen)

Ten slotte zijn er collectieve nevenschikkingen waarvan de leden woorddelen zijn. Ze zijn dan niet te herleiden tot een nevenschikking van woorden, wat wel mogelijk is bij distributieve nevenschikkingen. Vergelijk de volgende voorbeelden:

Distributief:

- (8) *op- en aanmerkingen*
- = (8a) *opmerkingen en aanmerkingen*

Collectief:

- (9) *winst- en verliesrekening* (één rekening)
- ≠ (9a) *winstrekening en verliesrekening* (twee rekeningen)

Andere voorbeelden van collectieve nevenschikkingen:

- (10) *Kootje en Tootje* zijn een tweeling.
- (11) De vlag is *zwart, geel en rood*. (driekleur)
- (12) scheiding van *tafel en bed*
- (13) Van *water en suiker* maakt men siroop.
- (14) doctor in *de letteren en wijsbegeerte*
- (15) het land van *Maas en Waal*
- (16) Ze droegen *brede en hoge* kragen.
- (17) *mond- en klauwzeer*
- (18) *radio- en televisiegids*
- (19) een *gooi- en smijtfilm*

In een geval als *kerst- en nieuwjaarskaarten* is sprake van collectieve nevenschikking als het om één soort kaarten gaat die zowel een kerst- als een nieuwjaarswens bevatten; van distributieve nevenschikking als er twee soorten kaarten bedoeld zijn: de eerste met een kerst-, de tweede met een nieuwjaarswens. In het eerste geval is herleiding tot een nevenschikking van woorden niet mogelijk, in het tweede geval wel (*Ik heb kerstkaarten en ook nog wat nieuwjaarskaarten gekocht*).

24 · 4 · 2

Splitsing van nevenschikkingen

Een zin als

(1) *Monique heeft het gedaan en Madelon.*

is voor twee interpretaties vatbaar. Men kan het tweede lid beschouwen als een zin waarvan het gezegde en het object zijn samengetrokken. Dan heeft (1) als oorspronkelijke vorm:

(2) *Monique heeft het gedaan en Madelon heeft het gedaan.*

Vatten we (1) op als (2), dan gelden de regels voor de samentrekking die behandeld worden in hoofdstuk 27. Men kan ook aannemen dat er in (1) een nevenschikkende groep gesplitst is. De pendant van (1) met een niet-gesplitste groep is dan (3):

(3) *Monique en Madelon hebben het gedaan.*

Als we in een zin een gesplitste substantiefgroep aantreffen, dan gelden de volgende regels.

- 1 Collectieve nevenschikkingen en nevenschikkingen waarvan de distributiviteit expliciet wordt aangeduid (door *elk, elkaar, enz.*), kunnen niet gesplitst worden:

(4) *Die twee stoelen en dat tafeltje* vormen een stel.

(4a) *Die twee stoelen vormen een stel en dat tafeltje.* <uitgesloten>

(5) *John en Fred* zijn allebei hier geweest.

(5a) *John* is allebei hier geweest en *Fred.* <uitgesloten>

- 2 Het achteropgeplaatste lid moet achter de tweede pool staan (in (6) *gegeven*):

(6) Hij heeft *aan Jan* een bijbel gegeven *of aan Piet.*

(6a) Hij heeft *aan Jan* een bijbel *of aan Piet* gegeven. <uitgesloten>

- 3 Het achteropgeplaatste lid moet door een voegwoord of door een element van een reeksvormer voorafgegaan worden:

(7) Er waren *ministers* aanwezig en *mijnwerkers.*

- (7a) Er waren *ministers* aanwezig, *mijnwerkers*. <uitgesloten>
 (7b) Er waren *ministers en* aanwezig *mijnwerkers*. <uitgesloten>

Bij meerledige nevenschikkingen met één voegwoord staat het voegwoord vóór het laatste lid:

- (8) Er waren *ministers* aanwezig, *mijnwerkers en kolenboeren*.

4 Er mag in een zin niet meer dan één nevenschikking gesplitst worden:

- (9) *Petra en Will* zullen *een geel pak en een rode hoed* dragen.
 (9a) *Petra en Will* zullen *een geel pak* dragen *en een rode hoed*.
 (9b) *Pétra* zal *een geel pak en een rode hoed* dragen *en Will* (verder niemand).
 (9c) *Petra* zal *een geel pak* dragen *en Will en een rode hoed*. <uitgesloten>

5 In de overblijvende leden mag geen element worden samengetrokken:

- (10) Ik heb *rode bussen* gezien *en gele bussen*.
 (10a) Ik heb *rode* (–) gezien *en gele bussen*. <uitgesloten>

In de zin *Ik heb rode bussen gezien en gele* is volgens de in dit boek gehanteerde definities geen sprake van samentrekking (zie 27·4).

1178

24 · 4 · 3

Het grammatische getal

Als de nevenschikking in een zin de functie van onderwerp vervult, is het belangrijk het grammatische getal ervan te kennen, want het getal van het onderwerp bepaalt het getal en dus de vorm van de persoonsvorm. De algemene regel is dat een onderwerpsnevenschikking met ‘enkelvoudige’ betekenis een enkelvoudige persoonsvorm vereist en dat de persoonsvorm de meervoudsvorm krijgt als de combinatie een ‘meervoudige’ betekenis heeft. In zijn algemeenheid is deze regel moeilijk toe te passen wanneer de leden enkelvoudige substantieven of equivalenten daarvan zijn; daarom worden in de hoofdstukken 25 en 26 meer specifieke regels gegeven. Hieronder volgen enkele niet-specifieke regels: ze kennen geen uitzonderingen en ze kunnen onafhankelijk van de aard van de leden en van het verbindingsmiddel worden toegepast. 1095, 1145

- 1 De onderwerpsnevenschikking heeft altijd enkelvoudige betekenis – de persoonsvorm staat dus in het enkelvoud – als in de rest van de zin iets gezegd wordt van één zelfstandigheid of groep (soort, verzameling) zelfstandigheden.

De leden kunnen bijv. samen één zelfstandigheid specificeren:

Die man, of beter die schurk, is eindelijk tegen de lamp gelopen.

De nevenschikking kan ook meer zelfstandigheden noemen, terwijl wat in de rest van de zin wordt uitgedrukt, slechts geldt voor één ervan, bijv.:

Hier *wordt óf koffie óf thee* gedronken.

Soms worden meerdere zelfstandigheden genoemd die samen een eenheid vormen. Voorbeelden:

Spek en eieren mag dan lekker zijn, goed voor de lijn *is* het zeker niet.
(het gerecht, de combinatie van spek met eieren)
Zwart en grijs staat je goed. (de combinatie zwart met grijs)
Tom en Jerry begint om acht uur. (het programma)

Vergelijk hiermee:

Spek en eieren zijn duurder geworden. (de beide produkten)
Zwart en grijs staan je goed. (de beide kleuren)
Tom en Jerry zijn leuke figuren. (de beide personages)

- 2 Enkelvoudig zijn altijd die combinaties waarvan de enkelvoudige leden ontkend zijn. Voorbeelden:

Er is geen man en geen vrouw in heel Nederland te vinden die zoiets goed zal keuren.
Op zijn graf lag noch een krans, noch een bloem.
Niets en niemand werd gespaard.

- 3 De nevenschikkingen waarvan de leden uit zinnen bestaan zijn altijd enkelvoudig. Voorbeelden:

Staat al vast wie er precies komen *en* wat die gaan spelen?
Nog niet duidelijk *is: én* hoeveel overvallers er waren *én* wat er precies gestolen is.
Wat jij zegt *of* wat jij schrijft, *interesseert* me niet in het minst.
Dat hij op de plaats van de misdaad aanwezig was, *maar* dat hij toch niets gezien of gehoord zou hebben, *lijkt* verdacht.

- 4 Is het onderwerp gesplitst, dan bepaalt het getal van het overblijvende lid het getal van de persoonsvorm. Vergelijk:

Jan en Dirk zijn hier geweest.
Jan is hier geweest *en Dirk.*

24·5

Eigenlijke en oneigenlijke nevenschikkingen

Aan het eind van de inleiding (24·1) is opgemerkt, dat in een nevenschikking soms samentrekking optreedt. In de paragrafen van dit hoofdstuk is in de voorbeelden hier en daar van samentrekking (weglating van een of meer elementen in een nevenschikking die identiek zijn met andere) gebruik gemaakt. Een uitvoerige behandeling van de samentrekking volgt in hoofdstuk 27. 1072
1169

Samentrekking kan echter niet in alle nevenschikkingen voorkomen. Het wel of niet mogelijk zijn van samentrekking vormt het uitgangspunt voor de indeling in resp. eigenlijke en oneigenlijke nevenschikkingen. Enkele voorbeelden mogen dit verschil verduidelijken.

Samentrekking op woordniveau is bijv. wel mogelijk in een gewone aaneenschakeling met *en* als in (1) (eigenlijke nevenschikking), maar niet in een additieve aaneenschakeling als in (2) (oneigenlijke nevenschikking). Vergelijk:

- (1a) *Opmerkingen en aanmerkingen* zijn er natuurlijk altijd.
- (1b) *Op- en aanmerkingen* zijn er natuurlijk altijd.
- (2a) *Zeventien plus dertien* is dertig.
- (2b) *Zeven- plus dertien* is dertig. <uitgesloten>

Samentrekking op zinsniveau is bijv. wel mogelijk in een rangschikkende aaneenschakeling met *en* als in (3) (eigenlijke nevenschikking), eveneens in een distantierende tegenstelling met *maar* als in (4) (eigenlijke nevenschikking), maar niet in een nevenschikking met *want* als in (5) (oneigenlijke nevenschikking). Vergelijk:

- (3a) Hij was schuldig en hij werd gestraft.
- (3b) Hij was schuldig en (-) werd gestraft.
- (4a) Hij was schuldig maar hij werd niet gestraft.
- (4b) Hij was schuldig maar (-) werd niet gestraft.
- (5a) Hij was blijkaar onschuldig want hij werd niet gestraft.
- (5b) Hij was blijkaar onschuldig want (-) werd niet gestraft. <uitgesloten>

Iets subtieler is het verschil tussen een gewone aaneenschakeling met *en* als in (6) (eigenlijke nevenschikking), waar wel samentrekking mogelijk is, en een conditionele aaneenschakeling met hetzelfde voegwoord als in (7) (oneigenlijke nevenschikking), die geen samentrekking toelaat. Vergelijk:

- (6a) (Ik scheld je alles kwijt.) Je hoeft je schulden niet te betalen en je hebt nooit meer last van me.

- (6b) (zelfde context:) Je hoeft je schulden niet te betalen en (-) hebt nooit meer last van me.
- (7a) (Ik stel maar één voorwaarde:) Je hoeft je schulden maar te betalen en je hebt nooit meer last van me.
- (7b) (zelfde context:) Je hoeft je schulden maar te betalen en (-) hebt nooit meer last van me. <uitgesloten>

De verschillende soorten eigenlijke en oneigenlijke nevenschikkingen worden resp. behandeld in de hoofdstukken 25 en 26.

1095, 114

25

De eigenlijke nevenschikking

- 25 · 1 Nevenschikking met het voegwoord *en* (conjunctie) – 1097
- 25 · 1 · 1 Betekenissenmerken – 1097
- 25 · 1 · 1 · 1 Gewone of logische aaneenschakeling – 1097
- 25 · 1 · 1 · 2 Verdellende aaneenschakeling – 1098
- 25 · 1 · 1 · 3 Intensiverende aaneenschakeling – 1098
- 25 · 1 · 1 · 4 Nadrukkelijke aaneenschakeling – 1099
- 25 · 1 · 1 · 5 Rangschikkende aaneenschakeling – 1099
- 25 · 1 · 2 Vormkenmerken – 1100
- 25 · 1 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1100
- 25 · 1 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1104
- 25 · 2 Nevenschikking met de voegwoorden *alsmede* en *alsook* – 1105
- 25 · 2 · 1 Betekenissenmerken – 1105
- 25 · 2 · 2 Vormkenmerken – 1105
- 25 · 2 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1105
- 25 · 2 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1106
- 25 · 3 Nevenschikking met het voegwoord *noch* – 1107
- 25 · 3 · 1 Betekenissenmerken – 1107
- 25 · 3 · 2 Vormkenmerken – 1107
- 25 · 3 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1108
- 25 · 3 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1109
- 25 · 4 Nevenschikking met het voegwoord *of* (disjunctie) – 1111
- 25 · 4 · 1 Betekenissenmerken – 1111
- 25 · 4 · 2 Vormkenmerken – 1112
- 25 · 4 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1112
- 25 · 4 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1114
- 25 · 5 Nevenschikking met het voegwoord *ofwel* (*dan wel, dan*) – 1116
- 25 · 5 · 1 Betekenissenmerken – 1116
- 25 · 5 · 2 Vormkenmerken – 1116
- 25 · 6 Nevenschikking met het voegwoord *maar* (*doch*) – 1117
- 25 · 6 · 1 Betekenissenmerken – 1117
- 25 · 6 · 1 · 1 Zuivere tegenstelling – 1117
- 25 · 6 · 1 · 2 Vervangende tegenstelling – 1117
- 25 · 6 · 1 · 3 Distantiërende tegenstelling – 1118
- 25 · 6 · 2 Vormkenmerken – 1120
- 25 · 6 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1120

- 25 · 6 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1120
- 25 · 7 Nevenschikking met de reeksvormer *en-en* – 1122
- 25 · 7 · 1 Betekenissenmerken – 1122
- 25 · 7 · 2 Vormkenmerken – 1122
- 25 · 7 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1123
- 25 · 7 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1124
- 25 · 8 Nevenschikking met de reeksvormer *noch-noch* – 1126
- 25 · 8 · 1 Betekenissenmerken – 1126
- 25 · 8 · 2 Vormkenmerken – 1126
- 25 · 8 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1126
- 25 · 8 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1127
- 25 · 9 Nevenschikking met de reeksvormers *of-of* en *ofwel-ofwel* – 1129
- 25 · 9 · 1 Betekenissenmerken – 1129
- 25 · 9 · 2 Vormkenmerken – 1129
- 25 · 9 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1129
- 25 · 9 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1130
- 25 · 10 Nevenschikking met de reeksvormer *hetzij-hetzij (hetzij-of)* – 1132
- 25 · 10 · 1 Betekenissenmerken – 1132
- 25 · 10 · 2 Vormkenmerken – 1132
- 25 · 10 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1132
- 25 · 10 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1133
- 25 · 11 Nevenschikking met de reeksvormer *zowel-als* – 1135
- 25 · 11 · 1 Betekenissenmerken – 1135
- 25 · 11 · 2 Vormkenmerken – 1135
- 25 · 11 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1135
- 25 · 11 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1136
- 25 · 12 Nevenschikking met de reeksvormers *evenmin-als* en *zomin-als* – 1138
- 25 · 12 · 1 Betekenissenmerken – 1138
- 25 · 12 · 2 Vormkenmerken – 1138
- 25 · 12 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1138
- 25 · 12 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1140
- 25 · 13 Nevenschikking zonder verbindingswoord – 1141
- 25 · 13 · 1 Betekenissenmerken – 1141
- 25 · 13 · 2 Vormkenmerken – 1141
- 25 · 13 · 2 · 1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1141
- 25 · 13 · 2 · 2 Nevenschikking van zinnen – 1143

25·1

Nevenschikking met het voegwoord *en* (conjunctie)

25 · 1 · 1

Betekeniskenmerken

Het voegwoord *en* wordt gebruikt om een *aaneenschakelend* verband uit te drukken. Een dergelijke nevenschikking noemen we ‘conjunctie’. (Deze term wordt ook gebruikt ter aanduiding van de woordsoort ‘voegwoord’; zie hoofdstuk 10.) We onderscheiden de volgende soorten eigenlijke aaneenschakelingen. 641

25 · 1 · 1 · 1

Gewone of logische aaneenschakeling

In een gewone of logische aaneenschakeling worden de verschillende taalelementen die als leden fungeren, verbonden op grond van hun inhoudelijke verwantschap. Voorbeelden:

- (1) De cineast had reeds bekendheid verworven *met grafisch werk en met enkele dichtbundels*.
- (2) Hij werkt *vlug en effectief*.
- (3) De legende van Beatrijs is een *literair belangrijk en stichtend* verhaal.
- (4) *De volwassenen hebben gepokerd en de kinderen hebben gemiezemaasd*.
- (5) *Cultuur en een wereldvreemde pompeusheid* gaan er meestal samen.
- (6) Lucht bestaat uit *zuurstof, stikstof, wat koolzuur, edelgassen en enkele sporen ozon*.

De gewone aaneenschakelingen kan men dan nog indelen op grond van hun collectief of distributief karakter. Distributief zijn de nevenschikkingen in de zinnen (1) t/m (4), collectief de nevenschikkingen in de zinnen (5) en (6), alsook in de volgende zinnen:

- (7) Frederik zit tussen *Niek en François*.
- (8) De vlag is *geel en rood*.
- (9) *Fij en ik* vormen het ideale paar.
- (10) een strijd op *leven en dood*
- (11) *ijzer- en staalindustrie*

Een groot aantal gewone aaneenschakelingen zijn gestereotypeerd (zie 24.3.2). Sommige vaste verbindingen hebben zelfs hun betekenis van aaneenschakeling verloren, doordat de betekenis van het geheel niet meer te herleiden is tot de betekenis van de leden. Voorbeelden zijn: *af en toe, nu en dan, hier en daar, een en ander*. 1082

25 · 1 · 1 · 2

Verdelende aaneenschakeling

Het verdelend aaneenschakelend verband komt voor wanneer ten opzichte van dezelfde zelfstandigheid of groep zelfstandigheden meerdere uitspraken worden gedaan die elk slechts voor een deel daarop betrekking hebben. Voorbeeld:

Soms lacht hij als een waanzinnige *en* soms huilt hij als een kind.

Meestal wordt dit verband tot stand gebracht door de combinatie van *en* met een van de dubbele voegwoordelijke bijwoorden *deels–deels*, *eensdeels–anderdeels*, *enerzijds–anderzijds* of met de groep *aan de ene kant–aan de andere kant*:

Deels uit wrok en deels uit geldzucht heeft hij die moord bedreven.
Het zijn de *gedeeltelijk vervallen en gedeeltelijk herrijzende* praalgebouwen van het beroemde huis van Boromeï.
Enerzijds haat hij haar en anderzijds kan hij haar niet missen.

De leden noemen eigenlijk tegengestelde begrippen, eigenschappen, situaties, enz. Daardoor kan hier ook het voegwoord *maar* worden gebruikt (zie 25.6.1.1). Ook nevenschikking zonder voegwoord of reeksvormer is zeer 1117 gebruikelijk.

25 · 1 · 1 · 3

Intensiverende aaneenschakeling

Het gebruik van identieke taalelementen als leden van een aaneenschakeling heeft een intensiverend of versterkend effect. In vele gevallen noemen de leden van een dergelijke aaneenschakeling een hoeveelheid. Dat kan een hoeveelheid zijn in aantal of gewicht, maar ook in tijd of afstand. Herhaling heeft dan een kwantitatieve versterking tot gevolg; men legt er de nadruk op dat men met een aanzienlijke hoeveelheid te maken heeft. Voorbeelden:

Maanden en maanden gingen voorbij. ('vele maanden')
Tonnen en tonnen olie gingen verloren.
Mijlen en mijlen in het rond was er geen levend wezen te bespeuren.
Miljoenen en miljoenen jaren geleden waren de reptielen de baas.

Herhaling van adjectieven in comparatiefvorm en van sommige werkwoorden (vooral werkwoorden die een handeling uitdrukken) heeft een progressief versterkend effect: de werking uitgedrukt door het werkwoord of de versterking die al aangeduid wordt door de comparatiefvorm, wordt voorgesteld als voortdurend. Voorbeelden:

Hij kwam *dichter en dichter* bij. ('steeds dichter bij')
Ze vlogen *hoger en hoger*. ('steeds hoger, ze bleven stijgen')
Het werd *later en later*. ('steeds later')
Hij *zocht en zocht*. ('hij bleef zoeken')

In het volgende voorbeeld is de versterking absoluut:

Zijn jas was *door en door* nat. (doorweekt, kletsnat)

Een intensiverend effect kan ook verkregen worden door synoniemen of woorden met een sterk verwante betekenis aaneen te schakelen:

Zit toch niet zo *te soezen en te suffen*.
Jantje doet de hele dag niets anders dan *zeuren en zaniken*.

Ten slotte dient erop gewezen te worden dat intensiverende aaneenschakelingen altijd collectieve nevenschikkingen zijn. De combinaties noemen immers, uit een bepaald oogpunt, één hoeveelheid, één toestand, één eigenschap enz.

25 · 1 · 1 · 4

Nadrukkelijke aaneenschakeling

In nadrukkelijke aaneenschakelingen krijgt het tweede (en een eventueel volgend) lid meer nadruk dan het eerste. Dat kan zijn omdat het eerste lid het verwachte, het gewone of het verklaarbare noemt, terwijl in het tweede lid het onverwachte, het ongewone of het onverklaarbare genoemd wordt. Voorbeelden:

Ik heb het *aan mijn vrouw en zelfs aan mijn kinderen* verteld.
Laat hem met rust. *Hij heeft al genoeg geleden en daarenboven is hij ziek*.

Maar die tegenstelling is soms nauwelijks merkbaar:

Ik heb het *aan Jan en ook aan Piet* verteld.
Mijn buurman heeft de laatste tijd veel moeilijkheden met zijn vrouw en daarbij gaan de zaken niet zo best.

In deze aaneenschakelingen komt in het tweede lid altijd een voegwoordelijk bijwoord voor: *bovendien, buitendien, daarenboven*, of *zelfs*, als men sterke nadruk wil geven; de woorden *daarbij, eveneens, mede, ook, tevens* voor minder sterke nadruk.

25 · 1 · 1 · 5

Rangschikkende aaneenschakeling

Als de volgorde van de leden niet veranderd kan worden (zonder de betekenis te veranderen), noemt men de aaneenschakeling rangschikkend. Een nadrukkelijke aaneenschakeling is dus tevens rangschikkend; het omgekeerde hoeft niet het geval te zijn. Bijwoorden en equivalenten daarvan die het rangschikkend verband helpen uitdrukken zijn bijv.: *eerst, allereerst, vooreerst, ten eerste (tweede, derde enz.), dan, daarna, verder, nog, voorts, vervolgens, eindelijk, ten laatste en ten slotte*. Ze kunnen ook ontbreken. Voorbeelden:

Hij kwam, hij zag en hij overwon.
Ze stak het in haar mond en slikte het (vervolgens) door.
Breng het water aan de kook, voeg al roerend het sauspoeder toe,
laat de saus vervolgens drie minuten zachtjes doorkoken, en roer er
ten slotte een klontje boter door.

De bovenstaande zinnen zijn zgn. consecutieve conjuncties: de leden drukken situaties uit die in de tijd op elkaar volgen. De temporele geleiding kan, behalve door bijwoorden, ook verduidelijkt worden aan de hand van een omschrijving met bijzinnen van tijd, bijv.:

Ze zette haar bril op en begon te lezen. (= Nadat ze haar bril opgezet had, begon ze te lezen.) (= Ze zette haar bril op, voordat ze begon te lezen.)

De volgorde van de leden kan echter ook bepaald worden door andere factoren dan temporele opeenvolging. Voorbeelden:

In dit boek worden behandeld: het woord, de woordgroep, de zin en verschijnselen die zich op alle drie deze niveaus voordoen.
De eindredacteuren zijn – in alfabetische volgorde – G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij en M. C. van den Toorn.

25 · 1 · 2

Vormkenmerken

25 · 1 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

A Aantal leden

Het voegwoord *en* kan twee of meer leden verbinden. Zijn er meer dan twee leden, dan kunnen de voegwoorden, behalve dat tussen het laatste en voorlaatste lid, weggelaten worden (zie 24·2·2/3). Voorbeelden: 1075

Floris en Erik zijn geslaagd.
Floris, Bram, Erik en Freek zijn geslaagd.
Floris en Bram en Erik en Freek zijn geslaagd.

Bij de intensiverende en nadrukkelijke aaneenschakeling zijn combinaties van drie of meer leden niet erg gebruikelijk. Toch is bijv. wel mogelijk:

We gingen *hoger en hoger en hoger*.
Ik heb het *aan mijn vrouw, ook aan mijn kinderen en zelfs aan de burens* verteld.

Verdelende aaneenschakelingen zijn meestal tweeledig. De andere nevenschikkingen met *en* kennen in dit opzicht geen beperkingen.

B Aard van de leden

Afgezien van de intensiverende aaneenschakeling kan het voegwoord *en* alle gelijkwaardige woorden en groepen verbinden die voor nevenschikking in aanmerking komen (zie 24·3·1 en 24·3·3). Voorbeelden:

1080, 1086

Vrouwen en kinderen worden van oudsher gediscrimineerd.
Hier bevinden zich de *aardigste en interessantste* studies.
In de straten en op de pleinen krioelde het van het volk.
Vaag en in de verte was hij zich ook nog bewust van de brandwonden op zijn armen en benen.

De leden kunnen ook op hun beurt nevenschikkende constructies zijn:

Piet of zijn vrouw en *Marcus of zijn vrouw* hebben officieel geprotesteerd.

Als leden van een intensiverende conjunctie komen vooral voor: meervoudige substantieven die een hoeveelheid noemen, adjectieven in comparatiefvorm en werkwoorden. Daarnaast is er nog de veel voorkomende herhaling van *door* en *in*, zoals in:

Het is een *door en door* braaf kind.
Zij is *in en in* goed.

c Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Als een conjunctie met enkelvoudige leden onderwerp is, kan de persoonsvorm enkel- en meervoudig zijn. Hieronder worden een aantal regels geformuleerd die alleen gelden als de in 24·4·3 omschreven algemene regels niet van toepassing zijn. 1091

1 De leden zijn substantieven of substantiefgroepen.

a Onderwerpsnevenschikkingen met enkelvoudige leden die onbepaalde constituenten zijn, moeten of mogen met een enkelvoudige persoonsvorm verbonden worden:

- het enkelvoud is verplicht als de leden niet-telbare zelfstandigheden aanduiden:

Er is goud en zilver gevonden.
Ik hoorde dat er *Frans en Nederlands* gesproken werd.
Gisteren *lag* er nog *ham en kaas* in de koelkast.

- het enkelvoud en meervoud zijn beide mogelijk, als de leden telbare zelfstandigheden noemen:

Er is/zijn een man en een vrouw aan de deur geweest.

b Hetzelfde geldt als de enkelvoudige leden van een onderwerpsnevenschikking categoriale betekenis hebben:

- het enkelvoud is verplicht als de leden een collectiverend onbepaald voor-naamwoord, bijv. *ieder, elk*, als voorbepaling hebben. Voorbeeld:

Ieder mens die een moord pleegt en ieder mens die brand sticht,
verdient een zware straf.

- enkelvoud en meervoud zijn beide mogelijk als de leden identieke kernwoorden hebben, bijv.:

Wijn uit Roemenië en wijn uit Bulgarije *wordt/worden* hier niet verkocht.

Een hond die blaft en een hond die jankt, *bijt/bijten* niet.

De speler die te laat aanwezig is en de speler die een van bovenstaande regels overtreedt, *zal/zullen* van deelneming aan het toernooi worden uitgesloten.

Maar:

De hond van Joop, die blaft en de hond van Bruno, die jankt, *bijten* niet. (niet categoriaal)

Het kind dat zich opricht, en de grijsaard die gebogen loopt, *gehoorzamen* aan de wetten der natuur. (categoriaal met verschillende kernwoorden)

- c* In andere gevallen is het meervoud verplicht of heeft het de voorkeur:
- het meervoud is verplicht als door de leden telbare zelfstandigheden genoemd worden:

Goering en Von Ribbentrop waren rivalen in Nazi-Duitsland.

Vroeg je hem werkelijk of *zijn huis en zijn koelkast en zijn auto* al afbetaald *zijn*?

- het meervoud heeft de voorkeur wanneer de leden niet-telbare zelfstandigheden noemen:

Misschien *liggen/ligt* de *ham en de kaas* in de koelkast.

De muziek en de beeldhouwkunst *liggen/ligt* hem na aan het hart.

- 2* De leden zijn voornaamwoorden of voornaamwoordgroepen.

- a* De persoonsvorm staat in het meervoud als het onderwerp een nevenschikking is van voornaamwoord(groep)en die bepaalde constituenten zijn. Voorbeelden:

Deze hier en die daar *zijn* van mij.

Jij en ik *hebben* het tenslotte gedaan.

Hij hier, die te laat kwam, en zij daar, die te vroeg wegging, *mogen* niet meer meedoen.

Een uitzondering hierop vormt de combinatie van de voornaamwoorden *dit* en *dat*. In de functie van onderwerp wordt deze combinatie verbonden met een enkelvoudige persoonsvorm, bijv.:

Dit en dat *moet* in de auto.

b Bij onbepaalde en categoriale constituenten is het enkelvoud verplicht of heeft het de voorkeur:

- het enkelvoud is verplicht als de leden onbepaalde voornaamwoord(groep) en zijn, bijv.:

Ieder die moordt en ieder die brand sticht, *verdient* een zware straf.
Er *is* iemand met tandpasta en iemand met stofzuigers geweest.

- het enkelvoud heeft de voorkeur als de leden aanwijzende of persoonlijke voornaamwoord(groep)en zijn, bijv.:

Hij die moordt en hij die brand sticht, *krijgt/krijgen* een zware straf.

3 Andere leden

Indien elementen die geen substantief(groep) of voornaamwoord(groep) zijn, als leden van een onderwerpsnevenschikking fungeren, gelden in het algemeen dezelfde regels als voor combinaties van substantiefgroep(en). De onbepaalde telwoorden sluiten zich aan bij de onbepaalde voornaamwoorden en hebben dus een enkelvoudige persoonsvorm. Voorbeelden:

Langs de weg en in het museum *zijn* niet de meest geschikte plaatsen hiervoor.

Jong en oud *kan/kunnen* ervan genieten.

Veel van wat in deze schuur was opgestapeld en nog meer van wat in de werkplaats werd bewaard, *ging* verloren.

4 Uitzonderingen

- a Wanneer één van de leden een persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon enkelvoud bevat en de andere leden in de derde persoon staan, kan de persoonsvorm meervoudig zijn, maar zich ook richten naar het voornaamwoord van de tweede persoon enkelvoud. Voorbeelden:

Jij en je broer zullen/zult daarvoor aansprakelijk worden gesteld.

U en uw medewerkers zullen/zult gestraft worden.

- b Een meervoudige persoonsvorm is verplicht als het distributieve karakter van de aaneenschakeling expliciet wordt aangeduid (zie 24.4.1). In de rest van de zin wordt dan iets gezegd wat geldt voor alle leden afzonderlijk, of, in het geval van een wederkerigheidsrelatie, voor alle leden ten opzichte van elkaar. Voorbeelden: 1088

Hij die moordt en hij die brand sticht *verdienen beiden* een zware straf.

Een hond die blaft en een hond die jankt *bijten allebei* niet.

Griekse kaas en Hollandse kaas *hebben een heel verschillende smaak*.

De distributiviteit kan ook expliciet aangegeven worden doordat het naamwoordelijk deel van het gezegde meervoudig is, bijv.:

Stof afnemen en stofzuigen *zijn vervelende bezigheden*.

Goud en zilver *zijn edele metalen*.
Dit en dat *zijn dobbelstenen*.

25 · 1 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

In alle aaneenschakelingen behalve de intensiverende kunnen zinnen met elkaar verbonden worden.

1 Aantal leden

In gewone, nadrukkelijke en rangschikkende conjuncties kunnen in beginsel een onbeperkt aantal zinnen verbonden worden. Voorbeelden:

Doe de vaat, maak de bijkeuken schoon, geef de stal een flinke beurt
en schil de aardappelen.

De bakker kreeg een nieuwe kar *en* de molenaar kon weer lachen *en*
de koning ging tevreden naar huis.

Verdelende aaneenschakelingen zijn doorgaans tweeledig.

2 Aard van de leden

Alle soorten zinnen kunnen door *en* nevenschikkend verbonden worden. Zie de bovenstaande voorbeelden (bevelende resp. mededelende zinnen met voor-pv) en verder:

Hoe heet je? Waar en wanneer ben je geboren? *En* waar woon je?
Er werd gevraagd of je een blanco strafregister had *en* welk universi-
tair diploma je had behaald.
Ik weet niet waarom Frank niet wil komen *en* waarom Bruce hem
niet wil overhalen.

25·2

Nevenschikking met de voegwoorden *alsmede* en *alsook*

25 · 2 · 1

Betekeniskenmerken

De voegwoorden *alsmede* en *alsook*, die alleen in de schrijftaal voorkomen, worden gebruikt om een nadrukkelijk aaneenschakelend verband uit te drukken (zie 25·1·1·4). Ze betekenen 'en ook'. Voorbeelden:

1099

De geleerde moest *zijn theorie alsmede zijn bewijsmateriaal* verdedigen.
⟨schrijftaal⟩
Zijn moeder was er, *alsook de mijne*. ⟨schrijftaal⟩

De nevenschikkingen met *alsmede* en *alsook* zijn altijd distributief. Vergelijk:

De stoelen alsmede de tafel dienen hersteld te worden. ⟨schrijftaal⟩
De stoelen alsmede de tafel horen bij elkaar. ⟨uitgesloten⟩

25 · 2 · 2

Vormkenmerken

25 · 2 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

1 Aantal leden

De aaneenschakelingen met *alsmede* en *alsook* zijn altijd tweeledig. Vergelijk:

Drie matrozen, alsook de kapitein, kwamen om het leven. ⟨schrijftaal⟩
Drie matrozen, alsook de kapitein, alsook de tweede stuurman, kwamen om het leven. ⟨uitgesloten⟩

2 Aard van de leden

Voor beide voegwoorden geldt de beperking dat de leden niet ontkend mogen zijn. Vergelijk:

Hem werd *een hoog salaris alsook een vrije woning* aangeboden. ⟨schrijftaal⟩
Hem werd *geen hoog salaris alsook geen vrije woning* aangeboden. ⟨uitgesloten⟩

De leden van nevenschikkingen met *alsmede* en *alsook* kunnen zelf ook

nevenschikkingen zijn, bijv.:

In deze taal komen *stemhebbende en stemloze alsmede geaspireerde en ongeaspireerde* medeklinkers voor. <schrijftaal>

3 Splitsing

De nevenschikkingen met *alsmede* en *alsook* kunnen gemakkelijk gesplitst worden. Voorbeelden:

De minister was aanwezig, alsmede de staatssecretaris. <schrijftaal>

De pastoor werd schuldig bevonden, alsook de koster. <schrijftaal>

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

In zinnen waarin het onderwerp een nevenschikking met *alsmede* en *alsook* is die enkelvoudige leden heeft, wordt een enkelvoudige persoonsvorm gebruikt als in de parallelle conjunctie met *en* een enkelvoudige persoonsvorm kan voorkomen; in andere gevallen is er keuze tussen enkel- en meervoud (zie 25·1·2·1/c). Voorbeelden:

1101

Er is goud alsmede zilver gevonden. <schrijftaal>

Er is een man alsook een vrouw aan de deur geweest. <schrijftaal>

Hij die moordt alsmede hij die brand sticht, krijgt een zware straf. <schrijftaal>

De minister alsook de staatssecretaris was/waren aanwezig. <schrijftaal>

25·2·2·2

Nevenschikking van zinnen

In nevenschikkingen met *alsmede* en *alsook* kunnen geen hoofdzinnen als leden voorkomen. Vergelijk:

Hij heeft ons verteld dat hij gaat trouwen alsook dat hij zijn aanstaande schoonvader in de zaak zal opvolgen. <schrijftaal>

Hij gaat trouwen alsook hij zal zijn aanstaande schoonvader in de zaak opvolgen. <uitgesloten>

25·3

Nevenschikking met het voegwoord *noch*

Het voegwoord *noch* komt vooral in geschreven taal voor.

25 · 3 · 1

Betekeniskenmerken

Het voegwoord *noch* wordt gebruikt om een ontkennde aaneenschakeling uit te drukken: het schakelt de leden van de nevenschikking aan elkaar zoals het *gewone* aaneenschakelende *en*, terwijl het tevens fungeert als negatie-element met ofwel alle leden onder zijn bereik, ofwel alleen het lid dat op *noch* volgt, als de voorafgaande leden al ontkend zijn. De zin:

Hij had *tijd noch lust*.

betekent dus:

Hij had *geen tijd en geen lust*.

Andere voorbeelden:

Deze *noch* gene naam werd genoemd.
Geld *noch* brieven waren bij haar veilig.
Hij schrok van haar *noch* van haar behuizing.
De koopman kon niet meer lachen, *noch* kon de dief nog rustig slapen.
Waarom hoor ik de gamlang niet, die blijdschap spreekt met kopen mond, *noch* het gestamp der padie uwer dochters?

Vaste combinaties met *noch* zijn onder meer:

kind *noch* kraai (hebben)
geld *noch* goed (hebben)
heg *noch* steg (weten)
vlees *noch* vis (zijn)

25 · 3 · 2

Vormkenmerken

25 · 3 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

1 Aantal leden

Het aantal leden van ontkenkende aaneenschakelingen met *noch* is in principe onbeperkt. In meerledige nevenschikkingen kan het voegwoord herhaald worden. Vergelijk:

Rijkdom, geluk *noch* een lang leven waren zijn deel.
Rijkdom *noch* geluk *noch* een lang leven waren zijn deel.

2 Aard van de leden

Op enkele uitzonderingen na kunnen alle woorden of groepen die voor nevenschikking in aanmerking komen, als leden van een nevenschikking met *noch* fungeren (zie 24·3·1 en 24·3·3). Enkele voorbeelden:

1080, 1086

Vader noch moeder hebben hun toestemming gegeven.
Ik heb *hem noch haar* de kerk zien verlaten.
Buiten noch binnen kon hij rustig de krant lezen.
Hij toonde zich *ontevreden, teleurgesteld noch ontmoedigd*.
In die tijd kon hij *eten, drinken noch slapen*.
In de tuin noch op straat hoorde Bonnie enig geluid.

De leden die op *noch* volgen mogen echter niet ontkend zijn door een ander negatie-element dan *noch*. Vergelijk:

bloemen *noch* kransen
geen bloemen *en geen* kransen
bloemen *noch geen* kransen <uitgesloten>
geen bloemen *noch geen* kransen <uitgesloten>

De leden die aan *noch* voorafgaan, kunnen zoals gezegd wel ontkend zijn, maar worden dan door een lichte pauze (in geschreven taal weergegeven door een komma) van de rest van de nevenschikking gescheiden, bijv.:

Dit is *niet het enige argument*, noch het belangrijkste.
Geen bloemen, noch kransen.

De nevenschikkingen met *noch* waarvan de leden (behalve het laatste) niet door een negatie-element voorafgegaan worden, vormen een hechte semantische en syntactische eenheid. Bij ontkenning van één van de leden wordt de band tussen dat lid en de rest van de nevenschikking losser gemaakt, wat o.m. blijkt uit de pauze en uit de mogelijkheid tot splitsing (zie 3).

3 Splitsing

Splitsing van een nevenschikking met *noch* is alleen mogelijk als de zojuist genoemde hechte eenheid van de constructie doorbroken wordt, met andere woorden wanneer het eerste lid een ontkenning bevat. Vergelijk:

- (1a) *De vorm* beviel mij *niet, noch de inhoud.*
- (1b) *De vorm* beviel mij, *noch de inhoud.* <uitgesloten>
- (2a) Zij heeft *geen geluk* gekend in haar lange leven, *noch rijkdom.*
- (2b) Zij heeft *geluk* gekend in haar lange leven, *noch rijkdom.* <uitgesloten>
- (3) Hij zag *Brynhild niet*, die de zoele zomeravonden nochtans in de rozentuin placht door te brengen, *noch Sigurd*, die van het rozen snoeien zijn hobby had gemaakt.

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Een onderwerpsnevenschikking met *noch* als voegwoord congrueert in het algemeen op dezelfde wijze met de persoonsvorm als de parallelle nevenschikking met *en*. Zie 24·4·3 voor de algemene regels en 25·1·2·1/c voor de regels voor nevenschikkingen met *en*. Vergelijk: 1091, 1101

Dit *en* dat *moet* in de auto.
 Dit *noch* dat *moet* in de auto.
 Er *is/zijn* een man *en* een vrouw aan de deur geweest.
 Er *is/zijn* een man *noch* een vrouw aan de deur geweest.

In het laatste paar zinnen is de meervoudige persoonsvorm gebruikelijker bij *en* dan bij *noch*. In het algemeen geldt trouwens dat in die gevallen waarin aaneenschakelingen met *en* meervoudig zijn, constructies met *noch* meestal toch met een enkelvoudige persoonsvorm gecombineerd kunnen worden. Vergelijk:

De man *en* de vrouw *waren* op de hoogte.
 De man *noch* de vrouw *was/waren* op de hoogte.
 Rijkdom, geluk *en* een lang leven *waren* zijn deel.
 Rijkdom, geluk *noch* een lang leven *was/waren* zijn deel.

25 · 3 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

1 Aantal leden

Het voegwoord *noch* kan twee of meer zinnen verbinden. In meerledige nevenschikkingen met *noch* wordt het voegwoord bij voorkeur herhaald. Voorbeelden:

De gemeente legt de spoorlijn niet aan, *noch* zal zij de aanleg door het rijk kunnen dulden zonder concessies in andere vorm.
 Ze vertelde hem niet dat ze gescheiden was, *noch* vertelde ze hem dat ze officieel verloofd was met Francis, *noch* liet ze hem delen in de wetenschap dat ze zwanger was.
 Hij beweerde niet dat de aarde plat is, *noch* dat ze een baan rond de maan beschrijft.

2 Aard van de leden

Het voegwoord *noch* verbindt zowel zinnen met voor-pv als zinnen met achter-pv.

a Zinnen met voor-pv

Zinnen met voor-pv als leden van nevenschikkingen met *noch* moeten aan de volgende voorwaarden voldoen:

- Het moeten bij voorkeur mededelende zinnen zijn. Vergelijk de voorbeelden onder 1 en:

Neem geen beurs mee, geen reiszak, geen schoeisel, *noch* groet iemand onderweg. <twijfelachtig>

Heeft ze hem niet verteld dat ze verloofd was, *noch* heeft ze hem verteld dat ze zwanger was? <uitgesloten>

- De zin die aan het voegwoord voorafgaat moet een ontkennend element bevatten. Vergelijk:

De koopman kon *niet* meer lachen *noch kon de dief* nog rustig slapen.

De koopman kon (nog) lachen *noch kon de dief* nog rustig slapen. <uitgesloten>

- De zin die op het voegwoord volgt, heeft als eerste zinsdeel de voor-pv. Vergelijk:

De koopman kon niet meer lachen *noch kon de dief* nog rustig slapen.

De koopman kon niet meer lachen *noch de dief kon* nog rustig slapen. <uitgesloten>

b Zinnen met achter-pv

De bijzinnen die aan *noch* voorafgaan worden bij voorkeur ontkend:

Het is *niet* doordat hij lui is, *noch* doordat hij dom is, dat Leopold niet geslaagd is.

Ik vroeg mij af waarom hij de rozen *niet* snoeide, *noch* de tulpen plantte.

Bij nevenschikking binnen het zinsdeel, zoals in het laatste voorbeeld, moet het onderwerp worden samengetrokken. De leden moeten dus het onderwerp gemeenschappelijk hebben.

Opmerking—De leden van een nevenschikking met *noch* kunnen verwisseld worden als men de hierboven geformuleerde regels in acht neemt. De omkering heeft dan geen betekenisverschil tot gevolg. Vergelijk:

Hij vertelde haar niets over zijn werk *noch* toonde hij interesse voor haar werk.

Hij toonde geen interesse voor haar werk *noch* vertelde hij haar iets over zijn werk.

Zij heeft geen geluk gekend, *noch* rijkdom.

Zij heeft geen rijkdom gekend, *noch* geluk.—

25·4 Nevenschikking met het voegwoord *of* (disjunctie)

25·4·1

Betekeniskenmerken

Het nevenschikkende voegwoord *of* drukt een alternatief of alternerend tegenstellend verband uit. Wat in het ene lid wordt genoemd, wordt namelijk gezien als een alternatief voor wat in het andere lid (of de andere leden) wordt aangeduid, met andere woorden de spreker of de schrijver laat de keuze tussen de leden open.

Nevenschikkingen met *of*, ook disjuncties genaamd, zijn altijd distributieve nevenschikkingen (zie 24·4·1).

1088

Men onderscheidt twee soorten disjuncties, naargelang er al dan niet sprake is van een nadrukkelijke uitsluiting: exclusieve en niet-exclusieve disjuncties. We nemen als voorbeeld de volgende zin, die voor twee interpretaties vatbaar is:

Heb je *geschreven of getelegrafeerd* naar je broer dat alles in orde is?

Is het de bedoeling van de spreker te weten te komen of de hoorder reeds contact opgenomen heeft met zijn broer (de manier waarop is niet belangrijk), verlangt de spreker dus een antwoord als *ja* of *nee*, dan heeft de disjunctie in de bovenstaande zin een niet-exclusieve betekenis. De leden van de nevenschikking worden niet beklemtoond.

Ligt daarentegen de nadruk op de beide leden van de nevenschikking en is het de bedoeling van de spreker te weten te komen op welke manier de hoorder met zijn broer contact opgenomen heeft, dan is de disjunctie exclusief. In dit geval verwacht de spreker een antwoord zoals op een keuzevraag, nl. '(Ik heb) geschreven' of '(Ik heb) getelegrafeerd'. De leden van de nevenschikking worden beklemtoond.

Welke interpretatie bedoeld wordt, kan blijken uit de beklemtoning, maar ook uit de context of de situatie. Vergelijk:

- A Ik heb mijn broer het goede nieuws bericht.
- B Heb je geschreven of getelegrafeerd naar je broer dat alles in orde is? (exclusief)
- A Eindelijk is alles voorbij.
- B Heb je (al) geschreven of getelegrafeerd naar je broer dat alles in orde is? (niet-exclusief)

Andere voorbeelden:

NIET-EXCLUSIEF

Lees een boek of speel wat in de tuin, maar laat me met rust.
Schaakt of bridget hij misschien?
Mensen die *lid of donateur* zijn krijgen reductie.
Heb je al *koffie of melk* gekregen?
Wat kraakte daar? Ging er soms een deur *open of dicht*?
Je kan er wat in de tuin wandelen of in een rustig prieeltje een boek lezen of appels plukken (je kan er van alles en nog wat doen).

EXCLUSIEF

Wat wil je nu precies? *Port of sherry*?
Wordt het mooi weer of krijgen we regen?
Je doet het of je doet het niet.
Ging die deur nu *open of dicht*?
Heeft hij *gewonnen of verloren*?
Schaakt hij of bridget hij?
Je hebt de keuze: *een boek lezen of in de tuin spelen*.

Een apart type niet-exclusieve disjunctie wordt vertegenwoordigd door de volgende nevenschikkingen:

de zebra of Kaapse Ezel
het substantief of zelfstandig naamwoord

Het voegwoord, dat in deze gevallen ook het *verklarende of* genoemd wordt, verbindt twee leden die geen alternatieven noemen maar alternatieve formuleringen of termen zijn. In plaats van *of* wordt hier ook *ofte wel* gebruikt.

Vaste verbindingen met het exclusieve *of* zijn onder meer:

haring of kuit (van iets willen hebben), (het was) buigen of barsten,
(het was) kiezen of delen, erop of eronder, min of meer, zus of zo

alsook het onbepaalde voornaamwoord *een of ander*.

25 · 4 · 2

Vormkenmerken

25 · 4 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

1 Aantal leden

Er zijn geen beperkingen op het aantal door *of* verbonden leden. Zijn er meer dan twee leden, dan kan het voegwoord herhaald worden, en het wordt bij voorkeur herhaald in exclusieve disjuncties om de verschillende mogelijkheden duidelijk uit te laten komen. Vergelijk:

De wethouder, de gemeentesecretaris *of* de burgemeester had het geld verduisterd.

De wethouder *of* de gemeentesecretaris *of* de burgemeester had het geld verduisterd.

Verplichte herhaling komt alleen voor bij het verklarende *of*. Vergelijk:

substantieven *of* zelfstandige naamwoorden *of* zelfstandigheidswoorden

substantieven, zelfstandige naamwoorden *of* zelfstandigheidswoorden <uitgesloten>

De laatste nevenschikking kan wel gebruikt worden in een exclusieve disjunctie, waarin *of* dus niet verklarend is, bijv.:

Zullen we de term 'substantieven', 'zelfstandige naamwoorden' *of* 'zelfstandigheidswoorden' gebruiken?

2 Aard van de leden

Het voegwoord *of* kan alle soorten woorden of groepen verbinden die als leden van een nevenschikking kunnen fungeren (zie 24·3·1 en 24·3·3). 1080, 1086

Enkele voorbeelden:

Frans of Marie heb ik niet gezien.

Jou of je zus vertel ik het zeker niet.

Praten of spelen kan ze wel, maar aan werken heeft ze een broertje dood.

Gebeurde het ongeval *bij de brug of op de Blandijnberg*?

De leden zijn nevenschikkingen in bijv.:

Petra en Jan of Sjaak en Ger moeten het zaakje maar opknappen.

3 Splitsing

Disjuncties kunnen doorgaans gemakkelijk gesplitst worden. Bij splitsing van disjuncties die dubbelzinnig zijn t.a.v. de oppositie exclusief/niet-exclusief, dringt de exclusieve lezing zich op. In de onderstaande voorbeelden ligt de exclusieve lezing het meest voor de hand. Toch is het wel mogelijk door middel van de intonatie te laten uitkomen dat de nevenschikking als niet-exclusief bedoeld is:

Heb je geschreven naar je broer, *of* getelegrafeerd?

Wil je koffie drinken vanavond *of* thee?

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Exclusieve disjuncties die als onderwerp fungeren, worden steeds met een enkelvoudige persoonsvorm verbonden als de leden enkelvoudig zijn, bijv.:

De *klérk* of de *wérkster* moet het gedaan hebben.

Verschillen de leden in grammatisch getal, dan past de persoonsvorm zich aan het dichtstbijzijnde lid aan. Vooral de constructies met enkelvoudige persoonsvorm zijn echter moeilijk. Voorbeelden:

Jij of wij zullen voor dat kind moeten zorgen.
Wij of jij zult voor dat kind moeten zorgen. <twijfelachtig>
Floris of de meisjes zullen het gedaan hebben.
De meisjes of Floris zal het gedaan hebben. <twijfelachtig>

In de praktijk vermijdt men dergelijke constructies zoveel mogelijk. Ze zijn te vermijden door herhaling van de persoonsvorm en, beter nog, door splitsing van de nevenschikking:

Wij zullen of *jij zult* voor dat kind moeten zorgen.
De meisjes zullen het gedaan hebben, *of Floris*.

Niet-exclusieve disjuncties kunnen soms met een meervoudige persoonsvorm verbonden worden, maar niet in die gevallen waarin de parallelle conjuncties met een enkelvoudige persoonsvorm kunnen voorkomen (zie 25·1·2·1/c). Voorbeelden:

1101

Piet of Dirk *zal/zullen* uw koffer wel even naar boven brengen.
Geen arts of geen advocaat *zal* zoiets beweren.
Er *is* een man of een vrouw aan de deur geweest.
Iedereen die moordt of iedereen die brand sticht, *verdient* een zware straf.

25·4·2·2

Nevenschikking van zinnen

1 Aantal leden

Het aantal leden is in beginsel onbeperkt. Een voorbeeld van een niet-exclusieve disjunctie met drie leden:

Hij wandelde wat in de tuin (*of*) hij ging in het prieel zitten *of* hij amuseerde zich met steentjes keilen.

In deze nevenschikking hoeft het voegwoord niet herhaald te worden, terwijl in de volgende exclusieve disjunctie herhaling gewenst is om het exclusieve karakter te benadrukken:

Je maakt je huiswerk, *of* je helpt je broer in de tuin, *of* je speelt met je zusjes.

2 Aard van de leden

Het voegwoord *of* kan alle soorten zinnen verbinden.

a Zinnen met voor-pv

De zinnen met voor-pv kunnen mededelend, vragend of bevelend zijn:

Hij heeft getelefoneerd *of* hij heeft een brief geschreven.
Heb je het over Herodes de Grote, de Edomiet, *of* heb je het over
Herodes Atticus, de rijke Athener?
Dek de tafel *of* doe de vaat!

b Zinnen met achter-pv
Enkele voorbeelden:

Wie een idee heeft *of* wie mee wil werken, is altijd welkom.
Heb je hem gevraagd hoeveel het kost *of* hoeveel jij moet betalen?
Cor, die mijn fiets zou maken *of* een andere fiets zou brengen, heeft
zich niet laten zien.
Hij beloofde dat hij zijn huiswerk zou maken *of* de aardappels zou
schillen.

Bij nevenschikking binnen het zinsdeel of zinsdeelstuk worden de gemeen-
schappelijke delen samengetrokken, zoals in de laatste twee zinnen.

Als de leden van de disjunctie bijzinnen zijn die ingeleid worden door het
onderschikkende voegwoord *of* met veronderstellende en toegevende func-
tie, dan doet zich een uitzondering voor op de regel dat de leden van een
nevenschikking dezelfde functie moeten kunnen vervullen als het geheel (zie
24·3·1). Dergelijke *of*-zinnen kunnen namelijk alleen in disjuncties als 1080
concessieve bijzinnen gebruikt worden. Vergelijk:

Of het nou regent *of dat* het mooi weer is, we blijven thuis.
Of het nou regent, we blijven thuis. <uitgesloten>
Of het mooi weer is, we blijven thuis. <uitgesloten>

(Voor het gebruik van *dat* i.p.v. *of* in de eerste zin: zie 10·3·8·2.)

661

25·5 Nevenschikking met het voegwoord *ofwel* (*dan wel, dan*)

25·5·1

Betekeniskenmerken

Nevenschikkingen met het voegwoord *ofwel* en met de voegwoordelijke uitdrukking *dan wel* (die tot de schrijftaal behoort) zijn vrijwel altijd exclusieve disjuncties. Daarnaast kan *ofwel* de waarde van het verklarende *of* (zie 25·4·1) hebben. Voorbeelden:

1111

Je kunt niet overal tegelijk heen: we gaan *naar Frankrijk ofwel naar Spanje*.

Is *uw oudste dan wel uw jongste* broer executeur-testamentair? <schrijftaal>

We noemen dit het *decimale ofwel tientallige* stelsel.

In vaste combinaties kan *of* moeilijk of niet door *ofwel* vervangen worden:

Het was kiezen *ofwel* delen. <twijfelachtig>

Het nevenschikkende *dan* komt alleen voor in *ja dan nee* (= *ja of nee*) en in de versteende uitdrukking *al dan niet* (= *al of niet, wel of niet*). Voorbeeld:

Je moet nu eindelijk eens beslissen of je *al dan niet* meedoet.

25·5·2

Vormkenmerken

Disjuncties met *ofwel* hebben dezelfde kenmerken als die met *of*, behalve als de leden zinnen zijn met voor-pv. Wat de aard van die zinnen betreft, vallen twee verschillen te signaleren van *ofwel*-disjuncties met *of*-disjuncties:

- De leden zijn bij voorkeur mededelende zinnen, zoals de leden van een ontkenkende aaneenschakeling met *noch*;

Ik kom met de bus *ofwel* ik neem de auto.

Dek de tafel *ofwel* doe de vaat. <twijfelachtig>

Ben je ziek *ofwel* doe je maar alsof? <uitgesloten>

- De zinnen die op *ofwel* volgen, hebben de voor-pv als eerste of als tweede zinsdeel. De voorkeur voor een van beide mogelijkheden is in de verschillende delen van het taalgebied niet dezelfde. Voorbeeld:

Je moet meegaan *ofwel moet je* hier je werk afmaken.

Je moet meegaan *ofwel je moet* hier je werk afmaken.

25·6

Nevenschikking met het voegwoord *maar* (*doch*)

25·6·1

Betekeniskenmerken

In nevenschikkingen met *maar* en het tot de schrijftaal behorende *doch* worden twee taalelementen gecombineerd die in tegenstellend verband staan. We onderscheiden de volgende tegenstellingen.

25·6·1·1

Zuivere tegenstelling

In een zuivere tegenstelling kan *maar* worden vervangen door *en*. We krijgen dan een verdelende aaneenschakeling (zie 25·1·1·2). De betekenisrelatie is in beide gevallen tegenstellend; door het voegwoord *en* wordt die relatie niet geëxpliciteerd, door *maar* wel. Vergelijk: 1098

Van de ene kant had ik er bewondering voor *en* van de andere kant vond ik het onverstandig.

Van de ene kant had ik er bewondering voor *maar* van de andere kant vond ik het onverstandig.

Andere voorbeelden:

Lotje schrok, *maar* de oude man keek niet eens op.
Soms doet hij vervelend, *maar* soms kan hij erg lief zijn.
Enerzijds haat hij haar, *doch* anderzijds kan hij haar niet missen.
‹schrijftaal›

25·6·1·2

Vervangende tegenstelling

In deze nevenschikking sluiten de leden elkaar uit. De inhoud van het tweede lid wordt geplaatst tegenover wat in het eerste lid ontkend wordt. In het eerste lid wordt dus verwoord wat niet het geval is en in het tweede wat dan wel zo is. Op die manier ‘vervangt’ het tweede lid het eerste. Dit type nevenschikking kan gebruikt worden om kritiek te voorkomen, om een misverstand te vermijden of om een foutieve mening te corrigeren. Voorbeelden:

Niet Jan, maar Piet heeft het gedaan.
Nee! *De Engelsen* zijn Parijs *niet* als eersten binnengetrokken, *maar de ‘Vrije Fransen’* onder De Gaulle.

Dit is geen nevenschikking van predikaten, doch nevenschikking van zinnen met samengetrokken onderwerp. <schrijftaal>
Hij doceert geen psychologische pedagogiek, maar pedagogische psychologie.
Geen woorden, maar daden!

25 · 6 · 1 · 3

Distantiërende tegenstelling

In dit type nevenschikking sluit het tweede lid het eerste niet uit, maar wordt in het tweede lid afstand genomen van het eerste, zonder te ontkennen wat daarin wordt uitgedrukt. In het tweede lid wordt doorgaans gezegd dat er nog 'iets anders' is. Dat andere kan een beperking inhouden op het eerste, waardoor het eerste lid het karakter van een toegeving t.o.v. het tweede krijgt. Het tweede lid kan ook een (versterkende) aanvulling van het eerste zijn.

a Het eerste lid bevat een toegeving t.o.v. het tweede.

Gaan we uit van de volgende voorbeelden:

Smits is een misdadiger, maar hij blijft toch een mens.
Dit proefschrift is interessant, maar over de wetenschappelijke waarde ervan heb ik toch mijn twijfels.

De eerste zin heeft in beide gevallen de waarde van een toegeving: de spreker geeft toe dat Smits een misdadiger is resp. dat het proefschrift interessant is. Daarna wordt de inhoud van de zin in het tweede lid genuanceerd of afgezwakt door een ander facet te belichten, resp. door een gereserveerde houding aan te nemen. De nuancering in het tweede lid staat aldus in tegenstelling met wat in het eerste lid wordt toegegeven. De toegeving kan worden geaccentueerd door bijwoorden zoals *wel*, *weliswaar*, *zonder twijfel*, *zeker*, *ongetwijfeld*; de tegenstelling door *toch*, *niettemin*, *desondanks*. Voorbeelden:

Smits is weliswaar een misdadiger, maar hij is toch een mens.
Larsson speelde ongetwijfeld op hoog niveau, maar desondanks moest hij het afleggen tegen de Japanse Yokoshiwa, die hem technisch en interpretatief overvleugelde.
Hij is rijk, maar niettemin is hij ongelukkig.

De betekenisrelatie tussen de leden van de nevenschikking kan ook duidelijk gemaakt worden door omschrijving met bijzinnen van toegeving. Vergelijk met de bovenstaande voorbeeldzinnen:

Ondanks het feit dat hij rijk is, is hij ongelukkig.
Hoewel hij op hoog niveau speelde, moest hij het afleggen tegen zijn concurrente.
Al is hij een misdadiger, hij blijft toch een mens.

Andere voorbeelden:

Ze hebben ogen doch ze zien niet. <schrijftaal>
Klein maar dapper.
We steunen u wel, maar niet onvoorwaardelijk.
De trein was al vertrokken, maar toch liepen ze zo hard als ze konden.

b Het tweede lid bevat een aanvulling van het eerste.

In dit type tegenstelling introduceert het tweede lid een gegeven dat in de context belangrijker of relevanter is dan het gegeven van het eerste lid, hoewel aan de waarde van dit laatste niets afgedaan wordt. Veelal wordt in het tweede lid een nieuw element geïntroduceerd. Het tweede lid bevat altijd een versterkend voegwoordelijk bijwoord, bijv. *bovendien*, *buitendien*, *daarenboven*, *daarnaast*, *eveneens*, *ook*, *tevens*. Voorbeelden:

Hennie is een knap meisje, maar ze is ook intelligent.
Zoals je zegt is het boek fraai uitgegeven, maar het is bovendien een interessant boek.

De onderlinge verhouding kan worden benadrukt door aan het eerste lid de combinatie *niet alleen*, *niet enkel* of *niet slechts* toe te voegen:

Ze heeft me niet alleen gekust maar ze heeft me ook ten dans gevraagd.
De regeringsmaatregelen zijn niet slechts ondoelmatig, doch bovendien asociaal. <schrijftaal>

Deze nevenschikkingen kunnen beschouwd worden als nadrukkelijke aanschakelingen waarvan de tegenstelling tussen de leden geëxpliciteerd is (zie 25·1·1·4).

1099

Opmerking— In zuivere en distantiërende tegenstellingen waarvan de leden zinnen zijn, kan in plaats van het voegwoord *maar* het voegwoordelijk bijwoord *echter* gebruikt worden. Dit woord staat nooit aan het begin van een zin. Voorbeelden:

Soms doet hij vervelend, soms *echter* kan hij erg lief zijn.
Smits is weliswaar een misdadiger, hij blijft *echter* toch een mens.

In strijd met de regel worden soms *maar* en *echter* in één zin gebruikt; vergelijk:

Soms doet hij vervelend, *maar* soms *echter* kan hij erg lief zijn.
<uitgesloten>
Smits is weliswaar een misdadiger, *maar* hij blijft *echter* toch een mens. <uitgesloten>—

25 · 6 · 2

Vormkenmerken

25 · 6 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

Nevenschikkingen van woorden of groepen komen bij zuivere tegenstellingen vrijwel niet voor en zijn ook in andere gevallen niet zo frequent als die van zinnen (waarvan delen samengetrokken kunnen zijn). De combinaties zijn altijd tweeledig; de leden zijn in toegevende tegenstellingen adjectieven, bijv.:

Hij heeft *vlug maar voorzichtig* gereden.
De *dappere maar zelfingenomen* man werd weinig sympathiek gevonden.

In niet-toegevende tegenstellingen zijn er meer mogelijkheden. Voorbeelden:

Niet Jan maar Piet is hier geweest.
Hij *wil maar zal ook* slagen.
Vader is *niet in de tuin maar in de keuken*.

De nevenschikkingen zijn gemakkelijk te splitsen:

Hij heeft *vlug* gereden, *maar voorzichtig*.
Hij is *in de tuin* geweest, *maar ook in de keuken*.

In het geval van onderwerpsnevenschikkingen congrueert de persoonsvorm met het tweede lid:

Niet Jan en Marie maar Piet *is* hier geweest.

25 · 6 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

Het voegwoord *maar* kan zowel zinnen met voor-pv als zinnen met achter-pv verbinden. De nevenschikkingen zijn altijd *tweeledig*.

1 Zinnen met voor-pv

Er kunnen mededelende, bevelende en vragende zinnen verbonden worden. Voorbeelden van de laatste twee categorieën:

Blijf dan maar thuis, maar zeur niet zo.
Is dit niet juist maar is het toch gepubliceerd?

2 Zinnen met achter-pv

Enkele voorbeelden:

Deze vertaling, die vrij onbekend gebleven is, maar qua getrouwheid aan het origineel alle andere overtreft, is gemaakt in de negentiende eeuw.

Hij is geslaagd niet omdat hij zo'n goed verstand heeft, maar omdat hij zo hard gewerkt heeft.

Dat hij op de plaats van de misdaad aanwezig was, maar dat hij toch niets gezien of gehoord zou hebben, lijkt verdacht.

Bijzinnen kunnen niet alleen als zinnen binnen een zinsdeel of zinsdeelstuk verbonden worden, zoals in de bovenstaande voorbeelden en in de (*b*)-zinnen hieronder, maar ze kunnen ook deel uitmaken van nevenschikte hoofdzinnen, zoals in de (*a*)-zinnen:

- (1*a*) Ik heb niet gehoord dat de minister ziek was, maar dat hij rust moest nemen.
- (1*b*) Ik heb gehoord dat de minister niet ziek was maar dat hij rust moest nemen.
- (2*a*) Hij vertelde me niet alleen dat hij een alcoholist was, maar ook dat hij aan drugs verslaafd was.
- (2*b*) Hij vertelde me dat hij niet alleen een alcoholist was, maar dat hij ook aan drugs verslaafd was.

De (*a*)-zinnen kunnen namelijk opgevat worden als nevenschikking van twee zinnen met voor-pv, met samentrekking van de rompzin in het tweede lid (in de volgende zin heeft géén samentrekking plaatsgevonden):

Ik heb niet gehoord dat de minister ziek is, maar *ik heb gehoord* dat de minister rust moest nemen.

Opmerking—In de onderstaande toegeevende tegenstellingen lijken een zin met achter-pv en een zin met voor-pv met elkaar verbonden te zijn:

Niet dat ik van nature lafhartig ben, maar dat lijkt mij toch te gevaarlijk.

Niet dat hij gek geworden is, maar een beetje vreemd doet hij toch wel.

Er is hier echter sprake van twee zinnen met voor-pv; de eerste zin is op te vatten als: *Het is niet zo dat...* (zie 21·2·1·7/B1).—

827

25·7 Nevenschikking met de reeksvormer *en-en*

25·7·1

Betekeniskenmerken

De reeksvormer *en-en* schakelt de leden op dezelfde manier aan elkaar als het voegwoord *en* in een gewone conjunctie (zie 25·1·1·1), maar de aaneenschakeling krijgt meer nadruk. Voorbeelden:

- (1) Ze leven *én* in het water *én* op het land.
- (2) *En* Waldo *én* Richard *én* Gerrit waren aanwezig.
- (3) De verloofde van Pierre is *én* lieflijk *én* schatrijk.

Nevenschikkingen met *en-en* zijn altijd distributief. De reeksvormer kan niet gebruikt worden in collectieve nevenschikkingen (4), maar evenmin in distributieve die al expliciet als zodanig gekenmerkt zijn (5):

- (4a) Die bank en die luie stoel vormen een stel.
- (4b) *En* die bank *én* die luie stoel vormen een stel. <uitgesloten>
- (5a) Jos en Hilde houden van elkaar.
- (5b) *En* Jos *én* Hilde houden van elkaar. <uitgesloten>

De reeksvormer kan dus niet gebruikt worden in intensiverende aaneenschakelingen, die collectief zijn, maar evenmin in verdelende aaneenschakelingen. Vergelijk:

- (6a) We gingen hoger en hoger.
- (6b) We gingen *én* hoger *én* hoger. <uitgesloten>
- (7a) Soms is hij aardig en soms doet hij sjagrijnig.
- (7b) *En* soms is hij aardig *én* soms doet hij sjagrijnig. <uitgesloten>

De reeksvormer kan het voegwoord evenmin vervangen in vaste combinaties, bijv.:

- én* schering *én* inslag <uitgesloten>
én open *én* bloot <uitgesloten>

25·7·2

Vormkenmerken

25 · 7 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

1 Aantal leden

Nevenschikkingen met *en-en* zijn twee- of meerledig:

De schuld ligt *én bij Francis én bij Eddy én bij Dino*.
Fokker zal *én met de Amerikanen én met de Duitsers én met de Japanners*
gaan onderhandelen.

2 Plaatsing van de elementen van de reeksvormer

Als woordgroepen of voorzetselconstituenten door *en-en* aaneengeschakeld worden, mag het eerste element van de reeksvormer de groep in het algemeen niet doorbreken (zie 24·2·3/4c). Vergelijk:

1076

- (1a) Ik reis met de trein en met de auto.
- (1b) Ik reis met de trein en de auto.
- (2a) Ik reis *én* met de trein *én* met de auto.
- (2b) Ik reis met *én* de trein *én* de auto. <uitgesloten>
- (3a) De rode bussen en de rode auto's stonden netjes in de rij.
- (3b) De rode bussen en auto's stonden netjes in de rij.
- (4a) *En* de rode bussen *én* de rode auto's stonden netjes in de rij.
- (4b) De rode *én* bussen *én* auto's stonden netjes in de rij. <uitgesloten>

Wel kan bij samentrekking van de kern en voorbepaling(en) van de tweede (derde enz.) woordgroep het eerste element van de reeksvormer vlak achter de kern van de eerste woordgroep geplaatst worden (zie 24·2·3/4c), bijv.:

1076

- (5a) *én* de antwoorden van Marie *én* de antwoorden van Marcus
- (5b) de antwoorden *én* van Marie *én* van Marcus

De leden kunnen nevenschikkende groepen zijn op voorwaarde dat ze zelf geen reeksvormer als verbindingsmiddel hebben, bijv.:

- (6) En *Jan en Piet én Dirk en Frank* zijn hier geweest.
- (7) En *mijn zus of haar man én Marloes of haar vriend* moeten er telkens voor opdraaien.

3 Splitsing

Als distributieve nevenschikking kan de aaneenschakeling met *en-en* gemakkelijk gesplitst worden. Voorbeelden:

Hij heeft *én zijn auto* afbetaald *én zijn koelkast*.
En Marieke is hier geweest *én John*.

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Nevenschikkingen met *en-en* die als onderwerp fungeren en enkelvoudige leden hebben, worden met een enkelvoudige persoonsvorm verbonden als

die ook verplicht is of de voorkeur heeft in een overeenkomstige conjunctie met het voegwoord *en*; in andere gevallen is er keuze tussen enkel- en meervoud (zie 25·1·2·1/c). Enkele voorbeelden:

1101

En dit *én* dat *moet* in de auto.
Er *ligt* *én* ham *én* kaas in de koelkast.
Ben je er zeker van dat *én* de ham *én* de kaas nog vers *is/zijn*?
En Waldo *én* Richard *én* Gerrit *is een schurk/zijn schurken*.

25·7·2·2

Nevenschikking van zinnen

1 Zinnen met voor-pv

Er worden alleen mededelende zinnen verbonden. Enkele voorbeelden:

- (1) De toestand is nog nooit zo ernstig geweest: *én* de schatkist is leeg *én* de werkloosheid neemt voortdurend toe.
- (2) We mogen tevreden zijn: *én* Jos heeft een baan *én* Sabine is geslaagd.

Bij nevenschikking van zinnen met voor-pv die ten minste het onderwerp en de persoonsvorm gemeenschappelijk hebben, moet het eerste *en* van de reeksvormer vlak achter de gemeenschappelijke delen en in ieder geval vóór de tweede pool geplaatst worden, en moeten de gemeenschappelijke delen in het tweede lid worden samengetrokken (vgl. 24·2·3/4c). Vergelijk:

1076

- (3a) Frits wil *en* voor Maaïke de rozen snoeien *en* (-) voor Jozien de tulpen planten.
- (3b) *En* Frits wil voor Maaïke de rozen snoeien *en* Frits wil voor Jozien de tulpen planten. (uitgesloten: geen samentrekking; eerste *en* verkeerd geplaatst)
- (3c) Frits wil *en* voor Maaïke de rozen snoeien *en* Frits wil voor Jozien de tulpen planten. (uitgesloten: geen samentrekking)
- (3d) *En* Frits wil voor Maaïke de rozen snoeien *en* (-) voor Jozien de tulpen planten. (uitgesloten: eerste *en* verkeerd geplaatst)

2 Zinnen met achter-pv

Enkele voorbeelden:

- (1) Ik zal hem zodra ik hem spreek vragen *én* wanneer hij terug denkt te komen *én* of hij dan hetzelfde werk wil blijven doen.
- (2) Ze heeft me in één telefoongesprek verteld *én* dat Jantje mazelen had *én* dat haar schoonmoeder kwam logeren *én* dat ze zoveel aardbeien hadden dit jaar.

Bij nevenschikking van zinnen met achter-pv die ten minste het inleidend woord en het onderwerp gemeenschappelijk hebben, moet het eerste *en* van de reeksvormer achter het onderwerp geplaatst worden en worden de gemeenschappelijke delen bij voorkeur samengetrokken (vgl. 24·2·3/4c).

1076

Vergelijk:

- (3) Ik heb gehoord dat Frits *én* voor Maaïke de rozen wil snoeien *én* (–) voor Jozien de tulpen wil planten.
- (3a) Ik heb gehoord dat Frits *én* voor Maaïke de rozen wil snoeien *én* dat Frits/hij voor Jozien de tulpen wil planten. <twijfelachtig>

Naast (3) is echter ook mogelijk:

- (4) Ik heb gehoord *én* dat Frits voor Maaïke de rozen wil snoeien *én* dat Frits/hij voor Jozien de tulpen wil planten.

Het eerste *en* van de reeksvormer staat hier niet achter het onderwerp van de eerste zin met achter-pv, maar achter de gemeenschappelijke delen van de twee zinnen met voor-pv die hier nevenschikt worden (*Ik heb gehoord dat ... + ik heb gehoord dat ...*), waarbij de gemeenschappelijke delen (*ik heb gehoord*) in het tweede lid worden samengetrokken (zie hierboven onder 1). Het eerste *en* zou ook vóór *gehoord* (de tweede pool) kunnen staan: zie 24·2·3/4c. ¹⁰⁷⁶

Het betekenisverschil tussen constructies als in (3) (*Ik heb gehoord dat A + B*) en in (4) (*Ik heb gehoord dat A + ik heb gehoord dat B*) is bij de reeksvormer *en-en* meestal te verwaarlozen.

Behalve binnen een zinsdeel, zoals in (1), (2) en (3) kunnen twee zinnen met achter-pv ook nevenschikt worden binnen een zinsdeelstuk, zoals in (5), waar inleidend woord en onderwerp samenvallen in *die*:

- (5) Wilfried, die *én* een functie had in het bestuur *én* muziekles gaf op zaterdagmiddag, kreeg toch een uitkering.

25·8

Nevenschikking met de reeksvormer *noch–noch*

De reeksvormer *noch–noch* komt vooral in geschreven taal voor.

25 · 8 · 1

Betekeniskenmerken

De reeksvormer *noch–noch* wordt aangewend om met nadruk een ontken-
nend aaneenschakelend verband uit te drukken en kan dus beschouwd
worden als een versterking van het voegwoord *noch*. Vergelijk:

Geld *noch* brieven waren bij hem veilig.
Noch geld *noch* brieven waren bij hem veilig.

De niet beklemtoonde reeksvormer kan soms gebruikt worden ter vervan-
ging van het voegwoord *noch* in vaste combinaties:

noch vlees *noch* vis

25 · 8 · 2

Vormkenmerken

25 · 8 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconsti- tuenten

1 Aantal

De reeksvormer kan twee of meer leden verbinden, bijv.:

Noch rijkdom, *noch* geluk, *noch* een lang leven waren zijn deel.

2 Aard van de leden; plaatsing van de elementen van de reeksvormer

Wat de aard van de leden betreft deelt de reeksvormer enerzijds de kenmer-
ken van het voegwoord: de leden die op *noch* volgen – dat zijn in dit geval dus
alle leden – mogen niet door een ander negatie-element ontkend zijn.
Anderzijds worden ook de regels voor de reeksvormers in acht genomen: het
eerste element van de reeksvormer mag geen woordgroep of voorzetselconsti-
tuent doorbreken, behalve bij samentrekking van de gemeenschappelijke
kern en voorbepalingen. Vergelijk:

We konden *noch* een zaklantaarn *noch* lucifers vinden.
We konden *noch geen* zaklantaarn *noch geen* lucifers vinden. <uitgeslo-
ten>

Vader was *noch* in de voortuin, *noch* in de achtertuin.
 Vader was *in noch* de voortuin, *noch* de achtertuin. <uitgesloten>
noch de antwoorden van Marie *noch* die van Jozef
 de antwoorden *noch* van Marie *noch* van Jozef

3 Splitsing

Combinaties met *noch–noch* vormen niet dezelfde hechte syntactisch-semanticke eenheid als nevenschikkingen met *noch* waarvan alle leden (behalve het laatste) positief zijn. Ze kunnen dan ook gemakkelijk gesplitst worden, bijv.:

Hij kon *noch* de congruentieregels uit zijn hoofd leren, *noch* de regels voor de woordvolgorde, *noch* de regels voor de samentrekking.

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Het grammatische getal van de persoonsvorm bij onderwerpsnevenschikkingen met *noch–noch*, is hetzelfde als dat bij nevenschikkingen met het voegwoord *noch*; zie 25·3·2·1/4.

1109

25 · 8 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

1 Zinnen met voor-pv

Nevenschikking van zinnen met voor-pv door middel van de reeksvormer *noch–noch* gebeurt alleen als deze ten minste het onderwerp en de persoonsvorm gemeenschappelijk hebben. De gemeenschappelijke delen kunnen al dan niet samengetrokken worden. Gebeurt dit niet, dan heeft het tweede lid van de nevenschikking (evenals eventuele volgende leden) de voor-pv als eerste zinsdeel. Het eerste element van de reeksvormer wordt altijd achter de gemeenschappelijke delen geplaatst (vgl. 24·2·3/4c). Vergelijk:

1076

- (1a) Hij zal *noch* de rozen snoeien, *noch* zal hij de tulpen planten.
- (1b) Hij zal *noch* de rozen snoeien, *noch* (–) de tulpen planten.
- (1c) *Noch* zal hij de rozen snoeien, *noch* (zal hij) de tulpen planten.
 <uitgesloten>

Andere voorbeelden:

- (2) Vader is *noch* binnen, *noch* (–) in de tuin.
- (3) Ik heb *noch* tegen Wouter gezegd dat de aarde plat is, *noch* heb ik tegen Kees gezegd dat de zon om de aarde draait.

Bij nevenschikking van vragende zinnen is samentrekking in het tweede lid verplicht, getuige de onmogelijkheid van (4b):

- (4a) Zal hij *noch* de rozen snoeien *noch* de tulpen planten?
- (4b) Zal hij *noch* de rozen snoeien *noch* zal hij de tulpen planten? <uitgesloten>

2 Zinnen met achter-pv

Enkele voorbeelden:

- (1) Ik zal hem *noch* vragen wanneer hij terug denkt te komen *noch* of hij dan hetzelfde werk wil blijven doen.
- (2) Ik weet *noch* wie hij in Amerika gaat bezoeken *noch* hoelang hij er zal blijven.

Bij nevenschikking van zinnen met achter-pv die ten minste het inleidend woord en het onderwerp gemeenschappelijk hebben, moet het eerste *noch* van de reeksvormer achter het onderwerp geplaatst worden en worden de gemeenschappelijke delen bij voorkeur samengetrokken (vgl. 24·2·3/4c). 1076
Vergelijk:

- (3a) Ik zei hem: 'Je moet *noch* de rozen snoeien, *noch* moet je de tulpen planten'.
- (3b) Ik zei hem dat hij *noch* de rozen moest snoeien *noch* (–) de tulpen moest planten.
- (3c) Ik zei hem dat hij *noch* de rozen moest snoeien *noch* dat hij de tulpen moest planten. <twijfelachtig>
- (3d) Ik zei hem *noch* dat hij de rozen moest snoeien, *noch* dat hij de tulpen moest planten. <uitgesloten in de betekenis van (a)>

25·9

Nevenschikking met de reeksvormers *of-of* en *ofwel-ofwel*

25·9·1

Betekeniskenmerken

De reeksvormers *of-of* en *ofwel-ofwel* worden uitsluitend gebruikt in disjuncties met een nadrukkelijk exclusieve (en dus ook distributieve) betekenis (zie 25·4·1). Voorbeelden:

1111

Ik kom *ofwel* met de auto *ofwel* met de bus.
Of je gaat naar boven, *of* je blijft beneden.
We drinken *of* koffie *of* thee, niet de een dit, de ander dat.

Het voegwoord *of* in stereotiepe disjuncties kan soms worden vervangen door de reeksvormer *of-of* als de combinatie een exclusieve betekenis heeft, bijv.:

Het was *of* buigen *of* barsten.

25·9·2

Vormkenmerken

De nevenschikkingen met *of-of* en *ofwel-ofwel* hebben in het algemeen dezelfde vormkenmerken als die met de voegwoorden *of* en *ofwel*: zie resp. 25·4·2 en 25·5·2.

1112, 1116

Wat de aard van de leden betreft, kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt.

25·9·2·1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

Als de leden woordgroepen of voorzetselconstituenten zijn, kunnen ze niet doorbroken worden door het eerste element van een reeksvormer, behalve bij samentrekking van de kern en voorbepalingen. Vergelijk:

Jan kan *of met* Piet *of met* Kareltje spelen.
Jan kan *met of* Piet *of* Kareltje spelen. <uitgesloten>
ofwel een kleine bus *ofwel* een kleine auto
een kleine *ofwel* bus *ofwel* auto <uitgesloten>
of(wel) de antwoorden van Marie *of(wel)* de antwoorden van Jozef
de antwoorden *of(wel)* van Marie *of(wel)* van Jozef

1129

Nevenschikking van zinnen

1 Zinnen met voor-pv

Bij nevenschikking van zinnen met voor-pv door middel van *ofwel–ofwel* is de voor-pv ofwel eerste ofwel tweede zinsdeel. De voorkeur voor een van beide mogelijkheden is in de verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde. Bij *of–of* zijn er geen bijzonderheden wat de woordvolgorde betreft. Er worden vrijwel alleen mededelende zinnen nevenschikt. Enkele voorbeelden:

Of die muziek wordt zachter gezet, *of* wij vertrekken onmiddellijk.
Ofwel mijn vrouw komt je helpen, *ofwel* we gaan met z'n allen in de stad eten.
Ofwel had ik al lang weg moeten zijn, *ofwel* is de klok een kwartier voor.

Bij nevenschikking van zinnen die ten minste het onderwerp en de persoonsvorm gemeenschappelijk hebben, moet het eerste element van de reeksvormer vlak achter de gemeenschappelijke delen en in ieder geval vóór de tweede pool staan, en kunnen de gemeenschappelijke delen in het tweede lid worden samengetrokken (vgl. 24·2·3/4c). Voorbeelden:

1076

Ik zal hem *of* opbellen *of* (ik zal hem) een telegram sturen; een brief schrijven duurt me te lang.
 Hij zal me *ofwel* uitmaken voor alles wat lelijk is, *ofwel* (zal hij) me volkomen negeren.

2 Zinnen met achter-pv

Zinnen met achter-pv kunnen alleen als leden van een disjunctie met *of–of/ofwel–ofwel* optreden, als ze ten minste het inleidende woord en het onderwerp gemeenschappelijk hebben. Het eerste *of/ofwel* wordt achter de gemeenschappelijke delen geplaatst, die in het tweede lid bij voorkeur worden samengetrokken (vgl. 24·2·3/4c). Vergelijk:

1076

- (1a) Hij zei 'Of(wel) u kunt huursubsidie krijgen of(wel) (u kunt) voor een goedkopere woning in aanmerking komen'.
- (1b) Hij zei dat ik of(wel) huursubsidie kon krijgen of(wel) (–) voor een goedkopere woning in aanmerking kon komen.
- (1c) Hij zei dat ik of(wel) huursubsidie kon krijgen of(wel) dat ik voor een goedkopere woning in aanmerking kon komen. <twijfelachtig>
- (1d) Hij zei of(wel) dat ik huursubsidie kon krijgen of(wel) dat ik voor een goedkopere woning in aanmerking kon komen. <uitgesloten in de betekenis van (1a)>

Vindt geen samentrekking van de gemeenschappelijke delen plaats en worden de nevenschikte zinnen ingeleid door het voegwoord *of*, dan kan opeenhoping van *of* vermeden worden door het tweede *of* door *dat* te vervangen (vgl. 10·3·1·1).

645

- (2a) Ik moest hem vragen of hij of de rozen wou snoeien *of of* hij de tulpen wou planten.
- (2b) Ik moest hem vragen of hij de rozen wou snoeien *of dat* hij de tulpen wou planten.

Dit is ook mogelijk bij *ofwel-ofwel*.

Plaatsing van *of* achter de gemeenschappelijke delen is onmogelijk in zinnen van het type (zie 10·3·8·2):

661

Of het nu regent *of* dat het mooi weer is, we komen toch.

Als daarin de reeksvormer *of-of* wordt gebruikt, kan het eerste element alleen vooraan staan. Vergelijk:

- (3a) *Of* dat het nu regent *of* dat het mooi weer is, we komen toch.
- (3b) *Of* het nu *of* regent *of* mooi weer is, we komen toch. <uitgesloten>

Zoals uit (3a) blijkt wordt het tweede *of* ook in het eerste lid door *dat* vervangen. In deze constructie kan de reeksvormer *ofwel-ofwel* niet gebruikt worden.

25·10

Nevenschikking met de reeksvormer *hetzij–hetzij* (*hetzij–of*)

De reeksvormer *hetzij–hetzij* (*hetzij–of*) komt vooral in geschreven taal voor.

25·10·1

Betekeniskenmerken

De nevenschikking met *hetzij–hetzij* (*hetzij–of*) is een exclusieve disjunctie en heeft bijgevolg distributieve betekenis (zie 25·4·1). Voorbeelden:

1111

De bijeenkomst zal *hetzij* 's avonds, *hetzij* de volgende morgen plaats hebben.

Je kunt de voorstelling komen bijwonen, *hetzij* dat je bij mij logeert, *of* dat je in een hotel gaat.

25·10·2

Vormkenmerken

In een nevenschikking met de reeksvormer *hetzij–hetzij* (*hetzij–of*) kunnen alle leden voorafgegaan worden door *hetzij*, ofwel het eerste lid door *hetzij* en de andere door *of*.

25·10·2·1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

1 Aantal leden

In beginsel kunnen meer dan twee leden verbonden worden, hoewel de reeks doorgaans tweeledig is. Voorbeeld:

De bijeenkomst zal *hetzij* 's middags, *hetzij* 's avonds, *hetzij* de volgende morgen plaats hebben.

2 Aard van de leden; plaatsing van de elementen van de reeksvormer

De verbonden woorden of groepen zijn meestal bijwoordelijke bepalingen, bijv.:

Hij schreef *hetzij* met een gouden pen, *hetzij* met een ganzeveer.
Ze ontmoette hem *hetzij* in de stal, *hetzij* in de schuur.

Het eerste *hetzij* mag geen woordgroep of voorzetselconstituent doorbreken, behalve als de kern en de voorbepalingen in het tweede lid samengetrokken worden. Vergelijk:

hetzij de antwoorden van Marie, *hetzij* die van Jozef
de antwoorden *hetzij* van Marie, *hetzij* van Jozef
hetzij de rode auto's, *hetzij* de rode bussen
de rode *hetzij* auto's, *hetzij* bussen <uitgesloten>

3 Splitsing

Nevenschikkingen met *hetzij-hetzij* (*hetzij-of*) kunnen gemakkelijk worden gesplitst:

Ik dacht dat de vergadering *hetzij*'s avonds plaats zou vinden, *hetzij*'s morgens.

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Onderwerpsnevenschikkingen, die weinig voorkomen, hebben een enkelvoudige persoonsvorm, zoals exclusieve disjuncties met *of* (zie 25·4·2·1/4), 1113
bijv.:

Hetzij Jan, *hetzij* Piet heeft het gedaan.

25 · 10 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

1 Zinnen met voor-pv

Er worden alleen mededelende zinnen verbonden die ten minste het onderwerp en de persoonsvorm gemeenschappelijk hebben. Daarbij moet het eerste element van de reeksvormer vlak achter de gemeenschappelijke delen en in ieder geval vóór de tweede pool staan, en moeten de gemeenschappelijke delen in het tweede lid worden samengetrokken (vgl. 24·2·3/4c). Vergelijk: 1076

- (1a) Jan zal *hetzij* de rozen snoeien, *hetzij* (–) de tulpen planten.
- (1b) *Hetzij* Jan zal de rozen snoeien, *hetzij* Jan zal de tulpen planten.
<uitgesloten>
- (1c) Jan zal *hetzij* de rozen snoeien, *hetzij* hij zal de tulpen planten.
<uitgesloten>

2 Zinnen met achter-pv

Er moeten hier twee types onderscheiden worden:

a De reeksvormer heeft uitsluitend nevenschikkende functie.

In dit geval kunnen er alleen zinnen met achter-pv verbonden worden, als ze ten minste het inleidende woord en het onderwerp gemeenschappelijk hebben. Het eerste element van de reeksvormer wordt achter de gemeenschappelijke delen geplaatst, die in het tweede lid bij voorkeur worden samengetrokken (vgl. 24·2·3/4c). Vergelijk: 1076

- (2a) Ik denk dat Jan *hetzij* de rozen zal snoeien, *hetzij* (–) de tulpen zal planten.
- (2b) Ik denk dat Jan *hetzij* de rozen zal snoeien, *hetzij* dat hij de tulpen zal planten. <twijfelachtig>

(2c) Ik denk *hetzij* dan Jan de rozen zal snoeien, *hetzij* dat hij de tulpen zal planten. <uitgesloten>

b De reeksvormer heeft zowel nevenschikkende als onderschikkende functie. In nevenschikkingen van dit type heeft de reeksvormer nevenschikkende functie t.o.v. de verbonden zinnen met achter-pv, terwijl de nevenschikking als geheel een bijwoordelijke bepaling (dus ondergeschikt) is in een hoofdzin. Voorbeeld:

(3) *Hetzij* je hier blijft, *hetzij* je weggaat, ik moet mezelf toch zien te redden.

Na *hetzij* kan, na *of* moet in dit geval *dat* gebruikt worden.

(3a) *Hetzij dat* je hier blijft, *hetzij dat* je weggaat, ik moet mezelf toch zien te redden.

(3b) *Hetzij (dat)* je hier blijft, *of dat* je weggaat, ik moet mezelf toch zien te redden.

In de gevallen waarin *dat* niet gebruikt wordt, vervult *hetzij* dus zowel een onderschikkende als een nevenschikkende functie. Die dubbele functie blijkt duidelijk bij vergelijking met de volgende zin:

(4) Of dat je hier blijft, of dat je weggaat, ik moet mezelf toch redden.

In beide leden van de nevenschikking in (4) kan *hetzij* gebruikt worden als alternatief voor *of dat*, de combinatie van een nevenschikkend en een onderschikkend voegwoord. Dit type nevenschikking met *hetzij* vormt, net zoals een nevenschikking met *of* als zin (4), een uitzondering op de regel dat de leden dezelfde waarde hebben als het geheel (vgl. 25·4·2·2/2b). 1115

In (3) is de nevenschikking met *hetzij-hetzij* een bijwoordelijke bepaling met veronderstellend én toegevend karakter (zie 10·3·8·2). Het toegevende betekenismoment hoeft echter niet aanwezig te zijn, getuige een zin als: 661

(5) *Hetzij* ge eet, *hetzij* ge drinkt, *hetzij* ge iets anders doet, doet alles ter ere Gods.

Andere voorbeelden:

(6) Je kunt de voorstelling komen bijwonen, *hetzij* dat je bij mij logeert, *hetzij* dat je in een hotel gaat.

(7) *Hetzij* Jan de rozen snoeit, *hetzij* hij de tulpen plant, *hetzij* hij het pad harkt, hij doet alles met evenveel zorg.

In tegenstelling met het onder a genoemde type, hoeven de nevenschikte zinnen met achter-pv hier niet het onderwerp gemeenschappelijk te hebben:

(8) *Hetzij Jan* de rozen snoeit, *hetzij Piet* de tulpen plant, er is altijd wel iemand bezig in de tuin.

25·11

Nevenschikking met de reeksvormer *zowel–als*

25 · 11 · 1

Betekeniskenmerken

In nevenschikkingen met *zowel–als* worden de leden met nadruk aaneengeschakeld. Wat de betekenis betreft staat de reeksvormer *zowel–als* dus heel dicht bij *en–en* (zie 25·7·1). Beide reeksvormers geven ook een expliciet 1122 distributieve betekenis aan de nevenschikking. Voorbeelden:

Zowel opa *als* oom Toon brachten een pop mee.
Een Vlaming heeft het soms moeilijk met Walen *zowel als* met
Hollanders.

De reeksvormer *zowel–als* kan niet gebruikt worden ter vervanging van *en* in vaste combinaties: *zowel open als bloot*, *schering zowel als inslag*, *zowel amen als uit* zijn bijv. uitgesloten.

25 · 11 · 2

Vormkenmerken

25 · 11 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

1 Aantal leden

Nevenschikkingen met *zowel–als* zijn twee- of meerledig. In meerledige nevenschikkingen wordt *als* herhaald:

zowel Jan *als* Piet *als* Dirk...

2 Plaatsing van de elementen van de reeksvormer

De reeksvormer *zowel–als* kan evenals de andere reeksvormers een woordgroep doorbreken als de leden van de nevenschikking woordgroepen zijn met gemeenschappelijke kern en voorbepalingen; *zowel* wordt dan *vóór als* of achter de gemeenschappelijke delen geplaatst, die in het tweede lid worden samengetrokken, bijv.:

zowel de antwoorden van Marie *als* die van Jozef
de antwoorden van Marie *zowel als* (–) van Jozef
de antwoorden *zowel* van Marie *als* (–) van Jozef

In andere gevallen is de doorbreking van een woordgroep door *zowel-als* onmogelijk. Vergelijk:

Ik heb daar zowel rode bussen als rode taxi's gezien.
Ik heb daar rode zowel bussen als taxi's gezien. <uitgesloten>

In tegenstelling tot de andere reeksvormers kan *zowel-als* wel een voorzetselconstituent doorbreken, bijv.:

de antwoorden van *zowel* Marie *als* Jozef
Ik reis met *zowel* de trein *als* de auto.
Dat heb ik in *zowel* Frankrijk *als* Engeland gezien.

Deze doorbreking is echter niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar.

3 Splitsing

De nevenschikking kan gesplitst worden door één of meer leden achter de tweede pool te plaatsen. Er zijn dan twee mogelijkheden wat de plaats van *zowel* betreft: *zowel* staat vóór het eerste lid ofwel het gaat onmiddellijk aan *als* vooraf, bijv.:

Ik heb er *zowel* mannen aangetroffen als vrouwen.
Ik heb er mannen aangetroffen *zowel* als vrouwen.

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Onderwerpsnevenschikkingen met *zowel-als* die enkelvoudige leden hebben, worden met een enkelvoudige persoonsvorm verbonden als ook de parallelle conjunctie met het voegwoord *en* het enkelvoud vereist. Anders is er keuze (zie 25·1·2·1/c). Voorbeelden:

1101

Zowel Wim als Pieter *is* een schurk/*zijn* schurken.
Dit *zowel* als dat *moet* in de auto.
Er *ligt* *zowel* ham als kaas in de koelkast.

25 · 11 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

1 Zinnen met voor-pv

Zinnen met voor-pv kunnen alleen door *zowel-als* aaneengeschakeld worden als ze tenminste het onderwerp gemeenschappelijk hebben. Hebben ze bovendien ten minste de persoonsvorm gemeen, dan moet *zowel* achter de gemeenschappelijke delen geplaatst worden, maar vóór de eerste pool, terwijl de gemeenschappelijke delen in het tweede lid samengetrokken worden (vgl. 24·2·3/4c). Vergelijk:

1076

- (1a) Jan zal morgen *zowel* de rozen snoeien *als* (-) de tulpen planten.
- (1b) *Zowel* Jan zal morgen de rozen snoeien *als* (-) de tulpen planten.
<uitgesloten>
- (1c) Jan zal morgen *zowel* de rozen snoeien *als* hij zal morgen de tulpen planten. <uitgesloten>

Het is echter ook mogelijk de zin na *als* te veranderen in een *dat*-zin (met achter-pv); er vindt dan geen samentrekking plaats:

(1d) Jan zal *zowel* de rozen snoeien *als dat* hij de tulpen zal planten.

Deze laatste constructie is de enige mogelijkheid als wel het onderwerp, maar niet de persoonsvorm van de nevenschikte zinnen gemeenschappelijk zijn. Vergelijk:

- (2a) Jan snoeit *zowel* de rozen *als dat* hij de tulpen plant.
- (2b) Jan snoeit *zowel* de rozen *als* plant de tulpen. <uitgesloten>
- (3a) Hij doet *zowel* de boodschappen *als dat* hij de afwas doet.
- (3b) Hij doet *zowel* de boodschappen *als* (-) de afwas.
- (4a) Hij doet *zowel* de boodschappen *als dat* hij de boel opruimt.
- (4b) Hij doet *zowel* de boodschappen *als* ruimt de boel op. <uitgesloten>

2 Zinnen met achter-pv

Enkele voorbeelden:

- (5) Ik vraag hem *zowel* wanneer hij terug denkt te komen *als* of hij dan hetzelfde werk wil doen.
- (6) Ze vertelde me in één telefoongesprek *zowel* dat Jantje mazelen had *als* dat haar schoonmoeder kwam logeren *als* dat ze zoveel aardbeien hadden dit jaar.

Bij nevenschikking van zinnen met achter-pv die ten minste het inleidend woord en het onderwerp gemeenschappelijk hebben, moet *zowel* achter het onderwerp geplaatst worden en worden de gemeenschappelijke delen samengetrokken (vgl. 24·2·3/4c). Voorbeeld:

1076

- (7a) Hij kreeg een pluimpje omdat hij *zowel* de rozen snoeide *als* (-) de tulpen plantte.

Het is echter ook mogelijk het inleidend woord na *als* te vervangen door *dat* en het onderwerp niet samen te trekken:

- (7b) Hij kreeg een pluimpje *omdat* hij *zowel* de rozen snoeide *als dat* hij de tulpen plantte.

In een betrekkelijke bijzin kunnen het inleidend woord en het onderwerp samenvallen in een betrekkelijk voornaamwoord, zoals in (8). Het is hier mogelijk het betrekkelijk voornaamwoord samen te trekken, als in (8a), alsook om het te vervangen door *dat*, waarna het onderwerp herhaald moet worden, zoals in (8b):

- (8a) Jan, die *zowel* de rozen snoeide *als* (-) de tulpen plantte...
- (8b) Jan, die *zowel* de rozen snoeide *als dat* hij de tulpen plantte...

25·12

Nevenschikking met de reeksvormers *evenmin-als* en *zomin-als*

De reeksvormer *zomin-als* behoort tot de schrijftaal en is weinig gebruikelijk.

25 · 12 · 1

Betekeniskenmerken

De reeksvormers *evenmin-als* en *zomin-als* kunnen opgevat worden als de ontkennende tegenhangers van *zowel-als*; wat de betekenis betreft staan ze dus heel dicht bij de reeksvormer *noch-noch*, die gebruikt wordt om een nadrukkelijke ontkennende aaneenschakeling tot stand te brengen (zie 25·8). Vergelijk:

1126

Negers *evenmin als* kleurlingen waren er welkom.
Noch negers noch kleurlingen waren er welkom.

De reeksvormers *evenmin-als* en *zomin-als* kunnen niet gebruikt worden ter vervanging van (*noch-*)*noch* in vaste uitdrukkingen. Vergelijk:

Ik vind haar eerste roman niet erg overtuigend; het is vlees *noch* vis.
Ik vind haar eerste roman niet erg overtuigend: het is *evenmin* vlees
als vis. <uitgesloten>

25 · 12 · 2

Vormkenmerken

25 · 12 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

1 Aantal leden

Nevenschikkingen met *evenmin-als* of *zomin-als* zijn vrijwel altijd tweeledig. De leden kunnen wel zelf uit een (eventueel meerledige) nevenschikking bestaan. Vergelijk:

Ik heb *evenmin* Johan *als* Maria gezien.
Ik heb *evenmin* Johan *als* Maria *als* Ludo *als* Frederik gezien.
<twijfelachtig>
Ik heb *evenmin* Johan *als* Maria, Ludo en Frederik gezien.

2 Aard van de leden; plaatsing van de elementen van de reeksvormers

Als *evenmin* of *zomin* vóór het eerste lid staan, mogen de leden niet ontkend

zijn door een ander negatie-element dan *evenmin-als* of *zomin-als*. Vergelijk:

- (1a) We vonden *evenmin* een zaklantaarn *als* lucifers.
- (1b) We vonden *evenmin* geen zaklantaarn *als* geen lucifers. <uitgesloten>

Staan *evenmin* of *zomin* tussen beide leden in, dan geldt hetzelfde als de leden zonder pauze met elkaar verbonden worden; vooral bij *evenmin* gaat dit soms moeilijk. Wordt vóór de reeksvormer een pauze ingelast (in geschreven taal weergegeven door een komma), dan moet het eerste lid ontkend zijn. Vergelijk:

- (1c) We vonden een zaklantaarn *zomin als* lucifers. <schrijftaal>
- (1d) We vonden een zaklantaarn *evenmin als* lucifers. <twijfelachtig>
- (1e) We vonden geen zaklantaarn *evenmin als* lucifers. <uitgesloten>
- (1f) We vonden geen zaklantaarn, *evenmin als* lucifers.
- (1g) We vonden een zaklantaarn, *evenmin als* lucifers. <uitgesloten>

Evenals de nevenschikkingen met het voegwoord *noch* waarvan de leden (behalve het laatste) niet door een negatie-element voorafgegaan worden, vormen de nevenschikkingen met *evenmin-als* en *zomin-als* tussen beide leden in geplaatst, een hechte semantische en syntactische eenheid. Bij ontkenning van het eerste lid (zoals hierboven in (1f)), wordt de band tussen de leden losser gemaakt, wat o.m. blijkt uit de pauze en de mogelijkheid tot splitsing (vgl. 25·3·2·1/2).

1108

Wat de doorbreking van woordgroepen en voorzetselconstituenten betreft, hebben *evenmin-als* en *zomin-als* dezelfde mogelijkheden als de meeste andere reeksvormers, niet de ruimere mogelijkheden van *zowel-als* (zie 25·11·2·1/2). Vergelijk:

1135

- (2a) *evenmin* de antwoorden van Marie *als* die van Jozef
- (2b) de antwoorden van Marie *evenmin als* (-) van Jozef
- (2c) de antwoorden *evenmin* van Marie *als* (-) van Jozef
- (2d) de antwoorden van *evenmin* Marie *als* Jozef <uitgesloten>
- (3a) Ik reis *zomin* met de trein *als* met de auto. <schrijftaal>
- (3b) Ik reis met *zomin* de trein *als* de auto. <uitgesloten>
- (4a) Dat heb ik *evenmin* in Frankrijk gezien *als* in Engeland.
- (4b) Dat heb ik in *evenmin* Frankrijk *als* Engeland gezien. <uitgesloten>
- (5a) Ik heb daar *evenmin* rode bussen *als* rode taxi's gezien.
- (5b) Ik heb daar rode *evenmin* bussen *als* taxi's gezien. <uitgesloten>

3 Splitsing

Als *evenmin* of *zomin* vóór het eerste lid staan, is splitsing normaal mogelijk, bijv.:

- (1) Ik kon *evenmin* een zaklantaarn vinden *als* lucifers.
- (2) Ze heeft *evenmin* geluk gekend in haar leven *als* rijkdom.

Staan *evenmin* of *zomin* tussen beide leden in, dan is splitsing alleen mogelijk als de onder 2 genoemde hechte eenheid van de constructie doorbroken

wordt, met andere woorden wanneer het eerste lid een ontkenning bevat.
Vergelijk:

- (1a) Ik kon *geen* zaklantaarn vinden, *evenmin als* lucifers.
- (1b) Ik kon een zaklantaarn vinden, *evenmin als* lucifers. <uitgesloten>
- (2a) Ze heeft *geen* geluk gekend in haar leven, *evenmin als* rijkdom.
- (2b) Ze heeft *geluk* gekend in haar leven, *evenmin als* rijkdom. <uitgesloten>

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Nevenschikkingen met *evenmin-als* of *zomin-als* die enkelvoudige leden hebben, worden in onderwerpsfunctie verbonden met een enkelvoudige persoonsvorm. Voorbeelden:

Evenmin een zaklantaarn als een lucifer *was* er te vinden.
Er *is* evenmin een man als een vrouw aan de deur geweest.
Wim evenmin als Pieter *is een schurk*.

Opmerking— Het woord *evenmin* kan ook als bijwoord voorkomen. Gecombineerd met een bijwoordelijke bepaling met *als* levert dit soms constructies op die gebruikelijker zijn dan die met de reeksvormer *evenmin-als*. Vergelijk met de voorbeelden hierboven:

Een zaklantaarn was er *evenmin* te vinden *als* een lucifer.
Een man is er *evenmin* aan de deur geweest *als* een vrouw.
Wim is *evenmin* een schurk *als* Pieter. —

25 · 12 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

Nevenschikking van zinnen met *evenmin-als* of *zomin-als* is mogelijk onder dezelfde voorwaarden als met *zowel-als* (zie 25·11·2·2). Enkele voorbeelden: 1136

Jan zal *evenmin* de rozen snoeien *als* de tulpen planten.
Jan zal *evenmin* de rozen snoeien *als* dat hij de tulpen zal planten.
Hij doet *evenmin* de boodschappen *als* dat hij de boel opruimt.
Ik vraag hem *evenmin* wanneer hij terug denkt te komen *als* of hij dan hetzelfde werk wil doen.
Jan, die *evenmin* de rozen snoeide *als* (dat hij) de tulpen plantte, was als tuinman geen succes.

25·13

Nevenschikking zonder verbindingswoord

25·13·1

Betekeniskenmerken

Wanneer gelijkwaardige taalelementen gecombineerd worden zonder voegwoord of reeksvormer, dan is het betekenisverband tussen de leden meestal aaneenschakelend, maar er zijn ook andere mogelijkheden. Voorbeelden:

Gewone aaneenschakeling (en kan ingelast worden):

José, Dries, Fons, Celia, Ger, ze waren er allemaal.
De kunst mag niets beweren, ze mag niets betogen, ze mag niets willen.

Verdelende aaneenschakeling of *zuivere tegenstelling* (en of maar kunnen ingelast worden):

Soms zijn ze bang, soms zijn ze overmoedig.
Enerzijds haat hij haar, anderzijds kan hij haar niet missen.
Jij bent dom, ik ben slim.

Alternatieve tegenstelling (of kan ingelast worden):

(Wanneer?) Morgen? Vandaag?
Ga je mee, blijf je thuis (zeg het maar).

25·13·2

Vormkenmerken

25·13·2·1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

Nevenschikking van woorden of groepen komt vooral voor bij aaneenschakelingen.

1 Aantal leden

Het aantal leden is onbeperkt.

2 Aard van de leden

In beginsel kunnen alle woorden of groepen die voor nevenschikking in aanmerking komen, ook zonder verbindingswoord nevenschikking worden (zie 24·3·1 en 24·3·3). De leden zijn soms ook nevenschikkingen:

1080, 1086

Dames en heren, jongens en meisjes!
Voor een onverschillige zijn vrees en gevaar, lijden en uitputting
begrippen uit een andere wereld.

De mogelijkheden zijn echter beperkt. Laat men uit aaneenschakelingen
van twee leden met *en* het voegwoord weg, dan is het resultaat ongrammati-
caal, bijv.:

Jan, Piet zijn hier. <uitgesloten>
Er ligt ham, kaas in de koelkast. <uitgesloten>

Bij meer leden kunnen de verbindingswoorden vaak gemakkelijk weggela-
ten worden. Frequent is bijv. de weglating in opsommingen die voorafge-
gaan of gevolgd worden door een woord waarmee de reeks (die vaak in de
aanloop of in de uitloop staat) samengevat wordt. Voorbeelden:

Liefde, tederheid, genegenheid, *dat alles* was hem vreemd.
Ze waren er *allemaal*: Hitler, Goering, Himmler, Goebbels, Von
Ribbentrop...
Jaffa, Nabloes, Darum, Gaza, Petra, Akaba, *al deze steden* behoorden
in 1099 tot het koninkrijk Jeruzalem.

Het ontbreken van het voegwoord houdt vaak in dat de reeks niet beëindigd
is, wat ook wordt aangegeven door een zwevende intonatie. Hetzelfde effect
kan bereikt worden door op de reeks woorden als *enzovoort, en zo verder, etcetera*
of de afkortingen daarvan te laten volgen.

Eveneens heel gebruikelijk zijn nevenschikkingen van adjectieven als
voorbepalingen in een substantiefgroep:

een zachte, lieve vrouw
een lange, dunne man

Met deze groepen wordt een vrouw *die lief én zacht* is, resp. een man die *lang én*
dun is aangeduid. In een geval als

de lage witte huizen

in de betekenis 'de witte huizen die laag zijn' (daarnaast zijn er bijv. hoge
witte huizen), is er geen sprake van nevenschikking, maar van onderschik-
king. Zie hiervoor verder 13·2·5.

699

3 Splitsing

Een uitzondering op de in 24·4·2 geformuleerde algemene regel dat het
afgesplitste deel door een voegwoord of een element van een reeksvormer
moet worden voorafgegaan, vormen langere reeksen zoals in de volgende
zin:

1090

Ik heb *Lutgart* gezien, *Pat, Arnold, Marleen, Frank...*

4 Congruentie onderwerp-persoonsvorm

Onderwerpsnevenschikkingen zonder voegwoord zijn altijd aaneenschakelingen. Ze volgen de in 25·1·2·1/c vermelde congruentieregels voor conjuncties met *en*. Voorbeelden: 1101

Geen schoon der natuur, geen pracht der kunst *mag* hem boeien.
Het sluiten van een huwelijk, het vervaardigen van wapens, het bebouwen van de akkers *wordt/worden* omgeven door uitvoerig religieus ritueel.

25 · 13 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

1 Zinnen met voor-pv

Zelfstandige zinnen worden vaak gecombineerd zonder dat daarbij van een expliciet verbindingsmiddel gebruik wordt gemaakt. Vooral in de geschreven taal wordt overmatig gebruik van voegwoorden vermeden. Voorbeelden:

Eindelijk trouwde hij met de prinses. De vreugde was algemeen, oud en jong juichte, er was een week lang feest.
Op de Helicon troonde Apollo temidden van de Negen Muzen, in het Hellegat huisde Hel, in de Smisse smeedden de Cyclopen hun bliksems.

De inhoud van een reeks zinnen kan in een volgende zin samenvattend of concluderend hernomen worden, bijv.:

Hij at, hij dronk, hij sliep. *Kortom*, hij leidde een dierlijk bestaan.
Febronie kookt voor meneer, ze wast, ze boent, ze ver stelt... *Alles* doet ze voor die kwal.
Was het toeval? Was het bestiering? Het was *in elk geval* een raadsel.

2 Zinnen met achter-pv

Nevenschikking binnen een zinsdeel of zinsdeelstuk is alleen mogelijk bij samentrekking van alle gemeenschappelijke delen. Vergelijk: .

Zij beweerde dat hij soms heel knap (-), (-) soms heel stom lijkt.
Zij beweerde dat hij soms heel knap lijkt, dat hij soms heel stom lijkt.
<uitgesloten>

Nevenschikking van achter-pv-zinnen als zinsdelen of zinsdeelstukken is aan dezelfde beperkingen onderworpen als de nevenschikking van woorden of woordgroepen. Mogelijk is bijv. een reeks bijzinnen als:

Omdat hij bekwaam is, omdat hij jong is, omdat hij oprecht is,
omdat hij energiek is, daarom zult u op Dries Draeck stemmen.

Hier is ook samentrekking mogelijk, eventueel gedeeltelijk:

Omdat hij bekwaam is, (-) jong is, (-) oprecht is, (-) energiek is,
daarom zult u op Dries Draeck stemmen.

Omdat hij bekwaam (-), (-) jong (-), (-) oprecht (-), (-) energiek
is, daarom zult u op Dries Draeck stemmen.

26

De oneigenlijke nevenschikking

- 26·1 Nevenschikking met *en* – 1147
- 26·1·1 Betekenissenmerken – 1147
- 26·1·1·1 Conditionele aaneenschakelingen – 1147
- 26·1·1·2 Commentariërende aaneenschakelingen – 1148
- 26·1·1·3 Inleidende aaneenschakelingen – 1148
- 26·1·1·4 Additieve aaneenschakelingen – 1148
- 26·1·2 Vormkenmerken – 1149
- 26·1·2·1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1149
- 26·1·2·2 Nevenschikking van zinnen – 1149
- 26·2 Nevenschikking met *of* – 1151
- 26·2·1 Betekenissenmerken – 1151
- 26·2·1·1 Exclusieve disjuncties – 1151
 - 1 Het eerste lid noemt de negatieve voorwaarde voor het tweede (inhoudelijk) – 1151
 - 2 Het tweede lid noemt de negatieve voorwaarde voor het eerste als taaluiting – 1152
- 26·2·1·2 Niet-exclusieve disjuncties: het tweede lid is een herformulering van het eerste – 1154
- 26·2·2 Vormkenmerken – 1154
- 26·2·2·1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1154
- 26·2·2·2 Nevenschikking van zinnen – 1155
- 26·3 Nevenschikking met *maar* (*doch*) – 1157
- 26·3·1 Betekenissenmerken – 1157
- 26·3·1·1 Het ene lid vormt een tegenstelling met het andere als taaluiting – 1157
- 26·3·1·2 Het ‘tweede lid’ staat in contrast tot context en/of situatie – 1158
- 26·3·2 Vormkenmerken – 1158
- 26·4 Nevenschikking met *want* – 1159
- 26·4·1 Betekenissenmerken – 1159
- 26·4·1·1 Het eerste lid wordt verantwoord als taaluiting – 1159
- 26·4·1·2 Het eerste lid wordt verantwoord wat de zinsinhoud betreft – 1160
- 26·4·2 Vormkenmerken – 1161
- 26·4·2·1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1161
- 26·4·2·2 Nevenschikking van zinnen – 1162
- 26·5 Nevenschikking met *dus* – 1163
- 26·5·1 Betekenissenmerken – 1163
- 26·5·1·1 Het tweede lid is als taaluiting een gevolg van het eerste – 1164

- 26.5.1.2 Het tweede lid is inhoudelijk een gevolg van het eerste – 1164
- 26.5.1.3 Het ‘tweede lid’ is gevolgaanduidend t.o.v. context en/of
situatie – 1165
- 26.5.2 Vormkenmerken – 1165
- 26.5.2.1 Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten – 1165
- 26.5.2.2 Nevenschikking van zinnen – 1166
- 26.6 Nevenschikking zonder verbindingswoord – 1167

26.1

Nevenschikking met *en*

26.1.1

Betekeniskenmerken

Bij de oneigenlijke nevenschikking met *en* onderscheiden we conditionele, commentariërende en inleidende aaneenschakelingen.

26.1.1.1

Conditionele aaneenschakelingen

Zoals in de *als*-zin van het volgende voorbeeld:

Als je dat nog eens zegt, krijg je een pak slaag.

de voorwaarde wordt omschreven voor wat in de rompzin wordt uitgedrukt, zo noemt ook het eerste lid van de volgende aaneenschakelingen de conditie voor de situatie genoemd in het tweede lid:

Zeg dat nog eens en je krijgt een pak slaag.
Je zegt dat nog eens en je krijgt een pak slaag.

In het eerste lid wordt een hypothetische situatie omschreven, in de vorm van een advies of bevel; de situatie van het tweede lid moet als een noodzakelijk gevolg daarvan beschouwd worden. Is dat gevolg voor de aangesprokene op een of andere manier nadelig (een pak slaag krijgen), dan is het advies of bevel ironisch bedoeld. De spreker wil duidelijk niet dat zijn advies wordt opgevolgd, want hij verbindt er een bedreiging mee. Andere voorbeelden:

Ga één week niet naar de zaak en je zult zien hoe de boel verslonst.
Je eet elke dag een slagroomgebakje en voor je het weet ben je dichtgegroeid.

Het gevolg hoeft echter niet nadelig te zijn, en het advies kan oprecht bedoeld zijn, blijkens de volgende zinnen:

Studeer flink en je zult slagen.
Lees de krant en je zal het allemaal begrijpen.
Zoekt en gij zult vinden.
Je hoeft maar te vragen en ik help je.
Je trekt gewoon aan het touwtje en het deurtje gaat open.

26 · 1 · 1 · 2

Commentariërende aaneenschakelingen

In de gecursiveerde delen van de onderstaande zinnen wordt een commentaar gegeven op wat voorafgaat. Die aanvullende commentaar kan ook een specificering of een correctie zijn:

Een grote man – *en het was nog wel een kolonel* – kwam de trap op gestormd.

Ik heb een hond – *en nog wel een chow-chow* – doodgereden.

Ik heb een hond – *en geen kat* – doodgereden.

Toen kwam de filmster – *en ik vond haar adembenemend mooi* – onder luid applaus de arena binnen.

Het lid dat op *en* volgt, heeft vaak het karakter van een tussenzin en wordt daarom in geschreven taal meestal door gedachtenstreepjes van de rest gescheiden, in gesproken taal door een pauze.

26 · 1 · 1 · 3

Inleidende aaneenschakelingen

Soms sluit een zin die volgt op *en* niet aan bij een vorige zin, maar bij de situatie of bij de context. De *en*-zin leidt bijv. een gesprek in, en is dus situationeel aaneenschakelend in:

En wat had mijnheer gewenst?

En hoe gaat het ermee?

En hier zijn we dan weer met onze spannende quiz!

De volgende zinnen zijn contextueel aaneenschakelend; ze leiden een nieuw deel van een betoog of gesprek in:

En nu gaan we over tot het belangrijkste onderwerp van vandaag: de fotosynthese.

En nu iets anders: waar zijn jullie in de vakantie geweest?

26 · 1 · 1 · 4

Additieve aaneenschakelingen

De additieve aaneenschakeling is een aaneenschakeling van hoofdtelwoorden zoals we die vinden in een optelsom. In deze constructies kan *plus* als alternatief voor *en* gebruikt worden. Voorbeelden:

Eén en één is twee.

Zeventien plus vijf is tweeëntwintig.

Zes en twee is gelijk aan acht.

Deze aaneenschakelingen zijn collectieve nevenschikkingen: de som van de leden is het rekenkundige totaal dat in het gezegde wordt genoemd.

26 · 1 · 2

Vormkenmerken

26 · 1 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

Nevenschikking van woorden of groepen komt voor bij commentariërende en additieve aaneenschakelingen. Voorbeelden van het eerste type zijn:

Hij heeft een auto gekocht, en wel een Cadillac.
Ze heeft een ring gekregen, en nog wel van Jean-Paul.
Marja droeg een gele – en geen rode – jurk.
Volgende week – en wel van 2 tot 4 oktober – moet ik naar een congres.

Meer dan één commentaar (dus een meerledige nevenschikking) is uitzonderlijk, maar niet onmogelijk, bijv.:

Hij kocht een auto, en nog wel een Cadillac, en nog wel een met gouden wieloppen.

Ook additieve aaneenschakelingen kunnen uit meer dan twee leden bestaan; *plus* is dan gebruikelijker dan *en*:

Twee plus twee plus zeven is elf.
Twee en twee en zeven is elf.

Weglating van een voegwoord is onmogelijk; dit geldt zowel voor *en* als voor *plus*:

Twee, twee plus/en zeven is elf. <uitgesloten>

26 · 1 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

Bij additieve aaneenschakelingen komt geen nevenschikking van zinnen voor. De zinnen die als leden van de andere nevenschikkingen fungeren, zijn altijd zinnen met voor-pv en meestal mededelende zinnen. Het inleidende *en* wordt ook wel gevolgd door een vragende zin, bijv.:

- (1) En wat dacht je van mijn nieuwe jurk?
- (2) En wat hebben jullie voor nieuws te vertellen?

De zinnen kunnen ook onvolledig zijn, zoals in de volgende voorbeelden (die situationeel aaneenschakelend bedoeld zijn):

- (3) En nu stil!
- (4) En een nieuwe auto, wel ja!

In conditionele nevenschikkingen is het tweede lid altijd een mededelende en het eerste (naar de vorm) of een bevelende of een mededelende zin. Als men een mededelende zin als eerste lid gebruikt, dan correspondeert die doorgaans met een bevelzin: het onderwerp moet een persoonlijk vornaamwoord van de tweede persoon zijn en de persoonsvorm moet als tijdsvorm het presens hebben. Vergelijk:

- (5a) Betaal die oude man en ik laat je gaan.
- (5b) Je betaalt die oude man en ik laat je gaan.

Omdat het bevel in de eerste zin een 'pseudo-bevel' is, kan het van de gewone bevelen in vorm afwijken. Zo kunnen bijv. ook toestandswerkwoorden als gezegde gebruikt worden. Vergelijk de pseudo-bevelen in de (a)-zinnen en de gewone bevelen in de (b)-zinnen:

- (6a) Woon maar eens in een kamer van twee bij twee en je zult begrijpen hoe die mensen leven.
- (6b) Woon in een kamer van twee bij twee! <uitgesloten>
- (7a) Lig als leek maar eens een dag op zo'n spijkerbed en je bent rijp voor het knekelhuis.
- (7b) Lig op zo'n spijkerbed! <uitgesloten>

Pseudo-bevelen kunnen ook wel zonder nevenschikte zin voorkomen, als uit context en/of situatie duidelijk is wat er bedoeld wordt:

- (6c) (Nou,) woon maar eens in een kamer van twee bij twee!
- (7c) Lig maar eens op zo'n spijkerbed!

Ook werkwoorden als *durven* en *worden* kunnen als gezegde fungeren:

- (8) Durf nog een keer naar boven te komen en ik gooi je de trap af.
- (9) Word eens afgetuigd door dergelijke kerels en je bent kreupel voor je hele leven.

26.2

Nevenschikking met *of*

26.2.1

Betekeniskenmerken

We onderscheiden drie soorten oneigenlijke nevenschikkingen met *of*. De nevenschikkingen van de eerste en de tweede soort zijn nog duidelijk als exclusieve disjuncties te herkennen (zie 25.4.1); die van de derde soort hebben een uitgesproken niet-exclusief karakter. 1111

26.2.1.1

Exclusieve disjuncties

- 1 Het eerste lid noemt de negatieve voorwaarde voor het tweede (inhoudelijk).

In een voorbeeld als:

Loop door of je krijgt een bekeuring.

drukt de eerste zin een negatieve conditie uit: de ontkenning van die zin is de voorwaarde voor wat in de tweede zin wordt genoemd. Dit blijkt duidelijk wanneer we de combinatie d.m.v. een '*als-dan*'-constructie omschrijven:

Als je *niet* doorloopt, dan krijg je een bekeuring.

Bevat het eerste lid al een ontkenning, dan levert negativering van de voorwaarde uiteraard een positieve *als*-zin op. Vergelijk:

Kom niet naar boven of je zult ervan lusten.

Als je naar boven komt, zul je ervan lusten.

De eerste zin heeft altijd de waarde van een bevel of waarschuwing, waarmee een bedreiging wordt verbonden die bij negering van het bevel of de waarschuwing zal worden uitgevoerd. De spreker van een zin van dit type bedoelt dus: voer je mijn bevel (bijv. *loop door*) niet uit, dan zal dit voor jou nadelige gevolgen hebben (bijv. *je krijgt een bekeuring*). De alternatieven 'doorlopen' en 'een bekeuring krijgen' sluiten elkaar nadrukkelijk uit, zodat we van een exclusieve disjunctie kunnen spreken. Andere voorbeelden:

Maak je huiswerk af of ik roep Zwarte Piet.

Zwijg of ik haal de directeur.

Doe dat niet nog eens of ik breek je de benen.

Kom niet boven of ik gooi je de trap af.

Deze nevenschikkingen sluiten nauw aan bij de conditionele aaneenschakelingen (zie 26·1·1·1). Vergelijk met de laatste twee zinnen:

1147

Doe dat nog eens en ik breek je de benen.
Kom boven en ik gooi je de trap af.

Het eerste lid van deze nevenschikkingen met *en* heeft echter de waarde van een *positieve* conditie:

Als je boven komt, gooi ik je de trap af.

Een belangrijk verschil tussen beide types is ook dat het eerste lid van een nevenschikking met *en* de waarde kan hebben van een advies, een verzoek of een pseudo-bevel, terwijl de zin die aan *of* voorafgaat altijd de waarde heeft van een oprecht bedoeld bevel of een oprechte waarschuwing. De *en*-constructies hebben dan ook alleen een *of*-constructie als tegenhanger als er in de aaneenschakeling sprake is van een pseudo-bevel, want dat wordt bij negativering in de *of*-constructie een oprechte waarschuwing of een oprecht verbod. Vergelijk:

Doe dat nog eens *en* ik breek je de benen.
Doe dat niet nog eens *of* ik breek je de benen.
Doe dat nog eens *en* je krijgt een tientje.
Doe dat niet nog eens *of* je krijgt een tientje. <uitgesloten>
Studeer *en* je zult slagen.
Studeer niet *of* je zult slagen. <uitgesloten>

- 2 Het tweede lid noemt de negatieve voorwaarde voor het eerste *als taaluiting*. In dit type van oneigenlijke nevenschikking met *of* wordt in de tweede zin de redelijkheid of de zinvolheid van de eerste zin *als taaluiting* betwijfeld. Hiermee bedoelen we dat het niet (alleen) gaat om de inhoud van die eerste zin, maar om het feit dat een zin met deze inhoud in de gegeven situatie wordt uitgesproken. Een voorbeeld:

Feta wordt van geitemelk gemaakt, of wist je dat al?

De spreker doet eerst een mededeling, maar hij vraagt zich vervolgens af of die mededeling in die bepaalde situatie of voor die bepaalde hoorder wel relevant is: misschien kent de hoorder de inhoud van de mededeling al. De spreker betwijfelt dus de voorwaarde voor de zinvolheid van zijn uiting en voorkomt daarmee dat de hoorder opmerkt dat hij een overbodige mededeling doet. Dat in de *of*-zin een negatieve conditie wordt uitgedrukt, blijkt bij omschrijving d.m.v. een voorwaardelijke bijzin met *als*:

Feta wordt van geitemelk gemaakt, als je dat nog niet wist.

Deze omschrijving laat ook duidelijk zien dat de voorwaarde niet alleen betrekking heeft op de *inhoud* van de eerste zin: Feta wordt ook van geitemelk gemaakt als de toegesprokene dat wél wist.

Bevat de *of*-zin een ontkenning, dan verdwijnt die in de *als*-zin:

Ga zitten, of heb je geen tijd?
Ga zitten, als je tijd hebt tenminste.

In de laatste *of*-constructie wordt de zinvolheid van een bevel of verzoek betwijfeld. Het eerste lid kan ook een vragende zin zijn:

Ga je mee uit eten? Of heb je geen zin?
Wanneer is Shakespeare geboren? Of weet je dat niet?

Vooraf met vragen en bevelen is het karakter van exclusieve disjunctie gemakkelijk te illustreren. Het eerste lid kunnen we omschrijven als:

of je gaat in op mijn vraag/bevel
of je beantwoordt mijn vraag/voert mijn bevel uit

en het tweede lid als:

of je doet het niet, als mijn vraag/bevel niet relevant is
of je doet het niet, als je niet in kunt gaan op mijn vraag/bevel

Andere voorbeelden:

Proficiat hoor! Of ben jij Jan Adams niet?
Neem maar een eerste-klaskaartje, of kun je je dat niet permitteren?
Paus Innocentius III leefde van 1160 of 1161 tot 1216 – of had jij me dat niet gevraagd?
Wil je een borrel? Of drink je geen alcoholische dranken?

Tot dusver zijn voorbeelden gegeven waarin het tweede lid betrekking heeft op de zinvolheid van het eerste als taaluiting. De spreker kan zich echter ook afvragen of zijn taaluiting wel redelijk verantwoord is, bijv.:

Jan is niet thuis. Of zie ik daar licht branden?
Wordt Feta van geitemelk gemaakt? Of zijn hier geen geiten?

Een variant op dit type vormen de nevenschikkingen waarin in het tweede lid een ironische vraag gesteld wordt die de motivering bevat van de voorafgaande taaluiting. Op die manier wordt de redelijkheid of zinvolheid van die uiting dus niet betwijfeld, maar als zeker voorgesteld. Voorbeelden:

Ga naar boven, of hoor je niet goed?
Betaal de rekening maar, of heeft meneer de miljonair geen geld?
Lees die tweede paragraaf maar, of heb je niet leren lezen op school?

Uit de vraag die de spreker stelt, blijkt hier dat hij niet twijfelt aan de geldigheid van zijn taaluiting, maar dat hij er integendeel ten eerste van overtuigd is dat die taaluiting verantwoord is (vgl. 26·4·1·1).

1159

26 · 2 · 1 · 2

Niet-exclusieve disjuncties: het tweede lid is een herformulering van het eerste

Soms voelt de taalgebruiker de noodzaak een formulering te verbeteren, te verfijnen, te verruimen enz. De eerste formulering en de volgende, die alternatieven zijn die elkaar niet nadrukkelijk uitsluiten, worden dan door *of* verbonden. Voorbeelden:

Sinds haar jeugd was ze niet meer in Antwerpen geweest, of althans maar voor korte tijd.
Er was een cliënt, of een aanstaande cliënt, die hem wou spreken.

Het voegwoord *of* wordt dan vaak gecombineerd met corrigerende of nuancerende invoegsels als: *liever, althans, beter, beter gezegd, op z'n minst* enz. Voorbeelden:

Hier volgt een beschrijving, of althans een poging tot beschrijving, van het gebruik van het adjectief in het Nederlands.
Eindelijk voelde hij zich gelukkig, of, beter gezegd, eindelijk voelde hij zich eens niet diep ongelukkig.
Het vaderlands-roomse of, beter nog, het vaderlands-katholieke karakter van deze beweging is buiten kijf.

26 · 2 · 2

Vormkenmerken

26 · 2 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

Alleen de herformulerende, niet-exclusieve disjuncties kunnen woorden of groepen als leden hebben. Voorbeelden:

Hij kwam met zijn auto, of beter, met zijn gemotoriseerde lijk-kist.
Hij zat vlak achter, of in elk geval bijna vlak achter, zijn geliefde.

De nevenschikking kan meer dan twee leden hebben; een aangepaste formulering kan nog eens aangepast worden, bijv.:

Er was een cliënt, die hem wou spreken, of een aanstaande cliënt, of althans iemand die zeer geïnteresseerd leek.

Uit de bovenstaande zin blijkt ook dat de nevenschikking gemakkelijk gesplitst kan worden. Een ander voorbeeld:

Hij is *met zijn auto* op reis geweest, of beter, met zijn gemotoriseerde lijk-kist.

Nevenschikking van zinnen**A Zinnen met voor-pv**

De herformulerende disjunctie kan twee of meer zinnen verbinden; de andere oneigenlijke nevenschikkingen met *of* hebben altijd maar twee leden. Naargelang van het type vertonen die zinnen andere kenmerken:

1 Exclusieve disjuncties**a Het type 'Loop door of je krijgt een bekeuring' (zie 26·2·1·1/1) 1151**

Het eerste lid is altijd een bevel en het tweede een mededelende zin. Het bevel kan allerlei vormen aannemen, bijv.:

Doorlopen! Of je krijgt een bekeuring.
Eruit! Of er gebeuren andere dingen!
Handen omhoog of je bent er geweest.
Opgepast of hij rijdt je omver.
Stil, of ze horen ons!

Het tweede lid kan ook een nevenschikking zijn:

Hou op of ik bel de politie en zeg dat ik lastiggevalen word.

b De types 'Ga zitten of heb je geen tijd?' en 'Ga naar boven of hoor je niet goed?' (zie 26·2·1·1/2) 1152

Het eerste lid van deze nevenschikkingen kan zowel een mededeling zijn als een vraag, een bevel, een wens, enz. Het tweede lid is altijd een ja/nee-vraag.

Het tweede lid kan ook aansluiten op een samengestelde taaluiting. Het kan een reactie zijn op twee of meer bevelen, vragen enz. Voorbeelden:

Wil je een borrel of wil je een frisdrank? Of heb je geen dorst?
Ga naar boven en maak je bed op! Of hoor je niet goed?

2 Niet-exclusieve disjuncties (zie 26·2·1·2) 1154

Er zijn geen beperkingen op de aard van de zinnen die in dit type nevenschikking als leden fungeren (mededeling, bevel, enz.). Voorbeelden:

Hoe oud ben je? Of liever: hoe jong ben je?
Til die steen maar eens op! Of liever: probeer die steen maar eens op te tillen.
Kabouters zijn vriendelijke wezens. Of beter: de kabouters die ik ken, zijn vriendelijke wezens.

Het tweede lid kan ook een ja/nee-vraag zijn waarmee de juistheid van de formulering die voorafgaat, betwijfeld wordt:

Juffrouw, of zal ik zeggen mevrouw?

B Zinnen met achter-pv

Alleen de herformulerende disjunctie kan zinnen met achter-pv verbinden.

De bijzinnen worden altijd als zinsdelen of zinsdeelstukken gecombineerd en de kenmerken van het geheel zijn dezelfde als die van nevenschikkingen van woorden of woordgroepen. Een voorbeeld:

Zeg hem dat hij mij moet betalen, of beter, dat hij mij nog voor het einde van de week moet betalen.

26.3 Nevenschikking met *maar* (*doch*)

26 · 3 · 1

Betekeniskenmerken

Bij de oneigenlijke nevenschikkingen met *maar* (meestal kan ook *doch* gebruikt worden, dat tot de schrijftaal behoort) onderscheiden we die waarbij het ene lid een tegenstelling vormt met het andere *als taaluiting*, en die waarbij het 'tweede lid' in contrast staat tot de context en/of situatie.

26 · 3 · 1 · 1

Het ene lid vormt een tegenstelling met het andere als taaluiting

In de volgende twee voorbeelden vormen de leden van de nevenschikking met *maar* een *inhoudelijke* tegenstelling:

Vader was gisteren dronken, maar vandaag is hij weer broodnuchter.

Ik heb het je nou wel verteld, maar ik mocht het aan niemand vertellen.

In het volgende voorbeeld echter vormt het tweede een tegenstelling met het eerste *als taaluiting*:

Vader was gisteren dronken, maar ik mocht het aan niemand vertellen.

De spreker doet een mededeling en zegt vervolgens iets wat een tegenstelling vormt met het doen van die mededeling ('Ik zeg wel dat..., maar ik mocht het niet zeggen').

Iets dergelijks vinden we in de volgende zinnen, waarin de spreker zich distantieert van zijn verzoek of van zijn vraag:

Kom maar binnen, maar ik kan je niet garanderen dat hij er is.
(= 'Ik nodig je wel uit om binnen te komen, maar ...')

Hoe oud ben je? Maar misschien mag ik dat niet vragen. (= 'Ik vraag je wel hoe oud je bent, maar misschien ...')

Nevenschikkingen van dit type zijn ook omkeerbaar. Voorbeelden:

Ik mocht het aan niemand vertellen, maar vader was gisteren dronken. (= 'Ik mocht het aan niemand vertellen, maar toch zeg ik je ...')

Ik kan je niet garanderen dat hij er is, maar kom binnen. (= 'Ik kan je niet garanderen dat hij er is, maar ik nodig je toch uit ...')

Misschien mag ik dat niet vragen, maar hoe oud ben je?
(= 'Misschien mag ik dat niet vragen, maar ik vraag je toch ...')

26 · 3 · 1 · 2

Het 'tweede lid' staat in contrast tot context en/of situatie

In dit geval staat het lid dat met *maar* begint, niet in tegenstelling tot de inhoud van het direct voorafgaande, ook niet tot het direct voorafgaande als taaluiting, maar tot de gedachtengang of het thema van een ruimere voorafgaande context. De spreker wil bijv. een betoog afsluiten of een nieuw onderwerp aansnijden. Voorbeelden:

(...) Maar hier moeten we het bij laten.
Dit was het substantief, doch laten we nu het adjectief onder de loep nemen. <schrijftaal>

(...) Maar nu iets anders mevrouw, hoe is het afgelopen op het ministerie?

De spreker kan ook aanknopen bij een situatie. Is die situatie anders dan hij verwacht of dan hij vindt dat ze zou moeten zijn, dan kan hij zijn verbazing of afkeuring laten blijken in een *maar*-zin (*doch* is hier niet mogelijk), bijv.:

Maar wie we daar hebben!
Maar dat kun je toch niet zeggen!
Maar dat had je toch niet hoeven doen!

26 · 3 · 2

Vormkenmerken

De oneigenlijke nevenschikkingen met *maar* bestaan uitsluitend uit zinnen met voor-pv. In geval van contrast met context en/of situatie (zie 26·3·1·2) kunnen dat ook onvolledige zinnen zijn, bijv.:

Maar nu iets anders.
Maar die vrouw van hem hè?
Maar ja ...

Er zijn geen beperkingen op de soorten zinnen met voor-pv (mededeling, vraag, bevel, enz.) die door *maar* verbonden kunnen worden. Voorbeelden:

Vader was dronken gisteren. Maar moet ik jou dat eigenlijk wel vertellen?
Was je vader dronken gisteren? Maar dat had je me dan wel eens mogen vertellen!

26.4 Nevenschikking met *want*

26.4.1

Betekeniskenmerken

Het voegwoord *want* verbindt taalelementen waarvan het tweede het eerste verklaart. Het tweede lid van de nevenschikking noemt een oorzaak, een reden, een motief, enz. voor wat in het eerste lid wordt omschreven; het verband tussen de leden wordt daarom causaal genoemd.

We onderscheiden twee soorten nevenschikkingen met *want*, naargelang het eerste lid als *taaluiting* wordt verantwoord of wat *de zinsinhoud* betreft.

26.4.1.1

Het eerste lid wordt verantwoord als taaluiting

Als iemand een mededeling doet, een vraag stelt, een bevel geeft, enz., dan kan hij daarvoor verschillende verantwoordingen geven.

Hij kan bijvoorbeeld de zinvolheid van zijn taaluiting aanduiden en verklaren waarom hij in een bepaalde situatie iets zegt, vraagt, beveelt enz. In de zinnen volgend op *want* in de volgende nevenschikkingen wordt een dergelijke verklaring gegeven:

- (1) Feta wordt van geitemelk gemaakt. Want dat wilde je toch weten.
- (2) Waar en wanneer ben je geboren? Want ik moet dit formulier invullen.
- (3) Betaal de rekening nou. Want de dienstster wordt ongeduldig.

In deze zinnen kan het onderschikkend voegwoord *omdat*, in betekenis vergelijkbaar met *want*, het nevenschikkende niet vervangen. Dat kan echter wel als de aard van de taaluiting (mededeling, vraag, bevel, enz.) wordt geëxpliciteerd, bijv.:

- (1a) Ik zeg dat Feta van geitemelk gemaakt wordt, omdat je dat wilde weten.
- (2a) Ik vraag je waar en wanneer je geboren bent omdat ik dit formulier in moet vullen.
- (3a) Ik verzoek je de rekening te betalen omdat de dienstster ongeduldig wordt.

In *want*-nevenschikkingen wordt de taaluiting dus als zodanig gemotiveerd, zoals in bepaalde nevenschikkingen met *of* de relevantie ervan betwijfeld wordt (zie 26.2.1.1/2). Vergelijk:

1152

- (4) Wie heeft Napoleon verslagen bij Waterloo, want dat heb je al geleerd.
- (5) Wie heeft Napoleon verslagen bij Waterloo of heb je dat nog niet geleerd?

De *want*-zin kan ook aansluiten bij een dergelijke twijfelvraag met *of*. De spreker verklaart (*want*-zin) dan zijn twijfel (*of*-zin) met betrekking tot de relevantie van een bepaalde taaluiting. Voorbeeld:

- (6) Wie heeft Napoleon verslagen bij Waterloo, of heb je dat nog niet geleerd? Want ik kan me voorstellen dat jullie leraar niet erg opschiet met zo'n stelletje zwakbegaafden.

Een spreker kan ook verklaren waarom hij zich juist tot de hoorder richt en niet tot iemand anders. Voorbeelden:

- (7) Zorg voor je zusje, want jij bent de oudste.
- (8) Zijn ze thuis? Want jij kent ze zo goed.

Explicitering van de aard van de taaluiting levert dan de volgende omschrijvingen op met *omdat*:

- (7a) Ik beveel *jóu* voor je zusje te zorgen omdat jij de oudste bent.
- (8a) Ik vraag *jóu* of ze thuis zijn, omdat jij ze zo goed kent.

Een andere soort verantwoording betreft de redelijkheid van een taaluiting. Men kan een taaluiting verantwoorden door erop te wijzen dat ze rationeel verantwoord is. Voorbeelden:

- (9) Wordt Feta van geitemelk gemaakt? Want er zijn hier zo weinig koeien.
- (10) Ursula is niet thuis, want er brandt geen licht.
- (11) Schilder maar madonna's, want abstract is hier niet in trek.

Om de betekenisrelatie te verduidelijken kunnen we deze zinnen bijv. als volgt omschrijven:

- (9a) Ik kan redelijkerwijs vragen of Feta van geitemelk gemaakt wordt omdat hier zo weinig koeien zijn.
- (10a) Ursula is niet thuis; dat is een redelijke uitspraak aangezien er geen licht brandt.
- (11a) Ik raad je aan madonna's te schilderen en dat is een verstandig advies, aangezien abstract hier niet in trek is.

26 · 4 · 1 · 2

Het eerste lid wordt verantwoord wat de zinsinhoud betreft

In zinnen als de volgende heeft de causale samenhang geen betrekking op het eerste lid als taaluiting, maar op de inhoud ervan, op de situatie die erin verwoord wordt:

- (1) Chamberlain ging naar München, want hij wilde onderhandelen met de Nazi's.
- (2) Frits was boos, want ze hadden een andere begrafenisondernemer gekozen.
- (3) Ik kon niet meer fotograferen, want de lens was gebroken.

De zinnen die volgen op *want*, geven de verklaring van de situatie in de vorige zin; ze geven bijv. de beweegreden van Chamberlain om naar München te gaan, de oorzaak van de woede van Frits, of van het niet meer kunnen fotograferen.

De nevenschikkingen kunnen zonder meer worden vervangen door onderschikkingen met *omdat*:

- (1a) Chamberlain ging naar München omdat hij wilde onderhandelen met de Nazi's.
- (2a) Frits was boos omdat ze een andere begrafenisondernemer gekozen hadden.
- (3a) Ik kon niet meer fotograferen omdat de lens gebroken was.

Andere voorbeelden:

- (4) Hij blijft thuis, want hij is ziek.
- (5) Om drie uur verliet hij het gebouw, want hij had een afspraak met zijn secretaris.
- (6) De poort wordt pas om negen uur geopend, want vroeger komt er toch niemand opdagen.

26 · 4 · 2

Vormkenmerken

26 · 4 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

Slechts bij uitzondering kunnen (ten hoogste twee) woorden of groepen door *want* worden verbonden. Deze nevenschikkingen zijn niet voor iedereen aanvaardbaar. Het gaat vooral om adjectieven, bijv.:

- (1) goede want dure sigaren
- (2) Dit is minder bekend, want minder algemeen.
- (3) Hij werkt langzaam, want uiterst nauwkeurig.

In deze nevenschikkingen wordt de toekenning van een bepaalde hoedanigheid gemotiveerd op grond van een andere hoedanigheid.

Nevenschikking van zinnen

De leden van een nevenschikking met *want* zijn altijd zinnen met voor-pv. Ook deze nevenschikkingen zijn meestal tweeledig. Er zijn geen beperkingen op de soorten zinnen (mededeling, vraag, bevel, enz.) die het eerste lid vormen. Voorbeelden:

- (1) Ga naar boven, want ik wil werken.
- (2) Kom je vanmiddag een uurtje met me praten? Want ik voel me zo eenzaam.
- (3) Dat hij nog lang moge leven, want hij is een zegen voor het vaderland.

Ook onvolledige zinnen, met name elementen die de inhoud van een vorige zin weer opnemen, kunnen worden gebruikt, bijv.:

- (4) Kom je vanmiddag? Neen, want ik moet studeren.
- (5) Is hij ziek? Waarschijnlijk, want hij was niet thuis.
- (6) Gecondoleerd, want ik heb gehoord dat je kat dood is.
- (7) Hij nam afscheid. Voorbarig, want diezelfde avond zou hij weer aanbellen.

De zinnen die op *want* volgen, zijn mededelende zinnen, met als enige uitzondering retorische vragen, die eveneens als mededeling fungeren. Voorbeeld:

- (8) Hij heeft het uit liefde gedaan, want waarom zou hij het anders gedaan hebben?

26·5 Nevenschikking met *dus*

26·5·1

Betekeniskenmerken

Het voegwoord *dus* verbindt taalelementen waarvan dat wat op *dus* volgt, een gevolg noemt van hetgeen in het daaraan voorafgaande element wordt omschreven. Het verband tussen de leden van een nevenschikking met *dus* wordt daarom gevolgaanduidend of consecutief genoemd.

De betekenisverhouding tussen de leden is de omgekeerde van die bij nevenschikkingen met *want*. Heel dikwijls is een nevenschikking met *want* dan ook in een nevenschikking met *dus* te veranderen door verwisseling van de beide leden. Vergelijk:

- (1) Ik blijf maar thuis, *want* ik voel me niet lekker.
- (2) Ik voel me niet lekker, *dus* ik blijf maar thuis.

Parallel met *want* zijn er twee soorten nevenschikkingen met *dus* te onderscheiden: die waarvan het tweede lid als *taaluiting* een gevolg is van wat in het eerste lid wordt genoemd, en die waarvan het tweede lid *inhoudelijk* als een gevolg van het eerste lid te beschouwen is. Verder kan *dus*, zoals *en* (zie 26·1·1·3) en *maar* (zie 26·3·1·2), aansluiten bij context en/of situatie.

1148, 1158

Op grond van de overeenkomst met *want* wordt de nevenschikking met *dus* behandeld bij de oneigenlijke nevenschikkingen. In feite nemen de nevenschikkingen met *dus* een tussenpositie in tussen de oneigenlijke en de eigenlijke, omdat ze soms niet, soms wel samentrekking toelaten. Vergelijk:

- (3a) Hij is ziek *en* hij blijft thuis.
- (3b) Hij is ziek *en* blijft thuis.
- (4a) Hij blijft thuis *want* hij is ziek.
- (4b) Hij blijft thuis *want* is ziek. <uitgesloten>
- (5a) Hij is ziek *dus* hij blijft thuis.
- (5b) Hij is ziek *dus* blijft thuis. <uitgesloten>
- (6a) Hij is bijna het hele jaar ziek geweest *en* hij is niet geslaagd.
- (6b) Hij is bijna het hele jaar ziek geweest *en* niet geslaagd.
- (7a) Hij is niet geslaagd, *want* hij is bijna het hele jaar ziek geweest.
- (7b) Hij is niet geslaagd, *want* bijna het hele jaar ziek geweest. <uitgesloten>
- (8a) Hij is bijna het hele jaar ziek geweest, *dus* hij is niet geslaagd.
- (8b) Hij is bijna het hele jaar ziek geweest, *dus* niet geslaagd.

Opmerking — Behalve het voegwoord *dus* bestaat ook het bijwoord *dus*. Deze

woorden onderscheiden zich niet semantisch maar wel syntactisch van elkaar. Vergelijk:

- Ik voel me niet lekker, *dus* ik blijf maar thuis. (voegwoord)
- Ik voel me niet lekker, *dus* blijf ik maar thuis. (bijwoord)
- Ik voel me niet lekker, ik blijf *dus* maar thuis. (bijwoord) —

26 · 5 · 1 · 1

Het tweede lid is als taaluiting een gevolg van het eerste

Vergeleken met *want* (zie 26·5·1) is *dus* in deze functie minder gemakkelijk 1163
bruikbaar. We geven hieronder ter vergelijking dezelfde voorbeelden als in
26·4·1·1, met omkering van de leden en soms lichte aanpassingen; ook de
nummering correspondeert met die in 26·4·1·1: 1159

- (1) Je wilde toch weten waarvan Feta gemaakt wordt? Dus dat wordt van geitemelk gemaakt. <uitgesloten>
- (2) Ik moet dit formulier invullen. Dus waar en wanneer ben je geboren?
- (3) De dienstster wordt ongeduldig. Dus betaal de rekening nou.
- (4) Je hebt het al geleerd: dus wie heeft Napoleon verslagen bij Waterloo? <twijfelachtig>
- (6) Ik kan me voorstellen dat jullie leraar niet erg opschiet met zo'n stelletje zwakbegaafden, dus misschien heb je nog niet geleerd wie Napoleon verslagen heeft bij Waterloo.
- (7) Jij bent de oudste, dus zorg voor je zusje.
- (8) Jij kent ze zo goed, dus zijn ze thuis? <uitgesloten>
- (9) Er zijn hier zo weinig koeien. Dus wordt Feta van geitemelk gemaakt?
- (10) Er brandt geen licht, dus Ursula is niet thuis.
- (11) Abstract is hier niet in trek, dus schilder maar madonna's.

Opmerking — In gesproken taal zijn de mogelijkheden van *dus* in deze functie ruimer dan in geschreven taal. In gesproken taal zouden zinnen als (1) en (8) onder bepaalde omstandigheden ook wel mogelijk zijn. Hierbij moet wel aangetekend worden, dat *dus* in het taalgebruik van velen een vrijwel betekenisloos 'stopwoord' is. Een dergelijk gebruik van *dus* moet echter als in strijd met de regels worden beschouwd. —

26 · 5 · 1 · 2

Het tweede lid is inhoudelijk een gevolg van het eerste

In deze functie is *dus* mutatis mutandis even bruikbaar als *want* (zie 26·5·1). 1163
We geven hieronder ter vergelijking dezelfde voorbeelden als in 26·4·1·2, 1160
met omkering van de leden en soms lichte aanpassingen; ook de nummering
correspondeert met die in 26·4·1·2:

- (1) Chamberlain wilde onderhandelen met de Nazi's, dus hij ging naar München.

- (2) Ze hadden een andere begrafenisondernemer gekozen, dus Frits was boos.
- (3) De lens was gebroken, dus ik kon niet meer fotograferen.
- (4) Hij is ziek, dus hij blijft thuis.
- (5) Hij had een afspraak met zijn secretaris, dus om drie uur verliet hij het gebouw.
- (6) Vóór negen uur komt er toch niemand opdagen, dus vroeger wordt de poort niet geopend.

26 · 5 · 1 · 3

Het 'tweede lid' is gevolgaanduidend t.o.v. context en/of situatie

In dit geval bevat het lid dat met *dus* begint, een gevolgtrekking die niet direct aansluit bij het voorafgaande maar bij een ruimere context of bij een situatie.

Als iemand een uitvoerig en informatief verhaal verteld heeft over een bepaalde zaak, kan iemand anders tegen hem zeggen:

Dus jij weet er alles van.

Hoort iemand lawaai op zolder en treft hij daar een huisgenoot aan die dit lawaai voortbrengt, dan kan hij zeggen:

Dus jij zit hier al die herrie te maken!

Andere voorbeelden (contexten en/of situaties zijn gemakkelijk voorstelbaar):

Dus laten we er maar over ophouden.
 Dus dit is nu het Parthenon!
 Dus jij bent de oudste dochter van Theo.
 Dus zullen we morgen verder gaan?

26 · 5 · 2

Vormkenmerken

Nevenschikkingen met *dus* kunnen twee- en meerledig zijn.

26 · 5 · 2 · 1

Nevenschikking van woorden, woordgroepen of voorzetselconstituenten

Nevenschikking van woorden of groepen door *dus* is – in tegenstelling tot de situatie bij *want* (zie 26·4·2·1) – niet uitzonderlijk. Voorbeelden: 1161

Hij werkt uiterst nauwkeurig, dus langzaam.
 Dit zijn dure, dus goede, dus bij de receptiegangers zeer geliefde sigaren.
 Hij woont in de Leidsestraat, dus midden in de stad, dus niet bepaald rustig.

26 · 5 · 2 · 2

Nevenschikking van zinnen

De leden van een nevenschikking met *dus* kunnen zinnen met voor-pv en met achter-pv zijn. Voorbeelden:

Hij is bijna het hele jaar ziek geweest, dus (hij is) helaas niet geslaagd.

Ze vertelde ons dat hij bijna het hele jaar ziek geweest (was), dus (dat hij) helaas niet geslaagd was.

Er zijn geen beperkingen op de soorten zinnen met voor-pv die door *dus* verbonden kunnen worden (mededeling, vraag, bevel, enz.). Voorbeelden:

Kom je vanmiddag om half zes thuis? Dus ga je niet eerst naar het café?

We hebben bezoek vanavond. Dus kom je om half zes thuis?

We hebben bezoek vanavond. Dus kom een beetje vroeg thuis!

Ga je niet naar het café? Dus dan ben je om half zes thuis.

26.6

Nevenschikking zonder verbindingswoord

Oneigenlijke nevenschikkingen kunnen vaak zonder verbindingswoord voorkomen. De nevenschikkingen waarvoor dit niet geldt, zijn die met *en* en *of* waarvan de leden in een conditionele relatie staan (zie 26.1.1.1 en 26.2.1.1/1 en 2). Vergelijk: 1147
1151

- (1a) Kom boven en ik gooi je de trap af.
- (1b) Kom boven, ik gooi je de trap af. <uitgesloten in dezelfde betekenis>
- (2a) Loop door of je krijgt een bekeuring.
- (2b) Loop door, je krijgt een bekeuring. <uitgesloten in dezelfde betekenis>
- (3a) Feta wordt van geitemelk gemaakt, of wist je dat al?
- (3b) Feta wordt van geitemelk gemaakt, wist je dat al? <uitgesloten in dezelfde betekenis>

In andere gevallen is nevenschikking zonder verbindingswoord meestal wel mogelijk. Soms wordt de betekenisrelatie tussen de leden expliciet aangeduid door andere taalelementen, bijv. voegwoordelijke bijwoorden. Enkele voorbeelden, waarin het mogelijke maar weglaatbare voegwoord tussen haakjes staat:

- (4) Een grote man – (en) het was nog wel een kolonel – kwam de trap op gestormd.
- (5) Hier volgt een beschrijving – (of) althans een poging tot beschrijving – van de oneigenlijke nevenschikking zonder verbindingswoord.
- (6) Hij komt niet, (want) hij is immers ziek.
- (7) Ik voel me niet lekker, (dus) ik ga maar eens vroeg naar bed.
- (8) Hoe oud ben je? (Maar) dat mag ik misschien helemaal niet vragen?
- (9) Hoe oud ben je? (Want) ik moet namelijk dit formulier invullen.

27

De samentrekking

- 27·1 Inleiding – 1170
- 27·2 Samentrekking op woordniveau – 1173
 - 27·2·1 Algemene regels – 1173
 - 27·2·2 In nevenschikkingen van afleidingen – 1174
 - 27·2·3 In nevenschikkingen van samenstellingen – 1175
- 27·3 Samentrekking tussen woord- en woordgroepsniveau – 1177
- 27·4 Samentrekking op woordgroepsniveau – 1178
 - 27·4·1 Algemene regels – 1179
 - 27·4·2 In nevenschikkingen van woordgroepen – 1180
 - 27·4·2·1 Samentrekking van de kern, eventueel met voor- of nabepalingen – 1181
 - 27·4·2·2 Samentrekking van voorbepalingen, zonder de kern – 1183
 - 27·4·2·3 Samentrekking van nabepalingen, zonder de kern – 1186
 - 27·4·2·4 Combinaties – 1186
 - 27·4·3 In nevenschikkingen van voorzetselconstituenten – 1186
 - 27·4·4 In nevenschikkingen van verbale complementen – 1187
- 27·5 Samentrekking op zinsniveau – 1189
 - 27·5·1 Algemene regels – 1190
 - 27·5·2 In nevenschikkingen van hoofdzinnen – 1193
 - 27·5·2·1 Achterwaartse samentrekking – 1193
 - 27·5·2·2 Voorwaartse samentrekking – 1194
 - 27·5·2·3 Voorwaartse en achterwaartse samentrekking – 1201
 - 27·5·3 In nevenschikkingen van bijzinnen – 1202
 - 27·5·3·1 Achterwaartse samentrekking – 1202
 - 27·5·3·2 Voorwaartse samentrekking – 1202
 - 27·5·3·3 Voorwaartse en achterwaartse samentrekking – 1206

27·I Inleiding

Samentrekking is het verschijnsel dat gemeenschappelijke bestanddelen van twee of meer leden van een nevenschikking slechts één keer genoemd worden. De leden van de nevenschikking

- (1) Pim zit in de keuken en Pim leest een boek.

zijn zinnen met een identiek onderwerp, namelijk *Pim*.

Herhaling van dit identieke element kan vermeden worden door het in het tweede lid weg te laten of, anders gezegd, samen te trekken. Het resultaat van die samentrekking is dan (2):

- (2) Pim zit in de keuken en (-) leest een boek.

(Het teken '(-)' geeft aan dat op die plaats een element is samengetrokken).

De elementen die overblijven in het lid of in de leden waarvan bepaalde bestanddelen samengetrokken zijn (in (2): *leest een boek*), noemen we de *restanten*.

Samentrekking is een stilistisch procédé dat op taalspaarzaamheid berust, maar het effect ervan is niet tot beknoptheid beperkt. Men vermijdt inderdaad de vaak storende herhaling van identieke elementen, maar ook worden de restanten en de parallele delen in de andere leden duidelijker t.o.v. elkaar afgetekend, waarbij contrastintonatie zich vaak opdringt. Een ander effect van weglating van een gemeenschappelijk deel is dat de nevenschikking een sterkere eenheid wordt. Vandaar dat samentrekking niet geoorloofd is als een dergelijke eenheid niet in overeenstemming is met de oorspronkelijke betekenisstructuur. Zo heeft zin (3):

- (3) Vader zal zeggen dat Bert de rozen moet snoeien of dat Bert de tulpen moet planten.

een andere structuur en betekenis dan (4):

- (4) Vader zal zeggen dat Bert de rozen moet snoeien of de tulpen moet planten.

Volgens zin (3) zal vader ofwel zeggen dat Bert de rozen moet snoeien ofwel zal hij zeggen dat Bert de tulpen moet planten. In zin (3) is de rompzin samengetrokken. De volledige vorm is:

- (3a) Vader zal zeggen dat... of vader zal zeggen dat...

Een dergelijke interpretatie is onmogelijk voor (4), waarin de nevenschikking een hechte betekenseenheid is. Volgens zin (4) zal vader zeggen wat in de hele *dat*-zin is uitgedrukt: Bert moet de rozen snoeien of de tulpen planten. Hier zijn de woorden *Bert moet* samengetrokken. Deze samentrekking is onmogelijk in zin (3).

We onderscheiden *drie niveaus* van samentrekking naar gelang van de aard van de leden.

We spreken van *samentrekking op woordniveau* als de volledige leden woorden zijn en de samengetrokken elementen bijgevolg woorddelen. Een voorbeeld is:

(5) op- en aanmerkingen

met als volledige vorm:

(5a) opmerkingen en aanmerkingen

Deze samentrekkingen worden besproken in 27·2.

1173

Zijn de volledige leden woordgroepen of andere combinaties van woorden en worden bestanddelen daarvan samengetrokken (bijv. kern of bepalingen), dan spreken we van *samentrekking op woordgroepsniveau*. De volgende nevenschikte substantiefgroepen bijv. hebben een identiek kernwoord:

(6) de witte jassen en de zwarte jassen

dat dan ook samengetrokken kan worden:

(6a) de witte (–) en de zwarte jassen

Samentrekking op woordgroepsniveau wordt in 27·4 behandeld. Vooral in geschreven taal kan men samentrekkingen vinden *tussen woord- en woordgroepsniveau*. Het ene lid is dan een woord en het andere een woordgroep. Vergelijk:

1178

(7) handelsondernemingen en industriële ondernemingen

(7a) handels- en industriële ondernemingen

Meer voorbeelden daarvan vindt men in 27·3.

1177

Er is ten slotte ook nog *samentrekking op zinsniveau*. De leden zijn dan zinnen (hoofd- of bijzinnen), de samengetrokken elementen zinsdelen of stukken daarvan. Zin (2) is daarvan een voorbeeld. De samentrekking op zinsniveau komt in 27·5 aan de orde.

1189

Naast een niveauverschil is er ook een verschil in ‘richting’, een verschil tussen *voorwaartse en achterwaartse samentrekking*. Als het gemeenschappelijke deel behouden wordt in het eerste lid van de nevenschikking en in de daarop volgende leden wordt samengetrokken, hebben we te maken met voorwaartse samentrekking. Voorbeelden:

- (8) zowel *door* afleiding als (-) samenstelling
- (9) De boeken van Janko *liggen* op het aanrecht, die van Pieter (-) op het bed en die van Marijke (-) op de grond.

Achterwaartse samentrekking vinden we in de volgende gevallen, waarin de gemeenschappelijke delen behouden blijven in het laatste lid en samengetrokken worden in de voorafgaande leden:

- (10) de zwarte (-), de gele (-) en de rode *jassen*
- (11) Jan lag (-) en Piet zat *op de bank*.

Voorwaartse en achterwaartse samentrekking kunnen ook tegelijk optreden:

- (12a) met kleine (-) en met grote raketten (achterwaarts)
- (12b) met kleine raketten en (-) grote raketten (voorwaarts)
- (12c) met kleine (-) en (-) grote raketten (achter- en voorwaarts)

We wijzen er ten slotte op dat we alleen van samentrekking spreken als bij vervollediging geen betekenisverschil optreedt. Zo kan bijv. een lid van een collectieve nevenschikking (zie 24.4.1) nooit beschouwd worden als een restant van een woord, woordgroep, combinatie van woorden of zin waarvan bestanddelen zijn samengetrokken: 1088

- het Land van Maas en Waal
- ≠ het Land van Maas en het land van Waal
- scheiding van tafel en bed
- ≠ scheiding van tafel en scheiding van bed

27·2

Samentrekking op woordniveau

27·2·1

Algemene regels

- 1 De gemeenschappelijke delen moeten identiek zijn naar vorm en betekenis. Zo is verschil in vorm er de oorzaak van dat de combinatie

(1a) in- en uitverkocht <uitgesloten>

onmogelijk is. De volledige vorm is immers:

(1b) *ingekocht* en *uitverkocht*

Evenmin is in normaal taalgebruik mogelijk:

(2a) Mijn zoontje heeft *een auto- en een brievenbus* getekend. <uitgesloten>

omdat het woorddeel *-bus* in beide leden niet dezelfde betekenis heeft, wat bijv. wel het geval is in:

(2b) Er staan hier een *koffie- en een theebus*.

- 2 Alleen woorddelen die onmiddellijk voorafgaan aan of volgen op het voegwoord of het tweede (derde enz.) element van een reeksvormer, kunnen samengetrokken worden. Bij achterwaartse samentrekking moet het gemeenschappelijke element bijgevolg de rechtergrens uitmaken van het woord dat als eerste lid fungeert en wil voorwaartse samentrekking mogelijk zijn, dan moet het samen te trekken woorddeel de linkergrens uitmaken.

Stellen we de leden voor door middel van lettercombinaties en het verbindingswoord door het symbool &, dan kunnen we de twee mogelijkheden als volgt weergeven:

- achterwaartse samentrekking: *ab & cb* wordt *a- & cb*, bijvoorbeeld: *lees- of rookzalen*;
- voorwaartse samentrekking: *ab & ac* wordt *ab & -c*, bijvoorbeeld: *nevenactiviteiten en -inkomsten*.

- 3 Voor samentrekking op woordniveau moeten de componenten *a*, *b* en *c* in de structuren van hierboven bij voorkeur een zelfstandige betekenis hebben. Samentrekking is dan ook moeilijk en veelal uitgesloten wanneer voor- of achtervoegsels in het geding zijn. Combinaties als de onderstaande komen hoogstens voor als de spreker om verduidelijking vraagt of wil corrigeren:

- (3) Zei je boom- of bloempje?
- (4) geen lek- maar slijtage

Samentrekking van willekeurige lettergrepen of foneemgroepen is altijd uitgesloten, hoewel men er toch soms gebruik van maakt om een komisch effect te bereiken:

- (5) musi- en mondkus, bal- en vondelingen, pneu- en harmonie <uitgesloten>

4 De mogelijkheden voor voorwaartse samentrekking zijn beperkt. Toepassing van dit procédé leidt nogal vlug tot buitenissigheid. Voorbeelden:

- (6) geslachtsonderscheiding en -regels
- (7) golfgruggen en -dalen
- (8) volkstaal of -talen
- (9) verbindingslijnen en -punten
- (10) waarvoor of -tussen

5 Het natuurlijke accentpatroon van de woorden moet zo goed mogelijk bewaard blijven. Bij samentrekking op woordniveau worden de niet-gemeenschappelijke delen namelijk sterk beklemtoond en wanneer die delen niet of moeilijk beklemtoond kunnen worden, dan resulteert de samentrekking in een onmogelijke of in elk geval geforceerde constructie. De gemeenschappelijke delen in een nevenschikking als *gebruik of misbruik* worden dan ook bij voorkeur niet samengetrokken.

6 Het restant vereist altijd een parallel element. Een constructie als *brom- en fietsen* is uitgesloten aangezien het restant *brom* in het tweede lid geen (samengetrokken) parallel heeft. De volledige vorm is immers *bromfietsen en fietsen*. Geschematiseerd wordt dat *ab & b*, terwijl voor samentrekking de structuur *ab & cb* of *ab & ac* vereist is (zie 2).

7 In de geschreven taal duidt men de plaats van het samengetrokken woorddeel aan door een koppelteken (zie de voorbeelden hierboven).

27 · 2 · 2

In nevenschikkingen van afleidingen

Zoals uit de regels 3 en 5 van 27·2·1 voortvloeit, is samentrekking op woordniveau moeilijk als de leden van de nevenschikking afleidingen zijn. Toch is deze samentrekking soms wel mogelijk. Vaste regels zijn hier niet te geven. We signaleren hier enkele achtervoegsels die – zij het niet altijd even gemakkelijk – samentrekking toelaten:

- achtig*: bijv. room- of geleiachtig
- baar*: bijv. hoor- en leesbaar
- heid*: bijv. lui- en domheid
- ling*: bijv. drie- of vierlingen
- schap*: bijv. vriend- of vijandschap
- waarts*: bijv. zowel noord- als zuidwaarts
- zaam*: bijv. waak- en werkzaam.

Wanneer de leden afleidingen zijn van samenstellingen, dan hebben ze dezelfde samentrekkingsmogelijkheden als die samenstellingen. Vergelijk:

binnen- en buitenland
binnen- en buitenlands

27 · 2 · 3

In nevenschikkingen van samenstellingen

Met inachtneming van de in 27·2·1 geformuleerde regels, zijn er weinig beperkingen op achterwaartse samentrekkingen van componenten van samenstellingen. 1173

- De leden zijn substantieven.

Voorbeelden:

denne- en sparrebomen; land- en zeemacht; glas- zowel als ijzerwerk; drie- of vierhoek; hetzij boven- hetzij ondermeester; slaap- en studeervertrekken; in- en uitvoer; schrijf-, kerk- en schooltaal; koffie- en theesurrogaten; zang-, blij- en treurspelen

Een uitzondering vormen de eigennamen. Samentrekkingen in eigennamen komen bijna uitsluitend voor als het aardrijkskundige namen zijn en als de restanten geografische posities noemen zoals *noord, zuid, midden* enz., *over* en *neder, hoog* en *laag, boven* en *beneden* enz.

Voorbeelden:

Over- en Nederasselt, Noord- en Zuid-Jemen, West- en Midden-Duitsland, Oost- en West-Vlaanderen

Verder kunnen we nog de combinatie *zon- en feestdagen* vermelden. Nevenschikking in namen van dagen (bijv. *zon- en maandagen*) komt echter niet voor.

- De leden zijn adjectieven.

Voorbeelden:

vuur- en vormvast, lucht- of watergekoeld, tijd- en geldrovend, praat- en lachlustig, donker- of lichtblauw, bij- en verziend, in- en uitwendig, sociaal- en literair-historisch

Ook hier geldt de beperking dat componenten van (oorspronkelijke) eigennamen moeilijk samengetrokken kunnen worden. Wel mogelijk is samentrekking in adjectieven die afgeleid zijn van de hierboven genoemde aardrijkskundige namen, bijv. *Oost- en Westvlaams*.

- De leden zijn telwoorden.

Voorbeelden:

(er waren er) acht- of negentien
acht- of negenhonderd na Christus
de zes- of zevenentwintigste patiënt

(er zijn zalen voor) twee- en zeshonderd personen
(in) vijf- en zesenzeventig (hebben we mooie zomers gehad)

- De leden zijn werkwoorden.

De tweede component (het eigenlijke werkwoord) van scheidbaar samengestelde werkwoorden is samentrekbaar, die van niet-scheidbaar samengestelde in het algemeen niet. Voorbeelden:

aan- en afraden, mee- of tegenwerken, voor- of achterlopen, zowel vooruit- als achteruitkijken, ofwel los- ofwel vastmaken, noch in- noch uitademen

Slechts in een enkel geval is samentrekking bij niet-scheidbaar samengestelde werkwoorden mogelijk, bijv. *anti- en postdateren*.

27·3

Samentrekking tussen woord- en woordgroepsniveau

Als het ene lid van een nevenschikking een woord is en het andere een woordgroep, dan is in sommige gevallen achterwaartse samentrekking mogelijk. Deze vorm van samentrekking is niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar.

Enerzijds komt er samentrekking voor van de laatste component van een samenstelling, als die identiek is met de kern van de woordgroep die het tweede lid van een nevenschikking uitmaakt. In de geschreven taal komen constructies zoals de onderstaande wel voor; door een koppelteken wordt dan aangegeven dat een woorddeel is samengetrokken:

bastaard- en vreemde woorden
ijs- en bruine beren
de Oost- en Middellandse Zee
handels- en industriële ondernemingen

Anderzijds zijn er nevenschikkingen waarin de kern van de woordgroep samengetrokken is. Hier wordt geen koppelteken gebruikt:

sensitivistische (-) en gedachtenpoëzie
zowel provinciale (-) als gemeentepolitiek
noch geïmpregneerde (-) noch gummimaterialen

Samentrekkingen tussen woord- en woordgroepsniveau moeten in ieder geval voldoen aan de regels die geformuleerd zijn in 27·2 (samentrekking op woordniveau) en 27·4 (samentrekking op woordgroepsniveau). 1173
1178

27·4

Samentrekking op woordgroepsniveau

In de volgende subparagrafen worden samentrekkingen besproken van bestanddelen van woordgroepen, voorzetselconstituenten en verbale complementen. In dit verband dient vermeld te worden, dat we in dit boek niet van samentrekking spreken wanneer adjectieven, voornaamwoorden of telwoorden zelfstandig (met binnen- of buitentekstelijke verwijzing; zie 6·3·1·2) worden gebruikt. In de nevenschikkingen

315

de goedkope sigaren en de dure
enkele mensen uit Brussel en enkele uit Amsterdam

zou men de kernwoorden *sigaren* en *mensen* als samengetrokken kunnen beschouwen in de groepen die als tweede lid fungeren. We doen dit echter niet, omdat woorden als *dure* en *enkele* onder alle omstandigheden gebruikt kunnen worden zonder kernwoord, als dat al voorkomt in de *voorafgaande* context of uit de situatie afgeleid kan worden. Voorbeelden:

- situatie (iemand staat voor enkele kisten met appels en zegt):

Die daar wil ik niet. (= ‘die appels daar’)

De rode zien er niet zo fris uit. (= ‘de rode appels’)

- context:

A Ik heb een Duitse wagen gekocht.

B *Een Duitse?* Ik dacht dat het *een Japanse* zou worden.

In dezelfde zin:

Ik geef de voorkeur aan kleine appeltjes, hoewel *grote* ook niet te versmaden zijn.

Opvallend is verder dat het zelfstandig gebruik van adjectieven, voornaamwoorden en telwoorden ook mogelijk is in oneigenlijke nevenschikkingen, die geen samentrekking toelaten, zoals bijv. die met *want*:

Ik heb witte druiven gekocht, want blauwe lust hij niet.

We spreken wel van samentrekking als de kern genoemd wordt na een of meer voorbepalingen die zonder kern lid van een nevenschikking zijn, bijv. *de witte en de blauwe druiven*. In dit geval komt het kernwoord niet voor in de *voorafgaande* context. Het woord *witte* in het voorbeeld wordt pas interpreteerbaar door het uitspreken van het kernwoord *druiven*.

27 · 4 · 1

Algemene regels

- 1 De gemeenschappelijke delen moeten identiek zijn, naar vorm en betekenis. Het vormverschil van de gecursiveerde woorden in de volgende nevenschikkingen bijv. verhindert samentrekking:

de dom van Keulen, het grootste *monument* en een van de bekendste
gotische *monumenten*...

de kerk en *het* raadhuis van ons dorp

een *dergelijk* elan en een *dergelijke* slagvaardigheid

- 2 Samentrekking is mogelijk in nevenschikkingen met een voegwoord of een reeksvormer en in nevenschikkingen zonder verbindingswoord. Wel is er de beperking dat voorwaartse samentrekking van voorbepalingen of (in voorzetselconstituenten) van voorzetsels vooral gebruikelijk is in nevenschikkingen met *en* en *of*. De gemeenschappelijke delen worden dus niet samenge trokken in het tweede lid van de combinaties:

dat zoutvat noch *dat* pepervat

ofwel *gele* dassen ofwel *gele* jasjes

(dit getuigt) *én van* naïviteit *én van* slordig denken

of *betrekkelijk* gemakkelijk of *betrekkelijk* eenvoudig

noch *belangrijke* koningen noch *belangrijke* graven

zowel *erg* blauwe als *erg* groene bloesjes

Daarentegen zijn wel mogelijk:

dat zoutvat of (-) pepervat

gele dassen of (-) jasjes

(dit getuigt) van naïviteit en (-) slordig denken

betrekkelijk gemakkelijk of (-) eenvoudig

belangrijke koningen en (-) graven

erg blauwe en (-) groene bloesjes

Voorbepalingen in voorzetsel- en voegwoordgroepen (zie de hoofdstukken 18 en 19) kunnen wel samengetrokken worden. Voorbeelden:

767, 771

ofwel *drie gulden* boven de prijs van gisteren ofwel (-) boven de
adviesprijs

niet *twee uur* nadat hij binnenkwam, maar (-) nadat hij wegging

Een andere beperking betreft het gebruik van de reeksvormers. Ze kunnen fungeren in nevenschikkingen met samengetrokken elementen, maar het eerste element van de reeksvormer mag de groep in het algemeen niet doorbreken. Het kan echter wel achter de kern geplaatst worden als de kern en de voorbepalingen in het tweede lid worden samengetrokken. Zie hiervoor 24·2·3/4c.

1076

- 3 De gemeenschappelijke delen moeten onmiddellijk voorafgaan aan of vol-

gen op het voegwoord of het tweede (derde enz.) element van de reeksvormer. Vergelijk:

zowel in de astronomische betekenis als in de religieuze betekenis
zowel in de astronomische (-) als in de religieuze betekenis

maar:

zowel het astronomische verschijnsel als het (-) begrip <uitgesloten>
voor de huiskamer of voor de keuken
voor de huiskamer of (-) de keuken
voor de huiskamer of (-) (-) keuken

maar:

voor de huiskamer of voor (-) keuken <uitgesloten>

- 4 Op de aard van de samengetrokken delen zijn weinig beperkingen. In nevenschikkingen van groepen kan ook een deel van een samenstelling of afleiding weggelaten worden. Voorbeelden:

de uien- of de knoflooklucht
in dag- en in weekbladen
zowel zijn vit- als zijn drankzucht

- Voor dergelijke samentrekkingen gelden uiteraard de regels van 27·2. 1173
5 Hoe groter de afstand tussen de gemeenschappelijke delen is, hoe moeilijker een van die delen samengetrokken kan worden. Vergelijk:

de nieuwe (-) en de oude *reeks*
de nieuwe (-) en de vorig jaar door een Duitse firma niet zonder moeilijkheden uitgegeven *reeks* <twijfelachtig>

Vrijwel uitgesloten is samentrekking als één van de leden achter de tweede pool geplaatst wordt. Vergelijk:

We zijn naar de Dom en naar de Drievuldigheidskerk geweest.
We zijn naar de Dom en (-) de Drievuldigheidskerk geweest.
We zijn naar de Dom geweest en naar de Drievuldigheidskerk.
We zijn naar de Dom geweest en (-) de Drievuldigheidskerk.
<twijfelachtig>

27·4·2

In nevenschikkingen van woordgroepen

Alle woordgroepen komen in aanmerking voor samentrekking. Voorbeelden:

• substantiefgroepen:

zowel de uitvoerende (-) als de wetgevende macht
whisky met sodawater en (-) met gewoon water

• adjectiefgroepen:

betrekkelijk gemakkelijk en (-) eenvoudig
groot (-) noch sterk genoeg
zowel leuk om te krijgen als (-) om te geven
niet groot van gestalte maar (-) van persoonlijkheid

• telwoordgroepen:

een goeie (-) of een kleine twintig deelnemers
of te veel (-) of te weinig om op te noemen

• voegwoordgroepen:

twee uur nadat (hij begonnen was) of (-) nadat (hij binnengekomen was)
niet het hele jaar (-) maar de maand nadat (hij zijn neus gebroken had)

• voorzetselgroepen:

ofwel drie meter (-) ofwel drie centimeter achter (de bank)
drie gulden boven (de prijs van gisteren) of (-) boven (de adviesprijs)

• voornaamwoordgroepen:

om het even wie of (-) wat

Over samentrekking in *substantiefgroepen* valt het volgende te vermelden.

27 · 4 · 2 · 1

Samentrekking van de kern, eventueel met voor- of nabepalingen

Aangezien het eerste van de gemeenschappelijke delen onmiddellijk vóór het voegwoord of het tweede element van een reeksvormer moet staan, impliceert *achterwaartse* samentrekking dat de voorbepalingen behouden blijven. Voorbeelden:

de uitvoerende (-) en de rechterlijke macht
zowel de derde Amerikaanse (-) als de vierde Russische ruimtevlucht
of analytische (-) of empirische proposities
drie (-) ofwel vier barakken

Nabepalingen moeten bij samentrekking van de kern daarmee samengetrokken worden:

de gemakkelijke (-) of de moeilijke toegang tot de vallei
de hoge (-) en de lage kerktoren op dit schilderij

Zijn er naast de kern ook nog identieke voorbepalingen, dan worden die ook samengetrokken:

de derde (-) of de vierde grote stad

Samentrekking in een nevenschikking van substantiefgroepen zonder verbindingswoord is alleen mogelijk als een min of meer lange reeks wordt aangeduid. Vergelijk:

houten (-), ijzeren kistjes <uitgesloten>
houten (-) en ijzeren kistjes

Maar:

Houten (-), ijzeren (-), zilveren (-), gouden kistjes, je kon zo gek niet prakkizeren of ze hadden het.

Opmerking— Combinaties als *lange, dunne* in:

een lange, dunne man

zijn altijd collectieve nevenschikkingen: ze specificeren samen de door het substantief genoemde zelfstandigheid. Hier is dus geen sprake van samentrekking.—

Voorwaartse samentrekking vindt plaats wanneer twee nevenschikte substantiefgroepen een identieke kern hebben, en eventueel identieke voorbepalingen, terwijl de nabepalingen verschillen:

niet het paleis van de koning maar (-) van de koningin
zowel de internationale bijeenkomst in mei als (-) in augustus
het traject Brussel-Amsterdam of (-) Parijs-Lyon

In aaneenschakelingen met *en* is voorwaartse samentrekking van het kernwoord echter onmogelijk als niet dezelfde zelfstandigheden worden aangeduid. Vergelijk:

Het is tegelijk een verhaal over spoken en een verhaal over draken.
Het is tegelijk een verhaal over spoken en (-) over draken.
Het schip dat aangevaren was en het schip dat niet aangevaren was.
Het schip dat aangevaren was en (-) dat niet aangevaren was.
<uitgesloten>

Het laatste voorbeeld is onmogelijk omdat aaneenschakelingen van nabepalingen altijd collectieve nevenschikkingen zijn. Vergelijk het verschil tussen:

het huis van Ad en het huis van Mina (= twee huizen; eventueel één)

en:

het huis van Ad en (van) Mina (= één huis)

Wil men in aaneenschakelingen van substantiefgroepen met identieke kern (en voorbepalingen) en met verschillende nabepalingen toch herhaling vermijden, dan kan men dit onder meer doen d.m.v. verwijzende woorden. Voorbeelden:

de week na Pasen en *die* na Kerstmis
het huis van Ad en *dat* van Mina
een jongen met wit haar en *een* met zwart haar

Is het onmogelijk het kernwoord van het eerste lid d.m.v. verwijzende woorden aan te duiden, dan kan men de constructie 'meervoudig substantief + nabepaling *en* nabepaling' gebruiken. Voorbeelden:

het dagblad 'De Telegraaf' en het dagblad 'de Volkskrant'
de dagbladen 'De Telegraaf' en 'de Volkskrant'
de trajecten Parijs-Lyon en Amsterdam-Roosendaal
de woorden vrijheid en broederlijkheid

Deze constructie wordt ook wel gebruikt in gevallen waarin verwijzing wel mogelijk is, maar kan dan dubbelzinnigheid tot gevolg hebben. Zo kan:

de *bijeenkomsten* in mei en augustus

bedoeld zijn als:

de *bijeenkomst* in mei en de bijeenkomst / die in augustus

en als:

de *bijeenkomsten* in mei en de bijeenkomsten / die in augustus

27 · 4 · 2 · 2

Samentrekking van voorbepalingen, zonder de kern

Als substantiefgroepen in nevenschikkingen met *en* en *of* (vgl. 27·4·1/2) één of meer gemeenschappelijke voorbepalingen hebben, dan kunnen die in het tweede (derde enz.) lid samengetrokken worden. Voorbeelden:

groene broeken en (-) bloesjes
één professionele danser of (-) danseres
enkele belangrijke koningen en (-) graven
die arbeiders en (-) boeren

De voorbepalingen kunnen ook op hun beurt uit meer dan één woord bestaan:

de *erg grote* bomen en (-) struiken
de *broodjes etende* kinderen en (-) vrouwen
de *aan haar gezonden* brieven en (-) pakjes

In een groep van de structuur 'voorbepaling + substantief *en/of* substantief' is de voorbepaling niet altijd samengetrokken. Zo kan men met de groep *grote denkers en dichters* bedoelen: 'grote denkers enerzijds en grote dichters anderzijds', maar ook: 'grote denkers enerzijds en dichters anderzijds'. Om deze dubbelzinnigheid te vermijden kan men, als de groep in de laatste betekenis (zonder samentrekking) gebruikt wordt, de leden van plaats verwisselen: *dichters en grote denkers*.

Als die dubbelzinnigheid er om logische redenen niet is, bijv. in

natte sneeuw en motregen
geïllustreerde boeken en schilderijen

is een dergelijke omkering uiteraard niet noodzakelijk, al wordt ze om stilistische redenen soms toch toegepast.

Van twee categorieën voorbepalingen moeten beperkingen op de samen-trekkingsmogelijkheden gesignaleerd worden.

- a Bepaalde hoofdtelwoorden kunnen niet samengetrokken worden in aanschakelingen: *veertien dansers en danseressen* is niet gelijk aan *veertien dansers en veertien danseressen*, maar betekent '(een gezelschap van) veertien personen, bestaande uit dansers en danseressen'.

In groepen als de eerstgenoemde fungeert het telwoord altijd als voorbepaling bij de (collectieve) nevenschikking van de substantieven. Vandaar dat de groep *één danser en danseres* uitgesloten is: 'één persoon, bestaande uit een danser en een danseres' is onmogelijk.

Om dezelfde reden is *twee dansers en danseressen* uitgesloten (afgezien van de lezing 'twee dansers en een onbepaald aantal danseressen'): een gezelschap van twee personen kan niet uit dansers en danseressen bestaan. Ditzelfde geldt voor *drie dansers en danseressen*. De groep *twee danser en danseres* is eveneens uitgesloten, omdat de bepaalde hoofdtelwoorden boven *één* – afgezien van enkele uitzonderingen – altijd met een meervoudig substantief verbonden worden (zie 5.2.2).

291

Bij nevenschikkingen van substantieven die personen of zaken aanduiden die meestal in combinatie voorkomen, noemt het telwoord in het algemeen het aantal van de aanwezige combinaties: *zes jasjes en broeken* is dus wel gelijk aan *zes jasjes en zes broeken*, omdat het betekent 'zes combinaties bestaande uit een jasje en een broek'.

Andere voorbeelden van de beide genoemde mogelijkheden:

Aan het oecumenisch gesprek namen twintig pastoors en dominees deel. (= twintig personen)
In deze kast staan 300 jaarboeken, congresverslagen en verzamelbundels. (= 300 boekdelen)
Ik heb vandaag wel dertig kopjes en schoteltjes afgewassen. (= 60 voorwerpen)
In het televisieprogramma *Zo vader-zo zoon* treden per keer drie vaders en zoons op. (= zes personen)

b Bij samentrekking van lidwoorden en voornaamwoorden moet men er rekening mee houden:

- dat de substantieven of substantiefgroepen geen categoriale betekenis mogen hebben, behalve in nevenschikkingen met het verklarende *of* (zie 25·4·1). Voorbeelden:

1111

De kat en de hond zijn zoogdieren.
De kat en (-) hond zijn zoogdieren. <uitgesloten>
Een arbeider en een boer hebben het moeilijk vandaag.
Een arbeider en (-) boer hebben het moeilijk vandaag. <uitgesloten>
De zebra of Kaapse ezel leeft in Afrika.

- dat samentrekking van lidwoorden en voornaamwoorden normaal is als de nevenschikte substantieven dezelfde persoon of zaak aanduiden, bijv.:

Maurice, de collega en (-) vriend van mijn vader, kwam ook feliciteren.
Dit toonbeeld van slechte smaak en (-) gedenkteken van een decadente periode verdient geen kostbare restauratie.

- dat samentrekking van lidwoorden gemakkelijker is als de substantieven semantische samenhang vertonen (die ook op een tegenstelling kan berusten) en moeilijk of onmogelijk als dit niet het geval is; verder is deze samentrekking gemakkelijker in het meervoud dan in het enkelvoud. Vergelijk:

De collega's en (-) vrienden van mijn vader kwamen ook feliciteren.
De pastoor en (-) kapelaan kwamen ook feliciteren. <twijfelachtig>
De dominee en (-) notaris kwamen ook feliciteren. <uitgesloten>
We hebben de musea en (-) kerken bezocht.
We hebben de villawijken en (-) arbeidersbuurten bekeken.
We hebben de kerken en (-) arbeiderswoningen bekeken. <twijfelachtig>
We hebben het Rijksmuseum en (-) Stedelijk Museum bezocht. <twijfelachtig>
We hebben het Rijksmuseum en (-) Centraal Station bekeken. <uitgesloten>

Opmerking— In 27·4·1/1 is erop gewezen dat de gemeenschappelijke delen 1179 dezelfde vorm moeten hebben. Om het lidwoord of voornaamwoord samen te kunnen trekken, moeten de substantieven bijgevolg hetzelfde genus hebben, als ze tenminste bepaald en enkelvoudig zijn. Vergelijk:

die arbeiders en (-) boeren, de waarheid en (-) gerechtigheid, dat gehuil en (-) getier, een werkvrouw en (-) huismoeder uit Rome

maar *niet*:

dat zout en (-) peper, het gezag en (-) orde, de mavo of (-) lyceum
<uitgesloten> —

27·4·2·3

Samentrekking van nabepalingen, zonder de kern

Herhaling van gemeenschappelijke nabepalingen in nevengeschikte substantiefgroepen kan worden vermeden door achterwaartse samentrekking, zoals uit de volgende voorbeelden mag blijken:

zowel de koekjes (-) als de snoepjes van Annie
óf het woord (-) óf het begrip vrijheid
een glas (-) ofwel een vat met wijn
niet de wedstrijd (-) maar dat feest van verleden week
én de eigenaar (-) én de directeur van die fabriek
hetzij een huis (-) hetzij een zwembad als het zijne

27·4·2·4

Combinaties

Voorwaartse en achterwaartse samentrekking kunnen gecombineerd voorkomen, als de regels die in de voorafgaande paragrafen zijn geformuleerd, gerespecteerd worden, bijv.

een erg groot glas (-) of (-) vat met wijn
de cultuur der Griekse (-) en (-) Romeinse oudheid

27·4·3

In nevenschikkingen van voorzetselconstituenten

Achterwaartse samentrekking in voorzetselconstituenten verschilt alleen hierin van achterwaartse samentrekking in substantiefgroepen, dat ook de *hele* groep die op het voorzetsel volgt, samengetrokken kan worden (vgl. 27·4·2·3). Voorbeelden:

voor de grote (-) en door de kleine mensen
zowel met de auto (-) als met het vliegtuig van de directeur
naar (-) en op de berg
ofwel met (-) ofwel zonder absolute scheiding

Hierbij valt te vermelden dat de voorzetselconstituenten nabepalingen kunnen zijn in nevenschikte substantiefgroepen waarvan kern en voorbepalingen niet zijn samengetrokken, en dat ook dan de mogelijkheid tot samentrekking binnen de voorzetselconstituent behouden blijft:

zowel de hoop op (-) als het geloof in een betere toekomst
deviezen voor (-) en overboekingen naar alle landen
de hoop op een betere (-), maar de vrees voor een slechtere toekomst

Bij *voorwaartse* samentrekking zijn de mogelijkheden binnen de substantiefgroepen dezelfde als die omschreven in 27·4·2, zij het dat het voorzetsel 1180 samengetrokken moet zijn, wil men ook andere elementen in het tweede (derde enz.) lid kunnen samentrekken. Vergelijk:

(Dit wijst) op onderlinge waardering en op onderlinge vriendschap.
(Dit wijst) op onderlinge waardering en (-) onderlinge vriendschap.
(Dit wijst) op onderlinge waardering en (-) (-) vriendschap.
(Dit wijst) op onderlinge waardering en op vriendschap. (geen samentrekking van *onderlinge*)

Een voorbeeld waarin voorwaartse en achterwaartse samentrekking gecombineerd voorkomen, is:

op het economische (-) en (-) het humanitaire gebied

27·4·4

In nevenschikkingen van verbale complementen

De regels van 27·4·1 gelden ook voor nevenschikkingen waarvan de leden 1179 verbale complementen zijn bij een persoonsvorm van een groepsvormend werkwoord. De leden kunnen dan namelijk gemeenschappelijke werkwoorden bevatten, bijv.:

(Hij zal morgen) *willen* dansen en *willen* drinken.
(Hij zal morgen) willen *dansen* of moeten *dansen*.
(Ze moet dus) gestolen *hebben* of gelogen *hebben*.

Die gemeenschappelijke delen worden bij voorkeur samengetrokken:

(Hij zal morgen) willen dansen en (-) drinken.
(Hij zal morgen) willen (-) of moeten dansen.
(Ze moet dus) gestolen (-) of gelogen hebben.

Het aantal samengetrokken werkwoorden is niet tot één beperkt, bijv.:

Hij zal morgen zowel willen gaan dansen als (-) drinken.

Het eerste element van een reeksvormer wordt nooit in het verbaal comple-

ment geplaatst; het staat namelijk altijd vóór of achter de 2e pool: zie

24·2·3/4c.

1076

Samentrekking van de persoonsvorm wordt behandeld in 27·5.

1189

27·5

Samentrekking op zinsniveau

We spreken van samentrekking op zinsniveau als de leden van een nevenschikking waarvan bestanddelen zijn samengetrokken, zinnen zijn. Een voorbeeld is:

Judith kreeg een pop en Jacob (–) een boek.

waarin de voor-pv in de tweede zin is samengetrokken.

Als er meer dan een zinsdeel wordt samengetrokken, kan het gebeuren dat twee gelijksoortige woordgroepen naast elkaar komen te staan:

Jan heeft groene jassen en Jan heeft groene laarzen.
Jan heeft groene jassen en groene laarzen.

De laatste zin kan dus beschouwd worden als het produkt van samentrekking op zinsniveau, maar hij kan ook geïnterpreteerd worden als een zin met een lijdend voorwerp dat uit een nevenschikking van woordgroepen bestaat. Welke interpretatie men ook verkiest, het is in beide gevallen mogelijk een gemeenschappelijk element in de woordgroepen samen te trekken:

Jan heeft groene jassen en (–) laarzen.

Voor dergelijke samentrekkingen gelden de regels van 27·4; ze worden 1178 hieronder niet meer besproken.

In de volgende subparagrafen zal ook niet gesproken worden over de volgende soorten weglatingen, die behalve in nevenschikkingen ook in andere omgevingen mogelijk zijn en waarop de regels van de samentrekking niet van toepassing zijn:

- a Weglating van de kern na een adjectief, voornaamwoord of telwoord dat zelfstandig gebruikt wordt (zie de inleiding van 27·4). 1178
- b Weglating van een werkwoordelijke aanvulling na de hulpwerkwoorden van modaliteit in oneigenlijk modaal gebruik (zie 8·6·3·5/11B) en de zich 558 daarbij aansluitende werkwoorden (*be*)horen en *durven* (resp. 8·6·3·6 en 560 8·6·3·7). Voorbeeld: 561

- A Ga je mee?
- B Ik *wil* wel, maar ik *mag* niet.

- c Weglating van een achter-pv-zin na een van de vragende woorden *wie*, *wat*, *wanneer*, *waarom*, *hoe* en *hoeveel*, als uit de voorafgaande context duidelijk wordt wat er is weggelaten, bijv.:

- A Wanneer vertrekken jullie?
- B Wanneer weet ik nog niet, maar wel hoe.

Een dergelijke weglating kan bijv. ook voorkomen in een balansschikking, waarin geen samentrekking mogelijk is:

Nauwelijks wist hij wanneer ze zouden vertrekken, of hij wist ook hoe.

Voor samentrekkingen van delen van nevenschikte zinnen met dergelijke woorden: zie 27·5·2·2/6b en 27·5·3·2/5c.

1199, 1206

27·5·1

Algemene regels

- 1 De gemeenschappelijke delen moeten in het algemeen identiek zijn naar vorm, betekenis en grammaticale functie.

In de volgende zinnen hebben de gecursiveerde delen niet dezelfde vorm en daardoor is samentrekking onmogelijk:

Dat heeft hij nooit *gedaan* en dat zal hij ook nooit *doen*.
Hij leende een vliegtuig *waarmee* hij het luchtruim koos en *waarvan* hij de brokken op een weiland achterliet.

Als de gemeenschappelijke delen een verschillende betekenis hebben, levert samentrekking – die dan wel eens schertsenderwijze wordt toegepast – ongrammaticale zinnen als de volgende op:

Hier *zet* men koffie en over de Leie. <uitgesloten>
Hij *bracht* zijn meisje naar huis en de nacht verder in zoete dromen door. <uitgesloten>
De dominee *nam* zijn steek en afscheid van de gasten. <uitgesloten>
De kindermeid *hield* de jongste op haar arm en een oogje op de anderen. <uitgesloten>

Enkele voorbeelden van nevenschikte zinnen met elementen die naar vorm en betekenis identiek zijn maar een verschillende zinsdeelfunctie vervullen, zijn de volgende, waarin de gemeenschappelijke delen ten onrechte zijn samengetrokken:

Een harde bal van Delesie stompde Arie Haan het veld in, maar (-) kwam op het hoofd van Bettens terecht. <uitgesloten>
Het woord vooraf leest hij niet en (-) interesseert hem ook niet. <uitgesloten>
Ik heb *hem* laten komen en (-) een berisping gegeven. <uitgesloten>
Die man wou ik een boek verkopen maar (-) kon niet betalen. <uitgesloten>

Herhaling van de gemeenschappelijke delen kan hier vermeden worden

door het gebruik van voornaamwoorden, bijv.:

Een harde bal van Delesie stompte Arie Haan het veld in, maar *hij* kwam op het hoofd van Bettens terecht.
Die man wou ik een boek verkopen, maar *hij* kon niet betalen.

In de volgende zinnen is samentrekking ongeoorloofd omdat het werkwoord *zijn* in het eerste lid als koppelwerkwoord en in het tweede lid resp. als zelfstandig werkwoord en hulpwerkwoord gebruikt wordt:

Goddank dat wij matrozen (–) en zelden maar aan wal *zijn*. <uitgesloten>
Het boek *is* erg duur en (–) bovendien nog niet verschenen. <uitgesloten>

Een geval waarin *zijn* in beide leden hulpwerkwoord is, maar in het eerste lid in een passief, in het tweede in een actief perfectum gebruikt wordt, is het volgende:

De nieuwe functionaris *is* per 1 november benoemd en de oude (–) op 18 oktober vertrokken. <uitgesloten>

Als het ene lid een actieve, het andere een passieve zin is, kan een gemeenschappelijk onderwerp wel worden samengetrokken. Voorbeelden:

Bruno vertrok om 4 uur en (–) werd om 4.15 uur overvallen.
Dit is het verhaal van Jona, *die* door God gezonden werd om de stad Niniveh tot bekering op te roepen, maar (–) zich daaraan trachtte te onttrekken door de vlucht over zee.

Een uitzondering op de regel dat de samen te trekken delen naar de vorm gelijk moeten zijn, is dat persoonsvormen ook samengetrokken kunnen worden als ze alleen in getal en/of persoon verschillen. Voorbeelden:

Jullie *komen* dus meteen en ik (–) morgen pas.
Theo *is* vaak weg, maar ik (–) heel zelden (–).
Gaan zij allemaal of (–) hij alleen?

- 2 In nevenschikkingen met reeksvormers is voorwaartse samentrekking veelal verplicht of heeft die althans de voorkeur, waarbij het eerste element van de reeksvormer achter de gemeenschappelijke delen in het eerste lid kan of moet geplaatst worden. Dit is in het algemeen behandeld in 24·2·3/4c ¹⁰⁷⁶ en voor wat de afzonderlijke reeksvormers betreft in de subparagrafen 25·7·2·2; 25·8·2·2; 25·9·2·2; 25·10·2·2; 25·11·2·2 en 25·12·2·2. We volstaan ^{1124, 1127, 1130} hier met een tweetal voorbeelden: ^{1133, 1136, 1140}

Frits wil *en* voor Marieke de rozen snoeien *en* (–) voor Jozien de tulpen planten.
Hij zei dat ik *ofwel* huursubsidie kon krijgen *ofwel* (–) voor een goedkope woning in aanmerking kon komen.

- 3 Wat de plaats van het samen te trekken deel betreft, onderscheidt de voorwaartse samentrekking zich van de achterwaartse. Bij *achterwaartse* samentrekking moet het samen te trekken deel onmiddellijk voorafgaan aan het voegwoord of het tweede (derde enz.) element van de reeksvormer. Worden er meerdere delen samengetrokken, dan moeten die allemaal op elkaar aansluiten en mag er achter de samengetrokken reeks geen enkel ander woord van het eerste lid staan. Voorbeelden:

Dat hok moet (-) *en* die schuur mag je afbreken.
Het gewest Noord heeft Boomsma (-) en het gewest Zuid-Oost heeft Smeets tot afgevaardigde gekozen.

maar niet:

Dat hok moet (-) herstellen *en* die schuur mag je afbreken. <uitgesloten>
Het gewest Noord (-) Boomsma (-) en het gewest Zuid-Oost heeft Smeets tot afgevaardigde verkozen. <uitgesloten>

Bij *voorwaartse* samentrekking vervalt laatstgenoemde eis; hier kan de samentrekking wel onderbroken worden:

Het gewest Noord heeft Boomsma tot afgevaardigde gekozen en het gewest Zuid-Oost (-) Smeets (-).

Zoals uit de voorgaande zin blijkt, hoeven de delen die samengetrokken worden, dan ook niet aan te sluiten bij het voegwoord.

- 4 Ook in verband met de aard van de samengetrokken delen verschillen voorwaartse en achterwaartse samentrekking.

Bij *achterwaartse* samentrekking kunnen stukken van zinsdelen zowel als zinsdelen of combinaties daarvan weggelaten worden. Voorbeelden:

Hij gaat naar West- en zij gaat naar Oost-*Berlijn*.
Hij geeft haar drie en zij geeft hem twee *platen*.
Hij geeft haar en zij geeft hem *drie platen*.
Hij geeft en zij leent *mij een plaat*.

Voorwaarts kunnen in het algemeen alleen zinsdelen of combinaties daarvan worden samengetrokken, volgens de specifieke regels en met voorbehoud van de uitzonderingen die in 27·5·2 en 27·5·3 behandeld worden. Een algemene uitzondering is de persoonsvorm, die ook samengetrokken kan worden als hij met een verbaal complement (dus als stuk van een zinsdeel) voorkomt. 1193, 1202

Voorwaartse samentrekking vinden we dus bijv. wel in:

Jan heeft gewonnen, maar Piet (-) niet (-).
Jan heeft gewonnen, maar Piet (-) verloren.
Jan heeft gewonnen en (-) is daar erg blij om.
Hij geeft haar drie platen en zij (-) hem (-).

Hij gaat vandaag naar West-Berlijn en zij (-) morgen (-).
Karel heeft een foto van zijn vader genomen en Peter (-) (-) van zijn moeder (-).

Voorwaartse samentrekking is echter onmogelijk in de volgende zinnen, waar stukken van zinsdelen (afgezien van de persoonsvorm) samengetrokken zijn:

Jan heeft gewonnen, maar Piet heeft niet (-). <uitgesloten>
Hij gaat naar West-Berlijn en zij gaat naar Oost- (-). <uitgesloten>
Karel heeft een foto van zijn vader verloren en Peter (-) (-) van zijn moeder (-). <uitgesloten>

27 · 5 · 2

In nevenschikkingen van hoofdzinnen

27 · 5 · 2 · 1

Achterwaartse samentrekking

Als aanvulling op de regels van de vorige subparagraaf dient vermeld te worden, dat bij achterwaartse samentrekking het laatste restant van het eerste lid en het parallelle element in de volgende leden meestal duidelijk beklemtoond worden. Een tegenstellend accent is vooral onmisbaar als alleen het onderwerp en de persoonsvorm resteren en de persoonsvorm een overgankelijk werkwoord is dat ook onovergankelijk gebruikt kan worden. Wordt de persoonsvorm in dit geval niet duidelijk beklemtoond, dan kan men het werkwoord als onovergankelijk interpreteren, bijv.:

Jan lás (-) en Piet schrééf een boek.

Maar ook andere persoonsvormen krijgen bij voorkeur een sterke klemtoon:

Hij kréég (-) en zij gáf een boek.
Hij lág (-) en zij zát op de bank.
Hij wíl (-) en zij zál slagen.

Voorbeelden waarin een niet-werkwoordelijk element het laatste restant is:

Alfred besprak de vraag welke ríjst (-) en Henry de vraag welke bónen we zouden eten.
Mieke zei dat haar bróertje (-) en Fanny zei dat haar zúsje ziek was.
Hij is vol hoop óp (-) maar hij is niet afhankelijk ván een goede afloop.
Ik vroeg me wel af óf (-) maar ik kon niet bevestigen dát jouw theorie juist is.

Voorwaartse samentrekking

Voor voorwaartse samentrekking in nevenschikkingen van hoofdzinnen geldt als bijkomende regel dat samentrekking van een zinsdeel dat achter de voor-pv staat, ook samentrekking vereist van die persoonsvorm. Vergelijk:

Jan kreeg gisteren een boek en Mieke (-) eergisteren (-).
 Jan kreeg gisteren een boek en Mieke kocht eergisteren (-). <uitgesloten>

In dit laatste geval kan wel achterwaartse samentrekking toegepast worden:

Jan kréég gisteren (-) en Mieke kócht eergisteren een boek.

Een uitzondering op de regel komt voor in zinnen met inversie: het onderwerp, dat dan achter de persoonsvorm staat, kan samengetrokken worden als ook het eerste zinsdeel weggelaten wordt, terwijl de persoonsvorm resteert (zie onder 2).

Hieronder worden enkele mogelijkheden voor voorwaartse samentrekking besproken, naar gelang van de aard en het aantal van de samengetrokken delen en de complicaties die zich daarbij eventueel kunnen voordoen.

1 Samentrekking van het eerste zinsdeel

Als twee zinnen het eerste zinsdeel gemeen hebben, is samentrekking mogelijk als het eerste zinsdeel niet *er* is:

Er zijn vijftien kinderen vertrokken en (-) zullen slechts tien kinderen terugkeren. <uitgesloten>

Het eerste zinsdeel kan velerlei functies vervullen. Enkele voorbeelden:

• onderwerp:

Ik stond op en (-) liep naar de deur.

Hun letterkundige studie was Vondelstudie en (-) kwam een Vondelbezetenheid nabij.

Wie van de drie nam het felst deel aan de Vlaamse strijd en (-) ijverde vlak na de oorlog voor de verbroedering der mensen?

• meewerkend voorwerp:

Aan Cees gaf jij een boek en (-) gaf ik een tuinstoel.

• lijdend voorwerp:

Fred heb ik niet gezien en (-) wil ik ook niet meer zien.

• bijwoordelijke bepaling of bepaling van gesteldheid:

Toen ontspande zich zijn lichaam en (-) haalde hij diep adem.

Al zingend vouwden de mannen hun gebedskleren op en (-) trokken de vrouwen hun mantels aan.

Terwijl ik naar watten liep te zoeken, sloegen alle stoppen door en (-) werd het nacht in huis.

Vooraf bij deze laatste zinnen dient erop gelet te worden dat het tweede lid met het eerste zinsdeel uit het eerste lid vervolledigd moet kunnen worden zonder dat de inhoud geweld wordt aangedaan, anders is er geen samentrekking en is inversie ongeoorloofd. Vergelijk met het laatste van bovenstaande voorbeelden:

Terwijl ik naar watten liep te zoeken, sloegen alle stoppen door en (-) kon ik dus niet meer zoeken. <uitgesloten>

2 Samentrekking van het eerste zinsdeel en het onderwerp

Hebben alle leden van een nevenschikking het eerste zinsdeel, dat dan een bijwoordelijke bepaling of een bepaling van gesteldheid moet zijn, en het onderwerp gemeenschappelijk, dan kunnen deze beide zinsdelen samengetrokken worden. Dit komt vooral voor in gewone en rangschikkende aanschakelingen. Voorbeelden:

Daarna kwam *hij* bij ons aan de tafel staan en (-) schonk (-) de wijn in.

Opeens draaide *ik* me om en (-) riep (-) hees: 'Ik staak ook'.

Lachend liep *Dickerdack* dus verder en (-) kwam (-) ten slotte bij een viersprong.

Meestal werd *een bastaard* erkend en (-) deelde (-) in de rechten en de bezittingen van zijn natuurlijke vader.

Als in dergelijke gevallen de persoonlijke voornaamwoorden *je* of *jij* onderwerp zijn, dan krijgt de persoonsvorm de vorm die hij in een zin zonder inversie heeft. Vergelijk:

Thuisgekomen *stop* je de cadeautjes onder je bed.

Je *stopt* thuisgekomen de cadeautjes onder je bed.

Thuisgekomen breng je de cadeautjes naar boven en (-) *stopt* (-) ze onder je bed.

Andere voorbeelden:

Zwijgend zit je daar en (-) *kijkt* (-) door het raam.

Waarom verstop je je in het donker en (-) *springt* (-) dan te voorschijn om een mens aan te blaffen?

Ook hier geldt dat het eerste zinsdeel in het tweede lid ingevuld moet kunnen worden (vgl. hierboven onder 1). De volgende zin is dus niet grammaticaal:

Met 17 jaar laat hij zich inschrijven aan de Utrechtse universiteit en blijft ongeveer 50 jaar student. <uitgesloten>

Het eerste zinsdeel, *met 17 jaar*, is immers niet van toepassing op de tweede zin.

3 Samentrekking van de persoonsvorm

Er zijn geen beperkingen op de samentrekking van persoonsvormen. Wel moeten uiteraard de algemene regels in acht genomen worden (zie 27·5·1). 1190
Voorbeelden:

De een *bestrijdt* de vertrossing en de ander (-) de verzuiling.
Donkergroen *is* het gras en lichtblauw (-) de hemel.
Hoeveel *kost* een wissel en hoeveel (-) een rangeerspoor?
Zijn ervaring *is* gerijpt en zijn smaak (-) verfijnd.
Heer Bommel *geloofst* in brekels, Kwetal (-) in neutrino's.
Bill *komt* niet en Harry (-) wel.

4 Samentrekking van het hele gezegde

In overeenstemming met de in 27·5·1/4 gegeven algemene regel dat er 1192
voorwaarts alleen (combinaties van) zinsdelen kunnen worden samenge-
trokken – afgezien van de persoonsvorm – moeten gemeenschappelijke
werkwoordelijke gezegdes die uit meer dan alleen een persoonsvorm be-
staan, in hun geheel worden samengetrokken. Vergelijk:

Wij *zullen* jullie niet *kunnen helpen*, maar jullie (-) ons ook niet (-) (-).
Wij *zullen* jullie niet *kunnen helpen*, maar jullie *zullen* ons ook niet (-)
(-). <uitgesloten>
Wij *zullen* jullie niet *kunnen helpen*, maar jullie *zullen* ons ook niet
kunnen (-). <uitgesloten>

Andere voorbeelden:

Hij *hoorde* de rietstengels *ruisen* en zij (-) de zee (-).
In Sneek *zijn* de inleidingen *gehouden* en in Langweer (-) de discus-
sies (-).
Wie *wil* Janus *uitnodigen* en wie (-) Marie (-)?
François *liet* zijn vrouw de kelder *schoonmaken* en Bernard (-) zijn
dochter de zolder (-).
Hij *zal* een gedicht *proberen te schrijven* en zij (-) een roman (-) (-).
Berta *wil* strips *gaan lezen* en haar zusje (-) religieuze publikaties (-)
(-).

Gezegdes met slechts ten dele gemeenschappelijke verbale complementen
kunnen niet worden samengetrokken:

Lut *heeft zitten* lezen en Walter (-) (-) drinken. <uitgesloten>

Bij naamwoordelijke gezegdes kan het hele gezegde worden samengetrok-
ken, maar ook alleen het (hele) werkwoordelijke deel. Het laatste komt bijv.
voor in:

Ik *was* gisteren ziek en jij (-) eergisteren afwezig.

Hun zoon *is* trambestuurder *geworden* en hun dochter (-) hoogleraar (-).

Het naamwoordelijk gezegde wordt in zijn geheel samengetrokken in bijv.:

Ik *was* gisteren *ziek* en jij (-) eergisteren (-).
Hun zoon *is trambestuurder geworden* en hun dochter (-) ook (-) (-).

Bij samentrekking van het naamwoordelijk deel wordt ook het hele werkwoordelijk deel samengetrokken, bijv.:

Ik *ben* gisteren *ziek geweest* en jij (-) eergisteren (-) (-).
Het zwembad *zal* vandaag al om 4 uur *gesloten zijn* en (-) morgen om 3 uur (-) (-).

Het feit dat gemeenschappelijke persoonsvormen altijd samengetrokken kunnen worden, maakt samentrekkingen als de volgende mogelijk, waarin van de gezegdes alles wat geen persoonsvorm is, resteert:

Moeder *is* gaan zitten en vader (-) blijven staan.
Jan *had* zakenman moeten worden en Piet (-) ambtenaar moeten blijven.

- 5 Samentrekking van de persoonsvorm en een zinsdeel
Heel gewoon is samentrekking van de persoonsvorm en het *eerste zinsdeel*.
Voorbeelden:

Hij wilde wel absoluut vriend zijn maar (-) (-) toch zijn gevoel voor de betrekkelijkheid niet opgeven.
Dat is voor jou een vraag en (-) (-) voor mij een weet.
Morgen koopt vader voor jou een auto en (-) (-) oma voor mij een horloge.

Ook andere zinsdelen kunnen samen met de persoonsvorm weggelaten worden:

De een *verrast* een verre vriend *met een kerstgeschenk* en de ander (-) een naaste buur (-).
Joris *ging naar Leuven* om te studeren en An (-) (-) om een vriend te zoeken.
Nero *beklom het podium* bij het begin en Adhemar (-) (-) op het einde.

Het weggelaten deel mag echter geen geïmpliceerd zinsdeel zijn bij een werkwoord dat als verbaal complement fungeert bij de persoonsvorm (zie 8·6·3·1/II). De volgende zinnen zijn daarom niet mogelijk:

533

De een wil de krant lezen, de ander (-) (-) weggooien. <uitgesloten>
Hij zag het varken slachten en zij (-) (-) roosteren. <uitgesloten>

Het zinsdeel in kwestie moet in deze gevallen herhaald worden:

De een wil de krant lezen, de ander (-) de krant weggoaien.
Hij zag het varken slachten en zij (-) het varken roosteren.

Soms levert samentrekking een resultaat op dat theoretisch voor twee interpretaties vatbaar is. Zo kan men zich van een zin als (1) afvragen, of deze herleid moet worden tot (2) of tot (3):

- (1) Jozef vindt Martin schuldig en Frans onschuldig.
- (2) Jozef vindt Martin schuldig en Frans vindt Martin onschuldig.
- (3) Jozef vindt Martin schuldig en Jozef vindt Frans onschuldig.

De normale interpretatie van (1) is (3). Er is namelijk een sterke tendens de persoonsvorm en de daaropvolgende nominale constituent niet samen te trekken als de voorafgaande nominale constituent resteert. Andere voorbeelden:

De schoenlapper haalde de kruidenier over om 200 gulden te geven
en de bakker om 330 gulden te geven.
Olivier vroeg Tom water te halen en Joost zich te scheren.
Mijn zus stuurde Karel een brief en Karlien een pakje.

De minst geforceerde interpretatie van al deze zinnen is eveneens die waarbij het *eerste zinsdeel* met de persoonsvorm is samengetrokken. De verklaring hiervoor hangt samen met de informatieve geleding van een zin (zie 22.1.1). Enerzijds vertegenwoordigt het samengetrokken deel oude informatie; de meest gewone of 'ongemarkeerde' plaats daarvoor is de meest linkse. Anderzijds bevatten de restanten nieuwe informatie; die wordt zo ver mogelijk naar rechts geplaatst. Zin (1) in de interpretatie (2) zou een inbreuk vormen op deze tendens: nieuwe informatie (*Frans*) zou dan voorafgaan aan (links staan van) oude informatie (*vindt Martin*).⁹¹¹

Samentrekking van de nominale constituent die op de persoonsvorm volgt is echter niet onmogelijk, maar vereist wel een sterk contrastief accent. De zin:

Máx gaf Mieke een stuiver en Dírk (-) (-) een dubbeltje.

is bijv. mogelijk als antwoord op de vraag:

Wie gaf Mieke een stuiver en wie gaf Mieke een dubbeltje?

Samentrekking van de tweede nominale constituent is ook mogelijk als dubbelzinnigheid (zoals bij de twee interpretaties van (1)) uitgesloten is, bijv.:

Riemer schrijft gedichten in de badkamer en Glenn in de keuken.

De enig mogelijke interpretatie is hier 'Riemer schrijft gedichten in de

badkamer en Glenn doet dat in de keuken'. De nevenschikking kan niet betekenen 'Riemer schrijft gedichten in de badkamer en schrijft aan Glenn in de keuken', omdat in dat geval de persoonsvorm niet voor samentrekking in aanmerking komt: het werkwoord *schrijven* is in de eerste zin overgangelijk en in de tweede zin onovergangelijk (verschillende grammaticale functie: zie 27·5·1/1).

1190

Een uitzondering van andere aard vinden we in de zin:

Max gaf me een stuiver en Dirk een dubbeltje.

waarvan de enig juiste interpretatie is:

Max gaf me een stuiver en Dirk gaf me een dubbeltje.

De tendens waarvan hierboven sprake is, geldt dus niet voor *onbeklemtoonde* voornaamwoorden. De restanten van het tweede lid, *Dirk* en *een dubbeltje*, moeten namelijk gekoppeld worden aan parallelle delen in het eerste lid die nieuwe informatie brengen en als dat voornaamwoorden zijn, moeten die altijd de klemtoon hebben (contrastaccent).

6 Samentrekking van de persoonsvorm en een stuk van een zinsdeel

Op de in 27·5·1/4 vermelde algemene regel dat er voorwaarts behalve de persoonsvorm alleen (combinaties van) volledige zinsdelen samengetrokken kunnen worden, bestaan de hieronder vermelde uitzonderingen.

1192

a Een deel van een constituent met een telwoord en/of maataanduiders als voorbepaling

Telwoorden en/of maataanduiders als voorbepaling in substantiefgroepen kunnen als restant fungeren, terwijl de kern (met eventueel andere voor- en nabepalingen) samen met de persoonsvorm samengetrokken wordt. Voorwaarde hiervoor is dat de woordgroep een zinsdeelfunctie vervult. Is de maataanduiders een voorbepaling in een voorzetselgroep (zie hoofdstuk 18) dan kan de voorzetselconstituent samengetrokken worden. Voorbeelden:

767

Jan *heeft vier nieuwe boeken* en ik (-) vijf (-).

Hepke *kocht een pond andijvie*, maar Nienke (-) vijf kilo (-).

De agent *stond vijf meter achter de grootvorstin* en de lijfwacht (-) een paar passen (-).

b Een gedeelte van een zin met achter-pv

Een achter-pv-zin kan op het inleidende deel na samengetrokken worden, als dat inleidende deel in die zin een zinsdeelfunctie heeft en een vraagwoord is of er een bevat. Voorbeelden:

John *vraag welke bloemen ze gezien hadden* en Bill (-) welke vogels (-).

Hoeveel brood *je gekocht hebt, is* door Piet *opgeschreven* en hoeveel wijn (-) door Jan (-).

Aan de kleur van zijn ogen *kun je zien* wat een muzikliefhebber *hij is*, en aan de vorm van zijn wangen (-) wat een smulpaap (-).

In de ene brief *staat* hoeveel belasting *je moet betalen* en in de andere (-) hoeveel btw (-).

Karel *mag beslissen* welke jongens *er meegaan* en Hendrik (-) welke meisjes (-).

Niet mogelijk is bijv.:

Karel besliste dat er twintig jongens mee zouden gaan en Hendrik (-) twintig meisjes (-). <uitgesloten>

De groepen *twintig jongens* en *twintig meisjes* zijn immers geen inleidende delen met een vraagwoord.

c Een gedeelte van een beknopte bijzin

In nevenschikkingen van zinnen waarin de persoonsvorm voorwaarts is samengetrokken, kunnen ook elementen van beknopte bijzinnen weggelaten worden, als die beknopte bijzinnen *niet* ingeleid worden door een voegwoord of een ander element met zinsverbindende functie. Bijkomende vereisten voor deze samentrekking zijn:

- de samengetrokken delen moeten in de bijzin een zinsdeelfunctie vervullen;
- samentrekking van een werkwoordelijk element vereist samentrekking van *alle* eventuele andere werkwoorden (inclusief *te* voor een infinitief);
- samentrekking van een niet-werkwoordelijk deel vereist samentrekking van de werkwoordelijke delen.

Voorbeelden:

Jan *is van plan* vandaag *eten te koken* en Piet (-) morgen (-).

Cees *probeerde* Walter *te imiteren* en Simon (-) Theo (-).

Joop *wil proberen* een novelle *te schrijven* en Peter (-) een toneelstuk (-).

Niet mogelijk zijn bijv.:

Jan vroeg zich af wat vandaag te zullen koken en Peter (-) morgen (-). <uitgesloten>

Cees probeerde om Walter te imiteren en Simon (-) Theo (-). <uitgesloten>

waarin de beknopte bijzinnen door een vragend voornaamwoord resp. een voegwoord worden ingeleid, alsook een zin als:

Jan is van plan vandaag wijn te kopen en Peter (-) morgen (-) te verkopen. <uitgesloten>

waarin een niet-werkwoordelijk deel samengetrokken wordt terwijl de werkwoordelijke groep resteert.

7 Samentrekking van drie of meer delen

De samentrekking kan ook drie- of meerledig zijn. De persoonsvorm wordt dan altijd samengetrokken. Verder gelden de regels die in de vorige paragrafen gegeven zijn voor voorwaartse samentrekking. We signaleren enkele mogelijkheden:

- onderwerp, persoonsvorm en bijwoordelijke bepaling:

Het Zuidergat moet over een lengte van drie kilometer worden verbreed en (-) (-) (-) met twee meter worden uitgediept.

- bijwoordelijke bepaling, persoonsvorm en onderwerp:

Zo heeft de natuurwetenschap vele raadselen verdreven en (-) (-) (-) een waas van geheimzinnigheid doen optrekken.
Op een dergelijke manier kan een wetenschap belangrijke dingen over de mensen leren maar (-) (-) (-) nimmer het gehele mens-zijn beschrijven.

- onderwerp, persoonsvorm, verbaal complement:

Hij kan van de pacht leven maar (-) (-) ook van de industrie (-).
Ik hoor Lut fluit spelen (-) (-) Geer klarinet (-).
Hij liet zijn dochter de kelder schoonmaken en (-) (-) zijn vrouw de zolder (-).
Arnoud heeft of een boek aan Marleen gegeven of (-) (-) een bos bloemen aan haar zusje (-).

- persoonsvorm, bijwoordelijke bepaling, bijwoordelijke bepaling:

De een installeert in het voorjaar een tent op het gazon en de ander (-) (-) een kampeerwagen (-).

In de volgende zinnen zijn vier delen samengetrokken: de persoonsvorm, het onderwerp, het lijdend voorwerp en een bijwoordelijke bepaling:

Twee reuzeschepen liet Mussolini in 1939 bergen en (-) (-) (-) (-) met veel zorg conserveren.
Wellicht hebben de Duitsers hem gepakt en (-) (-) (-) (-) alleen losgelaten op voorwaarde dat hij een medeplichtige verraden zal.

27 · 5 · 2 · 3

Voorwaartse en achterwaartse samentrekking

In een nevenschikking kan ook tegelijk voorwaartse en achterwaartse samentrekking worden toegepast. Hierbij moeten zowel de regels uit 27·5·2·1 als die uit 27·5·2·2 in acht genomen worden. Enkele voorbeelden: 1193, 119

Gisteren mocht ik niet (-) maar (-) moest ik koken.
Ik vroeg me wel af of (-) maar (-) kon niet bevestigen dat jouw theorie juist is.
Jan is vol hoop op (-) en (-) (-) afhankelijk van een goede afloop.
Het gewest Noord koos Boomsma (-) en het gewest Zuid-Oost (-) Smeets als afgevaardigde.

27·5·3

In nevenschikkingen van bijzinnen

Hieronder wordt de samentrekking geïllustreerd van gemeenschappelijke delen in bijzinnen die hoogstens door een nevenschikkend voegwoord gescheiden zijn, hetzij als leden van een nevenschikking, hetzij als niet-gemeenschappelijke delen van twee of meer nevenschikte hoofdzinnen waarvan alle delen op de bijzin na, in één of meer leden, samengetrokken zijn. De zin (1a) kan namelijk beschouwd worden als het resultaat van samentrekking in de zin (1b) of als een zin met nevenschikte bijzinnen:

- (1a) Hij zei dat hij kon dansen en dat hij kon zingen.
- (1b) Hij zei dat hij kon dansen en hij zei dat hij kon zingen.

27·5·3·1

Achterwaartse samentrekking

Toepassing van de algemene regels van 27·5·1 resulteert in zinnen als: 1190

- (Hij zei) dat Jos op de *bánk* (–) en dat Pat op het *béd* lag.
- (Hoe kan hij beweren) dat Billy korte *stóp* (–) en dat Jimmy eerste *hónkman* zou zijn?
- (Hij vroeg zich af) of gewest Noord *Bóómsma* (–) en of gewest Zuid-Oost *Smééts* zou kiezen.
- (Het is de gewoonte) dat ik voor *hém* (–) en dat hij voor *míj* de kaarten schudt.

Voorbeelden waarin ook stukken van zinsdelen samengetrokken worden:

- (Hij vroeg me niet) of hij een beroep kon doen *óp* (–) maar of hij gebruik kon maken *ván* die informatie.
- (Ik dacht) dat Jan *twéé* (–) en dat Dirk *dríe* nieuwe boeken had.
- (Die dame vroeg) hoe je in *Wést-* en hoe je in *Oóst-Berlijn* kon komen.
- (Jans mededeling) morgen niet te *kún*nen (–) en ook niet te *mó*gen gaan zwemmen, (kwam niet helemaal onverwacht).
- Toen ik gisteren *mó*cht (–) en toen ik vanmorgen *mó*est koken, (dacht ik daar het mijne van).

Zoals uit de voorbeelden blijkt, krijgen het laatste restant en de parallelle delen in de volgende leden extra klemtoon.

27·5·3·2

Voorwaartse samentrekking

Naast de algemene regels voor samentrekking (zie 27·5·1) geldt voor voorwaartse samentrekking op het niveau van bijzinnen de bijkomende regel dat samentrekking van een element achter het voegwoord (of een ander(e) woord/groep met zinsverbindende functie) ook samentrekking van dat 1190

voegwoord vereist. Het inleidende woord kan dus niet resteren. Deze regel geldt zowel voor zinnen met achter-pv als voor beknopte bijzinnen met een zinsverbindend element. Vergelijk:

Betsy zei dat Billy korte stop zou zijn en (-) Jimmy eerste honkman (-).
Betsy zei dat Billy korte stop zou zijn en dat Jimmy eerste honkman (-). <uitgesloten>
Hij ging weg om bij de bakker brood te halen en (-) bij de apotheker aspirines (-).
Hij ging weg om bij de bakker brood te halen en om bij de apotheker aspirines (-). <uitgesloten>

Een uitzondering op deze regel wordt hieronder in 2 vermeld.

Welke gemeenschappelijke delen en welke combinaties daarvan samengetrokken kunnen worden, illustreren we hieronder.

1 Samentrekking van het inleidende woord

Behalve in nevenschikkingen met reeksvormers, kan het inleidende woord samengetrokken worden, als de leden tenminste samen een eenheid vormen (zie 27·1). Voorbeelden:

1170

(Je bent hier niet gekomen) om liedjes te zingen en (-) grapjes te maken.
(Ik heb een heer gekend) die rijk was maar (-) het toch te veel vond om een gulden aan de armenzorg te spenderen.
(Dat gebeurt vooral op het platteland) waar veel vroeger wordt opgestaan en (-) veel grondwerk voorkomt.
Als we een Duits dictee hadden gehad en (-) de luie leraar de blaadjes liet ruilen (kwam er meestal niet veel van de correctie terecht).
(Toch bleef ik in de spiegel kijken) toen de deur openging en (-) er een corpulente meneer binnenkwam.
(De dichter zoekt de woorden) tot deze plotseling in hem beginnen op te rijzen en (-) zij hem zoeken en meenemen.

Als het inleidende woord in de bijzin een zinsdeelfunctie vervult, moet die functie in beide leden identiek zijn (zie 27·5·1/1). In de volgende zin kan het betrekkelijk voornaamwoord *die* dan ook niet samengetrokken worden, aangezien het in het ene lid lijdend voorwerp is en in het andere onderwerp:

1190

De agressieve bedoelingen echter *die* we eerst niet wilden zien en *die* blijven bestaan zolang het regime zich handhaaft, (vormen wel degelijk een belangrijke factor).

2 Samentrekking van (onderwerp en) gezegde

Als het inleidende element een zinsdeel is en een vraagwoord is of er een bevat, dan kan – als uitzondering op de in de aanhef van 27·5·3·2 geformuleerde regel – dat inleidende zinsdeel resteren. Het onderwerp en het werkwoordelijk gezegde moeten dan samengetrokken worden. Is het inlei-

1202

dende zinsdeel het onderwerp, dan moet in elk geval het werkwoordelijk gezegde weggelaten worden. Voorbeelden:

(Niemand weet) aan hoeveel vrouwen Fred een avondjapon verkocht heeft en *aan hoeveel mannen* (-) een pantalon (-).
(Niemand weet) voor welke firma's buurman radio's maakt en *voor welke firma's* (-) tv's (-).
(Het is niet duidelijk) wie de Nederlandse jury omgekocht heeft en *wie* de Belgische jury (-).
(De inspecteur wil onderzoeken) hoeveel jasjes hij gekocht heeft voor Luis en *hoeveel ringen* (-) (-) voor Maria.

In beknopte bijzinnen wordt de werkwoordelijke groep samengetrokken, bijv.:

(Hij vroeg zich af) wat vandaag te zullen koken en *wat* morgen (-).

Dit is ook mogelijk in beknopte bijzinnen zonder verbindingswoord, bijv.:

(Ze raadde me aan) 's morgens een krant te lezen en 's avonds een gedicht (-).

3 Samentrekking van het inleidende element en een niet-werkwoordelijk zinsdeel

Samentrekking van het inleidende (zinsverbindende) element kan gecombineerd worden met samentrekking van een niet-werkwoordelijk zinsdeel, dat uiteenlopende functies kan vervullen. Hieronder volgen enkele mogelijkheden:

- het inleidende element en het onderwerp:

(Hij antwoordde) dat Clara droomde en (-) (-) luchtkastelen bouwde.

(Moeder was boos) omdat ik steeds in kuilen viel en (-) (-) dan helemaal verschoond moest worden.

(De reiskosten werden vergoed) hoewel de mannen meestal met bevriende auto's meereden en (-) (-) hun boterhammen uit piertjes aten.

(Het gevaar bestaat) dat ze de raad als een verlengstuk van de overheid gaan zien en (-) (-) bang zullen worden voor inmenging.

- het inleidende element en het lijdend voorwerp:

(Hij raadde ons aan) om dat boek van Lien te kopen en (-) (-) aan Marc te verkopen.

(Het zijn deze offers) die de ongestoorde loop van de kosmos garanderen en (-) (-) zelfs bewerkstelligen.

- het inleidende element en een bijwoordelijke bepaling:

Ofschoon daar veel was veranderd, (-) (-) boomgroepen waren gerooid en (-) (-) drie vijvertjes waren gedempt, (herkende ik de omgeving meteen).

Als de bijzinnen meer dan één nominale constituent bevatten, waarvan er maar één weggelaten wordt, dan resteert gewoonlijk de meeste rechtse. Een voorbeeld:

(Hij zei) dat Jozef Martin schuldig vindt en Frans onschuldig vindt.
 = (Hij zei) *dat Jozef* Martin schuldig vindt en *dat Jozef* Frans onschuldig vindt.
 ≠ (Hij zei) *dat Jozef Martin* schuldig vindt en *dat* Frans *Martin* onschuldig vindt.

Maar:

(Hij zag) dat Max me een dubbeltje gaf en Bill een stuiver.
 = (Hij zag) *dat Max me* een dubbeltje gaf en *dat Bill me* een stuiver gaf.

Zie voor de behandeling hiervan 27·5·2·2/5.

1197

4 Samentrekking van het inleidende element en het gezegde

Het naamwoordelijk gezegde wordt samen met het voegwoord samengetrokken in de volgende zinnen:

(Zij beloofde me) om 's morgens bij het ontbijt lief te zijn en (-) ook 's avonds bij het avondeten (-).
 (Ik vroeg) of Mieke 's morgens bij het ontbijt lief was geweest en (-) Jantje 's avonds bij het avondeten (-).

In de onderstaande zinnen wordt naast het voegwoord het werkwoordelijk gezegde samengetrokken.

(Het stelsel zorgde ervoor) dat de watervoorziening voor de rijke particulieren het eerst uit zou vallen en (-) daarna pas de leiding voor de theaters, de fontein en enz. (-).
 (Wout vernam) dat jij het varken hebt zien slachten en (-) ik de kip (-).
 Na met zijn vrienden brood gegeten te hebben en (-) met zijn ouders kaviaar (-), (besloot hij zijn levenswijze ingrijpend te veranderen).

5 Samentrekking van het inleidende element en een stuk van een zinsdeel

De stukken van zinsdelen die op het niveau van de bijzin in ieder geval samengetrokken kunnen worden, zijn:

- a De persoonsvorm, zonder het naamwoordelijk deel van het gezegde:

(De sjoel van Breda) die veel kleiner was en (-) lang niet zo mooi (-), (is nu gesloten).

- b Een deel van een constituent met een telwoord en/of maataanduiders als voorbepaling. Voor de behandeling wordt verwezen naar 27·5·2·2/6a. Een voorbeeld: 1199

(Hij zei) dat Jan één kilo *andijvie* gekocht had en vijf kilo (-) had gestolen.

- c Bijzinnen op het inleidende vraagwoord na. Voor de behandeling wordt verwezen naar 27·5·2·2/6b. Een voorbeeld: 1199

(Ik hoorde) dat Jan vroeg welke bloemen *ze gezien hadden* en Piet (-) welke vogels (-).

- d Stukken van beknopte bijzinnen zonder inleidend (zinsverbindend) element. Voor de behandeling wordt verwezen naar 27·5·2·2/6c. Een voorbeeld: 1200

(Ik hoorde) dat Jan beloofd had wijn *te drinken* en Piet (-) bier (-).

- 6 Samentrekking van drie of meer gemeenschappelijke delen

Bevatten de bijzinnen drie of meer gemeenschappelijke delen, dan kunnen die samengetrokken worden als de regels zoals die tot dusver werden geformuleerd, in acht genomen worden. Enkele mogelijkheden zijn:

- het voegwoord, het onderwerp en het lijdend voorwerp:

(Frits had zich bezig in de zaak gemengd) zodat alle mensen hem uitlachten en (-) (-) (-) een albedil noemden.

(Hij bleef de deur vasthouden) terwijl hij de telefoon van de haak nam en (-) (-) (-) neerlegde op het lessenaartje.

- het voegwoord, het onderwerp en een bijwoordelijke bepaling:

Toen hij die late namiddag op de club kwam en (-) (-) zich (-) naar zijn gewone tafeltje begaf, (merkte hij al gauw dat er iets mis was).

- het voegwoord, een bijwoordelijke bepaling en de persoonsvorm:

(We leren eruit) dat een onderwijzer maandelijks *f* 1,53 kreeg, (-) een leraar in technische opleiding (-) *f* 4,80 (-) en (-) een leraar in welsprekendheid (-) *f* 7,64 (-).

27·5·3·3

Voorwaartse en achterwaartse samentrekking

Voorwaartse en achterwaartse samentrekking kunnen gecombineerd worden, wat zinnen als de volgende oplevert:

Toen Jan gisteren mocht (-) en (-) (-) vanochtend moest koken (was het resultaat onbevredigend).

(Hij beweerde) dat Vera aan karate (-) en (-) Viviane aan Zen-
meditatie doet.

(Ze vroeg zich af) waarom Guido Walter als chauffeur (-) en (-)
Maarten Jaap als tuinman wou aanstellen.

Appendix: Lijst van aardrijkskundige namen en afleidingen daarvan

- 1 Inleiding – 1210
- 1·1 Aardrijkskundige naam, adjectief, inwonersnaam – 1210
- 1·2 Welke woorden zijn in de lijst opgenomen? – 1211
- 1·3 Inrichting van de lijst – 1212
- 2 Alfabetische lijst – 1214

I

Inleiding

1·1

Aardrijkskundige naam, adjectief, inwonersnaam

De lijst van aardrijkskundige namen die hier volgt bevat de volgende vormen:

a *de naam van de aardrijkskundige eenheid*

Namen die alleen in het meervoud voorkomen (de zgn. pluralia tantum) worden gevolgd door het lidwoord *de* en de aanduiding 'mv.', bijv. *Alpen, de, mv.*

De namen die zonder bepaling met een lidwoord gecombineerd worden of kunnen worden (zie 3·1·2·2/1), krijgen *de* of *het* achter zich, bijv. *Zwarte Woud, het*. Als het lidwoord niet verplicht aanwezig is, staat het tussen haakjes.

De andere namen zijn gewoonlijk onzijdig. In die enkele gevallen waar dat niet zo is, wordt het genus expliciet aangegeven, bijv. *Antarctica, v.*

b *het onverbogen afgeleide adjectief*

Voor de verbogen vormen van de van aardrijkskundige namen afgeleide adjectieven wordt verwezen naar 6·4·1·1. Alleen in enkele 'moeilijke' gevallen wordt ook de verbogen vorm in de lijst hieronder aangegeven, bijv. *Goerees*, verb. *Goereese* (van: *Goeree*).

Adjectieven op *-ees* behouden de stemloze medeklinker *s* in de verbogen vorm, bijv. *Chinees—Chinese*. Vergelijk hiermee de inwonersnamen onder *c*.

Van de meeste geografische namen uit het Nederlandse taalgebied en van heel wat buitenlandse namen worden adjectieven afgeleid door middel van het achtervoegsel *-s*. Soms treden daarbij vormveranderingen op in het grondwoord. Behalve met dit over het gehele taalgebied produktieve procédé kunnen van een aantal namen daarnaast ook adjectieven afgeleid worden met *-er*. De beide mogelijkheden worden in deze lijst aangegeven. De procédés zelf en de verhouding tussen de concurrerende vormen worden behandeld in 6·5·1·2/3c.

De naam van de bij een bepaald land of een bepaalde streek of plaats behorende taal wordt niet apart in de lijst vermeld. Hij wordt gevormd door substantivering van het van de eigennaam afgeleide adjectief, bijv. *Frankrijk — Frans — het Frans*.

c *de mannelijke inwonersnaam in het enkelvoud*

Voor het meervoud wordt verwezen naar 2·5. Alleen enkele bijzondere gevallen zijn in de lijst vermeld, bijv. *een Fransman*, mv. *Fransen*.

De inwonersnamen op *-aar* hebben een dubbel meervoud, één met *-s* en één met *-en* (zie 2·5·5·1/4). De voorkeur voor één van beide is hier regionaal verschillend, vergelijk *een Antwerpenaar–Antwerpenaars* vs. *een Hagenaar–Hagenaars*/*Hagenaars*. 68

Inwonersnamen op *-ees* krijgen in het meervoud i.p.v. de stemloze *s* een stemhebbende medeklinker *z*, bijv. *een Chinees–twee Chinezen*. Vergelijk met de verbogen vorm van de adjectieven op *-ees* onder *b*.

De naam van de inwoners wordt alleen gegeven als hij niet gevormd wordt volgens het algemene procédé: adjectief + *e* (bijv. *Gents – een Gentse*; zie 2·6·1·3/1), zoals bijv. *Française*. 78

Van een aantal namen zijn er geen of nog geen afleidingen in gebruik. In zulke gevallen worden omschrijvingen gebezigd. In plaats van het adjectief is een omschrijving mogelijk met *van*, bijv. *het vliegveld van N° Djamena*. In plaats van de inwonersnaam kunnen als omschrijvingen worden gebruikt: ‘iemand van/uit –’, ‘bewoner(s)/inwoner(s) van –’, bijv. *de inwoners van Abidjan*. Dergelijke omschrijvingen zijn overigens altijd mogelijk. Soms zijn ze zelfs gebruikelijk, onder meer in ambtelijke taal, bijv. *bericht aan de inwoners van de stad Gent* of *B & W van Nijmegen* en in een aantal min of meer vaste combinaties zoals *de dom van Keulen*, *het congres van Wenen van 1815* (naast: *het Weense congres*). Verder worden omschrijvingen gebruikt om vrouwelijke inwoners in het meervoud aan te duiden, bijv. *Zweedse vrouwen of meisjes* (gewoner dan: *Zweedsen*). Ten slotte kan men zijn toevlucht nemen tot een omschrijving als een bepaalde afleiding onwelluidend of vreemd zou klinken, bijv. inwonersnamen bij plaatsaanduidingen als *Oudewater*, *Zeveren*, *Zichen–Zussen–Bolder*, enz.

1·2

Welke woorden zijn in de lijst opgenomen?

Van de volgende aardrijkskundige eenheden zijn de namen in de lijst opgenomen:

- 1 de werelddelen;
- 2 de onafhankelijke staten en hun hoofdsteden;
- 3 (vooral voor Europa) de voornaamste delen van landen en andere plaatsen dan hoofdsteden voor zover die een eigen Nederlandse vorm (de zgn. exoniemen) of een eigen uitspraak (bijv. *Hamburg*, *Dinant*) hebben;
- 4 de provincies, de voornaamste landstreken en eilanden, en in principe de gemeenten en/of woonkernen met meer dan 10 000 inwoners van Nederland en Nederlandstalig België. Voor België zijn de gemeenten opgenomen die vóór de fusie ten minste 10 000 inwoners hadden. Voor Nederland zijn de huidige gemeenten met 10 000 of meer inwoners opgenomen, behalve als in de gemeentenaam niet de naam van een tot de gemeente behorende woonkern voorkomt (bijv. *Smallingerland*, *Zaanstad*, *Zuidelijke IJsselmeerpolders*). Enkele grotere woonkernen in dergelijke gemeenten zijn wel vermeld (bijv. *Drachten*, *Zaandam*, *Almere*). Wordt er in een gemeentenaam meer dan één woonkern genoemd, dan zijn alleen de woonkernen opgenomen waarvan redelijkerwijs kon worden verondersteld dat ze ten minste 10 000 inwoners tellen (bijv. *Edam* en *Volendam* van de gemeente *Edam-Volendam*).

Opmerking 1 — Heeft men, om welke reden dan ook, behoefte aan een adjectief of een inwonersnaam bij een gemeentenaam die niet in de lijst voorkomt, dan is het altijd mogelijk een dergelijk woord te vormen naar analogie van afleidingen die wel zijn opgenomen, bijv. bij *Smallingerland* uitgaande van de vormen bij *Ameland*, bij *Zaanstad* van die bij *Lelystad*, enz. —

Bij het opnemen van de namen is een strikt eigentijds standpunt ingenomen, zodat namen als *Dahomey*, *Rhodesië*, *Batavia*, *Leopoldstad* niet in deze lijst te vinden zijn.

1.3

Inrichting van de lijst

De aardrijkskundige namen zijn alfabetisch geordend. Bij de exoniemen worden tussen haakjes de Franse, Duitse, Italiaanse enz. namen aangegeven, bijv. *Turijn* (= *Torino*). Bij vreemde namen wordt verwezen naar de Nederlandse vorm. Van niet-Europese namen wordt, als daar een ingeburgerde vernederlandste vorm of spelling van bestaat, soms tussen haakjes ook een meer internationale vorm vermeld, die altijd i.p.v. de Nederlandse kan worden gebruikt, bijv. *Soedan* (*Sudan*). In andere gevallen is alleen de internationaal gangbare vorm in de lijst opgenomen.

Plaatsnamen in Nederland en Vlaanderen zijn in hun officiële vorm opgenomen, ook als die niet in overeenstemming is met de spellingsregels voor het Nederlands, bijv. *Hoogeveen* en niet *Hogeveen*.

Samenstellingen zijn niet apart in de lijst opgenomen, behalve als ze afwijkende afleidingen hebben of als er alleen een samengestelde naam voorkomt. *Oost-Vlaanderen* en *West-Berlijn* zijn dus respectievelijk onder *Vlaanderen* en *Berlijn* te vinden, maar namen als *Nieuw-Schotland*, *Groot-Brittannië* en *West-Samoa* – er is alleen een onafhankelijke staat *West-Samoa* – zijn wel afzonderlijk opgenomen.

Varianten en nevenvormen kunnen in de lijst op drie manieren naast elkaar staan:

- met *ook*:
om aan te geven dat een nevenvorm of variant minder gewoon of minder gebruikelijk is of dat het een regionale vorm betreft, bijv. *Haags*, *ook* 's-Gravenhaags; deze aanduiding is geenszins als afkeuring bedoeld; de genoemde mogelijkheden worden niet verder gespecificeerd;
- met *en*:
om aan te geven dat twee of meer vormen of varianten gelijkwaardig zijn; daarbij is ernaar gestreefd om die vorm die aan een meer algemeen of aan een productief procédé beantwoordt voorop te plaatsen, bijv. *Guatemalaans en Guatemalteeks*;
- gescheiden door een komma:
om aan te geven dat het nevenvormen of varianten zonder meer betreft, bijv. *Andorraans, Andorreës*.

Speciale gevallen of bijzonderheden worden in een opmerking toegelicht.

In deze lijst worden de volgende afkortingen gebruikt:

v. = vrouwelijk
m. = mannelijk
ev. = enkelvoud
mv. = meervoud
sp. = spelling
verb. = verbogen

Slechts bij uitzondering wordt iets gezegd over de klemtoon. Dat gebeurt dan eveneens in een opmerking.

Opmerking 2 — We kunnen hier verder volstaan met enige aanwijzingen. Nederlandse en Vlaamse namen op *-bos(ch)*, *-brug*, *-dam*, *-ende*, *-leeuw*, *-meer*, *-monde*, *-muiden*, *-sluis*, *-veen*, *-wolde*, *-woude* krijgen het accent op dat deel of op de voorlaatste lettergreep daarvan. Namen die met *Sint-* samengesteld zijn hebben geen klemtoon op dit eerste deel. —

Alfabetische lijst

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
A		
Aachen <i>zie</i> Aken.		
Aalsmeer	Aalsmeers, <i>ook</i> Aalsmeerder	Aalsmeerder
Aalst (België)	Aalsters	Aalstenaar
Aalten	Aaltens	Aaltenaar
Aalter	Aalters	Aalteraar
Aarlen (= Arlon, Arel)	Aarlens, <i>ook</i> Arels	Aarlenaar, <i>ook</i> Arelaar
Aarschot	Aarschots	Aarschottenaar
Aartselaar	Aartselaars	Aartselarenaar
Aat (= Ath)	Aats	Atenaar
Abidjan	omschrijving	omschrijving
Aboe Dhabi	omschrijving	omschrijving
Abruzzen, de, mv. (= Abruzzi)	Abruzzees	Abruzzees
Accra	Accraas	Accraër
Achterhoek, de, m.	Achterhoeks	Achterhoeker
Addis-Abeba	Addis-Abebitisch	Addis-Abebiet, <i>ook</i> Addis-Abebaër
Aden	Adenitisch	Adeniet
Afghanistan	Afghaans	Afghaan
Afrika	Afrikaans	Afrikaan
<i>Opmerking: Afrikaner (ook: Afrikaander) is de vooral in Zuid-Afrika (zie aldaar) gebezigde benaming voor een daar geboren, Afrikaans sprekende blanke, inzonderheid van Boerenafkomst.</i>		
Aken (= Aachen)	Akens, <i>ook</i> Aaks	Akenaar
Albanië (= Shqipëri)	Albanees, <i>ook</i> Albanisch	Albanees, <i>ook</i> Albaniër
<i>Opmerking: Als aanduiding voor de taal komt ook wel (het) Albaans voor.</i>		
Alblasserdam	Alblasserdams	Alblasserdammer
Alexandrië (= El Iskandariya)	Alexandrijns	Alexandrijn
Algerije, <i>ook</i> Algerië	Algerijns	Algerijn
Algiers (= Alger)	Algiers	Algierser
Alkmaar	Alkmaars, <i>ook</i> Alkmaarder	Alkmaarder
Almelo	Almeloos	Almeloër
Almere	Almeers	Almeerder
Alpen, de, mv.	Alpijns <i>en</i> alpien	Alpijn
<i>Opmerking: Het adjectief alpien (ook: alpine) wordt gebruikt in de geologie en de geografie en aanverwante wetenschappen, bijv. de alpiene plooiing, de alpiene flora. Daarbuiten is alpijns gebruikelijk, bijv. alpijns skiën.</i>		

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Alphen aan den Rijn	Alphens	Alphenaar
Alsace <i>zie</i> Elzas.		
Altai, de, m. <i>en sp.</i> Altaï	Altai, Altaisch	Altaier, Altaïer
Ambon, <i>ook</i> Amboina	Ambonees, <i>ook</i> Amboinees	Ambonees, <i>ook</i> Amboinees
Ameland	Amelands	Amelander
Amerika	Amerikaans	Amerikaan
<i>Samenstellingen: Noord-Amerika, Midden-Amerika (ook: Centraal-Amerika), Zuid-Amerika, Latijns-Amerika (adjectief: Latijns-Amerikaans).</i>		
<i>Opmerking: Amerika is een gebruikelijke naam voor de Verenigde Staten als er geen onderscheid gemaakt hoeft te worden tussen dit land en het gehele continent.</i>		
Amersfoort	Amersfoorts	Amersfoorter, <i>ook</i> Amersfoorter
Amman	Ammanitisch	Ammaniet
Amstelveen	Amstelveens	Amstelvener
Amsterdam	Amsterdams, <i>ook</i> Amsterdammer	Amsterdammer
<i>Afkorting: A'dam.</i>		
Anatolië	Anatolisch	Anatoliër
Andalusië (= Andalusia)	Andalusisch	Andalusiër
Anderlecht	Anderlechts	Anderlechtenaar
Andes, de, mv., <i>ook</i> de Anden	Andijns, <i>ook</i> Andisch	Andijn
Andorra	Andorraans, Andorreos	Andorraan, Andorreos
Angola	Angolees	Angolees
Ankara	Ankariotisch	Ankarioot
Antananarivo	omschrijving	omschrijving

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Arel <i>zie</i> Aarlen.		
Arendonk	Arendonks	Arendonkenaar
Argentinië (= Argentina)	Argentijns	Argentijn
Arlon <i>zie</i> Aarlen.		
Armenië	Armeens, <i>ook</i> Armenisch	Armeniër
Armentiers (= Armentières)	Armentiers	Armentiersenaar
<i>Opmerking: De Nederlandse vormen zijn niet erg gebruikelijk.</i>		
Arnhem	Arnhems, <i>ook</i> Arnhemmer	Arnhemmer
Arras <i>zie</i> Atrecht.		
Ar Riaad <i>zie</i> Riad.		
Artesië (= Artois)	Artesis	Artesiër, <i>ook</i> Arteser
Aruba	Arubaans	Arubaan
Asse	Asses	Assenaar
Assebroek	Assebroeks	Assebroekenaar
Assen	Assens, <i>ook</i> Asser	Assenaar, Asser
Assisië (= Assisi)	Assisisch	Assisiër
Asten	Astens	Astenaar
Asunción	Asuncionees	Asuncionees
Ath <i>zie</i> Aat.		
Athene (= Athinai)	Atheens	Athener
Atlas, de, m.	Atlanteisch	Atlanteeër
Atrecht (= Arras)	Atrechts	Atrechtenaar
Attica	Attisch	Attier
Australië	Australisch	Australiër
Austronesië	Austronesisch	Austronesiër
Axel	Axels	Axelaar
Azië	Aziatisch	Aziaat
Azoren, de, mv.	Azorisch, <i>ook</i> Azoriaans	Azoriaan
B		
Baarn	Baarns	Baarnaar <i>en</i> Barenaar
Bagdad	Bagdads	Bagdadder
Bahama's, de, mv. <i>en</i> de Bahama-eilanden	Bahamaans, <i>ook</i> Bahamiaans	Bahamaan, <i>ook</i> Bahamiaan
Bahrein	Bahreins	Bahreiner
Bailleul <i>zie</i> Belle.		
Balearen, de, mv.	Baleaars	Baleaar
Balen	Balens	Balenaar
Balkan, de, m.	Balkanees	Balkanees
Bamako	omschrijving	omschrijving
Bangkok	Bangkoks	Bangkokker
Bangladesh, <i>sp. ook</i> Bangladesj	Bengaals <i>en</i> Bengalees	Bengaal <i>en</i> Bengalees, <i>ook</i> Bengali
Bangui	omschrijving	omschrijving
Banjul	omschrijving	omschrijving
Barbados	Barbadaans, <i>ook</i> Barbadaiaans	Barbadaan, <i>ook</i> Barbadaiaan
Barendrecht	Barendrechts	Barendrechter

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Barneveld	Barnevelds, <i>ook</i> Barnevelder	Barnevelder
Baskenland, (het), o.	Baskisch	Bask
Bastenaken (= Bastogne)	Bastenaaks	Bastenakenaar
Bata	omschrijving	omschrijving
Bayern <i>zie</i> Beieren.		
Bayrut <i>zie</i> Beiroet.		
Beek	Beeks	Bekenaar
Beerse	Beerses	Beersenaar
Beesel	Beesels	omschrijving
Beieren (= Bayern)	Beiers	Beier, <i>v. ook</i> Beierin
Beijing <i>zie</i> Peking.		
Beilen	Beilens, <i>ook</i> Beiler	Beilenaar, Beiler
Beiroet (= Bayrut)	Beiroets	Beiroeter, <i>ook</i> Beiroeti
België	Belgisch	Belg
Belgrado (= Beograd)	Belgradoos	Belgradoër
Belize	Belizaans	Belizaan
Belle (= Bailleul)	Bels	Bellenaar
Bemmel	Bemmels, <i>ook</i> Bemmeler	Bemmelaar
Benedenwinden, de, mv. <i>en</i> de Benedenwindse eilanden <i>en</i> de Eilanden beneden de wind	Benedenwinds	Benedenwinder
Bengalen <i>zie</i> Bangladesh.		
Benin	Benins	Beniner
Beograd <i>zie</i> Belgrado.		
Berberije	Berbers	Berber, <i>v. ook</i> Berbervrouw
Perchem	Berchems	Berchemmenaar
Bergen (= Mons)	Bergens, <i>ook</i> Bergs	Bergenaar
Bergen (Nederlands Limburg)	Bergens, <i>ook</i> Bergs	omschrijving
Bergen (Noord-Holland)	Bergens, <i>ook</i> Bergs	Berger
Berkel en Rodenrijs	omschrijving	omschrijving
Bergen op Zoom	Bergs, <i>ook</i> Bergen-op-Zooms	Bergenaar
Berlijn (= Berlin)	Berlijns, <i>ook</i> Berlijner	Berlijner, <i>v. ook</i> Berlijnerin
<i>Samenstellingen: Oost-Berlijn, West-Berlijn.</i>		
<i>Opmerking: In min of meer vaste combinaties komt Berliner voor (bijv. Berliner bollen, Berliner leverworst).</i>		
Bern	Berns, <i>ook</i> Berner	Berner, <i>v. ook: Bernerin</i>
Best	Bests, <i>ook</i> Bester	Bestenaar
Betuwe, de, v., <i>ook</i> m.	Betuws, <i>ook</i> Betuwer	Betuwenaar
Beuningen	Beunings	Beuninger
Beveren	Bevers	Beveraar, <i>ook</i> Beverenaar
Beverwijk	Beverwijks, <i>ook</i> Beverwijker	Beverwijker
Bhutan <i>zie</i> Boetan.		
De Bilt	Bilts	Biltenaar
Birma (= Burma)	Birmaans, <i>ook</i> Birmees	Birmaan, <i>ook</i> Birmees
Bissau	Bissaus	Bissauer
Blankenberge	Blankenbergs	Blankenbergenaar

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Blaricum	Blaricums, <i>ook</i> Blaricummer	Blaricummer
Bloemendaal	Bloemendaals	Bloemendaler
Bodegraven	Bodegravens	Bodegravenaar
Boedapest (= Budapest)	Boedapests, <i>ook</i> Boedapester	Boedapester
Boekarest (= Bucureşti)	Boekarests, <i>ook</i> Boekarester	Boekarester
Boeroendi (= Burundi)	Boeroendis, <i>ook</i> Boeroendees	Boeroendiër, <i>ook</i> Boeroendees, Boeroendi
Boetan (= Bhutan), <i>sp. ook</i> Bhoetan	Boetaans, <i>ook</i> Boetanees	Boetaan, <i>ook</i> Boetanees, Boe- tanner
Bogotá	Bogotaans	Bogotaan
Bohemen	Boheems, <i>ook</i> Bohemer	Bohemer, <i>v. ook</i> Bohemerin
Bolivië (= Bolivia)	Boliviaans	Boliviaan
Bolzen (= Bolzano)	Bolzens	Bolzenaar
Bonaire	Bonairiaans	Bonairiaan
Bondsrepubliek Duitsland, de, v. <i>zie</i> Duitsland. <i>Afkorting:</i> BRD.		
Bonen (= Boulogne-sur-Mer)	Boons	Bonenaar
	<i>Opmerking:</i> De Nederlandse vormen zijn weinig gebruikelijk.	
Bonn	Bonns, <i>ook</i> Bonner	Bonner
Boom	Booms	Bomenaar
Borculo	Borculoos	omschrijving
Borger	Borgers	Borgenaar, <i>ook</i> Borgerder
Borgerhout	Borgerhouts	Borgerhoutenaar
Borgworm (= Waremmes)	Borgworms	omschrijving
Born	Borns <i>en</i> Borner	Border
Borne	Borns <i>en</i> Borner	Bornaar <i>en</i> Borrenaar
Bornem	Bornems	Bornemmenaar
Borssele	Borssels	Borsselaar
Den Bosch <i>zie</i> 's-Hertogenbosch.		
Boskoop	Boskoop	Boskopenaar, Boskoper
Bosnië (= Bosna)	Bosnisch	Bosniër <i>en</i> Bosniaak
Botswana	Botswaans	Botswaan
Boulogne-sur-Mer <i>zie</i> Bonen.		
Bourgondië (= Bourgogne), <i>sp. ook</i> Boergondië	Bourgondisch	Bourgondiër
Boven-Volta <i>zie</i> Opper-Volta.		
Bovenwinden, de, mv. <i>en</i> de Bovenwindse eilanden <i>en</i> de Eilanden boven de wind	Bovenwinds	Bovenwinder
Boxmeer	Boxmeers	Boxmeerder
Boxtel	Boxtels	Boxtelaar, <i>ook</i> Boxelaar
Brabant	Brabants	Brabander
	<i>Samenstelling:</i> Noord-Brabant.	
	<i>Opmerking:</i> Het accent ligt op de eerste lettergreep van <i>Brabant</i> .	
Braine-l'Alleud <i>zie</i> Eigenbrakel.		
Braine-le-Château <i>zie</i> Brakel (Kasteelbrakel).		

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Braine-le-Comte <i>zie</i> Brakel ('s-Gravenbrakel).		
Brakel	Brakels	Brakelaar
Brasilia	omschrijving	omschrijving
Brasschaat	Brasschaats	Brasschatenaar
Braunschweig <i>zie</i> Brunswijk.		
Brazilië (= Brasil)	Braziliaans	Braziliaan
Brazzaville	Brazzavils	Brazzaviller
Breda	Bredaas	Bredanaar, Bredaënaar, <i>ook</i> Bredaër

Opmerking: Het accent ligt op de tweede lettergreep. De eerste lettergreep heeft een *ee*.

Bredene	Bredens	Bredenaar
Bree	Brees	Breeë(r)naar
Breukelen	Breukels	Breukelaar
Bridgetown	omschrijving	omschrijving
Brielle	Briels	Briellenaar
Brugge	Brugs	Bruggeling
Brummen	Brummens, <i>ook</i> Brummer	Brummenaar
Brunei	Bruneis	Bruneier
Brunssum	Brunssums	Brunssumer
Brunswijk (= Braunschweig)	Brunswijks, <i>ook</i> Brunswijker	Brunswijker
Brussel	Brussels	Brusselaar
București <i>zie</i> Boekarest.		
Budapest <i>zie</i> Boedapest.		
Budel	Budels	omschrijving
Buenos-Aires	Buenos-Airees	Buenos-Airees
Buggenhout	Buggenhouts	Buggenhoutenaar
Bujumbura	omschrijving	omschrijving
Bulgarije	Bulgaars	Bulgaar
Bunnik	Bunniks	Bunniker
Bunschoten	Bunschotens, <i>ook</i> Bunschoter	Bunschoter
Burma <i>zie</i> Birma.		
Burundi <i>zie</i> Boeroendi.		
Bussum	Bussums, <i>ook</i> Bussumer	Bussumer

C

Cairo, Kairo <i>en sp.</i> Caïro	omschrijving, <i>ook</i> Cairotisch	omschrijving, <i>ook</i> Cairoot
<i>Opmerking:</i> Bij <i>Cairo</i> ligt de klemtoon op -a-, bij <i>Kairo</i> op -i-.		
Calabrië (= Calabria)	Calabrisch, <i>ook</i> Calabrees	Calabriër, <i>ook</i> Calabrees
Calais <i>zie</i> Kales.		
Cambodja (= Kampuchea), <i>sp. ook</i> Kambodja	Cambodjaans	Cambodjaan
Cambrai <i>zie</i> Kamerijk.		
Campanië (= Campania)	Campaans	Campaan
Canada, <i>sp. ook</i> Kanada	Canadees	Canadees
Canarische Eilanden, de, mv.	Canarisch	Canariër
Canberra	omschrijving	omschrijving

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Cantabrië (= Cantabria)	Cantabrisch	Cantabriër <i>en</i> Cantaber
Canterbury <i>zie</i> Kantelberg.		
Capelle aan den IJssel	Capels	Capellenaar
Capetown <i>zie</i> Kaapstad.		
Carácas	Caraceens	Caraceen
Cariben, de, mv., <i>ook</i> de Caraïben	Caribisch, Caraïbisch	Carieb, Caraïeb
Castilië (= Castilla) <i>en</i> <i>sp.</i> Kastilië	Castiliaans	Castiliaan
Castricum	Castricums	Castricummer
Catalonië (= Catalunya)	Catalaans	Catalaan
Centraalafrikaanse Republiek, de, <i>ook</i> Centrafrika	Centrafrikaans	Centrafrikaan
Československo <i>zie</i> TsjechoSlowakije.		
Cevennen, de, mv. (= Céven- nes)	Cevens, <i>ook</i> Cevennools	Cevenner, <i>ook</i> Cevennool
Ceylon (= Sri Lanka) <i>Opmerking:</i> <i>Zie ook bij Sri Lanka.</i>	Ceylonees, <i>ook</i> Ceylons	Ceylonees, <i>ook</i> Ceylonner
Channel Islands <i>zie</i> Kanaaleilanden.		
Chili (= Chile)	Chileens	Chileen
China	Chinees	Chinees
Coevorden	Coevords <i>en</i> Coevorder	Coevordenaar
Colombia <i>zie</i> Columbia.		
Colombo	Colombees	Colombees
Columbia (= Colombia) <i>en</i> Columbië	Columbiaans	Columbiaan
Comines <i>zie</i> Komen.		
Comoren, de, mv.	Comoors, <i>ook</i> Comorees	Comoor, <i>ook</i> Comorees
Conakry	omschrijving	omschrijving
Cordova (= Córdoba), <i>ook</i> Cordua	Cordovaans, <i>ook</i> Corduaans	Cordovaan, <i>ook</i> Corduaan
Corinthe (= Kórinthos), <i>sp.</i> <i>ook</i> Korinthe	Corinthisch	Corinthiër
Cornwallis (= Cornwall)	Corns <i>en</i> Cornisch	Cornsman
Corsica (= Corse)	Corsicaans	Corsicaan
Costa Rica	Costaricaans	Costaricaan
Crna Gora <i>zie</i> Montenegro.		
Cuba	Cubaans	Cubaan
Cuijk	Cuijks	Cuijkenaar
Culemborg	Culemborgs	Culemborger
Curaçao	Curaçaos	Curaçaoër <i>en</i> Curaçaoënaar
Cyprus (= Kypros/Kibris)	Cypriotisch <i>en</i> Cyprisch	Cyprioot
D		
Dacca	omschrijving	omschrijving
Dakar	omschrijving	omschrijving
Dalfsen	Dalfsens <i>en</i> Dalfser	Dalfsenaar, Dalfser

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Damascus	Damasceens, <i>ook</i> Damascener	Damasceen, <i>ook</i> Damascener
Danmark <i>zie</i> Denemarken.		
De Bilt <i>zie</i> onder <i>B.</i>		
Deerlijk	Deerlijks, <i>ook</i> Deerlijkaans	Deerlijkenaar, <i>ook</i> Deerlijkaan
Deinze	Deinzes	Deinzenaar
Delft	Delfts	Delftenaar, <i>ook</i> Delvenaar
Delfzijl	Delfzijls	Delfzijler
Delhi	Delhisch	Delhiër
<i>Samenstelling: Nieuw-Delhi.</i>		
Den Bosch <i>zie</i> 's-Hertogenbosch.		
Denderleeuw	Denderleeuws	Denderleeuwnaar
Dendermonde	Dendermonds	Dendermondenaar
Denekamp	Denekamps	Denekamper
Denemarken (= Danmark)	Deens	Deen
Den Haag <i>zie</i> 's-Gravenhage.		
Den Ham <i>zie</i> onder <i>H.</i>		
Den Helder <i>zie</i> onder <i>H.</i>		
Deurne	Deurns <i>en</i> Deurens	Deurnenaar, Deurnaar <i>en</i> Deureenaar
Deventer	Deventers <i>en</i> Deventer	Deventenaar
Didam	Didams	Didammer
Diemen	Diemens	Diemenaar
Diepenbeek	Diepenbeeks	Diepenbekenaar
Diepenveen	Diepenveens, <i>ook</i> Diepenvener	Diepenvener
Diest	Diesters, <i>ook</i> Diests	Diestenaar
Dilbeek	Dilbeeks	Dilbekenaar
Dinant	Dinants, <i>ook</i> Dinanter	Dinantenaar, <i>ook</i> Dinantees
Djakarta <i>zie</i> Jakarta.		
Djibouti	Djiboutisch <i>en</i> Djiboutiaans	Djiboutiër <i>en</i> Djiboutiaan
Dodoma	omschrijving	omschrijving
Doesburg	Doesburgs	Doesburger
Doetinchem	Doetinchems	Doetinchemmer
Doha	omschrijving	omschrijving
Dokkum	Dokkums	Dokkumer
Dolomieten, de, mv. (= Dolomiti)	Dolomiets	Dolomieter
Dominicaanse Republiek, de, v.	Dominicaans	Dominicaan
Dongen	Dongens	Dongenaar
Doorn	Doorns	Doornaar <i>en</i> Doreenaar
Doornik (= Tournai)	Doorniks	Doornikenaar
Dordrecht, <i>ook</i> Dordt	Dordrechts Dordts	Dordrechtenaar Dordtenaar
Drachten	Drachtens <i>en</i> Drachter	omschrijving
Drenthe <i>en</i> <i>sp.</i> Drente	Drents	Drent, <i>ook</i> Drentenaar
Driebergen	Driebergs	Driebergenaar
Drongen	Drongens	Drongenaar
Dronten	Drontens	Drontenaar

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Drunen	Drunens	omschrijving
Druten	Drutens	omschrijving
Dublin	Dublins	Dublinner
Duffel	Duffels	Duffelaar
Duinkerke(n) (= Dunkerque)	Duinkerker(en)s, ook Duinkerker	Duinkerkenaar
Duitse Democratische Republiek, de, <i>zie</i> Duitsland.		
<i>Afkorting:</i> DDR.		
Duitsland	Duits	Duitser
<i>Samenstellingen:</i> West-Duitsland, Oost-Duitsland.		
<i>Opmerking:</i> De hier genoemde vormen zijn de gewone in historische zin. Daarbuiten zijn ze alleen te gebruiken wanneer geen staatkundig onderscheid tussen de Bondsrepubliek en de DDR beoogd wordt. Als men dat onderscheid wel wil maken gebruikt men bijv. <i>Oostduitser</i> enz. of een omschrijving. <i>Westduits</i> en <i>Westduitser</i> komen ook voor in engere betekenis ('in het westen van de Bondsrepubliek') bijv. <i>de Westduitse radio</i> (in Keulen). De inwoners van de DDR worden ook wel aangeduid als <i>DDR-burgers</i> . M.b.t. de taal: <i>Duits</i> .		
Duiveland	Duivelands	Duiveland
Duiven	Duivens	omschrijving
Dunkerque <i>zie</i> Duinkerke(n).		
Dusseldorp (= Düsseldorf)	Dusseldorps	Dusseldorper
<i>Opmerking:</i> Gewoonlijk gebruikt men de Duitse naam, met als afleidingen <i>Düsseldorfs</i> , <i>Düsseldorfer</i> .		
E		
Echt	Echts <i>en</i> Echter	Echtenaar
Ecuador	Ecuadoriaans	Ecuadoriaan
Edam	Edams, ook Edammer	Edammer
Ede	Edes, ook Eder	Edenaar
Edegem	Edegems	Edegemmenaar
Eeklo	Eekloos	Eeklonaar
Eersel	Eersels	Eerselaar
Egmond	Egmonds	Egmonder
Egypte	Egyptisch	Egyptenaar
Eibergen	Eibergs	Eibergenaar, Eiberger
Eigenbrakel (= Braine-l'Alleud)	Eigenbrakels	Eigenbrakelaar
Eijsden	Eijdsens	Eijdsenaar
Eindhoven	Eindhovens	Eindhovenaar
Eire <i>zie</i> Ierland.		
Ekeren	Ekers	Ekeraar
El Ajun	omschrijving	omschrijving
Elburg	Elburgs	Elburger
El Iskandariya <i>zie</i> Alexandrië.		
El Manama	omschrijving	omschrijving
El Salvador	Salvadoriaans, Salvadoraans, ook Salvadoreens	Salvadoriaan, Salvadoraan, ook Salvadoreen
<i>Opmerking:</i> Het accent ligt op de laatste lettergreep.		

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Elsene	Elsens	Elsenaar
Elst	Elsts, <i>ook</i> Elster	Elstenaar
Elzas, de, m. (= Alsace)	Elzassisch, <i>ook</i> Elzasser	Elzasser, v. Elzasserin
Emmen	Emmens <i>en</i> Emmer	Emmenaar, <i>ook</i> Emder
Emmerik (= Emmerich)	Emmeriks	Emmeriker
Engeland	Engels	Engelsman, mv. Engelsen
<i>Opmerking:</i> Zie ook bij <i>Groot-Britannië</i> .		
Enkhuizen	Enkhuizens, <i>ook</i> Enkhuizer	Enkhuizer
Enschede	Enschedees	Enschedeër
<i>Opmerking:</i> De klemtoon ligt op de eerste lettergreep, de tweede <i>e</i> wordt als <i>sjwa</i> , de derde als <i>ee</i> uitgesproken.		
Epe	Epes, <i>ook</i> Eper	Epenaar, Eper
Equatoriaal-Guinea <i>en</i> Equatoriaal-Guinee	Equatoriaalguinees, <i>ook</i> Equato-Guinees	Equatoriaalguineeër, <i>ook</i> Equatoriaalguinees, Equato-Guinees
<i>Opmerking:</i> De verbogen vorm van het adjectief wordt gespeld: <i>-guineese</i> of <i>-guinese</i> , naargelang men het beschouwt als afgeleid van <i>Guinee</i> of <i>Guinea</i> .		
Erebodegem	Erebodegems	Erebodegemmenaar
Ermelo	Ermeloos	Ermeloër
España <i>zie</i> Spanje.		
Essen	Essens	Essenaar
Estland	Estlands <i>en</i> Ests, <i>ook</i> Estisch, Estnisch	Estlander <i>en</i> Est
Ethiopië	Ethiopisch	Ethiopiër
Etten-Leur	omschrijving	omschrijving
Etterbeek	Etterbeeks	Etterbekenaar
Eupen	Eupens, <i>ook</i> Eupener	Eupenaar
<i>Opmerking:</i> De <i>eu</i> wordt uitgesproken als in <i>leuk</i> .		
Europa	Europees, <i>ook</i> Europeaans	Europeaan, <i>ook</i> Europeeër
<i>Opmerking:</i> <i>Europeeër</i> wordt soms gebruikt als aanduiding van een voorstander van een verenigd Europa.		
Evere	Evers	Everaar
Evergem	Evergems	Evergemmenaar
F		
Faeroër, de, mv.	omschrijving	omschrijving
Fiji	Fijisch	Fijiër
Filippijnen, de, mv.	Filippijns	Filippijn, <i>ook</i> Filippino
Finland (= Suomi)	Fins, <i>ook</i> Finlands	Fin, <i>ook</i> Finlander
Firenze <i>zie</i> Florence.		
Flevoland	Flevolands	Flevolander
Flobecq <i>zie</i> Vloesberg.		
Florence (= Firenze)	Florentijns	Florentijn
France <i>zie</i> Frankrijk.		
Franeker (= Frjentsjer)	Franekers <i>en</i> Franeker	Franeker
Frankfort (= Frankfurt)	Frankforts, <i>ook</i> Frankforter	Frankforter
<i>Opmerking:</i> I.p.v. deze vormen gebruikt men ook <i>Frankfurt</i> enz.		

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Frankrijk (= France)	Frans	Fransman, mv. Fransen; v. Française, mv. Françaises, <i>en</i> Franse
Freetown	omschrijving	omschrijving
Friesland (= Fryslân)	Fries, <i>verb.</i> Friese	Fries, mv. Friezen, <i>v. ook</i> Friezin
Funafuti	omschrijving	omschrijving
G		
Gabon, <i>sp. ook</i> Gaboen	Gabonees <i>en</i> Gabons	Gabonees <i>en</i> Gabonner
Gaborone	omschrijving	omschrijving
Gambia, <i>ook</i> Gambië	Gambiaans, <i>ook</i> Gambisch	Gambiaan, <i>ook</i> Gambiër
Ganshoren	Ganshorens	Ganshorenaar
Geel	Geels	Gelenaar
Gelderland	Gelders, <i>ook</i> Gelderlands	Gelderlander, <i>ook</i> Geldersman, mv. Geldersen, Gelderslui
Geldermalsen	Geldermalsens	omschrijving
Geldrop	Geldrops	Geldroppenaar, Geldropper
Geleen	Geleens, <i>ook</i> Geleender, Geleener	Geleender, <i>ook</i> Gelener
Gembloers (= Gembloux)	Gembloers	Gembloersenaar
Gemert	Gemerts	Gemertenaar
Gendringen	Gendrings, <i>ook</i> Gendringer	Gendringer
Genk	Genkers, <i>ook</i> Genker, Genks	Genkenaar
Gennep	Genneps	Gennepenaar, Genneper
Génova <i>zie</i> Genua.		
Gent	Gents	Gentenaar
Gentbrugge	Gentbrugs	Gentbruggenaar
Genua (= Génova)	Genuees	Genuees
Georgetown	omschrijving	omschrijving
Georgië, <i>ook</i> Groezië	Georgisch, <i>ook</i> Groezisch	Georgiër, <i>ook</i> Groeziër
Geraardsbergen	Geraardsbergs	Geraardsbergenaar
Ghana	Ghanees	Ghanees
Gibraltar	Gibaltarees <i>en</i> Gibraltarriens, <i>ook</i> Gibaltareens	Gibaltarees <i>en</i> Gibraltarriaan, <i>ook</i> Gibaltareen
Gilze-Rijen	Gils	Gilzenaar
Goedereede, <i>uitgesproken</i> Goereere	Goerees, <i>verb.</i> Goereese	Goereëer
Goes	Goes	Goesenaar
Goirle	Goirles	Goirlenaar
<i>Opmerking: De oi wordt uitgesproken als oo.</i>		
Gooi, het, o., <i>ook</i> het Gooiland	Goois, <i>ook</i> Gooilands	Gooier, <i>ook</i> Gooilander
Goor	Goors	omschrijving
Gorinchem, <i>uitgesproken</i> Gorkum	Gorkums	Gorkumer
Gorssel	Gorssels	Gorsselaar

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Gotenburg (= Göteborg)	Gotenburgs	Gotenburger
Gouda	Gouds	Gouwenaar
Grauwbunderland (= Graubünden)	Grauwbunders	Grauwbunder
<i>Opmerking: De Nederlandse vormen zijn weinig gebruikelijk.</i>		
Grave	Graafs	omschrijving
's-Gravenbrakel (= Braine-le-Comte) <i>zie</i> Brakel.		
's-Gravenhage <i>en</i> Den Haag	Haags, <i>ook</i> 's-Gravenhaags	Hagenaar, <i>ook</i> 's-Gravenhagenaar
's-Gravenzande	's-Gravenzands	's-Gravenzander
Great Britain <i>zie</i> Groot-Brittannië.		
Grenada	Grenadaans	Grenadaan
Griekenland	Grieks	Griek, <i>v. ook</i> Griekin
Grimbergen	Grimbergs	Grimbergenaar
Groenland (= Grønland)	Groenlands	Groenlander
Groesbeek	Groesbeeks	Groesbekenaar, Groesbeker
Groezië <i>zie</i> Georgië.		
Groningen	Gronings <i>en</i> Groninger	Groninger
Groot-Brittannië	Brits	Brit
<i>Opmerking: Men gebruikt ook wel de afleidingen van Engeland (zie aldaar) ter aanduiding van het hele Britse gebied, als geen onderscheid beoogd wordt met Schotland en/of Wales.</i>		
Groothertogdom Luxemburg <i>zie</i> Luxemburg.		
Guangzhou <i>zie</i> Kanton.		
Guatemala	Guatemalaans <i>en</i> Guatemalteeks	Guatemalaan <i>en</i> Guatemalteek
Guinea	Guinees, <i>verb.</i> Guineese	Guineeër, <i>ook</i> Guinees
Guinee-Bissau	Guinee-Bissaus	Guinee-Bissauer
Gulik (= Jülich)	Guliks	Guliker
Guyana	Guyaans, Guyanees	Guyaan, Guyanees
H		
Den Haag, <i>zie</i> 's-Gravenhage.		
Haaksbergen	Haaksbergs	Haaksbergenaar, Haaksberger
Haarlem	Haarlems, <i>ook</i> Haarlemmer	Haarlemmer
Haarlemmermeer, de, m.	Haarlemmermeers	Haarlemmermeerder
Hageland, het, o.	Hagelands	Hagelander
Hainaut <i>zie</i> Henegouwen.		
Haïti	Haïtiaans	Haïtiaan
Halle	Hals	Hallenaar
Halsteren	Halters	Halterenaar
Den Ham	Hams, <i>ook</i> Hammer	Hammenaar, Hammer
Hamburg	Hamburgs, <i>ook</i> Hamburger	Hamburger
Hamme	Hams	Hammenaar
Hannuit (= Hannut)	Hannuits	Hannuitenaar
Hanoi	Hanois	Hanoier
Harare	omschrijving	omschrijving

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Hardenberg	Hardenbergs	Hardenberger
Harderwijk	Harderwijks, <i>ook</i> Harderwijker	Harderwijker
Hardinxveld	Hardinxvelds	Hardinxvelder
Harelbeke	Harelbeeks	Harelbekaar, <i>ook</i> Harelbeekaan
Haren	Harens, <i>ook</i> Harener, Harenderder	Harenaar
Harlingen (= Harns)	Harlings <i>en</i> Harlinger	Harlinger
Haspengouw	Haspengouws	Haspengouwer
Hasselt (België)	Hasselts	Hasselaar, <i>ook</i> Hasseltenaar
Hattem	Hattems, <i>ook</i> Hattemer	Hattemer
Havana (= La Habana)	Havanees	Havanees
Havere (= Le Havre)	Havers	Haveraar
<i>Opmerking:</i> De Nederlandse vormen zijn niet erg gebruikelijk.		
Hazerswoude	Hazerswouds	Hazerswoudenaar
Hebriden, de, mv. (= Hebrides)	Hebridiaans	Hebridiaan
Heemskerk	Heemskerks	Heemskerker
Heemstede	Heemsteeds, <i>ook</i> Heemsteder	Heemstedenaar, Heemsteder
Heerde	Heerds, <i>ook</i> Heerder	Heerdenaar, Heerder
Heerenveen (= It Hearrenfean)	Heerenveens, <i>ook</i> Heerenvener	Heerenvener
Heerhugowaard	Heerhugowaards	Heerhugowaarder
Heerlen	Heerlens, <i>ook</i> Heerler	Heerlenaar
Heiloo	Heilooos	Heilooënaar, Heilooër
Heist-op-den-Berg	Heists	Heistenaar
Helden	Heldens	Heldenaar
Den Helder	Helders	Heldenaar
Hellendoorn	Hellendoorns	Hellendoornaar, Hellendoorner <i>en</i> Hellendorenaar
Hellevoetsluis	Hellevoetsluis	Helvoeter
Helmond	Helmonds	Helmondenaar, Helmonder <i>en</i> Helmonter
Helsinki (Helsingfors)	Helsinki <i>en sp.</i> Helsinkië	Helsinkiër, <i>ook</i> Helsinkiënaar
Hemiksem	Hemiksems	Hemiksemenaar
Hendrik-Ido-Ambacht	omschrijving	Ambachter
Henegouwen (= Hainaut)	Henegouws	Henegouwer
Hengelo	Hengeloos	Hengeloër
Herent	Herents	Herentenaar
Herentals	Herentals	Herentalsenaar
's-Hertogenbosch <i>en</i> Den Bosch	Bosch, <i>verb.</i> Bossche	Bosschenaar
Heumen	Heumens	Heumenaar
Heusden (België)	Heusdens	Heusdenaar
Heverlee	Heverlees, <i>verb.</i> Heverleese	Heverleeënaar
Hillegom	Hillegoms, <i>ook</i> Hillegommer	Hillegommer

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Hilversum	Hilversums, <i>ook</i> Hilversummer	Hilversummer
Himalaya, de, m., <i>sp. ook</i> Himalaja	Himalayaans	Himalayaan
Hoboken	Hobokens	Hobokenaar
Hoei (= Huy)	Hoeis	Hoeienaar
Hoensbroek	Hoensbroeks	Hoensbroeker
Holland	Hollands	Hollander
<i>Samenstellingen:</i> Noord-Holland, Zuid-Holland.		
<i>Opmerking:</i> <i>Holland</i> en de afleidingen daarvan worden ook wel in ruimere zin gebruikt als aanduiding van <i>Nederland</i> enz.		
Honduras	Hondurees, <i>ook</i> Hondureens	Hondurees, <i>ook</i> Hondureen
Hongarije (= Magyarország)	Hongaars	Hongaar
<i>Opmerking:</i> Men noemt de inwoners ook wel <i>Magyaren</i> (ev. <i>Magyaar</i>), bijv. in <i>het land, de taal van de Magyaren</i> .		
Hongkong	Hongkongs	Hongkonger
Hoogeveen	Hoogeveens	Hoogevener
Hoogezand	Hoogezands	Hoogezander
Hoorn	Hoorns, <i>ook</i> Hoorner	Hoornaar <i>en</i> Horenaar
Horst	Horsts, <i>ook</i> Horster	Horstenaar
Houthalen	Houthalens	Houthalenaar
Huissen	Huissens	Huissenaar
<i>Opmerking:</i> De <i>ui</i> wordt uitgesproken als <i>uu</i> .		
Huizen	Huizens, <i>ook</i> Huizer	Huizenaar, Huizer
Hulst	Hulsts	Hulstenaar
Huy <i>zie</i> Hoei.		
Hvratska <i>zie</i> Kroatië.		
I		
Iberië	Iberisch	Iberiër
Ieper, <i>ook</i> Ieperen	Iepers	Ieperaar, <i>ook</i> Ieperling
Ierland (= Eire)	Iers	Ier
<i>Samenstelling:</i> Noord-Ierland.		
IJmuiden	IJmuidens	IJmuidenaar
IJsland (= Island)	IJslands	IJslander
IJsselmuiden	IJsselmuidens	IJsselmuidenaar, IJsselmuiden
IJsselstein	IJsselsteins, <i>ook</i> IJsselsteiner	IJsselsteiner
India	Indiaas, <i>ook</i> Indisch	Indiër <i>en</i> Indiaër
<i>Opmerking 1:</i> Het gewone adjectief is <i>Indiaas</i> . <i>Indisch</i> wordt vooral gebruikt in historische zin als afleiding bij Voor-Indië (Brits-Indië), Achter-Indië of West-Indië, meer bepaald m.b.t. Nederlands-Indië, bijv. <i>een Indisch officier</i> . Met combinaties als <i>Indische mensen</i> , <i>een Indische</i> (tegenover: <i>een Indiase</i>) worden mensen van gemengd Indonesisch-Europese afstamming aangeduid. Een inwoner van de huidige republiek India heet <i>een Indiër</i> of <i>een Indiaër</i> .		
<i>Opmerking 2:</i> De afleidingen <i>Indiaans</i> en <i>Indiaan</i> betreffen de oorspronkelijke bewoners van Amerika.		
Indonesië (= Indonesia)	Indonesisch	Indonesiër

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Ingelmunster	Ingelmunsters	Ingelmunsteraar, Ingelmunstenaar
Irak	Iraaks, <i>ook</i> Irakees	Irakiër <i>en</i> Irakees, <i>ook</i> Iraki
Iran	Iraans, <i>ook</i> Iranees	Iraniër
Islamabad	omschrijving	omschrijving
Island <i>zie</i> IJsland.		
Israël	Israëlich	Israëliër, <i>ook</i> Israëli
	<i>Opmerking:</i> De aanduiding voor het oude volk van Israël is <i>de</i> Israëlieten, <i>ev. een</i> Israëliet, het adjectief daarbij is <i>Israëlitisch</i> .	
Italië	Italiaans	Italiaan
	<i>Opmerking:</i> De afleidingen <i>Italisch</i> en <i>Italiër</i> betreffen het oude, antieke Italië. Nog in: <i>het Italische schiereiland</i> (naast: <i>het Italiaanse schiereiland</i>).	
Ivoorkust	Ivoorkusts, <i>ook</i> Ivoiraans	Ivoorkuster, <i>ook</i> Ivoiriaan
Izegem	Izegems	Izegemmenaar
J		
Jakarta, <i>sp. ook</i> Djakarta	Jakartaans <i>en</i> Jakartaas	Jakartaan <i>en</i> Jakartaër
Jamaïca	Jamaïcaans	Jamaïcaan
Japan	Japans, <i>ook</i> Japannees	Japanner, <i>ook</i> Japannees
	<i>Opmerking:</i> De afleiding <i>Japannees</i> is minder gebruikelijk. Als benaming voor de inwoners heeft ze vaak een negatieve connotatie.	
Java (= Jawa)	Javaans, <i>ook</i> Javaas	Javaan, <i>ook</i> Javaër
Jemen	Jemenitisch	Jemeniet
	<i>Samenstellingen:</i> Noord-Jemen, Zuid-Jemen.	
Jeruzalem	Jeruzalems	Jeruzalemmer
Jette	Jets	Jettenaar
Joegoslavië (= Jugoslavija)	Joegoslavisch	Joegoslaviër <i>en</i> Joegoslaaf
Jordanië	Jordaans, <i>ook</i> Jordanisch	Jordaniër
Jülich <i>zie</i> Gulik.		
Jura, de, m., <i>ook</i> v.	Jurassiaans	Jurassiaan
Jutland (= Jylland)	Juts, <i>ook</i> Jutlands	Jut, <i>ook</i> Jutlander
K		
Kaap, de, m., <i>ook</i> v.	Kaaps	Kapenaar
Kaapstad (Capetown)	Kaapstads	Kaapstatter
Kaapverdië <i>en</i> de Kaapverdische Eilanden, mv.	Kaapverdisch	Kaapverdiër
Kaboel (= Kabul)	Kaboels	Kaboeler
Kairo <i>zie</i> Cairo.		
Kales (= Calais)	Kaleziaans	Kaleziaan
	<i>Opmerking:</i> De Nederlandse vormen zijn niet erg gebruikelijk.	
Kalmthout	Kalmthouts	Kalmthoutenaar
Kamerijk (= Cambrai)	Kamerijks	Kamerijkenaar, <i>ook</i> Kamerijker
Kameroen	Kameroens	Kameroener
Kampala	omschrijving	omschrijving
Kampen	Kampens <i>en</i> Kamper	Kampenaar, <i>ook</i> Kamper

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Kampuchea <i>zie</i> Cambodja.		
Kanaaleilanden, de, mv. (= Channel Islands)	Kanaaleilands	Kanaaleilander
Kantelberg (= Canterbury)	Kantelbergs	Kantelberger
Kanton (= Guangzhou)	Kantonees	Kantonees
Kapellen	Kapels	Kapellenaar
Karinthië (= Kärnten)	Karintisch	Karinthiër
Karpaten, de, mv.	Karpatisch	Karpater
Kasteelbrakel (= Braine-lé-Château) <i>zie</i> Brakel.		
Katar	Katarees	Katarees
Katmandoe (= Kathmandu)	omschrijving	omschrijving
Katwijk	Katwijks, <i>ook</i> Katwijker	Katwijker
Kaukasus, de, m.	Kaukasisch	Kaukasiër
Kazakkië (= Kazachstan)	Kazaks	Kazak
Kempen, de, mv.	Kempens, <i>ook</i> Kempisch	Kempenaar
Kenia (= Kenya)	Keniaans, <i>ook</i> Keniaas	Keniaan, <i>ook</i> Keniaër
Kerkrade	Kerkraads	Kerkradenaar
Kessel-Lo	Kessels	Kesselaar
Keulen (= Köln)	Keuls	Keulenaar
Khartoem (= Khartum)	Khartoems	Khartoemer
Kibris <i>zie</i> Cyprus.		
Kigali	omschrijving	omschrijving
Kingston	omschrijving	omschrijving
Kinshasa	omschrijving, <i>ook</i> Kinshasaas	omschrijving
Kirgizië (= Kirgizistan)	Kirgizisch	Kirgies
Kiribati	Kiribatisch	Kiribatiër
Kleef (= Kleve)	Kleefs, <i>ook</i> Klever	Klevenaar
Knokke	Knoks	Knokkenaar
København <i>zie</i> Kopenhagen.		
Koekelberg	Koekelbergs	Koekelbergenaar
Koerdistan	Koerdisch	Koerd
Koersel	Koersels	Koerselaar
Koewit	Koeweits	Koewiter, <i>ook</i> Koewiti
Köln <i>zie</i> Keulen.		
Komen (= Comines)	Komens	Komenaar
Kongo (Brazz.), m., <i>ook</i> de Kongo	Kongolees	Kongolees
Kontich	Kontichs	Kontichenaar
Kopenhagen (= København)	Kopenhaags	Kopenhagenaar
Korea	Koreaans	Koreaan
<i>Samenstellingen: Noord-Korea, Zuid-Korea.</i>		
Kórinthos <i>zie</i> Corinthe.		
Kortrijk	Kortrijks	Kortrijkenaar, <i>ook</i> Kortrijk- zaan
Kraainem	Kraainems	Kraainemmenaar
Kreta (= Kriti)	Kretenzisch, <i>ook</i> Kretenzer	Kretenzer, <i>mv. ook</i> Kretenzen
Krim, de, m.	Krims	Krimmer

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Krimpen aan den IJssel Kriti <i>zie</i> Kreta.	Krimpens, <i>ook</i> Krimpener	Krimpenaar
Kroatië (= Hvratska)	Kroatisch	Kroaat
Kuala Lumpur	omschrijving	omschrijving
Kuurne	Kuurns <i>en</i> Kurens	Kuurenaar <i>en</i> Kureenaar
Kypros <i>zie</i> Cyprus.		
L		
Lagos	Lagos	Lagosser
La Habana <i>zie</i> Havana.		
La Hulpe <i>zie</i> Terhulpen.		
Land van Waas <i>zie</i> Waasland.		
Laos	Laotiaans, <i>ook</i> Laotisch	Laotiaan, <i>ook</i> Laotiër
La Paz	Lapaceens	Lapaceen
Lapland	Laplands <i>en</i> Laps	Laplender <i>en</i> Lap
Laren	Larens, <i>ook</i> Laarder	Laarder, Larenaar
La Valetta	omschrijving	omschrijving
Lebbeke	Lebbeeks	Lebbekenaar
Lede	Ledes	Ledenaar
Leek	Leeks <i>en</i> Leker, <i>ook</i> Leekster	Leker
Leerdam	Leerdams, <i>ook</i> Leerdammer	Leerdammer
Leeuwarden (= Ljouwert)	Leeuwardens <i>en</i> Leeuwarder	Leeuwarder
Le Havre <i>zie</i> Havre.		
Leiden	Leids	Leidenaar
Leiderdorp	Leiderdorps	Leiderdorper
Leidschendam	Leidschendams	Leidschendammer
Lelystad	Lelystads	Lelystatter
Lesotho	Lesothaans	Lesothaan
Lessen (= Lessines)	Lessens	Lessenaar
Letland	Lets, <i>ook</i> Letlands	Let, <i>ook</i> Letlander
Leusden	Leusdens, <i>ook</i> Leusder	Leusdenaar
Leuven	Leuvens	Leuvenaar
Libanon	Libanees	Libanees
Liberia	Liberiaans	Liberiaan
Libië	Libisch	Libiër
Libreville	Librevils	Libreviller
Lichtenvoorde	Lichtenvoords	Lichtenvoorder
Liechtenstein	Liechtensteins	Liechtensteiner
Liedekerke	Liedekerks	Liedekerkenaar
Liège <i>zie</i> Luik.		
Lier	Liers	Lierenaar
Ligurië (= Liguria)	Ligurisch	Liguriër
Lille <i>zie</i> Rijsel.		
Lilongwe	omschrijving	omschrijving
Lima	Limaas, <i>ook</i> Limeens	Limaër, <i>ook</i> Limeen
Limburg	Limburgs	Limburger
Lissabon (= Lisboa)	Lissabons	Lissabonner

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Lisse	Lisses, <i>ook</i> Lisser	Lissenaar, Lisser
Litouwen	Litouws	Litouwer
Lochem	Lochems, <i>ook</i> Lochemer	Lochemer
Loesaka (= Lusaka)	omschrijving	omschrijving
Lokeren	Lokers	Lokeraar
Lombardije, <i>ook</i> Lombardië (= Lombardia)	Lombardijs, <i>ook</i> Lombardisch	Lombard, <i>ook</i> Lombardijer, Lombardiër
Lome	omschrijving	omschrijving
Lommel	Lommels	Lommelaar
Londen (= London)	Londens	Londenaar
Londerzeel	Londerzeels	Londerzelenaar
Loon op Zand	Loons	Lonenaar
Lorraine <i>zie</i> Lotharingen.		
Losser	Lossers	Lossenaar <i>en</i> Lossenaar
Lotharingen (= Lorraine), <i>ook</i> Lorreinen	Lotharings Lorreins	Lotharinger Lorreiner
<i>Opmerking: In Lotharingen, enz. ligt de klemtoon op de eerste lettergreep.</i>		
Luanda	Luandees	Luandees
Lusaka <i>zie</i> Loesaka.		
Luik (= Liège)	Luiks, <i>ook</i> Luiker	Luikenaar
Luxemburg	Luxemburgs	Luxemburger
M		
Maagdenburg (= Magde- burg)	Maagdenburgs, <i>ook</i> Maagden- burger	Maagdenburger
Maarssen	Maarssens	Maarssenaar
Maasbree	Maasbrees, <i>verb.</i> Maasbreese	omschrijving
Maassluis	Maassluis	Maassluizenaar, Maassluiser
Maastricht	Maastrichts <i>en</i> Maastrichter	Maastrichtenaar
<i>Opmerking: De klemtoon ligt op de tweede lettergreep.</i>		
Macedonië (= Makedonija)	Macedonisch	Macedoniër
Madagaskar	Madagassisch, <i>ook</i> Madagas- kisch	Madagas, <i>ook</i> Madagask
<i>Opmerking: Zie ook bij Malagas(s)ië.</i>		
Madinat al Sjaab	omschrijving	omschrijving
Madrid	Madrileens, <i>ook</i> Madrids	Madrileen
Magdeburg <i>zie</i> Maagdenburg.		
Magyarország <i>zie</i> Hongarije.		
Makedonija <i>zie</i> Macedonië.		
Malagas(s)ië	Malagas(s)isch	Malagas, <i>ook</i> Malagas(s)iër
Malawi	Malawisch	Malawiër
Maldegem	Maldegems	Maldegemenaar
Malé	omschrijving	omschrijving
Malediven, de, mv.	Maledivisch	Malediviër
Maleisië	Maleisisch	Maleisiër
Mali	Malinees, Malisch	Malinees, Maliër
Malta	Maltees <i>en</i> Maltezer	Maltees <i>en</i> Maltezer

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Managua	omschrijving	omschrijving
Manila	Manileens	Manileen
Mantsjoerije	Mantsjoerijs, <i>ook</i> Mantsjoes	Mantsjoerijer, <i>ook</i> Mantsjoe
Maputo	omschrijving	omschrijving
Margraten	Margratens	Margratenaar
Marken	Marker	Marker
Marokko	Marokkaans	Marokkaan
Maseru	omschrijving	omschrijving
Maskate	omschrijving	omschrijving
Mauritanië <i>en</i> Mauretanië	Mauritaans, <i>ook</i> Mauritanisch	Mauritaniër, <i>ook</i> Mauritaan
Mauritius	Mauritiaans	Mauritiaan
Mbabane	omschrijving	omschrijving
Mechelen	Mechels	Mechelaar
Meerssen	Meerssens	Meerssenaar
Meetjesland, het, o.	Meetjeslands	Meetjeslander
Mekka	Mekkaans, <i>ook</i> Mekkitisch	Mekkaan, <i>ook</i> Mekkiët
Melanesië	Melanesisch	Melanesiër
Menen	Meens	Menenaar
Meppel	Meppels <i>en</i> Meppeler	Meppelaar, Meppeler, <i>ook</i> Meppelder
Merelbeke	Merelbeeks	Merelbekenaar
Merksem	Merksems	Merksemenaar
Meulebeke	Meulebeeks	Meulebekenaar
Mexico	Mexicaans	Mexicaan
Micronesië	Micronesisch	Micronesiër
Middelburg	Middelburgs	Middelburger
Middelharnis	omschrijving	omschrijving
Mijdrecht	Mijdrechts	Mijdrechter
Milaan (= Milano)	Milanees	Milanees
Moeskroen (= Mouscron)	Moeskroens	Moeskroenaar
Mogadiscio	omschrijving	omschrijving
Mol	Mols	Mollenaar
Moldavië	Moldavisch	Moldaviër
Molukken, de, mv.	Moluks	Molukker
Monaco	Monegaskisch	Monegask
Mongolië	Mongools <i>en</i> Mongolisch	Mongool <i>en</i> Mongoliër
Monrovia	Monroviaans	Monroviaan
Mons <i>zie</i> Bergen.		
Monster	Monsters	Monsteraar
Montenegro (= Crna Gora)	Montenegrijns	Montenegrijn
Montevideo	Montevideaans	Montevideaan
Moravië	Moravisch	Moraviër
Moroni	omschrijving	omschrijving
Mortsel	Mortsels	Mortselaar
Moskou (= Moskva)	Moskous, <i>ook</i> Moskovitisch	Moskouer, <i>ook</i> Moskoviet

Opmerking: De vormen *Moskovitisch* – *Moskoviet* kunnen ook gebruikt worden om naar het oude vorstendom Moskou te verwijzen, de eerst genoemde vormen niet.

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Mouscron <i>zie</i> Moeskroen.		
Mozambique	Mozambikaans	Mozambikaan
Munster (= Münster)	Munsters	Munsteraar
N		
Naaldwijk	Naaldwijks, <i>ook</i> Naaldwijker	Naaldwijker
Naarden	Naardens, <i>ook</i> Naarder	Naardenaar, Naarder
Nairobi	omschrijving <i>en</i> Nairoobisch	omschrijving
Namen (= Namur)	Naams	Namenaar
Namibië	Namibisch	Namibiër
Nanking (= Nanjing)	Nankings	Nankinger
Napels (= Napoli)	Napolitaans	Napolitaan
Nassau	Nassaus	Nassauer
Nauru	Nauruaans	Nauruaan
N'Djamena	omschrijving	omschrijving
Nederland	Nederlands	Nederlander
Nederweert	Nederweerts, <i>ook</i> Nederweert- ter	Nederweertter
Neede	omschrijving	omschrijving
Neerijnen	Neerijnens	omschrijving
Nepal	Nepalees	Nepalees
Neurenberg (= Nürnberg)	Neurenbergs, <i>ook</i> Neurenber- ger	Neurenberger
<i>Opmerking: I.p.v. de Nederlandse vormen gebruikt men ook wel de Duitse.</i>		
Niamey	omschrijving	omschrijving
Nicaragua	Nicaraguaans	Nicaraguaan
Nicosia	omschrijving	omschrijving
Nieuwegein	Nieuwegeins	Nieuwegeiner
Nieuwerkerk aan den IJssel	Nieuwerkerks	Nieuwerkerker
Nieuw-Schotland	Nieuwschotlands	Nieuwschotlander
<i>Opmerking: Vergelijk met Schotland.</i>		
Nieuw-Zeeland	Nieuwzeelands	Nieuwzeelander
<i>Opmerking: Vergelijk met Zeeland.</i>		
Niger	Nigerees <i>en</i> Nigeraans, <i>ook</i> Ni- gers, Nigerisch, Nigerijns	Nigerees <i>en</i> Nigeraan, <i>ook</i> Ni- geraar, Nigerijn
Nigeria	Nigeriaans	Nigeriaan
Nijkerk	Nijkerks, <i>ook</i> Nijkerker	Nijkerker
Nijlen	Nijlens	Nijlenaar
Nijmegen	Nijmeegs	Nijmegenaar
Nijvel (= Nivelles)	Nijvels	Nijvelaar
Ninove	Ninoofs	Ninovenaar, <i>ook</i> Ninovieter
Niugini <i>zie</i> Papoea-Nieuw-Guinea.		
Nivelles <i>zie</i> Nijvel.		
Noord-Beveland	Noordbevelands, <i>ook</i> Noord- bevelander	Noordbevelander
Noordoostpolder	Noordoostpolders	omschrijving
Noordwijk	Noordwijks, <i>ook</i> Noordwijker	Noordwijker

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Noordwijkerhout	Noordwijkerhouts	Noordwijkerhouter
Noorwegen (= Norge)	Noors	Noor
Normandië (= Normandïe)	Normandisch	Normandiër
Nouackchott	omschrijving	omschrijving
Nunspeet	Nunspeets	Nunspeter
Nürnberg <i>zie</i> Neurenberg.		
Nuth	Nuts	Nutter
O		
Oceanië	Oceanisch	Oceaniër
Odoorn	Odoorns <i>en</i> Odoorner	Odoornaar <i>en</i> Odorenaar
Oeganda (= Uganda)	Oegandees, <i>ook</i> Oegandaans, Oegandaas	Oegandees, <i>ook</i> Oegandaan, Oegandaër
Oegstgeest	Oegstgeests, <i>ook</i> Oegstgeester	Oegstgeestenaar
Oekraïne, (de), v.	Oekraïens	Oekraïner
Oelanbator (= Oelaanbaatar)	omschrijving	omschrijving
Oeral, de, m.	Oerals, <i>ook</i> Oeraals	Oeraller
Oesbekië (= Oesbekistan)	Oesbeeks	Oesbeek
Oirschot	Oirschots	Oirschottenaar
Oisterwijk	Oisterwijks	Oisterwijker
<i>Opmerking:</i> In de twee voorafgaande reeksen wordt <i>oi</i> uitgesproken als <i>oo</i> .		
Oldebroek	Oldebroek	Oldebroeker
Oldenzaal	Oldenzaals	Oldenzaler
Oman	Omanitisch	Omaniet
Ommelanden, de, mv.	Ommelands <i>en</i> Ommelander	Ommelander
Ommen	Ommens <i>en</i> Ommer	Ommenaar, Ommer
Onstwedde	Onstweds <i>en</i> Onstwedder	Onstwedder
Oostburg	Oostburgs	Oostburgenaar, Oostburger
Oostende	Oostends	Oostendenaar
Oostenrijk (= Österreich)	Oostenrijks	Oostenrijker
Oosterhout	Oosterhouts	Oosterhouter, <i>ook</i> Oosterhoutser
Oostkamp	Oostkamps	Oostkampenaar
Oost-Timor	Oosttimorees	Oosttimorees
Opmeer	Opmeers, <i>ook</i> Opmeerder	Opmeerder
Oppervolta <i>en</i> Boven-Volta	Oppervoltaans <i>en</i> Oppervoltanees	Oppervoltaan <i>en</i> Oppervoltanees
Oranjestad	Oranjestads	Oranjestatter
Orcaden, de, mv. (= Orkneys)	Orcadisch	Orcadiër
Oslo	Osloos	Osloër
Oss	Oss	Ossenaar
Österreich <i>zie</i> Oostenrijk.		
Ottawa	Ottawaans	Ottawaan
Ouagadougou	omschrijving	omschrijving
Oud-Beijerland	Oudbeijerlands	Oudbeijerlander

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Oudenaarde	Oudenaards	Oudenaardenaar, <i>ook</i> Oudenaardist
Oudenbosch	Oudenbosch, <i>verb.</i> Oudenbosche	Oudenbossenaar
Oudergem	Oudergems	Oudergemmenaar
Overflakkee	Overflakkees	Overflakeeër <i>en</i> Flakkeeënaar
Overijse	Overijses	Overijsenaar
Overijssel <i>en sp.</i> Overijsel	Overijssels	Overijsselaar
Overmaas	Overmaas	Overmazer
Overpelt	Overpelts	Overpeltenaar
P		
Padua (= Padova)	Paduaans	Paduaan
Pajottenland, het, o.	Pajots <i>en</i> Pajottenlands	Pajot <i>en</i> Pajottenlander
Pakistan	Pakistaans	Pakistaan <i>en</i> Pakistaner, <i>ook</i> Pakistani
(Palestina)	Palestijns	Palestijn
Palts (= Pfalz), m., <i>ook</i> v.	Paltsisch, <i>ook</i> Paltisch, Paltser	Paltser, v. <i>ook</i> Paltserin
Panama	Panamees	Panamees
Papendrecht	Papendrechts, <i>ook</i> Papendrecht	Papendrecht
Papoea-Nieuw-Guinea (= Niugini)	omschrijving	omschrijving
<i>Opmerking:</i> Voor de afzonderlijke gebiedsdelen zijn de inwonersnamen resp. <i>Papoea</i> (<i>ook: Papoe, Papoeaër</i>) <i>en</i> <i>Nieuwguineeër</i> . De adjectieven zijn resp. <i>Papoeaas</i> (<i>ook: Papoes</i>) <i>en</i> <i>Nieuwguinees</i> (<i>verb. Nieuwguineese</i>).		
Paraguay	Paraguayaans <i>en</i> Paraguays, <i>ook</i> Paraguees	Paraguayaan <i>en</i> Paraguayer, <i>ook</i> Paraguees
Paramaribo	Paramariboos	Paramariboër
Parijs (= Paris)	Parijs	Parijzenaar, v. <i>ook</i> Parisienne
Patagonië (= Patagonia)	Patagonisch	Patagoniër
Patras (= Patrai)	omschrijving	omschrijving
Peel, de, v. <i>en</i> m.	Peels	Pelenaar
Peking (= Beijing)	Pekings <i>en</i> Pekinees, <i>ook</i> Pekinge	Pekinger <i>en</i> Pekinees, <i>ook</i> Pekinge
Peloponnesus (= Peloponnesos)	Peloponnesisch	Peloponnesiër
Peru	Peruaans, Peruviaans	Peruaan, Peruviaan
Pfalz, <i>zie</i> Palts.		
Phnom Penh	omschrijving	omschrijving
Picardië (= Picardie)	Picardisch	Picardiër
Piëmont (= Piemonte)	Piëmontees	Piëmontees
Pijnacker	Pijnackers	Pijnackeraar <i>en</i> Pijnackenaar
Pjongjang <i>zie</i> Pyongyang.		
Polen (= Polska)	Pools	Pool
Polynesië	Polynesisch	Polynesiër
Poortugaal	Poortugaals	Poortugaler

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Poperinge	Poperings	Poperingenaar
Port-au-Prince	omschrijving	omschrijving
Port Louis	omschrijving	omschrijving
Port Moresby	omschrijving	omschrijving
Porto Novo	omschrijving	omschrijving
Porto Rico <i>zie</i> Puerto Rico.		
Port of Spain	omschrijving	omschrijving
Port Victoria	omschrijving	omschrijving
Portugal	Portugees	Portugees
Praag (= Praha)	Praags, <i>ook</i> Prager	Prager, <i>v. ook</i> Pragerin
Pretoria	Pretoriaans	Pretoriaan
Puerto Rico <i>en</i> Porto Rico	Portoricaans	Portoricaan
Puglia <i>zie</i> Apulië.		
Purmerend	Purmerends	Purmerender
Putten	Puttens	Puttenaar
Pyongyang, <i>sp. ook</i> Pjongjang	omschrijving	omschrijving
Pyreneeën, de, mv.	Pyrenees	Pyreneeër
Q		
Quito	Quitoos <i>en</i> Quiteens	Quitoër <i>en</i> Quiteen
R		
Raalte	Raalts <i>en</i> Raalter	Raaltenaar, Raalter
Raamsdonk	Raamsdonks	Raamsdonkenaar
Rabat	omschrijving	omschrijving
Rangoen (= Rangoon)	Rangoens	Rangoener
Renkum	Renkums, <i>ook</i> Renkumer	Renkumer
Reykjavik	Reykjaviks	Reykjaviker
Rheden	Rhedens	Rhedenaar
Rheinland <i>zie</i> Rijnland.		
Rhenen	Rhenens	Rhenenaar
Riad (= Ar Riaad)	omschrijving	omschrijving
Ridderkerk	Ridderkerks	Ridderkerker
Rijnland, het, o. (= Rheinland)	Rijnlands	Rijnlander
Rijnsburg	Rijnsburgs	Rijnsburger
Rijsel (= Lille)	Rijsels	Rijselaar, <i>ook</i> Rijselnaar
Rijssen	Rijssens	Rijssenaar, <i>ook</i> Rijssender
Rijswijk	Rijswijks	Rijswijker
Robeke (= Roubaix)	Robeeks	Robekenaar
<i>Opmerking: De Nederlandse vormen zijn weinig gebruikelijk.</i>		
Roden	Rodens <i>en</i> Roder	Rodener
Roeanda <i>zie</i> Rwanda.		
Roemenië (= România)	Roemeens	Roemeen
Roermond	Roermonds, <i>ook</i> Roermonder	Roermondenaar
Roeselare	Roeselaars	Roeselarenaar
Roma <i>zie</i> Rome.		

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
România <i>zie</i> Roemenië.		
Rome (= Roma)	Romeins	Romein
<i>Opmerking:</i> De afleidingen worden ook in een ruimere, historische, betekenis gebruikt: <i>de Romeinen, het Romeinse rijk</i> . M.b.t. de katholieke godsdienst is als adjectief <i>rooms</i> gebruikelijk, bijv. <i>rooms-katholiek</i> , en in vaste verbindingen: <i>het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie</i> .		
Ronse	Ronses, <i>ook</i> Ronsisch	Ronsenaar
Roosendaal	Roosendaals	Roosendaler, <i>ook</i> Roosendaal-der
Rosmalen	Rosmalens	Rosmalenaar
Rotterdam	Rotterdams, <i>ook</i> Rotterdammer	Rotterdammer
<i>Afkorting:</i> R'dam.		
Rouaan (= Rouen)	Rouaans	Rouaner
<i>Opmerking:</i> De Nederlandse vormen zijn niet erg gebruikelijk.		
Roubaix <i>zie</i> Robeke.		
Rozenburg	Rozenburgs	Rozenburger
Ruanda <i>zie</i> Rwanda.		
Rucphen	Rucphens	Rucphenaar
Rumbeke	Rumbeeks	Rumbekenaar
Rusland	Russisch	Rus, <i>v. ook</i> Russin
<i>Samenstelling:</i> Wit-Rusland.		
<i>Opmerking:</i> <i>Zie ook Sovjet-Unie</i> .		
Rwanda <i>en sp.</i> Ruanda, Ro- anda	Rwandeess, <i>ook</i> Rwandaas	Rwandeess, <i>ook</i> Rwandaër
S		
Saint George's	omschrijving	omschrijving
Saksen (= Sachsen)	Saksisch	Saks, <i>ook</i> Sakser
<i>Samenstelling:</i> Nedersaksen.		
<i>Opmerking:</i> M.b.t. de bewoners van Oost-Nederland gebruikt men ook wel de afleidingen <i>Sassisch (het Sassisch), Sas (mv. Sassen)</i> .		
Salland	Sallands	Sallander
Salomonseilanden, de, mv. (= Solomon Islands)	Salomonseilands	Salomonseilander
Sana	omschrijving	omschrijving
San José	omschrijving	omschrijving
San Juan	omschrijving	omschrijving
San Marino	Sanmarinees	Sanmarinees
San Salvador	omschrijving	omschrijving
<i>Opmerking:</i> <i>Zie El Salvador</i> .		
Santiago	Santiagoos, <i>ook</i> Santiagijns	Santiagoër, <i>ook</i> Santiagijn
Santo Domingo	omschrijving	omschrijving
Saoedi-Arabië, <i>ook</i> Saoedisch- Arabië	Saoedisch <i>en</i> Saoedi-Arabisch	Saoediër <i>en</i> Saoedi-Arabiër, <i>ook</i> Saoedi
São Tomé en Príncipe	omschrijving	omschrijving
Sappemeer	Sappemeers <i>en</i> Sappemeerder	Sappemeerder

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Saragossa (= Zaragoza)	Saragossaans	Saragossaan
Sardinië (= Sardegna)	Sardinisch, <i>ook</i> Sardisch	Sardiniër, <i>ook</i> Sard
<i>Opmerking:</i> Voor de oude volksstam die op Sardinië leefde kunnen als afleidingen worden gebruikt: <i>Sardijns, Sardijn.</i>		
Sassenheim	Sassenheims	Sassenheimer
Savooie (= Savoie)	Savoois	Savooiaard
<i>Opmerking:</i> De Nederlandse vormen zijn weinig gebruikelijk.		
Scandinavië	Scandinavisch, <i>ook</i> Scandi-naafs	Scandinaviër, <i>ook</i> Scandinaaf
Schaarbeek	Schaarbeeks	Schaarbekenaar
Schaesberg	Schaesbergs	Schaesberger
Schagen	Schagens, <i>ook</i> Schager	Schagenaar, Schager
Schiedam	Schiedams, <i>ook</i> Schiedammer	Schiedammer
Schiermonnikoog (= Skiermuntseach)	Schiermonnikoogs	Schiermonnikoger
Schijndel	Schijndels	Schijndelaar
Schilde	Schildes	Schildenaar
Schinnen	Schins	omschrijving
Schleswig <i>zie</i> Sleeswijk.		
Schoonhoven	Schoonhovens	Schoonhovenaar
Schoten	Schotens	Schotenaar
Schotland (= Schotland)	Schots	Schot
<i>Opmerking:</i> Vergelijk met <i>Nieuw-Schotland.</i>		
Schouwen	Schouws	Schouwenaar
Schwaben <i>zie</i> Zwaben.		
Schwarzwald <i>zie</i> Zwarte Woud.		
Schweiz <i>zie</i> Zwitserland.		
Scotland <i>zie</i> Schotland.		
Seeland (= Sjaelland)	Seelands	Seelander
Senegal	Senegalees	Senegalees
Senegambia <i>zie</i> Senegal, Gambia.		
Seoel (= Seoul)	Seoels	Seoeler
Servië (= Srbija)	Servisch	Serviër, <i>ook</i> Serf
Seychellen, de, mv.	Seychels	Seycheller
Shandong <i>zie</i> Sjantoeng.		
Shqipëri <i>zie</i> Albanië.		
Siberië	Siberisch	Siberiër
Sicilië (= Sicilia)	Siciliaans	Siciliaan
<i>Opmerking:</i> M.b.t. de oudheid: <i>Sicilisch, Siciliër.</i>		
Sierra Leone	Sierraleoons, <i>ook</i> Sierraleonees	Sierraleoner, <i>ook</i> Sierraleonees
Silezië (= Slaska)	Silezisch	Sileziër
Simpelveld	Simpelvelds <i>en</i> Simpelvelder	Simpelvelter
Singapore, <i>sp. ook</i> Singapoer	Singaporees, Singaporaans, <i>ook</i> Singapoers	Singaporees, Singaporaan, <i>ook</i> Singapoerenaar
Sint-Agatha-Berchem, <i>ook kortweg</i> Berchem (<i>zie</i> aldaar)	Sint-Agatha-Berchems	Sint-Agatha-Berchemenaar

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Sint-Amandsberg	Sint-Amandsbergs	Sint-Amandsbergenaar
Sint-Andries	Sint-Andries	Sint-Andriezenaar
Sint-Eustatius	Sint-Eustatiaans	Sint-Eustatiaan
<i>Opmerking: De afleidingen zijn weinig gebruikelijk.</i>		
Sint-Genesius-Rode, <i>ook kortweg Rode</i>	Sint-Genesius-Roods	Sint-Genesius-Rodenaar
Sint-Gillis	Sint-Gillis	Sint-Gillenaar
Sint-Jans-Molenbeek, <i>meestal Molenbeek</i>	Sint-Jans-Molenbeeks	Sint-Jans-Molenbekenaar
Sint-Joost-ten-Node, <i>ook kortweg Sint-Joost</i>	Sint-Joosts, <i>ook Sint-Joost-ten-Noods</i>	Sint-Joostenaar, <i>ook Sint-Joost-ten-Nodenaar</i>
Sint-Katelijne-Waver, <i>ook kortweg Sint-Katelijne</i>	Sint-Katelijne-Wavers, <i>ook Sint-Katelijns</i>	Sint-Katelijne-Waveraar, <i>ook Sint-Katelijenaar</i>
Sint-Kruis	Sint-Kruis	Sint-Kruizenaar
Sint-Lambrechts-Woluwe, <i>ook Sint-Lambrechts, meestal Woluwe (zie aldaar)</i>	Sint-Lambrechts	Sint-Lambrechenaar
Sint-Maarten	Sint-Maartens	Sint-Maartenaar
Sint-Michielsgestel	Sint-Michielsgestels	omschrijving
Sint-Niklaas	Sint-Niklaas	Sint-Niklazenaar
Sint-Oedenrode	Sint-Oedenroods	Sint-Oedenrodenaar
Sint-Pieters-Leeuw, <i>ook kortweg Leeuw</i>	Sint-Pieters-Leeuws	Sint-Pieters-Leeuenaar
Sint-Pieters-Woluwe, <i>ook kortweg Sint-Pieters, meestal Woluwe (zie aldaar)</i>	Sint-Pieters	Sint-Pieteraar
Sint-Truiden	Sint-Truidens	Sint-Truidenaar
Siracusa <i>zie Syracuse.</i>		
Sittard	Sittards, <i>ook Sittarder</i>	Sittarnaar, <i>ook Sittardenaar, Sittarder</i>
Sjaelland <i>zie Seeland.</i>		
Sjantoeng (= Shandong)	Sjantoengs	Sjantoenger
Slaska <i>zie Silezië.</i>		
Sleeswijk (= Schleswig)	Sleeswijks, <i>ook Sleeswijker</i>	Sleeswijker
Sliedrecht	Sliedrechts	Sliedrechtenaar, Sliedrechter
Slochteren	Slochters	Slochtenaar
Slovenië	Sloveens	Sloveen
Slovakije, <i>sp. ook Slovakije</i>	Slowaaks	Slowaak
Sneck (= Snits)	Sneeks <i>en</i> Sneker	Sneker
Soedan, (de), m. (= Sudan)	Soedanees	Soedanees
Soest	Soests <i>en</i> Soester	Soestenaar, <i>ook Soesder</i>
Sofia (= Sofija)	Sofiotisch	Sofioot
Soignies <i>zie Zinnik.</i>		
Solomon Islands <i>zie Salomonseilanden.</i>		
Somalië (Somalia)	Somalisch	Somaliër, <i>ook Somali</i>
Someren	Somers	Someraar

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Sovjet-Unie, de, v. <i>en sp.</i> Sovjetunie (= <i>USSR</i>)	Sovjetrussisch	Sovjetrus <i>en</i> Sovjetburger
<i>Opmerking 1:</i> De afleidingen van <i>Rusland</i> (zie aldaar) zijn gebruikelijk als algemene aanduidingen, tenzij men de afzonderlijke republieken wil onderscheiden. In politiek-ideologische zin kan men ter aanduiding van de Sovjetburgers in het meervoud ook <i>Sovjets</i> gebruiken. I.p.v. een adjectief te gebruiken kan men in dat geval ook samenstellingen vormen met als eerste deel <i>Sovjet-</i> , bijv. <i>de Sovjet-ambassade</i> naast <i>de Russische ambassade</i> , <i>de Sovjet-leiders</i> naast <i>de Russische leiders</i> , enz., en (vrijwel uitsluitend) <i>het Sovjetblok</i> , maar: <i>het Russische gas</i> .		
<i>Opmerking 2:</i> De klemtoon ligt op de eerste of de tweede lettergreep.		
<i>Opmerking 3:</i> I.p.v. <i>Sovjet-</i> wordt ook <i>Sowjet-</i> gespeld.		
Spanje (= <i>España</i>)	Spaans	Spanjaard
Spijkenisse	Spijkenisses	Spijkenissenaar
Sri Lanka	Srilankaans	Srilankaan
<i>Opmerking:</i> Zie ook <i>Ceylon</i> .		
Stadskanaal	Stadskanaals	omschrijving
Staphorst	Staphorster	Staphorstenaar, Staphorster
Steenbergen	Steenbergs	Steenbergenaar
Steenwijk	Steenwijks <i>en</i> Steenwijker	Steenwijker
Steiermark <i>zie</i> Stiermarken.		
Stein	Steins, <i>ook</i> Steiner	Steindenaar, Steinder
Stellingwerf	Stellingswerfs	Stellingwerfer
<i>Samenstellingen:</i> Oost-Stellingwerf, West-Stellingwerf.		
Stiermarken (= Steiermark)	Stiermarks	Stiermarker
Stockholm	Stockholms	Stockholmer
Straatsburg (= <i>Strasbourg</i>)	Straatsburgs	Straatsburger
Suid Afrika <i>zie</i> Zuid-Afrika.		
Suisse <i>zie</i> Zwitserland.		
Suomi <i>zie</i> Finland.		
Suriname	Surinaams	Surinamer
Susteren	Susterens	omschrijving
Suva	omschrijving	omschrijving
Sverige <i>zie</i> Zweden.		
Svizzera <i>zie</i> Zwitserland.		
Swaziland	Swazisch	Swazi, <i>ook</i> Swaziër
Syracuse (= <i>Siracusa</i>)	Syracusisch, Syracusaans	Syracuser, Syracusaan
Syrië	Syrisch	Syriër
T		
Tadzjikië (= <i>Tadzjikistan</i>)	Tadzjieks	Tadzjiek
Taipei	omschrijving	omschrijving
Taiwan	Taiwanees, <i>ook</i> Taiwans	Taiwanees
Tanzania, <i>ook</i> Tanzanië	Tanzaniaans, <i>ook</i> Tanzanisch	Tanzaniaan, <i>ook</i> Tanzaniër
<i>Opmerking:</i> Bij <i>Tanzania</i> ligt het accent op -i-, bij de afleidingen op de laatste lettergreep. Bij <i>Tanzanië</i> ligt de klemtoon op de tweede lettergreep.		
Tarente (= <i>Taranto</i>)	Tarentijns	Tarentijn
Tegelen	Tegels <i>en</i> Tegeler	Tegelaar

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Tegucigalpa	omschrijving	omschrijving
Teheran	Teheraans	Teheraner
Temse	Temses, <i>ook</i> Tems	Temsenaar
Terhulpen (= La Hulpe)	Terhulpens	Terhulpenaar
Terneuzen	Terneus	Terneuzenaar
Terschelling (= Skylge)	Terschellings <i>en</i> Terschellinger	Terschellinger
Tessel, Texel	Tessels, Texels	Tesselaar, Texelaar
Tessino (= Ticino)	Tessinees	Tessinees
Thailand	Thais, <i>ook</i> Thailand	Thailander, <i>ook</i> Thai
Tholen	Thools	Tholenaar
Tibet	Tibetaans	Tibetaan
Ticino <i>zie</i> Tessino.		
Tiel	Tiels, <i>ook</i> Tieler	Tielenaar
Tielt	Tielts	Tieltenaar
Tienen	Tiens	Tienenaar
Tierra del Fuego <i>zie</i> Vuurland.		
Tilburg	Tilburgs, <i>ook</i> Tilburger	Tilburger
Tirana (= Tiranë)	Tiranees	Tiranees
Toerkonje (= Tourcoing)	Toerkonjisch	Toerkonjer
<i>Opmerking: De Nederlandse vormen zijn weinig gebruikelijk.</i>		
Togo	Togolees <i>en</i> Togoos	Togolees <i>en</i> Togoër
Tokio	Tokioos	Tokioër
Tonga <i>en</i> Tonga-cilanden, de, mv.	Tongaans	Tongaans
Tongeren	Tongers	Tongeraar <i>en</i> Tongenaar
Torhout	Torhouts	Torhoutenaar
Torino <i>zie</i> Turijn.		
Toscane (= Toscana)	Toscaans	Toscaan
Tourcoing <i>zie</i> Toerkonje.		
Tournai <i>zie</i> Doornik.		
Trente (= Trento)	Trents	Trenter
Triëst (= Trieste)	Triësts, <i>ook</i> Triëster, Triëstijns	Triëster, <i>ook</i> Triëstijn
Trinidad en Tobago	omschrijving	omschrijving
<i>Opmerking: Voor de afzonderlijke gebiedsdelen zijn de afleidingen respectievelijk</i> <i>Trinidads, Trinid(i)aans – Trinidadder, Trinid(i)aan en Tobagaans – Tobagaan.</i>		
Tripoli, <i>ook</i> Tripolis	Tripolitaans	Tripolitaan
Tsjaad	Tsjaads, Tsjadisch, Tsjadiaans	Tsjader, Tsjadiër, Tsjadiaan
Tsjechië, <i>ook</i> Tsjechije	Tsjechisch, <i>ook</i> Tsjechs	Tsjech
Tsjechoslowakije, <i>sp. ook</i> Tsjechoslovakije (= Československo)	Tsjechoslowaaks	Tsjechoslowaak
<i>Opmerking: Als afleidingen zijn Tsjechisch en Tsjech zeer gebruikelijk, als er geen onderscheid gemaakt dient te worden tussen Tsjech(isch) en Slovaak(s).</i>		
Tubbergen	Tubbergs	Tubbergenaar, Tubberger
Tubeke (= Tubize)	Tubeeks	Tubekenaar
Tunesië	Tunesisch	Tunesiër
Tunis	Tunis	Tunisser

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Turijn (= Torino)	Turijns	Turijner
Turkije	Turks	Turk, v. ook Turkin
Turkmenië (= Turkmenistan)	Turkmeens	Turkmeen
Turnhout	Turnhouts	Turnhoutenaar
Tuvalu	Tuvaluaans	Tuvaluaan
Twente	Twents	Twent en Twentenaar
U		
Ubach over Worms	Ubachs en Ubacher	Ubacher
Ubbergen	Ubbergs	Ubberger
Uden	Udens	Udenaar
Uganda <i>zie</i> Oeganda.		
Uithoorn	Uithoorns	Uithoornaar en Uithorenaar
Ukkel	Ukkels	Ukkelaar
Umbrië (= Umbria)	Umbrisch	Umbriër
Unie van Arabische Emiraten <i>zie</i> Verenigde Arabische Emiraten.		
United Kingdom <i>zie</i> Groot-Brittannië.		
United States of America <i>zie</i> Amerika.		
Urk	Urks en Urker	Urker
Uruguay	Uruguayaans en Uruguays, <i>ook</i> Uruguees	Uruguayaan en Uruguayer, <i>ook</i> Uruguees
Utrecht	Utrechts, <i>ook</i> Utrechter	Utrechtenaar, Utrechter
V		
Vaals	Vaals en Vaalzer	Vaalzer
Vaduz	omschrijving	omschrijving
Valburg	Valburgs	Valburger
Valencijn (= Valenciennes)	Valencijns	Valencijner
<i>Opmerking: De Nederlandse vormen zijn niet erg gebruikelijk.</i>		
Valkenburg	Valkenburgs en Valkenburger	Valkenburger
Valkenswaard	Valkenswaards	Valkenswaarder
Vanuatu (= Vanuaatu, Vanuaaka)	Vanuatus	omschrijving
Vaticaanstad	Vaticaanse, <i>ook</i> Vaticaanstads	omschrijving, <i>ook</i> Vaticaanstatter
Veendam	Veendams en Veendammer	Veendammer
Veenendaal	Veenendaals	Veenendaler
Veghel	Veghels	Veghelaar
Veldhoven	Veldhovens	Veldhovenaar
Velsen	Velsens, <i>ook</i> Velser	Velsenaar
Veluwe, de, v. <i>ook</i> m.	Veluws, <i>ook</i> Veluwer	Veluwenaar
Venetie (= Venezia)	Venetiaans	Venetiaan
<i>Opmerking: De Nederlandse vormen hebben zowel betrekking op de stad als op de provincie.</i>		
Venezuela	Venezolaans	Venezolaan
Venlo	Venloos	Venloër, Venlonaar en Venloënaar

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Venray	Venrays, <i>ook</i> Venrayer	Venrayenaar, Venrayer
Verenigde Arabische Emiraten, de, mv.	omschrijving	omschrijving
Verenigde Staten <i>zie</i> Amerika.		
Verenigd Koninkrijk <i>zie</i> Groot-Brittannië.		
Verviers	Verviers	Verviersenaar
Veurne	Veurns, Veurens	Veurnaar <i>en</i> Veurenaar
Vianen	Vianens	omschrijving
Victoria	omschrijving	omschrijving
Vientiane	omschrijving	omschrijving
Viëtnam (= Vietnam)	Viëtnamees	Viëtnamees
Vila	omschrijving	omschrijving
Vilvoorde	Vilvoords	Vilvoordenaar
Virginië (= Virginia)	Virginisch	Virginiër
Vlaanderen	Vlaams	Vlaming, <i>v. ook</i> Vlaminge
<i>Samenstellingen:</i> Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen, Frans-Vlaanderen.		
<i>Opmerking:</i> De naam <i>Vlaanderen</i> kan zowel gebruikt worden als aanduiding voor het hele noordelijke deel van België als voor de provincies Oost- en West-Vlaanderen. In het laatste geval kan men regionaal ook het meervoud (<i>de beide</i>) <i>Vlaanders</i> en, in de schrijftaal, (<i>de beide</i>) <i>Vlaanderen</i> gebruiken. Ten slotte kan <i>Vlaanderen</i> ook in historische zin gebruikt worden, bijv. <i>het graafschap Vlaanderen</i> .		
Vlaardingen	Vlaardings, <i>ook</i> Vlaardinger	Vlaardinger
Vlagtwedde	Vlagtweds <i>en</i> Vlagtwedder	Vlagtwedder
Vlieland	Vlielands	Vlieland
Vlijmen	Vlijmens	Vlijmenaar
Vlissingen	Vlissings, <i>ook</i> Vlissingen	Vlissingen
Vloesberg (= Flobecq)	Vloesbergs	Vloesbergenaar
Voer, de, v. <i>ook</i> m., <i>en</i> Voerstreek, de, v.	Voerens	Voerenaar
Voerendaal	Voerendaals	Voerendaler
Vogezen, de, mv. (= Vosges)	Vogezisch	Vogeziër
Volendam	Volendams <i>en</i> Volendammer	Volendammer
Voorburg	Voorburgs	Voorburger
Voorschoten	Voorschotens	Voorschotenaar
Voorst	Voorsts <i>en</i> Voorster	Voorstenaar
Vorst	Vorsts	Vorstenaar
Vosges <i>zie</i> Vogezen.		
Vriezenveen	Vriezenveens	Vriezenvener
Vught	Vughts	Vughtenaar
Vuurland (= Tierra del Fuego)	Vuurlands	Vuurlander
W		
Waalre	Waalres	Waalreenaar
Waalwijk	Waalwijks	Waalwijker
Waasland, het, o. <i>en</i> Land van Waas, het, o.	Waas, <i>ook</i> Waaslands	Wazenaar, <i>ook</i> Waaslander

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Waasten (= Warneton)	Waastens	Waastenaar
Waddeneilanden, de, mv.	Waddeneilands	Waddeneilander
Waddinxveen	Waddinxveens	Waddinxvener
Wageningen	Wagenings, <i>ook</i> Wageninger	Wageninger
Walachije	Walachs, <i>ook</i> Walachijs	Walach, <i>ook</i> Walachijer
Walcheren	Walchers	omschrijving
Wallonië (= Wallonie), <i>ook</i> Walenland, het, o.	Waals	Waal, <i>v. ook</i> Walin
Waregem	Waregems	Waregemenaar
Wareme <i>zie</i> Borgworm.		
Warneton <i>zie</i> Waasten.		
Warschau (= Warszawa)	Warschous	Warschauer
Washington	Washingtons	Washingtonner
Wassenaar	Wassenaars	Wassenaarder
Wateringen	Waterings	Wateringer
Waterland	Waterlands	Waterlander
Watermaal-Bosvoorde	Watermaal-Bosvoords	Watermaal-Bosvoordenaar
<i>Opmerking: Ook kortweg Watermaals – Watermalenaar.</i>		
Weert	Weerts, <i>ook</i> Weerter	Weertenaar, Weerter
Weesp	Weesps <i>en</i> Weesper	Weesper
Wellington	Wellingtons	Wellingtonner
Wemmel	Wemmels	Wemmelaar
Wenen (= Wien)	Weens, <i>ook</i> Wener	Wener, <i>v. ook</i> Wenerin
Werkendam	Werkendams	Werkendammer
Wervik	Werviks	Wervikenaar, <i>ook</i> Wervikaan
Westelijke Sahara, de, m.	omschrijving	omschrijving
Westerlo	Westerloos	Westelaar
Westhoek, de, m.	Westhoeks	Westhoekenaar
Westland, het, o.	Westlands	Westlander
West-Samoa	Westsamoaans	Westsamoaan
Wetteren	Wetters	Wetteraar
Wevelgem	Wevelgems	Wevelgemenaar
Wezembeek-Oppem	Wezembeeks, <i>ook</i> Wezembeek-Oppems	Wezembekenaar
Wien <i>zie</i> Wenen.		
Wierden	Wierdens <i>en</i> Wierder	Wierdenaar
Wieringen	Wierings <i>en</i> Wieringer	Wieringer
Wieringermeer	Wieringermeers	Wieringermeerder
Wijchen	Wijchens	Wijchenaar
<i>Opmerking: De ij wordt uitgesproken als ie.</i>		
Wijk bij Duurstede	omschrijving	Wijkenaar
Willebroek	Willebroeks	Willebroekenaar
Willemstad	Willemstads	Willemstatter
Wilrijk	Wilrijks	Wilrijkenaar
Windhoek	Windhoeks	Windhoeker
Winschoten	Winschotens <i>en</i> Winschoter	Winschotenaar, Winschoter
Winterswijk	Winterswijks	Winterswijker

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Woerden	Woerdens	Woerdenaar
Woluwe	Woluws	Woluwnaar
<i>Samenstellingen: Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Woluwe.</i>		
Wondelgem	Wondelgems	Wondelgemmenaar
Wormer	Wormers	Wormer
Wormerveer	Wormerveers	Wormerveerder
Woudrichem	Woudrichems	Woudrichemmer
Wurtemberg (= Württemberg)	Wurtembergs	Wurtemberger
X		
Y		
Yaoundé	omschrijving	omschrijving
Z		
Zaandam	Zaandams, ook Zaandammer	Zaandammer
Zaan(kant), de, m.	Zaans, ook Zaankants	Zaankanter
Zaire	Zairees	Zairees
Zambia en Zambië	Zambiaans, ook Zambisch	Zambiaan, ook Zambiër
Zandvoort	Zandvoorts	Zandvoorter
Zaragoza <i>zie</i> Saragossa.		
Zaventem	Zaventems	Zaventemmenaar
Zeeland	Zeeuws	Zeeuw
<i>Opmerking: Vergelijk met Nieuw-Zeeland.</i>		
Zeist	Zeists en Zeister	Zeistenaar
Zele	Zeels	Zelenaar
Zelhem	Zelhems en Zelhemmer	Zelhemmer
Zelzate	Zelzaats	Zelzatenaar
Zevenaar	Zevenaars	Zevenaarder
Zevenbergen	Zevenbergens	Zevenbergenaar, Zevenberger
Zimbabwe	Zimbabweaans en Zimbabweans	Zimbabweaan en Zimbabweaan
Zinnik (= Soignies)	Zinniks	Zinnikenaar
Zoetermeer	Zoetermeers	Zoetermeerder
Zonhoven	Zonhovens	Zonhovenaar
Zottegem	Zottegems	Zottegemmenaar
Zuid-Afrika (= Suid Afrika)	Zuidafrikaans	Zuidafrikaan en Zuidafrikaner, ook Zuidafrikaander
<i>Opmerking: Zie de opmerking bij Afrika.</i>		
Zuid-Beveland	Zuidbevelands, ook Zuidbevelander	Zuidbevelander
Zundert	Zunderts	Zundertenaar en Zundernaar
Zutphen	Zutphens	Zutphenaar
Zwaben (= Schwaben)	Zwabisch	Zwaab
Zwarte Woud, het, o. (= Schwarzwald)	Zwartewouds	Zwartewouder

<i>Aardrijkskundige naam</i>	<i>Adjectief</i>	<i>Inwonersnaam</i>
Zweden (= Sverige)	Zweeds	Zweed
Zwevegem	Zwevegems	Zwevegemmenaar
Zwijndrecht	Zwijndrechts	Zwijndrechtenaar
Zwitserland (= Suisse/ Schweiz/Svizzera)	Zwitsers	Zwitsers
Zwolle	Zwols <i>en</i> Zwoller	Zwollenaar

Geraadpleegde literatuur

n.b. Bij de artikelen in deze lijst zijn in voorkomend geval ook vindplaatsen in verzamelbundels opgenomen.

Gebruikte afkortingen

- LB Leuvense Bijdragen
LT Levende Talen
NN Nu Nog
Ntg De nieuwe taalgids
OT Onze Taal
SGG Studia Germanica Gandensia
SN Studia Neerlandica
Studies *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, The Hague, 1963.
(= Acta linguistica Rheno-Trajectina, onder redactie van A. W. de Groot & H. Schultink, vol. 1)
TiA *Taalkunde in artikelen*. Een verzameling artikelen over het Nederlands, bijeengebracht door Jacob Hoogteijling, Groningen, 1969².
TkB *Taal kundig beschouwd*. Taalkundige artikelen, bijeengebracht, ingeleid en van vragen voorzien door Dr. M. Klein, Den Haag, 1980.
TL Taal en Letteren
TNTL Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde
TT Taal en Tongval

A

- Admoni, Wl., *Die Entwicklungstendenzen des deutschen Satzbaus von heute*, München, 1973. (hoofdstuk 2 over: die Substantivgruppe)
- Adriaens, Geert, 'Spijkerhard, straatarm, doodkalm, druipnat, propvol: absolute adjectieven in het Nederlands', in: *Nederlands van nu* xxvii, 1979, 16-21.
- Adriaens, G., 'Vrouwelijke beroepsnamen in evolutie', in: *Forum der Letteren* 23, 1982, 1-17.
- Aertsens, G., 'Wat, dat, hetgeen, welk', in: *Taalonderwijs* 8, 1965, 383-384.
- Al, B. P. F. & G. E. Booij, 'De productiviteit van woordvormingsregels. Enige kwantitatieve verkenningen op het gebied van de nomina actionis', in: B. P. F. Al & Ariane van Santen (red.), *Productiviteit in de morfologie*. Een bundel artikelen opgedragen aan E. M. Uhlenbeck, Muiderberg, 1981, 26-38.
- Alphen, Jac. van, 'De vraagzin', in: *Ntg* 8, 1914, 88-95.
- Andriessen, N. C., 'Het onbepaald lidwoord voor eigennamen', in: *LT* 1951, 312-314.

B

- Baeyens, Mark, 'Hardop luisteren', in: *Gramma* 4, 1980, 54-73.
- Bakker, D. M., 'Onderwerp en gezegde', in: *Reflexies*. Bundel opstellen aangeboden aan Prof. Dr. J. P. A. Mekkes, Amsterdam, 1968, 11-41.
- Bakker, D. M., *Samentrekking in Nederlandse syntactische groepen*, Leiden, 1968.
- Bakker, D. M., 'Iets over het onderscheid tussen bepaalde en onbepaalde nominale constituenten', in: *Ntg* 64, 1971, 338-345.
- Bakker, D. M., 'Ieder, samen, respectievelijk, elkaar', in: S. Dik (red.), *Taalwetenschap in Nederland 1971*, Amsterdam, 1972, 39-44.
- Bakker, D. M., 'Werkwoordstijden en taalhandeling', in: *Handelingen van het 33e Nederlands Filologencongres* (Nijmegen, 1974), Amsterdam, 1975, 169-176.
- Bakker, D. M., 'De links-van-relatie in werkwoordsgroepen', in: *Spektator* 6, 1976-77, 378-380.
- Bakker, D. M., 'Volgorde in werkwoordsgroepen', in: *Ntg* 71, 1978, 479-483.
- Bakker, D. M. e.a., 'Drie notities over de beschrijving van werkwoorden als woordgroepsdelen', in: *Tabu* 5, 1974-75, 1-8.
- Balk-Smit Duyzentkunst, F., 'Het meewerkend voorwerp, een grammaticale vergissing', in: *LT* 1968, 5-12. Ook in: *TkB*, 121-128.
- Balk-Smit Duyzentkunst, F., 'Een hond van Pavlov', in: *Spektator* 1, 1971-72, 444-450.
- Bech, Gunnar, *Studien über das deutsche verbum infinitum*, 1. Band, Kopenhagen, 1955.
- Bech, Gunnar, 'Über das niederländische Adverbialpronomen *er*', in: *TiA*, 147-174.
- Beneš, Ed., 'Die Verbstellung im Deutschen, von der Mitteilungsperspektive her betrachtet', in: *Muttersprache* 74, 1964, 9-21.

- Beneš, Ed., 'Die funktionale Satzperspektive im Deutschen im Vergleich mit dem Tschechischen', in: B. Havránek und R. Fischer (Hrsg.), *Deutsch-Tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur. Aufsätze und Studien II* (Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse, Band 59, Heft 2), Berlin, 1968, 57-69.
- Bennis, H., 'Het kwantitatieve *er* in komparatiefkonstrukties', in: *Spektator* 6, 1977, 384-387.
- Berg, B. van den, 'De plaats van het hulpwerkwoord in de voltooide tijden in de Nederlandse bijzin', in: *TT* 1, 1949, 155-165.
- Berg, B. van den, 'De zinsbouw in het Nederlands', in: *Ntg* 42, 1949, 120-124; 205-209.
- Berg, B. van den, 'Woordgroepproblemen', in: *Ntg* 53, 1960, 89-94.
- Berg, B. van den, 'Woordgroepproblemen II', in: *Ntg* 54, 1961, 201-205.
- Berg, B. van den, 'Woordgroepproblemen III', in: *Ntg* 54, 1961, 312-316.
- Berg, B. van den, 'Woordgroepproblemen IV', in: *Ntg* 55, 1962, 97-100.
- Berg, B. van den, 'Woordgroepproblemen V: Rectie', in: *Ntg* 55, 1962, 200-204.
- Berg, B. van den, 'Dr. P. C. Paardekooper, *AVN-Spraakkunst*, Voorstudies – Vierde deel (recensie)', in: *Ntg* 56, 1963, 341-343.
- Berg, B. van den, *Onderzoekingen betreffende de zinsbouw in het Nederlands*, Den Haag, 1963.
- Berg, B. van den, *Beknopte Nederlandse spraakkunst*, voor v.h.m.o. en kweekschool, Den Haag/Brussel, s.d. (1967)⁵.
- Berg, B. van den, 'Bijdragen tot de syntaxis van het Nederlands IV', in: *Ntg* 60, 1967, 305-312.
- Berg, B. van den, 'Het suffix *-baar*', in: *Taalkunde – 'n lewe. Studies opgedra aan prof. dr. W. Kempen*, Kaapstad/Johannesburg, 1974, 128-134.
- Berg, B. van den, 'Bijvoeglijke bijzinnen', in: *Ntg* 68, 1975, 138-145.
- Bezoen, H. L., 'Genus-aanduiding bij stofnamen', in: *Ntg* 44, 1951, 176.
- Blom, A., 'Against Conjunction Reduction', in: A. Kraak (ed.), *Linguistics in the Netherlands 1972-1973*, Assen, 1975, 128-140.
- Blom, A., 'Het kwantitatieve *er*', in: *Spektator* 6, 1977, 387-395.
- Blom, Alied & Saskia Daalder, *Syntactische theorie en taalbeschrijving*, Muiderberg, 1977.
- Boogaart, P. C. uit den (red.), *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*, Utrecht, 1975.
- Booij, G. E., 'Zinsbepalingen in het Nederlands', in: *Spektator* 3, 1973-74, 619-646.
- Booij, G. E., 'Wanneer bestaat een woord?' in: *De Revisor* 5, 1978, 55-61. Ook in: G. E. Booij (red.), *Morfologie*, 163-170.
- Booij, G. E. (red.), *Morfologie van het Nederlands*, Amsterdam, 1979.
- Bos, G. F., 'Dat zijn kooplieden', in: *Ntg* 54, 1961, 23-27. Ook in: *TiA*, 241-245.
- Bos, G. F., 'The Coordinative Construction in Modern Dutch', in: *Lingua* 11, 1962, 45-58.
- Bos, G. F., 'Een verwaarloosd zinstype', in: *Studies*, 174-194.
- Bos, G. F., *Het probleem van de samengestelde zin*, London/The Hague/Paris, 1964.

- Bos, G. F., 'Object en passivum. Notities betreffende enkele subcategorieën van het werkwoord', in: *LT* 1969, 87-95.
- Bos, F. G., 'Het indirect object', in: *LT* 1972, 7-18.
- Bosker, A., *Het gebruik van het imperfectum en het perfectum in het Nederlands, het Duits, het Frans en het Engels*, Groningen, 1961.
- Bouman, A. C., 'Over ongemotiveerde inversie', in: *Ntg* 16, 1922, 65-76.
- Brachin, P., 'De Spaanse koopman en de Franse handelsreiziger', in: *OT* 41, 1972, 55.
- Brachin, P., 'Een in dubbel opzicht "vreemde" constructie?', in: *Ntg* 66, 1973, 59-60.
- Brachin, P., 'Nog eens de Spaanse koopman en de Franse handelsreiziger', in: *OT* 43, 1974, 22-24.
- Brachin, P., *La langue néerlandaise. Essai de présentation*, Bruxelles, 1977.
- B(uitenrust) H(ettema), 'Kleinigheden uit de spraakleer', in: *TL* 1899, 119-121.
- Buyse, P. & W. Penninckx, *Verzorgd taalgebruik*, s.l., 1977.
- Buysens, E., 'La classification des adjectifs', in: *Tijdschrift voor Levende Talen/Revue des Langues Vivantes* 39, 1973, 152-164.

C

- Calcar, W. van, *Over comparatief- en vergelijkingszinnen*, Assen, 1971.
- Calcar, Wim van, 'Het voegwoord "of"', in: *Spektator* 3, 1973-74, 95-113.
- Calcar, W. I. M. van, *Een grammatica voor het onderwijs in het Nederlands en de moedertaal*, Assen, 1974.
- Campenhout, F. van, 'Zinnen met "zullen" en zinnen zonder "zullen" met futuristische betekenis', in: *Tijdschrift voor Levende Talen/Revue des Langues Vivantes* 40, 1974, 650-670.
- Caroll, John M., 'On Coordination Reduction', in: *Lingua* 46, 1978, 49-60.
- Caron, W. J. H., 'Wat is het lijdend voorwerp?', in: *Forum der Letteren* 8, 1967, 1-12.
- Caspel, P. P. J. van, 'Een schat van een (niet meer zo jong) kind', in: *Ntg* 63, 1970, 280-287.
- Cohen, A., et al., *Fonologie van het Nederlands en het Fries*. Inleiding tot de moderne klankleer, 's-Gravenhage, 1972².

D

- Daalder, S., 'Enkele beschouwingen over infinitief-konstrukties', in: *Handelingen van het xxxie Vlaams Filologencongres*, 1977, 32-34.
- Daems, F., 'Een walvis is een zoogdier', in: F. Daems (red.), *De taal van de mens*, Deurne, 1972, 41-50.
- Dale, van, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, tiende, geheel opnieuw bewerkte en zeer vermeerderde druk door Dr. C. Kruyskamp, 's-Gravenhage, 1976¹⁰.
- Dam, C. F. A. van & H. Th. Oostendorp, *Gramatica Holandesa*, Madrid, 1965².

- Dam, J. van, *Syntax der deutschen Sprache*, Groningen, 1972.
- Dammer-Vos, H.J., *VUGA's alfabetische plaatsnamengids van Nederland*, 's-Gravenhage, 1981.
- Defresne, A., 'Iets over de zoogenaamde tusschenwerpsels', in: *De Beweging* 1916, 151-158.
- Defromont, Hubert J., *Les constructions perfectives du verbe anglais contemporain. Etude comparée de l'aspect transcendant dans les systèmes verbaux anglais et français*, The Hague/Paris, 1973.
- Demol, Jan, 'Moest', in: *Album Willem Pée*, Tongeren, 1973, 95-100. Ook in: G. Geerts (red.), *Aspekten*, 51-56.
- Dewulf, Hilde, 'Een syntaktische evaluatie van de modale bijwoorden', in: *Handelingen Kon. Zuidn. Mij. voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* xxviii, 1974, 147-163.
- Dik, S. C., *Coordination. Its Implications for the Theory of General Linguistics*, Amsterdam, 1968.
- Dik, S. C., *Relatieve termen* (rede), Amsterdam, 1969.
- Dik, S. C., 'Beginnen, semantische en syntaktische eigenschappen', in: *Spekulator* 2, 1972-73, 165-179.
- Dik, S. C. & J. G. Kooij, *Algemene Taalwetenschap*, Utrecht/Antwerpen, 1979.
- Dirven, R., 'Emphatic and Reflexive in English and Dutch', in: *LB* 62, 1973, 285-299.
- Dominicus, 'Wat, dat, hetgeen, wier, wiens, diens', in: *OT* 32, 1963, 21-22.
- Donaldson, B. C., *Dutch Reference Grammar*, The Hague, 1981.
- Dort-Slijper, M. K. van, 'Bepaling van gesteldheid met *als*', in: *SN* 1971-1, 42-61.
- Droste, F. G., *Moeten. Een structureel semantische studie*. Groningen/Djakarta, 1956.
- Droste, F. G., 'Het temporele stelsel in het moderne Nederlands', in: *Ntg* 51, 1958, 305-312. Ook in: *TiA*, 290-297.
- Droste, F. G., 'De structuur van de woordgroep in de zgn. accusativus-cum-infinitivo-constructie', in: *TNTL* 76, 1958-59, 293-316.
- Droste, F. G., 'Woordgroepstructuur en betekenis', in: *Ntg* 53, 1960, 257-259.
- Droste, F. G., 'Kooplieden in het geding', in: *Ntg* 54, 1961, 154-156. Ook in: *TiA*, 249-251.
- Droste, F. G., 'Het stiefkind onder de woordsoorten: de interjectie', in: *LT* 1961, 495-511. Ook in: *TiA*, 120-136.
- Droste, F. G., 'Betekenis als syntactisch stramien: woordsoorten en woordgroepen in het Nederlands', in: *LT* 1964, 331-350.
- Droste, F. G., 'Het lidwoord *een*', in: *SN* 1970-4, 63-72.
- Droste, F. G., 'Vragen met "he"', in: *LB* 61, 1972, 121-133.
- Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, bearbeitet von Paul Grebe et al., Der grosse Duden, Band 4, Mannheim/Wien/Zürich, 1973³.

E

- E. (Dr. v.), '*Kinderen is ze dol op!*' in: *OT* 28, 1959, 3-4.
- Ebeling, C. L., 'A Semantic Analysis of the Dutch Tenses', in: *Lingua* 11, 1962, 86-99. Ook in: *TiA*, 298-311.

- Eindverslag van de kandidatenwerkgroep adjectieven op *-lijk*, o.l.v. Ariane van Santen, Leiden, 1977-78.
- Entjes, H., 'Nog eens die glibberige samentrekking', in: *Ntg* 65, 1972, 385-389.
- Erben, Johannes, *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*, Berlin, 1975.
- Es, G.A. van, 'Syntactische vormen van de concessieve modaliteit in het Nederlands', in: *TNTL* 68, 1951, 253-295.
- Es, G.A. van, 'Voegwoordelijke verbindingen ter uitdrukking van de conditionele (hypothetische) modaliteit in het Nederlands', in: *TNTL* 71, 1953, 1-119.
- Es, G.A. van, 'Functies en structuren van de reflexieve verbinding in het Nederlands', in: *Ntg* 63, 1970, 21-42 (I); 362-376 (II); 417-432 (III).
- Es, G.A. van, 'Plaats en functie van de passieve constructie in het syntactisch systeem van het Nederlands', in: *TNTL* 86, 1970, 127-156; 213-233.
- Es, G.A. van & P.P.J. van Caspel, *Syntaxis van het moderne Nederlands*. Publicaties van het Archief voor de Nederlandse Syntaxis, Groningen, 1971-1975.
- Evers, Arnold, *The Transformational Cycle in Dutch and German*, diss. Utrecht, repr. IULC, Bloomington (Indiana), 1975.

F

- Firbas, Jan, 'Non-thematic Subjects in Contemporary English. A Contribution to the Problem of Central and Peripheral Phenomena in the System of Functional Sentence Perspective', in: *Travaux linguistiques de Prague* 2, 1966, 239-256. (Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue).
- Flämig, W., 'Grundformen der Gliedfolge im deutschen Satz und ihre sprachlichen Funktionen', in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)* 86/3, 1964, 309-349.
- Fletcher, W.H., '"Blood-hot", "stone-good": a preliminary report on adjective-specific intensifiers in Dutch', in: *LB* 69, 1980, 445-472.
- F(ourquet), J., 'Varia', in: *Tijdschrift voor Levende Talen/Revue des Langues Vivantes* 29, 1963, 270-273.

G

- Gabriël, R., *Lijst van Nederlandstalige plaatsnamen*. Spelling, uitspraak, afleidingen, spraakkunstig uitzicht en gebruik van plaatsnamen in Nederland en Vlaanderen, en van vernederlandste vreemde plaatsnamen; vergezeld van de Engelse en de Franse naam, Gent, 1965.
- Geerts, G., 'Op z'n plaats', in: *Ntg* 58, 1965, 194.
- Geerts, G., 'Enkele beschouwingen over genusontlening', in: *Handelingen van het 30e Nederlands Filologencongres* (Leiden), Groningen, 1968, 74-76.
- Geerts, G., 'Hij geeft melk', in: *Dietsche Warande en Belfort* 113, 1968, 50-60. Ook in: id. (red.), *Taal of taaltje? Een bloemlezing taalpolitieke beschouwingen over het Nederlands*, Leuven, 1972, 83-93.

- Geerts, G., 'De nominale klassifikatie van ontleningen', in: *Ntg* (Van-Haeringennummer), 1970, 43-53.
- Geerts, G., 'Een noteske bij "Produktiviteit van het suffix *-esk*" (NTg. 61, 322-28, 1968)', in: *Ntg* 63, 1970, 138-142.
- Geerts, G. (red.), *Aspekten van het Nederlands in Vlaanderen*, Leuven, 1974.
- Geerts, G., 'Het collectivum als *haar*-syndroom', in: *TNTL* 93, 1977, 153-200.
- Geest, W. de, 'Infinitiefconstructies bij Verba Sentiendi', in: *SN* 1970-3, 33-59.
- Geest, W. P. F. de, *Complementaire constructies bij verba sentiendi in het Nederlands*, Gent, 1972.
- Ginneken, J. van, 'Ellipsomanie', in: *Ntg* 4, 1910, 192-211.
- Ginneken, Jac. van, 'Een proeve van Nederlandsche spraakkunst. De tijden van het werkwoord', in: *Ntg* 5, 1911, 133-152.
- Ginneken, Jac. van, 'De geschiedenis der drie geslachten in Nederland', in: *Onze Taaltuin* 3, 1934-35, 33-42.
- Ginneken, Jac. van, 'De taal, die wij tot onze huisdieren spreken', in: *Onze Taaltuin* 4, 1935-36, 166-170.
- Ginneken, Jac. van, 'De voornaamwoordelijke aanduiding en het geslacht (verslag)', in: *Onze Taaltuin* 7, 1938-39, 161-220.
- Gobyn, Luc, 'De informatieve waarde van hoofd- en bijzinnen (met Duitse voorbeeldteksten)', in: *Handelingen Kon. Zuidn. Mij. voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* xxxvi, 1982, 129-151.
- Godin, Pierre, *Aspecten van de woordvolgorde in het Nederlands*. Een syntaktische, semantische en functionele benadering, Louvain-la-Neuve, 1980. (Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Louvain no. 16).
- Goossens, L., "'Moeten" in de Zuidnederlandse hypothetische zin: een gallicisme?', in: *TT* 13, 1961, 5-12. Ook in: G. Geerts (red.), *Aspekten*, 37-44.
- Grevisse, Maurice, *Le bon usage*. Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui, Gembloux, 1975¹⁰.
- Groot, A. W. de, 'De interjectie', in: *Studies*, 13-42. Ook in: *TiA*, 137-146.
- Groot, A. W. de, *Structurele syntaxis*, Den Haag, s.d. (1965).

H

- Haan, G. J. de, G. A. T. Koefoed & A. L. des Tombe, *Basiskursus algemene taalwetenschap*, Assen/Amsterdam, 1977⁴.
- Haeringen, C. B. van, 'Ongewenste voorkeur', in: *Ntg* 17, 1923, 205-215.
- Haeringen, C. B. van, 'Congruerende voegwoorden', in: *TNTL* 58, 1939, 161-176. Ook in: id., *Neerlandica*, 246-259.
- H(aeringen), C. B. v(an), 'Naschrift bij J. Keijzer, *Dit, dat* en nog wat', in: *Ntg* 40, 1947, 166.
- Haeringen, C. B. van, "'Tangconstructies" en reacties daarop', in: *Ntg* 40, 1947, 1-7. Ook in: id., *Neerlandica*, 260-268.
- Haeringen, C. B., van, 'Een paar aantekeningen bij telwoorden', in: *Ntg* 42, 1949, 255-258.
- Haeringen, C. B. van, 'De hoofdvormen van het Nederlandse werkwoord.

- Proeve van synchronische grammatica', in: *Ntg* 43, 1950, 20-28 (met een aanvulling op blz. 103). Ook in: id., *Gramarie*, 75-87.
- Haeringen, C. B. van, '-aar of -er', in: *Ntg* 44, 1951, 260-266. Ook in: id., *Gramarie*, 108-117.
- Haeringen, C. B. van, 'Genusverandering bij stofnamen', in: *Ntg* 44, 1951, 7-14. Ook in: id., *Gramarie*, 96-107.
- Haeringen, C. B. van, *Genus en geslacht*. Het voornaamwoordelijk gebruik in de gesproken taal, Amsterdam, 1954.
- Haeringen, C. B. van, 'Zijn en wezen', in: *TT* 6, 1954, 167-171. Ook in: id., *Gramarie*, 203-206.
- Haeringen, C. B. van, 'Gedevalueerde interjecties', in: *Ntg* 53, 1960, 73.
- Haeringen, C. B. van, *Gramarie*. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd (= *Neerlandica Traiectina* x1), Assen, 1962.
- Haeringen, C. B. van, 'Merkwaardige vormen van de werkwoorden *doen*, *gaan*, *slaan*, *staan* en *zien*', in: *Gramarie*, 128-133.
- Haeringen, C. B. van, 'Vragen over de vraag', in: id., *Gramarie*, 288-308.
- Haeringen, C. B. van, *Neerlandica*. Verspreide opstellen, Den Haag, 1962².
- Haeringen, C. B. van, 'De meervoudsvorm in het Nederlands', in: id., *Neerlandica*, 186-209. Ook in: *TiA*, 87-108 en in: Booij, G. (red.), *Morfologie*, 19-38.
- H(aeringen), C. B. v(an), 'Genusverandering bij afkorting', in: *Ntg* 60, 1967, 170.
- Haeringen, C. B. van, 'Het achtervoegsel *-ing*: mogelijkheden en beperkingen', in: *Ntg* 64, 1971, 449-468. Ook in: G. E. Booij (red.), *Morfologie*, 77-100.
- Haeringen, C. B. van, 'Sommige(n), andere(n) en dergelijke(n)', in: *Ntg* 64, 1971, 36-40.
- Haeseryn, W., *Zinsdeelstukken in de zinsuitloop. Enkele aspecten in hedendaags Nederlands*, onuitgegeven scriptie Rv Gent, 1976.
- Haeseryn, Walter, 'Zijn we al aan het vakantieplannen maken?', in: *NN* xxv, 1977, 75-77.
- Hake, J. A. vor der, 'Behoeven en hoeven', in: *Onze Taaltuin* 1, 1932-33, 82-84.
- Hamans, C., 'The semantics of *elk* 'each' and *ieder* 'every', in: Zonneveld, W. & F. Weerman (eds.), *Linguistics in the Netherlands 1977-1979*, Dordrecht, 1980, 135-151.
- Hankamer, J., 'Unacceptable Ambiguity', in: *Linguistic Inquiry* 4, 1973, 17-68.
- Hauwermeiren, P. van, 'Enkele opmerkingen bij M. C. van den Toorn, Balansschikking en disjunctie', in: *Ntg* 66, 1973, 148-150.
- Hauwermeiren, P. van, 'De samengestelde telwoorden', in: *LT* 1975, 185-187.
- Hedeman, C., 'Taalbederver Tsjoepe Wegtermay luidt lidwoordloos tijdperk in', in: *LT* 1950, 194-198.
- Heeroma, K., 'De telwoorden', in: *Ntg* 41, 1948, 241-250.
- Heidolph, K. E. et al., *Grundzüge einer deutschen Grammatik*, Berlin, 1981.
- Helbig, G., *Probleme der deutschen Grammatik für Ausländer*, Leipzig, 1972.
- Helbig, G. & J. Buscha, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig, 1975³.

- Helbig, G. & G. Heinrich, *Das Vorgangspassiv*, Leipzig, 1972.
- Helbig, G. & F. Kempster, *Das Zustandspassiv*, Leipzig, 1975².
- Helbig, G. & H. Ricken, *Die Negation*, Leipzig, 1975².
- Henrard, R., *Grammaire du Néerlandais*, sixième édition revue par l'auteur avec la collaboration de F. Kiehm, Anvers, 1977⁶.
- Hermkens, H. M., *Verzorgd Nederlands*, Den Bosch, 1974⁵.
- Hertog, C. H. den, *Nederlandse spraakkunst*, ingeleid en bewerkt door H. Hulshof, Amsterdam, 1973, deel I (4e druk), deel II-III (3e druk).
- Hinderdael, Michael, 'Präpositionale Funktionsverbgefüge im Deutschen und im Niederländischen', in: *SGG* XXI, 1980-81, 331-356.
- Hoek, Th. van den, 'Woordvolgorde en konstituentenstructuur', in: *Spekulator* 1, 1971-72, 125-136. Ook in: *TkB*, 163-172.
- Hoek, Th. van den, 'De ambiguïteit van woordgroepen als *een goede speler*. Syntaktische homonymie?', in: *Handelingen van het 33e Nederlands Filologencongres*, Amsterdam, 1975, 186-194.
- Hoeksema, Jack, 'Twee theorieën over samenstellende afleidingen', in: *Glott* 4, 1981, 169-178.
- Hof, C. van den, 'The Interrelation between "zou" and "kunnen" in Modern Dutch Relative Clauses', in: *SGG* xvii, 1976, 19-31.
- Holk, A. G. F. van, 'Subcategorieën van het werkwoord', in: *Studies*, 69-90.
- Hoppenbrouwers, Cor, 'Energiebesparing', in: *Tabu* 10, 1979-80, 11-15.
- Hoppenbrouwers, Gerard, *Existentiële zinnen in het Engels en in het Nederlands*. Doctoraalscriptie, Nijmegen, 1977. (Grammarij, nr. 3)
- Hornstein, Norbert, 'Towards a Theory of Tense', in: *Linguistic Inquiry* 8, 1977, 521-557.
- Hulst, H. van der & M. Moortgat, *Alex. Lexicale analyse van een taaldatabank*. INL Working Papers, nr. 2, Leiden, 1980.

J

- Jackendoff, R. S., 'Gapping and Related Rules', in: *Linguistic Inquiry* 2, 1971, 21-35.
- Jalink, J. M. & M. C. van den Toorn, *Langenscheidts praktisches Lehrbuch Niederländisch*, Berlin etc., 1967².
- Jansen, F., 'Wat is "Jan z'n boek"', in: *Tabu* 5, 1974, 17-19.
- Jansen, F., 'Hoe krijgt de spreker zijn woorden op een rijtje? Taalgebruik-aspekten van de "PP over V" constructie', in: J. G. Kooij (red.), *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands*, Leiden, 1978, 70-104.
- Jansen, Frank, *Syntaktische constructies in gesproken taal*, Amsterdam, 1981.
- Janssen, Th., 'De (vrije) predikatieve toevoeging en de bepaling van gesteldheid', in: *Ntg* 63, 1970, 103-106.
- Jespersen, O., *The Philosophy of Grammar*, Londen, 1975 (1924¹).
- Jordens, P., 'Das deutsche *es* und die niederländischen Entsprechungen *er/het*, Eine kontrastive Analyse', in: H. Pörnbacher (Hrsg.), *Festgabe des Deutschen Instituts der Universität Nijmegen Paul B. Wessels zum 65. Geburtstag*, Nijmegen, 1974, 157-189.

K

- Karcevski, S., 'Introduction à l'étude de l'interjection', in: *Cahiers Ferdinand de Saussure* 1, 1941, 57-75.
- Keijzer, J., 'Dit, dat en nog wat', in: *Ntg* 40, 1947, 164-166.
- Kern, J.H., 'Een schijnbare ellips', in: *Ntg* 24, 1930, 177-180.
- Kerstens, J., 'Over samentrekking', in: *Ntg* 73, 1980, 375-394.
- Kirsner, Robert S., 'The Role of *zullen* in the Grammar of Modern Standard Dutch', in: *Lingua* 24, 1970, 101-154.
- Kirsner, R.S., 'De "onechte lijdende vorm"', in: *Spektator* 6, 1976-77, 1-18.
- Kirsner, Robert S., 'Deixis in Discourse: an Exploratory Quantitative Study of the Modern Dutch Demonstrative Adjectives', in: T. Givón (ed.), *Syntax and Semantics, Volume 12: Discourse and Syntax*, New York/San Francisco/London, 1979, 355-375.
- Kirsner, Robert S., *The Problem of Presentative Sentences in Modern Dutch*, Amsterdam/New York/Oxford, 1979. (North-Holland Linguistic Series, vol. 43).
- Klein, M., 'Enkele opmerkingen over de bijstelling', in: *Ntg* 67, 1974, 405-411.
- Klein, M., 'Zinsaccent en extrapositie', in: *Spektator* 6, 1976-77, 444-445.
- Klein, M., 'Akmajian, Paardekooper en *Twee van die Sinterklazen*', in: *Gramma* 1, 1977, 4-10.
- Klein, M., *Appositionele constructies in het Nederlands*, proefschrift Nijmegen, 1977.
- Klein, M., 'De interne structuur van partitieve constructies', in: *Spektator* 10, 1981, 295-309.
- Klein, M. & M.C. van den Toorn, 'Vooropplaatsing van PP's' in: *Spektator* 7, 1977-78, 423-433. Ook in: *TkB*, 177-187.
- Klein, M. & M.C. van den Toorn, 'Van NP-Beperking tot XP-Beperking: een antwoord op Kooij en Wiers 1978', in: *Ntg* 72, 1979, 97-109.
- Klooster, W.G., H.J. Verkuyl & J.H.J. Luif, *Inleiding tot de syntaxis. Praktische zinsleer van het Nederlands*, Culemborg/Porz/Birmingham, 1974⁵.
- Kluyver, A., 'Over modaliteit', in: *Ntg* 5, 1911, 65-74.
- Koelmans, L., 'Iets over de woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands', in: *Ntg* 58, 1965, 156-165.
- Koelmans, L., 'Syntactische fundering van de z.g. bepalingen van gesteldheid', in: *Ntg* 63, 1970, 92-93. Ook in: *TkB*, 143-145.
- Koelmans, L., 'Zinnen met een aanloop in het Nederlands', in: *Ntg* 63, 1970, 21-27.
- Koelmans, L., '*Jan z'n boek* en de pregenitieven', in: *Ntg* 68, 1975, 433-445.
- Koelmans, L., 'Lotgevallen van het lidwoord I (de geboorte van *het*)', in: *Ntg* 68, 1975, 173-175.
- Koelmans, L., 'Lotgevallen van het lidwoord II (*het* + superlatief)', in: *Ntg* 68, 1975, 390-394.
- Koenen, M.J. & J.B. Drewes, *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal*, Groningen, 1974²⁷.
- Kollewijn, R.A., 'Zich', in: *TL* 1, 1891, 189-192.
- Kollewijn, R.A., 'Het systeem van de tijden der werkwoorden', in: *TL* 2, 1892, 141-147.

- Kooij, J. G., 'Presuppositie, topic, en de plaats van het indirect object', in: *Spektator* 2, 1972-73, 261-270.
- Kooij, J. G., 'Jan vraagt Piet als Jan Piet ziet, of: hoe leg ik woordvolgorde uit?' in: *Verslag 5e Colloquium van hoogleraren en lectoren in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten* (Leiden, 1973), 's Gravenhage/Gent, 1976, 64-78.
- Kooij, J. G. & E. L. Wiers, 'Vooropplaatsing van PP's in het Nederlands', in: *Spektator* 6, 1976-77, 445-449. Ook in: *TkB*, 173-176.
- Kooij, J. G. & E. Wiers, 'Vooropplaatsing, verplaatsingsregel en de interne structuur van nominale groepen', in: J. G. Kooij (red.), *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands*, Leiden, 1978, 105-143.
- Kooij, J. G. & E. Wiers, 'Beperkingen en overschrijdingen: een antwoord aan Klein en Van den Toorn', in: *Ntg* 72, 1979, 488-493.
- Kooiman, K., 'Hij', in: *Ntg* 43, 1950, 324-333.
- Kooiman, K., 'Lotgevallen van *hen* en *hun* in de twintigste eeuw', in: *Ntg* 60, 1967, 410-413.
- Kooiman, K., 'Hun = zij', in: *Ntg* 62, 1969, 116-120.
- Kraak, A., *Negatieve zinnen. Een methodologische en grammatische analyse*, Hilversum, 1966.
- Kraak, A., 'Zinsaccent en syntaxis', in: *SN* 1, 1970, nr. 4, 41-62.
- Kraak, A. & W. G. Klooster, *Syntaxis*, Culemborg/Keulen, 1972².
- Kruisinga, E., *A Grammar of Modern Dutch*, London, 1924.
- Kruisinga, E., *Het Nederlands van nu*, Amsterdam, 1938.
- Kruisinga, E., 'Vragend en betrekkelijk voornaamwoord', in: *Taal en Leven* 7, 1943, 35-36.
- Kruyskamp, C., 'Begripsverwarring bij ontwerpen', in: *Ntg* 55, 1962, 24-25.
- Kummer, J. C., *Nederlandsche Spraakkunst*, Amsterdam, 1898.
- Kuno, S., 'Gapping: A Functional Analysis', in: *Linguistic Inquiry* 7, 1976, 300-318.

L

- Lagerwey, Walter, *Speak Dutch. An Audio-Lingual Course*, Amsterdam, 1976⁶.
- Lambooy, J. H. Th., 'De korte infinitief', in: *Studies*, 107-157.
- Langendonck, W. van, 'Het meewerkend voorwerp van de actieve zin als onderwerp van de passieve zin', in: *LB* 57, 1968, 101-118.
- Langendonck, W. van, 'Over zgn. generische determinatoren', in: *SN* 1971, 351-384.
- Langendonck, W. van, 'Numerus-problemen', in: *LB* 61, 1972, 29-42.
- Langendonck, W. van, 'A source for quantifying expressions', in: Zonneveld, W. & F. Weerman (eds.), *Linguistics in the Netherlands 1977-1979*, Dordrecht, 1980, 84-95.
- Langeveld, M. J. jr., 'De zogenaamde "tussenwerpsels"', in: *Ntg* 25, 1931, 279-283.
- Leech, G. & J. Svartvik, *A communicative Grammar of English*, London, 1975.
- L(eenen), J., 'Spraakkunst- en andere vragen', in: *NN* 9, 1961, 135-137.
- Leys, O., 'Das Reflexivpronomen: eine Variante des Personalpronomens', in: *LB* 62, 1973, 251-265.

- Leys, O., 'De bepaling van het voornaamwoordelijk bijwoord en de systematisering van nld. *er*', in: *Ntg* 72, 1979, 240-246.
- Leys, O., 'Zur Systematisierung von *es*', in: *Deutsche Sprache* 1979/1, 26-34.
- Lijst van Landennamen*. Samengesteld door de Commissie voor de Spelling van Buitenlandse Aardrijkskundige namen (CBAN), 's-Gravenhage, 1980.
- Loey, A. van, 'Het suffix *-er* in plaatsnamen', in: *Handelingen Kon. Comm. Toponymie en Dialectologie* xvii, 1943, 279-298.
- Lubbe, H.F.A. van der, *Woordvolgorde in het Nederlands*. Een synchrone structurele beschouwing, Assen, 1978⁴.
- Lyons, J., *Semantics*, Cambridge, 1977.

M

- M., P.H., 'Willen', in: *TL* 13, 1903, 576-578.
- Maling, J.M., 'On Gapping and the Order of Constituents', in: *Linguistic Inquiry* 3, 1972, 101-108.
- Mars, F.K.M., 'Nog een grammaticale vergissing?', in: *LT* 1968, 206-208.
- Mars, F.K.M., 'Over oorzakelijke en andere voorwerpen', in: *Ntg* 62, 1969, 368-376.
- M(artelaere), A. d(e), 'Blijken, lijken, schijnen', in: *Taalbeheersing in de administratie*, II/ 454-455.
- M(artelaere), A. d(e), 'Doen en laten', in: *Taalbeheersing in de administratie*, VI/ 18.
- Mathesius, Vilém, 'Zur Satzperspektive im modernen Englisch', in: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 84, 1929, 202-210.
- Mattens, W.H.M., *De indifferentialis*. Een onderzoek naar het anumerieke gebruik van het substantief in het algemeen bruikbaar Nederlands, Assen, 1970.
- Meeussen, A.E. & V.F. Vanacker, 'De dubbele werkwoordgroep', in: *Ntg* 44, 1951, 36-50.
- Merckens, P.J., 'Zijn dat kooplieden of zijn kooplieden dat?', in: *Ntg* 54, 1961, 152-154. Ook in: *TiA*, 246-248.
- Mesland, G.M., 'Alweer die glibberige samentrekking', in: *Ntg* 64, 1971, 12-14.
- Michels, L.C., 'Relatieve en vergelijkende constructies', in: *Handelingen van het 19e Vlaams Filologencongres*, 1951, 174-176.
- Michels, L.C., 'U Eerwaarde en Zijn Edele', in: *Ntg* 45, 1952, 160-162.
- Michels, L.C., 'Op de grens van copula en koppelwerkwoord', in: *TT* 11, 1959, 206-212. Ook in: *TiA*, 224-230.
- Michels, L.C., 'Een geval van cohesie', in: *Ntg* 56, 1963, 50.
- Michels, L.C., 'Wat voor *dat*', in: *Ntg* 56, 1963, 107.
- Michels, L.C., 'Twee en een paar', in: *Ntg* 57, 1964, 352 (bladvulling).
- Mittwoch, A., 'How to refer to one's own words: speech-act modifying adverbials and the performative analysis', in: *Journal of Linguistics* 13, 1977, 177-189.
- Mulders, J. van, 'Het werkwoord "hoeven"', in: *Tijdschrift voor Levende Talen/Revue des Langues Vivantes* 9, 1943, 209-211.

N

- Naarding, J., 'Afwijkende constructies', in: *Ntg* 41, 1948, 74-76.
- Naarding, J., 'Het geslacht der koppelingen met *ontwerp-*', in: *Ntg* 54, 1961, 266-268.
- Neijt, A., 'Marked coordination in conjunction with the SOV-SVO problem', in: W. Zonneveld (ed.), *Linguistics in the Netherlands 1974-1976*, Lisse, 1978, 188-195.
- Neijt, A., *Gapping. A Contribution to Sentence Grammar*, Dordrecht, 1979.
- Neijt, A. & W. Zonneveld, 'De aantrekkingskracht van *-baar*', in: *Glott* 4, 1981, 215-228.
- Niekerk, P.K., 'Analyse van het verbale systeem van het hedendaagse Nederlands', in: *Ntg* 66, 1973, 453-463.
- Nieuwborg, E., *De distributie van het onderwerp en het lijdend voorwerp in het huidige geschreven Nederlands in zijn A.B.-vorm*, Antwerpen, s.d. (1968).
- Nieuwborg, E.R., *Retrograde woordenboek van de Nederlandse taal*, Antwerpen, 1969.
- Nieuwborg, E., 'Les pronoms adjectifs et numéraux indéfinis dans la grammaire néerlandaise', in: *Mélanges J. L. Pauwels*, Louvain, 1970, 1-32.
- Nieuwborg, E., 'De plaatsing van het substantivisch onderwerp in reflexieve constructies', in: *LB* 62, 1973, 273-283.
- Nieuwborg, E., *Cursus woordvolgorde*, syllabus UCL, Leuven, s.d. (1976).
- Nieuwenhuysen, Peter, 'Oorzaak en gevolg', in: *Spektator* 2, 1972-73, 447-469.
- Nieuwenhuysen, P., 'Infinitief in plaats van deelwoord', in: *Spektator* 3, 1973-74, 477-479.
- Noach, B.M., 'Interjecties-Tussenwerpsels', in: *LT* 1972, 487-488.
- Noë, J., 'Doen en laten', in: *NN* xx, 1972, 113-114.

O

- Ormeling, F.J. (red.), *De grote Bosatlas*, Groningen, 1976⁴⁸.
- Ostendorf, M.A.F., 'De tangconstructie als syntactisch stramien', in: *Ntg* 51, 1958, 139-144. Ook in: *TiA*, 328-333.
- Ostyn, P. & F. Degreef, *Functionele spraakkunst van het Nederlands in tabellen en oefeningen*, Deurne (Antwerpen), 1974.
- Overdiep, G.S., 'Een opmerking over het Nederlandsche perfectum', in: *Ntg* 17, 1923, 26-33.
- Overdiep, G.S., *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch*, Zwolle, 1937.
- Overdiep, G.S., *Stilistische Grammatica van het moderne Nederlandsch*, 2e druk verzorgd door G. A. van Es, Zwolle, 1949².

P

- Paardekooper, P. C., 'Wat is genus?' in: *Ntg* 39, 1946, 23-27.
- Paardekooper, P. C., 'Als en dan bij vergelijkingen', in: *Ntg* 43, 1950, 160-167.

- Paardekooper, P. C., 'De imperatief als grammatische categorie in het ABN', in: *Ntg* 44, 1951, 97-107.
- Paardekooper, P. C., 'Jan z'n boek', in: *Ntg* 45, 1952, 12-17.
- Paardekooper, P. C., 'Een schat van een kind', in: *Ntg* 49, 1956, 93-99. Ook in: *TiA*, 334-340 en in: *TkB*, 74-81.
- Paardekooper, P. C., 'De "tijd" als spraakkunstgroep in het ABN', in: *Ntg* 50, 1957, 38-45. Ook in: *TiA*, 282-289.
- Paardekooper, P. C., 'Koppelwerkwoorden met iemand hebben', in: *LT* 1958, 536-543. Ook in: *TiA*, 214-221.
- Paardekooper, P. C., 'Wijlen ons koppelwerkwoord?', in: *LT* 1958, 115-122. Ook in: *TiA*, 202-209.
- Paardekooper, P. C., 'Voor- en achterzetsels', in: *Ntg* 54, *Ntg* 52, 1959, 310-320.
- Paardekooper, P. C., 'Persoonsvorm en voegwoord', in: *Ntg* 54, 1961, 296-301.
- Paardekooper, P. C., 'Een foute zinsbegrenzing', in: *LT* 1962, 185-188.
- Paardekooper, P. C., 'Voorzetsel-uitdrukkingen', in: *Ntg* 55, 1962, 3-9.
- Paardekooper, P. C., 'Een heilige spraakkunstkoe: het koppelwerkwoord', in: *LT* 1967, 189-198. Ook in: *TiA*, 264-273.
- Paardekooper, P. C., 'Een dwaze regel: de *n* in *alle(n)*, *beide(n)* enz.', in: *Ntg* 63, 1970, 131.
- Paardekooper, P. C., 'Groter als', in: *Ntg* 63, 1970, 329-337.
- Paardekooper, P. C., 'Twee onbruikbare begrippen: endo- en eksocentrisch', in: *Ntg* 63, 1970, 291-292.
- Paardekooper, P. C., *Beknopte ABN-syntaxis*, Den Bosch, 1971⁴; Eindhoven, s.d. (1977)⁵.
- Paardekooper, P. C., 'Grensproblemen bij vz-uitdrukkingen', in: *Ntg* 66, 1973, 137-145.
- Paardekooper, P. C., 'M'n broer heeft het heel erg warm', in: *Ntg* 67, 1974, 147-154.
- Paardekooper, P. C., 'Of het nou regent of dat het mooi weer is als bw bep.', in: *Ntg* 70, 1977, 162-170.
- Paardekooper, P. C., 'Wie dan ook enz., vooral als ww-patroondeel', in: *Ntg* 71, 1978, 569-581.
- Paardekooper, P. C., 'Ook maar iemand', in: *Ntg* 72, 1979, 429-448.
- Paardekooper, P. C., C. Moeyaert & J. Peperstraete, *Beknopte ABN-spraak-kunst*, Antwerpen/Utrecht, 1971⁶.
- Partee, B. (Hall), 'Opacity, coreference and pronouns', in: Davidson, D. & G. Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht, 1972, 415-441.
- Pauwels, A., *De plaats van het hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*, Leuven, 1953.
- Pauwels, J. L., 'Klanknabootsende en bewegingsschilderende tussenwerpsels en bijwoorden', in: *TT* 4, 1952, 48-58.
- Pauwels, J. L., *Les difficultés de la construction de la phrase néerlandaise*. Exposé complet et pratique à l'usage des élèves dont la première langue est le français, Liège/Paris, 1959⁴.
- Pauwels, J. L., 'Afleidingen met -baar', in: *NN* xxv, 1977, 25-27.
- Pauwels, J. L., 'Derdemacht of derde macht?', in: *NN* xxv, 1977, 97-98.

- Pauwels, J. L., 'Tweederde – twee derde – twee derden', in: *NN* xxvi, 1978, 3-12.
- Pauwels, J. L., 'Het voltooid deelwoord van de her-werkwoorden', in: *Nederlands van nu* xxvii, 1979, 13-17.
- Peeters, M., *Dutch as a Verb-final Language. An Analysis of the Underlying Order of Dutch*, onuitgegeven scriptie KU Leuven, 1976.
- Pieters, L., H. Schreel-Noë & J. van Bakel, 'Moeilijk dat het was! Het voegwoord *dat*', in: *Gramma* 4, 1980, 2-28.
- Pollmann, T., 'Passieve zinnen en het geïmpliceerd logisch subject', in: *SN* 1970/2, 34-50.
- Pollmann, T., 'Het zogenaamde presuppositionele *het* en causaliteit', in: *Ntg* 66, 1973, 265-281.
- Pollmann, Th. & A. Sturm, *Over zinnen gesproken. Termen en begrippen van de traditionele grammatica*, Culemborg, 1977.
- Ponelis, F. A., *Afrikaanse sintaksis*, Pretoria, 1979.
- Premsele, M. J., 'Tante Betje', in: *Ntg* 12, 1918, 130-132.

Q

- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik, *A Grammar of Contemporary English*, London, 1974⁴.

R

- Reichenbach, Hans, *Elements of Symbolic Logic*, New York, 1947.
- Reynaert, J., 'Voegwoordelijke bijwoorden in hedendaags betogend proza', in: *SGG* xii, 1970, 7-24.
- Rijpma, E. & F. G. Schuringa, *Nederlandse spraakkunst*, bewerkt door dr. Jan van Bakel, Groningen, 1972²⁴.
- Rooij, J. de, *Voegwoorden in het hedendaags Nederlands. Een synchronische studie over betekenis en gebruik*. Onuitgegeven doctoraalscriptie, s.l., 1959.
- Rooij, J. de, *Als – of – dat*. Enkele conjuncties in ABN, dialect en Fries. Assen, 1965.
- Rooij, J. de, 'I knew you knew he knew. Een dialectgeografische studie over objectszinnen zonder voegwoord met hoofdzinvolgorde', in: *TT* 17, 1965, 105-123.
- Rooij, J. de 'Lummel dat je bent', in: *TNTL* 83, 1967, 108-121.
- Rooij, J. de 'Een beetje *te*', in: *TT* 21, 1969, 120-122.
- Rooij, J. de, 'Een paar is twee', in: *Ntg* 63, 1970, 118-126.
- Rooij, J. de, 'Onzijdige voornaamwoorden en het naamwoordelijk gezegde', in: *Ntg* 63, 1970, 181-186.
- Rooij, J. de, 'Als of dan', in: *Ntg* 65, 1972, 199-209.
- Rooij, J. de, 'Eigenlijke en oneigenlijke modale verba', in: *Taalwetenschap in Nederland 1971*, Amsterdam, 1972, 33-38.
- Rooij, J. de, 'Mag ik vandaag mijn rode jurk aan?', in: *TT* 27, 1975, 19-29.
- Rooij, J. de, 'Maar en alleen (*maar*)', in: *Spektator* 6, 1976-77, 461-463.
- Rooij, J. de, 'De schilderij in het salon', in: P. G. J. van Sterkenburg et al.

- (red.), *Lexicologie*, een bundel opstellen voor F. de Tollenaere, Groningen, 1977, 221-229.
- Rooij, J. de, 'Het ene *of* is het andere niet', in: *Ntg* 71, 1978, 146-148.
- Rooij, J. de, 'Dubbel genus II. Een dialectgeografische studie met een mislukte poging tot sociolinguïstische inbreng', in: *TT* 30, 1978, 105-135.
- Rooij, J. de, '*Ons bruin(e) paard*. Een studie over het gebruik van de onverbogen en de verbogen vorm van het adjectief voor een onzijdig substantief enkelvoud in standaardtaal, dialect en ouder Nederlands', in: *TT* 32, 1980, 3-25 (I); 109-129 (II).
- Rooij, J. de, "'Het is gisteren beginnen te vriezen". Een syntactisch drieliukje voor Vanacker', in: *TT* 33, 1981, 23-29.
- Rooy, J. de & I. Wikén Bonde, *Nederländsk grammatik*, Stockholm, 1972.
- Roose, H., 'Kategorieën van voorgeplaatste bepalingen bij substantieven', in: *LT* 1956, 474-483. Ook in: *TkB*, 100-107.
- Roose, H., 'Nevenschikkende en onderschikkende voegwoorden', in: *Ntg* 51, 1958, 117-119.
- Roose, H., 'Wijlen ons koppelwerkwoord?', in: *LT* 1958, 342-345. Ook in: *TiA*, 210-213.
- Roose, H., 'Over kern en bepaling', in: *Ntg* 52, 1959, 151-153.
- Roose, H., 'Order of Post-Adjuncts to Nouns in Dutch', in: *Lingua* 11, 1962, 340-353.
- Roose, H., *Het probleem van de woordsoorten in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands*, Den Haag, 1964.
- Ross, J. R., 'Gapping and the Order of Constituents', in: Bierwisch, M. & K. E. Heidolph (eds.), *Progress in Linguistics*, The Hague, 1970, 249-259.
- Royen, Gerlach, 'Nogmaals de nominale klassifikatie in het Nederlands', in: *Ntg* 19, 1925, 273-290.
- Royen, Gerlach, *De jongere veranderingen van het Indogermaanse nominale drieklassensysteem* (diss. Leiden), 's-Hertogenbosch, 1926.
- Royen, Gerlach, 'De kerfstok van de term "geslacht"', in: *Ntg* 23, 1929, 180-188.
- Royen, Gerlach, '*Haar-kultuur*', in: *Ntg* 27, 1933, 289-301.
- Royen, Gerlach, 'Aanwas van *Hij* c.s.', in: *Ntg* 28, 1934, 33-42.
- Royen, Gerlach, 'Seksualisering en seksualitis', in: *Ntg* 28, 1934, 206-217.
- Royen, G., *Bijgedachten en botsingen in taal*, 's-Hertogenbosch, 1939.
- Royen, G., 'Piet- en andere luttigheden', in: *Taal en Leven* 4, 1940, 41-51 en 95-107. Ook in: G. Royen, *Taalrapsodie*, Bussum, 1953, 650-675.
- Royen, Gerlach, *Ongaaf Nederlands*, Amsterdam, 1942.
- Royen, Gerlach, 'Aanschouwelijkheidsdrang bij voorzetsels', in: *Ntg* 37, 1943 (De Vooys-nummer), 87-93.
- Royen, Gerlach, 'Biologische en grammatische vervrouwelijking', in: *LT* 1947, 36-48.
- Royen, Gerlach, *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*, deel II, III 1/2, Amsterdam, 1948, 1952, 1953.
- Royen, Gerlach, 'Een aktief-passieve konstruktie', in: *Ntg* 45, 1952, 258-261.
- Royen, G., 'Relatieve raadsels', in: id., *Taalrapsodie*, Bussum, 1953, 237-246.

S

- Sadock, J. M., *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*, New York/San Francisco/London, 1974.
- Santen, Ariane van & J. W. de Vries, 'Vrouwelijke persoonsnamen op *-ster*', in: B. P. F. Al & Ariane van Santen (red.), *Productiviteit in de morfologie*. Een bundel artikelen opgedragen aan E. M. Uhlenbeck, Muidersberg, 1981, 115-125.
- Sassen, A., 'Syntactische implicaties van de zgn. herhalingsconstructie (*dat is een gek geval is dat*)', in: *Handelingen van het xxvi e Vlaams Filologencongres*, Gent, 1967, 30-47.
- Sassen, A., 'Groninger dan Gronings', in: *Groningen*. Cultureel maandblad, x, 1968, 225-241.
- Sassen, A., *Over het bestaan en ontstaan van Nederlandse woorden*. Inaugurele rede, Groningen, 1971. In: G. E. Booij (red.), *Morfologie*, 63-76.
- Sassen, A., 'Over predikaatsnomina en relatieve zinnen met ingesloten antecedent', in: *Tabu* 3, 1973, 43-46.
- Sassen, A., 'Negatie en modaliteit. Of: het modale hulpwerkwoord *kunnen* bestaat niet', in: *Tabu* 5, 1974-75, 9-16.
- Sassen, A., 'Over een vergeten koppelwerkwoord: *komen*', in: *Ntg* 71, 1978, 582-593. Ook in: *TkB*, 110-121.
- Sassen, A., 'Het suffix *-se*: een geval van morfologische herstructurering (metanalyse)', in: *Tabu* 9, 1978-79, 31-39. Ook in: *TkB*, 26-35.
- Schachter, P., 'Constraints on Coordination', in: *Language* 53, 1977, 86-103.
- Schenkel, W., *Zur erweiterten Attribuierung im Deutschen*, Halle (Saale), 1972.
- Schermer-Vermeer, E. C., 'De begrippen "topic" en "geïdentificeerde referent"', in: *SN* 2, 1971, 333-350.
- Schermer-Vermeer, E. C., 'Passievorming bij zinnen zonder menselijk subject', in: *SN* 2, 1971, 130-145.
- Scherps, G., 'Het eerste lid van de zin', in: *Ntg* 66, 1973, 282-283.
- Schimanski, A. & F. Kempter, *Der Relativsatz als Beispiel für die rationelle Vermittlung grammatischer Strukturen*, Leipzig, 1971. (Zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer)
- Schryver, J. de, *Het gebruik van de hulpwerkwoorden 'gaan' en 'zullen' in hedendaags Nederlands journalistiek proza*, onuitgegeven scriptie RU Gent, 1979.
- Schultink, H., 'Productiviteit als morfologisch fenomeen', in: *Forum der Letteren* 2, 1961, 110-125. Ook in: *TiA*, 60-75, in: G. E. Booij (red.), *Morfologie*, 47-62 en in: *TkB*, 6-19.
- Schultink, H., *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*, Den Haag, s.d. (1962); herdruk Utrecht, 1980.
- Schultink, H., 'De bouw van nieuwvormingen met *her-*', in: *TNTL* 80, 1964, 151-184.
- Schultink, H., 'Over de accentuering van afgeleide woorden in het Nederlands', in: H. Heestermans (red.), *Opstellen door vrienden en vakgenoten aangeboden aan dr. C. H. A. Kruyskamp*, 's-Gravenhage, 1977, 180-188. Ook in: G. E. Booij (red.), *Morfologie*, 155-162.
- Schultink, H., 'Ambassadrice contra *masseuse*. Afgeleide, [+ vrouwelijke], Nederlandse nomina en hun beschrijving', in: *Ntg* 71, 1978, 594-601.

- Schutter, G. de, 'De dubbele werkwoordgroep in het Nederlands', in: *SGG* VI, 1964, 45-84.
- Schutter, G. de, 'Principes van de woordvolgorde in de Nederlandse zin', in: *Handelingen van het xxvte Vlaams Filologencongres*, Gent, 1967, 47-55.
- Schutter, G. de, 'Semantische subcategorieën van het Nederlandse adjectief', in: *Handelingen Kon. Zuidn. Mij. voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* XXII, 1968, 175-191.
- Schutter, G. de, 'De bouw van de Nederlandse zin. Een kritiek op Paardekooper z'n groepen ww-patroondelen', in: *Handelingen Kon. Zuidn. Mij. voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* XXV, 1971, 93-115.
- Schutter, G. de, 'De bijwoordelijke bepaling. Een overzicht', in: *SGG* XIV, 1973, 5-37.
- Schutter, G. de, *De Nederlandse zin*. Poging tot beschrijving van zijn structuur, Brugge, 1974.
- Schutter, G. de, *Een semantisch-syntactische beschrijving van adjectieven in het Nederlands*. Antwerp papers in linguistics (UIA), 7, 1976.
- Schutter, G. de 'De bouw van de Nederlandse zin. Beschrijving en voorstel tot beregeling', in: *Verslagen en Mededelingen van de Kon. Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, Gent, 1976/2, 165-282.
- Schutter, G. de & J. Taeldeman, *Overzicht van de woordsoorten in het Nederlands*, onuitgegeven syllabus, RU Gent, s.d.
- Seuren, P. A. M., 'Negation in Dutch', in: *Neophilologus* 51, 1967, 327-363.
- Sgall, Petr, E. Hajičová, E. Benešová, *Topic, Focus and Generative Semantics*, Kronberg (Taunus), 1973.
- Shetter, William Z., *Introduction to Dutch. A Practical Grammar*, The Hague, 1975⁴.
- Simons, Ph.J., 'Is 't zwaktonige *die* een aanwijzend of een persoonlijk voornaamwoord?', in: *Ntg* 3, 1909, 99-100.
- Simons, Ph.J., 'Lessen over het lidwoord', in: *Ntg* 4, 1910, 84-97 en 126-138.
- Simons, Ph.J., 'Het psychologies karakter der voornaamwoordelijke aanduiding', in: *Ntg* 6, 1912, 27-40 (I); 65-76 (II).
- Simons, Ph.J., 'Over de inhoud van het zogenaamde bezittelijk voornaamwoord', in: *Ntg* 7, 1913, 81-89.
- Simons, Ph.J., 'De voornaamwoordelijke aanduiding van de abstracta', in: *Ntg* 7, 1913, 201-211 (I); 251-259 (II).
- Simons, Ph.J., 'Perspektief', in: *Ntg* 8, 1914, 24-42.
- Simons, Ph. J., 'Woordgeslacht als eenheidsgraad', in: *Ntg* 13, 1919, 120-129.
- Simons, Ph.J., 'De waardeeringstheorie en ons woordgeslacht', in: *Ntg* 13, 1919, 140-146.
- Simons, Ph.J., 'Is er een nominale klassifikatie?', in: *Ntg* 41, 1948, 161-170.
- Smedts, W., 'Adjectivering en appellativering van toponiemen. Een synchronisch-descriptieve studie', in: *Handelingen Kon. Comm. Toponymie en Dialectologie* XLVI, 1972, 47-227. Ook als: *Naamkunde*, bijlage LXIII, 1974.
- Smedts, W., *Supplement op het retrograde woordenboek van de Nederlandse taal*, Leuven, 1974.
- Staverman, W.H., 'Nog iets over taalbederver Tsjoepe Wegtermay en invloed van het Engels', in: *LT* 1951, 201-206.

- Steenbergen, G. Jo, 'Versterkers en verzwakkers bij getallen en hoeveelheden in de taal van de reclame', in: *Verlagen en Mededelingen KVATL*, 1963, 105-126.
- Steenbergen, G. Jo, 'Gelijkschakelend verband', in: *Ntg* 61, 1968, 397-403.
- Steenbergen, G. Jo., 'Zullen: modaal of temporeel?', in: *Ntg* 67, 1974, 235-237 (met een rectificatie op blz. 331).
- Stillings, J. T., 'The Formulation of Gapping in English as Evidence for Variable Types in Syntactic Transformations', in: *Linguistic Analysis* 1, 1975, 247-273.
- Stoops, Y., 'De konstrukties voltooid deelwoord en *word(en)* met een modaal hulpwerkwoord in het Nederlands en in het (Zuid)afrikaans', in: *Album Willem Pée*, Tongeren, 1973, 337-343.
- Stoops, Y., 'Iets over predikatief-attributief gebruik van onbepaalde telwoorden in ouder Nederlands', in: *Ntg* 70, 1977, 195-199.
- Stroop, Jan, 'Systeem in gesproken werkwoordsgroepen', in: *TT* 22, 1970, 128-147.
- Sturm, A., 'Over de syntactische subcategorisatie van werkwoorden', in: *Ntg* 73, 1980, 396-411.
- Stutterheim, C. F. P., 'Het begrip "modaliteit"', in: *Ntg* 24, 1930, 296-308.
- Stutterheim, C. F. P., 'Op de glibberige paden der samentrekking', in: *Tijdschrift van de Vrije Universiteit van Brussel* 2, 1960, 143-156. Ook in: C. F. P. Stutterheim, *Uit de verstrooiing*, Leiden, 1971, 172-183.
- Stutterheim, C. F. P., 'Bijwoordelijke bepalingen. Betekenis, functie, distributie, accentvalentie', in: *Zijn akker is de taal*. Bundel opstellen voor K. Heeroma, Den Haag, 1970, 267-279.

T

- Tacx, J. P. M., *Nederlandse spraakkunst voor iedereen*, Utrecht/Antwerpen, 1976⁹.
- Talen, J. G., R. A. Kollewijn & F. Buitenrust Hetteema, *Nederlandse taal*. Proeve van een Nederlandse spraakleer, Zwolle, 1908.
- T(erwey, T.), 'Over "laten"', in: *TL* 1, 1891, 273-275.
- Terwey, T., 'Over de zoogenaamde bijzinnen met of, die met een ontken-nenden hoofdzin in verband staan', in: *TL* 2, 1892, 76-91.
- Terwey, T., *Nederlandsche Spraakkunst*, nagezien door M. Mieras, Groningen/Den Haag 1919¹⁷.
- Theissen, S., *Germanismen in het Nederlands*, Hasselt, 1978.
- Thomson, A. J. & A. V. Martinet, *A Practical English Grammar*, London, 1974².
- Tinbergen, D. C., 'Enkele opmerkingen over het gebruik van *ie, die, enz.*', in: *Ntg* 2, 1908, 244-248.
- Tinbergen, D. C., *Nederlandse spraakkunst*, Zwolle, 1932.
- Tinbergen, D. C., 'Nog enkele opmerkingen over telwoorden', in: *Ntg* 42, 1949, 95-97.
- Tinbergen, D. C., *Nederlandse spraakkunst*, opnieuw bewerkt door F. Lulofs & W. W. F. Voskuilen, Culemborg, 1972¹⁶.
- Toorn, M. C. van den, 'De interjectie als woordsoort', in: *Ntg* 53, 1960, 260-264. Ook in: *TiA*, 115-119.

- Toorn, M. C. van den, 'Het naamwoordelijk gezegde', in: *LT* 1965, 629-640. Ook in: *TiA*, 252-263.
- Toorn, M. C. van den, 'Koppelwerkwoord en naamwoordelijk gezegde; een antwoord aan Paardekooper', in: *LT* 1967, 199-206. Ook in: *TiA*, 274-281.
- Toorn, M. C. van den, 'Productiviteit van het suffix *-esk*', in: *Ntg* 61, 1968, 322-328.
- Toorn, M. C. van den, 'De bepaling van gesteldheid', in: *Ntg* 62, 1969, 34-40. Ook in: *TkB*, 136-143.
- Toorn, M. C. van den, 'Gibt es im Niederländischen Nominalkomposita nach deutschem Muster?', in: Dietrich Hofmann & Willy Sanders (Hrsg.), *Gedenkschrift für William Foerste*, Köln/Wien, 1970, 401-411.
- Toorn, M. C. van den, 'Naschrift: explicitering en abstractie', in: *Ntg* 63, 1970, 101-102. Ook in: *TkB*, 153-154. (naschrift bij: Zwaan, De z.g. bepaling van gesteldheid)
- Toorn, M. C. van den, 'Naschrift: de waarde van tegenvoorbeelden', in: *Ntg* 63, 1970, 93-94. Ook in: *TkB*, 145-146. (naschrift bij: Koelmans, Syntactische...)
- Toorn, M. C. van den, 'Over de functies van het werkwoord *zijn*', in: *SN* 1970-1, 26-36.
- Toorn, M. C. van den, 'Wat is een endocentrische woordgroep?', in: *SN* 1970-3, 1-19.
- Toorn, M. C. van den, 'Enkele opmerkingen over het indirect object', in: *LT* 1971, 32-41. Ook in: *TkB*, 128-136.
- Toorn, M. C. van den, 'Het voorzetselvoorwerp als nominale constituent', in: *SN* 1971-2, 114-129.
- Toorn, M. C. van den, 'Balansschikking en disjunctie', in: *Ntg* 65, 1972, 104-123.
- Toorn, M. C. van den, *Nederlandse grammatica*, Groningen, 1976⁴.
- Toorn, M. C. van den, '*'t Is maar een pennelikker*' (hangijzer 2), in: *Gramma* 1, 1977, 33.
- Toorn, M. C. van den, 'De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen', in: *Ntg* 70, 1977, 520-540.
- Toorn, M. C. van den, 'De tussenklank in samenstellingen waarvan het eerste lid een afleiding is', in: *Ntg* 74, 1981, 197-205.
- Toorn, M. C. van den, 'De tussenklank in samenstellingen waarvan het eerste lid systematisch uitheems is', in: *Ntg* 74, 1981, 547-552.
- Toorn, M. C. van den, 'Het onderzoek van samenstellingen', in: *TNTL* 98, 1982, 33-52.
- Toorn, M. C. van den, 'Tendenzen bij de beregeling van de verbindingsklank in nominale samenstellingen', in: *Ntg* 75, 1982, 24-33 (I); 153-160 (II).

V

- Vanacker, V. F., 'Is het algemeen Zuidnederlands?', in: *TT* 16, 1964, 159-164. Ook in: G. Geerts (red.), *Aspekten*, 151-156.
- Vanacker, V. F., 'Werkwoordsvormen bij jullie', in: *NN* xvi, 1968, 73-78.

- Vanacker, V. F., 'Een "Zuidnederlandse" constructie in een paar Zuidnederlandse dialecten', in: *Ntg*, Van Haeringennummer, 1970, 140-157.
- Vandeweghe, W., 'Om en rond de (*om*) *te*-constructie', in: *SGG* xiii, 1971-72, 37-61.
- Vandeweghe, W., '*Hebben + te +* infinitief in het Nederlands. Een terreinverkenning', in: *SGG* xix, 1978, 31-62.
- Vandeweghe, W., 'Over de semantiek van het partikel *al (= reeds)*', in: *Ntg* 71, 1978, 193-205.
- Vandeweghe, W., 'Partikels en woordvolgorde. Een reactie op het "pennelikker-hangijzer" van Van den Toorn', in: *Gramma* 2, 1978, 80-101.
- Vannes, G., *Grammaire de base du néerlandais parlé et écrit*, Bruxelles, 1975¹¹.
- Vanwonderghem, C., 'Het meisje dat naast Filip stond', in: F. Daems (red.), *De taal van de mens*, Deurne, 1972, 62-75.
- Velde, M. van de, 'Enkele tendensen in de woordvolgorde in modern Nederlands proza', in: *SGG* ix, 1967, 129-156.
- Velde, M. van de, 'De doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep in literair proza', in: *SGG* xi, 1969, 7-31.
- Velde, M. van de, 'De structuur van de zin in het Nederlands en het Duits', in: *SGG* xii, 1970, 179-218.
- Velde, M. van de, 'De Ausklammerung in het Duits en het Nederlands', in: *SGG* xiv, 1973, 119-142.
- Velde, Marc van de, 'Zur mehrfachen Vorfeldbesetzung im Deutschen', in: Conte, M.-E., A. G. Ramat & P. Ramat, *Wortstellung und Bedeutung. Akten des 12. Linguistischen Kolloquiums Pavia 1977*, Band 1, 131-141. (Tübingen, 1978)
- Velde, Marc van de, *Zum Vorfeld im heutigen Deutsch*. Proefschrift RU Gent, 1979.
- Verdenius, A. A., 'Over de volgorde van twee verbonden infinitieven', in: *Ntg* 31, 1937, 92-96.
- Verdenius, A. A., 'Over het onbepaalde voornaamwoord (*de, het*) *een of ander*', in: *Onze Taaltuin* 6, 1937-38, 45-48.
- Verdenius, A. A., 'Interjecties op drift', in: *Ntg* 35, 1941, 222-224.
- Verdenius, A. A., 'Een onveranderlijk relatief *dat*', in: *Ntg* 35, 1941, 108-116.
- Verdenius, A. A., 'Een constructie met vooropgeplaatst praepositieel object', in: *Ntg* 37, 1943, 71-74.
- Verdenius, A. A., 'Hij is vissen, hij is fietsen', in: *Ntg* 39, 1946, 149-150.
- Verdonck, G. & G. de Schutter, 'Basic Coordinators in English', in: *LB* 57, 1968, 19-44.
- Verhasselt, J., 'Enkele grove taalfouten', in: *NN* iv, 1956, 51-53.
- Verhasselt, J., 'Moeten, hoeven, mogen', in: *NN* viii, 1960, 53-54 en 67-68.
- Verhasselt, J., '*Zijn te +* onbepaalde wijs', in: *NN* xviii, 1970, 16-17. Ook in: *Taalbeheersing in de administratie*, II/ 186-187.
- V(erhasselt), J., 'Adjectieven met of zonder *e*', in: *NN* xx, 1974, 140-141.
- V(erhasselt), J., 'De hulpwerkwoorden *moeten, hoeven, dienen te, behoren te*', in: *Taalbeheersing in de administratie*, II/ 37-39.
- V(erhasselt), J., 'Het noodzakelijke *worden* en het overbodige *geworden*', in: *Taalbeheersing in de administratie*, II/ 315-317; VI/ 23-25.

- V(erhasselt), J., 'Over het gebruik van de voornaamwoordelijke bijwoorden', in: *Taalbeheersing in de administratie*, 1/ 57-58.
- V(erhasselt), J., 'De plaats van de hulpwerkwoorden', in: *Taalbeheersing in de administratie*, 1/ 28-31.
- Verkuyl, H. J., 'De relevantie van logische operatoren voor de analyse van temporele bepalingen', in: *SN* 1, 1970, 7-33.
- Verschuereus modern woordenboek*. Woordenboek en encyclopedie. Geheel opnieuw bewerkt onder redactie van Dr. F. Claes, Antwerpen/Amsterdam, 1979⁸.
- Versteeg, T. J. M., "'Zijn" + voltooid deelwoord', in: *Ntg* 62, 1969, 422-424.
- V(ooy)s, C. d(e), 'Een datief als onderwerp van het passivum', in: *Ntg* 24, 1930, 103.
- Vooy)s, C. G. N. de, 'De zogenaamde tussenwerpsels', in: *Ntg* 24, 1930, 40-47.
- V(ooy)s, C. d(e), 'Drukken de lidwoorden "de" en "het" waardering uit?', in: *Ntg* 26, 1932, 190.
- Vooy)s, C. G. N. de, 'Moeielikheden bij de "bepaling" van het mannelik en vrouwelijk woordgeslacht', in: *Ntg* 26, 1932, 141-143.
- V(ooy)s, C. d(e), 'Nogmaals: de voornaamwoordelijke aanduiding', in: *Ntg* 30, 1936, 236-237.
- Vooy)s, C. G. N. de, *Nederlandse spraakkunst*, herzien door dr. M. Schönfeld, Groningen, 1967⁷.
- Vos, R., 'Over het werkwoordelijk en het naamwoordelijk gezegde', in: *Ntg* 61, 1968, 217-231.
- Vriendt, S. de, 'Nogmaals -esk', in: *Ntg* 63, 1970, 39-42.
- Vriendt, S. de, 'Haplologie, cacofonie, doubling?', in: *Ntg* 71, 1978, 152-162.
- Vriendt, S. de, '(Hij is) *communist*, nominale of adjectivische constituent?', in: *Ntg* 71, 1978, 622-630.
- Vriendt, S. de, *Voorzetselconstituenten en zgn. voornaamwoordelijke bijwoorden*. Brussels Pre-prints in Linguistics, no. 2, VUB/ULB, 1979.
- Vries, J. W. de, 'Want en omdat', in: *Ntg* 64, 1971, 414-420.
- Vries, J. W. de, *Lexicale morfologie van het werkwoord in modern Nederlands*, Leiden, 1975 (Leidse germanistische en anglistische reeks van de Rijksuniversiteit te Leiden, deel xv).
- Vries, W. de, 'Naar aanleiding van "twee Hollands-Engelse parallellen in de syntaxis"', in: *Ntg* 13, 1919, 251-255.

W

- Walraven, F. A. G., 'Vooropplaatsing en accentuering van pronomina in PP's', in: *Gramma* 3, 1979, 205-208. (hangijzer 7)
- Weigand, Edda, 'Zum Zusammenhang von Thema/Rhema und Subjekt/Prädikat', in: *Zeitschrift für germanistische Linguistik (ZGL)* 7, 1979, 167-189.
- Weijnen, A., 'Structuren van Nederlandse voorzetsels', in: *TNTL* 80, 1964, 116-132.
- Weijnen, A., 'De structuur van de temporele laag van de voorzetselbetekenissen', in: *TNTL* 80, 1964, 133-150.

- Weijnen, A., 'De niet-dimensionele betekenislaag van de voorzetsels', in: *TNTL* 81, 1965, 103-145.
- Wekker, Herman, 'Constructing a Contrastive Grammar of English and Dutch: the Description of Tenses', in: *Gramma* 3, 1979, 1-11.
- Wellander, Erik, 'Over den datief als subject van een passieve constructie', in: *Ntg* 14, 1920, 291-299.
- Welschen, A. J., 'De morfologische valentie van *-esk*', in: *Ntg* 63, 1970, 441-452.
- Wiers, E. & M. van Noort (red.), 'Woordvolgorde en bijwoordelijke bepalingen', in: *Glott* 1978, 193-211.
- Wijk, C. van & G. Kempen, *Funktiewoorden; een inventaris voor het Nederlands*. Rapport Vakgroep Functieeler, Psychologisch Laboratorium KU Nijmegen, april 1979.
- Wijk, N. van, '"Aspect" en "Aktionsart"', in: *Ntg* 22, 1928, 225-239.
- Wijnen, J. E. K. van, 'De tijden der werkwoorden', in: *TL* 3, 1893, 341-364.
- Willems, J. P., 'De Samengestelde Zin: Proeve van een terminologische probleemstelling', in: *Ntg* 62, 1969, 272-290 (I); 327-339 (II).
- Wils, J., 'Vraag en aanbod', in: *Onze Taaltuin* 9, 1940-1941, 351-352.
- Woordenlijst van de Nederlandse Taal*. Samengesteld in opdracht van de Nederlandse en de Belgische regering, 's-Gravenhage, 1954.

X

Y

- Yotsukura, S., *The Articles in English. A Structural Analysis of Usage*, the Hague/Paris, 1970.

Z

- Z(aalberg), C. A., '*Het laatste anderhalve jaar*', in: *OT* 39, 1970, 23.
- Z(aalberg), C. A., 'De roomwitte met gouden trein', in: *OT* 39, 1970, 23.
- Zaalberg, C. A., 'Oh, he, ba, jo', in: *OT* 44, 1975, 21.
- Zaalberg, C. A., *Taaltrouw*. Nieuwe en oude glottagogische overwegingen, Culemborg, 1975.
- Zandvoort, R. W. & J. A. van Ek, *A Handbook of English Grammar*, Groningen, 1972¹².
- Zwaan, F. L., 'Scheidbaarheid van onderwerp en persoonsvorm', in: *Ntg* 54, 1961, 186.
- Zwaan, F. L., 'Gevonden heeft hij het boek niet', in: *LT* 1966, 201-203.
- Zwaan, F. L., 'De predicatieve toevoeging', in: *LT* 1967, 655-657.
- Zwaan, F. L., 'Zelfcorrectie', in: *LT* 1970, 22-25.
- Zwaan, F. L., 'De z.g. bepaling van gesteldheid', in: *Ntg* 63, 1970, 95-100. Ook in: *TkB*, 147-153.
- Zwaan, F. L., 'Een Nederlandse accusativus cum infinitivo', in: *LT* 1971, 131-135.

- Zwaan, F.L., 'Het voorzetselvoorwerp', in: *LT* 1972, 347-350. Ook in: *TkB*, 155-158.
- Zwaan, F. L., 'Een merkwaardige nevenschikking', in: F. L. Zwaan, *Zwaanzinnigheden. Opstellen over spraakkunst en tekstinterpretatie*, Amsterdam, 1974, 42-43.
- Zwaan, F. L., 'Enkele opmerkingen over de bijstelling', in: *Ntg* 68, 1975, 132-137.
- Zwarts, F., 'Extractie uit prepositionele woordgroepen in het Nederlands', in: A. Van Berkel e.a. (red.), *Proeven van Neerlandistiek*, Groningen, Nederlands Instituut, 1978, 303-399.

- , 'Doen, deed, gedaan', in: *OT* 37, 168, 21-23.
- , 'Hebben en zijn', in: *OT* 39, 1970, 35-36.
- , 'Hebben en zijn moeten', in: *OT* 31, 1962, 3-4.
- , 'Hebben of niet?', in: *OT* 25, 1956, 29-31.
- , 'Ik ben wezen ...', in: *OT* 15, 1946, 56.
- , 'Ik was in Parijs', in: *OT* 38, 1969, 49.
- , 'Jij was de dokter', in: *OT* 12, 1943, 78.
- , 'Laten', in: *OT* 39, 1970, 5-6.
- (div.), 'Moesten', in: *OT* 36, 1967, 65 en 76; 37, 1968, 10-12. Ook in: G. Geerts (red.), *Aspekten*, 45-50.
- , 'Namen van landen en afleidingen daarvan', in: *Taalbeheersing in de administratie*, 1v/ 183-186.
- , 'Nog eens "heeft menen" en de modale werkwoorden', in: *OT* 9, 1940, 52 en 62.
- , 'De omschreven comparatief en superlatief', in: *OT* 38, 1969, 49.
- , 'Te + infinitief na dienen', in: *OT* 12, 1943, 39.
- , 'Twaalf opmerkingen over u', in: *OT* 39, 1970, 25-26.
- , 'De werktuigkundig ingenieur', in: *OT* 38, 1969, 33-35.

Register

Toelichting

Dit register bevat zowel de in dit boek gehanteerde of genoemde termen en begrippen als de behandelde woorden, woorddelen en constructies.

Naar termen en begrippen wordt in de regel maar één keer verwezen. Het betreft dan de plaats waar de term of het begrip geïntroduceerd en verklaard wordt.

Woorden zijn in principe alleen opgenomen als ze tot de gesloten woordklassen behoren. Zo komen bijv. substantieven met dubbel genus of voorzetsluitdrukkingen niet voor. Een systematische uitzondering vormen de werkwoorden waarvan de hoofdtijden aangegeven zijn en die in hulpwerkwoordelijke functie. De aanduiding ‘hulpwerkwoord’ achter een werkwoord is alleen bedoeld als aanwijzing dat het genoemde (hulp)werkwoord ook te vinden is in de samenvattende lijst op blz. 610-616, waarin behalve de noodzakelijke informatie over elk hulpwerkwoord telkens een typevoorbeeld opgenomen is.

Verder bevat het register ook nog een hele reeks zgn. probleemgevallen waarvan aangenomen kan worden dat de gebruiker er in die formulering naar zal zoeken (bijv. ‘*als of dan?*’; ‘*aantal, een – mensen is of zijn?*’; ‘*aanw. voorw. of pers. voorw.?*’).

Wat de constructies en probleemgevallen betreft dient opgemerkt te worden dat in het algemeen alleen opgenomen is wat niet direct uit de inhoudsopgaven af te leiden valt. Het verdient dan ook aanbeveling dit register te gebruiken in combinatie met de gedetailleerde inhoudsopgaven vóór ieder hoofdstuk. Een uitgebreid systeem van verwijzingen in de tekst wijst bovendien de weg naar samenhangende problemen en aanvullende informatie.

Niet in dit register opgenomen is de in het hoofdstuk over de woordvolgorde (hfst. 22) gegeven informatie over de plaats in de zin van allerlei elementen. Deze informatie kan men vinden via het overzicht op blz. 1040-1047.

Tot slot zij erop gewezen dat hier, anders dan bij de verwijzingen in de rand van de tekst, niet alleen maar de beginbladzijde van een tekstgedeelte aangegeven is.

Gebruikte afkortingen

aanw.	aanwijzend
achterz.	achterzetsel
adj.	adjectief
afl.	afleiding
alg.	algemeen
bep.	bepaald/bepaling
bez.	bezittelijk
bijv.	bijvoorbeeld
bijvoegl.	bijvoeglijk
bijw.	bijwoord (elijk)
deelw.	deelwoord
ev.	enkelvoud
gr.	groep
hulpww.	hulpwerkwoord
inf.	infinitief
interj.	interjectie
lidw.	lidwoord
mann.	mannelijk
mv.	meervoud

nevensch.	nevenschikking/nevenschikkend
onbep.	onbepaald
ond.	onderwerp
ondersch.	onderschikkend
pers.	persoonlijk
pv	persoonsvorm
samengest.	samengesteld
samenst.	samenstelling
subst.	substantief
telw.	telwoord
v.	van
verb.	verbogen/verbuiging
voegw.	voegwoord
volt.	voltooid
voornw.	voornaamwoord
voorz.	voorzetsel
vrag.	vragend
vrouw.	vrouwelijk
werkw.	werkwoord (elijk)
zelfst.	zelfstandig

A

à 624

a-(an-) 346

-*a*, meervoudsuitgang 59

-*a*, woorden op -, mv. 58

aan 624, 864

- bij meewerkend voorwerp 846

- vast voorz. 849

aan het + infinitief 589-594

aan ... toe 633

aan ... voorbij 633

aan- 491-492

-*aan* zie -*iaan*

aaneen- 512-513

aaneenschakelend (verband) 1097

contextueel - 1148

situationeel - 1148

aaneenschakelend voegwoordelijk

bijwoord 401

aaneenschakeling 1097

additieve - 1148

commentariërende - 1148

conditionele - 1147

eigenlijke - 1097

gewone - 1097

inleidende - 1148

intensiverende - 1098-1099

logische - 1097

nadrukkelijke - 1099

ontkennende - 1107

rangschikkende - 1099-1100

verdelende - 1098

aangaande 624

aangezien 655

aanhangselvraag 1064-1065

aanloop 920

-*aans* zie -*iaans*

aantal, een - mensen is of zijn? 833-

834

aantijgen, hoofdtijden 435

aantonende wijs zie indicatief

aanvaardbaar, niet voor alle taalgebrui-

kers - 14

aanvoegende wijs zie conjunctief

aanwijzend bijwoord 378

aanwijzend voornaamwoord 215

- aanw. voornw. of lidw.? 217-218

- aanw. voornw. of pers. voornw.?

219-220

- bij eigennaam in verkleinwoord-

vorm 218

- aanwijzend voornaamwoordelijk bij-
woord 383
- aar* (*-enaar*) 85-86
(zie ook *-elaar*)
woorden op -, mv. 61-62, 68
- aard* 86-87
woorden op -, mv. 61-62, 68
- aarts-*, adjectief 346
- aarts-*, substantief 74, 75-76
- absolute constructie 623
- absolute overtreffende trap *zie* onechte
overtreffende trap
- absolute vergrotende trap *zie* onechte
vergtotende trap
- absoluut adjectief 310-311
- absoluut-categoriaal 115-120
- abstract substantief (abstractum) 33, 34,
35-36
- accent (*zie ook* zinsaccent)
contrastief - 915-916
- bij samengest. en afgeleid adj., alg.
343, 367
- acceptabel *zie* aanvaardbaar
- achten*, hulpwerkwoord 569-570
- achten* + adjectief 841
- achter* 624
- vast voorz. 850
- achter ... aan* 633
- achter ... om* 633
- achter-* 492
- achteraan-* 509
- achteraaf-* 509
- achtergeplaatst adjectief 700
- achterna-* 509
- achterom-* 509-510
- achterop-* 510
- achterover-* 511
- achter-pv* 918
- achteruit-* 510
- achtervoegsel 25
- achterwaartse samentrekking 1172
- achterzetsel, algemeen 618-619
- achterz. of deel van werkw.? 494,
620-621
- achter- of voorz. bij richting-
aanduiding? 632
- *achtig* 349-352
- actief 1050
- actieve zin 1050
- additieve aaneenschakeling 1148
- ade*, woorden op -, genus 42
- adjectief 307
- absoluut - 310-311
- achtergeplaatst - 700
- beperkend gebruikt - 702-703
- deverbatief - 312
- distinctief gebruikt - 702-703
- gesubstantiveerd - 70-71, 316
- indirect gebruikt - 313
- metonymisch gebruikt - 313
- modaal - 310
- objectief - 311
- relatief - 310-311
- subjectief - 311
- versierend - 313-314
- adj. of bijw.? 375
- adj. of deelw.? 311-313
- klemtoon bij samengest. en afgeleid
adj., alg. 343, 367
- na subst. 700
- onderlinge volgorde in subst. gr. 702-
704
- (on)verbogen vorm 322
- t.o.v. telw. in subst. gr. 701
- van geografische naam, gebruik 318-
319
- van samengest. aardrijksk. naam,
schrijfwijze (bijv. *Oostvlaams* vs.
Zeeuws-Vlaams) 359
- adjectiefgroep 746-747
- adverbiaal *zie* bijwoordelijk
- adverbium *zie* bijwoord
- ae*, meervoudsuitgang 58
- af*, achterzetsel 631
- af*, voorzetsel 624
- af-* 492-493
- af* 384
- affirmatie *zie* (bepaling van) bevestiging
- affix *zie* toevoegsel
- afhankelijke mededeling 645
- afhankelijke vraag 645
- afhankelijke zin 783
- afleiding 25
- samenstellende - 25-26
- door samenstelling *zie* samenstellende
afleiding
- zonder toevoegsel 25
- van werkwoordsstam, genus 42

afschrikken, hoofdtijden 438
 -age
 – abstractum 95
 – verzamelnaam 94
 -age, woorden op –, genus 42
al, onbepaald voornaamwoord 256-257, 261-263
 – plaats in subst. gr. 696
al, oordeelspartikel 891
al, voegwoord 660-662
al de 257, 262-263
al het 257, 262-263
al + lidwoord + zelfstandig bezittelijk voornaamwoord 211
al wat 252, 263
al wie 248, 263
aleer 649-650
alhoewel 660-661
 – met hoofdzinsvolgorde 928
alle 256-257, 259-263
alle + telwoord 257
alle twee 289
allebei 289, 293
alleen (maar) of maar? 892
allemaal 259-263
alleman 258
allen 258-263
 – buigingsvorm 257
 – na *met* + bez. voornw. 295
aller 257, 259-260
aller- 341, 369
allerhande 281-282
allerlei 281-282
alles 258-260, 261-262
als
 pers. voornw. na – 171-172, 173, 174
 – *a(l)s* in uitroepende zinnen 1068
 – *als* of *dan?* 666-667
 – + inversie, werkwoordstijd. 468
 – voegw. of voorz.? 630-631
 – voegw. v. tijd 650, 652-654
 – voegw. v. vergelijking 336-337, 664-667
 – voegw. v. veronderstelling en voorwaarde 658-659
alsmede 1105-1106
alsof 664
 werkwoordstijd na – 468-469
alsook 1105-1106

alternerend tegenstellend verband 1111
alvorens 649-650
an- zie *a-*
andermans 267
 -ant 89
 antecedent 158, 239, 378
 DE-antecedent 239
 HET-antecedent 239
 ingesloten – 239, 378
 vormovereenkomst tussen – en voornw. 158, 200-201, 240-241
anti-, adjectief 348
anti-, substantief 74-75
 antoniem 344
 appositie zie bijstelling
 archaïsch 13
 -arij zie -ij
 -arm 365
 artikel zie lidwoord
 -asme, woorden op –, genus 44
 aspect 456
 duratief – 456
 inchoatief – 456
 perfectief – 456
 aspectuele functie (van werkwoordstijden) 456-457
 -ateur 89
 -atie 95, 97
 – -atie of ...ering? 97
 -ator
 – mann. persoonsnaam 89
 – zaaknaam 92
 attributief 315
 -atuur zie -tuur
 auto- 77

B

-baar 352-356
bakken, hoofdtijden 433
 balansschikking 647-649
bannen, hoofdtijden 433
barsten, hoofdtijden 433
 bastaardvloek 673
be-, substantief met –, genus 44
be-, werkwoord 481-482
 – vorming volt. deelw. 427
be- ... d/t (bijv. *behuisd*) 364

- be- ... -ig-* (bijv. *beëindigen*) 488
bederven, hoofdtijden 440
bedriegen, hoofdtijden 436
 bedrijvende vorm *zie* actief/actieve zin
beeldhouwen, hoofdtijden 439
beginnen, hoofdtijden 437
beginnen, hulpwerkwoord 585
begraven, hoofdtijden 439
begrijpen, hoofdtijden 435
behalve 662-663
 – voegw. of voorz.? 630-631
behalve dat 663
(be)hoeven *zie* *hoeven*
(be)horen *zie* *horen*
behoudens 624
beide 289, 293, 294
beiderhande 281-282
beiderlei 281-282
 beknopte bijzin 786-787
 geïmpliceerd onderwerp van – 787-789
 belang *zie* bepaling
 belanghebbend voorwerp *zie* bepaling
 van belang
belijden, hoofdtijden 435
beloven, hulpwerkwoord 584-585
beneden 624
benevens 624
benoorden 624
beogen, hulpwerkwoord 580-581
beoosten 624
 bepaald 113-120
 bepaald lidwoord 112
 bepaald telwoord 288
 bepaalde constituent 113-120
 – met een voornw. 159-161
 bepaalde referent 115-120
 bepaling 683, 779-781, 1009
 beperkende – 763
 bijvoeglijke – 781
 bijwoordelijke – 780, 781
 inherente – 1009-1010
 omsluitende – 683
 uitbreidende – 763-764
 vrije – 683
 – of voorwerp? 779-780
 – van belang 882
 – als ond. van passieve zin 1052
 – van beperking 887, 892
 – van bevestiging 902
 – van causaliteit 877
 – van *varr* doel 881
 – van duur *zie* tijdsbepaling-hoelang?
 – van frequentie 871
 – van gesteldheid 903
 – ten gevolge van de handeling 906
 – tijdens de handeling 904
 – volgens de handeling 905
 – van gevolg 879
 – van graad 872
 – van hoedanigheid 886
 – van kwantiteit 874-875
 – van middel 880
 – van modaliteit 891, 1005-1006
 – van omstandigheid 890
 – van ontkenning 894
 – van oorzaak *zie* bepaling van causaliteit
 – van plaats (*zie ook* plaatsbepaling) 862
 – relationeel 864
 – situerend 863
 – van reden *zie* bepaling van causaliteit
 – van restrictie *zie* bepaling van beperking
 – van richting *zie* richtingsbepaling
 – van tijd (*zie ook* tijdsbepaling) 867
 – relationeel 867
 – situerend 867
 – van toegeving 885
 – van vergelijking 888
 – van verhouding 889
 – van veronderstelling en voorwaarde 884
 beperkend gebruikt adjectief 702-703
 beperkend voegwoord van vergelijking 665
 beperkende bepaling 763
 beperkende betrekkelijke bijzin 719-720
 beperkende bijzin 887
 beperking *zie* bepaling, bijzin, voegwoord
 bereik 894-895
bergen, hoofdtijden 438
 bescheidenheidsmeervoud 164
besluiten, hoofdtijden 436
besluiten, hulpwerkwoord 582-584
best 341
 – *best of het best?* 340
 betekenis, lexicale – 20

- betekenisdragende interjectie 672
betreffende, tegenwoordig deelwoord 624
betreffende, voorzetsel 624
 betrekkelijk bijwoord 378
 betrekkelijk voornaamwoord 238
 verplaatst – 241
 betrekkelijk voornaamwoordelijk bij-
 woord 383
 betrekkelijke bijzin 719
 beperkende – 719-720
 continuatieve – 720-721
 progressieve – 720-721
 uitbreidende – 719-721
 bevel 1061
bevelen, hoofdtijden 440
bevelen, als hulpwerkwoord 588-589
 bevelende zin (bevelzin) 1065-1066
 bevestiging *zie* bepaling, bijwoord
bewegen, hoofdtijden 437
beweren, hulpwerkwoord 582-584
bewesten 624
bezijden 624
 bezitsrelatie 198-200
 bezittelijk voornaamwoord 197-198
 – bez. voornw. of lidw.? 207
 – bez. voornw. of voornw. bijw.? 206
 – gereduceerde vorm 200
 – predikatief gebruik 211-212
 – type *Jan z'n fiets* 208-209
 – volle vorm 200
 – vormen op *-e/-en/-ent/-er/-s* 212-213
 – vormovereenkomst met ante-
 cedent 200-201
 bezittelijk voornaamwoord + *eigen* (als
 wederkerend voornaamwoord) 179
bezoeken, hoofdtijden 441
bezuiden 625
bezwijken, hoofdtijden 435
bidden, hoofdtijden 441
bieden, hoofdtijden 436
bij 625
 – vast voorz. 850
bij ... af 633
bij-, samengesteld werkwoord 493
bij-, substantief 109
bijeen- 512-513
bijna, plaats van – 752, 761-762
 bijstelling 709-711
 exclamatieve – 1034
bijten, hoofdtijden 435
 bijvoeglijk 315
 bijvoeglijk naamwoord *zie* adjectief
 bijvoeglijk voornaamwoord 156
 bijvoeglijke bepaling 781
 bijvoeglijke bijzin 717, 783
 bijvoeglijknaamwoordgroep *zie* adjectief-
 groep
 bijwoord 374
 aanwijzend – 378
 betrekkelijk – 378
 echt – 375
 graadaanduidend – (*zie ook* bijwoord
 van graad) 748
 kwantificerend – (*zie ook* bijwoord van
 kwantiteit) 751-752
 onbepaald – 378
 onveranderlijk – 375
 preciserend – 751-752
 samengesteld – 400
 uitroepend – 285
 veralgemenend – 765
 verbogen – 751
 versterkend – 748
 voegwoordelijk – 377, 401
 voornaamwoordelijk – 376, 382
 vragend – 378
 zinsverbindend – *zie* voegwoordelijk –
 – bijw. of adj.? 375
 – bijw. of interj.? 677
 – bijw. op *-een* of voorz. + *elkaar?* 196
 – van bevestiging 377
 – van frequentie 376
 – van graad (*zie ook* graadaanduidend –)
 377
 – van hoedanigheid 377
 – van kwantiteit (*zie ook* kwantifice-
 rend –) 377
 – van modaliteit 377
 – van ontkenning 377
 – van plaats of richting 376, 392
 – van plaats of voornw. bijw.? 388
 – van tijd 376
 bijwoordelijk 317-318
 bijwoordelijke bepaling 780, 781
 bijwoordelijke bijzin 783
 bijwoordgroep 760
 bijzin 783
 beknopte – 786-787

- betrekkelijke – 719
 - beperkende – 719-720
 - uitbreidende – 719-721
 - bijvoeglijke – 717,783
 - bijwoordelijke – 783
 - continuatieve – 720-721
 - progressieve – *zie* continuatieve –
 - relatieve – 719
 - met voor-pv 927-928, 930-931
 - van beperking *zie* beperkende bijzin
 - van causaliteit 878
 - van doel 881
 - van frequentie 871
 - van gevolg 879
 - van graadaanduidend gevolg 873
 - van modaliteit 893
 - van omstandigheid 890
 - van oorzaak *zie* bijzin van causaliteit
 - van reden *zie* bijzin van causaliteit
 - van tijd 868-870
 - van toegeving 885
 - zonder voegw. 927, 930
 - van vergelijking 888
 - van verhouding 889
 - van veronderstelling en voorwaarde 884
 - nevenschikte –, woordvolg-
orde 927-928
 - zonder voegw. 930
 - binden*, hoofdtijden 437
 - bindterm 918
 - binnen* 625
 - binnen-* 494
 - *binnen* of *naar binnen*? 494
 - binnentekstelijk zelfstandig 315-316
 - binnentekstelijke verwijzing 157-158
 - blazen*, hoofdtijden 439
 - blijken*, hoofdtijden 435
 - blijken*, hulpwerkwoord 527, 542-543, 591
 - plaats in werkw. eindgroep 607
 - blijken*, koppelwerkwoord 807
 - blijkens* 625
 - blijven*, hoofdtijden 435
 - blijven*, hulpwerkwoord 528, 539, 591
 - plaats in werkw. eindgroep 605
 - blijven*, koppelwerkwoord 807-808
 - blijven staan* 539-540
 - blindvliegen*, hoofdtijden 436
 - blinken*, hoofdtijden 437
 - bloed-* 365
 - blokkering 27
 - boer* 100
 - boven* 625
 - boven ... uit* 633
 - boven-*, samengesteld werkwoord 495
 - *boven* of *naar boven*? 495
 - boven-*, substantief 109
 - bovenaans* 630
 - bovenin* 630
 - bovenop* 630
 - braden*, hoofdtijden 433
 - breien*, hoofdtijden 436
 - breken*, hoofdtijden 440
 - brengen*, hoofdtijden 441
 - brengen*, hulpwerkwoord 592
 - breukgetal 301
 - brouwen*, hoofdtijden 433
 - bruto-* 77
 - buigen*, hoofdtijden 436
 - buigings-e* 212, 322, 424
 - buigings-s* 331
 - buikspreek*, hoofdtijden 440
 - buiten* 625
 - buiten ... om* 633
 - buiten-* 495
 - *buiten* of *naar buiten*? 495
 - buitentekstelijk zelfstandig 316
 - buitentekstelijke verwijzing 157-158
- C**
- cardinale *zie* hoofdtelwoord
 - categoriaal 115-120
 - absoluut-categoriaal 115-120
 - representatief-categoriaal 115-120
 - categoriale constituent 115-120
 - met een voornw. 159-161
 - causaliteit *zie* bepaling, bijzin, voeg-
woord
 - causatief werkwoord 415
 - classificerend 227
 - click 670
 - collectieve nevenschikking 1088
 - collectieverend onbepaald voornaam-
woord 256
 - commentariërende aaneenscha-
keling 1148

communicatieve functie 1061
 comparatie *zie* trappen van vergelijking
 comparatief *zie* vergrotende trap
co(n)- 77
 concessieve bepaling *zie* bepaling van
 toegeving
 concessieve bijzin *zie* bijzin van toegeving
 concreet substantief (concretum) 33, 34
 conditionele aaneenschakeling 1147
 conditionele bijzin *zie* bijzin van veron-
 derstelling en voorwaarde
conform 625
 congruentie 409
 – bezittelijk voornaamwoord–onderwerp
 (in: *op* + bez. voornw. + adj. + *st*)
 340-341
 – bij bepaling van gesteldheid 148-149
 – onderwerp–naamwoordelijk deel 147-
 148, 835-836
 – onderwerp–pv, algemeen 409, 831-835
 – betr. voornw.–pv 240-241
 – bij nevensch., alg. 1091-1092
 – bij nevensch. met *alsmede/alsook* 1106
 – bij nevensch. met *en* 1101-1104
 – bij nevensch. met *en–en* 1123-1124
 – bij nevensch. met *evenmin–als* 1140
 – bij nevensch. met *hetzij–hetzij/of* 1133
 – bij nevensch. met *maar* 1120
 – bij nevensch. met *noch* 1109
 – bij nevensch. met *noch–noch* 1127
 – bij nevensch. met *of* 1113-1114
 – bij nevensch. met *zomin–als* 1140
 – bij nevensch. met *zowel–als* 1136
 – bij nevensch. zonder verbindings-
 woord 1143
 – breukgetal–pv 302
 – vrag. voornw.–pv 234, 235
 – pv–naamwoordelijk deel 835
 conjugatie *zie* vervoeging
 conjunctie *zie* voegwoord *en* aaneenscha-
 keling
 conjunctief 426
 consecutieve bepaling *zie* bepaling van
 gevolg
 consecutieve bijzin *zie* bijzin van gevolg
 consecutieve conjunctie 1100
 consonant *zie* medeklinker
 constituent, algemeen 688, 781
 bepaalde (nominale) – 113-120

categoriale (nominale)– 115-120
 nominale – 782
 onbepaalde (nominale) – 113-120
 niet-specifiek – 115
 specifiek – 115
 – met een voornw.
 bepaalde – 159-161
 categoriale – 159-161
 onbepaalde – 159-161
 context 114, 911
 contextueel aaneenschakelend 1148
 continuatieve betrekkelijke bijzin 720-
 721
contra 625
contra- 74-75
 contrastaccent (contrastief accent) 915-
 916
 copulatieve samenstelling
 – alg. 104, 368-369
 – mv. 55-56
 correctiezin 894

D

daar, bijwoord 227
daar, voegwoord 655
daarginds 227
dan, bijwoord na bijzin van veronderstel-
 ling en voorwaarde 659
dan, nevenschikkend voegwoord 1116
dan, onderschikkend voegwoord 666-667
 pers. voornw. na – 171-172, 173, 174
 – *dan* of *als*? 666-667
dan dat 656
dan wel 1116
dat, aanwijzend voornaamwoord 216-217
 expressief –
 – bijvoegl. 219
 – zelfst. 221
 steunpronomen – 220-221
 vervangend – 221
 – *dat* of *dit*? 216-217
 – verwijzing 221
dat, betrekkelijk voornaamwoord 249-250
dat, voegwoord
 – *dat* of *toen* na subst. (bijv. *de tijd*
dat/toen)? 718
 – grammatisch verbindend 645-647

- i.p.v. *of na of* 646, 661
- na ander voegw. 643
- na vragend element 231
- van beperking 663
- van causaliteit 656
- van doel 657
- van graadaanduidend gevolg 656-657
- (-) *dat*, na voegwoord 643
- dat en/of dat* 282
- datgene* 223
- datief, substantief 40-41, 54
- datte* 221
- datzelfde* 226-227
- dat-zin*, onafhankelijke - 932-933
- de* 112-113
- de/het*, genus 41
- de/het* + adjectief + *ste* 339
- de of het*, genus 41
- de-* 482
- de*, rangtelwoord 299
- de*, substantief 98-99
 - woorden op -, genus 42
- d(e)*, uitgang tegenwoordig deel-
woord 427
- DE-antecedent 239
- declinatie *zie* verbuiging
- de een of ander* 267
- (*de*) *een of andere* 268-269
- de eerste (...)* *de beste* 270-271
- deelwoord 423
 - deelw. of adj.? 311-313
- deelwoord vóór of na pv? 599-600
- degene(n)* 223
- delven*, hoofdtijden 438
- demonstratief pronomen *zie* aanwijzend
voornaamwoord
 - den* 112
 - denken*, hoofdtijden 441
 - denken*, hulpwerkwoord 582-584
 - der* 112
 - der* 333
 - derde persoon, spreken in de - 423
 - dergelijk(e)* 225-226
 - derij* *zie -ij*
 - des* 112
 - determinerende voorbepaling 685
 - deverbatief adjectief 312
 - dewijl* 655
 - de-*woord 39
- eigennaam 124
- deze* 216-217
 - vooruitwijzend - 220
 - *deze of die?* 216-217
 - deze of gene* 267, 269
 - deze zelfde* 226-227
 - dezelfde(n)* 226-227
 - deze(n)*, meervoud 220
 - dezen* 222
 - deze(n) en gene(n)* 278
 - dezer* 222
 - dezes* 222
- dialect 13
- dicht-* 513
- die*, aanwijzend voornaamwoord 216-217
 - expressief -, bijvoegl. 219
 - steunpronomen - 220-221
 - vervangend - 221
 - *die of deze?* 216-217
- die*, betrekkelijk voornaamwoord 245-247
- die*, persoonlijk voornaamwoord 167
- die en/of die* 282
- die d'r* 222
- die z'n* 222
- diegene(n)* 223
- dien* 222
- dienen*, hulpwerkwoord 528, 560
 - imperfectum, modaal (bijv. *hij diende
beter te weten*) 471-472
 - plaats in werkw. eindgroep 605-606
 - plusquamperfectum, modaal (bijv. *hij
had dienen te wachten*) 470
- diens* 222
- dier* 222
- diergelijk(e)* 226
- diernaam 33, 34
 - vrouwelijke -, vorming 91
 - genus 43, 50
- dies* 222
- dievegge* 90
- diezelfde(n)* 226-227
- dij* *zie -ij*
- dijn* 212
- diminutief *zie* verkleinwoord
- diminutivum tantum 82
- dingen*, hoofdtijden 437
- direct object *zie* lijdend voorwerp
- directe rede 784
- dis-*482

- disjunctie 1111
 exclusieve – 1111-1112
 niet-exclusieve – 1111-1112
 distantieërende tegenstelling 1118-1119
 distinctief gebruikt adjectief 702-703
 distributieve nevenschikking 1088
dit 216-217
 vooruitwijzend – 220
 – *dit of dat?* 216-217
 – verwijzing 221
dit en/of dat 282
dit en/of dit 282
ditte 221
ditzelfde 226-227
doch
 – in eigenlijke nevensch. 1117-1121
 – in oneigenlijke nevensch. 1157-1158
 doel *zie* bepaling, bijzin, voegwoord
doen, hoofdtijden 441
doen, hulpwerkwoord
 – causatief 565-566
 – *doen of laten?* 565-566
 – omschrijvend 564-565, 957
-dom
 – abstractum 98
 – verzamelnaam 94
 – zaaknaam 92
-dom, woorden op –, genus 45
dood-, adjectief 365
dood-, samengesteld werkwoord 513
door, achterzetsel 631, 633
door, voegwoord 656
door, voorzetsel 625
door en door (+ adjectief) 347, 750
door ... heen 633-634
door-, adjectief 347
door-, samengesteld werkwoord 495-497
*door-*bepaling 861
 doorbreking voorzetselconstituent (bijv. *bijvoorbeeld in ... of in bijvoorbeeld ...?*)
 1038-1039
 doorbreking werkwoordelijke eind-
 groep 1012-1014
doordat 655
 – *doordat of omdat?* 655
doordien 655
dooreen- 512-513
doorheen, als voorzetsel 634
d'r, bezittelijk voornaamwoord 205
d'r (= *er*) 392-396
d'r, persoonlijk voornaamwoord 167
 – mv. 171
d'r, wederkerend voornaamwoord 179
dragen, hoofdtijden 439
dreigen, hulpwerkwoord 584-585
drieërhande 281-282
drieërlei 281-282
drijf(-) 368
drijven, hoofdtijden 435
dringen, hoofdtijden 437
drinken, hoofdtijden 437
druipen, hoofdtijden 436
 dubbele negatie/ontkenning 895
duiken, hoofdtijden 436
dunken, hoofdtijden 441
dunken, hulpwerkwoord 527, 542-543
 – plaats in werkw. eindgroep 607
dunken, koppelwerkwoord 807
 duratief aspect 456
durven, hoofdtijden 441
durven, hulpwerkwoord 561
 – plaats in werkw. eindgroep 605-606
dus, bijwoord 1163-1164
dus, voegwoord 1163-1166
dusdanig(e) 225-226
 duurbepaling *zie* tijdsbepaling-hoelang?
dwingen, hoofdtijden 437

E

- e*, achtervoegsel substantief
 – substantivering 78-79
 – vrouw. persoonsnaam 78, 90
-e, buigingsuitgang
 – adj. 322
 – bez. voornw. 212
 – inf. 424
-e, datiefuitgang 54
-e, woorden op –, mv. 59, 67-68, 90
-e-, tussenklank
 – adj. 356
 – bijw. 380
 – subst. 101
 echovraag 1065
 echt bijwoord 375
 echt passief 1051
echter, plaats in de zin 948, 1119

- ee*, woorden op –, mv. 62-63
- een*, onbepaald lidwoord 112-113
- in *een schat van een kind* e.d. 135-136
- een beetje* + adjectief 750
- een beetje* + substantief 750
- een en ander* 273-274
- een ietsiepietsie* 750
- een ietsje* 750
- een of ander(e)* 268-269
- (*een*) *paar* 277
- een pietsje* 750
- een tikje* 750
- een tikkeltje* 750
- een weinig* 750
- een zeker(e)* 268
- een*, bijwoord op – of voorzetsel +
elkaar? 196
- eenieder* 258
- eenieders* 258
- eens*, genitief lidwoord 113
- eenlje* 296
- eenzelfde* 226-227
- eenzinsdeelsregel 936
- eer(dat)* 649-650
- eerste drie* of *drie eerste?* 699
- eerste pool 917
- eerste zinsdeel, weglating 967-968
- eerste zinsplaats 919
- eigenlijk-modaal hulpwerkwoord
544
- plaats in werkw. eindgroep 607
- eigenlijk onderwerp 824
- eigenlijke aaneenschakeling 1097
- eigenlijke nevenschikking 1093
- eigennaam 33-34
- gebruikt als soortnaam 35
- genus 124
- eigennaam + soortnaam, samen-
stelling 104
- eigenschapswoord 308-309
- eindgroep *zie* werkwoordelijke eindgroep
- eisen*, hulpwerkwoord 582-584
- eke* *zie -ke*
- el*, woorden op –, mv. 61-62, 68
- elaar (-aar)* 92-93
- elativus 341
- elijk/-elijks* *zie -lijk/-lijks*
- eling* *zie -ling*
- elkaar(s)* 192
- elkander(s)* 192
- elk(e)* 256-263
- *elk(e)* of *ieder(e)?* 257, 258-259
- elkeen* 258
- elliptische zin *zie* onvolledige zin
- eloos* *zie -loos*
- em*, woorden op –, mv. 61-62, 68
- en*
- in eigenlijke nevensch. 1097-1104
- in oneigenlijke nevensch. 1147-1150
- en-en* 1122-1125
- en*, achtervoegsel bij stofnaam 360
- en*, genitief- of datiefuitgang
- adj. 332
- subst. 53-54
- en*, meervoudsuitgang 55, 62-66
- -*en/-s* 55
- -*en* en -*s* 66-69
- -*en* of -*s* 55
- en*, uitgang bezittelijk voor-
naamwoord 212-213
- en*, uitgang bijwoord 400
- en*, uitgang infinitief 424
- en*, uitgang telwoord 294-296
- en*, woorden op –, mv. 61-62, 68
- e(n)-*, tussenklank
- in samengest. subst. 101, 103
- in samengest. telw. 289-290
- enaar* *zie -aar*
- ene* ('een zekere') 120-121
- ene*, verbogen telwoord 292
- ener*, genitief lidwoord 113
- enerhande* 281-282
- enerlei* 281-282
- (*e*)*nier* *zie -ier*
- enig(e)(n)* 274-275
- enigerhande* 281-282
- enigerlei* 281-282
- enij* *zie -ij*
- enis* *zie -nis*
- enkel(e)(n)* 275-276
- enkelvoudige zin 784
- ent*, uitgang bezittelijk voor-
naamwoord 213
- ent*, uitgang substantief 89
- epitheton ornans 313-314
- er* 392-398
- kwantitatief – *zie* partitief –
lokaal – 392
- partitief – 274, 276, 277, 279, 280, 281,
282, 393-395

plaatsonderwerp –/ repletief – 264,
 267, 268-269, 271, 274, 395-396,
 816, 828
 niet-noodzakelijk – 816
 noodzakelijk – 816-817
 – buiten de eerste zinsplaats 819-823
 – absoluut gebruik 392
 – *er of het* (in passieve zinnen met onder-
 werpszin)? 828-829
er-, werkwoorden met –, vorming vol-
 tooid deelwoord 427
-er-, achtervoegsel
 – adj. 357-358
 – *dominicaner* enz. 357
 – subst.
 – abstractum 95
 – mann. persoonsnaam 85-86
 – zaaknaam 92, 110
-er-, genitief- of datiefuitgang
 – adj. 332
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
-er-, uitgang vergrotende trap adjec-
 tief 332-333
-er-, woorden op –, mv. 61-62, 68
-er-, tussenklank
 – in afgeleid adj. 350, 356
 – in samengest. subst. 101, 102
-era-, meervoudsuitgang 59
-erd-, substantief 86-87
 woorden op –, mv. 61-62, 68
-eren-, meervoudsuitgang 56-57
-eren-, werkwoord op –, vorming voltooid
 deelwoord 428
-er(en)-, tussenklank 101-102
ergens + voorzetsel (bijwoord) 383-384,
 386-387
-erig 349-352
-erij zie *-ij*
-erik 87
 ...*ering* of *-atie*? 97
 erlebte Rede *zie* semi-directe rede
-ers-, meervoudsuitgang 57
ervaren-, hoofdtijden 439
erven-, hoofdtijden 434
-erwijs/-erwijze 381
 ...*erzijds* 212
-es (*-esse*), achtervoegsel 90
-es-, meervoudsuitgang 59,67

-esk 361
-esse zie *-es*
eten-, hoofdtijden 441
 ethische datief, persoonlijk voornaam-
 woord in – 175-176
-etje zie *-je*
-etjes zie *-jes*
-ette 93
ettelijke 279
-eur 89
 persoonsnaam op –, mv. 61
-euse 91-92
even + adjectief + *als* 336-337
evenals 665
evenmin 1140
evenmin-als 1138-1140
ex(-) 76
-ex-, woorden op –, mv. 59
 exclamatief pronomen *zie* uitroepend
 voornaamwoord
 exclamatieve bijstelling 1034
 exclusieve disjunctie 1111-1112
 exoniem 1211
 expressief *dat*, zelfstandig 221
 expressief *die/dat*, bijvoeglijk 219
 extern-temporeel 453-454
 externe vergelijking 338
extra(-) 77

F

-f
 adj. op –, verb. vorm 323-325
 subst. op –, mv. 63-64
 femininum *zie* vrouwelijk
 finale bepaling *zie* bepaling van doel
 finale bijzin *zie* bijzin van doel
 finiete werkwoordsvorm 424
fluiten-, hoofdtijden 436
 formeel 13
 frequentie *zie* bepaling, bijwoord, bijzin
 frequentie-aanduiders na telwoord, ev. of
 mv.? 296-298
 futurum 428
 futurum exactum 428

G

- gaan*, hoofdtijden 441
gaan, hulpwerkwoord 540, 591-592, 594-595
 – plaats in werkw. eindgroep 605
gaan, met *hebben* of *zijn*? 522
gaan ('worden') 808
gaan + infinitief, toekomst 472-476
gaan liggen 540
gaan staan 540
gaan zitten 540
gans, plaats in substantiefgroep 701-702
...gave of *...geving*? 97
ge, onbepaald voornaamwoord 265
ge, persoonlijk voornaamwoord 164
ge-, substantief 76
 – genus 44
ge-, telwoord 296
ge-, voltooid deelwoord 427
ge-, werkwoord met –, vorming voltooid deelwoord 427
ge- ...d|t (bijv. *gespied*) 363
ge- ...eerd (bijv. *geaccidenteerd*) 364
ge- ... -te 99
 woorden met –, genus 44
gebieden, als hulpwerkwoord 588-589
 gebiedende wijs *zie* imperatief
-gebonden 367
 gebonden morfeem 24, 25
 gedeeltelijke ontkenning *zie* partiële negatie
geen of *niet een*? 897-901
gedurende 625
geheel *zie heel*
gehoorzamen, in passieve zin 1053
 geïmpliceerd onderwerp
 – beknopte bijzin 787-789
 – verbaal complement 533-534
 gekloofde zin 1036
gekscheren, hoofdtijden 437
gelasten, als hulpwerkwoord 588-589
gelden, hoofdtijden 438
geleden 633
 geleed woord 24
gelijk
 – voegw. v. modaliteit 667
 – voegw. v. vergelijking 665
 gelijkvormige reeksvormer 1075
gelijk wie/wat/welk(e) 269-270
geloven, hulpwerkwoord 582-584
 gemarkeerd 916
 gemeenslachtig 78
 gemengd getal 301
gene(n) 222-223
generhande 281-282
 generiek *zie* absoluut-categoriaal
generlei 281-282
genezen, hoofdtijden 440
genieten, hoofdtijden 436
 genitief
 partitieve – 332
 tijdsbepalende – 129-130
 – v. subst. 40-41, 53
 genitiefbepaling 712
 genitief-*s*, adjectief 331
genoeg 280-281, 749, 758, 761, 765
 genus 39 (*zie ook* geslacht)
 – v. afl. zonder toevoegsel van werkwoordsstam 42
 – v. diernaam 43, 50
 – v. eigennaam 124
 – v. samenst. 41
(ge)raken, hulpwerkwoord 529
 gereduceerde vorm (van voornaamwoord, algemeen) 157
 geschreven taal 14
 geslacht, natuurlijk – 39 (*zie ook* genus)
 gesloten lettergreep 62
 gesloten woordklasse 27
 gespannen klinker 62
 gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord 390-391
 gespreksonderwerp 913
 gesproken taal 14
 gesteldheid *zie* bepaling, voegwoord
 gesubstantiveerd adjectief 70-71, 316
 gesubstantiveerd werkwoord 71-72
 gesubstantiveerd woord, genus 44
 gesubstantiveerde infinitief 71-72
 gesubstantiveerde werkwoordsstam 71-73
 getal 162
 getalsonderwerp 533, 816
 – in zinnen met plaatsonderwerp *er* 817-819
geven, hoofdtijden 440
geven, hulpwerkwoord 586
...geving of *...gave*? 97

gevoelsmodaliteit 799
 gevolg *zie* bepaling, bijzin, voegwoord
 (*zie ook* graadaanduidend gevolg)
 gevolgaanduidend voegwoordelijk bij-
 woord 401
 GE-vorm 166-167
 -*gewijs*/-*gewijze* 380-381
 gewone aaneenschakeling 1097
geworden, gebruik in passieve zin 526
 gezegde 804
 naamwoordelijk – 806-814
 werkwoordelijk – 804-806
 gezegdezin 813
gezien 625
gieten, hoofdtijden 436
gij 164
gijlieden 165
ginds 227
ginds(e) 222-223
gliden, hoofdtijden 435
glimlachen, hoofdtijden 434
glimmen, hoofdtijden 437
 graad *zie* bepaling, bijwoord
 graadaanduidend bijwoord 748
 graadaanduidend gevolg *zie* bijzin, voeg-
 woord
 -*graaf*, woorden op –, mv. 64
 grammaticaal onderwerp 1050
 grammaticaal voorwerp 1051
 grammaticale waarde 20
 grammatisch getal *zie* getal
 grammatisch verbindend voegwoord 645
 grammatische tijd *zie* werkwoordstijd
graven, hoofdtijden 439
grijnslachen, hoofdtijden 434
grijpen, hoofdtijden 435
grimlachen, hoofdtijden 434
 groepsgebonden 13
 groepsmeervoud 56
 groepsvormend werkwoord 531-532
 niet-verplicht – 532
 verplicht – 532
 grondwoord 25

H

haar, bezittelijk voornaamwoord 205
 – bij niet-vrouwelijk antecedent 201

haar, persoonlijk voornaamwoord 167
 – mv. 171
haars
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
had zullen 606
 -*haftig* 361
half, plaats van – 752
 half vóór- half nabepaling *zie* omsluitende
 bepaling
 -*halve* 213, 381
 -*hande* 281-282
 handelend voorwerp *zie* door-bepaling
 handelingssubstantief *zie* nomen actionis
hand(je)vol *zie* aantal
hangen, hoofdtijden 439
hangen, hulpwerkwoord 537-539, 586-587
 – plaats in werkw. eindgroep 604-605
hangende 625
hardlopen, hoofdtijden 439
 (*de/het hare* 210, 212
haren(t) 212-213
harer
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
hebben, hulpwerkwoord 517-525, 573-577,
 594
 – plaats in werkw. eindgroep 606-607,
 609-610
hebben, vervoeging 442
hebben of zijn (hulpwerkwoord van
 tijd)? 518-523
 – bij andere hulpww. (bijv. *hij heeft/is*
kunnen komen) 519-521
 – bij bewegingswerkw. (bijv. *we*
hebben/zijn gevlogen) 521-522
heel, plaats in substantiefgroep 701-702
heen 635
heen- 497
 -*heen*, voornaamwoordelijk bijwoord 384
heffen, hoofdtijden 441
 -*heid* (-*igheid*)
 woorden op –, genus 42
 woorden op –, mv. 65
 – abstractum 95-96
 – verzamelnaam 94
heleboel 834
helpen, hoofdtijden 440
helpen, hulpwerkwoord 571-573

- hem* 167
hen 167
 – *hen* of *hun*? 170-171
her-, substantief 76
her-, werkwoord 483-484
 – vorming volt. deelw. 427-428
 herhaald lijdend voorwerp 843
 herhaald meewerkend voorwerp 847
 herhaald ondervindend voorwerp 857
 herhaald onderwerp 829
 herhaald oorzakelijk voorwerp 860
 herhaald voorzetselvoorwerp 855
 hervattingsconstructie 935
het, bepaald lidwoord 112-113
het/de, genus 41
het, onbepaald voornaamwoord 283
 – loos lijdend voorwerp 839
 – loos onderwerp 823
het, persoonlijk voornaamwoord 167
 – *het* of *er* (in passieve zinnen met onderwerpszin)? 828-829
 – uitspraak 168
 – verwijzing 169-170
het + adjectief + *st(e)* 339-340
het best of *best*? 340
 (*het*) *een en ander* 273-274
het een of ander 273
 (*het*) *een of ander(e)* 268-269
het eerste (...) *het beste* 270-271
het liefst of *liefst*? 339
 HET-antecedent 239
heten, hoofdtijden 434
heten, hulpwerkwoord 527, 542-543
 – plaats in werkw. eindgroep 607
heten, koppelwerkwoord 807
hetgeen 253-254
hetwelk 253
*het-*woord 39
 – eigennaam 124
hetzelfde 226-227
hetzij–hetzij 1132-1134
hetzij–of 1132-1134
hier 227
hij 167
hijzen, hoofdtijden 435
 historisch presens 458
hoe, uitroepend bijwoord 285
hoe (... des te) 663
hoe (... hoe) 663-664
hoe ... ook
 – in adjectiefgroep 757
 – in bijwoordgroep 765
 – in telwoordgroep 744
 hoedanigheid *zie* bepaling, bijwoord, voegwoord
hoeveel 291
 hoeveelheidsaanduidend woord 707
hoeven, hoofdtijden 434
hoeven, hulpwerkwoord 528, 546, 551-557
 – *hoeven* of *moeten*? 551-557
 – plaats in werkw. eindgroep 605-606, 607-608
 – plusquamperfectum, modaal (bijv. *hij had niet hoeven te wachten*) 470
 – zonder inf. 558-560
hoewel 660-661
 – met hoofdzinsvolgorde 928
 homoniem 20
 -*hoofd*, samenstelling met –, genus 41
 hoofdtelwoord 288
 binnentekstelijk zelfstandig – 293
 buitentekstelijk zelfstandig – 293
 hoofdtelwoord + rangtelwoord in substantiefgroep (bijv. *de drie eerste* of *de eerste drie*?) 699
 hoofdtijden 433
 hoofdzin 783
hoop *zie* aantal
hoor, hulpwerkwoord 563-564
hopen, hulpwerkwoord 582-584
horen, hulpwerkwoord 562-563, 594
horen (= *behoren*), hulpwerkwoord 560
 – imperfectum, modaal (bijv. *hij hoorde beter te weten*) 471-472
 – plaats in werkw. eindgroep 605-606
 – plusquamperfectum, modaal (bijv. *hij had horen te wachten*) 470
houden, hoofdtijden 441
houden, hulpwerkwoord 594
houwen, hoofdtijden 439
 hulpwerkwoord 411-412
 plaatsgebonden – 603
 uitroepend – 564
 – v. modaliteit 542, 544
 – + *uit* + inf. 594-595
 – v. passief 525
 – v. tijd 518
hun, bezittelijk voornaamwoord 205

hun, persoonlijk voornaamwoord 167
 – als ond. 173
 – *hun* of *hen*? 170-171
 (*de/het*) *hunne* 210, 212
hunnen(t) 212-213
hunner
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
huns
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
hyper-, adjectief 346-347
hyper-, substantief 74

I

-i, meervoudsuitgang 59
-ia, meervoudsuitgang 59
-iaan (*-aan*) 87
-iaans (*-iaan*) 361-362
-ica, woorden op –, genus 42
-ices, meervoudsuitgang 59
-icus 87
-ide, woorden op –, genus 42
 identificatie 114-115
 identificeerbaar 114-115
 identificeren 114-115
 identificerend 227
ie (= *hij*) 167
-ie, verkleinwoord 85
-ie, woorden op –
 – genus 42
 – mv. 66-67
ieder z'n 258
ieder(e) 256-263
 – *ieder(e)* of *elk(e)*? 257, 258-259
ieder(een) 258-259
iedereen van of *ieder van*? 258
ieders 258
-iek, adjectief 359-360
 – *-iek* of *-isch*? 359-360
-iek, substantief op –, genus 42
 ...*ieker* 88
iemand 265-267, 269
iemand z'n 267
iemands 267
-ier (*-(e)nier*) 88
 persoonsnaam op –, mv. 61

zaaknaam op –, mv. 61
-ies 380
iets 272
-iet (*-niet*) 88
iets, graadaanduidend bijwoord 750
iets, onbepaald voornaamwoord 271-273
ietsjes 750
ietwat 750
-ig 349-352, 369-370
-igheid zie *-heid*
-ij (*-arij*, *-derij*, *-dij*, *-enij*, *-erij*, *-nij*) woorden op –, genus 43
 – abstractum 96
 – verzamelnaam 94
 – zaaknaam 93
-ijn 88
ik 163
ikke 163
il- zie *in-*
im- zie *in-*
immers, plaats in de zin 948
 imperatief 426
 – van het plusquamperfectum 450-451
 imperatiefzin 1065
 imperfectum 430
 impliciet antecedent zie ingesloten antecedent
in, achterzetsel 631
in, voorzetsel 625, 863-864
 – vast voorzetsel 850
in en in (+ adjectief) 347, 750
 in strijd met de gegeven regel(s) 14
in- (*il-*, *im-*, *ir-*), adjectief
 – ontkennend 346
 – versterkend 347
in-, samengesteld werkwoord 497-498
-in 90-91
 inchoatief aspect 456
 incorporatie van zinsdelen 724
 indefiniet pronomen zie onbepaald voornaamwoord
 indicatief 422, 423
indien 658-659
 indirect gebruikt adjectief 313
 indirect object zie bepaling van belang en meewerkend voorwerp
 indirecte rede 784-785
 – werkwoordstijden 477-479
-ine, woorden op –, genus 43

ineen- 512-513
 infinitie werkwoordsvorm 424
 infinitief 424
 gesubstantiveerde – 71-72
 vervangende – 523
 – als imperatief 447
 – in retorische vraag 448
 – in uitroepende zin 448
 – met of zonder *te* (alg.)? 535-537, 957-958
 – met *te* als voorbep. in subst. gr. 704
 infinitiefconstructie 824
 infinitivus pro participio *zie* vervangende infinitief
 informatiegeleding (informatieve geleiding) 911
 informeel 13
 –*ing* 96-97, 504
 woorden op –, genus 43
 ingesloten antecedent 239, 378
ingevolge 625
 inherente bepaling 1009-1010
 inleidende aaneenschakeling 1148
in plaats dat 662
in plaats van 662
in plaats van dat 662
 instrumentele bepaling *zie* bepaling van middel
 intensiverende aaneenschakeling 1098-1099
inter-, adjectief 348-349
inter-, substantief 77
 interjectie 670
 betekenisdragende – 672
 klanknabootsende – 670
 niet-betekenisdragende – 671
 niet-klanknabootsende – 670
 niet-noodzakelijk emotionele – 672
 noodzakelijk emotionele – 672
 – interj. of bijw.? 677
 intern-temporeel 456
 interne vergelijking 338
 interrogatief pronomen *zie* vragend voornaamwoord
 intransitief werkwoord *zie* onovergangelijk werkwoord
 inversie 980
 ongeoorloofde – 1075
 inwoners- en bewonersnaam, vrouwelijke –, vorming 78

inzake 625
in zover(re) 663
ir- *zie in-*
 –*is* (*-isse*), achtervoegsel 90
 –*is*, woorden op –, mv. 59
 –*isch* 358-360
 – *-isch* of *-iek?* 359-360
 –*isme* 97
 woorden op –, genus 44
 –*isse* *zie -is*
 –*ist* 88
 –*iteit* 97-98
 woorden op –, genus 43
 –*itor* 89
 –*ix*, woorden op –, mv. 59

J

jaar na telwoord, ev. of mv.? 297-298
jagen, hoofdtijden 434
ja/nee-vraag 1062
jargon 13
je, bezittelijk voornaamwoord 203
 – in vaste uitdr. 204
je, onbepaald voornaamwoord 265
je, persoonlijk voornaamwoord 164
 – *je* (= *jullie*) 165
je, wederkerend voornaamwoord 179
je (= ‘bij uitstek’) 204
 –*je* (*-kje*, *-pje*, *-lje*, *-etje*) 79-81
jegens 625
jelui 165
 –*jes* (*-pjes*, *-(e)tjes*) 379-380
 JE-vorm 165-166
jezelf 179
jij 164
jou 164
jouw 203
 (*de/het*) *jouwe* 210
juist, oordeelspartikel 891
jullie, bezittelijk voornaamwoord 203
jullie, persoonlijk voornaamwoord 164

K

’*k* 163
 kaderscheppende functie (van plaats- en tijdsaanduidingen) 946

kanthouwen, hoofdtijden 439
-ke (-*eke*, -*ske*)
 – verkleinwoord 85
 – vrouwelijke eigenaam 85, 218
keer na telwoord 871
 – ev. of mv.? 296-297
-kens 380
 kern (van een woordgroep) 683
kerven, hoofdtijden 438
 keuzevraag 1064
kiezen, hoofdtijden 436
kijk, hulpwerkwoord 563-564
kijken, hoofdtijden 435
kijven, hoofdtijden 435
 kindertaal 13
-kje zie -*je*
-klaar
 – type *bedrijfsklaar* 365
 – type *zonneklaar* 365
 klanknabootsende interjectie 670
klaplopen, hoofdtijden 439
 klasseverhuizing 22-23, 25
 klemtoon zie accent
klets(-) 368
 ...*kleurig* 371
klimmen, hoofdtijden 438
klinken, hoofdtijden 438
 klinker
 gespannen – 62
 ongespannen – 62
 klinkerverandering
 – afl. subst. 72-73, 99
 – mv. 65-66, 67
 – samenst. subst. 102
 – verkleinwoord 81
kluiven, hoofdtijden 437
knetter(-) 368
knijpen, hoofdtijden 435
komen, hoofdtijden 441
komen, hulpwerkwoord 530-531, 540-542
 – plaats in werkw. eindgroep 605
komen ('worden') 808
 kommagebruik 785
 komma-intonatie 709, 970
kopen, hoofdtijden 441
 koppelwerkwoord 412-413, 807
krachtens 625
 krachtterm 673
krijgen, hoofdtijden 435

krijgen, hulpwerkwoord 529, 573-577,
 592-593
krijten, hoofdtijden 435
krimpen, hoofdtijden 438
kroeglopen, hoofdtijden 439
kruipen, hoofdtijden 437
 ...*kundig* zie -*ig*
kunnen, hulpwerkwoord 528, 545, 551
 – imperfectum, modaal (bijv. *hij kon er
 beter mee ophouden*) 471-472
 – plaats in werkw. eindgroep 605-606,
 607-608
 – plusquamperfectum, modaal (bijv. *hij
 had toch wel even kunnen wachten*) 470
 – zonder inf. 558-560
kunnen, vervoeging 442-443
kunstrijden, hoofdtijden 435
kunstvliegen, hoofdtijden 436
 kwantificerend bijwoord 751-752
 kwantificering 37
 kwantitatief *er*: zie partitief *er*
 kwantiteit zie bepaling, bijwoord
kwartier na telwoord, ev. of mv.? 297-298
kwijten, hoofdtijden 435

L

laatste zinsplaats 919
lachen, hoofdtijden 434
laden, hoofdtijden 434
landmeten, hoofdtijden 440
 (-)*lang* na substantief 364, 752, 870
langs, achterzetsel 631
langs, voorzetsel 626
langs ... heen 634
langs- 498
langsheen, als voorzetsel 634
laten, hoofdtijden 439
laten, hulpwerkwoord
 – causatief 565-566
 – in wederkerende verbinding 186-187
 – *laten* of *doen*? 565-566
 – niet-causatief 566-568
 leemtevraag zie vraagwoordvraag
 leenwoord, meervoud 58-59, 60, 61
 leesuitspraak 424
leggen, hulpwerkwoord 586-587
-lei 281-282

leren, hulpwerkwoord 571-573
leren kennen 572
 lettergreep
 gesloten – 62
 open – 62
 lettergreepwoord
 – alg. 86
 – mv. 62
 letterwoord
 – alg. 86
 – mv. 62
 lexicale betekenis 20
lezen, hoofdtijden 440
 lid van een nevenschikking 1072
 lid van een samenstelling 99
 lidwoord 112-113
 bepaald – 112
 onbepaald – 112
 possessief – 213-214
 – lidw. of aanw. voornw.? 217-218
 – lidw. of bez. voornw.? 207
 – v. bepaaldheid *zie* bepaald lidwoord
 – v. onbepaaldheid *zie* onbepaald lid-
 woord
 – *lieden* 57-58
 – *liefst of het liefst?* 339
 – *liegen*, hoofdtijden 436
 – *liggen*, hoofdtijden 441
 – *liggen*, hulpwerkwoord 528, 537-539, 596
 – plaats in werkw. eindgroep 604-605
 – *lijden*, hoofdtijden 435
 – lijdende vorm *zie* passief/passieve zin
 – lijdend voorwerp 837
 herhaald – 843
 loos – 839
 voorlopig – 839
 – lijdendvoorwerpszin 839
 – *lijk (-elijk)* 317-318, 352-357
 – *lijk of -elijk?* 356-357
 – *lijken*, hoofdtijden 435
 – *lijken*, hulpwerkwoord 527, 542-543, 591
 – plaats in werkw. eindgroep 607
 – *lijken*, koppelwerkwoord 807
 – *lijks (-elijks)* 319, 355-356
 – *lijntrekken*, hoofdtijden 438
 – *ling (-eling)* 89
 – *linker(-)* 107-108, 323
 – links-rechts-principe 913
 – *liplezen*, hoofdtijden 440

literair 13
loco- 75-76
 logisch onderwerp 1050
 logisch voorwerp 1051
 logische aaneenschakeling 1097
 lokaal *er* 392
 lokale bepaling *zie* bepaling van plaats
 – *loos* 362
 – *-loos* of *-eloos?* 362
 – *-loos* of *-vrij?* 366
 loos lijdend voorwerp 839
 loos onderwerp 823
 loos voorzetselvoorwerp 853
lopen, hoofdtijden 439
lopen, hulpwerkwoord 537-539
 – plaats in werkw. eindgroep 604-605
 – *lopen* ('worden') 808
 – *-lui* 57-58
 – *luidens* 626
 – *luiken*, hoofdtijden 437
 – *-lustig* (type *praatlustig*) 368

M

 – *'m*, persoonlijk voornaamwoord 167
 – als ond. 173
 – *'m*, (als) wederkerend voornaam-
 woord 179
 – *maal* na telwoord 871
 – ev. of mv.? 296-297
 – schrijfwijze 871
 – *maand* na telwoord, ev. of mv.? 297-298
 – *maar*, nevenschikkend voegwoord
 – in eigenlijke nevensch. 1117-1121
 – in oneigenlijke nevensch. 1157-1158
 – *maar*, oordeelspartikel 892
 – *maar* of *alleen (maar)?* 892
 – maataanduiders na telwoord, ev. of
 mv.? 296-298
 – majesteitsmeervoud 163-164
 – *maken*, hulpwerkwoord 592-593
 – *malen*, hoofdtijden 434
 – *man* na telwoord 297
 – *-man* 104
 – mv. 57-58
 – mannelijk (substantief) 39
 – mann. of vrouw. subst.? 49-52
 – *-mannen* 57-58

- mans 57-58
- masculinum *zie* mannelijk
- massa *zie* aantal
- mastklimmen, hoofdtijden 438
- matig 362-363
- me, bezittelijk voornaamwoord 201
- me, persoonlijk voornaamwoord 163
- me, wederkerend voornaamwoord 179
- mede- *zie* mee-
- mededelende zin 1062
- mededeling 1061
 - afhankelijke – 645
- medeklinker
 - stemhebbende – 63
 - stemloze – 63
 - woorden op –, mv. 63-66
- medeklinkerverandering
 - adj. 323-325
 - afl. subst. 72-73
 - mv. 63-65
 - werkw. 424-425
- mee 635
- mee- (mede-), samengesteld werkwoord 498-499
- mee- (mede-, met-), substantief 109
- mee 384
- meer + adjectief 334-335
- meer, samenstelling met –, genus 41
- meervoudsuitgang 55-56
- meervoudsvorming 55-56
 - geheel onregelmatig 60
- meest + adjectief 334-335
- meewerkend voorwerp 844
 - herhaald – 847
 - pers. voornw. als – 172
- als ond. v. passieve zin 1052
- meewerkendvoorwerpszin 846
- mekaar(s) 192
- melken, hoofdtijden 438
- men 263-265
- men, woorden op –, mv. 59
- menen, hulpwerkwoord 580-581
- menig(e) 279-280
- menigeen 280
- menigerhande 281-282
- menigerlei 281-282
- mensen 57-58
- ment, woorden op –, genus 44
- merknaam 36
- met, voegwoord 656
- met, voorzetsel 626
 - ‘hebbend’ 726
 - vast voorz. 850
- met + bezittelijk voornaamwoord + telwoord/allen 208, 295-296
- met ... mee 634
- met + substantief(groep) + voornaamwoordelijk bijwoord (bijv. (koffie) met melk erin) 385-386
- meten, hoofdtijden 440
- metonymisch gebruikt adjectief 313
- mezelf 179
- middel *zie* bepaling
- middenstuk 919
- mij, persoonlijk voornaamwoord 163
- mij, wederkerend voornaamwoord 179
- mijden, hoofdtijden 435
- mijn 201
 - (de/het) mijne 210, 212
- mijnen(t) 212-213
- mijner
 - bez. voornw. 212
 - pers. voornw. 176-177
- mijns
 - bez. voornw. 212
 - pers. voornw. 176-177
- mijzelf 179
- min 291
- mina 59
- minder + adjectief (+ als/dan) 337
- mis-, samengesteld werkwoord 72
- mis-, substantief 72, 74
- mits 658-659, 660
- m'n 201
- mocht(en) in bijzin van veronderstelling 547-548
- mocht willen 549
- modaal adjectief 310
- modale bepaling *zie* bepaling van modaliteit
- modale functie (van werkwoordstijden) 457
- modaliteit 796
 - (*zie ook* bepaling, bijwoord, bijzin, hulpwerkwoord, voegwoord)
- modus *zie* wijs
 - conjunctivus *zie* conjunctief
 - imperativus *zie* imperatief

- indicativus *zie* indicatief
- infinitivus *zie* infinitief
- moest(en)* in bijzin van veronderstelling 545-546
- moeten*, hoofdtijden 441
- moeten*, hulpwerkwoord 528, 545-546, 551-557
- imperfectum, modaal (bijv. *we moesten maar eens opstappen*) 471-472
- *moeten* of *hoeven*? 551-557
- plaats in werkw. eindgroep 605-606, 607-608
- plusquamperfectum, modaal (bijv. *hij had niet moeten wachten*) 470
- zonder inf. 558-560
- moge* 449
- mogen*, hulpwerkwoord 528, 546-548, 557
- imperfectum, modaal (bijv. *ze mocht wel eens om haar gezondheid denken*) 471-472
- plaats in werkw. eindgroep 605-606, 607-608
- plusquamperfectum, modaal (bijv. *hij had niet mogen wachten*) 470
- zonder inf. 558-560
- mogen*, vervoeging 443
- mogen* + negatief element 556
- morfeem 24
 - gebonden – 24, 25
 - vrij – 24
- morfologie 24
- morfologische valentie (van een woord) 20

N

- n*, meervoudsuitgang bij telwoord 293
- n*, uitgang gesubstantiveerd/zelfstandig adjectief 316
- n*-, overgangsklank (bijv. in *werkte-n-ie*) 167-168
- na*, voegwoord 654
- na*, voorzetsel 626
- na-* 499-500
- naamwoordelijk deel (van het gezegde) 809
 - plaatsing t.o.v. werkw. 452, 527-528
- naamwoordelijk gezegde 806-814
- naar*, voegwoord 667
- naar*, voorzetsel 626
 - vast voorz. 851
- naar binnen* of *binnen*? 494
- naar boven* of *boven*? 495
- naar buiten* of *buiten*? 495
- naar ... toe* 634
- naardien* 655
- naargelang* 663
- naarmate* 663
- naartoe* 384
- naast* 626
- nabepaling 683
 - predikatieve – 722
- onderlinge volgorde in subst. gr. 710-714, 715-716, 721-723
- nabij* 626
- nachtvliegen*, hoofdtijden 436
- nadat* 654
 - werkwoordstijd na – 466
- nademaal* 655
- nadrukkelijke aaneenschakeling 1099
- ...name* of *...neming*? 97
- namens* 626
- natuurlijk geslacht 39 (*zie ook* genus)
- neer-* (*neder-*) 500-501
- negatie *zie* ontkenning
- negatief element 551-552
- negatie-verplaatsing 1004
- nemen*, hoofdtijden 440
- ...neming* of *...name*? 97
- neo-* 77
- nergens* of *niet ergens*? 897-901
- nergens* + voorzetsel(bijwoord) 383-384, 386-387
- netto-* 77
- net zo* + adjectief + *als* 336-337
- neutrale vraag 1063
- neutrum *zie* onzijdig
- neven-* 109
- nevenschikkend voegwoord 644, 1074-1075
- nevenschikking 1072
 - collectieve – 1088
 - distributieve – 1088
 - eigenlijke – 1093
 - oneigenlijke – 1093
- splitsing 1090-1091
- niemand* 266-267

– *niemand* of *niet iemand?* 897-901
niemand z'n 267
niemands 267
niemendal 272
-nier zie *-ier*
niet, bijwoord zie ontkenning
niet, onbepaald voornaamwoord 272
niet dat ... 827, 1121
niet een of *geen?* 897-901
niet ergens of *nergens?* 897-901
niet iemand of *niemand?* 897-901
niet iets of *niets?* 897-901
niet (...) *meer*, plaats in de zin 1003-1004
niet ooit of *nooit?* 897-901
niet-, adjectief 344-345
niet-, substantief 73
-niet zie *-iet*
niet-attributief 315
niet-betekenisdragende interjectie 671
niet-collectiverend onbepaald voornaam-
woord 256
niet-exclusieve disjunctie 1111-1112
niet-gereduceerde vorm zie *volle vorm*
niet-groepsvormend werkwoord 533
niet-klanknabootsende interjectie 670
niet-noodzakelijk emotionele interjec-
tie 672
niet-noodzakelijk plaatsonderwerp 816
niet-onderwerpsvorm (van persoonlijk
 voornaamwoord), gebruik 172-173
niet-reflexief werkwoord zie *niet-*
wederkerend werkwoord
niets 271-272
 – *niets* of *niet iets?* 897-901
niet-specifiek onbepaald 115
niettegenstaande 626
niettegenstaande dat 661
niet-telbaar substantief 36
niet-verplicht groepsvormend werk-
woord 532
niet-vervoegde werkwoordsvorm 424
niet-wederkerend werkwoord 417
niet-werkelijkheid, imperfectum of
plusquamperfectum 466-470
-nij zie *-ij*
nijgen, hoofdtijden 435
nijpen, hoofdtijden 435
niks 272
-nis (*-enis*, *-tenis*) 98
 woorden op –, genus 43

noch 1107-1110
noch–noch 1125-1128
noemen 157
nog, oordeelspartikel 892
nogal, plaats van – 749
nomen actionis 71, 94, 96-97
nomen agentis 86, 89
nominale constituent 782
non-, adjectief 346
non-, substantief 73
noodzakelijk emotionele interjectie 672
noodzakelijk plaatsonderwerp 816-817
noodzakelijk verkleinwoord zie *diminuti-*
vum tantum
noodzakelijk wederkerend zie *verplicht*
wederkerend
nooit of *niet ooit?* 897-901
nopens 626
nu, voegwoord 652, 654
numeraal zie *telwoord*
numerus zie *getal*

O

-o, woorden op –, mv. 59
objectief adjectief 311
-ode, woorden op –, genus 42
oer-, adjectief 347
oer-, substantief 77
of, nevenschikkend voegwoord
 – in eigenlijke nevensch. (disjunc-
 tie) 1111-1115
 exclusieve disjunctie 1111-1112
 niet-exclusieve – 1111-1112
 id., verklarend *of* 1112
 – in oneigenlijke nevensch. 1151-1156
of, onderschikkend voegwoord
 – grammatisch verbindend 645-649
 – in balansschikking 647-649
 – in echovraag 1065
 – in uitroepen 647
 – na vrag. element 231
 – na *wie/wat/welk(e) ... (ook (maar))* 270
 – v. toegeving 661
 – v. vergelijking (= *alsof*) 664
 werkwoordstijd na – 468-469
of–of 1129-1131
ofschoon 660-661
 – met hoofdzinsvolgorde 928

- oftewel* 1112
ofwel 1116
ofwel-ofwel 1129-1131
of-zin, onafhankelijke – 933
om, achterzetsel 631
om, voegwoord
 – grammatisch verbindend 645-646
 – v. doel 657-658
 – v. graadaanduidend gevolg 656-657
om, voorzetsel 626
 – vast voorz. 851
om ... heen 634
om het + adjectief + *st(e)* 341
om het even wie|wat|welk(e) 269-270
om + lidwoord, in tijdsbepaling 133
om (...) *te* of *te* + infinitief? 627-628, 716-717, 736, 754, 789-790
om ter + overtreffende trap 341
om- 501-502
omdat 655
 – *omdat* of *doordat?* 655
omhoog- 510
omlaag- 510
 omschreven onechte overtreffende trap 342
 omschreven overtreffende trap 334-335
 omschreven trappen van vergelijking 334
 omschreven vergrotende trap 334-335
 omsluitende bepaling 683
 omstandigheid *zie* bepaling, bijzin, voegwoord
omstreeks 626
omtrent 626
omver- 512
on-, adjectief 344, 353-354
on-, substantief 73
-on, woorden op –, mv. 66
 onafhankelijke *dat-zin* 932-933
 onafhankelijke *of-zin* 933
 onbepaald 113-120, 255-256
 niet-specifiek – 115
 specifiek – 115
 onbepaald bijwoord 378
 onbepaald lidwoord 112
 onbepaald telwoord 288
 onbepaald voornaamwoord 255-256
 collectiverend – 256
 niet-collectiverend – 256
 onbepaald voornaamwoordelijk bijwoord 383-384
 onbepaalde constituent 113-120
 niet-specifiek – 115
 specifiek – 115
 – met een voornw. 159-161
 onbepaalde referent 115-120
 onbepaalde wijs *zie* infinitief
ondanks 626
ondanks dat 661
onder 626
 – vast voorz. 851
onder ... door 634
onder ... langs 634
onder ... uit 634
onder-, samengesteld werkwoord 502
onder-, substantief 109
onderaan 630
onderin 630
onderop 630
 onderschikkend voegwoord 645
onderuit- 512
 ondervindend voorwerp 856
 herhaald – 857
 onderwerp 815
 afwezigheid van een – 815
 eigenlijk – 824
 geïmpliceerd –
 – beknopte bijzin 787-789
 – verbaal complement 533-534
 grammaticaal – 1050
 herhaald – 829
 logisch – 1050
 loos – 823
 voorlopig – 824
 – als *door*-constituent 727
 – als *van*-constituent 727
 onderwerpsvorm (van persoonlijk voornaamwoord), gebruik 171-172
 onderwerpszin 825
 ondoordringbaar 531
 onecht passief 1057
 onechte overtreffende trap 341
 omschreven – 342
 onechte vergrotende trap 337
 oneigenlijk-modaal (hulp)werkwoord 544
 – plaats in werkw. eindgroep 605-606
 – zonder inf. 558-560
 oneigenlijke nevenschikking 1093
 ongeleed woord 24

- ongelijkvormige reeksvormer 1075
ongemarkeerd 913
ongeoorloofde inversie 1075
ongespannen klinker 62
ongesplitst voornaamwoordelijk
 bijwoord 390-391
ongeveer, plaats van – 761-762
onovergankelijk werkwoord 414
onpersoonlijk passief 1057
onpersoonlijk werkwoord 419
onregelmatig werkwoord 422
 geheel – 433
 half – 433
onregelmatig zwak werkwoord 422
onregelmatige meervoudsvorming 60
ons, bezittelijk voornaamwoord 201
ons, persoonlijk voornaamwoord 163
 – genitief 176-177
ons, wederkerend voornaamwoord 179
onscheidbaar samengesteld werk-
 woord 488-489
onszelf 179
ont-, substantief met –, genus 44
ont-, werkwoord 484-485
 – vorming volt. deelw. 427
ontginnen, hoofdtijden 438
ontkennende aaneenschakeling 1107
ontkenning 894
 (*zie ook* bijwoord)
 dubbele – 895
 gedeeltelijke – 894
 partiële – 894
 verplichte – 896-897
 – bij *genoeg*, *voldoende*, *zat* 280-281
 – zinsontkenning 894
ontluiken, hoofdtijden 437
ontmoeten, hoofdtijden 441
ontzeggen, hoofdtijden 434
onveranderlijk bijwoord 375
onverbogen vorm (van adjectief) 322
onverminderd 627
onverschillig wie/wat/wel(e) 269-270
onvervulbare wens 471
onvolledige zin 794
onvoltooid deelwoord *zie* tegenwoordig
 deelwoord
onvoltooid tegenwoordig toekomstige
 tijd *zie* futurum
onvoltooid tegenwoordige tijd *zie* presens
- onvoltooid verleden tijd *zie* imperfectum
onvoltooid verleden toekomstige tijd 429
onze 201
 (*de/het*) *onze* 210
onzen(t) 212-213
onzer
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
onzes 212
onzijdig (substantief) 39
ook, veralgemenend bijwoord (bijv. *wan-
 neer ... ook, hoe ... ook*) 765
 (*zie ook: wie ... ook, wat ... ook*)
 –*oor*, persoonsnaam op –, mv. 61
oordeelspartikel 891, 1006-1008
oordeelswoord (adjectief) 310
oorzaak *zie* causaliteit
oorzakelijk voorwerp 858
 herhaald – 860
 voorlopig – 859
oorzakelijkvoorwerpszin 859
op, achterzetsel 631
op, voorzetsel 627, 863-864
 – vast voorz. 851
op ... aan 634
op ... af 634
op + bezittelijk voornaamwoord + adjec-
 tief + *st* 207-208, 340-341
op + bezittelijk voornaamwoord + *x* 207-
 208, 357
op + infinitief 596
op ... na 634
op ... toe 634
op- 503
opdat 657
opeen- 512-513
open- 513
open lettergreep 62
open woordklasse 27
opper-, adjectief 369
opper-, substantief 75-76
opzeggen, hoofdtijden 434
opzij- 509
op z'n + persoonsnaam + *s* 357
–*or*, woorden op –, mv. 67
–*ora* 59
ordinale *zie* rangtelwoord
o.t.t. *zie* presens
o.t.t.t. *zie* futurum

oud- 76
over, achterzetsel 631
over, voorzetsel 627
 – vast voorz. 851
over ... heen 634
over-, adjectief 348
over-, samengesteld werkwoord 503-505
over-, substantief 109
overal + voorzetsel (bijwoord) 383-384, 386
overeenkomstig 627
 overgangsklank *zie* tussenklank
 overgankelijk werkwoord 414
overlijden, hoofdtijden 435
 overloopconstructie 934
overmits 655
 overtreffende trap 333
 omschreven – 334-335
 onechte – 341
 o.v.t. *zie* imperfectum
 o.v.t.t. *zie* onvoltooid verleden toekomende tijd

P

paar (zie ook: (*een*) *paar*) 277
palingtrekken, hoofdtijden 438
 parallelconstructie 140
 participium *zie* deelwoord
 participium perfecti *zie* voltooid deelwoord
 participium praesentis *zie* tegenwoordig deelwoord
 partiële negatie 894
 partikel 374
 partitief *er* 274, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 393-395
 partitieve genitief 332
pas, oordeelartikel 892
 passief 525, 1050 (*zie ook* passieve zin)
 echt – 1051
 onecht – 1057
 onpersoonlijk – 1057
 passief deelwoord 525
 passieve zin 1050
 bep. v. belang als ond. v. – 1052
 meewerkend voorwerp als ond. v. – 1052

per 140, 627
per + substantief zonder lidwoord 140
percent na telwoord, ev. of mv.? 297
 perfectief aspect 456
 perfectum 428
 persoon 162, 423
 eerste – 163
 derde – 163
 spreken in de – 423
 tweede – 163
 persoonlijk voornaamwoord 162
 – als bep. v. belang 213
 – als meewerkend voorwerp 172
 – gereduceerde vorm, gebruik 173-174, 175-176
 – na *als* of *dan* 171-172, 173, 174
 – niet-onderwerpsvorm, gebruik 172-173
 – onderwerpsvorm, gebruik 171-172
 – pers. voornw. of aanw. voornw.? 219-220
 – spelling 176
 – volle vorm, gebruik 173-175
 persoonlijk voornaamwoord + telwoord 295, 296
 persoonlijk voornaamwoordelijk bijwoord 383
 persoonlijk werkwoord 419
 persoonsnaam 33, 34
 – genus 43, 50
 persoonsvorm (pv) 409
 – pv vóór of na deelwoord? 599-600
piep(-) 368
-pje zie *-je*
-pjes zie *-jes*
 plaats *zie* bepaling, bijwoord
 plaatsbepaling (*zie ook* bepaling van plaats)
 – plaatsbepaling-waar? 862
 – relationeel 864
 – situerend 863
 plaatsgebonden hulpwerkwoord 603
 plaatsonderwerp *er* 264, 267, 268-269, 271, 274, 395-396, 816, 828
 niet-noodzakelijk – 816
 noodzakelijk – 816-817
 – buiten de eerste zinsplaats 819-823
plegen, hoofdtijden 441
plegen, hulpwerkwoord 585-586
 pleonasme 314

pluizen, hoofdtijden 437
 plurale tantum 36-37
 pluralis majestatis *zie* majesteitsmeervoud
 pluralis modestiae *zie* bescheidenheidsmeervoud
 plusquamperfectum 428
 imperatief van het – 450-451
pogen, hulpwerkwoord 581
 pool 917
 eerste – 917
 tweede – 917
 positief *zie* stellende trap
 possessief lidwoord 213-214
 possessief pronomén *zie* bezittelijk voornaamwoord
 possessieve samenstelling
 – alg. 108
 – genus 41
 postpositie *zie* achterzetsel
 praesens historicum *zie* historisch presens
praktisch, bijwoord, plaats van – 761-762
pre- 77
precies, oordeelspartikel 891
 preciserend bijwoord 751-752
 predikaat 781
 (*zie ook* gezegde)
 predikaatsnomen *zie* naamwoordelijk deel van het gezegde
 predikatief 317
 predikatief complement *zie* bepaling van gesteldheid tijdens de handeling
 predikatieve nabepaling 722
 predikatieve toevoeging *zie* bepaling van gesteldheid tijdens de handeling
 prefix *zie* voorvoegsel
 prepositie *zie* voorzetsel
 presens 429-430
prijsschieten, hoofdtijden 436
prijzen, hoofdtijden 435
pro-, adjectief 348
pro-, substantief 74-75
proberen, hulpwerkwoord 581
procent na telwoord, ev. of mv.? 297
 produktief 27
 produktiviteit 27
 progressieve betrekkelijke bijzin *zie* continue betrekkelijke bijzin
 pronomen *zie* voornaamwoord
 pronomen personale *zie* persoonlijk voornaamwoord

pseudo- 77
 pseudo-deelwoord (bijv. *gebekt*, *gerokt*) 363-364
 pseudo-gekloofde zin 1037
 pv *zie* persoonsvorm

Q

qua 140, 627
qua + substantief zonder lidwoord 140
quasi 77

R

r, bezittelijk voornaamwoord 205
r, persoonlijk voornaamwoord 167
 – mv. 171
raden, hoofdtijden 439
raken, hulpwerkwoord 529, 591-592
raken ('worden') 808
 rangschikkende aaneenschakeling 1099-1100
 rangtelwoord 288
 rangtelwoord + hoofdtelwoord in substantiefgroep (bijv. *de eerste drie* of *de drie eerste?*) 699
rechter(-) 107-108, 323
 reciprook pronomen *zie* wederkerig voornaamwoord
 reden *zie* causaliteit
 reeksvormer 1075-1079
 gelijkvormige – 1075
 ongelijkvormige – 1075
 referent 115
 bepaalde – 115-120
 onbepaalde – 115-120
 referentie, unieke – 142
 refereren *zie* verwijzen
 reflexief pronomen *zie* wederkerend voornaamwoord
 reflexief werkwoord *zie* wederkerend werkwoord
 regelmatig werkwoord 422
 regel(s), in strijd met de gegeven – 14
 regionaal 13, 14
 relatief adjectief 310-311
 relatief pronomen *zie* betrekkelijk voornaamwoord

relatieve bijzin *zie* betrekkelijke bijzin
 relationeel (plaats- en tijdsaanduidin-
 gen) 864, 867
 relativum 719
 repletief *er*: *zie* plaatsonderwerp *er*
 representatief-categoriaal 115-120
respectief of *respectievelijk*? 318
 restant 1170
 restrictie *zie* beperking
 restrictieve bijzin *zie* beperkende bijzin
 resultatieve werkwoordsbepaling *zie* be-
 paling van gesteldheid tengevolge van
 de handeling
 retorische vraag 1062
reuze(-) 365
 richting *zie* bepaling, bijwoord
 richtingsbepaling 862
 – richtingsbepaling-vanwaar? 866
 – richtingsbepaling-waarheen? 865
rieken, hoofdtijden 436
rijden, hoofdtijden 435
rijgen, hoofdtijden 435
-rijk (type *roemrijk*) 365
rijten, hoofdtijden 435
rijzen, hoofdtijden 435
ringrijden, hoofdtijden 435
roepen, hoofdtijden 439
 rompzin 783
rond, achterzetsel 631-632
rond, voorzetsel 627
rond- 505
rondom 627
ruiken, hoofdtijden 437
ruiken, hulpwerkwoord 562-563

S

's 53
 -s, achtervoegsel adjectief 357-360, 370-
 371
 -s, adjectief op –, verbogen vorm 323-325
 -s, genitiefuitgang
 – adj. 331
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
 – subst. 53-54
 – wederkerig voornw. 192
 -s, meervoudsuitgang 55, 60-62, 90

– -s/-en 55
 – -s en -en 66-69
 – -s of -en 55
 -s, substantief op –, mv. 64-65
 -s-, tussenklink
 – adj. 350, 363, 364, 366, 380
 – subst. 101-103, 109
samen- 505
 samengesteld bijwoord 400
 samengesteld werkwoord 488
 onscheidbaar – 488-489
 scheidbaar – 488-489
 – samengest. werkw. of niet? 490-491,
 494, 509, 513, 514
 samengestelde aardrijkskundige naam
 (adjectief), schrijfwijze (bijv.
Oostvlaams vs. *Zeeuws-Vlaams*) 359
 samengestelde tijd 429
 samengestelde zin 783
 samenstellende afleiding 25-26
 samenstelling 25
 copulatieve –, alg. 104, 368-369
 – mv. 55-56
 possessieve –, alg. 108
 – genus 41
 verkorting in – 105
 – door inkorting 367
 – eigennaam + soortnaam 104
 – genus 41
 – mv. 55-56
 samentrekking 1170
 achterwaartse – 1172
 voorwaartse – 1171
 – op woordgroepsniveau 1171
 – op woordniveau 1171
 – op zinsniveau 1171
 – tussen woord- en woordgroeps-
 niveau 1171
-schap
 woorden op –, genus 45
 – abstractum 98
 – verzamelnaam 94
 – zaaknaam 93
schaterlachen, hoofdtijden 434
 scheidbaar samengesteld werkwoord 488-
 489
scheiden, hoofdtijden 434
schelden, hoofdtijden 438
schenden, hoofdtijden 438

- schenken*, hoofdtijden 438
scheppen, hoofdtijden 440
scheren, hoofdtijden 437
schieten, hoofdtijden 436
schijfschieten, hoofdtijden 436
schijnen, hoofdtijden 435
schijnen, hulpwerkwoord 527, 542-543, 591
 – plaats in werkw. eindgroep 607
schijnen, koppelwerkwoord 807
schijnen, hoofdtijden 435
schoon 660
schrijden, hoofdtijden 435
 schrijftaal 13, 14
schrijven, hoofdtijden 435
schrikken, hoofdtijden 438
schuilen, hoofdtijden 437
schuitjevaren, hoofdtijden 439
schuiven, hoofdtijden 437
 -se
 woorden op –, genus 43
 – streekaanduiding 79
 – vrouwelijke persoonsnaam 91
sedert, voegwoord 652
sedert, voorzetsel 627
 -sel 93
 woorden op –, genus 44
 semantisch *zie* betekenis
 semi-directe rede 785
 – werkwoordstijden 479
 semi-passief 529, 1059
sinds, voegwoord 652
sinds, voorzetsel 627
 singulare tantum 36-38
 -sis, woorden op –, genus 43
 situatie 114, 911
 situationeel aaneenschakelend 1148
 situerend (plaats- en tijdsaan-
 duidingen) 863, 867
 situerende functie (van plaats- en tijds-
 aanduidingen) *zie* kaderscheppende
 functie
 sjwa 62
 woorden op –, mv. 67-68, 90
 -ske *zie* -ke
skilopen, hoofdtijden 439
slaan, hoofdtijden 441
slaan, hulpwerkwoord 591-592
slapen, hoofdtijden 439
slechts 892
slijpen, hoofdtijden 435
slijten, hoofdtijden 435
slinken, hoofdtijden 438
 slotmedeklinker, verandering van –
 – bij adj. 323-325
 – bij mv. 63-65
sluipen, hoofdtijden 437
sluiten, hoofdtijden 437
smelten, hoofdtijden 438
smijten, hoofdtijden 435
smoor(-) 368
snijden, hoofdtijden 435
snik(-) 368
snuiten, hoofdtijden 437
snuiven, hoofdtijden 437
sommig(e)(n) 277-278
 -soof, woorden op –, mv. 64
soort *zie* *aantal*
 -soort, samenstelling met –, genus 41
soortgelijk(e) 225-226
 soortnaam 33-34
spannen, hoofdtijden 434
 specifiek onbepaald 115
spelevaren, hoofdtijden 439
spijten, hoofdtijden 435
 speelplaats (van bijwoordelijke
 bepaling) 993
spinnen, hoofdtijden 438
splijten, hoofdtijden 435
 splitsing van nevenschikking 1090-1091
 splitsing van voornaamwoordelijk
 bijwoord 390-391
spouwen, hoofdtijden 434
 spreekmoment 454
 spreektaal 13, 14
 spreken (begrip) 162
 spreken in de derde persoon 423
spreken, hoofdtijden 440
springen, hoofdtijden 438
spruiten, hoofdtijden 437
spugen, hoofdtijden 440
spuiten, hoofdtijden 437
 -st, adjectief overtreffende trap 333
 -st, substantief 98
 woorden op –, genus 43
staan, hoofdtijden 441
staan, hulpwerkwoord 528, 537-539, 587-
 588, 596

- plaats in werkw. eindgroep 604-605
- staan* ('zijn') 808
- staande* 627
- stam 424
 - gesubstantiveerde – 71-73
- Standaard-Nederlands 12
- standaardtaal 12
- stapel*(-) 365
- ste* 299
- steenhouwen*, hoofdtijden 439
- steken*, hoofdtijden 440
- stelen*, hoofdtijden 440
- stellende trap 332
- stemhebbende medeklinker 63
 - stemloos worden van – 323, 424
- stemloze medeklinker 63
- ster* 91
- sterk werkwoord *zie* onregelmatig werkwoord
- sterven*, hoofdtijden 440
- steunadverbium 378
- steunpronomen 220
- stijgen*, hoofdtijden 435
- stijlgebonden 13
- stijven*, hoofdtijden 436
- stinken*, hoofdtijden 438
- ...stje*, verkleinwoord op –, uitspraak 81
- stofadjectief 309
 - subst. als – 360
- stofnaam 33, 34, 36
 - gebruikt als voorwerpsnaam 35
 - genus 46, 52
- stofzuigen*, hoofdtijden 437
- stok*- 365
- stolen*, hoofdtijden 439
- streekgebonden 13
- strijd, in – met de gegeven regel(s) 14
- strijden*, hoofdtijden 436
- strijken*, hoofdtijden 436
- stromen* ('worden') 808
- stuiptrekken*, hoofdtijden 438
- stuiven*, hoofdtijden 437
- stuntvliegen*, hoofdtijden 436
- sub*- 75-76
- subject *zie* onderwerp
- subjectief adjectief 311
- substantief 32
 - abstract – 33, 34, 35-36
 - concreet – 33, 34
 - mannelijk – 39
 - niet-telbaar – 36
 - onzijdig – 39
 - telbaar – 36
 - vrouwelijk – 39
 - als stofadj. 360
 - datief 40-41
 - genitief 40-41
 - substantief + achtergeplaatst adjectief (bijv. *gouverneur-generaal*), mv. 56
 - substantief + bezittelijk voornaamwoord + substantief (type *Jan z'n fiets*) 208-209
 - substantief + eigennaam, gebruik lidwoord 142-143
 - substantief + (-)lang 364, 752, 870
 - substantief + letter en/of nummer, gebruik lidwoord 143
 - substantief + *van* + substantief (type *een reus van een vent*) 714-715
 - substantiefgroep 692-693
 - substantivering 23, 70
 - substantiverings-*e* 78-79
 - substantiverings-*s* 332
 - suffix *zie* achtervoegsel
 - super*-, adjectief 347
 - super*-, substantief 74, 75-76
 - superlatief *zie* overtreffende trap
 - suur*, woorden op –, genus 43
 - syllabe *zie* lettergreep
 - synoniem 20
 - syntactische valentie (van een woord) 20
 - syntaxis 20

T

- ...talig* *zie* -*ig*
- tang(constructie) 917
- 'tante Betje' 1075
- te* 627-628
 - bij inf., alg. 805, 957-958
 - plaats bij inf. van samengest. werkw. 488-489
- te* + infinitief 627-628
 - als verbaal complement 535-537
 - als voorbep. in subst. gr. 704
 - *te* of *om* (...) *te* + inf.? 627-628, 716-717, 736, 754, 789-790

- te* + substantief zonder lidwoord 140
-te 98-99
 woorden op –, genus 42
tegen 628
 – vast voorz. 852
tegen ... aan 634
tegen ... in 634
tegen ... op 634
tegen-, samengesteld werkwoord 505
tegen-, substantief 109
tegenover 628
 tegenstellend (verband), alternerend –
 1111
 tegenstellend voegwoordelijk bij-
 woord 401
 tegenstelling
 distantiërende – 1118-1119
 vervangende – 1117
 zuivere – 1117
 tegenwoordig deelwoord 427
 – als naamwoordelijk deel 810
 telbaar substantief 36
telkens 653
 telwoord 288
 bepaald – 288
 onbepaald – 288
 – bij namen van pausen, keizers,
 enz. 698-699
 – na pers. voornw. 295, 296
 – na voorz. 294-295
 – verkleinwoordvorm 296
 telwoord + (*e*)*n* 294-296
 telwoord + frequentie-aanduiders, ev. of
 mv.? 296-298
 telwoord + maataanduiders, ev. of
 mv.? 296-298
 telwoord + tijdaanduiders, ev. of
 mv.? 296-298
 telwoord t.o.v. adjectief in substan-
 tiefgroep 701
 telwoordgroep 740
 temporeel 453
 extern-temporeel 453-454
 intern-temporeel 456
 temporele bepaling *zie* bepaling van tijd
 temporele bijzin *zie* bijzin van tijd
 temporele functie (van werkwoords-
 tijden) 453-456
 tempus *zie* werkwoordstijd
- ten* 112, 628
ten + adjectief + *ste* 342
teneinde 657
-tenis *zie -nis*
tenware 658-659
tenzij 658-659
ter 112, 628
terecht- 506
terug 633
terug- 506
terwijl 650-651
-theek 93-94
 woorden op –, genus 43
 thema 913
thuis- 506
tie (= *hij*) 167
-tiek 93
 tijd *zie* bepaling, bijwoord, bijzin, voeg-
 woord
 tijd *zie* werkwoordstijd
 tijdaanduiders na telwoord, ev. of
 mv.? 296-298
tijdens 628
 tijdsbepalende genitief 129-130
 tijdsbepaling (*zie ook* bepaling van tijd)
 – relationeel 867
 – situerend 867
 – tijdsbepaling-hoelang? 869
 – tijdsbepaling-wanneer? 867
tijden, hoofdtijden 440
-tis, woorden op –, genus 43
-tje *zie -je*
-tjes *zie -jes*
toch, oordeelspartikel 892
toe 635
toe- 506-507
-toe 384
 toegevend zinnen *zie* bijzin van toegeving
 toegeving *zie* bepaling, bijzin, voegwoord
toen 650, 652, 654
 – *toen* of *dat* na substantief (bijv. *de tijd*
 dat/toen)? 718
 – werkwoordstijd na *toen* 462, 466
 toestandswoord 309
 toevallig wederkerend werkwoord 178,
 417-419
 toevallig wederkerende verbinding 188
 toevoegsel 25
tot, voegwoord 649-650

tot, voorzetsel 628
 – vast voorz. 852
tot aan 628
tot ... (aan) ... toe 634-635
tot en met 628
tot(dat) 650
 werkwoordstijd na – 464-465
touwoeklimmen, hoofdtijden 438
touwotrekken, hoofdtijden 438
trachten, hulpwerkwoord 581
 transitief werkwoord *zie* overgankelijk
 werkwoord
 trappen van vergelijking 332-333
 omschreven – 334
treden, hoofdtijden 440
treffen, hoofdtijden 438
trekken, hoofdtijden 438
-trice 91-92
trots 628
tussen 628-629
tussen ... door 635
tussen ... in 635
 tussenklank
 – bij adj. afl. 350, 356, 363, 364, 366
 – bij samengest. subst. 101-103
 – in *werkte-n-ie* e.d. 167-168
 tussenwerpsel *zie* interjectie
 tutoyeren 165
-tuur (-atuur) 94
 woorden op –, genus 43
 tweede pool 917
tweeërhande 281-282
tweeërlei 281-282
 tweeklank, woorden op –, mv. 62-63
 twijfelachtig 15
 twijfelvraag *zie* ja/nee-vraag

U

u, persoonlijk voornaamwoord 164
 – spelling 165
u, wederkerend voornaamwoord 179
 – *u* of *zich?* 180-181
-ude, woorden op –, genus 42
uit, achterzetsel 631-632
uit, voorzetsel 629
 – vast voorz. 852
uit + infinitief 594-595

uit- 507
 uitbreidend voegwoord van vergelijking 665
 uitbreidende bepaling 763-764
 uitbreidende betrekkelijke bijzin 719-721
 uitdrukking, vaste – 14
uiteen- 512-513
 uitgang 25
 uitgesloten 15
uitgezonderd 662
 uitloop 920
uitpluizen, hoofdtijden 437
 uitroepend bijwoord 285
 uitroepend hulpwerkwoord 564
 uitroepend voornaamwoord 284
 uitroepende zin 933, 1067
 – type *Lummel die/dat je bent!* 1068
 – type *Vuil dat het er was!* 1067-1068
uitscheiden, hoofdtijden 436
ultra-, adjectief 347
ultra-, substantief 74
-um, woorden op –
 – genus 44
 – mv. 59
 unieke referentie 142
-us, woorden op –, mv. 59
uur na telwoord, ev. of mv.? 297-298
u-vorm 165-166
 – spelling 165
uw 203
(de|het) uwe 210, 212
uwen(t) 212-213
uwer
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
uws
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
u(zelf) 179
 – *u(zelf)* of *zich(zelf)?* 180-181

V

vaktaal 13
 valentie van een woord 22
 morfologische – 20
 syntactische – 20
vallen, hoofdtijden 439

- vallen*, hulpwerkwoord 588
vallen ('zijn') 808
van 629
 – in *een schat van een kind* e.d. 135-136
 – vast voorz. 852
van + aanwijzend voornaamwoord 228-229
van ... af 635
 – *vanaf* of *van ... af?* 619
van allerhande 281-282
van allerlei 281-282
van je, in vaste uitdrukkingen 204
van onder ... uit 634
van ... tot, gebruik lidwoord 140
van ... uit 635
 – *vanuit* of *van ... uit?* 619
van zodra 651
vanaf 629
 – *vanaf* of *van ... af?* 619
 -*vanaf* 384
van-bepaling 713
van-constituent, onderwerp en voorwerp
 als – 727
vandaan 635
 -*vandaan* 384
vandaar 389
 – causaal 878
vangen, hoofdtijden 439
vanwaar 389
 – causaal 878
vanuit 629
 – *vanuit* of *van ... uit?* 619
vanwege 629
varen, hoofdtijden 439
 vast voorzetsel 849
 vaste uitdrukking 14
vechten, hoofdtijden 438
veel 291
vele (predikatief) 294
velerhande 281-282
velerlei 281-282
ver-, substantief met –, genus 44
ver-, werkwoord 485-487
 – vorming volt. deelw. 427
ver- ... d/t (bijv. *verkikkerd*) 364
 veralgemenend bijwoord 765
 verandering van klinker *zie* klinkerverandering
 verandering van medeklinker *zie* medeklinkerverandering
- verandering van tweeklank, mv. 65
 verbaal complement 516
verbannen, hoofdtijden 434
verbergen, hoofdtijden 438
verbieden, hoofdtijden 436
verbieden, als hulpwerkwoord 588-589
 verbindingsklank *zie* tussenklank
 verbogen bijwoord 751
 verbogen vorm (adjectief) 322
 verbuiging 25
 verbum *zie* werkwoord
 verdelende aaneenschakeling 1098
verder- 507
verdrieten, hoofdtijden 436
verdwijnen, hoofdtijden 436
vergelijken, hoofdtijden 436
 vergelijking (bij overtreffende trap)
 externe – 338
 interne – 338
 vergelijking *zie* bepaling, bijzin, voegwoord
vergeven, hoofdtijden 440
vergeten, hoofdtijden 440
vergeten, hulpwerkwoord 580-581
vergeten, met *hebben* of *zijn?* 522
 vergrotende trap 332-333
 omschreven – 334-335
 onechte of absolute – 337
 verhouding *zie* bepaling, bijzin, voegwoord
verklaren, als hulpwerkwoord 588-589
 verklarend *of* 1112
 verkleinwoord 79
 noodzakelijk – *zie* diminutivum tantum
 – gebruik 84-85
 – genus 44
 – mv. 61
 – vorming 79-84
 verkleinwoordvorm
 – adj. of bijw. 318, 379
 – telw. 296
 verkorting in samenstelling 105
verlangen, hulpwerkwoord 582-584
verlaten, hoofdtijden 439
 verleden deelwoord *zie* voltooid deelwoord
verliezen, hoofdtijden 441
verliezen, met *hebben* of *zijn?* 522

- verlijden*, hoofdtijden 436
vermits 655
vermogen, hulpwerkwoord 582-584
 veronderstelling *zie* bepaling, bijzin,
 voegwoord
 verplaatst betrekkelijk voornaam-
 woord 241
 verplicht groepsvormend werkwoord 532
 verplicht wederkerend werkwoord 178,
 417-419
 verplicht wederkerende verbinding 186
 verplichte ontkenning (negatie) 896-897
verraden, hoofdtijden 439
verscheidene 278-279
verschillende 278-279
verschrikken, hoofdtijden 438
verschuilen, hoofdtijden 437
 versierend adjectief *zie* epitheton ornans
verslinden, hoofdtijden 438
verstaan, hoofdtijden 441
 versterkend bijwoord 748
vertrekken, hoofdtijden 438
 vervangend *dat* 221
 vervangend *die* 221
 vervangende infinitief 523
 vervangende tegenstelling 1117
 vervoegde werkwoordsvorm 424
 vervoegen 409
 vervoeging 25
 vervulbare wens 470
 verwantschapsnaam, gebruik lid-
 woord 144
 verwensing 673
verwerven, hoofdtijden 440
 verwijswoord 969
 verwijzen 157, 230
 verwijzing
 binnentekstelijke – 157-158
 buitentekstelijke – 157-158
 verzamelnaam 33, 34, 36
verzinnen, hoofdtijden 438
verzoeken, *de heren werd of werden*
 verzocht? 1052
verzuimen, hulpwerkwoord 582-584
verzwelgen, hoofdtijden 438
via 629
vice- 75-76
-vijandig 365-366
vinden, hoofdtijden 438
vinden, hulpwerkwoord 568-570, 594
vinden + adjectief 841
vinden + lijdendvoorwerpszin 841
vlechten, hoofdtijden 438
vlieden, hoofdtijden 436
vliegen, hoofdtijden 436
vlieten, hoofdtijden 436
 vloek 673
 vocaal *zie* klinker
 voegwoord, algemeen 642-643
 nevenschikkend – 644, 1074-1075
 onderschikkend – 645
 – grammatisch-verbinding 645
 – met veronderstellende en toegevende
 functie 661-662
 – van beperking 662
 – van causaliteit 655
 – van doel 657
 – van gesteldheid 666
 – van gevolg 656
 – van graadaanduidend gevolg 656
 – van hoedanigheid 666
 – van modaliteit 667
 – van omstandigheid 662
 – van tijd 649-654
 – van toegeving 660-662
 – van vergelijking 664-667
 beperkend – 665
 uitbreidend – 665
 – van verhouding 663
 – van veronderstelling en voorwaar-
 de 658
 voegwoordbepaling 715, 755
 voegwoordelijk bijwoord 377, 401
 aaneenschakelend – 401
 gevolgaanduidend – 401
 tegenstellend – 401
 voegwoordelijke uitdrukking 643
 voegwoordgroep 772
voelen, hulpwerkwoord 562-563
vogelschieten, hoofdtijden 436
vol- 513
-vol 365
voldoende 280-281, 749
volgen, met *hebben* of *zijn?* 522
volgens 629
 volgorde (*zie ook* werkwoordelijke eind-
 groep)
 – adj. in subst. gr. 702-704

- nabep. in subst. gr. 710-713, 715-716, 721-723
- voorbep. in subst. gr. 694
- voorzetselconstituenten na nomen actionis 728
- volle vorm (van voornaamwoord) 157
- voltooid deelwoord 427
 - als imperatief 453
- voltooid tegenwoordig toekomstige tijd *zie* futurum exactum
- voltooid tegenwoordige tijd *zie* perfectum
- voltooid verleden tijd *zie* plusquamperfectum
- voltooid verleden toekomstige tijd 429
- voltooid tijd 456
- voor*, voegwoord 649-650
- voor*, voorzetsel 629-630
 - vast voorz. 852
 - voorz. bij bep. van belang 882
- voor ... langs* 635
- voor ... om* 635
- voor-* 507-508
- vooraf-* 509
- vooraleer* 649-650
- voorbepaling 683
 - determinerende – 685
 - inf. met *te* als – in subst. gr. 704
- onderlinge volgorde in subst. gr. 694
- voorbij*, achterzetsel 631-632
- voorbij*, voorzetsel 630
- voorbij-* 511
- voor(dat)* 649-650
 - werkwoordstijd na – 464-465
- voorkeur regionaal verschillend 14
- voorkomen*, hulpwerkwoord 527, 542-543
 - plaats in werkw. eindgroep 607
- voorkomen*, koppelwerkwoord 807
- voorlopig lijdend voorwerp 839
- voorlopig onderwerp 824
- voorlopig oorzakelijk voorwerp 859
- voorlopig voorzetselvoorwerp 854
- voornaamwoord 156-159
 - bijvoegl. – 156
 - zelfst. – 156
- voornaamwoordelijk bijwoord 376, 382
 - aanwijzend – 383
 - betrekkelijk – 383
 - onbepaald – 383-384
 - persoonlijk – 383
 - vragend – 383
- absoluut gebruik 385
- gesplitst of ongesplitst? 390-391
- met *zonder* (*waarzonder*) 385
- schrijfwijze 384
- verwijzend naar personen 387
- voornw. bijw. of bez. voornw.? 206
- voornw. bijw. of bijw. van plaats? 388
- voornw. bijw. of voorz. + *alles|ergens|iets|niets*? 386-387
- welke voorz. komen niet in aanmerking? 384-385
- voornaamwoordelijke aanduiding 39
- voornaamwoordgroep 730
- voorop-* 509
- vooropplaatsing vanuit een afhankelijke zin 948-949, 952
- voorover-* 512
- voor-pv 917
- voort-* 508
- vooruit-* 511
- vooruitwijzend *deze* 220
- vooruitwijzend *dit* 220
- voorvoegsel 25
- voorwaarde *zie* bepaling, bijzin, voegwoord
- voorwaartse samentrekking 1171
 - (*voor*) *wat betreft* of (*voor*) *wat ... betreft*? 640
- voorwerp, algemeen (t.o.v. bepaling) 779-780
 - grammaticaal – 1051
 - logisch – 1051
- als *van*-constituent 727
- voorwerpsnaam 33, 34, 36
- gebruikt als stofnaam 35
- voorzetsel, algemeen 618-619
 - vast – 849
- voor- of achterz. bij richting-aanduiding? 632
- welke voorz. komen niet in aanmerking voor voornw. bijw.? 384-385
- voorzetsel + aanwijzend voornaamwoord 220
- voorzetsel + *alles* of voornaamwoordelijk bijwoord? 386
- voorzetsel + *elkaar* of bijwoord op *-een*? 196
- voorzetsel + *ergens* of voornaamwoordelijk bijwoord? 386-387

voorzetsel + *iets* of voornaamwoordelijk
 bijwoord? 386
 voorzetsel (+ lidwoord) + telwoord 134
 voorzetsel + *niets* of voornaamwoordelijk
 bijwoord? 386
 voorzetsel + telwoord 294-295
 voorzetsel + wederkerend voornaam-
 woord 184-185
 voorzetsel + wederkerig voornaam-
 woord 193-194, 196
 voorzetselbepaling 713
 voorzetselbijwoord 376, 399-400
 voorzetselconstituent 618, 687
 – doorbreking (bijv. *bijvoorbeeld in ... of in
 bijvoorbeeld ...?*) 1038-1039
 – onderlinge volgorde na nomen actio-
 nis 728
 voorzetselgroep 768
 voorzetseluitdrukking 621-622
 voorzetselvoorwerp 848
 herhaald – 855
 loos – 853
 voorlopig – 854
 voorzetselvoorwerpszin 854
 – zonder voorz. (bijv. *Ik ben bang dat ...*)
 854-855
 voorzichtigheidsmodaliteit 800
voor zover 663
...vormig 371
 vormleer 24
 vormovereenkomst tussen antecedent en
 voornaamwoord 158, 200-201, 240-241
 vormverandering (van een woord) 24-25
...voudig zie *-ig*
vouwen, hoofdtijden 434
 vraag 1061
 afhankelijke – 645
 neutrale – 1063
 retorische – 1062
 – met gesuggereerd antwoord 1063
 vraagwoordvraag 1064
 vraagzin, *zie* vragende zin
vragen, hoofdtijden 434
vragen, als hulpwerkwoord 588-589
 vragend bijwoord 378
 vragend voornaamwoord 230-231
 vragend voornaamwoordelijk bij-
 woord 383
 vragende zin 1062-1065

vreten, hoofdtijden 440
vrezen, hulpwerkwoord 582-584
-vriendelijk 365
vriezen, hoofdtijden 441
-vrij
 – type *kernwapenvrij* 366
 – *-vrij* of *-loos?* 366
 – type *strijk vrij* 368
 vrij morfeem 24
 vrije bepaling 683
vrijen, hoofdtijden 436
-vrouw 104
 vrouwelijk (substantief) 39
 – vrouw. of mann. subst.? 49-52
 vrouwelijke diernaam, vorming 91
 vrouwelijke inwoners- en bewonersnaam,
 vorming 78
 v.t.t. *zie* perfectum
 v.t.t.t. *zie* futurum exactum
...vuldig zie *-ig*
 v.v.t. *zie* plusquamperfectum
 v.v.t.t. *zie* voltooid verleden toekomstige
 tijd

W

waaien, hoofdtijden 434
waar, voegwoord 651, 656
-waard 366
 waarde, grammaticale – 20
-waardig 366
-waarts 381
wadlopen, hoofdtijden 439
wagen, hulpwerkwoord 580-581
wan- 74
wanneer, voegwoord
 – van tijd 652-654
 – van veronderstelling en voor-
 waarde 658-659
want 1159-1162
ware 449-450
wassen, hoofdtijden 434, 439
wat, betrekkelijk voornaamwoord 250-
 252
wat, graadaanduidend bijwoord 750
wat, onbepaald voornaamwoord 272-273,
 276
wat, uitroepend voornaamwoord 284-286

wat, vragend voornaamwoord 234-236
 – na voorz. 236
wat + adjectief(groep) 285
wat ... aangaat 640
wat al 285
wat betreft of *wat ... betreft?* 640
wat + gezegde 285-286
wat een + substantief(groep) 284-285
wat ... ook (maar) 269-270
wat voor (een)
 – bijvoegl. 232-233
 – zelfst. 237
we, onbepaald voornaamwoord 265
we, persoonlijk voornaamwoord 163
 – *we* (= 'ik') 164
weder- zie *weer-*
wederkerend voornaamwoord 178, 805
 – als bep. van belang 213
 – na voorz. 184-185
 – neutrale vormen 179
 – *zelf-*vormen 179
wederkerend werkwoord 417
 noodzakelijk of verplicht – 178, 417-419
 toevallig – 178, 417-419
wederkerende verbinding
 noodzakelijk of verplicht – 186
 toevallig – 188
wederkerig voornaamwoord 191-192
 – na voorz. 196
weer- (*weder-*) 508
weg- 508-509
-weg 381
-wege 213
wegen, hoofdtijden 437
wegens 630
weglating eerste zinsdeel 967-968
wegscheren, *zich -*, hoofdtijden 437
weigeren, hulpwerkwoord 580-581
weinig 291
wel (bevestiging) 902
welk, uitroepend voornaamwoord 286
welk(e), betrekkelijk voornaamwoord
 – bijvoegl. 242-243
 – zelfst. 248-249
welk(e), vragend voornaamwoord
 – bijvoegl. 231-232
 – zelfst. 236-237
welk(e) ... ook (maar) 269-270

welker 244
welks 244
wens
 onvervulbare – 471
 vervulbare – 470
wensen, hulpwerkwoord 580-581
wensmodaliteit 798
werkelijkheidsmodaliteit 797-798
werking 410
werkwoord 409-410
 causatief – 415
 gesubstantiveerd – 71-72
 groepsvormend – 531-532
 niet-verplicht – 532
 verplicht – 532
 intransitief – *zie* onovergankelijk –
 niet-groepsvormend – 533
 niet-reflexief – *zie* niet-wederkerend –
 niet-wederkerend – 417
 onovergankelijk – 414
 onpersoonlijk – 419
 onregelmatig – 422
 onregelmatig zwak – 422
 overgankelijk – 414
 persoonlijk – 419
 reflexief – *zie* wederkerend –
 regelmatig – 422
 samengesteld – 488
 onscheidbaar – 488-489
 scheidbaar – 488-489
 – samengest. werkw. of niet? 490-491,
 494, 509, 513, 514
 sterk – *zie* onregelmatig –
 transitief – *zie* overgankelijk –
 wederkerend – 417
 noodzakelijk of verplicht – 178, 417-419
 toevallig – 178, 417-419
 zelfstandig – 411-412
 zwak – *zie* regelmatig –
werkwoordelijk deel (van het gezegde)
 807
werkwoordelijk gezegde 804-806
werkwoordelijke eindgroep 516, 596,
 1012
 – doorbreking 1012-1014
 – volgorde 596-610
werkwoordelijke uitdrukking 805
werkwoordgroep 690

werkwoordstijd 423, 428, 453
 – aspectuele functie 456-457
 – indirecte rede 477-479
 – modale functie 457
 – na *als* + inversie 468
 – na (*als*)*of* 468-469
 – na *nadat* 466
 – na *toen* 462, 466
 – na *tot(dat)* 464-465
 – na *voor(dat)* 464-465
 – semi-directe rede 479
 – temporele functie 453-456
 werkwoordsvorm
 finiete – 424
 infiniete – 424
 niet-vervoegde – 424
 vervoegde – 424
werpen, hoofdtijden 440
werven, hoofdtijden 440
weten, hoofdtijden 441
weten, hulpwerkwoord 531, 570-571
 – plaats in werkw. eindgroep 605-606
weven, hoofdtijden 434
wezen, vervangende infinitief 578
 (zie ook *zijn*)
 -*wezen* 100
wie, betrekkelijk voornaamwoord 247-
 248
wie, vragend voornaamwoord 234
wie + bezittelijk voornaamwoord 233-
 234
wie d'r, betrekkelijk voornaamwoord 245
wie d'r, vragend voornaamwoord 234
wie ... ook (maar) 269-270
wie z'n, betrekkelijk voornaamwoord 245
wie z'n, vragend voornaamwoord 233-
 234
wielrijden, hoofdtijden 435
wiens, betrekkelijk voornaamwoord 243-
 245
wiens, vragend voornaamwoord 233
wier, betrekkelijk voornaamwoord 244
wier, vragend voornaamwoord 233
wij 163
wijken, hoofdtijden 436
wijl 655
wijs 422
 aantonende – zie indicatief
 aanvoegende – zie conjunctief
 gebiedende – zie imperatief

-*wijs/-wijze* 381
wijten, hoofdtijden 436
 -*wijze* zie -*wijs*
wijzen, hoofdtijden 436
 -*wil(le)* 213
willen, hulpwerkwoord 548-549, 557-558
 – imperfectum/plusquamperfectum, mo-
 daal (bijv. *wou u het bezorgd hebben/had u*
het bezorgd willen hebben?) 471-472
 – plaats in werkw. eindgroep 605-606,
 607-608
 – plusquamperfectum, modaal (bijv. *dat*
had ik wel eens willen zien) 470
 – zonder inf. 558-560
willen, vervoeging 444
willen + lijdendvoorwerpszin 842
winden, hoofdtijden 438
winnen, hoofdtijden 438
 woord 20
 geleed – 24
 ongeleed – 24
 woordenboekbetekenis 20
 woordgeslacht zie genus
 woordgroep 682, 684-686
 woordklasse 22
 gesloten – 27
 open – 27
 woordsoort 22
 woordvorming 24-26
worden, hoofdtijden 439
worden, hulpwerkwoord 525-526
 – plaats in werkw. eindgroep 604
worden, koppelwerkwoord 807
worteltrekken, hoofdtijden 438
wreken, hoofdtijden 434
wrijven, hoofdtijden 436
wringen, hoofdtijden 438

X

-*xis*, woorden op –, genus 43

Y

Z

- zaaknaam 33, 34
 -zaam 352-356
 zaklopen, hoofdtijden 439
 zat 280-281
 ze, bezittelijk voornaamwoord 205
 ze, onbepaald voornaamwoord 265
 ze, persoonlijk voornaamwoord 167
 zeggen, hoofdtijden 434
 zeggen, hulpwerkwoord 582-584
 zeker(e) 268, 278
 (-)zelf, aanwijzend voornaamwoord 225
 -zelf, persoonlijk voornaamwoord 185
 -zelf, wederkerend voornaamwoord 179
 -zelfde 226-227
 zelfnoemfunctie 23
 zelfs 892
 zelfstandig 315-316
 binnentekstelijk – 315-316
 buitentekstelijk – 316
 zelfstandig naamwoord *zie* substantief
 zelfstandig voornaamwoord 156
 zelfstandig werkwoord 411-412
 zelfstandigheid 32
 zelfstandig-naamwoordgroep *zie* substantiefgroep
 zelf-vorm (van wederkerend voornaamwoord) 179
 zelve 225
 zenden, hoofdtijden 438
 zetten, hulpwerkwoord 586-587, 592-593
 zich(zelf) 179
 – *zich(zelf)* of *u(zelf)*? 180-181
 zieden, hoofdtijden 434
 -ziek (type *plaagziek*) 441
 zien, hoofdtijden 441
 zien, hulpwerkwoord 529, 562-563, 582, 594
 zij 167
 zijgen, hoofdtijden 436
 zijn, bezittelijk voornaamwoord 205
 zijn, werkwoord
 – hulpwerkwoord 517-525, 577-580, 590, 594-595
 – plaats in werkw. eindgroep 606-607, 609-610
 – *zijn* of *hebben*? 518, 523
 – bij andere hulpww. (bijv. *hij is/heeft kunnen komen*) 519-521
 – bij bewegingswerkw. (bijv. *we zijn/hebben gevlogen*) 521-522
 – koppelwerkwoord 807
 – vervoeging 444-445
 (*de/het*) *zijne* 210, 212
 zijn(en)(t) 212-213
 zijner
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
 zijns
 – bez. voornw. 212
 – pers. voornw. 176-177
 zin, algemeen 778
 afhankelijke – 783
 bevelende – 1065-1066
 elliptische – *zie* onvolledige –
 enkelvoudige – 784
 gekloofde – 1036
 mededelende – 1062
 onvolledige – 794
 pseudo-gekloofde – 1037
 samengestelde – 783
 uitroepende – 933, 1067
 vragende – 1062-1065
 zingen, hoofdtijden 438
 zinken, hoofdtijden 438
 zinnen, hoofdtijden 438
 zinsaccent 913
 zinsdeel 778-779
 zinsdeelstuk 781
 zinsontkenning (zinsnegatie) 894
 zinsplaats
 eerste – 919
 laatste – 919
 zinsverbindend bijwoord *zie* voegwoordelijk bijwoord
 zinsverbindend element 947
 zitten, hoofdtijden 441
 zitten, hulpwerkwoord 528, 537-539
 – plaats in werkw. eindgroep 604-605
 zitten ('zijn') 808
 z'n 205
 zo, voegwoord
 – van vergelijking 664
 – van veronderstelling en voorwaarde 658-659
 zo + adjectief + *als* 336-337
 zo iemand 267
 zo iets/zoiets 272

- zo ... mogelijk*
 – in adj. gr. 757
 – in bijw. gr. 765
 – in telw. gr. 744
zo'n 223-225
zo'n + telwoord 136
zoals, voegwoord
 – van modaliteit 667
 – van vergelijking 664-666
zodanig(e) 225-226
zodat 656
zodra 651-652, 654
zoeken, hoofdtijden 441
zoeken, hulpwerkwoord 582
zolang 650-651
zolang als 651
zomin-als 1138-1140
zonder, voegwoord 662
zonder, voorzetsel 630
 – in voornw. bijw. (bijv. *waarzonder*) 385
zonder (+ lidwoord) + substantief 140
zonder dat 662
 – met *hoeven* of *moeten*? 555-556
zonder te, met *hoeven* of *moeten*? 555-556
zou(den) (zie ook *zullen*)
 – niet-werkelijkheid 467-468, 470
 – voorzichtige omschrijving 472
zouten, hoofdtijden 434
- zoveel* 291
zover 663
zowel-als 1135-1137
 Zuidnederlands 14
 ...*zuchtig* zie *-ig*
zuigen, hoofdtijden 437
zuipen, hoofdtijden 437
 zuivere tegenstelling 1117
zulk(e) 223-225
zullen (zie ook *zou(den)*)
 – hulpww., modaal 549-551, 558
 – plaats in werkw. eindgroep 605-606
 – zonder inf. 558-560
 – hulpww., niet-modaal, toekomst 472-476
 – plaats in werkw. eindgroep 607-608
 – vervoeging 445-446
zulks 225
 zwak werkwoord zie regelmatig werkwoord
zweefvliegen, hoofdtijden 436
zwelgen, hoofdtijden 438
zwellen, hoofdtijden 438
zwemmen, hoofdtijden 438
zweren, hoofdtijden 437, 440
zwerfen, hoofdtijden 440
zwijgen, hoofdtijden 436

Wolters-Noordhoff
Groningen
Wolters Leuven

201045_020

geer016alge01

Algemene Nederlandse Spraakkunst

ISBN 9001 33496 2

ISBN 90 309 0245 0